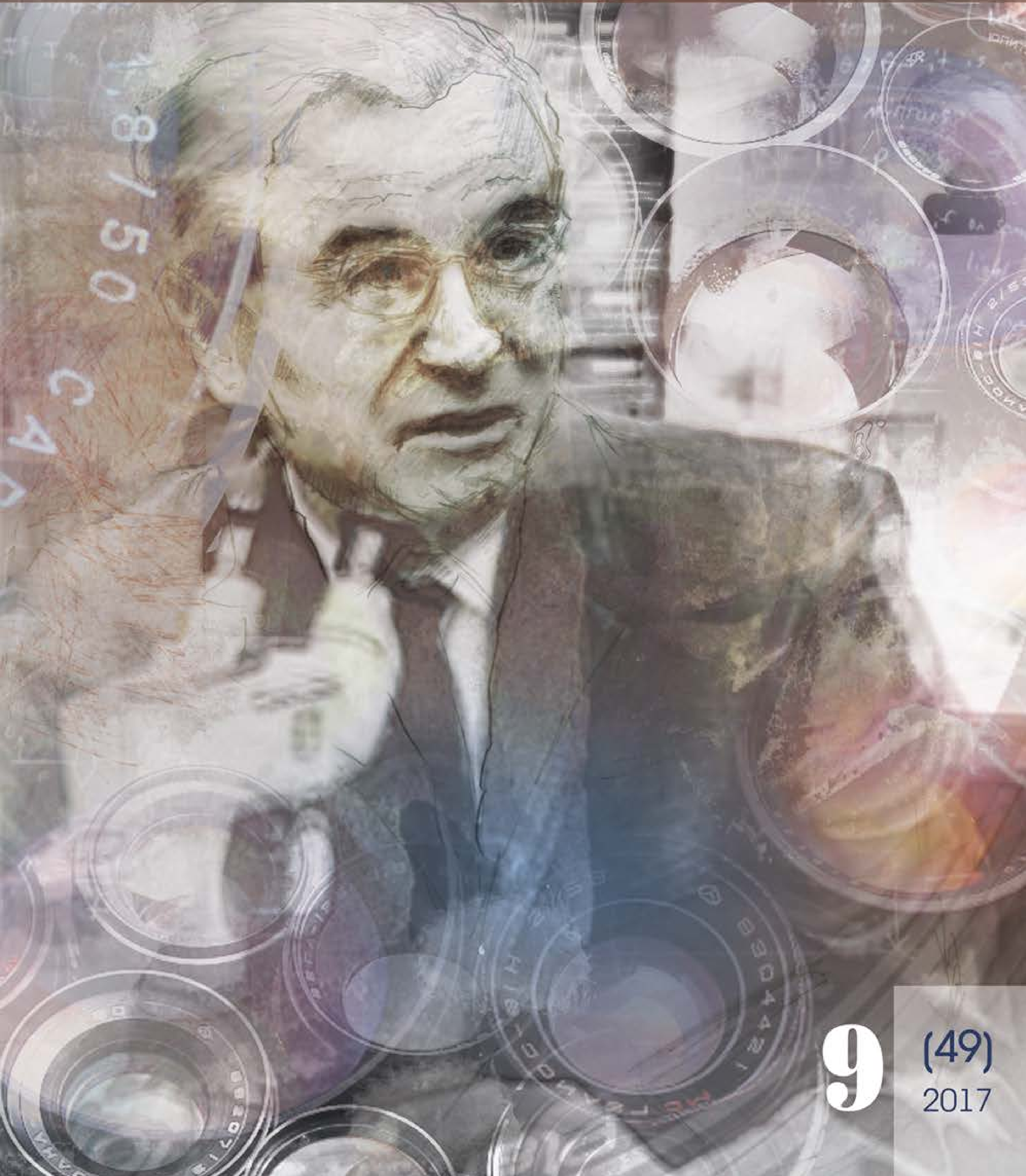
ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

9 (49) 2017

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (49) вересень, 2017 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена Олександру Теодоровичу Смакулі – видатному українському фізику минулого століття, який відомий передусім як винахідник антирефлексійного покриття лінз, що в подальшому отримало назву «просвітлення оптики», а також фундатор квантової органічної хімії. Олександр Теодорович став гордістю не лише України, але і всієї світової науки. Майже півстоліття свого життя професор провів за межами своєї батьківщини, але сам писав ще в далекому 1964 році, що «України не забув і повік не забуде».

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

МЕДИЧНІ НАУКИ

АРХІТЕКТУРА

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

CULTURAL STUDIES

HISTORY OF ART

PHILOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 530.13

О РАЗЛИЧНОЙ СКОРОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ СВЕТА ВО ВСЕЛЕННОЙ. ФОРМУЛА ОПРЕДЕЛЕНИЯ КОНСТАНТЫ СКОРОСТИ СВЕТА НА ДРУГИХ ПЛАНЕТАХ. КОНСТАНТА СКОРОСТИ СВЕТА ВО ВТОРОМ ЗАКОНЕ НЬЮТОНА

Есмуханов Р.М.
Руководитель проекта «Мир Есмуханова»

На основе данных о скорости движения планет и их расстояния от Солнца удалось установить закономерность, согласно которой постоянная скорости света не является всемирной константой, а ее постоянное значение на Земле имеет локальный характер. Удалось определить формулу скорости света для других планет Солнечной системы. Определены факторы, которые влияют на скорость распространения света в вакууме в любом участке Вселенной. На основе формулы скорости распространения света в вакууме, а также понимания сути закона обратных квадратов, удалось распознать наличие постоянной скорости света во втором законе Ньютона.

Ключевые слова: скорость света, Вселенная, небесная механика, законы Ньютона, всемирная константа, космос.

Постановка проблемы. Основой сегодняшнего научного мировоззрения является ОТО и СТО. Основой данной теории является постулат о постоянстве скорости света [1. с. 7-70]. При этом сама теория зародилась вследствие того, что классическая механика Ньютона дала сбой, так как не смогла объяснить ряд аномалий наблюдаемых в траектории движения некоторых планет нашей Солнечной системы.

Именно для решения этих задач была создана СТО. Следует подчеркнуть, что сама ТО ни как не объясняет причины, по которым скорость света должна быть постоянной. Это всего лишь необходимое условие, при котором становится возможным объяснить ряд наблюдаемых аномалий в небесной механике.

Отдельное внимание стоит уделить вопросу о справедливости считать постоянную с всемирной. Ведь у нас попросту нет оснований так делать. Да, мы привыкли экстраполировать наши проверенные знания, особенно в те области, в которых нет ни какой возможности провести эксперимент. Но это ни как не гарантирует верность данной экстраполяции. Экстраполяция корректна в том случаи, когда нами полностью и досконально изучен вопрос, и есть понимание, откуда берутся те или иные характеристики. Когда же такое проделывается с экспериментально полученными константами (такими как G и c), природа происхождения которых, весьма сомнительно изучена, то ни чего хорошего от этого ждать не приходится.

Анализ последних исследований и публикаций. При этом сама природа света и методы его перемещения досконально до сих пор не изучена. Ведь от идеи существования фотона многие физики, работающие в данной области изучения, постепенно отказываются. До сих пор не решена проблема корпускулярно-волнового дуализма. Если свет это волна, нет ответа на вопрос: почему скорость света в вакууме не уменьшается с увеличением расстоянием от источника излучения. И что же тогда колеблется в вакууме, если мы стоим на позиции, что вакуум это пространство, свободное от вещества?

Так как началом данной проблемы является несоответствие наблюдаемых траекторий планет, тем траекториям, что должны быть согласно ЗВТ, прежде всего, необходимо отметить, что сам ЗВТ вопреки распространенному заблуждению не был сформулирован Ньютоном. Он появился и прочно вошел в обиход через 100 лет после смерти Ньютона, вследствие проведения опыта Кавендиша, в котором была выявлена гравитационная постоянная и определена плотность Земли. В результате закона позволял рассчитать массу Земли, Солнца и других объектов нашей Солнечной системы [2, с. 255-268].

Интересный факт, что до сих пор неизвестно, кто был автором данного закона. Именно поэтому его часто по ошибке приписывают Ньютону. Одна из версий причины формирования ЗВТ является переход на единую меру измерений, в которой было всего 2 единицы измерение метры и килограммы. И так как в данной системы измерений секунды попросту отсутствовали, то изменению подлежали и законы Ньютона, содержащие такие составляющие как скорость и ускорение. К моменту перехода на новую систему измерений, содержащую метры, секунды, килограммы, ЗВТ занимал уже прочное и непоколебимое место в научной парадигме того времени. И пересмотру не подлежал. А сама гравитационная постоянная из поправочного коэффициента за это время превратилась в мировую константу и заняла прочное место в расчетах при исследовании, как космоса [3], так и взаимодействии других тел.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Таким образом, можно констатировать, что ЗВТ не является результатом научной деятельности Ньютона. А является лишь про-

извольной трактовкой классической механики Ньютона другими ученными XIX века, с целью решить практическую задачу по определению плотности Земли, а вследствие и ее массы. Введение постулата о постоянстве скорости света было вынужденной необходимостью, чтобы объяснить наблюдаемые несоответствия, которые возникали вследствие некорректности данной трактовки. При этом по непонятным причинам данный постулат относится к свойству света, а не к свойству среды, в которой свет распространяется.

Также совершенно необоснованным является наделение постоянной скорости света статуса всемирной и использование данной константы в изучение космоса. Ведь, по сути, свет это всего лишь волна. А свойства любой волны определяют свойства среды, в которой данная волна распространяется и интенсивностью источника распространения волн. И, если вопрос о свойствах космической среды, является открытой и достаточно сложной проблемой для изучения, то достоверно известно, что частота колебаний различных космических объектов имеет разную величину. А потому ошибочно полагать, что скорость распространение света во Вселенной будет иметь одно и тоже значение.

Формулирование целей статьи. Главной задачей данной статьи является сообщить научному сообществу, что постоянная *c* не является всемирной, а скорость распространения света на различных планетах будет иметь разное значение. Непосредственной задачей данной статьи является выявить формулу определения скорости распространения света в вакууме.

Более того, задачей данной статьи является показать, что единицы измерения константы скорости света с также выбраны нами не верно. Так как мы не правильно понимаем суть данной константы. Ведь мы все привыкли ассоциировать константу скорости света *c* с показателем, характеризующим свойства света. В то время как в действительности, скорость распространение света в различных средах имеет разное значение. И тот факт, что скорость распространения света именно в вакууме имеет постоянное значение 299 792 458 м/с [4, с. 1232] должен говорить нам, что константа *c* характеризует не свойство света, либо его скорости, а непосредственно свойство вакуума. То есть свойство той среды, в которой мы замеряем скорость распространения электромагнитной волны.

Изложение основного материала. Имея сомнения в верности ЗВТ, моя научная деятельность началась с поиска различных закономерностей на основе, которых можно было б составить правильное представление о механизме гравитации. Среди них можно выявить два всеобще известных закона: закон обратных квадратов и второй закон Ньютона. Они довольно хорошо проверены экспериментами и не вызывают ни каких нареканий и сомнений в их верности.

Правда проблема второго закона Ньютона была в том, что если я ставлю под сомнение верность ЗВТ и отказываюсь признавать его результаты за истину, то это означает, что мы не знаем истинных масс объектов Солнечной системы. А значит, данный закон является плохим помощником в решение поставленных задач. Более того, когда исследуешь движение материальных объектов в космосе, то нужно понимать, что все они находятся в зоне или состояние невесомости, и это вторая причина, почему второй закон Ньютона в решение поставленных задач бесполезен.

Так что, внимательно разобравшись в сути закона обратных квадратов, я принялся за поиски новых закономерностей в движении планет в нашей Солнечной системе. Конечно, мне было известно, что некие закономерности уже давно выявил Кеплер [5, с. 121-122]. Но проблема была в том, что законы Кеплера также как и ЗВТ, постулаты Эйнштейна и многие другие физические законы не поясняют причин, почему то или иное физическое явление происходит. Они лишь фиксируют факт верности, того или иного явления. Поэтому, несмотря на то, что первая выявленная мною закономерность довольно легко выводится математически из законов Кеплера и является, по сути, ни чем иным как, центробежным ускорением:

$$aS = const \qquad (1)$$

Понимание того, как данное ускорение возникает в процессе взаимодействия тел, дает отличный толчок для дальнейшей научной деятельности и правильного описание механизма гравитации.

Также особое внимание обращало на себя правило Тициуса-Боде [6]. Оно достаточно точно предсказывало расположение планет в Солнечной системе. Но его главной особенностью было, то, что оно не содержит ни каких физических характеристик. Только математические. А это означает, что какая-то не выявленная ранее физическая закономерность все же существует.

В попытках найти данную закономерность и разгадать правило Тициуса-Боде я вышел на следующую закономерность:

$$\frac{3c}{U_i^2} = a.e. \qquad (2)$$

Данная закономерность не дает разгадки правилу Тициуса-Боде, зато в точности отвечает результатам современных наблюдений относительно планет нашей Солнечной системе. Эту закономерность не сложно преобразовать в следующую

$$cR_z = \frac{U_i^2 R_i}{3} \qquad (3)$$

В итоге справа мы имеем всемирную константу, верность которой мы можем наблюдать не только на примере взаимодействия Солнца и планет, а и в системах планета-спутники. Ее численное значение не постулируется, а для каждой системы вычисляется на основе реальных физических характеристик: объем, площадь, скорость. Слева мы имеем постулируемую константу, умноженную на фиксированное расстояние Земли от Солнца.

Не сложно сделать вывод, что при выборе иного расстояния в этой формуле значение с будет изменяться. А это значит, что каждая планета имеет свою собственную скорость распространение света в вакууме.

То есть мы можем переписать данную формулу из частного в общий вид:

$$c_i R_i = \frac{U_i^2 * R_i}{3} \qquad (4)$$

Вследствие чего, при сокращении расстояний мы получаем формулу скорости света.

$$c_i = \frac{U_i^2}{3} \quad (5)$$

Можно сделать уверенный вывод, что скорость распространение света в вакууме на конкретной планете зависит от скорости ее движения вокруг Солнца.

Более того, если мы поработаем с классическими формулами силы

$$ma = PS, \quad (6)$$

то увидим, что данное равенство не сложно преобразовать в

$$\frac{U_i^2}{3} = \frac{P}{\rho} \quad (7)$$

А значит можно утверждать, что константа скорости распространения света в вакууме зависит от соотношения давления оказываемого со стороны космического пространства на плотность данного вакуума.

$$c = \frac{P}{\rho} \quad (8)$$

К сожалению, современной наукой достаточно хорошо не изучена проблема плотности вакуума. Известно лишь одно, что абсолютного вакуума в природе нет. Поэтому из формул приведенных выше, сразу напрашивается вывод, что плотность вакуума должна уменьшаться с увеличением высоты над уровнем моря. Иными словами иметь обратно пропорциональную зависимость от высоты над уровнем моря. А значит, имеет ту же зависимость снижение плотности, что и обычный воздух. Стоит отметить, что данная зависимость снижение плотности среды происходит согласно закону обратных квадратов.

Увеличение же давление, а как следствие и ускорения свободного падение, имеет весьма простое и логичное объяснение. Сила, которая ежесекундно действует на Землю и ее гравитационное поле, со стороны космического пространства имеет некое фиксированное значение (если пренебречь волновыми колебаниями данных сил). А площадь, на которую действует данная сила, постоянно уменьшается по мере приближения к центру Земли, согласно закону обратных квадратов. Что в свою очередь и приводит к увеличению давления со стороны космических сил, а значит и к увеличению ускорения свободного падения. Как следствие, именно под действием данного давления тела падают на Землю.

Иными словами, чтобы понять механизм гравитации нужно осознать, что сила это такое достаточно абстрактное понятие. Мы ее вычисляем исходя из давления, которое тело потенциально может получить или оказать на внешнюю среду за единицу времени.

Чтобы охарактеризовать какое влияние Солнце и внешнее пространство оказывает на другие планеты, мы можем переписать второй закон Ньютона, просто умножив числитель и знаменатель на S. При этом мы должны понимать, что S — это площадь всего пространства, на которое оказывается давление, а не площадь самого тела или тела, на которое происходит воздействие.

$$F = m\frac{aS}{S} \quad (9)$$

aS является всемирной константой и в данной формуле символизирует постоянное центробежное ускорение, которое образовывается вследствие давления окружающей среды на тело.

S в знаменателе характеризует зависимость снижения давления, согласно закону обратных квадратов, вследствие воздействия одной и той же силы на разную площадь воздействия.

Значение массы m в этой формуле имеет достаточно абстрактное значение, так как в роли тела выступает внешняя среда. Объем этого абстрактного тела мы можем вычислить исходя из S. Значение плотности определяется плотностью среды, в которой происходит воздействие на тело.

Эту же формулу избавившись от массы можно преобразовать и в такой вид

$$F = \frac{\rho R_i aS}{3} = \frac{\rho U_i^2 S}{3} = \rho cS \quad (10)$$

И если в заключительной формулировке мы просто констатируем связь второго закона Ньютона с константой скорости света, то в начальном варианте мы наблюдаем два интересных свойства. Во-первых, все ту же всемирно действующую константу aS, величина которой зависит от источника силы, например, Солнца в системе Солнце-планеты, и планеты в системе планета-спутники. Во-вторых, проявление свойства снижение силы, согласно закону обратных квадратов, в данной записи закамуфлировано в плотность среды таких систем, которая, подчиняясь данному закону, непременно будет снижаться по мере отдаления от центра.

Также, из всех перечисленных выше формул, следует, что единицей измерения постоянной скорости света с, является не м/с, как считалось ранее, а $м^2/с^2$. Все потому, что данная константа является частью константы aS. И так как ранее в этой статье высказывалось суждение, что постоянная с характеризует не свойство света, а свойство среды, в которой свет распространяется, то можно сделать вывод: величина константы aS зависит не только от свойств источника распространения силы, а и от свойств среды, в которой данная сила распространяется. И довольно часто это будут взаимозависящие показатели.

Выводы из данного исследования и перспективы. Содержание данной статьи затрагивает фундаментальные вопросы мироустройства. Главным итогом данной статьи является установление формулы, по которой определяется константа скорости света c.

Вследствие проведенной научной деятельности и выявленных закономерностях, на основе официально установленных наблюдаемых данных за движением объектов в нашей Солнечной системе, было установлено, что постоянство скорости света имеет локальный характер и для каждой планеты имеет свое индивидуальное значение. Величина данного значения зависит от скорости движения планет вокруг Солнца и формируется вследствие соотношения внешнего давления к плотности среды, на которую данное давление оказывается. В формирование постоянства данного соотношения ведущую роль играет закон обратных квадратов.

Уверен, результаты данной статьи будут способствовать формированию правильного представления о гравитационном взаимодействии, будут способствовать объединение гравитационных сил с электромагнетизмом и созданию общей теории всего. Также это позволит понять и пересмотреть парадоксы квантовой механики, ТО и описать все или большинство непонятных явлений с помощью классической механики.

Громадную революцию взглядов и пересмотр картины мира данная статья должна произвести в астрофизике. С помощью правильного понимания гравитационного взаимодействия удастся избавиться от темной материи и темной энергии. А имея верную формулу скорости света, придется пересмотреть все известные расстояния до Галактик и других объектов Вселенной. Как следствие, воображаемая картина нашей Вселенной должна получить совершенно иной вид.

Список литературы:

1. Визгин В. П., Горелик Г. Е. Восприятие теории относительности в России и СССР // Эйнштейновский сборник, 1984-85. М.: 1988, с. 7-70.
2. Кавендиш Г. Опыты по определению плотности Земли // Классики физической науки / Голин Г. М. Филонович С. Р. – М., 1989. – С. 255-268.
3. Милюков В. К., Сагитов М. У. Гравитационная постоянная в астрономии // Знание. – 1985. – № 9.
4. Физические величины: Справочник / А. П. Бабичев, Н. А. Бабушкина, А. М. Братковский и др.; под ред. И. С. Григорьева, Е. З. Мейлихова М.: Энергоатомиздат, 1991. – 1232 с.
5. Кеплера законы // Энциклопедический словарь юного астронома / Н. П. Ерпылев. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1986. – С. 121-122.
6. Ньетто М. Закон Тициуса-Боде. История и теория // Мир. 1976.

Єсмуханов Р.М.
Керівник проекту «Світ Єсмуханова»

ПРО РІЗНОМАНІТНУ ШВИДКІСТЬ СВІТЛА У ВСЕСВІТІ. ФОРМУЛА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТАНТИ ШВИДКОСТІ СВІТЛА НА ІНШИХ ПЛАНЕТАХ. КОНСТАНТА ШВИДКОСТІ СВІТЛА У ДРУГОМУ ЗАКОНІ НЬЮТОНА

Анотація
На основі даних про швидкість руху планет та їх відстань від Сонця вдалось встановити закономірність, згідно з якою постійна швидкості світла не є всесвітньою константою, а її постійне значення на Землі має локальний характер. Вдалось визначити формулу швидкості світла для інших планет Сонячної системи. Визначено фактори, які впливають на швидкість поширення світла у вакууме на будь-якій ділянці Всесвіту. На основі формули швидкості поширення світла у вакуумі, а також суті закону зворотних квадратів, вдалось правильно зрозуміти механізм гравітації і розпізнати наявність постійної швидкості світла в другому законі Ньютона.
Ключові слова: швидкість світла, Всесвіт, небесна механіка, закони Ньютона, всесвітня константа, космос.

Iesmukhanov R.M.
Project Manager «Iesmukhanov World»

ON THE DIFFERENT SPEED OF LIGHT IN THE UNIVERSE. FORMULA FOR THE DETERMINATION OF THE RATE CONSTANT OF LIGHT ON OTHER PLANETS. THE CONSTANT OF THE SPEED OF LIGHT IN THE SECOND LAW OF NEWTON

Summary
Based on data on the velocity of the planets and their distance from the Sun, it was possible to establish a regularity that the constant of light velocity is not a universal constant, and its constant value on the Earth is of a local nature. It was possible to determine the formula for the speed of light for other planets in the solar system. The factors that influence the speed of light propagation in vacuum in any part of the universe are determined. On the basis of the formula for the speed of light propagation in vacuum, as well as understanding the essence of the law of inverse squares, it was possible to recognize the presence of a constant speed of light in the second law of Newton.
Keywords: speed of light, Universe, celestial mechanics, Newton's laws, world constant, space.

УДК 517.5

ОДНОЧАСНЕ НАБЛИЖЕННЯ СУМОВНИХ ФУНКЦІЙ ТА ЇХ $\bar{\psi}$-ІНТЕГРАЛІВ ОПЕРАТОРАМИ ВАЛЛЕ ПУССЕНА В ПРОСТОРАХ $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$

Сілін Є.С.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття присвячена дослідженню питань одночасного наближення локально інтегровних на дійсній осі функцій та їх узагальнених інтегралів за допомогою операторів Валле Пуссена. Знайдено оцінки зверху функціоналів, які характеризують дану задачу. Оператори Валле Пуссена належать до множини $\varepsilon\sigma$ цілих функцій експоненціального типу $\leq \sigma$. Розглянуто випадки, коли класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ визначаються повільно спадними і швидко спадними до нуля функціями ψ_1 і ψ_2.
Ключові слова: одночасне наближення, локально інтегровні функції, ряди Фур'є, оператори Валле Пуссена, ψ-похідна, ψ-інтеграл.

Постановка проблеми. Природним апаратом наближення періодичних функцій є частинні суми Фур'є цих функцій. Але, як добре відомо, суми Фур'є не є рівномірно збіжними на всьому просторі неперервних функцій. Цей факт спонукав розробці різноманітних тригонометричних сум, породжених лінійними методами підсумовування рядів Фур'є і позбавлених вказаного недоліку (суми Рогозинського, Стєклова, Фавара, Зигмунда, Фейєра, Рісса, Чезаро, Бернштейна-Рогозинського тощо).

У 80-90-х роках минулого сторіччя О. І. Степанець запропонував новий підхід до класифікації періодичних функцій, що базувався на поняттях (ψ,β)-похідної, в результаті чого було введено нові класи функцій. Така класифікація дала змогу не тільки охоплювати весь спектр сумовних функцій, а й враховувати більш тонкі властивості конкретних функцій.

Розвиваючи цей напрямок досліджень, О. І. Степанець запровадив класи $\hat{L}^{\psi}_{\beta}\mathfrak{N}$ функцій, які локально сумовні на дійсній осі, та не є обов'язково періодичними. Нові класи функцій містять класи періодичних функцій як частинний випадок. Нарешті, з кінця минулого століття О. І. Степанець та його послідовники досліджують класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ функцій, локально сумовних на дійсній осі, які є узагальненням запроваджених у 1996 році множин $L^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ ψ-інтегралів 2π-періодичних функцій.

Актуальним є одержання для функцій з нових класів $\hat{L}^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ результатів, які вже відомі для класів періодичних функцій $L^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$.

Основні поняття та означення. О. І. Степанець означив класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\mathfrak{N}$ наступним чином [1].

Позначимо через $\hat{L}_p$ множину функцій f, які визначені на дійсній осі й мають скінченну норму

$$\| f \|_{\hat{p}} = \sup_{a\in\mathbb{R}} \int_a^{a+2\pi} | f(t) | \, dt, \;\; p \in [1,\infty),$$

$$\| f \|_{\hat{\infty}} \overset{df}{=} \operatorname{esssup}_{t\in\mathbb{R}} | f(t) | .$$

Нехай $\mathfrak{A}$ – це множина неперервних при $v \geq 0$ функцій $< \psi(v)$, які задовольняють умови:

1) $\psi(v) \geq 0$, $\psi(0) = 0$, $\psi(v)$ зростає на $[0,1)$;

2) $\psi(v)$ опукла донизу на $[1,\infty)$ і $\lim\limits_{v\to\infty}\psi(v) = 0$;

3) похідна $\psi'(v) = \psi'(v + 0)$ має обмежену варіацію на $[0,\infty)$.

Підмножину функцій $\psi(v)$ для яких

$$\int_1^{\infty} \frac{\psi(v)}{v} \, dv < \infty$$

позначимо відповідно через $\mathfrak{A}'$. Якщо ж функції $\psi(v)$ задовольняють лише умову 2) то множину таких функцій позначають як $\mathfrak{M}$.

Елементи, що складають множину $\mathfrak{A}$ можуть прямувати до нуля із різною швидкістю. Тому виділимо з $\mathfrak{A}$ наступні підмножини. Кожній функції $\psi \in \mathfrak{M}$ $\forall v \geq 1$ співставимо пару функцій $\eta(\psi, v) = \psi^{-1}(\psi(v) / 2))$ та $\mu(\psi, v) = \frac{v}{\eta(v)-v}$, $v \geq 1$.

Тоді:

$$\mathfrak{M}_0 = \{\psi \in \mathfrak{M} : 0 < \mu(\psi, v) \leq K_1\},$$

$$\mathfrak{M}_C = \{\psi \in \mathfrak{M} : 0 < K_2 \leq \mu(\psi, v) \leq K_3 < \infty\},$$

$$\mathfrak{A}_0 = \mathfrak{M}_0 \bigcap \mathfrak{A}, \;\; \mathfrak{A}'_0 = \mathfrak{A}_0 \bigcap \mathfrak{A}', \;\; \mathfrak{A}_C = \mathfrak{M}_C \bigcap \mathfrak{A},$$

$$\overline{F} = \{\psi \in \mathfrak{A} : \eta'(v) \leq K_4\},$$

$$\bar{F}_c = \{\psi \in \bar{F} : \lim_{\sigma\to\infty}(\eta(\sigma) - \sigma) = c, 0 < c \leq \infty\},$$

де K_i, $i = 1,...,4$ – деякі сталі, які, можливо, залежать від функції $\psi(t)$.

Зрозуміло, що $\mathfrak{A}_C \subset \overline{F_c} \subset \bar{F}$.

Для кожної пари функцій $\psi_1, \psi_2 \in \mathfrak{A}$ визначимо функцію $\bar{\psi}$:

$$\bar{\psi} \overset{df}{=} \psi_{1+} + i\psi_{2-},$$

де ψ_{1+} та ψ_{2-} – парне і непарне продовження функцій ψ_1, ψ_2 відповідно.

Нарешті, через $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ будемо позначати множину функцій $f \in \widehat{L_p}$, які майже для всіх x можна подати у вигляді наступної рівності:

$$f(x) = A + \int_{\mathbb{R}} \varphi(x + t)\hat{\bar{\psi}}(t) \, dt \overset{df}{=} A + \varphi * \hat{\bar{\psi}}(x), \qquad (1)$$

де A – стала, $\int_R = \lim\limits_{a\to\infty}\int_{-a}^{a}$, $\varphi \in \hat{L}_p$, $\hat{\bar{\psi}}(t) = \frac{1}{2\pi}\int_{\mathbb{R}} \bar{\psi}(x) e^{-ixt} \, dx$.

За умов $\psi_1 \in \mathfrak{A}$, $\psi_2 \in \mathfrak{A}'$ перетворення $\hat{\bar{\psi}}(t)$ сумовне на дійсній осі [2-3].

Функцію $\varphi(\cdot)$ в зображенні (1) називають $\bar{\psi}$-похідною функції $f(\cdot)$ і позначають $f^{\bar{\psi}}(\cdot)$. Функцію $f(\cdot)$, відповідно, називають $\bar{\psi}$-інтегралом функції $\varphi(\cdot)$ і позначають $I^{\bar{\psi}}(\varphi, \cdot)$.

Агрегатом наближення функцій з $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ є так звані оператори Валле Пуссена $V_{\sigma,c}(f;x)$ – ана-

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

логи відомих сум Валле Пуссена [4]. Оператори $V_{\sigma,c}(f;x)$ належать до множини ε_σ цілих функцій експоненціального типу $\le \sigma$.

Отже, кожній функції з класів $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ співставимо відповідний оператор Валле Пуссена: $V_{\sigma,c}(f;x) = A + f^{\bar{\psi}} * \widehat{\lambda_{\sigma,c}\bar{\psi}}(x)$, де $f \in \hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$, а $\widehat{\lambda_{\sigma,c}\bar{\psi}}(x)$ перетворення вигляду (2) функції $\lambda_{\sigma,c}(t)\bar{\psi}(t)$, в якій

$$\lambda_{\sigma,c}(t) = \begin{cases} 1, & 0 \le |t| \le c, \\ \dfrac{\sigma - |t|}{\sigma - c}, & c \le |t| \le \sigma, \\ 0, & \sigma \le |t|, \quad \sigma > c \ge 1. \end{cases}$$

Наведемо також наступні означення [5]. Нехай $\bar{\psi} = \{\bar{\psi}^{(1)}, \bar{\psi}^{(2)}, \ldots, \bar{\psi}^{(m)}\}$, де $\bar{\psi}^{(i)} = (\psi_1^{(i)}, \psi_2^{(i)})$, $i = \overline{1,m}$ – довільні пари функцій, такі, що $\psi_1^{(i)} \in \mathfrak{A}_0$, $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}'_0$. або $\psi_1^{(i)}, \psi_2^{(i)} \in \bar{F}$. Далі, $b = (b_1, b_2, \ldots, b_m)$ – це довільний вектор із дійсними координатами і

$$\Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b) = \sum_{i=1}^{m} \frac{b_i}{|\bar{\psi}^{(i)}(\sigma)|}\left(I^{\bar{\psi}^{(i)}}(\varphi; x) - V_{\sigma,h}(I^{\bar{\psi}^{(i)}}(\varphi; x))\right), \qquad (2)$$

$$\varphi \in \hat{L}_p.$$

Задача одночасного наближення сумовних функцій та їх $\bar{\psi}$-інтегралів операторами Валле Пуссена полягає в дослідженні величини (2).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У випадку класів 2π-періодичних неперервних функцій задача про одночасне наближення функцій та їх (ψ,β)-похідних сумами Фур'є розглядалася в [5]. У роботах [6] і [7] вивчалося одночасне наближення періодичних неперервних функцій та їх $\bar{\psi}$-інтегралів сумами Фур'є й Валле Пуссена в неперервній та інтегральній метриках. Для випадку класів неперіодичних функцій задача одночасного наближення операторами Фур'є (аналогами сум Фур'є), тобто, у випадку $\psi_1(\sigma) = \psi(\sigma)\cos\frac{\beta\pi}{2}$, $\psi_2(\sigma) = \psi(\sigma)\sin\frac{\beta\pi}{2}$, $\beta \in R$, $h = 1$ та

$$\lambda_{\sigma,1}^{*}(t) = \begin{cases} 1, & 0 \le t \le \sigma - 1, \\ 1 - \dfrac{(t - \sigma + 1)\psi(\sigma)}{\psi(t)}, & \sigma - 1 \le t \le \sigma, \\ 0, & t \ge \sigma \end{cases}$$

була розв'язана в [8]. Задача одночасного наближення неперіодичних неперервних функцій та їх $\bar{\psi}$-інтегралів операторами Валле Пуссена в неперервній метриці досліджувалася у роботах [9-10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У даній статті розглядається питання одночасного наближення локально інтегровних функцій та їх $\bar{\psi}$-інтегралів операторами Валле Пуссена в інтегральній метриці на класах функцій, що визначаються узагальненою $\bar{\psi}$-похідною.

Постановка завдання. Метою роботи є знаходження оцінок зверху для величин $\Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b)$ на класах локально інтегровних функцій $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$. Об'єктом дослідження є класи $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$. Предметом дослідження є апроксимативні характеристики операторів Валле Пуссена на згаданих класах.

Задачі дослідження:

1. На класах $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ у випадку, коли вони містять функції малої гладкості, отримати оцінки зверху для величин $\Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b)$.

2. На класах $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ у випадку, коли вони складаються з функцій скінченної гладкості, нескінченно диференційовних, аналітичних та, в тому числі, цілих функцій, отримати оцінки зверху для величин $\Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b)$.

Виклад основного матеріалу дослідження. Введемо у розгляд такі множини:

$$W_\sigma^2 = \left\{\varphi \in \varepsilon_\sigma : \int_{-\infty}^{\infty} \frac{|\varphi^2(t)|}{(1 + |t|)^2} dt < \infty\right\},$$

$$E_\sigma(f) = \inf_{g \in W_\sigma^2} \| f(x) - g(x) \|_{\hat{p}}.$$

Надалі вважатимемо, що $c = \sigma - h$ і $\Theta = \lim\limits_{\sigma \to \infty} \dfrac{h}{\sigma}$.

Мають місце наступні твердження.

Теорема 1. *Нехай* $\psi_1^{(i)} \in \mathfrak{A}_0$, $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}'_0$, $i = \overline{1,m}$, *числа* σ *і* $h = h(\sigma)$, $\sigma > h \ge 1$ *обрані так, що* $\Theta \in [0,1)$, *стала* $a \in (0, \pi\sigma / h)$. *Тоді* $\forall f \in \hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$, $p \in [1,\infty)$ *і довільного вектора* $b = (b_1, b_2, \ldots, b_m)$ *з дійсними координатами при* $\sigma \to \infty$ *має місце нерівність*

$$\| \Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b) \|_{\hat{p}} \le$$

$$\le E_{\sigma-h}(I^{\bar{\psi}}(\varphi))\left(\frac{4}{\pi^2} R_m \ln\frac{\sigma}{h} + \frac{2}{\pi}\left|\sum_{i=1}^{m} \frac{b_i}{|\bar{\psi}^{(i)}(\sigma)|}\int_{\sigma}^{\infty} \frac{\psi_2^{(i)}(t)}{t} dt\right|\right) + O(1),$$

де $R_k = \sqrt{A_k^2 + B_k^2}$, $A_k = \sum\limits_{i=1}^{k} b_i \cos\gamma_\sigma^{(i)}$, $B_k = \sum\limits_{i=1}^{k} b_i \sin\gamma_\sigma^{(i)}$, $\gamma_\sigma^{(i)} = \mathrm{arctg}\frac{\psi_2^{(i)}}{\psi_1^{(i)}}$; $O(1)$ – величина, яка рівномірно обмежена щодо σ та h в метриці простору $\widehat{L_p}$.

Теорема 2. *Нехай* $\psi_1^{(i)} \in \bar{F}_c$, $\psi_2(i) \in \bar{F}_c$, $c \in [1,\infty]$, $i = 1,m$, *числа* $h = h(\sigma)$ *обираються так, що* $\sigma - h \in [\eta^{-1}(\psi_k^{(i)}; \sigma); \sigma]$, $i = 1,2$, *та існують сталі* $K_1^{(i)}$, $K_2^{(i)}$, *такі, що виконана умова*

$$0 < K_1^{(i)} \le \frac{\eta(\psi_1^{(i)}, \sigma) - \sigma}{\eta(\psi_2^{(i)}, \sigma) - \sigma} \le K_2^{(i)} < \infty, \sigma \ge 1, i = \overline{1,m},$$

$b = (b_1, b_2, \ldots, b_m)$ *– довільний вектор із дійсними координатами. Тоді* $\forall f \in \hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$ *при* $\sigma \to \infty$ *має місце нерівність*

$$\| \Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi; x; \bar{\psi}; b) \|_{\hat{p}} \le E_{\sigma-h}(I^{\bar{\psi}}(\varphi))\frac{4}{\pi^2}\left(\sum_{k=1}^{m_1-1} R_k \ln\frac{a_{k+1}(\sigma)}{a_k(\sigma)} - \right.$$

$$\left. - R_{m_1} \ln a_{m_1}(\sigma) + Q_{m_1+1} \ln a_{m_1+1}(\sigma) + \sum_{k=m_1+1}^{m-1} Q_{k+1} \ln\frac{a_{k+1}(\sigma)}{a_k(\sigma)}\right) + O(1),$$

де $R_k = \sqrt{A_k^2 + B_k^2}$, $Q_k = \sqrt{(A_k - A_{m_1})^2 + (B_k - B_{m_1})^2}$;

$A_k = \sum\limits_{i=1}^{k} b_i \cos\gamma_\sigma^{(i)}$, $B_k = \sum\limits_{i=1}^{k} b_i \sin\gamma_\sigma^{(i)}$; $\gamma_\sigma^{(i)} = \mathrm{arctg}\dfrac{\psi_2^{(i)}}{\psi_1^{(i)}}$;

величина $a_k(\sigma)$ *– це будь-яка з функцій* $(\eta(\psi_1^{(k)}, \sigma) - \sigma)^{-1}$ *чи* $(\eta(\psi_2^{(k)}, \sigma) - \sigma)^{-1}$, $k = \overline{1,m}$; *величини* $a_k(\sigma)$ *впорядковані за зростанням, причому, при* $k = \overline{1, m_1}$ $a_k(\sigma) < \pi / h$, *а при* $k = \overline{m_1 + 1, m}$ $a_k(\sigma) > \pi / h$, $O(1)$ – величина, яка рівномірно обмежена щодо σ та h в метриці простору $\widehat{L_p}$.

Нехай $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, тоді, згідно до оцінки (5.3.4) [7, с. 214]

$$\left|\sum_{i=1}^{m} \frac{b_i}{|\bar{\psi}^{(i)}(\sigma)|}\int_{\sigma}^{\infty} \frac{|\psi_2^{(i)}(t)|}{t} dt\right| = O(1).$$

Якщо $\psi_1^{(i)},\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $i = \overline{1,m}$, то

$$0 < K_1^{(i)} \le \frac{\sigma}{\eta(\psi_1^{(i)},\sigma)-\sigma} \le K_2^{(i)} < \infty, \sigma \ge 1,$$

$$0 < K_3^{(i)} \le \frac{\sigma}{\eta(\psi_2^{(i)},\sigma)-\sigma} \le K_4^{(i)} < \infty, \sigma \ge 1$$ і

$$\sum_{k=1}^{m_1-1} R_k \ln\frac{a_{k+1}(\sigma)}{a_k(\sigma)} - R_{m_1}\ln a_{m_1}(\sigma) + Q_{m_1+1}\ln a_{m_1+1}(\sigma) +$$

$$+\sum_{k=m_1+1}^{m-1} Q_{k+1}\ln\frac{a_{k+1}(\sigma)}{a_k(\sigma)} = R_m \ln\frac{\sigma}{h} + O(1).$$

Таким чином, з теорем 1, 2 одержуємо наступний наслідок.

Наслідок 1. *Нехай* $\psi_1^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $i = \overline{1,m}$, $\sigma > h \ge 1$. *Тоді* $\forall f \in \hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$, $p \in [1,\infty)$ *і довільного вектора* $b = (b_1, b_2, \ldots, bm)$ *з дійсними координатами при* $\sigma \to \infty$ *має місце нерівність*

$$\| \Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi;x;\bar{\psi};b) \|_{\hat{p}} \le E_{\sigma-h}(I^{\bar{\psi}}(\varphi))\frac{4}{\pi^2}R_m \ln\frac{\sigma}{h} + O(1).$$

Дослідимо можливість виконання рівності $R_m = 0$. Для цього скористаємося міркуваннями з [6, с. 261-264].

Нехай $\psi_1^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $i = \overline{1,m}$, $\sigma > h \ge 1$. Якщо

1. $m = 2$ і $b^* = (b_1, -b_1)$,

$$\frac{\psi_2^{(1)}(\sigma)}{\psi_1^{(1)}(\sigma)} = \frac{\psi_2^{(2)}(\sigma)}{\psi_1^{(2)}(\sigma)} + k\pi, \ k \in Z;$$

2. $m \ge 3$ і $b^* = (b_1^*, b_2^*, \ldots, b_m^*)$ – довільний вектор, координати якого задовольняють умову $\sum_{i=1}^{m} b_i^* = 0$, якщо $\gamma_\sigma^{(i)} = \text{const}$, $i = \overline{1,m}$, або умову $b_j^* = \frac{\sum_{i\ne j,l} b_i^* \sin((\gamma_\sigma^{(i)})-\gamma_\sigma^{(l)})}{\sin(\gamma_\sigma^{(i)}-\gamma_\sigma^{(j)})}$, $b_l^* = \frac{\sum_{i\ne j,l} b_i^* \sin((\gamma_\sigma^{(i)})-\gamma_\sigma^{(j)})}{\sin(\gamma_\sigma^{(i)}-\gamma_\sigma^{(l)})}$ в іншому випадку, то при $\sigma \to \infty$. $R_m = O(1)$.

Звідси випливає

Наслідок 2. Нехай $\psi_1^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $\psi_2^{(i)} \in \mathfrak{A}_C$, $i = \overline{1,m}$, $\sigma > h \ge 1$, та виконана умова 1 чи умова 2.

Тоді $\forall f \in \hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_p$, $p \in [1,\infty)$ *і довільного вектора* $b = (b_1, b_2, \ldots, b_m)$ *з дійсними координатами при* $\sigma \to \infty$ *має місце нерівність*

$$\| \Sigma_{\sigma,h}^{(m)}(\varphi;x;\bar{\psi};b) \|_{\hat{p}} \le O(1).$$

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Доведені теореми показують, що оператори Валле Пуссена у випадку одночасного наближення функцій з класів $\hat{L}^{\bar{\psi}}\hat{L}_{\hat{p}}$ та їх $\bar{\psi}$-інтегралів забезпечують даній локально інтегровній (і не обов'язково періодичний) функції наближення, що має порядок найкращого наближення цілими функціями експоненціального типу з множини $W_{\sigma-h}^2$.

Список літератури:

1. Stepanets A. I., Wang Kunyang, Zhang Xirong. Approximation of locally integrable function on the real line // Укр. мат. журн. – 1999. – № 11. – С. 1549-1561.
2. Степанец А. И. Классы функций, заданных на действительной оси, и их приближение целыми функциями. I // Укр. мат. журн. – 1990. – № 1. – С. 102-112.
3. Степанец А. И. Классы функций, заданных на действительной оси, и их приближение целыми функциями. II // Укр. мат. журн. – 1990. – № 2. – С. 210-222.
4. Рукасов В. И. Приближение операторами Валле-Пуссена функций, заданных на действительной оси // Укр. мат. журн. – 1992. – 44, № 5. – С. 682-691.
5. Степанец А. И. Классификация и приближение периодических функций. – Киев: Наук. думка, 1987. – 268 с.
6. Соколенко І. В. Одночасне наближення ψ-інтегралів періодичних функцій сумами Фур'є // Екстремальні задачі теорії функцій та суміжні питання: Праці Ін-ту математики НАН України. – Київ: Ін-т математики НАН України, 2003. – Т. 46. – С. 249-264.
7. Рукасов В. И., Чайченко С. О. Приближение ψ-интегралов периодических функций в равномерной и интегральной метриках // Екстремальні задачі теорії функцій та суміжні питання. – Київ, 2003. – С. 156-191. – (Праці Ін-ту математики НАН України; Т. 36).
8. Степанец А. И., Дрозд В. В. Одновременное приближение функций и их производных операторами Фурье в равномерной метрике // Одновременное приближение функций и их производных операторами Фурье. – Киев, 1989. – 59 с. – (препр./ АН УССР. Ин-т математики; 89.17).
9. Силин Е. С. Одновременное приближение функций и их ψ-интегралов в равномерной метрике // Проблеми теорії наближення функцій та суміжні питання. – Київ, 2004. – С. 337-348. – (Збірник праць Ін-ту математики НАН України; Т. 1, № 1).
10. Сілін Є. С. Одночасна апроксимація локально інтегровних функцій та їх ψ-інтегралів. Випадок малої гладкості / Євгеній Сергійович Сілін // Вісник Одеського Національного університету. Математика і механіка. – 2014. – Т. 19, вип. 2(22). – С. 27-36.

Силин Е. С.
Донбасский государственный педагогический университет

ОДНОВРЕМЕННОЕ ПРИБЛИЖЕНИЕ СУММИРУЕМЫХ ФУНКЦИЙ И ИХ $\overline{\psi}$-ИНТЕГРАЛОВ ОПЕРАТОРАМИ ВАЛЛЕ ПУССЕНА В ПРОСТРАНСТВАХ $\hat{L}^{\overline{\psi}}\hat{L}_p$

Аннотация
Статья посвящена исследованию вопросов одновременного приближения локально суммируемых на действительной оси функций и их обобщенных интегралов с помощью операторов Валле Пуссена. Найдено оценку сверху функционалов, которые характеризуют данную задачу. Оператори Валле Пуссена принадлежат множеству $\varepsilon\sigma$ целых функций экспоненциального типа $\leq\sigma$. Рассмотрены случаи, когда классы $\hat{L}^{\overline{\psi}}\hat{L}_p$ определяются медленно убывающими и быстро убывающими к нулю функциями ψ_1 и ψ_2.
Ключевые слова: одновременное приближение, ряды Фурье, локально интегрируемые функции, операторы Валле Пуссена, ψ-производная, ψ-интеграл.

Silin E.S.
Donbass State Teacher's Training University

SIMULTANEOUS APPROXIMATION OF SUMMABLE FUNCTION AND THEIR $\overline{\psi}$-INTEGRALS BY VALLE POUSSIN'S OPERATORS IN SPACES $\hat{L}^{\overline{\psi}}\hat{L}_p$

Summary
The article presents the problems of simultaneous approximation of locally integrable functions on the real axis and their generalized integrals using operators Vallee Poussin. The asymptotic laws of behavior of the upper bounds of functionals are found that characterize this problem. Тне Valle-Poussin's operators belong to the set of entire functions of exponential type $\leq \sigma$. The cases have been considered in thesis when the classes $\hat{L}^{\overline{\psi}}\hat{L}_p$ are defined by slowly going downward and quickly going downword to zero functions ψ_1 and ψ_2.
Keywords: simultaneous approximation, locally integrable functions, Fourier series, Valle Poussin's operators, ψ-derivatives, ψ-integrals.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 006.91:574.64

ВСТАНОВЛЕННЯ МЕТРОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЕТОДИКИ БІОТЕСТУВАННЯ З ВИЗНАЧЕННЯ ТОКСИЧНОСТІ ВОДИ НА ІНФУЗОРІЯХ TETRAHYMENA PYRIFORMIS (EHRENBERG) SCHEWIAKOFF

Крайнюков О.М., Кривицька М.І., Крайнюков О.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Наведено результати експериментальних досліджень з встановлення метрологічних характеристик методики біотестування для визначення гострої токсичності води з використанням інфузорій *Tetrahymena pyriformis (Ehrenberg) Schewiakoff*. Метрологічні характеристики методики встановлювали за умов внутрішньолабораторного експерименту. В якості еталонної речовини використано двохромовокислий калій ($K_2Cr_2O_7$).

Ключові слова: методика біотестування, гостра токсичність, метрологічні характеристики, еталонна речовина, похибка результатів, збіжність результатів, відтворюваність результатів, норматив оперативного контролю, діапазон реагування тест-об'єкта.

Постановка проблеми. При впровадженні результатів біотестування у водоохоронну практику виникає необхідність в атестації лабораторій на право виконання досліджень з визначення токсичних властивостей компонентів навколишнього середовища та окремих хімічних речовин у відповідності до галузі атестації. Необхідною умовою атестації лабораторії є використання атестованих методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних та інших джерел у галузі стандартизації і метрологічної атестації методик вимірювань показників складу і властивостей води свідчить про те, що існує ряд нормативних документів, які визначають вимоги до встановлення метрологічних характеристик для методик вимірювання фізико-хімічних показників якості води [1]. Що стосується метрологічного забезпечення методик біотестування, за допомогою яких визначають рівні токсичності води, така інформація практично відсутня у вітчизняних публікаціях. У роботах зарубіжних авторів наведено результати експериментів, метою яких було отримання даних для стандартизації методик біотестування. У роботі [2] представлено результати експериментів, що проводились у Мексиканському інституті гідротехніки у зв'язку з підготовкою до стандартизації системи біотестів Watertox, розробником якої є Дослідницький центр міжнародного розвитку (IDRC). Результати випробування біотестів, які було отримано в серії експериментів (всього 24), показали, що збіжність і відтворюваність вимірювань токсичності відповідали вимогам, встановленим відповідними нормативними документами у галузі стандартизації методик вимірювання.

Спеціалістами Гетебургського університету [3] проводились експерименти з вимірювання токсичності морської води за допомогою біотесту з використанням ембріонів та личинок морського їжака. Метою роботи було отримання достатньої вибірки даних для обчислення похибки вимірювань токсичності проб води. За результатами експериментів встановлено, що похибка вимірювань складала 0,05%, у зв'язку з чим зроблено висновок, що ембріонно-личиночний метод біотестування може бути використано в екотоксикологічних дослідженнях.

У процесі підготовки лабораторії еколого-токсикологічних досліджень Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна у 2016 році було проведено серію експериментів за спеціально розробленими програмою і алгоритмом з метою отримання даних, необхідних для перевірки наведених у відповідних методиках їх метрологічних характеристик методики біотестування (інфузорій, водоростей, ракоподібних та риб), за допомогою яких, поряд з іншими, в лабораторії виконуються дослідження з визначення токсичних властивостей різних категорій вод і окремих хімічних речовин [4].

Для методик біотестування встановлювали наступні метрологічні характеристики: похибку результатів біотестування; відтворюваність результатів біотестування; норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування; діапазон реагування тест-об'єкта.

Метрологічні характеристики методик встановлювали за умов внутрішньолабораторного експерименту. В якості еталонної речовини використовували двохромовокислий калій ($K_2Cr_2O_7$). З метою врахування сезонних коливань фізіологічного стану тест-об'єктів дослідження виконували у різні пори року. Для контролю і приготування розчинів з різними концентраціями $K_2Cr_2O_7$ використовували питну воду, яку попередньо дехлорували шляхом устоювання впродовж не менш як 7 діб, після чого аерували за допомогою мікропроцесора до досягнення концентрації розчиненого у воді кисню до 6 мг/дм^3. Під час проведення експериментів вміст розчиненого у воді кисню контролювали та підтримували на рівні 4 мг/дм^3.

Для встановлення похибки, відтворюваності та нормативу оперативного контролю результатів біотестування експерименти на водних роз-

чинах еталонної речовини проводили за критеріями токсичності, які встановлено для кожної із методик біотестування відповідними нормативними документами.

Виклад основного матеріалу. Методика біотестування з визначення токсичності води на інфузоріях *Tetrahymena pyriformis (Ehrenberg) Schewiakoff* (далі інфузорії) ґрунтується на встановленні різниці між кількістю інфузорій у воді, що аналізується – дослід, і кількістю інфузорій у 0,1%-ому розчині хлористого натрію (NaCl) у дистильованій воді – контроль. Критерієм токсичності є вірогідне зниження коефіцієнта приросту кількості інфузорій у досліді порівняно з контролем за встановлений час – 24 (короткострокове біотестування) або 96 годин (довгострокове біотестування). Як тест-об'єкт використовували 3-добову лабораторну культуру інфузорій. Щільність суспензії клітин у культурі повинна становити 6-8*10^4 кл./см^3.

При встановленні метрологічних характеристик методики біотестування з визначення токсичності води на інфузоріях використовувалась процедура, наведена у нормативному документі [5].

Результати біотестування водних розчинів еталонної речовини двохромовокислого калію ($K_2Cr_2O_7$) з використанням методики на інфузоріях наведено у табл.

Для підрахунку інфузорій використовували камеру Горяєва.

На підставі результатів підрахунку клітин у кожній краплі визначали кількість інфузорій в 1 см^3 (M) за формулою:

$$M = \frac{m}{n*V}*1000, \qquad (1)$$

де m – кількість підрахованих інфузорій у камері, екз;

V – об'єм частини камери, яка має площу маленького квадрата;

n – кількість підрахованих квадратів.

Для кожного з паралельних визначень у досліді та контролі обчислювали середнє арифметичне кількості інфузорій в 1 см^3 ($\overline{X}$) за формулою:

$$\overline{X} = \frac{\sum X_i}{n}, \qquad (2)$$

де X_i – кількість інфузорій в одній краплі, кл./см^3;

n – кількість крапель суспензії.

Для визначення токсичності водного розчину $K_2Cr_2O_7$ розраховували коефіцієнт приросту кількості інфузорій (K) у контролі та досліді за формулою:

$$K = \frac{N_t}{N_o}, \qquad (3)$$

де N_t – кількість інфузорій у контролі або досліді через проміжок часу t. кл./см^3;

N_o – вихідна кількість інфузорій у контролі або досліді, кл./см^3.

На підставі отриманих результатів розраховували середню ефективну концентрацію розчину $K_2Cr_2O_7$ за 96 години біотестування (EK_{96}). Значення EK_{96} перевіряли на наявність надмірної похибки за β-критерієм, для чого обчислювали значення середнього результату ($\overline{X}_l$) за формулою (4), відповідного середньо квадратичного відхилення (СКВ) $S_{вл.в}$ за формулою (5) та число ступенів свободи за формулою (6):

$$X_i = \frac{\sum_{n=1}^{N1} X_{\ln}}{N_i}, \qquad (4)$$

$$S_{вл.в} = \sqrt{\frac{\sum_{n=1}^{N_i} (X_{\ln} - \bar{X}_l)^2}{N_l - 1}}, \qquad (5)$$

$$f_l = N_l - 1, \qquad (6)$$

де l – номер виконавця (серії);

n – номер досліду у серії, n = 1,.....,N_l;

X_{ln} – результат досліду n в серії l;

f_l – число ступенів свободи, за якими обчислюють значення S_l.

Таблиця

Результати експериментальних досліджень

Номер досліду у серії, *ln*	Концентрація водного розчину $K_2Cr_2O_7$, мг/дм^3			
	X_{ln}	X	$S_{вл.в}$	fl
1	0,18	0,29	0,08	15
2	0,19			
3	0,31			
4	0,29			
5	0,31			
6	0,32			
7	0,26			
8	0,33			
9	0,31			
10	0,4			
11	0,27			
12	0,31			
13	0,28			
14	0,31			
15	0,33			
16	0,31			

Джерело: розроблено авторами

Як видно з отриманих результатів, найбільш підозрілим є результат № 10 (0,4), який найбільше відрізняється від середнього значення. Для його перевірки на наявність надмірної похибки складали і обчислювали відношення:

$$\beta = \frac{\left| X_{\ln} - \bar{X}_n \right|}{S_i} = 1,0,$$

де S_l – середнє квадратичне відхилення.

Обчислене значення β = 1,0 менше, ніж табличне $\beta_{табл.}$ для ступенів свободи f_1 = 15. $\beta_{табл.\,(15)}$ = 2,44, з чого витікає відсутність надмірної похибки.

Відтворюваність результатів біотестування $\sigma_{вл.в.}$ водного розчину $K_2Cr_2O_7$ розраховували за формулою:

$$\sigma_{вл.в.} = S_{вл.в.} * \gamma(f) = 0,08 \times 1,017 = 0,08 мг / дм^3;$$

$$\sigma_{вл.в.}(\%) = \frac{S_{вл.в.} * \gamma(f)}{\bar{X}} * 100 = 29,5\%, (7)$$

Значення відтворюваності перевірили на однорідність та отримали наступне значення $\sigma^*_{вл.в.}$ = 29,5%.

Похибку результатів біотестування обчислювали за формулами:

$$\Delta = 1{,}96 * \sigma_{вл.в.} = 0{,}16 \text{ мг/дм}^3, \quad (8),$$

$$\delta\ (\%) = 1{,}96 * \sigma_{вл.в.}\ (\%) = 60\%, \quad (9).$$

Отже, відтворюваність результатів біотестування розчину $K_2Cr_2O_7$ становить 0,08 мг/дм³ (29,5%); похибка результатів біотестування становить 0,16 мг/дм³ (60%).

На підставі отриманих результатів встановили норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування на інфузоріях, який. розраховували за формулою:

$$D = 2{,}77 * \sigma_{вл.в.}, \ (10)$$

$$D = 2{,}77 * 0{,}08 = 0{,}23 \text{ (мг/дм}^3).$$

Отже, норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування розчину $K_2Cr_2O_7$ становить 0,23 мг/дм³.

Для встановлення діапазону реагування культури інфузорії було використано критерій токсичності – зниження коефіцієнта приросту кількості інфузорій за 24 години біотестування ($ЕК_{24}$).

За результатами експериментів було отримано такі значення $ЕК_{24}$: 0,25; 0,2; 0,37; 0,28; 0,33; 0,33; 0,32; 0,4; 0,33; 0,32; 0,26; 0,3; 0,32; 0,28; 0,31; 0,27 мг/дм³ $K_2Cr_2O_7$.

Далі обчислювали значення середнього результату і відповідного СКВ за формулами:

$$\bar{X} = \frac{\sum_{l=1}^{L}\sum_{n=1}^{N_l} X_{\ln}}{N_l} = 0{,}304 мг/дм^3, \quad (4)$$

$$S_{вл.в.} = \sqrt{\frac{\sum_{l=1}^{L}\sum_{n=1}^{N_l}(X_{\ln} - \bar{X})^2}{\sum_{l=1}^{L} N_l - 1}} = 0{,}099 мг/дм^3;(5), \quad (5)$$

$$f = \sum_{l=1}^{L} N_l - 1 = 15, \quad (6)$$

$$\gamma_{(15)} = 1{,}015$$

Далі перевіряли отримані результати експериментів за β-критерієм на наявність надмірних похибок. Із наведених вище концентрацій $K_2Cr_2O_7$ найбільш підозрілим є результат 0,4 мг/дм³. Для нього обчислювали відношення:

$$\beta = \frac{X_{\ln} - \bar{X}}{S_l} = 0{,}97$$

де S_l – середнє квадратичне відхилення.

За табличними даними [6] знаходили значення β-критерію для $f = 15$, $\beta_{табл.} = 2{,}44$, яке більше, ніж обчислене значення, що свідчить про відсутність у виборці результатів з надмірними похибками, та значення $\gamma(f)$ для $f = 15$, яке становить 1,017.

$$\sigma_{вл.в.} = 1{,}017 * 0{,}099 = 0{,}1$$

Діапазон реагування культури інфузорій обчислювали за формулою:

$$X - 1{,}96 * \sigma < X_к < X + 1{,}96 * \sigma, \quad (11),$$

де $X_к$ – концентрація, за якої досягається критерій токсичності;

σ – $\sigma_{вл.в.}$ у залежності від умов отримання результатів дослідів.

Отже, діапазон реагування тест-об'єктів інфузорій становить:

$$0{,}304 - 1{,}96 * 0{,}1 < ЛК_{50\text{-}24} < 0{,}304 + 1{,}96 * 0{,}1;$$

$$0{,}1 < ЛК_{24} < 0{,}5.$$

Висновки. Для методики біотестування з визначення токсичності води на інфузоріях встановлено наступні метрологічні характеристики:

похибка результатів біотестування становить 0,16 мг/дм³ (60%);

відтворюваність результатів біотестування становить 0,08 мг/дм³ (29,5%);

норматив оперативного контролю відтворюваності результатів біотестування становить 0,23 мг/дм³;

діапазон реагування інфузорій становить 0,1-0,5 мг/дм³.

Список літератури:

1. КНД 211.0.0.061-97. Метрологічне забезпечення. Оцінка стану вимірювань в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 02.06.1997 р. № 83. – 31 с.
2. Bellas J., Beiras R., Vazquez E., A standardisation of ciona intestinalis (Chordata, Ascidiacea) embryo-larval bioassay for ecotoxicological studies // Water Research, 37(19). Elsevier Science Publishing Company, Inc. - 2003. – P. 4613-4622.
3. Pica-GranadosY., Trujillo G. D., Hernбndez H. S., Bioassay standardization for water quality monitoring in Mexico // Environmental Toxicology, Vol. 15, Issue 4, John Wiley & Sons, Inc. – 2000. – P. 322-330.
4. Крайнюков О. М. Метрологічне забезпечення оцінки токсичності води методом біотестування / О. М. Крайнюков // Людина і довкілля. Проблеми неоекології. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1,2. – С. 45-49.
5. КНД 211.1.4.059-97. Визначення токсичності води на інфузоріях Tetrahymena pyriformis (Ehrenberg) Schewiakoff. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 21.05.1997 р. № 68.
6. Большев Л. Н. Таблицы математической статистики / Л. Н. Большев, Н. В. Смирнов. – М.: Наука, 1983. – 416 с.

Крайнюков А.Н., Кривицкая М.И., Крайнюков А.А.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

УСТАНОВЛЕНИЕ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЕТОДИКИ БИОТЕСТИРОВАНИЯ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТОКСИЧНОСТИ ВОДЫ НА ИНФУЗОРИЯХ TETRAHYMENA PYRIFORMIS (EHRENBERG) SCHEWIAKOFF

Аннотация
Приведены результаты экспериментальных исследований по установлению метрологических характеристик методики биотестирования для определения острой токсичности воды с использованием инфузорий *Tetrahymena pyriformis (Ehrenberg) Schewiakoff*. Метрологические характеристики методики устанавливали в условиях внутрилабораторного эксперимента. В качестве эталонного вещества использовано двухромовокислый калий ($K_2Cr_2O_7$).
Ключевые слова: методика биотестирования, острая токсичность, метрологические характеристики, эталонная вещество, погрешность результатов, сходимость результатов, воспроизводимость результатов, норматив оперативного контроля, диапазон реагирования тест-объекта.

Krainiukov A.N., Kryvytska M.I., Krainiukov A.A.
V.N. Karazin Kharkiv National University

INSTALLATION METHOD BIOASSAY METROLOGICAL CHARACTERISTICS WITH THE DEFINITION OF ACUTE TOXICITY TO ALGAE WATER TETRAHYMENA PYRIFORMIS (EHRENBERG) SCHEWIAKOFF

Summary
The results of experimental studies on establishing metrological characteristics bioassay methods for determining the acute toxicity of water using infusorians *Tetrahymena pyriformis (Ehrenberg) Schewiakoff*. Metrological characteristics under conditions established methods internal laboratory experiment. As reference material used potassium bichromate ($K_2Cr_2O_7$).
Keywords: bioassay method, acute toxicity, the metrological characteristics, reference substance, error results, reproducibility, reproducibility, standard operational control, the range of responses test object.

УДК 576

ЗМІНИ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ ЕЯКУЛЯТУ ЧОЛОВІКІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Яцків О.М., Тарновська А.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено кількісні та якісні показники еякуляту чоловіків різних вікових груп. Проаналізовано спермограми чоловіків різних вікових груп (20-29 років, 30-39 років та 40-50 років). Встановлено, що віковий фактор сприяє зниженню чоловічої фертильності. Виявлено взаємозв'язок між причинами виникнення чоловічого непліддя і наслідками, які проявляються зміною якісних та кількісних показників еякуляту і репродуктивної системи в цілому.
Ключові слова: чоловіче непліддя, спермограма, дослідження еякуляту.

Постановка проблеми. Неплідний шлюб є однією з найважливіших соціальних і медичних проблем. Непліддя – це стан, який супроводжує низку хвороб статевих органів і системних захворювань чоловічого та жіночого організмів. За даними різних літературних джерел, від непліддя у світі потерпає близько 50-100 млн людей, тобто одна із 5-7 пар репродуктивного віку є неплідною [3]. В Україні кількість неплідних шлюбів, за даними різних авторів, становить майже 20% [5]. Загалом нездатність сім'ї до зачаття і народження дитини у шлюбі у 45% випадків зумовлена захворюваннями чоловіків, у 35% – жінок і в 15% випадків – імунологічною несумісністю партнерів або іншими причинами [2]. У 30-40% випадків причиною непліддя є порушення статевої функції у чоловіка. Протягом останніх років спостерігається тенденція до зростання питомої ваги чоловічого фактора непліддя [5]. У зв'язку з цим питання встановлення факту чоловічого непліддя та виявлення ймовірної його причини є актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть у всьому світі відзначено зниження фертильності чоловіків за рахунок погіршення якості сперми. Ймовірно, це пояснюється тенденцією до збільшення захворювань чоловічих статевих органів [1]. Окрім цього, спостерігається погіршення кількісних і якісних показників спермограми у практично здорових чоловіків [4]. Середня кількість сперматозоїдів у еякуляті здорового чоловіка за останні 50 років зменшилась удвічі, а середній об'єм еякуляту – на одну третину [1]. Причини, які призводять до зниження кількісних і якісних параметрів сперми, залишаються невідомими. Існують дослідження [5], які дають підстави вважати, що фактори способу життя (стрес, паління, алкоголь, вплив хімічних факторів навколишнього середовища, що мають естрогенну активність, урбанізація тощо) негативно впливають на чоловічу репродуктивну систему, яка виявляється найбільш вразливою та найменш захищеною.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що зниження запліднювальної здатності еякуляту може спостерігатися без будь-яких відхилень від нормальних параметрів рутинного сперматологічного обстеження. Близько 30% випадків [3] дослідження спермограми не дає однозначної відповіді про першопричину зниження фертильності, оскільки зміни даної функції відбуваються на функціональному молекулярно-біологічному або біологічному рівні. Таким чином, для встановлення факту чоловічого непліддя і ймовірної його причини поряд з об'єктивними та іншими видами обстеження пацієнта насамперед необхідне комплексне лабораторне дослідження еякуляту. Незважаючи на велику базу досліджень, досі не вирішено проблеми зниження чоловічої фертильності, остаточно не встановлені причина та взаємозв'язок зниження кількісних і якісних параметрів еякуляту, зниження плідної здатності еякуляту за відсутності відхилень від нормальних параметрів еякуляту, не було досліджено взаємозв'язку та взаємного впливу цих параметрів один на одного. Актуальними залишаються проблеми захисту репродуктивних систем чоловічого організму від впливу негативних чинників, які зумовлюють зниження чоловічої фертильності, побудова моделей імовірних причин зниження репродуктивної здатності чоловіків. Важливим також є дослідження вікового фактора зниження чоловічої фертильності щодо інших факторів.

Формулювання цілей статті. Дослідження проводилося відповідно до поставлених завдань:
– проаналізувати спермограми чоловіків різних вікових груп (20-29 років, 30-39 років та 40-50 років);
– дослідити віковий фактор зниження чоловічої фертильності;
– визначити взаємозв'язок між причинами виникнення чоловічого непліддя і наслідками, які проявляються зміною якісних та кількісних показників еякуляту і репродуктивної системи в цілому.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом наших досліджень були спермограми, отримані при дослідженні пацієнтів в клініці репродуктивної медицини «Альтернатива клініка». Було обстежено 15 чоловіків віком від 20 до 29 років, 16 чоловіків віком від 30 до 39 років та 10 чоловіків віком від 40 до 50 років. В усіх чоловіків спермограми відповідали нормозооспермії (коли кількісні та якісні показники сперми є в межах норми). Результати досліджень представлені у вигляді діаграми (рис. 1).

Спермограми оцінювали за такими критеріями:

Перший критерій – це кількість еякуляту. В нормі він знаходиться в межах 1,5-5 мл, але бувають значні коливання. Об'єм еякуляту менш

ніж 1 мл характерний для андрогенної недостатності. В такому випадку можна припустити деформацію сім'яних міхурців і сім'явиносних шляхів. Середня кількість еякуляту у здорових чоловіків повинна бути, за даними дослідників 3,7 мл. Надмірна кількість еякуляту (більш 7-8 мл) загалом супроводжується зменшенням концентрації сперматозоїдів.

Так, нами показано, що у пацієнтів усіх вікових груп об'єм еякуляту є в межах норми. Проте, слід відмітити, що у чоловіків старшої вікової групи (40-50 років) об'єм еякуляту є меншим порівняно із чоловіками молодшої (20-29 років) та середньої (30-39 років) вікових груп. Загалом, об'єм сім'яної рідини нижчий за норму, свідчить про слабку здатність до запліднення.

Другий критерій, за яким досліджували спермограми – це в'язкість сім'яної рідини. За цим критерієм спермограм в'язкість еякуляту у чоловіків усіх досліджуваних груп є у межах норми.

Третій критерій – кількість сперматозоїдів в 1 мл еякуляту. За цим критерієм кількість сперматозоїдів в 1 мл еякуляту у чоловіків усіх досліджуваних груп є у межах норми. Проте, у спермограмах пацієнтів середньої вікової групи цей показник хоча і знаходиться в межах норми, але є дещо нижчим від показників двох інших досліджуваних груп.

Четвертий критерій – це загальна кількість сперматозоїдів у всьому еякуляті. За цим критерієм загальна кількість сперматозоїдів в чоловіків усіх досліджуваних вікових груп є в межах норми, проте найнижчим цей показник залишається у спермограмах чоловіків середньої вікової групи.

П'ятий критерій – рухливість сперматозоїдів. Рухливість кожного сперматозоїда класифікують за категоріями «а», «b», «c» і «d». Ми оцінювали рухливість сперматозоїдів за такими критеріями: «а» – швидкі поступальні рухи та «b» – повільні, в'ялі поступальні рухи. За цим критерієм в чоловіків усіх досліджуваних вікових груп показники є в межах норми. Проте у чоловіків старшої вікової групи відмічено зростання кількості сперматозоїдів з повільними та в'ялими рухами у порівнянні із показниками спермограм чоловіків молодшої та середньої вікових груп. Це свідчить про ймовірність зниження здатності до запліднення із зростанням віку чоловіка.

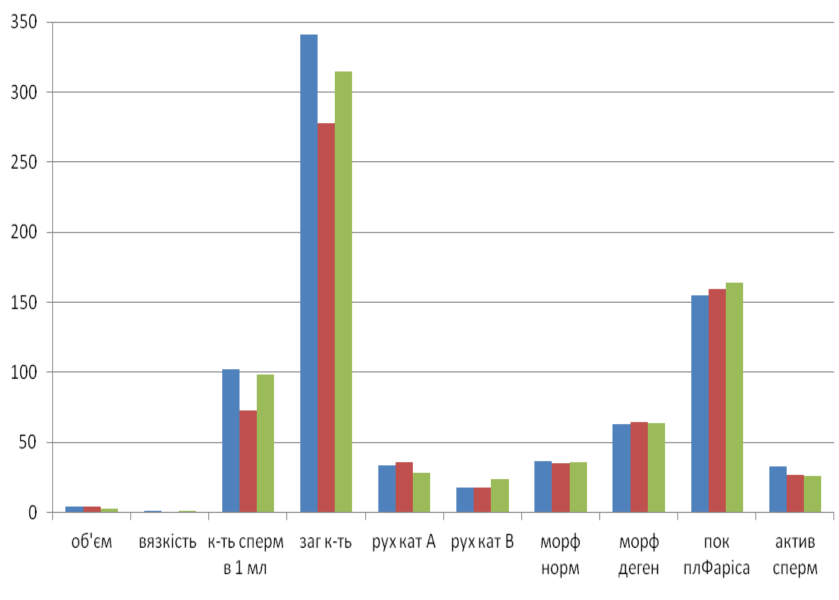

Рис. 1. Порівняльний аналіз спермограм чоловіків молодшої (20-29 років), середньої (30-39 років) та старшої (40-50 років) вікових груп в нормі

Наступним критерієм є морфологія сперматозоїдів. Морфологію сперматозоїдів ми оцінювали за кількістю нормальних та дегенеративних сперматозоїдів. Так, нами показано що у пацієнтів усіх досліджуваних вікових груп кількість морфологічно нормальних сперматозоїдів суттєво не відрізняється від норми. Кількість морфологічно дегенеративних сперматозоїдів також знаходиться в межах норми. Проте, чоловіків старшої вікової групи спостерігається зменшення сперматозоїдів нормальних форм і збільшення патологічних. Відповідно у молодшої вікової групи – навпаки.

Наступний критерій – це показник плідності (індекс) Фарріса, який дозволяє оцінювати можливість запліднення в природних умовах, визначивши кількість швидких і рухливих, малорухливих та нерухливих сперматозоїдів:

$$\textit{ІндексФарріса} = \frac{\textit{Об'єм еякуляту} \times \textit{кільк. сперм.в}\, 1\textit{мл} \times \%\,\textit{рухомих}\quad \textit{сперм.}}{100}$$

Нами показано, що у пацієнтів усіх досліджуваних вікових груп індекс Фарріса є в межах норми.

Слід відмітити, що активність сперматозоїдів є вищою у чоловіків молодшого віку, а у чоловіків середньої та старшої вікових груп нижчою. Це може бути пов'язано з наявністю шкідливих звичок, постійними стресами та перевтомою.

Висновки та перспективи дослідження. Багатокомпонентний склад внутрішніх чоловічих статевих органів перебуває у постійній перебудові у зв'язку з віковими змінами, функціональною активністю та впливом різних чинників. Саме тому важливо враховувати як фізіологічні, так і вікові зміни чоловічої здатності до запліднення [4]. Згідно з даними [6], отриманими при спостереженні чоловіків різних вікових категорій, виявлено тенденцію до зниження показників об'єму еякуляту, концентрації та рухливості сперматозоїдів, а також їх морфологічного стану. Протягом кожного наступного року життя чоловіка віком 30-ти років об'єм еякуляту зменшується на 0,03 мл (при цьому об'єм еякуляту у 50-річних чоловіків на 20% менший порівняно з показником об'єму еякуляту 30-річних чоловіків), концентрація сперматозоїдів в 1 мл знижується у 2,5 разу, рухливість знижується на 0,7% (у чоловіка 50-ти років показник рухливості чоловічих сперматозоїдів є на 28% нижчим ніж у чоловіка 30-ти років).

Отже, оцінка якості сперми є однією з основних методик визначення репродуктивних зді-

бностей чоловіка і функціонального стану його сечостатевої системи. Окрім того, за якістю сперми можна непрямим чином судити про гормональний баланс чоловічого організму. Тому базовий аналіз андрології – спермограма має широкі діагностичні можливості.

Список літератури:

1. Герасимов А.М. Зависимость подвижности сперматозоидов от биохимических показателей эякулята / Герасимов А.М., Полумисков Д.М. // Проблемы репродукции. – 2003. – Т. 9, № 4. – С. 79-81.
2. Гринчук В.О. Чоловічий фактор у безплідному шлюбі // Здоровье мужчины: науч.-практ. журн. ассоциации сексологов и андрологов Украины. – 2007. – № 2. – С. 183.
3. Луньова Г.Г. Дослідження еякуляту у діагностиці чоловічого непліддя: навч. посіб. / Луньова Г.Г., Ліпкан Г.М., Заведецька О.Г. // К.: Нац. мед. академія післядипл. освіти ім. П.Л. Шупика. – 2010. – 118 с.
4. Яцків О.М. Запліднююча здатність сперматозоїда з аномальною морфологією / Яцків О.М., Тарновська А.В. // Science and Education a New Dimersion: Natural and Technical Science. – 2013. – Vol. 8. – P. 13-17.
5. Яцків О.М. Причини і форми чоловічого непліддя та методи діагностики еякуляту як основного показника чоловічого здоров'я / Яцків О.М., Тарновська А.В. // Вісник Львівського університету, серія біологічна. – 2012. – Вип. 59. – С. 4-20.
6. Eskenazi B. Decreases in Human Semen Quality with Age Among Healthy Men / Eskenazi B., Wyrobek A. J., Stoler E. // University of California and Lawrence Livermore National Laboratory, CA, USA. – December, 1. – 2001. – 24 p.

Яцкив О.Н., Тарновская А.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ИЗМЕНЕНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ И КАЧЕСТВЕННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭЯКУЛЯТА У МУЖЧИН РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП

Аннотация
В статье исследованы количественные и качественные показатели эякулята у мужчин разных возрастных групп. Проанализировано спермограммы мужчин разных возрастных групп (20-29 лет, 30-39 лет и 40-50 лет). Установлено, что возрастной фактор способствует снижению мужской фертильности. Выявлено взаимосвязь между причинами возникновения мужского бесплодия и последствиями, которые проявляются изменением качественных и количественных показателей эякулята и репродуктивной системы в целом.
Ключевые слова: мужское бесплодие, спермограмма, исследование эякулята.

Yatskiv O.N., Tarnovska A.V.
Ivan Franko National University of Lviv

CHANGES OF QUANTITATIVE AND QUALITY INDICATORS OF EJACULATE OF MEN OF VARIOUS AGE GROUPS

Summary
In the article quantitative and qualitative indicators of ejaculate of men of different age groups are investigated. Spermograms of men of different age groups (20-29 years, 30-39 years and 40-50 years) are analyzed. It has been established that the age factor contributes to the reduction of male fertility. The relationship between the causes of male infertility and the consequences of changes in qualitative and quantitative indicators of ejaculation and the reproductive system as a whole are revealed.
Keywords: male infertility, spermogram, ejaculate study.

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 330.322.2:622.323

ЕКОНОМІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ВИДОБУВАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ ІЗ СЛАНЦЕВИХ ПОРІД

Лебега О.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Проведено аналіз ресурсів сланцевого газу у окремих країнах, де на даний час здійснена оцінка цього енергетичного ресурсу. Встановлено, що за різними оцінками ресурси сланцевого газу перевищують ресурси традиційного газу. На основі проведеного аналізу існуючих оцінок ресурсів сланцевого газу встановлено, що вони перевищують ресурси традиційного газу. Обгрунтовано критерії для виділення найбільш перспективних зон щодо можливостей комерційного видобутку газу із сланцевих формацій. Проведено кореляційно-регресійний аналіз з використанням таких характеристик сланцевих формацій як: вміст органічної речовини, ступінь її катагенезу, інтервали глибин залягання сланцевих порід, ефективна товщина, пористість, проникливість, вміст газу. Встановлено кореляційно-регресійні залежності між цими параметрами і продуктивністю газовидобувних свердловин. Статистичні дані, на основі яких отримані кореляційні залежності, зібрані шляхом аналізу інформації про досвід видобування сланцевого газу у таких країнах, як США – плеї Marcellus, Haynesville, Barnett, Fayetteville, Woodford, Antrim, New Albany, Канада – плеї Monteney, Horn River, Китай – плей Fuling та Аргентина – плей Vaca Muerta.
Ключові слова: сланцевий газ, ресурси, характеристики сланцевих формацій, критерії, перспективні зони, природний газ із сланцевих порід, характеристики сланцевих формацій, кореляційно-регресійні залежності, оцінка продуктивності газових свердловин у сланцевих формаціях.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку світової економіки для оцінки та прогнозування економічних процесів широко застосовують математичні методи. Значна кількість, мінливість та невизначеність факторів у нафтогазовидобувній сфері обумовлює необхідність застосування множинного кореляційно-регресійного аналізу для кількісної оцінки залежностей між параметрами, що характеризують окремі геолого-фізичні властивості нафтогазоперспективних формацій та економічними характеристиками видобування із них вуглеводнів. Під час такого аналізу необхідно встановити теоретичну форму зв'язку між факторними і результативними ознаками (регресійний аналіз) та визначити тісноту цього зв'язку (кореляційний аналіз), тобто кількісно виміряти й оцінити механізм взаємодії досліджуваних факторних ознак. Отримані результати кореляційно-регресійного аналізу можна використати для економічного обґрунтування управлінських рішень в процесі розвідки та видобутку природного газу із сланцевих порід на нових перспективних ділянках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам виявлення найбільш перспективних зон щодо рентабельного видобутку природного газу із сланцевих порід присвячено ряд публікацій [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13]. Однак, у цих роботах здебільшого розглядались проблеми встановлення критеріїв, які якісно і кількісно характеризують найбільш перспективні зони у сланцевих формаціях та обгрунтування раціонального комплексу геолого-геофізичних методів, що дають можливість їх виявляти та оцінювати.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз показав, що у вищезазначених роботах не було спроб застосування кореляційно-регресійного аналізу з метою подальшого використання отриманих кореляційних залежностей для прогнозування економічних характеристик родовищ природного газу у сланцевих формаціях. Існуючий досвід видобування газу із сланцевих порід [13, с. 40-52] дав змогу встановити найважливіші характеристики сланцевих формацій, які і послужили основою для кореляційно-регресійного аналізу.

Мета статті. Метою цієї роботи є встановлення кореляційно-регресійних залежностей та встановлення можливостей їх використання для оцінки продуктивності газовидобувних свердловини у сланцевих формаціях на нових територіях, площах і локальних об'єктах.

Виклад основного матеріалу. На даний час, і у найближчій перспективі, природний газ залишатиметься основним і найбільш екологічним джерелом енергії для людства. При цьому, невід'ємною і все важливішою складовою у світовому балансі видобутку природного газу стає сланцевий газ. Останніми роками у США відбулася так звана сланцева революція, яка спричинила ресурсну регіоналізацію в енергозабезпеченні, значну активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності у багатьох регіонах США і дала змогу цій країні вийти на перше місце у світі за обсягами видобування природного газу.

Основними центрами трансферу інноваційних технологій при видобуванні сланцевого газу є США, Канада, Китай, Аргентина та Європа. Це пов'язано із найбільшими обсягами споживання природного газу і потенційними ресурсами сланцевого газу у цих країнах та регіонах.

Загалом, видобувні ресурси сланцевого газу в світі оцінюються у 214,57 трлн м^3. Розподіл ре-

сурсів сланцевого газу у окремих регіонах і країнах світу подано у табл. 1.

Таблиця 1

Технічно видобувні запаси газу із сланців за даними EIA, ARI на січень 2014 р. і на вересень 2015 р. [EIA, 2014, 2015]

2014 р.	Країни	Газ, трлн. м³	2015 р.	Країни	Газ, трлн. м³
1	Китай	31,58	1	Китай	31,58
2	Аргентина	22,71	2	Аргентина	22,70
3	Алжир	20,21	3	Алжир	20,02
4	США	18,83	4	США	17,63
5	Канада	16,23	5	Канада	16,22
6	Мексика	15,43	6	Мексика	15,44
7	Австралія	12,38	7	Австралія	12,16
8	Південна Африка	11,04	8	Південна Африка	11,04
9	Росія	8,07	9	Росія	8,06
10	Бразилія	6,94	10	Бразілія	6,94
Загальносвітові		206,71	**Загальносвітові**		214,57

Джерело [16]

Необхідно зазначити, що сланці є найбільш розповсюдженою осадовою породою на Землі. Збагачені у тій чи іншій степені органічною речовиною, вони називаються бітумінозними глинами, аргілітами або чорними сланцями [17, с. 19-22]. За твердженнями багатьох експертів сланцевий газ є стратегічним резервом і стане основним джерелом енергії, після того як у близькому майбутньому будуть вичерпані запаси дешевого конвеційного газу. Наявність ресурсів сланцевого газу практично по всій території земної кулі дасть змогу забезпечувати цим енергетичним ресурсом віддалені і депресивні регіони.

Отже, зважаючи на переваги та перспективи видобування сланцевого газу доцільно розробити інструментарій для виявлення і економічного оцінювання найбільш перспективних зон сланцевих формацій.

Саме з цією метою і застосовано кореляційно-регресійний аналіз. Статистичні дані, на основі яких отримані кореляційні залежності, зібрані шляхом аналізу інформації про досвід видобування сланцевого газу у таких країнах, як США – плеї Marcellus, Haynesville, Barnett, Fayetteville, Woodford, Antrim, New Albany, плеї Канада – Monteney, Horn River), Китай – плей Fuling та Аргентина – плей Vaca Muerta [13, с. 40-52]. На цій основі встановлено найважливіші характеристики сланцевих формацій, а саме:

– вміст органічної речовини (керогену), %;

– термальна зрілість сланцевих порід (степінь катагенезу R^o), %;

– пористість, %;

– ефективна потужність продуктивного горизонту, м;

– проникливість, нанодарсі;

– глибина залягання, м;

– вміст газу, $м^3$/т.

Це стало основою для побудови кореляційних залежностей, за допомогою яких можна отримати кількісну оцінку найбільш перспективних зон для видобування сланцевого газу та визначити найважливіші економічні параметри таких зон, у першу чергу, продуктивність (дебіт) газових свердловин.

На першому етапі було проведено дослідження статистичних характеристик обраних параметрів [14, с. 63-74]. Встановлено характер їх розподілу, межі змін, математичне очікування, стандартне відхилення.

Далі здійснено кореляційно-регресійний аналіз парних залежностей між характеристиками сланцевих формацій і дебітом газових свердловин.

Вміст органічної речовини у сланцевих породах (рис. 1). Головним критерієм відмінності газоносних сланців від звичайних осадових порід, є вміст органічної речовини (керогену). Вміст органічної речовини у сланцевих товщах розподілений по нормальному закону і змінюється у межах від 0,46% до 20%, середнє значення становить – 4,88%, стандартне відхилення складає 4,04% [14]. Як показують численні дослідження, вміст органічної речовини у перспективних зонах має перевищувати 1-3% [8]. Підвищений вміст органічної речовини також сприяє поновленню запасів газу.

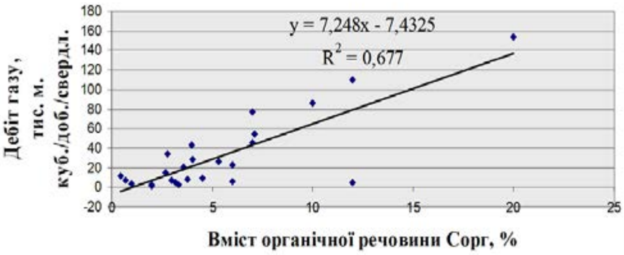

Рис. 1. Залежність між дебітом свердловини Qг та вмістом органічної речовини Сорг

Як видно з рисунка 1 залежність між дебітом свердловини *Qг* та вмістом органічної речовини *Сорг* є прямою і характеризується достатньо високою тіснотою зв'язку (коефіцієнт кореляції $R^2 = 0{,}68$).

Степінь катагенезу органічної речовини (рис. 2). Ступінь катагенетичних перетворень органічної речовини визначається за відбивною здатністю вітриніту (Ro). Загалом, із підвищенням рівня катагенетичних перетворень, тобто рівня термічної зрілості органічної речовини, зростає вміст вуглецю у керогені, відповідно зростає значення Ro. При значних глибинах залягання і в умовах високого тиску, це забезпечує значні початкові дебіти газу. Величина Ro розподілена за нормальним законом, змінюється у межах від 0,4% до 5%, середнє значення становить – 1,88%, стандартне відхилення – 1,09%.

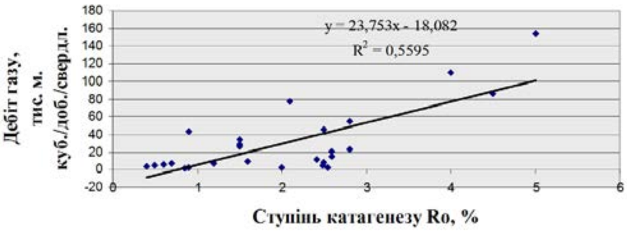

Рис. 2. Залежність між дебітом свердловини Qг та ступенем катагенезу керогену R^o

Пористість (рис. 3). Локальні високопродуктивні зони сланцевих товщ характеризуються високою матричною пористістю.

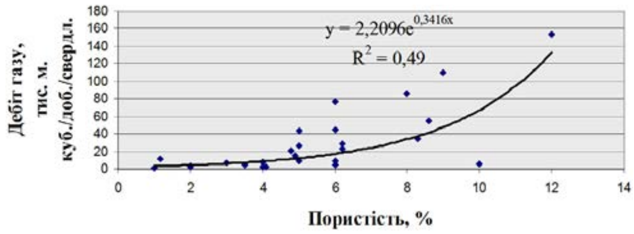

Рис. 3. Залежність між дебітом свердловини Qг та пористістю сланцевих порід Кп

Пори у сланцевих породах містять значну кількість вільного сланцевого газу, який у початкові періоди видобування можна вилучати з високими дебітами, що сприяє покращенню економічних показників розробки. Пористість сланцевих товщ змінюється у межах від 0,5 до 14%, середнє значення становить – 6,39%, стандартне відхилення складає – 3,73%. Як видно із рис. 3, залежність між пористістю і дебітом має нелінійний характер і описується експоненціальною функцією.

Ефективна потужність сланцевої товщі (рис. 4). Товщина сланців, разом із великою площею їх розповсюдження і наявністю органічної речовини для адсорбції газу визначають запаси сланцевого газу, а також створюють більш сприятливі умови для буріння горизонтальної частини свердловин. Проведений аналіз показав, що ефективна товщина сланцевих товщ змінюється за нормальним законом у межах від 6 м до 350 м, середнє значення становить – 85,8 м, стандартне відхилення складає 76,8 м.

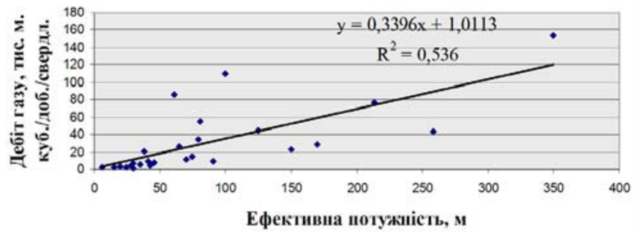

Рис. 4. Залежність між дебітом свердловини Qг та ефективною товщиною сланцевих порід hеф

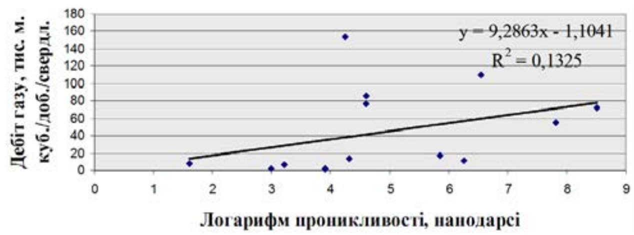

Рис. 5. Залежність між дебітом свердловини Qг та логарифмом проникливості сланцевих порід lnКпр

Проникливість сланцевих порід (рис. 5). Проникність є характеристикою, що визначає фільтраційні властивості сланцевих порід. Важливе значення має обумовлена сланцюватістю наявність системи природних тріщин, що визначають проникність і підвищують ефективність проведення ГРП, оскільки існування природних тріщин сприяє розповсюдженню і розвитку систем штучних тріщин. Проникливість сланцевих порід розподілена по логнормальному закону, змінюється у широких межах від 5 до 5000 нанодарсі, середнє значення становить 679 нанодарсі, стандартне відхилення складає 1399 нанодарсі.

Глибина залягання сланцевих порід (рис. 6). Глибина залягання сланцевої товщі, як геологічний фактор суттєво впливає на вибір технічних, технологічних і організаційних рішень при бурінні свердловин, розробці родовищ, а також є важливим фактором формування величини інвестиційних витрат і собівартості видобутку газу. З іншого боку, із зростанням глибини залягання сланцевих товщ, зростають пластові тиски і температури, що сприяє поглибленню степеня катагенезу органічної речовини та збільшенню продуктивності свердловин. Глибина залягання сланцевих товщ змінюється у межах від 122 до 4378 м, середнє значення становить – 2088 м, стандартне відхилення становить 1131 м. Характер цієї залежності теж нелінійний.

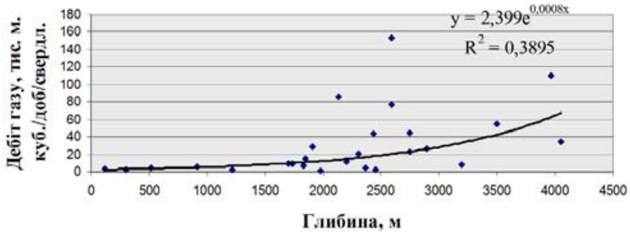

Рис. 6. Залежність між дебітом свердловини Qг та глибиною залягання сланцевих порід Н

Вміст газу (рис. 7). Проведений аналіз вмісту газу у сланцевих товщах світу показав, що він розподілений за нормальним законом і змінюється у межах від 0,44 до 9,9 м^3/т, середнє значення становить – 4,58 м^3/т, стандартне відхилення – 2,88 м^3/т.

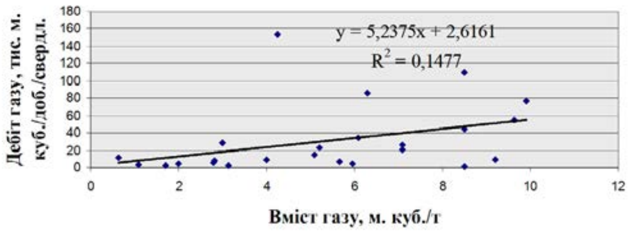

Рис. 7. Залежність між дебітом свердловини Qг та вмістом газу Вг

Як видно із наведених результатів КРА, всі отримані парні кореляційно-регресійні залежності є значимими і підтверджують геолого-фізичну сутність взаємозв'язків між досліджуваними параметрами.

Відомо, що більш точно і достовірно встановити зв'язки між досліджуваними параметрами дає змогу застосування багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу [1, 2]. Саме це завдання було наступним етапом дослідження, в результаті якого отримано такі залежності між дебітом газу із свердловин у сланцевих породах і найважливішими геологічними характеристиками цих порід (1, 2):

$$Q_г = -34{,}54 + 3{,}74\ C_{орг} + 9{,}06\ R_o + 0{,}4\ К_п + 0{,}14 h_{еф} + 0.006\ H \quad (1)$$

Rм = 0,94; Обсяг вибірки – 26 спостережень; Fр= 28,64 > Fкр=2,01.

$$Qг = -29,35 + 3,44\ Cорг + 4,38\ Kп + 0,17\ hеф + 1,95\ \ln Kпр \quad (2)$$

Rм= 0,91; Обсяг вибірки – 14 спостережень; Fр= 11,26 > Fкр=3,34.

Отримані залежності характеризуються високою тіснотою зв'язку, що підтверджується коефіцієнтами множинної кореляції *Rм – 0,91-0,94* та значним перевищення критичних значень критерію Фішера.

Необхідно зазначити, що отримані залежності мають важливе практичне значення, так як дозволяють прогнозувати найважливіший геолого-економічний показник сланцевих порід – прогнозний дебіт газових свердловин. Окрім того, ці залежності дають змогу оцінити якість буріння та розкриття сланцевих порід через співставлення між прогнозним та фактичними дебітами свердловин.

На останньому етапі дослідження встановлено кореляційну залежність ціни беззбитковості видобування сланцевого газу від початкового дебіту свердловин (рис. 8), на основі даних по основних родовищах США (Барнет, Фаетвілл, Хейнсвілл, Марселлус, Вудфорд), які наведені у роботі [15, с. 53].

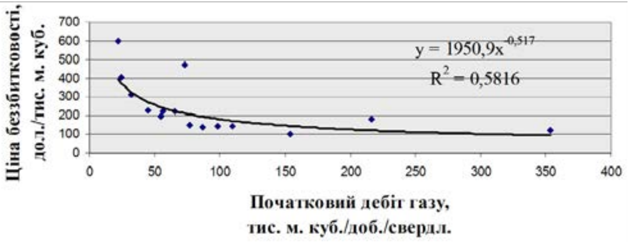

Рис. 8. Залежність беззбитковості видобутку сланцевого газу від дебіту свердловин

Як видно із рис. 8, залежність має нелінійний характер, і добре описується степеневою функцією. Ця залежність дає змогу прогнозувати граничну межу продуктивності свердловин, при якій видобування сланцевого газу може бути беззбитковим.

Висновки і пропозиції. В результаті проведених досліджень:

1. Отримані парні кореляційні залежності між продуктивністю сланцевих свердловин і вмістом органічної речовини, ступенем її катагенетичних перетворень, пористістю сланцевих порід, ефективною потужністю; проникливістю, глибиною залягання, вмістом газу;

2. Встановлені багатомірні кореляційно-регресійні залежності між продуктивністю сланцевих свердловин та найважливішими геологічними характеристиками сланцевих формацій;

3. Встановлена кореляційна залежність між продуктивністю сланцевих свердловин і граничною межею витрат, при яких можливий беззбитковий видобуток сланцевого газу.

Отримані залежності дають можливість здійснювати прогнозування продуктивності свердловин та граничної межі беззбиткового видобування сланцевого газу на будь-яких ділянках сланцевих родовищ, що є основою для успішного управління процесами проведення геологорозвідувальних робіт та розробки сланцевих родовищ. Використання цих кореляційно-регресійних залежностей також може стати поштовхом для переоцінки перспективності видобування природного газу із сланцевих відкладів у різних осадових басейнах світу, у тому числі, і України.

Подальші дослідження будуть спрямовані на уточнення і вдосконалення, кореляційно-регресійних залежностей, по мірі отримання додаткової інформації про геолого-економічні характеристики сланцевих порід у нових перспективних регіонах та родовищах сланцевого газу.

Список літератури:

1. Дрейпер Н. Прикладной регрессионный анализ, 3-е издание / Н. Дрейпер, Г. Смит; перевод с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 912 с.
2. Мур Д. Экономическое моделирование в Microsoft Excel, 6-е издание / Д. Мур, Д. Р. Уэдерфорд, Г. Эллен, Ф. Гулд, Ч. Шмидт; перевод с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 1024 с.
3. Дмитриевский А. Н. Сланцевый газ – новый вектор развития мирового рынка углеводородного сырья / А. Н. Дмитриевский, В. И. Высоцкий // Газовая промышленность. – 2010. – № 8. – С. 44-47.
4. Сорокин С. Н. Основные проблемы и перспективы добычи сланцевого газа / С. Н. Сорокин, А. А. Горячев – М.: 2012 [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://www.eriras.ru/files/Sorokin_Goryachev_OEPEE_slanec. pdf
5. Цветков Л. Д. Сланцевые углеводороды (библеографический обзор) / Л. Д. Цветков, Н. Л. Цветкова [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://ftp.nedra.ru/rus/activity/archive/publications/hydrocarbons.pdf
6. Юрова М. П. Особенности разработки сланцевых углеводородов США (на примере формаций Бакен, Игл Форд, Барнетт, Хайнесвилл, Файетвилл, Марцеллус) / М. П. Юрова // [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://geors.ru/media/pdf/07_Yurova.pdf
7. Бойер Ч. Сланцевый газ – глобальный ресурс / Ч. Бойер, Б. Кларк, Р. Льис, К. К. Миллер // Нефтегазовое обозрение. – 2011, том 23, № 3 – С. 36-51. @Copyright 2012 Schlumberger.
8. Поиск высокопродуктивных зон: качество коллектора и качество заканчивания скважин / Нефтегазовое обозрение, 2013-2014. – [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.slb.com/~/media/Files/resources/oilfield_review/russia13/win13/article.5.pdf
9. Богоявленский В. И. Месторождение Марселлус – лидер сланцевой революции в США / В. Богоявленский, П. Баринов, И. Богоявленский, К. Якубсон // [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://burneft.ru/archive/issues/2016-12/16
10. Лян С. Сравнительный анализ условий формирования и нефтегазоносности доманиковых отложений юго-востока Русской платформы и сланцевых пород нижнего палеозоя Сычуаньской депрессии платформы Янцзы Китая: дис. канд. геол.-мин. наук: 25.00.12 / С. Лян. – Москва, 2016. – 154 с. – [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.gubkin.ru/diss2/files/Dissertation_LIANG_X.pdf
11. San Leon Energy задоволена результатом гідророзриву в Польщі / [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://shalegas.in.ua/san-leon-energy-zadovolena-rezultatom/.

12. Собко А. Сланцевая революция в мире: как не запутаться в цифрах / А. Собко [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.odnako.org/blogs/slancevaya-revolyuciya-v-mire-kak-ne-zaputatsya-v-cifrah/
13. Витвицький Я. С. Світовий досвід видобування сланцевого газу / Я. С. Витвицький, О. В. Лебега // Науковий вісник ІФНТУНГ: серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості». – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, № 1(13), 2016. – С. 40-52.
14. Витвицький Я. С. Врахування фактора часу при освоєнні родовищ природного газу у сланцевих породах / Я. С. Витвицький, О. В. Лебега // «Вісник ВІЕМ», № 18, 2017. – С. 63-74.
15. Нетрадиционный газ как фактор регионализации газовых рынков [А. М. Мастепанов, А. Д. Степанов, С. В. Горевалов, А. М. Белогорьев]; под общ. ред. д.э.н. А. М. Мастепанова и к.г.н., доц. А. И. Громова – М.: ИЦ «Энергия», 2013. – 128 с.
16. World Shale Resource Assessments / EIA, 2015. [Электронный ресурс]. // Режим доступа: URL: https://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/.
17. Лукин А. Е. Сланцевый газ и перспективы его добычи в Украине / А. Е. Лукин // Геологический журнал. – 2010. – № 3. – С. 17-33.

Лебега О.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ И ОЦЕНКА ПЕРСПЕКТИВ ДОБЫЧИ ПРИРОДНОГО ГАЗА ИЗ СЛАНЦЕВЫХ ПОРОД

Аннотация
Проведен анализ ресурсов сланцевого газа в отдельных странах, где в настоящее время осуществлена оценка этого энергетического ресурса. Установлено, что по разным оценкам ресурсы сланцевого газа превышают ресурсы традиционного газа. На основе анализа существующих оценок ресурсов сланцевого газа обоснованы критерии для выделения наиболее перспективных зон для коммерческой добычи газа из сланцевых формаций. Приведены результаты кореляционно-регресионного анализа с использованием таких характеристик сланцевых формаций как: содержание органического вещества, степень его катагенеза, интервалы глубин залегания сланцевых пород, эффективная толщина, пористость, проницаемость, содержание газа. Установлены корреляционно-регрессионные зависимости между этими параметрами и производительностью скважин для добычи сланцевого газа. Статистические данные, на основе которых получены корреляционные зависимости, собранные путем анализа информации об опыте добычи сланцевого газа в таких странах, как США – плеи Marcellus, Haynesville, Barnett, Fayetteville, Woodford, Antrim, New Albany, Канада – плеи Monteney, Horn River, Китай – плей Fuling и Аргентина – плей Vaca Muerta.
Ключевые слова: сланцевый газ, ресурсы, характеристики сланцевых формаций, критерии, перспективные зоны, газ из сланцевых пород, характеристики сланцевых формаций, корреляционно-регрессионные зависимости, оценка производительности газовых скважин в сланцевых формациях.

Lebega O.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

ECONOMIC PERFORMANCE AND EVALUATION PROSPECTS OF NATURAL GAS EXTRACTION FROM SHALE ROCK

Summary
An analysis of the shale gas resources in some countries, where an assessment of this energy resource is currently being carried out. It has been established that, according to various estimates, the resources of shale gas exceed the resources of traditional gas. Based on the analysis, criteria have been established for the most promising areas regarding the possibility and prospects of commercial gas extraction from shale formations in the oil and gas basins of the world. Characteristics of shale formations are investigated for each of these deposits: gas content, depth intervals of shale rock formation, effective thickness, porosity, penetrability, organic matter content, catagenesis, wells productivity. The article results of correlation-regression analysis are presented in order to further use the obtained correlation dependences for the estimation of economic parameters of natural gas extraction from shale breeds. The article uses a correlation-regression analysis to further use the obtained correlation dependencies to assess the prospects for the extraction of natural gas from slate rocks in any region of the world. The statistical data on which correlation dependencies are derived are collected by analyzing information on the experience of shale gas extraction in countries such as the United States Marcellus, Haynesville, Barnett, Fayetteville, Woodford, Antrim, New Albany, Canada, Montenegro, Horn River), China – play Fuling and Argentina – the playground Vaca Muerta.
Keywords: shale gas, resources, characteristics of shale formations, criteria, prospective zones, natural gas from slate rocks, characteristics of shale formations, correlation-regressive dependencies, estimation of productivity of gas wells in slate formations.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 21:14

ІСИХАСТСЬКА ТРАДИЦІЯ У СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУРАЗЬКОГО

Гарат І.В.
Митрофорний протоієрей,
Національний університет «Острозька академія»,
Львівська православна богословська академія

У статті досліджено проблему ісихастської традиції, особливості його поширення на теренах України. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжиці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували в Православній Церкві. Обґрунтовано, що традиція ісихазму знайшли відображення у зазначеному творі.
Ключові слова: ісихастська традиція, «Книжиця» Василя Суразького, неоплатонізм, релігійно-філософський.

Постановка проблеми. Особливості української богословсько-філософської думки, витокова традиція якої бере свій початок у традиціях західноєвропейської містики та східних аскетичних християнських практиках. І якщо перший досвід є більш досліджений у науковій та богословській літературі, то східні традиціоналістський досвід богословського філософування, а зокрема – ісихазм, потребують більш детального теоретико-методологічного аналізу. Релігійно-філософське обґрунтування ісихазму, як основного напряму православної традиції можна знайти у творчості отців Церкви, богословів, зокрема, Василія Великого, Григорія Ніського, Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Симеона Богослова, Филипа Пустельника, а найбільше у Григорія Палами, котрий максимально возвеличив людину та її здатність пізнати Бога у особливій молитовній практиці (т.зв. «плетіння словес»). Поява ісихазму на Сході Христової Церкви є не випадковою, адже в знаки дались не лише специфіка богословської традиції – філософування через усамітнення, аскезу, відірваність від «мирського» світу, а й геополітичні процеси даного соціокультурного регіону – експансія арабів та турків, котрі репрезентували релігійну традицію ісламу. Відтак, ісихазм виступав і як патріотичний рух, який мав зберегти православну традицію та національно-культурну самобутність народів, котрі сповідували православ'я.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поширення ісихазму в Україні пов'язують із частими контактами монахів-богословів із Візантією та Болгарією, зокрема через Афонський монастир. Поява на теренах України перших списків «Діоптри» («Душеспоглядальне дзеркало») візантійського митрополита Филипа Монотропа (Пустельника) в другій половині XIV століття, на думку дослідника ісихазму Петра Кралюка, є одним із перших його проявів [5].

Проте більш предметного значення, як основна тенденція у православній традиції України, ісихазм набув на зламі XVI-XVII століть. Одним із найбільш репрезентативних представників даного напряму був Василь Суразький, котрий належав до найбільш освічених українських полемістів кінця XVI ст. Саме він заклав парадигму релігійного філософування, яка утвердилася на українських землях наприкінці XVI – початку XVII ст. Проте, незважаючи на значний інтелектуальний потенціал Василя Суразького його релігійно-філософська спадщина є не достатньою мірою вивчена та потребує детального аналізу та теоретичного осмислення. Водночас, творчий доробок його сучасників, письменників-полемістів – Івана Вишенського, Герасима і Мелетія Смотрицьких, Клірика Острозького, Стефана Зизанія, Христофора Філалета стала предметом більш детального наукового дослдідження. Однією з суттєвих причин цього була «зафілософізованість» мови основного твору Василя Суразького – «Книжиці» (в шести розділах), анлізу якої й присвячено дану статтю. Мета й завдання нашого дослідження – релігійно-філософський аналіз «Книжиці» в контексті ісихастської традиції, окреслення її історико-філософського значення для української богословсько-філософської думки.

Для істориків Церкви, богословів, мовознавців «Книжиця» була надто затеоретизованою. У першу чергу зауваги стосувалися неприйнятністю стилю написання та специфіки філософування Василя Суразького: молитовне аскетичне заглиблення, усамітнення й чітко виражений антропоцентризм богословствування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія дослідження творчості Василя Суразького не є репрезентативною, а відтак теоретико-практичне значення даного дослідження є вкрай актуальним для повного осмислення релігійно-філософської парадигми ісихазму на рубежі XVI-XVII століть. Серед досліджень спадщини Василя Суразького варто виокремити праці К. Копержинського [3], І. Мицька [8] й Б. Атаманенка [1], в яких переважно розглядалися життєвий шлях Василя Суразького й деякі аспекти його «Книжиці». Спробу розглянути релігійно-філософські погляди Василя Суразького в контексті православного традиціоналізму здійснили П. Кралюк та М. Якубович [4].

Формулювання цілей статті. Проблема ісихастської практики висвітленої у «Книжиці» Василя Суразького не знайшла достатнього релігійно-філософського аналізу у наукових доробках сучасних науковців. У пропонованій статті звернута увага саме на ісихастські аспекти зазначеного твору. З'ясовано, що Василь Суразький у своїй «Книжиці» опирався на неоплатоністичні, зокрема ісихастські, традиції, які існували в Православній Церкві та їхнє втілення у молитовних практиках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасній гуманітаристиці про Василя Суразького (саме так цього письменника-полеміста називали його сучасники – Іпатій Потій, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович та Йосиф Кунцевич) відомо вкрай мало. Йому належить твір назвою «Про єдину істинну православну віру» [2]. Проте варто зазначити, що саме таку назву має перший розділ його «Книжиці». Водночас, на нашу думку цю працю більш науково-кккккоректно називати «Книжицею» чи «Книжкою». Подібні книжки (збірники) мали поширення в тогочасній українській літературі та були типовою відповіддю у богословській полеміці між православними та римо-католиками. Основна увага твору присвячена саме низці богословських питань, переважно тих, які стосувалися полеміки з римо-католиками. Таке видання «Книжиці» (в 10-ти розділах) було опубліковане в Острозі у 1598 році. Варто зазначити, що свою «Книжку» підготував й богослов-полеміст Іван Вишенський, котрий перебував під ідейним впливом Василя Суразького. Василь Суразький, як і Іван Вишенський були представниками Острозького культурно-освітнього осередку й водночас репрезентували його консервативний, традиціоналістський напрям. Тому твір Василя Суразького, який складався із 6-ти розділів варто називати «Книжицею» (в 6-ти розділах).

Надто загадкою є власне сама персона Василя Суразького. Існує твердження, що під цим псевдонімом працював Василь Андрійович Малюшицький. Так, зокрема, дослідник І. Мицько вважає, що батько останнього, Андрій Іванович Обринський, займав посади королівського секретаря, писаря литовського і підкормія новгородського [8, с. 100], та володів Суражем, а в 1580 р. продав цю маєтність князю Василю-Костянтину Острозькому. Гіпотеза про родинний зв'язок між Андрієм Івановичем Обринським та Василем Андрійовичем Малюшицьким не видається достатньо переконливою. Вона переважно будується на тому, що Василь Андрійович певний час (орієнтовно з 1594 по 1604 рр.) був суразьким намісником князя Острозького і «старшим строітелем і патроном острозького шпиталя» [9]. Радше, можемо говорити, що вказаний діяч належав до дрібного шляхетського роду Малюшицьких, котрі мали свої родові корені на теренах сучасної Білорусі – в Новогородському повіті.

Інша ж гіпотеза вибудувана та твердженні, що Василь Суразький народився десь у середині XVII ст. і помер у часі між 1604 та 1606 роками. Період його життя співпав із життям князя Василя-Костянтина Острозького, коли Острозьке князівство знаходилося на вершині могутності. Сам же Василь Суразький належав до близького оточення князя, виконуючи його завдання.

Нам нічого не відомо, де навчався Василь Суразький і хто його навчав. Однак «Книжниця» (в шести розділах) свідчить про те, що її автор не лише засвоїв ази грамотності й писарського ремесла, а й був ознайомлений з різноманітною теологічною літературою. Письменник не лише досконало знав біблійні тексти, а й твори східних Отців Церкви, латинських середньовічних авторів. Орієнтувався і в сучасній йому богословській лектурі. Полемізує він з католицькими теологами Петром Скаргою та Бенедиктом Гербестом [2, с. 726]. У певному сенсі, «Книжиця» Василя Суразького є відповіддю на їхні твори, передусім на твір Гербеста «Положення віри Римської Церкви», який побачив світ у Кракові в 1586 року.

На цю ж працю Гербеста дав полемічну відповідь Герасим Смотрицький. Ним у 1587 році була написана й укладена книжка, яка стала відома під назвою «Ключ царства небесного». Твір Смотрицького не став надто аргументованою відповіддю католицьким полемістам. Відтак князь В.-К. Острозький, замовив написати відповідь іншому інтелектуалу при своєму дворі. Ним став Василь Суразький, який у 1588 р. завершив свою «Книжицю».

Чи були Смотрицький і Суразький соратниками? Чи конкурентами? Нам видається більш відповідною реаліям є друга відповідь. На таку думку наштовхує те, що Василь Суразький в «Книжиці» використовує не видання Острозької Біблії, редаговане Смотрицьким, а якісь інші тексти – не виключено, що це був переклад самого Василя Суразького [про це більш детальніше див.: 4, с. 23-25].

Немає ясності щодо того, чи «Ключ царства небесного» й «Книжиця» (в шести розділах) вийшли відповідно в роках 1587-му і 1588-му. Схоже, вони в той час не були опубліковані, а побачили світ аж через десять років.

Можна лише гадати, чому так сталося. Чи то В.-К. Острозький відмовився від різкого антикатолицького курсу і пішов на порозуміння з католиками, тому й не захотів видавати ці твори? Хоча це видається малоймовірним. У цей період, наскільки можна судити, він не мав підстав для дружби з католиками. Радше, навпаки. Можна припустити, що в той час В.-К. Острозький не мав фінансових можливостей для видання «Ключа царства небесного» й «Книжиці». Правда, й така версія виглядає непереконливою – князь володів величезними коштами. Тому цілком міг виділити гроші на ці видання. Можлива ще така версія. Коли з'явився згаданий твір Смотрицького, Острозький, бачачи його невідповідність поставленому завданню і не бажаючи такий твір видавати, доручив Суразькому написати полемічну відповідь. Той і створив більш фундаментальний і об'ємний твір. Натомість, Смотрицький, який користувався при дворі В.-К. Острозького помітним впливом, міг заблокувати видання книги Суразького.

Існує припущення, що «Ключ царства небесного» побачив світ уже після смерті Смотрицького в 1596 чи 1597 рр. – і не в Острозі, а у Вільно. Принаймі видання «Ключа...» нагадує тогочасні віленські друки. Щодо «Книжиці» Суразького, то вона побачила світ у Острозі в 1598 р., коли після укладення Берестейської

унії актуальності набула полемічна боротьба з католиками та адептами уніатства.

Складається враження, що в 90-их рр. XVI ст. Василь Суразький стає головним православним ідеологом при дворі В.-К. Острозького, відсуваючи на задній план Герасима Смотрицького. Так, є згадка про острозького богослова Василя, який близько 1590 р. вів диспут із єзуїтами. Враховуючи високу богословську освіченість письменника, можна припустити, що цим диспутантом був саме він.

Василь Суразький підготував до видання в Острозькій друкарні в 1598 р. «Псалтир з возслідуванням». Він там підписався як «многогрішний і худший в християнех убогий Василій», так само як і в «Книжиці». Ймовірно, Суразький також підготував до видання в Острозькій друкарні в 1595 р. «Маргарит». Правда, тут проставив лише свої ініціали «В А». Варто вказати, що «Маргарит» є твором Іоанна Златоуста – автора, на якого посилався Василь Суразький у своїй «Книжиці».

Можливо, за свою інтелектуальну діяльність письменник отримав багату синекуру – керівництво Суразькою фундацією. Остання була створена В.-К. Острозьким і затверджена королем Стефаном Баторієм у 1585 р. Кошти від цієї фундації, до якої входило містечко Сураж і навколишні села, офіційно йшли на потреби шпиталю та Троїцької церкви в Острозі. Але, судячи з деяких документів, частина фундаційних грошей виділялася на потреби Острозької академії.

У другій половині 80-их рр. XVI ст. Василь Суразький ще не очолював Острозьку фундацію – у документах фігурують інші особи. Керував він нею, судячи з доступних нам свідчень, у 1594-1604 рр. Хоча до керівництва він міг прийти й раніше.

Призначення автора «Книжиці» керівником Суразької фундації видається цілком логічним. В.-К. Острозький розплачувався за культурну діяльність наданням маєтностей і відповідних грошовитих посад. Так, наприклад, за таку діяльність отримали від нього маєтності Герасим Смотрицький, Христофор Філалет та інші.

У літературі можна зустріти думку, що Василь Суразький був священиком. Наприклад, у виданні «Русской исторической библиотеки», де був перевиданий його твір, він фігурує саме так [2, с. 601]. Правда, немає ніяких документів, котрі б підтверджували священицький сан Василя. Чи не єдиним доказом цього може бути висока «теологізованість» його «Книжиці».

Відомо, що Суразький був одружений (його дружина Гальшка згадується в 1594 р.). Він мав від неї дітей – трьох доньок. Тому вважати його представником чорного духовенства немає підстав. Схоже, не належав він і до білого духовенства. Принаймі в книгах Суразький не вказував на свій священицький сан. У документах він теж не згадується як священик. Немає про нього згадок і серед представників духовенства тогочасної Острожчини.

Можливо, це виглядає парадоксально, але в той час в Україні можна було знайти швидше підготовлених до теологічних дискусій людей у світському середовищі, ніж у середовищі духовенства. Саме до таких «світських теологів» і варто віднести Василя Суразького з його «Книжицею».

Характеризуючи вказаний твір, дослідники П. Кралюк та М. Якубович відзначають, що «це самобутній апологетичний проект кінця XVI ст., в якому, на відміну від багатьох творів того періоду, відчитується авторський стиль. Опираючись на найвагоміші досягнення християнського богослов'я, Василь Суразький залишався вірним головному завданню своєї книги – показати принципову єдність, зрозумілість, раціональність та незмінність православ'я, що дозволяє називати автора представником православного традиціоналізму... На відміну від багатьох інших православних та католицьких полемістів, філософський світогляд Василя Суразького відзначався ще й значною незалежністю. Автор відстоює власну позицію з огляду на утвердженні догматичної та канонічної істини, пропонуючи при цьому високий стиль полеміки, який зазвичай був другорядним у включених до політичного протистояння міжконфесійних протиріччях» [4, с. 34-35].

«Книжиця» Василя Суразького є об'ємним твором, який має складну структуру. Окрім міркувань автора, тут зустрічаємо часті посилання на релігійних авторитетів і навіть включення окремих творів до складу «Книжиці». До таких належить «Послання Варлаама Калаврійськоого до якогось Франтишка, учителя Римської церкви, про першість папи» та «Скорочене сказання від літописця, сиріч від кройніки від латинян, які відступили від православних патріархів».

У «Книжиці» піднімається широке коло питань, які стосувалися полеміки між православними й католиками. На початку автор намагається утвердити думку про істинність православної віри, яка пішла з правдивого джерела – Єрусалиму. Далі велику увагу приділено основній догматичній відмінності між православними й католиками – питанню про сходження Святого Духа. Значна увага звернута на питання про першість римського папи, чистилище тощо. Окреслюється специфіка культово-обрядових практик – причастю, посту, датам християнських свят, шануванню ікон, храмів тощо. Хоча твір був зорієнтований переважно на дискусію з католиками, він мав також антиюдейські, антипротестантські і навіть антиісламські аспекти.

«Книжиця» була твором відверто традиціоналістським. Автор, захищаючи Православну Церкву, апелював до старовини та традиції. Звідси певна ісихастська спрямованість «Книжиці» Василя Суразького. Адже ісихазм набуває поширення на українських землях ще в XV ст. Як на Сході, так і на теренах України він стає «ідеологічною зброєю», яка, консервуючи православ'я та ізолюючи його від руйнівних зовнішніх впливів, дозволяє зберегти православну традицію.

Однак не варто розглядати «Книжицю» як суто ісихастський текст. Радше, можна говорити про помітні ісихастські аспекти цього твору. Передусім автор, як і представники ісихазму, апелює до авторитетної християнської неоплатоністичної літератури – творів Отців Церкви Василія Великого, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна та інших. Він міг ознайомитися з ними в перекладах Максима Грека.

Особливо багато уваги серед Отців Церкви Василь Суразький приділяє Псевдо-Діонісію Ареопагіту. Судячи з тексту «Книжиці», її

автор ґрунтовно опрацював твори цього християнського мислителя, який користувався значною популярністю в ісихастському середовищі. У «Книжиці» знаходимо численні посилання на Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Творчість цього автора була достатньо відомою як у Візантії й Західній Європі, так і на Русі. Перші переклади його творів старослов'янською мовою були зроблені на Балканах у XIV ст., а на початку XV ст. вони з'явилися на руських, зокрема сучасних українських землях. Збереглися списки того періоду, зроблені київським митрополитом Кипріаном [4, с. 19].

Звичайно, Василь Суразький вважає твори, приписувані Діонісію Ареопагіту, такими, що постали ще в апостольські часи, в І ст. Відповідно, вони мають велику цінність у християнській традиції. Правда, Василь Суразький знав про сумніви щодо авторства приписуваних Діонісію творів. Вказував, що деякі католики заперечують це авторство [2, с. 727]. Як «доведення автентичності» творів цього християнського письменника, Василь Суразький наводить таке свідчення, що Діонісій у Фрязях, тобто у Франції «костел будував» [2, с. 727]. Тут автор «Книжиці» ототожнює Діонісія Ареопагіта з Діонісієм Паризьким, який жив у ІІІ ст. Але таке ототожнення було західною традицією. Взагалі варто відзначити, що «Книжиця», незважаючи на православний традиціоналізм автора, свідчить про його непогане знайомство з інтелектуальними традиціями латинського Заходу.

До Ареопагітиків, власне корпусу творів Псевдо-Діонісія, входять чотири трактати («Про божественні імена», «Про небесну ієрархію», «Про церковну ієрархію», «Таємниче богослов'я») і десять листів. Точно не відомий час появи цих творів. Не відоме й ім'я автора. У сучасній історико-філософській літературі поширеною є думка, що Ареопагітики з'явилися в палестинсько-сірійському середовищі на рубежі V-VI ст. у зв'язку із дискусіями між православними ортодоксами й монофізитами [6, с. 74].

Ареопагітики є одним із кращих зразків християнського неоплатонізму. У цьому творі в центрі буття є Бог, від якого виходять на всі сторони, поступово спадаючи, божественні еманації (випромінювання). Останні проходять через світ ангелів, церкву і далі аж до звичайних людей і речей. Звідси своєрідний пантеїзм Ареопагітик – усе «небожественне», матеріальне ніби є часткою божественного. Звідси життєва активність християнських неоплатоників, ісихастів зокрема. Бог у Ареопагітиках не є пізнаваним, його не можна співставити з речами тварного світу. Звідси негативне, апофатичне богослов'я Ареопагітик.

Однак поряд із апофатичним Псевдо-Діонісій пропонує стверджувальне, катафатичне богослов'я. Суть його в тому, що богопізнання можна здійснювати з допомогою аналогій, символів, божественних імен. Із меншою адекватністю можна виразити Бога при допомозі таких понять, як «гарне», «краса», «любов», «благо», «доброта» і т.д., котрі відносяться до реальності, яку ми освоюємо з допомогою розуму. Люди й ангели, приймаючи від Бога норму свого спільного буття, здатні піднятися до нього. Але зробити це вони можуть лише спільно. Це спільне буття має базуватися на ієрархії. Тому одним із засадничих понять у Ареопагітиках – ієрархія (від грецького слова «архе», що означає «начало», «першооснова»). Ієрархія – це відповідність всього онтологічно вторинного своєму началу. Ієрархічною має бути церква як продовження ієрархії ангелів на землі. Ієрархічним має бути й суспільство. Саме ієрархічність дає можливість наближення до Бога, до незвіданого начала. А сам процес цього наближення має містичний характер, коли мисль стає немногословною, а в перспективі – безсловесною. Звідси ідея безмовності в неоплатонізмі, яка особливо дала знати про себе в ісихазмі.

Ареопагітики стали одним із найпопулярніших творів релігійно-філософської думки епохи середньовіччя – як на сході Європи, так і на заході. Але якщо на сході, де переважав неоплатонізм, вони стають зразком для філософування й богословствування, то на заході, де в період «розвинутого» середньовіччя домінуючою стала «раціоналістична» схоластика, базована на аристотелізмі, ситуація була іншою. Тут часто Ареопагітики, зокрема в період Ренесансу, використовувалися для боротьби із схоластичною філософією. Щось подібне бачимо й у Василя Суразького. Він використовує Ареопагітики й твори східних Отців Церкви, протиставляючи їх аристотелізму, котрий трактується як «латинська» й «зовнішня» мудрість.

У цьому контексті варто відзначити, що Діонісію Аеропагіту Василь Суразький дає надзвичайно високу оцінку. Він вважав, що сам апостол Павло «таємно вчив священного Діонісія прихованого й невимовного про Всевишнє Божество» [2, с. 675]. А саме така «наука» і була притаманна ісихастам. Самого ж Діонісія Василь Суразький трактує як найвизначнішого християнського філософа, протиставляючи його «зовнішнім» філософам, тобто представникам класичної давньогрецької філософії [2, с. 679].

Взагалі в «Книжиці» автор демонструє неприйняття цієї «зовнішньої» філософії, яка широко використовується латинянами, тобто адептами католицизму. Василь Суразький пише: «Побачиш у Італійських країнах серед нинішніх потомків Аристотеля й Платона, та інших, і тих, які коло них. І ніяке вчення, ні світське, ні богословське, в них не буде прийняте, якщо воно не буде стверджене Аристотелівськими силогізмами» [2, с. 671]. Такий підхід Василю Суразькому видається неприйнятним, оскільки божественна істина не пізнається з допомогою логіки (Аристотелівських силогізмів), а з допомогою внутрішнього чуття. Саме таке пізнання було притаманне Діонісію Аеропагіту й іншим Отцям Церкви.

Такий «антифілософізм», представлений Василем Суразьким, стає традицією в українській богословській консервативній літературі кінця XVI – початку XVII ст. Звісно, тут помітну роль відігравало неприйняття «латинської» мудрості, яка базувалася на логіці Аристотеля. «Антифілософізм» зустрічається не лише в тогочасних українських авторів консервативного спрямування, наприклад, у Івана Вишенського, але навіть у авторів, які стояли на поступових позиціях (анонімний автор «Перестороги», Мелетій Смотрицький). Лише в 20-их рр. XVII ст. деякі українські автори починають робити спроби

відійти від «антифілософізму» й визнати цінність античного філософського спадку. Зокрема, це простежується в «Палінодії» Захарії Копистенського й особливо в творчості Касіяна Саковича. Остаточне ж утвердження аристотелізму як головного напрямку філософствування відбулося в Києво-Могилянській академії.

На нашу думку, «антифілософізм» українських авторів обумовлювався не лише конфесійним протистоянням між православними й католиками, хоча, безперечно, цей момент був дуже важливий. Та не менш важливою була різна методика богословствування в західній схоластиці й ісихазмі, що став поширеним у східнохристиянській традиції. Саме ісихазм робив акцент на внутрішньому, «сердечному» пізнанні, яке протистояло «раціональному», власне логічному, пізнанню.

Тут закономірно постає питання, чи викладалася філософія в Острозькій академії, до якої, схоже, мав стосунок Василь Суразький. Судячи з усього, в класичному західноєвропейському варіанті тут ця дисципліна не викладалася. «Латинське» навчання філософії в українських православних навчальних закладах остаточно утвердилося лише в Києво-Могилянській академії. Проте це не значить, що філософія існувала поза стінами Острозької академії. Якщо проаналізувати «Книжицю» Василя Суразького, то бачимо, що в ній поняття «філософія» використовується в негативному контексті лише тоді, коли мова заходить про давньогрецьку філософію, якою послуговувалися католицькі теологи. Проте Василь Суразький, як бачимо, вважає «великим філософом» Діонісія Ареопагіта. Тобто для нього, окрім давньогрецької й пов'язано з нею католицької філософії, існує інша філософія – православна.

Поява «Книжиці» Василя Суразького, творів Клірика Острозького, який звертався до теологічної проблематики, деяких інших творів богословського характеру, що так чи інакше мали стосунок до Острозької академії та Острозького культурного осередку, свідчать, що тут культивувалася певна філософська традиція. Але це була філософія неоплатоністична, співзвучна в багатьох моментах ісихазму. Саме така філософія поставала як альтернатива «латинському аристотелізму».

Складається враження, що Василь Суразький навіть намагається запозичити стиль філософування у Псевдо-Діонісія Ареопагіта. Тут немає «раціоналістичної» схоластичної аргументації, а, радше, бачимо апеляцію до «внутрішнього досвіду», який часто поєднується з посиланням на авторитет східних Отців Церкви, яким цей досвід «відкрився» і вони його висловили.

Якщо говорити про конкретне використання Василем Суразьким творів Псевдо-Діонісія, то передусім бачимо, що він, посилаючись на цього авторитета, говорить про непізнаваність із допомогою розуму Бога, котрого варто вшановувати мовчанням. Щодо знань про божество, то воно було передане Ісусом Христом і апостолами [2, с. 679]. Учнем апостола Павла якраз і був Діонісій Ареопагіт.

Посилається Василь Суразький і на Ареопагітове вчення про божественні імена. Ці імена він трактує як вияв еманації, божественні промені. Самому ж Богу в контексті неоплатоністичної теорії еманації дається таке визначення: «Єдиним бо від сущих є Бог, але він вище сущих, і від нього всі сущі» [2, с. 677]. Бог для Василя Суразького, як і для Псевдо-Діонісія, є «скритим і невимовним вищесуттєвим божеством» [2, с. 675]. Тому автор «Книжиці» відкидає богословствування, яке базоване на людських розмислах і є притаманним латинянам [2, с. 690].

Василь Суразький намагається використати вчення Псевдо-Діонісія при розгляді догмату Трійці. Для нього Трійця є одним із божественних імен. Розглядаючи ж дискутоване між православними й католиками вчення про сходження Святого Духа, мислитель апелює до ідеї єдності Божества. Відповідно, від Бога-Єдиного, іменем якого є Бог-Отець, і сходить Святий Дух [2, с. 674-675].

Окрім Діонісія Ареопагіта, Василь Суразький доволі часто посилається на Василія Великого. Останній намагався адаптувати неоплатонізм до християнського віровчення. Зокрема, використовуючи вчення неоплатоніків про Єдине, учив, що, незважаючи на різноманітність частин світу, всі вони поєднані нерозторгнутими законами дружби в єдину спільність і гармонію. Василій Великий приділяв чимало уваги догмату Трійці. Це ж питання було одним із центральних у «Книжиці» Василя Суразького. У цьому питанні полеміст, власне, й апелює до Василія Великого [2, с. 683]. Також у цьому питанні автор «Книжиці» звертається і до інших церковних авторитетів християнського Сходу – Іоанна Дамаскіна, Григорія Богослова тощо [2, с. 687].

Висновки з даного дослідження. Загалом можна стверджувати, що Василь Суразький, орієнтуючись на спадок східних Отців Церкви, які стояли на позиціях християнського неоплатонізму, а також філософсько-богословську традицію ісихазму намагався витворити власну парадигму філософування, автентичну філософську термінологію з елементи тогочасної української розмовної мови. У кінці XVI – на початку XVII століть така філософська модель доповнена інтерпретацією ісихастської традиції була поширеною в Україні, і в цьому велика заслуга Василя Суразького. Проте експансія на українські землі католицизму, який ніс «раціоналізовану» схоластику, базовану на аристотелізмі, похитнула позиції українських християнських неоплатоніків. Особливо сильним для них ударом стала діяльність Києво-Могилянської академії, де утвердився схоластичний аристотелізм. І все ж традиції християнського неоплатонізму, адаптовані на українському ґрунті, виявилися достатньо живучими. Пізніше вони знайшли вияв у творчості Григорія Сковороди та в т.зв. «філософії серця».

Список літератури:

1. Атаманенко В. Василь Суразький // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 98-107.
2. Василий, острожский священик. О единой вере // Русская историческая библиотека. – СПб, 1882. – Т. 7. – С. 601-938.
3. Копержинський К. Український письменник XVI ст. Василь Суразький // Науковий збірник за рік 1926. Всеукраїнська Академія Наук. – К., 1926. – С. 38-72.
4. Кралюк П. М., Якубович М. М. Василь Суразький: апологія православної традиції. – Острог, 2011.
5. Кралюк Петро. Ісихазм та його поширення на теренах України // РІСУ – Електронний ресурс. Режим доступу: https://risu.org.ua/page.php?_lang=ua&path=studios/&name=studies_of_religions&id=66143&alias=&#_ftn4
6. Культура Византии. IV-VII вв. – М., 1984.
7. Мицько І. З. Василий Суражский – сподвижник Ивана Федорова // Федоровские чтения, 1979. – М., 1982. – С. 18-23.
8. Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – К., 1990.
9. Острозька Академія (енциклопедичне видання) // Електронний ресурс. Режим доступу: http://heritage.oa.edu.ua/assets/files/atamanenko_surazkyi1997.pdf

Гарат И.В.
Митрофорный протоиерей,
Национальный университет «Острожская Академия»,
Львовская православная богословская академия

ИСИХАСТСКАЯ ТРАДИЦИЯ В НАСЛЕДИИ ВАСИЛИЯ СУРАЖСКОГО

Аннотация
В статье исследована проблема исихастской традиции, особенности ее распространения на территории Украины. Выяснено, что Василий Суражский в своей «Книжице» опирался на неоплатонизм, в частности исихастские, традиции, которые существовали в Православной Церкви. Обосновано, что традиции исихазма нашли отражение в указанном произведении.
Ключевые слова: исихастская традиция, «Книжица» Василия Суражского, неоплатонизм, религиозно-философский.

Garat I.V.
Mitrophorist archpriest
National University of Ostroh Academy,
Lviv Orthodox Theological Academy

ISHAST TRADITION IN THE HERITAGE OF VASIL SURAZI

Summary
The article deals with the problem of the hysychatic tradition, especially its distribution in the territory of Ukraine. It was discovered that Vasyl Surazky in his «Bookkeepers» relied on neoplatonic, in particular hesychast, traditions that existed in the Orthodox Church. It is substantiated that the tradition of hesychasm was reflected in the said work.
Keywords: hesychast tradition, Vasily Surazky's «Bookkeeper», Neoplatonism, religious-philosophical.

УДК 111.3+128:[179.3+179.6]

ВЧЕННЯ СВ. ТОМИ АКВІНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ: БІОЕТИКА ТА ЕКОТОМІЗМ

Саковська О.Ю.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Статтю присвячено вченню св. Томи Аквінського про живі тіла. Зокрема і передусім, розглянуто особливості цього вчення в межах тих проблем, що є актуальними для сьогодення, а саме – проблемам екології та біоетики. Продемонстровано, яким чином ці теми пов'язані із метафізикою взагалі та вченням св. Томи Аквінського зокрема. Також показано, яким чином в контексті обраної проблематики взаємодіють етика та метафізика. Розкрито суть та основні проблеми т.зв. «зеленого» томізму.

Ключові слова: томізм, біоетика, екологія, тіло, душа, розум.

Проблематика. Попри те, що середньовічна філософія вважається застарілою та такою, що опікується темами далекими від праксису, роботи св. Томи є яскравим прикладом, що спростовує цю тезу. Як філософ, вчення якого після виходу енцикліки «Aeterni Patris» в 1879 р. стало вважатися основною філософською доктриною католицизму, Тома Аквінський повинен надавати відповіді і на ті питання, що постають перед людиною і в XXI ст., і в подальші епохи. Надважливими ж проблемами, з якими ми стикаємося сьогодні є питання захисту довкілля та біоетики.

Аналіз останніх досліджень досліджень та публікацій. Ця тема майже не є дослідженою. Переважна більшість публікацій, що їй присвячені, написані самими теоретиками екотомізму та представниками томістичного напряму в біоетиці. Серед найбільш активних теоретиків біоетики, що була орієнтована на томізм, варто згадати Е. Анскомб (E. Anscombe), Д. Хершенова (D. Hershenov), Р. Кох (R. Koch), М. Макконейла (M. MacConaill) та Дж. Еберля (J. Eberl). Серед представників екотомізму (або зеленого томізму) варто згадати Дж. ЛеБланк (J. LeBlanc), М. Цішека (M. Ciszek) та К. Томпсона (K. Thompson). Всі ці твори мають апологетичний характер і орієнтовані на пропагування томізму. Втім, щодо тих чи інших питань авторам одного й того ж підходу не завжди вдається дійти згоди, особливо в межах питань про аборти та евтаназію.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком технологій, що дозволяє суттєво полегшити життя кожної людини, виникають і нові проблеми для етики, особливо християнської: аборти, пересадка органів, евтаназія, питання щодо того, як людина повинна взаємодіяти із природою. Сам томізм не завжди здатен дати такі відповіді на ці проблемні питання, що при цьому не суперечили б християнській етиці.

Мета статті полягає в необхідності викласти основні підходи неотомізму стосовно проблем екоетики та біоетики.

Аквінатова концепція живих тіл й досі залишається доволі актуальною і доволі часто обговорюється, але переважно в католицьких колах з метою обгрунтування тих чи інших наболілих для католицизму тем. Найбільш репрезентативними (і багато в чому на перший погляд протилежними) є теми, актуальні для біоетики, екології та фемінізму, і вони радше задіяні з метою пропагування католицької етики та в межах спроб захистити слабкі місця Аквіната, що на сьогодні видаються не надто політкоректними, що ми і побачимо далі.

Як і шанувальники томістичної філософії природи, пропагандисти томістичних ідей у вказаних вище сферах, опираються на креаціонізм та мають своєю вихідною ідеєю тезу про те, що людину створено за образом і подобою Божою. Втім, по-перше, ці інтерпретації далеко не завжди відображають погляди самого Аквіната, якого, очевидно, не можна назвати передтечею екоактивізму чи біоетики. Навпаки, інколи в його текстах ми знаходимо місця, що різко суперечать можливості такого приписування.

При цьому жодна зі спроб вирішення вищезгаданих проблем так поки ще і непереросла в окремий напрям чи школу, що дозволяє лише говорити про окремих авторів, що присвятили тексти цим проблемам. Але таке багатоманіття інтерпретацій демонструє сучасні спроби адаптувати доволі складні Аквінатові теорії під сучасні тенденції та нові проблеми, що постають перед людиною. Йдеться про те, що з точки зору цих інтерпретацій Аквінат перестає бути спекулятивним філософом, орієнтованим на теорію, і стає доступніший людям в їхньому повсякденному житті.

Якщо говорити конкретно про тему біоетики, то тут варто зауважити, що це хоч і не центральна, але доволі важлива тема для Аквіната, оскільки стосується проблем взаємодії тіла та душі (в який саме момент тіло набуває душу?), а отже, і проблеми досконалості, форми та матерії, потенції та акту, і також субстанційної зміни, тобто має доволі потужну метафізичну складову. Фактично ж ця тема стосується радше пренатального розвитку живих організмів. Ця тема також проглядалася і в Аристотеля в межах текстів «Про виникнення тварин» та «Історія тварин» більш широко, а в творах «Про душу», «Фізика» та «Метафізика» доволі побіжно. Попри те, що на більшість цих творів Аквінат написав коментарі[1], сам своє вчення про пренатальний розвиток він виклав в текстах «Суми теології» та в творі «Про могутність», втім, апелюючи до Аристотеля там, де це необхідно. На перший погляд тема зародження живого у Аквіната не ви-

[1] Окрім «Історії тварин» та твору «Про виникнення тварин»

дається проблемною. Жінка в цьому процесі бере участь у зародженні як носій катаменічної матерії, у той час як чоловік постає носієм сімені, що є дієвою, формальною та фінальною причиною. Засобами небесних тіл задається правильна температура обох сполук, оскільки все це відбувається на рівні поєднання елементів. Занизька температура сприяє формування плоду жіночої статі, висока – чоловічої, оскільки від температури залежить диспозиція активних та пасивних сил. Аквінат успадковує загальні тези Аристотеля про зародження тіл на підставі тлумачення небесних тіл як дієвих причин (агентів) не лише зародження та знищення, але й статевої диференціації. Таким чином, через зародження на жінку накладається ця пасивна властивість і вона стає носієм пасивної генеративної властивості вегетативної душі. Це робить її менш стійкою перед пристрастями, і тому вона онтологічно підпорядковується чоловіку, а отже, підпорядковується і на підставі повсякденної взаємодії [STh II-II, q. 164, a. 2 ad1]. Тож Аквінат доволі чітко вказує, що ми спроможні породити індивідів нашого ж виду, оскільки сім'яна сила, з якої починається зародження, передбачає, що створена з неї матеріє спроможна набути лише одну якусь форму конкретного (нашого) виду [STh I, q. 118, a. 3 ad 4]. Саме таким чином носієм активної сили стає чоловік, а жінка – носієм зародкової матерії, що вже містить в собі рослинну душу, необхідну для розвитку зиготи[2] [Ibid. a. 1 ad 4].

Цілком очікувано, що для людини говорити виняткове про рослинну душу, якою людина, згідно з томістичним вченням, далеко не обмежується, це ще не постановка питання біоетики. Проблеми виникають у подальшому, коли плід набуває чуттєву душу, але ще не має когнітивних механізмів, тобто раціональної душі. Виникає питання, чи є такий плід людиною, чи має він права? А коли людина втрачає когнітивні здібності, чи залишається вона людиною?

Однією з найбільш відомих захисниць томістичної традиції в межах біоетики була Елізабет Анскомб (Elizabeth Anscombe, 1919-2001), ім'я якої відоме переважно як учениці Людвіга Віттгенштайна, редакторки та перекладачки англійською його «Філософських досліджень» (1953). Також вона відома завдяки своїм видатним учням: М. Дамміту, Е. Кенні, Т. Нагелю та Р. Скрутону. Попри те, що Е. Анскомб все ж таки небезпідставно вважають представницею аналітичної традиції [приміром, 6, p. 12], вона, втім, відома переважно своєю орієнтацією на консиквенціалістську моральну філософію. Анскомб познайомилася з Л. Вітгенштайном впродовж свого навчання у Кембриджі (1942-1946), і вже на той час була радикально налаштованою прихильницею католицизму, і окремо – томістичної філософської гілки. Ця радикальність відображалася в її активних протестах проти абортів та контрацепції, а також її інтерес до релігійно-етичної проблематики проглядається навіть на рівні курсів, які вона читала у свій викладацький період. Перелік її навчальних курсів, викладений на офіційному сайті університету Наварри, почесною професоркою якого Анскомб є, засвідчує, що під час викладання в Оксфорді вона зосереджувалася на дисциплінах, орієнтованих на теорію пізнання (1948-1949), а пізніше – на історико-філософських темах (переважно, Платон та неоплатонізм, Аристотель, Г'юм та особливо Вітгенштайн, 1949-1967). Втім, вже викладаючи в Кембриджі (1969-1986), Анскомб хоч і читала ті самі тематично орієнтовані на історію філософії курси, до переліку у великій кількості додалися дисципліни радше етичного спрямування, що грунтувалися на проблемах суспільства[3] [14]. В багатьох із цих лекцій порушувалися питання людського життя: як зародження, так і смерті. Тож не дивно, що скоро іменем Елізабет Анскомб було названо Центр біоетики в Оксфорді (заснований в 1977 р.).

Загалом тема в межах нашої проблематики, на яку орієнтована Е. Анскомб, це розвиток ембріонів та питання абортів, зокрема, на ранньому періоді вагітності, що зумовлено специфічним підходом самого Аквіната щодо цього питання. В своїй статті «Чи був ти зиготою?» Анскомб намагається осмислити формування людського тіла та визначити, чи на етапі запліднення і подальшого дроблення зиготи на бластомери можемо ми говорити про людину? Анскомб каже, що зиготу загалом можна вважати людиною, хоча зі звичної точки зору, поняття людина можна використовувати лише щодо приналежних до людської раси (виду), а зигота ще не має ніяких ознак людськості [2, p. 112]. Втім, Анскомб схильна розглядати зиготу як індивідуальну субстанцію, (що з точки зору вчення св. Томи є доволі поспішним судженням), а подальший процес становлення організму через поділ клітин – не субстанційною зміною, а «розширенням меж» [Ibid., p. 113]. Але в той же час Анскомб аж ніяк не вважає, що зигота є повноцінною людиною, хоч вона і є моїм «я» на ранніх етапах. І в цьому її позиція загалом доволі близька до інших відомих томістів, Дж. Герінга та Ж. Марітена. Втім, для двох згаданих (як і для Аквіната) зародження людини – це низка зароджень та знищень, коли одні частини заміняють інші, що передбачає субстанційні зміну [12, p. 6-7].

Те питання, яке активно порушувала Анскомб щодо зиготи (і надалі щодо ембріона) в англомовній літературі має назву *delayed animation issue* (проблема відстроченого чи немоментального одухотворення). Питання полягає в такому: чи можна вважати, що під час злиття сімені та яйцеклітини утворений композит відразу набуває а) життя і є чимось окремо живим поза тілом жінки, б) душу, що передбачає моментальне набуття субстанційності? Коли я стаю собою? В сам момент зародження чи, приміром, в результаті формування моєї власної системи кровообігу? Для Аквіната цілком очевидно, що плід стає людиною лише в той момент, коли її тіло оформлене раціональною душею. Саме таке тлумачення особи (персони) Аквінат взяв з Боецієвого трактату «Проти Євтихія та Несторія», оскільки

[2] Аквінат, втім, слово зигота не використовує.

[3] «Про вбивство людей» (On Killing Human Beings), «Вбивство та умертвіння» (Killing and Murder), «Вбивство та соціальна влада» (Killing and Social Authority), «Громадська влада та насилля» (Civil Authority and Violence), а також можна згадати її публічні лекції – «Умертвіння та моральність евтаназії» (Murder and the Morality of Euthanasia 1990), «Летальні трансплантати» (Lethal Transplants, 1988) тощо.

персона – окрема субстанція розумної природи [1, с. 61]. Справді, вегетативна система, зростання, формування органів чуттів – ще не ознака людськості, оскільки, згідно з томізмом, за це відповідають ті рівні душі, що притаманні рослинному та тваринному царству. Таким чином для Томи Аквінського нема ніяких підстав вважати зиготу чи навіть ембріон на ранніх етапах розвитку людиною, бо він субстанційно не є людиною. Ця теза не є новаторською і має своїм джерелом «Виникнення тварин» Аристотеля, а також фігурувала в Ансельма Кентерберійського, Гуго Сен-Вікторського та Петра Ломбардського. Вперше і в Аквіната ця теза звучить в «Коментарях до Сентенцій», а також в трактатах «Про могутність», «Сума теології» та «Сума проти язичників». Власне, цю тезу також захищає Дж. Еберль, вказуючи, що для Аквіната вирішальним є аргумент про те, що душею може бути наділена лише таке тіло, що сформоване в достатній мірі для розумових операцій [9, p. 143]. Не дивно, що в подальшому Аквінатове вчення не раз інтерпретували в тих термінах, ніби він є апологетом абортів на ранньому етапі розвитку плоду. Цю тезу відстоювала, зокрема, Дж. Блекмун, а також Ж. Донсель, який переконував, що для Аквіната вбивство ембріона в перші 6 днів від зачаття не є вбивством як таким, не є гріхом[4], у той час як Р. Паснао обґрунтовує ідею про те, що плід можна вважати людиною в той момент, коли у нього сформовано кору головного мозку [8, p. 386]. Власне, саме з тих же міркувань Донсель викладає томістичне розуміння людського тіла, кажучи, що адепти томістичного гілеморфізму нерідко впадають в радикальний картезіанський дуалізм, надмірно розмежовуючи тіло та душу, в той час як у випадку св. Томи таке розмежування неможливе. Людське тіло – є єдністю душі та матерії, і самій душі не протистоїть, але містить її як свою невіддільну складову. Тож допоки душа оформляє матерію, ми можемо говорити про життя людини. В той же момент, коли душа відходить, людське тіло вже не є людським тілом. Тілесність не коріниться в матерії, оскільки матерія не додає до композиту, часткою якого є, нічого позитивного, лише потенційність [7, p. 80-81]. Втім, ця теза більш близька до розуміння тіла у Авіцени, аніж у св. Томи.

Якщо уважно прослідкувати головну думку св. Томи щодо того, що людина є носієм когнітивних здібностей, які і визначають її сутність, то стає очевидним, що проблема дотичності томізму та біоетики виникає не лише в межах теми зародження, але й теми смерті людини. Щодо пояснення того, що таке смерть, існує чимало філософських підходів. Перипатетична ж філософія, як було вказано, цілком чітко позначає межі існування речі: річ існує, допоки вона має субстанційну форму. Щойно ж субстанційну форму втрачено, річ або перестає бути сама собою (через транссубстанцію чи субстанційну зміну), або гине, якщо нову субстанційну форму не набуто. Оскільки людина є частиною природи, то її смерть означала б втрату субстанційної форми – душі. При цьому душа не стає окремою індивідуальною субстанцією, тобто в цьому випадку йдеться не про субстанційну зміну. Але томістична філософія не пояснює, чому ж власне втрата субстанційної форми відбувається.

Сучасний томізм намагається чіткіше прояснити, що таке смерть, враховуючи наявні на сьогодні важливі тези біології. Н. Аустріако, приміром говорить про дві головні тенденції в сучасному томізмі: визначати смерть як втрату тілесної цілісності або ж як радикальну нестачу розумових здібностей [3, p. 647]. В першому випадку суперечностей із біологією нема, якщо тлумачити мозок як головний інтегративний орган, що уможливлює всі процеси взаємодії між усіма частинами та частками тіла. Загалом друга теза є значно ближчою до св. Томи, аніж теза про втрату тілесної цілісності. Втім, окремо також можна говорити про тезу В. Мея, також наведену в роботі Н. Аустріако «На захист втрати тілесної цілісності як критерію смерті». Справді, визначаючи, як вже зазначалося, людину як розумну тварину, перипатетична філософія вказує на наявність розумної душі як на субстанційну форму тіла. Таким чином, смерть мозку, що спроможний до інтелекту, означає втрату субстанційної форми. Так само, згідно з тезою В. Мея, який визначав тварину та людину як істот, спроможних до чуттєвості[5], смерть мозку означає втрату можливості чуттєво сприймати світ навколо, що, отже, також є втратою субстанційної форми як для людини, так і для тварини [Див.: Ibid., p. 647]. Для тварини, – оскільки її дефініція також включає чуттєвість, для людини, – оскільки робота її розумної душі як субстанційної форми фундується чуттєвими даними.

Втім, така інтерпретація смерті нині стає небезпечною для людства, оскільки в час, коли технології розвиваються доволі швидко, і є можливість підтримувати існування людини, що перебуває в комі, життя такої людини не буде вважатися життям в повній мірі. Людина, втративши інтелектуальні спроможності через смерть мозку (або його кори), стає об'єктом субстанційної зміни, адже вона не може мислити і раціонально сприймати оточення. Вона, отже, перестає бути людиною, і тому її існування втрачає цінність. Більше того, не спроможна до чуттєвості, вона не є і твариною [Див.: Ibid., p. 652]. Іншими словами, коли мозок не здійснює увесь функціонал дій, покладених на нього, цю ситуацію не можна вважати життям в томістичному розумінні. Загалом цю тезу може бути використано на користь евтаназії чи відключення від пристроїв, що забезпечують життя людей в стані коми, тож католицький світ сприймає її радше негативно, а сучасні нетомісти (наприклад, згаданий вище Н. Аустріако, Дж. Еберль, А. Шивмон, Х. Йонас, Ч. Гаррісон, Н. Фост і т.д.) намагаються її спростувати. Більше того, з цієї точки зору тему може бути розширено й щодо того, чи є цінним існування людей, що мають вроджену розумову відсталість (приміром, синдром Ретта чи Вільямса, олігофренію), хвороби, пов'язані із нейродегенерацією (слабоумство, хворобу Гангтінгтона, синдром Герстмана-Штойслера-Шейнкера) чи загалом стани порушення сприйняття реальності (агнозію, дереалізацію

[4] Загалом такої цитати у Аквіната нема. Але коли він говорить про плід з душею, то прямо називає це вбивством. Приміром, таке місце можна знайти в STh. II-II, q. 64, a. 8, ad 2.

[5] Загалом ця теза не суперечить томізму, враховуючи, що наше знання про світ ґрунтується передусім на чуттєвому досвіді.

чи синдром Шарля Бонне). Таких хвороб, станів та синдромів, що передбачають порушення когнітивних спроможностей, існує чимала кількість, не кажучи вже про порушення, що мають тимчасовий характер (сопор, абсанси під час епілепсії тощо). У результаті, через обмеження тих чи інших функцій, людина в якийсь момент втрачає свою «людськість» (в перипатетичному значенні слова), стає «окремим видом», адже втративши інтелектуальну спроможність, вона втрачає і субстанційну форму.

Ця ситуація породжує чимало етичних питань, дражливих для християнства. Саме тому Аустріако пропонує розглядати розпад тілесної цілісності (по суті, втрату взаємодії між різними системами організму від органів високого рівня організації до найдрібніших часток) як смерть, оскільки лише в такому випадку ми уможливлюємо ставлення до носіїв всіх згаданих вище відхилень та патологій як до людей, наділених життям, адже взаємодія систем їхнього організму, попри відсутність свідомості чи когнітивних спроможностей, дозволяє таким людям харчуватися, інколи – здійснювати рухи, і навіть рости. Втім, в ідеї Аустріако також існує проблема, оскільки згадана вище взаємодія систем втрачається поступово. У такому випадку не до кінця зрозуміло, в який саме момент ми можемо зафіксувати смерть як таку і в який саме момент відходить душа.

Загалом неузгодженість позицій Аквіната із християнськими підходами щодо вирішення сучасних проблем проявляється не лише у випадку розгляду людських тіл, але й природи та живого взагалі. Цілком можемо говорити і про спроби поєднати Аквінатове вчення не лише з біоетикою, але й з екоетикою.

Попри змістову наближеність обох тем, вони все ж таки дещо про різне. Якщо загалом біоетикоорієнтований томізм переважно антропоцентричний та засобами метафізики намагається обґрунтувати момент зародження людини як людини, то екотомізм, за визначенням К. Сторі, додає зусиль, щоб встановити місце людини у світовому порядку сотвореного [16], а також (доволі часто, як побачимо далі) подолати спесишизм, тобто дискримінацію одного виду іншим. Йдеться про такий вид дискримінації, що притаманний, зокрема, носіям релігійного світогляду, що постулює людину як найвищу мету та межу сотворення тілесного сущого. Саме тому ми можемо говорити про те, що католицька традиція та екологічні проблеми тривалий час не перетиналися.

Попри це, як влучно зауважує М. Джордж, тлумачити Аквіната як затятого прихильника екологічних тем, а також попри те, що у нього ще не склалося із поняттям «екосистеми», засобами томізму, втім, цілком можна на рівні теорій поборотися за довкілля [10, p. 73]. Та й Г. Торретта вказує, що сучасність починає орієнтуватися на потреби довкілля, що породжує нову екологічну духовність і можна говорити про прихід революційної екотеології [20, p. 219].

Сучасний зелений томізм в окремих його формах культивує сільське життя та поступову відмову від надмірної технологізації простору, пропагує зближення з природою, оскільки саме через природу як сотворене пізнається Творець, та сприяння примноженню буття через фермерство та аграрні роботи. Цей рух актуальний переважно для США, і чи не найповніше відображений в діяльності організації КСЖ – Католицьке сільське життя (NCRL – National Catholic Rural Life), що була заснована в 1923 році о. Е. О'Харою з метою створення умов для освіти для католиків, що живуть в сільській місцевості (згідно з офіційним сайтом організації – https://catholicrurallife.org/about/history/), а також через те, що католики, що проживали в 20-х роках в сільській американській місцевості, були позбавлені доволі часто можливості комунікувати із церквою [21, p. 14]. Втім, томістичні тенденції в цьому русі його ж директор К. Томпсон пов'язує з діяльністю німецького томіста Дж. Піпера (J. Pieper), який обгрунтовував особливе місце людини в порядку природи не лише через її здатність пізнавати, але й через можливість споглядати природу, вважаючи її прекрасною, і тим самим милуватися тим самим порядком природи, частиною якого вона є [20]. Тут же Томпсон наголошує на тому, що Католицька церква повинна зробити серйозний зсув від теології тіла (*theology of body*) як вчення про стосунки тіла та душі до теології втілення (*theology of embodiment*) як вчення про ті умови, в які потрапляє люди по народженні. Він вказує: «В основі співзвучності екологічної етики та Католицької традиції лежить філософія природи сущого, що з-поміж іншого, надає здорове бачення порядку інтелігібельного сотвореного (повністю залежного від неземної Першої Причини), чия причинність розширена до діяльності індивідів – їхньої інтелігібельності через форму та мету або ж причину. Щоб поставити людину правильно як інтелектуальне сотворене, що живе в космосі матеріального, ми потребуємо реалістичну філософію природного порядку як необхідне [аргументативне] доповнення до людини. В такому реалістичному світі порядок спричиненого перебуває в речах (…), інтелігібельність форм живих організмів, так само як їхню фінальна мета об'єктивно конституйовано в реальності. Як знає кожен хороший томіст: перший акт інтелекту – це знати, але не власні дії, не власне Eго, не феномени, але об'єктивне та інтелігібельне суще»[6] [Ibid.]

В цій цитаті К. Томпсона ми спостерігаємо, поперше, вимогу орієнтуватися на томістичну філософію, яка доволі чітко вказує людині на її мету в співіснуванні з іншим матеріальним сущим. Розуміння інтелігібельного сущого зближує людську істоту з Богом. При цьому підхід Томпсона все ще доволі антропоцентричний, орієнтований на спасіння людини. «Сотворене гукає шукача себе по-

[6] «At the heart of a sound environmental ethic consonant with Catholic tradition lies a natural philosophy of being that provides, among other things, a robust vision of an order of intelligible creatures (utterly dependent upon a provident First Cause) whose causality extends to the operations of individuals – their formal intelligibility, as well as their purpose or finality.8 In order to cast the human person properly as an intellectual creature inhabiting a material cosmos, we will need a realist philosophy of the natural order as the necessary complement of the human person. In such a realist world, the order of causality is understood to inhere in things (…). The formal intelligibility of living organisms as well as the finalities toward which they naturally tend are objectively constituted in reality. As any good Thomist knows: «The first act of the intellect is to know, not its own action, not the ego, not phenomena, but objective and intelligible being».

вернутися у світ взаємин, – і ми молимося, проповідуємо та трудимося – до Творця»[7] [Ibid.].

Втім, обговорення екотомістичних проблем породжувало й доволі серйозні дискусії стосовно того, яким чином ми повинні тлумачити інше живе суще, оскільки від тлумачення залежить і практичний бік взаємодії (а також про те, яка з філософських дисциплін найкраще обгрунтовує засади екоетики). Загалом ці тлумачення виходили з класичних аристотеліко-томістичних тез про вищість людини над тваринами у зв'язку із порівняною недосконалістю останніх через відсутність душі, що могла б виконувати роль раціо. В той же час, згідно з Аквінатом, недосконале існує для того, щоб досконаліше могло його використовувати, як рослини використовують землю, тварини – рослини, а люди – тварин [напр., в STh I, q. 96, a. 1]. В той же час, до гріхопадіння людина не потребувала тварин для власних тілесних потреб, бо не потребувала одягу (через відсутність сорому), не потребувала м'яса для споживання, (оскільки могла харчуватися з райських дерев), не мала потреби в переміщенні в просторі. Як каже Аквінат: «Тварини були потрібні людині для досвідного пізнання їх природи, і це випливає з того, що Бог привів тварин до людини, аби та могла давати їм імена, що відображали б їхню природу»[8] [Ibid., I, q. 96, a. 1 ad 3]. Таким чином можемо спостерігати, що Аквінат передбачав по суті утилітарне ставлення до навколишнього середовища, зумовлене в результаті первородного гріха, і не закликав турбуватися про інше живе суще з огляду на його самоцінність. Втім, для багатьох прибічників екотомізму ці цілком точні прямі цитати не є аргументом на користь думки, що Аквінат дотримується тих позицій, що навколишнє середовище постає винятково як інструмент для людини. Так, приміром, Дж. ЛеБланк в своїй статті «Екотомізм» вказує, що Аквіната часто критикують через вище вказані тези, але в дійсності його ж таки метафізика спростовує їх, що означає, що томізм слід захистити від несправедливої критики і обгрунтувати його вчення як таке, що може зробити потужний внесок в холістичну екоетику [13, p. 293]. Щоправда, ті аргументи, які використовує ЛеБланк в статті, переважно відображають погляди Аквіната, що стосуються репрезентативності Бога через багатоманіття сущого, що уможливлює гармонію, тяжіння до досконалості, і тому і є найкращим фундаментом для тверджень про цінності інших видів. Інша річ, що, як вказує, Н. Торретта, обгрунтування християнської екоетики на підставі томізму можна здійснювати, апелюючи до його поняття справедливості (*iustitia*), що визначається як постійне прагнення того, щоб кожен виконував своє призначення [STh. II-II, q. 58, a. 1], де цей слово «кожен», на думку Торретта, буде виходити за межі раціонального сущого і включатиме всю множину живого сущого [20, p. 222]. Аргумент справедливості також використовує П. Сміт (P. Smith) в своїй дисертації з питань екотомізму[9]. Втім, у інших визначеннях, які пропонує Аквінат, доволі чітко вказано, що між суб'єктом та об'єктом справделивості таке відношення можливе лише на підставі рівності [Див., напр.: Super Sent. IV, 46, 1.1.1 c або той самий фрагмент з STh. II-II, q. 58, a. 1], а томізм не передбачає видову рівність, натомість пропонує ієрархічну систему світу.

Г. Торретта звертає увагу також зокрема на концепцію фінальної мети у Аквіната, яка, згідно з томістичними позиціями, може бути внутрішньою і зовнішньою. Таким чином телеологічний компонент передбачає, що якась річ, по-перше, повинна виконати свою мету (приміром, око повинне бачити) і у виконанні цієї мети є її перша досконалість. По-друге, кожна річ, з точки зору порядку природи, виконуючи свою внутрішню мету, слугує чомусь більшому, вона не відірвана від решти сущого, і в цьому її друга досконалість (те саме око діє як орган чуттів і дає нам дані про навколишній світ, тим самим дозволяючи апостеріорно пізнавати божественне наскільки це можливо) [20, p. 227]. У цей спосіб здійснюється світовий порядок у взаємодії між різними та часто різнопорядковими сущими. Це дозволяє зрозуміти, що тваринний і рослинний світ, зокрема, виконуючи свою первинну функцію, бере участь в більш глобальних процесах, націлених на гармонізацію природи, що передбачає, що раціональне суще повинне дбати про суще нижчого порядку через апеляцію до загальної мети природи. Також, може здатися, що цей аргумент дещо нівелює (чи пом'якшує) інструменталістський підхід до нижчих сущих. Мета людини у її зв'язку з природою тепер полягає не в тому, що людина повинна домінувати та експлуатувати, але служити Богу через сприяння сущому у виконанні його мети. Таким чином збереження видів, приміром, вважається благом (хоча Аквінтова система загалом передбачала, що види не повинні зникати, оскільки через божественну турботу види схильні до самоподовження засобами розмноження [Див.: STh I, q. 98, a. 2]. Більше того, як вказує М. Джордж, саме цей томістичний аргумент про мету сущого, викладений в STh I, q. 65, a. 2 co, стає головною зброєю в руках екотомістів [10, p. 75]. Втім, далеко не всі представники католицької екофілософії схильні вважати цей аргумент валідним, вказуючи, що, попри пом'якшення тези про експлуатацію сущого з нищим порядком засобами апеляції до його мети, це все одно інструменталістський підхід. Приміром, в межах дискусії В. Дженкінса (W. Jenkins), що обгрунтовував екоорієнтованість Аквіната через Аквінатову апеляцію до пізнання як спасіння через багатоманіття сущого в порядку природи[10] та Ф Бензоні (F. Benzoni), який апелював до того, що засобами томізму екофілософську систему будувати не варто, оскільки вона заслабка для цього, та ще й занадто антропоцентрична[11]. На думку Ф. Бензоні, томістич-

[7] «Creation calls the human seekerout of himself, into a world of relationship and – we pray, preach and work – up to the Creator».

[8] «Indigebant tamen eis ad experimentalem cognitionem sumendam de naturis eorum. Quod significatum est per hoc, quod Deus ad eum Animalia adduxit, ut eis nomina imponeret, quae eorum naturas designant».

[9] Smith P. Aquinas and Today's Environmental Ethics: An Exploration of How the Vision and the Virtue Ethic of «Eco-Thomism» Might Inform a Viable Eco-Ethic (Dissertation: Duquesne University, 1995).

[10] В статті Jenkins W. «Biodiversity and salvation: Thomistic roots of Environmental ethics» / Willis Jen.

[11] Зокрема, в таких роботах як «Thomas Aquinas and environmental ethics: a reconsideration of providence and salvation», «Ecological ethics and the human soul: Aquinas, Whitehead, and the Metaphysics of value».

не обґрунтування безсмертя раціональної душі та теорія пізнання взагалі доволі непослідовні, що трапилося у зв'язку з плутаниною нематеріального сущого як онтологічної одиниці та його ж як такого, що дається нам в пізнанні [4, p. 123]. Ця плутанина в результаті повністю нівелює томістичне вчення про душу як про самодостатню (*self-subsistent*) сутність і тому Аквінатові спроби побудувати антропоцентричну модель просто зазнають невдачі. Втім, з «провального» антропоцентризму екоетична модель все одно не виводиться і решта сущого, приналежна до нижчого порядку, постає у св. Томи як така, що повністю підпорядковується несамодостатній людині. Натомість Бензоні пропонує вибудовувати екоетику на підґрунті вчення британського філософа Альфреда Уайтхеда (Alfred Whitehead), на підставі якого можна подолати панівну дуалістичну (щодо форми-матерії, сутності-існування, потенції-акту) та градуалістичну (щодо вибудови порядку природи на підставі досконалості) метафізику Аквіната і натомість розглядати кожне живе суще як таке, що йому притаманна ціннісна значущість, що урівнює все живе суще і таким чином уможливлює розуміння дій людини щодо природи через поняття моральності чи аморальності [Див.: Ibid., p. 211-215].

Висновки. Як бачимо, для неотомістичної філософії здобутки XX-XXI ст. стають своєрідним викликом. Вирішити сучасні проблеми засобами томізму – доволі непроста справа, тому часом неотомістам доводиться вдаватися до неочікуваних інтерпретацій і часом приписувати св. Томі те, що він не писав. Більше того, деякі відповіді Аквіната суттєво та принципово розходяться з офіційними позиціями католицизму сьогодні. Втім, наука й далі буде розвиватися, а з нею й поглиблюватиметься етична проблематика. Чи з може філософія св. Томи «йти в ногу» католицькою доктриною, чи зможе й надалі надавати відповіді на нові проблеми – це й досі відкрите питання.

Список літератури:

1. Боецій. Проти Євтихія та Несторія: Про дві природи й одну особу во Христі / Аніцій Манлій Северин Боецій // Теологічні трактати; [пер. з латини та коментарі Р. Параньо]. – Л., 2007. – С. 53-96.
2. Anscombe G.E.M. Where you a zygote? / Elisabeth Anscombe // Royal Institute of Philosophy Lectures. – 1984. – V. 18. – P. 111-115.
3. Austriaco N.P.G. In defense of the loss bodily integrity as a criterion of death: A response to the radical capacity argument / Nicanor Pier Giorgio Austriaco // The Thomist. – 2009. – V. 73. – № 4. – P. 647-659.
4. Benzoni F. Ecological ethics and the human soul: Aquinas, Whitehead, and the Metaphysics of value / Francisco Benzoni. – Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2007. – 261 p.
5. Benzoni F. Thomas Aquinas and environmental ethics: a reconsideration of providence and salvation / Francisco Benzoni // The journal of religion. – 2005. – V. 85. – № 3. – P. 446-476.
6. Dolan J.M. G.E.M. Anscombe: Living the truth / J.M. Dolan // First Things. – 2001. – № 113. – P. 11-13.
7. Donceel J. Imediate Animation and Deslayed Hominization / J. Donceel // Theological Studies. – 1970. – V.31. – P. 96-101.
8. Eberl J.T. Aquinas's Account of Human Embryogenesis and Recent Interpretations / Jason T. Eberl // Journal of medicine and philosophy. – 2005. – V. 30(4). – P. 379-394.
9. Eberl J.T. The beginning of personhood: A thomistic biological analysis / Jason T. Eberl // Bioethics. – 2000. – V. 14(2). – P. 134-157.
10. George M.P. Aquinas on the goodness of creatures and man's place in the Universe: A basis for the general precepts on environmental ethics / Marie P. George // The Thomist. – 2012. – V. 76. – № 1. – P. 73-124.
11. Jenkins W. Biodiversity and salvation: Thomistic roots of Environmental ethics / Willis Jenkins // The journal of religion. – 2003. – V. 83. – № 3. – P. 401-420.
12. Jones D.A. Anscombe on the human embryo / The Moral Philosophy of Elizabeth Anscombe (St. Andrews Studies in Philosophy and Public Affairs) // Luke Gormally, David Albert Jones, Roger Teichmann. – Luton: Andrews UK Limited, 2016. – 345 p.
13. LeBlanc J. Ecothomism / Jill LeBlanc // Environmental Ethics. – 1999. – V. 23. – № 3. – P. 293-306.
14. Lectures held by G.E.M. Anscombe at Oxford and Cambridge. – [Електронний документ]. – Режим доступу: http://www.unav.es/filosofia/jmtorralba/Lectures_G.E.M._Anscombe.pdf – Перевірено: 21.04.2017.
15. Smith P. Aquinas and Today's Environmental Ethics: An Exploration of How the Vision and the Virtue Ethic of «EcoThomism» Might Inform a Viable Eco-Ethic (Dissertation: Duquesne University, 1995).
16. Story K. Catholic Environmentalism. Families care for creation in everyday ways / Kara Story // Catholic Rural Life. – 2001. – № 3.
17. Thomas de Aquino. Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi / Sancti Thomae Aquinati Doctoris angelici divi Opera omnia. V. 7/2. – Parma: Typis Petri Fiaccadori, 1858. – 1335 p.
18. Thomas de Aquino. Summa theologiae cum commentariis Thomae de Vio Caietani. Prima pars / Sancti Thomae de Aquino Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita. – Roma: ex typographia Polyglotta, 1888. – T. 5. – 528 p.
19. Thompson K. From Conservation to Consecration: Towards a Green Thomism. – Електронний документ. – Режим доступу: http://www.hprweb.com/2010/11/from-conservation-to-consecration-towards-a-green-thomism/, перевірено 26.04.2017.
20. Torretta G. Thomas' Green Thumb: Ecotheology beyond revolution and reform / Gabriel Torretta O.P. // Angelicum. – 2015. – V. 92. – № 2. – P. 213-232.
21. Woods M. Cultivating Soil and Soul: Twentieth-Century Catholic agrarians embrace the Liturgical movement. – Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 2009. – 291 p.

Саковская А.Ю.
Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

УЧЕНИЕ СВ. ФОМЫ АКВИНСКОГО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ: БИОЭТИКА И ЭКОТОМИЗМ

Аннотация
Статья посвящена учению св. Фомы Аквинского о живых телах. Прежде всего рассмотрены особенности этого учения в рамках проблем, актуальных для современности, а именно – проблемам экологии и биоэтики. Продемонстрировано, каким образом эти темы связаны с метафизикой в общем и учением св. Фомы отдельно. Также показано, каким образом в контексте данной проблематики взаимодействуют этика и метафизика. Раскрыта также суть и основные проблемы так называемого «зеленого» томизма.
Ключевые слова: томизм, биоэтика, экология, тела, душа, разум.

Sakovska O.Y.
National University of «Kiev-Mohyla academy»

ST. THOMAS AQUINAS' TEACHING AND MODERNITY: BIOETHICS AND ECOTHOMISM

Summary
The article is dedicated to St. Thomas Aquinas' teaching on living bodies. The specific features of it along with such vital issues as bioethics and ecology have been examined. It was also shown the way these topics relate to metaphysics in general and St. Thomas teaching as well. Most important issues of so-called «green» thomism is analyzed as well as the connection between ethics and metaphysics.
Keywords: thomism, bioethics, ecology, soul, mind, body.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 332.13

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Безпала О.В.
Ніжинський агротехнічний інститут
Сологуб Ю.І.
Національний університет харчових технологій

У статті поданий аналіз основних показників демографічної ситуації Чернігівської області. Проаналізовано вплив кількості, динаміки структури та розміщення населення на формування і розвиток кількісних показників трудового потенціалу сільського господарства Чернігівської області. Розглянуто основні фактори загострення демографічної ситуації у сільській місцевості.
Ключові слова: населення, демографічні чинники, трудовий потенціал, сільське господарство.

Постановка проблеми. В умовах адаптації сільського господарства до ринкової економіки, важливим є вивчення усіх факторів його розвитку. Адже розвиток сільського господарства залежить як від природно-географічних (земельно-ґрунтові й агро-кліматичні ресурси), так і від соціально-економічних факторів. Одним із основних соціально-економічних факторів розвитку сільського господарства є населення як головна виробнича сила та споживач кінцевої продукції галузі. Саме від кількості, динаміки, структури та розміщення населення залежить формування і розвиток кількісних характеристик трудового потенціалу сільського господарства регіону. Тому дослідження якісних та кількісних показників стану, розвитку та функціонування демографічного потенціалу є особливо актуальним з огляду на депопуляційні процеси у Чернігівській області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тенденцій розвитку демографічної ситуації та її впливу на формування трудового потенціалу аграрного сектору економіки присвячені наукові праці С.Ю. Аксьонової [7], Д.П. Богині [1], Н.О. Васильчук [2], О.Р. Дирбавки [4], Е.М. Лібанової [3, 5, 6], Т.І. Олійник [8], О.В. Ульяненко [9], Н.О. Шишпанової [10] та інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку демографічної ситуації у Чернігівській області й аналіз її взаємозв'язку зі змінами чисельності працівників сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед 24 областей України, Чернігівська область характеризується малою чисельністю населення, низьким рівнем урбанізації, значною часткою сільського населення та специфікою розселення.

На 1 грудня 2015 року на Чернігівщині проживало 1037,4 тис. осіб, або 2,4% усього населення України. За цими показниками область займає 22 місце у державі [11].

Впродовж останніх 20 років чисельність населення Чернігівської області постійно скорочувалася, частка міського населення постійно збільшувалася, а сільського, – навпаки, зменшувалася. На 1 грудня 2015 року питома вага сільського населення становила 36% (середній показник по Україні складає 31%). Загострення демографічної ситуації у сільських поселеннях відбувається через низку чинників, основними серед яких можна виділити наступні: значний спад сільськогосподарського виробництва, відсутність престижності та привабливості праці у сільськогосподарській галузі, низькі закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, важкі умови праці, недостатній розвиток інфраструктури, зниження доходів населення, закриття мережі підприємств соціальної інфраструктури, низький рівень соціального забезпечення населення сільської місцевості. Як наслідок складаються несприятливі умови для розвитку трудового потенціалу сільського господарства регіону.

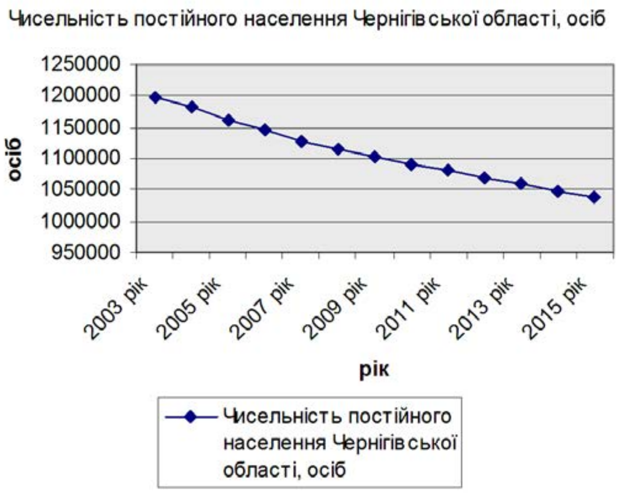

Рис. 1. Динаміка чисельності населення Чернігівської області у 2003-2015 роках

Таким чином, формування трудового потенціалу області відбувається у складних демографічних умовах.

Як і більшість регіонів України, Чернігівська область переживає демографічну кризу, обумов-

лену як несприятливим природним рухом населення, так і низьким міграційним приростом населення (109 осіб).

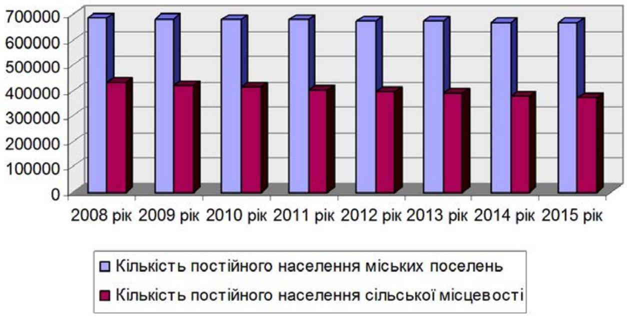

Рис. 2. Динаміка чисельності міського та сільського населення Чернігівської області у 2008-2015 роках

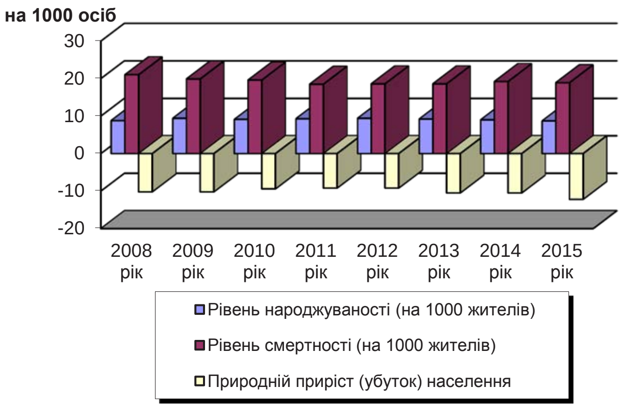

Рис. 3. Основні показники природного руху населення Чернігівської області за 2008-2015 роки

Так, за показниками народжуваності Чернігівська область посідає 23 місце, а за показниками смертності – 13 місце. Зокрема, народжуваність у міських поселеннях більш, ніж вдвічі перевищує народжуваність у сільських поселеннях і складає 5617 осіб для міських поселень і 2742 особи для сільських поселень, а смертність у сільських поселеннях у 3,4 рази вища, ніж народжуваність у них і складає 9434 особи. Таким чином, природне скорочення населення Чернігівської області у 2015 році склав 9840 осіб.

За таких умов складається несприятлива вікова структура населення. В цілому, по області частка дітей, віком до 15 років складає 14%, що майже вдвічі менше, ніж частка осіб пенсійного віку (26%) [12].

Очевидно, що відбувається процес старіння населення регіону. Згідно шкали оцінки процесу старіння ООН, регіони, в яких особи у віці 65 років і старше складають 7% та більше від загальної чисельності населення, вважається населенням з переважанням пенсійного віку. Для більш детального аналізу рівня демографічного старіння населення використовується шкала польського демографа Россета. Згідно цієї шкали, якщо частка осіб у віці 60 років і старше складає 18% і більше до всього населення, то створюється надзвичайно високий рівень осіб пенсійного віку у загальній чисельності населення [2].

Очевидно, що даний показник для Чернігівської області складає 26% (див. рис. 4). Дану ситуацію можна охарактеризувати як початок процесу вимирання сільських мешканців. Тому постає невідкладна потреба відродження сільських територій через розроблення чіткої програми дій держави [10].

Таким чином, скорочення кількості сільського населення відбувається внаслідок зменшення чисельності осіб у віці молодшому за працездатний. При цьому зростає абсолютна та відносна чисельність пенсіонерів, у результаті чого відбувається старіння сільського населення та зростає демографічне навантаження на працездатне населення.

Порівнюючи вікову структуру населення у міських поселеннях та сільській місцевості, слід відзначити, що частка дитячого населення (4,5%) у сільській місцевості вдвічі є нижчою, ніж у міських поселеннях (8,8%). Та сама тенденція спостерігається і для вікової групи населення 15-59 років. У сільській місцевості цей показник більш, ніж у два рази нижчий у порівнянні з показниками осіб працездатного віку у міських поселеннях (19,8% та 41,3% відповідно).

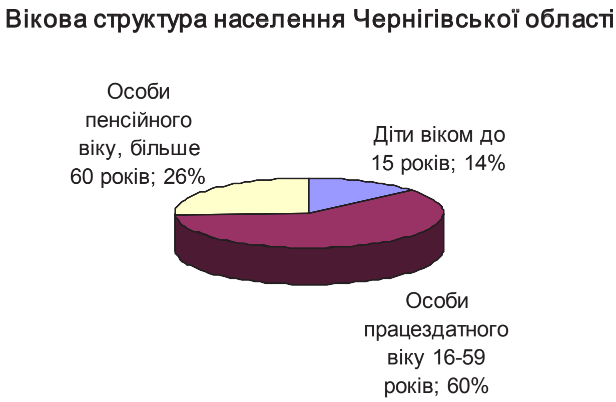

Рис. 4. Діаграма розподілу населення Чернігівської області за віковою структурою

Аналіз загального коефіцієнту міграційного приросту Чернігівської області (розраховується на 10 тис. осіб наявного населення) свідчить про постійний відтік населення з області впродовж 2012-2014 років. Лише у 2015 році даний показник був додатнім і склав 1,1 [12].

Вирішальними факторами відтоку населення із сільської місцевості у міські поселення та за кордон є негативні мотиваційні очікування у сфері трудових доходів сільських жителів, якісний розрив у розвитку сфери обслуговування, нерозвиненість соціально-житлової інфраструктури у сільських поселеннях, критичний стан загальноосвітніх навчальних закладів, відсутність професійно-технічних закладів навчання та лікувально-профілактичних закладів.

Значний вплив на формування та розвиток сільського господарства мають особливості розселення населення. Зосередження населення у містах є важливим фактором формування приміської спеціалізації сільського господарства. Такий тип спеціалізації сільського господарства мають міста Чернігів, Ніжин та Прилуки.

Варто додати, що у сучасних умовах формування і становлення нової економічної системи очевидним є те, що сільське господарство потребує кардинальних реформ. Старі форми власності (державна і кооперативна) вже не можуть більш ефективно забезпечувати необхідною продукцією

Таблиця 1

Динаміка кількості працівників у сільському господарстві

	Середньооблікова кількість штатних працівників, всього	Середньооблікова кількість штатних працівників, зайнятих у сільському господарстві	Частка штатних працівників, зайнятих у сільському господарстві, %
2010 рік	237341	28921	12,0
2011 рік	229431	26394	11,5
2012 рік	220069	25869	11,8
2013 рік	213295	26015	12,0
2014 рік	205617	25385	12,0

населення. Почали з'являтися нові форми власності, такі як приватні та фермерські господарства. У 2014 році в області діяло 1139 сільськогосподарських підприємств, 58,1% яких складали фермерські господарства, 25,3% – господарські товариства, 11% – приватні підприємства.

Частка економічно активного населення області зайнятого у сільському господарстві впродовж 2010-2014 років коливалася у межах 12%.

Висновок. Демографічна ситуація є одним із вирішальних факторів формування трудового потенціалу сільського господарства. У Чернігівській області відбувається збереження депопуляції населення та постійне зниження кількісної складової трудового потенціалу, формування регресивної вікової структури населення, високий рівень смертності серед населення сільської місцевості, старіння населення за рахунок збільшення частки осіб пенсійного віку та як наслідок збільшення навантаження на осіб працездатного віку.

Відтворення і розвиток трудового потенціалу можливий лише завдяки поліпшення стану основних демографічних показників та регулювання трудової міграції, що у свою чергу пов'язано з низкою заходів соціально-економічного, адміністративного, управлінсько-технологічного, правового характеру на державному та регіональному рівнях.

Список літератури:

1. Богиня Д. П. Основи економіки праці [Текст]: навч. посіб. для студ. екон. спец. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – 2 вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2001. – 314 с.
2. Васильчук Н. О. Демографічні чинники впливу на трудовий потенціал [Електронний ресурс] / Н. О. Васильчук // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 1(1). – С. 51-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_1 (1)__12
3. Демографічна криза в Україні: причини та наслідки [Текст]: дослідження / Е. М. Лібанова [та ін.]; ред. С. І. Пирожков; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний комітет статистики України. – К.: ІВЦ. Держкомстат України, 2003. – 230 с.
4. Дирбавка О. Р. Демографічно-трудовий потенціал та його використання в сільському господарстві (на прикладі Івано-Франківської області) [Електронний ресурс] / О. Р. Дирбавка // Агросвіт. – 2011. – № 2. – С. 57-60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_2_13
5. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села [Текст]: монографія / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Фонд народонаселення ООН, Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ; відп. ред. Е. М. Лібанова [та ін.]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
6. Населення України. Трудова еміграція в Україні [Текст]: [монографія] / Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, Держ. ком. статистики України, Укр. центр соц. реформ; [редкол.: Лібанова Е. М. (відп. ред.), Позняк О. В., Малиновська О. А.]. – К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 265 с.
7. Населення України: Імперативи демографічного старіння [Текст]: [монографія] / [Аксьонова С. Ю. та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи, Фонд ООН в галузі народонаселення. – Київ: Адеф-Україна, 2014. – 285 с.
8. Олійник Т. І. Демографічні передумови формування трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств Харківської області [Електронний ресурс] / Т. І. Олійник // Агроінком. – 2008. – № 1-2. – С. 60-64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agroincom_2008_1-2_18
9. Ульяненко О. В. Еволюція соціально-економічної категорії «трудовий потенціал» [Електронний ресурс] / О. В. Ульяненко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(2). – С. 294-301. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2 (2)__38
10. Шишпанова Н. О. Вплив демографічної ситуації на відтворення трудового потенціалу сільських територій [Електронний ресурс] / Н. О. Шишпанова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2015. – Вип. 1. – С. 85-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vanp_2015_1_11
11. Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
12. Головне управління статистики у Чернігівській області. – Режим доступу: http://www.chernigivstat.gov.ua/

Беспалая О.В.
Нежинский агротехнический институт
Сологуб Ю.И.
Национальный университет пищевых технологий

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В статье представлен анализ основных показателей демографической ситуации Черниговской области. Проанализировано влияние количества, динамики структуры и размещения населения на формирование и развитие количественных показателей трудового потенциала сельского хозяйства Черниговской области. Рассмотрены основные факторы обострения демографической ситуации в сельской местности.
Ключевые слова: население, демографические факторы, трудовой потенциал, сельское хозяйство.

Bezpala O.V.
Nizhyn Agrotechnical Institute
Sologub Yu.I.
National University of Food Technology

DEMOGRAPHIC SITUATION AS ONE OF THE ASPECTS OF CHERNIHIV REGION AGRICULTURE LABOR POTENTIAL FORMATION

Summary
The article analyzes the major demographic indicators of Chernihiv region. The influence of the quantity, structure and dynamics of population distribution in the formation and development of quantitative indicators of the Chernihiv region employment potential of agriculture is analyzed. The main factors of aggravation of the demographic situation in rural areas are given.
Keywords: population, demographic factors, employment potential, agriculture.

УДК 504.453

ОЦІНКА НАДХОДЖЕННЯ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН В ЧОРНЕ МОРЕ ЗІ СТОКОМ РІЧКИ ДУНАЙ

Бургаз О.А.
Одеський державний екологічний університет
Верлан В.А., Тітяпкин А.С.
Український науковий центр екології моря

Виконано оцінку достовірності даних гідрохімічних показників води річки Дунай. В якості вихідних використовувались дані, отримані у 2012 році в пункті спостережень за якістю вод на річках, які впадають в Чорне море. Визначений об'єм стоку забруднюючих речовин в Чорне море з річковими водами. Розраховані швидкості надходження забруднюючих речовин з водами української частини Дунаю.
Ключові слова: Чорне море, річковий стік, забруднюючі речовини.

Постановка проблеми. Чорне море належить до внутрішніх морів і є найбільш ізольованим від Світового океану. Площа водозбору Чорного моря в шість разів перевищує площу його поверхні. Це обумовлює надзвичайну його чутливість і вразливість до антропогенної діяльності на території водозбору, а стан його екосистеми прямо чи опосередковано залежить як від антропогенного навантаження на неї прибережних країн, так і від тих, що не мають безпосереднього виходу до його акваторії. Тому дуже актуальним є визначення складових антропогенного навантаження на прибережну зону моря.

Метою роботи є визначення стоку забруднюючих речовин з водами річки Дунай у північно-західну частину Чорного моря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до [1] найбільший вплив на стан якості прибережних морських вод має річковий стік (50%), на другому місті вплив забруднення через атмосферу (10%), вплив прибережних міст займає трете місто по значимості (7,5%), на четвертому та п'ятому місті – вплив рекреації та вплив малих річок узбережжя (5%), на шостому місті – вплив поверхневого стоку з міських територій (4,5%) [1].

Вплив річного стоку на територіальне море визначається, головним чином, особливостями природних і антропогенних чинників формування поверхневого стоку і господарської діяльності в басейнах річок, відбору і сезонного перерозподілу стоку і т. д. Забруднення українського сектору Чорного моря, головним чином, формується під впливом якісних показників стоку Дунаю, Дністра, Південного Бугу і Дніпра. Основними чинниками забруднення українського сектору Чорного моря річковим стоком є його високе навантаження біогенними елементами і небезпечними речовинами, включаючи нафтопродукти, мікробіологічне забруднення, забруднення речовинами, що призводять до зростання $БСК_5$ і виснаження кисню. Рівень забруднення річкового стоку залежить від його здатності до самоочищення, яке, в свою чергу, залежить від багатьох чинників, у тому числі показників водозабору і зарегульованості [2].

Дуже значний внесок органічних та забруднюючих речовин, зокрема біогенів та нафтопродуктів, належить р. Дунай. Об'єм стоку р. Дунай складає приблизно 80% сумарного стоку інших річок, що надходять до північно-західної частини Чорного моря. Друге місце після р. Дунай по кількості забруднюючих речовин, які надходять до Чорного моря, належить р. Дніпро [3-5].

Дані про середньорічне надходження забруднюючих речовин зі стоком головних рік України в Чорне представлені в табл. 1.

Опис об'єкта і методів дослідження. В рамках даного дослідження було проведено перевірку достовірності даних гідрохімічних показників води

Таблиця 1

Середньорічне надходження забруднюючих речовин у Чорне море зі стоком головних річок за період 1995-2006 р. [1]

Показники	Одиниця вимір.	Загальна сума	Дунай	Дніпро	Дністер	П. Буг
			%			
Середня витрата	$км^3$/рік	274,65	80,3	15,7	3,2	1,1
$БСК_5$	тис. т	745,05	78,8	16,0	4,2	1,0
Азот нітратний	тис. т	330,79	95,4	2,7	0,9	1,0
Азот нітритний	тис. т	7,18	89,1	4,7	5,2	1,0
Ортофосфати	тис. т	10,42	78,7	19,0	1,41	0,89
Загальний фосфор	тис. т	58,49	78,6	19,0	1,41	0,99
Азот амонійний	тис. т	58,01	77,4	15,05	6,52	1,03
Завислі речовини	тис. т	20912,75	98,7	0,30	0,48	0,52
Цинк	тис. т	15,8	89,7	6,8	3,2	0,3
Мідь	тис. т	1,31	86,4	9,1	3,1	1,4
Хром	тис. т	1,06	77,5	15,9	5,4	1,2
Нафтопродукти	тис. т	12,56	91,56	3,3	3,9	1,24

річки Дунай. Для розрахунку приймалися дані отримані в пункті спостережень за якістю вод на річках, що впадають в Чорне море у 2012 році [6].

В дослідженні використовувалась інформація отримана на постах № 13043 м. Вилкове. Відстань постів від гирла складає 26 км [6].

Застосовуючи метод оцінки достовірності результатів дослідження, дослідник повинен вміти правильно вибрати спосіб даного методу. Серед методів оцінки достовірності розрізняють параметричні і непараметричні.

Як параметричні, так і непараметричні методи, які використовувались для порівняння результатів досліджень, тобто для порівняння вибіркових сукупностей, полягають у застосуванні певних формул і розрахунку певних показників у відповідності із запропонованими алгоритмами. У кінцевому результаті вираховується певна числова величина, яку порівнюють з табличними пороговими значеннями. Критерієм достовірності буде результат порівняння отриманої величини і табличного значення при даному числі спостережень (або ступенів свободи) і при заданому рівні безпомилкового прогнозу.

Таким чином, у статистичній процедурі оцінки основне значення має отриманий критерій достовірності, тому сам спосіб оцінки достовірності в цілому іноді називають тим чи іншим критерієм за прізвищем автора, який запропонував його в якості основи методу [7].

Зафіксовані відомості про об'єкт, що досліджується представляють первинний фактичний матеріал, який потребує відповідної обробки з метою дослідження **генеральної сукупності**. На практиці дослідник має справу тільки з вибірковою сукупністю (**вибіркою**), тобто частиною генеральної сукупності, тому виникає потреба за результатами порівняно невеликої вибірки зробити припущення про поведінку всієї генеральної сукупності. В інших випадках необхідно будь-якій сукупності величин поставити у відповідність іншу сукупність і з'ясувати, чи є між ними відмінність, який-небудь взаємозв'язок чи ні [8].

Для того щоб зробити статистичний висновок про даний об'єкт, слід виконати ряд взаємозалежних операцій:

1. Грамотно забезпечити відбір одиниць вибіркової сукупності.
2. Систематизувати та згрупувати результати спостережень.
3. Графічно задати емпіричні сукупності.
4. Отримати статистичні показники для емпіричних сукупностей.
5. Отримати статистичні параметри для генеральної сукупності.

Одиниці вибіркової сукупності (**варіанти**) повинні бути відібрані так, щоб по них з достатньою точністю можна було судити про властивості генеральної сукупності. Найчастіше в дослідженнях проводиться відбір так званих «типових» представників генеральної сукупності. Такий підхід суб'єктивний і **не може служити** основою отримання якісної інформації. Задана точність у характеристиці генеральної сукупності забезпечується випадковим відбором необхідної кількості варіант [8].

Статистична обробка первинних даних починається з розташування варіант в певній послідовності, яка залежить від характеру варіювання досліджуваної ознаки:

1. Кількісне – безперервне та дискретне.
2. Якісне – атрибутивне.

При безперервному варіюванні окремі значення ознаки можуть мати будь-яке значення міри (протяжності, обсягу, ваги і т. д.) в певних межах.

При дискретному варіюванні окремі значення ознаки виражаються абстрактними числами (найчастіше цілими).

При атрибутивному варіюванні значення ознаки класифікують по градаціях цієї ознаки [8].

На початковому етапі перевірки достовірності отриманої інформації розраховуються її статистичні характеристики. До таких характеристик відносяться середнє арифметичне ряду, середньоквадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, коефіцієнт диференціації.

Середня величина сукупності розраховується за формулою

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^{n} x_i}{n}, \qquad (1)$$

де: x_i – члени вибірки; n – обсяг вибірки.

Середньоквадратичне відхилення (СКВ) – основний показник варіації, що характеризує варіювання значень ознаки навколо центру розподілу, визначається за формулою

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}. \qquad (2)$$

Коефіцієнт варіації – показник мінливості ознаки. Він визначається як

$$C_v = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\%. \qquad (3)$$

Для встановлення рівня мінливості ознаки використовується шкала Мамаєва (табл. 2) [8].

Таблиця 2

Шкала Мамаєва для встановлення рівня мінливості ознаки

Величина коефіцієнту варіації, %	Рівень мінливості
до 7	Дуже низький
7-15	Низький
16-25	Середній
26-35	Підвищений
36-50	Високий
більше 50	Дуже високий

Коефіцієнт диференціації характеризує мінливість ознаки. Він визначається як

$$V_\sigma = \frac{\sigma}{\bar{x} - x_{min}} \cdot 100\%. \qquad (4)$$

Ступінь диференціації ознаки визначається за допомогою таблиці 3 [8].

Таблиця 3

Класифікація ступеня диференціації ознаки

Величина коефіцієнта диференціації, %	Ступінь диференціації
до 13	Слабка
13-27	Помірна
28-38	Середня
39-53	Значна
54-70	Велика
більше 70	Дуже велика

Після визначення статистичних параметрів вихідного ряду даних здійснюється розрахунок помилок репрезентативності.

Помилка середньої величини обчислюється за формулою

$$m_x = +\frac{\sigma}{\sqrt{n}}. \qquad (5)$$

Помилка стандартного відхилення обчислюється за формулою

$$m_\sigma = \frac{\sigma}{\sqrt{2n}}. \qquad (6)$$

Достовірність статистичних показників (надійність) є відношення величини статистичного показника до його помилки репрезентативності. Висновок про достовірність того чи іншого показника робиться на основі порівняння отриманого відношення з t-критерієм: якщо відношення більше t-критерію то статистичний показник достовірний.

В якості t-критерію при великих обсягах вибірок ($n < 30$) використовується критерій Стьюдента, що визначається за таблицями виходячи з числа ступенів свободи ($n - 1$) і рівня значущості (ступеня ймовірності безпомилкового прогнозу). У випадку малих обсягів вибірок ($n < 30$), значення t-критерію визначається за таблицями Н. А. Плохінського.

Виклад основного матеріалу. Перевірка достовірності інформації проводилася для 16 показників. Такими показниками є: витрата води в річці (м^3/с); магній (мг/л); хлориди (мг/л); сульфати (мг/л); гідрокарбонати (мг/л); натрій (мг/л); кальцій (мг/л); феноли (мг/л); СПАР (мг/л); азот амонійний (мгN/л); азот нітритний (мгN/л); азот нітратний (мгN/л); кремній (мг/л); фосфати (мгP/л); фосфор (мгP/л); хром вал. +6 (мкг/л).

Відповідно до викладеної вище методики, рівень мінливості гідрохімічних показників вод річки Дунай наступний: гідрокарбонати – дуже низький; хлориди, сульфати, кальцій – низький; магній, фосфор – середній; витрата води, натрій, фосфати – підвищений; азот нітритний, азот нітратний, кремній, хром вал. +6 – високий; феноли, СПАР, азот амонійний – дуже високий.

Ступінь диференціації гідрохімічних показників вод річки Дунай становить: витрата води, магній, хлориди, натрій, кальцій, кремній, фосфати, хром вал. +6 – велика; усі інші – дуже велика.

Висновок про достовірність того чи іншого показника робиться на основі порівняння відношення величини статистичного показника до його помилки репрезентативності з t-критерієм. Значення t-критерію дорівнює 2,2 для вибірок з 12 членів та 2,3 для вибірок з 8 членів.

Порівнявши отримані значення достовірності даних гідрохімічних показників на постах спостережень із величиною t-критерію, можна зробити висновок, що розраховані середні значення та середні квадратичні відхили достовірні і можуть бути використані для розрахунку.

Виконавши перевірку достовірності отриманих даних, можна розрахувати сумарні величини надходження забруднюючих речовин у морське середовище з водами Української частини річки Дунай. Результати таких розрахунків наведені у табл. 4.

Таблиця 4

Сумарні величини надходження забруднюючих речовин з водами Української частини річки Дунай у 2012 році

Гідрохімічні показники	Сумарні величини надходження забруднюючих речовин, т/рік
Магній	1364563,38
Хлориди	2963949,07
Сульфати	4645249,52
Гідрокарбонати	16376125,77
Натрій	3241776,63
Кальцій	4170143,91
Феноли	122,87
СПАР	409,57
Азот амонійний	12696,79
Азот нітритний	2553,01
Азот нітратний	107240,07
Кремній	178778,96
Фосфати	2942,11
Фосфор	8205,13
Хром вал. +6	798,67

Валове надходження забруднювальних речовин у морське середовище у 2012 році оцінюється у 33074756,78 т/рік.

На основі вихідних даних були отримані також швидкості надходження забруднюючих речовин з водами Дунаю в пункті спостережень. Результати розрахунку наведені в табл. 5.

Як видно з таблиці, максимальні швидкості надходження забруднюючих речовин спостерігаються у весняні місяці (березень – травень). В подальшому вони поступово знижуються і досягають мінімуму в вересні-жовтні, після чого починають зростати.

Така ситуація цілком природна і пов'язана з гідрологічним режимом Дунаю. Саме у весняні місяці спостерігаються максимальні значення витрати води. Крім того навесні відбувається стік забруднюючих речовин з площі водозбору річки разом з атмосферними опадами. Тобто існує тісна кореляційна залежність між надходженням полютантів в Чорне море та гідрологічним режимом Дунаю.

Висновки. В результаті перевірки достовірності даних гідрохімічних показників вод річки Дунай, було виявлено їх статистичну достовірність та можливість подальшого використання для розрахунків. В якості вихідних використовувались дані отримані в пунктах спостережень за якістю вод на річках, що впадають в Чорне море у 2012 році. Такими показниками є: витрата води в річці; магній; хлориди; сульфати; гідрокарбонати; натрій; кальцій; феноли; СПАР; азот амонійний; азот нітритний; азот нітратний; кремній; фосфати; фосфор; хром вал. +6.

Валове надходження забруднювальних речовин у морське середовище у 2012 році з водами річки Дунай оцінюється у 33074756,78 т/рік.

Максимум швидкості надходження полютантів в Чорне море спостерігається навесні, мінімум – восени. Значну роль в цьому процесі відіграє гідрологічний режим Дунаю.

Таблиця 5

Швидкості надходження забруднюючих речовин з водами Української частини річки Дунай у 2012 році (кг/с)

Гідрохімічні показники	Дата відбору проб					
	18.01	**28.02**	**14.03**	**8.04**	**27.05**	**23.06**
магній	35,5	59,8	68,7	55,9	79,1	34,3
хлориди	71,3	133,4	139,7	121,1	154,9	133,0
сульфати	106,8	211,6	230,5	174,7	219,7	181,8
гідрокарбонати	372,4	675,1	700,4	642,8	736,0	646,8
натрій	42,8	121,1	124,9	87,9	117,0	204,6
кальцій	114,2	189,6	191,8	190,2	195,8	142,9
фенол	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01
СПАР	0,00	0,00	0,07	0,00	0,00	0,00
азот амонійний	0,32	1,10	1,10	0,68	0,37	0,03
азот нітрітний	0,06	0,07	0,09	0,07	0,13	0,15
азот нітратний	2,47	7,07	7,59	5,94	5,26	3,04
фосфати	0,12	0,10	0,12	0,11	0,12	0,14
кремній	4,05	10,79	12,77	7,24	10,30	6,04
фосфор загальний	0,27	0,44	0,27	0,29	0,31	0,34
хром вал. +6	0,01	0,04	0,03	0,02	0,02	0,01
Гідрохімічні показники	Дата відбору проб					
	22.07	**21.07**	**11.09**	**27.10**	**14.11**	**5.12**
магній	41,1	29,2	17,5	26,9	43,6	34,7
хлориди	95,2	53,8	42,6	59,5	80,6	70,1
сульфати	171,4	92,9	73,8	90,7	128,0	112,3
гідрокарбонати	618,9	333,7	275,5	344,4	483,5	416,0
натрій	137,5	77,1	63,9	89,0	73,9	82,2
кальцій	150,5	69,1	65,2	75,3	126,6	100,7
фенол	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
СПАР	0,03	0,00	0,01	0,00	0,02	0,02
азот амонійний	0,22	0,17	0,13	0,18	0,24	0,50
азот нітрітний	0,13	0,10	0,04	0,03	0,04	0,05
азот нітратний	2,24	0,95	0,94	2,10	3,18	2,72
фосфати	0,08	0,03	0,05	0,06	0,10	0,08
кремній	4,57	1,74	1,73	3,58	4,76	4,80
фосфор загальний	0,29	0,20	0,09	0,11	0,25	0,24
хром вал. +6	0,05	0,02	0,02	0,02	0,04	0,02

Список літератури:

1. Розроблення рекомендацій щодо шляхів зменшення сірководневого забруднення Чорного моря та можливості використання цього сірководню. Заключний звіт про НДР № 0108U010761/ УкрНДІЕП. Харків, 2009. 72 с.
2. Довгий С. О., Красовський Г. Я., Радчук В. В. та ін. Сучасні інформаційні технології екологічного моніторингу Чорного моря / за ред. С. О. Довгого. К.: Інформаційні технології, 2010. 260 с.
3. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2005 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2006.
4. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2007 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2008.
5. Основні показники використання водних ресурсів в Україні за 2008 рік. К.: Державний комітет по водному господарству Управління водних ресурсів, 2009.
6. Щорічні дані про якість поверхневих вод суші. Частина 1. Річки. Випуск 1 / відповідальний за випуск Косовец О. Київ, 2013.
7. Методы оценки достоверности результатов статистического исследования: учебно-методическое пособие для студентов. Казань: Казанский государственный медицинский университет, 2011.
8. Статистическая обработка данных, полученных экспериментальным путем в лесохозяйстве. Режим доступа: http://www.f-mx.ru/.

Бургаз А.А.
Одесский государственный экологический университет
Верлан В.А., Титяпкин А.С.
Украинский научный центр экологии моря

ОЦЕНКА ПОСТУПЛЕНИЯ ЗАГРЯЗНЯЮЩИХ ВЕЩЕСТВ В ЧЕРНОЕ МОРЕ СО СТОКОМ РЕКИ ДУНАЙ

Аннотация
Выполнена оценка достоверности данных гидрохимических показателей воды реки Дунай. В качестве исходных использовались данные, полученные в 2012 году в пункте наблюдений за качеством вод на реках, впадающих в Черное море. Определенный объем стока загрязняющих веществ в Черное море с речными водами. Рассчитаны скорости поступления загрязняющих веществ с водами украинской части Дуная.
Ключевые слова: Черное море, речной сток, загрязняющие вещества.

Burgaz A.A.
Odessa State Environmental University
Verlan V.A., Tytiapkin A.S.
Ukrainian Scientific Center of Ecology of the Sea

ESTIMATION OF POLLUTION OF POLLUTANTS IN THE BLACK SEA WITH THE DISCHARGE OF THE DANUBE RIVER

Summary
The estimation of water hydrochemical indices data reliability of Danube and Dniester rivers is executed. The data obtained in 2012 at the points of observations on the quality of water on the rivers flowing into the Black Sea were used as source. The volume of pollutants in the Black Sea and river waters is determined. The rates of inflow of pollutants with the waters of the Danube Ukrainian part are calculated.
Keywords: Black Sea, river runoff, pollutants.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.56(477)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Биркович О.І.
Ужгородський національний університет

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань судово-правової реформи в Україні. Автор досліджує питання реформування судової влади на сучасному етапі розвитку України. Досліджує теоретичні та практичні питання реформування судової системи. Автор досліджує забезпечення принципу верховенства права в Україні. Аналізує важливість забезпечення єдності судової практики під час здійснення судочинства в Україні.
Ключові слова: суд, судова влада, судова система, судоустрій, судова реформа, права людини, свобода, демократія, Конституція, громадянське суспільство, Європейський суд з прав людини.

Постановка проблеми. Судово-правова реформа та демократизація судової влади в Україні пов'язана і повністю буде залежати від того, якими темпами відбуватиметься соціально-економічний та політичний розвиток нашої держави, а також процес демократизації українського суспільства в цілому. А отже, верховенство права як принцип, що задекларований і використовується в Україні, слід розуміти як формально рівну для всіх міру свободи, у ньому також передбачено верховенства права над державою, яка встановлює закони [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку та реформування судової реформи в Україні сьогодні займаються науковці та практики, зокрема, В. Бринцев, В. Бойко, О. Бойкова, В. Лєбєдев, С. Ківалов, І. Коліушка, Р. Куйбіда, М. Погорецький, В. Сердюк, В. Стефанюк, В. Сущенко, В. Шишкін, О. Ющик, І. Шицький, Р. Кравець та інші. Однією з основних проблем в судовій практиці є колізії (коли суди у одних і тих самих правовідносини застосовують одні і ті самі норми законодавства, інтерпретуючи їх на власний розсуд), які виникають під час здійснення судочинства в Україні. Вирішення питання колізійності у прийнятті судових рішень надасть можливість єдності судової практики, що в свою чергу, може стати однією з фундаментних засад здійснення судочинства, як це відбувається у провідних демократичних державах світу. Оскільки саме єдність судової практики найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захисту прав людини. Саме тому, автор досліджує актуальні питання судово-правової реформи в Україні, які б відповідали судочинству провідних держав світу завдяки чому реалізується конституційний принцип рівності всіх громадян перед законом і судом, а вирішення аналогічних справ по-різному може призвести до порушення законних очікувань осіб, які звертаються за судовим захистом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Весь період Незалежності України тривають нескінченні дискусії щодо шляхів реформування судової системи, а сам цей процес реформ затягнувся на десятиліття й остаточної визначеності за напрямами та строками на законодавчому рівні до цього часу не набув. У зв'язку з цим, хоч судова реформа у нашій державі розпочалася фактично за часів Радянського Союзу, але й на даний час питання, що пов'язані з реформуванням судової гілки влади, залишаються бути важливими і актуальними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є актуальна необхідність забезпечення принципу верховенства права на шляху реформування судової системи України під час входження України в європейський і світовий простір.

Виклад основного матеріалу. Основні принципи і напрями проведення судово-правової реформи в Україні відображені у Постанові Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. № 2296-XII «Про концепцію судово-правової реформи в Україні» [2], в якій вказується на необхідність формування судової влади як самостійної сили, незалежної від законодавчої та виконавчої влади і здатної здійснювати правозахисну функцію в правовій державі, положення якої набули подальшого розвитку в низці законодавчих актів, що регламентують діяльність судової системи, визначають статус суддів, народних засідателів, процедуру фінансування судів тощо.

Прийнята 28 червня 1996 року Конституція України у восьмому розділі під назвою «Правосуддя» в статтях 124-131 законодавчо закріпила головні принципи та засади правосуддя в Україні [3]. У Конституції визначено органи, які належать до судової влади, та головні засади їх діяльності, закріплено положення про систему судів загальної юрисдикції, а також названо найвищий її орган – Верховний Суд України. Подальший розвиток судової влади, згідно із задекларованими в Конституції України принципами, міг бути забезпечений лише із прийняттям відповідних законів, насамперед Закону «Про судоустрій України» [4], який втратив чинність від 03.08.2010 року. Однак, на превеликий жаль, цей Закон не дав судовій владі інструменту для повного втілення в життя принципу верховенства права. Отже, можна зробити висновок, що зміст розділу «Правосуддя» Конституції України

та Закону України «Про судоустрій України» не узгоджені, що в свою чергу і стало одною із важливих причин поразки конституції юридичної перед конституцією фактичною, а також і того, що прогресивна динаміка першої потрапила в лабіринт консервативної статики другої. Зміни які відбулись в судовій гілці влади за період 2002-2017 роки мали формальні ознаки реформи, але напрями, які визначалися її суб'єктами, уповільнювали поступальний рух у розвитку судової системи як незалежного інституту громадянського суспільства. Важливе значення для реформування судово-правової реформи в Україні мало Розпорядження Президента України від 26 травня 2005 року № 1066/2005-рп «Про комісію з питань реформування судової системи України» та її творча діяльність під керівництвом голови комісії, секретаря Ради національної безпеки і оборони України Петра Порошенка [5]; а також прийняття 23 лютого 2006 року Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6]. Офіційна статистика свідчить про те, що: «Якщо з 1997 по 2004 рік Європейським судом було винесено 23 рішення щодо України, то лише за 2005 рік було постановлено 120 рішень у справах проти України, з яких у 119-ти було констатовано порушення Україною положень Конвенції. Вже за І квартал 2006 року Судом було направлено для висловлення позиції держави 97 нових справ. Всього на розгляді в Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (який раніше називався Уповноваженим у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини) постійно перебуває близько 400 справ. У більшості з цих справ з високою ймовірністю буде визнано порушення існуючі в Україні системні проблеми, як у законодавстві, так і в правозастосовчій практиці, обумовлюватимуть тенденцію постійного збільшення кількості рішень, що виноситимуться Судом щодо України» [7]. І дійсно, вищезазначене юридичне бачення «перспективи» дотримання та забезпечення конституційних прав і свобод громадян в Україні висвітлено в інтерв'ю Директором Національного бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини Міністерства юстиції України Іриною Шевчук ще в 2006 році, продовжує залишатись актуальним і по теперішній час [7].

Згідно п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією із засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, а це зобов'язує реальну необхідність побудови трьох ланок судової системи. Базовим є рішення суду першої інстанції, далі послідовно повинні відбуватись апеляційні та касаційні провадження. Зазначеним трьом інстанційним функціям суду мають відповідати і три судові ланки, тобто необхідна наявність суду першої інстанції, апеляційний та касаційний суди. Але, на даний час, в межах спеціалізованих юрисдикцій ми маємо чотири ланки судових органів, а тому виникають закономірні питання: на рівні якої інстанції мають бути ці ланки; як їхні фактичні функції співвідносяться з Конституцією України; чи вичерпано відображає їх сукупність зміст поняття «судова влада»?

В судовій системі нашої держави фактично не виникає питань стосовно віднесення місцевих судів до судів першої інстанції, а також визначення ролі і функцій існуючих апеляційних судів – як судів апеляційної інстанції. Але найбільш неврегульованим є питання щодо касаційної інстанції, тому що Законом України «Про судоустрій України» касаційними функціями наділені як Верховний Суд України, так і вищі спеціалізовані суди. Згідно п. 2 ч. 1 ст. 39 зазначеного Закону вищий спеціалізований суд веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; але згідно п. 5 ч. 2 ст. 47 цього ж Закону Верховний Суд України також веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику і надає роз'яснення з питань застосування законодавства; однак, це не можна вважати функціями Верховного Суду України, так як це – лише засоби виконання покладених на нього завдань. У п. 1 ч. 1 ст. 39 зазначеного Закону передбачено, що вищий спеціалізований суд розглядає в касаційному порядку справ відповідної судової юрисдикції, а в ч. 2 ст. 47 визначено: Верховний Суд України розглядає в касаційному порядку рішення загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом; переглядає в порядку повторної касації усі інші справи, розглянуті судами загальної юрисдикції. Отже, виходячи з вищезазначених норм Закону, введено поняття повторної касації, про яке немає жодної згадки у Конституції України. Таким чином, якщо найвища інстанційна функція касаційна, то не повинно бути жодних заперечень щодо здійснення її найвищим судовим органом, тобто Верховним Судом України. Звідси виникає питання щодо наявності конституційних підстав для наділення касаційними повноваженнями вищих спеціалізованих судів. З наданням вищим спеціалізованим судам більш широких повноважень, зокрема касаційних, виникають питання про доцільність існування Верховного Суду України. Це стало очевидним, оскільки крім повноважень Верховного Суду України, зумовлених його роллю як учасника процесу імпічменту Президента України та суб'єкта звернення до Конституційного Суду України, інші його повноваження майже такі ж, як і вищого спеціалізованого суду [8].

Судово-правова реформа в нашій державі повинна забезпечити конституційний принцип діяльності Верховного Суду України як «найвищого», оскільки саме найвищий орган може і повинен забезпечувати інтеграцію всіх судових органів у цілісну систему. Верховний Суд України повинен стати центром правозастосування, а обсяг його повноважень, що випливає з положень статей 6, 8, 124 Конституції України, не може звужуватись та обмежуватись іншими законами. Враховуючи вище зазначене, поняття «верховності» без системної обов'язковості рішень Верховного суду України втрачає реальний зміст.

В українському суспільстві майже щороку змінюються уряди, що має чіткі негативні наслідки та посилення політичних ризиків і фінансово-економічного хаосу в нашій державі. В 2010-2013 роки «реформування судової влади» в нашій державі здійснювалась під патронатом представника Президента України у Верховній Раді України Ан-

дрія Портнова. На мій погляд, дуже мало позитиву в прийнятті нового Кримінально-процесуального Кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України та «реформування», а вірніше, знищення Верховного Суду України…

Революція Гідності в 2014 році стала початком нового етапу проведення масштабних реформ в нашій державі. Потрібно зазначити на те, що процес утвердження судової влади відбувається з певними труднощами пов'язаними із складними соціально-економічними реформами та військовою агресією Росії яка триває із 2014 року на сході нашої держави.

У ході практичної реалізації судової реформи на підставі Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 року виникли проблеми, які потребують спеціального дослідження та теоретичного осмислення [9]. Особливо це стосується забезпечення виконання вимог статті 37 вищезазначеного Закону стосовно створення Верховного Суду України у новому складі 200 суддів та створенні: Великої Палати Верховного Суду (у складі 21 судді), Касаційного адміністративного суду (30 суддів), Касаційного господарського суду (30 суддів), Касаційного кримінального суду (30 суддів), Касаційного цивільного суду (30 суддів). Потрібно звернути увагу і на те, що в проведенні даної реформи повинні бути створені в 2017 році Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Законом передбачене проведення моніторингу способу життя судді для перевірки відповідності його рівня життя задекларованим доходам. Також відтепер суддя повинен крім декларації про доходи подавати декларацію сімейних зв'язків і декларацію доброчесності. Неподання зазначених декларацій може стати основою для притягнення судді до кримінальної відповідальності та звільнення.

Також, важливим етапом в поверненні довіри українського народу до Конституційного Суду України повинно стати внесення зміни в статтю 148 Конституції України, а саме: «Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України». Для того, щоб дана судова установа не залишалась судовою інстанцією яка «обслуговує владу», необхідною умовою є передача «призначення 6 суддів по квоті Президента України та 6 суддів по квоті Верховної Ради України» – в демократичну і правову площину, а саме – обрання цих 12 суддів Конституційного Суду України на відкритому Всеукраїнському конкурсі серед академіків та докторів юридичних наук. Тільки в оновленому складі за результатами публічного і демократичного конкурсу Конституційний Суд України зможе стати самостійним суб'єктом судової влади та забезпечити виконання свого основного завдання – це гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України.

Крім цього, необхідно зазначити і на те, що суди продовжують працювати в умовах значного перевищення встановлених нормативів навантаження, при тому, що характер самих справ суттєво змінився. Більше того, внаслідок значного звільнення суддів у відставку, відсутності «інституту відкритого та демократичного обрання суддів» та не перепризначення суддів в яких закінчились п'ятирічні повноваження, на даний час залишились вакантними сотні суддівських посад у всіх судових інстанціях України. Фінансування судової влади явно недостатнє, так само як і забезпечення необхідними технічними засобами. Все це не може не впливати на якість правосуддя та особливо на його строки, чим грубо порушуються передбачені Конституцією права громадян та норми міжнародного права.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи важливість належного забезпечення проведення судово-правової реформи та демократизації судової гілки влади в Україні необхідно звернути увагу на те, що корупційна складова та колізійність в прийняті судових рішень суддями (коли суди у одних і тих самих правовідносини застосовують одні і ті самі норми законодавства, інтерпретуючи їх на власний розсуд) є головними складовими в прийнятті рішень, що, в свою чергу, формує судами неоднакових підходів до застосування законів, та порушує конституційний принцип – рівності всіх громадян перед законом і судом. Враховуючи вищесказане, пропонуємо внесення змін до законодавства, шляхом заборони формування судами неоднакових підходів до застосування законів, що забезпечить довіру громадян до судової гілки влади.

Список літератури:

1. Ольховський Б. Конституційні засади судової влади в умовах формування правової держави [Текст] / Б. Ольховський, В. Ольховський // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1. – С. 48.
2. Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. – № 2296-XII «Про концепцію судово-правової реформи в Україні». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2296-12
3. Конституція України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
4. Закон України «Про судоустрій України» від 7.02.2002 р. – № 3018-III.
5. Офіційне видання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3018-14
6. Розпорядження Президента України Про комісію з питань реформування судової системи України. – 26.05.2005 р. – № 1066/2005-рп. Офіційне видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1066/2005-%D1%80%D0%BF
7. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. – № 3477-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3477-15
8. Див. «Інтерв'ю з Іриною Шевчук, Директором Національного бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини Міністерства юстиції України» // Юридичний журнал 2006, № 8(50), с. 8.

9. Шицький І.Б. Про окремі проблеми судової реформи [Електронний ресурс]. – Режим доступу до веб-сайту: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E30D7E92E24C6ED4C325707C0024CA6E
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. – № 1402-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

Биркович А.И.
Ужгородский национальный университет

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

Аннотация
Статья посвящена освещению актуальных вопросов судебно-правовой реформы в Украине. Автор исследует вопросы реформирования судебной власти на современном этапе развития Украины. Автор исследует теоретические и практические вопросы реформиролвания судебной системы. Исследует гарантирования и обеспечения принципов верховенства права в Украине. Автор анализирует важность обеспечения единства судебной практики во время осуществления судебных процесов в Украины.
Ключевые слова: суд, судебная система, судоустройство, судебная реформа, права человека, свобода, демократия, Конституция, гражданское общество, Европейский суд по правам человека.

Byrkovych O.I.
Uzhhorod National University

TOPICAL ISSUES OF JUDICIAL-LEGAL REFORMS IN UKRAINE

Summary
The article is devoted to the coverage of topical issues of legal and judicial reform in Ukraine. The author investigates the issue of reforming the judiciary at the present stage of development of Ukraine. Investigation denotes theoretical and practical issues of reforming the judicial system. The author examines the provision of the rule of law principle in Ukraine and analyzes the importance of ensuring the unity of judicial practice in the conduct of legal proceedings in Ukraine.
Keywords: court, judiciary, judicial system, judicial system, judicial reform, human rights, freedom, democracy, Constitution, civil society, European Court of Human Rights.

УДК 340.141(091)

ВНЕСОК О. Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Івановський П.О.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано наукову діяльність О. Ф. Кістяківського з урахуванням сучасних методик проведення правознавчих досліджень. Схарактеризовано етапні праці вченого у формуванні його наукового світогляду. З'ясовано ступінь вивченості проблеми вітчизняною та світовою гуманітаристикою, простежено динаміку та еволюцію методологічних уподобань О. Ф. Кістяківського. Виявлено чинники, які сприяли формуванню його наукових пріоритетів. Доведено, що багатоаспектний науковий доробок О. Ф. Кістяківського є невід'ємною складовою української правознавчої науки кін. XIX – поч. XX ст.
Ключові слова: О. Кістяківський, право, історико-соціологічний підхід, звичаєве право, кримінальне право.

Постановка проблеми. Сьогодні, в часи розбудови української державності, коли особливої актуальності набувають питання національної ідеї, національної історії, особливо важливим є звернення до доробку тих учених, праці яких заклали фундамент українській правознавчій науці. Немає жодних сумнівів, що найважливішим етапом в обґрунтуванні правознавчих ідей є поміжів'я XIX-XX ст., яке характеризується стрімким розвитком суспільно значущих поглядів у цілому. У такому разі абсолютно виправданою є згадка про Кирило-Мефодіївське товариство, журнал «Основа», київська Громада – історичні реалії, з якими безпосередньо пов'язане ім'я Олександра Федоровича Кістяківського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невиправдано констатувати, що спадщина О. Кістяківського досі не була об'єктом наукового дослідження. Утім, як свідчить аналіз праць, присвячених доробку правознавця, досі немає комплексного дослідження, яке б вичерпно презентувало внесок О. Кістяківського у становлення української правознавчої науки. Так, наприклад, відомі дослідження праць О. Кістяківського, присвячених історії та звичаєвому праву (І. Теличенко [30], М. Василенко [5], І. Лучицький [20], А. Яковлев [35], А. Катренко [13], О. Скакун [28; 29], Л. Бостан [4] та ін.; частково проблему наукового обґрунтування О. Кістяківським звичаєвого права висвітлено в посібнику О. Івановської та П. Івановського «Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект» [12]), кримінальному праву (Л. Білогриць-Котляревський [2; 3], І. Фойницький [31], М. Гернет [6], М. Чубинський [33], О. Скакун [28; 29], А. Сикилинда [25; 26; 27], В. Дзюба [8] та ін.). Найґрунтовнішим дослідженням, присвяченим аналізу кримінально-правових поглядів ученого, на сьогодні є монографія О. Харитонової «Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень» [32]. Також цінним джерелом вивчення наукової спадщини О. Кістяківського є окремі публікації В. Науменка [22; 23], О. Ковальчука [17; 18], Д. Багалія [1], І. Ющенка [34], Л. Линюк [19], Н. Побірченко [24], Г. Морозової [21], І. Забіяки [11] та ін. Огляд праць, присвячних вивченню спадщини О. Кістяківського, доводить безсумнівну актуальність таких досліджень нині.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методологічна парадигма наукових пошуків О. Кістяківського скорельована з ідеєю вивчення права як соціального явища. Зважаючи на захоплення правознавця історією, цілком обґрунтованим є актуалізація в роботах О. Кістяківського історико-соціологічного підходу (саме О. Кістяківського вважають провідником ідей історичної школи права – ***П. І.***). При цьому наголосимо, що лише в другій половині XX ст. був належно обґрунтований синкретичний підхід до аналізу досліджуваних явищ, що уможливлював одночасне звернення до кількох факторів: історичних передумов, ролі окремих постатей, ідей, епістемічних зрізів тощо. Однак навіть у перших працях О. Кістяківського певною мірою враховано всі названі критерії оцінки досліджуваного явища.

Наслідуючи методологію О. Кістяківського, вважаємо за доречне розглянути наукову діяльність ученого з урахуванням кількох критеріїв – ідеологічного осередку, в якому формувалися погляди О. Кістяківського, оточення вченого, актуальних запитів доби тощо. Так, Л. Депенчук, досліджуючи наукову діяльність відомого філософа, правознавця Б. Кістяківського [сина О. Кістяківського – ***П. І.***] зазначає: «У домі професора О. Ф. Кістяківського частими гостями були його колеги і однодумці, члени Київської Громади або ж близькі до них за переконаннями люди. Вони зверталися до нього по юридичну допомогу в справах Південно-Західного відділу Географічного товариства <...> формально О. Ф. Кістяківський не належав до членів Громади аж до 1881-го чи 1882 р., але брав участь у всіх її заходах, його дім був осередком спілкування ліберальної української інтелігенції міста» [7, с. 11]. Як бачимо, навіть такі пунктирні свідчення доводять особливий статус О. Кістяківського в тогочасному суспільстві, яке було доволі закритим для сприйняття нових ідей.

Формулювання цілей статті. У статті представлено спробу аналізу наукових ідей О. Ф. Кістяківського, які визначили подальший розвиток української правознавчої науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Кістяківський, випускник юридичного факультету Київського університету, опублікувавши свою статтю «Характеристика російського і польського законодавства з кріпосного пра-

ва стосовно до Малоросії» у журналі «Основа» (1862, № 1) [14], фактично започаткував наукове дослідження історії українського права. При цьому наголосимо, що саме О. Кістяківський належну увагу звернув на проблеми шанування в суспільстві гідності й прав людини, соціальних гарантій економічних, політичних, культурно-національних потреб тощо. За такої ситуації виникає питання, чим насправді мотивована така повага з боку української інтелігенції (і, що важливо, російської!) до наукових пошуків О. Кістяківського. На нашу думку, поясненням у такому разі є аргументованість дослідницьких пояснень аналізованих явищ.

О. Кістяківський фактично ніколи не полишав освіту: викладання в Київському університеті, у 1864 р. науковець захистив магістерську дисертацію «Дослідження про кару на смерть» [7, с. 10], у 1868 р. – докторську дисертацію «Історико-догматичне дослідження російського права про недопущення обвинуваченому способів ухилення від слідства та суду» [10, с. 169], і з 1869 р. обирається спочатку екстра-ординарним, а потім ординарним професором кафедри кримінального права і судочинства Київського університету, поєднуючи її з активною адвокатською практикою, громадською діяльністю (присяжний повірений, гласний Київської Думи, директор Київського тюремного комітету, Голова Київського юридичного товариства, голова Адміністрації городищенських цукрових заводів) [10, с. 170]. Крім того, О. Кістяківський чітко розумів важливість обміну наукового досвіду, з чим, імовірно, пов'язані його закордонні стажування (Берлін, Відень, Рим).

Зупинімося детальніше на з'ясуванні питання, що ж власне О. Кістяківський розумів під поняттям «право». Як уже зазначалося, вчений був прихильником історичної концепції права, утім, його ідеї виявилися набагато перспективнішими. Зокрема, дослідник заперечує значення творчого начала за законодавцем: «...він [законодавець – ***П. І.***] не творить, а лише фіксує, надаючи праву форму закону» [9, с. 6]. При цьому власне правом дослідник вважає сформовані в суспільстві поняття про те, що є правом і що є не правом. Відтак, творцями права є «суспільні стихії» [термінoряд О. Кістяківського – ***П. І.***] – сили, що не залежать від волі законодавця [9, с. 6]. Цікаво, що за спостереженнями С. Муромцева, О. Кістяківський у своїй концепції права не визнає «народний дух» першоосновою права, натомість дослідник оперує «поняттями». На нашу думку, таке тлумачення О. Кістяківського пояснюється епістемічним розривом, викликаним переорієнтацією з романтичної на реалістичну світоглядну парадигму – процесом, що відбувся в Європі раніше, ніж у Російській імперії. Саме в розумінні взаємозв'язку між *суспільними «стихіями»*, *правом* та *законом* полягає метод О. Кістяківського, зокрема у вирішенні питання про виникнення, життєздатність конкретних правових інститутів. На основі застосування цього методу побудована стаття О. Кістяківського вже згадана стаття «Характеристика російського і польського законодавства з кріпосного права стосовно до Малоросії» [14].

На особливу увагу в такому разі заслуговують погляди О. Кістяківського щодо взаємозв'язку закону та права: закон, на думку дослідника, не творить і не знищує право, він дає йому [праву – ***П. І.***] лише логічну визначеність та закінченість. Творять право суспільні «стихії» – сили, не залежні від волі законодавця. Якщо зміняться або ж зникнуть ці «стихії», відповідно, змінить або ж зникне право [14]. Відтак, логічні мотивації автора дозволяють йому дійти концептуально важливого для сучасної правознавчої науки висновку: щоб оцінити, чи ліквідований зі скасуванням відповідного закону санкціонований ним правовий інститут, потрібно встановити, чи зникли ті суспільні сили, які були причетні до його виникнення і які його підтримували [9, с. 8]. Прикметно, що сформульовані теоретичні положення є універсальними для праць О. Кістяківського, який продовжує їх у дослідженнях зі звичаєвого права, кримінального права тощо.

Здобутки О. Кістяківського були належно поціновані в московському та петербурзькому наукових осередках: викладач Київського університету був обраний почесним членом Московського та Петербурзького університетів, почесним членом Московського юридичного товариства тощо [32, с. 17]. У зв'язку з цим особливий дослідницький інтерес викликають політичні погляди О. Кістяківського, який вважався лібералом-опозиціонером та українофілом, доказом чого слугують такі записи у «Щоденнику»: «Належу до так званої українофільської партії і завжди тягну помірну ноту» [15, с. 414]. За свідченням В. Науменка, «О. Ф. Кістяківський, будучи строго академічним науковцем, не тільки не цурався живих суспільних течій, а й завжди цікавився ними, брав у них активну участь, разом із тим, ніколи не намагаючись афішувати себе і жодним чином не переймаючись «грою на популярність» [23, с. 1].

Із позицій сьогодення парадоксальною виглядає позиція О. Кістяківського щодо «нероздільності» України з Росією, яку вчений називає «загальною нашою державою». Однак переконання О. Кістяківського слід оцінювати в контексті історичного розвитку, суспільно-політичних колізій, а також з урахуванням того, що сам учений був одним із авторів ідеї української державності в її суспільно-правовому розумінні. Утім, вчинки О. Кістяківського дають масштабніше уявлення щодо його розуміння політико-правових процесів. Так, у доповіді В. Науменка згадується такий факт: «Коли почалася лорис-меликівська весна, українське питання на той час було затягнуте міцним вузлом <...>. Київ вже кілька років не чув в концерті навіть української пісні. Саме в цей час із призначенням в різних містах Росії сенаторських ревізій, до Київа приїжджає сенатор Половцев, який відповідно до цілей ревізії, забажав познайомитися з різними суспільними представниками Києва, у тому числі таке знайомство відбулося з О. Ф. Кістяківським<...> першим результатом якого для українського питання була підготовка ґрунту у сенатора, що проводив ревізію, для того, щоб просити його дозволу на концерт з українським хором на користь Товариства денних притулків для дітей робочого класу... [переклад наш – ***П. І.***]» [23, с. 5]. Надалі О. Кістяківський спеціально для сенатора влаштував вечір, де присутніми були найвідоміші суспільні діячі Києва, які б могли поясни-

ти «ревізору» нагальність українського питання. Зокрема, на зібранні сенаторові була озвучена пропозиція націоналізації шкіл в Україні. Хоча на той момент істотного резонансу не відбулося, О. Кістяківський засвідчив свою майстерність ведення правового діалогу.

У 1884 р. О. Кістяківський у своєму «Щоденнику» занотовує: «Драгоманов мріяв створити соціалістичне радикальнее українофільство, я ж думаю про створення українофільства як національної свідомості. Українофілом повинен бути практично кожен житель Малоросії... Українофільство вопинно бути практичним, кожен, працюючи у своїй галузі на своєму терені, на який поставила його доля, повинен бути національним, – це так звана мала політика на відміну від великої так званої драгоманівської політики» [цит. за 7, с. 12]. Додатковим аргументом на користь висловленої позиції правознавця є його сприяння організації етнографічної експедиції Російського географічного товариства, очолюваної П. Чубинським, у Південно-Західний край. У VI томі праць, опублікованих за результатами поведеної експедиції, вміщено статтю О. Кістяківського «Волосні суди, їх історія, сучасна їх практика і нинішній стан» (1872) – результат опрацювання вченим матеріалів звичаєвого права. Крім того, наголосимо, саме О. Кістяківський належав до ідейних засновників у 1873 р. Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, у межах якого вчений розробив програму для збирання і вивчення юридичних звичаїв і народних поглядів на кримінальне право. Звичаєве право також є об'єктом наукового пошуку у працях О. Кістяківського: «Зібрання і розробка матеріалів зі звичаєвого права» (1876), «Огляд праць зі звичаєвого права за останні 5 років 1873-1878» (1878), «До питання про цензуру характерів у народі» (1878). За останню працю, у якій досліджувалися шлюбні звичаї українського народу, О. Кістяківський був удостоєний срібної медалі від Російського географічного товариства.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Сьогодні можна по-різному оцінювати діяльність О. Кістяківського: вказувати методологічні недоліки його праць, вивищувати теоретичні здобутки у галузі правознавства тощо. При цьому жодна з полярних оцінок не претендуватиме на об'єктивність. Беззаперечним є те, що науковий шлях О. Кістяківського, позначений постійним пошуком, актуалізацією європейських ідей, невтомною працездатністю, належним чином досі не поцінований. Учений був одним із зачинателів української юридичної науки, а тому перспективою майбутніх досліджень є з'ясування новаторських поглядів ученого, їх вплив на подальший розвиток українського (і ширше – слов'янського) права.

Список літератури:

1. Багалей Д. И. Коллекция рукописей покойного профессора А. Ф. Кистяковского // Киевская старина. – 1891. – № 3. – С. 494-503.
2. Белогриц-Котляревский Л. Очерк научной деятельности профессора А. Ф. Кистяковского / Л. Белогриц-Котляревский // Киевская старина. – 1885. – Кн. 6. – С. 238-254.
3. Белогриц-Котляревский Л. С. Новые направления в уголовном правоведении / Л. Белогриц-Котляревский. – СПб.: Б. и., 1903. – 178 с.
4. Бостан Л. М. Проблеми історії права України в творчій спадщині О. Ф. Кістяківського / Л. М. Бостан // Вісн. Запоріз. юрид. ін-ту. – 1999. – № 3(8). – С. 179-187.
5. Василенко М. Права, по которым судится малороссийский народ / М. Василенко // Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевському. – К., 1928. – С. 245-252.
6. Гернет М. Н. А. Ф. Кистяковский. Речь 9 мая на открытии общего собрания русской группы международного союза криминалистов / М. Н. Гернет // Право. – 1910. – № 10. – С. 1172-1174.
7. Депенчук Л. Богдан Кістяківський / Лариса Депенчук. – К.: Основи, 1995. – 174 с.
8. Дзюба В. Т. Вклад О. Ф. Кістяківського в розвиток науки кримінального права / В. Т. Дзюба // Законодавство України: Наук.-практ. комент. – 2005. – № 4. – С. 92-98.
9. Ефимовъ Е. Александръ Федоровичъ Кистяковскій и его научное наслѣдіе. Къ 30-лѣтію со дня его смерти (13 января 1885 г.) / Евгеній Ефимовъ // Отдѣльный оттискъ изъ журнала «Юридическій Вѣстникъ» 1915 г., кн. IX(I). – М.: Типография Г. Лисснераи Д. Собко, 1915. – 22 с.
10. Ємець Р. «Права, за якими судиться малоросійський народ» – найбільше зацікавлення вченого-юриста (до 120-річчя з дня смерті Олександра кістяківського / Роман Ємець // Українознавство – 2005: Календар-щорічник / Упор. Валентина Піскун, Анатолій Ціпко, Олена Щербатюк. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2004. – С. 169-171.
11. Забіяка І. Дорога в сім десятків літ / І. Линюк // Пам'ять століть. – 1996. – С. 142-145. – Рец. на кн.: Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): У 2 т.
12. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посіб. / О. П. Івановська, П. О. Івановський. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 383 с.
13. Катренко А. Записи періоду другої революційної ситуації / А. Катренко // Наук.-інформ. бюл. Архів. упр. УРСР. – 1965. – № 3.
14. Кистяковский А. Ф. Характеристика русского и польского законодательства о крепостном праве по отношению к Малороссии / А. Ф. Кистяковский // Основа. – 1862. – № 1. – С. 1-27.
15. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): У 2 т. / Упоряд. В. С. Шандра (старш. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – Т. 1: 1874-1879. – 647 с.
16. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885): У 2 т. / Упоряд. В. С. Шандра (старш. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь та ін. – К.: Наук. думка, 1995. – Т. 2: 1880-1885. – 584 с.
17. Ковальчук О. М. Історико-соціологічна теорія права у працях О. Ф. Кістяківського / О. М. Ковальчук // Історія розвитку правової думки у Київському університеті у рамках святкування 165-ї річниці Київського університету імені Тараса Шевченка: [Матеріали наук.-теорет. конф.] // Вісник Київ. ун-ту. Юрид. науки. – К., 2000. – № 39. – С. 23-29.
18. Ковальчук О. М. Розвиток теорії права у Київському університеті в XIX – на початку XX століття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. М. Ковальчук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 191 с.

19. Линюк Л. «Моє друге Я»: До виходу «Щоденника» О. Ф. Кістяківського / Л. Линюк // Сіверянський літопис. – 1998. – № 2. – С. 68-73.
20. Лучицкий И. Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права И. Лучицкий // Киевская старина. – 1895. – Кн. 1. – С. 64-87.
21. Морозова Г. До 165-річчя з дня народження О. Ф. Кістяківського / Г. Морозова // Сіверянський літопис. – 1998. – № 2. – С. 65-67.
22. Науменко В. Александр Федорович Кистяковский (Биографический очеркс отрывком из рукописной автобиографии его) / В. Науменко // Киевская старина. – 1895. – Кн. 1. – С. 1-43.
23. Науменко В. Александръ Федоровичъ Кистяковскій (къ 30-лѣтію со дя смерти его) / В. Науменко // Изданіе «Украинской жизни». – № 1. – 1914. – М.: Тип. Т-во Рябушинскихъ. – 7 с.
24. Побірченко Н. Уроки професора О. Ф. Кістяківського / Н. Побірченко // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 43-49.
25. Сикилинда А. И. Правовая концепция А. Ф. Кистяковского / А. И. Сикилинда // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – 1999. – Вип. 3. – С. 70-82.
26. Сикилинда А. И. Проблема смертной казни в работах А. Ф. Кистяковского / А. И. Сикилинда // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 21, ч. 2. – С. 128-135.
27. Сикилинда А. И. Учение о преступлении и наказании А. Ф. Кистяковского и новый Уголовный кодекс Украины / А. И. Сикилинда // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. Спец. вип.: У 2 ч. – Ч. 2. – 2002. – С. 161-165.
28. Скакун О. Ф. Политические и правовые взгляды А. Ф. Кистяковского / О. Ф. Скакун // Проблемы правоведения: Респ. межвед. науч. сб. – К., 1986. – Вып. 47. – С. 57-61.
29. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861-1917 гг.) / О. Ф. Скакун. – Х.: Вища шк., 1987. – 157 с.
30. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения свода Законов / И. Теличенко // Киевская старина. – 1888. – № 10, 11.
31. Фойницкий И. А. Ф. Кистяковский как криминалист / И. А. Фойницкий // Киевская старина. – 1895. – Кн. 1. – С. 88-102.
32. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / О. В. Харитонова. – Х.: Право, 2010. – 252 с.
33. Чубинский М. П. Статьи и речи по вопросам уголовного права и процесса: Сб. ст. – Х.: Типо-Литогр. «Печатное дело», 1906. – 309 с.
34. Ющенко І. Щоденник проф. О. Ф. Кістяківського / І. Ющенко // Архівна справа. – 1927. – № 2/3. – С. 70-73.
35. Яковлев А. Український кодекс 1743 року «Права, по которім судится малорусский народ». Його історія, джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлев // Записки наукового т-ва ім. Шевченка. – 1949. – Т. 159.

Ивановский П.А.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВКЛАД А.Ф. КИСТЯКОВСКОГО В СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО ПРАВОВЕДЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализирована научная деятельность А. Ф. Кистяковского с учетом современных методик проведения правоведческих исследований. Охарактеризованы этапные работы ученого в формировании его научного мировоззрения. Выяснена степень изученности проблемы отечественной и мировой гуманитаристикой, прослежена динамика и эволюция методологических предпочтений А. Ф. Кистяковского. Определены факторы, способствующие формированию его научных приоритетов. Доказано, что многоаспектный научный потенциал А. Ф. Кистяковского является неотъемлемой составляющей украинского правоведения кон. XIX – нач. XX в.
Ключевые слова: А. Кистяковский, право, историко-социологический подход, обычное право, уголовное право.

Ivanovskyy P.O.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CONTRIBUTION OF O.F. KISTYAKIVSKYY TO FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LAW

Summary
Scientific activity of O. F. Kistyakivskyy is analyzed in the article, taking into account modern methods of conducting legal studies. The scientist's main works is characterized. The degree of study of the problem by the Ukrainian and world scientists is clarified, the dynamics and evolution of the methodological preferences of O. F. Kistyakivskyy are traced. The factors contributing to the formation of his scientific priorities are determined. It is proved that the multifaceted scientific potential of A. F. Kistyakivskyy is an integral part of Ukrainian jurisprudence of the end of XIX – early XX century.
Keywords: O. Kistyakivskyy, law, historical and sociological approach, customary law, criminal law.

УДК 349.3

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ЙОГО ТЛУМАЧЕННЯ І ЗМІСТ

Назаренко О.Л.
Національна академія Служби безпеки України

У статті розкриваються сутність, зміст, структура, функції та рівні соціального захисту. Стаття присвячена з'ясуванню сутності соціального захисту, його тлумаченню і розкриттю його змісту. Сучасні реалії розвитку держави потребують значного переосмислення сутності соціального захисту населення. Відповідно до цього – постановки нових завдань, які покликані вирішувати ця система, та механізмів здійснення соціального захисту населення, що мають бути адекватні ринковим умовам.
Ключові слова: соціальний захист, сутність, система, завдання, функції, рівні.

Постановка проблеми. З'ясування сутності соціального захисту, його ролі і місця в забезпеченні безпеки держави набуває особливої актуальності у складних сучасних умовах. Поняття «соціальний захист» не має точного законодавчого визначення і потребує подальшого удосконалення.

Соціальний захист є одним із видів суспільних відносин і особливою формою реалізації права на захист, але не зважаючи на суспільний інтерес, все ж, дослідження сутності соціального захисту, його тлумачення і змісту характеризується низкою проблем, наявність яких потребує глибокого осмислення.

Метою даної статті є аналіз сучасного наукового визначення поняття «соціальний захист», його змісту, виокремлення складових, визначення ролі і місця соціального захисту в національній безпеці.

Визначаючи сутність соціального захисту, слід керуватися положеннями Конституції України, іншими нормами українського законодавства, міжнародно-правовими акти, довідковою та енциклопедичною літературою, іноземними джерелами, світовим досвідом розвитку соціальних держав.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми визначення поняття соціального захисту завжди були предметом дискусій при дослідженні прав людини на захист. Серед відомих вчених, які займалися дослідженням соціального захисту, необхідно відзначити таких, як: В. Андрушко, В. Бакіров, І. Бондар, Л. Гончарук, В. Дем'янишин, Ю.П. Дмитренко, В. Єрьоменко, В. Котюк, О. Красавчиков, А. Крупник, В. Лазор, В. Омельчук, Є. Пилипенко, В. Подшивалкіна, С. Прилипко, О. Процевський, Б. Сташків, Л. Стрельбицька, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін.

Дослідженням соціальних гарантій займалися такі вчені, як: Д. Богиня, І. Бондар, В. Брич, О. Грішнова, Л. Денісова, Т. Кір'ян, А. Колот, В. Костриця, В. Латік, Е. Лібанова, М. Папієв, О. Савенко, М. Шаповал, П. Шевчук, В. Яцканич та ін.

Дослідженням соціального забезпечення займалися І. Гнибіденко, А. Гончаров, І. Гущин, Б. Надточій, В. Новіков, В. Папієв, І. Сирота, В. Яценко та ін.

Серед зарубіжних вчених необхідно визначити таких як В. Артс, Р. Титмус, П. Пірсон, М. Ганслі Теренс, Й. Хендшель, П. Таундсен, С. Брю, М. Вебер, Дж. Гелбрейт, Р. Даль, Дж.М. Кейнс, Х. Ламиерт, А. Маршалл, А. Пігу, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. Хайек, П. Хейне та багато інших.

Незважаючи на значний доробок, внесений відомими науковцями в розгляд даної проблеми, на сьогодні питання визначення і сутності соціального захисту все ще знаходиться на стадії дослідження. Це пов'язано, насамперед, з тим, що законодавче визначення соціального захисту не є досконалим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У законах та інших нормативно-правових актах недостатньо повно викладена сутність соціального захисту, що може впливати на життя людей, безпеку людства, процеси державотворення та інші життєво важливі суспільні процеси. На погляд вчених, відсутність прямих норм у законодавчих актах України, якими передбачаються певні соціальні і правові гарантії особам, які залучаються до співпраці з оперативними підрозділами до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, є однією з проблем, яка потребує наукової розробки.

Виклад основного матеріалу. В житті кожної людини трапляються випадки, які можуть призвести до тимчасової або постійної втрати непрацездатності, котра в свою чергу, призводить до втрати заробітної плати, яка для більшості людей основним засобом для існування. До таких випадків відносять старість, хвороба, інвалідність, втрата годувальника, народження дитини та ін. Всі ці випадки, не зважаючи на їх різнорідність, мають однакові соціальні наслідки для людини, ними обумовлюється потреба в отриманні джерел життєзабезпечення не в обмін на нову затрачену працю.

Варто зазначити, що ці випадки прямо впливають на соціальну стабільність суспільства і подолати їх самостійно в багатьох випадках неможливо, держава бере на себе частку відповідальності за їх настання і утворює систему соціального захисту.

Соціальний захист – явище не стабільне, якому притаманні риси видозмінювання в залежності від державного та суспільного устрою, політичної обстановки, економічного та соціального розвитку кожної конкретної країни на певному етапі її існування.

Соціальний захист – це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя і майбутнє людей.

Перш за все, необхідно встановити, що розуміється під поняттям «соціальний захист», які існують підстави такого захисту та хто підпадає під дану сферу суспільних відносин.

Перші спільноти (роди, племена, общини) піклувалися про непрацездатних, насамперед про дітей і жінок. Пізніше ця турбота поширилася на осіб похилого віку та людей з особливими потребами. З виникненням державності природний процес взаємодопомоги людей у разі настання складних життєвих ситуацій поступово почав регулюватися. До уваги бралися типові ситуації, що постійно виникали. Найбільш оптимальний варіант такої поведінки трансформувався у звичай, а пізніше – у правові норми [1].

Засвідчимо, що дослідження поняття соціального захисту актуальне. У суспільних відносинах у це поняття досить часто вкладається абсолютно різний зміст [2].

Термін «соціальний захист» пов'язаний із прийняттям закону США про соціальний захист (Social Security Act) у 1935 році. Його автор, на той час президент Сполучених штатів Америки Франклін Рузвельт, назвав новий законодавчий акт «наріжним каменем у системі, яка будується зараз, але у жодному разі не завершується» [3].

Без сумніву, Конституція України є Основним Законом, на якому ґрунтується національне законодавство, складовою якого є законодавство з соціального забезпечення. Враховуючи дефініцію, закріплену в ч. 1 ст. 46 Конституції України, вважаємо, що соціальний захист – невіддільна складова існування правової держави, відповідальної за благополуччя, розвиток і безпеку людства.

У Конституції України закладені основоположні норми, які регулюють усі аспекти соціального захисту військовослужбовців [4 ст. 17, 46]. Ці норми потребують свого постійного удосконалення, конкретизації, металізування і закріплення в кодексах, законах, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, наказах Служби безпеки України та в інших нормативно-правових актах. Міжнародно-правове регулювання соціального та правового захисту військовослужбовців здійснюється на основі правових норм, що містяться у міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які, відповідно, є частиною національного законодавства України.

Науковці намагались надати визначення поняттю «соціальний захист». Так, Б. І. Сташків вважає, що «соціальний захист» – це види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [5].

Вивчаючи розвиток національної наукової школи права соціального забезпечення в Україні, І. М. Сирота наголошує на особливому значенні права соціального забезпечення в умовах сьогодення. Зростання ролі соціального забезпечення, вплив його на всі сторони життя людини якісно змінили і саму галузь права соціального забезпечення, і характер її взаємодії з іншими галузями права. В розвинутій цивілізованій державі, де існують ринкові відносини, соціальне забезпечення виступає в якості однієї з гарантій реалізації прав та свобод громадян. В умовах сьогодення право соціального забезпечення розвивається на основі нових принципів та концепцій, охоплює нові групи відносин, які знаходилися раніше за межами даної галузі права [6].

Далі, Н. Б. Болотіна, висловлює точку зору, що вказана галузь права в сучасних умовах має називатися «право соціального захисту», базуючись на тому, що йдеться власне про соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. Вчена зазначає, що право соціального захисту – нова галузь національного права, яка перебуває на етапі становлення [7].

Соціальний захист населення лежить у площині соціальної функції держави. Основним призначенням соціальної функції є забезпечення людині гідного існування, вільного розвитку особистості, захисту сім'ї, соціальної справедливості і соціальної захищеності. Держава бере на себе обов'язок з надання допомоги слабким і знедоленим, усім, хто неспроможний самостійно заробляти на гідне людини життя, не має іншого джерела доходу.

Так, А. Гончаров, аналізуючи зміст поняття «соціальний захист», вказує, що на етапі переходу до ринку це поняття замінило «соціальне забезпечення», яке використовувалося в радянській економіці, де характеризувало специфічну організаційно-правову форму соціального захисту, що здійснювався безпосередньо державою [8].

До цього ж, І. В. Гущин визначає право соціального забезпечення як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають під час здійснення заходів щодо забезпечення престарілих та непрацездатних громадян грошовими (пенсії, допомоги, компенсації) і натуральними (протезування, засоби пересування для інвалідів, ортопедичні вироби) матеріальними благами аліментарного характеру, а також заходів з надання громадянам послуг і пільг [9].

Разом з тим, С. М. Ланцев вважав, що суспільство зобов'язане утримувати непрацездатного, але не повинно задовольняти всі його потреби, в тому числі нераціональні. Воно в змозі і повинно обмежувати свої витрати на рівні, що дозволяє задовольнити тільки ті потреби, які є науково – обґрунтованими та раціональними [10].

Як вказує Б. С. Стичинський – соціальний захист – окремий предмет регулювання, й сукупність власних юридичних засобів впливу держави на учасників регульованих суспільних відносин, і найважливіше в них – бажання держави в розвитку регулювання даних відносин [11].

При дослідженні феномену «соціальний захист» заслуговує на увагу і підхід, розроблений Комісією соціального розвитку ООН. Відповідно до вказаного підходу, соціальний захист розуміється як комплекс стратегій і програм державних і приватних секторів, які здійснюються суспільством у зв'язку з різними непередбачуваними обставинами з метою компенсації відсутності чи суттєвого обмеження прибутків від трудової діяльності, надання допомоги сім'ям з дітьми, а також забезпечення людей медичним обслуговуванням та житлом [12, с. 22-23].

Отже, об'єктом соціального захисту є соціально-культурні і соціально-економічні права людини, матеріальні блага та послуги, які надаються державою для забезпечення всією повнотою прав громадян держави та компенсації обмежень, що

можуть виникати в різних непередбачуваних обставинах життя.

Враховуючи наведене визначення, Комісія соціального розвитку виділяє ряд загальних моментів, а саме: соціальний захист включає в себе комплекс заходів, які застосовуються у суспільстві у якості реакції на ризики і знедоленість, масштаби яких вважаються неприйнятними; в основі соціального захисту лежать такі цінності, як суспільна солідарність, почуття відповідальності і самодопомога; соціальний захист має на меті сприяти як подоланню абсолютної бідності та вразливості найбідніших верств населення, так і захищеність тих, хто на даний момент має достатньо високий рівень життя, від наслідків непередбачених потрясінь і подій, пов'язаних із життям людини.

Зниження бідності є вагомим стимулом (і матеріальним, і психологічним) розширення участі всіх верств населення в економічному розвитку, тоді як посилення нерівності і масштабна бідність загрожують стати деструктивною силою щодо економічного прогресу, провокувати соціальну напруженість і викликати протидію перетворенням з боку тих, хто втратив надію на покращення власної долі [13].

Проаналізувавши вищенаведене, можемо резюмувати, що сутність соціального захисту проявляється не тільки у матеріальному забезпеченні, а й у задоволенні духовних та соціальних потреб суспільства.

«Соціальний захист» – поняття більш масштабне та включає в себе «соціальне забезпечення». Аргументація даного висновку базується на ст. 46 Конституції України, норма якої зазначає, що «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом».

Варто зазначити, що у 2017 році за рейтингом, який оприлюднила Аналітична група міжнародного дослідницького проекту The Social Progress Imperative Україна посіла 64 місце, опинившись у групі країн, рівень соціального прогресу яких є вищим за середній. Україна лишила позаду Білорусь (65 місце) та РФ (67 місце), тим часом Польща опинилася на 32 місці. Індекс соціального прогресу – комбінований показник, що визначає досягнення країн з точки зору суспільного добробуту та соціального прогресу. Він не включає в себе показники економічного розвитку країн світу, а призначений для оцінки саме суспільного добробуту у кожній країні. Варто додати, що у 2016 році у подібному рейтингу Україна посіла 63 місце [14].

Підсумовуючи вищенаведене, можемо зробити висновок про те, що соціальний захист – це діяльність держави з реалізації організаційних, правових, економічних та інших заходів, що спрямовані на захист суспільства від соціальних ризиків та забезпечення таких умов життя, за яких особа почуватиметься самодостатньою соціальною одиницею, матиме змогу розвиватися як фізично, так і духовно. Варто визнати, що від усвідомлення сутності соціального захисту залежить цивілізаційний розвиток будь-якого сучасного суспільства.

Список літератури:

1. Право соціального забезпечення. Конспект лекцій для студентів для студентів усіх форм навчання / Укл.: Денисенко К.В. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – С. 96.
2. Караваев В.В. Что такое социальное обеспечение? / В.В. Караваев // Советское государство и право. – 1968. – № 10. – С. 36-43.
3. The Encyclopedia Americana. Complete in thirty volumes. – New York, 1973. – Vol. 25. – P. 102.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України – 2000. – № 5. – С. 24-26.
6. Сирота И.М. Развитие национальной научной школы права социального обеспечения в Украине / И.М. Сирота // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Т. 2. – 2003. – С. 141-146.
7. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: монографія / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
8. Гончаров А. Поняття соціального захисту / А. Гончаров // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 10(166). – С. 126-128.
9. Гущин И.В. Право социального обеспечения Республики Беларусь: учеб. пособие. В 2 ч. / И.В. Гущин. – Гродно, ГрГУ. – 1993. – Ч. 1. – 106 с.
10. Ланцев М.С. Социально – экономические основы дифференциации обеспечения нетрудоспособных / М.С. Ланцев // Вопросы теории и практики социального обеспечения. – 1978. – № 1. – С. 9-14.
11. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку / Б. Стичинський // Право України. – 2002. – № 6. – С. 85-89.
12. Усиление социальной защиты и уменьшение уязвимости в условиях глобализации в мире: Доклад Генерального Секретаря Комиссии социального развития ООН. 39 сессия. М.: Юркнига. – 2001. – 120 с. С. 22-23.
13. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
14. Електронний ресурс – http://www.socialprogressindex.com/?code=UKR

Назаренко Е.Л.
Национальная академия Службы безопасности Украины

СУТЬ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ, ЕЕ ТОЛКОВАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

Аннотация
Данная статья посвящена анализу теоретических аспектов формирования системы социальной защиты. Современные реалии развития государства нуждаются в значительном переосмыслении сущности социальной защиты, а соответственно постановки новых задач, которые призвана решать эта система, и механизмов осуществления социальной защиты населения, которые должны быть адекватны современным условиям. В статье раскрываются сущность, содержание, структура, функции и уровни социальной защиты.
Ключевые слова: социальная защита, сущность, система, задачи, функции, уровни.

Nazarenko E.L.
National Academy of the Security Service of Ukraine

ESSENCE OF SOCIAL DEFENSE HIS INTERPRETATION AND CONTENT

Summary
This article is devoted to the analysis of theoretical aspects of forming of social defense. Modern realities of the state development need considerable rethinking of essence of population social security, and accordingly raising of new tasks which this system is called to decide, and mechanisms of realization of social defense, which must be adequate to the markets conditions. Essence, maintenance, structure, functions and levels of social defense, are analyzed in the article.
Keywords: social defense, social security, social assistance, additional social defense, forms of social defense.

УДК 346.7:339.338(477)

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНИХ ЗМІСТОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Шевчук А.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті надається аналіз важливішого сучасного питання для України як вдосконалення і розвиток існуючих засобів і методів державного регулювання стимулюючо-підтримуючого характеру для забезпечення ефективності і стабільності національної економіки. Центральне місце серед цих методів відводиться заходам державної підтримки, яка є комплексним інститутом господарського права. Таким чином, режим державної підтримки покликаний захистити економічні інтереси українських юридичних і фізичних осіб, а також держави в цілому на перехідному етапі становлення і розвитку ринкових відносин в Україні.
Ключові слова: державна підтримка, малі підприємці, засоби і форми державної підтримки, державне регулювання, державна політика.

Постановка проблеми. Розвиток і зміна правового статусу суб'єктів господарювання в Україні за попередні роки з особливою гостротою поставив питання про роль і місце держави в економічних процесах, зокрема в регулюванні та підтримці суб'єктів господарювання, господарсько-правовому забезпеченні державної підтримки суб'єктів господарювання, у тому числі малих підприємців.

В першу чергу вбачається, що на практиці є деякі недоліки щодо впровадження даних механізмів. Суб'єкти господарювання в умовах другої хвилі економічної кризи, як ніколи потребують підтримки та стимулювання зі сторони держави. Євроінтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються в нашій державі, впроваджують нові форми підтримки, але в більшості випадків відбувається вдосконалення вже усталених форм державної підтримки суб'єктів господарювання – малих підприємців.

Саме малі підприємці в силу свого незначного фінансового стану потребують державної підтримки у разі необхідності та запровадженні нових механізмів й умов господарювання, більш спрощених, чітких і прозорих. Вищезазначене обумовлює актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з державною підтримкою суб'єктів господарювання досліджували вчені-юристи, зокрема: О. А. Ашурков, А. Г. Бобкова, В. М. Гайворонський, В. В. Добровольська, О. П. Загнітко, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський,

В. К. Мамутов, О. П. Подцерковний, Н. О. Саніахметова, В. С. Хахулін, О. О. Чувпило та ін. Проте дані дослідження проведені здебільшого в рамках розгляду державного регулюючого впливу на господарські відносини загалом. Комплексний аналіз окремих аспектів державної підтримки суб'єктів господарювання на дисертаційному рівні проводили такі вчені як: Д. В. Лічак, Г. М. Колісник та І. В. Сіра.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень питань державної підтримки, науковий пошук поняття, видів і засобів державної підтримки суб'єктів господарювання – малих підприємців не втрачає своєї актуальності, враховуючи стрімкий розвиток економічних відносин та умов ведення бізнесу, які вимагають адекватної реакції з боку держави, в тому числі щодо державної підтримки.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття, ознак і сутності державної підтримки суб'єктів господарювання, у тому числі малих підприємців з урахуванням норм чинного законодавства.

Основний матеріал. Державна підтримка суб'єктів господарювання представляє собою певний інститут господарського права, нормативним підґрунтям якого є норми Господарського кодексу України [1] (надалі – ГК України) та інших нормативно-правових актів різної юридичної сили. Зазначений інститут пов'язаний із управлінською діяльністю держави та йому притаманні ознаки зазначеного поняття як регулюючого державного впливу.

У літературі жваво обговорюється така правова категорія, як державне управління. Так, на думку Г. Атаманчука, «механізм управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта» [2, с. 34]. У словнику-довіднику «Державне управління» В. Князєв та В. Бакуменко дають більш повне визначення механізму державного управління як «практичних заходів, засобів, важелів, стимулів, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей» [3, с. 135]. Представляється, що мале підприємництво саме й є тією соціальною сферою, яка потребує підтримки з боку держави різного характеру, а звідси й різних видів.

Доречною є думка І. М. Ямкової, яка зазначає, що «держава використовує безліч форм та механізмів для безпосереднього та опосередкованого впливу на підприємницьку діяльність громадян, в яких проявляються різноманітні аспекти державного впливу на неї» [4, с. 1068]. З. С. Варналій вважає, що «головними формами розв'язання цієї суперечності суб'єктів господарювання є: державна підтримка, інтеграційна підтримка, самоорганізація та кооперування суб'єктів господарювання, міжнародна фінансова і технічна допомога» [5, с. 88].

На думку автора, провідною серед вищеназваних форм є державна підтримка суб'єктів господарювання малого підприємництва. Передусім тому, що без налагодження необхідного рівня співпраці підприємств з органами державної влади, без відповідної зацікавленої участі держави у створенні належних умов для існування та розвитку суб'єктів господарювання – бізнес не зможе виконувати своєї суттєвої економічної та соціально-політичної ролі. З іншого боку держава зацікавлена в належній і постійній діяльності підприємців, так як саме цей чинник сприяє ефективності економіки в країні. Адже, як слушно зазначається у літературі, саме «мале підприємництво є основою економіки країни, воно сприяє зростанню матеріального потенціалу суспільства, створює нові умови для працевлаштування людей та здійснює різноманітні таланти громадян» [6, с. 14].

Держава здійснює державну підтримку, у тому числі й суб'єктів малого та середнього бізнесу, через відповідні форми (заходи), які різняться за своїм характером, часом застосування, суб'єктно-об'єктним складом, тощо. У літературі слушно зазначається, що основними формами державної підтримки «суб'єктів економічної діяльності, у тому числі малого бізнесу, є: пряме бюджетне фінансування підприємств з боку державного та місцевих бюджетів; податкові пільги; часткове покриття державою відсотків за кредитами та покриття інших фінансових витрат; державні гарантії за кредитами; обов'язкове державне страхування комерційних ризиків; пільгові тарифи на товари та послуги, що надаються державою або державним підприємством; списання заборгованості з податків і податкових зборів, які підприємство не в змозі покрити самостійно» [7, див. сн. 5, с. 110]. З наведеного представляється, що перш за все, державна підтримка має фінансовий характер через практичне впровадження зазначених заходів. Крім того, фінансовий характер державної підтримки пов'язаний із виявленням та попередженням неплатоспроможності суб'єкта, яка може привести до його банкрутства та зникнення як суб'єкта господарювання. Так, О.В. Булан уважає, що «держава, з метою усунення неспроможності ринку, може застосовувати різноманітні інструменти державної підтримки економіки, такі як податкові пільги, бюджетне фінансування, державні гарантії, митно-тарифне регулювання, інвестиції в інфраструктуру, надання кредитів за пільговими ставками тощо» [8, с. 150].

Деякі автори пов'язують державну підтримку із контролюючою функцією держави. Так, на необхідність визначення поняття державної підтримки та встановлення її елементів вказує і Д. В. Лічак, яка зазначає, що таке визначення є «найважливішою умовою для ефективного контролю з боку уповноважених органів за її наданням з ціллю перевірки її ефективності та впливу на конкуренцію. Даний науковець також вказує, що важливість надання визначення державній підтримці підтверджується і досвідом ЄС та СОТ, нормативні документи яких не мають чіткого визначення «державної підтримки», «державної допомоги» та «субсидій», але численна судова практика підтверджує необхідність надання такого визначення та намагається надати його, розглядаючи широке коло справ з цього приводу» [9, с. 19].

Натомість існує різне бачення поняття державної підтримки суб'єктів господарювання висловлюються в літературі. Так, А. М. Селіванов

вважає, що державна підтримка «функціонування суб'єктів господарювання – це комплекс підходів, напрямів і заходів, які визначають необхідні дії у сфері юридичного, економічного, організаційного, інформаційного та іншого забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» [10, с. 108]. І. М. Титарчук розглядаючи державну підтримку сільського господарства, визначає її як «комплекс законодавчо та організаційно визначених довгострокових бюджетних заходів, що об'єктивно необхідні для формування сприятливого конкурентного середовища розвитку галузі з метою гарантування продовольчої безпеки» [11, с. 6]. Недоліком даного підходу є зосередження уваги на виключно фінансовій природі державної підтримки, не зважаючи на інші її прояви.

Іншої думки притримується Сафонов І. П., який також досліджував питання державної підтримки сільського господарства, він стверджує, що під державною підтримкою слід розуміти «законодавчо закріплені економіко-фінансові, організаційні, правові механізми, завдяки яким аграрним товаровиробникам надається державою необхідна фінансова допомога в особі компетентних органів з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку й забезпечення продовольчої безпеки населення» [12, с. 5]. Схожий підхід, без розмежування різних форм державного сприяння, визначаючи поняття державної підтримки малого та середнього бізнесу, наводить Т. І. Галан, який пропонує визначати державну підтримку як «систему інструментів прямого і непрямого впливу держави на розвиток малого та середнього бізнесу з метою створення сприятливих умов для нарощування його суб'єктами конкурентних переваг та подолання об'єктивних бар'єрів, що зумовлені їхнім розміром» [13, с. 7].

Практично аналогічний підхід висловлюється і іншими вченими, які в межах дослідження державної підтримки малого підприємництва визначають її як «комплекс заходів, спрямованих на розвиток підприємницької діяльності, що передбачає свідоме формування державними структурами фінансових, правових, інформаційних, економічних та організаційних умов становлення і розвитку малого підприємництва» [14, с. 8].

Найбільш комплексне трактування даного поняття представлено в редакції З. С. Варналія: «Під державною підтримкою слід розуміти, з одного боку, державне регулювання цього сектора економіки, яке передбачає в першу чергу свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов становлення та розвитку малого підприємництва, а з іншого боку, – створення стимулів, використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються у сферу малого підприємництва на пільгових засадах або безоплатно» [15, див. сн. 5]. Представляється, що зазначене поняття містить важливий чинник державної підтримки – суб'єктний склад. Як правило, таку підтримку отримують суб'єкти малого підприємництва, до яких відносяться як фізичні, так й юридичні особи. У літературі зазначається, що «малі підприємства швидко реагують на всі зміни у бізнес-середовищі. Малі підприємства значно сприяють соціальному і регіональному розвитку через те, що вони є прикладом ініціативності та дієвості. За даними Конференції Об'єднаних Націй із торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), у більшості країн світу питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва у загальній кількості суб'єктів підприємництва досягає 90%, а іноді перевищує 95%. Так, у країнах ЄС суб'єкти малого та середнього підприємництва становлять 99,8%, у США – понад 90%, в Японії – 99%» [16, с. 22]. Тобто у зарубіжних країнах майже 90% становлять саме суб'єкти малого бізнесу, які є основою економіки зазначених країн, критерії яких встановлені нормами чинного законодавства та відносно яких застосовуються різноманітні заходи (форми) державної підтримки.

В результаті аналізу запропонованих підходів щодо поняття державної підтримки суб'єктів господарювання, окреслених ознак цього господарсько-правового інституту, доцільно погодитись з позицією Д. В. Лічак, яка наводить власне визначення державної підтримки. Вчена доцільно зазначає, що державну підтримку суб'єктів господарювання варто визначати як сукупність економічних, організаційних та правових механізмів, завдяки яким суб'єктам господарювання надається державою через інфраструктуру підтримки суб'єктів господарювання необхідне сприяння правового, фінансового, організаційного, інформаційного та матеріально-технічного характеру з метою створення умов для формування і розвитку суб'єктів господарювання у різних галузях економіки [17, с. 34]. З наведеного можливо визначити системний характер державної підтримки та її зміст у вигляді різноманітних заходів, а також суб'єктний склад – того, хто її надає та одержувачів – суб'єктів малого бізнесу.

Зазначене визначення поняття «підтримка підприємництва» є більш широким, аніж попередні визначення, оскільки воно включає в себе не тільки «непряму підтримку розвитку сектора малого підприємництва, але й ураховує заходи прямої допомоги» [18, с. 80]. Тут йдеться про диференціацію заходів державної підтримки в залежності від умов і порядку їх надання і потреб суб'єктів господарювання, так як саме заходи непрямої підтримки реалізуються через їх волевиявлення.

Державна підтримка, як правило, пов'язана і реалізується через політичну ситуацію в державі, тобто є її окремим напрямком у вигляді політики. У випадку відсутності виваженої цілеспрямованої державної політики підтримки суб'єктів господарювання – малих підприємців виникає слабка життєздатність суб'єктів господарювання, в результаті чого з'являється і поглиблюється основна суперечність суб'єктів господарювання – між об'єктивно високою економічною і соціально-політичною значущістю суб'єктів господарювання та іноді їх слабкою життєздатністю, особливо, коли мова йде про малі підприємства-початківці.

Політичну складову державної підтримки можливо розглядати через програмні документи економічного змісту, які приймаються законодавчим актом на певний строк. Таким чином, важливим чинником державної підтримки є її програмно-плановий характер, який дозволяє її чітке впровадження на підставі і з урахуванням потреб сьогодення та сучасної економічної ситуації в сфе-

рі господарювання. В першу чергу для здійснення підтримки сектору господарювання має бути розроблена, так звана програма державної підтримки, тобто на рівні законодавства – державна політика підтримки суб'єктів господарювання. Втілюється вона через вертикаль органів державної влади, які безпосередньо здійснюють функцію управління та регулювання в межах своєї компетенції. Слушною є думка в літературі щодо програмного регулювання економічного і соціального розвитку як форми державного регулювання економічних процесів, що являє собою організуючий і спрямовуючий державно-правовий вплив на економіку з визначенням цілей та пріоритетів її розвитку [19, с. 4]. Саме державна підтримка суб'єктів господарювання на підставі програмно-нормативного документа потребує визначення певних цілей, форм і видів.

Суб'єктний склад державної підтримки малого бізнесу характеризується наявністю спеціально уповноважених державних органів або органів місцевого самоврядування, а з іншого боку – різноманітними суб'єктами господарювання, які є її одержувачами. Надання фінансової державної підтримки здійснюється як державними, так і недержавними органами, а саме – спеціально уповноваженим органом у сфері розвитку малого та середнього підприємництва, іншими органами виконавчої влади, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, Українським фондом підтримки підприємництва й іншими загальнодержавними фондами, регіональними та місцевими фондами підтримки підприємництва. Так, за ст. 9 Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» містить положення що з метою ефективного розпоряджання коштами державної підтримки кінематографії у формах, передбачених статтею 7 цього Закону, Кабінетом Міністрів України в установленому ним порядку утворюється Рада з державної підтримки кінематографії у складі дев'яти осіб, члени якої призначаються строком на два роки [20].

Змістом державної підтримки фінансового характеру малого бізнесу, як вже зазначалось, є сукупність відповідних засобів (видів), умови і порядок застосування яких визначають норми чинного законодавства та які є предметом дослідження у фаховій літературі. Так, в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» визначається, державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу. Також, даним законом встановлюється фінансова, інформаційна, консультаційна, сфері інновацій, науки та промислового виробництва, суб'єктів що провадять експортну діяльність, у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [21].

У літературі засобами державної фінансової підтримки В. М. Гриньова та М. М. Новікова називають дотації, субсидії та субвенції, надання позик, фінансової підтримки загальнодержавних фондів і регіональних фінансових інститутів, надання допомоги підприємцям у формі стартового капіталу, лібералізація процедур надання позик, стимулювання комерційних банків (інших кредитних установ) на фінансування підприємництва, запровадження системи гарантованих цільових позик під підприємницькі проекти тощо [22, с. 154]. О. Г. Кошелєва визначає, що основними видами фінансової державної підтримки є: 1) часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого та середнього підприємництва; 2) часткова компенсація лізингових, факторингових платежів і платежів за користування гарантіями; 3) надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів малого та середнього підприємництва; 4) надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування й ведення власної справи; 5) надання позик на придбання й упровадження нових технологій; 6) компенсація видатків на розвиток кооперації між суб'єктами малого та середнього підприємництва й великими підприємствами; 7) фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій; 8) інші види не забороненої законодавством фінансової державної підтримки. Фінансова підтримка може бути надана на зворотній або безповоротній основі. Фінансова підтримка на зворотній основі – це безвідсоткові прямі інвестиції суб'єктами малого підприємництва в безготівковій формі на впровадження бізнес-проектів [23, с. 15]. На думку автора державна підтримка фінансового характеру може бути надана через будь-які фінансово-банківські операції, у тому числі й шляхом інвестиційно-кредитних механізмів на пільгових та довгострокових засадах.

Протягом останніх років на урядовому рівні приділяється значна увага побудові системи державної підтримки малого підприємництва. Про це свідчать прийняті останнім часом законодавчі та нормативно правові акти. В останні роки було чимало зроблено для розвитку малого бізнесу Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва, міністерствами та відомствами, зокрема: врегульовано процедуру державної реєстрації; введено спрощену систему оподаткування та звітності суб'єктів малого підприємництва та упорядковано систему перевірок фінансово господарської діяльності [24, с. 85].

Таким чином, до державної підтримки нефінансового характеру можливо віднести введення спрощеної системи оподаткування, чіткий механізм перевірок суб'єктів господарювання, спрощений і прозорий порядок видачі та анулювання дозвільних документів, тощо.

Важливим видом удосконалення існуючих видів державної підтримки, у тому числі й малого бізнесу, є їх запозичення, з урахуванням особливостей вітчизняного господарювання, з досвіду ЄС. Так, Д.В. Черніков, в своїй праці зазначає, що в контексті розвитку економічного співробітництва України з Європейським Союзом, підготовки до виконання зобов'язань в рамках майбутньої Уго-

ди про асоціацію важливою є адаптація економіки України до функціонування в рамках європейських правил та принципів державної допомоги. Незастосування такої допомоги наперед ставитиме вітчизняні підприємства у нерівні конкурентні умови порівняно з конкурентами з країн ЄС, натомість модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання є необхідною в контексті завдань структурних реформ та активізації розвитку економіки. Правила державної допомоги ЄС спрямовані на урівноваження позитивних наслідків вибіркової державної підтримки, завдяки якій суб'єкти господарювання одержують переваги, – а саме сприяння розвитку певних видів діяльності, територіям з низьким рівнем розвитку, окремим проектам, які становлять спільний інтерес, та збереженню культурної спадщини, – з негативними наслідками цієї підтримки, що полягають у спотворенні умов конкуренції. Цільовий характер підтримки визначається в тому, що державна допомога повинна бути спрямована на виконання чітко визначених завдань, проблем соціально-економічного розвитку, які обґрунтовано неможливо вирішити без одержання державної допомоги. Державна допомога повинна бути спрямована на створення нових виробничих потужностей, нових робочих місць, технологій [25, с. 13]. Представляється, що пріоритетним напрямком державної підтримки в країнах ЄС є їх цілеспрямованість, вибірковість та, як наслідок, підвищення рівня соціально-економічного розвитку і відновлення конкуренції. Всі зазначені положення є важливими для суб'єктів малого бізнесу, адже сприяють покращенню їх діяльності і платоспроможності.

Таким чином, можливо зробити наступні **висновки**:

– державна підтримка малого бізнесу – це засіб державного регулювання, зміст і порядок надання якої визначається нормами чинного законодавства та яка опосередковує певний самостійний вид організаційно-господарських відносин, які є виразом її суб'єктного складу, а саме: органи державної влади і місцевого самоврядування, які є особами, що приймають рішення про її надання та одержувачі – суб'єкти господарювання, у тому числі й малі і середні підприємці;

– суб'єкти малого бізнесу потребують державної підтримки в силу існуючих об'єктивних причин, а саме: незначний розмір фінансових ресурсів, непривабливість для іноземних інвесторів як партнерів (контрагентів), можливість укладання короткотермінових контрактів, тощо.

– змістом державної підтримки малого бізнесу є невичерпний перелік форм і засобів організаційного, фінансового, технічного, інформаційного та іншого характеру, який встановлюється нормами чинного законодавства та надається за рахунок державних коштів і зазначений перелік носить системний характер;

– правова природа державної підтримки малого бізнесу це сукупність норм загального і спеціального законодавства, але видається за необхідним їх впровадження на підставі програмних нормативно-правових актів, які також містять засади щодо планування реалізації засобів державної підтримки;

– основною метою державної підтримки суб'єктів господарювання малого підприємництва є створення належних умов для позитивних структурно-економічних змін в Україні; сприяння виникненню і розвитку суб'єктів господарювання, їх становлення як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства; підтримка вітчизняних виробників та формування умов для забезпечення зайнятості населення України, створення нових робочих місць, запобігання безробіттю, тощо.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 19-20. – Ст. 144.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: Курс лекций. – М.: Юрид. лит., 1997. – 400 с.
3. Державне управління: Словник-довідник / За заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
4. Ямкова І. М. До питання про засоби державного регулювання господарської діяльності громадян в Україні / І. М. Ямкова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 106-107.
5. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», 2001. – 277 с.
6. Кміть В. М., Падура А. В. Державна підтримка суб'єктів малого підприємництва / В. М. Кміть, А. В. Падура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Випуск 7, частина 2. – С. 14-17.
7. Сн. 5.
8. Булан О. Тенденції зміни підходів до державної підтримки економіки у країнах Європи та уроки для України / О. Булан // Світ фінансів. – 2009. – № 2. – С. 149-154.
9. Лічак Д. В. Господарсько-правове забезпечення непрямої державної підтримки суб'єктів господарювання: дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Діна Володимирівна Лічак. – О. – 2011. – 220 с.
10. Мале підприємництво в Україні (проблеми державної підтримки): Зб. наук, праць. права і підприємництва АпрН України, 1999. – 108 с.
11. Титарчук І. М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. канд. юрид. наук: 08.07.02 / І. М. Титарчук. – К., 2006. – 20 с.
12. Сафонов І. П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06 / І. П. Сафонов. – Х., 2007. – 20 с.
13. Галан Н. І. Система державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах: автореф. дис. канд. юрид. наук: 08.05.01 / Н. І. Галан. – К., 2006. – 21 с.
14. Колісник Г. М. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.03 / Г. М. Колісник; Львів; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 20 с.
15. Див. сн. 5.

16. Ольвінська Ю. О. Особливості державного регулювання малого підприємництва в країнах світу / Ю. О. Ольвінська // Державне управління: удосконалення та розвиток: наукове видання Академії муніципального управління. – 2015. – № 2. – С. 33-38.
17. Див. сн. 9.
18. Остапенко Н. В. Економічна сутність підтримки розвитку малого підприємництва / Н. В. Остапенко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 3(29). – С. 80-85.
19. Поповська І. П. Правові основи програмного регулювання господарської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право / І. П. Поповська. – О., 2010. – 20 с.
20. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 № 1977-VIII // Голос України від 25.04.2017. – № 75.
21. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні від 22 березень 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 4618-VI. – Ст. 15.
22. Державне регулювання економіки: [підручник] / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – К.: Естапада, 2008. – 398 с.
23. Кошелєва О. Г. Фінансово-кредитна складова інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва в Україні / О. Г. Кошелєва // Фінансова система України. – 2012. – № 19. – С. 15-19.
24. Tsehelyk, H.H. (2013), «State support for small business development in Ukraine», Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, vol. 1, pp. 84-89.
25. Черніков Д. О. Модернізація системи державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні / Д. О. Черніков – К.: НІСД, 2013. – С. 13, 18.

Шевчук А.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ И ОСНОВНЫХ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО БИЗНЕСА

Аннотация
В статье дается анализ важного современного вопроса для Украины – это совершенствование и развитие существующих средств и методов государственного регулирования стимулирующе-поддерживающего характера для обеспечения эффективности и стабильности национальной экономики. Центральное место среди этих методов отводится мерам государственной поддержки, которая является комплексным институтом права. Таким образом, режим государственной поддержки призван защитить экономические интересы украинских юридических и физических лиц, а также государства в целом на переходном этапе становления и развития рыночных отношений в Украине.
Ключевые слова: государственная поддержка, малые предприниматели, средства и формы государственной поддержки, государственное регулирование, государственная политика.

Shevchuk A.V.
National University «Odessa Law Academy»

CONCERNING THE CONCEPT AND MAIN CONTENT ELEMENTS OF STATE SUPPORT OF SMALL BUSINESS

Summary
The article provides an analysis of a more important modern issue for Ukraine as the improvement and development of existing means and methods of state regulation of stimulating and supporting character for ensuring the efficiency and stability of the national economy. The central place among these methods is given to measures of state support, which is a complex institute of economic law. Thus, the state support regime is designed to protect the economic interests of Ukrainian legal and natural persons as well as the state as a whole at the transitional stage of the formation and development of market relations in Ukraine.
Keywords: state support, small businessmen, means and forms of state support, state regulation, state policy.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 616.127-005.8-074-036

ОСТРЫЙ КОРОНАРНЫЙ СИНДРОМ В ДИНАМИКЕ ЛЕЧЕНИЯ АНТИТРОМБОЦИТАРНЫМИ ПРЕПАРАТАМИ С РАЗЛИЧНЫМ МЕХАНИЗМОМ ДЕЙСТВИЯ НА ГОСПИТАЛЬНОМ ЭТАПЕ НАБЛЮДЕНИЯ

Дегтярева О.В.
Харьковский национальный университет В.Н. Каразина

В статье обсуждаются современные подходы к антитромбоцитарной терапии у больных, перенесших острый коронарный синдром. Предложен алгоритм выбора препаратов с учетом риска возникновения кровотечений, индивидуальной переносимости и потребности в длительном применении антикоагулянтов. Обсуждается тактика ведения больных с острым коронарным синдромом.
Ключевые слова: острый коронарный синдром, антитромбоцитарная терапия.

Постановка проблемы. Острый коронарный синдром (ОКС) является актуальной проблемой клинической кардиологии из-за достаточно высокого риска осложнений, прежде всего инфаркта миокарда (ИМ), как в период госпитализации, так и при дальнейшем наблюдении [2, 3]. А основным пусковым механизмом возникновения ОКС является дестабилизация коронарной атеросклеротической бляшки, и образование тромба на участке поврежденного эндотелия или разорвавшейся бляшки [4-8].

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования последних лет большое внимание уделяют дифференцированному подходу к лечению пациентов с острым коронарным синдромом с разной степенью кардиоваскулярного риска. С 2003 г. для оценки риска рекомендуется использование шкалы SCORE. Она позволяет рассчитать 10-летний риск фатальных ССЗ вследствие атеросклероза (ИБС, инсульт, аневризма аорты и т. д.), а также принять решение касательно терапии, избегая чрезмерного или недостаточного лечения. Однако выделяют некоторые недостатки SCORE, такие как оценка риска фатального, а не общего кардиоваскулярного риска (КВР), направленность исключительно на европейскую популяцию, включение только крупных детерминант риска, ограниченный возраст (40-65 лет), использование SCORE у пожилых пациентов, у большинства из которых риск кардиоваскулярной (КВ) смерти превышает 5-10% только за счет возраста на фоне низкого уровня фатального риска (ФР), что может привести к чрезмерному назначению медикаментов. Украина относится к странам очень высокого риска ССЗ, т.к. количество случаев смерти по причине ССЗ на 100 тыс. населения составляет >450 в мужской популяции, >350 – в женской. Поэтому следует принять во внимание, что оценка по шкале SCORE может привести к недооценке риска у украинских пациентов. Рассчитанный риск может быть модифицирован дополнительными факторами. (Европейские рекомендации по профилактике сердечно-сосудистых заболеваний (2016).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Таким образом, понимая, основные патофизиологические механизмы возникновения ОКС и исходя из общего кардиоваскулярного риска, для профилактики и лечения артериальных тромбозов используют гиполипидемические и антитромбоцитарные препараты [1]. Однако возникает необходимость в разработке алгоритма выбора препаратов с учетом, вышеперечисленных факторов.

Формулирование целей статьи. В связи с этим целью данной работы являлось разработка алгоритма ведения пациентов с острым коронарным синдромом в зависимости от тяжести течения и степени КВР. Предлоржена тактика ведения пациентов антитромбоцитарными препаратами с различными механизмами действия на стационарном этапе наблюдения.

Изложение основного материала исследования. Нами было обследовано 122 пациента, среди которых 102 с острым коронарным синдромом: 36 (29,5%) пациентов с нестабильной стенокардией, 31 (25,4%) пациентов с инфарктом миокарда без зубца Q, 35 (28,7%) пациентов с зубцом Q. У 33 больных (59,3%) наблюдалась передняя локализация поражения, у 23 (40,7%) – заднедиафрагмальная (нижний ИМ). Среди обследованных было 92 мужчины (75,2%) и 30 женщин (24,8%) средний возраст которых был (65,9±5,4) лет. Каждая группа была разделена на 2 подгруппы. В группе НС 17 (14%) пациентов получали аспирин в дозировке 162,5мг в сутки, 16 (13,1%) больных получали тиклопидин (тиклид) в дозе 500 мг в сутки и 2 (1,62%) пациента – клопидогрель (плавикс) 75 мг в сутки (эта подгруппа пациентов была статистически не значима). Из 35 больных с QИМ 17 (49%) пациентов получали аспирин в дозировке 162,5 мг в сутки, 18 (51%) пациентов получал тиклопидин (тиклид) в дозе 500 мг в сутки, из 31 больного с ИМ без Q 16 больных (52%) получали аспирин и 15 пациента (48%) – тиклид.

Полученные результаты и обсуждение. Наблюдение осуществлялось весь период пребывания больных в стационаре в течение 28-30 дней от момента поступления. По количеству коронарных событий не отмечалось достоверных различий между подгруппами больных НС (табл. 1). Рецидивы НС отмечались у больных 1-ой под-

группы в 5,55% случаев, у больных 2-ой – не наблюдалось в. Q-ИМ развился лишь в одном случае у больного, получающего аспирин на 7-ые сутки пребывания в стационаре, ИМ без зубца Q развился у 1 больного, получающего аспирин на 14 сутки пребывания больного в стационаре и – один ИМ без зубца Q у больного, получающего тиклид на 3 сутки госпитализации. Смерть от острой сердечной недостаточности отмечалась у одного пациента, получающего аспирин на 9-е сутки от момента поступления.

Таблица 1

Коронарные события у пациентов с НС на антиагрегантах с различным механизмом действия

Показатели	НС (n = 36)	
	I группа (17)	II группа (16)
Рецидив НС	2 (5,55%)	0 (0%)
Q-ИМ	1 (2,77%)	0 (0%)
ИМ без Q	1 (2,77%)	1 (6,3%)
Смерть от ОЛЖН 1'	1 (2,77%)	0 (0%)
Все конечные точки	5 (13,9%)	1 (6,3%)

Рецидивы НС (таблица 2) выявлены у больных QИМ I подгруппе в 4% случаев, у больных II группы – 6,3%, у больных ИМ без Q I группе в 6,4% случаев, у больных II подгруппы в 3,2%. Повторный Q-ИМ развился на 18 сутки у больного, получающего аспирин, а в группе больных с ИМ без Q – у одного больного, получающего аспирин, на 7 сутки пребывания в стационаре и у одного больного, получающего тиклид на 5 сутки. Повторный ИМ без зубца Q у больных с первичным диагнозом Q ИМ без зубца Q развился у 2 пациентов, получающих аспирин на 8, 12 сутки от момента поступления больных в стационаре и один ИМ без зубца Q у больного, получающего тиклид на 7 сутки, и в подгруппе больных с ИМ без Q у 2 больных, принимающих аспирин на 12, 15 сутки и у 2 пациентов, получающего тиклид на 5 и 13 сутки после госпитализации. Смерть от ОЛЖН отмечена у двух больных, получающих аспирин на 3-е и 5-е сутки от момента поступления в подгруппе больных с Q ИМ и у одного больного, получающего тиклид на 8 сутки. В группе больных с ИМ без Q смерть от ОЛЖН имела место у 1 больного на 3 сутки в подгруппе больных, принимающих аспирин. У больных, получающих тиклид, смертельных исходов зарегистрировано не было.

Таблица 2

Коронарные события у пациентов с ОКССПST и ОКСБПST на антиагрегантах с различным механизмом действия

Показатели	ОКССПST (n=35)		ОКСБПST (n=31)	
	I (17)	II (16)	I (16)	II (15)
Рецидив НС	1 (4%)	2 (6,3%)	2 (6,4%)	1 (3,2%)
Q-ИМ	1 (4%)	0 (0%)	1 (3,2%)	1 (3,2%)
ИМ без Q	2 (8%)	1 (4%)	2 (6,4%)	2 (6,4%)
Смерть от ОЛЖН	2 (8%)	1 (4%)	1 (3,2%)	0 (0%)
Все конечные точки	6 (24%)	4 (14,3%)	6 (19,2%)	4 (12,8%)

Таким образом, между подгруппами больных не отмечалось достоверных различий по частоте

Таблица 3

Клиническая эффективность антиагрегантов с различным механизмом действия у больных НС (M±m)

При суточном мониторировании ЭКГ через 7 дней лечения существенных различий между группами по числу эпизодов ишемии, суммарному времени и суммарной площади ишемии не выявили. На 28-ый день лечения у больных НС, принимающих различные антиагреганты, отмечено статистически достоверное снижение числа эпизодов ишемии на 39,9% (p<0,05) у больных, принимающих аспирин, на 47% (p<0,05) у больных, принимающих тиклид. Отмечалось статистически значимое снижение суммарного времени ишемии на 49,1% (p<0,05) в I подгруппе больных, на 52,6% (p<0,05) во II подгруппе больных. Показатели	I подгруппа (17)	II подгруппа (16)
Число приступов стенокардии (1 день)	3,76±0,31	3,19+0,44
p – II группа	нд	-
Число приступов стенокардии (28 день)	1,37±0,11**	1,09±0,02**
p – II группа	нд	-
Число таблеток нитроглицерина (1)	4,54±0,36	3,09±0,61
p – II группа	нд	-
Число таблеток нитроглицерина (28)	1,54±0,18**	1,14+0,26**
p – II группа	нд	-
Площадь депрессии ST (28 день)	178,8±12,0**	178±11,1**
p – II группа	нд	-
Общее время ишемии (мин) (7 день)	64,6±9,1	87,0±20,1
p – II группа	нд	-
Общее время ишемии (мин) (28 день)	32,9±3,5*	41,2±5,6*
p – II группа	нд	-
Число эпизодов ишемии (7 день)	3,33±0,32	3,49±0,44
p – II группа	нд	-
Число эпизодов ишемии (28 день)	2,00±0,22*	1,85±0,26*
p – II группа	нд	-

*Примечание: * – p<0,05; ** – p<0,01; *** – p<0,001 – достоверность указана по сравнению с исходными показателями*

Таблица 4

Клиничекая эффективность антиагрегантов с различным механизмом действия у больных ИМ (M±m)

Показатели	QИМ		ИМ без Q	
	I группа	II группа	I группа	II группа
Число приступов (28 день) стенокардии	0,72±0,08	1,02±0,11	1,04±0,16	0,42±0,П
р – II группа	нд	-	Р<0,02	-
Число таблеток нитроглицерина (28 день) (20 день)	0,76±0,12	1,04+0,24	1,45±0,12	0,33±0,05
р – II группа	нд	-	Р<0,01	-
Площадь депрессии ST (28 день)	230,7±44,2	342,0±59,6	642,6±48,9	312,3±34,1
р – II группа	нд	-	р<0,05	-
Общее время ишемии (мин) (28 день)	75,7±9,5	98,4±10,5	95,6±8,8	74,5±7,9
р – II группа	нд	-	нд	-
Число эпизодов ишемии (28 день)	4,33±0,51	5,00±0,42	4,22±0,83	3,13±0,63
р – II группа	нд	-	нд	-

*Примечание: ** – Р<0,01; *** – Р<0,001 – достоверность указана по сравнению с исходными показателями*

коронарных событий за период наблюдения за больными. По частоте возникновения побочных эффектов отмечены пептическая язва у одного больного на 18-ый день и два случая желудочно-кишечного кровотечения у больных, принимающих аспирин на 7-е и 25-е сутки от начала терапии. У больных, принимающих тиклид, были фиксированы диарея на 8 сутки у одного больного. Коронароактивная терапия у больных групп была одинаковой. В общей группе больных ОКС (122), принимающих аспирин 50 (41%), 44 пациента (87%) получали и 6 больных (13,0%) не получали бета-адреноблокаторы в связи с противопоказаниями; в группе больных, принимающих тиклид 49 (59%) бета-адреноблокаторы получали 44 (89,8%) больных и не получали 5 (10,2%) человек. Пролонгированные нитраты в группе ОКС и I подгруппе получали – 97,2% пациента и не получало – 2,8% больных, во II подгруппе все 100% больных. Ингибиторы АПФ в I подгруппе больных получали 40,7% больных, во II подгруппе 33,3% человек.

Как видно из таблицы 3, частота стенокардии и потребность в сублингвальном нитроглицерине у больных НС всех подгрупп исходно не отличались, Через 28 дней наблюдения и лечения во всех подгруппах больных отмечалось статистически достоверное снижение количества приступов стенокардии (р<0,01) и количества потребляемого нитроглицерина (р<0,01), однако, достоверных различий между группами не выявлялось.

Имело место снижение суммарной площади ишемии на 72,9% (р<0,01) у больных I подгруппы и на 71,7% (р<0,01) у больных II подгруппы.

В таблице 4 представлены данные по клинической эффективности антиагрегантов с различным механизмом действия у больных ИМ. На 28-ой день наблюдения и лечения у больных с Q ИМ между подгруппами больных не отмечено статистически достоверных различий в количествах приступов стенокардии и таблеток принимаемого нитроглицерина у пациентов, получающих аспирин и тиклид. У больных с ИМ без Q зубца наблюдались противоположные результаты – количества приступов стенокардии и потребляемого нитроглицерина было статистически достоверно меньше у больных, получающих тиклид (р<0,05) на 28-ой день наблюдения.

Возможно, что в отличие от трансмурального инфаркта миокарда, где сформировался окклюзирующий тромбоз коронарной артерии, механизм действия антитромбоцитарного препарата уже не имеет принципиального значения, тогда как при ИМ без зубца Q блокирование АДФ-индуцированной агрегации тромбоцитов является более эффективной в клиническом отношении.

При суточном мониторировании ЭКГ через 20 дней лечения существенных различий между I и II подгруппами больных ИМ Q и без Q зубцом по числу эпизодов ишемии, суммарному времени и суммарной площади ишемии не выявили.

Выводы из данного исследования. По представленным данным, можно сделать вывод, что клиническая эффективность тиклида не уступает аспирину, который является обязательным в лечении больных с ОКС [Braunwald E. et: al., 2000; Bertrand M. et al.,2000]. Однако, у больных ИМ без Q клиническая эффективность тиклида по некоторым показателям даже превосходила эффективность аспирина, что позволяет, опираясь на результаты исследований CAPRIE и CURE, шире назначать тиенопиридины больным с ИМ. Особенно тем, кто на догоспитальном этапе уже получал аспирин. Учитывая результаты выше перечисленных многоцентровых исследований [9-11], у больных ИМ возможно более эффективной будет комбинация антитромбоцитарных препаратов с различным механизмом действия.

Список литературы:

1. Пархоменко А. Антитромбоцитарная терапия после острого коронарного синдрома: как сохранить баланс эффективности и безопасности / Здоровье Украины № 2(51) // – 2017 – Р. 80-24.
2. Chan M.Y., Sun J.L., Newby L.K. et al. Long-Term Mortality of Patients Undergoing Cardiac Catheterization for ST-Elevation and Non-ST-Elevation Myocardial Infarction. Circulation. 2009; 119: 3110-3117.
3. Vlaar P.J., Svilaas T., van der Horst I.C. et al. Cardiac death and reinfarction after 1 year in the Thrombus Aspiration during Percutaneous coronary intervention in Acute myocardial infarction Study (TAPAS): a 1-year follow-up study. Lancet. 2008; 371: 1915-1920.

4. Bhatt D.L., Steg G., Ohman E.M. et al., for the REACH Registry Investigators. International Prevalence, Recognition, and Treatment of Cardiovascular Risk Factors in Outpatients with Atherothrombosis. JAMA. 2006; 295: 180-189.
5. Becker R.C., Meade T.W., Berger P.W. et al. The Primary and Secondary Prevention of Coronary Artery Disease. American College of Chest Physicians Evidence-Based Clinical Practice Guidelines (8th Edition). Chest. 2008; 133: 776S-814S.
6. Harrington R.A., Becker R.C., Cannon C.P. et al. Antithrombotic Therapy for Non-ST-Segment Elevation Acute Coronary Syndromes. American College of Chest Physicians Evidence-Based Clinical Practice Guidelines (8th Edition). Chest. 2008; 133: 670S-707S.
7. Guidelines for the diagnosis and treatment of non-ST-segment elevation acute coronary syndromes. The Task Force for the Diagnosis and Treatment of Non-ST-Segment Elevation Acute Coronary Syndromes of the European Society of Cardiology. Eur Heart J. 2007; 28, 1598-1660.
8. 2011 ACCF/AHA Focused Update Incorporated Into the ACC/AHA 2007 Guidelines for the Management of Patients With Unstable Angina/Non-ST-Elevation Myocardial Infarction. A Report of the American College of Cardiology Foundation/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines. Circulation JACC. 2011; 57: 215-367.
9. 2009 Focused Updates: ACC/AHA Guidelines for the Management of Patients With ST-Elevation Myocardial Infarction (Updating the 2004 Guideline and 2007 Focused Update) and ACC/AHA/SCAI Guidelines on Percutaneous Coronary Intervention (Updating the 2005 Guideline and 2007 Focused Update)ю A Report of the American College of Cardiology Foundation/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines. Circulation. 2009; 120: 2271-2306.
10. 2008 Focused Update Incorporated Into the ACC/AHA 2006 Guidelines for the Management of Patients With Valvular Heart Disease. A Report of the American College of Cardiology/American Heart Association Task Force on Practice Guidelines (Writing Committee to Revise the 1998 Guidelines for the Management of Patients With Valvular Heart Disease). JACC. 2008; 52: e1-142.
11. APPRAISE Steering Committee and Investigators. Apixaban, an Oral, Direct, Selective Factor Xa Inhibitor, in Combination With Antiplatelet Therapy After Acute Coronary Syndrome Results of the Apixaban for Prevention of Acute Ischemic and Safety Events (APPRAISE) Trial. Circulation. 2009; 119: 2877-2885.

Дегтярьова О.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ГОСТРИЙ КОРОНАРНИЙ СИНДРОМ В ДИНАМІЦІ ЛІКУВАННЯ АНТІТРОМБОТИЧНОЇ ТЕРАПІЇ З РІЗНИМ МЕХАНІЗМОМ ДІЇ НА ШПИТАЛЬНОМУ ЕТАПІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Анотація
У статті обговорюються сучасні підходи до антитромбоцитарної терапії у хворих на гострий коронарний синдром. Запропоновано алгоритм вибору препаратів з урахуванням ризику виникнення ускладнень перебігу гострого коронарного синдрому та потреби в тривалому застосуванні антитромботичної терапії.
Ключові слова: гострий коронарний синдром, антитромбоцитарна терапія.

Degtiareva O.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

THE ACUTE CORONARY SYNDROME IN THE DYNAMICS OF TREATMENT BY ANTITHROMBOTIC THERAPY WITH A DIFF ERENT MECHANISM OF ACTION AT THE HOSPITAL STAGE OF OBSERVATION

Summary
Article presents the review of current approaches to long-term antithrombotic therapy after acute coronary syndrome in different groups of patients. An algorhythm for selection of medications according to risk of bleeding, individual reaction and requirement of prolonged use of antithrombotic therapy is proposed.
Keywords: acute coronary syndrome, antithrombotic therapy.

УДК 613.955+616.839

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ВЕГЕТАТИВНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ У ШКОЛЯРІВ СТАРШИХ КЛАСІВ, ЯКІ РОЗПОЧАЛИ НАВЧАННЯ З ШЕСТИ- ТА СЕМИРІЧНОГО ВІКУ

Мізюк М.І., Суслик З.Б., Єремчук Я.О.
Івано-Франківський національний медичний університет

Проведено вивчення стану вегетативної нервової системи у 882 старшокласників Прикарпаття у порівняльному аспекті між учнями, що розпочали навчання з шести років, та учнями, що розпочали навчання з семи років, в залежності від статі, віку, класу навчання, місця проживання та зони Прикарпаття за допомогою вегетативного індексу Кердо. Встановлено переважання симпатичної ланки над парасимпатичною. Найвищий відсоток переважання симпатичної ланки вегетативної нервової системи, що характеризує переважання збудження над гальмуванням, відмічається серед старшокласників м. Івано-Франківськ. За розподілом показників стану вегетативної нервової системи, суттєвих відмінностей між учнями, що розпочали навчання з шести років, та учнями, що розпочали навчання з семи років, за статевою ознакою, за класами навчання, за місцем проживання та за зонами Прикарпаття не виявлено.
Ключові слова: старшокласники, вегетативна нервова система, вегетативний індекс Кердо.

Постановка проблеми. Починаючи з 2000 року проводиться реформування системи національної освіти, яке передбачає більш ранній (з шестирічного віку) початок систематичного шкільного навчання дітей, перехід на новий зміст навчання, широке використання нових методів і програм у загальноосвітніх навчальних закладах. Проте, з різних причин школярі розпочинають навчання з шести- та семирічного віку. Тому важливим є вивчення функціонального стану організму дітей як на початку навчання, так і під час закінчення школи у старших класах.

Дане дослідження є фрагментом планової науково-дослідної роботи кафедри гігієни та екології «Вивчення особливостей психофізіологічного стану дітей, підлітків і студентів Прикарпатського регіону у період запровадження освітніх інновацій» (№ державної реєстрації 0112U006018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни організму дитини на шляху до біологічної зрілості. Ці зміни зумовлюються насамперед статевим дозріванням. Перебудова нейрогуморальних співвідношень стає основою загальної неврівноваженості підлітка, вразливості, роздратованості. Цьому періоду притаманна різна статево-вікова динаміка показників вищої нервової діяльності. Сила нервової системи характеризується постійним підвищенням. У віці 15-16 років у них переважають процеси збудження над процесами гальмування, при значному підвищенні рухливості нервових процесів [5].

Від внутрішньошкільних факторів залежать такі показники здоров'я школярів, як: морфофункціональний розвиток, фізична та розумова працездатність, формування постави, розвиток стомлення [3].

Встановлено тісний кореляційний зв'язок навчального середовища з рівнем захворюваності учнів гострими респіраторними вірусними інфекціями, кишковими розладами, міопією, вегетосудинною дистонією, порушеннями постави [1, 6].

У дослідженні стану вегетативного балансу в залежності від статі, віку і факторів ризику виявлено виражену симпатикотонію у 64,4-91,5% дітей та функціональне напруження регуляторних систем – у 60,5% [7].

Основним механізмом, який визначає характер адаптації людини, є вегетативний відділ центральної нервової системи. Зрив адаптації, що є передумовою виникнення захворювання у найбільшому відсотковому значенні характерний для шестирічних дітей, що може бути пов'язано з початком навчання у школі [4].

Серед семирічних дітей частка вихованців з вираженим та сильним стомленням у кінці навчального тижня є значимо нижчою, ніж серед п'яти- та шестирічних (χ^2=13,8, p<0,05) [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У попередніх дослідженнях виявлено відмінності між показниками психофізіологічної готовності до шкільного навчання у дітей шести і семи років, що пов'язано зі значними індивідуальними особливостями термінів дозрівання окремих систем і функцій у дітей [8].

Однак, в науковій літературі немає повідомлень про те чи зустрічаються відмінності у функціональному стані учнів старших класів, які розпочали навчання з шести та семи років.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є встановлення відмінностей у функціональному стані вегетативної нервової системи (ВНС) в учнів старших класів, які розпочали навчання з шести (НШР) та семи (НСР) років.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження був стан ВНС 882 учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Прикарпаття в залежності від року поступлення на навчання в школу, статі, віку, класу навчання, місця проживання та зони Прикарпаття. Функціональний стан серцево-судинної системи та вегетативний гомеостаз визначалися за допомогою тонометрії за Коротковим – систолічний артеріальний тиск (САТ), діастолічний артеріальний тиск (ДАТ), пульсометрії – частота серцевих скорочень (ЧСС), а також визначення вегетативного індексу Кердо.

Функціональний стан організму оцінювався за вегетативним індексом Кердо (ВІК), який рекомендується для виявлення симпато- і парасимпатотонії: ВІК = (1 – ДАТ/ЧСС) х 100.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Показники стану вегетативної нервової системи старшокласників за статтю

Показники стану вегетативних процесів	Початок навчання у 6 років		Початок навчання у 7 років		χ^2	p
	Абс.	%	Абс.	%		
Дівчата						
Переважання симпатичної ланки	244	48,03	78	51,31	2,29	>0,05
Переважання парасимпатичної ланки	52	10,24	20	13,16		
Врівноваженість вегетативних процесів	212	41,73	54	35,53		
Всього:	508	100	152	100		
Хлопці						
Переважання симпатичної ланки	168	44,92	49	42,98	0,61	>0,05
Переважання парасимпатичної ланки	63	16,84	17	14,91		
Врівноваженість вегетативних процесів	143	38,24	48	42,11		
Всього:	374	100	114	100		

Значення ВІК з позитивним знаком свідчить про переважання симпатичного тонусу (симпатотонії), з від'ємним – парасимпатичного (ваготонії).

Під час вивчення особливостей стану вегетативної нервової системи (ВНС) за статтю (табл. 1) встановлено, що і у дівчат, і у хлопців відмічається переважання симпатичної ланки над парасимпатичною.

Врівноваженість вегетативних процесів у дівчат становить 41,73% в учнів НШР та 35,53% в учнів НСР, серед хлопців – відповідно 38,24% та 42,11%. За розподілом показників стану ВНС суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР немає ні у дівчат (χ^2=2,29, p>0,05), ні у хлопців (χ^2=0,61, p>0,05).

Аналогічний стан ВНС спостерігається також за класами навчання. За розподілом показників стану ВНС суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено: 9-й клас – (χ^2=0,50, p>0,05), 10-й клас – (χ^2=0,57, p>0,05), 11-й клас – (χ^2=3,31, p>0,05).

Врівноваженість вегетативних процесів у 9-му класі становить 40,25% в учнів НШР та 39,65% в учнів НСР, у 10-му класі – відповідно 40,00% та 35,53%, в 11-му – 44,64% та 38,10%.

Такі ж особливості стану ВНС спостерігається і за місцем проживання.

Врівноваженість вегетативних процесів серед міських школярів становить 43,15% в учнів НШР та 37,23% в учнів НСР, серед сільських школярів – відповідно 37,47% та 39,53%.

За розподілом показників стану ВНС суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено: міські школярі – (χ^2=3,13, p>0,05), сільські – (χ^2=2,55, p>0,05).

Під час вивчення стану ВНС за зонами Прикарпаття установлено, що врівноваженість вегетативних процесів у гірській зоні становить 43,53% в учнів НШР та 51,31% в учнів НСР, у передгірській зоні – відповідно 47,17% та 36,50%, в рівнинній зоні – 33,61% та 36,80%, у м. Івано-Франківську – 37,00% та 35,20%.

За розподілом показників стану ВНС суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР не виявлено, зокрема: гірська зона – (χ^2=1,09, p>0,05), передгірська зона – (χ^2=2,64, p>0,05), рівнинна зона – (χ^2=1,06, p>0,05), м. Івано-Франківськ – (χ^2=0,51, p>0,05).Слід відмітити, що найвищий відсоток переважання симпатичної ланки ВНС відмічається серед старшокласників м. Івано-Франківськ: 58,00% в учнів НШР та 61,39% в учнів НСР.

Висновки. 1. Під час вивчення особливостей стану ВНС у старшокласників спостерігається переважання симпатичної ланки над парасимпатичною. Найвищий відсоток переважання симпатичної ланки ВНС, що характеризує переважання збудження над гальмуванням, відмічається серед старшокласників м. Івано-Франківськ.

2. За розподілом показників стану ВНС суттєвих відмінностей між учнями НШР та учнями НСР за статевою ознакою, за класами навчання, за місцем проживання та за зонами Прикарпаття не виявлено (p>0,05).

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження мають бути направлені на встановлення відмінностей у психофізіологічному стані між учнями НШР та учнями НСР.

Список літератури:

1. Гігієнічна оцінка умов життєдіяльності дітей у спеціальних школах-інтернатах / С. В. Гозак, Л. В. Сєрих, Т. В. Станкевич [та ін.] // Гігієна населених місць. – 2010. – № 1. – С. 37-40.
2. Гозак С. В. Вивчення розумової працездатності дітей старшого дошкільного віку / С. В. Гозак, О. О. Філоненко, А. М. Парац // Актуальні питання гігієни та екологічної безпеки України: зб. тез доповідей наук.-практ. конф. (десяті марзєєвські читання), Київ, 9-10 жовтня 2014 р. – С. 196-198.
3. Гозак С. В. Вплив чинників навчального процесу на показники здоров'я школярів / С. В. Гозак, О. Т. Єлізарова // Довкілля та здоров'я. – 2012. – № 3. – С. 17-21.
4. Кузюк Л. Г. Адаптаційні можливості організму з урахуванням морфофункціонального розвитку дітей шкільного віку / Л. Г. Кузюк, Ю. А. Маковкіна, Т. Б. Ігнатова // Современная педиатрия. – 2011. – № 1(35). – С. 95-98.
5. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: Навч. посіб. / В. П. Кутішенко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
6. Полька Н. С. Сучасні наукові дослідження з гігієни дитинства і їх значення для практики / Н. С. Полька // Науковий вісник національного медичного університету імені О. О. Богомольця. – 2010. – № 27. – С. 143-145.

7. Состояние вегетативной нервной системы и метаболизма клеток иммунной системы у младших школьников при воздействии школьных информационных нагрузок / В. В. Фефелова, Е. С. Овчаренко, А. Ю. Холомеева [и др.] // Гигиена и санитария. – 2016. – № 2. – С. 177-181.
8. Суслик З. Б. Гігієнічні аспекти шкільної зрілості дітей Прикарпаття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.02.01 «Гігієна та професійна патологія» / З. Б. Суслик. – К., 2004. – 18 с.

Мизюк М.И., Суслык З.Б., Еремчук Я.А.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

ОСОБЕННОСТИ ФУНЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ВЕГЕТАТИВНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЫ В ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ, КОТОРЫЕ НАЧАЛИ ОБУЧЕНИЕ З ШЕСТИ- И СЕМИЛЕТНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Изучено состояние вегетативной нервной системы 882 старшеклассников Прикарпатья в сравнительном аспекте между учениками, которые начали обучение в школе с шести лет, и учениками, которые начали обучение с семи лет, в зависимости от пола, возраста, класса обучение, места проживания и зоны Прикарпатья с помощью вегетативного индекса Кердо. Установлено преобладание симпатического звена над парасимпатическим. Самый высокий процент преобладания симпатического звена вегетативной нервной системы, который характеризует преобладание возбуждения над торможением, отмечается среди старшеклассников г. Ивано-Франковск: в учеников, которые начали обучение в школе с шести лет, – 58,00% и в учеников, которые начали обучение с семи лет, – 61,39%. По распределению показателей состояния вегетативной нервной системы, достоверных отличий между учениками, которые начали обучение в школе с шести лет, и учениками, которые начали обучение с семи лет, по половому признаку, по классам обучения, по месту жительства и зоне Прикарпатья, не выявлено.
Ключевые слова: старшеклассники, вегетативная нервная система, вегетативний индекс Кердо.

Mizyuk M.I., Suslyk Z.B., Yeremchuk Ya.O.
Ivano-Frankivsk National Medical University

PECULIARITIES OF THE FUNCTIONAL STATE OF AUTONOMIC NERVOUS SYSTEM OF SCHOOLCHILDREN WHO BEGAN AN EDUCATION AT THE AGE OF SIX AND SEVEN YEARS

Summary
The comparative analysis of an autonomous nervous system state of 882 senior high school students in Prykarpattya region who went to school at the age of six and seven years old was conducted. The study was done according to the gender, age, form, place of living and particular area of Prykarpattya region by means of Kerdo index. It was established prevalence of the sympathetic part over parasympathetic one. The highest percentage of prevalence of sympathetic part of autonomic nervous system which characterizes dominance of activation processes was observed among senior high school students in Ivano-Frankivsk. Such prevalence was 58% in students who went to school at the age of six and it was 61.39% in students who went to school at the age of seven years old. Significant difference in the distribution of indexes of autonomic nervous system according to the gender, age, form, place of living and particular area of Prykarpattya region among students who went to school at the age of six and seven years was not found.
Keywords: senior high school students, autonomic nervous system, Kerdo index.

УДК 616.12-008.318-036.12-058

ЗНАЧЕННЯ ЗМІН ГЕОМЕТРІЧНОЇ МОДЕЛІ СЕРЦЯ НА ВИНИКНЕННЯ АРИТМІЙ У ХВОРИХ З КОМОРБІДНИМ ПЕРЕБІГОМ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ ТА ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ 2 ТИПУ

Соколова Ю.А., Біловол О.М., Ільченко І.А.
Харківський національний медичний університет

Проаналізовано особливості змін геометрічної моделі серця та їх вплив на розвиток аритмій при коморбідному перебігу артеріальної гіпертензії (АГ) та цукрового діабету 2 типу (ЦД-2). Встановлено, що підвищення артеріального тиску сприяє насампед розвитку гіпертрофічних типів ремоделювання серця, а ізольовані метаболічні порушення, які мають місце при ЦД-2, розвитку негіпертрофічного ремоделювання. Порушення серцевого ритму відбуваються як при АГ, так і при ЦД-2. Особливостями аритмій при ЦД-2 являються їх частий безсимпомний перебіг, що обумовлено наявністю автономної вегетативної нейропатії. Поєднання АГ та ЦД-2 призводить до формування та прогресування гіпертрофічного ремоделювання лівого шлуночка та значно підвищує ризик розвитку шлуночкових аритмій.
Ключові слова: ремоделювання серця, аритмії, артеріальна гіпертензія, цукровий діабет 2 типу, геометрична модель серця.

Постановка проблеми. Питання лікування пацієнтів з поєднаним перебігом артеріальної гіпертензії (АГ) та цукрового діабету (ЦД) обумовлена значним поширенням та частим поєднанням цих захворювань, несприятливим взаємовпливом на перебіг кожної патології, прискоренням формування та прогресування ускладнень, погіршенням прогнозу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищений артеріальний тиск (АТ) реєструється майже у кожної четвертої особи дорослого віку в загальній популяції та суттєво впливає на тривалість та якість життя людини. З віком пошireність АГ значно збільшується та становить від 10% у 18-29 роках, до 50-70% у 50-60-річному віці [1].

Серед хворих з АГ ЦД зустрічається у 2-3 рази частіше, ніж у осіб без АГ. Майже 50% хворих 50-річного віку, у яких вперше виявляється ЦД, також мають й АГ. До 75 років розповсюдженість АГ серед хворих із ЦД зростає ще більше й досягає 65% випадків [2].

Перебіг АГ у хворих із ЦД має певні особливості: це наявність високого пульсового тиску (ПТ), що відображає збільшення жорсткості артерій середнього та крупного діаметру та є предиктором несприятливого прогнозу. Доведено, що підвищення ПТ на 10 мм рт ст корелює зі збільшенням смертності на 20% [3]. Поєднання АГ та ЦД підвищує ризик не тільки макроваскулярних ускладнень – інсульта, інфаркту міокарду, раптової смерті, атеросклерозу периферійних судин, але й мікроваскулярних – ретінопатії, нефропатії та нейропатії [4].

Зміни геометрічної моделі серця відбуваються як при підвищенні АТ, так і при наявності ЦД. У хворих із ЦД 2 типу (ЦД-2), навіть при відсутності АГ, спостерігається збільшення лівого шлуночка (ЛШ), яке обумовлено гіпертрофією кардіоміоцитів та збільшенням інтерстицію. При поєднанні ЦД-2 з АГ додаткове гемодинамічне навантаження значно прискорює ремоделювання ЛШ [5].

Гіпертрофія ЛШ, яка розвивається при АГ веде до збільшення маси міокарду (ММ), що на початкових етапах розглядається як компенсаторна реакція на підвищення АТ, сприяє підтримці систолічної функції міокарду та нормалізації внутрішньоміокардіальної напруги. Подальше прогресування хвороби призводить до того, що гіпертрофія ЛШ втрачає компенсаторне значення та стає важливим незалежним фактором ризику серцево-судинних (СС) ускладнень, кількість яких зростає пропорційно ступеню збільшення ММ [6]. При АГ сукупність гемодинамічних і негемодинамічних факторів сприяє ремоделюванню серця (РС). В залежності від відносної товщини стінки (ВТС) ЛШ та індексу ММ (ІММ) виділяють 4 типи геометричної моделі серця: нормальну модель (НМ), ексцентричну гіпертрофію ЛШ (ЕГЛШ), концентричну гіпертрофію ЛШ (КГЛШ) та концентричне ремоделювання ЛШ (КРЛШ). Гіпертрофічними типами РС вважаються КГ та ЕГ, негіпертрофічними – КР [1].

Мета статті. Дослідження було вивчення особливостей змін геометричної моделі серця (ГМС) та їх вплив на виникнення порушень серцевого ритму (ПСР) у хворих з коморбідним перебігом АГ та ЦД-2.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 68 хворих (38 чоловіків та 30 жінок), віком від 46 до 64 років (середній вік – 54,6±3,4 роки) із гіпертонічною хворобою (ГХ) II стадії 2-3 ступеня та ЦД-2 в стадії субкомпенсації. Програма обстеження включала: оцінку вуглеводного обміну (добові коливання глікемії автоматичним аналізатором Chem Well та рівень глікозильованого гемоглобіну (HbA1c) хроматографічним методом); проведення ехокардіографії (ЕхоКГ) на апараті Toshiba – SSH – 60A за загальним протоколом у М і В режимах (рекомендації Американського ЕхоКГ товариства) [6]; добове моніторування електрокардіограми (ДМЕКГ), система кардіомоніторування «РИТМ» (Україна) та добове моніторування АТ (ДМАТ), реєстратором «MEDITECH-04» (Угорщина).

Геометричну модель ЛШ визначали за показниками ВТС ЛШ та індексу ММ ЛШ (ІММ ЛШ) за наступними критеріями: при ІММ ЛШ ≤ показників контрольної групи та ВТС ЛШ < 0,45 визначали НМ; при ІММ ЛШ ≥ показників контролю та ВТС ЛШ < 0,45 – ЕГ ЛШ; при ІММ ЛШ ≥ показників групи контролю та ВТС ЛШ ≥ 0,45 – КГ ЛШ; при ІММ ЛШ ≤ контрольних значень та ВТС ЛШ ≥ 0,45 – КР ЛШ [1]. Гіпертрофію міо-

карда ЛШ встановлювали при ІММ ЛШ ≥ 125 г/м^2 для чоловіків та ≥ 110 г/м^2 для жінок [2].

Контрольну групу становили 14 практично здорових осіб (7 чоловіків та 7 жінок, середній вік – 44,2±2,5 роки, HbA1c – 4,6±0,4%, НМ – 100%).

Статистичний аналіз проводився за допомогою програми MS Excel v 7.0 з використанням стандартних статистичних методів, включно критерій t Стьюдента. Достовірність різниць вважалась при p<0,05.

В залежності від нозологічної форми хворі були розподілені на 3 групи: 1-а група – 26 хворих тільки з ГХ (14 чоловіків та 12 жінок; середній вік – 56,4±3,5 роки, тривалість ГХ – 9,6±4,2 роки); 2-а група – 22 хворих тільки з ЦД-2 (12 чоловіків та 10 жінок; середній вік – 52,5±2,7 роки, тривалість ЦД – 6,4±3,6 роки; HbA1c – 8,2±1,1%); 3-я група – 20 хворих з поєднаним перебігом ГХ та ЦД-2 (12 чоловіків та 8 жінок; середній вік – 56,2±2,8 роки; тривалість ГХ – 10,2±3,6 роки; ЦД-2 – 5,8±2,4 роки; HbA1c – 8,1±1,2%).

Були отримані наступні дані: ІММ ЛШ був помірно підвищеним при КР ЛШ (76,3±4,2 г/м^2; контроль – 69,4±5,2 г/м^2; p>0,05), достовірно перевищував контрольні показники при ЕГ ЛШ та КГ ЛШ (відповідно: 116,5±12,2 г/м^2 і 128,4±11,6г/м^2; p<0,05). Показник ВТС ЛШ був підвищеним при всіх змінах ГМС, але різниця була достовірною лише при КГ ЛШ (відповідно контроль, ЕГ, КР та КГ: 0,42±0,03 у.о.; 0,44±0,06 у.о. (p>0,05); 0,49±0,05 у.о. (p>0,05); 0,51±0,04 у.о. (p<0,05)).

Зміни ГМС мали певні відмінності у хворих різних груп. Так у хворих з ізольованим перебігом ГХ (1-ї групи) переважали пацієнти з КГ ЛШ – 14 осіб (53,8%); ЕГ ЛШ була у 5 осіб (19,2%), КР ЛШ – у 6 осіб (23,2%); НМ серця була лише у 1 хворого (3,8%). У хворих на ЦД-2 (2-ї групи) переважали пацієнти з КР ЛШ – 13 осіб (59,1%). Значно менше хворих мали КГ ЛШ – 4 пацієнта (18,2%), ЕГ ЛШ – 3 пацієнта (13,6%) та НМ серця – 2 пацієнта (9,1%). В групі хворих з поєднаним перебігом ГХ та ЦД-2 (3-я група) у більшості пацієнтів була КГ ЛШ – 14 хворих (70,0%); значно менше – КР ЛШ – 3 хворих (15,0%) та ЕГ ЛШ – 2 хворих (10,0%). Лише у 1-го пацієнта була НМ серця (5,0%).

Встановлені зміни ГМС підтверджують, що саме гемодинамічне навантаження при підвищенні АТ, ніж тільки ізольовані метаболічні порушення, що відбуваються при ЦД-2, є більш вагомий чинник, який сприяє гіпертрофічним процесам з формуванням гіпертрофічних типів ремоделювання ЛШ.

Відповідно до встановленої мети у хворих із ГХ та ЦД-2 були вивчені ПРС, та їх особливості в різних групах. Було встановлено, що ПРС не завжди суб'єктивно відчувались хворими та мали наявні клінічні ознаки. У хворих з підвищеним АТ набагато частіше (1 група – 19 хворих (73,1%); 3 група – 12 хворих (60,0%)) ПРС супроводжувались певними суб'єктивними відчуттями. Тоді як в групі з ізольованим перебігом ЦД-2 у більшості хворих (2 група – 12 хворих (54,5%)) ПРС були діагностовані лише при ДМЕКГ. Крім того, при деталізації ПРС встановлено, що шлуночкові аритмії достовірно частіше спостерігались у хворих з АГ (шлуночкові екстрасистоли (ШЕ) в 1-й та 3-й групах відповідно: 21 хворий (80,8%) та 18 хворих (90,0%); p<0,05%)). Короткочасні пароксизми шлуночкової тахікардії (ШТ) встановлені у 3 хворих (11,5%) 1-ї групи та у 2 хворих (10,0%) 3-ї групи. В групі хворих з ізольованим перебігом ЦД-2 достовірно частіше реєструвались надшлуночкові ПРС (передсердна екстрасистолія (ПЕ) та короткочасні епізоди фібриляції передсердь (ФП) – відповідно: 15 хворих (68,2%) та 3 хворих (13,6%); p<0,05).

Таким чином, при гіпертрофічних типах РС значно частіше зустрічались шлуночкові ПРС, тоді як при негіпертрофічних – надшлуночкові аритмії. Зміни геометричної моделі та збільшення ММ ЛШ, які відбувались при АГ та ЦД-2, сприяли порушенню діастолічної функції серця та систоли передсердь. Підвищення тиску в порожнині лівого передсердя спияло як збільшенню його розмірів, так і виникненню надшлуночкових ПРС, зокрема ФП.

Оскільки шлуночкові ПРС призводять до більш суттєвих гемодинамічних порушень, а також є предикторами раптової СС смерті, вони були проаналізовані у обстежених хворих більш детально. Особливу увагу звертали на шлуночкові аритмії високих градацій – парні ШЕ та пароксизми ШТ різної тривалості. У осіб контрольної групи ШЕ були зареєстровані лише у 1 пацієнта (7,1%) та були представлені поодинокими мономорфними ШЕ не більше 10 за добу, які реєструвались вдень (з 12 до 16 год). В той же час у хворих з АГ та ЦД-2 шлуночкові ПРС виявлялись значно частіше та були представлені різними варіантами. Зареєстровані ШЕ оцінювались за класифікацією B.Lown, M.Wolf і M.Ryan. Встановлено, що саме підвищення АТ сприяє збільшенню ШЕ високих градацій (відповідно 1, 2 і 3 групи: ШЕ IV класу – 5 хворих (19,2%), 2 хворих (9,1%) і 4 хворих (20,0%); ШЕ V класу – 2 хворих (7,8%), 1 хворий (4,5%) і 2 хворих (10,0%).

Як доводять результати епідеміологічних досліджень загальна та СС смертність зростають відповідно до збільшення гіпертрофії ЛШ [7]. Встановлено також, що безпосоредьою причиною раптової смерті є шлуночкові ПРС, які складають майже 80% випадків. Шлуночкові аритмії значно частіше виникають у хворих з гіпертрофією ЛШ, ніж без неї. Це стосується як для ШЕ, так і для більш складних ПРС – парних екстрасистол, ранніх ШЕ та пробіжок ШТ [6].

В проведеному нами дослідженні підтверджуються ці положення: високі градації ШЕ спостерігались переважно у хворих з гіпертрофічними типами ремоделювання ЛШ – в 1-й та 3-й групах.

Висновки і пропозиції. У хворих з АГ та ЦД-2 відбуваються зміни ГМС.

Підвищення АТ сприяє розвитку гіпертрофічних типів ремоделювання ЛШ, тоді як при ЦД-2 ізольовані метаболічні порушення призводять насамперед до негіпертрофічного РС.

При гіпертрофічному ремоделюванні ЛШ переважають шлуночкові ПРС, а при негіпертрофічному – надшлуночкові аритмії.

У хворих на ЦД-2 часто спостерігаються безсимпомні ПРС, що обумовлено наявністю автономної вегетативної нейропатії.

Поєднання АГ та ЦД-2 призводить до формування та прогресування КГ ЛШ та значно підвищує ризик розвитку шлуночкових ПРС.

Гіпертрофічне ремоделювання ЛШ у хворих з АГ у поєднанні з ЦД-2 є прогностично несприятливим у відношенні розвитку ШЕ, а також у формуванні надшлуночкових аритмій, зокрема ФП.

Список літератури:

1. Джанашия П. Х. Ремоделирование сердца и его роль в формировании аритмий у больных сахарным диабетом типа 2 и артериальной гипертензией / П. Х. Джанашия, П. А. Могутова, Н. Г. Потешкина, М. С. Аракелян // Рос. кард. жур. – 2014. – № 6. – С. 15-19.
2. Конради А. О. Лечение артериальной гипертензии в особых группах больных. Гипертрофия левого желудочка / А. О. Конради // Артериальная гипертензия. – 2015. – Т. 11. – № 2. – С. 38-46.
3. Blacher J. Pulse pressure not mean pressure determines cardiovascular risk on older hypertensive patients / J. Blacher, J. A. Staessen, X. Girerd et al. // Arch. Intern. Med. – 2016. – № 160. – P. 1085-1089.
4. Ruden I. Guidelines on diabetes, pre-diabetes, and cardiovascular disease: executive summary. The Task Forse on Diabetes and Cardiovascular Diseases of the European Society of Cardioligy (ESC) and of the European Assotiation for the study of Diabetes (EADE) / I. Ruden, E. Standi, M. Barnic, L. Betterige, Van den Berght et al. // Eur. Heart. J. – 2015. – Vol. 28(1). – P. 88-136.
5. Шляхто Е. В. Ремоделирование сердца при гипертонической болезни / Е. В. Шляхто, А. О. Конради // Сердце. – 2013. – Т. 1. – № 5(5). – С. 13-18.
6. Ganau A. Patterns of left ventricular hypertrophy and geometric remodeling in essential hypertension / A. Ganau, R. O. Devereux, M. J. Roman et al // J. Am. Coll. Cardiol. – 2014. – Vol. 19: – P. 1550-1558.
7. Vakili B. A. Prognostic implications of left ventricular hypertrophy / B. A. Vakili, P. M. Okin, R. B. Devereux // Am. Heart. J. – 2013. – № 141. – P. 334-341.

Соколова Ю.А., Биловол А.Н., Ильченко И.А.
Харьковский национальный медицинский университет

ЗНАЧЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ ГЕОМЕТРИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ СЕРДЦА НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ АРИТМИИ У БОЛЬНЫХ С КОМБИНИРОВАНЫМ ТЕЧЕНИЕМ АРТЕРИАЛЬНОЙ ГИПЕРТЕНЗИИ И САХАРНОГО ДИАБЕТА 2 ТИПА

Аннотация
Проанализированы особенности изменений геометрической модели сердца и их влияние на развитие аритмий при коморбидном ходе артериальной гипертензии (АГ) и сахарного диабета 2 типа (СД-2). Установлено, что повышение артериального давления содействует в первую очередь развитию гипертрофических типов ремоделирования сердца, а изолированные метаболические нарушения, которые имеют место при СД-2, развитию негипертрофического ремоделирования. Нарушения сердечного ритма происходят как при АГ, так и при СД-2. Особенностями аритмий при СД-2 являются их частый бессимпомное течение, что обусловленно наличием автономной вегетативной нейропатии. Сочетание АГ и СД-2 приводит к формированию и прогрессу гипертрофического ремоделирования левого желудочка и значительно повышает риск развития желудочковых аритмий. Ключевые слова: ремоделирование сердца, аритмии, артериальная гипертензия, сахарный диабет 2 типа, геометрическая модель сердца.

Sokolova J.A., Bilovol O.N., Ilchenko I.A.
Kharkiv National Medical University

THE INFLUENCE OF MYOCARDIUM REMODELING ON THE EMERGENCE OF ARRHYTHMIAS IN PATIENTS WITH HYPERTENSION AND DIABETES MELLITUS

Summary
It's considered the questions of change features geometrical model of the heart and arrhythmias hypertension (hypertension) and diabetes mellitus type 2 (DM-2). Established that high blood pressure contributes to the development of hypertrophic remodeling types of heart and isolated and metabolic disorders contributes to the development of not hypertrophic remodeling. Cardiac arrhythmia occur as in hypertension and in DM-2. Features arrhythmias with DM-2 is symptomless of course, due to the presence of autonomic neuropathy battery. The combination of hypertension and DM-2 leads to the formation and progression of hypertrophic left ventricular remodeling and significantly increases the risk of ventricular arrhythmias.

Keywords: cardiac remodeling, arrhythmias, arterial hypertension, diabetes mellitus.

УДК 616.248-036:616-056.527]-07-085.272.4:575.113.2

ГІПОЛІПІДЕМІЧНА ТЕРАПІЯ В КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ БРОНХІАЛЬНОЇ АСТМИ, ПОЄДНАНОЇ З ОЖИРІННЯМ, З УРАХУВАННЯМ ПОЛІМОРФІЗМУ ГЕНІВ

Федів О.І., Мельник О.Б.
Буковинський державний медичний університет

У хворих на бронхіальну астму та ожиріння досліджено основні патогенетичні особливості поєднаного перебігу даних нозологій, з урахуванням поліморфізму генів. Проведено оцінку антропометричних даних, дослідження змін окиснювальної модифікації білків, протеолітичної та фібринолітичної активності системи крові, оксидантно-протиоксидантного гомеостазу, змін ліпідного та адипокінового профілю. Запропоновано методику вдосконалення лікування шляхом включення до комплексної терапії гіполіпідемічного препарату (симвастатин у поєднанні з езитимібом), залежно від виявленого поліморфізму гена FTO.
Ключові слова: бронхіальна астма, ожиріння, поліморфізм генів, гіполіпідемічна терапія.

Постановка проблеми. Бронхіальна астма (БА) є одним з найбільш поширених хронічних захворювань у світі [5, с. 743-800] і являє собою серйозну і дедалі зростаючу загрозу громадському здоров'ю. Ожиріння (Ож) створює передумови для погано контрольованого та більш тяжкого перебігу БА шляхом посилення порушень показників функції зовнішнього дихання (ФЗД), високої частоти гастроезофагеальної рефлюксної хвороби, зміни вуглеводного та ліпідного обміну, посилення активності запального процесу за рахунок імунних зрушень, пов'язаних із біологічною активністю жирової тканини як додаткового джерела прозапальних цитокінів [7, с. 57-62; 10, с. 38-40]. Однак найсуттєвішою і найбільш клінічно значущою особливістю перебігу астми у хворих з ожирінням вважається те, що у них спостерігається менша ефективність базисної терапії з використанням інгаляційних глюкокортикостероїдів (І-ГКС), що нерідко вимагає підвищення добової дози застосовуваних препаратів і перешкоджає очікуваному зниженню тяжкості захворювання в процесі лікування [1, с. 636-645]. Більш того, наявність ожиріння, в залежності від ступеня його вираженості, підвищувало від двох до чотирьох разів частоту госпіталізації пацієнта з приводу загострення астми протягом року в порівнянні з нормальною масою тіла при рівній ступені тяжкості захворювання. Таким чином, частка пацієнтів, які змушені хоча б раз протягом місяця вдаватися до системної кортикостероїдної терапії, виявилася при ожирінні майже вдвічі вища. При цьому відзначалася не тільки знижена відповідь на базисну терапію інгаляційними кортикостероїдами, але і певна толерантність до дії бронходилатуючих препаратів, які інтенсивно використовуються в період загострення [14, с. 94-100]. Таким чином, асоціація між ожирінням і астмою не є звичайним статистичним збігом, систематичним поєднанням двох розповсюджених захворювань. Взаємозв'язок між астмою і ожирінням строго відповідає критеріям коморбідності, що включає наявність причинно-наслідкових зв'язків; загальних факторів ризику, обумовлених взаємодією генетики і навколишнього середовища; дозозалежних взаємин, біологічної ймовірності, що відповідає за часом послідовності настання подій [11, с. 54-61]. Необхідне проведення подальших високотехнологічних досліджень щодо з'ясування механізмів такого впливу на клітинному і молекулярному рівні, так як незважаючи на певні успіхи у вивченні впливу ожиріння на стан пацієнтів з бронхіальною астмою, багато в цій галузі залишається неясним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обидва процеси – БА та ожиріння – є хронічними, складними і багатофакторними за своєю природою. Поєднання БА й Ож формує хибне коло в перебігу цих захворювань. З одного боку, ожиріння, навіть за відсутності астми, веде до фізіологічних змін легеневої функції – дихальні м'язи гірше справляються з навантаженням, знижуються дихальні об'єми, швидше формується бронхообструкція, порушується механіка легень. З іншого боку, хворі на БА фізично менш активні та мають підвищений апетит в умовах прийому глюкокортикостероїдних препаратів, що, в свою чергу, призводить до збільшення маси тіла хворого. НМТ збільшує в 2 рази (а ожиріння – в 2,7 рази) ризик гіперреактивності дихальних шляхів незалежно від віку чи статі [13, с. 40-53]. Сьогодні майже загальновизнаним є факт, що ожиріння вважається одним з основних ендогенних факторів ризику розвитку БА та погіршення контролю за захворюванням [2, с. 8-12]. Особи з НМТ мають майже удвічі вищий ризик розвитку БА, ніж з нормальною масою тіла. Причому ожиріння є потенційно модифікованим (піддається корекції) фактором ризику БА. Згідно з матеріалами GINA, 2014 [8, с. 9-11] навіть 5-10-відсоткове зниження маси тіла при ожирінні значно підвищує контроль за астмою. Поєднання цих двох патологій визначається рядом учених як окремий фенотип або ендофенотип астми. Накопичені дані свідчать про те, що цей фенотип БА має чітко окреслені особливості, більш тяжкий перебіг, що проявляється більш частими загостреннями та зниженням контролю за захворюванням [3, с. 867-873]. При цьому зазначено, що у хворих із поєднанням БА та ожиріння не спостерігається ознак вираженого клітинного запалення. Саме цим фактом пояснюють порівняну резистентність до глюкокортикоїдів у хворих.

Жирова тканина у наш час розглядається не як пасивний склад енергії, а як важливий ендокринний орган, що має ендо-, авто- і паракринні функції, що виробляє ряд адипокінів із про- і протизапальним ефектом [10, с. 38-41]. Зокрема, жирова тканина є джерелом секреції ряду прозапальних медіаторів: С-реактивного

білка, фактора некрозу пухлини альфа, еотаксину, лептину, білок-трансформуючого фактора росту TGF-β1, IL-4, -5, -6, -13 (близько 30% всього циркулюючого в крові IL-6 припадає на синтезований у жировій тканині); інгібітору активатора плазміногену-1; протеїну, стимулюючого ацетилювання; вільних жирних кислот; ангіотензиногену та ін. У нормі жирова тканина виділяє низькі рівні прозапальних цитокінів, адипокінів і високі рівні протизапального адипокіну адипонектину. Баланс між прозапальними (лептин, резистин) і протизапальними (адипонектин) адипокінами відіграє важливу роль у поєднанні БА й ожиріння, оскільки дисбаланс продукції цитокінів у бік прозапальних може бути фактором підтримки системного запалення [9, с. 34-44]. Дослідження останніх років підтвердили значення спадкової схильності до БА і дозволили оцінити ступінь ризику виникнення захворювання. Крім того, знайдені гени, що відповідають одночасно за формування і астми, і ожиріння, а також синтез прозапальних цитокінів. Встановлено, що при ожирінні ризик розвитку БА в 1,4-2,2 рази вище, ніж при нормальній масі тіла. Найбільш поширеним методом вивчення генетичних механізмів БА є пошук асоціацій захворювання з поліморфізмом кандидатних генів [4, с. 463-474].

Дослідження останніх років, в тому числі повногеномний аналіз асоціацій, показали значимий зв'язок з ожирінням однонуклеотидного поліморфізму rs9939609 в першому інтроні гена пов'язаного з жировою масою і ожирінням (FTO – Fat gene, fat mass and obesity associated). У дослідженнях було показано, що кожна копія алеля А підвищувала показник інсуліну натще, глюкози, тригліцеролів і знижувала холестерин ліпопротеїдів високої щільності. Ген кодує один з регуляторів ліполізу, бере участь в контролі диференціювання адипоцитів, енергетичному гомеостазі, лептин-незалежному контролі апетиту [6, с. 486]

Цілком можливо, що один або кілька одночасно з вищевказаних (або ще не розкритих механізмів патогенезу), загальних для астми і ожиріння, можуть впливати разом на збільшення ризику астми. Таким чином, особливості перебігу БА у людей із ожирінням потребують розуміння загальних механізмів, що лежать в основі патогенезу даних захворювань залежно від генетичних факторів індивіда або супутніх екологічних факторів та, безсумнівно, є головною ланкою у розробці нових терапевтичних стратегій [12, с. 83-87]. Новітні дослідження показують можливість повного лікарського контролю над симптомами БА, що для хворого означає просто життя без астми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, слід підкреслити, що проблема поєднаного перебігу БА і Ож залишається актуальною, оскільки не вирішено багато ключових питань. У зв'язку з цим, необхідним є подальше дослідження особливостей перебігу та прогресування даних нозологій, механізмів виникнення резистентності до лікування, взаємозв'язок з генетичними механізмами та можливості терапевтичної корекції, залежно від виявленого поліморфізму генів.

Головною метою цієї роботи було дослідити основні патогенетичні особливості поєднаного перебігу бронхіальної астми та ожиріння, залежно від поліморфізму генів та можливості застосування гіполіпідемічної терапії в комплексному лікуванні даних нозологій.

Матеріал та методи. Було обстежено 117 осіб віком від 18 і до 48 років, які розподілені на 3 клінічні групи. До складу основної групи (бронхіальна астма поєднана з ожирінням) увійшло 57 хворих, середній вік склав 40 років. Серед них 30 жінок (52%) та 27 чоловіків (48%). Крім того, було сформовано дві групи порівняння: до першої увійшли 30 хворих із діагнозом БА і нормальною масою тіла, до складу другої – 30 хворих на Ож та без патології бронхолегеневої системи (ІМТ>25,0 кг/м^2). Контрольну групу склали 20 практично здорових осіб. Для встановлення діагнозу, тяжкості перебігу захворювання, були використані загально-клінічні, лабораторні та інструментальні методи дослідження, на основі рекомендацій GINA (2014), наказу МОЗ України № 128 «Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю «Пульмонологія» та «Уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги «Бронхіальна астма» № 868 від 08.10.2013 р. Комплексне обстеження хворих передбачало оцінку клінічно-анамнестичних даних (збір анамнезу, оцінка клінічних симптомів), антропометричних показників (зріст, вага, ІМТ, % жиру в тілі, м'язову та кісткову масу, вміст вісцерального жиру та води в організмі – шляхом застосування методу біоімпедансометрії за допомогою вагів-аналізатора складу тіла Tanita BC-601 (Японія), оксидантно-протиоксидантного гомеостазу, протеолітичної (за Веремеєнком К.Н.) і фібринолітичної активності плазми крові (за методикою О.Л. Кухарчука), змін ліпідного та адипокінового профілю (визначення рівнів лептину, адипонектину та резистину) (методом імуноферментного аналізу з використанням комерційних наборів ELISA), спірографічне обстеження (на комп'ютерному спірографі BTL 08 SpiroPRO (Великобританія) та визначення поліморфізму гену FTO.

Генетичні дослідження проводились на базі медико-генетичної лабораторії «Гермедтех», м. Одеса (Ліцензія МОЗ України № 196563 від 03.01.2013 р.). Загальну геномну ДНК виділяли з крові згідно стандартного протоколу з використанням набору для виділення ДНК з клінічних зразків «АмпліПрайм ДНК-сорб-В» (виробництво АмпліСенс, ЦНДІ епідеміології МОЗ РФ, Росія). Генотипування виконували методом аллель-специфічної ампліфікації з детекцією результатів в режимі реального часу з використанням TaqMan-зондів, комплементарних поліморфним ділянкам ДНК. Виявлення делецій у гені FTO здійснювали методом мультиплексної полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) з використанням відповідних специфічних праймерів. Для гена FTO розмір амплікона для зовнішніх праймерів – 321 пн, T-allele: 178 пн, A-allele: 201 пн). Оцінка тяжкості нападів БА та рівня контролю захворювання була формалізована та здійснювалася у відповідності до АСТ-тесту (Астма Контроль Тест (Asthma Control Test), Quality Metric Incorporated, 2002). Поряд з цим, проводилась оцінка якості життя (ЯЖ) за допомогою української версії опитувальника Medical Outcomes

Study Short Form 36 (MOS SF-36), для оцінки дихальної функції у хворих на БА застосована анкета Госпіталю Святого Георгія (SGRQ).

Згідно з принципами доказової медицини, з метою проведення дослідження ефективності лікування, з урахуванням поліморфізму генів, проведена рандомізація хворих основної групи (БА, поєднана з Ож) на підгрупи. Носіям А-алелі гену FTO на тлі базисної терапії було призначено комбінований гіполіпідемічний препарат (симвастатин у поєднанні з езитимібом) («Інеджі», Мерк Шарп і Доум Б.В., Нідерланди, № реєстраційного посвідчення UA/7872/01/01). Носії Т/А генотипу гену FTO – отримували комбінований гіполіпідемічний препарат в дозі 10/10 мг 1 раз на добу ввечері під контролем гемодинамічних показників впродовж 3 місяців; Носії А/А генотипу гену FTO в дозі 10/20 мг 1 раз на добу ввечері впродовж 3 місяців.

Одержані результати дослідження аналізували за допомогою комп'ютерних пакетів «STATISTICA» StatSoft Inc. та Excell XP для Windows на персональному комп'ютері з використанням параметричних і непараметричних методів обчислення. Розподіл генотипів в досліджуваній вибірці перевіряли на відповідність рівноваги Харді-Вайнберга, застосовуючи програму Hardy-Weinberg Equilibrium Calculator for 2 Alleles.

Виклад основного матеріалу. При аналізі отриманих результатів встановлено, що серед пацієнтів з бронхіальною астмою та ожирінням за геном FTO носії Т/Т генотипу склали 36,84%, Т/А – 45,61%, А/А – 17,55% (табл. 1).

За віком та статтю вірогідної різниці між групами не спостерігалося. В основній групі легка персистуюча бронхіальна астма визначалася у 20,0% випадків, середньотяжка – у 60,0% і тяжка – у 20,0% хворих.

Крім того, проводилося вивчення оксидантно-протиоксидантного гомеостазу, протеолітичної і фібринолітичної активності плазми крові, окислювальної модифікації білків, залежно від поліморфізму гена FTO (табл. 2).

Серед носіів Т/Т-генотипу гена FTO спостерігалося підвищення показника ОМБ у плазмі крові порівняно з контролем на 47,3% ($p<0,01$), у носіїв Т/А- та А/А-генотипу – на 36,6% ($p<0,001$) і 28,6% ($p<0,05$) відповідно. Аналогічна тенденція спостерігалася в пацієнтів і щодо вмісту МА.

Аналізуючи показники фібринолітичної активності плазми крові в основній групі (у хворих на БА в поєднанні із ожирінням), відмічається деяке сповільнення фібринолізу порівняно із групою ізольованого ожиріння, що може сприяти розвитку мікроциркуляторних порушень та виникненню тромботичних ускладнень. Залежно від досліджуваних генотипів, можна відмітити, що СФА плазми крові в усіх групах хворих вірогідно вища від контрольних показників: у хворих із Т/Т-генотипом FTO- на 16,0% ($p<0,001$), Т/А-генотипом та А/А-генотипом – відповідно на 18,4% і 22,1% ($p<0,001$) без вірогідної міжгрупової різниці. НФА у хворих усіх груп зростала, про що свідчить збільшення цього показника порівняно з контрольною групою, але найбільше у хворих з А/А генотипом FTO як в групі БА, поєднаної з Ож, так і в групі порівняння з ізольованим Ож ($p<0,001$). Поряд з цим, активація системи протеолізу була більш виражена у носіїв А/А генотипу FTO. Так показники протеолітичної активності плазми крові в основній групі зростали із Т/А-генотипом FTO- на 24,0% ($p<0,001$), А/А-генотипом – відповідно на 36,2% ($p<0,001$).

Серед обстежених, враховуючи вік пацієнтів, лише у 20% хворих рівень загального холестерину був вище норми. У більшості спостерігалася дисліпідемія, а саме збільшення рівня тригліцеридів та зменшення показників ЛПВЩ при нормальних показниках загального холестерину (табл. 3).

Таблиця 1

Дистрибуції поліморфізму гена FTO в основній групі

Ген			II група (БА+Ож), n=57		χ^2	p	p1
			абсолютна кількість, n	%			
FTO	Алелі	T	68	59,65	0,16	0,6922	>0,05
		A	46	40,35			
	Генотипи	T/T	21	36,84			
		T/A	26	45,61			
		A/A	10	17,55			

Примітка. p – вірогідність різниць частот між генотипами за критерієм χ^2; p1 – вірогідність різниць показників відносно шкали рівноваги генотипів Hardy-Weinberg

Таблиця 2

Показники антиоксидантної системи у хворих на бронхіальну астму, поєднану з Ож, залежно від поліморфізму гену FTO (M±m)

Показник	Контрольна група, n=20	Генотипи гена FTO, n=57		
		T/T, n=21	T/A, n=26	A/A, n=10
Малоновий альдегід, мкмоль/л	11,26±0,51	15,68± 0,66*	14,03±0,65*	14,77±0,78*
Окиснювальна модифікація білків, од. опт. густ./мл	1,12±0,07	1,65±0,15*	1,53±0,09*	1,44±0,08*
ГВ, мкмоль/мл	1,01±0,06	0,47±0,026*	0,50± 0,028*	0,51±0,03*
ГП, нмоль ГВ на 1 г Нв за 1 хв.	155,1±4,94	106,1±5,36*	103,4±6,74*	122,5±10,09*
ГТ, мкмольНАДФ$_2$ на 1 г Нв за 1 хв	157,7±3,29	165,1±4,94	168,1±5,32*	163,4±6,74*
Каталаза, мкмоль/хв · л	32,55±0,30	25,91±1,29*	25,89±0,72*	26,40±0,44*
Загальна антиоксидантна активність плазми крові, %	91,93±0,52	85,56±2,0*	85,13±1,64*	80,01±5,26*

*Примітки: n – кількість спостережень; * – вірогідність змін щодо контролю (p<0,05)*

Таблиця 3

Показник	Контрольна група, n=20	Генотипи гена FTO (БА+Ож), n=57		
		T/T, n=21	T/A, n=26	A/A, n=10
Загальний холестерин	3,91± 0,10	4,06± 0,22	4,28± 0,08*	5,10± 0,20*
ЛПВЩ	1,11± 0,11	1,14± 0,22	0,90± 0,18*	0,63± 0,24*
β-ліпопротеїди	44,07±1,34	44,26± 2,64	52,48± 1,90*	57,83±3,22*
ТГ	1,41± 0,20	1,22± 0,19	1,96± 0,12*	2,24± 0,36*
ІМТ	23,23±0,62	22,04± 0,59	33,3± 2,26*	37,22±1,08*
% жиру в тілі	23,27±2,11	21,24± 1,16	36,08± 2,34*	38,23±1,62*
Вісцеральний жир	3,21± 0,54	4,02± 0,64	9,06± 0,82*	10,0± 1,44*
% вмісту води в організмі	54,42±1,49	54,86± 1,06	46,26± 1,8*	40,32±1,32*
Лептин, нг/мл	7,25 ± 1,41	10,24 ± 1,55	52,73± 3,86*	64,6± 3,84*
Адипонектин, мкг/мл	11,42 ±2,44	10,24± 1,32	9,63± 1,06	7,6± 1,81*
Резистин, нг/мл	6,93± 0,36	5,84± 0,76	6,84± 0,37	8,06± 0,72*

*Примітка: * – різниця достовірна (р<0,05) порівняно з групою здорових осіб.*

Отже, високий вміст вісцерального жиру у хворих на БА найчастіше ($p<0,05$) був пов'язаний із дисліпідемією, з утворенням та накопиченням найбільш атерогенних класів ліпопротеїдів, а саме ЛПНЩ та ТГ. Високий ІМТ в нашому дослідженні, був достовірно пов'язаний та корелював з вмістом лептину ($p<0,001$, $r=0,52$), % жиру в тілі ($r=0,55$). У носіїв гомозиготного варіанта алеля А гену FTO, ІМТ був вище на 2,95±0,3 кг/м^2, ніж при наявності гомозиготного варіанта аллеля Т. Хворі з ожирінням, носії А-алеля гену FTO, мали вищий показник ІМТ, вмісту вісцерального жиру та лептину. У пацієнтів з бронхіальною астмою, поєднаною з ожирінням та носіїв алеля А гену FTO, спостерігався важчий перебіг захворювання та гірша контрольованість астми. Встановлено, згідно з загальним опитувальником MOS SF-36 та анкетою госпіталю Святого Георгія (SGRQ), низький рівень якості життя у хворих на БА, поєднану з Ож (зниження фізичного компоненту здоров'я до 36,42±0,86 балів та психічного компоненту здоров'я до 29,92±1,27 балів). Так, наприклад, фізичне функціонування (ФФ) в групі хворих на БА, поєднану з Ож, майже вдвічі нижче від показників у групі практично здорових осіб (44,42±2,26 балів проти 98±1,14 балів відповідно). Зниження показника ФФ відбувається за рахунок зниження фізичної сили та активності у обстежених пацієнтів, що значно утруднює утруднює виконання повсякденних справ хворими на БА, особливо за поєднання з Ож.

Отже БА, поєднана з Ож, істотніше обмежує соціальну активність людини, ніж БА та Ож, як окремі нозології.

Уперше на підставі виявлених змін запропоновано методику удосконаленого лікування БА, поєднаної з Ож, з використанням гіполіпідемічного засобу комбінованої дії (симвастатин у поєднанні з езитимібом) «Інеджі». Як відомо, окрім холестеринзнижуючих властивостей статини здійснюють багато холестериннезалежних, плейотропних ефектів, включаючи протизапальні.

Застосування гіполіпідемічного засобу в комплексному лікуванні БА, поєднаної з Ож, у носіїв А-алелі гену FTO, виявило позитивний вплив на показники ліпідного спектру (зниження загального холестерину, ТГ, збільшення ЛПВЩ), адипокінового профілю (зниження лептину крові), протеолітичну активність плазми крові (зниження лізису низько- та високомолекулярних білків та колагенолітичної активності крові у динаміці лікування), інтенсивність пероксидного окиснення ліпідів та окиснювальної модифікації білків, зменшуючи інтенсивність симптомів захворювання та покращуючи якість життя.

Проведене анкетування за допомогою опитувальників SF-36 показало вищий рівень якості життя у пацієнтів, яким на тлі базисного лікування було призначено комбінований гіполіпідемічний препарат (симвастатин у поєднанні з езитимібом), що відображалося у вищих балах інтегральних показників психічного та фізичного компонентів здоров'я (на 20%).

У хворих на БА та Ож після стандартного медикаментозного лікування у поєднанні з використанням гіполіпідемічного засобу комбінованої дії (симвастатин у поєднанні з езитимібом) «Інеджі» виявлено позитивну динаміку клініко-лабораторних, функціональних даних та покращення контролю астми.

Висновки і пропозиції. 1. Застосування на тлі базисної терапії, у хворих за наявності виявленого поліморфізму гену FTO (носії T/A та A/A генотипу), гіполіпідемічного засобу комбінованої дії (симвастатин у поєднанні з езитимібом) «Інеджі» в комплексному лікуванні бронхіальної астми, поєднаної з ожирінням, покращує показники ліпідного спектру ($p<0,05$), адипокінового профілю ($p<0,05$), протеолітичну активність плазми крові, інтенсивність пероксидного окиснення ліпідів та окиснювальної модифікації білків ($p<0,05$).

2. При лікуванні хворих на бронхіальну астму, поєднану з ожирінням, доцільно включати гіполіпідемічні препарати до комплексної терапії, в зв'язку з позитивним впливом на самопочуття хворих, зменшення інтенсивності симптомів захворювання та покращення якості життя.

Перспективою подальших досліджень є вивчення віддалених результатів комплексного лікування хворих на бронхіальну астму, поєднану з ожирінням, з урахуванням поліморфізму генів, із застосуванням гіполіпідемічних препаратів.

Список літератури:

1. Barnes P. J. Corticosteroid resistance in patients with asthma and chronic obstructive pulmonary disease / P. J. Barnes // J. Allergy. Clin. Immunol 2013. – Vol. 131(3). – P. 636-645.
2. Boulet L. P. Asthma and obesity / L. P. Boulet // Clin. Exp. Allergy. – 2013. – Vol. 43, N 1. – P. 8-21.
3. Juel C. T., Ulrik C. S. Obesity and asthma: impact on severity, asthma control, and response to therapy / C. T. Juel, C. S. Ulrik // Respir Care. – 2013. – Vol. 58. (5). – P. 867-873.
4. Melen E. Genome-wide association study of body mass index in 23 000 individuals with and without asthma / E. Melen, R. Granell, M. Kogevinas, P. Mancuso P. [et al.] // Clin Exp Allergy. – 2013. – Vol. 43(4). – P. 463-474.
5. Vos T. Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 301 acute and chronic diseases and injuries in 188 countries, 1990-2013: a systematic analysis for the global burden of disease study 2013 / T. Vos, R. M. Barber, B. Bell // Lancet. – 2015. – Vol. 386. – P. 743-800.
6. Zhao X M. R. FTO and obesity: mechanisms of association. Curr Diab Rep. – 2014. – Vol. 14(5). – P. 486.
7. Величко В. І. Бронхіальна астма, ожиріння та гастроезофагеальна рефлюксна хвороба: можливі механізми взаємозв’язку / В. І. Величко Я. І. Венгер, О. М. Платонова // Одеський медичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 57-62.
8. Вишнивецкий И. И. Диагностика и выбор стартовой терапии бронхиальной астмы в рекомендаціях GINA 2014: новые акценты и вопросы, оставшиеся без ответа / И. И. Вишнивецкий // Здоров’я України XXI сторіччя. – 2014. – Тематич. № 3, вересень: Пульмонологія. Алергологія. Риноларингологія. – С. 9-11.
9. Минеев В. Н. Особенности лептиновой сигнализации при бронхиальной астме/ В. Н. Минеев, Т. М. Лалаева, Т. С. Васильева// Вестник СПбГУ. – 2013. – Сер. 11. – Вып. 1. – С. 34-44.
10. Пасієшвілі Т. М. Ліпідний та цитокіновий спектр крові у хворих на бронхіальну астму, що перебігає на тлі ожиріння / Т. М. Пасієшвілі // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Медицина». Випуск 24.- 2012. – № 1024. – С. 38-41.
11. Победенная Г. П. К вопросу о коморбидной патологии: бронхиальная астма и ожирение / Г. П. Победенная, С. В. Яйцева // Астма та алергія. – 2014. – № 2. – С. 54-61.
12. Ревякина В. А. Современные подходы к терапии больных бронхиальной астмой / В. А. Ревякина // Практическая пульмонология. – 2014. – № 1. – С. 83-87.
13. Федосеев Г. Б. «Многоликая» бронхиальная астма / Г. Б. Федосеев, В. И. Трофимов // Российский аллергологический журнал. – 2010. – № 2. – С. 40-53.
14. Фомина Д. С. Бронхиальная астма и ожирение: поиск терапевтических моделей/ Д. С. Фомина, Л. А. Горячкина, Ю. Г. Алексеева // Пульмонология. – 2014. – № 6. – С. 94-100.

Федив А.И., Мельник Е.Б.
Буковинский государственный медицинский университет

ГИПОЛИПИДЕМИЧЕСКАЯ ТЕРАПИЯ В КОМПЛЕКСНОМ ЛЕЧЕНИИ БРОНХИАЛЬНОЙ АСТМЫ, В СОЧЕТАНИИ С ОЖИРЕНИЕМ, С УЧЕТОМ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНОВ

Аннотация
У больных бронхиальной астмой и ожирением исследованы основные патогенетические особенности, с учетом полиморфизма генов. Проведена оценка антропометрических данных, исследования изменений окислительной модификации белков, протеолитической и фибринолитической активности системы крови, оксидантно-протиоксидантного гомеостаза, изменений липидного и адипокинового профиля. Предложена методика совершенствования лечения путем включения в комплексную терапию гиполипидемического препарата (симвастатин в сочетании с езитимибом), в зависимости от выявленного полиморфизма гена FTO.
Ключевые слова: бронхиальная астма, ожирение, полиморфизм генов, гиполипидемическая терапия.

Fediv A.I., Melnik E.B.
Bukovinan State Medical University

HYPOLYPEDEMIC THERAPY IN COMPLEX TREATMENT OF BRONCHIAL ASTHMA COMBINED WITH OBESITY, WITH REGARD TO POLYMORPHISM OF GENES

Summary
In the patients with bronchial asthma and obesity, the main pathogenetic features are studied, taking into account the polymorphism of the genes. The estimation of anthropometric data, studies of changes in the oxidation modification of proteins, proteolytic and fibrinolytic activity of the blood system, oxidant-antioxidant homeostasis, changes in the lipid and adipokin profiles have been made. The technique of improving treatment by incorporating a hypolipidemic drug (simvastatin in combination with ezithimib) into the complex therapy is proposed, depending on the detected polymorphism of the FTO gene.
Keywords: bronchial asthma, obesity, polymorphism of genes, hypolipidemic therapy.

АРХІТЕКТУРА

УДК 727

АРХІТЕКТУРА СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ: ШКІЛЬНІ КОМПЛЕКСИ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗІ СКЛАДНИМ РЕЛЬЄФОМ

Карбан А.А.
Київський національний університет будівництва і архітектури

У статті розглянуто особливості формування шкільних комплексів на територіях зі складним рельєфом в Україні. Вказано актуальність створення подібних типів навчальних закладів. Зазначено історичні етапи впливу на сучасний стан освітньої галузі. Проаналізовано фактори й умови формування комплексів. Наведено приклад організації шкільного комплексу на складному рельєфі.
Ключові слова: система освіти, шкільний комплекс, архітектурно-планувальна організація, рельєф, «openspace», фактор.

Постановка проблеми. Освіта – невід'ємна складова життя кожної людини, адже вона є обов'язковою як на правовому, так і на суспільному рівнях. Зважаючи на постійний прогрес науки і техніки, зміни в навчанні та в його матеріально-просторовому втіленні – архітектурі навчальних закладів – є необхідними супровідними ланками всеохоплюючого руху вперед. Розвиток архітектури навчальних закладів базується на вдосконалених освітніх програмах, що зі свого боку потребують нових підходів в об'ємно-просторових вирішеннях будівель.

Створення сучасних навчальних закладів є проблемним питанням, оскільки нормативна база з питань їхнього проектування, що існує на сьогодні, є застарілою і перебуває у процесі роботи й удосконалення.

Орієнтація України на європейські стандарти, в тому числі і в освітній сфері, вимагає від фахівців глибокого аналізу та освоєння світового досвіду, опрацювання теоретичних засад дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, проведені науковцями, що стосуються теми архітектурно-планувальної організації шкіл на територіях зі складним рельєфом, можна диференціювати на питання різного характеру: функціонально-планувальні, архітектурно-просторові, екологічні, ландшафтно-естетичні, економічні, педагогічні, психологічні і геологічні. Уваги заслуговують праці вчених-архітекторів: Т. Ернст [3], О. Слєпцова [11, 12], С. Сьомки [13], Л. Ковальського [4]; науковців у сферах загальнотеоретичних проблем розвитку сучасної освіти і педагогіки, історії педагогіки: М. Левківського [8], В. Мадзігона [9]; у галузях психології і філософії: В. Доротюка [2], Л. Тарабасова [14], Г. Брюгельмана [15], К. Робінсона [10]. Аспекти організації будинків та споруд на територіях зі складним рельєфом висвітлюють В. Крогіус [5, 6], Ю. Курбатов [7], Л. Горніак [1].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема архітектурних рішень шкільних закладів, що нині функціонують по України, полягає у тому, що вони, переважно, прості і невиразні, відповідають лише використанню. Тому постає питання щодо перепланування та переорганізації освітніх закладів, надання будівлям виразності й образності. Метою у цьому випадку є забезпечення ідентифікації дитини зі шкільним закладом, створення гармонійного і комфортного середовища, надання всіх можливостей для продуктивної роботи і становлення дитини в суспільстві.

Окрім актуальності впровадження нових зразків навчальних закладів в Україні (введення МОН України опорних шкіл з вересня 2017), ідея утворення шкільних комплексів на складних рельєфах продиктована глобальними проблемами сьогодення, а саме станом екології і збереження здоров'я. Важливими нині є території, непридатні для будівництва за умовами рельєфу і геології: яри, балки, крутосхили, зсувні площі тощо. Такі ділянки є екологічно чистими і включаються генеральними планами міст до складу озеленювальних територій, а з розвитком технологій, їхнє використання стає все більш можливим і затребуваним.

Головною метою цієї роботи є виявлення засад можливого упровадження нового зразка шкільних комплексів, зокрема освітніх закладів на територіях зі складним рельєфом. Ці принципи базуються на історичних передумовах і факторах впливу на архітектуру і будівництво.

Виклад основного матеріалу. На формування системи освіти і типів навчальних закладів України безпосередньо вплинули історичні події становлення і розвитку держави, що наведені у таблиці 1.

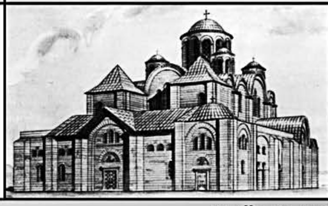
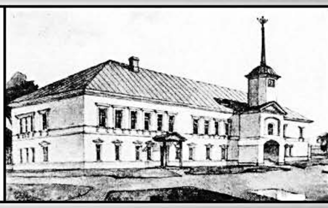
Зараз систему освіти України поділяють на дошкільну (дитячі ясла, садки, ясла-садки) загальну, що включає в себе початкову, базову і повну середні, а також позашкільну освіти (школи, гімназії, ліцеї, школи-інтернати і т.д.) і професійну: професійно-технічну, вищу і післядипломну (коледжі, училища, інститути, академії, університети, асистентатура, інтернатура і т.д.). Кожен заклад вимагає інших засад проектування і будівництва, що безперечно опираються на правила зазначені державно-будівельними нормами, але мова йде про принципи проектування архітектурного рішення, як унікального об'єкту, що задовольняє всебічні потреби дитини.

Зміни системи освіти, навчального розпорядку, підходів до влаштування приміщень

у пошуку кращого отримання і засвоєння знань, тривожать не лише українців, актуальними ці питання є і для інших країн. Стимулюють пошук найкращих вирішень цих проблем низка досліджень для порівняння і статистики. Наприклад, Міжнародна програма з оцінювання освітніх до-

Таблиця 1

Періоди формування освітніх закладів в Україні

	ПЕРІОД	ПОДІЇ	ПРИКЛАД	
I	**IX -XII** Витоки шкільного навчання "Книжне вчення"	Прийняття християнства. Створення першої школи в Десятинній церкві. Навчання на основі слов'янської азбуки під впливом християнських світоглядів.		Десятинна церква 996р.
			КИЇВСЬКА РУСЬ	
II	**XIII - XV** Період татаро-монгольських набігів	Початок формування навчальних закладів. Впровадження індивідуальної професійної освіти. Навчання у церковних школах. Краківський і Празький університети.		Школа вірменської єпархії 1370р.
			МОНАСТИРСЬКА ОСВІТА	
III	**XVI - XVIII** Національно-визвольний і культурно-просвітницький рухи	Початок структурної побудови мережі освітніх установ, формування архітектурного образу. Виявлення форм Українського бароко в архітектурі учбових будівель Утворення Братських шкіл, колегіумів Поділ освіти: ● початкова ● середня ● вища		Києво-Могилянська академія 1632р.
			БРАТСЬКІ ШКОЛИ	
IV	**XVIII - XIX** Структурний розвиток освіти	Утворення початкової і середньої школи, спеціалізованих і вищих профільних навчальних закладів. ● елементарна освіта ● середня освіта ● вища освіта Пошуки народного стилю і архітектурного образу навчальних закладів України		Харківський колегіум 1734р.
			СТРУКТУРУВАННЯ ОСВІТИ	
V	**XIX – поч. XX ст.** Формування навчальних зон	Розвиток мережі і типів навчальних будівель. Утворення земських шкіл. Запровадження єдиних методів навчання. Визначення нормативів і технічних умов будівництва шкіл.		Двокомплектна земська школа в с. Млини Лохвицького повіту 1912 р. арх. О.Г.Сластіон
			ЗЕМСЬКІ ШКОЛИ	
VI	**XX. 20-80 pp.** Формування системи безперервної освіти	Домінантна роль школи в структурі населеного пункту. Кількісний розвиток мережі навчальних закладів. Створення типових проектів. Формування системи безперервного навчання і комплексної мережі учбових будівель.		Проект 65-426/1, будувався з 1976 до 1991 рр.
			"ЗРАЗКОВІ" ПРОЕКТИ	
VII	**90-ті рр XX – поч. XXI ст.** Сучасний етап	Створекння індивідуальних проектів. Прийняття нових законів щодо архітектури загальноосвітніх закладів, внесення коректив та доповнень до державних будівельних норм. Можливість вибору профілю школи.		Новопечерська школа, Київ, Студія ландшафтної архітектури Максима Коцюби 2014р.
			ВІЛЬНИЙ ВИБІР	

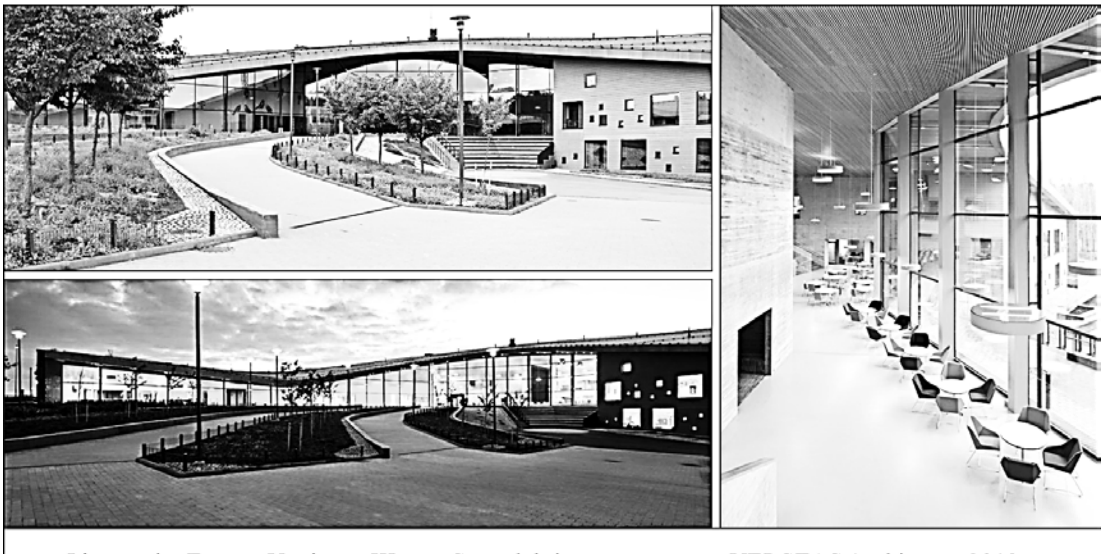
Джерело: [розроблено автором]

сягнень учнів PISA, проводить тестування учнів різних країн кожні 3 роки, проект Міжнародної асоціації вимірювань навчальних досягнень – TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Studies), з 1995 р., кожні чотири роки проводять вимірювання якості навчання з математики та природничих дисциплін учнів 4-х та 8-х класів навчальних закладів різних країн, Міжнародна програма PIRLS вивчає якість читання та розуміння тексту учнями 4-х класів. Ці програми підтримують на належному рівні освітню галузь і провокують її розвиток.

Зміни в навчальних програмах диктують архітектурно-планувальну організацію освітніх закладів. Так, наприклад, каркасом високих показників успішності слугує гнучкий вибір профільності, що веде за собою відмову від стандартних форм приміщень (поділ на кластери, відкритий спільний простір). Образність, психологічний комфорт (вибір кольору, освітлення, форми залежно від віку дітей), екологічність (використання натуральних матеріалів, озеленення, енергоефективність), принципи багатофункціональності, які полягають в тому, що учні можуть комфортно перебувати в закладах подібного типу цілий день і ніч (інтернатний і пансіонний тип), школа може мати універсальні приміщення (бібліотека, концертні зали) для всіх жителів – ці засади відіграють не менш важливу роль.

Завданням навчальних закладів на сьогодні є задоволення не лише стандартизованих функцій та загальноприйнятий набір предметів, дітям дають вибір і враховують їхні потреби. Допомогою в цьому є архітектурно-планувальна організація установ. Прикладами такого підходу можуть бути школи Фінляндії і Данії (рис. 1), які відмовилися від стандартної розбивки на класи і використовують замість них вільний відкритий простір (openspace). В ньому учні сидять там, де їм зручно, вільно ходять під час занять і активно спілкуються. Такий досвід показує, що архітектура шкільних будівель відіграє не менш важливу роль в освітньому процесі, ніж сама методика навчання, доказом цього є дослідження Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів PISA, за даними якої у 2015 році, Фінляндія ввійшла в п'ятірку лідерів з підготовки й обізнаності учнів.

Шкільні комплекси на складному рельєфі беззаперечно передбачають цікаві архітектурні

Фінляндія. Еспоо, Усімаа. Школа Saunalahti, спроектована VERSTAS Architects, 2012р.

Данія. Копенгаген. Ørestad Gymnasium, спроектована 3XN ROLE. 2007р.

Рис. 1. Приклад шкіл з використанням «відкритого простору»

Джерело [16]

Рис. 2. А.А. Карбан, дипломний проект «Принципи формування навчально-виховних комплексів в умовах територій зі складним рельєфом», 2016 р.

Джерело: [розроблено автором]

рішення, що зумовлені зовнішніми і внутрішніми факторами впливу (зовнішні: природно-кліматичні, містобудівні, соціально-економічні, демографічні, екологічні, історико-культурні, політичні; внутрішні: функціонально-технологічні, інженерно-технічні, естетичні).

Особливістю такого шкільного комплексу є пластика рельєфу, залежно від типів схилів, на якому він розташовуватиметься. Вона впливає на функціонально-технологічні, санітарно-гігієнічні, естетичні рішення будівлі. Ступінь крутості рельєфу, наявні ґрунти, орієнтація схилу відносно сторін світу впливає на архітектурно-планувальне і конструктивне рішення, що так само формує естетичний образ будівлі. Так, наприклад, при повторенні однакових або схожих об'ємів, можна цікаво виявити топографічну структуру і внести чіткий ритм у загальну композицію. Забудова при цьому може підкреслювати точки ландшафту, що домінують.

Варіантом організації шкільного комплексу на складному рельєфі є проект А. Карбан «Принципи формування навчально-виховних комплексів в умовах територій зі складним рельєфом» (рис. 2).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У зв'язку з потребою пошуку додаткових альтернативних навчальних закладів для України, ідея шкільних комплексів на територіях зі складним рельєфом, як місцинами вільними під новостворення, є можливим і актуальним завданням. Аналіз історичних передумов, сучасних тенденцій і факторів впливу на архітектурно-планувальну організацію подібних шкільних комплексів, демонструє вірогідність будівництва таких установ.

Навчальні заклади України повинні стати такими осередками, де діти зможуть комфортно перебувати протягом дня. Архітектура має бути водночас опорою і поштовхом для розвитку, створювати дружню атмосферу і надихати дітей, відповідати природнім потребам особистості.

Список літератури:

1. Горниак Л. Использование территории со сложным рельефом под жилую застройку / Ладислав Горниак. – М.: Стройиздат, 1982. – 72 с.
2. Доротюк В. І. Педагогічні умови професійного самовизначення старшокласників / В. І. Доротюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Педагогіка. – 2014. – Т. 251, Вип. 239. – С. 10-14.
3. Ернст Т. К. Принципи формування архітектурного середовища дитячих освітньо-виховних закладів: дис. канд. архітектури: 18.00.01 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. – К., 2007. – 204 арк. + дод.: арк. 205-406: іл. – арк. 176-204.
4. Ковальський Л. Н. Опыт проектирования, строительства и эксплуатации школьных зданий, возводимых в сложных инженерно-геологических условиях: (обзорная информация) / Л. Н. Ковальський, О. С. Слепцов. – Сер. Гражданские здания. – М.: Ротапринт ЦНТИ по гражданскому строительству и архитектуре, 1986. – Вып. 3. – 44 с.
5. Крогиус В. Р. Город и рельеф / В. Р. Крогиус. – М.: Стройиздат, 1979. – 128с.
6. Крогиус В. Р. Градостроительство на склонах / В. Р. Крогиус. – М.: Стройиздат, 1988. – 328 с.
7. Курбатов В. В. Градостроительство в горной местности / В.В. Курбатов // – М.: Знание, 1987. – 64 с.
8. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 4-те. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
9. Мадзігон В. М. Сучасне навчальне середовище і електронна педагогіка / В. М. Мадзігон, В. В. Лапінський // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – № 3. – С. 3-6.

10. Робінсон К.. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту. – Львів: Літопис, 2016. – 258 с.
11. Слєпцов О. С. Архітектура сучасної школи: Гімназія новітніх біотехнологій. – К.: А+С, 2011. – 120 с.: іл.
12. Слєпцов О. С. Особенности архитектурно-планировочных решений школьных зданий в сложных инженерно-геологических условиях строительства // Строительство и архитектура: Сб. науч. тр. – Киев: Будивэльнык, 1985. – Вып. 21. – С. 57-62 (соавтор Л. Н. Ковальский).
13. Сьомка С. В. Автореф. дис. канд. архіт.: «Архітектурно-планувальна організація будівель ліцеїв та гімназій». – Київ, 1996.
14. Тарабасова Л. Г. Соціалізація дітей з особливими потребами. Теоретико-методологічне дослідження / Л. Г. Тарабасова // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2015. – Вип. 9. – С. 132-139.
15. Brьgelmann Hans: „Vermessene Schulen – standardsierte Schьler. Zu Risiken und Nebenwirkungen von PISA, Hattie, VerA und Co.» Weinheim und Basel (Beltz) 2015.
16. Archdaily – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archdaily.com

Карбан А.А.
Киевский национальный университет строительства и архитектуры

АРХИТЕКТУРА СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ УКРАИНЫ: ШКОЛЬНЫЕ КОМПЛЕКСЫ НА ТЕРРИТОРИИ СО СЛОЖНЫМ РЕЛЬЕФОМ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности формирования школьных комплексов на территориях со сложным рельефом в Украине. Указано актуальность создания подобных типов учебных заведений. Наведены исторические этапы влияния на современное состояние образования. Проанализированы факторы и условия формирования комплексов. Приведен пример организации школьного комплекса на сложном рельефе.
Ключевые слова: система образования, школьный комплекс, архитектурно-планировочная организация, рельеф, «openspace», фактор.

Karban A.A.
Kyiv National University of Construction and Architecture

ARCHITECTURE OF MODERN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE: SCHOOL COMPLEXES IN TERRITORIES WITH A COMPLEX RELIEF

Summary
The article deals with the peculiarities of the formation of school complexes in territories with complex relief in Ukraine. The urgency of creation of similar types of educational establishments is indicated. The historical stages of influence on the current state of the educational branch are noted. The factors and conditions of formation of complexes are analyzed. An example of organization of a school complex on complex relief is given.
Keywords: education system, school complex, architectural and planning organization, relief, «openspace», factor.

УДК 711.553.9:725.87

ОСНОВНІ ФАКТОРИ, ЩО ФОРМУЮТЬ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНУ СТРУКТУРУ ЯХТОВИХ КОМПЛЕКСІВ В УМОВАХ РІЧКОВОГО СУДНОПЛАВСТВА

Шкурупій М.Ю.
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

У статті розглянуто основні фактори, які формують архітектурно-планувальну структуру сучасних яхтових комплексів розташованих на берегах та акваторіях внутрішніх водойм. Визначені основні типологічні відмінності між річковими та морськими яхтовими гаванями. Наведено загальні положення з проектування даного типу об'єкта, грунтуючись на аналізі закордонної галузевої нормативної літератури та досвіду проектування. Визначені основні функціональні групи будівель та споруд, які можуть бути розташовані на береговій частині комплексу та безпосередньо впливають на загальну планувальну концепцію території суходолу і гавані вцілому.
Ключові слова: яхтовий комплекс, фактор, архітектурно-планувальна структура, акваторія, річкове судноплавство.

Постановка проблеми. Проектування та будівництво яхтових комплексів (марин) це створення нового містоутворюючого середовища. Це надзвичайно складний багатостадійний процес на початку якого завжди йде виявлення, аналіз та розрахунок багатьох розрізнених факторів, за результатами яких потім складається цілісна архітектурно-планувальна концепція майбутнього об'єкту і основа для подальшого проектного моделювання. Особливу ретельність приділяють при проектуванні яхтових комплексів розташованих на природних (озерах, річках) та штучних (водосховищах,каналах) внутрішніх водних шляхах, де є обмеження по глибині, гідро-морфології дна та берегів водойм, вітровому режиму, сезонності льодоходу та рівню води.

У процесі проектування даного типу об'єкта, в нашій державі, доводиться стикатись з проблемою відсутності єдиної систематизованої галузевої нормативної бази та суттєвим браком інформації, що в свою чергу змушує проектувальника спиратись на розрізнені державні норми об'єктів схожих за типологією та використовувати інформацію із закордонних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна вітчизняна інформативна база, яка б повною мірою освітлювала питання проектування та будівництва яхтових гаваней, містить недостатню кількість ґрунтовних видань та публікацій, у зв'язку з чим доводиться більше використовувати закордонні джерела орієнтовані на дану тематику.

Проте, деякі загальні теоретичні положення та практичні задачі пов'язані із проектуванням яхтових гаваней представлені в монографіях та публікаціях А.Е. Богомолова, П.Н. Новоселова, Г.Н. Смірнова та В.В. Арістархова та деяких інших дослідників.

Також треба зазначити, що кожне іноземне галузеве видання висвітлює як всю концепцію створення комплексу вцілому так і певний, окремий аспект на якому акцентують увагу. Наприклад, у спеціальній літературі Американської Асоціації Цивільних Інженерів основна увага приділена основним етапам проектування при створенні яхтової гавані, у публікаціях Європейського Морського Інституту це питання перспектив розвитку прибережних територій в умовах міської забудови та проблема публічного і приватного просторів в умовах громадських територій.

Поряд з цим слід додати, що згідно іноземній нормативній практиці в єдиний стандарт, який діє на територіях багатьох держав, можуть бути внесені поправки, залежно від країни де вони приймаються, – незначні, або досить суттєві аж до уніфікації форм акваторій та використання певного архітектурного обліку будівель.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних формоутворюючих факторів, які впливають на архітектурно-планувальну структуру територій яхтових комплексів та його функціонального наповнення з урахуванням особливостей річкового судноплавства.

Виклад основного матеріалу. Активний процес популяризації вітрильних видів спорту на початку 60-х років XX та протягом XXI сторіччя, обумовив глобальний стрімкий розвиток яхтового туризму, водних видів спорту і сформував сталий попит населення на наявність інфраструктури для проведення дозвілля біля води.

Напочатку, процес становлення яхтового комплексу як архітектурно-планувального об'єкта, припускав кооперацію розрізнених існуючих малих підприємств, які виконували вузькоспеціалізовані роботи у сфері яхтингу з іншими утворюючи більш ефективну структуру з надання комплексних послуг та залучення більшої кількості клієнтів. Пізніше динаміка розвитку яхтового туризму примусила їх еволюціонувати в більш гнучкі та складніші планувальні структури – почали з'являтись багатофункціональні комплекси для задоволення широкого спектру потреб населення – від послуг з надання швартувального місця для яхт та організації різних видів відпочинку до придбання житла з власним причальним місцем.

Існують два види яхтових комплексів морські (відкриті) та комплекси на внутрішніх водоймах країни. Морські комплекси, зазвичай, мають більш розгалужене планування території, велику площу акваторії та можуть об'єднуватись у мережу вздовж берегової лінії на відстані одноденного переходу (до 100 км). Вони, зазвичай, розташовуються на великих ділянках площею від 8 до 75 га території.

На відміну від морських яхтових портів, річкові комплекси потребують більш раціонально-

го та компактного планування, скороченню всіх відстаней між основними будівлями та функціональними зонами, влаштування більш компактних трас інженерних мереж, підвищеної уваги до його архітектурного обліку, який формує значну частину видової перспективи міста або приміської рекреаційної зони.

Комплекси на внутрішніх водоймах займають незначну площу, зазвичай, до 8 га, розташовуються за течією та мають специфічне планування обумовлене геометрію берегів водойми. Навідміну від морських, внутрішні комплекси дуже часто бувають сезонними і активно функціонують влітку,а взимку підіймають якірне та швартувальне спорядження.

Особливу увагу при проектуванні яхтового порту приділяють плануванню акваторії. Окремо розраховують площу дзеркала води необхідного для влаштування нормативної стоянки плавзасобів. Зазвичай, площа суходолу, необхідна для влаштування багатьох типів пристаней з повним обслуговуванням яхт приблизно дорівнює площі дзеркала води, необхідної для швартування та виходу до вхідних каналів. За даними Інституту Гідрологічних досліджень Американської Асоціації Цивільних Інженерів (ASCE) приблизно від 25 до 35 суден, які пришвартовані в гавані, середньою довжиною від 10 до 12 м (35-40 футів) можуть бути розміщені на 1 га водного простору. Точні показники залежать від фактичної довжини суден, форм внутрішньої акваторії, площі маневрової акваторії та окремих зон для маневрування [1, с. 203]. Якщо відкритий простір акваторії та інші морехідні параметри яхтового комплексу зведені до мінімуму, як у випадку його розташування на берегах річок та водосховищ, то в таких гаванях увага акцентується саме на розвитку водної частини порту, а площа суходолу зменшується на 25-30%.

Із вищенаведеного випливає, що для точного розрахунку всіх параметрів яхтового комплексу потрібних для функціонування його як системи, необхідно врахувати наступні фактори.

Соціально-економічні фактори. Найважливіша категорія впливу, яка визначає загальну архітектурно-планувальну концепцію об'єкта в цілому. Головний соціально-економічний фактор, це **наявність цільової групи людей, фірм та компаній** зацікавлених у послугах яхтового комплексу. Ключовими пунктами для визначення попиту на послуги яхтових портів є демографічні та економічні характеристики району розташування порту, а також поточна інформація про кількість малих суден в регіоні (кількісна статистика володіння плавзасобами, тенденції до збільшення фрахту або оренди човна, тощо), в тому числі вичерпна інформація про стан малого флоту в заданому географічному районі (яхти яких розмірів та класу переважають та їх технічна характеристика).

Сезонність експлуатації яка впливає на функціонування яхтових комплексів (цілорічного та сезонного типу), для використання в зимовий період яхтові комплекси сезонного типу додатково пропонують зимові види відпочинку [3, с. 248].

Наступний фактор – **район обслуговування**. При визначенні району обслуговування, береться до уваги ймовірне географічне положення об'єкта, де розраховується можливість постійної концентрації не менш ніж 80% користувачів або арендарів плавзасобів. Радіус обслуговування для зберігання суден на плаву, такий же, як радіус для надання послуг з короткострокової якірної стоянки суден ($R = R$ *глибина внутрішніх вод*), а також для надання послуг зі спуску та зберігання плавзасобів [1, с. 136].

Тільки правильне соціально-економічне прогнозування ситуації на стадії передпроектного рішення, надалі, забезпечить максимальну рентабельність об'єкта та його оптимальне функціональне навантаження.

Природно-кліматичні фактори. При виборі місця для розташування яхтового комплексу враховуються наступні природно-кліматичних фактори:

· можливість затоплення прибережної території (інженерні заходи які запобігають підтопленню територію комплексу зі сторони водойми: створення штучних насипних валів, штучний підйом рівня рельєфу до відмітки де не затоплює, регулювання і водовідвід дощових і паводкових вод)

· природні особливості та характер оточуючого середовища;

· характеристика припливів, пануючих вітрів, річна кількість опадів;

· гідрогеологічні особливості водойми (озера, річки);

· стан та рельєф дна, характер та сила течій, водообмін;

· ландшафт і вид земної поверхні, стан та якість грунтів;

· гідрофізична характеристика фарватера прилеглої водойми;

Також слід враховувати: тип берега (пісок або галька), напрямок вітру (до берега або від берега) і коливання рівня води.

В ідеальному випадку, порт буде розташовуватися в місці, захищеному від руйнівних дій вітру і хвиль, або в місці, де відсутні сильні поверхневі і придонні течії. Таким чином, ділянки, де є природні берегові утворення (уздовж берегової лінії або заплави у напрямку течії русла річки), стають основними для розміщення портової забудови. Тим не менше, існує небезпека, перетворення тих самих захищених областей, на замілені протоки та гавані з послідуючим зменшенням необхідної проектної глибини водойми, це відбувається з тих же причин, які роблять їх привабливими при утворенні захисту від суворих умов штормів та гідрологічних явищ.

Врахування даної групи факторів дозволить суттєво поліпшити довговічність та експлуатаційні можливості причальних споруд та швартувального устаткування, мінімізувати витрати на інженерну підготовку території та забруднення навколишнього середовища.

Містобудівні фактори визначають розміщення яхтових комплексів в структурі прибережно-рекреаційного району або поселення.

Шляхом аналізу структури існуючих прикладів яхтових комплексів виявлено наступні:

· розмір адміністративно-територіальної одиниці, де розташовується комплекс;

· розташування комплексу відносно структури населеного пункту;

· щільність та особливості прилеглої забудови (при розташуванні в межах населеного пункту) або території (заміські ділянки або рекреаційні зони);

· конфігурація ділянки під забудову;

· площа ділянки, яка відведена під забудову;

· характеристика прибережної лінії або ділянки;

Функціонально-планувальні фактори. Фактори, які безпосередньо впливають на композицію території порту. Функціонально-планувальна структура яхтового комплексу є відкритим утворенням, формування якого у кожному конкретному випадку відбувається за різною комбінацією типологічних характеристик [4]

Нижчеперелічені послуги та зручності, як правило, є базовою частиною багатьох портів для маломірних суден. Деякі з цих функцій можуть мати визначальне значення залежно від типу порту, його розташування і особливостям планувального рішення (рис. 1).

Інші функції будуть мати додатковий характер або можуть бути набрані залежно від призначення порту, потреб користувачів, і пріоритетам яким віддає перевагу замовник проекту. Тому, зазвичай у міжнародній практиці прийнято визначати тип яхтового комплексу в залежності від прийнятого проектного рішення.

Найчастіше, річкові яхтові комплекси інтегровані в структуру міської забудови, знаходяться у міській рекреаційній зоні або обмежені фізичними розмірами водойми, тощо. Тому їх місткість не перевищує 350 швартувальних місць, отже відсутня потреба у широкому наборі споживчих функцій, як наприклад у морських яхтових портах.

Для найбільш раціонального розташування об'єктів берегової інфраструктури яхтових комплексів, важливо відокремити прибережні споруди на чотири групи використання: адміністративного, загальногромадського, спеціального та рекреаційного призначення.

Об'єкти адміністративно-господарського призначення. До них відносяться: будівлі адміністрації та начальника порту, співробітників служби безпеки, технічного обслуговування, постів пожежної безпеки, гідрологічної та санітарної служби, пунктів швидкої допомоги.

Об'єкти загальногромадського призначення. Загальногромадські об'єкти широко використовуються як судновласниками так і простими відвідувачами. До них відносяться: стоянки для машин та автотрейлерів (з причепами); паливні та станції технічного обслуговування; стаціонарні туалети і душові; станції для первинної обробки риби (якщо яхтовий комплекс обслуговує плавзасоби для комерційного риболовства); продажу плавзасобів, оренди, будиночки для відпочинку або готелі; магазини для роздрібної торгівлі, плавзасобів, оренди, будиночки для відпочинку або цілі готелі; підприємства громадського харчування, будівлі розважальних закладів.

Об'єкти спеціального (галузевого) призначення обслуговують обмежену кількість людей або спеціальні групи судновласників і тому розміщенні окремо від зони загального користування. До них належать: будівлі та споруди для комерційного риболовства (якщо порт розрахо-

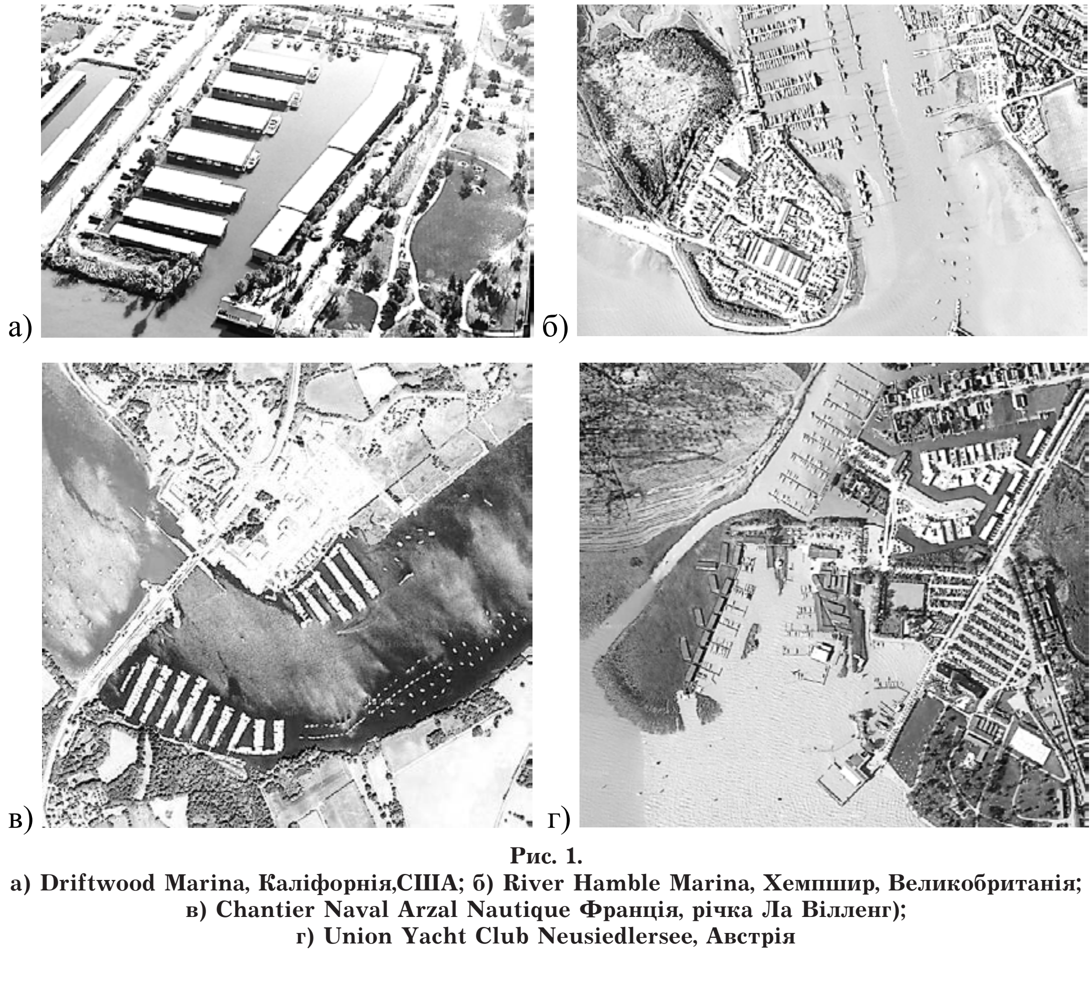

Рис. 1.
а) Driftwood Marina, Каліфорнія,США; б) River Hamble Marina, Хемпшир, Великобританія; в) Chantier Naval Arzal Nautique Франція, річка Ла Вілленг); г) Union Yacht Club Neusiedlersee, Австрія

ваний на прийом маломірних суден для комерційного риболовства), будівництво суден та їх ремонт, будиночки в яких розміщують чарунки для зберігання такелажу та спорядження і складські будівлі (елінги) для сухого зберігання суден.

Об'єкти парково-рекреаційної зони. Тенденція до інтеграції публічного та приватного простору при проектуванні портових споруд ставить проблему збалансованості між об'єктами суспільного та приватного користування. Простір берегової лінії, як правило, залишається відкритим і доступним для громадськості із забезпеченням безперервного руху по доріжкам і тротуарам, що пов'язані із пішохідними площами, риболовецькими причалами, ділянками для пікніків, пляжами, та іншими відкритими просторами.

В залежності від динаміки розвитку порту та його можливого перепрофілювання коли з'являється необхідність у будівництві нових видів будівель та споруд на ранній стадії проектування передбачають зону можливого перспективного розширення комплексу розраховану на певний розрахунковий експлуатаційний період.

Інженерно-технічні фактори. Від прийнятих конструктивних схем тих чи інших споруд безпосередньо залежить комфорт і довговічність експлуатації гавані та ефективність послуг, які пропонує яхтовий порт.

При проектування та будівництві яхтового порту розділяють споруди безпосередньо акваторії та берегової частини.

До споруд акваторії належать: берегоукріплювальні споруди (моли, хвилеломи), причали, пірси, причальні стінки, дно заглиблені палі для влаштування одинарних стоянок суден, плавучі навігаційні вогні, плавучі станції техобслуговування.

Берегова частина комплексу: обладнання для підйому та переміщення суден, елінги для сухого зберігання суден, майданчики для відкритого зберігання плавзасобів, ремонтні та виробничі майстерні, паливні та пожежні станції.

Висновки. До факторів, які впливають на архітектурно-планувальну структуру яхтових комплексів належать: соціально-економічні, природно-кліматичні, містобудівні, функціонально-планувальні та інженерно-технічні.

Розроблення проектного рішення з урахуванням вищеперерахованих факторів робить можливим максимальне збереження цінних площ прибережних територій річок та водосховищ, покращення функціонального взаємозв'язку між будівлями та спорудами порту, збільшення коефіцієнту корисного використання території, поліпшення безпеки судноплавства, підпорядкування існуючих об'єктів прибережної інфраструктури та успішної їх інтеграції у нову забудову у випадку реконструкції вже існуючого яхтового порту.

Список літератури:

1. Gaythwaite J. W. Design of Marine Facilities for the Berthing, Mooring, and Repair of Vessels / John Gaythwaite // Chicago: American Society of Civil Engineers. – 2008. – 564 p.
2. William R. B. Marina developments / William Robert Blain // Michigan, USA Computational Mechanics Publications. – 2007. – 301 p.
3. Global Marina Institute. Glossary of Marina Terms // Sydney, Australia Global Marina Institute Publications. – 2012. – 450 p.
4. Богомолов А. Е. Приёмы формирования территории и акватории яхтенного комплекса // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник. – К., КНУБА, 2008. – Вип. 18. – С. 244-250.
5. Смирнов Г. Н., Аристархов В. В. и др. Порты и портовые сооружения. – М.: Издательство АСВ, 2003. – 464 с.; ил.
6. Морская литература [Електронний ресурс]: Современный яхтенный порт-марина. Практика создания / П. Н. Новоселов – 2011. – Режим доступа: http://www.morkniga.ru/p816420
7. Указания по компоновке морских портов. – М.: Рекламинформбюро ММФ, 1975. – 113 с.; ил.

Шкурупий М.Ю.
Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ФОРМИРУЮТ АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНУЮ СТРУКТУРУ ЯХТЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ В УСЛОВИЯХ РЕЧНОГО СУДОХОДСТВА

Аннотация
В статье рассмотрены основные факторы, которые формируют архитектурно-планировочную структуру современных яхтенных гаваней расположенных на берегах и в акваториях внутренних водоемов. Определены основные различия между речными и морскими яхтенными комплексами. Приведены общие положения по проектированию даного типа обьекта, основываясь на анализе зарубежной специальной литературы и опыте проектирования в разных странах. Определены функциональные группы зданий и сооружений, которые могут быть расположены на береговой части комплекса и непосредственно влияют на общую планировочную концепцию гавани вцелом.

Ключевые слова: яхтенный комплекс, фактор, архитектурно-планировочная структура, акватория, речное судоходство.

Shkurupiy M.U.
Poltava National Technical Uri Kondratyuk University

MAIN FACTORS WHICH FORM THE ARCHITECTURAL AND LAYOUT STRUCTURE OF SMALL CRAFT HARBORS IN THE CONDITIONS OF INLAND NAVIGATION

Summary
The article contains description of the major aspects which form the architectural and layout structure of modern small craft harbors, which are located on the banks and in the water bodies of inland waters. The main differences between river and marine yacht harbors are determined. General provisions which are base on the analysis of foreign technical literature and design experience in different countries. Represented functional groups of buildings and structures which are locate on the coastal part of the marina and directly affect the overall layout concept of the harbor.
Keywords: marina (small craft harbor), factor, architectural and layout structure, water area (main harbor basin), inland navigation.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159. 923

ПРИЧИНИ ТА ВИДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Березка С.В.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто типи агресивної поведінки. Виділено основні фактори, що впливають на появу та розвиток агресивної поведінки. Висвітлено вплив спадково-характерологічних, резидуально-органічних факторів та особливостей здоров'я на розвиток агресивної поведінки особистості. Проаналізовано соціальні та психологічні детермінанти агресивної поведінки. Створено схему, що відображає складові та взаємодію основних груп факторів, що сприяють появі агресивної поведінки.
Ключові слова: агресивна поведінка, види агресивної поведінки, фактори появи агресивної поведінки: біологічні фактори (спадково-характерологічні, резидуально-органічні, особливості здоров'я), соціальні фактори; особистісні (або психологічні) фактори; хімічні фактори.

Постановка проблеми. Сучасне сьогодення характеризується зростанням агресивності як в цілому суспільства, так і окремої особистості. Збільшення інтенсивності проявів агресії спостерігається у всіх вікових категоріях. Не зважаючи на те, що агресивна поведінка може мати позитивні функції, у більшості випадків вона характеризується деструктивними наслідками як для самої людини, так і для її оточення. Вивчення агресивної поведінки є неможливим без аналізу причин, що її викликають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки представлено в роботах З. Фрейда, К. Лоренца, Д. Зільмана; соціальних факторів – А. Бандури, Р. Берона, Д. Річардсон; психологічних детермінант – Л. Берковіц, Д. Доллард, Н. Міллер та ін.; вплив хімічних речовин на появу агресії досліджували Т. Румянцева, С. Тейлор, К. Леонард, Р. Шунтіх та ін. Взаємозалежність агресії та статі проаналізовано в працях таких вчених, як: Е. Бімен, Г. Берд, Г. Кларк, К. Мойер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У психолого-педагогічній літературі широко висвітлені різноманітні аспекти досліджень феномену агресії та агресивної поведінки, але на сьогодні не має єдиної класифікації причин появи агресивної поведінки.

Метою статті є створення класифікації причин появи та розвитку агресивної поведінки сучасної особистості.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень з проблеми дозволив зробити висновки про те, що термін «агресія» є досить загальним і позначає дію або намір, що має за мету нанесення шкоди іншій людині. Термін «агресивна поведінка» є більш «вузьким» і є однією з форм реагування на різноманітні несприятливі у фізичному та психічному плані життєві ситуації. Форми реагування можна класифікувати в залежності від типів агресії.

Однією з найрозповсюдженіших є класифікація видів агресивної поведінки запропонована Е. Фроммом. Вчений розділив усі прояви агресивної поведінки на два основні види: *доброякісну* та *злоякісну* агресію.

Однією з найрозповсюдженіших є класифікація видів агресивної поведінки запропонована Е. Фроммом [7]. Вчений розділив усі прояви агресивної поведінки на два основні види: доброякісну та злоякісну агресію. Доброякісна агресія на думку Е. Фромма є біологічно адаптованою агресією, як реакцією на загрозу вітальним інтересам індивіда; вона закладена у філогенезі; вона властива як тваринам, так і людям; вона має вибуховий характер і виникає спонтанно як реакція на погрозу;а її наслідок – усунення або самої загрози, або її причини [7]. Злоякісна агресія має за мету лише задоволення агресора (від нанесення шкоди чи власне агресивних дій. Злоякісна агресія властива лише людині.

Л.І. Божович виділила дві основні форми прояву агресії: пряма фізична дія та словесна агресія через образу, залякування.

С. Славінв дещо доповнила класифікацію Л.І. Божович, запропонувавши такі форми: *фізичний напад* (наприклад, удар, укус); *вербальний напад* (наприклад, крикнути, образити); *порушення прав іншої людини* (наприклад, забрати щось силою). С. Фешбек виділяє види агресивної поведінки по відношенню до живих та неживих предметів. Ю.Н. Борисов розділяє агресію на *інструментальну* та *ворожу*. Інструментальною він називає агресивну дію, яка здійснюється задля досягнення конкретної мети. А ворожа агресія здійснюється з метою, щоб спричинити комунебудь біль та страждання. В.І. Журбін пропонує класифікувати прояви агресивної поведінки в залежності від ініціативи нападу: *ініціативна агресія* (агресором є засновник конфлікту) та захисну (коли агресія є реакцією на агресію) [1, 2, 4].

Т.Г. Румянцева поділяє агресію на *індивідуальну* та *соціально-групову* [5].

У словнику практичного психолога та великій психологічній енциклопедії запропоновано класифікувати агресивну поведінку на: реактивну, ворожнечу та інструментальну.

Реактивна агресія є синонімічною до поняття «доброякісної агресії» Е. Фромма і є агресивною дією у відповідь на насилля зі сторони. Вона підрозділяється на афективну, імпульсивну та експресивну агресивну поведінку.

Д. Ольшанський визначає *афективну агресію* як суто емоційний феномен, що позбавлений, майже повністю, поведінкового компоненту. Даний тип агресії є найбільш емоційно забарвленим та безглуздим. Спалахи агресії як правило починаються (і закінчуються) раптово, інколи навіть безпричинно, можуть чергуватись зі спокійним, врівноваженим станом.

Експресивна агресія – це залякувально-агресивна поведінка, основною метою якої є висловити і визначити свої потенційно агресивні наміри, залякати опонентів.

Імпульсивна агресія – зазвичай спровокована в наслідок дії якогось зовнішнього фактору, миттєва виникаюча і достатньо швидко згасаюча агресивна поведінка. Така агресія має імпульсивний характер, виникаючи у вигляді своєрідних «приливів» та «відливів» агресивної поведінки.

Ворожий тип агресії (синонімічний до злоякісною агресії за Е. Фроммом) передбачає наявність усвідомленого наміру саме заподіяти шкоду іншому.

Інструментальний тип агресії характеризується тим, що агресивні дії виступають як засіб досягнення мети.

За спрямованістю агресії на об'єкт виділяють в психолого-педагогічній літературі виділяють *гетероагресію* та *аутоагресію*.

Гетероагресія передбачає спрямованість агресивних дій на зовнішні об'єкти (як живі, так і неживі), а аутоагресія – на себе (може проявлятись у самоприниженні, самоцькуванні, самозвинуваченні і т.д.) [1, 2, 4].

Розглянуті види агресії мають різну мету, функцію та причину утворення. Для кращого розуміння сутності феномену агресії необхідним є виділення причин її появи та розвитку. Факторів, що обумовлюють появу агресивної поведінки дуже багато, і систематизувати їх досить складно. Здебільшого детермінанти агресивної поведінки розглядаються в залежності від таких підходів:

– інстинктивний (З. Фрейд вважає, що агресія є вродженою і обумовлюється людським потягом до руйнації та смерті; його думку підтримує і К. Лоренц, вважаючи, що причина людської агресії криється у інстинкті самозбереження) та біологізаторський підхід (агресивна поведінка є спадковою та залежить від генетики);

– фрустраційний (Д. Доллард заснував теорію про те, що причиною агресії завжди виступає фрустрація);

– соціальний підхід (так, А. Бандура вважає, що вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки виконує оточуюче середовище та соціальне научіння).

Звісно, що теорій вивчення агресивної поведінки існує багато, проте, на нашу думку, вищезазначені підходи є найбільш ґрунтовними та дослідженими.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми створили власну класифікацію факторів, що впливають на появу та розвиток агресивної поведінки та схематично зобразили її на рис. 1 «Фактори появи та розвитку агресивної поведінки». Зі схеми видно, що ми умовно розділили всі фактори на чотири групи.

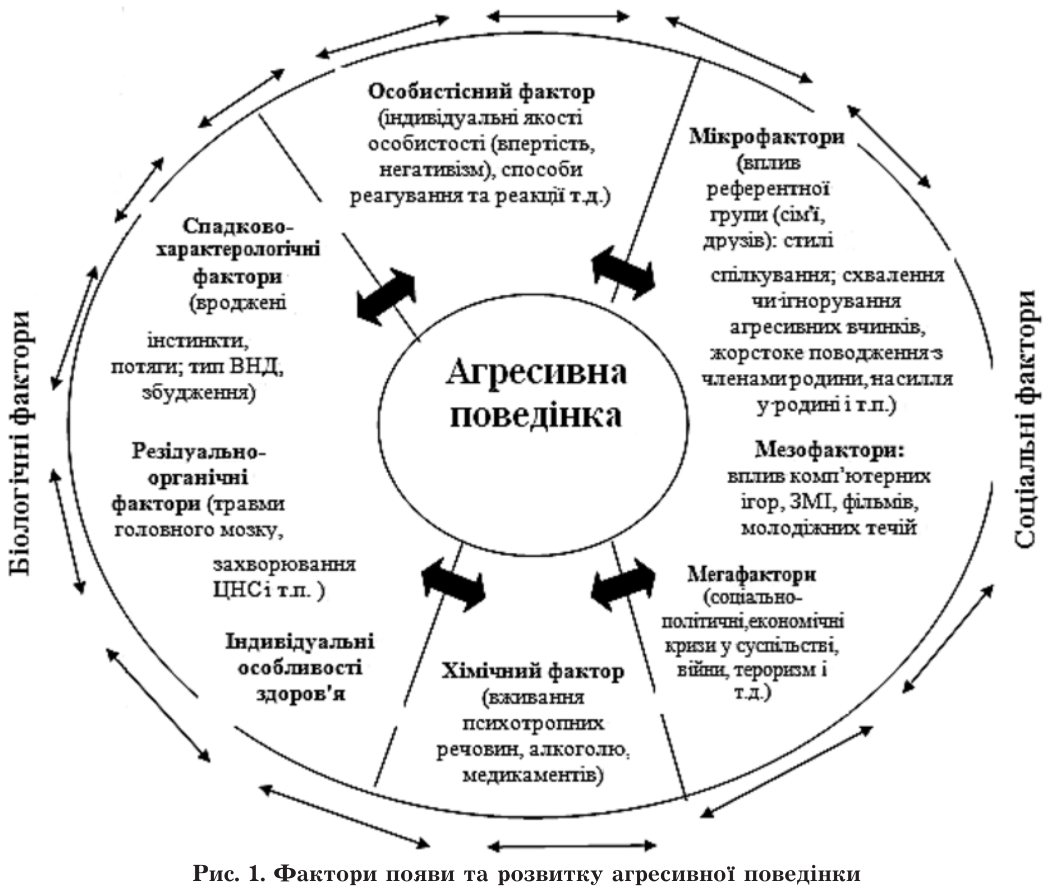

Рис. 1. Фактори появи та розвитку агресивної поведінки

До першої групи *«біологічні фактори»*, що впливають на появу агресивної поведінки, ми віднесли: спадково-характерологічні, резидуально-органічні фактори та індивідуальні особливості здоров'я людини. Розглянемо більш детально ці підгрупи.

Спадково-характерологічні – фактори цієї групи є вродженими. До них належать вроджені інстинкти (наприклад, «потяг до смерті», З. Фрейд; інстинкт самозбереження, К Лоренц) та генетична пам'ять (К. Юнг стверджував, що архетипи передаються з покоління в покоління не за рахунок культури, а за рахунок генетики, тобто накопичений досвід предків в боротьбі за виживання, мисливства, полювання та ін. передається сьогоднішньому поколінню на рівні генів і проявляється в формі захисної агресії). Сюди ж відносять особливості ЦНС, які закладені в людини генетично (прикладом може виступати тип ВНД: так, відомо, що сильний неврівноважений тип більш схильний до агресивної поведінки) [2, 4].

До цієї групи факторів також належать спадкові захворювання та органічні ураження головного мозку вродженого характеру (шизофренія, синдром Клайнфельтера, розумова відсталість, цукровий діабет, гіпертиреоз (порушення виділення гормонів щитовидної залози) та ін. хвороби, які у своєму розвитку призводять до утворення роздратованості, збудливості та агресивної поведінки особистості).

Резідуально-органічні фактори передбачають набуті ураження головного мозку внаслідок травм, запальних захворювань, інтоксикації ті ін. Відомо, що такі ураження можуть викликати транзіторні або прогресуючі зміни в емоційній сфері, призводячи до нервозності, підвищеної збудливості, агресивності. Схильність до агресивної поведінки в даному випадку взаємопов'язана з кількістю збережених функцій головного мозку.

Резідуально-органічні фактори передбачають набуті ураження головного мозку внаслідок травм, запальних захворювань, інтоксикації ті ін. Відомо, що такі ураження можуть викликати транзіторні або прогресуючі зміни в емоційній сфері, призводячи до нервозності, підвищеної збудливості, агресивності. Схильність до агресивної поведінки в даному випадку взаємопов'язана з кількістю збережених функцій головного мозку.

Остання група *«індивідуальні особливості здоров'я»* до неї входять деякі особливості та стани здоров'я. Наприклад, гормональні стрибки у різноманітних ситуаціях (під час статевого дозрівання (аналогічно – згасання); під час вагітності; після пологів, абортів; під час ожиріння) характеризуються підвищенням рівня агресивної поведінки індивіду. Багато досліджень присвячених гендерним відмінностям агресивної поведінки (К. Джеклін, Р. Джин, Е. Маккобі, Т. Румянцева, Дж. Уайт) засвідчують те, що чоловічий гормон підвищує рівень агресивності, а жіночій – знижує (тобто, надмірне виділення тестостерону також може призвести до неконтрольованої агресивності). К. Мойер досліджував вплив гормональних змін в передменструальний період на підвищення рівня агресивності жінок. У своєму досліджені він зробив висновок, що 62% насильницьких злочинів скоюється саме в період передменструального тижня і лише 2% у кінці періоду, і зафіксував, що гормональні порушення в передменструальний період призводять до надмірної роздратованості, різких змін настрою, спалахів гніву, неконтрольованих агресивних дій [2, 4, 5].

Друга група – *«соціальні фактори»*, підрозділяється на такі підгрупи: мікрофактори, мезофактори та макрофактори.

До групи *«мікрофактори»* належить вплив найближчого значимого оточення (референтної групи) – сім'ї, друзів; саме в найближчому оточенні людина переймає патерни поведінки, засвоює правила та норми, способи реагування та реакції на ті чи інші ситуації, і втому числі агресивні дії та вчинки; до цієї групи факторів належить стиль виховання та спілкування в родині; ставлення членів сім'ї один до одного; взаємовідносини між дітьми та батьками, між сестрами та братами; ставлення до агресивної поведінки; моральні норми та погляди, що виховуються в родині; повнота сім'ї ті ін. [1, 4]. Так, Л.Н. Кузнєцова зазначає, що стійкі агресивні тенденції в поведінці дітей формуються у сфері взаємовідносин зі значимими дорослими (батьки, згодом вчителі), де вирішальним фактором є саме стиль поведінки дорослих. Цікаво, що діаметрально протилежні стилі (ігнорування або поблажливість до агресивних дій дитини, чи навпаки, сурові наказування) є причиною появи агресивної поведінки особистості [3].

До групи *«мезофактори»* ми віднесли вплив неблизького оточення (колективи в садках, школах, товариші), а також комп'ютерних ігор, засобів масової інформації, молодіжних течій в соціальних мережах. І.В. Бурмістров, Г.І. Забрянський, Ю.В. Староверова, Ю.В. Фомичева, А.В. Худяков, А.Г. Шмелеві ті ін. досліджуючи залежність від комп'ютерної гри як фактор впливу на розвиток агресії, визначили, що комп'ютерні ігри (як і фільми), що містять сцени жорстокості та насилля, призводять до схвального ставлення людини до агресії у реальному житті, а також формують установки, що жорстокість та насилля є невід'ємною частиною буття і застосування агресії для досягнення власної мети в соціальному оточенні є нормою.

Дослідження проблеми сцен жорстокості в медіа-продукції, визначили, що існують фактори, під впливом яких насилля в засобах масової інформації буде сприяти виникненню агресивної поведінки: глядач бачить насилля, але воно не породжує агресивні думки, тобто він не вважає агресією те, що спостерігає; глядач проектує на себе образ агресора; віктимний об'єкт співвідноситься з жертвою у фільмі; події, що відбуваються у фільмі відбуваються з високим рівнем реалістичності. За спостереженнями К. Андерсона, К Ділла, Д. Корнелла підлітки, що багато часу проводять за фільмами та іграми, що містять насилля, криваві сцени, ненормативну лексику, більш схильні до прояву агресивних почуттів, дій та вчинків [4].

«Макрофактори» передбачають вплив глобальних факторів на появу агресивної поведінки: соціально-політичні, економічні кризи в світі, війни, розвиток тероризму; ставлення суспільства до проявів агресії.

В окрему групу ми виділили *«особистісний фактор»* до якого віднесли індивідуальні особли-

вості особистості, наприклад: рівень сформованості самоконтролю (вміння контролювати власні емоції та дії, локус контрою); наявність вольових якостей (які забезпечують можливість прийняти рішення агресивної дії чи «не дії»), деяких особистісних рис (негативізм, злобність, впертість, ворожість, роздратованість, емоційна чуттєвість), особливості пережитого досвіду (наявність шаблонів реагування на події; пережите насилля; сформованості моральних поглядів та життєвих цінностей і т.д.), гендер (стать).

Л.Н. Кузнецова також вважає, що причини агресії не можуть бути лише зовнішніми, тому характерологічні особливості самої особистості відіграють значну роль у формуванні агресивної поведінки. До рис характеру, що провокують агресивні акти, дослідниця відносить: гіперзбудливість, схильність до афективних спалахів (що виникають за найменшої причини або без неї), роздратованість, егоцентризм та впертість [3].

Остання група – *«хімічні фактори»*, наприклад, вживання психотропних речовин; алкоголю, наркотиків, деяких медикаментів прискорює появу та розвиток агресивної поведінки у людини. Так, наприклад, Т.Г. Румянцева [5] визначаючи кореляцію між споживанням алкоголю, наркотиків та появою агресивної поведінки, зазначає, що психотропні речовини необхідно розглядати в якості фактора, що сприяє вираженню фізичної агресії, при цьому чим більша доза та міцність спожитого алкоголю, тим сильніше виражено агресивне реагування.

Розмежування цих чотирьох груп факторів є досить умовним, адже усі вони тісно взаємопов'язані між собою, а інколи випливають один з одного: особистісні якості напряму залежать від стилю виховання, моральних цінностей родини та генетичної спадковості; вживання психотропних речовин залежить від індивідуальних особливостей особистості та впливу на неї її референтної групи; в свою чергу деякі захворювання обумовлені вживанням психотропних речовин і т.п.

Висновки. Аналіз наукових досліджень показав, що різноманітність причин, що сприяють появі та розвитку агресивної поведінки обумовлені різними підходами до вивчення самого явища агресії. Умовно ці причини можна класифікувати в загальні фактори: біологічні, соціальні, особистісні (психологічні) та хімічні. На нашу думку така загальна класифікація вимагає уточнень вікових особливостей проявів агресивної поведінки. Виявлення причин агресивної поведінки є одним з найважливіших факторів успішної корекційної роботи.

Список літератури:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Берон, Д. Ричардсон. – СПБ.: Питер, 1997. – 336 с.
2. Валавко С.М., Аксенова Ю.Ю. Концепции агрессивного поведения детей дошкольного возраста: современный взгляд / Специальное образование – 2015. – № 2. – С. 17-28.
3. Кузнецова Л.Н. Психолого-педагогическая коррекция детской агрессивности / Л.Н. Кузнецова // Начальная школа. – 1999. – № 3. – С. 24-27.
4. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченок. – Мн.: Харвест, 1999. – 656 с.
5. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 81-87.
6. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: АСТ, 2004. – 637 с.

Березка С.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПРИЧИНЫ И ВИДЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрено основные типы агрессивного поведения. Выделено основные факторы, которые влияют на появление и развитие агрессивного поведения. Освещено влияние наследственно-характерологических, резидуально-органических факторов и особенностей здоровья на развитие агрессивного поведения личности. Проанализировано социальные и психологические детерминанты агрессивного поведения. Создано схему, которая отображает взаимосвязь основных групп факторов, способствующих агрессивному поведению.
Ключевые слова: агрессивное поведение, виды агрессивного поведения, факторы появления агрессивного поведения: биологические, социальные, личностные (психологические) и химические.

Berezka S.V.
Donbas State Pedagogical University

CAUSES AND TYPES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF THE PERSON

Summary
The article considers the main types of aggressive behavior. The main factors that influence the appearance and development of aggressive behavior are singled out. The effect of hereditary-characterological, residual-organic factors and health features on the development of aggressive personality behavior is highlighted. The social and psychological determinants of aggressive behavior are analyzed. A scheme has been created that reflects the interrelation of the main groups of factors contributing to aggressive behavior.
Keywords: aggressive behavior, types of aggressive behavior, factors of the emergence of aggressive behavior: biological, social, personal (psychological) and chemical.

УДК 159.9-057.4(477.83)С.Балей(092)

УМОВИ І ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ С. БАЛЕЯ В ДИТИНСТВІ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті здійснена спроба реалізації підходу, що передбачає дослідження впливу умов і чинників, за яких відбувалося формування особистості С. Балея в дитинстві, для з'ясування їхнього можливого впливу на його розвиток у цей період. Здійснений огляд наукових публікацій за темою дослідження; для пошуку інформації, необхідної для її висвітлення. З'ясовані чинники, що обумовили процес формування особистості С. Балея в дитинстві. Наведена характеристика виявлених умов, що супроводжували проживання С. Балея в дитинстві та з'ясований їх можливий вплив на формування його особистості. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: умови і чинники формування, процес становлення особистості, початкова школа в Галичині кінця XIX ст., особливості навчання.

Постановка проблеми. Дослідження життя і діяльності видатних науковців потребує ретельного вивчення процесу їхнього становлення, в якому важливе місце займає формування у дитячому віці. Однак зачасту такі розвідки наражаються на значні труднощі, зумовлені тим, що з періоду дитинства про багатьох діячів минулого відомо обмаль даних, а це перешкоджає скласти доволі повне і достовірне уявлення про хід їхнього розвитку. Висловлене повною мірою стосується укладання біографії визначного українсько-польського вченого, академіка Степна Балея, однак такі відомості необхідні для з'ясування обставин його подальшого життя та діяльності. В даному випадку можливо лише дослідити умови і чинники формування особистості, за даними, які наявні. Для вивчення можливостей реалізації такого підходу до розгляду даної теми необхідно провести спеціальне дослідження.

Мета роботи: здійснити спробу реалізації підходу, що передбачає дослідження впливу умов і чинників, за яких відбувалося формування особистості С. Балея в дитинстві, для з'ясування їхнього можливого впливу на процес його становлення у цей період.

Завдання дослідження:
– здійснити огляд наукових публікацій за темою дослідження; знайти інформацію, необхідну для її різнобічного висвітлення;
– з'ясувати чинники, що обумовили процес формування особистості С. Балея в дитинстві;
– навести характеристику виявлених умов, що супроводжували проживання С. Балея в дитинстві та з'ясувати їх можливий вплив на формування його особистості;
– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праць, присвячених висвітленню подій життя та діяльності визначного вченого, академіка Степана Балея знайдено не багато. Вивчення проблеми, що перебуває у центрі розгляду, було започатковане академіком М. М. Верніковим [1]. Інших публікацій, які б дозволили вирішити означену проблему, також обмаль, крім цього, у них вона не перебуває в центрі розгляду, хоча й містить важливу інформацію. Передусім необхідно відзначити праці науковців, які досліджують життя та діяльність С. Балея: О. Гончаренко [5], М. Подоляка [7], Н. Фаненштель [9], а також власні розвідки [2; 3]. Наведені дані дають змогу уточнити деякі факти й обставини життя та діяльності вченого, зокрема, у плані даного дослідження. Крім цього, низку необхідних даних можна знайти у джерелах, що повідомляють про умови проживання, а також навчання в школах у Галичині наприкінці XIX ст. [4; 6; 8; 10]. Відтворивши наявні умови, можна з високою вірогідніс-

тю спрогнозувати їхній вплив на процес формування особистості вченого у дитинстві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Навіть при тому, що наукових досліджень подій життя і наукової діяльності С. Балея недостатньо, публікацій про умови його формування в дитинстві взагалі не виявлено. Оскільки саме становлення особистості в дитинстві має визначний вплив на все подальше життя людини, даний період становить значний інтерес для вивчення; що спонукає до проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про події з життя С. Балея в дитинстві дослідникам його біографії на сьогодні відомо вкрай мало, проте можна здійснити спробу з'ясувати чинники, які детермінували цей процес. Очевидно, що саме їхній вплив обумовив формування особистості майбутнього вченого; при цьому можна також припустити, що всі наявні для розвитку можливості були використані оптимальним чином. До таких чинників у найзагальнішому випадку відносять соціальні та родинні, які поділяють на матеріальні та духовні, а також особистісні та ін. До найважливіших з них, які передусім доцільно розглянути, слід віднести наступні: національні, регіональні, родинні та сімейні, індивідуальні, як окрему групу важливих чинників у даному випадку слід виокремити навчання в початковій школі. Отже, послідовно розглянемо чинники, що мали вплив на процес становлення особистості С. Балея у дитинстві.

1. Національні (культура, релігія, традиції тощо). Формування особистості С. Балея в дитинстві відбувалося у Галичині, наприкінці XIX ст., у межах українського національного середовища. За знайденим записом про його народження у метричній книзі, встановлено, що він був хрещений за греко-католицьким обрядом. Відомо також, що в зрілому віці він ідентифікував себе саме українцем [1, с. 23-24]. Розвиток особистості в даному середовищі, за наявності впливу українських національних традицій, національного виховання зокрема, неодноразово досліджувався, а тому можна з достатньою вірогідністю прослідкувати їхній вплив на процес становлення в даному випадку, а також передбачити можливий результат.

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відтворювали найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: створення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів родини; відповідно до природного циклу існування людини склався комплекс сімейної обрядовості [8, с. 23]. Всі традиції у певному етнічному середовищі мали яскраве національне забарвлення; причому найбільший вплив на формування підростаючого покоління мало виховання − як цілеспрямована передача суспільного досвіду. Згідно з традиціями етнопедагогіки, батьки виховували у дітей повагу до старших, працелюбство, готували до подолання всеможливих життєвих труднощів, до участі у громадському житті, до шлюбу, навчали вмінню жити у злагоді й єдності з іншими людьми тощо. Переважно свій досвід наймолодшим передавали найстарші члени родини, які займалися вихованням дітей, коли дорослі працювали, з раннього віку дітей долучали до посильної допомоги дорослим членам родини. Важливу роль у родинному вихованні того часу займала релігійна компонента, оскільки народні та релігійні традиції у той час були нероздільними. Релігійне виховання полягало у підготовці до релігійних свят і їхньому проведенні, дотриманні обрядів і традицій, про що відомо, зокрема, зі спогадів очевидців [6]. У вихованні релігійності допомогу батькам переважно надавали сільські священники.

2. Регіональні (умови проживання в певному регіоні, місцевості та населеному пункті). Відомо, що формування особистості С. Балея в дитинстві відбувалося у сільській місцевості, на Тернопільщині, де в той час проживала сім'я Балеїв [1, с. 21]. В загальному умови проживання у сільській місцевості в Галичині тих часів відомі, інформацію про це можна знайти у відповідній літературі. Знаючи умови проживання, можна гіпотетично, з достатньою вірогідністю спрогнозувати і їхній вплив на формування особистості в дитячому віці. До побутових, доволі некомфортних умов проживання у сільській місцевості, необхідно добавити також умови політичного та економічного гноблення, яких зазнавали українці Галичини у той час [2, с. 47]. Все це також впливало на формування особистості, в дитячому віці зокрема, і обумовлювало процес подальшого становлення.

Побутові умови проживання у селах Галичини того часу також загалом відомі. Зараз як будинки того часу, так і предмети побуту їхніх жителів можна побачити хіба що у музеях народної архітектури і побуту; сучасним людям вони видаються надто примітивними і нечисленними. Крім некомфортних умов, проживання в селі передбачало щоденну важку роботу з ведення натурального господарства, оскільки кожен житель села повинен був сам забезпечувати свою сім'ю усім необхідним. Практично у всіх випадках до роботи по господарству залучалися діти селян та інших сільських жителів, які змалечку надавали дорослим посильну допомогу: доглядали і пасли худобу, допомагали заготовляти сіно і дрова, збирали врожай у саду і на городі й т. д.

Вчителі сільських шкіл призначалися на посади за розподілом, який здійснювала Крайова шкільна рада у Львові, в залежності від потреби у них на місцях. Шкільні вчителі переважно отримували кімнату у приміщенні школи, або ж змушені були орендувати житло у сільських мешканців. Вони одержували заробітну плату, а також їм оплачували житло. Іноді сільська громада також виділяла їм земельну ділянку, на якій вони могли вести присадибне господарство. Безперечно, що діти вчителів також всіляко допомагали батькам у веденні домашнього господарства та в інших справах. У таких умовах зростав і Степан, відповідно, вони сформували у нього невибагливість, працелюбство, корисні практичні життєві вміння і навички, та інші необхідні у подальшому житті якості.

3. Родинні та сімейні (виховання, стосунки в родині та сім'ї). Встановлено, що С. Балей походив з учительської сім'ї [1, с. 21], тому, крім належного виховання, на формування його особистості у дитячому віці впливали також чинни-

ки, що зумовили в подальшому вибір ним певного роду діяльності. Можна припустити, що саме від батьків він одержав не лише інтерес до навчання у школі, але й до подальшого здобуття освіти, як гімназійної, так і згодом вищої, а також обрав собі сферу майбутньої діяльності. Хоча прямих доказів такого впливу наразі не виявлено, можна з достатньою вірогідністю припустити, що саме цілеспрямований вплив батьків визначив подальший вибір ним як сфери діяльності, так і життєвого шляху загалом.

Про родинні умови формування особистості С. Балея нам нічого не відомо, оскільки на сьогодні не знайдено інформації про його родичів, крім членів його сім'ї. Про сімейні умови відомо, що у сім'ї було четверо дітей: Степан мав старшу сестру Юзефу, молодшу Ольгу і брата Святослава, проте роки їхнього життя наразі не встановлено. У традиційних сім'ях того часу було заведено, що старші діти повинні були турбуватися про молодших, доглядати їх, особливо коли дорослі були зайняті щоденною працею. Ймовірно, діти були задіяні також до роботи по господарству, у полі, пасли власну або сусідську худобу та ін.; тобто змалечку були залучені до трудового виховання. Оскільки сім'я Балеїв була вчительською, можна з високою вірогідністю припустити, що старші діти допомагали молодшим у навчанні, перевіряли виконання домашніх завдань тощо. Не можна виключати, що у таких сім'ях традиційними були домашні читання вголос, особливо тривалими зимовими вечорами, розповіді дітям старших членів родини казок, билин, родинних переказів та всіляких життєвих історій. Ймовірно, ці умови формували відчуття родинної єдності та підтримки, взаємодопомоги, інтелігентність, практичність, а ще певну мотивацію та сферу інтересів тощо.

4. Навчання в школі (умови та зміст навчання і виховання). Безперечно, важливим чинником розвитку особистості у дитинстві, є навчання у школі. Що становила зі себе народна (початкова) школа наприкінці XIX ст., у часи навчання там С. Балея? С. Шах повідомляє з цього приводу, що народна школа в Галичині була: 1) загально обов'язуюча, то є примусова, 2) симультантська (де всі предмети навчалися спільно, лише наука релігії відбувалась окремо після віровизнань), 3) коедукаційна (хлопці і дівчата ходили разом), а в Східній Галичині ще й 4) двомовна, то є українсько-польська або польсько-українська, відповідно до числа національного складу даної громади [10, с. 121]. Крім вказаних, були й інші особливості організації навчально-виховного процесу в тогочасних початкових школах Галичини; послідовно розглянемо найважливіші з них, передусім стосовно навчання українських сільських дітей.

Початкові школи у Галичині того часу були розраховані на 4-х річну програму, навчання в них було обов'язковим і безкоштовним. Предмети, які викладалися на той час у школах, відомі, як відбувався процес навчання, також з'ясовано. Виховання в школах у той час було доволі специфічним, зокрема, встановлено, що до учнів застосовувалися фізичні та інші покарання. Всі ці відомості, за умови їх ретельного вивчення і коректного висвітлення, допоможуть скласти уявлення про можливий вплив педагогічного процесу в тогочасних школах на формування особистості учнів. Однак, щоб з'ясувати можливий вплив освіти у сільській початковій школі в Галичині кінця XIX ст. на формування учнів, розглянемо умови і процес навчання детальніше.

У ті часи приймали до школи, як і тепер, з 6-ти або 7-ми річного віку. Коли саме дитина має йти до школи, визначали самі батьки, ні підготовки до школи, ні тим більше оцінки рівня готовності до навчання з боку освітнього закладу у ті часи не було. Як тільки було прийнято рішення про те, що дитину пора відправити до школи, збори тривали не довго: «Тоді мені купили табличку, рисік (грифель для писання по табличці; *прим. авт.*) і руду штурбацьку книжку «Буквар» і я пішов до школи» [4, с. 37]. Відомо, що С. Балей почав навчання у початковій школі з 6-ти річного віку, в с. Товстому (нині Гусятинського району) на Тернопільщині [2, с. 10-11] і пройшов курс навчання у 1891-1895 роках. Можливо, дана школа не була 4-х річною, а тому йому довелося завершити навчання у школі в Тернополі, однак доказів цьому наразі не знайдено.

Ставлення до навчання і у ті часи було різним. Переважно сільські діти неохоче ходили до школи: «Мені не раз дивно було, чому-то вони волію́ть залишатися вдома, пасти корови або гуси чи іншу худобу або їхати з батьками в поле на роботу. Мабуть, боялися тих «пац» або «стрип», яких ніколи не шкодував учитель для некмітливих або ледачих учнів. Паци зазвичай було бито лінійкою по пальцях, а по спині били таки буком. Мені ніколи не доводилося зазнавати цієї приємності, бо вчитель завжди мене хвалив і ставив на перше місце як приклад іншим. Тому я любив ходити до школи і сидів би так навіть цілий день» [4, с. 37]. Як зазначає очевидець, у той час в селі «...всі люди вважали, що вчитель існує для того, щоб бити дітей». Очевидно, Степан Балей змалечку належав до учнів, які любили ходити до школи і навчатися, а тому міг не боятися покарань.

Як відбувалося навчання в сільській школі у ті часи? Тут треба сказати кілька слів про організацію сільської школи, яка цілком відрізнялась від типу міських шкіл. По містах були 4-класні народні школи, або 7-класні т. зв. виділові школи. В обох типах кожен клас мав свого окремого вчителя і навчався окремо. Зате в селі були переважно однокласні школи, тобто такі, що мали одну шкільну навчальну залу, але навчались у ній діти всіх 4 народних класів під керівництвом одного вчителя. Одні класи розпочинали науку вранці, інші – пополудні, оскільки вранці навчалися діти старші (тобто III і IV класи разом), а пополудні – перший та другий класи, також разом. Оскільки два класи навчалися разом, учитель робив так, що одному давав т. зв. заняття, тобто письмову роботу, а іншому – заняття вголос. І так воно було вранці й пополудні [4, с. 37]. Так і сьогодні відбуваються заняття у сільських малокомплектних школах, однак тепер така ситуація є винятком, а тоді була поширеною і звичною.

Які предмети викладали тоді у початкових школах Галичини, також вдалося встановити. Орієнтовні дані (за різні роки і з різних джерел):

1. Релігія – з I до IV класу, 1-5 год. на тиждень;

2. Українська мова – з I до IV класу, 3-4 год. на тиждень;

3. Рахунок – з I до IV класу, 2-5 год. на тиждень;

4. Каліграфія – з I до IV класу, 3-5 год. на тиждень;

5. Польська мова – з II до IV класу, 5-12 год. на тиждень;

6. Німецька мова – з III до IV класу, 7-10 год. на тиждень;

7. Малюнок – у IV класі, 2 год. на тиждень;

8. Спів – у IV класі, 2 год. на тиждень.

Однак не всім вдавалося освоїти шкільну програму за чотири роки. Звернімося до свідчень очевидця: До школи в селі ходив я повних п'ять літ, хоч організація школи була така, що потребувала шість літ, а саме: перший рік навчання – так званий перший відділ I класу (або штуба), що вимагала цілого року, аби її закінчити. Обов'язковими предметами там були: табличка з рисіком (псицем чи рильцем), штубацька книжка, як її називали, або «Буквар», та рахунки в обсягу чотирьох ділень від 1 до 10. Відтак – другий відділ I класу, що тривав так само один повиний рік. Це вже був вищий ступінь навчання, бо, крім польського «Elementarza» та писання в зошитах олівцем або пером, були там рахунки в обсягу чотирьох ділень від 1 до 100. Обидва ці відділи навчалися разом пополудні. Вранці – II і III класи, обидва – по два роки. Разом, отже, наука тривала 6 літ, не враховуючи ще т. зв. додаткової науки, що тривала впродовж трьох років один раз на тиждень переважно в суботу. Мені пощастило вже по п'ятьох роках шкільного навчання дістати абсолюторію (документ, що свідчив про проходження курсу навчання і успішну здачу іспитів; *прим. авт.*), тож я міг вільно розправити крила для дальшого лету – до школи якогось вищого ступеня, про що я завжди міряв... Був це направду гарний безжурний час. Діточі забави й ігри на пасовиську належать до найкращих і найщасливіших хвилин мого хлоп'ячого віку... Свобода й забави, що виповняли нам, хлопцям, наше цілоденне заняття [4, с. 53]. Очевидно, що саме так, за заняттями у школі та дитячими забавами, а ще домашніми клопотами пробігало і дитинство малого Степана.

Серед особливостей навчання саме українських дітей у школах того часу, слід передусім згадати те, що школи були знаряддям їхньої асиміляції, оскільки життя корінного населення відбувалося в умовах економічного і духовного гноблення. Це мало вираження, зокрема, у тому, що: «Хоча початкова школа мала бути двомовною, вчителі-поляки викладали виключно польською, незважаючи на те, що поляків у селі не було». Як це виглядало на практиці, звернемося до свідчень очевидця: «Сам поляк за походженням, хотів прищепити дітворі якнайбільше польськості. І це частково йому вдавалося. Родичі, зайняті хатніми справами та роботою в полі, школою не цікавилися. Вони навіть охоче забирали дітей зі школи для допомоги їм у роботі тощо. Мрувчинський міг робити в школі що хотів» [4, с. 51]. Ймовірно, частково такого впливу зазнав у шкільні роки і Степан, хоча у початковій школі с. Товстого українську мову викладав його батько Володимир.

Інша особливість полягала в тому, що важливу роль відводили вивченню релігії. «Програмою навчання передбачалося, що, крім вчителя, у початковій школі мав бути ще й викладач релігії – особа відповідного духовного звання, однак, за свідченнями очевидця, ця вимога, особливо у сільських школах, часто ігнорувалася: Водночас він почав у нашій школі викладати релігію, якої я за 5 років навчання тут ніколи не бачив. Була це школа без релігії, та й ніхто про це не дбав, взявся за це о. Котович. Двічі на тиждень приходив він пішки до нашої школи з міста, віддаленого на 7-8 км, і самовіддано вчив дітвору релігії [4, с. 49]. Саме викладач релігії, яку, для дітей греко-католицького віросповідання, викладав українець, переважно дбав також про національне виховання учнів, і намагався протистояти їхньому ополяченню.

«Прийшовши до школи, він залишався тут цілий день, щоб провести заняття для учнів ранкової та пополуденної змін. Діти були з того дуже вдоволені, бо не потребували слухати теревень Мрувчинського... На годинах релігії ми вчились катехизму, Біблії, Старого та Нового Завіту, співали різних нових побожних пісень – і час минав дуже приємно. Велику увагу звертав о. Котович на знання катехизму і Біблії. Перепитував докладно дітей і ганив тих, що не виявили успіхів. Особливо суворий був супроти тих, що не вміли молитов, яким присвячував теж багато часу. Кожна дитина мусила знати всі щоденні молитви, всі заповіді Божі й церковні, гріхи головні, чесноти християнські тощо. Хто не встигав з молитвами, того могли покарати навіть побоями» [4, с. 49]. Наразі нам не відоме ставлення С. Балея до релігії у зрілому віці, проте, можна припустити, що в час навчання у школі він старанно виконував всі ці вимоги.

У результаті такого навчання більшість дітей опановували тільки найнеобхідніші в подальшому житті вміння: читати, писати і рахувати, а також основи релігії. І лише невелика частина випускників початкових шкіл того часу, передусім з числа тих, хто мав намір продовжити навчання, опановував всю програму, що давало змогу продовжити навчання, переважно в гімназіях.

5. Сформовані особистісні (власна активність). І в даному випадку можливо зробити лише певні вірогідні припущення, оскільки необхідні відомості відсутні. Однак відомо, що в подальшому – як у підлітковому, так і юнацькому віці – Степан навчався лише на відмінно, а згодом не тільки здобув вищу освіту та фах, але й став педагогом і науковцем. Які саме якості особистості повинні бути наявними, щоб отримати такий результат, відомо, як і те, яким чином вони можуть бути сформованими. Тобто, з високою вірогідністю можна стверджувати, що С. Балей у період навчання в школі не лише був старанним і сумлінним учнем, але й працьовитим, цілеспрямованим і напролегливим; саме ці якості обумовлювали його активність у процесі розвитку не тільки у дитинстві, але й у майбутньому.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Проведений пошук наукових публікацій за темою дослідження дозволив констатувати, що в доступних джерелах наявно обмаль інформації, необхідної для її висвітлення; а це змусило певним чином побудувати концепцію її викладу.

2. Виявлені дані дозволили з'ясувати чинники, а також супутні умови, що детермінували проживання і навчання С. Балея в дитинстві; їхній аналіз дозволив з певною вірогідністю встановити їх можливий вплив на процес формування його особистості.

3. Незважаючи на брак прямих даних, відомих фактів з життя С. Балея у дитинстві, процес формування його особистості в цей період можна частково відновити за відомими непрямими даними, до яких належать, передусім: національні, регіональні, родинні та сімейні чинники, навчання в школі, а також особистісні; за умови співставлення їх з відомими фактами вони можуть допомогти скласти уявлення про предмет розгляду, а також сприяти висвітленню подій з життя вченого.

У майбутньому передбачено провести дослідження умов і чинників формування особистості С. Балея в період його навчання у Львівському університеті.

Список літератури:

1. Верников М. М. Життя і наукова діяльність академіка Степана Балея / М. М. Верников // Академік Степан Балей. Зібрання праць у п'яти томах / За ред. акад. М. М. Вернікова. – Т. 1. – Львів-Одеса: ІФЛФС ЛФС «Cogito», 2002. – С. 19-79.
2. Вінтюк Ю. В. Пошук матеріалів про життя і діяльність Степана Балея: знахідки і наступні завдання / Ю. В. Вінтюк. – Львів: Камула, 2015. – 24 с.
3. Вінтюк Ю. В. Умови і чинники формування особистості С. Балея в період навчання в гімназії / Ю. В. Вінтюк // Herald Pedagogiki. Nauka i praktyka. – 2016. – № 7. – S. 46-51.
4. Гайда П. Пройдений шлях: Спогади 1892-1952 / П. Гайда; передм. Я. Грицака. – К.: Смолоскип, 2014. – 600 с.
5. Гончаренко О. А. Філософсько-педагогічна концепція С. Балея у сучасному освітньому дискурсі: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Гончаренко. – Київ, 2011. – 178 с.
6. Редько Ю. Учора... і сьогодні. Так було за днів мого дитинства / Ю. Редько // Крук-Мазепинець Ю. Р. Дурні діти (хроніка ниших днів). – Львів: Вид-во «Дркуарські куншти», 2012. – С. 205-221.
7. Подоляк М. П. Феномен дитинства у педагогічній концепції Степана Балея: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. П. Подоляк. – Дрогобич, 2017. – 206 с.
8. Родинна педагогіка: навчально-метод. посібник / А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексєєнко та ін. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
9. Фаненштель Н. В. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність Степана Балея (1885-1952 рр.): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. В. Фаненштель. – Хмельницький, 2016. – 273 с.
10. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян. Частини I і II / С. Шах. – Львів: Друкарські куншти, 2006. – 207 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ С. БАЛЕЯ В ДЕТСТВЕ

Аннотация
В статье предпринята попытка реализации подхода, который предусматривает исследование влияния условий и факторов, при которых происходило формирование личности С. Балея в детстве, для выяснения их возможного влияния на его развитие в этот период. Осуществлен обзор научных публикаций по теме исследования; для поиска информации, необходимой для её освещения. Выяснены факторы, обусловившие процесс формирования личности С. Балея в детстве. Приведена характеристика выявленных условий, сопровождавших проживание С. Балея в детстве и выяснено их возможное влияние на формирование его личности. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: условия и факторы формирования, процесс становления личности, начальная школа в Галиции XIX в., особенности обучения.

Vintyuk Yu.V.
National University «L'viv Polytechnic»

TERMS AND FUNDS FORMING PERSONALITY OF S. BALEY IN CHILDHOOD

Summary
The article attempts to implement an approach that involves the study of the influence of conditions and factors that underwent the formation of S. Baley's personality in childhood in order to determine their possible influence on its development during this period. An overview of scientific publications on the topic of research; Found information necessary for its coverage. The factors that determined the process of forming the personality of S. Baley in the childhood were determined. A description of the revealed conditions accompanying the residence of S. Baley in the childhood and their possible influence on the formation of his personality is explained. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: conditions and factors of formation, process of formation of the person, primary school in Galicia of the nineteenth century, peculiarities of studying.

УДК 159.923.2:373.2

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ У ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Годонюк В.С.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті розкрито основні засади розвивальної програми психолого-педагогічного супроводу формування конструктивного самоствердження дитини молодшого і старшого дошкільного віку, простежено зв'язок між самоствердженням та самооцінкою. Наведено основні стратегії самоствердження дитини дошкільного віку, здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження.
Ключові слова: стратегія самоствердження, самооцінка, рівень домагань, навчальна мотивація, агресія, емпатія.

Постановка проблеми. У наш час, за рахунок відсутності чітко визначених критеріїв процесу самоствердження, ускладнюється навчально-виховний процес підростаючої особистості. Простежується недостатність виховання з боку сім'ї, батьків, моральні цінності яких значною мірою послаблюються в результаті змін у суспільстві. Відбувається процес нівелювання таких моральних якостей особистості, як: доброзичливість, щирість, впевненість у собі, цінність власного «Я», чуйність та дбайливе ставлення по відношенню до оточуючих. Саме тому, розроблена нами програма активізації конструктивного самоствердження спрямована на підвищення вище зазначених морально-вольових якостей підростаючої особистості. Наш психологічний супровід охоплював не лише дітей молодшого і старшого дошкільного віку, а їх батьків та вихователів, які здійснюють найбільший вплив на досліджуваних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Шляхом аналізу теоретичних джерел психолого-педагогічної літератури, було встановлено, що існують різні підходи щодо розуміння змісту, форм прояву, динаміки та рівнів розвитку феномена самоствердження особистості у соціумі. Вітчизняні автори, такі як: А. Н. Леонтьев, И. Ю. Запорожец, Л. В. Бороздина, Н. Е. Харламенкова, Ю. А. Иванова, основну увагу у своїх працях приділяли розкриттю чинників, які зумовлюють процес самоствердження особистості, а також акцентували увагу на формах і видах даного феномена та основних умовах формування конструктивного самоствердження особистості.

З іншого боку, Р. Е. Альберті, М. Л. Еммонс, Н. Ньюкомб та інші представники зарубіжних психологічних шкіл, досліджуючи проблему самоствердження особистості, виділяли в ній низку аспектів: походження та витоки, форми прояву даного феномену, формування стратегій самоствердження особистості.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт зарубіжних та вітчизняних психологів-дослідників, присвячених проблемі самоствердження особистості, проте питання особливостей його проявів у поведінкових стратегіях дитини дошкільного віку залишається й досі маловивченим.

Формування цілей статті. Основною метою нашого емпіричного дослідження слугує теоретичне обґрунтування розробленої нами програми психолого-педагогічного супроводу формування конструктивного самоствердження у дитини молодшого і старшого дошкільного віку, аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження, наведення основних стратегій самоствердження дітей-дошкільників, встановлення зв'язку між стратегією самоствердження та самооцінкою дитини молодшого і старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Під час планування програми формувального експерименту ми виходили з того, що самоствердження особистості починається з її позитивного сприйняття власного «Я», розкриття та посилення своєї індивідуальності та значущості у соціумі, задоволення основних потреб. Саме тому велика частина нашої програми була присвячена розкриттю дітьми власної особистості. Адже без позитивного самосприйняття, впевненості у собі, розкриття внутрішнього потенціалу та власної індивідуальності, дитина не може почувати себе реалізованою і щасливою, досягати успіхів у житті.

Вправи, які пропонувалися дошкільникам, були спрямовані на підвищення рівня конструктивності їх самоствердження, формування у них адекватної самооцінки та рівня домагань, усвідомлення власної цінності та неповторності, розкриття найкращих особистісних рис. Під час виконання індивідуальних чи групових завдань, діти молодшого і старшого дошкільного віку відчували підтримку, заохочення та доброзичливе ставлення по відношенню до себе, успіхи досліджуваних не порівнювалися між собою у їх присутності.

У процесі впровадження програми нами був використаний комплексний підхід, який передбачав багатосторонній вплив на дитину, що реалізувалось у розробці та реалізації тренінгової програми для вихователів та батьків. Адже для досягнення мети необхідно, щоб вплив на дитину дошкільного віку здійснювався комплексно у найбільш значущих сферах її життєдіяльності (родина і дитячий садок) та містив однакове змістове забарвлення.

Таким чином, розроблена нами програма психолого-педагогічного супроводу формування конструктивної поведінки самоствердження враховувала особливості особистісного розвитку молодшого і старшого дошкільника, зокрема становлення його самооцінки, рівня домагань. Осо-

блива увага зверталась на активність особистості та її розвиток в ігровій та навчальній діяльності.

Найбільш значущою формою роботи з дошкільниками є програма активізації конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку, яка складається з трьох блоків: пізнавального, емоційно-ціннісного та дієвого.

Перший (пізнавальний) блок включає вступні заняття, які активізують розкриття внутрішнього «Я» дитини, її індивідуальності та неповторності, формують у неї позитивне ставлення до себе. Ці заняття сприяють усвідомленню дитиною-дошкільником власної значущості та неповторності, підвищують її самооцінку та формують у неї конструктивне самоствердження.

Другий (емоційно-ціннісний) блок включає у себе заняття, спрямовані на розвиток емпатії, довіри, щедрості, вміння постояти за себе, ділитися з оточуючими, дбайливому ставленні до навколишніх. Вище зазначені заняття спрямовані на підвищення конструктивності самоствердження дитини дошкільного віку, сприяють її саморозкриттю та самовдосконаленню.

До *третього (дієвого) блоку* входять завершальні заняття, які спрямовані на закріплення раніше пройденого матеріалу, підвищення контактності дитини з однолітками у групі ДНЗ, формуванню впевненості дошкільника у собі та вміння постояти за себе.

Основна мета розвиваючих занять – сприяти розвитку конструктивності форм і засобів самоствердження молодших і старших дошкільників.

Реалізація мети дослідження відбувалася шляхом вирішення поставлених *завдань*, що входили до розвивальної програми:

– розкриття внутрішнього «Я» досліджуваного його індивідуальності та значущості;

– конструктивне ствердження «Я» дитини у соціумі серед однолітків;

– підвищення адекватності самооцінки досліджуваних;

– формування впевненості у собі дитини-дошкільника.

У розвивальних заняттях брали участь по 16 дітей молодшого і 20 дітей старшого дошкільного віку. Заняття відбувалися 3 рази на тиждень тривалістю 15 хвилин для молодших дошкільників і 20-25 хвилин для старших.

Загальна мета програми: сприяння самопізнанню дитини молодшого і старшого дошкільного віку, формування у неї адекватно високого рівня самоствердження, самооцінки та рівня домагань, сприяння її гармонійному особистісному розвитку.

Під час розроблення програми психолого-педагогічного супроводу формування високого рівня самоствердження молодшого і старшого дошкільника ми брали до уваги те, що дитина, яка високо оцінює свої можливості та здібності, прагне до знань, легко встановлює дружні відносини з оточуючими, впевнена у собі, швидко адаптується до нового середовища, має досягти більших успіхів, показати високий рівень особистісного розвитку. Відповідно, у таких дошкільників сформована адекватна самооцінка, вони проявляють високий рівень активності, легко встановлюють дружні відносини як з дорослими, так і з однолітками. Ми припускаємо, що діти з адекватною самооцінкою та високим рівнем домагань, проявляють високий рівень самоствердження. Під час ствердження власного «Я» у соціумі, вони були впевненими у собі, високо оцінювали власні здібності та можливості, ставили перед собою досяжну мету, що, у свою чергу, сприяє їх гармонійному особистісному розвитку.

Реалізація формувального експерименту включала наступні етапи:

– відібрано дві групи досліджуваних, до складу кожної з них увійшли діти молодшого і старшого дошкільного віку, більшість з яких виявили середній та низький рівень самоствердження;

– проведено розвивальну програму з дітьми та по 5 тренінгів з батьками та вихователями;

– здійснено аналіз результатів формувального експерименту та описано висновки.

Відбір учасників у групи здійснювався на основі аналізу результатів констатувального дослідження. В експериментальну групу залучалися діти з деструктивною та інертною поведінкою самоствердження. Кожне заняття передбачало виконання завдань, спрямованих на досягнення загальної мети. Програма побудована таким чином, що діти легко адаптувалися та включалися у роботу. Програма включала 18 занять, об'єднаних у три блоки, кожен з яких присвячений окремій темі. Заняття проводились три рази на тиждень, тривалістю 15 хвилин кожне для дітей молодшого дошкільного віку та 20-25 хвилин для старших дошкільників.

Мета програми психолого-педагогічного супроводу розвитку конструктивної поведінки самоствердження молодших і старших дошкільників:

1) допомога дітям молодшого і старшого дошкільного віку у пізнанні їх внутрішнього «Я», власних інтересів та цінностей.

2) Сприяння усвідомленню дітьми своєї значущості, неповторності та цінності.

3) Формування позитивного сприйняття та ствердження себе, адекватно високої самооцінки та рівня домагань.

4) Розвиток навичок конструктивної взаємодії з оточуючими.

5) Формування вміння постояти за себе, бути впевненими у собі, захистити власні інтереси, не завдаючи шкоди оточуючим.

Необхідно зазначити, що специфіка проведення запропонованих корекційних занять передбачає роботу з групою дітей, тому навіть враховуючи тематичну диференціацію вказаних вище блоків, основний акцент був спрямований саме на роботу в колективі. Ключова ж відмінність полягала в тематиці запропонованих вправ: так, у першому блоці вправи спрямовані на активізацію процесів самопізнання у дошкільників, другий блок має на меті формування позитивного самосприйняття та внутрішнього самоствердження досліджуваних, що включає в себе розвиток віри у себе, високої самооцінки дитини. Третій блок спрямований на закріплення досягнутих результатів і формування на їх основі конструктивної стратегії самоствердження дитини дошкільного віку у соціумі, підвищення рівня контактності дошкільників у групі ДНЗ.

Програма складається із трьох частин, які пов'язані між собою:

1) Вступна (1-3-е заняття), яка мала на меті знайомство з дошкільниками, формування сприятливого мікроклімату для роботи.

2) Основна (4-11-е заняття), метою якої є розвиток навичок пізнання дитиною власної цінності та значущості, саморозкриття та самовдосконалення, формування конструктивного відношення до себе та оточуючих, вміння постояти за себе, формування впевненої поведінки самоствердження у соціумі.

3) Завершальна (12-18-е заняття), яка спрямована на закріплення отриманих протягом попередніх занять результатів, зміцнення віри у власні сили, посилення відчуття власної значущості та унікальності, формування впевненості у собі та позитивного сприйняття власного «Я» та оточуючих, підвищення рівня контактності з однолітками у групі ДНЗ.

Основні елементи, з яких складалося кожне заняття:

1) формулювання поставлених цілей щодо досягнення поставленої мети;

2) вивчення предмету дослідження та пошук і засвоєння засобів досягнення поставленої мети;

3) підвищення рівня контактності дітей у групі, їх згуртованості, що передбачає розвиток емпатії, дбайливого ставлення, довіри, відчуття захищеності кожного всередині даної групи, підвищення впевненості у собі та вміння постояти за себе;

4) підведення підсумків, рефлексія роботи у групі.

У ході роботи використовувались емпіричні методи: спостереження, бесіда, опитування, проективні, ігрові, арт-терапевтичні методи та казкотерапія. Таким чином, кожен метод програми формування конструктивного самоствердження молодших і старших дошкільників мав психологічне підґрунтя і був спрямований на реалізацію мети і завдань дослідження.

Під час розробки програми формувального експерименту ми виходили з того, що самоствердження – це динамічне психологічне утворення, яке піддається впливу. Саме тому, включення молодшого та старшого дошкільника у групові заняття, побудовані з використанням різних методів навчання, забезпечить формування конструктивної поведінки самоствердження досліджуваних, що сприятиме розвитку їх особистості, самооцінки, рівня домагань, «Я» дитини у групі серед однолітків.

Оцінка ефективності розвивальної програми здійснювалася за допомогою контрольного зрізу, спрямованого на визначення кількісних і якісних змін, які відбулися в особистісному розвитку молодших і старших дошкільників, шляхом порівняння показників контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп із показниками констатувального тестування. У контрольному дослідженні взяло участь 72 дитини (32 молодших та 40 старших дошкільників), з яких 36 належали до експериментальної і 36 до контрольної групи.

На контрольному етапі дослідження нами застосовувався аналіз особистості за характеристиками самоствердження, самооцінки та рівня домагань. Вище зазначені психічні утворення виступили об'єктами впливів під час формувальної програми і визначали особистісний розвиток молодшого та старшого дошкільника. Дослідження здійснювалося зо допомогою того ж діагностичного інструментарію, що використовувався в ході констатувального експерименту. Порівняння змін, які відбулися з учасниками експериментальної та контрольної групи до та після участі у формувальному експерименті, засвідчує ефективність розвивальних впливів таблиця 1.

Таблиця 1

(n=32)

	Молодші дошкільники n=32			
	ЕГ n=(16)		КГ n=(16)	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Стратегії самоствердження				
Конструктивна	18,75%	37,50%	31,25%	25,00%
Інертна	31,25%	25,00%	25,00%	31,25%
Деструктивно-домінантна	37,50%	31,25%	37,50%	37,50%
Деструктивно-адаптаційна	12,50%	6,25%	6,25%	6,25%

Підвищення рівня самоствердження детермінували позитивні зрушення у самооцінці та навчальній мотивації досліджуваних. У молодших дошкільників експериментальної групи відбулись позитивні зміни у конструктивній стратегії самоствердження (з 18,75% до 37,50%), значно зменшилась кількість дітей з інертною стратегією (з 31,25% до 25,00%), на відміну від досліджуваних з деструктивно-домінантною стратегією (з 27,50% до 31,25%). Вдвічі менше дітей почали використовувати деструктивно-адаптаційну стратегію самоствердження (з 12,50% до 6,25%), вплинути конструктивним чином на яку виявилось найважче. Серед дошкільників контрольної групи відбулись незначні зрушення: зменшилась кількість дітей із конструктивною стратегією самоствердження (з 31,25% до 25%). Збільшився показник досліджуваних з інертною стратегією (з 25,00% до 31,25%). Показник деструктивно-домінантної та деструктивно-адаптаційної стратегій виявився незмінним.

Розглянемо показники стратегій самоствердження старших дошкільників у таблиці 2.

Таблиця 2

(n=40)

	Старші дошкільники n=40			
	ЕГ n= (20)		КГ n= (20)	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Стратегії самоствердження				
Конструктивна	20,00%	45,00%	25,00%	15,00%
Інертна	25,00%	15,00%	45,00%	50,00%
Деструктивно-домінантна	40,00%	30,00%	20,00%	25,00%
Деструктивно-адаптаційна	15,00%	10,00%	10,00%	10,00%

У старших дошкільників експериментальної групи відбулись значні зрушення: більше ніж вдвічі збільшилась кількість дітей із конструктивною стратегією самоствердження (з 20,00% до 45,00%) та інертною (з 25,00% до 15,00%). Дещо меншими виявилися показники дітей з деструктивно-домінантною стратегією (з 40,00% до

30,00%). Найменші зрушення відбулись у деструктивно-адаптаційній стратегії (з 15% до 10%). Серед досліджуваних контрольної групи значних змін не відбулось: зменшилась кількість дітей із конструктивною стратегією (з 25,00% до 15,00%). Збільшився показник дітей з деструктивно-домінантною стратегією (з 20,00% до 25,00%), а кількість досліджуваних з деструктивно-адаптаційною стратегією залишилась незмінною. Ці кількісні показники, на нашу думку, ілюструють незначні зміни, які відбулись упродовж нашого спостереження за дітьми. Так, під час ігрової діяльності менша кількість дітей йшла на компроміс, дошкільники менше ділилися іграшками з однолітками, дбайливо ставилися одне до одного, допомагати оточуючим. Під час навчальної діяльності збільшилась кількість досліджуваних, які проявляли невпевненість у своїх силах, тривожність, млявість, безініціативність. Кількість дітей з деструктивною поведінкою у групі ДНЗ залишилась незмінною, у них був помітний високий рівень агресії, спрямованої на оточуючих, або на внутрішнє «Я».

Переважна більшість учасників розвивальної програми проявляли впевненість у собі, вміння постояти за себе, товариськість, щирість, дбайливе ставлення до однолітків, бажання бути корисними у соціумі. Діти воліли допомогти оточуючим,проявляли високий рівень емпатії, їм був властивий низький рівень агресії. Під час навчальної діяльності досліджувані яскравіше почали проявляти власний внутрішній потенціал, свою індивідуальність, стали впевненішими у собі, почали позитивно сприймати себе та оточуючих, виявляли високий рівень зацікавлення до нових знань.

Таким чином, згідно з отриманими нами результатами дослідження, впровадження програми психолого-педагогічного супроводу формування конструктивного самоствердження визначило позитивні зрушення в особистісній сфері молодших і старших дошкільників.

Висновки і пропозиції. Порівняльний аналіз формувального експерименту, який ми отримали, досліджуючи експериментальну і контрольну групи дітей молодшого і старшого дошкільного віку, є переконливим підтвердженням ефективності розробленої та апробованої програми психолого-педагогічного супроводу формування конструктивного самоствердження у молодших і старших дошкільників.

Результати формувального експерименту встановили позитивні зрушення в обох вікових групах досліджуваних за кількісним та якісним показником: діти стали уважнішими та більш чуйними до своїх однолітків, стали впевненішими у собі, почали йти на компроміс, виявляли щедрість та емпатію по відношенню до оточуючих, у них значним чином знизився рівень агресії на невдоволення собою. Діти-дошкільники почали проявляти значний інтерес до розвитку свого внутрішнього «Я», своєї індивідуальності. Досліджувані стали більш комунікабельними, впевненими, доброзичливими, чуйними, вони почали більшою мірою допомагати одне одному.

Список літератури:

1. Альберти Р. Е. Умейте постоять за себя. Ключ к самоутверждающему поведению / Р. Е. Альберти, М. Л. Эммонс. – М., 2008. – 187 с.
2. Леонтьев А. Н. Психологическое развитие ребенка в дошкольном возрасте. Спб., Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. – 144 с.
3. Никитин Е. П. Феномен человеческого самоутверждения / Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. – 157 с.
4. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка / Н. Ньюкомб. – 8-е международное издание. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 640 с.

Годонюк В.С.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОБОСНОВАНИЕ ПРОГРАММЫ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОНСТРУКТИВНОГО САМОУТВЕРЖДЕНИЯ У РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье раскрыты основные принципы развивающей программы психолого-педагогического сопровождения формирования конструктивного самоутверждения ребенка младшего и старшего дошкольного возраста, прослежена взаимосвязь между самоутверждением и самооценкой, совершен анализ результатов эмпирического исследования.

Ключевые слова: стратегия самоутверждения, самооценка, уровень притязаний, учебная мотивация, агрессия, эмпатия.

Godoniuk V.S.
National Pedagogical Dragomanov University

GROUNDING OF THE PSYCOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROGRAM OF ACCOMPANIMENT TO FORM CONSTRUCTIVE SELF-AFFIRMATION OF A CHILD PRESCHOOL AGE

Summary
In this article we have exposed the main principals of a program of psychological and pedagogical accompaniment of constructive self-affirmation of a child preschool age. We have examined lines between self-affirmation and self-esteem, we have made an analysis of results of empirical research.
Keywords: self-affirmation's strategy, self-esteem, level of individual claims, educational motivation, aggression, empathy.

УДК 331.485(075.8)

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ МАШИНОБУДУВАННЯ

Марциняк-Дорош О.М., Букатов С.В.
Міжрегіональна Академія управління персоналом, Львівський філіал

Хороший соціально-психологічний клімат сприяє співробітництву, лояльності в групі та відповідальності за результат. Предметом дослідження є аналіз соціально-психологічного клімату на підприємстві машинобудування. Описано явище соціально-психологічного клімату та його вплив на відчуття комфорту та задоволення працівниками підприємства. Проаналізовано компоненти психологічного клімату: емоційний, когнітивний та поведінковий. Результати вказують на те, що високий рівень емоційної згуртованості та взаємодопомоги в колективі компенсує низький рівень умов праці колективу.
Ключові слова: соціально-психологічний клімат, психологічна служба, машинобудування, підприємство.

Постановка проблеми. На сьогодні існує достатньо літературних джерел у яких детально висвітлені всі аспекти соціально-психологічного клімату (СПК) колективу підприємства і його вплив на продуктивність праці та успішність самого підприємства. Але в світовій літературі є небагато досліджень присвячених конкретно СПК колективу виробничого підприємства машинобудівної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел щодо дослідження соціально-психологічного клімату і рекомендацій з організації такої діяльності на підприємствах [2, 4], показав сучасне бачення науки на діяльність психолога і психологічної служби у сфері виробництва.

Відповідно до цих джерел [5, 6] робота психологічної служби і практичного психолога на підприємстві розглядається як прикладна до головних служб з забезпечення виробництва. У наукових роботах не розглядається психологічна готовність керівництва підприємств і його працівників до проведення робіт з дослідження СПК колективу. Не висвітлюється рівень обізнаності о вигодах які отримає підприємство по закінченні цих робіт. Фактично відсутня будь яка інформація про практичні роботи з дослідження СПК на реально існуючих підприємствах машинобудівної галузі [4, 5].

Психологічний клімат колективу показує рівень розвитку колективу та психологічних резервів, які дають особистісну самореалізацію [7]. А це в свою чергу пов'язано з можливістю розвитку соціальних факторів у структурі підприємства та його умов [9].

Важливість психологічного клімату на підприємстві розвиває ефективність соціальних відносин та науково-технічного прогресу колективу [2]. Також, посередньо впливає на особистісну активність та глибину занурення члена команди в роботу, з метою збільшення психологічних резервів колективу.

Основними показниками соціально-психологічного клімату трудового колективу є прагнення до збереження цілісності групи, її сумісність, спрацьованість, згуртованість, контактність, відкритість, відповідальність [4, 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз літературних джерел українською та російською мовами представляє тільки матеріали які стосуються умов та охорони праці від нещасних випадків [3]. Особливості психологічного клімату більше описано в європейській та американській літературі.

Великою рідкістю навіть у зарубіжній науковій літературі є дослідження промислових підприємств [10]. У більшій мірі досліджено робочі колективи пов'язані з педагогікою, продажами чи лікарською справою. Тому дослідження колективу машинобудівельного підприємства є особливо новими та актуальними.

Формулювання цілей статті. Проведеними дослідженнями СПК колективу ми намагались визначити фактори, які впливають на формування соціально-психологічного клімату на підприємстві машинобудівної галузі, дослідити компоненти покращення психологічного клімату колективу і розробити рекомендації щодо подолання існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-демографічний склад колективу складається з жінок і чоловіків від 19 до 77 років, різної національності, одружених і не одружених. Переважна більшість працюючих одружені. У дослідну групу увійшли чоловіки і жінки загальною кількістю 66 осіб.

Експрес-методика Соціально Психологічного Клімату колективу О. С. Михайлюк [8] дозволяє виявити емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти ставлення до роботи. Автори методики розуміють психологічний клімат трудового колективу як соціально залежну систему відносин членів колективу.

Емоційний компонент розглядається на рівні поняття як «приємний – не приємний» у відносинах. Показує присутність у колективі взаємної симпатії, любові та емоційної емпатії.

Когнітивний компонент «знання – не знання» особливостей характеру членів колективу. Характеризує на скільки працівники розуміють особливості характеру членів колективу. До кого та з якими питаннями можуть звернутися.

Поведінковий компонент вказує на «бажання – не бажання» мати справу з членами колективу. Вказує на довіру та відчуття захищеності на місці праці. Показує схожість інтересів між членами колективу [8].

По результатах дослідження високі показники представлені по всіх компонентах психологічного клімату в колективі. Загальні результати вказують на достатньо приємний клімат колективу.

Таблиця 1

Оцінка рівня складових психологічного клімату колективу

Складова	Емоційна	Когнітивна	Поведінкова
Працівники	45 (68,2%)	39 (59,1%)	29 (44%)

Згідно відповідей респондентів у міжособистісних стосунках переважає емоційна складова 68,2%. На середньому рівні представлена когнітивна складова 59%. Найнижчий рівень показано у поведінковій складовій 44%.

Перевага емоційної складової у міжособистісних стосунках вказує на перевагу у стосунках взаємної симпатії, схожість інтересів, збіг характерів і характеризує соціально-психологічний клімат колективу як позитивний. Це підтверджують і літературні джерела [9].

Емоційний. Аналіз показав, що відносини є достатньо приємні та дружні. Вказують як мотив «з цією людиною приємно працювати» у емоційному компоненті «це приємна в спілкуванні людина». Характерне теж співпадіння ділових та приятельських інтересів. Люди які постійно заняті однією справою частіше відмічають один одного як бажаного партнера для проведення вільного часу чи дозвілля [10].

Когнітивний. Достатньо високий рівень отримано по когнітивному компоненту. Колектив сформований давно, працівники добре знають один одного, звикли один до одного. Позитивно оцінюють особистісні якості своїх колег та розуміння того хто та чим може допомогти в конкретному питанні. Чітке розуміння який співпрацівник може допомогти у конкретному питанні дозволяє швидко вирішувати поставлені завдання та підвищує задоволеність роботою та колективом [9].

Поведінковий. В колективі не виявлено міжособистісних конфліктів, атмосфера достатньо приємна, але колектив не виступає як одна команда, а радше ділиться на менші не формальні групи. Частина працівників тримаються на деякій відстані, хоча не відчувають емоційного дискомфорту чи тиску зі сторони інших членів колективу. На середньому рівні проявляють участь у робочій співпраці. Менші групи дають відчуття підтримки та захищеності. Дозволяють більше довіряти співпрацівникам [10].

При обрахунку індексу групової оцінки було визначено ключові фактори, які формують психологічний клімат колективу та як наслідок виробничий процес. Результати показано на таблиці 2.

Таблиця 2

Відношення респондентів до роботи в цілому на підприємстві

Оцінка задоволеності	позитивна		не визначена		негативна	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Відношення до роботи	55	*83,3*	5	*7,6*	6	*9,1*
Робота за спеціальністю	60	*90,9*	2	*3*	4	*6,1*
Особисті та ділові якості керівника	51	*77,3*	4	*6*	11	*16,7*
Стан обладнання	48	*72,7*	8	*12,1*	10	*15,2*
Ритмічність праці	46	*69,7*	7	*10,6*	13	*19,7*
Санітарно-гігієнічні умови	51	*77,3*	5	*7,6*	10	*15,1*
Відношення з керівником	57	*86,4*	6	*9,1*	3	*4,5*
Підвищення кваліфікації	36	*54,5*	13	*19,7*	17	*25,8*
Різноманітність праці	55	*83,3*	6	*9,1*	5	*7,6*
Організація праці	55	*83,3*	3	*4,6*	8	*12,1*
Рівень впливу керівника на роботу	60	*91,*	3	*4,5*	3	*4,5*
Оцінка керівника як лідера	30	*45,5*	12	*18,1*	24	*36,4*

Переважна частина колективу позитивно визначились з відношенням до своєї роботою, що збільшує бажання особистого вкладу працівників в роботу колективу, на що вказують позитивні відповіді респондентів. Задоволення від самореалізації дає мотивацію до глибшого та якіснішого виконання своїх щоденних обов'язків [7].

Задоволеність роботою по спеціальності дає можливість працюючим творчо відноситись до своїх обов'язків і сприяти підвищенню продук-

тивності праці. Позитивна оцінка стану обладнання в цілому говорить про підтримування його у достатньо хорошому робочому стані.

Відповіді респондентів щодо задоволеності ритмічністю праці підтверджують залежність СПК від зовнішніх факторів. Економічна криза в якій перебуває Україна впливає на об'єми продажу підприємством своєї продукції, що в свою чергу впливає на ритмічність завантаження працюючих [6].

Такі чинники як санітарно-гігієнічні умови праці мають вплив на психологічний стан працівників. Більшість досліджуваних працюють у комфортних умовах праці не залежно від пори року. Звертають на себе увагу умови роботи на виробничих дільницях. Тут необхідно покращити пристосування приміщень для роботи у осінній і зимовий період, саме це обумовило негативну оцінку санітарно-гігієнічних умов праці тими хто працює на цих дільницях [3].

Міжособистісні стосунки підлеглих і керівників є одним з вагомих факторів впливу на СПК, тому позитивна оцінка цих стосунків говорить на користь сприятливого СПК на підприємстві. Позитивну оцінку особистих і ділових якостей керівника дали 77,3% працюючих, що підтверджує позитивну оцінку СПК більшістю працюючих. Оцінка безпосереднього керівника є тим вища, чим більше керівник спілкується з підлеглими [9].

Ще одним з факторів впливу на продуктивність праці, творче ставлення до роботи є можливість підвищення професійної кваліфікації [4]. Відсутність такого заохочення працюючих і відповідної програми на підприємстві обумовило відповідну відповідь респондентів з яких 54,5% оцінили таку можливість позитивно.

Цікава робота є одним з факторів її привабливості і фактором впливу на психологічний стан працюючого [1]. Тому 55 (83,3%) респондентів вважають, що їх робота достатньо різноманітна і цікава, що у свою чергу є позитивним фактором впливу на СПК.

Організація праці є складовою факторів впливу на СПК [10], тому завантаженістю роботою у продовж робочого часу задоволені 55 (83,3%) респондентів визначились зі своїм ставленням до організації праці. Відповіді респондентів говорять про сприятливий СПК на протязі робочого часу.

Одним з вагомих факторів впливу на СПК колективу є реальний вплив керівника підприємства на весь виробничий процес [10]. 60 (91, %) респондентів вважають що керівник має безумовно великий вплив на роботу в цілому і її кінцевий результат, отже розуміють на скільки керівник має вплив на виробничий процес, що у свою чергу характеризує СПК сприятливим.

Наявність в колективі формального або неформального лідера може сприяти або не сприяти СПК колективу, в залежності від відношення між формальним і неформальним лідером [6]. Відповіді респондентів не свідчать про те, що ці стосунки є несприятливими для СПК колективу. В той же час не вказують на наявність неформального лідера. 30 (45,5%) респондентів вважають керівника лідером, 24 (36,4%) не вважають керівника лідером. Такі відповіді респондентів свідчать про те, що відсутність формального або не формального лідера в даному колективі, немає сильного впливу на сприятливість СПК колективу.

Фактори які на початку дослідження ускладнювали цей процес, була психологічна неготовність колективу до проходження опитування. Ми прийшли до такого висновку через те, що респондентам було повністю відкрита мета та процес дослідження, але на початку опитування більшість членів колективу всіляко уникали опитування без будь яких пояснень. Тільки після проходження опитування старшими авторитетними членами колективу вдалось провести опитування інших членів колективу. Слід відмітити значну роль керівництва підприємства, яке всіляко сприяло проведенню опитування працівників.

Цікавим з нашої точки зору є той факт, що дослідження СПК колективу було запропоноване керівникам п'яти підприємствам, з яких четверо відмовились від такої співпраці посилаючись на виробничу завантаженість, або повністю проігнорувавши пропозицію. Тільки п'яте підприємство погодилось на співпрацю і визначило сферу своєї зацікавленості.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже на підставі проведених досліджень вдалось визначити не тільки рівень СПК колективу, і фактори негативного впливу на нього, а також побачити рівень свідомості працюючих, розуміння ними економічних факторів, наслідком яких є виявлені недоліки.

У якості рекомендацій по покращенню ситуації можна запропонувати комплекс тренінгів на довіру та співпрацю в колективі. Також звертає на себе увагу рівень задоволеності працюючих щодо їх можливості працювати за обраною професією.

Завдяки проведеним роботам вдалось виявити скриті резерви колективу. Це перш за все можливість колективу сумісними зусиллями поліпшити свої санітарно-гігієнічні умови праці без додаткових капіталовкладень. Підняти на новий рівень відношення по вертикалі, об'єднавшись у профспілку або будь яку неформальну групу. Налагодити корпоративний відпочинок з залученням спеціалістів масового дозвілля.

Ці дії можуть сприяти набуттю досвіду з формування колективної думки і надбанню досвіду колективного долання проблем, що виникають на виробництві.

Список літератури:

1. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: учеб. для вузов / под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 560 с.
2. Галкина Т.П. Социология управления: от группы к команде: учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 224 с.
3. Дементій Л.В., Гончарова С.А. Охорона праці в механічнихта складальних цехах – Краматорськ: ДДМА, 2005. – 312 с.
4. Жуковский И.В. Изучение, оценка и прогнозированиеморально-психологическоггосостоянияперсоналафирмы // Управление персоналом. – 2004. – № 21. – С. 48-51.

5. Кошелев А.Н. Конфликты в организации: виды, назначение, способыуправления / А.Н. Кошелев, Н.Н. Иванникова. – М.: Альфа-Пресс, 2007. – 216 с.
6. Легка Л.М., Семенча Л.Г. Організація діяльності психологічних служб. Навчальний посібник – Львів: «Новий Світ-2000», 2010. – 372 с.
7. Марциняк-Дорош О.М. Ноологотерапевтичний підхід як особистісний потенціал у формуванні життєвих цінностей студентської молоді / О. М. Марциняк-Дорош // Наука і освіта. – 2014. – № 9. – С. 146-150.
8. Практикум по общей, экспериментальной и прикладнойпсихологии. Под. ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. СПб., Питер, 2000 – 560 с.
9. Kliber M.C., Wyrwicka M.K. Analiza klimatu społecznego w wybranym przedsiębiorstwie handlowym / M.C. Kliber, M.K. Wyrwicka // Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. – 2012. – № 58. – С. 29-41.
10. Schneider, Benjamin. Organizational Climate and Culture: Reflections on the History of the Constructs in JAP. – California, 2017. – 49 с.

Марциняк-Дорош О.М., Букатов С.В.
Межрегиональная Академия управления персоналом, Львовский филиал

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА ПРЕДПРИЯТИИ МАШИНОСТРОЕНИЯ

Аннотация
Хороший социально-психологический климат способствует сотрудничеству, лояльности в группе и ответственности за результат. Предметом исследования является анализ социально-психологического климата на предприятии машиностроения. Описано явление социально-психологического климата и его влияние на ощущение комфорта и удовольствия работниками предприятия. Проанализированы компоненты психологического климата: эмоциональный, когнитивный и поведенческий. Результаты указывают на то, что высокий уровень эмоциональной сплочённости и взаимопомощи в коллективе компенсирует низкий уровень условий труда коллектива.
Ключевые слова: социально-психологический климат, психологическая служба, машиностроение, предприятие.

Martsynyak-Dorosh O.M., Bukatov S.V.
Interregional Academy of Personnel Management, Lviv Branch

RESEARCH OF SOCIALLY-PSYCHOLOGICAL CLIMATE AT THE MECHANICAL ENGINEERING ENTERPRISE

Summary
A good socio-psychological climate promotes cooperation, loyalty in the group and responsibility for the result. The subject of the study is an analysis of the socio-psychological climate in the enterprise of mechanical engineering. The phenomenon of the socio-psychological climate and its influence on the feeling of comfort and satisfaction are described by the employees of the enterprise. The components of the psychological climate are analyzed: emotional, cognitive and behavioral. The results indicate that the high level of emotional cohesion and mutual assistance in the team compensates for the low level of work conditions of the team.
Keywords: socio-psychological climate, psychological service, mechanical engineering, enterprise.

УДК 376.013.77:616.8-009.83-053.2

ПОРУШЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Фаласеніді Т.М., Козак М.Я.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розкрито питання впровадження поняття сенсорної інтеграції у наданні корекційних послуг дітям з особливими потребами та шляхи використання цього терміну у міжгалузевих дослідженнях, впровадження його у психолого-педагогічній діяльності. Досліджується особливості сенсорно-моторного розвитку у дітей молодшого віку. Визначено дефініції понять сенсорної дисфункції та сенсорної обробки інформації. Розглянуто сім типів сенсорної обробки інформації та описано типи сенсорної модуляції, їхню особливість при формуванні сенсорного профілю.
Ключові слова: сенсорна інтеграція, діти з особливими потребами, сенсорна обробка інформації, сенсорна деривація.

Постановка проблеми. Сенсорна інтеграція вперше описана зайняттєвим терапевтом (англ. occupational therapist) А. Джейн Аерс (A. Jean Ayres) у 1970-і роки, США. Сенсорна інтеграція має відношення до тіла й обробки сенсорної інформації так званих «входів» (англ. input) або стимулів, які потрапляють із зовнішнього середовища. Дж. Аерс дослідила, що сенсорна система розвивається з плином часу, так само як й інші аспекти психофізичного розвитку (мова, моторика і т.д.), і що її дефіцит може виникнути у процесі розвитку сенсорної системи [1].

Обробка сенсорної інформації – спосіб і процес виявлення, передачі, розпізнавання й аналізу відчуттів у центральній нервовій системі, а також інтеграції, яка об'єднує кінцеву обробку сенсорних стимулів і їх усвідомлення.

Порушення сенсорної обробки лежать в основі багатьох проблем розвитку мови, рухів, навчання, поведінки. Поширеність порушень сенсорної обробки в дитячій популяції за даними різних авторів варіює від 5 до 30% і досягає ще більш високої частоти при порушеннях нервово-психічного розвитку.

Вивчення і систематизація розладів сенсорної діяльності у дітей пов'язані зі значними труднощами. Вони викликані широким клінічним спектром сенсорних дисфункцій, відсутністю єдиних критеріїв діагностики, відмінностями в способах оцінки ефективності лікування і малою обізнаністю неврологів і педіатрів. У зв'язку з цим стає зрозумілим, чому ряд розладів сенсорної діяльності в дитячому віці ще не зайняв певного положення у системі патологічних станів і неоднозначно трактується різними дослідниками. У МКХ-10 діагноз дисфункція сенсорної інтеграції відсутня. Отже, **метою статті** є розкриття особливостей розвитку сенсорної системи у дітей. **Завдання дослідження полягали у:** вивчені зарубіжного досвіду та українського досвіду в організації корекційних занять з урахуванням особливостей розвитку сенсорної системи у дітей з особливим потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідну роль сенсорного розвитку і конструювання роботи з дітьми без патології досліджували такі науковці: А. Давидчук, З. Ліштван, Л. Парамонова, а також з дітьми з порушенням розвитку Н. Мінаєва, Т. Обухова; рефлексотерапію у роботі з дітьми Дж. Айрес, Л. Бадалян, В. Козявкін, та ін.; сенсорну депривацію пов'язану із порушенням сенсорних відчуттів досліджували такі науковці: Г. Бєлова, О. Каліжнюк, І. Лєвченко, О. Мастюкова, Н. Сімонова, Т. Шамарін та ін.), а згодом, яка негативно відображається на формуванні пізнавальних процесів М. Іпполитова, Е. Кіріченко, С. Коноваленко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Також можна припустити, що порушення розвитку сенсорної системи в процесі раннього формування сенсорних систем (до 1,5-2-х років), так і згодом, впливає на формування академічних та моторних навиків розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу. Добре організована сенсорна система може інтегрувати вхідний стимул одразу від декількох джерел (візуального, слухового, пропріоцептивного або вестибулярного). Зайняттєвий терапевт (англ. occupation therapy) Аерс припустила, що дисфункція у сенсорній інтеграції виникає тоді, коли сенсорні нейрони не сигналізують або ефективно не функціонують, що призводить до дефіциту психофізичного розвитку, навчання та/або емоційного регулювання.

Оскільки Аерс вперше описала дисфункцію сенсорної інтеграції у 1970-их, то на сьогодні сенсорна інтеграція все частіше використовується в основному в ерготерапії (а іноді й іншими фахівцями в галузі охорони здоров'я) для лікування ряду симптомів виявлених у дітей, у закладах освіти, соціального захисту, медичних установах, громадських організаціях. Сенсорна інтеграція, сенсорна «дієта», сенсорна терапія, як правило, заснована на класичній теорії Аерс сенсорній інтеграції [1].

Визначення «сенсорний розлад обробки» (англ. sensory processing disorder) запропоновано, але не було загальновизнаним. Стандартизовані визначення, такі як «сенсорний профіль» (англ. Sensory Profile), були розроблені для класифікації сенсорного дефіциту дитини. Сенсорний профіль забезпечує стандартний метод для професіоналів для вимірювання сенсорних здібностей обробки сенсорної інформації дитиною і забезпечує профіль впливу сенсорної обробки на функціональної діяльності в повсякденному житті дитини [3].

Можливий діагноз, як сенсорний розлад обробки залишається складною клінічною проблемою. Використання терміну – сенсорні дисфункції інтеграції (SID), і розглядається як неврологічний розлад, який характеризується дефіцитом сенсорної інтеграції. У сучасній діагностичній нозо-

логії використовується як – сенсорні розлади обробки інформації. Розлади проявляються у тому, що мозок не може відфільтрувати фон подразників і визначити їх важливість, якщо дитина не мала справу з великою кількістю сенсорних відчуттів протягом доби. У класифікації сенсорної системи за Л. Міллером (L. Miller) та іншими дослідниками, запропоновано 18 «сенсорних розладів обробки», які поділяються на 3 конкретні кластери: розлади сенсорної модуляції, розлади сенсорної дискримінації і сенсорні розлади, в основі яких лежить моторне порушення особи. Ці кластери також діляться на підтипи. Розлад сенсорної модуляції ділиться на: гіпер сенситивність (англ. over responsive – надмірна чуйність до різної сенсорної інформації), також часто вживають такий термін як «сенсорна оборона» (англ. «sensory defensive»). Люди з підвищеною чутливістю до сенсорних стимулів сприймають світ як загрозу, хворобу, і/або страшне місце. Вони часто перебувають під великою напругою, і можуть переживати часті кризи; гіпо сенситивність (англ. under responsive – знижена чутливість до сенсорних стимулів). Люди з зниженою чутливістю часто мало енергійні і також можуть не реагувати на сенсорну інформацію, тоді як для інших вона подає знак тривоги; сенсорні шукачі (англ. sensory seeking). Розлад сенсорної дискримінації не має підтипів. Сенсорні розлади, в основі яких лежить моторне порушення розділяються на: постуральний розлад і диспраксія [6].

Причини порушень сенсорної обробки інформації все ще не визначено, хоча в різних дослідженнях згадуються такі причини як: генетика, вплив навколишнього середовища та пренатальні чинники, такі як стрес або алкоголь. Оскільки Дж. Аерс запропоновано причину виникнення даного порушення як нетипова обробка інформації мозком та/або незрілим мозком, то останні дослідження визначають, що дане порушення несе неврологічний характер.

Однак більшість дитячих психіатрів не розглядають порушення сенсорної інформації, як окремий діагноз. За їх словами, симптоми дуже різноманітні і немає ніяких критеріїв, щоб відокремити їх від інших станів, таких як аутизм, синдром дефіциту уваги і гіперактивності (ГРДУ) або тривожні розлади. Сенсорні проблеми відзначаються у багатьох дітей з різними діагнозами, зазначає професор психіатрії К. Касціо (C. Cascio) Університету Вандербілта (Vanderbilt University), США. За її словами, наявність сенсорних проблем без будь-якого іншого діагнозу велика рідкість.

За сприйняття навколишнього світу ми умовно можемо бути віднесені до трьох типів: відеолісти, аудіолісти і кінестетики, тобто провідною в нашому сприйнятті є слухова, зорова або дотикова модальність. Це розділення вельми умовно, і повністю не може відображати ту складну структуру особистості, яку представляє собою сучасна людина. Однак, саме існування такого підходу дозволяє зайвий раз переконатися в тому, що сенсорний розвиток відіграє величезну роль в психологічному і соціальному становленні особистості.

Підтвердженням цьому є, наприклад, психічний розвиток дітей в умовах сенсорного голодування (сенсорної депривації). Порушення зору або слуху, а також виховання в умовах штучно збідненого середовища (відсутність нових і різноманітних зорових і слухових стимулів в поєднанні з дефіцитом спілкування з дорослими) негативно позначаються на психічному розвитку дитини. Зокрема, спостерігається затримка в появі зорового зосередження, орієнтовною реакції на звук, цілеспрямованих рухів, а отже, предметної діяльності і мови [2].

Недорозвинення і десинхронізація (порушення синхронності, узгодженості) емоційно-вольової сфери дитини, її зорового, слухового і тактильного сприйняття є складовими частинами такого добре відомого в корекційній педагогіки діагнозу, яким є затримка психомовного розвитку (ЗПМР).

Досвід світової, а останнім часом і вітчизняної педагогіки довів, що спрямований на дидактичні цілі комплекс сенсорних і моторних вправ позитивно впливає на загальний, емоційний, мовленнєвий і соціальний розвиток дитини.

Перші реакції на сенсорні подразники з'являються у ранньому періоді життя, приблизно у 5S тижнів, після зачаття. Ці перші реакції відбуваються при тактильному стимулюванні.

Перші реакції на вестибулярний апарат (Моро рефлекс) з'являються коло 9 тижнів після зачаття. Плід продовжує розвивати свої рефлексорні здібності такі як: ссання, стискання, поворот шиєю, висмикування, Моро та позитивна підтримка в утробі до моменту народження.

Відчуття руху, дотику, нюху, особливо важливі для новонародженої дитини, яка використовує їх для підтримки контакту з тими, хто піклується про неї при допомозі нюху, обіймів, сповивання.

Найважливішим є відчуття тактильного зв'язку, який встановлюється між матір'ю та немовлям, тому вони відіграють важливу роль для почуття безпеки і захищеності немовлят. Це лише початок того важливого, яке тактильна система відіграє у емоційному житті людини так як це є безпосереднім зв'язком з людьми. Пропріоцептивні відчуття також важливі для стосунків між матір'ю та немовлям. Це проявляється при обіймах немовля [6].

Фазові рухи кінцевостей немовляти викликають додаткову пропріоцептивність. Разом взяті пропріоцептори складають певні етапи для кінцевого розвитку будови тіла (мозок як інформаційний центр тіла і те як його частини взаємодіють між собою).

Вестибулярна система повністю функціонує з народження дитини, хоча її вдосконалення сенсорно-інтегрованої функції, але найбільш її інтеграція з оптичною і пропріоцептивною системою продовжується протягом дитинства. Найпершою розвивається уся сенсорна система, вестибулярна система. Більшість нянь, які носять чи закачують немовлят для того, щоб заспокоїти їх, інстинктивно сприяють розвитку вестибулярної системи. Аерс вказує на те, що ці відчуття, які примушують дитину відчувати задоволення й організованість впливатимуть на нервову систему дитини. Вестибулярна система має також інші складові чинники впливу на дітей. Відомо, що підняття (тримання) дитини у вертикальному положенні навпроти обличчя дорослого, який

тримає її, збільшуватиме тривогу дитини і зорові пошуки. Доти доки дитину тримають у такому положенні, то вестибулярна система дитини знайде силу напруги і почне стимулювати шийні мускули для підняття голови. Цього можна досягнути до шести місяців [1].

У перший місяць життя, випрямляння голови може бути мінімальним і переривчатим та переважно із качанням, але це з часом стабілізується і стає стійко стабільним, коли немовля навчиться різним позам (спершу, коли воно лежатиме ничком, а пізніше лежатиме інертно).

Зорова і слухова системи новонародженого є ще не зрілими. Орієнтація новонародженого полягає у його орієнтуванні на людське обличчя і голос, хоча розуміння як такове ще відсутнє. Бачить немовля контрастно (чорне-біле) і на відстані 10 дюймів. Протягом перших місяців немовля починає використовувати очі для контакту, щоб встановити зв'язок з батьками, а пізніше зміцнити його.

Висновки і пропозиції. Отож, теорія сенсорної інтеграції допомагає пояснювати, планувати і прогнозувати розвиток і поведінку дитини і використовується для того, щоб:

– пояснити, чому індивідууми поводяться особливим чином;

– планувати інтервенцію для редукції дефіцитів розвитку;

– прогнозувати, як буде змінюватися поведінка в результаті інтервенції.

Терапія з використанням сенсорної інтеграції – природний процес і ефективна тому, що педагог розробляє насичене сенсорними стимулами середовище, стимулює навички та здібності і в той же час зацікавлює дитину.

Список літератури:

1. Айрес, Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э. Дж. Айрес; [пер. с англ. Юлии Даре]. – М.: Теревинф, 2009. – 272 с.
2. Кислинг Улла. Сенсорная интеграция в диалоге: понять ребенка, распознать проблему, помочь обрести равновесие / Улла Кислинг; под ред. Е. В. Клочковой; [пер. с нем. К. А. Шарр]. – М.: Теревинф, 2010. – 227 с.
3. Коррекционно-развивающая работа в сенсорной комнате с детьми с ограниченными возможностями здоровья в среде здоровых сверстников: методические рекомендации / авт.-сост.: Л. А. Виноградова, Н. В. Виноградова, Т. С. Пискарева, С. О. Филиппова. – СПб., 2016. – 34 с.
4. Роберт Солсо Когнитивная психология / Р. Солсо. – Спб.: Питер, 2011. – 588 с.
5. Шевцов А. Г., Заплатинська А. Б. Сенсорна інтеграція в системі медико-психолого-педагогічного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. Випуск 12 / За ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський «Аксіома», 2009. – С. 133-137.
6. Children With Disturbances in Sensory Processing: A Pilot Study Examining the Role of the Parasympathetic Nervous System / Roseann C. Schaaf, Lucy Jane Miller, Duncan Seawell, Shannon O'Keefe // American Journal of Occupational Therapy, July/August 2003, Vol. 57. P. 442-449.
7. Dunn W. The Sensory Profile: The performance of a natio nalsample of children without disabilities / W. Dunn / American Journal of Occupational Therapy. – 1997. – 51. – P. 25-34.
8. Isaacs P. Sensory issues and autism: an insider's guide / P. Isaacs. – Електроний ресурс https://senmagazine.co.uk/articles/articles/senarticles/an-insider-s-guide-to-sensory-issues-and-autism

Фаласениди Т.Н., Козак М.Я.
Национальный университет «Львовская политехника»

НАРУШЕНИЕ СЕНСОРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ У ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация
В статье раскрыты вопросы внедрения понятия сенсорной интеграции в предоставлении коррекционных услуг детям с особыми потребностями и пути использования этого термина в межотраслевых исследованиях, внедрение его в психолого-педагогической деятельности. Исследуется особенности сенсорно-моторного развития у детей младшего возраста. Определены дефиниции понятий сенсорной дисфункции и сенсорной обработки информации. Рассмотрены семь типов сенсорной обработки информации и описаны типы сенсорной модуляции, их особенность при формировании сенсорного профиля.
Ключевые слова: сенсорная интеграция, дети с особыми потребностями, сенсорная обработка информации, сенсорная деривация.

Falasenidi T.M., Kozak M.Ja.
National University «Lviv Polytechnic»

DISABILITY OF SENSOR INTEGRATION IN CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Summary
The article deals with the introduction of the concept of sensory integration in the provision of correction services for children with special needs and ways of using this term in interdisciplinary research, its implementation in psycho-pedagogical activities. The features of sensory-motor development in young children are studied. Definition of concepts of sensory dysfunction and sensory processing of information are defined. Researched seven types of sensory processing of information and described the types of sensory modulation, their feature in the formation of the sensory profile of child.
Keywords: sensory integration, children with special needs, sensory processing of information, sensory derivation.

УДК 159.923.2:159.922.7:616.314-089.23

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ «Я-ОБРАЗУ» У ДІТЕЙ З ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВИМИ АНОМАЛІЯМИ

Шевченко Н.Ф., Трушицина Ю.І.
Запорізький національний університет

Стаття присвячена висвітленню результатів емпіричного дослідження специфіки прояву «Я-образу» у дітей з щелепно-лицевими аномаліями. Показано можливий вплив фізичних патологій на розвиток «Я-образу» в дитячому віці. Визначено показники розвитку «Я-образу» дітей молодшого шкільного та підліткового віку. На основі порівняльного аналізу результатів досліджуваних експериментальної і контрольної груп виявлено особливості прояву «Я-образу» у дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки. Встановлено, що ці особливості проявляються у: зниженому рівні усвідомлення свого «Я»; негативній оцінці свого «Я»; підвищеній напруженості соціальних контактів.
Ключові слова: «Я-образ», щелепно-лицеві аномалії, самосвідомість, когнітивна оцінка «Я», емоційно-оцінне ставлення до «Я».

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні в суспільстві відбувається усвідомлення необхідності комплексного підходу з боку фахівців у справі забезпечення психологічного стану здоров'я дітей з аномаліями щелепно-лицевої ділянки. Це обумовлено, як ростом частоти вроджених вад, так і недостатньою вивченістю проблеми, відсутністю спеціалізованих програм психологічної допомоги дітям.

«Я-образ» – базовий рівень самосвідомості, структура, когнітивна складність та суб'єктивна значущість якого виступає відображенням взаємодії загального психічного розвитку людини й зовнішніх умов. Такі специфічні фактори захворювання, як дефекти мови й зовнішності, психосоматичний статус впливають на деформацію «Я-образу» у дітей з вродженими вадами обличчя, змінюють можливості спілкування з навколишнім світом у зв'язку з неадекватними реакціями навколишніх, обмеженнями у виборі професійної діяльності. В цій ситуації особливо важливою постає проблема дослідження та подальшого формування позитивного «образу Я» в дитячому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Проблема вивчення «Я-образу» в психологічній літературі розглядалася в працях вітчизняних та зарубіжних авторів. Накопичено матеріал про зміст Я-образу та його структуру (Р. Бернс, Л. Венгер, У. Джемс, С. Епіштейн, Є.О. Клімов, І.С. Кон, Ч. Кулі, Дж. Мід, А.А. Налачджан, С.Р. Пантилеєв, М. Розенберг, В.С. Ротенберг, О.Т. Соколова, Т. Шибутані). В багатьох працях розкрито вікові особливості уявлень про зміст (Л.І. Божович, Г.Є. Залеський, Г. Крайг, І.Л. Притико, І.І. Чеснокова) та рівні розвитку «Я» (І.С. Кон, Г. Мейлі, В.С. Мерлін). Українськими науковцями розроблено теоретичні моделі самосвідомості особистості (Г.О. Балл, І.С. Булах, М.Й. Боришевський, С.Д. Максименко, Н.Ю. Максимова, В.В. Москаленко, Н.В. Чепелєва та ін.), досліджено специфіку «Я-образу» підлітків (О.Г. Александрова, І.М. Бушай, А.М. Грись).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проблема самосвідомості й «образу Я» у дітей з фізичними дефектами зустрічається у роботах Л.С. Виготського, І.І. Мамайчук, О.Л. Романової, І.А. Чистоградової, О.Є. Шаповалової, О.М. Шафирової. Водночас, особливості «Я-образу» у дітей молодшого шкільного та підліткового віку з вродженими вадами розвитку щелепно-лицевої ділянки, а також можливості

корекції деформацій «Я-образу» не одержали відбиття в психологічних дослідженнях.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особливостей прояву «Я-образу» у дітей з щелепно-лицевими аномаліями.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теоретичний аналіз дослідження проблеми «Я-образу» дозволив охарактеризувати його як базовий рівень самосвідомості, такий продукт психічної діяльності людини, на формування якого впливають як соціальне оточення, особливості взаємодії із значущими іншими, так і рівень особистого психічного розвитку. Зрілий «Я-образ» – продукт інтелектуальної переробки особистістю інформації про себе, який включає особливості когнітивних уявлень людини і її емоційного ставлення [1; 7; 9-13].

Періодом виникнення свідомого «Я», як би поступово ні формувалися окремі його компоненти, більшістю науковцями вважається підлітковий і юнацький вік. Саме цей віковий період виявляється критичним періодом формування самосвідомості [2; 3-6]. Здатність дитини вставати на місце іншого, здатність висловити своє ставлення до іншої людини, а також здатність перенесення знань на самого себе – зумовлюють виникнення «Я-образу».

В процесі розвитку самосвідомості у дитини змінюються характеристики «Я-образу» – ступінь когнітивної складності, стійкість, виразність, вдосконалюється самооцінка. Провідну роль у розвитку «Я-образу» у дитячому віці відіграє соціальна ситуація розвитку, спілкування з однолітками [9]. Наявність у дитини щелепно-лицевої аномалії створює особливий контекст розвитку. Дефекти мови і зовнішності, соматичні і психологічні статуси істотно впливають на формування «образу Я» і ставлення до інших людей. Стресогенна соціальна ситуація розвитку часто призводить до порушення міжособистісної взаємодії, що може проявлятися в неадекватному ставленні до оточуючих і неадекватному уявленні про думку оточуючих про себе («Я-дзеркальне), зниженні загального фону настрою, тривожності [8; 9; 11].

На основі аналізу в науковій літературі дефініції поняття «Я-образ» та беручи до уваги психологічні дослідження щодо особливостей процесу формування «Я-образу» в дитячому віці та впливу щелепно-лицевих аномалій на його деформацію, поняття «Я-образ» у дітей з щелепно-лицевими аномаліями було визначено як динамічне психічне утворення, що включає когнітивну оцінку «Я», емоційно-оцінне ставлення до свого «Я» (в тому числі «дзеркальне Я»), сприйняття соціального оточення (в тому числі шкільна та міжособистісна тривожність). При виборі методик ми враховували можливість отримання даних за цими трьома компонентами.

Психодіагностичний інструментарій дослідження склали: тест настановлень особистості на себе «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд; модиф. Т.В. Румянцева) для вивчення когнітивного сприйняття свого «Я», методика дослідження самооцінки (Т.В. Дембо, С.Я. Рубінштейн; модиф. А.М. Прихожан) з метою дослідження емоційно-ціннісного ставлення до свого «Я», колірний тест відносин (О.М. Еткінд) для дослідження ставлення до соціального оточення, шкала особистісної тривожності (А.М. Прихожан); математико-статистичні методи: t-критерій Стьюдента; φ*-критерій Фішера.

Вибірку респондентів склали 48 дітей віком 10-12 років. До експериментальної групи (ЕГ) увійшли 23 дитини з щелепно-лицевими аномаліями; до контрольної групи (КГ) увійшли 25 дітей віком 10-12 років без щелепно-лицевих патологій. Дослідження проводилося на базі стоматологічної поліклініки № 7 м. Запоріжжя та приватної стоматології «ПП Кузьомка».

Розглянемо результати дослідження відповідно до структурно-змістової сутності «Я-образу». Першим компонентом структури «Я-образу» є когнітивне сприйняття свого «Я». Аналіз результатів, отриманих за методикою «Хто Я?» дозволив виявити відмінності досліджуваних в уявленнях про себе. Так, у здорових дітей рівень самопрезентації вище (10,5% в ЕГ; 20,9% в КГ), як і кількість об'єктивних характеристик «Я» (15,4% в ЕГ; 34,3% в КГ) і фізичних самохарактеристик (3,9 в ЕГ; 13,7% в КГ). Водночас, у дітей щелепно-лицевими анамаліями більш виражені такі самоописи, як соціальні статуси і ролі (28% в ЕГ; 23,9% в КГ) та особистісні якості (53,4% в ЕГ; 32,7% в КГ).

Такі результати вказують на те, що школярі з патологіями щелепно-лицевої ділянки, на відміну від здорових однолітків, сприймають своє «Я» більшою мірою через опис емоцій, настановлень і бажань, тобто їх особистісна рефлексія переважно орієнтована на внутрішній світ. Крім того, подані описи більшою мірою пов'язані зі сприйняттям себе як хворої людини і людини з дефектами зовнішності. В цілому ж кількість самоописів, які дають досліджувані, вище у здорових дітей, що свідчить про більш розвинену рефлексію і, відповідно, про менш розвинений когнітивний компонент «Я-образу» у дітей з щелепно-лицевими патологіями, в порівнянні з їх здоровими однолітками.

Розглянемо показники досліджуваних експериментальної і контрольної за другим компонентом структури «Я-образу» – емоційно-оцінним ставленням до свого «Я». Виявлено, що у профілі самооцінки дітей з щелепно-лицевими аномаліями спостерігається помітний спад за шкалами «здоров'я» (49,6% в ЕГ; 80,9% в КГ), «краса» (52,9% в ЕГ; 69,2% в КГ), «активність» (56,9% в ЕГ; 85% в КГ), що пояснюється наявністю у дітей цієї групи вродженої фізичної патології. В обох групах спостерігається зниження самооцінки за шкалою «популярність у однолітків» (55,9% в ЕГ; 59,8% в КГ), що відображає важливість сфери спілкування в підлітковому віці і відповідно чутливість дітей до проблем в цій сфері.

Водночас, показники рівня домагань в експериментальній і контрольній групах досить згладжені, що може вказувати на відсутність яскраво виражених акцентів в домаганнях досліджуваних. При цьому, показники рівня домагань досліджуваних з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки – нижчі за показники в контрольній групі.

Отже, загальний показник емоційно-оцінного ставлення до себе в експериментальній групі нижчий, ніж у контрольній групі, тобто діти

з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки виявляють більш низькі показники самооцінки, більш завищені претензії, вище їх емоційна дистанційованість від власного «Я». Найбільші розбіжності в оцінці свого «Я» у респондентів експериментальної і контрольної груп спостерігаються у випадку охорони здоров'я, що виражається і в показниках самооцінки, і в особистісних баганнях. Це свідчить про те, що для дітей з щелепно-лицевими аномаліями наявність фізичного дефекту займає важливе місце в їхньому житті, виступаючи значущою метою та об'єктом бажання. Вроджені вади розвитку щелепно-лицевої ділянки мають яскраво виражені прояви на обличчі, що обумовлює важливість оцінки зовнішності в структурі «образу Я».

Третім компонентом, розглянутим в нашому дослідженні, є сприйняття свого «Я» в очах оточуючих («дзеркальне Я»). Стосовно відображення свого «Я» в очах вчителів, то більше половини дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки впевнені, що вчителя сприймають їх в позитивному ключі (53,8%), а серед здорових дітей таких лише 23,1%. Більш того, 7,7% здорових дітей впевнені, що вчителі сприймають їх в негативному ключі, чого немає серед дітей з щелепно-лицевими аномаліями. Частина дітей в експериментальній групі вважають ставлення вчителів нейтральним (23,1%), а в контрольній групі таких характеристик в три рази більше (46,2%). Протилежна ситуація щодо однокласників: впевнені в негативному до себе ставлення 46,2% дітей з вадами щелепно-лицевої ділянки і лише 15,4% здорових.

Оцінки оточуючих – це перше джерело формування «Я-образу», значення якого хоча і знижується в міру розвитку рефлексії, не зникає повністю, інтеріоризуючись у вигляді «дзеркального Я». Діти з щелепно-лицевими аномаліями сприймають своє «Я» в очах вчителів як більш позитивне, ніж здорові діти, а в очах однокласників – як більш негативне. Можна припустити, що вчителі проявляють особливу делікатність і уважність до дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки, а однолітки, навпаки, можуть проявляти жорстокість, що й обумовлює зазначені відмінності, а також вказує на проблемні і благополучні зони соціальної взаємодії у дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки. В очах близьких оцінки свого образу не розрізняються у досліджуваних експериментальної та контрольної груп. Важливо відзначити, що в очах близьких і лікарів діти з щелепно-лицевими аномаліями сприймають себе в позитивному ключі.

Розглянемо показники за наступним компонентом «Я-образу» – ставлення до соціального оточення: сім'я; вчителя; однокласники. За отриманими даними, ставлення в родині у досліджуваних експериментальної групи таке ж, як і у дітей контрольної групи, але водночас відношення до мами у дітей з вадами щелепно-лицевої ділянки більш позитивне, ніж у дітей контрольної групи (показники валентності: 2,4 в ЕГ; 3,3 в КГ). Сприйняття ситуації в школі у досліджуваних експериментальної та контрольної груп розрізняються: сприйняття відносин з однокласниками (3,8 в ЕГ; 2,2 в КГ) у дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки менш позитивне, ніж у здорових дітей, а з вчителями – більш позитивне (4,5 в ЕГ; 6,2 в КГ).

Соціальне оточення – це найважливіше джерело формування «Я-образу» дитини. Сприйняття сімейної ситуації дитиною з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки суттєво не відрізняється від сприйняття здорових: переважна більшість дітей сприймають сімейну ситуацію як комфортну. Важливо також зазначити, що емоційна дистанція з мамою у дітей з щелепно-лицевими аномаліями менше, ніж у здорових дітей, що може свідчити про прояв симбіотичних відносин як засобу компенсації труднощів соціальної адаптації та самореалізації у дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки. Сприйняття шкільної ситуації дітей з щелепно-лицевими патологіями характеризується суперечливістю. Дані показують високий, в порівнянні з контрольною групою, рівень емоційного дистанціювання від вчителів і однокласників, але, водночас, і більш позитивне ставлення до вчителів.

Розглянемо показники ЕГ та КГ за останнім компонентом «Я-образу» – сприйняттям власного стану, який проявляється рівнем особистісної тривожності. Шкільна тривожність в середньому вище у дітей контрольної групи (13,9 балів в ЕГ; 11,8 балів в КГ), хоча у дітей експериментальної групи достовірно вище самооцінкова тривожність (13,2 балів в ЕГ; 18,9 бала в КГ). Міжособистісна тривожність проявляється на високому рівні в обох групах (15,0 в ЕГ; 9,2 в КГ).

Отже, аналіз прояву ключових показників «Я-образу» школярів з щелепно-лицевими аномаліями продемонстрував, що в умовах фізичної патології наявність естетичного дефекту обличчя, труднощі з мовленням, часті операції (як психотравмуючий фактор) створюють додаткові складності для формування адекватного і позитивного «Я-образу». Порівняльний аналіз проявів компонентів «Я-образу» дітей з патологіями та здорових однолітків дозволив виявити низку деформацій в експериментальній групі: знижений рівень когнітивного усвідомлення свого «Я»; більш негативна оцінка свого «Я»; підвищена напруженість соціальних контактів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. В статті було представлено результати емпіричного дослідження специфіки прояву «Я-образу» у дітей з щелепно-лицевими аномаліями. Подано визначення поняття «Я-образу» у дітей з щелепно-лицевими аномаліями як динамічного психічного утворення, що включає когнітивну оцінку «Я», емоційно-оцінне ставлення до свого «Я» (в тому числі «дзеркальне Я»), сприйняття соціального оточення (в тому числі шкільна та міжособистісна тривожність). На основі порівняльного аналізу результатів досліджуваних експериментальної і контрольної груп виявлено особливості прояву «Я-образу» у дітей з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки, які проявляються у зниженому рівні усвідомлення свого «Я»; негативній оцінці свого «Я»; підвищеній напруженості соціальних контактів.

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо розробка та впровадження психологічної програми корекції «Я-образу» дітей з щелепно-лицевими аномаліями.

Список літератури:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. / Л.И. Божович / Под ред. Д.И. Фельдштейна; 3-е изд. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2001. – 349 с.
3. Боришевский М.И. Психологические особенности самосознания подростков / М.И. Боришевский. – К.: Высшая школа, 1980. – 167 с.
4. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І.С. Булах. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
5. Бушай І.М. Психологічні особливості розвитку «Я-образу» акцентуйованих підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бушай Ігор Михайлович; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – 19 с.
6. Грись А.М. Адаптивні функції образу Я неповнолітніх / А.М. Грись // Пробл. заг. та пед. психології: зб. наук. пр. – 2011. – 13, Ч. 5. – С. 85-93.
7. Кон И.С. Категория «Я» в психологии / И.С. Кон // Психологический журнал / Ред. Б.Ф. Ломов, Л.И. Анцыферова. – 1981. – Том 2, № 3, 1981. – С. 25-39.
8. Мамайчук И.И. Психологическая помощь детям с проблемами в развитии / И.И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2001. – 220 с.
9. Притыко И.Л. Особенности «образа Я» у детей с врожденными пороками развития черепно-лицевой области: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Притыко Ирина Львовна; Соврем. гуманит. акад. – М., 2012. – 185 с.
10. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь / С.Л. Рубинштейн // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: МГУ, 1982. – 286 с.
11. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е.Т. Соколова. – М.: МГУ, 1989. – 210 с.
12. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. / И.И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.
13. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани; Пер. с англ. В.Б. Ольшанского. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 539 с.

Шевченко Н.Ф., Трушицына Ю.И.
Запорожский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ «Я-ОБРАЗА» У ДЕТЕЙ С ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВЫМИ АНОМАЛИЯМИ

Аннотация
В статье освещены результаты эмпирического исследования специфики проявления «Я-образа» у детей с челюстно-лицевыми аномалиями. Показано возможное влияние физических патологий на развитие «Я-образа» в детском возрасте. Определены показатели развития «Я-образа» у детей младшего школьного и подросткового возраста. На основе сравнительного анализа результатов респондентов экспериментальной и контрольной групп выявлены особенности проявления «Я-образа» у детей с врожденными пороками челюстно-лицевой области. Установлено, что эти особенности проявляются в: сниженном уровне осознания своего «Я»; негативной оценке своего «Я»; повышенной напряженности социальных контактов.
Ключевые слова: «Я-образ», самосознание, челюстно-лицевые аномалии, когнитивная оценка «Я», эмоционально-оценочное отношение к «Я».

Shevchenko N.F., Trushitsyna Yu.I.
Zaporizhzhya National University

FEATURES OF THE «SELF-IMAGE» MANIFESTATION IN CHILDREN WITH DENTOFACIAL ANOMALIES

Summary
The article presents results of an empirical study of the specific manifestations of the «Self-image» in children with dentofacial anomalies. The possible influence of physical pathologies on the development of the «Self-image» in childhood has been shown. Indicators of the «Self-image» development of children of primary school age and adolescence have been were determined. Based on the comparative analysis of the results of respondents in the experimental and control groups, the authors have revealed specific manifestations of the «Self-image» in children with congenital malformations of the dentofacial area. It has been stated that these features are manifested in a decreased level of awareness of the «Self»; negative evaluation of the «Self»; heightened tension of social contacts.
Keywords: «Self-image», self-consciousness, dentofacial anomalies, cognitive evaluation of the «Self», emotionally-valued attitude to the «Self».

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9:37.013

ПРОБЛЕМА ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Єрмоленко А.О.
Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського
Єрмоленко І.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано сучасний стан дослідження проблеми ціннісних орієнтацій в науковій літературі. Визначено поняття цінностей та ціннісних орієнтацій. Подано класифікацію життєвих цінностей. Уточнено поняття сутності ціннісних орієнтацій, їх місця і ролі в структурі особистості. Розширено й поглиблено знання про психологічні механізми ціннісного ставлення особистості до навколишньої дійсності. Доведено, що у системі загальнолюдських цінностей найвищою цінністю є життя та здоров'я людини, але також чільне місце в цьому переліку займають сім'я, освіта, свобода, почуття, краса, творчість та інші духовні цінності.
Ключові слова: цінності, життєві цінності, ціннісні орієнтації, світ цінностей, система цінностей особистості.

Постановка проблеми. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій в сучасних умовах надзвичайно значуща, насамперед, у зв'язку із зростаючими вимогами до формування активної творчої особистості, здатної знайти своє місце в житті, самовизначитися та реалізувати себе, а також у зв'язку з необхідністю визначення духовного потенціалу молодого покоління, чиї цінності багато в чому є відображенням цінностей суспільства. Тому вона викликає інтерес у соціологів, філософів, психологів і педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціально-філософській та психологічній літературі проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях В.Г. Алексєєвої, Г.О. Балла, М.І. Бобнєвої, Є.С. Волкова, Є.І. Головахи, А.Г. Здравомислова, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Д. Максименка, В.В. Сусленко, В.О. Ядова, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейна та інших. Вивченню особливостей формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці присвячені дослідження Е.О. Васіної, Н.О. Волкової, І.В. Дубровіної, Д.Й. Фельдштейна, К. Роджерса та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях встановлено, що ціннісні орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального й духовного світу, посідають істотне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, здійснюють регуляцію діяльності та поведінки. Разом з тим науковці дають різнобічні характеристики поняттю життєві цінності, загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації. Також у літературі поки немає достатніх даних про змістовні й структурні характеристики системи ціннісних орієнтацій сучасної особистості, про вплив сучасних умов розвитку суспільства на становлення особистості, на її духовний розвиток, на формування ціннісних орієнтацій. Це ускладнює отримання цілісного уявлення про сучасну особистість і її духовний потенціал.

Мета статті. Метою даного дослідження є уточнення сутності ціннісних орієнтацій, їх місця і ролі в структурі особистості; розширення й поглибленні знань про психологічні механізми ціннісного ставлення особистості до навколишньої дійсності; розроблення ієрархії соціально значущих ціннісних орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Світ цінностей різноманітний і практично невичерпний, як різноманітні й невичерпні потреби та інтереси людства, що прогресивно розвивається. У процесі свого розвитку людина дізнається багато про світ, в якому живе. У неї виникають потреби, звички, переваги, заборони, формуються фактори, які впливають на поведінку, формується система цінностей і ціннісних орієнтацій.

Цінності та ціннісні орієнтації людини завжди були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології та психології на всіх етапах їх становлення й розвитку.

Так, А.Г. Здравомислов визначає ціннісні орієнтації як «відносно стійке, вибіркове відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості. В ціннісних орієнтаціях як би акумулюється весь життєвий досвід, накопичений в індивідуальному розвитку людини» [6, с. 237].

Д.І. Фельдштейн розглядає «ціннісні орієнтації як інтегральну (інформативно-емоційно-вольову) властивість і стан готовності особистості до того, щоб свідомо визначити й оцінити своє місце розташування у часі й просторі природного й соціального середовища, можливість обрати стиль поведінки та напрямок діяльності, ґрунтуючись на особистому досвіді й у відповідності з конкретними умовами постійно мінливої ситуації» [12].

В.Г. Алексєєва вважає, що ціннісні орієнтації – це відображення в свідомості людини цінностей, визнаних їм як стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів [1, с. 63].

Е.С. Волков визначав ціннісні орієнтації як свідомий регулятор соціальної поведінки особистості. Він говорив, що ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності [3, с. 33].

У відповідності з теорією діяльності О.М. Леонтьєва, життєві ціннісні орієнтації формуються на базі вищих мотивів і, в свою чергу, породжують певний спосіб дій і операцій, спрямованих на досягнення цілей [8, с. 17].

В.Ф. Сержантов робить висновок, що будь-яка цінність характеризується двома властивостями – значенням і особистісним змістом. Значення цінності являє собою сукупність суспільно значущих властивостей, функцій предмета чи ідей, які роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний зміст цінностей визначається самою людиною [14].

Найбільш точним, на нашу думку, є визначення, дане С.Л. Рубінштейном, що цінність – це значущість для людини чогось у світі, і тільки визнана цінність здатна виконувати найважливішу ціннісну функцію – функцію орієнтира поведінки. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості свідомості й поведінки, що виявляються в суспільно значимих справах і вчинках [13, с. 43].

Таким чином, проаналізувавши все вищесказане, можна зазначити, що цінності – це поняття, які служать для акцентування на людському, соціальному та культурному значення тих чи інших явищ дійсності. Цінності – це рівень значущості одного стосовно іншого в певній системі. Предметом цінності можуть виступати суспільні відносини, природні явища, результати діяльності людини. Всі вони можуть оцінюватися у плані істини, добра, краси. Світ цінностей – це сфера діяльності людини, це світ культури, світ моральної свідомості людини, її уподобань, це духовне багатство людини.

Отже, цінності – це суспільні визначення матеріальних та духовних об'єктів, які виражають їх позитивне значення для людини й суспільства. Узагальнюючи історичний досвід людства та його кращих представників, вчені розробили систему загальнолюдських цінностей. До них належать: життя і здоров'я людини, правда, істина, мудрість, добро, благо, користь, творчість, краса, свобода, справедливість, гуманність та інші. Кожна із цих цінностей має свій зміст, смислове навантаження, значення не тільки для людства в цілому, але і для конкретної особистості. Всі цінності поділяють на матеріальні та духовні. Духовні цінності є найбільш важливі, тому що вони є соціально значущими орієнтирами для людини в процесі її діяльності. Духовні цінності відрізняються від матеріальних тим, що вони: продукт духовної діяльності людини і вільного волевиявлення; вони усвідомлюються особистістю; вони здійснюються особисто; вони одночасно виступають критерієм етичної оцінки; вони виникають із настанови діяти так, а не інакше.

Особливе місце в житті людини посідають ціннісні орієнтації – це виділення окремих предметів або явищ з оточуючого середовища і надання їм певної переваги над всіма іншими. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом і всією сукупністю її переживань. Іншими словами, ціннісні орієнтації – це політичні, світоглядні, моральні переконання, глибокі та постійні уподобання, моральні принципи поведінки.

Отже, теоретичні концепції розкривають психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які розрізняються, по суті, лише віднесенням цінностей скоріше до мотиваційної або смислової сфер.

У будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації є предметом виховання й цілеспрямованого впливу на людину. Якщо людина має стійку структуру ціннісних орієнтацій, то згодом у неї розвиваються такі якості, як вірність певним принципам та ідеалам, надійність, стійкість у своїх переконаннях, здатність до вольових зусиль в ім'я ідеалів і цінностей, наполегливість у досягненні мети, що згодом формує в цій людині активну життєву позицію та спосіб життя. У кожного свої стійкі орієнтири, свої життєві цінності. Але кожен повинен чітко пам'ятати, що ці орієнтири повинні бути засновані на принципах добра, краси, правди, справедливості, гуманності, духовності, відповідальності. І, безумовно, у системі цінностей особливою, абсолютною цінністю є людина та її життя.

Уявлення про систему цінностей особистості набуло поширення в психолого-педагогічні літературі. Так, на думку М. Рокича цінності особистості характеризуються наступними ознаками: витоки цінностей спостерігаються в культурі, суспільстві й особистості; вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують вивчення; загальне число цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелике; всі люди володіють одними й тими ж цінностями, хоча і в різному ступені; цінності організовані в системи [10].

Систему ціннісних орієнтації особистості, таким чином, можна розглядати як підсистему більш широкої системи – «життєвого світу людини», що має, в свою чергу, складний і багаторівневий характер. За словами Б.Ф. Ломова, «ціннісні орієнтації, як і будь-яку психологічну систему, можна представити як багатовимірний динамічний простір, кожний вимір якого відповідає певному виду суспільних відносин і має у кожної особистості різну вагу» [9].

Система ціннісних орієнтації особистості, займаючи проміжне положення між внутрішніми установками та нормами соціального середовища, між мотиваційною сферою і системою особистісних смислів, забезпечує взаємодію елементів більш загальної системи «людина». На думку Ю.А. Шерковіна, двоїстий характер системи цінностей, обумовлених одночасно індивідуальним і соціальним досвідом, визначає її подвійне функціональне значення. По-перше, цінності є основою формування і збереження у свідомості людей установок, які допомагають індивіду зайняти певну позицію, висловити свою точку зору, дати оцінку. Таким чином, вони стають частиною свідомості. По-друге, цінності виступають в якості мотивів діяльності і поведінки, оскільки орієнтація людини в світі й прагнення до досягнення певних цілей неминуче співвідносяться з цінностями, що увійшли до її особистісної структури [16].

Як уже зазначалося, система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби й мотиви з усвідомленими і прийнятими особистістю цінностями і нормами соціуму. З точки зору В.Г. Алексєєвої, система ціннісних орієнтації – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули й мотиви практичної поведінки людей» [1, с. 64].

Отже, система ціннісних орієнтацій особистості, що виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення його мети, зв'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. За словами Ф.Е. Василюка, «цінність внутрішньо висвітлює все життя людини, наповнюючи її простотою і справжньою свободою» [2, с. 25]. Як він відзначає в цьому зв'язку, цінності набувають якості реально діючих мотивів і джерел осмисленості буття, що ведуть до зростання і вдосконалення особистості в процесі власного послідовного розвитку.

Як формуються цінності? Відомо, що в основі діяльності людини лежать її потреби. У людини виникає необхідність задовольнити ці потреби, тобто у неї формуються якісь духовні прагнення, принципи, ідеали, норми моралі, правила поведінки. Потреби, які є стимулом і причиною людської діяльності, набувають подальшого розвитку й перетворюються на інтереси, а інтереси надалі, в свою чергу, перетворюються в життєві цінності. І тоді на перший план виступає вже не те, що необхідне, без чого не можна існувати, не те, що вигідне, а те, що відповідає уявленням про призначення людини, про її гідність, те, що допомагає людині самоствердитися, самореалізуватися у своєму житті, мати активну життєву позицію та спосіб життя.

Життя людини – то є безцінний дар, який вона отримує при своєму народженні. Але, як вона зуміє розпорядитися цим даром, залежить від неї самої. Чому ми можемо стверджувати, що життя людини дійсно є найвищою цінністю? По перше, з життям людини пов'язані всі інші цінності, як матеріальні, так і духовні. Якщо не буде життя, то всі інші цінності просто стають безглуздими. По друге, людина є вищою сходинкою розвитку природи, найбільш складною й високоорганізованою з усіх відомих нам істот. По третє, людина здатна усвідомлювати саму себе, перетворювати себе за законами розуму, добра і краси. По четверте, людина є унікальною у всякому випадку, вона є унікальною істотою не тільки на Землі, але і в Космосі, навіть, якщо там є якісь інші подібні розумні істоти. По п'яте, не тільки все людство, але кожна окремо взята людина є цінною, тому що вона є неповторною й унікальною.

Кожна людина вже є цінна й цікава сама по собі. Ми не знаємо, чи довго триватиме наше життя, тому вважаємо за необхідне цінити кожен час його, кожну хвилину, кожну мить, намагаючись вже зараз зробити щось добре й корисне. Чим буде більше у нашому житті днів, заповнених корисними справами, тим більш вагомим буде й загальний підсумок нашого життя.

До ціннісних вимірів людського життя належить і те, що ми позначаємо поняттям «здоров'я». У вузькому розумінні – це фізіологічний стан організму, при якому існує відсутність будь-якого захворювання. У широкому розумінні – це гармонія тіла і душі, певна збалансованість фізіологічних, психічних та духовних процесів людини, коли існує чітка взаємодія роботи органів всього людського організму. Якщо спосіб життя, який веде людина, називають здоровим, то значить він відповідає потребам природного й соціального в людині. Якщо людина не здатна керувати своїми вчинками, своїми емоціями чи настроями, порушує гармонію тіла й душі, руйнує свій організм як фізіологічно, так і психічно, то це означає, що вона веде «нездоровий» спосіб життя, що згодом може привести до втрати здоров'я, а може, навіть, і життя. Кожна людина обирає свій спосіб життя. Але при цьому необхідно керуватися насамперед тим, щоб обраний спосіб життя не шкодив іншим людям і суспільству в цілому, не виходив за межі законів та моральних норм, не був спрямований проти самих себе, не підривав здоров'я, не був гальмом для фізичних і духовних сил.

Однією із найбільших цінностей і, водночас, одним із найбільших див є краса. Навіть важко собі уявити, яким би бідним і непривабливим був світ, якби не було в ньому краси. Краси неба і краси моря, краси лісів і краси степів, краси сходу й заходу сонця, краси квітки й краси самої людини. В основі краси лежить гармонія. Краса є одним із проявів організованості й упорядкованості світу. Існують прояви людської краси. Це краса жіночої вроди, краса людського тіла, краса материнства, краса зовнішня й краса внутрішня, краса людських почуттів і вчинків. Руки, губи, фігура, хода, волосся, обличчя людини – все надихало в усі часи художників, поетів до втілення цієї краси в їхніх творах. Але не тільки зовнішній вигляд і тіло є джерелом краси й можуть викликати захоплення. Не менш важливою є внутрішня краса людини. Людська краса справді багатогранна. Вона може знаходити свій прояв і у вчинках людей, і в її ставленні до інших, і в її праці. Важливо зрозуміти, що некрасивих людей не буває, кожна людина красива по-своєму. Треба тільки побачити цю красу, а інколи – допомогти людині її розкрити. Отже, більш важливою від зовнішньої краси людини, на наш погляд, є її внутрішня краса, її краса духовна, яка характеризується її мудрістю, добротою, чуйністю, благородством. Людина прекрасна також в її діях, які повинні нести людям добро та гармонію суспільству.

Ціннісне значення для життєдіяльності людини має справедливість, в якій відображається оцінка суспільством людини та її діяльності. Не можна уявити собі духовно розвиненої людини, якби їй не були властиві такі риси, як гідність і честь. Вже тільки тому, що вона є людиною, вона заслуговує на повагу з боку інших людей. Достойне місце у системі цінностей займає й почуття честі, яке визначається діяльністю людини і її працею на користь інших людей. Є невмирущими й такі загальнолюдські цінності, як доброта й милосердя, які дозволяють вижити людині за будь-яких обставин, знайти в собі сили, щоб долати незгоди життя. В основі доброти лежить спорідненість людини з людиною, і якщо боляче стане одному з нас, то цього не можуть не відчути інші люди. Дуже важливими у системі цінностей є такі почуття, як дружба та кохання. Як прекрасно мати поряд себе кохану людину або вірного друга, які здатні роз-

ділити з тобою не тільки радість, хвилини веселощів і щасливого життя, але і хвилини горя, невдач і труднощів. Для того, щоб реалізувати себе в житті, важливе значення має така цінність, як свобода. Адже право на життя передбачає свободу, яка фактично буває у двох вимірах: заперечливому – «свобода від...» та стверджуючому – «свобода для...». Тобто, перший з них показує, проти чого треба боротися, другий – в ім'я чого. Свобода означає можливість безперешкодного самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей і завдань особистості. Дуже важливою і невід'ємною стороною людського існування, необхідною передумовою формування людини як соціальної істоти є спілкування. Спілкування – це процес взаємодії між людьми, у якому відбуваються обмін діяльністю, інформацією, досвідом, умінням і навиками, результатами діяльності.

Серед загальнолюдських цінностей одне із чільних місць посідає феномен творчості. Творчість – це діяльність, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. Розрізняють такі різновиди людської творчості:

– Історична творчість – уміння свідомо творити свою історію.

– Наукова творчість – спрямована на відкриття нових законів, вироблення ідей, проведення експериментів.

– Технічна творчість – удосконалення існуючих засобів або створення нових машин, механізмів, що є необхідною умовою технічного прогресу.

– Художня творчість – продуктом її є культурні цінності.

– Вміння бути творцем самого себе і свого життя.

Висновки і пропозиції. Отже, світ цінностей є різноманітний. У процесі свого розвитку людина знайомиться з ним. У людини виникають потреби, які впливають на її поведінку, формується система життєвих цінностей.

Проаналізувавши різноманітні джерела, можна стверджувати, що цінності – це поняття, які служать для акцентування на значенні тих чи інших явищ дійсності в житті людини. Предметом цінностей можуть виступати суспільні відносини, природні явища, результати діяльності людини. Ціннісні орієнтації – це виділення людиною окремих предметів або явищ з оточуючого середовища і надання їм певної переваги над всіма іншими. Ціннісні орієнтації – це найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом і всією сукупністю її переживань.

Цінності та ціннісні орієнтації людини завжди були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, етики, соціології та психології на всіх етапах їх становлення й розвитку. У системі загальнолюдських цінностей найвищою цінністю є життя та здоров'я людини, але також чільне місце в цьому переліку займають сім'я, освіта, свобода, почуття, краса, творчість та інші духовні цінності.

Список літератури:

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
2. Василюк Е.Ф. Психология переживания / Е.Ф. Василюк. – М.: Изд-во МГУ. – 1984. – 200 с.
3. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности / С.Е. Волков. – М., 2006. – 167 с.
4. Громадянська освіта: навчальний посібник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / ред.: Р.А. Арцишевський, Т.В. Бакка, І.М. Гейко. – К.: Генеза, 2002. – 152 с.
5. Діденко В.Ф. Людина і світ: навчальний посібник / Діденко В.Ф., Діденко Л.В., Кондрашова-Діденко В.І. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 2001. – 229 с.
6. Здравомыслов А.Г. Человек и его работа // Социологические исследования / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1967. – 267 с.
7. Ільїн В.В. Людини і світ. Навчальний посібник / В.В. Ільїн, Ю.І. Кулагін – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 283 с.
8. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентации / Д.А. Леонтьев. – М., 2002. – 17 с.
9. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 226 с.
10. Людина і світ: Підручник / За ред. Л.В. Губерського, А.О. Приятельчука. – К.: Український центр духовної культури, 1999. – 510 с.
11. Людина і світ: Підручник. 2-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2001. – 349 с.
12. Психология современного подростка / под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1987. – 240 с.
13. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1996. – 424 с.
14. Сержантов В.Ф. Человек, его природа и смысл бытия / В.Ф. Сержантов. – М., 1990. – 360 с.
15. Філософія: Світ людини: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. – К.: Либідь, 2003. – 432 с.
16. Шерковин Ю.А. Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3. – № 5. – С. 235-145.

Ермоленко А.А.
Черниговский областной институт последипломного педагогического образования
имени К.Д. Ушинского
Ермоленко И.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ И ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье проанализировано современное состояние исследования проблемы ценностных ориентаций в научной литературе. Определено понятие ценностей и ценностных ориентаций. Представлена классификация жизненных ценностей. Уточнено понятие сущности ценностных ориентаций, их места и роли в структуре личности. Расширено и углублено знания о психологических механизмах ценностного отношения личности к окружающей действительности. Доказано, что в системе общечеловеческих ценностей высшей ценностью является жизнь и здоровье человека, но также видное место в этом списке занимают семья, образование, свобода, чувства, красота, творчество и другие духовные ценности.
Ключевые слова: ценности, жизненные ценности, ценностные ориентации, мир ценностей, система ценностей личности.

Yermolenko A.A.
Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Education
Yermolenko I.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PROBLEM OF VALUES OF A PERSON IN THE CURRENT CONTEXT

Summary
The article analyzes the current state of the research of the problem of value orientations in the scientific literature. The concept of values and value orientations is determined. The classification of social values is given. The article clarifies the concept of value orientations, their place and role in the personality structure. The article also broadens and deepens the knowledge of the psychological mechanisms of individual's value attitude to the environment. It is proved that the highest human values are life and health but family, education, freedom, beauty, creativity and other spiritual values are in this list too.
Keywords: values, social values, value orientations, world of values, system of values.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 325.2

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ СТУДЕНТІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ НУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»)

Марусик Ю.В.
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті встановлено теоретичні особливості модернізації та постмодернізації, умови в яких ці процеси відбувається. Розглянуто роль людського капіталу у процесі модернізації та його зв'язок з міграційними процесами. З'ясовано особливості людського капіталу України та сучасні тенденції, що можуть призвести до змін у його структурі та якості. Наведено дані міграційного потенціалу молоді – групи населення, яка має ключове значення у процесі модернізації нашої країни. Проаналізовано дані оригінальних досліджень, в яких автор з колегами проводили опитування з метою визначення міграційних настроїв студентів Національного університету «Львівська політехніка» в 2014 та 2016 роках. Наведено результати стосовно тих тем, які можуть прямо вплинути на людський капітал як в короткостроковій, так і в більш віддаленій перспективі.
Ключові слова: міграція, модернізація, постмодернізація, людський капітал, міграційні настрої.

Постановка проблеми. Протягом перших десятиліть незалежності перед Україною постає невирішене питання якнайшвидшої модернізації. Це стосується і державних інститутів, і економіки, і суспільства загалом. Модернізація у будь-якій з перелічених сфер не може відбуватись без покращення якості людського капіталу. Неможливо демонструвати сталий розвиток, перейнявши лише інституційні структури більш передових держав, без наповнення цих інститутів людьми, які змогли б реалізувати свій потенціал, таким чином отримуючи користь і приносячи її суспільству. В умовах міжнародної конкуренції за людський капітал Україна мусить виробляти власні підходи до впливу на склад свого населення, зокрема в сфері міграції молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання модернізації досліджували Р. Інглхарт, С. Хантінгтон, П. Штомпка та інші. Тематикою людського капіталу та його впливу на трансформаційні процеси займались Д. Массей, М. П. Бутко, Ж. В. Дерій та ін. Динаміку міграційних процесів протягом останніх десятиліть вивчали М. Крітц, М. Л. Баччі та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженим є поєднання теорії модернізації та людського капіталу із прикладними дослідженнями міграційного потенціалу студентів вітчизняних вузів як ключових учасників процесу формування людського капіталу України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз результатів досліджень міграційних настроїв студентів для визначення тенденцій, що можуть вплинути на людський капітал України в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «модернізація» американський дослідник С. Хантінгтон розуміє багатоаспектний процес, пов'язаний зі змінами у всіх сферах людської діяльності та мислення, а основні аспекти модернізації – це урбанізація, індустріалізація, секуляризація, демократизація, освіта, роль засобів масової інформації [2, с. 51]. Ці аспекти з'являються у тісному взаємозв'язку між собою. На психологічному рівні модернізація означає фундаментальне зрушення в цінностях, установках і очікуваннях, а отже і у всій людській діяльності [2, с. 51]. С. Хантінгтон стверджує, що у демографічному плані модернізація означає зміни в способі життя, помітне зростання рівня здоров'я і тривалості життя, зростання професійної, вертикальної і географічної мобільності [2, с. 50-51]. Таким чином, американський дослідник доводить, що модернізація змінює не лише спосіб життя та мислення, але і їх організацію та локацію.

Розглянувши питання модернізаційних процесів з точки зору цінностей та задоволення потреб окремих членів суспільства, Р. Інглхарт виділяє модернізацію та постмодернізацію. Якщо модернізація передбачає перехід від традиційного суспільства, скріпленого консервативними традиціями та релігією до суспільства етатистського, де традиція витісняється раціональністю і бюрократизацією, то для постмодернізації характерна кардинальна зміна цінностей в сторону постматеріалізму, перерозподіл сфер державного втручання заради суб'єктивної якості життя і самореалізації індивида [1]. Але таке «роздержавлення» відбувається не кардинально, без відмови від історичного досвіду етатизму.

Постмодернізація відбувається в умовах, які створили держави всезагального добробуту, – впевненості в завтрашньому дні та безпеці. Члени суспільства, соціалізація яких відбулась під час зниження екзистенційних ризиків, пов'язаних із голодом та війнами, починають менш терпимо ставитись до втручання держави у ряд сфер, якими вона традиційно опікувалась. Суспільство стає більш індивідуалізованим і навіть атомізованим. Згідно із даними дослідницького проекту World Values Survey, від 1981 р. у різних краї-

нах, при стабільному забезпеченні матеріальних потреб, постійно зростає відсоток населення, для яких ключове значення мають постматеріалістичні цінності [3]. В таких умовах зменшується суспільна значимість старих соціополітичних поділів та розмиваються традиційні групи самоідентифікації, зокрема і національні. Для населення важливішими стають питання суб'єктивної якості життя, самореалізації, охорони навколишнього середовища, забезпечення прав різних меншин, зміни гендерних ролей та ін.

Як модернізація, так і постмодернізація значно впливають на формування міграційних потоків [7]. У процесі постмодернізації суспільство переживає фундаментальні зрушення, які доповнюють і модифікують його функціонування. Серед них демографічний перехід, який спричиняє нестачу трудових ресурсів у розвинених країнах, яка долається з допомогою іммігрантів [6]. Водночас, значно зменшується і традиційна прив'язаність членів суспільства до свого місця народження. Найбільш розвинені країни, в яких спостерігається зростання важливості постматеріалістичних цінностей, стали помітними донорами для максимальної кількості своїх сусідів того ж рівня розвитку [5].

Сусіди України – країни ЄС – на сьогодні проходять стадію постмодернізації. Як і передбачав Інглхарт [1], зниження темпів зростання економічного добробуту та зниження відчуття безпеки внаслідок нестабільності призводить до певного відкату цього процесу, але не ліквідацію. Україна залишається серед країн, де не сформована держава всезагального добробуту, але трансформації, що відбуваються в Європі та США значною мірою вплинули на неї. Ми постійно чуємо, бачимо і навіть ідеалізуємо Європу на цьому етапі розвитку. В українському інформаційному просторі ретранслюються цінності, притаманні саме суспільствам, які самостійно досягнули високих результатів та дійшли до етапу постмодернізації, але соціалізація більшості членів українського суспільства не пройшла в умовах держави всезагального добробуту, для населення актуальними залишаються екзистенційні страхи. Водночас, громадяни України можуть не лише комунікувати із суспільствами, які переживають постмодернізацію, а й досить вільно мігрувати туди. В умовах коли традиційний зв'язок із територією народження послаблюється [1], зокрема серед молоді, економічна нестабільність і збройний конфлікт значно посилює міграційний потенціал українців. Україна ще не пройшла власної стадії модернізації, але уже відчуває на собі впливи постмодернізації сусідів. І для постмодернізації, і для модернізації необхідні не лише передові інститути та технології, а й людський капітал, збереження і посилення якого має стати метою для нашої держави.

Теорія Інглхарта передбачає вагомий період, протягом якого держава формує позитивні практики, після чого вони вже як традиція самовідтворюються суспільством без обов'язкового впливу держави. Відповідно, Україна залишається на рівні, коли наші інститути активно формуються та реформуються в процесі євроінтеграції. Це відбувається в рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, з допомогою вимог для реалізації візової лібералізації [14] та інших форм взаємодії із загальноєвропейськими структурами. Але повноцінна модернізація стосується не лише інститутів, а й діяльності всього суспільства. Актуальною проблемою в процесі модернізації залишаються деякі традиції населення, зокрема і еліти. В ході реформ в Україні ще мають утвердитись верховенство права, несприйняття корупції, секуляризм, і т. д., як практика, яка підтримується авторитетом держави, і аж після цього могла б проходити постмодернізація. Таким чином, перед українським суспільством стоїть актуальне завдання реформування державних і громадських інститутів, формування ефективних та раціональних практик у різних сферах соціальної системи за західноєвропейським зразком. Тому збереження і посилення людського капіталу, який би наповнював ці інститути та практики є необхідним елементом повноцінної модернізації та постмодернізації України.

За Інглхартом постмодернізація – це процес, який, насамперед, охоплює сучасні покоління, які соціалізувались під впливом певного набору факторів у країнах, де суспільствам вдалось подолати екзистенційні страхи населення та почали поширюватись постматеріалістичні цінності. Водночас, цей процес співіснує із глобалізацією, яка пришвидшує поширення цінностей з допомогою «м'якої сили». Глобалізація також змінила умови співпраці та конкуренції держав та інших акторів на міжнародній арені, зокрема і за людський капітал. Людський капітал відображає здібності, навички до праці, здоров'я, економічну активність, рівень освіти і показує максимально можливу потенційну сукупну продуктивність праці [8, с. 130].

Попри низку негативних факторів, Україна займає досить високі місця у The Human Capital Report 2016. Наша країна посіла 26 місце в загальносвітовому рейтингу людського капіталу [9, с. 9]. Зокрема, автори звертають увагу на незвично високий результат з огляду на низький рівень ВВП на одну особу. Українці отримали високі рейтинги, зокрема молодь, завдяки охопленню освіти, але вікові групи, де оцінюється реалізація людського потенціалу, відстають від конкурентів. Крім цього, однією з важливих особливостей сучасності автори вважають розвиток цифрових платформ, що дозволяють мільйонам бідних та маргіналізованих працівників отримати доступ до глобального ринку праці [9, с. 1], З допомогою цих нових інструментів працівники можуть якщо не подолати технічну відсталість власної країни, обійшовши певні етапи розвитку, то принаймні отримати робочі місця, не виїжджаючи за кордон. За даними World Economic Forum українські громадяни становлять помітну групу на таких платформах [9, с. 27].

Така необхідна для успішної модернізації нашої країни молодь має значний потенціал для власної реалізації як в Україні, так і за кордоном. Молодь становить найактивнішу та наймобільнішу групу, від самореалізації якої значною мірою залежатиме майбутнє нашої держави. Студентство як частина молоді виступає інноваційним резервом суспільства в цілому, який концентрує у своїх поглядах і ідеях потенціал майбутніх політичних, культурних і економічних перетворень у суспільстві [11, с. 152].

В сучасних умовах важливою ознакою, що характеризує населення України, а зокрема, і молодь, є міграційний потенціал. Результати дослідження соціологічної групи «Рейтинг» показують, що 30% опитаних українців скоріше хотіли б поїхати за кордон на постійне місце проживання, 41% – хотіли б працювати за кордоном [15, с. 4]. Наймолодша категорія респондентів (18-35) демонструє ще вищий міграційний потенціал – 63% відповіли, що хотіли б працювати за кордоном [15, с. 8]. Водночас, дослідження, проведене на замовлення представництва МОМ в Україні, демонструє і тенденцію до посилення міграційних настроїв серед молоді. Результати опитування, проведеного в 2016 р., показує, що в найближчі роки група населення віком 18-29 років буде відігравати провідну роль серед представників короткострокової міжнародної міграції – 38% у майбутньому у порівнянні з теперішнім показником – 23% [14, с. 35].

У 2014 та 2016 рр. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» провів соціологічні дослідження для визначення міграційних настроїв студентів, зокрема, тих які навчаються у Львівській політехніці. Збір емпіричного матеріалу здійснювався з допомогою анкетування. В 2014 р. генеральна сукупність становила 6386 студентів I і V курсів, вибіркова сукупність – 827 респондентів, гранична похибка – 3,18% при довірчій вірогідності 0,95. У 2016 році генеральна сукупність становила 6293 студентів IV і V курсів, вибіркова сукупність – 401 особа, гранична похибка – 4,73% при довірчій вірогідності 0,95. Для цієї статті ми вибрали порівняння результатів п'ятого курсу НУ «Львівська Політехніка» опитаних у 2014 та 2016 роках.

Найзагальнішим питанням, яке описує довготермінові плани та уявлення про власне майбутнє студентів було «Де ви бачите своє майбутнє» (рис. 1).

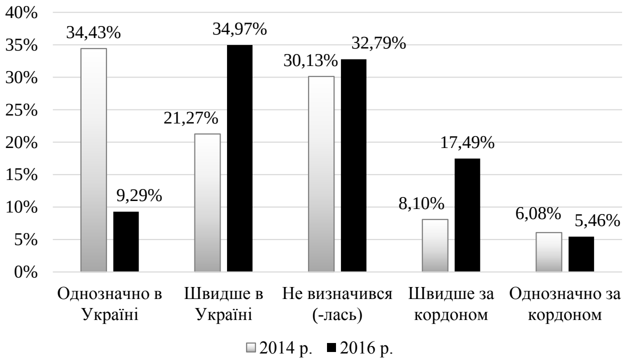

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Де Ви бачите своє майбутнє?», 2014 р., 2016 р.

У 2014 р. найбільше респондентів були впевнені в тому, що залишаться в Україні (34,43%), доповнює цей високий результат варіант «Швидше в Україні» (21,27%). Але на другому місці за кількістю виявились студенти, які ще не визначились (30,13%). Значно меншими були результати тих, хто бачив своє майбутнє поза Україною. Припускали можливість свого майбутнього за кордоном 8,1%, а були впевнені у виїзді до іншої країни всього 6,08% респондентів. У 2016 році ми побачили значні відмінності у поглядах студентів на це питання. Значно зменшилась кількість тих, хто впевнений у виборі України (до 9,29%), але зросла кількість тих, хто вагається, все-таки надаючи перевагу Україні (34,97%). Як і раніше, другою за кількістю групою респондентів виявились ті, хто не визначився (32,79%), майже незмінною залишилась кількість тих, хто впевнений у своєму майбутньому за кордоном (5,46%). Водночас, значно зросла кількість п'ятикурсників, які бачать своє майбутнє скоріше за кордоном (17,49%). Тобто, загалом зменшилась впевненість студентів у власному майбутньому в Україні і зросла кількість тих, хто розглядає різні варіанти – залишатися в Україні чи виїжджати за кордон.

Якщо в 2014 р. основними причинами для виїзду за кордон були безробіття, можливість професійної реалізації за кордоном та підвищення матеріального статку, то в 2016 р. саме різниця між зарплатами стала найважливішим фактором. Водночас, бажання оволодіти навичками і вміннями, недоступними в Україні, корупція, якість медицини та ін. були і залишаються лише додатковими стимулами для міграції. У 2014 р. студенти стверджували, що найважливішими причинами не виїжджати з України були наявність в Україні сім'ї та патріотизм. У 2016 р. для більшості респондентів причиною залишитись була сім'я (77,60%), водночас, патріотизм вибрали лише 28,96%.

Вказуючи бажаний термін міграції, в 2014 та 2016 роках найчастіше студенти обирали різні варіанти від кількох місяців до року. Але у 2016 році зросла частота вибору варіантів «на 2-3 роки» та «ще не визначився». Тобто, як і в баченні свого майбутнього, у студентів збільшується невизначеність вибору водночас із зростанням бажаного терміну міграції. Але попри зростання бажаного терміну, домінування варіантів довгострокової міграції залишається позитивним фактором, адже саме такий тип міграції не призводить до остаточної втрати людського капіталу.

Проблемною для України загалом та системи освіти зокрема є робота українських мігрантів не за фахом [12]. Більшість (77,14%) опитаних нами у 2014 р. студентів відповіли, що готові працювати не за фахом, зокрема, тимчасово. У 2016 році частка таких відповідей зросла до 80,36%, насамперед, за рахунок тих, хто готовий до тимчасової роботи не за фахом (51,79%). Водночас, однозначно ствердно відповіли на це питання менше респондентів – 28,57% проти 44,08% у 2014 р.

Серед бажаних країн для міграції найчастіше респонденти вказували США, Німеччину та Польщу. Водночас, бажання і можливість трудової міграції найчастіше поєднується у виборі Польщі, що теж дає надію на полегшене повернення мігрантів внаслідок географічної близькості наших країн.

На питання «Як може вплинути на Ваші плани встановлення безвізового режиму з Європейським Союзом?» найчастішою відповіддю була «буду частіше їздити до Європейського Союзу з туристично-відпочинковою метою» (2014 р. – 46,56%, 2016 р. – 67,67%). У 2016 р. значно зросла кількість респондентів, які обрали варіант «зможу тимчасово підпрацьовувати в ЄС (54,10%). В 2014 р. такий варіант обрали 15,78%. Тобто, із наближенням

перспектив візової лібералізації зростає очікування полегшення короткострокової міграції. Крім цього, більшість (56,28%) респондентів, опитаних у 2016 р. вважають, що візова лібералізація дозволяє працевлаштування в ЄС. А 29,51% вважають, що вона дозволяє постійно проживати в ЄС. Знають яким буде термін безвізового в'їзду менше третини респондентів (31,15%). Попри те, що візова лібералізація може у непрямий спосіб полегшити трудову міграцію, в умовах, коли майже половина (49,42%) респондентів стверджують, що вони погодилися б на неофіційне працевлаштування за кордоном, можна очікувати неоднозначних наслідків для людського капіталу України. Наші висновки частково корелюють із результатами дослідження GFK Ukraine, що свідчать про зростання частки громадян, які схильні погодитися з ризикованими пропозиціями щодо роботи за кордоном [13, с. 9]. Така ситуація доповнює тенденцію, яку фіксує дослідження МОМ, проведене в 2016 р., а саме зростання обсягів неврегульованої міграції на кордонах ЄС з Україною (кілька тисяч осіб щороку), що автори вважають все ще невисоким рівнем, порівнюючи із ситуацією в Південній Європі [14, с. 34].

Тобто, і наші, і загальноукраїнські дані свідчать про ризик зростання, зокрема, неврегульованої міграції. Це виклик не лише для країн ЄС, а й для України, громадяни якої мають все більше шансів маргіналізовуватись за кордоном, формуючи все більшу групу обмежених у правах порушників законодавства країни призначення. Зокрема, це стосується молоді – значна частка опитаних готова працювати не за фахом (втрачаючи кваліфікацію) і неофіційно (знижуючи свій соціальний статус в країні перебування).

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах, коли міграція стає соціальним фактом, знеособленою тенденцією, яка охоплює не лише конкретних людей, а впливаючи на суспільство загалом, вона постає перед Україною як серйозний виклик, зокрема, з огляду на нагальні потреби модернізації.

Наші дослідження міграційних настроїв студентів показують, що у питаннях, які стосуються не лише потенційної короткострокової міграції, а й того, де довгостроково буде реалізовуватись їхній кваліфікаційний та соціальний капітал, за останні два роки спостерігаються негативні тенденції. Опитані студенти у баченні своїх перспектив більше орієнтовані на Україну, але за ці два роки зменшилась впевненість студентів у власному майбутньому в Україні і зросла частка тих, хто розглядає різні варіанти – залишатися на Батьківщині чи виїжджати за кордон. У питанні бажаного терміну трудової міграції переважають варіанти короткострокової міграції, яка є найсприятливішим варіантом для збереження людського капіталу України. Але в 2016 році спостерігається збільшення бажаного терміну міграції. Також зросла і без того висока частка згідних на неофіційне працевлаштування. Тому, зважаючи на погану поінформованість щодо умов візової лібералізації та очікування від неї можливості трудової міграції, варто очікувати від цього процесу неоднозначних наслідків для людського капіталу, а отже і для ресурсу модернізації України.

З допомогою і навіть під тиском структур ЄС Україна поступово реформує власні державні та громадські інститути. Але в рамках цих інститутів та під їх впливом повинен реалізовуватись людський капітал, без чого неможлива повноцінна модернізація. Міграція – неодмінний супутник модернізації, це її закономірний наслідок і один з факторів подальших перетворень. Але для збереження і зростання людського капіталу держава повинна сформувати ефективну міграційну політику, створити умови для використання позитивних наслідків міграції і для доповнення еміграції рееміграцією та імміграцією.

Список літератури:

1. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publikacii_Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart_Postmodern.pdf
2. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
3. World Values Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp
4. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка / Пер, с англ, под ред. В.А. Ядова.- М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
5. Критц М. Международная миграция при множественности стран назначения / М. Критц // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А. Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С. 112-129.
6. Баччи М.Л. Демографическая история Европы. Серия «Становление Европы». Перевод с итальянского А. Миролюбовой СПб.: Александрия, 2010, 304 с.
7. Массей Д. Синтетическая теория международной миграции / Д. Массей // Мир в зеркале международной миграции: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир / Гл. ред. В.А. Ионцев. – М.: МАКС-Пресс, 2002. – Вып. 10. – С. 112-129.
8. Бутко М.П., Дерій Ж.В., Людський капітал в контексті глобальних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/sre/2012_7/127.pdf
9. The Human Capital Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/HCR2016_Main_Report.pdf
10. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nber.org/chapters/c4126.pdf
11. Скориніна-Погребна О.В. Соціально-психологічний портрет студентської молоді м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/polisoc/article/view/2452/2724
12. Осацька Ю.Є. Сучасний стан та особливості зовнішньої трудової міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
13. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми: Україна, 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf

14. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні, 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
15. Міграційні настрої населення України, вересень 2016 р. Соціологічна група «Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/getfile/227/rg_migration_092016_press.pdf

Марусик Ю.В.
Международный институт образования, культуры и связей с диаспорой
Национального университета «Львовская политехника»

МИГРАЦИОННЫЕ НАСТРОЕНИЯ СТУДЕНТОВ СКВОЗЬ ПРИЗМУ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ НУ «ЛЬВОВСКАЯ ПОЛИТЕХНИКА»)

Аннотация
В статье установлены теоретические особенности модернизации и постмодернизации, условия в которых эти процессы происходят. Рассмотрена роль человеческого капитала в процессе модернизации и его связь с миграционными процессами. Выяснены особенности человеческого капитала Украины и современные тенденции, которые могут привести к изменениям в его структуре и качестве. Приведены данные миграционного потенциала молодежи – группы населения, которая имеет ключевое значение в процессе модернизации нашей страны. Проанализированы данные оригинальных исследований, в которых автор с коллегами проводили опрос с целью определения миграционных настроений студентов Национального университета «Львовская политехника» в 2014 и 2016 годах. Приведены результаты по тем темам, которые могут прямо повлиять на человеческий капитал как в краткосрочной, так и в более отдаленной перспективе.
Ключевые слова: миграция, модернизация, постмодернизация, человеческий капитал, миграционные настроения.

Marusyk Y.M.
International Institute of Education, Culture and Relations with Diaspora
National University «Lviv Polytechnic»

MIGRATION MOODS OF STUDENTS FROM THE POINT OF VIEW OF MODERNIZATION OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF LVIV POLYTECHNIC UNIVERSITY)

Summary
The article specifies the theoretical features of modernization and postmodernization, the conditions under which these processes occur. The role of human capital in the modernization process and its relationship with migration processes were considered. The peculiarities of human capital of Ukraine and modern trends that can lead to changes in its structure and quality were clarified. The migratory potential of youth – the group of population of key importance in the process of modernization of our country, was analyzed. The original research data was analyzed, namely a survey conducted by the author and the colleagues with the purpose of determining the migration moods of the students of the National University «Lviv Polytechnic» in 2014 and 2016. The results provided concern the topics that can directly affect human capital both in short-term and long-term perspective.
Keywords: migration, modernization, postmodernization, human capital, migration moods.

УДК 323.269

ГІБРИДНА ВІЙНА В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР СУЧАСНОЇ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ДЛЯ РОСІЇ

Феденко О.В.
Національна академія сухопутних військ

У статті розглядається історія зародження конфронтаційних стосунків між Росією та Заходом впродовж двох століть та відмічається їх схожість, основні концептуальні положення поняття «холодної війни» та її характерних ознак у системі міжнародних відносин, воєнно-політичні погляди Росії на взаємовідносини з країнами ЄС і НАТО в сучасних умовах ведення гібридної війни в Україні, причини її розв'язання та уроки для України.
Ключові слова: «холодна війна», гібридна війна, конфронтація, гонка озброєнь, військова могутність держави, НАТО, ЄС.

Постановка проблеми. «Холодна війна» як різновид стосунків між країнами завжди супроводжували історію людства, так як історія відбувалась у руслі війн і політичного суперництва.

Дрібні локальні і внутрідержавні конфлікти продовжують тліти на земній кулі як фактор протистояння наддержав і їх поглядів на світоустрій у світлі особистих інтересів та амбіцій і сьогодні. Під загрозою не тільки їх подальша ескалація, але й руйнування європейської безпеки і співтовариства загалом.

Взаємостосунки двох держав, які разом володіють майже 90% ядерного потенціалу світу змушує нас приділяти цьому питанню дуже серйозну і постійну увагу. А тим більше, коли одна з них, грубо порушуючи всі існуючі норми міжнародного права, застосовує весь компонент впливу в сучасному баченні війни на нашу країну.

Проблематика поняття «холодної війни» впродовж останніх двох століть залишається важливою, тому що застосування сили в практичній площині в часи її особливого напруження несе на собі людські і економічні втрати, а набір ознак, які їх супроводжують майже незмінний. Такі події суттєво впливають на всі сторони розвитку людини, суспільства, держави, технологій і, звичайно, самого міжнародного середовища.

Це зумовлює проблему всебічного, об'єктивного і постійного вивчення й аналізу цього актуального для нашого часу явища, особливо в світлі подій, які відбуваються на південному сході України. Тому, для досягнення результату необхідно досконало вивчати і розкривати суть, причини виникнення, основні ознаки й наслідки «холодної війни», особливо в ході гібридної війни в Україні та шляхи її уникнення, боротьби з цим явищем, його недопущення в сучасному мирному середовищі, формулювання адекватних і ефективних засобів та механізмів протистояння російській «гібридній» експансії.

Новизна роботи полягає в аналізі цього явища в світлі гібридної війни в Україні як фактора нової «холодної війни», історії зародження конфронтаційних стосунків між Росією та Заходом впродовж двох століть та їх схожість, основні концептуальні положення поняття «холодної війни» та її характерних ознак у системі міжнародних відносин, воєнно-політичні погляди Росії на взаємовідносини з країнами ЄС і НАТО в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз гібридної війни проти України дає нам всі підстави стверджувати, що вона є наслідком нової «холодної війни», яка зароджується в світі, виходячи з намагання РФ увійти до складу наддержав і втілити свої амбіції щодо впливу на країни пострадянського простору та особливо України, добре при цьому пам'ятаючи про відому «формулу Бжезинського» щодо неможливості відновлення могутності Росії без повернення собі контролю над Україною, яка виступає в ролі додаткового подразника.

У зв'язку з чим, необхідно засвідчити, що таке явище, як «холодна війна» має вкрай важливі аспекти, які суттєво впливають на характер і зміст взаємостосунків держав у сучасних міжнародних умовах, інформаційних війн і військових конфліктів, як наслідків впровадження своїх інтересів полюсами сили, які вітчизняна наука досліджує, але недостатньо.

Однак, окремі дослідження вітчизняних і закордонних політиків, аналітиків та науковців (М. Херпен, Дж. Шерр, В. Горбулін, О. Власюк, К. Кононенко, В. Огризко, Г. Перепелиця, Л. Поляков, В. Фесенко, Ю. Федоров, Є. Магда, А. Аржановський, Ю. Фельштинський, С. Станчев, М. Розумний, А. Октисюк і інші) зробили певний вклад у розгляд цієї важливої і в той же час різнобічної проблеми, але вона потребує і подальшого розкриття, і вивчення.

Мета статті. Виходячи з актуальності проблеми та необхідності її глибокого дослідження, автор ставить за мету показати історію зародження конфронтаційних стосунків між Росією і Заходом впродовж двох століть та їх подібність, основні концептуальні положення поняття «холодної війни» й її характерних ознак у системі міжнародних відносин у світлі гібридної війни в Україні та уроки для нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Деякий час тому Михайло Горбачов – останній керівник СРСР і людина, яка більше, ніж хто-небудь, зробив для припинення холодної війни, – заявив німецькій газеті Bild, що в сучасному світі в наявності всі ознаки нової холодної війни.

Владислав Зубок, професор Лондонської школи економіки і політичних наук, також пише, що в кризі відносин між США та Росією починається новий виток, який може привести до небезпечного гібридного конфлікту.

Згідно прусському класикові Карлу фон Клаузевіцу, всяка війна – це продовження політики іншими засобами. Гібридний конфлікт укладається в це визначення. Замість гармат, танків, літаків, що несуть смерть і знищення економіці й інфраструктурі противника, гібридний конфлікт ведеться за допомогою економічних санкцій, фінансових ембарго та кіберураження всіх структур сучасної цивілізації.

Мета цих дій – подавити політичну волю противника й примусити його до зміни політичного режиму. Якщо такий конфлікт почнеться, то продовжуватися він може довго [1].

Давайте стисло розберемося в суті терміну «холодна війна». Він вперше був застосований кастильським принцом Хуаном Мануелем у XIV ст., який зазначав, що «гарячі» й «холодні» війни відрізняються тим, як вони закінчуються. «Гарячі війни» закінчуються загибеллю держав або миром, а «холодні війни» не приносять ні миру, ні честі, тим, хто їх розв'язав.

Вперше термін «холодна війна» застосував для опису протистояння Сполучених Штатів і Радянського Союзу Джорж Орвел у статті «Ви і атомна бомба», що з'явилася на світ у 1945 році.

У сучасних словниках «холодна війна» – політологічний термін, що використовується відносно періоду глобального геополітичного, військового, економічного та ідеологічного протистояння в 1946-1989 роках між СРСР та їх союзниками з одного боку, і США та їх союзниками – з іншого. Ця конфронтація не була війною в міжнародно-правовому сенсі. Однією з головних складових конфронтації була ідеологічна боротьба – як наслідок суперечності між капіталістичною й соціалістичною моделями державного устрою.

Внутрішня логіка протистояння вимагала від сторін участі в конфліктах і втручання в розвиток подій у будь-якій частині світу. Зусилля США і СРСР прямували, перш за все, на домінування в політичній сфері. США і СРСР створили свої сфери впливу, закріпивши їх військово-політичними блоками – НАТО і ОВД. Хоча ці країни не вступали офіційно в безпосереднє військове зіткнення, їх суперництво за вплив призводило до спалахів локальних збройних конфліктів у різних частинах третього світу, таких, що протікали, зазвичай, як опосередковані війни між двома наддержавами.

Таким чином, головна ознака «холодної війни» – це конфронтація в світовій політиці. Оскільки обидві сторони уникали відкритого конфлікту, «холодна війна» велася в царині міжнародної політики та ідеології, економічного змагання, політичних і військових загроз, розвідки та підривної діяльності [2].

Горбачов вважає, що США «вже втягнули» Росію в нову холодну війну, продовжуючи при цьому «реалізовувати свою генеральну ідею про тріумфаторство», про що неодноразово зазначав у своїх роботах З. Бжезинський [3, с. 13-20, 32-36, 43, 234; 4, с. 13-18,24, 175-183, 273-275]. З цього приводу в доповіді Національної розвідувальної ради США зазначалось, що США впливатимуть на розвиток міжнародної системи у наступні 15-20 років (до 2025 року – автор) більше, ніж будь-які інші міжнародні актори, проте їх могутність у багатополярному світі вже не буде такою, як кілька десятиліть тому. З огляду на відносний спад економічної та – меншою мірою – військової могутності США будуть позбавлені гнучкості між різними політичними стратегіями. Інтерес і прагнення США до лідерства можуть також зменшитися, оскільки американські виборці замисляться над економічними, військовими видатками, а також над можливостями країни, які втратилися через її роль світового лідера. Саме економічні видатки та втрачені вигоди змусять американців піти на компроміс.

Діапазон варіантів майбутнього для Росії залишається широким через зовсім різні сили – ліберальні економічні та неліберальні політичні тенденції. Напруження між цими двома напрямами – разом з вразливістю Росії до потенційних розривів, спричинених політичною нестабільністю, великої кризи зовнішньої політики чи інших прикрих несподіванок – унеможливлює виключення альтернативних варіантів майбутнього, таких, як націоналістична, авторитарна, нафтова держава чи навіть повна диктатура, що малоймовірно, проте можливо. Малоймовірним є і те, що Росія стане відкритішою та прогресивнішою державою до 2025 року [5, с. 19, 28, 83, 177].

Але чи є нинішній антагонізм між США та Росією у цьому зв'язку чимось дійсно «новим»? Для відповіді нам слід звернутися до історії, почавши задовго до Фултонської промови Уінстона Черчилля щодо залізної завіси, яка відбулася у 1946 році [6, с. 550, 631-645].

У реальності відносини протистояння між Росією і Заходом почалися більше, ніж за сто років до холодної війни. У 1820-х роках Росія виступала в ролі не тільки основного переможця Наполеонівських воєн, але і найконсервативнішої (або, якщо точніше, реакційною) сили в Європі. При царях Олександрі I і Миколі I вона була готова подавити будь-які ознаки нової «революційної зарази» в континентальних монархіях.

До 1830 року розкол між країнами Священного союзу (Росія, Пруссія і Австрія) і рештою Європи був глибокий, а коли Росія подавила дві революції (Польське повстання 1830-1831 років і Угорську революцію 1848-1849 років), він став ще глибший. Обидві інтервенції викликали масовий сплеск антиросійських настроїв на всьому континенті [7, 8].

Вже до кінця 1820-х років Священний союз почав розпадатися. Він перешкоджав встановленню буржуазних порядків, підсилював ізоляцію монархічних режимів. Із зростанням суперечностей між учасниками Союзу відбувалося падіння впливу на європейську політику російського двору і російської дипломатії [9].

Холодна війна двох післявоєнних наддержав також не була епізодом, подібно до інших сучасних воєн. У міжнародних справах холодна війна домінувала впродовж життя цілого покоління.

Президент Франклін Д. Рузвельт вірив або, принаймні, сподівався, що зможе переконати Й. Сталіна не створювати окрему радянську сферу впливу в Східній Європі, а замість цього співробітничати з США у формуванні світового порядку, який був би заснований на вільній торгівлі, і вигідного для всіх сторін, які беруть у ньому участь, – у не меншому ступені і для СРСР. Першим кроком був ленд-ліз, наданий під час війни;

післявоєнний «план Маршалла» був останньою слабкою надією, оскільки після смерті Рузвельта в квітні 1945 року у Вашингтоні ще залишалися люди, які вважали за краще проводити політику відновлення Західної Європи без військової конфронтації з СРСР. Проте більшість американців вважали, що СРСР прагне підпорядкувати собі і комунізму Європу та весь світ і, що він здатний здійснити цей руйнівний і зловісний курс – або щонайменше приступити до його здійснення, – використовуючи збройну силу й підкріплюючи її підривною діяльністю [10, с. 3]. Це підтверджувалося і змістом депеші, яка увійшла до історії під ім'ям «Довгої телеграми» і містила обґрунтування політики заборони комунізму, яку незабаром після цього узяв на озброєння Вашингтон і проводив її аж до розвалу Радянського Союзу. Американський дипломат Джордж Кеннан писав у документі, що Вашингтон йде на бездумні поступки Сталіну, застерігав про «експансіоністські тенденції Росії», попереджав, що СРСР є «політичною силою, яка фанатично вірить у те, що із Сполученими Штатами неможливе незмінне співіснування, що руйнування внутрішньої гармонії нашого суспільства є бажаним і обов'язковим, що наш традиційний спосіб життя повинен бути знищений, міжнародний авторитет нашої держави повинен бути підірваний, і все це заради безпеки радянської влади», і заявляв, що радянська влада «непробивно глуха до логіки або розуму», що «ця сила має ретельно розроблений і широко розповсюджений апарат для здійснення своєї політики в інших країнах, апарат дивно гнучкий і багатобічний, ним керують люди, досвід і навики підпільної роботи яких не мають аналогів в історії», але дуже чуйно реагує на «логіку сили». «Недовіра росіян до об'єктивної правди, а точніше, відсутність віри в її існування – приводить до того, що вони розцінюють представлені факти як знаряддя для підтримки тієї або іншої таємної мети». [11]. Все зазначене в документі присутнє в політиці РФ і на сьогоднішній день.

Холодна війна почала хилитися до закінчення в кінці 1980-х, коли СРСР програв в «обмеженій» периферійній війні в Афганістані, яка остаточно вичерпала військовий і економічний потенціал СРСР: він був вимушений кинути свої країни-сателіти в Європі, а потім розвалитися.

СРСР був другим світовим полюсом, що визначав хід міжнародних відносин після закінчення Другої світової війни, тому розвал Радянського Союзу став закінченням тривалого періоду біполярного розвитку світу. Ялтинсько-потсдамський порядок перестав існувати. У міжнародних відносинах почали розвиватися тенденції до уніфікації та зближення колишніх соціалістичних і капіталістичних країн, а міжнародна система в цілому почала розвивати в собі риси «глобального суспільства» [12, гл. 11].

Жодна з цих акцій (війни, конфлікти тощо – автор) не мала вирішального значення і майже півстоліття головним зовнішнім проявом холодної війни були не просування або відступи, а накопичення і вдосконалення засобів, за допомогою яких обидві сторони намагалися залякати один одного, іншими словами – гонка озброєнь. Ослаблення холодної війни відбулося в результаті сукупної дії двох причин: величезної вартості цих озброєнь і поступового розсіювання міфів, які становили її підґрунтя [10, с. 4-15, 84-95].

На думку Т.В. Орлової, «холодна війна» стала третьою і останньою в XX ст. світовою війною. З одного боку, вона мала ознаки справжньої світової війни, яка закінчилася перерозподілом світу на користь переможців і повним крахом держав, що програли. Однак, з іншого боку, це була незвичайна, нетрадиційна війна, яка здійснювалася переважно в ідеологічній, політичній, економічній і технологічній сферах із використанням безпрецедентно жорстких невійськових і нетрадиційних засобів. Застосування цих засобів значною мірою визначило характер, форми і масштаб глобального протиборства, які, так само, як і наслідки протистояння, далеко не в усьому вписувалися у параметри «звичайної» світової війни [2].

Ознаки цієї війни зазначаються і в інших джерелах. «...У період «холодної війни», що закінчився на початку 90-х років XX ст., вплив на долі країн і людства в цілому здійснювався в таких специфічних формах, як: безкомпромісна, глобальна війна світоглядів з необмеженим використанням притаманним ідеологічним війнам методів і засобів її ведення (розвідка, спеціальні операції, спецпропаганда, боротьба з опозицією, ідеологічні диверсії й терор); економічне й політичне виснаження суперників шляхом гонки озброєнь, збереження постійної загрози ядерної війни, ядерного шантажу, а після перенасичення світового простору зброєю масового знищення – використання ядерної зброї як ефективного засобу стримування можливої «гарячої війни»; система заохочуваних і значною мірою підтримуваних ідеологічно протилежними сторонами локальних воєн і збройних конфліктів, національних і соціальних конфліктів, економічних, ідеологічних та інших кризових ситуацій як засобів послаблення кожної з сторін протистояння» [13, с. 51]. У наявності, як ми бачимо, зародження і використання більшості ознак сучасної гібридної війни, які були можливі до технологій того часу. Нам хотілось би наголосити, що всі зазначені чинники тією чи іншою мірою працюють і зараз, у ході гібридної війни в Україні.

Обширніше «гібридна війна» трактується в редакторській передмові довідника Military Balance 2015 – як «використання військових і невоєнних інструментів в інтегрованій компанії, яка скерована на досягнення раптовості, захоплення ініціативи й отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості; масштабні і стрімкі інформаційні, електронні і кібероперації; прикриття та приховування військових і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском».

Зазначається, що в ході кримської операції в лютому-березні 2014 року російські сили якраз і «продемонстрували поєднання використання швидкого розгортання, електронної війни, інформаційних операцій, можливостей морської піхоти, десантно-штурмових сил і спецназу, як і масштабне використання кіберпростору та стратегічного зв'язку для скерованої й ефективної інформаційної кампанії як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторії» [14].

Існують всі підстави вважати, що питання агресії проти України було сплановано заздалегідь,

фактично створювався і вичікувався необхідний розвиток подій для її поетапного запровадження.

Так, начальник Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації Валерій Герасимов ще в лютому 2013 року, опублікував статтю з назвою, що «говорить» сама за себе – «Цінність науки в передбаченні». У ній мовилося, про те що «...правила війни» істотно змінилися. Зросла роль невоєнних способів у досягненні політичних і стратегічних цілей, які в ряді випадків за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї. Акцент використовуваних методів протиборства зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних і інших невоєнних заходів, що реалізовуються із задіюванням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими заходами прихованого характеру, зокрема реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили часто під виглядом миротворчої діяльності і кризового врегулювання переходять лише на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті» [15].

Нова редакція Воєнної доктрини РФ вже містить нові форми і способи ведення гібридної війни, які Кремль на даний момент апробовує на території України відповідно до переліку характерних рис і особливостей сучасних військових конфліктів. Де досить точно описує стратегія дій Росії при ескалації конфлікту в Криму і на Донбасі: у теперішній час військовий конфлікт припускає «комплексне застосування військової сили, політичних, економічних інформаційних і інших засобів невоєнного характеру, що реалізовуються з широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій».

Аналізуючи події в Україні, можна засвідчити, що всі захоплення адміністративних будівель, територій та об’єктів здійснювалися за чітко розробленими й заздалегідь прописаними планами. Всі учасники цих терористичних актів діяли узгоджено в режимі постійного уточнення порядку взаємодії [16]. Світ опинився на межі нової холодної війни на тлі російсько-західної політичної конфронтації щодо українського питання.

Україна стала жертвою гібридної війни, жертвою багато в чому показовою і символічною. Судячи з усього, керівництво Росії зробило ставку на гібридну війну як форму вирішення існуючих протиріч на всьому пострадянському просторі. Практично відразу після розпаду Радянського Союзу в частині російської політичної еліти заговорили про Україну як про «тимчасово втрачену територію» [17], але з приходом в Кремль Володимира Путіна, який не приховує ностальгії за Радянським Союзом, політика Росії почала «підніматися з колін», причому постійно прагне робити це за рахунок своїх сусідів. Володар Кремля не приховує прагнення добитися беззастережного домінування Росії на пострадянському просторі, і в цьому випадку відома «формула Бжезинського» про неможливість відновлення могутності Росії без повернення собі контролю над Україною виступає в ролі додаткового подразника [3, с. 61, 114-115].

Чому для гібридної війни вибрана саме Україна? Тут багато що залежить від спрямованості вістря інформаційного удару. Цей удар може проводитися за класичними принципами інформаційної роботи розвідки, про які згадують і детально розглядають в своїх книгах генерал армії США Вашингтон Плетт та Ричард Хілсмен [18, с. 67-74; 19, с. 25, 38-56, 149-168].

Мабуть, можна виділити дві головні причини розв’язування гібридної війни проти України – масштаб і нереформованість нашої держави.

«...Протистояння найбільшої держави світу і найбільшої країни в Європі привертає до себе увагу...оскільки гіпотетична поразка України може надати пригноблюючу дію не тільки на пострадянські країни, але і держави Балтії та Центральної Європи, що стали членами Європейського союзу і НАТО ...ослаблення цих альянсів є стратегічним завданням Російської Федерації». Тому сьогодні для нашої країни реформування й виживання стали синонімами. Альтернатива реформам сьогодні – стати залежною державою, втілити в життя тезу, що просувається вже десять років нашими російськими «друзями», щодо Україну як *failed state* [17].

Ще одна важлива причина, за якою Україна виявилася об’єктом дії з боку Росії, стала помилкова ставка нашої держави на позаблоковий статус. Очевидним є те, що на сьогоднішній день нейтральний статус як такий – не працює. Власне, Росія і почала свою війну проти України в період, коли ми були позаблоковою державою. Вважаємо, що наше так зване безпечне положення розпалило апетит Росії і якоюсь мірою зумовило початок війни.

Як бачимо, термін «холодна війна» набув поширення і актуальності на тлі подій у Криму, на південному сході України, а також катастрофи Боїнгу 777 в липні 2014 року в Донецькій області та загострення в результаті цього напруженості між Росією і Заходом. У серпні 2014 року, обидві сторони ввели економічні, фінансові і дипломатичні санкції по відношенню один до одного: практично всі західні країни, очолювані США і ЄС ввели обмежувальні заходи відносно Росії, остання у свою чергу, ввела у відповідь свої заходи.

У жовтні 2015 року військову операцію Росії в Сирії деякі фахівці розцінювали як опосередковану війну між Росією і США та як додатковий чинник набору нової холодної війни.

У січні 2016 року високопоставлені чиновники Великобританії виразили стурбованість в тому, що в Європі розгортається «нова холодна війна»: «Це дійсно нова «холодна війна» прямо тут. Безпосередньо біля ЄС ми бачимо тривожні свідоцтва спроб Росії перекроїти матерію європейської єдності по всьому комплексу життєво важливих стратегічних питань». Джеремі Шапіро, старший науковий співробітник інституту Брукінгса, вважає ситуацію, що складається в Сирії і навколо неї як «дуже-дуже знайомий період опосередкованості старих недобрих часів холодної війни» [17].

У лютому 2016 року, на Мюнхенській конференції з безпеки Генеральний секретар НАТО Й. Столтенберг заявив, що НАТО і Росія були «не в режимі холодної війни, але і не в партнерстві, якого ми досягли після закінчення холодної війни».

Російський вплив набув таких загрозливих масштабів, що це змусило шефа британської роз-

відки Е.Паркера вперше виступити з публічною заявою 1 листопада 2016 року в The Guardian: «Вона [Росія – ред.] використовує весь спектр своїх державних органів для просування своєї зовнішньої політики за кордоном у дедалі більш агресивний спосіб – з допомогою пропаганди, шпигунства, диверсій і кібератак. Росія веде сьогодні діяльність по всій Європі та у Великій Британії».

Зовсім недавно колишній генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен в інтерв'ю журналу Newsweek заявив, що непередбачувана, на його думку, Росія, ведучи «гібридну війну» з Європою, стала небезпечнішою, ніж був колись СРСР. «У Росії прийнятий такий підхід, і він є поєднанням дуже відомих конвенціональних бойових дій і нових, досконаліших методів пропаганди та компаній по дезінформації, – сказав Расмуссен. – Захід, безумовно, не повинен бути наївним. Необхідно підсилити методи протидії гібридним загрозам» [20].

У той же час, прем'єр-міністр Росії Д. Медведєв, називаючи політику НАТО відносно Росії «недружньою і непрозорою», говорив: «Можна сказати і різкіше: ми скотилися до часів нової холодної війни». Проте, російський «Левада-центр» 5 червня 2017 року повідомляє, що число росіян, які вважають Україну ворогом, досягло максимуму за весь час досліджень. Згідно даним опитування, 50% опитаних цього року вважають українців одним з головних ворогів. Зазначимо, що в 2015 році цей показник був менший – 37%, а в 2016 році – 48%. Лідером списку «вороже налаштованих країн» залишаються США. Близько 70% росіян вважають їх ворогом, проте цей показник знижується за останні роки [21]. І як же нам тут не згадати висновки американського дипломата Джорджа Кеннана.

Вважаємо, що ми можемо вже зазначити – нова холодна війна має багато спільного з двома попередніми конфронтаціями. Перш за все, Росія продовжує агресивно заперечувати західні цінності і виступає проти США. Веденням гібридної війни з Україною Росія намагається подолати власний комплекс неповноцінності відносно Сполучених Штатів, претендуючи на статус великої держави. І хоча на сьогоднішній день ніхто не погрожує напасти на Росію, антизахідна істерія знов використовується для відвернення уваги від внутрішніх економічних і соціальних проблем та для консолідації підтримки лідера країни напередодні майбутніх виборів.

Сучасна Росія Путіна, як і за часів Миколи I, проголошує себе захисником православної віри і «російського миру» (по аналогії з «слов'янським миром» XIX століття). Такі заяви забезпечують Кремль готовим виправданням величезних військових витрат для проведення політики дестабілізації сусідніх країн (Україна, Молдова, Грузія), підтримки сепаратистських рухів (Абхазія, Південна Осетія) і союзників (Сирія, КНДР тощо), а також для відкритих закликів до придушення «кольорових» революцій в ближньому зарубіжжі [7].

Все це дозволяє зробити критично важливе твердження з приводу нинішньої холодної війни – Захід нікого в неї не «втягує». Насправді у всіх конфронтаціях, починаючи з XIX століття, це було ініціативою Росії, мотивованої її імперськими амбіціями і внутрішніми проблемами, а це підштовхувало Європу або Захід до стратегічного стримування. Сьогодні Захід реагує на анексію Росією Криму й окупацію Донбасу на сході України таким же чином, як і на анексію князівств Молдовії і Валахії в липні 1853 року в результаті відмови на право захищати всіх християн Туреччини, і на блокаду Західного Берліна в 1948 році [10, с. 7, 9, 15-21]. Як ми можемо зазначити, в усі часи лідери Росії демонстрували готовність звинувачувати інших у внутрішніх трудноцах і бідах, бездарно витрачати людські й економічні ресурси.

Виходячи з цих уроків історії, представляється вірогідним, що спроба Росії стримати «уявного» ворога призведе, як завжди, лише до економічного краху і політичного хаосу, змусивши еліту країни відмовитися від великодержавних амбіцій і, якщо вдасться, звернутися до вирішення невідкладних внутрішніх проблем. «Кислотність» Путіна, його негативна репутація в світі досягли своєї вершини. Антиросійська хвиля із США докотилася і до Європи, що робить будь-які переговори й операції з Путіним небезпечними для репутації і політичного майбутнього будь-якого європейського політика [22].

На нашу думку, ми повинні зрозуміти остаточно, що сила нашої держави ототожнюється, головним чином, з її військовою могутністю. Військова могутність і її похідна – військова сила завжди служили основними показниками престижу держави. Експерт з питання стратегії, професор Прінстонського університету У. Кауфман, розглядаючи історію цього питання, писав: «Військова потужність завжди служила основним показником сили і престижу держави. Можна навіть стверджувати, що вона була абсолютно необхідна для проведення на світовій арені різних політичних курсів. Важко уявити собі, як би взагалі розвивалася міжнародна політика без впливу військової потужності» [20; 23, с. 76]. Варшавський саміт 2016 року поставив нам завдання перевести армію на натовські стандарти до 2020 року.

До цього року, використовуючи всі існуючі інструменти, ми повинні бути готові технічно, але НАТО – це організація не лише військова, це політично-військовий союз. Тому потрібно підготувати не тільки армію, але і всю країну: цивільний контроль за армією і спецслужбами, боротьба з корупцією, політична система, парламентаризм, цивільне суспільство, ринкова економіка, права людини – це все потрібно приводити в поле європейського бачення і це займе більше часу, ніж перевід армії на натовський стандарт. Тому президент Петро Порошенко і говорить, що немає ніякого сенсу зараз подавати заявку на вступ в НАТО. Нам потрібно перебудувати всю країну. У цій перебудові всієї України нам могла б допомогти Асоціація з ЄС, де за пунктами розписано, що потрібно виконувати і коли.

Крім того, можливе обговорення питання про те, що в найближчих рік-два може бути вибрана ексклюзивна формула, якої ще не було в історії НАТО, – це 29+1. Україна де-факто буде в Альянсі, користуватися всіма обов'язками і правами, але де-юре не буде членом НАТО, поки не закінчаться всі необхідні процедури. Безумовно, що відбудеться це у разі проведення необхідних реформ.

Проте ми повинні розуміти і прийняти до уваги ще один, не менш важливий момент. Річ у тому, що сам НАТО на даний час знаходиться в невизначеному стані. Суть проблеми полягає в тому, що зараз у НАТО немає місії, яку б розділяли всі учасники Північноатлантичного договору [24]. НАТО знаходиться в певній кризі, і, схоже, що він або істотно перегляне свою місію, або буде замінений на чисто європейський оборонний союз на чолі з Німеччиною і Францією, або, що найменш ймовірно, незабаром почне розпадатися. У будь-якому випадку нам необхідно виконати завдання щодо забезпечення національної безпеки нашої держави. Безумовно, що захист стратегічних об'єктів, енергетичної інфраструктури (особливо в зоні, наближеній до АТО) має стати одним з пріоритетів політики держави. Більш цілісним і цілеспрямованим повинне стати реагування на інформаційну агресію.

Доречно було би розглянути питання щодо приєднання до європейської системи протистояння гібридним загрозам, ширшої участі нашої країни у діяльності міжнародних структур щодо підтримання іміджу країни, визначити засади нашої подальшої політики з РФ.

Війна стала могутнім стимулом не тільки щодо усвідомлення себе – це жорстокий прискорювач історичного і соціального часу для українців, завдання яких не тільки вижити, але й побудувати гідне життя не на словах, а на ділі. Це прискорення зажадає від нині чинних політиків або змінитися, або дати дорогу тим, хто здатний забезпечити якісно нові зміни в Україні. У цьому і полягає рецепт перемоги в гібридній війні – змінитися і перемогти.

Залишається лише жалкувати, що натхненники гібридної війни проти України не дуже уважно читали праці Карла фон Клаузевіца, який справедливо зазначав: «Національні настрої, вирішальні для мотивації, з'являються легше і затверджуються довговічніше, коли вони викликані метою національного самозбереження й оборони, ніж метою завоювань і наступальних заходів» [17].

Ми повинні пам'ятати завжди про те, що Росія хоче негласно мати в зоні свого впливу всі країни колишнього СРСР. На цьому вони завжди наполягають на переговорах зі США. Росія хоче, щоб їй дали карт-бланш, який дозволить вирішувати самостійно всі питання на території колишнього Радянського Союзу. Путін завжди говорить про двохполярний світ, натякаючи на те, що є зона відповідальності Росії і США, в які ніхто не повинен лізти. А якщо Україна піде в НАТО і ЄС? Саме цього вони більше всього і бояться. На думку Голови Комітету Європарламенту у закордонних справах Е. Брока: «найгірше, що може трапитися з Росією – це якщо Україна стане демократичною і економічно успішною державою, де пануватиме верховенство права. Це буде катастрофою для Кремля...» [25].

У цьому сенсі президент США Дональда Трамп, можливо, частково має рацію, коли говорить, що «наступить час, коли кожен схаменеться», але друга частина його заяви – про те, що «наступить тривалий мир», – ігнорує всю історію російських відносин із Заходом. Рано чи пізно цей цикл розпочнеться знову [7]. І ми повинні про це знати і пам'ятати завжди.

Список літератури:

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc. com/russian/blog-vox-historicus-40796120
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0
3. Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 256 с.
4. Бжезинський З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 288 с.
5. Глобальні зміни світу – 2025. Доповідь Національної розвідувальної ради США. Переклад з англійської. – Львів: Літопис, 2010. – 188 с.
6. Тененбаум Б. Великий Черчилль. – М.: Яуза: Эксмо, 2011. – 672 с.
7. [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://112.ua/mnenie/rossiya-vsegda-lyubila-holodnye-voyny-394910.html
8. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B8#.D0.90.D0.BB.D0.B5.D0.BA.D1.81.D0.B0.D0.BD.D0.B4.D1.80I
9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7
10. Кальвокоресси П. Мировая политика 1945-2000: В 2-х кн. Кн. 1 / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 624 с.
11. Телеграмма посольства США в Москве № 511 («Длинная телеграмма») [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ilinskiy.ru/publications/sod/glprot-p2.php
12. Богатуров А. Системная история МО, том 3, Москва, 2003. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.obraforum.ru/lib/book3/titul.htm
13. Локальні війни і збройні конфлікти другої половини ХХ століття: (Історико-філософ.аспект): Монографія / О.І. Гуржій, С.П. Мосов, В.Д. Макров та ін. – К: Т-во «Знання» України, 2006. – 356 с.
14. Пухов Р. Миф о «гибридной войне». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nvo.ng.ru/realty/2015-05-29/1_war.html
15. Герасимов В. Ценность науки в предвидении // Независимое военное обозрение. – 27.02.2013. – № 8(476).
16. Феденко О., Панасюк В. Еволюція змісту сучасної війни // Військово-науковий вісник, № 24 – Львів: НАСВ, 2015. – С. 219-230.
17. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. – Харків: Віват, 2015. – 304 с.
18. Плэтт В. Стратегическая разведка. Основные принципы. – М.: Издательский Дом «Форум», 1997. – 376 с.
19. Хілсмен Р. Стратегическая разведка и политические решения. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 192 с.

20. Феденко О. Гібридна війна в Україні за законом сили // Науковий журнал «Молодий вчений», № 4(31). – Херсон. – 2016. – С. 657-661.
21. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://112.ua/politika/rossiyane-schitayut-ukrainu-i-ssha-glavnymi-vragami-strany-opros-394039.html
22. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://112.ua/mnenie/ukraina-v-geopoliticheskoy-strategii-ssha-394161.html
23. Смолянюк В. Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): [Монографія]. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2000. – 448 с.
24. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://112.ua/mnenie/ukraina-i-nato-nado-li-prositsya-v-alyans-stoyashhiy-na-poroge-sereznyh-peremen-395319.html
25. Элмар Брок: худшее, что может случиться с Кремлем, – демократическая и экономически успешная Украина. – УНИАН, 23 декабря 2016 г., http://interfax.com.ua/news/interview/392660.html

Феденко А.В.
Национальная академия сухопутных войск

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР СОВРЕМЕННОЙ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ ДЛЯ РОССИИ

Аннотация
В статье рассматривается история зарождения конфронтационных отношений между Россией и Западом на протяжении двух столетий и отмечается их схожесть, основные концептуальные положения понятия «холодной войны» и ее характерных черт в системе международных отношений, военно-политические взгляды России на взаимоотношения со странами ЕС и НАТО в современных условиях ведения гибридной войны в Украине, причины ее развязывания и уроки для Украины.
Ключевые слова: «холодна война», гибридная война, конфронтация, гонка вооружений, военная мощь государства, НАТО, ЕС.

Fedenko O.V.
National Army Academy

HYBRID WAR IN UKRAINE AS A FACTOR OF THE CURRENT COLD WAR FOR RUSSIA

Summary
The article deals with the history of the emergence of confrontational relations between Russia and the West over two centuries and their similarity; the main conceptual provisions of the concept of Cold War and its characteristic features in the system of international relations; the military and political views of Russia on relations with the EU countries and NATO in the current conditions of the hybrid war in Ukraine, the reasons for its outbreak and the lessons for Ukraine.
Keywords: «cold war», hybrid war, confrontation, arms race, military power of a state, NATO, EU.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 796:338.28

ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ ПОЛОВОГО ДИМОРФИЗМА И РЯДА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У ЮНЫХ СПОРТСМЕНОК, ЗАНИМАЮЩИХСЯ БАСКЕТБОЛОМ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет

В статье представлены результаты исследования, посвященного изучению значений ряда психологических показателей и проявлений половых соматотипов у спортсменок юношеского возраста, занимающихся баскетболом. Установлено, что спортсменок с андроморфным и мезоморфным половыми соматотипами, в исследуемой группе, было выявлено наибольшее число – 10 (83,34%) всех спортсменок. Показано, что по результатам самоидентификации гендерного типа личности у спортсменок, к маскулинному и андрогинному типам гендерной идентификации личности отнесены 9 (75,00%) девушек. Также определено, что средний уровень личностной тревожности установлен у 5 (41,67%) девушек, высокий уровень личностной тревожности – у 2 (16,66%) спортсменок, а низкий уровень ситуативной тревожности был определён у 4 (33,33%) спортсменок, средний уровень – у 6 (50,00%) спортсменок, высокий уровень ситуативной тревожности – лишь у 2 (16,67%).
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, баскетбол, половые соматотипы, гендерная идентификация типа личности, личностная тревожность, ситуативная тревожность.

Постановка проблемы. Проблема психосоматической взаимосвязи в вопросе определения гендерной идентификации, половых соматотипов и психологических особенностей спортсменок в процессе тренировок и соревнований, в современном профессиональном спорте, является весьма актуальной и востребованной [1-13]. Интенсивные физические и психоэмоциональные нагрузки, при которых доминируют сомато-психические и психо-соматические преобразования у спортсменок, повышенная агрессивность и тревожность у спортсменок, в условиях жёсткой конкуренции в современном женском спорте, вот далеко не полный перечень проблем, требующий более глубокого изучения и осмысления [1-13]. Многочисленными отечествеными и зарубежными исследованиями показано, что психологическое состояние спортсмена, является важной составляющей его соревновательной и тренировочной деятельности, поэтому проблема исследования влияния уровня личностной и ситуативной тревожности спортсменов является весьма актуальной [1-13]. Изменения психологического настроя спортсмена в предсоревновательный и соревновательный периоды являются весомыми составляющими личного или командного успеха во всех видах спорта [4, с. 166-170; 6, с. 38-44; 10, с. 266-272; 12, с. 659-664]. Вопросы, касающиеся психологических особенностей тренировочно-соревновательной деятельности спортсменов, в разных видах спорта и их гендерно-возрастных изменений, всегда были актуальными для спортивной психологии и спортивной медицины [4, с. 166-170; 6, с. 38-44; 10, с. 266-272; 12, с. 659-664]. От знания этих особенностей и умения управлять ими, во многом зависят спортивная карьера и достижения любого спортсмена [2, с. 29-37]. В особенности, по нашему мнению, недостаточно полно изучены особенности личностной и ситуативной тревожности у женщин-спортсменок, в командных видах спорта, с учётом их половых соматотипов и гендерной оценки их типа личности.

Анализ последних исследований и публикаций. В последние годы достаточно масштабно проводятся исследования, посвящённые вопросам проявлений полового диморфизма у спортсменов и их проявлениям в различных видах спорта (Т. Хуцинский (2004); Л.А. Лопатина, Н.П. Сереженко, Ж.А. Анохина, 2013; Е.Ф. Кочеткова, О.Н. Опарина, 2014; Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенко, С. В. Клочкова, Т. Ш. Миннибаев, 2015; К.А. Бугаевский, 2014-2017.

Ряд других исследователей, таких как Т.В. Артамонова, Т.А. Шевченко, 2009; Н.А. Дарданова; О.Г. Лопухова, 2013; Т.Ю. Маскаева, Г.Н. Германов, 2014; К.А. Бугаевский, 2016) уделяют внимание вопросам определения гендерной идентификации типа личности (в дальнейшем ГИТЛ), в т.ч. и у спортсменов.

Также был проведён ряд исследовательских работ по изучению личностной и ситуативной тревожности у спортсменов, в т.ч и у баскетболистов, такими авторами, как В.В. Егоров, 2010; Н.А. Вареников, 2012; А.И. Рогачёв, Л.Г. Майдокина, 2015.

Выделение нерешённых раньше частей общей проблемы. При анализе доступной научной и научно-методической литературы нами, практически, не найдено исследовательских работ по

учёту и влиянию морфотипов, анатомо-антропометрических показателей и морфологических индексных значений на состояние психического здоровья у молодых женщин юношеского возраста, с учётом их гендерной идентификации. Данная работа является попыткой более глубоко изучить данную проблему.

Целью статьи является попытка представить анализ результатов проведённого исследования, по полученным значениям индекса полового диморфизма, показателям гендерной идентификации типа личности, уровней ситуативной и личностной тревожности у спортсменок-баскетболисток.

Изложение основного материала. Исследование проводилось в феврале-мае 2017 года на базе спортивно-тренировочного центра «Гарт» в г. Новая Каховка, Херсонской области. Средний возраст студенток юношеского возраста в исследуемой группе (n=12) составил 19,29±0,23 года. Сроки занятия баскетболом в группе юношеского возраста варьирует от 3,4 года до 6,5 лет. Уровень спортивной квалификации спортсменок – от I спортивного разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС).

За основу проведения исследования бралось определение ряда антропометрических показателей (длинна и масса тела, ширина плеч и таза), определение показателя индекса полового диморфизма по Дж. Таннеру и У. Маршаллу [3, с. 166-170; 5, с. 77-82; 7, с. 15-20; 8, с. 504-508; 11, с. 47-54; 13], проведение анкетирования всех участников исследования с использованием опросника «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») из 27 пунктов, предложенного к практическому использованию О.Г. Лопуховой для определения гендерной идентификации типа личности (далее ГИТЛ) (2013) [1; 2, с. 29-37; 9, с. 1-8; 10, с. 266-272].

Также, нами применялись такие методы исследования, как литературный анализ доступных источников информации по изучаемому вопросу, методика тестирования Ч.Д. Спилбергера, в адаптации Ю.Л. Ханина для определения уровней личностной и ситуативной тревожности [6, с. 38-44; 10, с. 266-272; 12, с. 659-664] и интервьюирование, для выяснения и уточнения имеющихся причин тревожности у спортсменов, в период тренировок и соревнований, метод статистической обработки.

В начале исследования были определены показатели индекса полового диморфизма (далее ИПД) в данной группе спортсменок, принявших участие в проводимом исследовании. Для определения типа телосложения у девушек использована схема диагностики соматотипа, в основе которой лежит определение ИПД по J.M. Tanner и W. Marshall (1968, 1979) [3, с. 166-170; 5, с. 77-82; 7, с. 15-20; 8, с. 504-508; 11, с. 47-54; 13].

Данный индекс, с использованием значений ширины таза и плеч, позволяет относить женщин к гинекоморфам, мезоморфам и андроморфам [3, с. 166-170; 5, с. 77-82; 7, с. 15-20; 8, с. 504-508; 11, с. 47-54; 13], и позволяет выявить гендерные особенности обменно-гормонального статуса и установить соответствие половой принадлежности [3, с. 166-170; 5, с. 77-82; 7, с. 15-20; 8, с. 504-508; 11, с. 47-54; 13]. Нами были получены следующие результаты ИПД в исследуемой группе девушек-баскетболисток: среднее значение данного индекса в группе составило 81,56±1,23. Это соответствует значениям мезоморфного соматотипа (73,1-82,1) [3, с. 166-170; 5, с. 77-82; 7, с. 15-20; 8, с. 504-508; 11, с. 47-54; 13].

При этом, андроморфный половой соматотип был определён у 5 (41,67%) спортсменок, мезоморфный половой соматотип – также у 5 (41,67%) спортсменок, гинекоморфный половой соматотип – у 2 (16,66%) спортсменок. При этом, обращает на себя внимание, что спортсменок с не женскими половыми соматотипами – андроморфным и мезоморфным, в исследуемой группе подавляющее число – 10 (83,34%) спортсменок, и всего лишь 2 (16,66%) спортсменки соответствуют значениям гинекоморфного полового соматотипа.

После статистической обработки и анализа полученных результатов проведённого анкетирования с применением опросника «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» [1; 2, с. 29-37; 9, с. 1-8; 10, с. 266-272] в группе (n=12), были получены следующие результаты значений гендерной идентификации типа личности (ГИТЛ): к маскулинному типу гендерной идентичности типа личности были отнесены 4 (33,33%) девушки, к андрогинному типу личности – 5 (41,67%), и к феминному типу личности – 3 (25,00%) спортсменки.

Вновь обращает на себя внимание тот факт, что в данной исследуемой группе доминирует комбинация маскулинного и андрогинного типов гендерной идентификации личности – у 9 (75,00%), что практически совпадает с соматическими изменения в половых соматотипах по значениям ИПД в классификации Дж. Таннера.

При определении уровней ситуативной и личностной тревожности у юных баскетболисток, мы проводили тестирование, с применением двух бланков с вопросами: один бланк предназначен для измерения показателей ситуативной тревожности, а второй – для фиксации и измерения уровня личностной тревожности [6, с. 38-44; 10, с. 266-272; 12, с. 659-664]. При этом – низкому уровню ситуативной и личностной тревожности соответствует сумма полученных балов ≤ 30 баллов, для среднего уровня – от 31 до 44 баллов, для высокого уровня тревожности – 45 и > баллов [6, с. 38-44; 10, с. 266-272; 12, с. 659-664].

Данные исследования о личностной тревожности спортсменок таковы: низкий уровень личностной тревожности был определён у 5 (41,67%), средний уровень личностной тревожности – также у 5 (41,67%) девушек, высокий уровень личностной тревожности – у 2 (16,66%) спортсменок.

Показатели ситуативной тревожности в исследуемой группе юных баскетболисток был таков: низкий уровень ситуативной тревожности был определён у 4 (33,33%) спортсменок, средний уровень – у 6 (50,00%) спортсменок, высокий уровень ситуативной тревожности – лишь у 2 (16,67%).

Данные интервьюирования показали, что в количество спортсменок с високим уровнем ситуативной тревожности входять молодые спортсменки с недостаточным соревновательным опытом.

Выводы и перспективы дальнейших исследований таковы:

1. При исследовании значении индекса полового диморфизма достоверно установлено, что представительниц андроморфного и мезоморфного половых соматотипов, было выявлено значительное число – 10 (83,34%) всех спортсменок, что является прогностически неблагоприятным показателем в соматической перестройке организма девушек.

2. При исследовании показателей гендерной идентификации типа личности (ГИТЛ) у спортсменок в исследуемой группе, к маскулинному типу гендерной идентичности типа личности спортсменок были отнесены 4 (33,33%) девушки, к андрогинному типу личности – 5 (41,67%), и к феминному типу личности – 3 (25,00%) спортсменки.

3. Низкий уровень личностной тревожности был определён у 5 (41,67%), средний уровень личностной тревожности – также у 5 (41,67%) девушек, высокий уровень личностной тревожности – у 2 (16,66%) спортсменок.

4. Показатели ситуативной тревожности в исследуемой группе юных баскетболисток был таков: низкий уровень ситуативной тревожности был определён у 4 (33,33%) спортсменок, средний уровень – у 6 (50,00%) спортсменок, высокий уровень ситуативной тревожности – лишь у 2 (16,67%).

5. Высокий уровень личностной и ситуативной тревожности присущ молодым спортсменкам, с недостаточным опытом соревновательной деятельности и незначительными показателями уровня спортивной квалификации.

6. Полученные данные говорят о процессе стойкого формирования соматической и психологической составляющих организма спортсменок в несвойственные для женского организма андроморфный и мезоморфный половые соматотипы полового диморфизма и маскулинный и андрогинный типы их гендерной самоидентификации типа личности.

Перспективой дальнейших исследований является определение ряда антропометрических, морфофункциональных и репродуктивных показателей, а также уровня агрессивности и враждебности в данной группе спортсменок.

Список литературы:

1. Артамонова Т. В. Гендерная идентификация в спорте: Монография / Т. В. Артамонова, Т. А. Шевченко. – Волгоград: ФГОУ ВПО «ВГАФК», 2009. – 236 с.
2. Бугаєвський К. А. Изучение показателей гендерной идентификации у девушек-спортсменок / К. А. Бугаевский // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2016. – № 10-5(18). – С. 29-37.
3. Бугаевский К. А. Исследование особенностей ряда антропометрических значений и морфологических показателей у волейболисток / К. А. Бугаевский // «Физкультура, спорт, здоровье«, сборник статей Всероссийской с международным участием очно-заочной научно-практической конференции. -2016. – С. 138-142.
4. Вареников Н. А. Преодоление тревожности в спорте / Н. А. Вареников // Вестник ВГТУ. – 2012. – № 10-2. – С. 166-170.
5. Дарданова Н. А. Характеристики весоростовых показателей женщин 20-25 лет, в зависимости от соматотипа, занимающиеся различными видами фитнеса / Н. А. Дарданова // Дети, спорт, здоровье: межрегион. сб. науч. тр. по проблемам интегративной и спортивной антропологии. Вып. 3 / Смоленская академия физ. культуры, спорта и туризма. – Смоленск, 2007. – С. 77-82.
6. Егоров В. В. Влияние состояния тревожности на эффективность соревновательной деятельности баскетболистов-юниоров / В. В. Егоров // Вестник МГОУ. – 2010. – № 3. – С. 38-44.
7. Кочеткова Е. Ф. Особенности и проблемы полового диморфизма в спорте / Е. Ф. Кочеткова, О. Н. Опарина // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 7. – С. 15-20.
8. Лопатина Л. А. Антропометрическая характеристика девушек по классификации Дж. Таннера / Л. А. Лопатина, Н. П. Сереженко, Ж. А. Анохина // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 12-3. – С. 504-508.
9. Лопухова О. Г. Опросник «Маскулинность, феминность и гендерный тип личности» (Российский аналог «Bem sex role inventory») / О. Г. Лопухова // Вопросы психологии. – 2013. – № 1. – С. 1-8.
10. Маскаева Т. Ю. Гендерные психические и поведенческие особенности женщин и их проявление как результат занятий различными видами спорта / Т. Ю. Маскаева, Г. Н. Германов // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2014. – № 12(118). – С. 266-272.
11. Никитюк Д. Б. Индекс массы тела и другие антропометрические показатели физического статуса с учетом возраста и индивидуально-типологических особенностей конституции женщин / Д. Б. Никитюк, В. Н. Николенко, С. В. Клочкова, Т. Ш. Миннибаев // Вопросы питания. – 2015. – № 4. – С. 47-54.
12. Рогачёв А. И. Исследование соревновательной тревожности спортсменов разной специализации / А. И. Рогачёв, Л. Г. Майдокина // Science Time. – 2015. – № 4(16). – С. 659-664.
13. Хуцинский Т. Спортивная подготовка женщин-баскетболисток в аспекте полового диморфизма: автореф. дис. на соискание научной степени доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Хуцинский Тадеуш. – СПб., 2004. – 53 с.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту та туризму
Класичного приватного університету

ВИВЧЕННЯ ЗНАЧЕНЬ СТАТЕВОГО ДИМОРФІЗМУ ТА РЯДУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ У ЮНИХ СПОРТСМЕНОК, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ БАСКЕТБОЛОМ

Анотація
У статті представлені результати дослідження, присвяченого вивченню значень ряду психологічних показників та проявів статевих соматотипів у спортсменок юнацького віку, що займаються баскетболом. Встановлено, що спортсменок з андроморфним та мезоморфним статевими соматотипами, в досліджуваній групі було виявлено найбільшу кількість – 10 (83,34%) всіх спортсменок. Показано, що за результатами самоідентифікації гендерного типу особистості у спортсменок, до маскулінного та андрогінного типів гендерної ідентифікації особистості віднесені 9 (75,00%) дівчат. Також визначено, що середній рівень особистісної тривожності був встановлений у 5 (41,67%) дівчат, високий рівень особистісної тривожності – у 2 (16,66%) спортсменок, а низький рівень ситуативної тривожності був визначений у 4 (33,33%) спортсменок, середній рівень – у 6 (50,00%) спортсменок, високий рівень ситуативної тривожності – лише у 2 (16,67%) спортсменок.
Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, баскетбол, статевий соматотип, гендерна ідентифікація типу особистості, особистісна тривожність, ситуативна тривожність.

Bugaevskiy K.A.
Institute of Health, Sport and Tourism
Classic Private University

STUDYING THE MEANING OF THE SEXUAL DIMORPHISM AND THE RANGE OF PSYCHOLOGICAL INDICATORS IN YOUNG SPORTSMANS ENGAGED BY BASKETBALL

Summary
The article presents the results of a study devoted to the study of the values of a number of psychological indicators and manifestations of sex somatotypes in female athletes of adolescents engaged in basketball. It was found that athletes with andromorphic and mesomorphic sex somatotypes in the study group, the greatest number – 10 (83,34%) of all female athletes was identified. It is shown that 9 (75,00%) girls are classified according to the results of the self-identification of the gender type of personality in athletes, masculine and androgynous types of gender identity. It was also determined that the average level of personal anxiety was established in 5 (41,67%) girls, a high level of personal anxiety – in 2 (16,66%) female athletes, and a low level of situational anxiety was determined in 4 (33,33%) female athletes, the average level – in 6 (50,00%) athletes, a high level of situational anxiety – only in 2 (16,67%).
Keywords: young athletes, adolescents, basketball, sex somatotypes, gender identity type identification, personal anxiety, situational anxiety.

УДК 796.011.3

ОБГРУНТУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ПОКРАЩЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ

Загородній В.В., Ярославська Л.П.
Черкаський державний технологічний університет

В ході дослідження використовувались теоретичні методи (аналіз та узагальнення наукової літератури), емпіричні методи (опитування), тестування (для визначення рівня фізичної підготовленості), методи математичної обробки даних. В результаті визначення та оцінки ступеню фізичної підготовленості студентів Черкаського державного технологічного університету (ЧДТУ) встановлений низький її рівень і свідчить про ризики виникнення порушень у стані їх здоров'я, насамперед, функцій серцево-судинної і центральної нервової системи, опорно-рухового апарату. Отримані результати досліджень свідчать про необхідність фізичного удосконалення студентської молоді шляхом підвищення інтенсивності навантажень під час занять фізичним вихованням, залучення студентів до занять в спортивних секціях, підвищення мотивації щодо самостійних занять фізичною культурою, здорового способу життя.
Ключові слова: фізична підготовленість, фізична культура, фізичний стан, фізичне здоров'я студентів, фізична досконалість.

Постановка проблеми. Проблема здоров'я студентської молоді як інтелектуального потенціалу держави була і залишається актуальною на сьогоднішній день. Це пов'язано з тим, що протягом останніх років відмічається чітка тенденція до погіршення стану її здоров'я та фізичного розвитку. Спостерігається загальне збільшення кількості серцево-судинних захворювань, порушення функціональних резервів організму, системне порушення постави, наявність різних вад опорно-рухового апарату, зниження рівня фізичної підготовленості [1].

Все це відбувається на фоні інтенсивного процесу навчання, що супроводжується постійним нервово-емоційним напруженням, зниження рухової активності студентів, зокрема й через зменшення кількості академічних годин з фізичного виховання, а то й повної відмови від цієї дисципліни в багатьох вищих навчальних закладах.

Сьогодні недооцінюється роль фізичної культури у формуванні здоров'я молоді. Основна її маса хронічно не задовольняє своєї видової біологічної потреби у руховій активності. Відсутня не тільки мода на здоров'я і фізичну досконалість, культ здоров'я, але й не розроблені соціально-економічні стимули, які здатні формувати активне ставлення кожного до власного і суспільного здоров'я. Адже саме фізична підготовленість людини є одним із критеріїв здоров'я, а у практиці фізичного виховання студентів ВНЗ – основним критерієм його ефективності, зокрема розвитку фізичних якостей, формування рухових вмінь, зміцнення здоров'я [2, 3, 4, 5, 6].

Зазначимо, що саме специфічною особливістю фізичного виховання, що відрізняє його від розумової освіти й виховання, є спрямованість на біологічну сферу: зміна функціональних можливостей окремих систем організму, розвиток рухових якостей, підвищення опірності зовнішнім чинникам. Заняття фізичним вихованням в умовах перебування у ВНЗ є головною і практично єдиною можливістю, здатною запобігти фізичній деградації українського студентства [7].

Фізична підготовленість – це готовність студента до виконання фізичних навантажень, що передбачені навчальною програмою. Вона розкриває рівень розвитку фізичних якостей, якого досягнуто в процесі фізичного виховання. Фізична підготовленість – результат фізичної активності студентів, їх інтегральний показник, тому що під час виконання фізичних вправ у взаємозв'язок вступають практично всі органи і системи організму [8].

Вивчення рівня фізичної підготовленості є важливим завданням для обґрунтування організаційно-педагогічних заходів покращення фізичного виховання студентів у ВНЗ. Необхідність її оцінювання викликана потребою визначення оптимальних фізичних навантажень, доцільністю адекватного вибору методики в системі занять фізичною культурою та надасть можливість скласти індивідуальні програми оздоровчих занять.

Враховуючи все вищезазначене, необхідно об'єднати дослідження багатьох науковців з цього напрямку та розробити організаційно-педагогічні заходи покращення фізичного виховання студентів ВНЗ.

Мета дослідження. Провести аналіз та оцінку фізичної підготовленості студентів Черкаського державного технологічного університету та обґрунтувати на їх основі заходи по покращенню фізичного виховання студентської молоді.

Методи дослідження. Відповідно до мети дослідження використовувались такі методи: теоретичні (аналіз та узагальнення наукової літератури), емпіричні методи (опитування), тестування (для визначення рівня фізичної підготовленості), методи математичної обробки даних.

Дослідження проводились на кафедрі фізичного виховання та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету у 2015-2016 н. р. та 2016-2017 н. р. У ньому брали участь 126 юнаків та 112 дівчат I та II курсів. Фізична підготовленість визначалась у студентів основної медичної групи за допомогою комплексу тестів.

Результати дослідження та обговорення. Проведене дослідження організації та проведення занять фізичним вихованням в ЧДТУ показало, що умови відповідають санітарно-гігіє-

нічним вимогам. Кафедра фізичного виховання та здоров'я людини розміщена в спортивному комплексі, який включає п'ять спеціалізованих спортивних зали та стадіон. Добре організовано матеріально-технічне забезпечення занять. В спортивних приміщеннях забезпечені задовільні мікрокліматичні умови і світловий режим.

Заняття зі студентами проводяться у відповідності до затверджених навчальної та робочої програм з фізичного виховання для студентів I-II курсів, розроблених колективом кафедри. До 2014-2015 н. р. заняття проводилися в обсязі 4 годин на тиждень, починаючи з 2015-2016 н. р. – в обсязі 2 годин на тиждень. Крім того в університеті працюють спортивні секції з футболу, баскетболу, волейболу, настільного тенісу, аеробіки, бадмінтону.

Достеменно відомо, що ефективність фізичного виховання студентів у великій мірі залежить від інформованості студентів щодо позитивного впливу фізичних вправ на їх організм. Саме тому, спочатку нами проведено соціологічне вивчення ставлення студентів до фізичного виховання і спорту. Вивчили їх думку про цінність занять фізичними вправами у порівнянні з іншими засобами впливу на фізичний стан (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка ставлення студентів до фізичного виховання і спорту

Питання і варіанти відповідей	% відповідей n=238
Інтерес до фізичної культури:	
– дуже високий;	7,3 ± 1,6
– високий;	26,0 ± 2,5
– середній	62,1 ± 3,2
– низький;	2,4 ± 0,9
– відсутній;	2,2 ± 0,8
Чи займались Ви в спортивній секції під час навчання в школі?	
– так;	54,2 ± 2,7
– ні	45,8 ± 2,7
Чи є бажання у Вас зараз займатись у спортивній секції?	
– так;	58,4 ± 2,8
– ні;	34,6 ± 2,8
– не визначився	7,0 ± 1,5
Яку на Вашу думку мету повинні ставити на заняттях фізичним вихованням у ВНЗ?	
– зміцнення здоров'я;	45,2 ± 2,6
– підвищення фізичного розвитку і фізичної підготовки;	32,6 ± 2,7
– формування рухових вмінь і навичок;	9,4 ± 1,8
– сприяння розумовому розвитку студента	5,2 ± 1,6
– формування потреб і можливостей до регулярних занять фізичною культурою;	4,1 ± 1,2
– розвиток моральних та вольових та естетичних якостей;	2,1 ± 0,8
– інша	1,4 ± 0,3
Про які показники фізичного стану ви постійно турбуєтесь?	
– фізичний розвиток;	10,2 ± 1,9
– стан здоров'я;	15,4 ± 2,0
– сила, витривалість;	4,7 ±1,2
– розумовий розвиток;	0,3 ± 0,7
– не турбуюсь	69,4 ± 2,7

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що переважна частина студентів має інтерес до фізичної культури: 62,1% – середній ступінь зацікавленості в заняттях, 26,0% – високий, 7,3 – дуже високий. Тільки 54,2% студентів під час шкільного навчання займались у спортивних секціях. Дещо зросла кількість студентів (58,4%), які б бажали займатись у спортивних секціях під час навчання в університеті. Проте спостереження свідчать, що фактично займаються у спортивних секціях не більше 7-10%.

На думку опитаних студентів, фізичне виховання у виші повинне: зміцнювати здоров'я – 45,2%, підвищувати рівень фізичного розвитку – 32,6%, формувати рухові вміння та навички – 9,4%, сприяти розумовому розвитку – 5,2%, формувати потребу і мотивацію до регулярних занять – 4,1%.

Отримані нами результати соціологічного дослідження характеризують ставлення студентської молоді до фізичної культури і суттєво не відрізняються від даних, опублікованих останнім часом іншими авторами [9, 10, 11, 12].

Для оцінки рівня фізичної підготовленості використовувалися загальнодоступні і досить інформативні методики бальної оцінки функціональних можливостей фізичної підготовленості студентів. Дані про рівень фізичної підготовленості студентів представлені в табл. 2 – абсолютні дані виконання тестів і табл. 3 – бальна оцінка виконання тестів.

Таблиця 2

Результати виконання студентами тестів фізичної підготовленості (в абсолютних показниках)

Зміст тесту		юнаки		дівчата	
		I курс n = 68	II курс n = 58	I курс n = 60	II курс n = 52
Біг 100 м, с	M=±m±σ	13,09 0,07 0,53	14,19 0,08 0,76	15,54 0,82 3,48	17,43 0,26 1,54
Човниковий біг 4х9 м, с	M=±m±σ	9,7 0,08 0,43	10,24 1,09 10,03	10,87 0,14 0,47	10,99 0,16 0,61
Стрибки у довжину з місця	M=±m±σ	221,03 4,24 3,76	217,2 3,68 33,28	172,74 3,67 14,96	168,38 3,74 16,57
Піднімання тулуба з положення лежачи в сід., разів за 1 хв.	M=±m±σ	44,21 0,94 6,92	42,63 0,53 5,02	34,24 1,96 8,27	39,21 1,14 5,07
Гнучкість, см	M=±m±σ	13,63 0,77 5,26	15,46 0,43 4,12	16,82 1,07 4,48	18,23 0,92 3,95

Результати проведеного тестування дають змогу провести порівняльний аналіз розвитку фізичних якостей у студентів. Нами виявлені очікувані статеві розбіжності показників. Юнаки мали вищі, ніж дівчата показники з бігу на 100 м, стрибків у довжину, піднімання тулуба з положення лежачи і нижчі з гнучкості та майже на однаковому рівні в бальному еквіваленті з човникового бігу 4х9 м.

Показник бігу на 100 м, що характеризує швидкісні якості, за два роки навчання знизив-

ся у юнаків та дівчат. Показник човникового бігу та стрибків у довжину також погіршилися в обох статевих групах. Показник піднімання тулуба з положення лежачи знизився у юнаків та підвищився у дівчат. Показник гнучкості в динаміці за два роки підвищився як у дівчат, так і в юнаків.

Таблиця 3

Оцінка виконання студентами тестів фізичної підготовленості (в балах)

Зміст тесту		юнаки		дівчата	
		I курс n = 68	II курс n = 58	I курс n = 60	II курс n = 52
Біг 100 м, с	M=±m±σ	3,17 0,15 1,02	2,86 0,13 1,14	3,03 0,21 0,99	1,87 0,24 1,18
Човниковий біг 4х9 м, с	M=±m±σ	3,0 0,11 0,82	2,86 0,09 1,02	3,11 0,19 0,92	2,86 0,23 1,12
Стрибки у довжину з місця, см	M=±m±σ	3,21 0,14 1,09	2,88 0,07 0,71	3,11 0,25 0,99	2,86 0,26 1,14
Піднімання тулуба з положення лежачи в сід., разів за 1 хв.	M=±m±σ	4,21 0,18 1,04	4,0 0,11 0,76	2,45 0,21 1,01	3,18 0,17 0,76
Гнучкість, см	M=±m±σ	3,15 0,25 1,63	3,57 0,14 1,18	3,61 0,15 1,03	4,29 0,26 1,14

Висновки. Проведені нами дослідження засвідчили, що рівень фізичної підготовленості студентів технологічного університету є низьким вже на першому курсі і практично не підвищується в динаміці 2-х років занять фізичним вихованням.

Отримані дані вказують на низьку ефективність 2-х годинних занять на тиждень на I-II курсах ВНЗ, відсутність позитивного впливу їх на рівень фізичної підготовленості. Тобто існуюча система фізичного виховання не забезпечує оздоровчого впливу на організм студентів.

Низький рівень фізичної підготовленості студентів може бути обумовлений низькою якістю фізичного виховання в період навчання в школі, нераціональним способом життя, зокрема, відсутністю стійкої мотивації і серйозних стимулів для занять фізичною культурою і спортом, низькою руховою активністю, низьким рівнем спеціальних знань у студентів, зокрема щодо засобів підтримання і контролю фізичного стану, здорового способу життя.

Враховуючи вищезазначене, та з метою покращення фізичного стану студентської молоді вважаємо за доцільне:

1. Здійснити включення в навчальні плани ВНЗ з усіх спеціальностей обов'язкові академічні навчальні заняття з фізичного виховання, в обсязі 4 години на тиждень для студентів I-II курсів та 2 годин на тиждень – для студентів III-IV курсів.
2. Розробити державні стандарти фізичної підготовленості студентської молоді та забезпечити їх реалізацію в умовах навчального процесу у ВНЗ.
3. При розробці змісту форм і методів оздоровчих вправ запровадити індивідуальний підхід до студентів з врахуванням стану їх здоров'я, функціональних можливостей.
4. Розробити соціально-економічні стимули, які здатні формувати активне ставлення кожного до власного і суспільного здоров'я.
5. З метою підсилення мотивації до занять фізичною культурою, підвищення загальних та спеціальних знань основ здорового способу життя розробити та запровадити курс лекцій з цих питань.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть направлені на розробку нових форм і методів оздоровчих вправ з врахуванням стану здоров'я, функціональних можливостей, статевих особливостей фізичної працездатності, особливостей хронічної патології, які б забезпечували покращення рівня фізичної підготовленості студентів.

Список літератури:

1. Мозговий О.І. Загальна характеристика здоров'я студентів ВНЗ / О.І. Мозговий, І.С. Донченко // Вісник Запорізького національного університету – 2012. – № 2(8) – С. 92-97.
2. Решетников Н.В. Как же оценить физическую подготовленность / Н.В. Решетников // Теория и практика физической культуры – 1990. – № 5. – С. 41-43.
3. Рябцев В.М. Комплексная оценка физической подготовленности студентов по результатам контрольных упражнений / В.М. Рябцев, Д.С. Токар // Теория и практика физической культуры. – 1998. – № 3. – С. 11.
4. Зеленюк О.В. Рейтингова система як засіб оцінки ефективності фізичного виховання студентів-медиків / О.В. Зеленюк // І Всеукраїнська науково-практична конференція «Роль фізичної культури в здоровому способі життя». Ч. І. – Львів, 1993, – С. 7-8.
5. Круцевич С.Г. Диференційований підхід у фізичному вихованні студентської молоді / С.Г. Круцевич // Оптимізація процесу фізичного виховання. – Тернопіль, 1997. – С. 30-31.
6. Куц А.С. Модельные показатели физического развития и физической подготовленности детей Центральной Украины / А.С. Куц. – К.: Искра, 1994. -253 с.
7. Петрина Р. Оцінювання показників фізичної підготовленості студентів ВНЗ / Р. Петрина, В. Стадник, А. Окопний // Молода спортивна наука України, 2013. – Т. 2. – С. 212-216.
8. Грибан Г.П. Особливості фізичної підготовленості студентів вищих навчальних закладів України / Г.П. Грибан // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка: зб. наук. пр. – Чернігів: ЧНПУ, 2014. – Вип. 118. – С. 88-93.
9. Гринько В.М. Ставлення студентів до фізичного виховання і здорового способу життя та їх самооцінка рівня фізичної підготовленості / В.М. Гринько // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2015. – № 1(45). – С. 55-59.
10. Петрица П. Ставлення студентів до фізичної культури і спорту у процесі їх фізичного виховання / Петро Петрица // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фізичного виховання, спорту і здоров'я людини / за заг. ред. Євгена Приступи. – Л., 2015. – Вип. 19. – Т. 2. – С. 212-216.

11. Плачинда Т. Ставлення студентів до фізичної культури і спорту у процесі їх фізичного виховання / Т. Плачинда // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи – 2007. – № 23. – С. 38-42.
12. Мунтян В.С. Мотиваційно-ціннісне ставлення студентів до навчання, фізичного виховання і здорового способу життя / В.С. Мунтян // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури. – К.: в-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – Випуск 3 К (45) – С. 182-188.

Загородний В.В., Ярославская Л.П.
Черкасский государственный технологический университет

ОБОСНОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕРОПРИЯТИЙ ПО УЛУЧШЕНИЮ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ

Аннотация
В ходе исследования использовались теоретические методы (анализ и обобщение научной литературы), эмпирические методы (опрос), тестирование (для определения уровня физической подготовленности), методы математической обработки данных. В результате определения и оценки степени физической подготовленности студентов Черкасского государственного технологического университета (ЧГТУ) установлен низкий ее уровень и свидетельствует о рисках возникновения нарушений в состоянии их здоровья, прежде всего, функций сердечно-сосудистой и центральной нервной системы, опорно-двигательного аппарата. Полученные результаты исследований свидетельствуют о необходимости физического совершенствования студенческой молодежи путем повышения интенсивности нагрузок во время занятий физическим воспитанием, привлечение студентов к занятиям в спортивных секциях, повышение мотивации относительно самостоятельных занятий физической культурой, здорового образа жизни.
Ключевые слова: физическая подготовленность, физическая культура, физическое состояние, физическое здоровье студентов, физическое совершенство.

Zagorodniy V.V., Yaroslavska L.P.
Cherkasy State Technological University

STUDY FOR INSTITUTIONAL AND EDUCATIONAL MEASURES TO IMPROVE PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS BASED ON INDICATORS OF PHYSICAL FITNESS

Summary
The study used the theoretical (analysis and synthesis of scientific literature), empirical methods (survey), testing (to determine the level of physical fitness), methods of mathematical processing. As a result, identify and evaluate the degree of physical fitness of students of Building faculty of Cherkasy State Technological University (ChSTU) is set low and its level indicates the risks of disturbances in the state of their health, especially the cardiovascular and central nervous system, musculoskeletal. The obtained results indicate the need for physical improvement of students by increasing the intensity of stress during physical education classes, attracting students for training in sports sections, increasing motivation to self-study, healthy lifestyle.
Keywords: physical fitness, physical education, physical condition, physical health of students, physical perfection.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 332.72

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Набока К.О.
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

У статті зазначено основні недоліки адміністративно-організаційного регулювання ринку земель в Україні. Запропоновано передання функцій Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру з розпорядження державними землями, землеустрою та деякі функції контролю органам місцевого самоврядування, а функції охорони земель – Державній інспекції сільського господарства України. Зазначено функції, які мають пряме відношення до компетенції Держгеокадастру та заходи з вдосконалення процедури реєстрації прав на земельну ділянку.
Ключові слова: адміністративно-організаційне регулювання, ринок земель, державний нагляд, охорона земель, Державний земельний кадастр, реєстрація прав на земельну ділянку.

Постановка проблеми. В світлі активізації дій Уряду щодо реалізації земельної реформи, пов'язаної з вимогами Міжнародного Валютного Фонду, питання адміністративно-організаційного регулювання ринкових відносин в галузі земельних відносин набувають певної актуальності. За довгий період реформування накопичено велику кількість невпорядкованих законодавчих та нормативних актів, створено розгалужену систему державних органів, повноваження яких не мають чіткого розмежування, а функції в багатьох випадках дублюються, адміністративні послуги, що надаються власникам та користувачам земельних ділянок, не відповідають рівню надання аналогічних послуг в розвинутих країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням удосконалення організаційного та адміністративного регулювання земельних відносин приділяють увагу в своїх наукових пошуках багато вітчизняних науковців. Так, проблеми оптимального розподілу повноважень державних органів влади у галузі земельних відносин висвітлювались у працях А. Мартина, А. Мерзляк, Ю. Хвесик, В. Швеця та інших. Питанням землеустрою приділяють увагу А. Мартин, Л. Новаковський, А. Третяк. Напрями вдосконалення державного нагляду (контролю) в галузі землекористування є предметом досліджень Г. Атаманчука, М. Байдика, В. Боклаг, М. Богіри, Т. Лозинської, П. Саблука, А. Третяка, В. Пахомова. Проблемні питання процесу державної експертизи землевпорядної документації розглядали О. Буратевич, М. Шишов, Ю. Бікус, О. Степанюк. Нововведення в галузі реєстрації прав власності на земельну ділянку та пов'язані з ними проблеми розглядались О. Николюк, І. Сиротою, С. Гриньком, М. Шульгою та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на значну кількість публікацій за визначеною проблемою, залишаються невирішеними питання чіткого розмежування повноважень державних органів щодо розпорядження державними (комунальними) землями, забезпечення прозорого та ефективного державного нагляду в галузі земельних відносин, оптимізації процесів проведення державної експертизи землевпорядної документації та реєстрації земельних ділянок.

Мета статті. Метою статті є розробка напрямів удосконалення адміністративно-організаційного механізму регулювання ринку земель в Україні. Досягнення мети обумовлено виконанням таких завдань: надати визначення адміністративно-організаційному механізму регулювання ринку земель; зазначити основні недоліки адміністративно-організаційного регулювання ринку земель на основі аналізу наукових публікацій та аналітичної інформації; запропонувати заходи щодо усунення виявлених недоліків.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-організаційний механізм регулювання ринку земель – це сукупність взаємопов'язаних методів управління, які передбачають застосування адміністративних (дозволи, заборони, ліцензії, державна експертиза, адміністративний контроль, реєстрація земельної власності, акредитація фахівців з землевпорядкування) та організаційних (структура органів державної влади та управління, планування використання земель, землевпорядні заходи) інструментів впливу.

Аналіз наукових публікацій та аналітичних доповідей дозволив виявити такі основні недоліки адміністративно-організаційного регулювання ринку земель: розгалужену організаційну структуру та широке коло виконуваних функцій центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин – Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, що обмежує функції управління органів місцевої виконавчої влади та самоврядування; поверхневий та неефективний характер контролю в системі управління земельними відносинами із-за дублювання різними центральними органами виконавчої влади контролюючих функцій; часті зміни в прави-

лах та механізмах правовідносин щодо реєстрації земельних ділянок.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, яка є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин має надмірну концентрацію владних повноважень. Так, основними напрямами діяльності служби є: систематизація та впорядкування даних про кількісну та якісну характеристику земель, які вносяться до системи Державного кадастру; створення та розвиток національної інфраструктури геопросторових даних (географічні назви, демаркація державного кордону, геодезичний нагляд тощо); землеустрій та охорона земель, організація планових та позапланових перевірок з метою здійснення державного контролю за використанням та охороною земель; надання дозволів на зняття та перенесення родючого шару ґрунту; державна експертиза землевпорядної документації; сертифікація та ведення державних реєстрів інженерів-землевпорядників та інженерів-геодезистів; надання витягів з технічної документації щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок; проведення земельних торгів; розпорядження сільгоспземлями державної власності; надання адміністративних послуг; моніторинг земельних відносин.

Таким чином Держгеокадастр виконує організаційні, контролюючі, виконавські, інформаційні та аналітичні функції. Вважаємо, що виконання організаційних та контролюючих функцій є доцільним для спеціалізованого центрального органу виконавчої влади. Однак необхідність та доцільність виконання інших функцій слід переглянути з метою усунення дублювання та порушення основних принципів управління.

Однією з найбільш часто згадуваних в науковій літературі функцій Держгеокадастру, яка створює певні протиріччя в його діяльності, є право розпоряджатися сільгоспземлями державної власності. Як зазначають дослідники, ця діяльність має найбільший корупційний потенціал з огляду на те, що контролюючі функції також виконуються Держгеокадастром. В той же час, виконуючі функції розпорядника державного майна, Держгеокадастр обмежує повноваження органів місцевої виконавчої влади та самоврядування.

Наразі є певні зрушення в цьому напрямку. Асоціацією міст України в рамках Проекту ПУЛЬС розроблено законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання повноважень об'єднаним територіальним громадам розпорядження землями державної власності за межами населених пунктів та передачу даних земель до комунальної власності», на основі якого Мінрегіоном підготовлено проект закону [2], який було схвалено на засіданні Уряду 6 вересня 2017 р. Однак напередодні, 21 червня 2017 р. постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Порядок реалізації пілотного проекту з проведення електронних земельних торгів [1], який визначає механізм їх проведення територіальними органами Держгеокадастру під час здійснення повноважень щодо розпорядження сільгоспземлями державної власності. Тобто виникає певна невідповідність: повноваження розпоряджатися державними землями планують передати об'єднаним територіальним громадам, а Держгеокадастр вдосконалює технології проведення електронних земельних торгів.

Передання державних земель за межами населених пунктів до комунальної власності та надання об'єднаним територіальним громадам повноважень з розпорядження ними, на нашу думку, повинно передбачати: організацію та проведення органами місцевого самоуправління земельних торгів; формування раціонального землеволодіння; планування розвитку територій; забезпечення еколого-економічної оптимізації використання земель; контроль дотриманням вимог, зазначених у проектах землеустрою, а також своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та цільового їх використання. Отже, поряд з повноваженнями з розпорядження землею до органів місцевого самоврядування слід передати й деякі повноваження з землеустрою та державного контролю. Тільки за таких умов реформа децентралізації влади буде мати логічне продовження, а наближення адміністративних послуг до їх споживачів сприятиме більш ефективному використанню земель.

Функції Держгеокадарсту щодо охорони земель сільськогосподарського призначення мають певне дублювання з функціями Державної інспекції сільського господарства України (Держсільгоспінспекції) в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель, а також в частині родючості грунтів. Зважаючи на спеціалізацію відомства, доцільним буде передання Держсільгоспінспекції функцій контролю за умовами зняття, збереження й використання родючого шару ґрунту; дотриманням правил експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд; збереженням захисних насаджень і межових знаків; введенням в експлуатацію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; заходами з захисту земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочення, засолення, солонцювання, висушування, ущільнення та інших процесів, що погіршують стан земель; порядком відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва; зміною показників якісного стану ґрунтів; проведенням підприємствами заходів щодо підвищення родючості ґрунтів.

Серед чисельних функцій державного нагляду (контролю), які виконує Держгеокадастр, слід залишити тільки ті, що відповідають спеціалізації відомства, а саме: за здійсненням державного обліку та реєстрації земельних ділянок (ведення Державного кадастру); за дотриманням вимог законодавства під час передачі земельних ділянок у власність, надання в оренду, вилучені тощо; за дотриманням суб'єктами земельних відносин земельного законодавства та порядку набуття й реалізації права на землю. Також до функцій контролю можна віднести сертифікацію та ведення Держгеокадастром реєстрів інженерів-землевпорядників та інженерів-геодезистів; геодезичний нагляд; проведення державної експертизи технічної землевпорядної документації.

Чинна система експертизи землевпорядної документації, як зазначалося вище, являє собою суттєвий адміністративний бар'єр при набутті фізичними та юридичними особами прав на земельні ділянки з огляду на те, що передбачає

проведення державної експертизи Держгеокадастром, а також перевірки технічної документації сертифікованими інженерами-землевпорядниками та державними кадастровими реєстраторами. Зважаючи на важливість проведення експертизи для забезпечення дотримання чинного земельного законодавства, встановлених стандартів, норм і правил, вважаємо доцільним виконання цієї функції центральним органом виконавчої влади. При цьому слід переглянути необхідність здійснення перевірок інженерами-землевпорядниками та державними кадастровими реєстраторами.

Процес проведення державної експертизи технічної землевпорядної документації, на думку багатьох експертів, містить суттєві корупційні ризики. Наприкінці серпня 2016 р. Кабінет Міністрів України запровадив екстериторіальність погодження проектів землеустрою, що передбачає обрання територіального органу Держгеокадастру, який погоджуватиме проекти землеустрою, за допомогою електронного документообігу відомства за випадковим принципом [3]. Таке нововведення, безсумнівно, сприяє зниженню корупційних ризиків, підвищенню кваліфікації експертів та є суттєвим підгрунтям для того, щоб закріпити виконання експертної функції за структурними підрозділами головних управлінь Держгеокадастру в областях.

Згідно з чинним законодавством наразі в Україні діють дві системи державної реєстрації: земельних ділянок і прав на них. З 1 січня 2016 р. в Україні набув чинності новий порядок реєстрації нерухомого майна, який передбачає підтвердження права власності на нерухомість через Інтернет та виключає необхідність отримання паперового свідоцтва про право власності. Реєстрацію нерухомості здійснюють нотаріуси без обмежень. З одного боку процедуру реєстрації значно спрощено. Однак реєстрація прав на земельну ділянку залишається доволі обтяжливою для власників та користувачів.

Так, для реєстрації прав на земельну ділянку необхідно підготувати пакет документів, який включає: витяг з Державного земельного кадастру; копію та оригінал паспорту заявника; копію та оригінал ідентифікаційного номеру; підтвердження оплати адміністративного збору (0,1 розміру мінімальної заробітної плати, станом на 2016 р. – це 140 грн.); договір купівлі-продажу чи дарування, рішення суду, свідоцтво на спадщину, тощо. Заява про реєстрацію права друкується державним реєстратором або нотаріусом та підписується заявником на місці. Однак, якщо документи, які є підставою виникнення, переходу чи припинення права власності містять в собі інформацію про кадастровий номер земельної ділянки, подавати витяг з Державного земельного кадастру не треба [6].

Таким чином, процедура реєстрації прав на земельну ділянку дійсно є простою, якщо ця ділянка зареєстрована в Державному кадастрі. Необхідність подвійної реєстрації відпаде за умов присвоєння всім земельним ділянкам кадастрового номеру, тобто 100%-го наповнення Державного земельного кадастру. Станом на лютий 2017 р. наповнення кадастру становило майже 70% (табл. 1).

Отже, для вдосконалення процесу реєстрації прав на земельні ділянки необхідно забезпечити ефективне функціонування Державного земельного кадастру та його інформаційного зв'язку з реєстром прав на нерухоме майно та іншими реєстрами. Це надасть можливість здійснювати реєстрацію через нотаріуса, що є простою процедурою та відповідає практиці реєстрації майнових прав розвинутих країн.

Таблиця 1

Повнота реєстрації земель станом на 16.02.2017 р.

Показник	Державний земельний кадастр		Реєстр прав на нерухоме майно	
	млн. га	%	млн. га	%
Усього зареєстровано	42,2	69,8	3,48	13,8
з них – у державній власності	5,1	22,0	49,2	1,0
– у приватній власності	22,6	72,1	3,3	14,2

Джерело: [5]

Висновки і пропозиції. Відповідно до поставлених завдань визначено, що:

1. Адміністративно-організаційний механізм регулювання ринку земель – це сукупність взаємопов'язаних методів управління, які передбачають застосування адміністративних (дозволи, заборони, ліцензії, державна експертиза, адміністративний контроль, реєстрація земельної власності, акредитація фахівців з землевпорядкування) та організаційних (структура органів державної влади та управління, планування використання земель, землевпорядні заходи) інструментів впливу.

2. Основними недоліками адміністративно-організаційного регулювання ринку земель є: розгалужена організаційна структура та широке коло виконуваних функцій Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру; поверхневий та неефективний характер контролю в системі управління земельними відносинами; часті зміни в правилах та механізмах правовідносин щодо реєстрації земельних ділянок.

3. Заходами з усунення виявлених недоліків повинні бути:

– передання повноважень Держгеокадастру з розпорядження державними землями сільгосппризначення та землями за межами населених пунктів, повноважень з землеустрою (формування раціонального землеволодіння, планування розвитку територій, забезпечення еколого-економічної оптимізації використання земель) та державного контролю (контроль дотриманням вимог, зазначених у проектах землеустрою, своєчасного повернення тимчасово зайнятих земельних ділянок та цільового їх використання) об'єднаним територіальним громадам;

– передання повноважень Держгеокадастру щодо охорони земель сільськогосподарського призначення в частині дотримання земельного законодавства та в частині родючості грунтів Державній інспекції сільського господарства України;

– закріплення за Держгеокадастром функцій державного нагляду (контролю) за: здійсненням державного обліку та реєстрацією земельних ділянок (ведення Державного кадастру); дотри-

манням вимог законодавства під час передачі земельних ділянок у власність, надання в оренду, вилученні тощо; дотриманням суб'єктами земельних відносин земельного законодавства та порядку набуття й реалізації права на землю, а також функцій з сертифікації та ведення реєстрів інженерів-землевпорядників та інженерів-геодезистів; здійснення геодезичного нагляду; проведення державної експертизи технічної землевпорядної документації;

– забезпечення ефективного функціонування Державного земельного кадастру та його інформаційного зв'язку з реєстром прав на нерухоме майно та іншими реєстрами для вдосконалення процесу реєстрації прав на земельні ділянки.

Перспективами подальших досліджень в цьому напрямку можуть бути: розробка пропозицій з удосконалення правового забезпечення структурних перетворень Держгеокадастру, організаційне проектування нових підрозділів органів місцевого самоврядування у зв'язку з розширенням повноважень в галузі землекористування, пошук шляхів оптимізації процесів наповнення бази даних Державного земельного кадастру.

Список літератури:

1. Порядок реалізації пілотного проекту з проведення електронних земельних торгів: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 688 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/688-2017-п (дата звернення 27.09.2017).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання повноважень об'єднаним територіальним громадам розпорядження землями державної власності за межами населених пунктів та передачу даних земель до комунальної власності: проект Закону України. URL: https://www.auc. org.ua/sites/default/files/proekt_zakonu1.08.17.pdf (дата звернення 27.09.2017).
3. Тимчасовий порядок взаємодії між територіальними органами Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру на період реалізації пілотного проекту із запровадження принципу екстериторіальності погодження проектів землеустрою щодо відведення земельної ділянки територіальними органами Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру під час погодження проектів землеустрою щодо відведення земельної ділянки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 580 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-2016-п (дата звернення 27.09.2017).
4. Контроль за використанням землі: проміжні підсумки реалізації нових повноважень Держгеокадастру 15.06.2017. URL: http://land.gov.ua/ info/kontrol-za-vykorystanniam-zemli-promizhni-pidsumky-realizatsii-novykh-povnovazhen-derzhheokadastru/ (дата звернення 26.09.2017).
5. Огляд стану земельних відносин в Україні. Випуск 27 лютого 2017 URL: http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Land-Review-Monthly_3_ final-1.pdf (дата звернення 28.09.2017).

Набока Е.А.
Классический приватный университет, г. Запорожье

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ОРГАНИЗАЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО РЫНКА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье названы основные недостатки административно-организационного регулирования земельного рынка в Украине. Предложено передать функции Государственной службы Украины по вопросам геодезии, картографии и кадастра по распоряжению сельскохозяйственными государственными землями, функции по землеустройству и некоторые функции контроля органам местного самоуправления, а функции охраны земель – Государственной инспекции сельского хозяйства Украины. Определены функции, имеющие прямое отношение к компетенции Госгеокадастра и предложены меры по совершенствованию процедуры регистрации прав на земельные участки.

Ключевые слова: административно-организационное регулирование, земельный рынок, государственный надзор, охрана земель, Государственный земельный кадастр, регистрация прав на земельный участок.

Naboka K.O.
Classic private University, Zaporizhzhya

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE AND ORGANIZATIONAL REGULATION OF THE LAND MARKET IN UKRAINE

Summary
The main disadvantages of the administrative and organizational adjusting of the land market in Ukraine are named in the article. It is proposed to pass functions of Government service of Ukraine on issues of geodesy, cartography and cadaster on the order of agricultural state earth, functions of land management and some functions of control to the organs of local self-government, and function of land protection – to the State inspection of agriculture of Ukraine. The functions, which are directly related to the competence of the State Geocadaster, are defined, and measures to improve the procedure for registration of rights to land plots are proposed.

Keywords: administrative and organizational adjusting, land market, state supervision, land protection, State land cadaster, registration of rights to land plots.

УДК 325.455

АНАЛІЗ ПРАГНЕННЯ МОЛОДІ ЛЬВІВЩИНИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (МОНІТОРИНГ ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ)

Обіход М.М.
Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управлінні при Президентові України

Здійснено аналіз досліджень (моніторингу) проведених у період із серпня 2014 року по лютий 2015 року та протягом січня – квітня 2015 року Львівським обласним молодіжним центром за дорученням Управління молоді та спорту Львівської обласної державної адміністрації на теми: «Сучасний молодіжний портрет Львівської області» та «Інтеграція молоді Львівщини в європейське молодіжне співтовариство» на виконання обласної цільової програми «Молодь Львівщини на 2009-2015 роки».
Ключові слова: моніторинг, молодь, державна молодіжна політика, розвиток молоді, інтеграція.

Постановка проблеми. Дослідження «Аналіз прогалин законодавства України про молодіжну політику в контексті рекомендацій угоди про асоціацію між Україною та ЄС й іншими відповідними політичними документами ЄС» проведений у 2015 році в Україні Кірстен Андерсон (Kirsten Anderson), керівником із досліджень та розробки політики Центру прав дитини Корам (Coram Children's Legal Centre) – неурядової організації зі Сполученого Королівства в рамках проекту Програми розвитку ООН в Україні «Зміцнення національної спроможності для ефективного розвитку молоді та відповіді на епідемію ВІЛ/СНІДу в Україні» [2], не дає повної уяви, щодо аспектів реалізації молодіжної політики в регіонах країни в контексті проведення реформування структур та органів, які відповідають за реалізацію молодіжної політики на місцевому рівні (органи місцевого самоврядування) та в новостворених об'єднаннях територіальних громад районів та міст в областях України.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз проведеного у 2015 році моніторингу пропозицій та прагнень молодого покоління на прикладі Львівської області та визначення пріоритетних напрямків у вдосконаленні та реформуванні молодіжної політики держави на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Молодіжна державна політика була і залишається одним з ключових напрямків внутрішньої політики держави, предметом особливої уваги з її боку. З того часу, як у 1992 році Верховна Рада України прийняла Декларацію «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» [1], ця політика є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, що здійснюється в інтересах як молодої людини, так і суспільства в цілому. Однак, нині, у зв'язку з загостренням соціально – економічних проблем, недостатня дієвість методів державної підтримки молоді на регіональному та місцевому рівнях може негативно позначитись на матеріальному становищі молоді та привести до погіршення її фізичного і духовного розвитку, негативно вплинути на соціальне самопочуття молодих осіб, спричинити розвиток негативних проявів у молодіжному середовищі.

З метою більш точного вивчення вище зазначених питань у період із серпня 2014 року по лютий 2015 року та протягом січня – квітня 2015 року Львівським обласним молодіжним центром за дорученням Управління молоді та спорту Львівської обласної державної адміністрації було проведено соціологічні дослідження на тему: «Сучасний молодіжний портрет Львівської області» та «Інтеграція молоді Львівщини в європейське молодіжне співтовариство» на виконання обласної цільової програми «Молодь Львівщини на 2009-2015 роки». Опитування проводилося представниками відділів (секторів) молоді та спорту районних державних адміністрацій та міськвиконкомів міст обласного значення за кущовим принципом, методом анкетного опитування молодих громадян віком від 14 до 35 років за кількома тематичними блоками відповідно до рекомендованої вибірки. Всього було опитано 870 респондентів. Характеристика вибіркової сукупності: за статтю, за родом діяльності.

Результати опитування показали, що для значної частини молоді основними органами, які реально допомагатимуть молодій людині у вирішенні їх проблем є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (23.94% опитаних респондентів), громадські молодіжні об'єднання (20.70%) та центральні та місцеві органи виконавчої влади (19.95%).

Таким чином бачимо, що значна частина молоді покладає свої сподівання у вирішенні проблем на місцеві органи влади, через які і здійснюється державна молодіжна політика в Україні. При тому, як буде показано далі, молоді люди готові долучитися до участі в її реалізації.

Суттєве значення має думка молоді стосовно того, якими є основні завдання молодіжної політики. Так, молоді люди відзначили, що молодіжна політика повинна здійснюватися задля забезпечення прав молодих громадян, встановлення для них гарантій та необхідної соціальної підтримки (48.13%), забезпечення конституційних прав молоді з наданням допомоги певним групам молодих людей (сироти, інваліди) – (35.66%), сприяння духовному і фізичному розвитку молоді – (37.41%), залучення молоді до активного соціально-економічного, політичного і культурного життя суспільства – (33.17%), підтримки талановитої та обдарованої молоді (31.42%) та підтримки молодої сім'ї (30.42%).

З аналізу відповідей можна зробити висновок, що молодь не зводить роботу з нею лише до надання певних соціальних пільг, скоріш вона вба-

чає цю роботу в створенні необхідних умов для реалізації своїх прав, свобод та обов'язків.

Дані тематичного блоку «Залучення молоді до державного будівництва» показують, що частка молодих людей, які цікавляться, як розвивається молодіжна політика у їхньому районі складає 60,60%. Інтерес до молодіжної політики підвищується в процесі соціалізації молодих людей. Чим старші респонденти, тим рідше вони дають відповідь, що не цікавляться сферою молодіжної політики (серед 16-20 річних – 23.16% цікавляться, 21-30 річних – 13.95%, а серед 31-35 річних – 20.93%).

Крім того, як що питання стосується вирішення загальних суспільно-політичних проблем в державі, то інтерес до таких сфер залежить від освітнього рівня молодих людей. Якщо серед молодих людей з початковою освітою суспільно – політичними питаннями цікавляться 45.15% молоді, то серед тих, хто має повну вищу освіту – 65.82%.

Відповідаючи на запитання «Про які програми, що реалізовує Міністерство молоді та спорту Ви знаєте?» більшість респондентів зазначили, що знають про «Національну програму профілактики СНІДу в Україні» – 44.64%, 26.18% знають про програму «Молодь України», 24.19% – про національну програму «Діти України». Достатньо велика частка молоді (19.45%) не знає жодної програми, яка реалізовується на держаному рівні. Згідно з результатами опитування, проблемами, які потребують першочергового вирішення є наступні: боротьба з молодіжною злочинністю, наркоманією, алкоголізмом, проституцією (44.39%), отримання освіти (43.64%), питання охорони здоров'я (40.65%), питання зайнятості (36.16%), питання соціального забезпечення (20.45%), питання організації дозвілля (18.45%).

Відповідно до результатів опитування 34.16% респондентів вважають, що молодь сама визначає себе активним суб'єктом реалізації молодіжної політики, при тому, що активна участь молоді в житті суспільства веде до зменшення соціальних потрясінь та розширює можливості розвитку. Крім того, 51.37% респондентів вважають, що залучення молоді до молодіжних організацій є важливим інструментом соціалізації молоді. Разом з тим, тільки 39.15% респондентів готові взяти на себе відповідальність за її здійснення, тоді як 9.13% зазначили, що не бажають цього, а 11.72% не змогли визначитись.

Оцінюючи діяльність відділів (секторів) молоді та спорту районних державних адміністрацій та міськвиконкомів міст обласного значення, 41.40% оцінили їх роботу посередньо, 17.94% вважають діяльність відділів (секторів) молоді та спорту скоріше негативною, а ніж позитивною, і лише 10.28% зазначили, що ця діяльність є позитивною. Про незадовільний характер їх діяльності, на думку респондентів, свідчить про незнання молоддю районів щодо заходів, які плануються або проводяться райдержадміністраціями: 58.60% вказали на те, що не знають жодних акцій, які проводяться в їхньому районі, та що основними святами, які вони святкують є загальнодержавні заходи – «День молоді» (18.95%), «День Незалежності» (8.73%), «День міста» (7.98%), святкування «Івана Купала» (3.99%) та проведення спортивних змагань (10.22%). Зважаючи на таку оцінку діяльності райдержадміністрацій, 57.75% опитаних молодих людей готові долучитися до реалізації молодіжної політики у своєму районі.

Важливим чинником ефективної реалізації молодіжної політики самою молоддю є її залучення до молодіжних громадських організацій. Саме так вважає молодь, відповідаючи на запитання щодо того, як кожен особисто може реалізувати свою участь у здійсненні молодіжних заходів у своєму районі. Так, 55.99% опитаних вважають, що цьому сприятиме членство в громадській організації. На думку 23.44% участь у громадських виступах забезпечить молоді можливість впливати на реалізацію молодіжної політики. Щодо перспективних напрямів діяльності молодіжних організацій відповіді розподілились наступним чином: 33.92% респондентів стверджують, що діяльність молодіжних громадських організацій має бути спрямована на вирішення основних проблем молоді, 21.95% – на забезпечення організації масового дозвілля молоді, а 20.20% респондентів переконані, що молодіжні організації повинні доносити основні проблеми молоді до органів влади владі і стежити за їх вирішенням.

Згідно з результатами досліджень, молодь обізнана з діяльністю таких громадських організацій у районах Львівської області: відділення НСОУ «Пласт», ГО молодіжний центр «Лідер», товариства «Українського козацтва», товариство захисту дітей-інвалідів «Прометей».

Також, важливим аспектом реформування молодіжної політики в Україні на європейських засадах є розробка національної моделі реалізації молодіжної політики з урахуванням не тільки європейських стандартів, але і вітчизняних традицій роботи з молоддю.

На сьогоднішній день для Української держави пріоритетними є завдання поширювання комплексних знань про Європейське співтовариство, що необхідні на сучасному етапі молодим українцям для існування в цьому просторі з метою формування таких умін і навичок у молодого покоління, які б дозволили їм розуміти проблеми сучасного європейського суспільства та шляхи взаємодії між європейськими державами.

Державна молодіжна політика в Україні на сьогодні не в повній мірі реагує на потреби молоді. Тому, важливим є переосмислення та адаптація найбільш вдалих і передових зарубіжних технологій та методів роботи з молоддю, аналіз взаємодії суспільних і державних структур у вирішенні спільних проблем. Саме тому постала необхідність у змістовному дослідженні й аналізі європейського досвіду моделей молодіжної політики, а також урахування технологій та методик для подальшого використання у сферах молодіжної політики, визначених найактуальнішими з точки зору молоді Україні.

Пріоритети молоді розподілилися таким чином: освіта – 58% (507 респондентів), медицина – 45% (394 респондента), економіка – 44% (389 респондентів), боротьба зі злочинністю – 42% (368 респондентів), інформаційні технології та волонтерство – 43% (359 та 361 респондент). Найнижчий результат 24% (217 респондентів) виявився у сфери розваг, молодь Львівщини не вбачає обмін досвідом в цій сфері корисним.

Виходячи з результатів цього дослідження з певністю можна сказати, що найбільш пріоритетною сферою для молоді Львівщини є обмін досвідом в галузі освіти. Відповідно молодь Львівщини найчастіше має контакт з європейською молоддю саме під час навчання.

Велика кількість молоді Львівщини намагається продовжити навчання в магістратурі чи аспірантурі в європейських університетах, реалізовуючи одну з основних доктрин сучасної європейської освіти – академічну мобільність студентів. Для неї характерна здатність приймати необхідні рішення та відповідати за них, жити й діяти в певному соціумі, зберігаючи власне самовизначення, зважаючи на власну громадянську позицію, вміння орієнтуватись у політичному, економічному, культурному та правовому контекстах. Вони готові до сприйняття нового; здатні пристосовуватись до ситуації, змінювати напрями діяльності, володіти декількома європейськими мовами, спілкуватись та взаємодіяти з іншими, поважаючи їх права, культуру, самобутність; вміють коректно розв'язувати конфлікти.

Можна зробити висновок, що виховання європейських цінностей є життєво необхідним фактором інтеграції молоді Львівщини в європейське співтовариство з метою стратегічного розвитку нашої держави є утвердження в Україні універсальних цінностей демократичного, толерантного і відкритого суспільства, поваги до прав людини, формування активної громадянської позиції та почуття власної національної ідентичності.

Саме освіта може сприяти розвиткові демократичної культури, формуванню, необхідних для проживання у європейському співтоваристві компетентностей, політико-правових і соціально-економічних знань. Пріоритети загальноєвропейської освіти полягають у наданні молодому поколінню знань про спільну європейську спадщину та практичних умінь адаптуватись до життя і навчання в різних країнах Європи, бути мобільними, соціально здібними, здатними до комунікації і захисту своїх прав.

Для практичної реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію необхідно поширювати у суспільстві просвітницьку діяльність, створити відповідні освітні проекти і програми, які підготують молоде покоління до повноцінного співіснування в європейському просторі.

Показовим результатом дослідження стала відповідь «так» 95% респондентів на питання «Чи сприяє навчання української молоді за кордоном інтеграції в європейське молодіжне співтовариство?».

Також згідно з результатами дослідження 71% респондентів вважає, що навчання закордоном сприяє інтеграції в європейське молодіжне співтовариство, 12% не вбачає інтеграції через навчання, 16% не визначилися зі своєю позицією.

Аналізуючи результати проведених досліджень можна з в певністю зазначити, що молодь Львівщини бачить позитивні тенденції щодо інтеграції в європейське співтовариство. Зокрема пріоритетною сферою, на думку молоді, є інтеграція в процесі навчання. Таким чином молодіжна політика в Україні на європейських засадах має звернути увагу на створення умов подолання «мовного бар'єру» між Україною та ЄС, сприяти оволодінню українськими громадянами мовами міжнаціонального спілкування в Європейському Союзі. Вирішення цього завдання треба також розглядати як невід'ємну складову державної мовної політики України. Також потрібно прискорити включення України в процеси створення єдиного європейського інформаційно-комунікативного простору.

Враховуючи, що одним із основних завдань стратегічного розвитку нашої держави є утвердження в Україні універсальних цінностей демократичного, толерантного і відкритого суспільства, поваги до прав людини, формування активної громадянської позиції та почуття власної національної ідентичності та для практичної реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію необхідно поширювати у суспільстві просвітницьку діяльність, створити відповідні освітні проекти і програми, які підготують молоде покоління до повноцінного співіснування в європейському просторі.

Перед державними структурами стоїть завдання поширювати комплексні знання про Європу, які необхідні на сучасному етапі молоді України для існування в європейському співтоваристві, формувати такі уміння і навички молоді України, які б дозволили їм розуміти проблеми сучасного європейського суспільства, шляхи взаємодії європейських держав.

Молодіжна політика має ґрунтуватися на моделі відкритого розвитку, що спонукає молодих людей проявляти ініціативу, самостійно визначати власні цілі та цінності, бути залученими і мати змогу визначати пріоритети і методи здійснення молодіжної політики. Разом із популяризацією такої відкритої моделі розвитку і навчання молоді, в Україні необхідно також докладати зусиль для підтримання рівня соціальної безпеки, попередження та подолання складнощів, з якими може зіштовхнутися молодь.

Отже, аналізуючи результати проведеного опитування молоді у Львівській області, можна зробити висновок, що переважна більшість молодих людей вірить у власні сили і вважає, що вони особисто зможуть реалізовувати державну молодіжну політику на місцевому рівні через участь в діяльності громадських організацій та рухів. Головними принципами державної та місцевої молодіжної політики має стати повага до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку; сприяння ініціативам молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Важливою умовою наближення України до Європи є формування в молодих людей громадянських компетентностей: умінь і навичок співжиття в умовах демократичного суспільства.

Список літератури:

1. Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 5 грудня 1992 року № 2859-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// zakon.rada.gov.ua/go/2859-12
2. «Аналіз прогалин законодавства України про молодіжну політику в контексті рекомендацій угоди про асоціацію між Україною та ЄС й іншими відповідними політичними документами ЄС» проведений у 2015 році в Україні Кірстен Андерсон (Kirsten Anderson), керівником із досліджень та розробки політики Центру прав дитини Корам (Coram Children's Legal Centre) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/gap_analysis_of_national_youth-legislation.html
3. Обіход М.М. спільно з Львівським обласним молодіжним центром на підставі угоди від 28 січня 2015 року № 2 «Про розробку та реалізацію програми проведення соціологічного дослідження» // Результати соціологічних досліджень на теми: «Сучасний молодіжний портрет Львівської області» та «Інтеграція молоді Львівщини в європейське молодіжне співтовариство».

Обиход М.М.
Львовский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

АНАЛИЗ СТРЕМЛЕНИЙ МОЛОДЕЖИ ЛЬВОВЩИНЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ВНЕДРЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ СТАНДАРТОВ В ПРОЦЕССЕ РЕФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ (МОНИТОРИНГ ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ)

Аннотация
Проанализированы исследования (мониторинг) проведенные в период с августа 2014 по февраль 2015 года и в январе – апреле 2015 Львовским областным молодежным центром по поручению Управления молодежи и спорта Львовской областной государственной администрации на темы: «Современный молодежный портрет Львовской области» и «Интеграция молодежи Львовщины в европейское молодежное сообщество» на выполнение областной целевой программы «Молодежь Львовщины на 2009-2015 годы».

Ключевые слова: мониторинг, молодежь, государственная молодежная политика, развитие молодежи, интеграция.

Obikhod M.M.
Lviv Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ANALYSIS OF PLANNING OF YOUNG PEOPLE OF LVIV ON IMPLEMENTATION OF EUROPEAN STANDARDS IN THE PROCESS OF THE REFORM OF THE YOUTH POLICY IN UKRAINE (MONITORING OF MAIN ASPECTS)

Summary
Analysis of research (monitoring) carried out in the period from August 2014 to February 2015 and during January-April 2015, Lviv Oblast Youth Center on behalf of the Office of Youth and Sport of the Lviv Regional State Administration on the topics: «Modern Youth Portrait of Lviv Region» and «Integration of youth of Lviv region into the European youth community» for the implementation of the regional target program «Youth of Lviv region for 2009-2015».

Keywords: monitoring, youth, state youth policy, youth development, integration.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 336.72

ФОРМУВАННЯ КОМФОРТНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Бережна К.С.
Харківська державна академія культури,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Досліджено теоретичні питання формування комфортного інформаційно-комунікаційного середовища публічних бібліотек України. Розглянуто дефініцію терміна «інформаційно-бібліотечне середовище» і його складові. Висвітлено ідеї Дональда Нормана щодо застосування інтуїтивних, поведінкових і рефлекторних принципів для оцінки й переорієнтування простору бібліотек. Наведено приклади застосування принципів емоційного дизайну до приміщень публічних бібліотек. Розглянуто інноваційні проекти публічних бібліотек України із створення комфортного інформаційно-комунікаційного середовища.
Ключові слова: информаційне середовище, публічна бібліотека, бібліотечний простір, інформаційно-бібліотечне середовище, диференціація простору, мобільність простору.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України», схваленої Кабінетом Міністрів України, модернізація матеріально-технічної бази й інформаційно-технологічної інфраструктури бібліотек є одним із стратегічних напрямів розвитку бібліотечної справи. Утім, існує немало нагальних проблем, що гальмують процеси модернізації і подальшого інтенсивного розвитку публічних бібліотек України, зокрема більшість приміщень публічних бібліотек не відповідають сучасним вимогам. Вирішити цю ситуацію допоможе, перш за все, організація комфортного інформаційно-комунікаційного середовища публічних бібліотек України. На жаль, через різні причини публічні бібліотеки надто повільно розвиваються в цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження стали численні публікації вітчизняних та зарубіжних науковців присвячені різним аспектам створення комфортного бібліотечно-інформаційного середовища в бібліотеках.

Різні аспекти трансформації бібліотечного простору досліджували С. В. Дригайло, С. Г. Матліна [3], М. Я. Дворкіна, Н. Г. Грабар, О. Ю. Мар'їна. Досвід організації комфортного інформаційно-бібліотечного середовища публічних бібліотек світу вивчали С. А. Харіна [11], О. Б. Клімкіна [2], Т. О. Махаліна [4], Н. Є. Булусова [1], М. М. Осіпова [7], Т. І. Новікова [5], О. В. Терещенко [10]. Сучасні будівлі та приміщення публічних бібліотек світу розглянула у своїй публікації Т. Філіппова.

Саме в цих працях висвітлено багатоаспектні наукові напрацювання та практичний досвід щодо трансформації інформаційно-комунікаційного середовища вітчизняних і зарубіжних бібліотек. Ці розвідки актуальні для дослідження сучасного стану аналізованої проблеми та є підґрунтям для визначення подальших перспектив формування комфортного інформаційно-комунікаційного середовища публічних бібліотек України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті розглядається специфіка модернізації інформаційно-комунікаційного середовища публічних бібліотек України за допомогою принципів емоційного дизайну.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення шляхів створення комфортного інформаційно-комунікаційного середовища в публічних бібліотеках України.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі під бібліотечним середовищем розуміється сукупність певних складових внутрішнього середовища бібліотеки – інформаційна, матеріальна, емоційно-психологічна, культурна, екологічна. Важливе значення має система комунікацій, оскільки «характер спілкування відображає ступінь культури, духовності бібліотечного середовища» [8]. Бібліотечне середовище забезпечує соціальну комунікацію користувачів, бібліотечного колективу, яка реалізується через документні ресурси, матеріально-технічну базу книгозбірень, інтер'єр, прилеглу територію, цінності, знання та інтереси бібліотекарів і читачів.

Гарний інтер'єр у бібліотеці і заохочує до читання, і підсилює позитивні враження від книги, і викликає бажання повернутися в цю бібліотеку знову. Особливо слушне це твердження щодо загальнодоступних бібліотек. У відвідувачів наукових або навчальних бібліотек мотивація до читання вища. А для тих, хто відвідує бібліотеку загальнодоступну, читання – це радше різновид дозвілля та відпочинку. Не слід забувати, що публічна бібліотека доступна всім верствам населення. Кожен конкретний відвідувач очікує від візиту в бібліотеку своє. До кожного з них необхідно знайти свій підхід: підтримати, допомогти, навчити, знайти. І кожному бібліотека повинна сподобатися. Ні велика кількість комп'ютерної техніки, ні багатий книжковий фонд не замі-

нять відвідувачеві атмосфери теплоти і затишку, яку створюють працівники бібліотеки і дизайн інтер'єру [4].

Робота фахівців у напрямі формування комфортного інформаційно-комунікаційного середовища має базуватися на певних принципах, що дозволять окреслити зміст діяльності сучасної публічної бібліотеки. Принципи – в найзагальнішому вигляді – це обов'язкові імперативи, правила, ідеологічні установки, відповідно до яких формується бібліотечний простір, створюються позитивні для населення уявлення про публічну бібліотеку. Незважаючи на те, що бібліотека як соціальна структура, яка склалася, існує не одну тисячу років, ці уявлення – що змінюються, залежать від безлічі чинників. Виявлення на кожному етапі розвитку публічної бібліотеки провідних принципів побудови її простору дозволяє коригувати діяльність і визначати її подальший розвиток. Характеристики є чинниками і навіть умовами, дотримання яких уможливить реалізувати їх у конкретних ситуаціях конструювання простору. Такими принципами можуть бути функціональність, зручність, зрозумілість та інші [3].

Оптимістичному підходу до майбутнього публічних бібліотек, сприяє дослідження шляхів, що допоможуть на основі використання теорії емоційного дизайну Д. Нормана модернізувати бібліотеки. Світові бібліотеки вже почали процес інвестування в інновації завдяки застосуванню моделі емоційного дизайну Д. Нормана до їх фізичного простору. Дональд А. Норман, один із засновників Nielsen Norman Group, колишній віце-президент корпорації Apple та дослідник галузі когнітивної науки, дизайну і юзабіліті, пропонує модель у книзі «Емоційний дизайн: Чому ми любимо (або ненавидимо) повсякденні речі». За його словами, існують три рівні когнітивного сприйняття: інтуїтивний (visceral), поведінковий (behavioral) і рефлекторний (reflective). Обробка інформації на тому чи іншому когнітивному рівні надає людині різну інформацію про навколишній світ і досвід взаємодії з ним. Норман навіть стверджує: «Людині притаманна прихильність до певних місць: улюблені куточки наших будинків, улюблені місця, улюблені види». Для багатьох читачів бібліотека – також улюблене місце, пов'язане зі спогадами і почуттями, і це дозволяє застосувати теорію Д. Нормана до бібліотек. Використовуючи інтуїтивні, поведінкові і рефлекторні принципи для оцінювання і переорієнтування свого фізичного простору, бібліотекарі матимуть можливість виявити незадоволені потреби споживачів інформації в межах їх спільноти, а також можливі підходи до дизайну щодо задоволення цих потреб.

Інтуїтивний рівень когнітивного сприйняття є первинною реакцією організму на наявну сенсорну інформацію. На цьому рівні сигнали з навколишнього середовища інтерпретуються несвідомо. У Д. Нормана такі речі як тепло, комфортне освітлення, гармонійна музика та інші звуки, симетричні об'єкти, усміхнені обличчя, солодкі смаки і запахи, викликають позитивну реакцію. Водночас темрява, надто високі або низькі температури, натовпи людей, гострі предмети, різкі звуки або гіркий смак зазвичай призводять до негативних реакцій. Саме на інтуїтивному рівні формуються перші враження читача від бібліотеки. Принципи інтуїтивного сприйняття є вродженими для людей. Вони основані на «початкових реакціях» і «безпосередньо емоційному впливі». З використанням цих фізичних особливостей можна гарантувати позитивні реакції споживача під час відвідування публічної бібліотеки. Таким чином, проектування входу до бібліотеки може бути цінним першим кроком, щоб спонукати користувачів побачити бібліотеку по-новому. Можна виокремити такі можливості для бібліотечних інновацій із застосуванням інтуїтивного дизайну:

- Створення візуально помітних точок входу. Публічні бібліотеки можуть використовувати великі, поодинокі графічні елементи, щоб привернути увагу користувача до і після відвідування.
- Зацікавлення тим, що відбувається, часто досягається за допомогою скляних стін або великих вікон без перешкод, трансляцією відео в реальному часі, що сприяє до розуміння того, що відбувається всередині.
- Зважаючи на різноманітні, слухові сигнали, у бібліотеках можуть лунати різні звуки. Низький, білий шум розроблений для дитячих бібліотек, інші звуки, що позитивно впливають на заняття в комп'ютерному центрі або місці, призначеному для спокійного навчання.
- Вивчення прийомів для тактильних і нюхових сигналів. Фізичне відчуття простору (ручки дверей, покриття підлоги, тверді і м'які поверхні), а також запахи.

Інтуїтивні реакції впливають на враження користувачів, навіть якщо вони не усвідомлюють їх важливість. Означені прийоми, що передбачають інтуїтивний рівень сприйняття, можуть слугувати відправною точкою для бібліотек, які прагнуть інновацій у сфері емоційного дизайну. Чим більше вони досліджуватимуть власні фізичні середовища, тим краще зможуть адаптувати приміщення до потреб місцевої громади.

Поведінковий рівень дизайну є найпомітнішим у взаємодії середовища та користувача і містить емоції, які виникають у людини під час відвідування бібліотеки. Зовнішній вигляд не має принципового значення на цьому рівні, і продуктивність під час експлуатації приміщення є найважливішою. Серед трьох рівнів емоційного дизайну, бібліотеки були найуспішнішими в реалізації поведінкового дизайну у своїх приміщеннях. Виділено чотири принципи поведінкового дизайну: функціональність, зрозумілість, зручність і простота використання, фізичне відчуття.

Функціональність – це відповідність між призначенням продукту і потребою в ньому в користувача. Тому продуманий дизайн відповідатиме цілям користувача. Функціональність можна застосовувати як до речей, так і до послуг, необхідних користувачам, але жодним чином не пов'язані з бібліотекою. Прикладом такого кроку є бібліотеки Сполучених Штатів. Наприклад, віртуальний супермаркет, який дозволяє клієнтам замовляти бакалійні товари в Інтернеті, а потім забрати їх у місцевій бібліотеці. З точки зору поведінкового дизайну, це нововведення надає нові можливості для бібліотек. Вітчизняні та зарубіжні бібліотекознавці також зацікавилися ідеєю диференціації фізичного простору, наприклад, поділ приміщення публічної бібліотеки на зони:

тиху і галасливу, дитячу і молодіжну, навчальну і навіть спортивну з тренажерами; відведення місця для кафе; можливість трансформувати приміщення читального залу в невеликий конференц-зал, ляльковий театр або концертний майданчик для камерних виступів [3].

Принцип зрозумілості передбачає, що концепція дизайну середовища та технічних засобів має бути інтуїтивно зрозумілою користувачеві бібліотеки та застосовуватися ним за призначенням.

Наступний принцип поведінкового дизайну: зручність і простота. Щодо питання про юзабіліті, Д. Норман стверджує, що продукт повинен функціонувати тільки так, як це передбачається, бути зрозумілим та придатним для використання. Наприклад, дизайн приміщення бібліотеки має передбачати доступ до неї для людей різних зросту або фізичних здібностей, мовні настройки на дисплеях, або розмір і форма елементів на дисплеї користувача повинні легко налаштовуватись. Вдалого дизайну юзабіліті досягти складніше. Єдине, що має значення для зручності і простоти використання, здатність користувача успішно та грамотно використовувати конструкцію.

Принцип фізичного відчуття – це враження, які виникають у користувачів під час користування бібліотекою. Норман стверджує, що через високотехнологічні творіння, реальні фізичні елементи управління і продукти перемістилися на екрани комп'ютерів, які експлуатуються дотиком до екрану або комп'ютерною мишею. Задоволення від маніпулювання фізичними об'єктами зникає, а відтак і відчуття контролю.

Рефлекторний рівень, згідно з Д. Норманом відбиває культуру, досвід і спогади, що впливають на людину в пізнавальній діяльності, інтерпретації, розумінні і міркуваннях. Таким чином, рефлекторний дизайн має бути націлений на «довгострокові відносини» і почуття задоволення від користування бібліотекою.

На рефлекторному рівні сприйняття людина оцінює об'єкт за допомогою свідомості, формуючи певне уявлення про нього на основі власних переконань. Рефлекторний рівень має два аспекти: пам'ять і самосприйняття. Користувач пригадуватиме зручність і досвід роботи з продуктами та послугами бібліотеки. На думку Д. Нормана, приємні спогади допоможуть уникнути будь-яких попередніх негативних переживань, а це означає, що якщо користувач згадує про бібліотеку позитивно, це може переважити той факт, що їй довелося стояти в черзі. З точки зору Д. Нормана, дизайн будь-якого продукту є відображенням того, хто ми, і використання продукту означає нашу асоціацію з продуктом. Застосування наведених принципів допоможе публічним бібліотекам України ефективно модернізувати свій фізичний простір.

Публічні бібліотеки України працюють над створенням комфортного інформаційно-комунікаційного середовища. Показовим прикладом є реорганізація бібліотечної системи м. Маріуполь. Буде проведено модернізацію філій, на базі яких планується створення тематичних центрів інтелектуального дозвілля, Грін-бібліотеки, Арт-бібліотеки, Етнобібліотеки, Медіабібліотеки, Молодіжного центру, БібліоХаба, Коворкінг-центру, Сімейної бібліотеки, Бібліотеки-музею, Історичної і Краєзнавчої бібліотек. Так, на базі існуючої Центральної бібліотеки ім. В. Короленка буде створена Центральна міська публічна бібліотека. Тут проведуть модернізацію і створять мультимедійний інформаційно-сервісний центр, лаунж-зону, коворкінг. Планується креативне оформлення фасаду та приміщень, оснащення бібліотеки мультимедійної дошкою, рекламною LED-панеллю, LCD-монітором, рамками для контролю, сканером для штрих-кодів.

На базі Центральної дитячої бібліотеки буде створено «Молодіжний хаб» і «Цифрову бібліотеку». Бібліотека ім. В. Нестайко стане центром сімейного дозвілля і відпочинку з облаштованим «Парком сімейного періоду», Бібліо-інтернет-кафе, Wi-fi зонами, ігровими майданчиками й ігротеками. Коворкінг-центр планується організувати на базі бібліотеки ім. М. Гоголя.

Створення БібліоХаба передбачається на базі двох бібліотек за допомогою злиття: філії ім. О. Купріна і ім. А. Пушкіна. БібліоХаб – це створення єдиного мультимедійного простору для зустрічей, тренінгів, навчання, лекцій, майстер-класів для творчої, активної, креативної молоді. Створення Грін-бібліотеки планується на базі бібліотеки філії ім. Х. К. Андерсена. Грін-бібліотека – це унікальний центр дозвілля, розвитку і відпочинку дітей та молоді з особливими потребами. Суть проекту – залучення до читання і соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями. Етнобібліотеку планується організувати в бібліотеці с. Сартана. У цій бібліотеці реалізовуватимуть проекти «Бізнес-школа» і «Бізнес-школа для дітей». На базі бібліотеки ім. Т. Шевченка планується заснувати Арт-бібліотеку (бібліотеку-театр), де більше 30 років працює ляльковий театр «Буратіно», у якому створюються постановки вистав.

На базі бібліотеки ім. В. Маяковського передбачається створення «Медіабібліотеки», зокрема центру правової інформації для дітей. Молодіжний центр планується організувати на базі бібліотеки ім. А. Чехова. У цій бібліотеці створені хобі-клуб і ART-workshop. Історична бібліотека створюється на базі міської історичної бібліотеки ім. М. Грушевського. У новому форматі всі бажаючі інтерактивно матимуть доступ до історії, культури, літератури України, регіону та м. Маріуполь. У бібліотеці обладнають інформаційні зони, представлені документи та матеріали на різних носіях, щомісяця будуть передбачені тематичні заходи з організацією фестивалів, презентацій, виставок, екскурсій, майстер-класів із залученням фахівців різних галузей і соціальних партнерів. Краєзнавча бібліотека розробляється на базі бібліотеки ім. А. Новикова-Прибоя. Це Центр краєзнавства з унікальним архівом, медіаресурсами, базами даних. У перспективі планується організувати зал творчого розвитку для молоді і вільним майданчиком «Територія рівних можливостей».

Нині у м. Маріуполі діють «Централізована бібліотечна система для дорослих» та «Централізована бібліотечна система для дітей», а також «Міська історична бібліотека ім. М. Грушевського». Загальна кількість бібліотек становить 24 публічні, дитячі і юнацькі бібліотеки, загальна штатна чисельність співробітників 224,25 одиниць. Після реорганізації і об'єднання установ,

розташованих у безпосередній близькості, без утрати фондів у м. Маріуполі залишиться 19 бібліотек, штатна чисельність співробітників становитиме 169 одиниць [13].

Висновки і пропозиції. Розглянувши основні ідеї теорії емоційного дизайну та застосування її основних принципів до простору публічних бібліотек, зазначимо: дотримуючись певних правил, можна створити комфортне інформаційно-комунікаційне середовище у публічній бібліотеці та залучити до неї нових користувачів. Наведені приклади свідчать, що публічні бібліотеки України створюють інноваційні проекти зорієнтовані на модернізацію своїх фізичних просторів, яка сприятиме поліпшенню рівня обслуговування та поширить привабливі уявлення про бібліотеку.

Список літератури:

1. Булусова Н. Е. Игра света и цвета / Н. Е. Булусова // Библиотечное дело. – 2011. – № 22. – С. 17-18.
2. Климкина О. Б. Зонирование пространства современной библиотеки с целью привлечения читателей разных возрастов и сфер интересов / О. Б. Климкина. – // Справочник руководителя учреждения культуры. – 2015. – № 5. – С. 4-7.
3. Матлина С. Г. Библиотечное пространство: основные принципы и характеристики. (Социокультурные аспекты) Часть первая. – 2016. – № 26. – С. 83-97.
4. Махалина Т. А. От безликости к многоцветности / Т. А. Махалина // Библиотечное дело. – 2011. – № 22. – С. 2-5.
5. Новикова Т. Свободная личность в Книжной Вселенной / Т. Новикова // Библиотечное дело. – 2013. – № 7. – С. 9-11.
6. Новые библиотечные здания и проекты: обзор / подгот. Т. Филиппова // Библиотечное дело. – 2014. – № 21. – С. 41-44.
7. Осипова М. Центр успешного развития: Новое здание Пензенской областной библиотеки имени М. Ю. Лермонтова / М. Осипова // Библиотечное дело. – 2013. – № 7. – С. 6-8.
8. Пристай Г. І. Формування культурно-мистецького середовища в бібліотеці (на матеріалі Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка) / Г. І. Пристай // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2014. – № 2. – С. 10-15.
9. Сокольская Л. В. Акустический комфорт: в поиске библиотечного решения / Л. В. Сокольская // Библиотечное дело. – 2014. – № 21. – С. 30-34.
10. Терещенко О. В. Організація простору сучасної бібліотеки / О. В. Терещенко. – Режим доступу: http://belinskogo.kh.ua/Organization%20of%20modern%20library%20space.html
11. Харина С. А. Организация библиотечного пространства: опыт российских библиотек / С. А. Харина. – Петрозаводск: Национальная библиотека РК, 2014. – Режим доступа: http://metod.library.karelia.ru/files/544.pdf
12. McArthur A. John. User-Experience Design and Library Spaces: A Pathway to Innovation? / John A. McArthur, Valerie J. Graham, 2015. – http://www.libraryinnovation.org/article/view/316/680
13. На базе мариупольских библиотек создадут Грин-библиотеку Арт-библиотеку, Этнобиблиотеку, БиблиоХаб и Коворкинг-центр. – Режим доступа: http://mrpl.city/news/view/na-baze-mariupolskih-bibliotek-sozdadut-grin-biblioteku-art-biblioteku-e-tno-biblioteku-bibliohab-i-kovorking-tsentr

Бережная К.С.
Харьковская государственная академия культуры,
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ФОРМИРОВАНИЕ КОМФОРТНОЙ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ СРЕДЫ ПУБЛИЧНЫХ БИБЛИОТЕК УКРАИНЫ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования комфортной информационно-коммуникационной среды публичных библиотек Украины. Рассмотрена дефиниция термина «информационно-библиотечная среда» и его составляющие. Освещены идеи Дональда Нормана по применению интуитивных, поведенческих и рефлекторных принципов для оценки и переориентация пространства библиотек. Приведены примеры применения принципов эмоционального дизайна в помещения публичных библиотек. Освещены инновационные проекты публичных библиотек Украины по созданию комфортной информационно-коммуникационной среды.

Ключевые слова: информационная среда, публичная библиотека, библиотечное пространство, информационно-библиотечная среда, дифференциация пространства, мобильность пространства.

Berezhna K.S.
Kharkiv State Academy of Culture,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

FORMATION OF THE COMFORT INFORMATION AND COMMUNICATION SPACE OF PUBLIC LIBRARY OF UKRAINE

Summary
Theoretical questions of formation comfortable information and communication environment of public libraries in Ukraine. The definition of the term «information and library environment» and its components are considered. The ideas of Donald Norman concerning the application of intuitive, behavioral and reflexive principles for assessing and redirecting libraries space. Examples of the application of the principles of emotional design to the premises of public libraries are given. Innovative projects of public libraries of Ukraine on creating a comfortable information and communication environment.
Keywords: information environment, public library, library space, library and information environment, differentiation space, mobility space.

УДК 659.4:378

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Зацерківна М.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Метою роботи є з'ясування змісту поняття «зв'язки з громадськістю» та визначення основних етапів становлення PR-технологій як соціокультурного феномена. Методологія. Задля ефективного досягнення мети дослідження автором був використаний аналітичний метод, який дав змогу проаналізувати зміст поняття «зв'язки з громадськістю» та визначити основні етапи становлення PR-технологій в освітній галузі. Наукова новизна полягає в розширенні уявлень про використання PR-технологій для ефективного функціонування ВНЗ, еволюцію «зв'язків з громадськістю» в незалежній Україні та доцільність їх використання в сфері соціокультурної діяльності. Висновки. Без активного використання вищими навчальними закладами PR-технологій їхня робота може бути проблематичною та неефективною. Враховуючи етапи становлення PR-технологій, можна дійти висновку, що в наш час вони активно розвиваються, і без них немислимо досягти успіху. Саме тому сьогодні важливо, щоб керівники ВНЗ усвідомили значущість функціонування служб зв'язків із громадськістю.
Ключові слова: етапи становлення зв'язків з громадськістю, зв'язки з громадськістю, сфера вищої освіти, PR-технології.

Постановка проблеми. Серед викликів, що визначають сучасний статус і перспективи розвитку українських ВНЗ соціокультурної сфери, вирізняються ті, що обумовлені конкуренцією глобального, національного і регіонального рівня. Через конкуренцію ВНЗ соціокультурної сфери повинні постійно доводити не лише свою життєздатність, а й переваги перед іншими ВНЗ. При цьому глобалізація освіти «додає» до реальних або потенційних суперників кращі університети світу. Але і в своїй країні складна демографічна ситуація та обмеженість ресурсів, які виділяються на освіту і науку, багаторазово посилюють суперництво.

В цих умовах адміністрації та колективи ВНЗ, які мислять стратегічно, намагаються використовувати сучасні технології управління, що підвищують потенціал ВНЗ, їхню здатність виграти боротьбу за абітурієнтів, грантові програми, замовлення з боку виробництва. Однією з таких технологій є технологія Public relations (PR), або «зв'язки з громадськістю», що активно використовується і розвивається різними організаціями, в тому числі й ВНЗ. Однак через недостатньо досліджену систему PR-технологій навіть найякісніший продукт ВНЗ не знаходить свого втілення у житті. Така ситуація вимагає ґрунтовного і всебічного вивчення сутності, особливостей і досвіду застосування PR-технологій у сфері вищої освіти.

Огляд останніх публікацій з теми. Вперше до проблематики PR-комунікацій увагу наукового світу привернув в 20-х рр. XX століття вчений Е. Л. Бернейз [21] – відтоді PR перетворився на функцію управлінської діяльності, тобто відбулося усвідомлення значення PR для успішної роботи компаній, підприємств, з'явилися фахівці з PR. Професією PR стає лише з появою нових засобів масових комунікацій (радіо, телебачення, кінематограф) і наукових концепцій. З середини 1990-х рр. з'являються дослідження, в яких в тому чи іншому аспекті розкриваються проблеми нової прикладної дисципліни паблік рилейшнз, яка виявилася в фокусі одразу багатьох наук: соціології, психології, культурології, полі-

тології, теорії комунікації, теорії та історії державного управління, менеджменту, маркетингу та реклами.

Аналіз наявних концепцій і гіпотез, специфіка комунікації в ході зв'язків з громадськістю викладені у працях відомих дослідників А. Б. Зверінцева [8], С. В. Пономарьова [13] і Г. Г. Почепцова [15]. Зокрема, у дослідженнях Г. Г. Почепцова [16] представлений найбільш повний огляд різних комунікативних теорій, у тому числі описана концепція перформансної комунікації, що широко застосовується в практиці зв'язків з громадськістю.

Комунікативні технології PR, викладені в працях українських та зарубіжних дослідників, являють собою або критико-інтерпретуючі дослідження в сфері PR-технологій і реклами (І. В. Альошина [1], В. Г. Королько [9], Є. А. Блажнов [3], В. В. Бугрим [6] та ін.), або розкривають роль PR-технологій в організації комерційної діяльності (І. М. Синяєва [18] та ін.), або розглядають сферу діяльності PR як експериментально-прикладний аспект масової комунікації (І. Л. Вікентьєв [7] та ін).

Теоретичні та практичні аспекти використання PR-технологій у сфері вищої освіти досліджено і висвітлено в наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Є. Л. Крикавський [11], К. В. Корсак [10] та ін. Про PR для некомерційних установ, зокрема основні проблеми, які необхідно опрацювати спеціалістам PR у вищому навчальному закладі в першу чергу, йдеться у праці І. П. Яковлєва «Паблік Рилейшнз в організаціях» [20].

Український вчений М.Я. Матвіїв розглянув практичні, а також теоретичні питання маркетингу освітніх послуг на конкурентному ринку [12]. Вчений С. Ю. Хаминіч у своїй праці «Теоретичні аспекти маркетингової діяльності вищих навчальних закладів» розкриває сутність маркетингової діяльності ВНЗ [19].

Незважаючи на велику кількість досліджень з питань PR-технологій, у тому числі використання PR-технологій у сфері вищої освіти, дана проблема все ж вивчена недостатньо як українськими, так і зарубіжними авторами. Поширені в науковому та діловому світі підходи не відповідають на цілий ряд запитань, пов'язаних з PR-технологіями у ВНЗ і механізмами їх формування. Зокрема потребує уваги зміст самого поняття, з огляду на неоднозначність його трактування як ефективної комунікативної діяльності. Відтак, **метою даної статті** є з'ясування змісту поняття «зв'язки з громадськістю» та визначення основних етапів становлення PR-технологій як соціокультурного феномена.

Виклад матеріалу. Як було відзначено вище, паблік рилейшнз – достатньо нова галузь науки. Public у перекладі з англійської – суспільний, громадський, relations – відносини, зв'язки [8]. Термін «паблік рилейшнз» уперше використав президент США Томас Джефферсон у 1807 р., коли в чернетці свого Сьомого звернення до Конгресу викреслив слова «стан думки» і замість цього вписав «паблік рилейшнз» [4].

Тривалий час вчені та практики США, які займалися проблемами PR, не вважалися фахівцями. Паблік рилейшнз була визнана як наука лише після того, як інформаційні процеси набули широкого використання, посилився їхній вплив на соціум та зросла роль комунікативної сфери життя суспільства. І лише півстоліття тому PR стала офіційною частиною програм ВНЗ та увійшла до практики роботи провідних західних компаній, таких, як, наприклад «Стандард ойл», «Крайслер» та ін. [17].

З більш, ніж 500 визначень поняття «паблік рилейшнз» найвідомішими і найуживанішими є: 1) визначення, що міститься в «Webster New International Dictionary»: «сприяння встановленню взаєморозуміння і доброзичливості між особистістю, організацією та іншими людьми, групами людей або суспільством в цілому з допомогою поширення роз'яснювального матеріалу, розвитку обміну (інформацією) й оцінювання суспільної реакції» [17]; 2) визначення, наведене відомим англійським соціологом Семом Блеком: «зв'язки з громадськістю» – це управлінська діяльність, спрямована на встановлення взаємовигідних гармонійних відносин між організацією і громадськістю, від якої залежить функціонування цієї організації» [5].

Громадськість – це всі ті, з ким соціальна організація вступає в контакт як всередині (службовці, співробітники, працівник, акціонери, члени громадських організацій і т.д.), так і за її межами (виборці, платники податків, місцеві жителі, соціальні замовники, партнери, споживачі і т.д.). Відтак, зв'язки з громадськістю – це двосторонні взаємодії зв'язку, що розгортаються в процесі дійсного спілкування між спільно діючими соціальними організаціями та різноманітними соціальними групами, громадськими організаціями, контактними (цільовими) аудиторіями в умовах повсякденної життєдіяльності. Встановлення двостороннього спілкування як консенсусної комунікації в межах соціальної відповідальності зумовлює потребу:

– для організації – домагатися сприятливого ставлення до себе з боку громадськості за допомогою розповсюдження роз'яснювального матеріалу у своїй діяльності в інтересах громадськості;

– для громадськості – домагатися реалізації права громадськості знати все, що відноситься до суспільної життєдіяльності в межах діяльності соціальної організації.

Основною метою PR, на відміну від пропаганди, є досягнення чесного діалогу та згоди на ринку, що передбачає максимальну чесність у взаєминах зі «своєю цільовою аудиторією» (під «своєю цільовою аудиторією» для ВНЗ розуміються також випускники).

Основною метою PR-комунікацій є просування товарів і послуг організаціям шляхом створення, моніторингу та подальшого вдосконалення позитивного іміджу (як відносно стійкого уявлення про будь-який об'єкт [14]) компанії в результаті формування гармонійної корпоративної культури (як системи цінностей та переконань, які поділяє кожен працівник фірми та обумовлює його поведінку [1]), а також забезпечення сприятливих зв'язків і відносин із зовнішньою цільовою аудиторією.

Процес PR-просування дає змогу продемонструвати унікальність освітніх послуг конкретного ВНЗ, його самобутність, якість, цінність, тому застосування PR-технологій у сфері вищої освіти стає необхідністю, актуальним завданням,

що має свою специфіку і значущість для вищого навчального закладу. Діяльність зі зв'язків з громадськістю в освітній сфері включає в себе:

– будь-які дії, спрямовані на поліпшення контактів з громадськістю;

– все, що може поліпшити взаєморозуміння між освітніми установами та тими, з ким вони вступають у контакт як всередині, так і за їх межами;

– заходи, спрямовані на виявлення та ліквідацію чуток або інших джерел нерозуміння;

– заходи, спрямовані на розширення сфери впливу органів вищої освіти засобами, адекватними поставленій меті і які не суперечать соціальній етиці;

– рекомендації для створення сприятливого клімату, зміцнення суспільної значущості освітньої системи.

Дослідник І. Л. Вікентьєв у своїй книзі «Прийоми реклами і Public Relations» [7] виокремлює три групи дій зі здійснення PR, скерованих на:

– створення почуття зацікавленості в правах і діях адміністрації, відповідальності – внутрішні відносини в установі;

– забезпечення нормального функціонування і збільшення продуктивної діяльності для досягнення позитивного ставлення громадськості до установи;

– збереження репутації, що вимагає відмови від звичаїв і традицій.

Таким чином, використання PR-технологій в освітніх установах – це крок назустріч виконанню інтересів ВНЗ та його освітніх послуг. Кінцева мета таких зв'язків – вигоди, які отримає навчальний заклад.

Усі ВНЗ, як правило, активно проводять «Дні відкритих дверей», постійні зустрічі випускників тощо, рідше ярмарки та виставки як одні з потужних і традиційних засобів PR. Безсумнівно, в ідентичних цілях можуть широко використовуватися контакти з аудиторіями на наукових симпозіумах, конференціях тощо, особливо з питань освіти.

Для будь-якого ВНЗ досить важливими є контакти і зв'язки з органами виконавчої та представницької влади, зокрема в регіоні, з галузевими профспілками, асоціаціями роботодавців тощо, а не лише з кінцевими споживачами їхніх послуг. Але, незважаючи на це, не можна недооцінювати такий важливий резерв, як освітня кооперація – адміністрації ВНЗ, науково-педагогічних кадрів, допоміжного персоналу та студентів.

Отже, завдання зв'язків з громадськістю в освітніх закладах – створити взаємовигідні відносини з аудиторією, зацікавленою в даному ВНЗ.

В своїй статті «Перший етап активізації розвитку наукового знання про паблік рилейшнз в Україні (1991-1996 рр.)» науковець В. В. Березенко виокремлює такі етапи становлення PR-технологій:

– I етап – 1991-1996 рр. – початок становлення PR як нової наукової дисципліни. Етап характеризувався відсутністю методології, параметрів дослідження зв'язків з громадськістю, теоретичних концепцій та наукового визначення функціонування PR. Переважно використовувались односпрямовані та вузькі моделі комунікацій;

– II етап – 1997-2001 рр. – характеризувався ускладненням і трансформацією PR-практик, постійним накопиченням практичного матеріалу (з'являються перші ознаки інституалізації науки, моделі PR-комунікації ускладнюються). Також не була вибудувана система координат функціонування зв'язків із громадськістю в Україні;

– III етап – 2002-2006 рр. – етап характеризувався розвитком наукового знання про зв'язки з громадськістю в Україні, започаткуванням процесу вибудови теорії паблік рилейшнз;

– IV етап – з 2007 р. по теперішній час – з'являється новий напрям дослідження – соціальні комунікації, що сприяє узагальненню теоретичного знання про PR, розвиток самого знання зв'язків з громадськістю, вибудовування системи координат функціонування паблік рилейшнз в Україні [2].

Наведені етапи розвитку паблік рилейшнз відповідають етапам розвитку PR-технологій у сфері вищої освіти. Даний висновок можна зробити, проаналізувавши працю В. Г. Королько «Public Relations для вищих навчальних закладів» [9]. По-справжньому позитивний ефект використання PR-технологій в освіті, на думку дослідника, може дати тільки детально продумана і якісно організована PR-програма. Основні етапи технології розробки PR-програми освітньої установи такі:

1) перший етап – дослідження – обов'язкове вивчення документів, положень, інструкцій тощо, аналіз ринку освітніх послуг. Це є важливим на сучасному етапі, коли сфера освіти піддається частому реформуванню;

2) на другому етапі визначаються цільові аудиторії (для кого саме створюватимуться інформаційні звернення). Ці аудиторії можна поділити на три групи: внутрішня аудиторія (студенти, викладачі, працівники адміністрації, бухгалтерії, бібліотеки, студентських гуртожитків); зовнішня аудиторія (абітурієнти та їхні батьки, громадські організації, інші ВНЗ); внутрішньо-зовнішня аудиторія (батьки студентів, випускники). Після визначення цільових аудиторій детально розглядуються повідомлення – звернення до цільових аудиторій (до кожної – своє) і визначаються, якими саме заходами варто впливати на них;

3) третій етап – реалізація PR-програми. Під час просування освітніх послуг реалізуються численні заходи, спрямовані на поліпшення іміджу навчального закладу.

Варто зазначити, що існують і проблеми при плануванні та використанні PR-технологій в освітніх установах. Це, як правило, відсутність необхідних кваліфікованих кадрів, не завжди висока результативність і пошук грошей – загальна проблема всіх державних установ.

Висновки. Зв'язки з громадськістю є відповідальною та важливою частиною функціонування ВНЗ, що передбачає застосування різноманітних технологій та шляхів реалізації інформаційної взаємодії з громадськістю. Без активного використання вищими навчальними закладами PR-технологій їхня робота може бути проблематичною та неефективною. Враховуючи етапи становлення PR-технологій, можна дійти висновку, що в наш час вони активно розвиваються, і без них немислимо досягти успіху. Саме тому сьогодні важливо, щоб керівники ВНЗ усвідомили значущість функціонування служб зв'язків із громадськістю.

Не можна не погодитись з визначенням Сема Блека, що PR – «мистецтво і наука досягнення гармонії з допомогою взаєморозуміння, що ґрунтується на правді і повній інформованості» [5]. Це має стати головним принципом функціонування зв'язків з громадськістю в освітніх установах.

Список літератури:

1. Алёшина И. В. Паблик рилейшнз для менеджеров / И. В. Алёшина. – Москва: Экмос, 2003. – 480 с.
2. Березенко В. Перший етап активізації розвитку наукового знання про паблік рилейшнз в Україні / В. Березенко // Поліграфія і видавнича справа. – 2014. – № 3(67). – С. 68-72.
3. Блажнов Е. А. Паблик рилейшнз: Приглашение в мир цивилиз. рыноч. и обществ. отношений: учеб. пособие для деловых людей / Е. А. Блажнов. – Москва: ИМА-пресс, 1994. – 157 с.
4. Блэк С. PR: Международная практика: пер. с англ. / С. Блэк. – Москва: Изд. дом «Довгань», 1997. – 180 с.
5. Блэк С. Введение в Паблик Рилейшнз: пер. с англ / С. Блэк. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 318 с.
6. Бугрим В. Соціальна реклама в інформаційному суспільстві / В. Бугрим // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2004. – № 50. – С. 58-62.
7. Викентьев И. Л. Приемы рекламы и Public relations: 215 прим., 130 учеб. задач и 15 практ. прил. / И. Л. Викентьев. – 3-е изд. – Санкт-Петербург: Бизнес-Пресса, 1998. – 21 см. – (Система проф. разраб., консультантов и преподавателей Триз-Шанс). Ч. 1. – 1998. – 238 с.
8. Зверинцев А. Б. Коммуникационный менеджмент: рабочая книга менеджера PR / А. Б. Зверинцев. – 2-еизд., испр. – Санкт-Петербург: СОЮЗ, 1997. – 288 с.
9. Королько В. Г. Основы паблик рилейшнз / В. Г. Королько. – Москва: Рефл-бук, 2000. – 528 с.
10. Корсак К. В. Світова вища освіта. Порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів: монографія / К. В. Корсак, Г. В. Щокін. – Київ: МАУП-МКН, 1997. – 208 с.
11. Крикавський Є. В. Промисловий маркетинг: підручник / Є. В. Крикавський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2001. – 355 с.
12. Матвіїв М. Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль: Економ. думка, 2007. – 448 с.
13. Пономарев С. В. Вербальные коммуникации в системе паблик рилейшнз: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.01.10 / С. В. Пономарев; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2001. – 202 с.
14. Поплавський М. М. Азбука паблік рилейшнз: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. М. Поплавський; Київський нац. ун-т культури і мистецтв. – [2 вид., доп. і переоб.]. – Київ: Дельта, 2007. – 288 с.
15. Почепцов Г. Г. Медиа: теория массовых коммуникаций / Г. Г. Почепцов. – Киев: Альтерпресс, 2008. – 399 с.
16. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г. Г. Почепцов. – 2-е испр. изд. – Москва: «Рефлбук», 2001. – 640 с.
17. Роль зв'язків із громадськістю в становленні соціально-відповідального бізнесу в Україні [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://social-science.com.ua/article/798 – Назва з екрану.
18. Синяева И. М. Паблик рилейшнз в коммерческой деятельности: учеб. для студентов вузов, обучающихся по экон. специальностям / И. М. Синяева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ЮНИТИ, 2003. – 413, [1] с.
19. Хаминіч С. Ю. Теоретичні аспекти маркетингової діяльності вищих навчальних закладів / С. Ю. Хаминіч, О. В. Пирог // Проблеми науки. – 2012. – № 7. – С. 39-45.
20. Яковлев И. П. Паблик Рилейшнз в организациях / И. П. Яковлев. – Санкт-Петербург: Петрополис, 1995. – 148 с.
21. Bernays Ed. Public Relations / Ed Bernays. – Norman: University of Oklahoma Press, 1952. – 208 p.

Зацеркивна М.А.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ: ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ И ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Целью работы является выяснение содержания понятия «связи с общественностью» и определение основных этапов становления PR-технологий как социокультурного феномена. Методология. Для эффективного достижения цели исследования автором был использован аналитический метод, который позволил проанализировать содержание понятия «связи с общественностью» и определить основные этапы становления PR-технологий в образовательной сфере. Научная новизна заключается в расширении представлений об использовании PR-технологий для эффективного функционирования вузов, эволюцию «связей с общественностью» в независимой Украине и целесообразность их использования в сфере социокультурной деятельности. Выводы. Без активного использования вузами PR-технологий их работа может быть проблематичной и неэффективной. Учитывая этапы становления PR-технологий, можно сделать вывод, что в наше время они активно развиваются, и без них немыслимо добиться успеха. Именно поэтому сегодня важно, чтобы руководители вузов осознали значимость функционирования служб по связям с общественностью.
Ключевые слова: этапы становления связей с общественностью, связи с общественностью, сфера высшего образования, PR-технологии.

Zatserkivna M.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

PUBLIC RELATIONS: BASIC CONCEPTS AND STAGES OF FORMATION IN HIGHER EDUCATION

The aim of the work is to elucidate the content of the notion of «public relations» and to identify the main stages in the development of PR technologies as a socio-cultural phenomenon. Methodology. To effectively achieve the research goal, the author used the analytical method. This approach allows us to analyze the content of the concept of «public relations» and identify the main stages in the development of PR technologies in the educational sphere. The scientific novelty of the work is to expand the understanding of the use of PR technologies for the effective functioning of higher education institutions, the evolution of «public relations» in independent Ukraine, and the advisability of using them in the field of socio-cultural activities. Conclusions. Without active use of PR technologies by universities, their work can be problematic and inefficient. Referring to the stages of the formation of PR technologies, it can be concluded that in our time they are actively developing and it is impossible to achieve success without them. That is why today it is important that the heads of universities understand the importance of the functioning of public relations services.
Keywords: stages of public relations, public relations, the sphere of higher education, PR-technologies.

УДК [070:021.8](100)

ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ ПЕРІОДИКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Шевцова Ю.О.
Харківська державна академія культури

У статті висвітлено результати контент-аналізу бібліотекознавчих зарубіжних журналів, що індексуються в наукометричних БД Scopus та Web of Science. Визначено тематику статей, що були опубліковані у 28 зарубіжних журналах у 2015 році. Підсумовано, що у бібліотекознавчих журналах висвітлюються різні тематичні напрями, найбільш популярним серед яких є використання інформації та соціологія інформації.
Ключові слова: бібліотекознавча періодика, контент-аналіз, тематика бібліотекознавчих зарубіжних журналів, професійна комунікація, наукометричні БД.

Постановка проблеми. Україна знаходиться на етапі входу до європейського наукового та освітнього простору. Відповідно до цього змінюються підходи до освіти, до підготовки кадрів та до наукових досліджень. Ці зміни викликають необхідність вивчення зарубіжних бібліотекознавчих журналів, а саме вивчення їх тематики, тому що у журналах відображаються ті процеси, які відбуваються у бібліотечній галузі за кордоном.

Саме тематичний аналіз змісту зарубіжних бібліотекознавчих журналів дозволяє враховувати бібліотечні тенденції у провідних країнах світу, сприяє оцінюванню діяльності українських бібліотек порівняно з зарубіжними та надає можливість підвищувати рівень професійних знань і комунікацій.

Важливим також стає відображення результатів дослідження у періодиці, що індексується у провідних наукометричних БД, тому виникає необхідність вивчення біблотекознавчих журналів, що індексуються такими БД.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність дослідження підтверджує велика кількість публікацій за кордоном, у яких проводиться контент-аналіз бібліотекознавчих журналів та вивчається їх тематика. Деякі з вчених, які досліджували бібліотекознавчі журнали, розкривали конкретні області у бібліотекознавстві та інформаційних технологіях, наприклад, такі як: публічні бібліотеки [14] та спеціальні бібліотеки [10, 13]. Інші дослідники зосереджували свою увагу на географічних областях, включаючи: Африку [1, 16], Іспанію [5], Бразилію [11], Східну Європу та розвиваючі країни [22], Китай [6, 8], Туреччину [24], Канаду [7], Індію [2] та Австралію [20]; аналізували зміст окремих бібліотекознавчих журналів [21]. Проводився також загальний контент-аналіз наукових статей, опублікованих у бібліотекознавчих журналах, де аналіз не був обмежений конкретною географічною або тематичною зоною. Наприклад, Peritz [18] досліджував тематику статей 39 ядерних бібліотекознавчих журналів за вісім років та методи, за допомогою яких проводять вчені дослідження. Kumpulainen [15] зробив аналіз 30 бібліотекознавчих журналів, Feehan та інші вчені [12] проаналізували вибірку наукових статей з 91 бібліотекознавчого журналу та категоризували їх за науковими методами, які використовувалися для проведення дослідження, тематикою статті, типом бібліотеки та аналітичними методами. Nour [17] також аналізував наукові статті та класифікував їх за тематикою та мето-

дами, але у 41 бібліотекознавчому журналі. Вчені Williams та Winston [23] дослідили 5 бібліотекознавчих журналів та визначили наукову методологію, використану у статтях, й вивчили особистості авторів статей. Схожі дослідження провели й інші автори [3, 4].

У публікаціях зарубіжних авторів різняться методи та критерії відбору журналів для дослідження. Деякі автори [18, 12, 17] визначають список ядерних журналів, вивчаючи періодику, що індексується у БД Library Literature, LISA та Social Sciences Citation Index (Web of Science), та відбираючи журнали, які індексуються у двох з цих трьох БД. Одні автори виключають зі своїх списків журнали, які публікуються за межами Північної Америки та Європи. Інші використовують списки журналів з інших досліджень, або вибирають [23] провідні видання, користуючись Journal Citation Reports.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз досліджень, довів, що бібліотекознавчі журнали провідних країн Європи, що одночасно індексуються у наукометричних БД Scopus та Web of Science, та їх тематика у 2015 році не вивчалися, тому це дослідження є нагальним.

Мета і завдання статті. Метою статті є висвітлення результатів контент-аналізу бібліотекознавчих журналів європейських країн (Великобританії, Нідерландів, Німеччини, Франції). Завданнями є: 1) визначити коло журналів бібліотекознавчого спрямування, що одночасно індексуються у наукометричних БД Scopus та Web of Science; 2) провести їх контент-аналіз, зосередившись на визначенні тематики статей.

Виклад основного матеріалу. Для проведення дослідження контенту зарубіжних бібліотекознавчих журналів та визначення тематичних напрямів публікацій європейських вчених, по-перше, треба було визначитися з колом періодичних видань. Для цього було обрано наступні критерії відбору журналів:

1. індексування журналу одночасно у двох міжнародних наукометричних БД Scopus та Web of Science у 2015 році;

2. журнал у вищезазначених БД повинен відноситися до категорії журналів бібліотечно-інформаційного спрямування (Library and Information Science);

3. видавець журналу повинен бути з однієї з країн Європи (Великобританія, Нідерланди, Німеччина або Франція).

Зазначеним критеріям відповідало 28 бібліотекознавчих журналів, що одночасно індексувалися у БД Scopus та Web of Science у 2015 році, тому детальне вивчення було зосереджено саме на них. Серед обраних журналів 22 видаються у Великобританії, 2 – у Нідерландах та 4 – у Німеччині.

Для проведення контент-аналізу відібраних бібліотекознавчих журналів була використана БД Web of Science, за допомогою якої визначалися з кількістю статей, що були опубліковані у 28 бібліотекознавчих журналах у 2015 році. Загалом було виокремлено 1332 статті, з яких методом систематичної вибірки було відібрано 266 (20%) статей для проведення тематичного аналізу. Листи, короткі замітки, звіти та відгуки не були включені у дослідження. Поле типу документа було обмежено статтею.

Важливе значення для проведення аналізу тематики статей має схема, за якою проводиться класифікація статей. Вона повинна бути сучасна та детальна. Для того, щоб підібрати або розробити схему для класифікації статей у 28 бібліотекознавчих журналах за 2015 рік, було проаналізовано велику кількість існуючих схем. Різні вчені використовували різноманітні системи та схеми для проведення свого дослідження, починаючи від досить простих з невеликою кількістю категорій до досить складних [5, 19, 9].

За результатами вивчення для тематичної класифікації 266 статей у зарубіжних бібліотекознавчих журналах було обрано схему JITA Classification Schema of Library and Information Science, яка використовується у E-LIS (E-prints in Library and Information Science) репозитарії та була застосована для визначення наукових тенденцій бібліотечної галузі на основі публікацій Іспанії. Відповідно до визначеної схеми усі

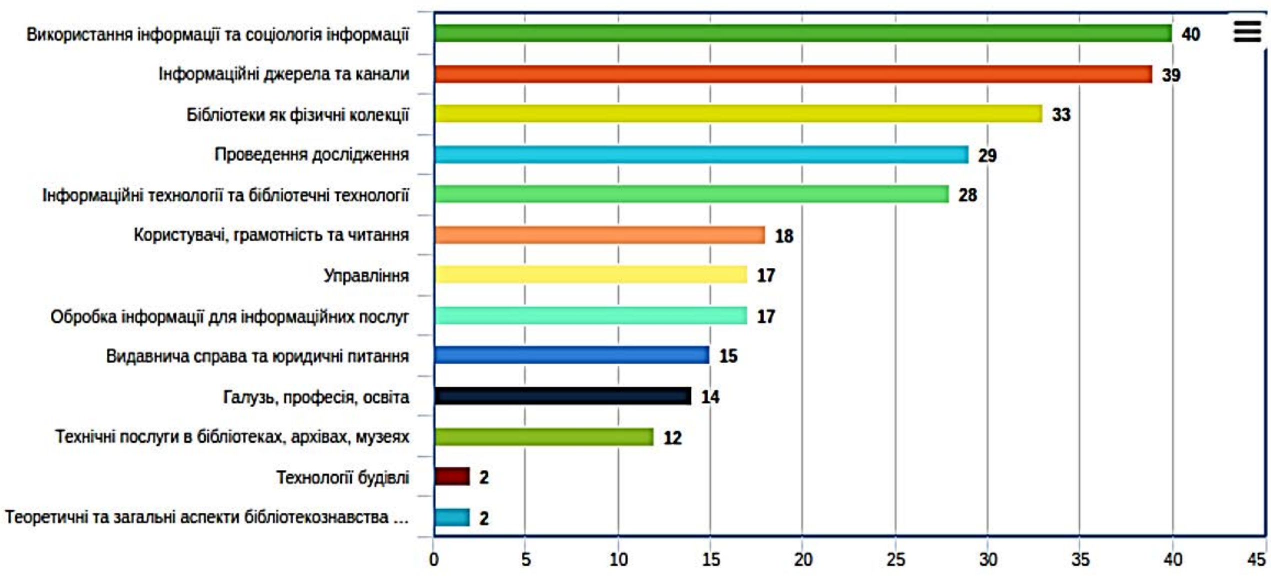

Рис. 1. Розподіл за темами проаналізованих статей, опублікованих у 2015 році у зарубіжних бібліотекознавчих журналах

статті були розподілені за 13 тематичними групами, які в свою чергу поділені на підгрупи: «Теоретичні та загальні аспекти бібліотекознавства та інформаційних технологій», «Використання інформації та соціологія інформації», «Архітектура і бібліотечний дизайн», «Інформаційні технології та бібліотечні технології», «Сучасні послуги в бібліотеках, архівах, музеях», «Інформаційні джерела та канали», «Бібліотечна галузь, професія та освіта», «Інформаційно-аналітичне обслуговування», «Управління», «Видавнича справа та юридичні питання», «Користувачі, грамотність та читання», «Бібліотеки як фізичні колекції», «Наукові дослідження».

На рисунку 1 представлений розподіл статей за тематичними групами та кількість статей, яка була віднесена до кожної тематичної групи.

Найбільшими тематичним групами виявилися групи «Використання інформації, соціологія інформації» (40 статей) й «Інформаційні джерела та канали» (39 статей). Кожна з зазначених груп становить 15% статей від загальної кількості.

У групі «Використання інформації, соціологія інформації» найбільша кількість статей була віднесена до наступних підтем: «Бібліометричні методи» (32.5%), «Розповсюдження інформації» (22.5%), «Інформаційні потреби та аналіз вимог до інформації» (10%) та «Комунікація» (10%). Також були представлені статті у підтемах «Інформаційне суспільство», «Використання та вплив інформації», «Користувацькі інтерфейси, зручність використання».

У групі «Інформаційні джерела та канали» найбільш популярною темою (24 статті) стала підтема «Web 2.0, 3.0 та соціальні мережі» (62%). Статті на теми «Електронні книги» та «Аудіовізуальний, мультимедійний канал» відображають 10% кожна від загальної кількості статей у цій тематичній групі. Також були представлені статі у підтемах «Е-ресурси», «Веб-сторінка», «Репозитарії» та «Електронні носії інформації».

Наступна за розміром виявилася група «Бібліотеки як фізичні колекції» (33 статті загалом), у якій представлено 12% статей від загальної кількості проаналізованих статей. Найбільш популярною у цій групі є підтема «Цифрові бібліотеки» (36% статей). Також значна кількість статей була присвячена таким темам як: «Публічні бібліотеки» та «Архіви, веб архіви».

До двох наступних груп віднесено 11% статей з загальної кількості проаналізованих статей. Це – «Наукові дослідження» (29 статей) й «Інформаційні технології та бібліотечні технології» (28 статей). Ці групи займають третє місце за кількістю публікацій. Найбільш популярними підтемами у групі «Інформаційні технології та бібліотечні технології» виявлено наступні: «Мобільні пристрої, мобільні технології та додатки» (39%), «Програмне забезпечення» (21%), «Пошукові системи» (7%) та «Інтернет, включаючи WWW» (7%).

Статті на теми «Методи дослідження» (41%), «Науково-дослідницька співпраця» (28%) та «Оцінка результатів досліджень» (24%) виявилися найбільш популярними у групі «Наукові дослідження».

Наступні групи є приблизно рівними за кількістю віднесених до них статей. Це такі групи, як: «Користувачі, грамотність та читання» (18 статей / 7%), «Управління» (17 статей / 6%), «Обробка інформації для інформаційних послуг» (17 статей / 6%), «Бібліотечна галузь, професія, освіта» (15 статей / 5%), «Сучасні послуги в бібліотеках, архівах, музеях» (12 статей / 5%).

Велика кількість статей (14 статей) відноситься до теми «Управління знаннями» (80%) у групі «Управління». У групі «Обробка інформації для інформаційних послуг» публікації розподілилися за темами наступним чином: «Каталогізація, бібліографічний контроль», «Представлення знань», «Структури даних та метаданих» по 24% статей за кожною темою.

У групі «Користувачі, грамотність та читання» виявлено 8 статей, які розкривають результати досліджень користувачів. Важливе значення зарубіжні фахівці приділяють темі «Інтелектуальна власність: авторські права, право власності, загальнодоступна ліцензія, відкритий доступ» (12 статей / 80%) у групі «Видавнича справа та юридичні питання», а також темі «Персонал» (6 статей / 43%) у групі «Бібліотечна галузь, професія, освіта».

Тематичними групами з найменшими відсотками (1%) та найменшою кількістю статей відповідно (2 статті на кожну групу) виявилися групи «Архітектура і бібліотечний дизайн» і «Теоретичні та загальні аспекти бібліотекознавства та інформаційних технологій».

Також важливо зауважити, що всі 266 статей опубліковано англійською мовою. Це пояснюється тим, що домінуючою мовою глобальної інформаційної інфраструктури в бібліотекознавстві є англійська мова. Крім того, як зазначають вчені Davarpanah та Aslekia [9], коли багато літератури доступно англійською мовою, немає необхідності шукати літературу будь-якою іншою мовою.

Висновки і перспективи. Проведений контент-аналіз зарубіжних бібліотекознавчих видань надав змогу отримати уявлення стосовно їх тематичного змісту у 2015 році та виявити, що у журналах висвітлюються різні тематичні напрями. Найбільш популярними є ті, що спрямовані на використання інформації, її розповсюдження та бібліометричні методи. Інформаційні джерела та канали також знаходяться у центрі уваги. Цифрові бібліотеки – ще одна досить популярна тема. Багато уваги приділяється вивченню методів дослідження, а також оцінці результатів дослідження. Інформаційні технології та бібліотечні технології, які пов'язані з темами «Інформаційні джерела та канали» та «Користувачі, грамотність та читання» є одними з важливих тем у бібліотекознавчих журналах провідних країн Європи.

Важко передбачити, як будуть розвиватися бібліотекознавчі дослідження, але можна припустити, що майбутнє бібліотекознавства багато в чому буде залежати від інформаційних та комунікаційних технологій.

Список літератури:

1. Alemna A.A. The periodical literature of library and information in Africa: 1996-2000 / A.A. Alemna // Information Development. – 2001. – 17(4). – P. 257-260.
2. Ali S.N. Indian library practice as reflected in library periodicals / S.N. Ali // Collection Management. – 1986. – 8(2). – P. 79-101.
3. Atkins S.E. Subject trends in library and information science research, 1975-1984 / S.E. Atkins // Library Trends. – 1988. – 36. – P. 633-658.
4. Buttlar L.J. Analyzing the library periodical literature: content and authorship / L.J. Buttlar // College and Research Libraries. – 1991. – 52. – P. 38-53.
5. Cano V. Bibliometric overview of library and information science research in Spain / V. Cano // Journal of the American Society for Information Science. – 1999. – 50(8). – P. 675-680.
6. Cheng H. A bibliometric study of library and information research in China / H. Cheng // Asian Libraries. – 1996. – 5(2). – P. 30-45.
7. Chu C. A survey of the growth of Canadian research in information sciences / C. Chu, W. Dietmar // Canadian Journal of Information Science. – 1991. – 16. – P. 12-18.
8. Cooper D.W. Library literature in mainland China: a content analysis / D.W. Cooper // Research Libraries. – 1987. – 48(3). – P. 194-202.
9. Davarpanah M.R. A scientometric analysis of international LIS journals: Productivity and characteristics / M.R. Davarpanah, S. Aslekia // Scientometrics. – 2008. – 77(1). – P. 21-39.
10. Dimitroff A. Educational services in health sciences libraries: a content analysis of the literature, 1987-1994 / A. Dimitroff // Bulletin of the Medical Library Association. – 1995. – 83. – P. 420-424.
11. Dumont M.M.V. Analise preliminar da literatura biblioteconomica brasileira. A preliminary analysis of Brazilian library science literature / M.M.V. Dumont, M.C. Pitella, S. Sakai, M.P. Aun, and I. Guirreiro // Revista da Escola Biblioteconomia da UFMG. – 1979. – 8(2). – P. 185-206.
12. Feehan P.E. Library and information science research: an analysis of the 1984 journal literature / P.E. Feehan, W.L. Gragg, W.M. Havener, and D.D. Kestner // Library and Information Science Research. – 1987. – 9. – P. 173-185.
13. Haiqi Z. Analysing the research articles published in three periodicals of medical librarianship / Z. Haiqi // International Information and Library Review. – 1995. – 27(3). – P. 237-248.
14. Hersberger J. The current state of public library research in select peer reviewed journals: 1996-2000 / J. Hersberger, C. Demas // North Carolina Libraries. – 2001. – 59(1). – P. 10-14.
15. Kumpulainen S. Library and information science research in 1975: content analysis of the journal articles / S. Kumpulainen // Libri. – 1991. – 41(1). – P. 59-76.
16. Mabawonku I. Trends in library and information science research in Africa, 1991-2000 / I. Mabawonku // African Journal of Library, Archives and Information Science. – 2001. – 11(2). – P. 79-88.
17. Nour M.M. A quantitative analysis of the research articles published in core library journals of 1980 / M.M. Nour // Library and Information Science Research. – 1985. – 7. – P. 261-273.
18. Peritz B.C. The methods of library science research: some results from a bibliometric survey / B.C. Peritz // Library Research. – 1980. – 2(3). – P. 251-268.
19. Prebor G. 2010. Analysis of the interdisciplinary nature of library and information science / G. Prebor // Journal of Librarianship and Information Science. – 2010. – 42(4). – P. 256 -267.
20. Rochester M.K. Library and information science research in Australia 1985-1994: a content analysis of research articles in The Australian Library Journal and Australian Academic and Research Libraries / M.K. Rochester // Australian Academic and Research Libraries. – 1995. – 26(3). – P. 163-170.
21. Stephenson M.S. The Canadian Library Journal 1981-91: an analysis / M.S. Stephenson // Canadian Journal of Information and Library Science. – 1993. – 18(2). – P. 1-18.
22. Uzun A. Library and information science research in developing countries and Eastern European countries: a brief bibliometric perspective / A. Uzun // International Information and Library Review. – 2002. – 34(1). – P. 21-33.
23. Williams J.F. Leadership competencies and the importance of research methods and statistical analysis in decision making and research and publication: a study of citation patterns / J.F. Williams, M.D. Winston // Library & Information Science Research. – 2003. – 25. – P. 387-402.
24. Yontar A. Problems of library and information science research in Turkey: a content analysis of journal articles 1952-1994 / A. Yontar, M. Yalvac // IFLA Journal. – 2000. – 26(1). – P. 39-51.

Шевцова Ю.О.
Харьковская государственная академия культуры

ТЕМАТИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ БИБЛИОТЕКОВЕДЧЕСКОЙ ПЕРИОДИКИ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН

Аннотация
В статье отражены результаты контент-анализа библиотековедческих зарубежных журналов, которые индексируются в наукометрических БД Scopus и Web of Science. Определена тематика статей, опубликованных в 28 зарубежных журналах в 2015 году. Подытожено, что в библиотековедческих журналах освещаются различные тематические направления, наиболее популярным среди которых является использование информации и социология информации.
Ключевые слова: библиотековедческая периодика, контент-анализ, тематика библиотековедческих зарубежных журналов, профессиональная коммуникация, наукометрические БД.

Shevtsova Y.O.
Kharkov State Academy of Culture

THE CONTENT ANALYSIS OF LIS JOURNALS OF THE EUROPEAN COUNTRIES

Summary
The paper presents the results of the content analysis of foreign LIS journals indexed in scientometric databases Scopus and Web of Science. The topics of the articles published in 28 foreign LIS journals in 2015 are determined. The fact of different thematic trends and the most popular topic, that is Information use and Sociology of information is summorized.
Keywords: LIS journals, content analysis, the subject of foreign LIS journals, professional communication, scientometric databases.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.2:[271.3-737-67(477.83-25)«17/1788»]

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН ЛЬВІВСЬКОГО УСПЕНСЬКОГО БРАТСТВА ТА ЦЕРКОВНОЇ ВЛАДИ У XVIII СТОЛІТТІ (1700-1788 РОКИ). ЧАСТИНА I

Друздєв О.В.
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
Національної академії наук України

У статті здійснено спробу систематизувати опубліковані джерельні матеріали, які відносяться до історії взаємовідносин львівського Успенського братства та церковної влади. На основі різноманітних видань, зроблена таблиця, в якій виділено документи, які стосуються зазначеної теми. Виділено документи, які вже опубліковані. Визначені основні напрямки джерелознавчого дослідження даної теми. Зважаючи на практичну значимість, дана стаття є корисною для дослідників історії братства та церкви у зазначений період.
Ключові слова: ставропігійське братство, Успенське братство, Львів, історія церкви, джерелознавство.

Постановка проблеми. Незважаючи на важливість теми братств в історії України та увагу дослідників до діяльності львівської Ставропігії, в її історії досі залишається чимало незнаних речей. Особливо це стосується періоду XVIII ст., який лише побіжно ставав предметом досліджень. Зважаючи на це, першим кроком до систематичного вивчення цього часу є систематизація наявних джерел. Аналізуючи існуючі праці, нами було виявлено фактичну відсутність праць, які б хоча б частково висвітлювали цю тему. Відповідно дана стаття є спробою започаткувати систематизацію корпусу джерел, які стосуються даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика джерелознавчих досліджень історії Успенського братства доволі недавно стала об'єктом уваги дослідників. Фактично, чи не єдиною працею у цьому напрямку стала кандидатська дисертація (яка згодом вийшла книгою) російської дослідниці Юлії Шустової «Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586-1788). Источниковедческое исследование» [1, с. 664]. Крім неї окремими джерелознавчими аспектами історії Ставропігії у XVIII ст. займались Ярослав Ісаєвич [2], Мирон Капраль [3, с. 575] та Богдан Лазорак [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на це, досі немає жодної праці, яка б систематизувала наявний корпус матеріалів. А це, в свою чергу, ускладнює дослідження цієї теми. Відповідно, на наш погляд, є велика необхідність систематизуючих та джерелознавчих досліджень, що буде зроблено у цій та наступних статтях.

Завдання статті. Зважаючи на прикладне значення вирішення даної проблеми, завданням цієї статті є систематизація джерел до історії, в даному випадку, відносин між братством та церковною владою. Перша частина цієї статті присвячена документам, які були опубліковані в різних виданнях у різний час. Особливо цікаві, з огляду на рідкість та фрагментарність їх використання в дослідженнях, документи, розміщені у виданнях Українського Католицького університету ім. Св. Климентія Папи в Римі, Чину Святого Василія Великого та виданні «Acta Nuntiaturae Polonae»[1].

Виклад основного матеріалу дослідження. *Опубліковані документи* (див. табл. 1).

[1] З метою уникнення неточностей при перекладі, назви документів латиною/італійською подаються так само, як і у виданнях, де вони розміщені.

Таблиця 1

Видання	Рік	Назви документів
1	2	3
Сводная Галичско-Русская льтопись. Сь 1700 до конца августа 1772 года / Сост. А. Петрушевичь. – Львов: Тип. Львовского Ставропигійского Института, 1887. – Часть I. – 332 с.;	1887	Окремі уривки з документів, які стосуються відносин з церковною владою.
Копыстянский А. Дополнение к матеріалам относящимся к исторіи Львовскаго Ставропигіона вь XVIII ст. / Оттискь из Временника на 1937 годь. – 20 с.;	1937	1. Сеньйор Андрій Дем'янович і Яків Русиянович в присутності нотаріуса заявляють, що хоч на основі декрету від 9.IX.1727 р. Ставропігія зобов'язана надати звіт про доходи та витрати... (6.X.1735); 2. Ігумен Кассіян з всією братією просить Ставропігію пожертвувати скитській обителі богослужбові книги і гроші (6.VIII.1736); 3. Митрополит Атанасій Шептицький дозволяє Ставропігії друкувати виправлений Трифологіон (2.X.1737);

Продовження таблиці 1

1	2	3
		4. На загальних зборах Ставропігії постановлено послати сеньйора Якова Русияновича і секретаря Михайла Лясковського до Варшави у справі судової тяганини руського населення м. Львова з магістратом, а також в справі закриття учнівської та почаївської типографії (26.IX.1738); 5. Суперечку Ставропігії з митрополитом Атанасієм Шептицьким вирішив король Август III таким чином, що учнівська типографія не може друкувати тих церковних книг, які вже надрукувала ставропігійська типографія. Крім цього, всі друковані Ставропігією богослужбові книги повинні бути провірені і одобрені духовною владою (9.V.1739); 6. Август III забороняє всім типографіям, особливо учнівській, друкувати ті церковні книги, які надрукувала Ставропігійська типографія (31.X.1740); 7. Кардинал Альбані повідомляє, що на засіданні S. Congreg. de Propaganda Fide прохання Ставропігії про заснування Архімандрії не було задоволено в основному через особу, яку запропонувала Ставропігія в архімандрити (25.II.1741); 8. Август III підтверджує всі права і привілеї Ставропігії на основі документу, виданого 26 червня 1700 р. Августом II (13.XII.1754).
Documenta Pontificum Romanum Historiam Ucrainae Illustranta / Col. A.G. Welykyj OSBM. – Romae, 1954: PP. Basiliani. – Vol. II (1700-1953). – 671 p.;	1954	1. Confraternitas Stauropigiana Leopoliensis recipitur sub immediatam protectionem et dependentiam S. Sedes (5.IV.1709); 2. Iterum de persecutionibus Ecclesiae Unitae ab exercitibus moschoviticis protestat Clemens XI (22.XI.1710).
Litterae S.C. de propaganda Fide. Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae Spectantes / Collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM. – Romae: PP. Basiliani, 1955. – Vol. II: 1670-1710. – 324 p.;	1955	1. Confraternitas Stauropigiana Leopoliensis recipitur sub immediatam iurisdictionem S. Sedis (23.VII.1708); 2. De expeditione Brevis in favorem Confraternitatis Leopoliensis Stauropigianae (23.VII.1708); 3. De Brevi pro Confraternitate Leopoliensi (22.XI.1708); 4. De Brevi pro Confraternitate Leopoliensi (14.I.1709); 5. De expeditione Brevis in favorem Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (31.I.1709); 6. De Brevi pro Confraternitate Leopoliensi expediendo (5.IV.1709); 7. Nuntio Varsaviensi in diversis negotiis Ruthenorum; Breve pro Confraternitate Leopoliensi, Collegium Leopoliense et Alumnatus de Urbe (13.IV.1709).
Audientiae Sanctissimi. De rebus Ucrainae et Bielarusjae (1650-1850) / Collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM. – Romae: PP. Basiliani, 1963. – Vol. I: 1658-1779. – 288 p.;	1963	1. De unione Eparhiae Leopoliensis et de opposition Confraternitatis Stauropigianae (9.IV.1701).
Monumenta Ucrainae Historica / Упор. Митр. А. Шептицький. – Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи, 1968. – Том 5 (1702-1728). – 434 с.;	1968	1. Memoriale Patris Trombetti, quod P. Schiara procurator generalis missionum Theatinorum S. Congr.ni de P. F. tradidit: De seminario Leopoliensi Ucrainorum et aliis rebus (26.X.1707); 2. Ex Actis S. Congr. de Prop. Fide. De rebus in memoriali Patris Trombetti expositis (28.II.1708); 3. Confratres confraternitatis Leopoliensis Stauropigianae S. Cong.rni de P.F. Suam subiectionem iurisdictioni papali desiderant (16.V.1708); 4. Pater Trombetti nuntio Spinule. Informatio de archimandrite Unioviensi Barlaam Septyckyj, qui ad sedem episcopalem Leopoliensem praesentatur (27.VIII.1708); 5. Ex Actis S. Congr. de P.F. De provisione metropoliae Kioviensis et eparchiae Leopoliensis, post decessum metr. Zalenskyj et ep. Sumlanskyj (17.IX.1708); 6. Nuntius Spinula S. Congr.ni de P.F. De confraternitatae Stauropigiana Leopoliensi (22.X.1708); 7. Memoriale Patris Trombetti. De provisione metropoliae Kioviensis et episcopatum vacantium (Vladimiriensis, Smolenscensis, Polocensis, Leopoliensis et Albae Rutheniae); de statu antique metropoliae Kioviensis; de incorporation monasterium….. (7.XI.1708); 8. De confraternitate Stauropigiana de de seminarioUcrainorum Leopoliensibus (13.IV.1709); 9. Ex Actis S. Congr. de P.F. De monasterio Poczaioviensi, recens in Unionem suscepto, sub iurisdictione ep. Leopoliensis Septyckyj addicendo; de confraternitate Stauropigiana (2.VIII.1712); 10. Puncta ab ep. Leopoliensi A. Septyckyj proposita. De rebus in synodo Leopoliesi tractandis (29.VI.1720); 11. Ep. A. Septyckyj S. Congr.ni de P.F. De confraternitati Leopoliensi Stauropigiana ad ecclesiam Assumptionis B.M.V. sita et de eiusdem ausibus illicitis (8.VII.1722);

Продовження таблиці 1

1	2	3
		12. S. Congr. de P.F. nuntio Santino. De confraternitate Stauropigiana Leopoliensi (ad ecclesiam Assumptionis B.M.V. sita) (22.VIII.1722); 13. S. Congr. de P.F. nuntio Santino. De negotio confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (6.IV.1726); 14. Ep. Septyckyj S. Congr.ni de P.F. De negotio confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (1.X.1726); 15. Ep. Septyckyj cardinali Petrae. De negotio confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (9.IV.1927); 16. S. Congr. de P.F. nuntio Santino. De negotio confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (27.IX.1727); 17. Instrumentum publicum de revision librorum confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis a P. Polycarpo Fylypovyc peracta (13.X.1727); 18. Actus revisionis librorum impressorum a confraternitate Stauropigiana Leopoliensi per archimandritam Polycarpum Fylypovyc factae (13.X.1727); 19. Nuntius Santinus card. Petrae. De revision librorum confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis a P. Fylypovyc facta (29.X.1727); 20. S. Congr. de P.F. nuntio Santino. De causa ep. Leopoliensis contra confraternitatem Stauropigianam (24.IV.1728).
Monumenta Ucrainae Historica / Упор. Митр. А. Шептицький. – Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климентія Папи, 1968. – Том 6 (1729-1773). – 389 с.;	1968	1. Petrus Koss cardinali Petrae. De confraternitate Stauropigiana et libris ab ipsa editis, necnon calculationibus (1.X.1732); 2. Petro Koss cardinali Petrae. De sua promotione ad ordines et futuris laboribus (7.1.1733); 3. Pater Redanaschi card. Petae. De negotio Petri Koss (19.X.1734); 4. Card. Petra Petro Koss. De exercitio missionis D.ni Koss (30.VII.1735); 5. Nuntius Paulutius S. Congr.ni de P.F. De P. Kulcynskj; de novo procuratore gen. in Urbe P. Zavadskyj; de novo alumno OSBM in collegim Urbanum mittendo; de Petro Koss (29.II.1736); 6. Nuntius Paulutius Petro Koss. Eum rogat, ut in civitate Camenecensi ad tempus remaneat (3.V.1736); 7. Nuntius de Passioneis S. Congr.ni de P.F. De Petro Koss in Transilvaniam mittendo necne (23.VI.1736); 8. Fraternitas Stauropigiana cardinali Petrae. De typographia monasterii Poczaioviensis non tolleranda (3.VII.1737); 9. S. Congr. de P.F. nuntio Serbellono. De bona intentione metropolitae Septyckyj uniendi monasteria OSBM; de sac. Petro Koss (28.XI.1739); 10. S. Congr. de P.F. nuntio Serbellono. De negotio confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (28.IV.1741); 11. Supplicatio pro Petro Koss. De licentia ingredient congregationem SS.mae Trinitatis OSBM (30.IX.1743); 12. Ex Actis S. Congr. de P.F. De controversia inter confraternitatem Stauropigianam Leopoliensem et monasterium Poczaioviense circa. Typographiam (22.III.1745).
Litterae Episcoporum. Historiam Ucrainae Illustrantes (1600-1900) / Collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM. – Romae: PP. Basiliani, 1976. – Vol. IV: 1691-1710. – 350 p.;	1976	1. Episcopi Leopoliensis declaration publica iurium et privilegiorum eparchiae et Cleri nec non Capituli, occasione proclamatae unionis vuae et eparchiae cum Ecclesia Catholica (10.VII.1709); 2. Card. C. Barberini Patri Vota, S.J. de causa Confraternitatis Leopoliensis et de instantis Residentis moscovitici (9.IV.1701).
Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Ioannes Kopiec. – Romae, Institutum Hostoricum Polonicum Romae, 2002. – Tomus XLII. Nicolaus Spinola (1707-1712). – Vol. 1 (20.VIII.1707 – 30.VI.1708). – 352 p.;	2002	1. Nicolaus Spinola S. Congregationi de Propaganda Fide. Refert magnanimitatis summi pontificis gratia amplam domum Leopoli Ruthenis esse emptam, ut ea pro aedificio monasterii Basilianorum, extra muros oppidi sito et magis ad usus collegii apto, commutari possit. Attamen huic consilio impedimento exstare Fraternitatem Stauropigianam, quae Unioni haud favet, administrationem monasterii gerere et in aedificio domicilium usque ad mortem episcopo Szumlanski iam adeptam esse (7.V.1708); 2. Iosephus Szumlanski, epus Leopoliensis ritus Ruteni Nicolao Spinola. Refert quem ad modum Confraternitatem s. Onuphrii Leopoliensem de pontificis maximi iurisdictione dare et hac ratione antiqua eius privilegia auctoritate Apostolica renouare atque probare (травень 1708);

Продовження таблиці 1

1	2	3
		3. Nicolaus Spinola S. Congregationi de Propaganda Fide. Refert prolixius de Confraternitate Stauropigiana Leopoliensi, quae sui iuris et a iurisdictione episcopi localis semper libera esset. Cum iura Confraternitatis approbentur, tum etiam bona eius voluntas erga unionem S. Sedi cresceret (4.VI.1708).
Собори Львівської єпархії XVI-XVIII століть / упорядкування та історичний нарис Ігоря Скочиляса: Львів: Вид-во Українського Католицького університету, 2006. – cxliv + 464 с.;	2006	1. Упис у книзі Кам'янецького гродського суду пастирського послання адміністратора Львівської єпархії Юрія (Винницького) духовенству та вірним про скликання 21 січня 1710 року в катедрі Св. Юрія Побідоносця елекційного собору для обрання львівського владики (1709, 10 грудня); 2. Декларація учасників елекційного собору 1710 року про обрання львівським владикою Варлаама (Шептицького) (1710, 21 січня).
Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Ioannes Kopiec. – Cracovie, Academia Scientarium et Litterarum Polona, 2007. – Tomus XLII. Nicolaus Spinola (1707-1712). – Vol. 2 (2.VII.1708 – 31.XII.1708). – 370 p.;	2007	1. Nicolaus Spinola universis. Concedit notariatum publicum pro Stephano Laskowski in forma commissaria (18.VII.1708). 2. Late disputat de Barlaam Szeptycki archimandrite, qui unioni inimicissimum se praestitit, qua de re ex ipso Szumlanski didicit, qui patri Cirilo iratus est.... (27.VIII.1708); 3. Nicolaus Spinola ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide. Confraternitatem S. Onuphrii tractat, quae una cum convent ab ordinarii potestate pendere recusat, a Sede Apostolica nullo intercedente pendere vult et decretum papalem inquires expectat,quia periculum est,ne a patriarhatu Moscoviensi intercipatur (22.X.1708).
Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Ioannes Kopiec. – Cracovie, Academia Scientarium et Litterarum Polona, 2009. – Tomus XLIII. Benedictus Odescalchi-Erba. – Vol. 1 (1711-1713). – 520 p.;	2009	1. S. Congregatio de Propaganda Fide ad Benedictum Odescalchi-Erba. Congregatio docet ex instructione adiuncta nuntium intellecturum esse, quidde monasterio et monachis Poczaioviensibus Congregatio fieri velit. Ipsa instructio initium capit ab epistula abbatis Poczaioviensis ad episcopum unitum Leopoliensem scripta atque ab epistula illius episcopi ad nuntium missa, ex qua conici potest monachos Poczaiovienses papae oboedientiam praestare velle atque episcopi uniti Leopoliensis primatum approbare (episcopi autem Chelmensis primatum abnuere)..... (2.VIII.1712).
Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – 576 с.;	2010	1. Август II підтверджує Львівському Ставропігійському братству права і привілеї та забороняє львівському єпископові Йосипу Шумлянському змушувати братство до унії (1700 р., червня 18, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 754, арк. 1; 2. Август II підтверджує усі права та привілеї Успенського Ставропігійського братства та наказує львівському єпископові Йосипу Шумлянському не порушувати їх під загрозою грошової кари (1700 р., червня 26, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 756, арк. 1-2 зв.; 3. Август II на прохання старших української громади Львова звільняє українське населення міста від сплат несправедливо накладених на нього податків та контрибуцій (1713 р., березня 25, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 788, арк. 1-3; 4. Август II виносить рішення у справі між українською громадою та магістратом міста Львова про зрівняння українців у політичних та економічних правах з католицьким населенням міста (1713 р., вересня 16, Варшава); **Коп.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 67-68 зв. **Опубл.**: АЮЗР, I/12, с. 626-627. 5. Август II підтверджує права та привілеї Львівського Ставропігійського братства на виключне друкування церковних книг, вибір священиків та вчителів до школи, а також дає дозвіл українському населенню Львова купувати крамниці й торгувати на площі Ринок (1730 р., жовтня 20, Гродно); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 917. Пергамент; 6. Август III підтверджує права та привілеї Львівського Ставропігійського братства, української громади Львова та монастиря св. Онуфрія (1735 р., листопада 26, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 939. Пергамент; 7. Август III виносить вирок у справі між українською громадою та магістратом міста Львова,дозволяючи українському населенню Львова обирати до всіх урядів міста своїх обранців, а також визначає комісію для виконання цього декрету (1745 р., січня 30, Варшава); **Коп.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 94-95; 8. Август III вирішує суперечку між райцями міста та українською громадою Львова про право останніх бути обраними до міських урядів (1753 р., червня 5, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 966, арк. 1-4;

Закінчення таблиці 1

1	2	3
		9. Август III підтверджує всі права та привілеї Успенського Ставропігійського братства та української громади Львова на основі обляти привілею Августа II від 26 червня 1700 р. в львівські ґродські акти (1754 р., грудня 13, Варшава); **Ориг.**: ЦДІАУЛ. – Ф. 129, оп. 1, спр. 971.
Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Paulus Zajac OMI. – Cracovie, Academia Scientarium et Litterarum Polona, 2013. – Tomus LIV. Ioannes Andreas Archetti. – Vol. 1 (1776-1784). – 665 p.;	2013	1. Instructio Congregationis de Propaganda Fide Mons. Archetti designato Nuntio in Polonia data (24.IX.1775); 2. Innocentius Matkowski ad Ioannem Andream Archetti. Superior monasterii basilianorum Kanioviensis narrat de vita sua monasteriali et muneribus variis, quae adhuc explevit. Basiliani Kanioviam sollemniter reverterunt. Monachi orthodoxi pulsi sunt. Narrat de eis, quae in apostolatu consecutus est, et de conversione monachorum orthodoxorum. Quem apostolatum nuntius et rex adiuvare possunt (6.VI.1776); 3. Supplementum ad instructionem Congregationis de Propaganda Fide nuntio apostolico apud Polonos destinatum. Narratur de initio et structura Ecclesiae unitae in Republica, de abusibus circa pecunias hierarchiae unitae, de controversia inter metropolitam Wołodkowicz eiusque coadiutores orta.... Exponitur de ecclesia unita Romana Sanctorum Sergii et Bacchi atque de controversiis circa societatem stauropigialem Leopolitanam... (після 10.VII.1775); 4. Index litterarum ad nuntiaturam pertinentium. Index litterarum, quas Archettii antecessor tradidit (30.IV.1776).
Acta Nuntiaturae Polonae / Ed. Ioannes Kopiec. – Cracovie, Academia Scientarium et Litterarum Polona, 2014. – Tomus XLII. Nicolaus Spinola (1707-1712). – Vol. 3 (1.I.1709 – 31.XII.1709). – 625 p.;	2014	1. Nicolaus Spinola ad Silvium de Cavallieri, secretarium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Gratias agit pro votis propter festum Nativitatis Christi missis. Rogat, ut de sodalitate ritus Graeci Leopoliensi respondeat (1.1.1709); 2. S. Congregatio de Propaganda Fide ad Nicolaum Spinola. Nuntiat breve a se mitti, quod Confraternitas Stauropigiana Leopoliensis exspectavit. Similia brevia ad confraternitatem Armeniam Leopoliensem episcopo Deodato rogante missa sunt... (13.IV.1709); 3. Nicolaus Spinola ad Silvium Cavallieri, secretarium S. Congregationis de Propaganda Fide. Nuntiat breve allatum esse confraternitati Ruthenae Leopoliensi destinatum. Uniti talem beneficientiam exspectant. In hoc statu rerum breve per tabellarium mittere metuit. Brevem nuntium misit, textus postea mittet. Exspectat praecepta ad collegia unita Leopoliense et Premisliense pertinentia. Necesse est, ut Congregatio protoarchimandritae basilianorum iussa mittat. Sperat Congregationem benevolentem futuram esse (13.V.1709).

Висновки. Систематизовані вище документальні матеріали є цінним джерелом інформації для дослідників історії Успенського братства, львівської єпархії та історії Львова загалом. Подальша праця над впорядкуванням джерельного фонду стане важливим досягненням у роботі над полегшенням праці дослідників епохи.

Список літератури:

1. Шустова Ю. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586-1788). Источниковедческое исследование. – Москва, 2009. – 664 с.
2. Ісаєвич Я. Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI-XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 37-47; Його ж. Джерельні матеріали з історії українського мистецтва XVI-XVIII ст. в архіві львівського братства // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Київ, 1968. С. 99-111; Його ж. Документи з історії боротьби міських братств проти національно-релігійного гніту в першій половині XVII ст. // Середні віки на Україні. Київ, 1971, Випуск 1. – С. 208-213.
3. Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упор. М. Капраль. – Львів, 2010. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – 575 с.
4. Лазорак Б. Публікації документів до історії «Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis» (1848-1904 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), В. Александрович, Л. Винар та ін. Дрогобич, 2008, Вип. XI-XII. – С. 568-610; Його ж. Публікації документів до історії «Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis» на сторінках «Временника Ставропигийского Института» // Історія релігій в Україні, Львів, 2009. – С. 425-438.

Друздев О.В.
Институт украиноведения имени Ивана Крипякевича
Национальной академии наук Украины

ИСТОЧНИКИ К ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ЛЬВОВСКОГО УСПЕНСКОГО БРАТСТВА И ЦЕРКОВНОЙ ВЛАСТИ В XVIII ВЕКЕ (1700-1788 ГОДА). ЧАСТЬ I

Аннотация
В статье предпринята попытка систематизировать опубликованы исходные материалы, которые относятся к истории взаимоотношений львовского Успенского братства и церковной власти. На основе различных изданий, сделанная таблица, в которой выделены документы, касающиеся данной темы. Выделено документы, которые уже опубликованы. Определены основные направления источниковедческого исследования данной темы. Учитывая практическую значимость, данная статья является полезной для исследователей истории братства и церкви в указанный период.
Ключевые слова: ставропигийское братство, Успенское братство, Львов, история церкви, источниковедение.

Druzdiev O.V.
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of National Academy of Sciences of Ukraine

SOURCES TO THE HISTORY OF THE RELATIONS BETWEEN THE LVIV DORMINION BROTHERHOOD AND THE CHURCH GOVERNMENT IN THE XVIII CENTURY (1700-1788 AD). PART I

Summary
The article has been made an attempt to systematize the published sources that relate to the history of the relations of the Lviv Assumption Brotherhood and church authorities. On the basis of various editions, a table was created in which the documents related to the given topic are highlighted. Highlighted documents that have already been published. The main directions of source study research on this topic are determined. Given the practical significance, this article is useful to researchers of the history of brotherhood and church during this period.
Keywords: Stauropegian Brotherhood, Assumption Brotherhood, Lviv, Church History, Source Studies.

УДК 94(7/8)

«ЕСКАМБО» ЯК ПЕРВИННА ФОРМА КОЛОНІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ ПОРТУГАЛІЇ НА ТЕРИТОРІЮ БРАЗИЛІЇ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVI СТОЛІТТЯ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито зміст первинної форми колоніальної економічної експансії Португалії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття – «ескамбо». Вказано, що ця форма економічних відносин являла собою виплату винагороди португальцями туземному населенню шляхом обміну металевих і скляних виробів на фізичну працю індіанців з метою отримання від них цінної породи сандалового червоного дерева пау-бразіл, інших товарів і продовольства. З'ясовано, що в цих умовах рабства індіанців ще не існувало. Здійснено порівняння португальської і французької тактики заготівлі і комерційного транспортування дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу. Висвітлена місія купця і судновласника Фернау де Лороньї в контексті отримання ним першої королівської концесії на монопольний експорт дерева пау-бразіл із Бразилії.

Ключові слова: Бразилия, експансія, ескамбо, факторія, пау-бразіл, концесія.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1-2; 4-7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8-10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема мотивів вибору португальською короною форми колоніальної економічної експансії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття – «ескамбо». У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття змісту вищеназваної ранньої форми колоніальної економічної експансії Португалії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш ранні першоджерела з історії Бразилії – листи Перу Ваша Каміньї і Жоао Фараса, датовані 1500 р., називають землю, відкриту португальською ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала, островом Істинного Хреста (*порт.* – ilha de Vera Cruz) [18, p. 12-43; 35]. Так назвав землю в момент її відкриття капітан-мор зазначеної ескадри. Згодом, нововідкрита земля за наполяганням короля Португалії Мануеля I стала називатися Землею Святого Хреста (*порт.* – Terra de Vera Cruz). Цей факт підтверджується історичними хроніками Фернау Кастаньєди і Даміау де Гойша [19; 26]. Однак, поряд із цією назвою, з'являється ще одна назва – «Бразіл» (*порт.* – «Brasil»). Про це, зокрема, свідчить хроніка Жоао де Барроса [17]. Слід, також, відзначити той факт, що на планісфері середньовічного картографа Альберто Кантіни, яка побачила світ у 1502 р., на карті Бразилії можна побачити «річку бразіла» (*порт.* – rio de brasil), яка локалізувалася картографом в околицях бухти, де стояла на рейді ескадра Кабрала в момент відкриття Бразилії. Цей факт надає нам підстави стверджувати, що в місцевості, де була позначена картографом вказана річка, поширювалися ліси червоного сандалового дерева «caesalpinia echinata» або «пау-бразіл», про властивості якого буде йти мова нижче. Більшість дослідників ідентифікують вищезазначену річку з річкою Пітанга (*порт.* – rio Pitanga), оскільки у ті часи на її берегах були ще поширеними ліси пау-бразіл, факт, який вплинув на її назву. Це слово туземного походження, оскільки індіанське слово «pytã» в перекладі означає слово – «червоний». Відомим фактом, також, є те, що місцеві індіанці тупі називали дерево пау-бразіл словом «ibirapitanga». Корінь «ibira» в перекладі з мови індіанців означає слово – «дерево».

Починаючи з другого десятиліття XVI ст. нововідкрита португальцями земля в першоджерелах часто стала позначатися як «Terra do brazyll» [22, с. 97], або «nosa teerra do Brasyl» [14, с. 292]. Зокрема, вищезгадуваний португальський хроніст Фернау Лопеш де Кастаньєда в першій книзі хроніки «Історія Індії», перше видання якої датоване 1554 р., пише: «...На цій землі Педру Альвареш Кабрал розпорядився

встановити кам'яний падран (*прим.* – межовий стовбур). Згодом земля стала називатися Бразилією (*старопорт.* – Brasll) на честь дерева бразіл (*старопорт.* – páo brasil)» [19, с. 64]. Слід, також, процитувати «Хроніку короля Мануеля» Даміау де Гойша, перше видання якої датоване 1566 р. В главі LV першої частини хроніки під назвою «Відкриття землі Святого Хреста» він пише: «...До того, як Педру Альвареш Кабрал відбув із цієї місцевості, розпорядився встановити на цій землі кам'яний хрест у якості падрану з метою проголошення володіння португальською короною цією провінцією. Земля отримала назву на честь Святого Хреста. Зараз вона називається Бразилією (Brasil), на честь червоного дерева (*старопорт.* – páo vermelho)» [26].

Бразильський історик Ф.А. Варнажен у першому виданні «Загальної історії Бразилії» (1854) звертає увагу на той факт, що в умовах, коли комерсанти, які займалися транспортівлею на вантажних каравелах дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу, їх стали називати словом «brazileiros» [36, с. 22].

Після відкриття Бразилії ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала в 1500 р. і перших розвідувальних експедицій Гонсалу Коельї і Амеріго Веспуччі до її берегів, фінансування яких забезпечувалося коштами королівської скарбниці і приватних комерсантів (Фернау де Лоронья, Бартоломео Маршионі та ін.), нововідкрита земля стала відомою в Європі завдяки поширенню на її просторах тропічних лісів сандалового червоного дерева «caesalpinia echinata» або «пау-бразіл». Португальці зробили це дерево основою початкової фази економічної експансії Португалії в Новому Світі. Іншими словами, в контексті комерційного трафіку дерева пау-бразіл була започаткована португальська колоніальна система торгівельно-складських факторій на бразильському узбережжі як збірних пунктів стовбурів пау-бразіл для їхнього подальшого експортування на європейський континент. В факторіях португальці складували і зберігали товари, які потім їхні вантажні каравели вивозили в Португалію і у подальшому реалізувалися в інших європейських державах, де існував на них відповідний попит. Роботу щодо доставки зрублених дерев пау-бразіл виконували індіанці, за що отримували від фей тора або управляючого факторії винагороду у вигляді різноманітних металевих і скляних виробів. Така первинна форма економічних відносин в колоніальній Бразилії протягом першої третини XVI ст. в контексті комерційної експлуатації червого барвникового дерева пау-бразіл, коли португальські комерсанти пропонували індіанцям різні цікаві для них дрібнички (свистульки, дзеркальця, дзвоники ті ін.) в обмін на їхню роботу, що полягала у рубці дерев пау-бразіл, подальше транспортування і вантаження ними цієї цінної деревини на португальські каравели, називалася терміном «ескамбо». Португальське слово «escambo» є похідним від дієслова «escambar», яке в перекладі на українську мову означає – «вимінювати». Застосування цієї форми економічних відносин підтверджується листом Дуарті Коельї, португальського дворянина-фідальго, донатарія (власника) бразильського спадкового капітанства Фернамбуку. Листа було адресовано королю Португалії Жоао III і датовано 20 груднем 1546 р. [25].

Слід відмітити, що європейським середньовічним комерсантам червоне барвникове дерево було вже відоме з XII ст., коли вперше був організований експорт схожого різновиду цього дерева зі Сходу італійськими купцями, особливо флорентійського походження. Барвник, який отримували з цього дерева, найчастіше використовувався для фарбування тканин.

Існує гіпотеза, що приписує флорентійському мореплавцю Амеріго Веспуччі ініціативу називати нововідкриту землю терміном «Brasil» разом з назвою «Санта-Круз». Прибічники цієї гіпотези відкидають португальське написання цього слова і наполягають на його італійському написанні, від слова «verzino», яке є своєрідним італійським варіантом написання слова «brasile». Італійський мандрівник Марко Поло цим словом позначав азійський різновид червоного дерева – «caesalpinia sappan». Італійські торгові посередники, які до кінця XV ст. займалися торгівлею цим деревом, називали його словами «bersi», «barzi», «verzi», «verzino» [27, с. 587]. Цієї гіпотези дотримувалися бразильські політичні діячі, історики К.М. де Алмейда (1818-1881) і віконт К.Ж. да Сілва Ліжбоа (1756-1835). Однак ця гіпотеза суперечить записам в історичній хроніці португальського хроніста Гаспара Коррейї «Легенди Індії», написаній у 1556 р. Хроніст згадував, що Кабрал відправив 1 травня 1500 р. у напрямку Португалії каравелу під командуванням Андре Гонсалвеша сповістити короля про відкриття нової землі з вантажем червоного дерева пау-бразіл. Наведемо фрагмент хроніки: «...капітан-мор... розпорядився відправити до королівства корабель Андре Гонсалвеша з відомостями для короля про відкриття цієї землі. Відправили туземних чоловіків, жінок, юнаків з їхніми риболовними знаряддями, одягом, великими і маленькими папугами. Рослиною землі була кукурудза. Корабель було завантажено червоним деревом, яке було дуже важким і називалося «бразіл» за його червоний колір, як у розжареного вугілля (brasa)...» [21, с. 152].

Ліси дерев пау-бразіл на території Бразилії в момент відкриття її ескадрою Кабрала у 1500 р. поширювалися вздовж атлантичного узбережжя, починаючи від сучасного північного бразильського штату Ріу-Гранді-ду-Норті і закінчуючи південно-східним штатом Ріо де Жанейро. Португальські купці, які займалися експортом пау-бразіл з території колоніальної Бразилії до Європи, стали першими португальцями, яким вдалося закріпитися на різних ділянках нововідкритого бразильського узбережжя після його первинної розвідки португальськими і іспанськими мореплавцями. Експорт португальцями цієї цінної деревини відбувався в умовах зростаючої і небажаної конкуренції з боку французьких комерсантів, які також намагалися закріпитися на бразильському узбережжі. Бразильський дослідник Р.Сімонсен наголошував, що експорт дерева пау-бразіл з території колоніальної Бразилії до Європи започаткував перший економічний цикл розвитку колоніальної Бразилії, який тривав перші три десятиліття XVI ст. [33].

Відомості про способи торгівлі європейців в Бразилії є дещо недостатніми у зв'язку з не-

значною кількістю першоджерел, які можуть достатньо висвітлити це питання. Однак, все ж таки, європейський ринок збуту дерева пау-бразіл можна описати, користуючись різними джерелами. Документування і згадування експортних операцій щодо вивозу пау-бразіл, що мали місце в XVI ст., зустрічається у судовому журналі португальського вантажного корабля «Бретоа» (експедиція відбулася у 1511 р.) і в двох французьких першоджерелах (Жана де Лері «Historia navigationis in Brasiliam, quae et America dicitur» 1578 р. і Андре Тевета «Les singularitez de la France antarctique» 1558 р.) [22; 30; 34].

Судовий журнал корабля «Бретоа» має назву на мові оригіналу: «Llyvro da nâoo Bertoa que vai para a tera do brazyll de que som armadores Bertolameu Marchone e Benadyto Morelle e Fernã de Lloronha e Francysco Martinz...» [22, с. 97]. Це першоджерело знайдено бразильським істориком XIX ст. Ф.А. де Варнаженом в португальських архівних фондах Торре-ду-Томбо і опублікуване ним у першому виданні його фундаментальної праці «Загальна історія Бразилії» у 1854 р. на мові оригіналу (старопортугальська мова) [36, с. 427-432].

На відміну від португальців, французькі комерсанти мали дещо іншу тактику щодо комерційної транспортівлі дерева пау-бразіл із Бразилії. Вони не облаштовували постійно діючі факторії, оскільки розуміли загрозу нападів на них португальців. Їхні кораблі перебували на рейді біля берегів Бразилії в очікуванні повідомлення про підготовку вантажу стовбурів дерева. Про це, зокрема, свідчать вищезгадувані документальні свідчення Андре Тевета і Жана де Лері [30; 34]. Тевет описав своє життя в Бразилії в 1557 р., крім того, дав описання дерева. Він розповідав, що індіанці займалися заготівлею цієї цінної деревини і транспортували її до місць, де стояли на рейді французькі кораблі. За цю роботу індіанці отримували винагороду у вигляді різних прикрас, одягу та інших дрібних побутових речей [34].

Лері, також, перебував в Бразилії у майже той же самий час, що і Тевет, але свої спогади опублікував пізніше. Він писав, що деревина пау-бразіл була такою твердою, що це дерево було дуже важко рубати. Поряд із цим, у зв'язку з відсутністю тяглових тварин, необхідних для перевезення стовбурів, цю роботу виконувала людина [30].

Вирубка лісів пау-бразіл протягом першої третини XVI ст. сягнула значних масштабів. Французький історик П. Жаффарель звернув увагу на той факт, що неможливо взагалі підрахувати обсяги вирубки червоного дерева в Бразилії, яке йшло на експорт до Європи. Дослідник зазначає, ця деревина коштувала во Франції дуже дорого, тому багато комерсантів прагнули постійно збільшувати експорт пау-бразіл у напрямку їхньої країни [24, с. 79-80].

Зупинимось на розкритті властивостей сандалового дерева. Дерево має декілька різновидів, поширених у різних частинах світу. Один із різновидів дерева був поширений в регіонах тропічної Африки, другий різновид мав своє поширення в Південній Азії, третій різновид зустрічався на території Центральної Америки, особливо на території сучасних країн Нікарагуа і Мексика. Наступний різновид, який був поширений на території Бразилії, має латинську назву – «caesalpinia brasiliensis». Цей різновид червоного дерева португальці назвали терміном «pau de pernambuco», що в перекладі з португальської мови означає «пернамбукове дерево», ареали розповсюдження якого мали найбільшу локалізацію на території сучасного північно-східного бразильського штату Пернамбуку. Цей різновид дерева вважався найбільш цінним для отримання фарбника під назвою «brasilino». Ці дерева росли в густих лісах, які португальські колоністи називали терміном «capoeiras» («капоейраш») [31, с. 41-42].

Серцевина стовбурів пау-бразіл в процесі їхньої промислової обробки розтиралася до стану густого порошку, після чого він насичувався водою й протягом декількох тижнів перебував у стані бродіння. Таким чином, виготовлявся барвник, що застосовувався для фарбування різноманітних тканин у відтінки червоного і рожевого кольорів, виготовлення мініатюр у книгах і документах. Барвник, також, застосовувався для фарбування меблів. В живописі цей фарбник застосовувався менше.

Біологічні властивості дерева пау-бразіл уперше досліджувалися в колективній праці голландських натуралістів, географів Вільяма Пізона, Жоанеса де Лаета і німецького натураліста Георга Маркграфа під назвою «Historia Naturalis Brasiliae», опублікованій у 1648 р. У цій праці, написаній латинською мовою, дерево називається терміном «brasiliensibus». Крім того, подається назва дерева на мові місцевих індіанців тупі – «ibirapitanga», що в перекладі означає «червоне дерево» [32, с. 101-102].

У праці одного з піонерів бразильської географії Айреса Казала «Corografia Brasilica», опублікований в 1817 р., вміщені відомості про три різновиди дерева пау-бразіл: «бразіл-мірім» (*порт.* «brazil-mirim»), «бразіл-ассу» (*порт.* «brazil-assu») або «розадо» (*порт.* «rozado») і «бразілето» (*порт.* «brazileto»). При цьому він вказував у праці, що дерево сорту «бразіл-ассу» («розадо») є найбільш високим і струнким. Рідина, що видобувається із нього, є менш густою і має рожевий колір. Дерево сорту «бразілето» за своїми властивостями незначно відрізняється від сорту «бразіл-ассу». Дерево сорту «бразіл-мірім» має більш товстий стовбур і більш тонку жовтувату кору. Його листя є більш дрібними, а серцевина дерева має більш червоний колір у порівнянні з іншими сортами [18]. Щодо цього останнього сорту дерева, згадуваний історик Поль Жафарель називає його терміном «ібірапітанга-бразіл» («ibirapitanga-brasil»). Воно має листя, схожі на листя самшиту (вічнозелене дерево) і жовтувато-білі квіти. Цей сорт є найбільш цінним. Рідина дерева сорту «бразілето» має посередню якість, у той час, як рідина дерева сорту «бразіл-ассу» має найнижчу цінність і якість. Крім того, французькі комерсанти виділяли ще один сорт дерева пау-бразіл – «жакаранда». Із сорту цього дерева отримували фарбник фіолетових відтінків [24, с. 81].

В умовах, коли португальський король Мануель I був зачарований багатствами Індії, новавідкрита земля Терра-де-Санта-Крус не викликала у нього схожого інтересу. Після демонстрації йому

Гаспаром Лемушем зразків дерева пау-бразіл, король ініціював запровадження системи орендних контрактів для комерсантів, які мали бажання здійснювати комерційне транспортування цього дерева з Бразилії в Європу. Зокрема, про цей факт свідчать бухгалтерські записи канцелярії короля Мануеля I, опубліковані в шести томах «Португальського історичного архіву», виданих у Лісабоні протягом 1903-1908 рр. [15]. Наприклад, у цих записах згадується флорентійський купець Бартоломео Маршионі, який на початку XVI ст. проживав в Лісабоні і мав королівський дозвіл на торгівлю гірким перцем та іншими спеціями з Індії. Далі згадується племінник цього купця Бенедикт Морелі, який мав контракт на експорт цукру з Мадейри строком на 1509-1511 рр. Завдяки цим записам ми дізнаємося про те, що король Мануель I у 1502 р. надав перший трирічний контракт або монопольну концесію на комерційне транспортування пау-бразіл із Бразилії багатому фідальго (дворянину), єврейському купцю, уроженцю Астурії, який прийняв християнську віру, Фернау де Лороньє (Нороньє).

Завдяки королівській грамоті привілеїв (carta de quitação), датованою 26 березням 1498 р, ми дізнаємося про те, що Фернау де Лоронья був поважним кредитором королівської скарбниці. У цій грамоті він позначений у переліку португальських купців під № 95. Ця грамота називала його, також, одним із кредиторів королівської скарбниці [16, с. 244]. Крім того, король жалував цьому заможному купцю громадянство Лісабона з переліком відповідних пільг [28, с. 326]. З цим пожалуванням перед Фернау де Лороньєй відкривалися широкі перспективи заморської торгівлі, завдяки відкриттю нового морського шляху в Індію. В цьому контексті він позиціонує себе не тільки як заможний купець, але і як судновласник, причетний до організації та фінансування морських експедицій у напрямку Індії і Бразилії. За ці дуже цінні послуги Португальському королівству король Мануель I пожалував Фернау де Лороньє 16 січня 1504 р. у пожиттєвий спадок острів Сан-Жуан в Атлантичному океані в якості приватно-спадкового капітанства (домініона), який пізніше став носити ім'я цього іменитого купця (сучасний острів Фернандо-де-Норонья в Атлантичному океані). Цей острів був відкритий португальською ескадрою під командуванням Гонсалу Коельї за участі італійського космографа і лоцмана Амеріго Веспуччі 10 серпня 1503 р. Ця ескадра була організована і профінансована консорціумом купців, серед яких був Фернау де Лоронья. Це спадкове пожалування кожний раз підтверджувалося королівськими грамотами його нащадкам. Острів став центральним збірним пунктом комерційного транзиту дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу.

Згідно королівському концесійному дозволу Фернау де Лоронья зобов'язувався за власний рахунок кожний рік відправляти у напрямку берегів Бразилії торговельну ескадру у складі шести кораблів, щорічно обстежувати кожною із цих ескадр 300 ліг бразильського узбережжя («ліга» в Португалії застосовувалася для вимірювання відстані і дорівнювала шести кілометрам) і облаштувати на цій території укріплений форт-факторію. Термін дії концесії склав три роки. Компенсацію за ці заходи було те, що Фернау де Лоронья протягом першого року дії концесії звільнявся від сплати королівського податку, протягом другого року зобов'язувався сплачувати у королівську казну шосту частину прибутку, а протягом третього року – четверту частину прибутку. Ці відомості присутні у листі Пієтро Рондінелли із Севільї, датованому 3 жовтнем 1502 р. Наведемо уривок із цього листа: «...Король Португалії надав в аренду землю, яку розвідав Амеріго Веспуччі, деяким новим християнам з їхнім зобов'язанням відправляти кожний рік 6кораблів і обстежувати щорічно 300 ліг берега, побудувати укріплений форт на обстеженій території і утримувати його протягом 3 років. Протягом першого роки вони нічого не сплачують, на другий рік сплачують шосту частину прибутку, а на четвертий рік – четверту частину прибутку. За власний рахунок вони транспортують дерево пау-бразіл, рабів і інший прибутковий товар...» [28, с. 255].

Як уже зазначалося вище, після отримання концесії Фернандо де Лоронья на власні кошти у 1503 р. організував ескадру під командуванням капітана-мора Гонсалу Коельї у складі 6 коріблів до берегів Бразилії, яка вирушила з Лісабону. Ескадра досягла зручної для великотоннажних кораблів бухти, названої на честь всіх святих – «Баія-де-Тодуш-ос-Сантуш» (територія сучасного бразильського штату Баія). Далі експедиція прослідувала на південь від бухти Всіх Святих, подолавши 260 ліг. Наприкінці цього відрізку шляху на березі була збудована перша на території Бразилії факторія з метою складування стовбурів пау-бразіл, у якій залишилося 24 озброєних учасників експедиції з запасом продовольства на 6 місяців [28, с. 292]. Якщо відрахувати відстань 260 ліг від бухти Всіх Святих на південний захід, ми фактично потрапляємо в околиці острову Кабу-Фріу, де була, на думку більшості істориків, мореплавцем Амеріго Веспуччі заснована факторія.

Ще одне документальне свідоцтво королівської концесії, наданій Фернау де Лороньє у 1505 р. (діяла 10 років), є доповідь венеціанського купця Лунардо да Са Массера 1506 або 1507 рр. (Relazione di Lunardo da Ca Masser). Наведемо цікавий для нашого дослідження фрагмент цієї доповіді: «...З Нового Світу кожний рік вивозиться 20 тисяч квінталів стовбурів дерева пау-бразіл, які є товстими і дуже важкими... Багато стовбурів відправляється во Фландрію, Кастилію, Італію та інші місцевості. Вартість одного квинталу дерева складає 2.5 дукатів. Контракт на експорт пау-бразіл наданий королем новонаверненому християнину Фернау де Лороньє на 10 років, з вартістю – 4 тисячі дукатів на рік. Кожний рік Фернау де Лоронья за власний рахунок відправляє у напрямку Нового Світу ескадру у складі 6 кораблів з їхніми екіпажами. Дерево транспортується в Лісабон з витратами 0.5 дуката за однин квінтал...» [28, с. 278].

Аналіз цієї доповіді надає нам підстави стверджувати, що королівська концесія Лороньї на експорт пау-бразіл із Бразилії до Європи тривала до 1515 р. Щорічний внесок комерсанта в королівську скарбницю складав чотири тисячі золотих дукатів, при цьому загальний щорічний обсяг експорту пау-бразіл складав орієнтовно

50 тисяч золотих дукатів. Щоб зрозуміти, який був ваговий обсяг експорту дерева, зазначимо, що старопортугальська вагова одиниця «квінтал» в середньовічній Португалії була еквівалентною 58.76 кг ваги. Наведемо, також, повну вагову шкалу, яка застосовувалася в Португалії в середньовічну добу [23, с. 210]:

– 1 квінтал = 4 арроби = 128 арратела = 2048 унції;

– 1 арроба = 32 арратела = 512 унцій;

– 1 аррател = 16 унцій.

Якщо прийняти, що вага одного стовбуру пау-бразіл складала 30 кг або 0.51 квинтала, ми приходимо до висновку, що щорічний ваговий обсяг експорту пау-бразіл вантажними каравелами, судновласником яких був Фернау де Лоронья з його консорціумом, не перевищував 1175.2 тонни деревини або більше 39 тисяч одиниць стовбурів.

Щодо середньовічної грошової одиниці – золотого дукату, яка мала своє поширення в Європі, слід відзначити, що португальським аналогом її була золота монета, яка називалася – «крузадо». Золотий крузадо вміщував у собі у часи короля Жоао III 400 реалів. Крузадо – це була монета, виготовлена із чистого золота в 23.75 карата або 989 проби, вагою 3.614 грама [23, с. 213].

В межах дії 10-річної концесії, у 1511 р. Лоронья разом з португало-італійським консорціумом купців і судновласників организував експедицію вантажного судна «Бретоа» у напрямку Бразилії з метою вивозу чергового вантажу дерева пау-бразіл до Європи. У складі консорціуму були багатий флорентійський купець Бартоломео Маршионі разом з його племінником Бенедиктом Морелі і Франсіско Мартінс [22, с. 97]. Капітаноммором корабля був Крістовам Піреш. До складу екіпажу судна крім капітана-мора входили лоцмани Фернау Ваш, Жоао Лопеш Карвалью, секретар експедиції Дуарті Фернандеш, 13 досвідчених моряків і 18 юнгів. 22 лютого 1511 р. судно відправилось у плавання з Лісабону у напрямку португальської факторії Кабу-Фріу, побудованої на території одноименного острову (сучасний бразильський штат Ріо де Жанейро) Географічні координати острову Кабу-Фріу: 23°00’ південної широти; 41°59’ західної довготи. Документ називає управляючим (фейтором) факторії Жоао де Брагу [22, с. 109].

Експедиція досягла вказаної факторії 26 травня 1511 р. Відомості про перебіг експедиції надає вищезгадуваний її судовий журнал «Livro da nau «Bretoa». У цьому судовому журналі є запис, що корабель тримав курс у напрямку «терра ду бразіл» («terra do brazyll») [22, с. 97]. Цей факт говорить про те, що вже у 1511 р. нововідкриту землю португальці стали називати на честь цінного сорту сандалового червоного дерева, яке росло на її берегах. На борт корабля було завантажено 5009 стовбурів пау-бразіл або, орієнтовно, 2554 квінтала (150 тонн) деревини [22, с. 106-107]. Якщо скористатися свідченням, яке залишив венеціанський купець Лунардо да Са Массер, що вартість одного квинтала дерева складала 2.5 золотих дукатів, ми приходимо до висновку, що загальна експортна вартість вантажу пау-бразіл, не враховуючи витрати на транспортування, склала, орієнтовно, 6385 золотих дукатів.

Крім того, португальці взяли на борт 36 індіанців, 15 папуг, 16 диких котів (maracayas), 3 мавпи – макаки, 15 мавп – сагуїв, 16 черепах та ін. [22, с. 107-109]. Після завантаження деревини, туземців, тварин і птахів, корабель 29 липня вирушив до Лісабону, якого досяг у кінці жовтня.

Португальська корона жалувала привілеї на експорт пау-бразіл із Бразилії в Європу і іноземним комерсантам. Офіційний документ свідчить про пожалування таких привілеїв німецьким комерсантам 6 жовтня 1503 р. Грамота оговорювала, що німецькі комерсанти отримали право торгувати спеціями із Індії і деревом пау-бразіл із Бразилії. За цей привілей вони зобов’язувалися сплачувати лише акцизний збір «сісу» (*порт.* – «sisa»). Документ вміщено на сторінці 25 королівської канцелярської книги № 22 [20].

Цікаві для нашого дослідження відомості ми отримуємо завдяки аналізу перебігу першої військово-колонізаційної експедиції капітана-мора Мартіма Афонсу де Соузи 1530-1532 рр. до берегів Бразилії. Експедиційний щоденник учасника цієї експедиції Перу Лопеша де Соузи, рідного брата Мартіма Афонси, свідчить, що португальці в акваторії Бразилії захопили французький корабель з контрабандою дерева пау-бразіл, який за наказом капітана-мора у якості трофею з листами для короля і полоненими французами був відправлений із бухти Пернамбуку в Португалію з вантажем червоного дерева під командуванням Жоао де Соузи 24 лютого 1531 р. [22]. Цей факт згадується у листі Мануеля де Алпоїма від 24 лютого того ж року, написаному в Пернамбуку і адресованому дворянину-фідальго Діогу Вашу, який перебував на посаді королівського альмошаріфа (комірника) арсеналу Гвінеї і Індії в Лісабоні. Лист зберігається в архіві Торре-ду-Томбо. У цьому листі надається описання захопленого корабля і вказується, що він «був завантажений деревом пау-бразіл» [29, с. 138].

Спочатку трофейний корабель прибув в Алгарву, де перебував до кінця червня 1531 р., потім взяв курс у напрямку португальського міста Віла-Нова-де-Портімао, де відбулося розвантаження дерева пау-бразіл. Фейтором митниці вказаного міста був Діогу де Олівейра, якому була доручена операція по розвантаженню дерева і послідуючим його продажем. Розвантаження дерева, як свідчить регламентна книга цієї операції «Livro que se fez da descarrega da não franceza que estava neste porto carregada de brasill delRey noso Senhor», відбувалося за присутності секретаря митниці [29, с. 139].

Згідно вказаній регламентній книзі, розвантаження дерева розпочалося 10 липня. Всього було розвантажено 2768 стовбурів. Загальна вага вантажу склала 927 квінталів і 1.5 арроби. Вартість вантажу склала від 800 до 900 реалів за один квінтал деревини або від 2 до 2.25 золотих крузадо [29, с. 139-140].

Дерево перезавантажувалося у вантажні човни по 50 стовбурів і транспортувалося до місця зберігання, де нотаріус фіксував точну кількість доставленого дерева. Після завантаження комори вона зачинялася на два замки. При цьому, один ключ був у керівника митниці (у даному випадку, у Діогу де Олівейри), а другий ключ був у секретаря митниці. Всі особи, які були за-

діяні в операції розвантаження, транспортування і складування дерева пау-бразіл, обов'язково складали присягу про те, що вони будуть сумлінно виконувати доручені ним обов'язки. Вантаж до місця зберігання супроводжував алькайд (голова) міста.

Висновки дослідження. Шляхом аналізу першоджерел з'ясовано, що після відкриття Бразилії у 1500 р. і перших розвідувальних експедицій до її берегів, фінансування яких переважно забезпечувалося на кошти приватних комерсантів, нововідкрита земля стала відомою в Європі завдяки поширенню на її просторах тропічних лісів сандалового червоного дерева «caesalpinia echinata» або «пау-бразіл». Португальці зробили це дерево основою початкової фази економічної експансії Португалії в Новому Світі. Формою економічної експансії португальців на територію Бразилії протягом першої третини XVI ст. був своєрідний «обмін» – «ескамбо». Така форма економічних відносин португальців з туземним населенням Бразилії дозволяла пропонувати своєрідну винагороду індіанцям шляхом обміну португальських металевих і скляних виробів на фізичну працю туземців та отримувати від них продовольство, дерево пау-бразіл і інші необхідні товари. В цих умовах рабства індіанців ще не існувало.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильський рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М: Весь мир, 2007. – 384 с.
13. Слёзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слёзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Alguns documentos do archive nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguezas. – Lisboa: Imprensa Nacional, 1892. – 555 p.
15. Archivo historico portuguez: Em 6 vol. – Lisboa: Typographia de Calçada do Cabra, 1903-1908.
16. Archivo historico portuguez: Em 6 vol. – Lisboa: Typographia de Calçada do Cabra, 1903-1908. – Vol. 1. – 478 p.
17. Barros J. Decada primeira da Asia / J. Barros. – Lisboa: Impressa per Jorge Rodriguez, 1628. – 430 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/21935
18. Casal M.A. Corographia brasilica / M.A. Casal. – Rio de Janeiro: Na impressão regia, 1817. – 420 p.
19. Castanheda F.L. Historia do descobrimento e conquista da India pelos portugueses: Em 8 livros. – Coimbra, 1551-1561. – Livro 1. – 202 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/15294
20. Chancelaria de D. Manuel. – Livro 22. – Fl. 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aatt.org
21. Correa G. Lendas da India: Em 4 T. / G. Correa. – Lisboa: Na typographia da Academia Real das Sciencias, 1858. – T. 1. – 492 p.
22. Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
23. Edelweiss F. O arrendamento da terra de Vera Cruz e as expedições particulares / F. Edelweiss // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1970. – Vol. 287. – P. 201-216.
24. Gaffarel P. Histoire du Bresil Français au seizieme siecle / P. Gaffarel. – Paris: Maisonneuve et C., Libraires-Editeurs, 1878. – 512 p.
25. Gama J.B.F. Memorias historicas da provincia de Pernambuco: Em 4 T. / J.B.F. Gama. – Pernambuco: Na typographia de M.F. de Faria, 1844. – T. 1. – 302 p.
26. Goes D. Chronica do serenissimo o senhor rei D. Manoel / D. Goes. – Lisboa: Na officina de Miguel Manescal da Costa, 1749. – 609 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://purl.pt/288
27. Heyd W. Histoiren du commerce du Levant au moyen-age: Em 2 T. / W. Heyd. – Leipzig: Otto Harrassowitz, Libraire-Editour, 1885-1886. – T. 2. – 800 p.
28. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / J. Cortezão, C.M. Dias, M.L. Mendonça M.L. e outros. – Porto: Litografia Nacional, 1923. – Vol. 2: A epopeia dos litorais. – 440 p.
29. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J. de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
30. Léry J. Histoire d'un voyage faict en la terre du Bresil, autrement dite Amerique / J. Léry. – Geneve: Antoine Chuppin, 1578. – 437 p.
31. Marchant A. Do escambo a escravidão. As relações economicas de portugueses e indios na colonização do Brasil (1500-1580) / A. Marchant. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1943. – 205 p.
32. Pison G., Marcgraf G., Laet J. Historia naturalis Brasiliae / G. Pison, G. Marcgraf, J. Laet. – Amstelodami: Apud Lud. Elzevirium, 1648. – 300 p.

33. Simonsen R.C. Historia economica do Brasil (1500-1820) / R.C. Simonsen. – Brasilia: Senado Federal, 2005. – 590 p.
34. Thevet A. Les singularitez de la France antarctique / A. Thevet. – Paris: Maisonneuve, Libraires-Emteubs, 1878. – 462 p.
35. Varnaghen F.A. Carta de mestre João Physico d'el Rei, para o mesmo Senhor. De Vera Cruz ao 1º de Maio de 1500 / F.A. Varnaghen // Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil. – 1885. – T. 5. – P. 364-366.
36. Varnhagen F.A. Historia geral do Brazil: Em 2 T. / F.A. Varnaghen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – T. 1. – 496 p.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

«ЭСКАМБО» КАК ПЕРВИЧНАЯ ФОРМА КОЛОНИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПАНСИИ ПОРТУГАЛИИ НА ТЕРРИТОРИЮ БРАЗИЛИИ НА ПРОТЯЖЕНИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVI ВЕКА

Аннотация
В статье раскрыто содержание первичной формы колониальной экономической экспансии Португалии на территорию Бразилии на протяжении первой трети XVI века – «эскамбо». Указано, что эта форма экономических отношений представляла собой выплату вознаграждения португальцами туземному населению посредством обмена металлических и стеклянных изделий на физический труд индейцев с целью получения от них ценной породы сандалового красного дерева пау-бразил, других товаров и продовольствия. Выяснено, что в этих условиях рабства индейцев ещё не существовало. Осуществлено сравнение португальской и французской тактики складирования и коммерческого транспортирования дерева пау-бразил из Бразилии в Европу. Освещена миссия купца и судовладельца Фернау де Лороньи в контексте получения ним первой королевской концессии на монопольный экспорт дерева пау-бразил и Бразилии.
Ключевые слова: Бразилия, экспансия, эскамбо, фактория, пау-бразил, концессия.

Kryazhev P.V.
Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

THE «ESCAMBO» AS INITIAL FORMA OF PORTUGAL'S COLONIAL ECONOMIC EXPANSION ON THE TERRITORY OF BRAZIL DURING THE FIRST THIRD OF THE XVI CENTURY

Summary
In the article we discovered the contents of initial forma of Portugal's colonial economic expansion on the territory of Brazil during the first third of the XVI century – «escambo». We indicated that this forma of economical relationship presented a reward payment by the portugueses for the natives. This reward payment was realized by means of exchange of the metallic and glass artifacts on the manual labour of the indians with aim of receiving valuable breed of red sandalwood pau-brazil, other goods and provisions. We found out that in this conditions slavery of the indians didn't existed. We compared portuguese and french tactics of the warehousing and commercial transportation of wood pau-brazil from Brazil towards Europe. We have covered a mission of the merchant and vessel owner Fernao de Loronha in the context of receiving by him the first royal concession on exclusive export of wood pau-brazil from Brazil.
Keywords: Brazil, expansion, escambo, factory, pau-brazil, concession.

УДК 614.2:351.77(477.54-25)«188/191»

ВНЕСОК МУНІЦИПАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ МІСТА ХАРКОВА У СИСТЕМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Мясникова А.С.
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

У статті розкривається соціальний аспект діяльності Харківських муніципальних органів влади в кінці XIX – на початку XX ст. в контексті охорони здоров'я та задоволення санітарно-гігієнічних потреб харків'ян, який є одним з основних і включає в себе головні позиції розвитку благоустрою міста та комфортного життя його мешканців. Дана стаття обумовила комплексне застосування загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Серед перших використані методи аналізу, синтезу фактів та джерел, структурно-системний метод. Серед других – порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний. Аналізується санітарна ситуація Харкова. Підкреслюється, що хоча асигнування на вирішення даних потреб міста були дуже незначними, а багатомільйонні займи інколи ігнорували першочергові потреби населення, харківські управлінці зробили великий внесок у розвиток охорони здоров'я населення.

Ключові слова: муніципальні органи влади, місто Харків, сфера охорони здоров'я, медичні заклади, захворювання.

Постановка проблеми. Серед багатьох проблем, які потребують вирішення в ході реформування самоврядування в Україні, є підвищення ефективності управління та взаємодії між його установами різного рівня. Саме тому використання досвіду функціонування харківської муніципальної влади є важливим для створення сприятливих умов розвитку самоврядних структур у наш час. На окрему увагу заслуговує аналіз соціальної діяльності харківського самоврядування та висвітлення внеску Харківської Думи та Управи у систему охорони здоров'я.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасні науковці приділяють значну увагу питанням самоврядних структур Харкова. Зокрема, дослідники А.Л. Антонов, В.Л. Маслійчук, А.Ф. Парамонов [1], О.М. Головко [2], В.М. Токарєв [8], О.Н. Ярмиш [9] у своїх дослідженнях розглядають становлення та функціонування муніципальної влади Харкова, зосереджуючись переважно на результативних аспектах діяльності Харківської Думи і Управи та ефективній політиці гласних.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті дослідження тематики поданої статті маловивченими є конкретні етапи покращення епідеміологічного, санітарного стану міста, попередження інфекційних захворювань населення.

Мета статті. Висвітлення основної діяльності органів Харківського самоврядування в сфері охорони здоров'я в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Важливою сферою діяльності Харківських муніципальних органів влади безумовно є забезпечення системи охорони здоров'я на високому рівні. Харківська міська влада всебічно сприяла будівництву, облаштуванню та фінансуванню лікарень міста.

Зокрема, на утримання Харківської міської Олександрійської лікарні в 1889 р. Думою було асигновано 21 000 руб., додаткове асигнування становило 10 000 руб. [5, с. 297, 370].

Головним здобутком Харківської міської дитячої лікарні стало асигнування міським Управлінням, яке у 1889 р. склало грошову суму у розмірі 12 325 руб. 75 коп. [5, с. 380]. Крім цього на утримання та ремонтні роботи Харківської міської дитячої лікарні було асигновано містом – 11 747 руб. 60 коп. [6, с. 489].

Хоча в архівних джерелах бачимо і протилежні цифри. Міська влада Харкова в кошторисі витрат на 1901 р. виділила 27 615 руб. на заходи, спрямовані на покращення загальних санітарних умов міста, на 1902 р. за цією статтею значиться сума 27 685 руб. І в першому, і в другому випадках дані суми складали лише 1% від всіх міських витрат [4, арк. 176]. Звісно, що дана сума є критично малою. Наведені цифри є сумною дійсністю того, в якому коефіцієнті перебувало фінансування щодо подолання санітарних недоліків міста. Але і ця, зазначена в кошторисі сума, не була повністю витрачена на санітарну організацію міста. Зокрема, зі звіту за 1901 р. дізнаємося, що неопосередковано на санітарні заходи було витрачено 19 642 руб (із запланованих 27 615 руб.), інші кошти пішли на утримання скотопригінного та кіннопригінного двору, що не мало ніякого відношення до санітарної організації [4, арк. 176].

Натомість міський голова О.К. Погорілко засвідчував, що ніколи зі сторони Харківського міського управління не було такої напруженої роботи в сфері задоволення санітарних потреб міста. Він наводить такі приклади: при Олександрійській лікарні збудовано новий двоповерховий корпус, для того, щоб очистити в самій лікарні палати для ізоляції інфекційних хворих (виділено 40 000 руб.). У Миколаївській лікарні облаштовані два бараки для ізоляції заразних хворих на 100 осіб і окремий павільйон на 24 особи. У дитячій лікарні з'явився новий двоповерховий корпус для ізоляції хворих дітей. В санітарній лабораторії було встановлено ще одну посаду хіміка для здійснення необхідного аналізу медикаментів. При скотобійні облаштовувалися приміщення для ізоляції хворих тварин, тощо [7, с. 7]. При цьому підкреслювалося, що на всі ці заходи витрачено більше 200 000 руб. [7, с. 6].

З огляду на те, що Олександрійська, Миколаївська та дитяча лікарня були чи не єдиними основними медичними закладами міста, і виділяти грошові асигнування на утримання цих лікарень було першочерговою справою муніципальних ор-

ганів влади, можна стверджувати, що для великого міста ці кроки не були досить значущими.

Наприклад, відомо, що стан, в якому знаходилась міська дитяча лікарня імені князя Кропоткіна, яка повністю залежала від опіки та асигнувань міського управління значно критикувався редакцією «Харківських Губернських Відомостей». По-перше, приміщення дитячої міської лікарні першочергово мало інше призначення: головний корпус лікарні був квартирою губернатора, а тому непридатним для потреб медичного закладу. По-друге, у 1893 р. лікарню було затоплено, подекуди вода доходила до стелі, а тому приміщення стало занадто сирим, а стелі провисли. По-третє, лікарня не мала власної часовні, секційної кімнати та резервного приміщення, куди б можна було перевести хворих на випадок, наприклад, ремонтних робіт.

15 червня 1903 р. в дитячій лікарні було проведено ревізію лікарняним інспектором, який надав невтішне заключення з приводу придатності міської дитячої лікарні. Обслуговуючи 200-х тисячне населення м. Харкова, дитяча лікарня не задовольняла необхідних умов лікарняної гігієни в плані облаштування приміщення та надання основних необхідних приладів. Скарлатинне відділення випускало брудну воду з ванн без обеззараження, чим забруднювало р. Харків та розповсюджувало інфекційні захворювання.

На той час піклувальна рада лікарні вже зверталась до Харківської Думи 18 травня 1902 р. з приводу того, що подальше функціонування лікарні в такому стані неможливе. На дане клопотання Піклувальної ради 29 травня 1902 р. Харківська Дума відповіла, що стан дитячої лікарні не погрожує хворим та мешканцям міста, а отже може безперешкодно продовжувати функціонувати [7, с. 13].

Натомість, у лікарні не було можливості повноцінного провітрювання в палатах, бо була відсутня штучна вентиляція, із підвалу проникали гази, приміщення для медичних сестер були занадто сирі, і зустрічалися непоодинокі випадки захворювання медичного персоналу. Відсоток смертності серед хворих доходив до 10%, вигрібні ями були облаштовані занадто примітивно і знаходилися неподалік від тифозного відділення. За таких обставин важко говорити про безперешкодне функціонування закладу, а тому дитяча лікарня мала всі права чекати від міського Управління кардинальної реорганізації. У той час зазначалося, що муніципалітет більшу увагу на даний момент приділяє облаштуванню критих ринків, мощенню тротуарів та Університетської гірки бергенгеймовськими плитками [7, с. 28].

Зі свого боку міська влада контролювала витрати лікарень. Наприклад, за постановою Харківської Думи на операційні витрати Олександрійської лікарні Управою виділялися кошти в розмірі 500 руб., після витрачення яких надавався звіт в Управу. Всі великі витрати лікарні відбувалися тільки з дозволу Управи, після надання рахунків та постанов Ради лікарні про їх необхідність. Натомість жодні витрати не могли здійснюватися Управою без відома Ради лікарні [3, арк. 6, 7].

Наприклад, за клопотанням Піклувальної Ради Олександрійської лікарні, Харківська Дума розглянула питання надання понадштатних грошових асигнувань на нагородну допомогу на честь свята Різдва Христового та Святого Великодня. Постановою Харківської Думи від 16 грудня 1905 р. все ж таки було виділено допомогу персоналу в розмірі 50% щомісячної заробітної платні [3, арк. 24 зв.].

Також проблема інфекційних захворювань, їх попередження серед харків'ян посідала вагоме місце у діяльності харківського муніципалітету.

Слід відзначити, що заходи для подолання інфекційних хвороб в 1889 р. були для м. Харкова незадовільними. В місті окрім існуючих інфекційних хвороб: дифтерії, скарлатини та корі, розвивались у доволі великих масштабах епідемія брюшного тифу та інфлюенції. Хоча раніше і були поодинокі випадки цих хвороб, в 1889 р. брюшний тиф прийняв форми доволі розвинутої епідемії. На ці проблеми звернуло увагу «Медичне товариство» міста, яке разом із Санітарним відділенням проводило заходи по дезінфекції в тих місцях, де були виявлені випадки захворювань.

В момент спалаху епідемії (серпень, вересень 1889 р.) Олександрійська лікарня була переповнена хворими. Тому було асигновано 3 000 руб. сріблом на оренду спеціального приміщення для ізоляції хворих. Що ж стосується інфлюенції, то ніяких особливих запобіжних заходів вжито не було. В 1889 р. сильнішими, ніж у 1888 р. були і епідемії дифтерії, корі та скарлатини, збільшились смертельні випадки від цих хвороб. Запобіжні заходи, а також заходи для подолання інфекційних хвороб полягали у наступному: ізоляція хворих і дезінфекція уражених інфекцією речей та приміщень.

Для ізоляції хворих Харківське міське Управління мало два лікарняних заклади: Олександрійську та дитячу лікарні. Стосовно дезінфекції, то вона проводилась у випадках виявлення хвороби, а також в якості запобіжного заходу в місцях великого скупчення людей: школах, притулках, тюрмах. Для проведення дезінфекційних робіт в наявності були 5 дезінфекторів, які протягом року проводили окрім зазначених робіт санітарно-дезінфекційні роботи за межами житлових приміщень, а саме: дезінфекцію набережних, вулиць, площ, спалення заражених речей.

Стосовно заходів для запобігання та попередження інфекційних хвороб взагалі, то Санітарним відділенням проводилося:

1) Огляд приватних приміщень та дворів за скаргами мешканців за дорученням Харківської Управи. При цьому нагляд за чистотою міста – вважався обов'язком міської поліції.

2) Облаштування нічліжних притулків. В 1889 р. це питання вирішувалось краще ніж в 1888 р. Харківською Думою було виділено місце для облаштування великого двоповерхового приміщення, де могли розташуватись безпритульні.

3) Облаштування скотобійні. У зв'язку із незадовільним станом приватних скотобійнь, розташованих на окраїнах м. Харкова, а також з неможливістю проводити нагляд та огляд м'ясних продуктів, Харківська Дума постановою від 20 вересня 1888 р. визнала за необхідне облаштування в м. Харкові міської суспільної скотобійні і асигнувала для вирішення цього питання 3 000 руб. Крім цього, Харківська Управа звернулась до московських інженерів, які зробили план такого будівництва.

4) Огляд базарів і запобігання порушення санітарних норм та правил продажу продуктів. Боротьба з продажем неякісних товарів.

5) Очищення міста від нечистот, клопотання про облаштування каналізації.

6) Дозвіл на відкриття та переоблаштування фабрик та заводів з огляду на санітарну та гігієнічну важливість цього питання.

7) Перевірка якості водопровідної води [5, с. 29-32].

Висновки і пропозиції. Таким чином, харківські муніципальні органи влади приділяли увагу розвитку сфери охорони здоров'я міста. Міське самоврядування в кінці XIX – на початку XX ст. стоячи перед вирішенням великої кількості питань побутового характеру намагалась гідно впоратися з вирішенням складних питань спалаху епідемій та утримання лікарень. Але виділених коштів часто було замало для здійснення кардинальних змін.

Список літератури:

1. Антонов А.Л. История Харьковского городского самоуправления, 1654-1917 / А.Л. Антонов, В.Л. Маслийчук, А.Ф. Парамонов; Харьк. обл. обществ. об-ние «Сокол 2000», Харьк. част. музей гор. усадьбы. – Х.: Регион-информ, 2004. – 191 с.
2. Головко О.М. Харківське міське самоврядування у 1893-1917 роках: Автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 Історія України / О.М. Головко. – Х.: Б. в., 1997. – 18 с.
3. Державний архів Харківської області (Далі – ДАХО). – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 87.
4. ДАХО. – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 362.
5. Отчёт о деятельности Харьковского городского общественного управления за 1889 год. – Х.: Типо-литография М.М. Гордона, 1890. – 528 с.
6. Отчёт о деятельности Харьковского городского общественного управления за 1888 год. – Х.: Типо-литография М.М. Гордона, 1889. – 665 с.
7. Разъяснение Харьковской Думе Городского Головы по поводу нареканий на городское управление, высказанных в Харьковских Губернских Ведомостях. Х.: Типография и Литография Н.В. Петрова, 1903. – 72 с.
8. Токарев В.Н., Бурмака В.П. О некоторых аспектах харьковского городского самоуправления в конце XIX – начале XX ст. / В.Н. Токарев, В.П. Бурмака // Наукові праці [Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум»]. – Х., 1996. – Вип. I. – С. 3-8.
9. Ярмиш О.Н. Харківське міське самоврядування на зламі століть: XIX-XX і XX-XXI. Досвід історії та сучасності / О.Н. Ярмиш, О.М. Головко. – Х.: Нац. ун-т. внутр. справ, 2004. – 372 с.

Мясникова А.С.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

ВКЛАД МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ ГОРОДА ХАРЬКОВА В СИСТЕМУ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация
В статье раскрывается социальный аспект деятельности Харьковских муниципальных органов власти в конце XIX – начале XX в. в контексте здравоохранения и удовлетворения санитарно-гигиенических нужд харьковчан, который является одним из основных и включает в себя ключевые позиции развития благоустройства города и комфортной жизни его жителей. Данная статья обусловила комплексное применение общенаучных и специальных исторических методов. Среди первых использованы методы анализа, синтеза фактов и источников, структурно-системный метод. Среди вторых – сравнительно-исторический, проблемно-хронологический. Анализируя санитарную ситуацию Харькова, следует отметить, что хотя ассигнования на решение данных потребностей города были очень незначительными, а многомиллионные займы иногда игнорировали первоочередные потребности населения, харьковские управленцы внесли большой вклад в развитие здравоохранения города.
Ключевые слова: муниципальные органы власти, город Харьков, сфера здравоохранения, медицинские учреждения, заболевания.

Mjasnikova A.S.
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

CONTRIBUTION OF MUNICIPAL AUTHORITIES KHARKOV'S CITY IN THE HEALTH PROTECTION SYSTEM (END OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY)

Summary
In the article the social aspect of activity of the Kharkov city governments of power opens up in the end XIX – beginning of XX of century, in the context of health protection and satisfaction of sanitary-hygienic needs of Kharkov, that is one of basic and plugs in itself key positions of development of equipping with modern amenities of city and comfort life of his habitants. This article stipulated complex application of scientific and special historical methods. Among the first the methods of analysis, synthesis of facts and sources, are used. Among the second – comparatively-historical, problem-chronologic. Analyzing the sanitary situation of Kharkov, it should be noted that although assignation on the decision of these necessities of city were very insignificant, and multimillion loans ignored the primary necessities of population sometimes, Kharkov officials brought in a large contribution to development of health protection of city.
Keywords: city governments of power, city Kharkov, sphere of health protection, medical establishments, diseases.

УДК 903.25:7.012.017.4«01/03»

КОЛІРНІ ГАМИ КОМПОЗИЦІЙ НАМИСТИН В ЖІНОЧИХ ПІЗНЬОСАРМАТСЬКИХ ПОХОВАННЯХ

Олійник Г.О.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Дослідження кольорів намистин, що знайдені у похованнях, може надати свідчення естетичних уявлень і норм давніх суспільств. Вивчення часового та просторового поширення окремих кольорів намистин не виявляє закономірностей їх розповсюдження. Аналіз сукупностей кольорів намистин в окремих похованнях, навпаки, є інформативним. Підрахунок намистин різних кольорів дозволяє виокремити чотири види колірних композицій у жіночих пізньосарматських похованнях: монохромні, двоколірні, триколірні, багатоколірні. Кількісне співвідношення багатоколірних з іншими видами композицій демонструє більшу розповсюдженість перших протягом всього існування пізньосарматської культури.
Ключові слова: намистини, колір, колірні гами, монохромія, двоколірна композиція, триколірна композиція, багатоколірність, пізньосарматська культура.

Постановка проблеми. Невід'ємною частиною поховальної обрядовості більшості давніх суспільств є поховальний костюм. В більшості випадків дослідження поховань через дію природної деструкції (знищення органічних матеріалів) до дослідників потрапляє лише частина костюма, що представлена прикрасами. Однією з категорій котрих є такий масовий матеріал, як намистини.

Намистини можуть бути охарактеризовані такими формальними ознаками як матеріал, форма, пропорції, напрями каналу отвору, орнамент, колір з прозорістю (ознаки перераховані в довільному порядку). Та лише колір є єдиною соціонормативною ознакою, а його дослідження може бути джерелом для визначення факторів, які впливають на формування норм поведінки, соціальної переваги у суспільстві. Не дивлячись на гносеологічний потенціал такої ознаки намистин, як колір дослідниками відводиться йому другорядна роль.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зручність опрацювання такого масового матеріалу як намистини потребує його попередньої систематизації. Так на сучасному етапі вивчення намистин співіснують як «морфологічні», так і «техніко-морфологічні» систематизації. До «морфологічних» відносяться аналіз М. Д. Полубояріновой кам'яних намистин Болгара та Золотої Орди [1, с. 20-52] та С. В. Трифанової намистин Саяно-Алтаю [2, с. 86-94]. Прикладами «техніко-морфологічними» систематизації є аналіз Е. А. Хайрединовою намистин з могильника Дружнє [3], Е. К. Столяровою намистин з могильника Бельбек IV [4], О. С. Румянцевою намистин населення Середньої Оки [5, с. 5-8], Н. В. Тереховою намистин середньоцнінської Мордви [6, с. 35-90] та Р. Р. Русланової намистин Уфімсько-Більського межиріччя [7, с. 10-15]. Таким чином, пострадянській традиції вивчення намистин міцно укорінився примат матеріалу та технології виробництва, як ознак групування та типоутворення намистин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначених вище наукових доробка не виствітлювалися питання кольору та колірних гам композицій намистин у похован-

нях. Однак така ознака, як колір може надавати інформацію не лише про походження і час виготовлення скляних виробів (за допомогою вивчення хімічного складу цих виробів), але й про закодовані носіями культури сенси, що можуть відображатись зміні колірної гами намистин. Виходячи з цього **мета статті** полягає в аналізі кольорів та колірних гам композицій намистин, що походять з жіночих пізньосарматських поховань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження були залучені поховання, що не були пограбовані, серед поховального інвентарю містили надійні хроноіндикатори, таку категорію знахідок, як намистини та походили з території сучасних Угорщини, Румунії, Республіки Молдова, України та Російської Федерації. Вказаним методичним вимогам відповідали 39 поховань, серед яких: Абганерово II к. 13, п. 1 [8, с. 101-104] – Жовтневий р-н, Волгоградська обл., Російська Федерація; Бокани п. 5, п. 6, п. 9, п. 10, п. 17 [9, с. 49-65] – Фалештський р-н, Республіка Молдова; Височино V к. 2, п. 2 [10, с. 63-64] – Азовський р-н, Ростовська обл., РФ; Джармата II п. 26 [11, с. 196-198] – повіт Тіміш, Румунія; Дивізія к. 2, п. 1 [12, с. 2-4] – Татарбунарський р-н, Одеська обл., Україна; Дружне склеп 18, п. В; м. 21, п. Е; м. 24, склеп 58 п. С; склеп 66, п. А; склеп 66, п. В; м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус); м. 67, пв. підбій, п. 2; м. 73, пв. підбій, п. В; м. 73, пд. підбій, п. D; склеп 78, п. D; склеп 84, п. А, D [13, с. 18-22, 27-36] – Сімферопольський р-н, АРК, Україна; Дудештій-Векі п. 2 [11, с. 178] – повіт Тіміш, Румунія; Лучисте склеп 55, п. 2 [14, с. 279-281] – Алуштинська міська рада, АРК, Україна; Мако-Пап-хат I п. 2, п. 14 [15, с. 253-255, 258-259] – медьє Чонград, Угорщина; Мічурінське склеп 1, п. 1 [16, с. 51-66] – Білогірський р-н, АРК, Україна; Нагавський II к. 11, п. 1 [17, с. 179-182] – Котельниківський р-н, Волгоградська обл., РФ; Нейзац склеп 17, п. 1, п. 2 [18, с. 299-326], м. 103 (два похованих), м. 208, п. 1, п. 2 [19, с. 31-55], м. 156 [20, с. 343-346] – Білогірський р-н, АРК, Україна; Новоолександрівка I к. 20, п. 1 [21, с. 217-220] – Азовський р-н, Ростовська обл., РФ; Пашкани п. 1 [22, с. 31-35] – Криулянський р-н, Республіка Молдова; Трушень п. 1 [23, с. 179-185] – муніципій Кишинева, Республіка Молдова; Хунедоара-Тімішане п. 17 [11, с. 207-208] – повіт Арад, Румунія; Чотири брати к. 3, п. 7 [24, с. 71-77] – Аксайський р-н, Ростовська обл., РФ.

На початку дослідження в кожному залученому похованні були підрахованні в кількісному та відсотковому співвідношенні намистини кожного кольору сучасного колірного спектру. Кольори при цьому були сгруповані в 9 кольорових гам: білу (включає усю шкалу відтінків від прозорого до білого), чорну, червону (включає усю шкалу відтінків червоного), помаранчеву (включає усю шкалу відтінків помаранчевого), жовту (включає усю шкалу відтінків жовтого), зелену (включає усю шкалу відтінків зеленого), блакитну (включає усю шкалу відтінків блакитного), синю (включає усю шкалу відтінків синього), фіолетову (включає усю шкалу відтінків фіолетового).

В результаті підрахунків серед поховань утворились чотири групи (рис. 1), які розрізняються характером колірних композицій (– це сукупність кольорових плям, які організовані з якої-небудь закономірності і розраховані на естетичне задоволення) намистин:

До першої (I) групи увійшли поховання в яких колірні композиції є монохромними (домінує один колірний тон (+ декілька сусідніх кольорів, що сприймаються як відтінки основного). Дана група об'єднує сім поховань: по одному похованню з домінуванням зеленої та помаранчевої гам, п'ять поховань, що містили намистини переважно синьої гами.

Так, поховання з комплекса Нагавський II к. 11, п. 1 містило 100% (1105 екз.) намистин зеленої гами. А 93,3% (15 екз.) намистин з комплекса Чотири брати к. 3, п. 7 відносились до помаранчевої гами. Що ж до інших 6,7% (1 екз.) намистин з даного поховання, то визначити їх колірну гаму не видалось можливим.

Чотири поховання де майже на 100% домінує синя гама походять з кримського регіону. Так серед них: Дружне с. 66, п. А (загальна кількість намистин у похованні – 20 екз.): намистин кольорів синьої гами – 20 екз. (100%); Дружне с. 84, п. А (81 екз.): намистин кольорів синьої гами – 80 екз. (98.8%), неможливо визначити колірну гаму 1 екземпляра (1,2%); Дружне с. 18, п. В (42 екз.): намистин кольорів білої гами – 1 екз. (2,4%), синьої – 41 екз. (97,6%); Дружне с. 78, п. D (32 екз.): намистин кольорів зеленої гами – 1 екз. (3,1%), синьої – 31 екз. (96,9%).

Усі чотири поховання, окрім того, що розташовані на одному могильнику, датуються IV ст. н. є. Ймовірно, в даному випадку мова може йти про якісь регіонально-часові особливості складання колірних гам намистин у похованнях.

Також умовно до монохромних колірних композицій можна віднести і композицію з комплекса Бокани п. 17, що походить з території між ріками Дністр та Прут. Адже загальна кількість намистин у похованні – 32 екз., з яких: намистин кольорів синьої гами – 11 екз. (34,4%), блакитної – 18 екз. (56,2%). Неможливо визначити колірну гаму 3 екземплярів (9,4%).

Друга група (II) колірних композицій може бути охарактеризована як двоколірна і включає вони лише два поховання. До них можна віднести комплекс Джармата II п. 26 (59 екз.), що містить намистин кольорів синьої гами – 17 екз. (28,8%), червоної – 42 екз. (71,2%). Та комплекс Дружне с. 84, п. D (37 екз.), в якому намистин кольорів помаранчевої гами – 9 екз. (24,3%), синьої – 27 екз. (73%), неможливо визначити гаму 1 екземпляра намистин (2,7%).

Наступні чотири поховання увійшли до третьої групи (III), що може бути названа триколірною. Слід відзначити той момент, що у всіх колірних композиціях з поховань даної групи домінує якийсь один колір – намистини цього кольору займають більш як 72% від загальної кількості намистин у похованні.

Так у комплексі Дудештій-Векі п. 2 переважають намистини білого кольору – 84,9% (423 екз.). Щодо інших намистин, то вони розподілились наступним чином: намистин кольорів зеленої гами – 1 екз. (0,2%), синьої – 73 екз. (14,7%), колірну гаму 1 екземляру (0,2%) неможливо визначити.

Зелений колір переважає в композиціях комплексів Дружне м. 21, п. Е (130 екз., з яких:

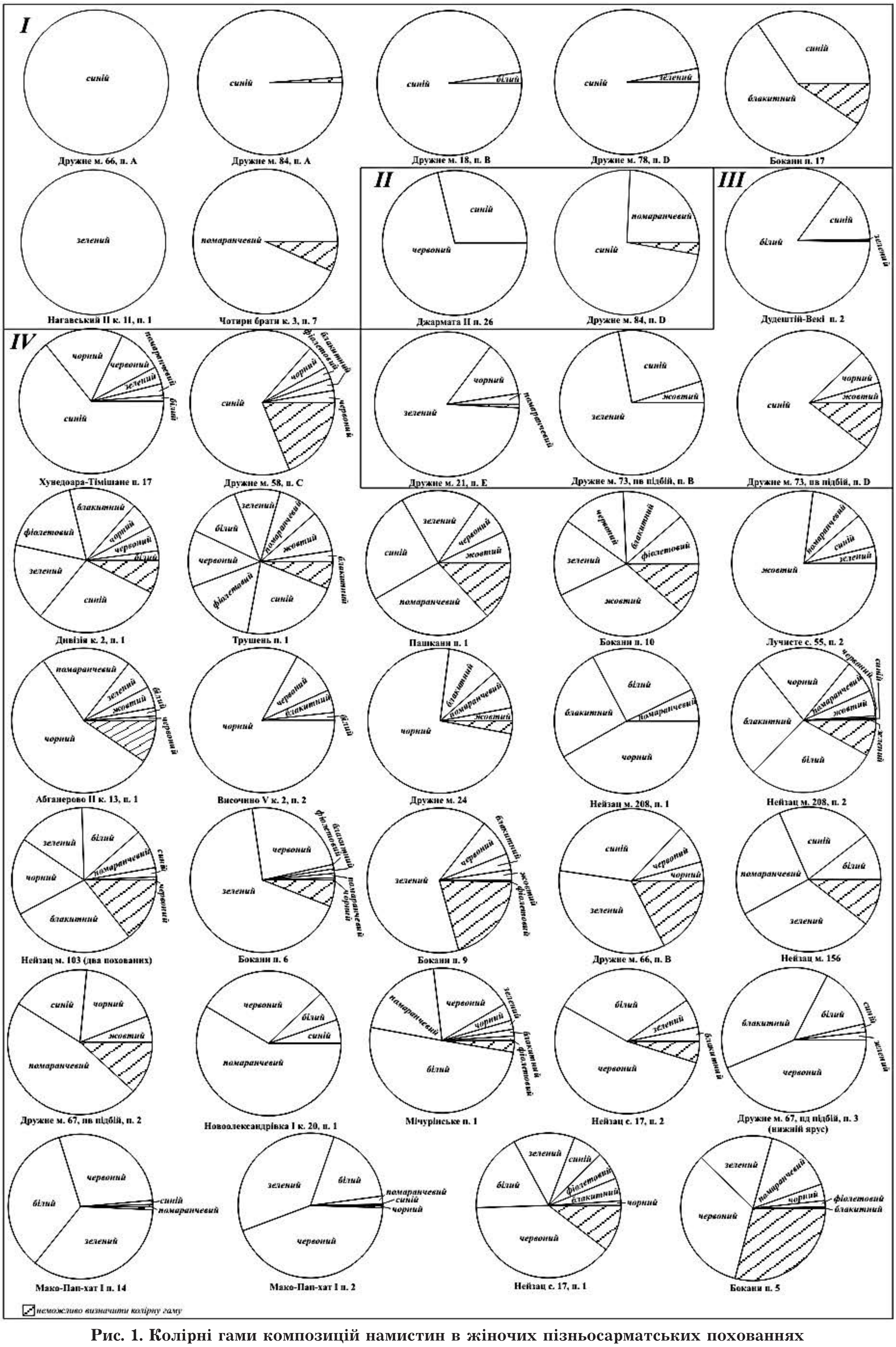

Рис. 1. Колірні гами композицій намистин в жіночих пізньосарматських похованнях

Джерело: розроблено автором

намистин кольорів помаранчевої гами – 3 екз. (2,4%), чорної – 16 екз. (12,3%), зеленої – 110 екз. (84,5%), неможливо визначити гаму 1 екземпляру (0,8%)) та м. 73, пв. підбій, п. В (82 екз., з яких: намистин кольорів жовтої гами – 4 екз. (4,8%), синьої – 19 екз. (23,2%), зеленої – 59 екз. (72%)).

Щодо комплекса Дружне м. 73, пд. підбій, п. D, то загальна кількість намистин у похованні – 66 екз., з яких: намистин кольорів жовтої гами – 3 екз. (4,5%), чорної – 5 екз. (7,6%), синьої – 51 екз. (77,3%), а визначенню не підлягають 7 екземплярів намистин (10,6%).

Четверта група (IV) об'єднує такі поховання (усього 25), в колірних гамах яких присутні чотири і більше кольорів – багатоколірні композиції.

В рамках даної групи можна виокремити певні підгрупи. Вони утворюються в результаті того, що комплекси містять такі колірні композиції, які за характером є багатоколірні, але в них присутнє домінування якогось одного кольору. Це так звана багатоколірність зі здвигом до однієї колірної гами. Тож виділяються наступні підгрупи:

1. Багатоколірність зі здвигом до синьої колірної гами: Дружне с. 58, п. С (37 екз.): намистин кольорів червоної гами – 1 екз. (2,7%), блакитної – 1 екз. (2,7%), фіолетової – 1 екз. (2,7%), чорної – 2 екз. (5,4%), синьої – 23 екз. (67,6%), неможливо визначити колірну гаму 7 екземплярів (18,9%); Хунедоара-Тімішане п. 17 (78 екз.): намистин кольорів білої гами – 1 екз. (1,3%), помаранчевої – 2 екз. (2,6%), зеленої – 3 екз. (3,9%), червоної – 8 екз. (10,2%), чорної – 14 екз. (17,8%), синьої – 50 екз. (64,2%).

2. Багатоколірність зі здвигом до чорної колірної гами: Абганерово II к. 13, п. 1 (105 екз.): намистин кольорів червоної гами – 1 екз. (1%), білої гами – 2 екз. (1,9%), жовтої – 5 екз. (4,8%), зеленої – 7 екз. (6,7%), помаранчевої – 21 екз. (20,1%), чорної – 59 екз. (56%), не визначається гама 10 екземплярів (9,5%); Височино V к. 2, п. 2 (176 екз.): намистин кольорів білої гами – 3 екз. (1,7%), блакитної – 9 екз. (5,1%), червоної – 18 екз. (10,2%), чорної – 146 екз. (83%); Дружне м. 24 (35 екз.): намистин кольорів жовтої гами – 1 екз. (2,9%), помаранчевої – 3 екз. (8,6%), блакитної – 4 екз. (11,5%), чорної – 26 екз. (74,1%), не визначається гама 1 екземпляру (2,9%).

3. Багатоколірність зі здвигом до зеленої колірної гами: Бокани п. 6 (186 екз.): намистин кольорів чорної гами – 1 екз. (0,5%), помаранчевої – 2 екз. (1%), блакитної – 2 екз. (1%), фіолетової – 2 екз. (1%), червоної – 44 екз. (23,8%), зеленої – 124 екз. (66,8%), неможливо визначити гаму 11 екземплярів (5,9%); Бокани п. 9 (251 екз.): намистин кольорів фіолетової гами – 1 екз. (0,4%), жовтої – 6 екз. (2,4%), блакитної – 9 екз. (3,6%), червоної – 21 екз. (8,4%), зеленої – 163 екз. (64,9%), не визначається гаму 51 екземпляра (20,3%); Дружне с. 66, п. В (23 екз.): намистин кольорів чорної гами – 1 екз. (4,3%), червоної – 2 екз. (8,6%), синьої – 8 екз. (34,8%), зеленої – 8 екз. (34,8%), неможливо визначити гаму 4 екземплярів (17,5%); Нейзац м. 156 (19 екз.): намистин кольорів білої гами – 2 екз. (10,5%), синьої – 4 екз. (21,1%), помаранчевої – 5 екз. (26,3%), зеленої – 6 екз. (31,6%), не визначається гаму 2 екземплярів (10,5%).

4. Багатоколірність зі здвигом до помаранчевої колірної гами: Дружне м. 67, пв. підбій, п. 2 (17 екз.): намистин кольорів жовтої гами – 1 екз. (5,9%), чорної – 3 екз. (17,6%), синьої – 3 екз. (17,6%), помаранчевої – 8 екз. (47,1%), неможливо визначити гаму 2 екземплярів (11,8%); Новоолександрівка I к. 20, п. 1 (133 екз.): намистин кольорів синьої колірної гами – 7 екз. (5,3%), білої – 9 екз. (6,8%), червоної – 39 екз. (29,4%), помаранчевої – 78 екз. (58,5%).

5. До поховань з майже рівними частинами чорної та блакитної з присутністю білої гам можна віднести: Нейзац м. 208, п. 1 (55 екз.): намистин кольорів помаранчевої гами – 4 екз. (7,2%), білої – 14 екз. (25,5%), блакитної – 14 екз. (25,5%), чорної – 23 екз. (41,8%); Нейзац м. 208, п. 2 (604 екз.): намистин кольорів зеленої гами – 1 екз. (0,2%), синьої – 2 екз. (0,3%), червоної – 2 екз. (0,4%), жовтої – 35 екз. (5,7%), помаранчевої – 45 екз. (7,5%), чорної – 131 екз. (21,6%), блакитної – 164 екз. (27%), білої – 176 екз. (29,2%), неможливо визначити гаму 48 екземплярів (8,1%); Нейзац м. 103 (два похованих) (987 екз.): намистин кольорів червоної гами – 7 екз. (0,7%), синьої – 11 екз. (1,1%), помаранчевої – 86 екз. (8,7%), білої – 137 екз. (13,9%), зеленої – 149 екз. (15,1%), чорної – 170 екз. (17,2%), блакитної – 275 екз. (27,9%), неможливо визначити гаму 152 екземплярів (15,4%).

6. Домінування білої та червоної гам: Мако-Пап-хат I п. 2 (878 екз.): намистин кольорів чорної гами – 1 екз. (0,1%), синьої – 2 екз. (0,2%), помаранчевої – 15 екз. (1,8%), білої – 155 екз. (17,6%), зеленої – 316 екз. (36%), червоної – 385 екз. (43,8%), неможливо визначити гаму 4 екземплярів (0,5%); Мако-Пап-хат I п. 14 (567 екз.): намистин кольорів помаранчевої гами – 3 екз. (0,5%), синьої – 5 екз. (0,9%), червоної – 161 екз. (28,4%), білої – 195 екз. (34,4%), зеленої – 199 екз. (35,1%), неможливо визначити гаму 4 екземплярів (0,7%); Мічурінське с. 1, п. 1 (401 екз.): намистин кольорів фіолетової гами – 4 екз. (1%), блакитної – 6 екз. (1,5%), зеленої – 8 екз. (2%), чорної – 16 екз. (3,9%), червоної – 74 екз. (18,5%), помаранчевої – 81 екз. (20,2%), білої – 202 екз. (50,3%), неможливо визначити гаму 10 екземплярів (2,6%); Нейзац с. 17, п. 1 (192 екз.): намистин кольорів чорної гами – 2 екз. (1%), блакитної – 10 екз. (5,1%), фіолетової – 12 екз. (6,3%), синьої – 13 екз. (6,8%), зеленої – 26 екз. (13,7%), білої – 34 екз. (17,6%), червоної – 75 екз. (39,1%), неможливо визначити гаму 20 екземплярів (10,4%); Нейзац с. 17, п. 2 (62 екз.): намистин кольорів блакитної гами – 2 екз. (3,2%), зеленої – 4 екз. (6,4%), білої – 20 екз. (32,3%), червоної – 33 екз. (53,3%), неможливо визначити гаму 3 екземплярів (4,8%).

Багатоколірними без здвигів є композиції наступних комплексів: Дивізія к. 2, п. 1 (672 екз.): намистин кольорів білої гами – 14 екз. (2,1%), червоної – 38 екз. (5,6%), чорної – 39 екз. (5,8%), блакитної – 103 екз. (15,3%), фіолетової – 110 екз. (16,4%), зеленої – 126 екз. (18,8%), синьої – 192 екз. (28,6%), неможливо визначити гаму 50 екземплярів (7,4%); Бокани п. 10 (35 екз.): намистин кольорів фіолетової гами – 4 екз. (11,4%), блакитної – 5 екз. (14,3%), червоної – 5 екз. (14,3%), зеленої – 6 екз. (17,1%), жовтої – 11 екз. (31,5%), невизначеними є 4 екземпляри (11,4%); Пашкани п. 1 (84 екз.): намистин кольорів жов-

тої гами – 6 екз. (7,1%), червоної – 7 екз. (8,3%), зеленої – 15 екз. (17,9%), синьої – 21 екз. (25%), помаранчевої – 24 екз. (28,6%), невизначені – 11 екземплярів (13,1%); Трушень п. 1 (165 екз.): намистин кольорів блакитної гами – 4 екз. (2,4%), жовтої – 15 екз. (9,1%), помаранчевої – 15 екз. (9,1%), зеленої – 17 екз. (10,3%), білої – 20 екз. (12,1%), червоної – 21 екз. (12,7%), фіолетової – 27 екз. (16,4%), синьої – 36 екз. (21,8%), невизначені – 10 екземплярів (6,1%).

Певним виключенням є комплекс Лучисте с. 55, п. 2. Адже це єдине поховання, що містить багатоколірну композицію зі здвигом до жовтої гами. Загальна кількість намистин у похованні – 26 екз., з яких: намистин кольорів зеленої гами – 1 екз. (3,8%), синьої – 2 екз. (7,6%), помаранчевої – 3 екз. (11,6%), жовтої – 20 екз. (77%).

Осібно стоїть комплекс Дружне м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус), яке умішує намистини червоної, блакитної та білої гам маже у рівному відсотковому співвідношенні. Так загальна кількість намистин у похованні – 167 екз., з яких: намистин кольорів зеленої гами – 3 екз. (1,8%), синьої – 3 екз. (1,8%), білої – 23 екз. (13,8%), блакитної – 65 екз. (38,9%), червоної – 73 екз. (43,7%).

Також до жодної з підгруп не увійшов комплекс Бокани п. 5 через значну кількість намистин (85 екз., що становлять 29% від згальної кількості) колірну гам яких неможливо визначити. Щодо намистин, які підпадають під визначення кольору, то вони розподілились наступним чином: загальна кількість намистин у похованні – 294 екз., з яких: намистин кольорів блакитної гами – 1 екз. (0,3%), фіолетової – 4 екз. (1,4%), чорної – 11 екз. (3,7%), помаранчевої – 45 екз. (15,3%), зеленої – 50 екз. (17%), червоної – 98 екз. (33,3%).

Якщо ж розглянути часове та просторове розповсюдження кожного кольору окремо – отримаємо наступну картину:

Білий (16 з 39 поховань – 41%): Абганерово II к. 13, п. 1; Височино V к. 2, п. 2; Дружне склеп 18, п. В, м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус); Дудештій-Векі, п. 2; Мако-Пап-хат I, п. 2, п. 14; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1, 2, м. 103 (два похованих), м. 156, м. 208, п. 1, п. 2; Новоолександрівка I к. 20, п. 1; Трушень п. 1. Намистини білого кольору були знайдені в похованнях з території Угорщини (2 поховання), Румунії (1 поховання), Республіки Молдова (1 поховання), АРК (9 поховань), РФ (3 поховання), що датуються другою половиною II – початком V ст.

Чорний (11 з 39 поховань – 28,2%): Абганерово II к. 13, п. 1; Бокани п. 5, п. 6; Височино V к. 2, п. 2; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне м. 24; Мако-Пап-хат I п. 2; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1, м. 103 (два похованих), м. 208, п. 2. Намистини чорного кольору були знайдені в поховання з території Угорщини (1 поховання), Молдови (2 поховання), Буджака (1 поховання), АРК (5 поховання), РФ (2 поховання), що датуються II-IV ст.

Червоний (19 з 39 поховань – 48,7%): Бокани п. 5, п. 6, п. 9, п. 10; Височино V к. 2, п. 2; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне склеп 58, п. С, склеп 66, п. В, м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус); Мако-Пап-хат I п. 2, п. 14; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1, п. 2, м. 103 (два похованих), м. 208, п. 2; Новоолександрівка I к. 20; Трушень п. 1; Хунедоара-Тімішане п. 17. Намистини червоного кольору були знайдені в похованнях з території Угорщини (2 поховання), Румунії (1 поховання), Молдови (5 поховань), Буджака (1 поховання), АРК (8 поховань), РФ (2 поховання), що датуються II-IV ст.

Помаранчевий (19 з 39 поховань – 48,7%): Абганерово II к. 13, п. 1; Бокани п. 5, п. 6; Джармата II п. 26; Дружне м. 21, п. Е, м. 24, м. 67, пв. підбій, п. 2, склеп 84, п. D; Лучисте склеп 55, п. 2; Мако-Пап-хат I п. 2, п. 14; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац м. 103 (два похованих), м. 156, м. 208, п. 1, п. 2; Новоолександрівка I к. 20, п. 1; Трушень п. 1; Чотири брати к. 3, п. 7. Намистини помаранчевого кольору з території Угорщини (2 поховання), Румунії (1 поховання), Республіки Молдова (3 поховання), АРК (10 поховань), РФ (3 поховання) та датуються II – першою половиною V ст.

Жовтий (11 з 39 поховань – 28,2%): Абганерово II к. 13, п. 1; Бокани п. 9, п. 10; Дружне м. 24, м. 67, пв. підбій, п. 2, м. 73, пв. підбій, п. В, м. 73, пд. підбій, п. D; Лучисте склеп 55, п. 2; Нейзац м. 208, п. 2; Пашкани п. 1; Трушень п. 1. Намистини жовтого кольору були знайдені на території Республіки Молдова (4 поховання), АРК (6 поховань), РФ (1 поховання) та датуються II – першою половиною V ст.

Зелений (24 з 39 поховань – 61,5%): Абганерово II к. 13, п. 1; Бокани п. 5, п. 6, п. 9, п. 10; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне м. 21, п. Е, склеп 66, п. В, м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус), м. 73, пв. підбій, п. В, склеп 78, п. D; Дудештій-Векі п. 2; Лучисте склеп 55, п. 2; Мако-Пап-хат I п. 2, п. 14; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нагавський II к. 11, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1, п. 2, м. 103 (два похованих), м. 156, м. 208, п. 2; Пашкани п. 1; Трушень п. 1. Намистини зеленого кольору були знайдені в похованнях, що походять з теренів Угорщини (2 поховання), Румунії (1 поховання), Республіки Молдова (6 поховань), Буджаку (1 поховання), АРК (12 поховань), РФ (2 поховання) та датуються II – першою половиною V ст.

Блакитний (17 з 39 поховань – 43,6%): Бокани п. 5, п. 6, п. 9, п. 10, п. 17; Височино V к. 2, п. 2; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне м. 24, склеп 66, п. В м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус); Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1, п. 2, м. 103 (два похованих), м. 208, п. 1, п. 2; Трушень п. 1. Намистини блакитного кольору були знайдені в похованнях з території Республіки Молдова (6 поховань), Буджаку (1 поховання), АРК (9 поховань), РФ (1 поховання) та датуються II-IV ст.

Синій (25 з 39 поховань – 64,1%): Бокани п. 17; Джармата II п. 26; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне склеп 18, п. В, склеп 58, п. С, склеп 66, п. А, склеп 66, п. В, м. 67, пд. підбій, п. 3 (нижній ярус), м. 67, пв. підбій, п. 2, м. 73, пв. підбій, п. В, м. 73, пд. підбій, п. D, склеп 78, п. D, склеп 84, п. А, склеп 84, п. D; Дудештій-Векі п. 2; Лучисте склеп 55, п. 2; Мако-Пап-хат I, п. 2, п. 14; Нейзац склеп 17, п. 1, м. 103 (два похованих), м. 156, м. 208, п. 2; Новоолександрівка I к. 20, п. 1; Пашкани п. 1; Трушень п. 1. Намистини синього кольору походять з поховань з території Угорщини (2 поховання), Румунії (2 поховання), Республіки Молдова (3 поховання), Буджаку (1 поховання), АРК (16 поховань), РФ (1 поховання) та датуються II – початком V ст.

Фіолетовий (9 з 39 поховань – 23,1%): Бокани п. 5, п. 6, п. 9, п. 10; Дивізія к. 2, п. 1; Дружне склеп 58, п. С; Мічурінське склеп 1, п. 1; Нейзац склеп 17, п. 1; Трушень п. 1. Намистини фіолетового кольору походять з території Республіки Молдова (5 поховань), Буджаку (1 поховання), АРК (3 поховання) та датуються ІІ-IV ст.

Висновки дослідження. Таким чином, намистини всіх без винятку кольорів побутують протягом усього часу існування ПСК без часових перивань. Щодо особливостей географічного розповсюдження, то лише намистини фіолетового кольору проявляють певні закономірності. Так вони зустрічаються в поховання з території Республіки Молдова, Буджаку, АРК та не зустрічаються в похованнях з території Угорщини, Румунії, РФ.

Як видно, хронологічні та географічні закономірності розповсюдження намистин за окремими кольорами виявити не вдалось. Інша ж ситуація вийшла при аналізі колірних сполучень.

Так поховання з монохромною колірною композицію намистин походять з території Республіки Молдова (1 поховання), АРК (4 поховання), РФ (2 поховання) та датуються в межах ІІ-IV ст. Слід зазначити, що чотири поховання даної групи містили композиції з майже 100% домінування синьої колірної гами. Усі чотири поховання, окрім того, що розташовані на одному могильнику, датуються IV ст. н. є. Ймовірно, в даному випадку мова може йти про якісь регіонально-часові особливості складання колірних гам намистин у похованнях.

Двоколірна композиція є малочисельною, бо тільки два поховання містили її. Дані композиції є своєрідним віддзеркаленням одна одної. Адже в комплексі Джармата ІІ п. 26 – червона гама переважає над синьою, в комплексі ж Дружне м. 84, п. D – прямо протилежна домінація. Цікаво, що ці поховання походять з різних регіонів (тер-ія Румунії та Криму), але датуються майже одним часом. Все ж два комплекси це надзвичайно мало аби більше детально охарактеризувати двоколірну композицію гам намистин.

Поховання з триколірною композицію з переважанням якогось одного з кольорів в просторовому та часовому аспектах розподілились наступним чином: румунське поховання друга половина IV – початок V ст. містило намистини зеленого та синього, а також переважаючого білого кольорів; у кримському похованні IV ст. були знадені намистини жовтого, чорного та домінуючого синього кольорів; два поховання другої половини ІІІ-IV ст. та IV ст. мали у складі свого поховального інвентарю намистини помаранчевого, чорного, домінуючого зеленого та жовтого, синього, домінуючого синього кольорів відповідно.

Нарешті багатоколірна композиція намистин у похованнях з зсувом у бік того чи іншого кольору побутує протягом усього часу існування ПСК.

Так намистини, що утворювали багатоколірну композицію зі здвигом до синьої колірної гами були знайдені у похованнях з території Румунії та АРК, що датуються ІІІ-IV ст.; багатоколірна композиція зі здвигом до чорної колірної гами – у похвннях з територія АРК та РФ, які можуть бути датовані кінцем ІІ-IV ст.; багатоколірна композиція зі здвигом до зеленої колірної гами – у похованнях з території Республіки Молдова та АРК, що датуються ІІ-IV ст.; багатоколірна композиція зі здвигом до помаранчевої колірної гами – у похованнях з териорії АРК та РФ, які датуються другою чвертю – кінцем ІІІ – початком IV ст. та другою половиною ІІ – першою половиною ІІІ ст. відповідно; до поховань з майже рівними частинами чорної та блакитної з присутністю білої гам можна віднести три поховання, що розташовані на одному кримському могильнику та датуються другою половиною ІІ – першою половиною ІІІ ст.;домінування білої та червоної гам характерно для поховань другої половини ІІ-ІІІ ст. н. е. з території Криму та Угорщини. Осібно стоїть кримське поховання другої чверті ІІІ ст., яке умішує намистини червоної, блакитної та білої гам маже у рівному відсотковому співвідношенні.

Враховуючи кількісне співвідношення багатоколірних (зустрінуті у 26 похованнях) та інших трьох видів композицій (знайдена загалом у 13 похованнях) – багатоколірність з варіативністю видається більш характерною для складання колірних гам композицій у жіночих пізньосарматських похованнях.

Список літератури:

1. Полубояринова М. Д. Украшения из цветных камней Болгара и Золотой Орды / М. Д. Полубояринова. – М.: ИА АН СССР, 1991. – 112 с.
2. Трифанова С. В. Украшения населения Саяно-Алтая гунно-сарматской эпохи: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Сынару Вениаминовна Трифанова. – Горно-Алтайск, 2006. – 307 с.
3. Хайрединова Э. А. Бусы могильника Дружное / Э. А. Хайрединова // Древности – 1995. Харьковский историко-археологический ежегодник. – Харьков: АО «Бизнес Информ», 1995. – С. 54-59.
4. Столярова Е. К. Бусы из могильника Бельбек IV / Е. К. Столярова // Труды ГИМ. – 2001. – № 118. – С. 194-222.
5. Румянцева О. С. Бусы населения Средней Оки эпохи Великого переселения народов как исторический источник: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / О. С. Румянцева. – М., 2006. – 20 с.
6. Терехова Н. В. Бусы среднецнинской Мордвы как исторический источник: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Наталия Владимировна Терехова. – М., 2014. – 327 с.
7. Русланова Р. Р. Бусы могильников Уфимско-Бельского междуречья III-VIII вв.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.06 «Археология» / О. С. Румянцева. – Казань, 2014. – 26 с.
8. Дьяченко А. Н. Археологические исследования у с. Абганерово Октябрьского района Волгоградской области / А. Н. Дьяченко, В. Г. Блохин, О. А. Шинкарь // Археолого-этнографические исследования в Волгоградской области. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 90-105.
9. Федоров Г. Б. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии / Г. Б. Федоров // Известия Молдавского филиала Академии наук СССР. – 1956. – № 4(31). – С. 49-65.
10. Беспалый Е. И. Древнее население междуречья Дона и Кагальника. Курганный могильник у с. Высочино / Е. И. Беспалый, С. И. Лукьяшко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2008. – 224 с.

11. Grumeza L. Sarmatian cemeteries from Banat (late 1st – early 5th centuries ad) / Lavinia Grumeza. – Cluj-Napoca: Mega, 2014. – 413 p.
12. Субботин Л. В. Сарматские древности Днестро-Дунайского междуречья. II. Курганные могильники Дивизийский и Белолесский / Л. В. Субботин, А. Н. Дзиговский . – К., 1990. – 40 с.
13. Храпунов И. Н. Могильник Дружное (III-IV вв. нашей эры) / И. Н. Храпунов. – Люблин: Издательство Университета Марии Кюри-Склодовской, 2002. – 313 с.
14. Айбабин А. И. Ранние комплексы могильника села Лучистое в Крыму / А. И. Айбабин, Э. А. Хайрединова // МАИЭТ. – 1997. – Вып. VI. – С. 274-311.
15. Gyöngyi G. Szarmata temetőrészletek Makó környékéről (Csongrád megye) / Gulyás Gyöngyi // Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszogálat 2009. évi feltárásairól. – Budapest, 2012. – P. 253-296.
16. Мульд С. А. Позднесарматское погребение в Центральном Крыму / С. А. Мульд // МАИЭТ. – 2001. – Вып. VIII. – С. 51-66.
17. Мыськов Е. П. Позднесарматские комплексы на Нижнем Дону / Е. П. Мыськов, И. В. Сергацков // РА. – 1994. – № 2. – С. 179-190.
18. Храпунов И. Н. Склепы с погребениями III в. н. э. из могильника Нейзац / И. Н. Храпунов, С. А. Мульд // Боспорские исследования. – 2004. – Вып. VII. – С. 299-326.
19. Храпунов И. Н. Две могилы с погребениями женщин из некрополя Нейзац / И. Н. Храпунов // МАИЭТ. – 2007. – Вып. XIII. – С. 31-55.
20. Храпунов И. Н. Новые данные о сармато-германских контактах в Крыму (по материалам раскопок могильника Нейзац) / И. Н. Храпунов // Боспорские исследования. – 2003. – Вып. III. – С. 329-350.
21. Беспалый Е. И. Погребения позднесарматского времени у г. Азова / Е. И. Беспалый // СА. – 1990. – № 1. – С. 213-223.
22. Гросу В. И. Новые сарматские памятники на территории Молдавии (дополнения к археологической карте МССР) / В. И. Гросу // АИМ в 1979-1980 гг. – Кишинев, 1983. – С. 28-53.
23. Vornic V. Un mormânt sarmatic descoperit la Truşeni (mun. Chişinău) / V. Vornic, S. Tabuncic // Revista arheologică. – 2008. – Seria nouă, vol. IV, nr. 2. – P. 179-185.
24. Мошкова М. Г. Два позднесарматских погребения в группе «Четыре брата» на Нижнем Дону / М. Г. Мошкова // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – М.: Наука, 1978. – С. 71-77.

Олейник А.А.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ЦВЕТОВЫЕ ГАММЫ КОМПОЗИЦИЙ БУС В ЖЕНСКИХ ПОЗДНЕСАРМАТСКИХ ПОГРЕБЕНИЯХ

Аннотация
Исследование цветов бус, найденных в погребениях, может предоставить свидетельства эстетических представлений и норм древних обществ. Изучение временного и пространственного распространения отдельных цветов бусин не выявляет закономерностей их распределения. Анализ совокупностей цветов бус в отдельных погребениях, наоборот, является информативным. Подсчет бусин различных цветов позволяет выделить четыре вида цветовых композиций в женских позднесарматских погребениях: монохромные, двухцветные, трехцветные, многоцветные. Количественное соотношение многоцветных с другими видами композиций демонстрирует большее распространение первых в течение всего существования позднесарматской культуры.
Ключевые слова: бусы, цвет, цветовые гаммы, монохромия, двухцветная композиция, трехцветная композиция, многоцветие, позднесарматская культура.

Oliinyk G.O.
Odessa National University named after I.I. Mechnikov

COLORS SCALES OF BEADS COMPOSITIONS IN WOMEN'S LATE SARMATIAN BURIALS

Summary
The research of the colors of beads found in burials can provide evidence of esthetic representations and norms of ancient societies. The study of the temporal and spatial distribution of individual colors of beads does not reveal the patterns of their distribution. Analysis of the color sets of beads in individual burials, on the contrary, is informative. Counting beads of different colors allows us to distinguish four types of color compositions in female late sarmatian burials: monochrome, bicolour, trichromatic, multicolor. The quantitative ratio of multicolor to other kinds of compositions demonstrates a greater distribution of the former during the entire existence of the late sarmatian culture.
Keywords: beads, colour, colors scales, monochromy, bicolour composition, trichromatic composition, multicolor, late sarmatian culture.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 782.1(470):792.02+78.071.2(477)

ПОСТАНОВКА ОПЕРИ М. ЛИСЕНКА «ЗИМА І ВЕСНА» У РЕЖИСЕРСЬКОМУ РІШЕННІ Д.М. ГНАТЮКА

Бондарчук В.О.
Національна музична академія України імені П.І. Чайковського

Обрана для дослідження тема, дає можливість аналізу соціокультурного середовища України кінця ХХ століття крізь призму творчої біографії Д. Гнатюка. Закріплюючи проблему мистецького сходження майстра на олімп світового визнання в контекст культурно-мистецьких реалій часу, ми маємо можливість заповнити прогалини об'єктивних реалій українського оперного простору обраного для дослідження періоду.
Ключові слова: творча особистість, виконавська інтерпретація, оперне мистецтво, стильові координати, майстер сцени.

Постановка проблеми. Сучасний стан культурно-мистецького простору України перебуває у перманентному пошуку творчих особистостей, їх реалізації в стихійному і не завжди однозначному вирі мистецьких пошуків, апробацій та звершень сьогодення. Сутність мистецького простору ХХІ століття була сформована потужними комунікативними моделями попередніх часів, епіцентром яких завжди була творча особистість, митець, художник, майстер. Проблема пізнання кожної із запропонованої категорії гостро підіймається у культурології, філософії, мистецтвознавстві, що дає можливість всесторонньо охопити проблему з глибоким аналізом сутності її структури.

Мета дослідження полягає у висвітленні одного з періодів творчої біографії Д.М. Гнатюка – його режисерської практики, зокрема постановки опери М. Лисенка «Зима і весна».

Методологія дослідження полягає в застосуванні історичного, мистецтвознавчого та культурологічного методів, що дає можливість аналізу творчої діяльності Д.М. Гнатюка в контексті соціокультурної динаміки кінця ХХ століття. Запропонований міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми створює оптимальні умови вивчення сутності вітчизняного оперного виконавства у проекції на творчі поступи Д.М. Гнатюка і проведення порівняльного аналізу його творчої біографії в контексті процесуального підходу до проблеми.

Наукова новизна полягає у висвітленні маловідомих сторінок біографічного матеріалу майстра з урахуванням його світоглядних інтенцій в розрізі поступів культурного середовища періоду. Вагому складову дослідження побудовано на архівних матеріалах як Національної опери України так і родинної документації, що надає матеріалам особливої цінності з точки зору історичної проблематики та культурологічної обумовленості.

Виклад основного матеріалу. 1985 рік у творчій діяльності Д. Гнатюка окрилений активними пошуками режисерських втілень. Продуктивна діяльність на посаді завідувача кафедри оперної підготовки у консерваторії значно розширили координати мистецьких апробацій режисера, стимулюючи до нових жанрових апеляцій. Творчість М. Лисенка стане визначальним фактором ствердження режисера на поприщі національного та світового визнання, оскільки її жанрове розмаїття кристалізується стимулюючим аспектом для ідентифікації особистості Дмитра Михайловича в координатах полі жанровості, полі стилістичності та розширеному просторі смислової організації мистецьких горизонтів.

Першою постановкою опери М. Лисенка, що здійснив Д. Гнатюк, стала дитяча опера «Зима і весна», прем'єра якої відбулася у Київському державному дитячому музичному театрі у лютому 1985 року[1]. Звернення до нового, складного і одночасно соціально-динамічного жанру були викликані у Дмитра Михайловича несамовитою відданістю своїй родині, яка підтримувала його, надихала до пошуків, перманентного переосмислення буденності з її реаліями. Зокрема, обговорюючи період підготовки твору, А. Мокренко особливо акцентує увагу на родинному осередді Д. Гнатюка, як важливому стимулюючому аспекті звернення режисера саме до цього жанру [8].

За словами режисера, перші спроби практичного втілення опери на сцені Київського оперного театру були невдалими і не залишили позитивного відбитку на сторінках театрального доробку установи. Побутові координати, запропоновані по-

[1] **117-й театральний сезон (1984-1985 рік)** відкрився оперою «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського. До ювілею Л. Венедиктова було поставлено оперу "Трубадур" Дж. Верді. Не відповідні умови сцени Жовтневого палацу для показу оперних вистав стали відображенням нівелювання оперних традицій київського театру – зменшення репертуарної площини, відхід від грандіозних, епічних оперних полотен, обмеженість у застосування механізмів сценічного оформлення та елементів театрального реквізиту. Театральний актив акцентував увагу на постановці творів, що потребували використання обмеженого ресурсу. Серед таких була опера «Таємний шлюб» Д. Чімарози. Разом з тим з великим успіхом пройшли опери: «Сільська честь» П. Маскані, «Паяци», «Тоска», «Ріголетто», «Фауст», «Євгеній Онєгін», «Тихий Дон», «Бал маскарад».

28 березня 1985 року на сцені Жовтневого палацу відбулося святкування 60-річчя Дмитра Гнатюка. З нагоди ювілею видатному майстру оперного виконавства було присвоєно звання Героя Соціалістичної праці з врученням ордена Леніна і золотої медалі «Серп і молот» (выд 27.03.1985 року) ([27.03.1985 рік]). В цьому році готувалася прем'єра опери «Прапороносці» О. Білаша (постановча група: С. Турчак, Д. Смолич, Ф. Нірод, Л. Венедиктов, Н. Кучеря, І. Гамкало, О. Сегаль, В. Борищенко).

передниками у дитячому жанрі не знайшли потенційного підкріплення, а відтак, і подальшого застосування у практиці театральної комунікації. Дмитро Михайлович, апелюючи до твору М. Лисенка «Зима і весна», ставив за мету дотриматися поетичної метрики, яку вклав у виставу композитор, її головних концептуальних засад, сформованих казковою, ілюзорною тематикою. Головне, як зазначав Д. Гнатюк, зберегти інтонаційні координати М. Лисенка з відповідною тісною комунікацією сценічної дії, досягти логічного синтетичного поєднання музичного матеріалу зі сценічним дійством. Готуючи нову постановку опери, Д. Гнатюк значно підсилює візуальну складову вистави, акцентуючи увагу глядача на хореографії опери – балетних композиціях. Така концепція, за словами режисера, наповнить сутність складного синтетичного жанру (дитячого), новою складовою, окреслить пунктиром нову інтерпретаційну модель, сформовану потребою соціальної уваги та зацікавленості. За словами М. Бурбана, постановча група хореографічних елементів у виставі, прагнули поставити в один понятійний рад, в одну смислову позицію музичний та драматургічний матеріал жанру дитячої опери до смислового навантаження серйозної вистави, драматичної з ознаками патетичної організації. Структура вистави, запропонована Д. Гнатюком, увібрала нові, стилістично-обумовлені координати – конфлікти, зіткнення, контрастні прийоми, нові сюжетні лінії, сценічні прийоми [2].

Сутність опери сформована значним складом солістів-вокалістів, де кожна дійова особа – це не тільки визначена композитором складова музичного твору, а важливий елемент драматургічної комунікації, який наповнений потужної смисловою організацією, сценічним завданням. «Виконувати певну партію – вимальовувати окремий фрагмент у виставі, хай і яскравий. А мені хотілося творити масштабний образ усього спектаклю» – зазначив режисер, обговорюючи постановку з З. Мензатюк [7].

Д. Гнатюк свідомо обрав жанр дитячої опери, оскільки його професійні концептуальні вектори є важливим стимулюючим аспектом формування у майстра нових складових режисерського досвіду, його творчого потенціалу, практичних умінь і навичок у комплексі сценічного моделювання актором своєї ролі, здатності до акторського перевтілення, вміння швидкої творчої адаптації та трансформації. Працюючи над смисловою організацією опери «Зима і весна» Д. Гнатюк говорив: «Головне для співака – це вміння перевтілюватися. Тут головний критерій – природність, художня виправданість творчої манери й виражального прийому» [6].

Зимовий цикл обрядових дійств детермінував звернення режисера саме до тематики даного твору. Визначена програмою Міністерства культури[2] України прем'єра готувалася у занадто стислі хронометричні строкові координати. Було сформовано творчий симбіоз, який складався з провідних майстрів оперного жанру таких як: музичний керівник і диригент – Є. Дущенко, режисер-постановник Д. Гнатюк, режисер – І. Рудіна, художник – Д. Нарбут, хормейстер – М. Кречко, балетмейстер-постанованик – В. Федотов, диригент – А. Бойченко, постановник народних танців – В. Нероденко, концертмейстери – Г. Дуденкова, Л. Заярная, М. Левітіна, завідувач художньо-постановчою частиною Б. Щербина, художник по світлу – В. Боровський, зав. пошив очним цехом – Л. Родіонова, Г. Самодій, бутафор-декоратор – В. Кульпекша, макетник – М. Іріскін, зав. костюмерним цехом – Л. Клименко, В. Заїка, старший машиніст сцени – В. Столяр [10, с. 150].

Рішенням постановчої групи було сформовано склад солістів-вокалістів: В. Жмуденко, В. Жмурко, С. Павленко (Мороз), І. Плетюх, Л. Грінченко, Т. Юрченко (Зима), Л. Грінченко, Т. Юрченко (Весна), Т. Вовк (Осінь), С. Пилькевич, Т. Юрченко (Метелиця), С. Катерноза, І. Бабенко (Казка), Г. Конарева, Л. Купрієнко (Ожеледь), Т. Вовк (Сич), Ф. Мустафаєв, В. Кузьменко (Вітер), А. Барабаш, В. Корженевський (дід-ворожбит), Є. Сафрончик, В. Плетюх, І. Шевчик (Хлопець-веретено), О. Барабаш, Ю. Круглов (Хлопець-гребінь), Н. Герасименко, Ю. Груглов (Снеіговик).

Режисерська концепція Д. Гнатюка акумулювала собою тенденції культурно-мистецького простору кінця 80-х років – відродження національних традицій в контексті даних жанрових координат та культивування вітчизняних соціальних векторів з метою реанімування української музичної думки. «Ще слід багато зробити в плані зростання і зміцнення національної самосвідомості народу. Адже століттями переорювалося, вибивалося з пам'яті, перекручувалося, замовчувалося славне минуле України, її національні герої, традиції» – зазначає Д. Гнатюк в одному зі своїх виступів [3]. Хіба жанрові координати опери М. Лисенка не продукують вітчизняні культурно-мистецькі традиції, не культивують сутність українського народу у сценічній дії дівчат-колядниць, хлопців-щедрівників, дівчат-веснянок і т.д.

Аналізуючи режисерські звернення Д. Гнатюка до репертуару українських композиторів, Г. Яковенко у газеті «Райдуга» зазначав: «Готуючи свій репертуар, він прислуховувався до нових творів композиторів, шукав саме виразне в творах українських авторів» [11]. Саме крізь призму молодих акторських поглядів, їх світлий незаангажований театральними штампами світогляд, Д. Гнатюк вибудував чіткий конструктивний вектор постановки фантастичної дитячої опери.

Витримуючи композиторську систему смислової організації твору, яка продукує сакральну модель – боротьбу двох протиріч, весни і зими, режисер акцентує увагу акторської трупи на двох важливих аспектах режисерської інтерпретації:

1. Проекція драматургії твору в розрізі реалістичних тенденцій;

2. Культивування фантастичних елементів засобами сценічного втілення.

[2] Після прем'єри, на шпальтах періодичних видань яскраво фігурувала мистецька подія, яка динамічними кроками увійшла до культурно-мистецького доробку міста. «Постановники доклали чимало зусиль, щоб головна ідея опери – наближення Весни, яка «іде молоденька, роботяща, веселенька», а отже, перемога добра, над злою Зимою прозвучала переконливо, оптимістично. Щоб головна діюча особа вистави – музика, подарувала юним слухачам радість зустрічі з великим мистецтвом. Новий театр стане центром естетичного виховання дітей. Тут вони збагачуватимуть свій духовний світ, пізнаватимуть красу музики, хореографії. А це ще одна з важливих передумов реалізації шкільної реформи» [1].

Дмитро Гнатюк прагне мистецтвом сценічного перевтілення відкрити у звичайному – незвичайне, у буденному – незвичне, заглибити глядача у світ нового естетичного виміру, сутність якого формує жанрові координати опери «Зима і весна» М. Лисенка [4]. Як зазначає М. Кагарлицький: «Можливо, оце вроджене, підсвідоме акторське вміння проникати в тайники психології, душевних порухів героя, з роками помножене на досвід, і дало можливість Гнатюкові яскраво палахкотіти на оперній сцені» [5]. Природне відчуття народного мелосу, закладеного в структурі опери, дало можливість вибудувати логічну послідовність, обумовлену співставленням масових сцен плакатного багатопланового масштабу з мізансценами, сюжетна лінія яких формує діалогічні ансамблеві епізоди виконавців.

Режисер активізує важливу складову синтетичного жанру – хор, динамізує його функцію, стимулюючи таким чином розвиток драматургії, її смислове і емоційне наповнення. Режисер розглядає хор в опері, як уособлення народу, показника масовості, який не тільки графічно заповнює сценічний простір майданчика, а й стає стратегічним вектором формування шляхів драматургічного розвитку твору, елементом його динаміки та мистецького континуума. Описуючи формування драматургічної структури твору, принципів її розвитку та логічної обумовленості, Б. Бурбан зазначає: «У кожній порі року поновому оживали барви петриківського розпису, казково-фантастичний світ природи утворював нові й нові барви – яскравіші, кращі, колоритніші одна за одну» [2].

Режисер формував у виконавців відчуття стилістичної цінності твору, апелював у роботі до перевірених практикою механізмів сценічного втілення драматургії твору і налагодження концентрованої системи комунікації виконавців з глядачем. Підготована ним трупа солістів-вокалістів у складі: Мороз (В. Жмуденко), Зима (Л. Грінченко), Весна (А. Шендрикова), Осінь (Т. Вовк) знайшла і практично втілила всі режисерські побажання, настанови та корективи. Як зазначила Л. Мороз-Погрібна: «Д. Гнатюк популяризує нашу класику, він виступає вдумливим, пристрасним інтерпретатором її, в багатьох випадках ми, завдяки йому наче вперше осягаємо зміст давно відомих творів, відчуваємо їх силу» [9].

Описуючи постановку, Ю.Станішевський зазначає, що прем'єра опери на сцені молодіжного музично-театрального колективу стала символічною, оскільки постать Дмитра Михайловича є уособленням славетних виконавських традицій в просторі оперного жанру та нових режисерських звершень [10, с. 150]. «Співаки досить добре відчувають стилістику народної пісні, її характер і колорит. Особливого значення надають слову, його вимові в співі, що в дитячій виставі має першочергове значення» – зазначено в одній з рецензій щодо прем'єри [10, с. 150].

Після прем'єри, на шпальтах періодичних видань яскраво фігурувала мистецька подія, яка динамічними кроками увійшла до культурно-мистецького доробку міста. «Постановники доклали чимало зусиль, щоб головна ідея опери – наближення Весни, яка «іде молоденька, роботяща, веселенька», а отже, перемога добра, над злою Зимою прозвучала переконливо, оптимістично. Щоб головна діюча особа вистави – музика, подарувала юним слухачам радість зустрічі з великим мистецтвом. Новий театр стане центром естетичного виховання дітей. Тут вони збагачуватимуть свій духовний світ, пізнаватимуть красу музики, хореографії. А це ще одна з важливих передумов реалізації шкільної реформи» – зазначав Л. Бараневич [1].

Завдання, яке ставив перед собою Д. Гнатюк було виконано – режисер провів потужну і динамічну роботу по культивуванню національних традицій, пропаганді та агітації творчого доробку провідних митців української музично-театральної спадщини, впровадження нових поглядів на механізми сценічної інтерпретації класики оперного виконавства.

Висновок. Творчість видатного майстра XX – початку XXI століття Д.М. Гнатюка пройшла наскрізною ниткою соціокультурного, мистецького, політичного та громадського життя українців. Перебуваючи у стані перманентного пошуку нових засобів продукування національних традицій, Дмитро Михайлович значно консолідував координати українського оперного жанру, представивши до огляду шедеври вітчизняного доробку, такі як опери Б. Лятошинського «Золотий Обруч», М. Лисенка «Наталка Полтавка», «Зима і Весна», С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Кожна з них – це не просто поновлена і введена до діючого репертуару театру вистава – це гасло національної звершеності, патріотичної ідеї, жаги до популяризації українських оперних традицій в просторі не тільки Європейського визнання, а й світового сприймання та розуміння.

Список літератури:

1. Бараневич Л. Центр естетичного виховання // Прапор комунізму. 1985. 2 лютого.
2. Бурбан М. Опера в Казці // Культура і життя. 1985. 17 грудня.
3. Гнатюк Д. М. Ще раз про українську національну ідею // Культура і життя. 1987. 12 вересня.
4. Гриник Р. Поющий сердцем // Львовская правда. 1982. 14 февраля.
5. Кагарлицький М. У пісні життя його // Вітчизна. Київ, 1983. № 11.
6. Контакт із слухачем // Театрально-концертний Київ. 1971. № 12. С. 2.
7. Мензатюк З. Золоте жниво // Митець і час. 1975. 03 березня.
8. Мокренко А. Летять ніби чайки // Сільські вісті. Київ. 1985. 29 березня.
9. Мороз-Погрібна Л. Голос митця // Літературна Україна. Київ, 1971. 3 грудня.
10. Станішевський Ю. О. Дмитро Гнатюк. Київ: Муз. Україна, 1991. 167 с.
11. Яковенко Г. Народный артист // Радуга. Киев, 1981. № 6.

Бондарчук В.А.
Национальная музыкальная академия Украины имени П.И. Чайковского

ПОСТАНОВКА ОПЕРЫ Н. ЛЫСЕНКА «ЗИМА И ВЕСНА» В РЕЖИССЕРСКОМ РЕШЕНИИ Д.М. ГНАТЮКА

Аннотация
Выбранная для исследования, тема дает возможность анализа социокультурной среды Украины конца XX века сквозь призму творческой биографии Д. Гнатюка. Закрепляя проблему художественного восхождение мастера на олимп мирового признания в контекст культурных тенденций времени, мы имеем возможность восполнить пробелы объективных реалий украинского оперного пространства выбранного для исследования периода.
Ключевые слова: творческая личность, исполнительская интерпретация, оперное искусство, стилевые координаты, мастер сцены.

Bondarchuk V.O.
National Music Academy of Ukraine named after P.I. Tchaikovsky

PRODUCTION OF M. LYSENKO'S OPERA «WINTER AND SPRING» IN THE DIRECTORIAL DECISION OF D.M. GNATYUK

Summary
Selected for the study, the theme provides an opportunity to analyze the socio-cultural environment of Ukraine at the end of the twentieth century through the prism of D. Hnatyuk's creative biography. By fixing the problem of artistic ascension of the master to the world of world recognition in the context of the cultural and artistic tendencies of time, we have the opportunity to fill the gaps in the objective realities of the Ukrainian opera space chosen for the study period.
Keywords: creative person, performing interpretation, opera art, style coordinates, master of stage.

УДК 008+791

ЗМІСТ ТА ФУНКЦІЇ ЦИРКОВОГО ВИДОВИЩА

Пожарська О.Ю.
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

У статті звернено увагу на необхідність аналізу видовищного мистецтва як соціокультурного явища, обумовлену потребою поглиблення уявлення про соціокультурну та естетичну значущість цирку як одного з популярних видовищних видів художньої творчості. Відзначено, що циркове видовище фіксує кризові явища в культурі конкретної країни, що виражаються у відході від давніх цінностей або їх відкиданні. Художньо-організоване циркове видовище існує як ігрове дійство, тобто система операцій і, одночасно, символічна дія. Як одна із форм культури циркове видовище акумулює певні функції, найбільшу значущість з яких сьогодні набувають естетична, компенсаторна, комунікаційна й емоційно-психологічна. Наголошено, що циркове видовище, як поліфункціональне явище, існує у будь-якому суспільстві як культурний феномен, являючи собою своєрідну форму регуляції людської діяльності. Це динамічна структура, розвиток якої обумовлений історико-культурним середовищем, яке визначає його характер і змістове наповнення.
Ключові слова: видовище, циркове видовище, видовищність, видовищна дія, гра, ігрове дійство.

Постановка проблеми. Питання про зміст і функції циркового видовища як особливої форми культури і способу задоволення духовних потреб людей є доволі складною проблемою, що обумовлено широтою самого явища і різноманіттям його функцій. Складність полягає і в пошуках походження самого терміна «видовище», значення якого трактується досить порізному: 1) випадок, подія, видиме очима, все, що розглядаємо, на що дивимося, а також театральна вистава, театр [1]; 2) те, що постає перед поглядом, привертає погляд: явище, подія, пейзаж тощо (видовище пожежі; незвичайне видовище) [9]; 2) театральна або театралізована вистава (масові видовища; видовищні заходи) [9]; 3) те, що відкривається погляду, що привертає погляд: явище, подія, пейзаж; 4) інсценування, вистава, розраховані на численних глядачів [11]; 5) спеціально організована в часі та просторі публічна демонстрація соціально значущої поведінки [7]. Отже, «видовище – завжди те, на чому зосереджена увага людей, що викликає їх активний інтерес, виражений в стійкому спогляданні того, що відбувається» [2].

Виокремлення невирішених раніше питань даної проблеми. Актуальність аналізу видовищного мистецтва як соціокультурного явища визначається тим, що видовище є приводом для осмислення майбутнього, створення зразка ідеального суспільного стану, бачення перспектив розвитку культури. Крім того, естетичні погляди особистості становлять невід'ємну складову її світогляду і виступають важливим показником духовного розвитку людини. Для культурології ця тема являє особливий інтерес, оскільки дає змогу поглибити уявлення про соціокультурну та естетичну значущість цирку як одного з популярних видовищних видів художньої творчості.

Огляд останніх публікацій з теми. Цирк має давню історію, однак «тривалий час завдяки неординарній специфіці художнього процесу зі сталою відсутністю письмової системи фіксації, яка стримує дослідницьку ініціативу критичної думки і виокремлення предметної сфери, цирк не поставав як затребуваний предмет аналізу, формування наукових уявлень і проблем мистецтва манежу розроблялися вкрай фрагментарно» [13, с. 16]. Перші праці теоретичного характеру відносяться до XIX ст. – періоду, для якого характерним є надзвичайно стрімкий розвиток та зростання популярності мистецтва цирку. У цей час з'являються численні рецензії на циркові видовища, а також книги і статті видатних артистів цирку. Однак, перша серйозна монографія на циркову тему належить радянському критику-мистецтвознавцю та організатору циркового виробництва Є. М. Кузнєцову, наукова праця якого – «Цирк: Походження. Розвиток. Перспективи» (М., 1931) – стала бестселером і зазнала ряд перевидань.

Особливо слід виокремити праці вченого-мистецтвознавця, автора фундаментальних праць з історії радянського та світового цирку Ю. А. Дмитрієва. Солідний корпус наукових досліджень, автором яких є Ю. А. Дмитрієв («Російський цирк», М., 1953; «Цирк. Маленька енциклопедія», М., 1979; «Радянський цирк. Нариси історії: 1917-1941», М., 1963), в основному, піднімає питання історичної еволюції і жанрової теорії цирку.

Питанням створення художнього образу в цирку, циркового номера і циркового спектаклю як цілісного ідейно-художнього твору присвячені праці історика цирку М. І. Немчинського «На манежі цирку – артист» (М., 1974), «Цирковий номер – спектакль» (М., 1976), «Цирк у пошуках власного обличчя» (М., 1995), «Цирк Росії наввипередки з часом» (М., 2001). Цілий комплекс проблем цирку як масового видовища і виду мистецтва розкриває в своїх фундаментальних дослідженнях М. А. Хренов, просуваючи ідею видовищної спрямованості культури XX століття та її взаємозв'язку з цирковим мистецтвом («Видовища під час повстання мас» (М., 2006), «Публіка в історії культури: феномен публіки» (М., 2007), «Кіно. Реабілітація архітипічної реальності» (М., 2006)).

Серед інших дослідників цирку слід відзначити також В. О. Барінова («Художньо-образна структура циркового мистецтва», М., 2005), М. С. Мєстєчкіна («В театрі і цирку», М., 1976), Є. М. Зискінда («Режисер в радянському цирку», М., 1970), А. З. Житницького («Актуальні проблеми теорії драматургії цирку: Драматургія коверної клоунади – генезис, еволюція, типологія, композиційні прийоми і сучасний стан», М., 1985), В. М. Сергуніна («Актуальні проблеми створення образу на манежі радянського цирку», М., 1986) та ін., у працях яких піднімаються питання функціонування циркового мистецтва як видовищної форми масової культури. Окремо слід згадати про дисертаційні роботи українських дослідників – Г. В. Курінної («Драматургія циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури», Х., 2008), М. А. Малихіної («Циркове мистецтво України 20-30-х років XX століття», К., 2016), С. М. Шумакової («Генезис і еволюція харківської школи циркового мистецтва», Х., 2015), захищені останнім часом.

Та попри наявний тривалий науковий інтерес до циркової проблематики, питання змісту і функцій циркового видовища досі цілісно не досліджено.

Мета статті – розкрити зміст та виявити функції циркового видовища як соціокультурного явища.

Виклад проблеми. Значення циркового видовища як багатогранного суспільного явища, що відображає життя людини і суспільства важко переоцінити. Циркові видовища транслюють цінності, які сприяють формуванню особистості, духовному розвитку людини і людства, адже саме видовище значною мірою синтезує все цінне, накопичене в світовій культурі.

Історія розвитку цивілізації наочно свідчить про те, що видовище завжди було своєрідним дзеркалом своєї епохи. За створюваними святковими формами можна судити про політичне, історичне і духовне життя, суспільно-економічний лад країни, визначити ідеї, інтереси і прагнення різних соціальних верств її населення. Крім того, спостереження за видовищами, у тому числі й цирковими, дає змогу з'ясувати, що переважає в даний момент в культурі: охоронні, консервативні тенденції або ж прагнення до змін; судити про те, як певна соціальна група ставиться до своїх основних цінностей, які вона вважає фундаментом культури, найважливішими й обов'язковими для життя.

Циркове видовище фіксує кризові явища в культурі конкретної країни, що виражаються у відході від давніх цінностей або їх відкиданні, коли воно перетворюється лише на сукупність застарілих, архаїчних звичаїв, порожніх умовностей, нікому не потрібних ритуалів. У період кризи акцент у видовищі робиться більше на розважальних, художніх та інших елементах, що заповнюють дозвілля, які починають трактуватися як автономна культурна цінність.

Привабливість циркового видовища, його яскравість і барвистість, зовнішня ефективність роблять його вельми важливим знаряддям у боротьбі за масову свідомість. За допомогою ефективного циркового видовища робиться спроба прищепити стереотипні переконання, сформувати певний тип споживання духовних цінностей. «Демократизація» засобів масової комунікації породжує ілюзію «масової співучасті у видовищі», під якою М. Маклюен розуміє імітацію контакту, ілюзію ігрового спілкування розосередженої аудиторії [8]. Посилення такої ілюзії і є маніпулювання свідо-

містю людини, при якому відбувається своєрідна настанова на розважальність і сюжетну цікавість. Невипадково найбільш істотною характеристикою циркового видовища, що відрізняє його від інших форм культури, є, перш за все, його театральність. Театральність передбачає живу актуальну гру, перевдягання (маска, костюм і т.д.), набір засобів вираження (світло, музика, декорації) та обов'язкову сценарно-драматургічну основу дії. Всі ознаки, характерні для театралізованого видовища, яке дає змогу об'єднати маси людей на ґрунті єдиної культурної традиції, долучити до вічних цінностей розрізнених індивідів, і навіть його трактування (видовище, створене за законами театру), властиві також і грі. Гра як сутність культури, як давній і важливий елемент людської культури, включає в себе момент видовища – це «гра і видимість» (Ф. Шиллер), умовний хронотоп (Й. Хейзинга), зв'язок гри та уявлення (Г.-Г. Гадамер).

Саме театралізація життя допомагає розшифрувати ігровий зміст культури, зрозумілий лише у співвіднесенні з утопією, міфом, долею і з типом культури, в якому утопія, міф і доля можуть отримувати різний статус. У розумінні театралізації багато що визначає також етап в історії культури. Бувають епохи, коли традиційні форми ігрового самовираження особистості, на зразок театральних напрямів і професійних систем, руйнуються і гра постає в безпосередніх, тобто соціальних формах. Вона починає функціонувати не в якихось окремих сферах (художніх, театральних), а пронизувати соціальні процеси буття.

Італійський дослідник А. Банфі в статті «Природа видовища» виокремлює дві характерні ознаки видовища – дієвість і колективність. Усе різноманіття видовищних явищ він поділяє на три основні типи: 1) видовища «соціальні самі по собі», до яких А. Банфі відносить святкування, спортивні змагання, вуличні події – всі ті явища, в яких немає рольового поділу на акторів і глядачів; 2) відокремлені видовищні явища, що мають своїх виконавців і глядачів, але з явно вираженою участю глядачів у виставі, – обряди, ритуали, церемонії; 3) видовище як самостійне явище, що має художньо організовану форму – театр в найширшому розумінні [3]. Такий підхід дав змогу А. Банфі визначити видовище через колективність, адже кожне видовище – це форма емоційно-естетичного, ідейно-емоційного спілкування, відтак ефект співучасті, колективної творчості із глядачем стає важливою характеристикою видовищного мистецтва. Це обумовлює необхідність при аналізу видовищних форм врахування очевидної залежності від візуальної здатності глядача, а також чинника публічності, масовості як суттєвих ознак видовища, у тому числі й циркового. Кожен компонент видовищної дії звернений до глядача, підпорядкований організації його уваги, його вражень (мова, пластика, речове середовище, різні ефекти і т.д.). Відтак, видовищність – це «система експресивно-динамічних ефектів і прийомів залучення глядача в дію із заздалегідь розрахованим результатом» [10].

Таким чином, художньо-організоване циркове видовище існує і як ігрове дійство, тобто система операцій і, одночасно, символічна дія. Функції вербальної, пластичної, художньо-декоративної, музичної сторін видовищної дії існують в єдиному зв'язку і полягають у тому, щоб налаштувати глядача на тональність дії, створити той емоційний фон, в якому організовується сприйняття. «Справді, мова, слово в видовищних мистецтвах – моторна функція в її динамічному аспекті; жест, костюм, і виразники смислового змісту, вказівки, які локалізують увагу. У цьому сенсі питання про природу видовищної форми – питання не технології, а видовищного впливу» [10].

Ігрова дія – це організований певними правилами тип видовищної дії, дії, що драматично розвивається, де гравець або доповнює іншого гравця, або відображає дію протилежної ролі. «Будь-яка гра амбівалентна, властиві їй елементи додатковості і взаємності несуть в собі можливість перетворення ігрової ситуації на видовище. Колективна емоція вихлюпується за «рампу». Виникає можливість залучення глядача, передбачення результату, яка зближує гру з видовищем» [10].

Художньо-організоване видовище існує у формах спектаклю, вистави та ігрового дійства. На думку І. Канта, гра незалежна від кінцевої мети, вона проявляється як свобода вибору і дії, тоді як в мистецтві неможливо позбутися примусу [6]. Гра – передумова естетичної діяльності. Вона входить у видовище генетично і структурно. Як самостійне явище видовище виникло з ритуального ігрового дійства: виділявся майданчик, де лаштунками слугували кущі, звідки з'являлися і куди йшли «актори»; «режисер», який готував «акторів», добре знав вплив того чи іншого «прийому»; нарешті, розігрувався «спектакль» як система певним чином спрямованих дій; «актори», перевтілюючись, виконували свої «ролі». Це був ритуал зі своїми кодифікованими діями, які виключали імпровізацію. На спектакль ритуал перетворювала наявність глядача і перетворення актора, «маска» як умова залучення глядача [1].

Перетворення виконавця, система залучаючих вказівок, організованих відповідним чином, наявність глядача – все це характеристики циркового видовища як ігрової дії.

Таким чином, циркове видовище є досить складним і багатогранним явищем. Як одна із форм культури циркове видовище акумулює певні функції (різні в різний історичний час), найбільшу значущість з яких сьогодні набувають естетична, компенсаторна, комунікаційна й емоційно-психологічна. Розглянемо ці функції докладніше.

Естетична (або гедоністична) функція. За своєю природою мистецтво, у тому числі й видовищне, – це вища форма освоєння світу «за законами краси». Воно, по суті, виникло як відображення дійсності в її естетичній своєрідності, висловлюючи естетичну свідомість і вплив на людей, формуючи естетичне світосприйняття, а через нього й увесь духовний світ особистості. Естетична функція циркових видовищ виражається, перш за все, в естетичній організації та переоформленні часу і простору людського життя, внесення в нього елементів повноти, задоволення, гармонії, співвіднесення його з життям суспільства і природи. Зовнішня видовищність циркового видовища, яскравість, ефектність, блиск мають величезний потенціал проникнення у свідомість мас і закріплення, фіксації естетичних норм, цінностей, ідеалів. Ефективність естетичної функції циркових видовищ забезпечується тим, що ситуація причетності відбувається

в умовах емоційного підйому, підкріпленого активним використанням візуальних, акустичних, дієвих засобів художньої виразності. Циркові видовища в усі часи слугували своєрідним подіумом демонстрації й утвердження естетичних ідеалів суспільства.

Компенсаторна функція виражається, перш за все, в контрастному відображенні реального, повсякденного життя. У циркових видовищах втілюється модель, образ ідеального суспільного стану. Яскрава, емоційна, розкріпачена атмосфера видовищної дії покликана, за висловом Й. Хейзінги, «через п'янке відчуття краси, через задоволення – пом'якшити гніт реальності, без чого життя здавалося б нестерпно тьмяним» [12, с. 282]. Циркове видовище – це ідеальний світ, який став на певний час реальністю. Перебуваючи на стику мистецтва і життя, демонструючи взаємодію між двома рівнями буття – реальним й ідеальним, циркове видовище наділене особливим часом і перебуває в особливому просторі. Реалізація ідеальних уявлень в даному разі поширюється на строго обмежений часовий і просторовий проміжок видовища. Тимчасове заперечення різних обмежень, надана можливість обійти межі і норми допомагає пережити сувору реальність повсякденного життя. Циркове видовище, таким чином, претендує на подолання суперечностей існуючої дійсності, виступаючи ідеальною моделлю перетворення світу.

Різновидом компенсаторної функції є *рекреаційна функція*, яка знімає психологічне напруження, вводить людину у світ ілюзорного досвіду, орієнтуючи не на реалістичні, а на штучно створювані образи.

Комунікативна функція. Спілкування – це найбільш загальна, універсальна категорія суспільства, що сприяє зв'язку індивідів один з одним, а також з оточуючим соціальним і природним середовищем. Спілкування в принципі є обов'язковою умовою функціонування будь-якого соціального організму, при цьому зв'язки спілкування не лише повторюють систему функціональних відносин різних компонентів суспільства, а й взагалі є його найважливішим структурним вираженням. У цьому сенсі спілкування, будучи системоутворюючою ознакою суспільства, завжди є певною просторовою і тимчасовою характеристикою. Оскільки циркові видовища локалізують процес спілкування як в часі, так і в просторі, то це передбачає й особливе святкове спілкування. Емоційно піднесена атмосфера циркових видовищ – зняття заборон, тимчасова непокора традиційним нормам, послаблення соціального контролю – створює ідеальні умови для вільного, анонімного спілкування, яке в принципі неможливе в буденному житті.

Емоційно-психологічна функція циркових видовищ тісно взаємопов'язана з комунікативною. Синтез міжособистісного і масового спілкування, особлива атмосфера святковості, яскравість барв, видовищність, надлишок вражень генерують своєрідний механізм емоційно-психологічного зараження. Багаторазове посилення емоційного настрою особистості народжує потребу в свідомому залученні до колективної діяльності. Циркові видовища – період публічного представлення художньої творчості, змагання талантів, завоювання визнання. Циркове видовище – час емоційного підйому, особливого святкового настрою, що сильніше впливає на людину, ніж події повсякденності.

Слід також виокремити й інші, не менш важливі функції циркового видовища: соціально-інтегративну, функцію трансляції соціального досвіду й ідеологічну.

Соціально-інтеграційна функція. Соціальна сутність циркових видовищ проявляється, в першу чергу, в тому, що вони являють собою особливий тип соціальної дії людей, що об'єднує їх ідейно, утверджує світогляд даного суспільства. Будь-який акт святкової поведінки індивіда є соціальним за своєю природою, оскільки включений в контекст соціальної дійсності, в функціонування суспільної системи. Соціально-інтеграційна функція циркових видовищ може розглядатися в різних аспектах: як підвищення рівня, стимулювання групової консолідації; як прийом організації спільної життєдіяльності людей; як прийом самоідентифікації членів групи, класу, суспільства. Потреба у виникненні й існуванні циркових видовищ обумовлена динамікою суспільного життя. За допомогою видовища спільність періодично стверджує себе, свою єдність.

Різновидом соціально-інтеграційної функції є *аксіологічна функція*. Аксіологічна функція видовищного мистецтва полягає в оцінюванні його впливу на особистість в контексті визначення ідеалів (або заперечення певних парадигм), тобто узагальнених уявлень про досконалість духовного розвитку, про ту нормативну модель, орієнтація на яку і прагнення до якої задається артистами цирку як представниками социуму. З допомогою художніх цінностей циркове мистецтво впливає на людину, формуючи її ідеали, суспільні уявлення, мораль і т.д. Це підтверджує зміни ідеалів суспільства, зафіксовані у циркових номерах.

Функція трансляції соціального досвіду. Як будь-яка форма видовища, циркові видовища зберігають і передають традиції, норми, естетичні ідеали та моральні цінності. Циркові видовища активізують й інтенсифікують культурне життя, перш за все тому, що відкрито заявляють основні, домінантні для спільноти цінності, характерні для даної культури та етапу її розвитку, історичного буття. Циркові видовища є одним з інститутів, «покликаних охороняти, пропагувати й оновлювати цінності культури, навколо яких дане співтовариство організує своє свідоме життя» [5, с. 72-73]. Циркові видовища, таким чином, являють собою самодостатнє семіотичне поле, в якому, як у дзеркалі відображається побут, звичаї, цінності, ідеали суспільства в конкретній просторово-часовій ситуації.

Ідеологічна функція. Видовища є своєрідною ідеологічною системою, яка забезпечує постійний вплив на людей, відображає світоглядні, ідейно-моральні та естетичні позиції суспільства. Ідеологічність закладена в самій природі видовища, і з давніх-давен активно використовується структурами влади з метою управління життям суспільства як найяскравішого і дієвого культурного соціально-психологічного механізму. З часів античності відома двоїста природа видовища: воно належить і світу людини і світу соціальної

системи, відносно яких йому, видовищу, доводитися відіграти, як правило, прямо протилежні ролі. Сутнісне наповнення видовища, в тому числі і циркового, концентрація індивідів, локалізована в єдиному просторі-часі, ефект соціального й емоційно-психологічного зараження створюють необмежені можливості використання видовищ як потужного засобу формування громадської думки і маніпулювання суспільною свідомістю.

Наведені функції тісно переплетені і взаємопов'язані між собою, посилення або вирокремлення будь-якої з них призводить до дестабілізації циркового видовища як цілісного явища. Так, наприклад, штучне акцентування ідеологічної функції (що часто відбувається в тоталітарних суспільствах) призводить до ослаблення комунікативної та компенсаторної функцій, емоційного спаду, втрати інтересу до подій; посилення компенсаторної, емоційно-психологічної функцій – до вихолощення духовної сутності циркового видовища, зводить його до рівня споживчої розваги.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що циркове видовище, як поліфункціональне явище, існує у будь-якому суспільстві як культурний феномен, являючи собою своєрідну форму регуляції людської діяльності. Це динамічна структура, розвиток якої обумовлений історико-культурним середовищем, яке визначає його характер і змістове наповнення.

Циркове видовище характеризує образність, умовність як спосіб відмежування художнього образу від соціальної дійсності, синтез жанрів і видів мистецтва; це репрезентація, яка передбачає особливий спосіб сприйняття – співпереживання, відчуття естетичної реальності.

Цирк як полілогічне явище, завдяки численним зв'язкам з мистецтвом, соціумом, життям, є запорукою гармонії та інтеграції в суспільстві. Перспективи розвитку загальнолюдської культури пов'язані з можливістю видовища, зокрема й циркового, відігравати важливу роль піднесення й утвердження духовності, традицій і цінностей, сприяючи таким чином оновленню та відродженню культури.

Подальшого дослідження потребують питання культуроформуючої функції циркового мистецтва, аналізу українського цирку у контексті національної культури, реконструкції основних етапів історичного розвитку цирку в Україні, осмислення українського цирку з позицій культурологічного полілогізму – зв'язку цирку з мистецтвом, соціумом тощо.

Список літератури:

1. Авдеев Д. А. Происхождение театра / Д. А. Авдеев. – Ленинград; Москва, 1959. – 264 с.
2. Андреева И. М. Театральность в культуре / И. М. Андреева. – Ростов-на-Дону, 2002. – 185 с.
3. Банфи Л. Избранное / Л. Банфи. – Ленинград, 1965. – 291 с.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1: А-З / В. И. Даль. – Москва, 1956. – 700 с.
5. Жигульский К. Праздник и культура / К. Жигульский. – Москва: Прогресс, 1985. – 336 с.
6. Кант И. Сочинения: в 6 т. Т. 5 / И. Кант. – Москва, 1966. – 564 с.
7. Кісін В. Б. Режисура як мистецтво та професія. Життя. Актор. Образ: Із творчої спадщини / В. Б. Кісін. – Київ: КМ Academia, 1999. – 268 с.
8. Маклюэн М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн; пер. с англ. В. Г. Николаева. – Москва: Гиперборея; Кучково поле, 2007. – 464 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 22-е изд., стер. – Москва: Русский язык, 1990. – 921 с.
10. Ратнер Я. В. Эстетические проблемы зрелищных искусств / Я. В. Ратнер. – Москва: Искусство, 1980. – 135 с.
11. Толковый словарь: в 4 т. / Д. Н. Ушаков и др. – Москва: Сов. энцикл.: ОГИЗ, 1935. – Т. 1: А-Кюрины / сост. Г. О. Винокур, Б. А. Ларин, С. И. Ожегов, Б. В. Томашевский, Д. Н. Ушаков; под ред. Д. Н. Ушакова. – 1562 стб.
12. Хейзинга Й. В тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга. – Москва: Прогресс. 1992. – 462 с.
13. Шумакова С. М. Генезис и эволюция харьковской школы циркового искусства: дис. на соиск. ученой степени канд. искусств.: 26.00.04 / С. М. Шумакова. – Харьков, 2015. – 288 с.

Пожарская Е.Ю.
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

СОДЕРЖАНИЕ И ФУНКЦИИ ЦИРКОВОГО ЗРЕЛИЩА

Аннотация
В статье обращено внимание на необходимость анализа зрелищного искусства как социокультурного явления, обусловленную потребностью углубления представления о социокультурной и эстетической значимости цирка как одного из популярных зрелищных видов художественного творчества. Отмечено, что цирковое зрелище фиксирует кризисные явления в культуре конкретной страны, выражающиеся в отходе от древних ценностей или их отвержении. Художественно-организованное цирковое зрелище существует как игровое действо, то есть система операций и, одновременно, символическое действие. Как одна из форм культуры цирковое зрелище аккумулирует определенные функции, наибольшую значимость из которых сегодня приобретают эстетическая, компенсаторная, коммуникационная и эмоционально-психологическая. Отмечено, что цирковое зрелище, как полифункциональное явление, существует в любом обществе как культурный феномен, представляя собой своеобразную форму регуляции человеческой деятельности. Это динамичная структура, развитие которой обусловлено историко-культурной средой, которая определяет его характер и содержательное наполнение.
Ключевые слова: зрелище, цирковое зрелище, зрелищность, зрелищное действие, игра, игровое действо.

Pozharskaya E.Yu.
National Academy of Management Culture and Arts

CONTENTS AND FUNCTIONS OF THE CIRCUS SUMMARY

Summary
The article draws attention to the need to analyze spectacular art as a socio-cultural phenomenon, conditioned by the need to deepen the notion of the sociocultural and aesthetic significance of the circus as one of the most popular spectacular types of artistic creativity. It is noted that the circus show captures the crisis phenomena in the culture of a particular country, expressed in a departure from the ancient values or their rejection. An artistically organized circus show exists as a game action, that is, a system of operations and, at the same time, a symbolic action. As one of the forms of culture, the circus spectacle accumulates certain functions, the most important of which today are aesthetic, compensatory, communication and emotional-psychological. It is noted that the circus show, as a polyfunctional phenomenon, exists in any society as a cultural phenomenon, representing a kind of regulation of human activity. It is a dynamic structure, the development of which is conditioned by the historical and cultural environment, which determines its character and content.
Keywords: sight, circus show, entertainment, spectacular action, game, game action.

УДК 130.2

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ

Федь В.А., Ликова С.С.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті теоретично осмислюються роль і значення традиційних теоретико-методологічних підходів культурології у розв'язанні проблеми культуротворчості. Автор звертається до аналізу історичного, діалектичного, еволюційного, функціонального, етнопсихологічного, дослідження культуротворчої активності людини. Звертається увага на важливість застосування системного методу. Наприкінці статті робиться висновок про перспективність застосування цих методів у поєднанні з сучасними методами і методологіями. Наголошується на необхідності вироблення методологічного «механізму» цього поєднання.
Ключові слова: культуротворчість, метод, історичний, діалектичний, еволюційний, функціональний, етнопсихологічний, системний.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна культурософська думка апелює до цілого арсеналу найрізноманітніших методів і методологічних підходів. Враховуючи дану обставину при дослідженні проблеми культуротворчості людини слідує звернути увагу на класифікацію цих методів. У найбільш загальному вигляді, методи і методології як сукупність методів при дослідженні певного явища можна поділити на традиційні (історичні) і сучасні (постмодерні). Отже, **об'єктом** дослідження є традиційні методи, а **предметом** – культуротворча діяльність людини.

Теоретична модель культуротворчості дістає методологічну підтримку з боку різних наук, оскільки має міждисциплінарний характер, а саме: філософії, історії культури, культурології, історії, естетики, етики, мистецтвознавства, педагогіки та ін. Таке об'єднання понятійного змісту предмету дослідження з різних галузей людинознавства спроможне збагатити кожну з наук і повинно обов'язково застосовуватись в межах ***інтеграційного*** підходу. Історичні методи дозволяють «прочитати наново» традицію та розкрити ***евристичний*** потенціал культуротворчості.

Модель культуротворчого призначення людини є найбільш ефективною формою взаємодії етносів і націй в епоху глобалізації, коли Інший (людина, природа, нація, культура) постає як автентична цінність. Практичність цієї моделі полягає у плеканні надії на виживання людства в найближчий та середньостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Очевидно, що культуротворчість має глибинні антропологічні основи, які певною мірою відтворюють еволюцію людини, дають характеристику її етнічних специфікацій. З іншого боку, в науці виділяється онтологічний підхід до творчого акту, який особливо виразно есплікувався у працях західноєвропейської (А. Бергсона, А. Уайтхеда) та російської (І. Пригожина, В. Налімова) шкіл. Інші дослідники обстоюють ідею «культуротворчої активності», поза якою реальний світ є ціннісно нейтральним (З. Норкаус); висувають теорію культуротворчої місії людської пам'яті (Ю. Давидов); розмежовують динаміку культурних процесів та культурних подій (Я. Флієр).

В українській філософській рефлексії відбувається подальша формалізація та актуалізація різних аспектів понятійного змісту культуротворчості (В.П. Андрущенко, Ю.Л. Афанасьєв, В.Н. Леонтієва, С.В. Пролеєв, В.К. Суханцева, Н.В. Хамітов).

Вітчизняні дослідники, спираючись на концепцію «буття-в-свободі» Ж.-П. Сартра як фундаментального принципу формування суспільних цінностей, тлумачать культуротворчість як царину свободи та вибору [1, с. 82-85].

Процес культуротворчості актуалізується та самореалізується в кожному окремо взятому виді мистецтва. Спираючись на даний принцип, В.К. Суханцева наголошує на важливості виділення культуротворчої функції, яка створює атмосферу єдності та безперервності розвитку національної культури [2, с. 161].

Серед вітчизняних досліджень виділяється монографія В.Н. Леонтьєвої «Культуротворчий процес: обґрунтування та начала» [3] в якій здійснюється послідовна спроба аналізу культуротворчих процесів у вітчизняній і в європейській філософській традиції. В праці втілюється принцип культуротворчості в розумінні світу та утвердженні особистісного начала як носія смислу в цьому світі.

В.Н. Леонтьєва справедливо наголошує на діалектичному характері культуротворчості, адже одиниця культуротворчого процесу – культурний акт є утвердженням культурного явища – це заперечення його протилежності, це недопущення в реальне буття культури безглуздя, безформності, безликості. У цьому розумінні логіку культури можна визнати логікою «утвердження-заперечення», здійснюваної в афірмації» [3, с. 56-57].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, проведені дослідження не в достатній мірі розкривають онтологічний статус культуротворчості людини та далеко не в повній мірі використовують та характеризують методологічні і зокрема, традиційні методи дослідження культурології.

Мета статті випливає з недостатньої розробленості проблеми та полягає у визначенні основних рис методологічного апарату культурології.

Формулювання цілей статті. Постановка завдань обумовлюється тим фактом, що традиційні методи виконують не однакову роль у вивченні проблеми культуротворчості людини, тому завдання полягає у виявленні, дослідженні та застосуванні найбільш «продуктивних» та «ефективних» методів і методологій при дослідженні конкретної, сформульованої у назві проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прагнення дослідити найфундаментальніші витоки культури, пізнати їх сутність, наслідки та моделі застосування у конкретних (історичних, етнічних, соціальних тощо)обставинах спонукало до пошуку найзагальніших методів, які могли б охопити цілісність культуротворення в усій різноманітності теорій культуротворчої діяльності. Метод передбачає наявність об'єкта, розробленої системи дослідницьких операцій, технології застосування, критерії оцінок, таблиць, тобто інструментальний набір, за допомогою якого вивчають об'єкти, здобувають і перевіряють результати.

Сучасна культурологічна думка володіє великим арсеналом методів які мають різну історичну доцільність. Методологічний апарат досліджень культуротворчих процесів початку XXI ст. заснований на базі класичних філософських методів (історичного, діалектичного та ін.), на доробку новітніх методологій (синергетичної, семіотичної та ін.).

Як відомо «без історії предмету немає теорії предмету» (М.Г. Чернишевський). Цю думку конкретизував по відношенню до культуротворчої специфіки розвитку Г. Ріккерт який наголошував на тому, що незважаючи на всі перехідні й проміжні форми, при дослідженні життя природи науковці використовують переважно природничо-науковий метод, а при дослідженні життя культури – історичний метод [4, с. 54].

Історичний (компаративний) метод дослідження культури заснував Джамбатист Віко (1668-1744 рр.), але цей метод містить положення, що не втратили актуальності й сьогодні. Зокрема, те, що розум – раціональне, суворо логічне міркування стосується фізичного світу, а культуротворчий вимір не вписується у методологію раціонального дослідження. І тому сучасний культуротворчий процес в усьому різноманітті світоглядних парадигм та культурних практик стає предметом аналізу історичної свідомості більшою мірою, ніж раціональної (у її декартівському розумінні).

Інше положення стосується того, що історичний метод, з одного боку, розкриває нові можливості дослідження культур різних народів у різні історичні періоди їх культуротворчої активності, а з іншого, – сприяє самоусвідомленню особистості в контексті актуальної культури. Як відзначає В.С. Горський: «Справжній характер і рівень розвитку національної історичної свідомості відзначається не лише обсягом знань про події минулого та системою розташування їх на шкалі історичних цінностей. Визначальним тут є той сенс, смисл, якого набувають ці факти для актуальної культури, загальне бачення історії» [5, с. 46].

Вагомий внесок у методологічний інструментарій вивчення культуротворчих процесів вніс Г. Гегель (1770-1831 рр.), який обґрунтував універсальний *діалектичний метод* дослідження. На сучасному етапі цей метод, відображаючи складність культуротворчих процесів, що відбуваються в єдності та боротьбі їх суперечливих начал, дає можливість уникнення догматизації та абсолютизації різних підходів, концепцій та й самих методів у процесах культуротворення. Тобто діалектичний метод застосовується нами як певний універсальний та відкритий метод дослідження, що дає можливість розглянути поняття та категорії в їх динаміці та уникнути при цьому вульгаризованих перекручень та ідеологічної і політичної заангажованості.

Історичний метод дослідження переосмислювався та доповнювався новими методами протягом XIX ст. Під впливом еволюційної теорії Ч. Дарвіна багато дослідників суспільних та культурних процесів стали сповідувати так званий *еволюційний метод*, що розглядається нами як різновид історичного. До прихильників еволюціо-

нізму належать О. Конт (1798-1857 рр.), Л. Морган (1818-1881 рр.), Г. Спенсер (1820-1903 рр.), Е. Тейлор (1832-1917 рр.). Евристичним здобутком еволюційного методу в сучасних умовах застосування стало те, що споконвічні закони, стадії та фази культуротворчості можна визначити як стабільні історичні тенденції, вони відбуваються за логікою переходу від простого до складного, уявляються як пряма лінія (або спіраль, хвиляста лінія з певними розгалуженнями та невеликими часовими поверненнями до висхідного положення). Такий підхід дає можливість подолати апокаліпсичні передчуття постмодерного аналізу культуротворчих процесів.

Сутність еволюціоністського методу випливає з єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культурних цінностей. У книзі «Первісна культура» Е. Тейлор дійшов висновку, що розвиток кожного народу відбувається прямолінійно – від простого до складного. Культура, зазначав він, є результатом діяльності людини, специфічним способом її пристосування до навколишнього середовища. Факторами впливу на таке пристосування він назвав кліматичні умови та географічне положення етносу. Учений також дослідив форми функціонування культури всіх народів: звичаї, обряди, традиції, вірування, одяг, їжу, знаряддя праці, житло, мистецтво, вказуючи на їхню універсальність. Проте в основу культури, вважав Е. Тейлор, покладені міф і ритуал, тобто культура постає із внутрішньої природи людини.

Досліджуючи історію первісного суспільства, еволюціоністи переконували, що людство однорідне за своєю природою, й лише народи, перебуваючи на різних сходинках розвитку культури та живучи відокремлено один від одного, створюють відповідні засоби реалізації культурних потреб. Зближення народів, посилення контактів між ними, обмін культурними надбаннями зумовлює спільність культурних цінностей і засвоєння їх людством. Основна ідея еволюціонізму щодо прямолінійності суспільного прогресу передбачає обов'язкову вимогу для кожного народу пройти всі стадії культурного розвитку.

Історичний метод протягом XIX ст. був доповнений антиеволюційною (циклічною) моделлю розвитку культуротворчості, в якій історія розвитку культури розглядається як історія співіснування локальних, незалежних одне від одного, соціокультурних типів. У праці «Росія і Європа» М. Данилевський (1822-1885 рр.) викладає типологію культури – вчення про відмінності культурних типів. У всесвітній історії культури він виділяє десять самобутніх типів культур: єгипетський, індійський, іранський, китайський, халдейський, грецький, римський, аравійський, романо-германський, американо-перуанський (як «сумнівний» тип). Учений передбачав становлення одинадцятого типу – слов'янського, на який покладає великі надії: «...На підставі аналізу найсуттєвіших загальних результатів діяльності попередніх культурно-історичних типів, – пише М. Данилевський, – і порівнянні їх... можемо ми плекати ґрунтовну надію, що слов'янський культурно-історичний тип у перший раз явить синтезис усіх сторін культурної діяльності... сторін, які розроблялися його попередниками на історичній ниві окремо, або далеко не в повному поєднанні» [6, с. 138].

Джерелом кожної культури, на думку М. Данилевського, є здатність народу до реалізації своїх «життєвих сил», а її самобутність спирається на особливості душі народу. Відносини між народами нездатні змінити ні душі, ні національні особливості народу. Тож, виступаючи проти європоцентризму, він підкреслював, що прогрес не можна вважати винятковим привілеєм Заходу, чи Європи, а застій ототожнювати лише зі Сходом, або Азією. Кожний культурно-історичний тип, виникаючи з «етнографічного матеріалу», входить у період розвитку та розквіту, після чого занепадає і гине, тому народ, який перебуває на стадії занепаду, вже ніщо не може врятувати. Розтративши свій культурний потенціал, зазначає вчений, людство переходить до цивілізації. Отже, еволюційність (однолінійність) культури М. Данилевський замінив на полілінійність її розвитку. Ці методологічні ідеї у XX ст. були переосмислені О. Шпенглером і А. Тойнбі.

Поступово у дослідницькому середовищі розвивається інший напрямок критичного ставлення до еволюційного методу. На передній план виходить аналіз причинно-функціональних зв'язків та умов виникнення культур, а також їх зумовленість різними факторами.

Провідним у культурологічних дослідженнях стає *функціональний метод*, що містить положення, які не втратили актуальності й на сучасному етапі дослідження культуротворчих процесів, зокрема, положення про три виміри культурного процесу та їх функціональний зв'язок. «Культурний процес... – писав Б. Малиновський (1884-1942 рр.), – завжди передбачає існування людей, пов'язаних один з одним певними відносинами, тобто певним чином організованих, що певним чином звертаються до артефактів та один до одного по допомогу щодо мови, або символіки якого-небудь іншого роду. Артефакти, організовані групи і символізм виявляють три тісно пов'язаних виміри культурного процесу» [7, с. 89]. У праці «Наукова теорія культури» Б. Малиновський заклав розуміння культури як продукту і процесу, як засобу досягнення мети, тобто інструментального, чи функціонального розуміння. Відправною тезою такого твердження стало положення про те, що всі, навіть, на перший погляд, безглузді, явища та предмети духовної й матеріальної культури мають свій зміст, а найголовніше – свою визначену функцію. Учений наполягав на подоланні розриву між теоретичними уявленнями про культуру та накопиченим емпіричним конкретним матеріалом, закликав створити єдине синтезоване теоретичне уявлення про культуру, сформувати єдину наукову теорію. Йдеться також про подолання розбіжностей у номотетичних та ідеографічних дисциплінах.

Б. Малиновський розподілив життєві потреби людства на три групи. Первинні потреби – це продовження роду. Свого роду «культурними відповідями» на них були поява родової общини, розвиток знання, освіти та умов проживання і господарювання. Похідні потреби спрямовувались на виготовлення та удосконалення знарядь виробництва, наслідком чого став розвиток економічних відносин та загальної культури госпо-

дарювання. Інтегративні потреби виявляються в політичній організації суспільних відносин.

Якщо ж говорити загалом про функціональну методологію вивчення культуротворчих процесів (яку ще називають антропологічною), то ця методологія має перспективи розвитку і в сучасності, оскільки, положення Е. Тейлора про культуру як біологічну природу людини та її безпосередню адаптацію до умов навколишнього середовища ще не втратило своєї актуальності. Культурне буття включає в себе соціокультурне середовище, інтегроване у світ природи, що характеризується діалектичним зв'язком мікро- та макрокосму. І проблема адаптації людства до плинних умов навколишнього середовища, зумовленого діяльністю самого ж людства, може здійснюватись у межах осмислення функціонального зв'язку між ними через парадигму культурного буття. На нашу думку, найбільш продуктивним конструктом такого роду осмислення є вироблення гуманістичної моделі культурного буття, що виявляється у ставленні до Іншого як цінності, де Інший – це не тільки природа, а й культура та особистість. Названі концептуальні підходи накреслені в працях Б. Малиновського, а також К. Леві-Стросса, А. Кребера та ін.

Сутність названих концептуальних підходів до вивчення культуротворчих процесів можна звести до нерозривного зв'язку культури з життєвими потребами людства. Застосовуючи метод системного аналізу, антропологічної концепції культуротворення дотримувався А. Кребер, доповнивши її теорією стилів фундаментальних форм культури. Він довів, що стиль властивий усім великим культурам та їхнім основним формам (не тільки мистецтву, а й науці, ідеології, моралі, свідомості, способу життя тощо). Носіями, що визначають стиль епохи, чи цивілізації, на думку вченого, є геніальні особи, котрі роблять істотний внесок у розвиток якоїсь галузі культури. Він узагальнив різні стилі локальних культур і сформулював концепцію стилів загальнолюдської цивілізації. На цій підставі можна говорити про стилі культурного буття, що відзначають ту або іншу модель культури.

Етнопсихологічний метод дослідження полягає у виявленні етнічної та національної своєрідності культуротворчих процесів, спираючись на аналіз психологічних чинників усвідомлення певним народом або нацією ряду історичних, економічних, політичних та інших чинників становлення та розвитку культури. Цей метод передбачає «ментальний» аналіз, що в українській традиції розроблявся в історичному (М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Крип'якевич) та сучасному (О. Забужко, Ю. Липа) вимірах.

Системний метод дослідження запропонував Леслі Уайт, який поділяв погляди еволюціонізму і виходив з необхідності створення нової методології, яка могла б систематизувати багатоманітність культуротворчих процесів, накопичених і водночас розпорошених по різних галузях суспільного та гуманітарного знання. Як зазначає український дослідник М.С. Конох, у концепції Л. Уайта важливе місце посідає поняття «еволюція», яке він пов'язує з особливим методологічним прийомом розгляду культурних явищ у системі просторово-часових координат. Останнє означає, що віднесення культурних цінностей до часової координати припускає історичний розгляд явищ культури. Віднесення ж культурних цінностей до просторових координат припускає вивчення повторювальних процесів у культурі того чи іншого народу [8, с. 160].

Усвідомлюючи розмаїття методів дослідження культурних процесів та їхню суперечливість, Л. Уайт запропонував методологію, яка є оригінальним сполученням різних методів і в основі якої лежить принцип відповідності: *часового* процесу – хронологічній послідовності окремих подій, які вивчає історія; *формального* процесу – явищам в позачасовому структурному та функціональному аспектах, що надає можливість верифікації структури й функцій культури, та *формально-часового* процесу, що відповідає уявленню про часову послідовність форм.

Названі процеси доцільно розглядати через призму культуротворчості та досліджувати, згідно з Л. Уайтом, за допомогою історичного, функціонального та еволюційного методів. Отже, дослідник заклав важливі методологічні основи культурології, які ґрунтуються на комплексному поєднанні традиційних методів: всезагальних (функціональний та еволюційний) та загальнонаукових (історичний), які утворюють спеціальну (системний) методологію дослідження культуротворчих процесів.

На наш погляд, системний метод підсумовує розвиток методологій, які ми позиціонуємо як традиційні, або класичні. Однак обмеження лише класичними методологіями, звичайно, є недоцільним. Системний метод виступає логічним висновком з цих методологій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, методи аналізу культуротворчості які вже давно стали традиційними, як було видно з вищенаведеного матеріалу, зовсім не втратили актуальності та навіть зберегли власний евристичний потенціал в сучасних умовах. Історичний метод дає можливість розглянути культуротворчість як буття історичне, коли культуротворчі та історичні процеси постають в усій своїй єдності та взаємозумовленості. Діалектичний метод дає змогу розглянути культуротворчість в динаміці світоглядних традицій і культурних практик та уникнути їх вульгаризованого та догматизованого тлумачення. Застосування еволюційного методу дає можливість зазначити, що культурно-історичних типів не так багато, але типів культури може бути багато і вони можуть мати відповідні національні специфіки: етнічні, регіональні тощо, при цьому кожен тип культури зумовлюється певним типом культуротворчості. Функціональний метод, за рахунок вдалого синтезу соціологічних та психологічних методів дослідження дає можливість виявити функціональну, наприклад стилістичну, динаміку культуротворчості.

Системний метод виступає в ролі базової методології, яка дозволяє поєднати традиційні методології між собою та виступити «методологічним майданчиком» поєднання традиційних методів з сучасними методами, що може мати різні форми вираження. На сучасних методах дослідження культуротворчості та на визначенні «пріоритетних» методів ми плануємо зупинимось у наступній публікації.

Список літератури:

1. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
2. Суханцева В. К. Категория времени в музыкальной культуре / В. К. Суханцева. – К.: Лыбидь, 1990. – 184 с.
3. Леонтьева В. Н. Культуротворческий процесс: основания и начала / В. Н. Леонтьева. – Харьков: Консум, 2003. – 216 с.
4. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М.: Республика. – С. 44-128.
5. Горський В. С. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / В. С. Горський // Світогляд і духовна творчість. – К.: Наукова думка. 1993. – С. 45-51.
6. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский // Хрестоматия по культурологии. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – С. 125-139.
7. Малиновский Б. К. Функциональный анализ / Б. К. Малиновский // Хрестоматия по культурологии. – Ростов н/Д.: Феникс, 2004. – С. 87-93.
8. Конох М. С. Розгляд різновидів соціально-психологічної антропології в руслі проблеми філософії освіти / М. С. Конох // Мультиверсум: філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – № 42. – С. 154-165.

Федь В.А., Лыкова С.С.
Донбасский государственный педагогический университет

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АППАРАТ КУЛЬТУРОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРОТВОРЧЕСТВА

Аннотация
В статье теоретически осмысливаются роль и значение традиционных теоретико-методологических подходов культурологии в решении проблемы культуротворчества. Автор обращается к анализу исторического, диалектического, эволюционного, функционального, этнопсихологического, исследования культуротворческой активности человека. Обращается внимание на важность применения системного метода. В конце статьи делается вывод о перспективности применения этих методов в сочетании с современными методами и методологиями. Подчеркивается необходимость выработки методологического «механизма» этого сочетания.
Ключевые слова: культуротворчество, метод, исторический, диалектический, эволюционный, функциональный, этнопсихологический, системный.

Fed' V.A., Lykova S.S.
Donbas State Pedagogical University

METHODOLOGICAL APPARATUS FOR CULTUROLOGY AND PROSPECTS OF ITS APPLICATION TO SOLVE THE PROBLEM OF CULTURE-BUILDING

Summary
In the article the role and meaning of traditional theoretical -methodological instruments in the process of analysis of problems of culturecreating are theoretically comprehended. The author refers to the analysis of the historical, dialectical, evolutionary, functional, ethno-psychological, systematicmethods of research of human culturecreating activity. In the end of the article was made a conclusion about the prospects of application of these methods in combination with modern methods and methodologies, and the necessity in developing of suchconsolidated methodological «mechanism» is improved.
Keywords: culturecreating, method, historical, dialectical, evolutionary, functional, ethno-psychological, systematic.

УДК 130.2:008

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ* КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Чеботаєва О.М.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Роль культурології як теоретичної основи механізмів регуляції соціокультурного життя суспільства невпинно зростає. Проте процес інституціоналізації даної науки не є завершеним, що відбивається на її евристичному потенціалі. Специфіка об'єкту і предмету культурології, її інтегративний характер ускладнюють спроби визначення її структури та місця серед інших наук. В статті аналізуються підходи до розв'язання проблем наукового статусу культурології, запропоновані авторитетними науковцями; формулюється власна точка зору автора з порушеної проблематики. Визначаються також напрями й перспективи подальшої систематизації загального комплексу культурологічних знань та інституціоналізації культурології як окремої наукової галузі.

Ключові слова: інтеграція наукового знання, культурологія, науковий статус культурології, структура культурологічних знань, предметне поле культурології, українська культурологічна думка.

Постановка проблеми. Особливістю науково-інтелектуального життя суспільства в другій половині XX – на початку XXI ст. стало посилення в ньому уваги до культурології як окремої галузі знань, що має своє власне коло досліджуваних проблем й характеризується своїми, тільки їй притаманними цілями, завданнями й методами їх реалізації. Культурологія є комплексною соціально-гуманітарною наукою, формування якої відображає загальну тенденцію інтеграції наукового знання про культуру. Вона виконує надзвичайно важливу теоретико-пізнавальну, методологічну, світоглядну, прогностичну роль в системі регуляції соціокультурних процесів життя суспільства, прагне дати відповіді на питання, які виникають з очевидної кризи світу людини, втрати смисложиттєвих орієнтирів, інструменталізації людського розвитку. Проте культурологія є молодою наукою й за свою порівняно недовгу історію вона не виробила ще єдиної теоретичної схеми, яка б в достатньо суворій формі упорядковувала її зміст, що не може не відбиватися негативно на загальному евристичному потенціалі культурологічної науки. Іншими словами, процес інституціоналізації культурології ще не завершений й подальше його обговорення залишається актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До зазначеної проблеми в останній час найактивніше звертались С.Д. Безклубенко, Ю.П. Богуцький, Н.В. Ісакова, А.В. Костіна, А.І. Кравченко, С.Я. Левіт, А.Я. Флієр, В.М. Шейко та ряд інших вчених. Пропонуючи свої підходи до розв'язання проблем наукового статусу культурології, всі вони пов'язують складність завдання із специфікою об'єкту і предмету культурології, інтегративним характером відображення в ній культури як цілісного, надскладного, внутрішньо суперечливого і динамічного організму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на наявність ряду ґрунтовних публікацій, актуальними для подальшого дослідження залишаються такі аспекти загальної проблеми: поглиблення методології та удосконалення методики інтегрування (парадигмального синтезу) культурологічних знань, знаходження найефективніших способів структурування цих знань, уточнення місця культурології серед інших наук та особливостей її стосунків з іншими галузями наукових знань. В сукупності все це має посприяти завершенню процесу інституціоналізації культурології як окремої наукової галузі.

Мета статті. Метою нашої роботи є проаналізувати підходи до розв'язання проблем наукового статусу культурології, запропоновані авторитетними науковцями, сформулювати власну точку зору з порушеної проблематики, визначити напрями й перспективи подальшої систематизації загального комплексу культурологічних знань, окреслити завдання української культурологічної думки в контексті загального процесу інституціоналізації культурологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Культурологія є порівняно молодою галуззю наукових знань, що на перший погляд здається парадоксальним, оскільки культура, як основний об'єкт і предмет її дослідження, існує стільки ж, скільки і саме людство.

Як самостійна наукова галузь, культурологія сформувалася у І пол. XX ст. Її «хрещеним батьком» прийнято вважати американського культурантрополога Леслі Уайта (1900-1975 рр.), який першим ввів поняття «culturology» в широкий науковий обіг і який започаткував викладання культурології як окремої дисципліни в університетах США [8; 9].

Варто звернути увагу на різницю між поняттями «культурологічна думка» і «культурологічне вчення», «культурологічна наука». Перше поняття ширше, ніж два останніх. Під культурологічною думкою розуміємо весь комплекс знань про культурні процеси і явища, які нагромадило людство протягом багатьох століть. Це визначення містить, зокрема, ідеї та погляди про культуру, які висловлювалися як окремі складові в контексті найрізноманітніших, передусім – філософських, історичних, політичних, етнографічних концепцій. Першими подібні висловлювання сформулювали ще античні автори, наприклад, славнозвісний Цицерон, без згадки про якого сьогодні рідко обходиться будь-який підручник чи посібник з культурології.

* Інституціоналізація – надання будь-якому явищу або процесу упорядкованого вигляду з чітко визначеними структурою та принципами функціонування.

Поняття «культурологічне вчення» (або «культурологічна теорія») вже безпосередньо стосується цілого комплексу культурологічної проблематики. Воно, по суті, відображає процес формування власне культурологічної науки, яка виникла та розвинулася в минулому столітті. Її існування характеризується наявністю певних напрямів, шкіл, течій, представники яких пропонують свої теоретичні підходи щодо розуміння сутності культури та виявлення основних закономірностей її соціального буття.

Сам термін «культурологія» тлумачиться сьогодні, принаймні, у двох значеннях. **В широкому** – як загальне означення різних наукових дисциплін, що мають справу з вивченням культури в різних її аспектах. Тут культурологія розуміється як широкий мультидисциплінарний науковий напрям, до якого відносять теорію культури, історію культури (взагалі) та (окремо) історію художньої культури, соціологію культури, прикладну культурологію (теорію СКД). Іноді до цього загалу додають ще й цілий спектр вузькопредметних дисциплін, таких як мистецтвознавство, фольклористика, етнографія, релігієзнавство і т.д. **У вузькому значенні** термін «культурологія» використовується як другоназва лише однієї, але найбільш узагальненої, фундаментальної дисципліни про культуру, яка інакше називається «теорія культури» [1, с. 25] (що, власне, і мав на увазі Л. Уайт).

У спробах розв'язання проблем наукового статусу культурології питання про структуру культурологічних знань було і залишається одним із складніших. Відомий сучасний російський культуролог А.Я. Флієр пропонує розподіляти культурологію на два великі напрями, що принципово розрізняються за науковими методами, якими вони користуються (**див. схему 1**) [6, с. 11-13].

Отже, на думку А.Я. Флієра, культурологія є наукою, що вивчає людину і суспільство в своєму суворо визначеному ракурсі. Предметом її дослідження мають бути переважно нормативно-регулятивні, ціннісно-смислові та знаково-комунікативні механізми, що регулюють будь-яку соціальну практику та забезпечують взаємодію й взаєморозуміння людей (інакше кажучи, «забезпечують порядок в суспільстві») [6, с. 41].

А.Я. Флієр дає наступні визначення досліджуваної галузі:

- **культурологія** – це наука про способи (технології) здійснення колективного життя людей, а також про домовленості (соціальні конвенції) з приводу припустимості або неприпустимості тих чи інших способів задоволення їхніх інтересів і потреб;
- **культурологія** – це наука про процеси формування в різних людських колективах комплексів їх соціально значимих знань й соціального досвіду. У сукупності такий досвід стає осмисленою

Схема 1

Розробка автором за: [6]

й упорядкованою картиною світу, що відбиває специфіку історичної долі даного суспільства;

· **культурологія** – це наука про процеси й способи соціального відтворення суспільства та особистості, або – про міжпоколінну трансляцію соціально-культурного досвіду, що втілюється в систему норм, правил, знань і смислів, цінностей та символів, а також мов їх позначення. На це спрямовані процеси соціалізації та інкультурації особистості – виховання індивіда в традиціях, нормах, цінностях і смислах даного суспільства [6, с. 42-44].

Запропонований А.Я. Флієром підхід до розуміння специфіки культурології відбиває спробу подолання деяких особливостей, якими супроводжувалося (й значною мірою продовжує супроводжуватись) утвердження культурології спочатку в радянському (наприкінці його існування), а потім в пострадянському науковому просторі. *З одного боку*, – це надто широке й неієрархізоване представлення предметного поля досліджень культури, що веде до концептуального розмивання методологічної основи культурологічних знань й приписування до культурологів навіть тих фахівців-гуманітаріїв, які самі себе культурологами не вважали і не вважають. *З іншого ж боку*, – це уявлення про культурологію як про абстраговану сферу філософствування, що заважає її перетворенню на практично значиму наукову галузь.

Обидві особливості обумовлюють таку структуру вітчизняної й в цілому пострадянської культурології, що їй не можна знайти аналога в західній науці. Директор Інституту культурології АМ України Ю.П. Богуцький афористично визначає вище вказану зміну ракурсу культурологічних досліджень – як «рух від усвідомлення значимості культури у суспільній практиці до визнання суспільної практики проявом культури» [2].

Необхідно зауважити, що українська культурологічна наука зароджувалась саме як історія культури, тобто у руслі гуманітарної культурології. Тут далися в знаки несприятливі суспільно-політичні умови, які вимагали боротьби за національну незалежність та збереження основних чинників самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, етнографії тощо. Національні витоки і смисли української культури, її самобутні риси та найяскравіші досягнення стали предметом дослідження цілого ряду поколінь видатних українських гуманітаріїв та представників громадської думки. Далеко неповний їхній перелік складають: М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, І. Огієнко, Д. Антонович, І. Крип'якевич, Є. Маланюк, М. Семчишин, І. Дзюба, С. Кримський, М. Попович, В. Скуратівський, В. Шейко та ін.

Здобуття незалежності створило нові можливості як для розвитку самої української культури, так і для її наукової рефлексії. Дискусійним питанням навколо проблем наукового статусу культурології була присвячена нарада провідних культурологів України, що відбулася в Київському національному університеті культури і мистецтв 13 листопада 2000 р. Вона окреслила стан та позначила перспективи розвитку культурології в Україні на початку XXI ст. Підсумки роботи згаданої наради знайшли відображення в публікаціях одного з «патріархів» сучасної вітчизняної культурології С.Д. Безклубенка, які не втратили своєї актуальності й дотепер [1].

Важливими досягненнями в розвитку української культурологічної думки за цей період можна вважати: 1) ґрунтовне висвітлення історії української культури в загальносвітовому культурологічному вимірі, здійснене в академічному п'ятитомному ілюстрованому виданні «Історія української культури»; 2) спробу виведення вітчизняної культурології на принципово новий для неї епістемологічний рівень. До цього спричинилася фундаментальна монографія Ю.П. Богуцького й В.М. Шейка «Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.)» [7]. Вона виявилася вдалою спробою інтегрувати вітчизняну культурологію в міжнародний науковий простір. Особлива увага в даному виданні приділяється з'ясуванню евристичних можливостей синергетичної парадигми у розгляді історико-культурологічних процесів, а також дослідженню взаємозв'язків психоаналізу, культури і художньої творчості. Синергетика – це науковий принцип, згідно з яким складні феномени (в даному випадку – культура) розглядаються як самоорганізовані комплексні системи.

Перспектива подальшого розвитку української культурологічної науки бачиться в посиленні її соціально-наукового напряму. Серед проблем, що потребують практично значимого, першочергового дослідження, Ю.П. Богуцький зазначає, наприклад, наступні: 1) механізми соціальних комунікацій та технології культурно-психологічної консолідації та диференціації; 2) динаміка соціокультурних норм і традицій; 3) зміст соціально-культурних стереотипів; 4) культурні «коди» релігійних, філософських, правових, політичних, мистецьких та інших соціальних явищ; 5) етносоціальні та етнопсихологічні особливості менталітету; 6) стратегія повсякденного життя людини та соціокультурна обумовленість її поведінки; 7) співвідношення національної та регіональної культурної ідентичності; 8) розробка методик прогнозування культурно-психологічних наслідків впровадження тих чи інших управлінських (або політичних) рішень; 9) формування культурних стандартів та ціннісних ієрархій (*особливо в контексті процесів глобалізації – О.Ч.*); 10) пошук ефективних технологій соціалізації та інкультурації людини; 11) напрацювання методів розвитку етнічної складової культури в умовах модернізації суспільства; 12) *пошук моделей вирішення соціально-психологічних конфліктів в сучасному українському суспільстві (виділено нами – О.Ч.)* [2].

Зрозуміло, що здійснювати наукові дослідження у вище зазначеному предметному полі можливо лише за умови концептуального розуміння специфіки культурології саме як комплексної, інтегративної, міждисциплінарної галузі. Ступінь цієї інтегративності (ступінь парадигмального синтезу) в кожному конкретному випадку залежить від самого предмету або аспекту дослідження. Найвищої міри вона досягає в теорії та філософії культури. В максимально спрощеному варіанті загальний комплекс культурологічних знань можна представити у вигляді піраміди. Її основу становить цілий спектр

соціальних і гуманітарних наук, що стосуються окремих спеціалізованих видів культурної діяльності та виокремлюються саме **за предметом такої діяльності**: релігієзнавство, мистецтвознавство, фольклористика, літературознавство тощо. Культурологія, як інтегративна дисципліна, зовсім не є простою арифметичною сумою знань про культуру, накопичених в межах спеціалізованих соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки вона зосереджується саме **на загальних аспектах соціально-культурної діяльності**, безвідносно до якогось її конкретного предмету (тобто досліджує соціально-культурну діяльність як окремий цілісний феномен).

З рівня **предметних узагальнень** культурологія, таким чином, підноситься на рівень **соціально-культурних узагальнень**, а потім і на рівень **філософсько-теоретичних** узагальнень. На вершині нашої моделі-піраміди знаходиться **фундаментальна культурологія** (теорія та філософія культури), здатна до створення концептуальних конструкцій найвищого рівня складності у відповідності із специфікою свого основного об'єкта і предмета дослідження.

Сучасна фундаментальна культурологія тлумачить культуру як надскладну (в процесах своєї самоорганізації) й вкрай динамічну систему. Майбутня перспектива фундаментальної культурології бачиться у створенні універсальної міждисциплінарної теорії на основі синтезу різних парадигмальних підходів стосовно сутності, структури, типології культури, соціокультурної динаміки і т.д.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, ще раз підкреслимо, що процес поступової й послідовної систематизації культурологічних знань є об'єктивним, реальним, розгорнутим у часі. Він обумовлюється внутрішньою логікою розвитку самої науки й в подальшому продовжуватиметься. А проблема інституціоналізації культурологічної науки, тобто проблема уточнення її наукового статусу, визначення її структури, її місця серед інших наук, характеру її стосунків з іншими галузями наукових знань, зберігатиме свою актуальність. Успіхи процесу інституціоналізації культурології значною мірою залежатимуть від поглиблення методології та удосконалення методики інтегрування (парадигмального синтезу) культурологічних знань. А перспективи подальшого розвитку української культурологічної думки бачаться в посиленні її соціально-наукового напряму.

Список літератури:

1. Безклубенко С.Д. Стан та перспективи розвитку культурології // Культура і сучасність. Альманах. – К., 2000. – № 1. – С. 22-28.
2. Богуцький Ю.П. Проблеми історичної культурології в аспекті збереження самобутності української культури: [Електронний ресурс] // Who-is-who.ua – Електронні данні. – Режим доступу: http: // who-is-who.ua/main/paye/Olimp2009/2/397 – Назва з екрану.
3. Исакова Н.В. Культурологическое знание как система: Основные этапы формирования // Мир культуры и культурология. – СПб.,: Изд-во РХГА, 2011. – Вып. 1. – С. 16-25.
4. Костина А.В. Культурология как междисциплинарная наука и интегративная учебная дисциплина (к выходу в свет нового учебника) // Обсерватория культуры. – М., 2006. – № 2. – С. 92-95.
5. Левит С.Я. Культурология как интегративная область знания // Культурология. XX век. Антология. – М., 1995. – С. 654-657.
6. Флиер А.Я. Культурология для культурологов: Учебн. пособие для магистрантов и аспирантов, докторантов и соискателей, а также преподавателей культурологии. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 492 с.
7. Шейко В.М., Богуцький Ю.П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина XIX – початок XXI ст.). Монографія. – К.: Генеза, 2005. – 592 с.
8. White L.E. Culturology // Science. – 1958. – N 128.
9. White L.E. The science of culture. – New York, 1949.

Чеботаева О.Н.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ* КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация
Роль культурологи как теоретической основы механизмов регуляции социокультурной жизни общества неуклонно возрастает. Однако процесс институционализации данной науки еще не завершен, что отражается на ее эвристическом потенциале. Специфика объекта и предмета культурологи, ее интегративный характер осложняют попытки определения ее структуры и места среди других наук. В статье анализируются подходы к решению проблем научного статуса культурологи, предложенные авторитетными учеными; формулируется собственная точка зрения автора по указанной проблематике. Определяются также направления и перспективы дальнейшей систематизации общего комплекса культурологических знаний и институционализации культурологи как отдельной научной отрасли.
Ключевые слова: интеграция научного знания, культурология, научный статус культурологии, структура культурологических знаний, предметное поле культурологии, украинская культурологическая мысль.

* Институционализация – придание любому явлению или процессу упорядоченного вида с четко определенной структурой и принципами функционирования.

Chebotaieva O.M.
Separated Subdivision «Mikolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

ACTUAL PROBLEMS OF INSTITUTIONALIZATION* OF CULTURAL SCIENCE

Summary
The role of cultural studies as a theoretical basis for the mechanisms of the regulation of the sociocultural life of society is constantly increasing. However, the process of institutionalization of this science has not completed yet, which is reflected in its heuristic potential. The specific nature of the object and the subject of culturology, its integrative nature is complicated with attempts to determine its structure and place among other sciences. The article deals with the analysis of the approaches to solve the problems of the scientific status of culturologists, proposed by prominent scholars; author's own point of view on this issue is been formulated. The trends and perspectives of further systematization of the general complex of cultural knowledge and institutionalization of culturology as a separate scientific branch are also determined.
Keywords: integration of scientific knowledge, culturology, scientific status of culturologists, structure of cultural knowledge, subject field of culturology, Ukrainian cultural theory.

* Institutionalization – process of conferring to any phenomenon or process of an orderly type with a clearly defined structure and principles of functioning.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.035/.036

HARD-AND-HEAVY: СТИЛЬОВІ ПРОЯВИ, ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Васильєва Л.Л.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті здійснено спробу аналізу історичного розвитку важкого року. Досліджено динаміку стильових проявів. Виявлено закономірності його поширення в різних регіонах світу. Доведено, що hard-and-heavy протягом свого існування завжди був у центрі уваги як критиків, так і музикантів. Останнє підтверджується значною кількістю його стильових відгалужень.
Ключові слова: hard-and-heavy, субжанр, стильове відгалуження.

Постановка проблеми. Рок-музика посідає одне з чільних місць у сучасній культурі. Про це свідчить більш ніж півстолітня історія її розвитку, наявність у програмі з музичного мистецтва загальноосвітньої школи, в курсах сучасного музичного мистецтва та на естрадних відділеннях музичних навчальних закладів різних рівнів, захищені наукові праці. Важливою складовою жанрової системи рок-музики є hard-and-heavy. Інтенсивністю свого розвитку він постійно привертав увагу музичних критиків, педагогів, психологів, соціологів, релігійних діячів, про що свідчить велика кількість зарубіжної та вітчизняної літератури. Позиції та оцінки авторів відрізнялися не тільки в залежності від їхніх суб'єктивних позицій, але й у часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні джерела є переважно популярними публікаціями і присвячені окремим європейським та американським виконавцям і колективам. У другій половині 80-х років XX століття їх переклади почали з'являтися у музичних і немузичних періодичних науково-популярних та популярних виданнях («Студентський меридіан», «Музична академія», «Однолiток», «Всесвіт», «Музичне життя», «Молодіжна естрада», «Популярна музика», «Музичний олімп», «Пульс», «Мелодія», «Зміна», «За кордоном», «Наука та релігія», «Рок-газета» тощо.). Ці переклади склали основу вітчизняних публікацій довідково-інформативного характеру (С. Кастальський, В. Сергієнко, О. Сидоров [4, 7, 8]), узагальнююче-аналітичних статей (В. Зінкевич, С. Кастальський, А. Налоєв, О. Феофанов [3, 4, 5] та ін.), аудіо-та відео шкіл з різних відгалужень субжанру [2].

У 90-х роках з'являються популярні публікації, присвячені творчості вітчизняних рок-груп і виконавців. Автори (Ю. Божко, О. Бурлака, О. Запесоцький, Н. Саркітов, А. Троїцький, Є. Федоров [1, 6, 9, 10, 11]) намагаються систематизувати їх за відомими світовими напрямами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Музикознавчі дослідження стильових проявів hard-and-heavy на разі відсутні внаслідок інтенсивного розвитку субжанру протягом останніх тридцяти років, тоді як умовою об'єктивної наукової оцінки будь-якого явища є достатня часова дистанція.

Мета статті полягає у спробі аналізу історичного розвитку важкого року, дослідженні динаміки його стильових проявів, закономірностей поширення в різних регіонах світу.

Виклад основного матеріалу. Назва hard-and-heavy віддзеркалює історичну зміну стилів «важкої» музики і складається з двох назв – hard rock та heavy-metal rock. Перший з них, виник наприкінці 60-х рр., втіливши тенденцію до «поважчання» звучання як засобу надання музиці додаткової потужності та напруги, що тривалий час залишалась на рівні підсвідомості та поодиноких спроб. Музично-естетичні витоки стилю лежать у британському ритм-енд-блюзі та психоделічному році. Показовими для стилю є: застосування електричної гітари як солюючого інструмента, виразнішого, ніж вокальна партія; використання унісонної гри ритм-гітари та бас-гітари; мелодизація басової партії; застосування фальцетного або надривного вокалу.

Hard rock також відрізняється особливим співвідношенням між гітарними партіями: мелодична функція доручена бас-гітарі у дублюванні ритм-гітарою в низькому регістрі. Контрапунктом до басової мелодії є вокальна партія. Отже, п'єси стилю мають у своїй будові елементи поліфонічного складу. Тема бас-гітари часто стає носієм провідного образу пісні. Серед яскравих представників стилю – Джиммі Хендрікс, групи «Led Zeppelin», «Deep Purple», «Black Sabbath», «Grand Funk Railroad».

Назва heavy-metal rock вперше застосована журналістом Лестером Бенгзом в статті про групу «Grand Funk Railroad» в другій половині 70-х рр. Майже всі музичні складові хард-року перейшли до heavy-metal, однак дещо змінився внутрішній зміст та енергетика: посилився вплив панк-року (тематика пісень) та глем-року (зовнішня атрибутика).

У розвитку субжанру виділяють два етапи. Перший етап репрезентують англійська група «Judas Priest», австралійська «AC/DC», ірландська «Thin Lizzy», американська «Aerosmith», німецька «Scorpions». Другий етап, що почався наприкінці 70-х років в Англії, отримав назву «Нова

Хвиля Британського Хеві-Металу» (NWOBHM) і представлений групами «Motorhead», «Iron Maiden», «Saxon».

У першій половині 80-х рр. heavy-metal розгалужується на три основні напрями: speed-thrash metal («Metallica», «Slayer»), що відрізняється граничною швидкістю гітарної гри, використанням низького, хриплого, переважно чоловічого вокалу, експериментуванням із метроритмом; black-death metal («Napalm Death», «Sepultura») ознаками якого є відсутність мелодичної лінії у вокальній партії та перестроювання вниз струн гітари задля посилення похмурості звучання; melody metal («Bon Jovi», «Motley Crue», «Europe», «Cinderella», «Scorpions») із мелодійними вокальними та інструментальними партіями, яскравими шоу.

З моменту своєї появи, як і сьогодні, названі вище напрямки розвитку hard-and-heavy розшаровуються на споріднені стильові прояви. Основні з них охарактеризовані у вітчизняних популярних публікаціях 90-х років [2, 4, 8, 12].

Різноманітні стильові прояви hard-abd-heavy поставали майже одночасно, тому, в більш-менш загальному вигляді, її можна охарактеризувати наступним чином. Як уже зазначалось, hard-rock виник наприкінці 60-х років, пізніше, у другій половині 70-х, його доповнив heavy-metal, що протягом першої половини 80-х розшарувався на три основні напрямки: speed-thrash metal, black-death metal та melody-metal. Наприкінці 80-х років hard-abd-heavy мав уже значну кількість різноманітних течій: doom, white-metal, progressive thash, instrumental metal, crossover, post-punk, ska-metal, funk-metal, rap-metal, alternative metal, progressive-metal тощо. На початку 90-х років XX століття з'являються такі відгалуження hard-and-heavy, як хардкор-техно, industrial-metal, industrialized thrash, grunge а згодом post-grunge.

Загальна кількість стильових проявів hard-and-heavy до початку XXI століття становила більше тридцяти. За півтора десятиліття XXI століття ця цифра збільшилася вдвічі. Приналежність відомих груп певного стильового напряму показано в таблиці 1.

Як видно з наведеної таблиці, творчість переважної більшості груп має еволюційний характер: почавши грати в одному стилі, колектив згодом вдається до іншого, часто засновуючи його. Протилежними до зазначеної тенденції є яскраві, фундаційні прояви тільки в якомусь одному стильовому відгалуженні («AC/DC», «Aerosmith,», «Led Zeppelin» тощо). Спостерігається також тяжіння окремих груп хард-року до комерціалізації («Europe», «Scorpions», «Queen», «Uriah Heep»). Приналежність певної кількості груп до різних стильових проявів, з одного боку, свідчить про спадкоємність в розвитку стилю в цілому, а з іншого, дозволяє об'єднати стильові відгалуження в три основні течії, про які вже йшлося.

Популярні систематики стильових проявів hard-and-heavy містять образні характеристики загального колориту звучання й тематики вербальних текстів та порівняння із стилями-попередниками. Так, «speed-thrash-metal порушує теми, на які раніше негласно накладалося, виносячи у назви композицій приховані аспекти людської поведінки» [4, с. 36]. Death-metal у своїх текстах «розповідає про смерть, епідемії, а деякі команди сміливо заграють з демонізмом… Для цього стилю властива також ритмічна синхронізація, атональні рифові і басові побудови і ставлення до смерті як до складової життя» [4, с. 44]. Grindcore «поєднує елементи death та hardcore punk, при домінуванні у текстах політичної тематики… Для metalcore є типовим «стакатний» вокал панк-року та вкрай бідна мелодика… Progressive metal поєднує засоби виразності металевих груп межи 70-х-80-х рр., та арт-рокових груп 70-х. Для цього стилю характерні епічні композиції з піднесеною тематикою та вокалісти з високими голосами». Деякі представники doom «створюють психоделічну музику, інші – формують своє звучання на основі синтезаторів, використовуючи готичні мотиви… Black metal відрізняється високими «пісочними» гітарами, «космічними» клавішними та різким «верескливим» вокалом» [2, с. 3-5]. У гранджі «переважають пісні про самогубство» [4, с. 44].

Аналіз національно-територіального представництва наведених у таблиці груп дозволяє виділити Англію і США як лідерів у розвитку світової «важкої» музики. Творчість представників цих країн сформувала усталені ознаки стилю.

Серед представників «важкої» музики інших країн також переважають англомовні колективи, особливо на перших етапах творчості. Це проявляється як у назвах груп (українські «Bestia», «Inside Edition», «Genocide», «Tangorodream», «Phantasmagory», російський «Gorky Park» тощо), так і в прагненні співати англійською (названі групи, «Scorpions» тощо). Починаючи з другої половини 90-х рр. XX ст. спостерігається «націоналізація» важкої музики: усе більше груп співають рідною мовою (німецький «Rammstain», українські «ВВ», «Океан Ельзи», російські «Ария», «Август», «Чорный кофе»).

У розвитку українського hard-and-heavy є відмінності, у порівнянні із світовими аналогами. Вони викликані, щонайменше, трьома причинами. По-перше, особливостями політичної ситуації, що надійно «охороняла» вітчизняний рок від західних впливів, водночас не дозволяючи заявити там про себе. По-друге, походженням не від афроамериканського чи англо-кельтського коріння, а від їх сплаву – англо-американського рок-н-ролу. Нарешті, засвоєння рок-н-рольних стандартів сприяло зверненню музикантів до національних джерел, а не навпаки (як в Англії).

На сьогоднішній день кількість відомих українських «важких» гуртів перевищує 760 [13], з них приблизно дві третини є активними. Більшість з них розпочали свою творчу діяльність після 2000 року. Серед найвідоміших українських hard-and-heavy груп назвемо київські («Трутні», «Тінь Сонця», «Веремій», «Біла Вежа»), львівські («Полинове поле», «Крода» (починали в Дніпрі)), харківський «Dub Buk» та хмельницький «Мотор'ролла» [14].

Період формування російського hard-and-heavy тривав протягом близько 10 років (1982-1991 рр.) і співпав з поширенням NWOBHM в західній рок-музиці. Пік активності (1987-1988 рр.) позначений появою публікацій у пресі про різні стилі рок-музики та дискусіями про «важкий» напрям.

Незважаючи на те, що російський та український рок певний час розвивалися в межах однієї країни, вони відрізняються за музичними та ідеологічними характеристиками. За нашими спостереженнями, одним з «рушіїв» розвитку російської рок-музики до початку 90-х рр. минулого століття був стан протистояння командно-адміністративній системі. Український рок переважно висловлювався «за» – за відродження національної культури, мови, традицій. Визначальним у творчості вітчизняних рок-музикантів став патріотизм та шукання індивідуального стилю [15].

Аналіз інформаційних джерел свідчить, що hard-and-heavy інтенсивно розвивається у крупних торгівельно-промислових і культурних центрах: Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Нью-Йорк, Сієтл, Х'юстон (США), Лондон, Бірмінгем, Ньюкасл (Англія), Гамбург (Німеччина), Копенгаген (Данія), Сідней (Австралія), Донецьк, Дніпро, Київ, Львів, Миколаїв, Одеса, Харків (Україна), Москва, Санкт-Петербург, Єкатеринбург, Архангельськ, Череповець, Красноярськ (Росія) тощо.

Висновки і пропозиції. Hard-and-heavy є таким, що інтенсивно еволюціонує і розгалужується, субжанром рок-музики. Загальна кількість його стильових відгалужень на сьогоднішній день перевищує шістдесят. Магістральними напрямками розвитку субжанру є speed-thrash metal, black-death metal, melody-metal.

Таблиця 1

Стильові прояви hard-and-heavy

№ пп	Назва стильового напряму	Представники (групи та окремі виконавці)
1	hard-rock	AC/DC, Aerosmith, Black Sabbath, Blue Oyster Cult, Cinderella, Graham Bonnet, Budgie, Deep Purple, Def Leppard, Europe, Heart, Georgie, Grand Funk Railroad, Guns'n'roses, Jimi Hendrix, Rush, Led Zeppelin, Loverboy, Montrose, Motorhead, Queen, Qveensryche, Running Wild, Saxon, Scorpions, Thin Lizzy, Twisted Sister, UFO, Uriah Heep, Van Halen, ZZTop, WASP, Inside Edition, Океан Ельзи
2	speed-metal	Agent Steel, Exciter, Metallica, Slayer, Pantera, Megadeth, Anthrax
3	thrash	Anthrax, Celtic Frost, Destruction, Exodus, Kreator, Megadeth, Metallica, Rowen, Slayer, Testament, Venom, Voi Vod, Pantera, Sepultura, Motorhead, Suicidal Tendencies, ЕДЕМ
4	white metal	Armored Saint
5	heavy-metal	Helstar, Iron Maiden, Judas Priest, Manovar, Mercuful Fate, War Lock (Doro), Motorhead, Napalm Death, Sepultura, Guns'n'roses, Diamond Head, Samson, Nirvana, Bestia
6	pomp rock	Foreigner, Queen, Styx, Uriah Heep
7	glam rock	Kiss, Motley Crue, Sweet, Slade, Еліс Купер, Марк Болан («T. Rex»), Гарі Глíттер, Queen
8	hardcore (punk)	Beastie Boys, Sonic Youth, Black Flag, The Exploited, Bad Religion, Dead Kennedys, Circle Jerks, Miror Threat
9	pop-rock	Gheaptrick, Nazareth, Middle of The Road
10	шок-рок	Alice Cooper
11	progressive trash	Fates Warning
12	instrumental metal	Tony Macalpine, Yngwie J. Malmsteen, Gary Moore, Joe Satriani, Michael Schenker
13	hard boogie-woogie	Status Quo
14	blues rock	Cream, Foghat
15	hard blues	Джеферсон Бек, Джиммі Хендрікс
16	crossover	Cannibal Corpse, Nuclear Assault
17	noise rock	Sonic Youth, Royal Trux, Killdozez
18	death-metal	Peath, Celtic Frost, Deieide, Entomber, Morbid Angel, Cannibal Corpse, Obituary, Possessed, Napalm Death, Sepultura, Guns'n'roses, Nirvana, Genocide, Tangorodrcam, Phantasmagory, Коррозия Металла
19	grindcore	Napalm Death, Carcass, Brutal Truth, Extreme, Noise Terror, Godflesh, Bolt Thrower
20	metalcore	Biohazard, Machine Head
21	industrialized trash	Godflesh, Fear Factory
22	industrial metal	Marilin Manson, Nine Inch Nails, Sevendust, Coal Chamber Test Dept, Ministry, Skinny Puppy, Meat Beat Manifesto, Cabaret Voltaire, Throbbing Gristle
23	progressive metal	Helloween, Gamma Ray, Blind Guardian, Angra, Dream Theater, Rush, Queens ruche
24	doom	Slo-Buru, My Dying Bride, Avernus, Tiamat, Paradise Lost, Type o'Negative
25	black metal	Venom, Mercyful Fate, Emperor, Dimmu Borgir, Cradle of Filth, Celtic Frost, Sodom, Bathory, Napalm Death, Sepultura
26	alternative metal	Helmet, Korn, Tool
27	ska metal	No Doubt, Subime
28	funk metal	Red Hot Chili Peppers, Primus, Faith No More
29	rap metal	314, Rage Against The Machine
30	grunge	Sound garden, Green Day, Nirvana
31	post-grunge	Collective Soul, Sponge, Bush, Silverchair
32	melody metal	Europe, Bon Jovi, Scorpions, Him, Арія, Мастер, Август

Hard-and-heavy поширюється переважно у великих промислових і культурних центрах. Це дозволяє припустити його здатність відтворювати в масовій музиці напружену динаміку життя сучасних великих міст і підтверджується наявністю таких специфічних стильових проявів, як industrial metal та industrialized trash, але наше припущення, а також напрямки подальшої еволюції субжанру, вимагають подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Бурлака А. В ритме эпохи. Очерк истории музыки «рок» / А. Бурлака, А. Запесоцкий. – СПб., 1994. – 88 с.
2. ГИД Special Metal II. Death. – 93 с.
3. Зинькевич В. Металлический поток / В. Зинькевич // Музыкальная жизнь. – 1988. – № 2. – С. 31-32.
4. Кастальский С. Хард-рок / Хэви-метал. Все ниже по спирали / С. Кастальский // Ровесник – 1999. – № 9. – С. 35-36, 44.
5. Налоев А. Бунтари и конформисты. Рок-музыка Запада за 40 лет / А. Налоев, О. Феофанов. – Ставрополь, 1989. – 210 с.
6. Саркитов Н.Д., Божко Ю.В. Рок-музыка: сущность, история, проблемы. Краткий очерк истории отечественной рок-музыки / Н.Д. Саркитов, Ю.В. Божко. – М.: Знание, 1988. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Эстетика» № 3).
7. Сергиенко В. Hard Side Of The Rock. Энциклопедия мирового хард-энд-хэви / В. Сергиенко. – М., 1995. – 195 с.
8. Сидоров А. Heavy-metal революция! / А. Сидоров. – М.: Саланг, 1991. – 80 с.
9. Троицкий А. Рок в Союзе: 60-е, 70-е, 80-е… / А. Троицкий. – М., 1991. – 203 с., илл.
10. Троицкий А. Рок-музыка в СССР: опыт популярной энциклопедии / А. Троицкий. – М., 1990. – 384 с.
11. Федоров Е. Рок в нескольких лицах / Е. Федоров. – М., 1989. – 248 с., илл.
12. Энди Э. Стилистика рока / Э. Энди. – К.: Нике, 1993. – 24 с.
13. http://www. metal-archives. com
14. https://ru. wikipedia. org/wiki/Рок-музыка
15. https://uk. wikipedia. org/wiki/Українська рок-музика

Васильева Л.Л.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

HARD-AND-HEAVY: СТИЛЕВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ, ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация
В статье предпринята попытка анализа исторического развития тяжелого рока. Исследована динамика его стилевых проявлений. Выявлены закономерности его распространения в различных регионах мира. Доказано, что hard-and-heavy на протяжении своего существования всегда был в центре внимания как критиков, так и музыкантов. Последнее подтверждается значительным количеством его стилевых ответвлений.

Ключевые слова: hard-and-heavy, субжанр, стилевое ответвление.

Vasylieva L.L.
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University

HARD-AND-HEAVY: STYLE MANIFESTATIONS, SPECIALTY OF DISTRIBUTION AND DEVELOPMENT

Summary
The article attempts to analyze the historical development of hard-and-heavy. The dynamics of its stylistic manifestations is investigated. The patterns of its distribution in different regions of the world are revealed. It is proved that the hard-and-heavy throughout its existence has always been in the center of attention of both critics and musicians. The latter is confirmed by a significant number of its style branches.

Keywords: hard-and-heavy, sub-genre, style branch.

УДК 7.071.1+784.1

ХОРОВІ ОБРОБКИ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ В ТВОРЧОСТІ ГАННИ ГАВРИЛЕЦЬ

Дубінченко Є.А., Гнатюк Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено аналізу специфіки жанру обробки народної пісні в контексті творчості видатної української композиторки Ганни Гаврилець. Звернення до фольклору притаманне для національної композиторської школи. Використання народних пісень представляє широке поле для втілення різноманітних авторських концепцій. Хоровим обробкам Г. Гаврилець притаманний характер ліричного особистісного висловлювання. Використовується принцип утворення форми другого плану, внаслідок чого обробки народних пісень мають риси таких жанрів, як поема та кантата. Для індивідуального стилю Г. Гаврилець притаманне відтворення народного типу голосоведіння, тонка темброва та тональна драматургія, виваженість використання кожного звуку.

Ключові слова: хорова обробка, народна пісня, Ганна Гаврилець, фольклор, композитор.

Постановка проблеми. Серед творів українських композиторів чільне місце належить жанрові обробки народної пісні. Він містить у собі певну частину фольклору та в цьому сенсі є узагальненням колективної свідомості, але в процесі трансформації, що здійснюється завдяки індивідуальному баченню композитора, набуває особистісних рис. Універсальність жанру обробки полягає в тому, що варіантів модифікації початкового матеріалу є чимало, внаслідок чого можлива стильова різнобарвність творів, основою яких виступило одне пісенне першоджерело. Актуальним завданням є аналіз обробок народних пісень в творчості українського композитора Ганни Гаврилець, які стали основою репертуару багатьох хорових колективів, в тому числі й народних хорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз фольклору, виокремлення специфіки його формування та характерних рис здійснюється в праці видатного вітчизняного музикознавця А. Іваницького, що представляє важливе методологічне значення для даної роботи. Жанр обробки народної пісні аналізується в ряді робіт сучасних авторів, насамперед Г. Нискогуз. Специфіка хорової творчості Ганни Гаврилець окреслюється в дослідженнях таких музикознавців, як О. Бенч, Н. Перцова, Т. Сухомлінова та ін.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що існує ряд розвідок, присвячених обробкам народних пісень, значна кількість музичного матеріалу залишається поза дослідницькою увагою, адже увага науковців зосереджується на більш масштабних творах. Натомість саме обробки дозволяють створити найрізноманітніші трактовки фольклору, втіливши потенціал композиторського індивідуального стилю.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз специфіки обробки народної пісні в контексті хорової творчості Г. Гаврилець.

Виклад основного матеріалу. Жанр обробки народних пісень є одним з найбільш розповсюджених в історії українського музичного мистецтва. Звернення до фольклору є сутнісною рисою національної композиторської школи. Народні пісні є джерелом натхнення, носієм інтонаційного та характерного ладо-ритмічного комплексу. Варто відмітити, що народні пісні зазвичай існують у декількох варіантах, що пов'язане з імпровізаційністю їх виконання та усним характером їх існування. «Фольклорові властиві (хоч і меншою, і різною мірою) такі ж риси, що і для первісного мистецтва: біфункціоналізм, синкретизм, усність, колективність, імпровізаційність, варіативність (у вигляді варіантності і варіаційності)» [3, с. 12]. Подібні ознаки впливають на те, що саме звернення до фольклору дозволяє втілити великий спектр композиторських рішень.

Класик української фольклористики, відомий музикознавець А. Іваницький визначає фольклор як певний духовний осередок історичного поступу людства. «Фольклор увібрав естетичний, утилітарний, моральний, правовий, світоглядний досвід сотень поколінь. В широкому розумінні фольклор – це своєрідний концентрат духовної історії людства від найдавніших часів і до сьогодення» [3, с. 5]. Головна сутнісна ознака фольклору полягає у тому, що він володіє здатністю бути не лише «культурною пам'яткою про минуле, а несе в собі цінності, що далеко виходять за рамки часу, відображеного в піснях чи казках» [3, с. 5-6]. Здатність бути джерелом інформації, яка передається не у поняттєво-науковій формі, а через емоційно забарвлені художні образи, сприяє здатності фольклору впливати на почуття сучасної людини. Саме тому звернення композиторів до фольклору є доцільним в умовах культури сьогодення.

В творчості Ганни Гаврилець – видатної української композиторки XX-XXI століття чимале місце відводиться хоровим творам. Специфіка її композиторського обдарування та авторського стилю проявляються у яскраво вираженому вокальному началі. Характеризуючи особливості хорової творчості композиторки сучасна дослідниця Н. Перцова зазначає: «Проте найкраще про досягнення композиторки свідчать надзвичайна любов публіки та виконавських колективів, які із задоволенням включають її твори у свою концертну програму. Творчість Ганни Олексіівни займає провідне місце у хорових фестивалях, продовжуючи традиції, закладені фундаторами української композиторської школи. Для національної музики притаманна надзвичайно велика роль вокального начала, яким пронизані не лише сольні чи хорові твори, але й інструментальні. Традиційно провідними є як світські, так і духовні твори» [5, с. 179]. Отже, великий спектр хорових жанрів, до яких звертається у своїй творчості Г. Гаврилець, сприяють певному взаємовпливові

одних на інші. Звернувшись до аналізу народних пісень, адаптованих до хорового виконання можна зауважити, що композиторка підходить до їх написання надзвичайно вдумливо та в гарному сенсі прискіпливо. Одним з досить простих підходів до створення обробки народної пісні є перегармонізація вокального першоджерела, зміна фактури в кожному куплеті, використання перекличок та ряду інших прийомів, характерних для хорового репертуару. Для творчого методу Гаврилець притаманна певна структурна «монументальність» мислення, що проявляється у прояві рис поемності та кантатності в межах обробки народної пісні.

Сучасна українська дослідниця Г. Нискогуз відмічає, що звернення до фольклорних джерел у творчості Гаврилець зумовлене індивідуальним композиторським стилем композиторки. «Важлива сфера творчості, в якій виявився мелодичний дар Г. Гаврилець, пов'язана з українським фольклором і жанром обробки народної пісні. Фольклорна першооснова закладена вже в сам тип композиторського мислення Г. Гаврилець і була підкріплена системою її професійної освіти, впливом її вчителів, зокрема, В. Флиса та М. Скорика» [4, с. 184]. Варто відмітити, що звернення до фольклору дійсно є сутнісною ознакою творчого методу Гаврилець. Жанр обробки займає важливе місце, виступаючи не лише певною творчою лабораторією композиторки, але й місцем втілення ліричних образів. Безумовно, подібний інтерес до фольклору зумовлений тією традицією, що склалася в українській композиторській національній школі. Сучасна дослідниця Т. Багрій, характеризуючи хорове письмо Ганни Гаврилець відмічає його близькість до специфіки творчого підходу класика української композиторської школи – Миколи Леонтовича. Найбільш яскраво це проявляється у фольклорній музиці, а саме у тембровій інструментовці. «Її оригінальні твори на народні тексти, а також обробки народних пісень – справжні поетичні новели в життя людини. Хорові твори Г. Гаврилець – це, насамперед, пісенність у широкому розумінні цього слова, нею сповнені фактура, рух голосів, гармонія... Звучання хору ніби йде зсередини, створюючи неповторні акустичні ефекти...» [1, с. 155].

Звернемось до аналізу однієї з останніх обробок народних пісень, написаних Ганною Гаврилець в 2016 році – «Цвіте терен». Варто зазначити, що ця пісня, як і більшість фольклорних джерел, існує у декількох варіантах, які відрізняються один від іншого кількістю куплетів. В своєму творі Г. Гаврилець спирається на варіант, що складається з чотирьох куплетів, причому авторка повторює перший куплет наприкінці пісні, розширюючи її таким чином до п'яти. Характерною ознакою пісні є відсутність поділу на заспів та приспів. В якості приспіву повторюються дві останні строки кожного куплету.

Розпочинається композиція «Цвіте терен» зі вступу, в якому на фоні витриманого тонічного органного пункту (в тональності f-moll) звучать елементи початкового основного мотиву пісні. Виконується вступний розділ без слів, із закритим ротом, з динамікою *pp*, що створює картину віддаленого звучання, або давно минулих спогадів. Одночасно можна уявити звукозображальне значення даного прийому, з тексту пісні можна дізнатись, що час, коли відбувається події – це ніч – час коли панує тиша, все навкруги завмерло, лише не спить головна героїня («Вечероньки не доїла, нічки не доспала»). Згодом розпочинається перший заспів пісні, в якому широко використовується принцип підголоскової поліфонії, притаманної народним пісням. Мелодійна лінія у терцію проходить у жіночих голосів. Цей експозиційний розділ начебто поступово налаштовує слухача на сприйняття історії, що оповідується в пісні. Превалює образ легкої світлої печалі, без драматизму чи надмірно емоційної подачі матеріалу, що притаманне для епічного вислову.

У другому заспіві «А я, молода дівчина» розпочинається поступова драматизація. Це вже не оповідання про чиєсь життя, це занурення у переживання головної героїні, що характеризується більш особистісною формою викладу музичного матеріалу. Відбувається відхід від органному пункту, активно починає рухатися басова лінія, внаслідок чого зростає напруга. Фактура складається з переплетіння різних голосів, велика кількість підголосків створюють ефект насиченості «подіями». Для другого заспіву притаманні більш яскраві динамічні відтінки, здебільшого використовується динаміка *mf* та *f*. Адже йде розповідь про те, що молода дівчина зазнала горя.

Після другого заспіву та повторення його двох останніх рядків, що виконують функцію приспіву, в ладо-тональному та гармонічному відношенні виникає зіставлення двох тональностей, внаслідок чого підвищується теситура, порівняно з початком пісні, на інтервал малої терції. Подібний прийом є справжньою несподіванкою, він порушує вже установлений і начебто наперед визначений хід подій, змінюючи плинність викладу музичного матеріалу. В драматургічному відношенні він сприяє посиленню напруження та одночасно має й зображальний ефект. В тексті третього заспіву йде мова про схід сонця, тому підвищення виконавської теситури допомагає створити ефект світанку:

«Ой візьму я кріселечко,
сяду край віконця,
Іще очі не дрімали,
А вже сходить сонце».

За рахунок використання зміни тональності посилюється напруження, виникає ефект наростання хвилювання, адже зазвичай в стані збудження людська мова в інтонаційному відношенні починає підвищуватися. Якщо перша зміна тональності у бік підвищення була несподіванкою, то застосування цього прийому вдруге – на межі третього та четвертого заспівів є ще більш неочікуваним. Окрім повторної зміни тональності на інтервал малої терції (що по відношенню до тональності на початку пісні становить тритон) відбуваються також зміни в формі пісні, адже композиторка не повторює після третього заспіву його останні рядки, що могло б сприяти гальмуванню наскрізного розвитку подій та зменшенню рівню напруги.

Цей заспів стає кульмінаційним, адже в тексті розповідається чому тужить дівчина. Її серце розбите тому, що коханий покинув її та поїхав шукати собі іншу:

«Хоч дрімайте, не дрімайте –
Не будете спати,
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати».

В цьому заспіві досягається кульмінаційна точка, пов'язана з охопленням найвищої теситури. Головна героїня переживає втрату коханого і тепер їй вже немає куди прагнути, час начебто зупиняється. Повторюється остання строфа четвертого заспіву так, як це відбувалось у першому та другому заспівах, а потім, порушуючи встановлену квадратність структури, знову промовляються останні слова – «іншу, іншу», під час вокалізації яких основна мелодична лінія переходить до низьких голосів – чоловічих та жіночих. Подібний інтерес до вербального тексту та тонка робота із ним є однією з характерних рис творчого методу Г. Гаврилець. Сучасна дослідниця Т. Сухомлінова акцентує увагу на цій індивідуальній особливості. «Принцип різноманітності в єдності в хоровій творчості Ганни Гаврилець постає у особливостях роботи з вербальним текстом (виокремлення фраз, словосполучень, слів, які втілюють ідею твору); поглибленні поетичної ідеї (додавання інтонаційно-семантичних рядів, відсутніх у поетичному оригіналі, створення колоподібної музичної концепції)» [6, с. 191].

Останній заспів знову розпочинається шляхом зіставлення двох тональностей, внаслідок якого відбувається пониження на півтону, порівняно з четвертим заспівом. Відразу виникає враження емоційного знесилення, адже висхідний рух, який чинився протягом попередніх заспівів, перервався і замість того, щоб залишилась тональність h-moll, відбувається ефект сковзання. Це реприза першого заспіву в плані вербального тексту та способу аранжування, хоча й в іншій тональності. В якості своєрідної коди повторюються слова «цвіте терен».

В інтонаційному відношенні для даної обробки досить характерним є застосування затримань, які надають більш чуттєвого характеру творові, посилюючи ліричне начало. В хоровій обробці Г. Гаврилець пісні «Цвіте терен» відбувається формування форми другого плану. Попри притаманну для народної пісні куплетну форму, виникає також тричастинна – середніми розділами якої є другий, третій та четвертий заспіви, в яких відбувається постійне підвищення теситури, за рахунок зіставлення тональностей, розташованих на відстані малої терції одна від іншої. Саме в них йде виклад основного змісту пісні, в той час як крайні частини – це перший куплет та останній, що є його репризою, проте у іншій тональності – є обрамленням, в якому йде певне відсторонення від емоційного висловлення середніх заспівів.

Необхідно зазначити, що в даній обробці в стильовому відношенні можна простежити зв'язок з естрадною музикою. Проявами цього є використання незмінної ритмоформули, наявної в вербальному тексті, що нагадує рівномірну пульсацію, притаманну естрадним пісням. Також велика кількість ходів в басовій лінії по тональностях квінтового кола проти часової стрілки нагадує гармонічний рух багатьох джазових стандартів ери свінгу.

Варто відмітити, що саме хорові твори Г. Гаврилець стали центральними в її композиторського спадку, хоча спочатку превалювали твори інструментальні. Так Т. Сухомлінова зазначає, що в певний період творчої активності, поодинокі хорові твори начебто підсумовували досягнення композиторки та ставали певним поштовхом до нового етапу розвитку. «Поступово відбувається еволюція творчого шляху від інструментальної музики до ствердження хорової як жанрової магістралі в доробку композитора. Період розквіту творчості Г. Гаврилець пов'язаний з перетворенням хорової музики в титульний напрям» [6, с. 89].

Висновки з даного дослідження і перспективи. В творчості Г. Гаврилець жанрові хорової обробки відводиться важливе місце. Своєрідністю композиторського обдарування є яскравий мелодичний характер творчості, для якої народні пісні постають джерелом натхнення та безпосередньою основою для творчості. Для індивідуального стилю Г. Гаврилець притаманне відтворення народного типу голосоведіння, тонка темброва та тональна драматургія, доцільне використання кожного звуку. Відбувається розкриття всіх потенційних можливостей, які закладені в початковому оригінальному творі.

Список літератури:

1. Багрій Т. Творчість Ганни Гаврилець: від витоків до світового визнання // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. № 2(11), 2013. – С. 153-156.
2. Бенч О. Фольклорні архетипи у хоровій творчості Ганни Гаврилець // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 75. Композитор і сучасне соціокультурне середовище: Збірник статей. – Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2009. – С. 57-70.
3. Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих учбових закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
4. Нискогуз І. Особливості трактування українського фольклору в ораторії «Барбівська Коляда» Ганни Гаврилець // Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка / ЛНМА імені М. В. Лисенка; [гол. ред. Ігор Пилатюк, ред.-упоряд.: Ю. Ясіновський, О. Катрич] – Л., 2014. – Випуск 32: Музикознавчі студії. – С. 183-191.
5. Перцова Н. Характерні риси хорової творчості Ганни Гаврилець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство / [за ред. О. С. Смоляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – № 2 (вип. 35). – С. 177-182.
6. Сухомлінова Т. П. Хорова творчість Ганни Гаврилець у контексті новітнього відродження національного музичного мистецтва: Дис. на здобуття наук. ступеня канд.. мистецтвознавства. – Х., 2016. – 259 с.

Дубинченко Е.А., Гнатюк Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ХОРОВЫЕ ОБРАБОТКИ НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ТВОРЧЕСТВЕ АННЫ ГАВРИЛЕЦ

Аннотация
Статья посвящена анализу специфики жанра обработки народной песни в контексте творчества выдающегося украинского композитора Анны Гаврилец. Обращение к фольклору присуще для национальной композиторской школы. Использование народных песен представляет широкое поле для воплощения разнообразных авторских концепций. Хоровые обработки А. Гаврилец носят характер лирического личностного высказывания. Используется принцип образования формы второго плана, в результате чего обработки народных песен имеют черты таких жанров, как поэма и кантата. Для индивидуального стиля А. Гаврилец присуще воспроизведение народного типа голосоведения, тонкая тембровая и тональная драматургия, взвешенность использования каждого звука.
Ключевые слова: хоровая обработка, народная песня, Анна Гаврилец, фольклор, композитор.

Dubinchenko E.A., Gnatyuk L.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

CHORAL ARRANGEMENTS OF FOLK SONGS IN THE WORKS OF HANNA HAVRYLETS

Summary
The article is devoted to the analysis of the specifics of the genre of folk song processing in the context of the work of the outstanding Ukrainian composer Hanna Havrylets. Appeal to folklore is inherent in the national composer's school. The use of folk songs represents a broad field for the implementation of various authoring concepts. The choir processing of Hanna Havrylets is characterized by the character of lyrical personal expression. The principle of formation of the second form is used; as a result of which processing of folk songs has the features of such genres as poem and cantata. The individual style H. Havrylets is characterized by the reproduction of a folk type of voice sense, a subtle timbre and tonal drama, and a careful use of each sound.
Keywords: choral processing, folk song, Hanna Havrylets, folklore, composer.

УДК 7.091.01

СПЕЦИФІКА ТЕАТРАЛІЗОВАНОГО СВЯТА ЯК КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЯВИЩА

Короленко Є.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

Статтю присвячено розгляду театралізованих свят як культурно-мистецького феномена. Звертається увага на генетичну спорідненість сучасних свят з грецькими діонісіями та середньовічним карнавалом. Наголошується на таких рисах театралізованих свят, як синтетичний характер дійства, що поєднує здобутки різних видів мистецтва, зокрема музичного, театрального, танцювального, образотворчого. Існує тісний взаємозв'язок між якістю створеного культурно-художнього цілого, слідуванням певним традиціям та творчим підходом, який обирає режисер театралізованого свята. Дотримання основних драматургічних принципів при організації свята сприяє емоційному відгуку публіки та включення в дійство, що й є надзавданням, яке висувається перед режисером та сценаристом.
Ключові слова: театралізоване свято, режисер, сценарій, мистецтво, глядач.

Постановка проблеми. Свято є формою дозвілля, яка широко представлена в культурі сьогодення. Його значення та роль для розвитку сучасного суспільства важко переоцінити. Адже той емоційно-чуттєвий компонент, який містить у собі свято, володіє здатністю впливати на формування певного типу світогляду, сприяти рекреаційній діяльності людини, можливістю згуртовувати людей. Зважаючи на те, що свято може приймати надзвичайно різні масштаби, бути пов'язаним з різною тематикою, варто зосередити увагу на дослідженні театралізованих свят, специфіка яких не достатньо обґрунтована в сучасному мистецтвознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу свята та святкової культури зокрема звертались видатні мислителі XX століття, а саме – М. Бахтін. Свято як соціокультурний феномен досліджується в ряді робіт, серед яких варто згадати розробки А. Мазаєва, вітчизняного філософа О. Бойко. Російський автор Т. Охотнікова, аналізуючи специфіку театралізованих свят, прагне розглянути її крізь призму постаті режисера. Так само дослідження свят в контексті робіт В. Туманова постає саме з позиції режисерської діяльності та загальних законів драматургії. Історія античного театру представлена в праці Д. Каллістова.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Хоча дослідженню свят було присвячено ряд робіт культурологічного та філософсько-естетичного характеру, проте мистецтвознавчий аспект аналізу театралізованих свят залишається мало розробленим, що й зумовлює звернення до даної проблематики.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз специфіки театралізованих свят в контексті сучасної мистецтвознавчої теорії.

Виклад основного матеріалу. Людська життєдіяльність пов'язана з культурою повсякдення. Проте неможливо уявити суспільство, яке б було позбавлено свят. Свято є культурною формою організації дозвілля, що відіграє важливу роль у суспільстві. О. Бойко вірно відмічає: «Встановлено, що ущільнення соціального часу через інтенсифікацію людської життєдіяльності та під впливом прискореної глобалізації формує у пересічної людини потребу в його уповільненні, яке реалізується через культуру дозвілля. У її межах формується особливий світ захищеності від глобалізаційного тиску, який важко витримати сучасній людині» [2, с. 14]. Отже, потреба у дозвіллі постає беззаперечною умовою існування сучасної людини. Життя людини нерозривно поєднане з певними традиціями, звичаями та обрядами, осягнення яких відбувається внаслідок перебування у певному соціокультурному просторі. Кожне свято може бути представлене як послідовність дій «обрядово-ритуального» характеру, певним чином зорганізованих.

Якщо звернутись до історії святкувань, то одні з перших театралізованих свят були пов'язані з грецькими діонісіями (святами на честь бога Діониса) та римськими сатурналіями. Для них було характерне поєднання різних за формою та специфікою реалізації ряду подій, що включали вистави, урочисту ходу, спів пісень, танці та ін. Великі Діонісії тривали декілька днів у березні, розпочинались вони рано вранці під час сходу сонця. Як і інші афінські свята, діонісії «були не днями неробства, а днями святкувань, строго регламентованими різного роду звичаями та обрядами, свято, що передавалось з покоління в покоління.... Передбачалось цими звичаями та обрядами і почесна хода, і культові церемонії, й години безтурботної народної радості, коли кожному була надана повна свобода радіти, як він хотів, і хорові, музичні і гімнастичні змагання з присудженням нагород переможцям, і змагання драматичні» [4, с. 44]. Зазначимо, що важливим компонентом діонісій були драматичні змагання, які готувались спеціально для свята і відповідно виконувались один раз. Ця риса звісно ж більш подібна до сучасних театралізованих свят, аніж до класичного театру.

Варто відмітити, що з моменту оформлення «класичного» давньогрецького театру ми можемо казати про відхід від ідеї всезагальності, яка була притаманна діонісіям. В них найголовнішим було архаїчне, обрядове, міфологічне єднання. З появою ж власне театру поступово виникає межа між публікою та акторами. А. Мазаєв відмічає такі риси, які були притаманні періоду до оформлення грецького театру: «Коли під час релігійних свят, в їх дієвому обрядовому процесі ще тільки зароджувався театр, глядач дійсно

грав у ньому активну роль, але, по суті, він тоді ще не був глядачем. Він являв собою той народ, той хор віруючих, який в активному злитті з корифеєм, у спільній з ним релігійній дії виражав власну волю до злиття з Божеством. Актор як жрець та хор (глядач) як віруючі – такою є зародкова форма до класичного театру» [5, с. 147].

Наступним етапом, який виступав безпосереднім попередником сучасних театралізованих свят, були середньовічні карнавали. М. Бахтін в своїй роботі «Творчість Франсуа Рабле та народна культура середньовіччя» змальовує специфіку карнавального дійства. Він зазначає, що святкування карнавального типу та пов'язані з ними дійства та обряди посідали чільне місце в середньовічній культурі. Подібні святкування ставали своєрідним «паралельним» світом, адже під час карнавалу діяли інші правила. Всі обрядові форми, що мали яскравий видовищний характер були абсолютно іншими, по відношенню до церковних чи державних форм. Карнавал завжди має амбівалентний характер, він виступав не лише художньою театрально-видовищною формою, а власне самим життям. «В карнавалі саме життя грає, розігруючи – без сценічної площадки, без рампи, без акторів, без глядачів, тобто без усілякої художньо-театральної специфіки – іншу вільну форму свого існування, своє відродження та оновлення в найкращих началах, реальна форма життя є тут одночасно і відродженою ідеальною формою» [1, с. 10]. Зазначимо, що європейський карнавал доби середньовіччя максимально розвинув культ тіла, а його головними настановами стали емоційно-чуттєва розкутість.

Театралізовані свята – це масові театралізовані видовища, які складаються з ряду художньо-тематичних програм, які об'єднані спільною тематикою. Специфікою театралізованих свят є їх синтетичний характер, адже в них, зазвичай використовуються такі види мистецтва, як: поезія, музика, елементи театрально-декораційного мистецтва, хореографія, кіно. Можливе також залучення піротехніки, освітлювального обладнання, елементів спортивних виступів та змагань. Існує наступне визначення театралізованих свят, пов'язане з історичним контекстом їх існування за радянських часів: «театралізовані свята в СРСР – це масові театралізовані видовища, що складаються з багатьох тематично об'єднаних художніх програм. Ставляться режисером на основі сценарію. Пов'язані зазвичай зі значними суспільними подіями або знаменними датами, т. п. Проводяться, як правило, на відкритих сценах, стадіонах, площах, аренах, в алеях і на ставках парків» [3]. Однією з рис, які притаманні театралізованим святам – це активна роль мас у їх організації та проведенні.

На сьогоднішній день відомо досить багато святкових театралізованих подій, як тих, що мають давні традиції існування, так й інших, що виникли досить нещодавно. Залучення глядачів до безпосередньої участі у театралізованих святах є однією зі специфічних особливостей цієї форми культурно-мистецької активності. Варто відмітити, що лише частина учасників сприймає умовну дію всерйоз та стає актором, інша ж частина може сприймати все лише як видовище. О. Бойко вказує на значну роль співпереживання, ефекту присутності, символізації у різних модифікаціях розважального дозвілля, адже воно є осередком різних смаків. На думку дослідниці можна казати про існування стійких і нестійких форм розважального дозвілля. «Стійкі форми мають відредагований сценарний характер, розваги тут є передбачуваними і навіть ритуалізованими, наприклад розваги на вечірках, які є складовою ритуалів гостинності. Нестійкі форми розважального дозвілля є спонтанними, мають характер розважальних експромтів. У першому випадку переважає стратегія адаптації, у другому – самовираження навіть у вигляді епатажу» [2, с. 19].

Варто відмітити, що одну з найважливіших ролей при підготовці театралізованого свята відіграє режисер. Саме його бачення мистецької події, тієї лінії, яку він обере в якості профільної, при реалізації заздалегідь створеного сценарію, сприятиме зануренню учасників у дійство. Найбільш дієвим показником, що допомагає досягнути поставленої мети, пов'язаною з рекреаційною діяльністю та значному залученню учасників до співдії – є велика увага до драматургії свята. Незважаючи на уявну подібність театральних вистав та театралізованих свят, існує ряд сутнісних відмінних рис. Насамперед, як влучно відмічає В. Туманов, якщо театральний режисер працює над твором до його прем'єри, він не припинить її й після неї, адже п'єса продовжить своє існування. Проте, масове театралізоване свято має одиничний характер. «Якщо у виставі театру або в художньому фільмі режисер, створюючи образи героїв і наділяючи їх індивідуальними якостями, розробляє характери, користуючись тонкими психологічними нюансами, мотивує їх вчинки, простежує взаємини персонажів, послідовно вибудовує хід подій, то в будь-якій масовій дії настільки ж глибоку і значну тему він розкриває крізь окремі епізоди, різножанрові номери, об'єднуючи їх однією ідеєю, однією метою, до якої вони спрямовані. Тут режисер діє на свідомість і уяву учасників і глядачів загальними поняттями, великими сценічними символами. В цьому і полягає головна складність режисури масових форм мистецтва, що має справу з особливим родом драматургії» [7, с. 25].

Важливим компонентом без якого неможливо досягнути мети, яка полягатиме у створенні повноцінного дійства – це написання сценарію, що виступає змістовним джерелом. Саме на етапі формування сценарію проявляється драматургічний рівень театралізованого свята. Для більшості мистецьких творів притаманними є декілька типів драматургії. Серед учасників можна виділити як активних – виконавців, так і пасивних учасників – глядачів, які внаслідок співпереживання, емоційної реакції на події стають неодмінною частиною єдиного цілого. Наявним є діалог між глядачами та акторами. Варто також відмітити, що важливу роль буде відігравати і сценографія, і костюми, і мізансцена.

Зазначимо, що й театралізовані свята, і концерти, й інші культурно-мистецькі проекти мають ряд спільних рис – насамперед їх поєднує монтажна структура драматургії. Плануючи драматургію дійства, режисер та сценарист повинні прорахувати багато чинників, які пов'язані з їх змістовним та формальним рівнями. Так визна-

чальною буде мета створення свята, його тематика, що буде зумовлювати підбір інших компонентів. Саме змістовний рівень буде сприяти вибору місця проведення, масштабу події та вже згодом необхідних чинників технічного характеру.

При плануванні театралізованого свята, одним з найголовнішим є визначення стилю та характеру майбутнього свята. Після підготовлення сценарію починаються спроби втілення матеріалу. Причому важливу роль буде відігравати пошук засобів до залучення глядача до свята, до дії. Сюжетна лінія розвитку свята так само повинна враховувати кульмінацію. Початок, розвиток, кульмінація, фінал – це обов'язкові складові драматургії масового свята. Завдання фіналу – закріпити у глядачів головну думку і настрій свята.

Неабияке значення для реалізації театралізованих подій відіграє імідж самого режисера. Так російська дослідниця Т. Охотнікова вказує на такі складові іміджу режисера, як поєднання його персональних характеристик, соціальних, наявності стратегічного мислення як організатора та ціннісних орієнтацій. «Персональні характеристики: фізичні, психофізичні особливості, характер, тип особистості, індивідуальний стиль прийняття рішень і т. д.; соціальні характеристики: статус режисера як лідера (якщо такий є), який включає не тільки статус, пов'язаний з офіційно займаною посадою, але так само і з походженням, особистим статком і т.д.; особиста місія режисера: свого роду конституція, що виражає стратегічне бачення організатора; ціннісні орієнтації режисера: найбільш важливі припущення, що приймаються організатором (режисером) і ін.» [6, с. 16].

Серед театралізованих свят, які поширені в сучасній українській культурі велика роль надається тим, що пов'язані з фольклорним началом – календарно-обрядовим циклом. Яскрава образність, наявність чітко регламентованої обрядовості, специфіка візуального оформлення необхідної атрибутики спрощують режисерське завдання. Проте вимагають більш тонкого індивідуального підходу в результаті якого свято мало б нетривіальний, самобутній характер. Воно повинно стати антиподом до буденності, до рутини та звичних вгадуваних форм, в іншому ж випадку не буде виникати емоційної відповіді учасників. Якщо за часів античності та середньовіччя послідовність дій була чітко регламентована, в умовах сьогодення можливе лише часткове використання сталих «стандартів». Кожне театралізоване свято повинно стати відповіддю на запити сучасних глядачів, а отже, мати творчо-креативний характер.

О. Бойко відмічає зв'язок сфери дозвілля з викликами часу, що виникають як відповідь на глобалізаційні процеси: «У добу глобалізації культура дозвілля існує як єдність у багатоманітності. Її об'єктивний і суб'єктивний виміри є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Об'єктивний процес культурної глобалізації і соціокультурні та політичні можливості культурної глобалізації задають рамкові умови для культурних практик дозвілля та прямо або опосередковано здійснюють контроль за організацією вільного часу. Суб'єктивний вимір культури дозвілля задається індивідом. Суб'єктивна культура дозвілля є суттєвим моментом його життєтворчості і визначається рівнем розвитку творчих здібностей особистості» [2, с. 25].

Висновки. Масові театралізовані свята існують у кожному суспільстві як суспільне, культурно-мистецьке явище, здійснюючи функцію регуляції людської діяльності. Їх функціонування залежить від історико-культурного середовища, яке визначає їх характер та сутність. Масове театралізоване свято виступає як своєрідний феномен, в якому кожний компонент взаємопов'язаний з іншим. Вплив на реципієнта безпосередньо залежить від рівня естетичного впливу мистецьких явищ, що входять до складу свята. Одним з ключових компонентів, які визначають зростання включення у спільне дійство, є активна режисерська робота, вірно побудована драматургія свята та злагодженість складників.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2-е изд. – М.: Художественная литература, 1990. – 543 с.
2. Бойко О.П. Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку у добу глобалізації. Автореф. дис на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук. – Х., 2011. – 33 с.
3. Глан Б.Н. Тетрализованный праздник // Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. 1969-1978. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic. academic. ru/dic. nsf/bse/138591/Театрализованные
4. Каллистов Д.П. Античный театр. – Л.: Искусство, 1970. – 176 с.
5. Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление. Опыт историко-теоретического исследования. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
6. Охотникова Т.В. Современный режиссер театрализованных представлений и праздников: работа над имиджем // Вестник КазГУКИ. – 2015. – № 2-1. – С. 16-19.
7. Туманов М. Режиссура массового праздника и театрализованного концерта. – М.: Просвещение, 1976. – 86 с.

Короленко Е.О.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СПЕЦИФИКА ТЕАТРАЛИЗОВАННОГО ПРАЗДНИКА КАК КУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЯВЛЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена рассмотрению театрализованных праздников как культурно-художественного феномена. Обращается внимание на генетическое родство современных праздников с греческими Дионисиями и средневековым карнавалом. Акцентируются такие черты театрализованных праздников, как синтетический характер действа, сочетающего достижения различных видов искусства, в частности музыкального, театрального, танцевального, изобразительного. Существует тесная взаимосвязь между качеством созданного культурно-художественного целого, следованием определенным традициям и творческим подходом, который выбирает режиссер театрализованного праздника. Соблюдение основных драматургических принципов при организации праздника способствует эмоциональному отклику публики и включения в действо, что и есть сверхзадачей, выдвигаемой перед режиссером и сценаристом.
Ключевые слова: театрализованный праздник, режиссер, сценарий, искусство, зритель.

Korolenko Ye.O.
Kyiv National University of Culture and Arts

SPECIFICITY OF THEATRICAL SPECIAL EVENT AS A CULTURAL AND ARTISTIC PHENOMENON

Summary
The article is devoted to the consideration of the theatrical holidays as a cultural and artistic phenomenon. Attention is drawn to the genetic relationship of modern holidays with the Greek Dionysian and the medieval carnival. The main features of the theatrical holidays are the synthetic nature of the action, combining the achievements of various types of art, in particular musical, theatrical, dance, and graphic. There is a close relationship between the quality of the created cultural and artistic whole, the adherence to certain traditions and the creative approach chosen by the director of the theatrical holiday. Observance of the main dramatic principles in the organization of the holiday contributes to the emotional response of the public and inclusion in the action, which is the super-task put forward before the director and scriptwriter.
Keywords: theatrical holiday, director, script, art, spectator.

УДК 75:39(476)

ГРАФІКА ЛЕОНІДА ДЕНИСЕНКА В КОНТЕКСТІ МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Папета С.П.
Київський університет культури

Статтю присвячено творчості талановитого представника української діаспори в Австралії, живописця, графіка, скульптора Леоніда Денисенка. Зокрема, в даній публікації висвітлюється діяльність художника в царині графічного мистецтва. Численні пейзажі, портрети, книжкові ілюстрації презентують Л. Денисенка як оригінального і самобутнього майстра. В залежності від жанру і теми він безпомилково знаходить відповідне стильове рішення, продовжуючи традиції фігуративного мистецтва в середовищі художників української діаспори. Вивчення і аналіз проведено на матеріалах наданих особисто автором.
Ключові слова: мистецтво, графіка, жанр, портрет, динаміка, монументальність, світлотінь, контраст, пейзаж, анімалістика.

Постановка проблеми. Українське мистецтво XX ст. умовно поділяється за двома напрямами: мистецтво безпосередньо на території України і мистецтво українських митців за її межами. Попри різність умов, в яких творили українські художники на батьківщині і за кордоном, більшість з них об'єднував і об'єднує питомий зв'язок з рідною землею, її історичною спадщиною, культурою і мистецтвом. Численні публікації, присвячені видатним митцям української діаспори, доводять визначальну роль цього зв'язку. Творчість Л. Денисенка являє собою яскравий зразок єдності нерозривного духовного зв'язку з Україною і самобутнього художнього таланту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературу, присвячену проблемам української діаспори можна поділити на декілька напрямів. Загальні відомості щодо історії, сучасного стану української діаспори в світі та її видатних представників акумулюються у фундаментальних виданнях на взірець «Енциклопедії Української Діяспори» [1], «Українці у світі» [7]. Питання асиміляції українських митців у світовому культурно-мистецькому просторі, зокрема, розкриваються в таких публікаціях, як «Культурно-мистецькі процеси в середовищі української діаспори кінця 1940-1970-х років» [2], «Понад кордонами. Модерна українська книжкова графіка 1914-1945» [6], «Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва XX ст.» [8]. Значний корпус літературних джерел присвячено окремим персоналіям, видатним митцям XX ст., творчість яких можна віднести до кращих досягнень мистецтва своєї доби і, разом з тим, ідентифікувати як приналежну до української культури і мистецтва в цілому [3, 4, 5, 9, 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Місце українських митців в контексті мистецтва XX ст. вже давно і плідно висвітлюється на сторінках як вітчизняних, так і закордонних видань. Натомість, творчість окремих українських художників, які не належали до відомих мистецьких шкіл і течій, і по цей день залишається маловідомою і не вписаною в контекст мистецтва української діаспори і українського мистецтва в цілому. Зокрема, це стосується графіки Л. Денисенка, в якій поєдналися стильові традиції європейської школи з тематикою і жанровим колоритом української культури.

Мета статті полягає в узагальненні творчого доробку Л. Денисенка в царині графіки, аналізі її стильових і художніх особливостей, оцінці мистецької вартості графічних творів художника.

Виклад основного матеріалу. Творчий доробок Л. Денисенка в царині графіки складає більш як півстоліття. Свій шлях в мистецтві він починав власне як графік на звільнених союзниками територіях Німеччини. Протягом всього життя Л. Денисенко вдосконалював техніку рисування пером. Ось як він сам анотує серію рисунків «Від Німеччини до Австралії», де відображено окремі пункти його численних мандрів: «Мої картини, виконані пером, виходять поза межі звичайного двохвимірного рисунка, і осягають трьохвимірну форму з її ефектами світлотіней та віддалі повітряного простору, характерними для стилю класично-реалістичного живопису. Тому мистці, зокрема в Німеччині, зараховували мій стиль не в число рисунків, але малярських чи живописних картин, де місце пензля, пастелі або вугля, занімає кінчик пера» [3, с. 34]. З точки зору мистецтвознавчої науки можна було б посперечатися з деякими твердженнями цієї дефініції. Ну хоча б з тим, що рисунок тут трактовано виключно як двовимірне зображення на противагу живопису. Насправді і рисунок і живопис належать до двовимірних мистецтв, проте можуть використовуватися для створення ілюзорної просторовості. Втім, з Л. Денисенком можна погодитися, що за стилем означені роботи є класично-реалістичними.

Ця велика серія рисунків починається під час перебування художника в Німеччині наприкінці другої світової війни. Серед інших робіт своїм особливим настроєм привертає увагу образ зруйнованого будинку, нагадуючи похмуру, загрозливу монументальність руїн стародавнього Риму в трактовці Піранезі. Зовсім інше враження залишають пейзажі невеличких німецьких міст, що уникли руйнування і залишилися майже незмінними з доби середньовіччя. В перший момент викликають подив щільно забудовані, але порожні міські вулиці. Проте задум автора стає зрозумілим, якщо подивитися на дату створення – 1946 рік. Саме таким чином, без слів і без пафосу художник дає відчути ту ціну, яку заплатила Німеччина за війну.

Тихою задумою і непоказною скорботою бере за серце «Придорожній хрест у Бад Верісгофені». Самітній, напівсхований у гущавині дерев

він – красномовний символ скорботи. Актуальний, навіть, репортажний характер робіт цієї серії позначився не лише точністю відтворюваного ландшафту чи архітектури, але й умінням помітити нібито несуттєве і відтворити його таким чином, що разом з монументальними речами ці дрібниці створюють ефект присутності саме в цей момент і саме в цьому місці. Так, скажімо, зображуючи старовинну величну ратушу міста Діллінгена в перспективі вулиці, художник на першому плані ретельно вирисовує фрагмент стіни з тиньком, що частково обвалився, частково розтріскався. На іншому боці вулиці він фіксує самотню фігуру жінки, яка рубає дрова.

Перо Л. Денисенка чутливо реагує на особливості клімату, освітлення, характеру ландшафту і архітектури. Перебуваючи в Австрії, він зарисовує пам'ятник Й. Штраусу. Зображення вийшло по бароковому примхливим, легким і динамічним, як музика великого віденця. Перетинаючи Альпи, художник спиняє свою увагу на благенькому шале, складеному з паль, що якось особливо зворушливо виглядає на тлі могутньої структури гірських кряжів. В спекотній Італії одразу відчутно змінюється світлотіньовий баланс: вибілена сонцем бруківка, кам'яна кладка старих стін і мурів різко контрастує із затінком прохолодних ніш, тінями, що падають від людей, тварин, предметів. Але і тут гостре око майстра фіксує травичку, що проросла крізь кладку стін, деталі побуту, жанрові сценки. Під час морської подорожі до своєї другої батьківщини – Австралії, Денисенко робить швидку зарисовку в африканському Порт-Саїді. Зокрема, його увагу привертають колоритні торгівці. Один з них типовий негроїд, з гнучким сухорлявим тілом, і араб, у довгому, до самих п'ят, строї.

Більша частина серії рисунків пером була зроблена Л. Денисенком в Австралії. Художника приваблює монументальний масштаб зображення. Панорамні пейзажі, просторовість, великі масиви міської забудови сполучаються з детальним, іноді майже ювелірним відображенням найменших подробиць натури. Чутливого до незайманої природи художника захоплюють масштаби австралійської природи, екзотичні види тварин, культура аборигенів. На окремих графічних листах відтворено характерну рослинність континенту, кенгуру, полювання аборигенів. Разом з цим художника цікавлять австралійські міста й містечка з характерною для колишніх колоній еклектичною архітектурою і провінційним побутом. Особливу увагу привертає серія рисунків, зроблених протягом мандрівної виставки 1951 р., на якій Л. Денисенко керував павільйони України й Білорусі. Цими роботами майстер продовжує своєрідну репортажну серію зображень, розпочатих у Європі – чіткий конструктивний рисунок і об'єктивно відтворена дійсність представляють широкий діапазон вражень про місця бачені протягом довгої подорожі.

В своїх роботах пером Л. Даниленко передусім зумів сполучити мистецтво відтворення великої форми і деталі. Його техніка настільки майстерна, що він з однаковою легкістю будує складну структуру монументальних форм і з достеменністю середньовічного мініатюриста вимальовує найдрібніші деталі. Віртуозність здобута ним в роботі пером згодом придалася йому в новій якості, а саме в створенні авторської техніки – «літерографії». В цілому, в роботах даної серії Л. Денисенко проявив себе як майстер пейзажу, який володіє широким діапазоном художніх засобів. Його уміння побачити і виокремити потрібне, точність відтворення, технічна майстерність ставлять його поруч з кращими пейзажистами свого часу.

Значний творчий доробок Л. Денисенка складає жанр портрету. Тут традиціоналізм художника проявився не тільки в стилістиці, але й у виборі персоналій. Зокрема, для створення образу молодого Шевченка художник обирає його автопортрет 1840–41 рр., саме того періоду життя поета, коли було вперше видано Кобзар і здавалося, що на нього очікує прекрасне і безхмарне майбутнє. Окрім того, що Л. Денисенко майже з фотографічною точністю відтворює риси обличчя поета, йому вдається передати його допитливий і дещо сумовитий погляд. Овальний медальйон, в якому розташовано портрет, оточено ілюстраціями з різних творів Шевченка. В невеличких, але дуже виразних образках художник відтворює сцени козацьких походів, селянських повстань, мирної праці, свят, кохання. Це те ідеалізоване і разом з тим трагічне буття України, яке так гостро відчував молодий поет і геніально відтворював у своїх віршах та поемах. Цілісний художній вигляд гравюри завершує орнаментальна стрічка, що по периметру обходить її береги.

Ще одне з широко відомих зображень Т. Шевченка обирає майстер для іншої своєї роботи. Це портрет поета після заслання: лисіюча голова, довгі висячі вуса, такий само, як і в молодості гострий допитливий погляд. Але тепер в цьому погляді додалося суворості і втоми, є в ньому сліди гіркого досвіду і нездоланна сила особистості. В даному зображенні автор навмисне уникає рис декоративності, притаманних попередній роботі, концентруючи увагу глядача на монументальному образі українського генія.

Гравійований портрет Івана Франка, створений Л. Денисенком 1989 р., точно повторює композицію із зображенням молодого Шевченка, хоча ці роботи розділяє понад 30 років. Тут представлено хрестоматійно відомий образ поета, письменника, філософа з високим чолом, спокійним, зосередженим обличчям, відстороненим поглядом. За звичаєм багатьох українських інтелігентів він вбраний у вишиванку і європейський костюм, що підкреслює національну приналежність і культурний контекст. В образках, що оточують овальний медальйон з портретом бачимо знайомі сюжети з бориславського циклу, «Каменярів», «Гімну» та ін.

Рисовані портрети, виконані Л. Денисенком впродовж багатьох років презентують найрізноманітніших людей і створені в різних стилістичних манерах. В цьому жанрі художник прагне до максимально реалістичного відображення моделі в кращих традиціях психологічного портрету. В образі архієпископа Сергія він не тільки точно відтворює благородні риси обличчя літнього чоловіка, але й втілює уявлення про благого і чистого пастиря, непохитного у вірі. Більш офіційний, парадний характер має портрет патріарха Української автокефальної церкви Мстислава. Постать патріарха, навмисне монументалізована

художником, несе в собі символічну ідею величі незалежної української Церкви, а зображені обабіч його Софія Київська і Сіднейський міст мають свідчити про її об'єднуючу місію на всіх континентах земної кулі.

З непідробною симпатією й теплом рисує Л. Денисенко співвітчизників, що є носіями рідної культури. Життєва мудрість, зваженість і прихований гумор світяться в рисах обличчя українського хореографа Василя Авраменка. Художник обирає досить складний, динамічний ракурс для своєї моделі, виявляючи в цій позі готовність до спілкування, уважне й доброзичливе ставлення до співбесідника. Зовсім інше враження справляє портрет бандуриста з капели ім. Тараса Шевченка. На відміну від попереднього портрету Л. Денисенко використовує статичну постанову голови, зобразивши її в профіль. Зосереджений вираз обличчя літнього чоловіка, примружені очі, відчуття певної внутрішньої напруги створює враження людини стриманої, неговіркої, заскоченої на своїй роботі, неохочої до необов'язкового спілкування.

В портретному жанрі Л. Денисенко не встановлює якоїсь відчутної ієрархії, за якою глядач міг би розрізнювати визначних особистостей від пересічних. Будь-яка людина для художника є непересічною, не зважаючи на вік, стать і соціальний статус. Непідробною симпатією дихає портрет афганської біженки Гумаїри. Миловида, веселої вдачі молода жінка з щирою посмішкою дивиться на глядача. Її прямий відкритий погляд, вільно розпущене волосся, складені на грудях руки рисують образ незалежної, сміливої людини, яку не годні подолати жодні нещастя. Симпатія і співчуття художника тут цілком зрозумілі, адже і сам він колись опинився в стані біженця і так само мужньо призвичаювався до життя на чужині.

В багатьох роботах Л. Денисенка зустрічається зображення тварин. Але як самостійний жанр анімалістика в творчості майстра займає другорядне місце. В натурних зарисовках, переважно ескізних, він прагне точно відтворити анатомію тварин і зафіксувати якісь характерні особливості їх поведінки. Так, скажімо, агресивно і загрозливо виглядає лев з сіднейського зоопарку, і, навпаки, млявим та флегматичним видається верблюд. З свого домашнього собаки художник робить швидку зарисовку, точно відображаючи його безтурботний стан. Серед небагатьох закінчених робіт в анімалістичному жанрі варто відзначити соковиту і виразну гравюру «Австралійські чорні лебеді».

Висновки і пропозиції. В добу занепаду модернізму і початку постмодернізму Л. Денисенко став одним з митців, хто рішуче відстоював позиції реалістичного мистецтва, пропагував усталені культурні цінності, передусім національні. Як графік він відточував майстерність володіння традиційними матеріалами і техніками, створюючи глибокі, по справжньому мистецькі роботи. Разом з тим, його твори цілком актуальні і суголосні глобальним історичним і культурним процесам часу, про що яскраво свідчить серія рисунків «Від Німеччини до Австралії», портрети сучасників. Творчість Л. Денисенка, поки що маловідомого в Україні, має увійти в науковий обіг українського мистецтвознавства і бути введеною в контекст сучасного українського мистецтва.

Список літератури:

1. Енциклопедія Української Діяспори / голов. ред. В. Маркусь; співред. Д. Маркусь. – Нью-Йорк; Чікаго: Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, 2012. – 348 с.
2. Культурно-мистецькі процеси в середовищі української діаспори кінця 1940-1970-х років: поліваріантність художнього досвіду: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства / Г. П. Новоженець-Гаврилів. – Львів, 2013. – 20 с.
3. Папета С. Ака Перейма – її модель світу // Образотворче мистецтво. – К.: Софія-А, 2004. – № 3. – С. 86-89.
4. Папета С. Сходи в небо // Сучасність. – К., 2003. – № 9. – С. 124-128.
5. Папета С. Формула ідеальної втечі // Сучасність. – К., 2004. – № 3. – С. 132-135.
6. Понад кордонами. Модерна українська книжкова графіка 1914-1945 / Видання підготувала Мирослава Мудрак. – Київ. Критика, 2008. – 176 с.
7. Українці у світі: довідник / авт.-упоряд. В. М. Воронін, С. А. Дроздовська. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – 143 с.
8. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва XX ст. / авт.-упоряд. Г. Г. Стельмащук. – Л.: Апріорі: Львів. нац. акад. мистец., 2013. – 520 с.
9. Федорук О. Палітра і пісня поєдналися у творчій долі Миколи Бутовича // Березіль. 2002. № 3-4.
10. Яків Гніздовський: «Життя людини – тільки недосконалий відблиск її власної мрії»: бібліогр. покажчик / Департамент культури, релігій та національностей Тернопільської обласної державної адміністраці, Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека; уклад. Л. Оленич, авт. вступ. ст. Н. Собкович; кер. проекту й наук. ред. В. Вітенко; ред. О. Раскіна. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. – 192 с. – (Родом з України; вип. 9).

Папета С.П.
Киевский университет культуры

ГРАФИКА ЛЕОНИДА ДЕНИСЕНКО В КОНТЕКСТЕ ИСКУССТВА УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРЫ

Аннотация
Статья посвящена творчеству талантливого представителя украинской диаспоры в Австралии, живописца, графика, скульптора Леонида Денисенко. В данной публикации освещается деятельность художника в области графического искусства. Многочисленные пейзажи, портреты, книжные иллюстрации представляют Л. Денисенко как оригинального и самобытного мастера. В зависимости от жанра и темы он безошибочно находит соответствующее стилевое решение, продолжая и развивая традиции фигуративного искусства в среде художников украинской диаспоры. Изучение и анализ проведен на материалах предоставленных лично автором.
Ключевые слова: искусство, графика, жанр, портрет, динамика, монументальность, светотень, контраст, пейзаж, анималистика.

Papeta S.P.
Kyiv University of Culture

LEONID DENISENKO'S GRAPHICS IN THE CONTEXT OF THE ART OF THE UKRAINIAN DIASPORA

Summary
The article is devoted to the work of a talented representative of the Ukrainian diaspora in Australia, painter, graphic artist, sculptor Leonid Denisenko. In particular, this publication covers the activities of the artist in in area of graphic arts. Numerous landscapes, portraits, book illustrations represent L. Denisenko as original master. Depending on the genre and theme, he unmistakably finds the appropriate stylistic solution, continuing the tradition of figurative art among the artists of the Ukrainian diaspora. The study and analysis is carried out on materials provided personally by the author.
Keywords: art, graphic, genre, portrait, dynamics, monumentality, light-colored, contrast, landscape, animalistics.

УДК 792.82.071.2

ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧНА РЕЖИСУРА ЯК ВЕРШИНА МИСТЕЦТВА БАЛЕТМЕЙСТЕРА

Пацунова Л.К.
Київський національний університет культури і мистецтв

Мета роботи полягає в дослідженні еволюції мистецтва балетмейстера в напрямку образно-пластичної режисури. Методологічною основою наукової розвідки є застосування загального наукового принципу об'єктивності, історичності, аналітичного, культурологічного та компаративного методів при аналізі фактологічного матеріалу з історії розвитку професії балетмейстера. Наукова новизна дослідження полягає в опрацюванні цілісного бачення динаміки розвитку та якісного перетворення мистецтва балетмейстера у мистецтво образно-пластичної режисури. Висновки. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про кардинальну трансформацію протягом останнього століття змісту професії балетмейстера в напрямку образно-пластичної режисури з залученням широкого спектру театральних засобів виразності на базі багатого досвіду світового театру.

Ключові слова: класичний балет, драматичний театр, авторська режисура, образно-пластична режисура, мізансцена.

Постановка проблеми. За останні півтора століття європейська культура під впливом бурхливих соціальних процесів зазнала значного розвитку. Народжувались і зникали все нові й нові естетичні течії та напрямки у всіх без винятку мистецтвах – у образотворчому, в музичному, в театральному тощо. Єдиний вид мистецтва, який міцно оберігає себе від стороннього впливу, це мистецтво класичного балету, півторастолітні канони якого міцно стоять на сторожі чистоти жанру. І головним охоронником цієї естетики призначено балетмейстера класичного балету.

Автору цієї статті по роду своєї діяльності в якості режисера урочистих державних мистецьких заходів доводилось співпрацювати з багатьма видатними митцями нашої країни, зокрема, з провідними артистами та балетмейстерами класичного балету, а, отже, бути свідком виснажливої праці представників цих професій, проявом ними титанічної волі та жертовності заради сценічного втілення пластичного ідеалу краси людського тіла. І це не могло не викликати захоплення та глибокої поваги як до митців балету зокрема, так і до мистецтва хореографії взагалі.

Однак, мене ніколи не полишав сумнів щодо рутинної лексики класичного російського балету, що ось уже понад століття володарює на всіх оперних сценах пострадянського простору. Одні й ті ж самі гран-па, антре, па-де-де, фуете та інші махрові балетні канони з легкої руки Маріуса Петіпа та його однодумців мандрують з вистави у виставу незалежно від їх назв та сюжетів – чи то «Дон Кіхот», чи то «Лебедине озеро», чи то «Баядерка», «Жизель», «Лускунчик», «Попелюшка», «Спляча красуня»... – все перетворилось у спортивне змагання: скільки обертів виторить сьогодні балерина та чи встоїть вона на ногах, не випавши при цьому з ритму. Саме такому і лише такому ремеслу їх з раннього дитинства навчають у всіх без винятку балетних школах різних рівнів. Цьому ж, звісна річ, навчають і балетмейстерів класичного балету, чия професія зведена до копіювання попередників.

У такому балеті зміст, конфліктна система взаємовідносин персонажів та створення образів залишаються позаду, а наперед виходить демонстрація краси та віртуозності як людського тіла, так і композицій тіл.

Варто нагадати про те, що естетика російського класичного балету формувалася в системі імперських цінностей, тому була відображенням ідеальної піраміди ідеальної держави на чолі з ідеальним монархом, втіленням якого, як не дивно, була прима-балерина. Обов'язковий фінальний урочисто-парадний апофеоз кордебалету, в центрі якого вгорі красується прима-балерина, фактично уособлював верховенство монарха (прима) над народом (кордебалет). Тому й улюбленим мистецтвом усіх російських імператорів був саме класичний балет. З того часу минуло століття з гаком, російські монархи пішли у небуття, а віз і нині там.

Хіба можна уявити існування драматичного театру, на сцені якого реставрували б мізансцени Костянтина Станіславського, Гордона Крега, Макса Рейнхардта, Всеволода Мейєрхольда, Олександра Таїрова, Леся Курбаса, Юрія Любимова або Єжи Гротовського? Такий театр був би приречений на небуття.

А от класичний балет живе і процвітає, маючи свою публіку, яку влаштовує існуючий стан.

Однак, на щастя, у ХХ, а, поготів, і на початку XXI століття, є попит і на інший рівень мистецтва балетмейстера, про що, власне, далі і йтиметься.

На жаль, **аналіз останніх досліджень і публікацій**, присвячених цій проблемі, неможливий через їх відсутність. Провідний дослідник мистецтва хореографії України професор Ю. Станішевський присвятив свою мистецтвознавчу творчість виключно традиційному класичному балету. Не існує серйозних досліджень про балетну режисуру і в Європі. Щоправда, в Санкт-Петербурзькій консерваторії нещодавно відкрито кафедру балетної режисури, однак наукові роботи про цей різновид професії балетмейстера ще не напрацьовані.

Тому **головною метою** цієї роботи є аналіз еволюції розвитку мистецтва балетмейстера протягом останнього століття у напрямку мистецтва образно-пластичної режисури під впливом революційних зрушень у сфері театрального мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. На тлі рутинної ходи класичного балету по Європі людство лише за останню третину XIX та першу третину XX століття встигло «перехворіти» і експресіонізмом, і імпресіонізмом, і футуризмом, і кубізмом, і натуралізмом, і примітивізмом і багатьма іншими, ще не кваліфікованими «ізмо-збочинами». А потужне випромінення символізму пройняло все XX століття. На його хвилях сформувалась вся естетична палітра епохи, що завершила становлення професії театрального режисера.

«Сталося неймовірне! Одвічний законодавець сцени – драматург, який упродовж тисячоліть визначав зміст театру, у XX столітті поступився місцем найузурпаторнішому з узурпаторів усіх часів і народів – Режисерові. Цей театральний маніяк бурхливо увірвався в рутинний простір сцени, шалено ламаючи її споконвічні закони, несамовито вигадуючи все нові й нові правила гри. Лише за одне крихітне століття він встиг затягнути у свій лицедійний вир усі наявні види мистецтва, жадібно пізнаючи Таїну Людини і Сцени в безмежних комбінаціях і модифікаціях, спалахах і загибелях, тріумфах і поразках. І не буде кінця ланцюговій реакції його ядерної фантазії. Зізнаймося, врешті-решт, що режисура XX століття – це вибух! Грандіозний вибух духовної енергії! І вплив її на розвиток сцени можна порівняти хіба що з впливом електрики на розвиток цивілізації.

Тільки-но публіка зрозуміла, що головне на сцені не «що?», а «як?», вона із захопленням зрадила блискучим Софоклу, Кальдерону, Шекспіру, Мольєру, Чехову, Котляревському, Франку... і рішуче пішла на не менш прекрасних Вахтангова, Мейєрхольда, Курбаса, Любимова, Гротовського, Стрелера, Брука, Штайна, Някрошюса, Стуруа, Віктюка... Пішла на Режисера, тому що його сценічний текст виявився значно багатшим за драматургічний. І це не дивно, адже режисер закликав під знамена театру всі без винятку види мистецтв. Те, що було не під силу жодному мистецтву, стало під силу режисерському.

І відтоді не літературний текст п'єси, а режисерський текст вистави, не драматургія п'єси, а драматургія вистави стали визначати стиль, лексику, естетику світового театру. Так народилась Авторська Режисура. Саме вона стала головним рушієм сцени XX століття» [1. с. 8–9].

Народження авторської режисури не могло не вплинути на найбільш чутливих митців балету та спонукати їх до перегляду канонів хореографічного мистецтва. Найсміливіші з них навіть здійснили поодинокі спроби співробітництва з режисерами-новаторами – до режисури балету «Ярославна. Затемнення» за давньо-руським епосом «Слово о полку Ігоревім» був залучений Юрій Любимов (Ленінградський академічний Малий театр балету, 1974 р.), а до режисури балету «Герой нашого часу» – Костянтин Серебренников (Большой театр, 2015 р.). Однак цей досвід співпраці митців різних мистецтв не мав помітного розвитку, балетмейстери не наважувались віддавати свою територію режисерам, а відтак проблему оновлення балетної лексики найпрогресивніші з них спробували взяти у свої руки.

Однією з перших запеклих опонентів класичної школи балету XX століття стала видатний реформатор мистецтва хореографії Айседора Дункан (США): *«Я ворог балету, який вважаю фальшивим та безглуздим мистецтвом, що в дійсності знаходиться поза межами всіх мистецтв»* [2. с. 136]

Відкинувши техніку класичного танку, Дункан апелювала до людської природи, до відчуттів, що народжували рух, тобто, саме до тих джерел, з яких живиться, до речі, і театральний актор.

Зарядженим на яскраву театральність був і віртуоз танцювального модернізму К. Голейзовський (Росія, 20-ті роки), який «інфікувався вірусом» авангарду під час гастролей країнами Західної Європи. Голейзовський активно співробітничав з видатним театральним режисером-реформатором Вс. Мейєрхольдом, багаторазово перебував на його репетиціях, збагачуючи свою професійну лексику мистецтвом образно-пластичної режисури. Він став одним з перших балетмейстерів XX століття, який впритул наблизився до режисури образно-пластичного театру.

Варто, нарешті, визначити, в чому полягає унікальність професії театрального режисера. Ця людина має вміти синтезувати будь-які види мистецтва – музику, сценографію, пластику, костюм, грим, реквізит тощо – у цілісне образне видовище, поєднати в єдине ціле мистецтво актора, композитора, художника, балетмейстера, хормейстера, кінорежисера... Власне, не існує у світі жодного виду мистецтва, яке протипоказане театральному.

Фактично, сучасний режисер творить видовище шляхом синтезу мистецтв, і одним з головних його засобів є пластика, або, висловлюючись мовою театру, мізансцена.

Вперше термін цей став активно вживатись засновниками МХТ К. Станіславським та В. Немировичем-Данченком на зламі XIX-XX століть.

Цьому явищу О. Ремез присвятив навіть окрему книгу «Мізансцена – мова режисера», де він пояснює призначення мізансцени за допомогою одного з тогочасних енциклопедичних словників: *«…в безперервному потоці мізансцен виявляються дії персонажів, логіка їх поведінки, що виникають в процесі дії психологічних відносин, зіткнення та конфлікти»* [3, с. 16]

Однак з того часу минуло понад пів-століття, протягом якого мистецтво мізансцени пройшло величезний шлях від виявлення «дії, логіки, зіткнень і конфліктів» до творення художніх тропів: метафор, символів, алегорій, гіпербол тощо, що слугують виявленню сутності характерів, подій та явищ, а також підносять сценічний твір до рівня високої філософської образності.

Під могутнім впливом театру мистецтво балетмейстера пройшло великий шлях у напрямку мистецтва образно-пластичної режисури.

Балетмейстер, який тяжіє до театральності, синтезує, як і режисер, всі інші мистецтва – акторське, музичне, режисерське, сценографічне.

Варто згадати виставу, яку можна вважати витоком сучасної шведської балетної драми, «Фрекен Юлія» (1950) за п'єсою Августа Стріндберга в хореографії Б. Кульберг (Швеція). Це видовище створене режисерськими засобами, театральними мізансценами та типовими прийо-

мами драматичної гри. Прагнення створити балетну драму, в якій кожен рух є правдоподібним, згодом змінилося потягом до образної трансформації виражальних засобів танцю.

У виставі «Кармен» (1992) у постановці спадкоємця Кульберг – Ека сексуальний потяг героїні переважає кохання. *«Її соло, зухвале та відверте, розкриває характер героїні – без комплексів, без ідеалів, без мети. Кривава сукня Кармен, що здіймається навколо її пекучого тіла повії, як смолоскип, здіймається понад натовпом, обволікає велетенське ядро, що лежить на сцені. Її руки, волосся, голова, стопи, здається, живуть незалежним від усього тіла життям. Вони рухаються непередбачено, самостійно і не в такт, підпорядковуючись якимось скаженим імпульсам торсу. Дикунська природа Кармен скрізь вносить сум'яття. Вона палить велетенську сигару, що в її пальцях перетворюється на символ цинічної свободи та розкомплексованості. Сигара Кармен – це й спокуса, й бажання, й розплата. З нею пов'язана сексуальна свобода та насолода, Це рефрен та символ усього балету»* [4, с. 141].

Як бачимо, в цій постановці Ек, який, до речі, зформувався у драматичному театрі, вдається до гострої театральності, здіймаючись до рівня пластичної режисури, до синтезатора мистецтв, зокрема, музичного, акторського та сценографічного (кривава сукня, величезне ядро, гіперболічна сигара). Балетмейстера вабить пекло комплексів людської під-свідомості, котрі вириваються назовні у різних формах сучасного танцю XX століття. *«Гротеск – мій шлях до прекрасного»*, – так визначав Ек своє творче кредо [5, с. 10].

Величезний стрибок у бік пластичної режисури здійснила творець Театру танцю Піна Бауш (Німеччина, друга пол. XX-поч. XXI століття). Вона є яскравим представником авторської хореографії, поєднавши в собі хист і драматурга, і режисера, і хореографа. Її театр танцю, це протест проти класичного балету, «...що занурився у провінційності та вичерпав власну красу». Її вчитель Курт Йоссе поставив за мету виокремити танець як театральний жанр, і його талановита учениця блискуче з цим впоралась. Піна Бауш впровадила у пластичну виставу прийом кіномонтажу, синтезувала кіно, музику, текст, пластику, сценографію, естраду, невтомно експериментуючи на ниві режисури пластичного театру.

І як у цьому контексті не згадати видатну балетну режисуру кубинського хореографа Альберта Алонсо у виставі «Кармен-сюїта» Ж. Бізе-Р. Щедріна за участі неперевершеної Майї Плисецької в головній ролі (Большой театр, 70-ті роки XX століття)? То був революційний хореографічний вибух, що здійняв професію балетмейстера до найвищого щабелю, де балет виростає до меж драматичного театру найвищого мистецького рівня.

Взірцем пластичної режисури назавжди залишиться також і Гедрюс Мацкявічюс (Москва, остання чверть XX століття), який створив неповторний «Театр пластичної драми». Провокуючи актора на імпровізацію в рамках заданої поетичної (метафоричної) теми, він домагався органічного результату, і згодом включав цей результат в зафіксовану канву створюваної вистави.

Вистави Г. Мацкявічуса «Подолання» по Мікеланджело, «Зірка та смерть Хоакіна Мур'єтти» Пабло Неруди, «Червоний кінь» за мотивами живопису кінця XIX – початку XX століття, «Жовтий звук» спільно з Альфредом Шнітке та інші видатні твори нового напрямку мали серйозний вплив на розвиток пластичного театру.

Г. Мацкявічусом був створений також колектив «Октаедр» (вісім граней – вісім видів мистецтва: драма, балет, опера, пантоміма, цирк, шоу, концерт, масове видовище). В «Октаедрі» була програма, розрахована на 24 роки, по три види мистецтва на кожний рік. Мацкявічус почав з балету, але далі піти не вдалося – джерело коштів висохло.

Варто також згадати видатні театрально-хореографічні твори Павла Вірського (Україна): «Чумацькі радощі», «Ляльки», «Шевчики», «Запорожці», «Жовтнева сюїта»! Хіба це не пластичний театр найвищого гатунку?

А феномен Майкла Джексона (США)? Чи не криється таїна його генія саме у пластичній режисурі? Уявім собі цього співака без пластики – здійснив би він свою карколомну кар'єру? Навряд чи. Бо вокальні можливості цього співака були надто обмеженими. Його долю вирішив щасливо винайдений пластичний образ загадкової істоти, «інопланетянина». Цей імідж він витримав до кінця свого життя.

І, нарешті, найвищого піку, Евересту пластичної режисури досяг видатний балетмейстер сучасності Борис Ейфман, який створив Театр образної пластики за всіма театральними законами, пластичне видовище найвищого філософського, образного та енергетичного рівня, аналогів якому на початку XXI століття на планеті Земля не існує.

«Створення нового типу балетної вистави – мета мого творчого свідомого життя» – проголосив Єйфман і створив 1977 року у Санкт-Петербурзі «Новий балет», нині – Санкт-Петербурзький державний академічний театр балету Бориса Ейфмана, перший в СРСР авторський театр сучасної хореографії.

Красномовним є репертуар цього майстра: «Майстер та Маргарита», «Анна Кареніна», «Чайка», «Ідіот», «Дон Жуан», «Карамазови», «Російський Гамлет» – за такі світові шедеври може братись лише режисер найвищої проби.

Процес репетицій Ейфмана немає нічого спільного з професією балетмейстера в класичному розумінні цього слова. Його манера роботи – це манера театрального режисера психологічної школи. І не випадково Ейфман називає свої вистави «психологічним балетом». А за рівнем енергетики, якої домагається Ейфман, його сценічні твори сягають рівня потрясіння.

2013 року Борис Ейфман створює Академію танцю, де виховується нове покоління артистів балету на нових педагогічних засадах за школою Ейфмана. Звертаю увагу на словосполучення «артистів балету», а не «танцівників».

Своєю новаторською ходою Борис Ейфман протарував шлях на ту височінь, де професія балетмейстера виростає до мистецтва режисури пластичного театру найвищого психологічного, енергетичного, філософського, духовного та естетичного рівня.

Висновки. Українська школа класичної хореографії конче потребує оновлення та збагачення тими реформами, яких зазнали всі мистецтва протягом ХХ століття, зокрема, театральне. Зазнало значної трансформації і мистецтво балетмейстера у напрямку мистецтва образно-пластичної режисури, що вивело європейську хореографію на якісно новий виток розвитку, значно збагативши її виражальні засоби. Аби вписатись у європейський культурно-мистецький контекст, українська хореографічна школа має здолати застійні процеси, в яких вона перебувала понад століття під впливом російського класичного балету, і вийти, нарешті, на свій самобутній шлях розвитку. А каталізатором цього розвитку має стати нове покоління керманичів хореографії – балетмейстерів, які здіймуться до рівня образно-пластичної режисури, тобто зійдуть на вершину своєї професії.

Список літератури:

1. Пацунов В. П. Театральна вертикаль. К., 2003. – С. 8-9.
2. Дункан А. Моя жизнь. М., 1930. – С. 36.
3. Ремез О. Я. Мизинсцена – язык режиссера. – М., 1963. – С. 16.
4. Колесова Н. Кентавр / Наталия Колесова // Театр. – 1992. – № 11. – С. 41.
5. Майниеце В. И театр, и эксперимент, и стиль жизни: Первый фестиваль современного танца европейских стран / Виолетта Майниеце // Муз. жизнь. – 2000. – № 3. – С. 10.

Пацунова Л.К.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧЕСКАЯ РЕЖИССУРА КАК ВЕРШИНА ИСКУССТВА БАЛЕТМЕЙСТЕРА

Аннотация
Цель работы заключается в исследовании эволюции искусства балетмейстера в направлении образно-пластической режиссуры. Методологической основой научной разведки является применение общего научного принципа объективности, историчности, аналитического, культурологического и компаративного методов при анализе фактологического материала из истории развития профессии балетмейстера. Научная новизна исследования заключается в проработке целостного видения динамики развития и качественного превращения искусства балетмейстера в искусство образно-пластической режиссуры. Выводы. Проведенный анализ дает основание сделать вывод о кардинальной трансформации в течении последнего столетия содержания профессии балетмейстера в направлении образно-пластической режиссуры с привлечением широкого спектра театральных средств выразительности на базе огромного опыта мирового театра.
Ключевые слова: классический балет, драматический театр, авторская режиссура, образно-пластическая режиссура, мизансцена.

Patsunova L.K.
Kyiv National University of Culture and Arts

FIGURATIVE-PLASTIC DIRECTING AS THE TOP OF BALLETEMAISTER

Summary
The purpose of the work is to study the evolution of the art of the balletemaister in the perimeter of figurative-plastic directing. The methodological basis of scientific research is the application of the general scientific principle of objectivity, historicity, analytical, culturological and comparative methods in the analysis of factual material on the history of the profession of a balletemaister. The scientific novelty of the research is to work out a holistic vision of the dynamics of development and qualitative transformation of the art of the balletemaister into the art of figurative-plastic directing. Conclusions. The analysis gives grounds for concluding about the fundamental transformation of the profession content of balletemaister during the past century in the perimeter of the image figurative-plastic directing with the involvement of a wide spectrum of theatrical means of expressiveness based on rich experience of the world theater.
Keywords: classical ballet, drama theater, author's directing, figurative-plastic directing, mise en scene.

УДК 7.071.1+784.1

ЕСТРАДНО-ДЖАЗОВІ ВИМІРИ ХОРОВИХ ОБРОБОК НАРОДНИХ ПІСЕНЬ В ТВОРЧОСТІ ВЕРОНІКИ ТОРМАХОВОЇ

Сластьон В.М., Горобець В.П.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка обробок народних пісень, призначених для хорового виконання в контексті творчості сучасної української композиторки Вероніки Тормахової. Використання хорового виконавського складу дозволяє втілити найрізноманітніші творчі рішення, кожного разу трактуючи його по-різному. Основою її індивідуального підходу є синтез фольклорних першоджерел з популярними напрямками естрадної музики. Запозичення ритміки та гармонії, притаманної для фанку, босанови, лаунж, а також таких прийомів звуковидобування як бітбокс, сприяють тому, що творчий спадок композиторки стає надбанням досить широкої слухацької аудиторії. Жанр обробки не втрачає своєї актуальності в контексті музичної культури XXI ст., залишаючись джерелом натхнення для композиторів та аранжувальників.
Ключові слова: композитор, хорова обробка, народна пісня, естрадна музика, Вероніка Тормахова, стиль.

Постановка проблеми. В історії української музики одне з провідних місць надається хоровій музиці. Традиції формування хорового виконавства генетично пов'язані з фольклором, народним музикуванням загалом та ансамблевим співом зокрема. Історичні умови становлення національної композиторської школи зумовили особливий інтерес до хорового складу, адже існування значної кількості хорових колективів, які демонстрували високий рівень майстерності, передувало виникненню професійного інструментального виконавства. Одне з центральних місць в репертуарі вокальних ансамблів посідають обробки народних пісень, адже фольклор був та залишається джерелом натхнення для композиторів, що працюють у різних стильових напрямках. У творчості сучасного українського композитора Вероніки Тормахової чільне місце відводиться цьому жанрові, що здобуває неповторного естрадно-джазового забарвлення, стаючи своєрідним містком поміж різними напрямками музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурні особливості та функціональне навантаження різних фольклорних творів аналізуються в працях А. Іваницького та І. Земцовського. Важливу роль для розуміння специфіки взаємодії фольклору та естрадної музики в контексті творчості В. Тормахової, надають її наукові розробки, в тому числі й монографія.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Зазвичай в сферу наукового інтересу музикознавців потрапляють твори композиторів-класиків, чия творча діяльність є загальновідомою. Натомість дослідження композиторського спадку сучасних майстрів досить часто залишаються поза увагою. Серед питань, які ще не здобули наукового висвітлення, є аналіз естрадно-джазових трансформацій фольклорних першоджерел, які здійснюються в жанрі обробки народної пісні.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз специфіки естрадно-джазового перевтілення народних пісень в жанрі хорової обробки, притаманного вокальній творчості сучасного композитора Вероніки Тормахової.

Виклад основного матеріалу. В музичній практиці сьогодення чималу роль відіграє та форма, в якій твір подається глядачу. Народні пісні не втрачають своєї актуальності, будучи основою репертуару багатьох колективів, як камерних вокально-інструментальних, так і хорових. Проте досить рідко можна віднайти виконання фольклору у оригінальному незмінному автентичному вигляді. Зазвичай він здобуває своєрідного творчого перевтілення завдяки діяльності професійних композиторів та аранжувальників. «Фольклор виступає як стимулятор оригінальних творчих ідей, що вкрай важливо для прогресу музичного мистецтва» [1, с. 12]. Ті трансформації, які відбуваються з музичним матеріалом, є відповіддю на запити слухацької аудиторії, тому не рідким явищем є певний синтез фольклорних джерел з елементами, які притаманні естрадній музиці. Варто зазначити, що В. Тормахова є не лише композитором-практиком, але й музикознавцем, чия творча діяльність та теоретичні погляди демонструють єдність та комплексність мислення.

Характерною рисою творчості сучасної української композиторки Вероніки Тормахової є яскраво виражений мелодичний характер мислення у поєднанні з джазово-естрадною стилістикою. Музична мова її авторських творів та, особливо обробок народних пісень, характеризується терпкою джазовою гармонією, для якої притаманне застосування септакордів, нонакордів з затриманнями, застосуванням блюзового ладу та пентатоніки, вільним поєднанням елементів, що належать різним стильовим напрямкам естрадної музики, як-от фанк, реггі, босанова, хіп-хоп та ряду інших.

Серед музичних жанрів, представлених в творчому доробку В. Тормахової, провідне місце надається вокальній музиці – це і цикл дитячих пісень, об'єднаних у збірку «Чи тепер, чи колись», в якій є її вокальні мініатюри та пісні О. Петруніної; авторські пісні, написані для чоловічого колективу a capella колективу «ConCord»; хоровий цикл «Сім експресій» на слова японських поетів; пісні з мюзиклу «Динамо», написаному у співавторстві з О. Безбородько і П. Торсоном та ряд камерно-вокальних творів, які не входять до збірок чи циклів.

В останні роки творчий доробок В. Тормахової поповнився рядом робіт – обробок народних пісень та транскрипцій хітів класичної музики, написаних на замовлення академічного камерного хору «Хрещатик». Досить цікавим об'єктом

дослідження є саме обробки пісень, в яких поєднуються народні витоки та естрадні стильові джерела. В. Тормахова у своїй монографії вказує на тій важливій функції, яку відіграє фольклор в контексті сучасної культури: «Існування фольклору в XX-XXI ст. не тільки як окремої галузі музичної культури, а й як складового компонента музичних стилів і жанрів, які є найбільш поширеними серед широких шарів населення, сприяє виникненню зацікавленості в ньому, усвідомленню національної специфіки і його глибокого філософського значення» [3, с. 5-6]. В 2016-2017 роках написані наступні хорові обробки: «Гиля, гиля, сірі гуси», «Несе Галя воду», «Ти до мене не ходи», «Чорнії брови, карії очі», «Ой, у вишневому саду». Розглянемо їх більш детально.

Варто відмітити, що для творчості В. Тормахової притаманна значна увага до вербального тексту, причому авторка прагне розкривати аспекти художнього образу, спираючись на деталі, які зазвичай можуть бути непоміченими. Так у пісні «Гиля, гиля, сірі гуси» композиторка переосмислює текст. Зазвичай у цій пісні акцент робиться на тому, що страждає хлопець, натомість авторка переносить увагу на постать дівчини. В композиторському прочитанні хлопець каже, що не хоче аби вона одружувалась з іншим, проте він не пропонує їй спільного майбутнього і його сльози не щирі. Це можна зрозуміти з його звернення до неї – він називає її «дівчинонька», а не «кохана», погрожує втопитися, якщо вона піде заміж за іншого, але він просто маніпулює її почуттями. Натомість вона звертаючись до нього каже – «серце», що свідчить про щирість її почуттів, а одружується з іншим через те, що головний герой ніколи не буде кохати її так сильно, як вона його. В останній фразі оригінального варіанту пісні йде вербальний текст, що стає своєрідним ключем до її розуміння: «кажуть люди, сама знаю, що ти мене не любив». Отже, внаслідок цього пісня отримує трагічний відтінок.

Це емоційне забарвлення впливає на побудову пісні. Автор використовує принцип наскрізного розвитку, здійснюючи перегармонізацію кожного заспіву пісні. Приспів є носієм прихованої танцювальності – він нагадує за жанровими витоками вальс. Ця танцювальність, що асоціюється з жіночим началом, досить сильно різниться, порівняно з оригінальним варіантом народної пісні, адже там у метроритміці присутня двудольність. Заспів, навпаки, асоціюється з ходою та чоловічим началом. Можна казати про своєрідний діалог, що реалізується не лише на рівні літературного тексту та «чоловічих»/«жіночих» реплік хорових груп, а й на рівні різних структурних розділів форми. Приспів – це оповідь дівчини, а заспів – хлопця.

В. Тормахова використовує досить цікаві гармонічні послідовності, внаслідок застосування перерваних зворотів додається відтінок того, що весь твір постає як спроба віднайти відповіді на запитання. Це трагічне кохання, яке не змогло віднайти щасливого завершення через те, що головні герої вчасно не висловились, залишився ефект недосказаності. Це враження посилюється не лише за рахунок гармонії, а й також підкреслюється розвитком мелодійної лінії, яка під час перерваних зворотів не приходить до тоніки, а залишається на нестійкому ступені. Лише наприкінці приспіву відбувається прихід до тоніки. В кульмінаційному розділі обробки (передостанньому заспіві) йде динамічне наростання, ускладнення гармонії – це місце найбільшої концентрації напружених дисонуючих акордів. В останньому заспіві створюється ефект арки по відношенню до початкового розділу форми – це своєрідна реприза початкового матеріалу.

В обробці Тормахової широко застосовується принцип звукозображальності, при цьому досить важливим є те, що ці елементи одночасно виконують й важливу драматургічну функцію. Так за рахунок оспівування стійких ступенів, низхідних квінт створюється образ води, що неспішно тече, заколисуючи слухача. Це нагадує змалювання картин природи, що було притаманне для композиторів-романтиків. Наприклад, у Ф. Шуберта образ струмка буде асоціюватись з єдиним другом головного героя, що може вислухати його сповідь, бути тим, хто супроводжує його в мандрах та стати місцем його останнього спочинку. Подібне переосмислення води присутнє і в композиції пісні «Гиля, гиля, сірі гуси». Якщо казати про специфічні хорові прийоми, задіяні в даній обробці, то автор широко використовує принцип імітації, органний пункт, переклички хорових груп. Через те, що мова в пісні йде переважно йде від жіночого імені, співають мелодійну лінію переважно жіночі голоси – альти та сопрано.

Іншою за змістом та емоційно-образним навантаженням є пісня «Несе Галя воду». Дана композиція, пов'язана з розкриттям жартівливих підтекстів, закладених у вербальному тексті. Посилення комічного ефекту в пісні відбувається за рахунок підкреслення того, що Іванко в'ється біля Галі начебто через те, що він трохи напідпитку. Своєрідною ознакою стилістики обробки «Несе Галя воду» стає її стильове «осучаснення», адже в якості жанрових витоків постає не лише український фольклор, а й такі напрямки, як реггі, хіп-хоп, притаманні для музичної культури XX-XXI століття. Які ж саме виразні засоби наближують українську пісню до цих напрямків? Насамперед, в стильовому рішенні дана обробка запозичує засоби музичної виразності, притаманні для реггі, що стосується метроритмічного начала, а також звукоряду, який використовується в композиції – це мінорна пентатоніка. Мелодійна лінія оригінальної пісні спрощується композиторкою задля того, щоб вкладатися в пентатоніку. Найбільше превалює речитативне начало, як у чоловічих, так і жіночих партіях, що генетично споріднює їх з репом та реггі, в якому часто текст скоріше промовляється, аніж вокалізується. Кожна фраза повторюється двічі, що створює ефект змагальності, посилює комічність – цей діалог чоловіка та жінки нагадує наступ «стінки на стінку», своєрідні «батли», характерні для репу. Також в композиції В. Тормахова використовує блюзовий лад в епізодах, що нагадують реп. В вокальних партіях присутні затактові фрази без слів, що мають відтворити інструментальні партії у реггі та хіп-хопі.

Одним з ключових виразних засобів, до яких звертається композиторка, є використання різних виконавських вокальних манер. Так комічний ефект передається завдяки залученню квазі-на-

родної манери співу на початку та наприкінці пісні, яка повинна передавати «нестрункість» народних наспівів під час свят, коли після чарки всі співають, навіть ті, у кого немає слуху та голосу. Окрім співу у народній манері, передбачається й виконання у більш естрадній манері. Внаслідок залучення цих виразних засобів обробка перетворюється на своєрідну жанрову сценку, яка розростається до розмірів картини у комічній опері.

Пісня «Ти до мене не ходи» стає справжньою «енциклопедією» стильових напрямків поп-музики, адже в ній поєднуються різні стилі, характерні для танцювальної музики як XX, так і XXI століття – диско, хіп-хоп, фанк та інші. В пісні авторка використовує прийом бітбокс, а вся пісня побудована як діалог між баритоном та сопрано, бесіда яких доповнюється хоровим співом. Варто відмітити, що для творчості В. Тормахової притаманне певне переосмислення ролі хору. В одних композиціях наявним є «рівноправ'я» усіх голосів, в інших значна роль надається одному чи декільком солістам, в той час як інші артисти хору виконують функцію супроводу, імітуючи звучання оркестру. В ритмічному та інтонаційному відношенні пісня досить мало близька до народного оригіналу, здебільше вона нагадує диско-музику 90-х років XX століття. В композиції переважає танцювальне начало.

Досить оригінальним є поєднання авторського матеріалу та народного. Матеріал вступу – це авторська тема, яка поступово стає самостійним фрагментом і проходить кожного разу після приспіву. Єдиний епізод, в якому його немає – це момент діалогу хлопця та дівчини. Неординарним є також підхід, згідно якому композиторка поєднує елементи фольклорного джерела з поп-музикою. В. Тормахова використовує цитату з пісні «Sunny» популярного в 70-х роках гурту Boney M, а саме фрагмент мелодичної лінії заспіву. Гармонія вступу та ритмічна структура також аналогічні тим, що використовуються на початку пісні Boney M. При цьому басова лінія побудована на рифі, який притаманний для стилю фанк, а бітбокс йде від стилю хіп-хоп. Ідея твору полягає у показі певної легковажності головної героїні, при цьому танцювальність народного зразка доповнюється танцювальністю, запозиченою з сучасних стильових напрямків. В середньому розділі змінюється ритмічна структура, в басовій лінії йде рівна ритміка, а натомість у мелодиці додається синкопований ритм з додаванням блюзового ладу. Після цього відбувається повернення до початкового матеріалу.

Пісня «Чорнії брови, карії очі», яка за стильовими ознаками пов'язана зі стилем лаунж, створеним на основі босанови, побудована як соло тенора, що доповнюється та підтримується хоровим звучанням. Досить незвичним є фактурне рішення, адже превалює акордова фактура у хорових партіях, часто використовуються септакорди, нонакорди. В приспівах хорові партії утворюють вертикаль з блок-акордів, які дублюють мелодію, що уподібнює з фактурою, призначеною для виконання біг-бендом. Виникає алюзія зі стилізацію поп-шлягерів української естради середини XX століття. Порівняно з народним варіантом відбувається перегармонізація пісні. Основною темою є показ самотності головного героя. Соліст-тенор співає приспів, а потім його повторює хор. Для композиторського стилю притаманне широке використання також поліфонізації фактури. Так підголоскові лінії можуть бути представлені як імітаціями, так і новим матеріалом, велика роль відводиться контрапунктам.

В пісні «Ой, у вишневому саду», як і у «Ти до мене не ходи», вступ є авторським, при цьому він генетично споріднений з поп-музикою. Матеріал вступу проходить тричі – на початку, всередині та наприкінці пісні. Пісня написана у стилі лаунж на основі босанови. За сюжетом – це діалог хлопця та дівчини, проте за авторським задумом – це скоріше діалог груп чоловічої та жіночої частин хору. Авторським здобутком є чимала трансформація народної пісні, яка здобула значної перегармонізації, а також змін у сфері метроритміки. Порівняно з народним варіантом, який є жартівливим, обробка здобуває іншого емоційного забарвлення. Змінюється темп, що стає більш помірним, близьким до спокійної ходи. І у заспіві, і у приспіві змінюється мелодія, хоча в інтонаційному відношенні вона подібна до оригіналу, проте поява в ритміці пауз та подрібнення фраз докорінним чином трансформують її загальний характер. Приспів змінюється, за рахунок пауз виникає ефект «ехо» і замість того щоб йти без перерви, йде повторення, яке дає можливість осмислити текст. Власне приспів двічі повторюється, причому кожного разу він гармонізований по-іншому.

Необхідно зауважити, що Вероніка Тормахова у своїй обробках спирається на традиції, притаманні українській національній композиторській школі, проте вони значно переосмислюються. Своєрідною неповторною ознакою індивідуального стилю є синтез фольклорних джерел з сучасними джазовими гармоніями та ритмічними малюнками, притаманних різноманітним напрямкам естрадної музики. А. Іваницький влучно вказував на важливу роль фольклора для сьогодення. «Отже, музичний фольклор – це та ланка, яка поєднує далеке минуле людства з сучасністю» [2, с. 4].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Специфіка жанру обробки дозволяє втілити широкий спектр композиторських рішень, адже допомагає розкрити варіанти, які у зародковому потенційному стані існують у народному творі. Для хорових обробок народних пісень В. Тормахової притаманна увага до вербального тексту та прагнення переосмислити його. Специфікою індивідуального композиторського стилю виступає використання фольклору в якості першоджерела, яке не втрачаючи свого «обличчя» стає більш доступним для слухачів, завдяки своєму «осучасненню», що здійснюється за рахунок поєднання з метроритмікою, гармонією, виконавськими прийомами естрадної музики. Подібний творчий підхід є перспективним, адже він сприяє збереженню інтересу до фольклору та сприяє його актуалізації серед різних верств населення.

Список літератури:

1. Земцовский И. Фольклор и композитор. – Л.: Советский композитор, 1978. – 174 с.
2. Іваницький А. І. Український музичний фольклор. Підручник для вищих учбових закладів. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 320 с.
3. Тормахова В. М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез: монографія / В. М. Тормахова. – К.: Видавництво Ліра-К, 2017. – 204 с.

Сластен В.Н., Горобец В.П.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЭСТРАДНО-ДЖАЗОВЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ХОРОВЫХ ОБРАБОТОК НАРОДНЫХ ПЕСЕН В ТВОРЧЕСТВЕ ВЕРОНИКИ ТОРМАХОВОЙ

Аннотация
В статье анализируется специфика обработок народных песен, предназначенных для хорового исполнения в контексте творчества современного украинского композитора Вероники Тормаховой. Использование хорового исполнительского состава позволяет воплотить самые разнообразные творческие решения, каждый раз трактуя его по-разному. Основой ее индивидуального подхода является синтез фольклорных первоисточников с популярными направлениями эстрадной музыки. Заимствование ритмики и гармонии, присущей для фанка, босановы, лаунж, а также таких приемов звукоизвлечения как битбокс, способствуют тому, что творческое наследие композитора становится достоянием достаточно широкой слушательской аудитории. Жанр обработки не утрачивает своей актуальности в контексте музыкальной культуры XXI века, оставаясь источником вдохновения для композиторов и аранжировщиков.

Ключевые слова: композитор, хоровая обработка, народная песня, эстрадная музыка, Вероника Тормахова, стиль.

Slasten V.N., Horobets V.P.
Kyiv National University of Culture and Arts

POP-JAZZ FACES OF CHORAL ARRANGEMENTS OF FOLK SONGS IN THE WORKS OF VERONICA TORMAKHOVA

Summary
The article analyzes the specifics of folk songs' decorations intended for choral performance in the context of the work of modern Ukrainian composer Veronika Tormakhova. The use of choral performers makes it possible to embody a variety of creative decisions, each time interpreting it differently. The basis of her individual approach is the synthesis of folk primary sources with popular music. The borrowing of the rhythm and harmony inherent in funk, bossa nova, lounge, as well as such techniques of sound production as a beatbox, contribute to the fact that the composer's creative legacy becomes the property of a very broad listening audience. The genre of processing does not lose its relevance in the context of musical culture of the XXI century, remaining a source of inspiration for composers and arranger.

Keywords: composer, choral processing, folk song, pop music, Veronika Tormakhova, style.

УДК 786.1

ПЕРША КНИГА ТОКАТ ДЖ. ФРЕСКОБАЛЬДІ: НОВАТОРСЬКИЙ ТА ХУДОЖНЬО-ЯСКРАВИЙ ЗРАЗОК ФАНТАЗІЙНОГО СТИЛЮ ЕПОХИ БАРОКО

Тимченко-Бихун І.А.
Київський інститут музики імені Р.М. Глієра
Сліпченко О.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

Розглянуто історичний та культурний контекст, в якому створювалась італійська клавірна токата; виявлено її культурологічні зв'язки з ідеями та напрямками мистецтва даної доби загалом. Досліджено витоки та особливості жанру клавірної токати в їх нерозривному зв'язку з розвитком імпровізаційно вільного виконавського стилю. Розкрито особливості інструментального стилю stylus fantasticus, як прикладу барокової імпровізації. Зроблено стислий аналіз п'єс із «Першої книги токат» Дж. Фрескобальді з метою виявлення їх імпровізаційних рис. За допомогою авторського коментаря до збірки приведено декілька ключових принципів стилістично вірного виконання данних творів.
Ключові слова: бароко, клавесин, Джироламо Фрескобальді, stylus fantasticus, італійська клавірна токата.

Постановка проблеми. В епоху бароко музика являлась емоційним, експресивним мистецтвом. Сучасному виконавцеві часом складно буває віднайти ту виразність та свободу, якими чотири століття назад дихали ці твори. Підкреслюючи унікальність музичного мислення бароко, Х.І. Хугес (автор сучасного дослідження жанру токати), наприклад, навіть порівнює виконавське мистецтво барокової токати із процесом джазової імпровізації: «Цей процес не має ніякої паралелі в усій історії музики окрім тієї, техніка якої виросла в області джаза двадцятого сторіччя (у таких артистів як Дейв Брубек, Стен Кентон). В цілому структурна основа, дійсно, в кінцевому етапі, визначається імпровізацією. Але слід підкреслити, що це імпровізація під контролем» [Цит. за: 8, с. 156]. Оскільки музична імпровізація цілком належить до усної традиції, одною з основних складностей на шляху опанування сучасними виконавцями саме барокової імпровізаційності є відсутність безперервності цієї усної традиції (від учителя до учня, або від музиканта до слухача). В зв'язку з цим музичними теоретиками всього світу вже багато років поспіль ведеться кропітка робота в напрямку дослідження різних аспектів цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історико-теоретичних та естетичних аспектів барокової музики займались: М. Лобанова, «Західноєвропейське музичне бароко: проблеми естетики та поетики»; М. Друскін «Клавірна музика. Іспанії, Англії, Нідерландів, Франції, Італії, Германії XVI-XVIII ст.»; Н. Харнонкурт «Музика як мова звуків»; В. Протопопов «Історія поліфонії. Західноєвропейска музика XVII – I чверті XIX ст», та інші). Особливостям барокового виконавства присвячені такі праці: М. де Сен-Ламбер «Клавесинні принципи»; С. Шабалтіна «Ритмічна свобода як засіб виразності в клавесинній музиці XVII-XVIII ст.»; О. Шадріна-Личак «Клавесинна безтактова прелюдія у сучасному історично орієнтованому виконавстві»; Н. Фоменко «Фактура та артикуляція в «Stylus fantasticus» (на прикладі німецької токати XVII ст.)» та ін.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Новизна даного дослідження полягає у розкритті принципу імпровізаційності в токатах Джироламо Фрескобальді, що увійшли до його Першої книги – проблемі, яка ще не отримала достатньо повного та детального висвітлення у вітчизняному музикознавстві.

Метою статті є: спираючись на існуючі історико-теоретичні, музикознавчі, естетико-філософські та культурологічні праці, а також сформовану (західну та вітчизняну) практику виконавства барокових творів, виявити особливості втілення принципу імпровізаційності на прикладі Першої книги токат Джироламо Фрескобальді.

Виклад основного матеріалу. Музичне життя Італії XVII-го ст. було досить бурхливим, що зумовлено рядом історичних та культурологічних факторів. Змучена міжусобними війнами а також іспанською та французькою експансіями, Італія в XVI ст. переживає серйозну кризу, і в черговий раз спостерігає за падінням Риму (1527 р.). В Європі набирає обертів реформація, природничі науки нарешті отримують можливість вийти із тіні, що призводить до серйозного зміщення акцентів у сприйнятті світу та місця людини в ньому. Людина перестає відчувати себе центром всесвіту та взірцем досконалості Божого творіння, і поступово усвідомлює всю суперечливість своєї природи, спричинену розмаїттям бажань та пристрастей, емоцій та нерозв'язних питань. Тому новий стиль, що виникає, являє собою музику, сповнену дисонансів, перечинь та несподіваних модуляцій, її примхлива ритміка непередбачена, як саме життя.

«Musica pathetica» – новий музичний напрям, що виникає в Італії на противагу німецькій **«musica poetica»**, і знаменує собою яскраву маніфестацію переміщення музичного мистецтва із області ratio в область anima. Одним із найвизначніших досягнень теоретиків цього напряму являється теорія афектів. «Аналіз душі» здійснює К. Монтеверді, афект стає предметом детальних досліджень Кірхера, Прінтца, Маттезона, та інших теоретиків. Відтепер митцями культивується відкрита виразність, розкріпачення особистісного, індивідуального начала; надання вирішального значення артистизму, «небесному натхненню». Джуліо Каччіні проголошує безумовну цінність «благородної недбалості»

у вокалі, під якою розуміє як повну впевненість у своїй майстерності, так і «зневагу до виписаних ритмів мотиву, виражену в зміні темпу та виписаної тривалості нот з ціллю передачі афектів тексту» [Цит. за: 5, с. 151].

В інструментальній музиці вище перераховані принципи знаходять своє відображення у напрямі **stylus fantasticus**, до якого належать такі жанри як фантазія, ричеркар, токката і соната (барокова). За А. Кірхером (Musurgia Universalis) це «специфічно інструментальний, найбільш вільний та невимушений стиль композиції, що не прив'язується ані до поетичного тексту, ані до музичної теми». І далі: «Був заснований для виявлення геніальності виконавця, вивчення прихованих можливостей гармонічного плану та винахідливих комбінацій гармонічних фраз та фуг» [Цит. за: 8]. Засновником цього стилю вважається Клаудіо Меруло (1533-1604), органіст базиліки св. Марка в Венеції. Він є автором декількох збірок клавірної музики, в тому числі двох збірок органних токат (1598, 1604). 19 токат К. Меруло – віртуозна музика з детально розробленою фактурою, чергуванням імітаційної та гомофонної технік, широким використанням варіацій, як основного принципу тематичного розвитку.

Згідно думки більшості дослідників, термін **«токата»** походить від італійського слова «toccare», що означає «торкатись». Так, Міхаель Преторіус у трактаті «Syntagma musicum» (т. 3, 1619) пояснює назву «toccata» як доторк чи удар по клавішах. І. Маттезон в своїй работі «Der vollkommene Kapellmeister» описує токату як п'есу, котра призначена справити «враження експромту», в якій «немає нічого більш недоречного, ніж порядок і сталість... Найуспішнішим являється той, хто може додавати найбільш висохудожні прикраси та незвичайні ідеї...» [Цит. за: 8, с. 156].

Вагомий внесок у розвиток клавірної токати зробив Дж. Фрескобальді. За життя автора було надруковано дві Книги токат для клавесину або органу, до яких увійшли 24 токати (по 12 у кожній) та багато п'єс інших жанрів. Спираючись на Frescobaldi Thematic Catalogue Online [14], можна виявити, що Дж. Фрескобальді багато працював у цьому жанрі. Так, 8 токат увійшли до збірки «Fiori musicali», 5 – до Chigi Q.IV.29, ще 5 – до Paris 64, також у різних збірках існує 57 токат, авторство яких приписується Фрескобальді, що, проте, однозначно (остаточно) не доведено. Також відомо дві токати Фрескобальді для камерного ансамблю: Toccata per Spinettina e Violino, Toccata per spinettina sola, over liuto.

Перша книга токат (Toccate d'intavolatura di cimbalo et organo) за життя автора вийшла в трьох редакціях (1615, 1616 і 1637, Rome: Borboni). В першу редакцію, окрім 12-ти токат, увійшло ще 3 партити: Partite sopra l'aria della Romanesca, Partite sopra la Monica, Partite sopra Ruggiero. В редакції наступного року були включені Partite sopra Folia і 4 куранти, ця редакція була надрукована повторно у 1628 році без змін. До редакції 1637 р. були додані 3 каприччо (del Soggetto scritto sopra l'aria di Roggiero, la Battaglia, pastorale), 2 чакони, 3 пассакалії (в тому числі Cento partite sopra passacagli), 4 балетто і 4 куранти. Ці твори написані для виконання на клавесині або органі, як зазначає в заголовку сам автор. Найменш пристосований для клавесину виклад мають XI і XII токати (їх хоральна фактура, виписана довгими тривалостями, більше підходить для органу, з його «безкінечним» звуком, ніж для клавесину, звук якого порівняно швидко згасає).

Кожна токата скомпонована із декількох частин, які не обов'язково, на думку автора [13], мають бути виконані всі підряд. Кількість розділів, на які кожна п'єса поділена за допомогою кадансів, коливається від чотирьох до дванадцяти. При чому, кадансами Фрескобальді називає місця, де всі голоси зупиняються, утворюючи консонанс на довгій тривалості.

За типом фактури та ритмічними особливостями ці розділи можна класифікувати у декілька груп:

1) імпровізаційно-речитативні (найчастіше такими розділами починається і завершується твір) (див. рис. 1).
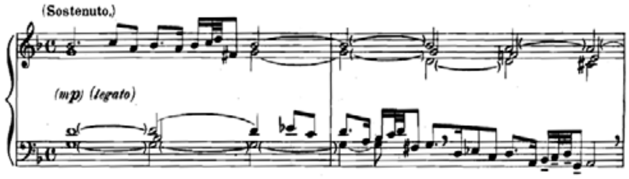

Рис. 1. Фрагмент із III токати

Джерело: [15]

2) активно-ритмічні (їх легко можна відрізнити за рельєфним ритмічним малюнком та більш частою розстановкою тактових рисок) (див. рис. 2).
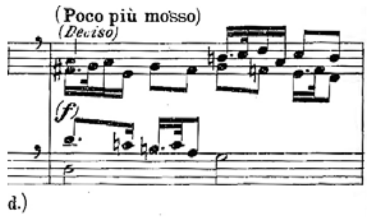

Рис. 2. Фрагмент із II токати

3) віртуозні (пасажі в одній або в двох руках одночасно) (див. рис. 3).
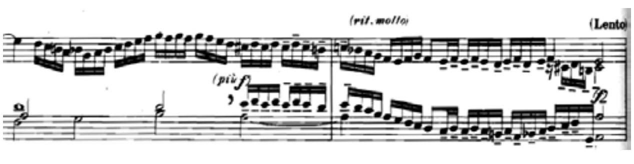

Рис. 3. Фрагмент із I токати

4) поліфонічні (широко використовується техніка простих та складних імітацій, канонів, а в XII токаті більш складні види контрапункту) (див. рис. 4).
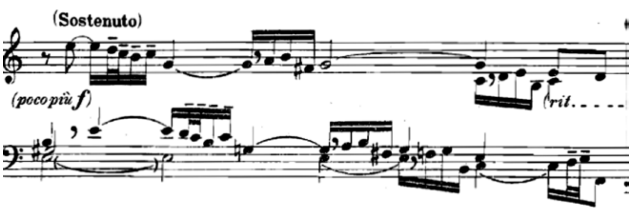

Рис. 4. Фрагмент із V токати

Очевидним є те, що модальність токат цілком спирається на старовинні (діатонічні) лади [10]. Тому кількість знаків в ключі не завжди відповідає принципам мажоро-мінорної системи з її кварто-квінтовим кругом. Досить часті зміни близьких (в основному першого ступеня спорідненості) тональностей (мутації) здійснюються без звичної для вихованого на класичній гармонії вуха підготовки, а лише з допомогою використання нового звукоряду. «Наймобільнішим» в сенсі зміни своєї звуковисотності є третій ступінь (так звана пікардійська терція). Не мають акциденцій третього ступеня лише VIII і X токатти, які написані в F лідійському та F іонійському. Це пов'язано з тогочасною специфікою настройки (не темперований стрій), в якій не всі тональності звучали однаково «чисто». До речі, цим суто технічним фактором також пояснюється схожість «набору мутацій» у токатах з однаковим фіналісом (наприклад, I-IV токати). Інші акциденції, що зустрічаються в токатах – IV↑, VII↓, VI↑, II↓ – цілком вкладаються у систему діатонічних ладів. А ті, що не вкладаються (I↑, VI↓, VII↑, II↑, V↑) – дуже логічно пояснює теорія мутацій, яку Фрескобальді дуже широко використовує не лише у своїх гексахордних фантазіях, а й у токатах (особливо це відчутно у XII токаті). Як зазначає М. Друскін, гармонічна мова Дж. Фрескобальді сповнена сміливих експериментів: «Фрескобальді любить застосовувати дисонанси, які, зі слів сучасників, «опікають пальці», а також несподівані модуляції, затримання, хроматизми. Ці засоби використовуються для посилення драматичної виразності» [2, с. 185].

Серед поліфонічних прийомів у Першій книзі токат переважають прості імітації (складні зустрічаються значно рідше). Також є декілька канонів, зокрема канон в октаву у III токаті, 15-16 такти (див. рис. 5).
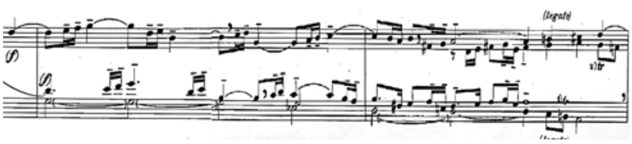

Рис. 5.

А також канон у чисту квінту з утриманим протискладенням в IX токаті (28-42 такти) (див. рис. 6).
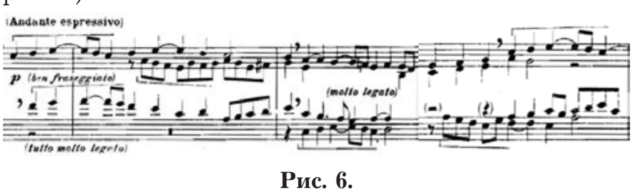

Рис. 6.

Можна знайти декілька зразків контрастної поліфонії: наприклад, подвійний контрапункт (V токата з 4-7 такти) (див. рис. 7).

Декілька органних пунктів на тоніці і домінанті (XI токката) (див. рис. 8).

Прийоми здебільшого нескладні і використані дозовано, що зайвий раз свідчить про приналежність токат скоріше до «усної», або імпровізаційної традиції, аніж до «письмової», до якої як приклад можна віднести гексахордні фантазії Фрескобальді. Принципова різниця цих двох напрямів барокової музики коріниться у способі сприйняття музичного твору: усна традиція має ціль впливати на емоції того, хто слухає, а письмова – вражати дотепністю інвенторства того, хто читає нотний текст.
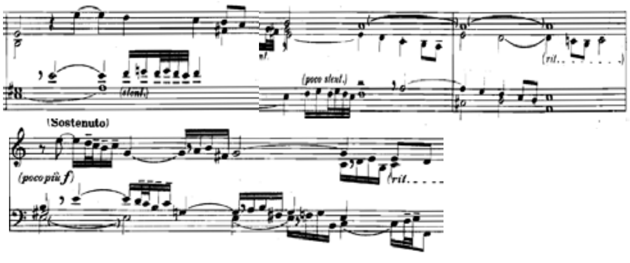

Рис. 7.
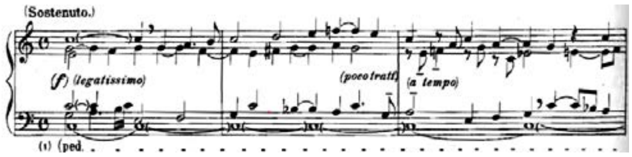

Рис. 8.

Із загального контексту за рівнем поліфонічної складності вибивається лише XII токата, в якій автор ніби навмисне прагне показати блискуче володіння прийомами контрапунктичного письма. Тут можна знайти всі види складного контрапункту, складну імітацію, складну канонічну секвенцію, тему в оберненні і в збільшенні, і все це в поєднанні із великою кількістю хроматизмів. На перший погляд, така складна поліфонічна фактура в нашому уявленні важко поєднується з імпровізацією. Проте, XVII ст. в Італії знаменувалось розвитком імпровізаційної техніки partimento [6], вищою сходинкою якої вважалась реалізація фуги. Отже, така складна на погляд сучасного музиканта п'єса, як XII токата з 1-ї книги Фрескобальді, цілком могла бути записом вдалої імпровізації. Вл. Протопопов зазначає: «Поліфонія Фрескобальді – одне з найяскравіших явищ в історії музики. Фрескобальді належить заслуга затвердження нового стилю органної та клавірної поліфонії, що наслідує традиції хорової музики строгого стилю, зберігає наспівність її голосоведіння та затверджує епоху розвитку інструментального мистецтва, від якого прямий шлях до Баха, до його монументальних органних творів» [7, с. 56].

Першій книзі токат передує вступ, або короткий коментар самого автора [13] щодо виконання цих досить новаторських на свій час творів. Декілька ключових тез приведемо у цій статті задля кращого розуміння стилістики токат.

– По-перше ця нова манера гри не є предметом строгого метру. Вона схожа з тим підходом, що застосовується в сучасних мадригалах, коли метр пристосовується до *affetti* або значенню слів так, щоб інколи бути неспішним, інколи стрімким, а інколи ніби підвішеним в повітрі.

– Початок токати має бути зіграний вільно (*adagio*) і з застосуванням арпеджіато; те ж саме рекомендується при виконанні затримань і дисонансів, котрі також і в середині п'єси повинні бути взяті (вдарені) разом, з тим, щоб не залишати інструмент пустим (не дати звукові швидко затихнути, вмерти). Подібні дисонанси можуть бути за бажанням виконавця вдарені неодноразово.

– Де б ви не побачили *passo* вісімками в одній руці разом із *passo* шістнадцятими в другій, не грайте це надто швидко; шістнадцятки мають бути трохи пунктированими, при чому не перша нота повинна бути з крапкою, а друга, і весь цей пасаж повинен гратись подібним способом: перша нота коротка, друга пунктирована.

– Якщо в партиті є *passaggi* і *affetti*, обирайте вільний темп; те ж саме стосується і токат.

– Перед тим, як грати *passi doppi* (пасаж шістнадцятими в обох руках), затримайтесь на попередній ноті, навіть якщо вона чорна (тобто має коротку тривалість), після чого грайте пасаж рішуче, демонструючи спритність та вправність рук.

Висновки. Імпровізаційність у сольному клавірному виконавстві представлена сміливо-новаторським та характерним для італійського бароко stylus phantasticus, до якого належить зокрема жанр токати. Італійська клавірна токата, так як вона представлена в творчості Дж. Фрескобальді, являє собою твір вільної форми, що складається з декількох розділів, різних за характером та фактурним викладом. Ладова палітра цієї музики також дуже барвиста та різноманітна. Постійні альтерації використовуються для того, щоб хвилювати та дивувати слухача. Покинуті (нерозв'язані) дисонанси, неправильне (за канонами строгого стилю) голосоведіння, широке використання неакордових звуків у вертикалях (ачакатур, форшлагів, затримань) та інші гармонічні засоби використовуються для того, щоб вражати слухача, викликати гострі відчуття та сильні емоції.

Виконавська свобода в бароковому контексті майже цілком знаходиться у площині музичного часу. Володіння агогікою та артикуляцією робить виконання барокової музики фантазійного стилю виразним та цікавим, а головне – стилістично вірним. Виконавська свобода в бароковому розумінні – це свобода співавторства – на якому розмивається грань між композитором і виконавцем.

Список літератури:

1. Бах К. Ф. Э. Опыт истинного искусства клавирной игры / К. Ф. Э. Бах; пер. с нем. Е. Юшкевич. – Earlimusic Publishing House, 2005. – 167 с.
2. Друскин М. С. Клавирная музыка / М. С. Друскин. – СПб.: Композитор – Санкт-Петербург, 2007. – Т. 1. – 752 с.
3. Кийовски О. Особенности барочной агогики на примере stylus phantasticus / О. Кийовски // Музыкальный текст и исполнитель. – № 1(12). – Саратов, 2013. – С. 205-208.
4. Куперен Ф. Искусство игры на клавесине / Ф. Куперен; пер. с фр. О. А. Серовой-Хортик – М.: Музыка, 1973. – 151 с.
5. Лобанова М. Западноевропейское музыкальное барокко: проблемы эстетики и поэтики / М. Лобанова. – М.: Музика, 1994. – 320 с.
6. Митюкова З. Partimento как вид импровизационной педагогической практики XVIII в. / З. Митюкова, А. Маклыгин // Музыка. Искусство, наука, практика. – № 3(11). – Казань, 2015. – С. 11-22.
7. Протопопов В. Полифония в XVII в. – Свелинк. Монтеверди. Фрескобальди. Шюц / В. Протопопов // История полифонии. Западно-европейская музыка XVII – первой четверти XIX ст. – М.: Музыка, 1985.
8. Фоменко Н. Фактура и артикуляция в «Stylus fantasticus» (на примере немецкой токкаты XVII века) / Н. Фоменко // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського – Вип. 108: Механізми новацій у музичній творчостію. – [упорядник В. Г. Москаленко]: зб. ст. – К., 2013. С. 154-165.
9. Харнонкурт Н. Музика як мова звуків / Н. Харнонкурт. – Собор, 2002. – 184 с.
10. Холопов Ю. Практические рекомендации к определению лада в старинной музыке / Ю. Холопов // Старинная музыка. Практика. Аранжировка. Реконструкция. М.: МГК, 1999, с. 11-46; Гармония: проблемы науки и методики. Вып. 1. Ростов н/Д.: РГК, 2002, с. 39-84.
11. Шабалтина С. Ритмическая свобода как средство выразительности в клавесинной музыке XVII-XVIII вв. / С. Шабалтина // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 61: Старовинна музика: сучасний погляд. – Кн. 3 / [упоряд. Н. О. Герасимова-Персидська]: зб. ст. – К., 2007. – С. 186-193.
12. Шадріна-Личак О. Клавесинна безтактова прелюдія у сучасному історично орієнтованому виконавстві / О. Шадріна-Личак // Часопис НМАУ ім. П. І. Чайковського. – № 3(8). – К. 2010. – С. 150-158.
13. Frescobaldi – Avvertimenti al lettore. – режим доступу: https://storiadellamusicafiore.com/2012/04/14/frescobaldi-avvertimento-al-lettore/
14. Frescobaldi Thematic Catalogue Online. – режим доступу: http://frescobaldi.music. duke.edu/comps_list.php?request_type=comps_&-link=Compositions%20Found
15. Frescobaldi G. Toccate e partite d'inavolatura di cimbalo et organo (dal primo libro). Revisione e note per l'esecuzione di Fernando Germani / Girolamo Frescobaldi. – Roma: Edizioni de Santis, 1937.

Тимченко-Быхун И.А.
Киевский институт музыки имени Р.М. Глиера
Слипченко О.С.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ПЕРВАЯ КНИГА ТОККАТ ДЖ. ФРЕСКОБАЛЬДИ: НОВАТОРСКИЙ И ХУДОЖЕСТВЕННО ЯРКИЙ ПРИМЕР ФАНТАЗИЙНОГО СТИЛЯ ЭПОХИ БАРОККО

Аннотация
Рассмотрен исторический и культурный контекст, в котором зарождалась итальянская клавирная токата; выявлены ее культурологические связи с идеями и направлениями искусства данной эпохи в целом. Исследованы истоки и особенности жанра клавирной токкаты в их неразрывной связи с развитием свободного импровизационного исполнительского стиля. Раскрыты особенности инструментального стиля stylus fantasticus, как примера барочной импровизации. Сделан сжатый анализ пьес из «Первой книги токат» Дж. Фрескобальди с целью выявления их импровизационности. При помощи авторського комментария к сборнику обозначены несколько ключевых принципов стилистически верного исполнения даннях призведений.
Ключевые слова: барокко, клавесин, Джироламо Фрескобальди, stylus fantasticus, итальянская клавирная токката.

Tymchenko-Byhun I.A.
Kyiv Glier Music Institute
Slipchenko O.S.
Kyiv National University of Culture and Arts

THE FIRST BOOK OF TOCCATAS G. FRESCOBALDI: INNOVATIVE AND PRIME EXAMPLE OF BAROQUE FANTASY STYLE

Summary
The historical and cultural context of conceiving the Italian clavier toccata is considered. The sources and features of clavier toccata genre and it's bounds with free improvisation style are explored. The features of instrumental music style «stylus fantasticus» as an example of the baroque improvisation are exposed. The short analysis of pieces from «The First Book Of Toccatas» G.Frescobaldi is made with aim to expose it's improvisation characteristics. The several mane principles of correct style performance of this pieces is noted with a help of Frescobaldi's comments to his opus.
Keywords: baroque, harpsichord, Girolamo Frescobaldi, stylus fantasticus, Italian clavier toccata.

УДК 788+7.03

ДУХОВІ ІНСТРУМЕНТИ В ДЖАЗОВІЙ МУЗИЦІ

Чернов І.Б., Сагітов О.Т., Давиденко В.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті аналізується специфіка звернення до духових інструментів в джазі. Наголошується, що провідною рисою джазового мистецтва є стильове різноманіття. Важливим фактором, що сприяв популяризації того чи іншого музичного інструменту в конкретний історичний момент, була його відповідність запитам часу, а також можливі трансформаційні процеси, які впливали на його удосконалення. Характерною ознакою джазового мистецтва є його універсальність, адже при дотриманні специфічного метроритмічного компоненту, використання фактично будь-якого духового інструменту буде доцільним. Обираючи той чи інший духовий інструмент для гри джазу, необхідно керуватись принципом відповідності його семантико-виразних та технічних можливостей для втілення художнього образу.
Ключові слова: джаз, духові інструменти, саксофон, труба, кларнет, флейта.

Постановка проблеми. Джазова музика є однією з найбільш цікавих сфер мистецької практики. Її популярність не вщухає вже протягом століття, демонструючи схильність до перманентної модифікації, що проявляється у появі чисельних стильових відгалужень. Різноманіття напрямків, які можна залучити до джазової музики, часом важко порівняти та віднайти спільні домінантні риси, хоча на інтуїтивному рівні відчувається їх родова спорідненість. Важливим фактором, що визначає сутність джазового мистецтва, є його схильність до взаємодії з іншими різновидами музики. Одним з питань, які потребують наукового обґрунтування, є дослідження ролі духових інструментів в джазі та певних трансформаційних процесів, які відбуваються з ними по відношенню до академічної традиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти джазового мистецтва аналізувались в роботі О. Чернишова, В. Фейєртага. Питання використання духових інструментів в музичному мистецтві представлені в роботах В. Дубок та Ю. Толмачьова. Проблема використання флейти в джазі окреслюється в розробці вітчизняного автора М. Перцова.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що джазове мистецтво знайшло певне обґрунтування в сучасному мистецтвознавстві, ряд питань, пов'язаних зі специфікою використання в ньому різноманітних духових інструментів залишається мало дослідженим.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є аналіз специфіки використання духових інструментів в джазі та їх творчого «перевтілення» порівняно з академічною музикою.

Виклад основного матеріалу. Одними з найдавніших інструментів, які присутні практично у всіх культурах світу є духові. Їх надзвичайна різноманітність, що проявляється, звичайно ж, не тільки у їх зовнішньому вигляді, а й у принципах звуковидобування, матеріалі виготовлення, методах гри на них відтворює специфіку культури, в якій вони виникли. Ю. Толмачьов та В. Дубок зазначають, що серед предметів матеріальної культури епохи палеоліту вже зустрічаються духові інструменти, які нагадують сучасні. Так можна було виділити три види духових інструментів: 1) стародавні флейти – поздовжні, поперечні і багатостовбурні, де звук виникав в результаті тертя струменя повітря об гострий край лабіального отвору; 2) інструменти язичкового типу звуковидобування, що є пращурами сучасних гобоя, фаготів і кларнетів, звук на яких утворювався за допомогою коливань очеретяних пластинок під впливом повітряного потоку; 3) інструменти з воронкоподібним мундштуком, від яких пішли мідні духові, звук на них утворювався за рахунок губ виконавця, що були збудником коливань повітряного стовпа.

В стародавніх культурах духових інструментів було чимало, гра на них супроводжувала світське та релігійне життя народів. Особливо значною була їх роль в воєнній музиці, що мала більш прикладний характер. З плином часу, після того, як починається формування професійного музичного навчання, пов'язаного з затвердженою системою нотації, відбувається й поступова відмова від етнічних різновидів інструментів на користь більш уніфікованих та в певному сенсі універсальних. Більшість інструментів, які існували з давніх часів, зазнають чималої структурної трансформації, що сприяє їх універсальності та, відповідно, більш широким виконавським можливостям. Метою майстрів було розширити діапазон, зробити більш-менш однорідним звучання у різних регістрах, сприяти покращенню естетичного забарвлення звучання. Лише на рубежі XVII–XVIII ст. з'являється кларнет, що був створений в 1701 році відомим нюрнберзьким майстром дерев'яних духових інструментів Іоганном Крістофом Деннером. Чималі зміни відбуваються також і з флейтою, в якій додають клапани, що спростило гру півтонів, уможливило виконання хроматичних пасажів. Значними були відкриття, здійснені представниками різних національних культур – П. Флоріо (Італія), Д. Тесситу (Англія), І. Тромліц (Німеччина), П. Петерсен (Данія). Згодом, надзвичайно важливі трансформації з флейтою відбуваються за рахунок новацій Т. Бьома.

Отже, модифікація інструментів створює додаткові виразні можливості, внаслідок чого вони швидко поширюються. До XX століття найбільш популярними є наступні інструменти, що стали незмінними учасниками симфонічного оркестру: флейти (та флейта пікколо), кларнети та англійській ріжок, гобої, фаготи, труби, тромбони, валторни, туби. Проте, якщо розглянути сучасну музику, достатньо велика роль відводиться інструментові, що є набагато молодшим, порівняно

з вищеперерахованими – саксофону. В певному сенсі його можна вважати нащадком обох оркестрових груп інструментів – як дерев'яної, так і мідної духової, адже його творець – Ганс Сакс намагався розширити групу офіклеїдів (маються на увазі мідні духові інструменти з клапанною системою), заповнивши таким чином певну прогалину інтонаційного характеру, що утворилась між мідними та дерев'яними. Після того як саксофон був представлений в 1841 році на розсуд широкої аудиторії, він досить швидко і схвально починає сприйматися в музичній культурі. Вже через рік Гектор Берліоз пише твір для голосу та духових інструментів, одним з яких стає саксофон. Згодом й інші композитори починають використовувати його в своїх творах, як симфонічних, так і оперних.

Справжній розквіт популярності саксофону починається з зародженням джазу. В розвитку джазового мистецтва можна виділити декілька етапів. Так сучасний мистецтвознавець О. Чернишов окреслює такі періоди, як протоджаз, легкий джаз та концертний джаз: «Ми схильні розглядати джаз в еволюції, в його становленні, тому пропонуємо умовно розділити всю історію джазу на три мега-пласта: 1) протоджаз (переджазові форми музикування); 2) «легкий» джаз (аж до повного формування гармонійної «імпровізації-на-квадрат» і джазової оркестровки для біг-бенду в стилі «свінг»); 3) концертний джаз: модерн-джаз, авангард-джаз та інші напрямки в сторону «серйозної» концертної музики» [4, с. 11]. Ряд дослідників, а саме В. Фейертаг вважають, що в джазі майже немає ніяких специфічних музичних інструментів, а його сутнісною відмінністю є спосіб і манера їх використання [3].

Варто відмітити, що хоча в наш час досить важко уявити собі звучання джазового твору без саксофону, проте на рубежі XIX – початку XX століття виконавсько-інструментальний склад колективів був надзвичайно мінливим. Набагато більша роль відводилась кларнетові, часом використовувались флейти, досить часто солісти грали партії на корнеті та трубі. В новоорлеанському стилі джазу була певна схема функцій голосів та інструментів, які їх виконують. Досить влучно її змальовують Ю. Толмачьов та В. Дубок: «Сформувався так званий новоорлеанський стиль джазу, який будувався за певною схемою. Перш за все, передня лінія оркестру – корнет (пізніше труба), кларнет і тромбон програвали певну тему, причому мелодію зазвичай вів корнет, а потім всі три інструменти імпровізували кілька квадратів, в яких ведення мелодії було доручено корнетові; тромбоніст вставляв мелодійні поспівки, використовуючи стійкі звуки гармонії» [2, с. 86].

Одним з характерних складів ери диксилендів було поєднання в одному оркестрі труби, тромбону, корнету, кларнету. Згодом, з формуванням біг-бендів, відбувається остаточне утвердження складу, який поєднав інструменти обох груп академічної музики – дерев'яної та мідної духової, долучивши до них цілу групу саксофонів. Відтепер духова група колективу могла нараховувати п'ять саксофонів (два альта, два тенора, один баритон), чотири труби, чотири тромбони, а також флейти та кларнети, і досить рідко флюгельгорни й туби. Подібна різноманітність духових інструментів створила великі можливості для посилення загальної динамічної шкали звучання біг-бенду, який гарно «пасував» для значних за розміром концертних приміщень. Збільшення кількості учасників, які здатні виконувати мелодичну лінію, створювати підголоски до неї, заповнювати фактуру акордовими послідовностями стали причиною того, що намітилась проблема у створенні якісних та складних аранжувань. «В оркестровці справжнього джазу завжди була певна кількість тактів, залишених для імпровізації; тому скільки б раз джаз-оркестр ні виконував одну і ту ж річ, вона завжди буде звучати по-різному. Це і дало привід деяким критикам говорити, що джаз можна записати на грамплатівку але не можна записати в нотах. Говорячи, що джаз не можна записати на ноти, мають на увазі не тільки імпровізацію, а й особливе почуття заразливого ритму, яке по-англійськи буде називатися «beat» (біт – пульсація, ритм)» [2, с. 92].

Біг-бенди, в яких в мелодичну секцію входило чимало різних духових інструментів, могли варіювати роль кожного з них у конкретній композиції. Застосування труби, саксофона, кларнету в якості інструменту, що виконує мелодичну лінію, створювало широкий спектр виконавських образів. Хоча зараз саксофон частіше сприймається як суто джазовий інструмент, проте на етапі формування перших стильових відгалужень в джазовій музиці, кларнет використовувався набагато частіше. Особливо притаманним це було в новоорлеанський період, а з появою свінгу і бібопу, кларнет поступився своїм місцем саксофону. Звісно ця тенденція не стосувалася ансамблів-диксилендів, що грають джаз в традиційній манері. Метою аранжувальників було обирати той ракурс, що підкреслить індивідуальні особливості тембру, з одного боку, та не зруйнувати динамічний баланс між партіями в біг-бенді.

Звичайно ж, широка палітра тих можливостей, які надає використання різноманітних духових інструментів в джазовій музиці, дозволяли створювати абсолютно протилежні художньо-образні сфери, проте є певні компоненти, які залишались незмінними, своєрідними константами джазу. Досить влучно, на нашу думку, їх окреслює О. Чернишов: «Наприклад, можна назвати класичні прийоми піцикато «мандруючого баса» (walking bass) для контрабаса, особливі звуковидобування палицями або щітками для ударної установки, пульсацію в партії гітари, фортепіанні, саксофонні або мідні блок-акорди, різноманітні сурдини, глісандо, вібрато, шейк-трелі, шаут-вигуки духових, струнних або вокалістів і багато інших найяскравіших фарб джазу» [4, с. 12].

Мелодична лінія у кларнета дозволяла втілити танцювальний бадьорий настрій, разом з тим, при перевантаженні середніх голосів нашаруваннями мідних духових інструментів, виникало враження дещо «придушеного» звучання. Серед відомих джазових кларнетистів можна згадати імена Джиммі Нуна, Джонні Додса, Сіднея Беше, Джиммі Дорсі (що грав і на саксофоні, і на кларнеті), Арті Шоу, Бенні Гудмена та інших. Якщо розглядати сучасний стан розвитку джазу, то більшої популярності здобуває такий його різновид, як бас-кларнет, визначними виконавцями на

якому був саксофоніст Ерік Долфі та сучасний музикант Джон Сермано.

Ще одним з інструментів, який широко представлений, як в академічній, так і джазовій музичній традиції є труба. В різних напрямках музичної культури вона мала значне застосування. Досить тривалий час вона залишалась натуральним інструментом, а після того як була винайдена вентильна система, завдячуючи якій труба здобула сучасних виконавських можливостей на початку XIX століття, звернення до неї з боку професійних композиторів зросло. Так в історії музичного мистецтва є ряд концертів для труби з оркестром, які становлять основу репертуару видатних виконавців, це – концерти Й. Гайдна, П. Хіндеміта, Р. Щедріна, Л. Колодуба та ряд інших. Після зародження джазу труба стала одним з найбільш часто застосованих інструментів. «Чиказький стиль зіграв в народженні свінгу величезну роль. Зародження біг-бендів, настільки тісно пов'язаних зі свінгом, відбулося ще в надрах «гарячого джазу», коли в 1924 році Луї Армстронг перейшов до Флетчера Хендерсона. Труба відразу стала королівським інструментом джазу, а разом з нею почалася і історія альт-саксофона в джазі, без якого свінг взагалі був немислимий» [2, с. 98]. Традиції, закладені майстерним та неповторним виконанням Луї Армстронга, Діззі Гіллеспі, Майлза Девіса стали основою для формування професійного рівня сучасних виконавців-духовиків. Серед видатних джазових трубачів варто згадати імена Артуро Сандоваля, Лероя Джонса, Кріса Ботті, Тіля Броннера та ряд інших. Звучання труби в джазовій музиці звичайно ж відрізнялось від того, що було присутнє в академічній.

Саксофон став одним з провідних духових джазових інструментів. Зазначимо, що одні з перших джазових саксофоністів однаково легко грали також на флейті та кларнеті. Провідними виконавцями були Лестер Янг, Коулмен Гокінс, Чарлі Паркер, Орнет Колмен, Джон Колтрейн, Пол Дезмонд. Серед більш сучасних виконавців варто згадати імена Майлза Девіса, Джона Зорна, Кріса Поттера та інших саксофоністів.

Варто відмітити, що є ряд інструментів, які в меншій мірі асоціюються у слухачів з джазовим звучанням, як-от флейта. Проте в XX столітті виникає цілий ряд виконавців, які починають застосовувати флейту в джазі. «З середини тридцятих років XX ст. з'являються перші джазові виконавці на флейті. Саме в цей час набувають популярності такі музиканти, як Альберто Сокаррас Естачі, який грав кубинську музику і джаз на кларнеті та флейті. Його сучасником був американський джазовий флейтист та саксофоніст Вейман Карвер» [Перцов, с. 123]. М. Перцов в своїй роботі згадує ряд виконавців, які грають джазові твори на флейті. Це, насамперед, Кліффорд Еверетт «Bud» Shank та Уесс Френк Веллінгтон. Одним з напрямків, представлених в популярній культурі сьогодення є етно джаз, засновником якого є – Хербі Манн (справжнє ім'я Герберт Джей Соломон). Перцов відмічає, що досить багато американських виконавців на флейті були мульти-інструменталістами, тобто вони грали й на інших духових інструментах, насамперед саксофоні, флейті та кларнеті – це Сем Мост, Юсеф Латіф, Ролан Кірк, Джеймс Ньютон, Х'юберт Лоуз. «Расаан Ролан Кірк, який вмів грати на 45 інструментах, здійснив неабиякий внесок саме у розвиток флейтового мистецтва. Він активно використовував прийом гри «продування» (overblowing), коли під час подачі повітря в інструмент, виконавець одночасно підспівував сам собі в мікрофон» [1, с. 123]. Джазове мистецтво – це система, в якій досить часто поєднуються елементи абсолютно різних культур та традицій, а флейта – інструмент, що має значні виразні можливості, які ще не до кінця розкриті. «Розвиток музичної практики відбувається шляхом синтезу різних елементів та постійного оновлення за рахунок взаємодії традиційних елементів та певних новацій» [1, с. 123].

Висновки. Джазове мистецтво посідає чільне місце в сучасній музичній культурі. Одними з основних інструментів, без яких важко уявити звучання джазового колективу – це духові. Широкий спектр духових інструментів, що застосовуються в джазі, створюють велику палітру для втілення різних образних сфер. Провідною тенденцією сьогодення є схильність до творчого переосмислення тих інструментів, що довго асоціювалися виключно з академічною музикою. Разом з тим, джаз, як відкрита система, постійно спрямований до перманентного оновлення, пов'язаного як із залученням різного інструментарію, пошуками нових прийомів гри на вже відомих інструментах та прагненням якнайкраще відповідати духові епохи. Зауважимо, що при всій стильовій різноманітності та прагненню до глибинного оновлення, в джазі залишається ряд традиційних константних начал, які й допомагають створювати неповторну ауру, яка привертає слухачів.

Список літератури:

1. Перцов М.О. До питання застосування флейти у джазі // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2016», 20-21 квітня 2016 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – Ч. 5. – С. 121-123.
2. Толмачев Ю.А., Дубок В.Ю. Музыкальное исполнительство и педагогика. Учебное пособие. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2006. – 208 с.
3. Фейертаг В.Б. Джаз. Энциклопедический справочник. – СПб.: Скифия, 2008.
4. Чернышов А.В. Джаз и музыка европейской академической традиции: Автореф. диссертации... кандидата искусствоведения: 17.00.02 / Чернышов Александр Валерьевич. – М., 2009. – 32 с.

Чернов И.Б., Сагитов А.Т., Давыденко В.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ДУХОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ В ДЖАЗОВОЙ МУЗЫКЕ

Аннотация
В статье анализируется специфика обращения к духовым инструментам в джазе. Отмечается, что ведущей чертой джазового искусства является стилевое многообразие. Важным фактором, способствовавшим популяризации того или иного музыкального инструмента в конкретный исторический момент, было его соответствие запросам времени, а также возможные трансформационные процессы, которые влияли на его усовершенствование. Характерным признаком джазового искусства является его универсальность, ведь при соблюдении специфического метроритмического компонента, использование практически любого духового инструмента будет целесообразным. Выбирая тот или иной духовой инструмент для игры джаза, необходимо руководствоваться принципом соответствия его семантико-выразительных и технических возможностей для воплощения художественного образа.
Ключевые слова: джаз, духовые инструменты, саксофон, труба, кларнет, флейта.

Chernov I.B., Sahitov O.T., Davydenko V.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

WIND INSTRUMENTS IN JAZZ MUSIC

Summary
The article devoted the specificity of the reference to wind instruments in jazz. It is noted that the leading feature of jazz art is style diversity. An important factor that contributed to the popularization of a musical instrument at a particular historical moment was its correspondence to the demands of the time, as well as the possible transformational processes that influenced its improvement. A characteristic feature of jazz art is its versatility, because if a specific metrorhythmic component is observed, the use of almost any wind instrument will be expedient. Choosing this or that wind instrument for playing jazz, it is necessary to be guided by the principle of correspondence of its semantically expressive and technical possibilities for the embodiment of the artistic image.
Keywords: jazz, wind instruments, saxophone, trumpet, clarinet, flute.

УДК 398.8+7.077

СТИЛЬОВІ МОДИФІКАЦІЇ РЕПЕРТУАРУ НАРОДНИХ ХОРІВ

Шевченко В.В., Ноздріна О.Ю., Павлюкова Г.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

В статті зазначається, що одним з типів складів, які є досить поширеними в національному культурно-мистецькому середовищі – це народні хори. Актуальним питанням є розширення виконавського репертуару народних хорів, яке притаманне для сьогодення. За сучасних соціокультурних умов найбільш доцільним є функціонування колективів, які мають більш широкі виконавські можливості. Це стосується як професійної майстерності співаків у питанні вокально-голосової обдарованості, так і тих стильових напрямків, в яких вони співають. Народні хори є колективами, що з одного боку, здатні бути носіями національної музичної культури, а з іншого – можуть відповідати запитам сучасної слухацької аудиторії, для якої притаманна своєрідна універсальність смаків, що полягає у поєднанні різних стильових напрямків.
Ключові слова: народний хор, репертуар, стильові напрямки, слухацька аудиторія, фольклор.

Постановка проблеми. В сучасному мистецькому музичному просторі України представлено чимало виконавських колективів, які працюють у різних стильових напрямках. Одним з типів складів, що є досить поширеними в національному культурно-мистецькому середовищі – це народні хори. Актуальним питанням є розширення виконавського репертуару народних хорів, яке притаманне для сьогодення. Причини та особливості перебігу даного процесу, а також усвідомлення можливих перспектив, пов'язаних з охопленням різних стильових відгалужень не знайшли ще наукового обґрунтування в українському музикознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовою розробкою, присвяченою дослідженню фольклору є робота І. Земцовського. Питання майстерності хорових виконавців розкривається в дослідженні Н. Перцової. Особливості творчої діяльності С. Павлюченка змальовуються в праці В. Ткаченко, а наукову розробку О. Волосатих присвячено спадщині Г. Верьовки. Український народний спів як синтез національної традиційності та академічного хорового виконавства розглядається в роботах О. Коломоєць та О. Скопцової.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Попри те, що історія хорового виконавства неодноразово ставала предметом дослідження в сучасному музикознавстві, проблема особливостей модифікації репертуару виконавських колективів не знаходила відображення в українській науковій думці.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз процесу розширення виконавського репертуару народних хорів, як відповіді на запити слухацької аудиторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самобутнім явищем, метою якого було використання фольклорних компонентів та їх адаптації до масової культури, стало виникнення народних хорів. Поява такого виконавського колективу в першій третині ХХ століття ознаменувало новий етап у розвитку української національної культури. Попри досить негативне ставлення до народних хорів з боку прихильників автентичного виконання фольклору, велика кількість колективів та високий рівень вокальної майстерності її учасників приваблювали чималу слухацьку аудиторію.

Можна казати про декілька етапів розвитку колективів, що співають в народній манері. Після виникнення радянського союзу однією з активних культурних програм, прокламованих партійним керівництвом, стало стимулювання народної творчості, залучення мас до участі в різноманітних самодіяльних колективах. Безперечно на початку свого заснування народних хорів важко було казати про високий виконавський рівень. Проте згодом, завдяки діяльності видатних хормейстерів почалась «академізація» хорів, що призвела до зростання майстерності артистів. Розпочався більш жорсткий відбір до колективів. При хорах стали засновувати школи, студії. «Переборюючи великі труднощі, Товариство поширювало коло мобільних виконавських осередків, покликаних апробувати щойно написані твори, сприяти перевірці творчих експериментів, пошуку митців. Це капела-студія ім. Леонтовича (1922-1925 рр., керівники Г. Верьовка та Е. Скрипчинська), хор-студія ім. К. Стеценка (1922-1924 рр., керівники М. Вериківський та В. Верховинець), студентський оркестр при Музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка (1925-1928 рр., керівники Д. Бертьє та Радзієвський)» [4, с. 13]. Диригентська та педагогічна діяльність таких хормейстерів, як Г. Верьовка та О. Скрипчинська, сприяла формуванню виконавських складів високого рівня. Г. Верьовка зазначав, що задля майстерного виконання твору необхідне його глибоке розуміння, а тому необхідно аналізувати хорові твори. «Такий аналіз має велике виховуюче значення. Нажаль, рідко до підвищення музичної освіти співака. А він має гарні наслідки. Наша Студія ніколи не намагалася «побити рекорд» у хоровому виконанні, але, на думку знавців, часом виконувала з такою майстерністю та артизмом, якого не досягають інші хори на Україні» [1, с. 152-153]. Крім цих дисциплін, також займалися постановкою голосу і звичайно ж вивченням теорії музики

Наступним етапом, який ознаменував зміни у вже сталій системі функціонування хорових народних колективів, стало проголошення незалежності України. Хори та ансамблі опинились перед необхідністю реформування творчих методів, що було зумовлено скороченням потреби у великій кількості подібних виконавських складів, порівняно з тим, яке було за часів СРСР. З одного боку, виникла хвиля популяризації фольклору, сприятливі умови для розвитку національної культури. Але через досить непро-

сті економічні обставини, що супроводжували початковий етап формування державності, набагато більш успішною стала діяльність камерних складів – починаючи з сольних проектів та завершуючи вокально-інструментальними камерними ансамблями. За таких умов розквітає творча діяльність деяких естрадних виконавців, що звертаються у своїй творчості до елементів фольклору, в тому числі використовуючи народну манеру співу, як це здійснювала українська співачка Катя Chilly.

Можна відзначити, що хоча функціонування камерних складів в наш час залишається достатньо перспективним та тим, що активно розвивається, проте в останні десятиліття у зв'язку з виходом України на міжнародну арену збільшується інтерес до її національної культури як з боку європейських, так і східних країн. Внаслідок цього стимулюється розвиток концертної діяльності вітчизняних колективів, як в нашій країні, так і за кордоном, де значною популярністю користуються не тільки камерні, але й великі колективи. Відповідно виникає потреба в існуванні народних хорів, що здійснюють своєрідну ретрансляцію трансформованого фольклорного надбання. Отже, можна звернути увагу на те, який вплив здійснюють соціокультурні чинники на розвиток мистецької практики. Відбувається адаптація виконавських колективів та їх репертуару під запити публіки. Так фольклор є своєрідною та неповторною сферою, що вбирає в себе національний колорит. Одночасно, цікавими є розробки, пов'язані з синтезом різних стильових напрямків.

Звичайно ж основою репертуару народних хорів є пісні, оброблені для хорового виконання, а також твори написані для подібного складу. Досить часто колективи звертаються до опусів сучасних українських композиторів. Власне можна стверджувати, що сучасні професійні народні хорові колективи зазвичай поєднують всі досягнення вітчизняної і європейської хорової культури. Сучасний вітчизняний музикознавець О. Коломоєць вказує на те, що народні хори не прагнуть повністю передавати регіональні способи подачі звука чи діалектні особливості артикуляції при співі. «Репрезентуючи загальнонаціональну українську народну пісню, вони максимально наближаються до певного регіонального стилю народного співу завдяки високій професіональності і співацькому досвіду. Професійні хори (Закарпатський, Гуцульський, Черкаський, Поліській тощо) творчо розвивають і популяризують як народну хорову творчість і стильові особливості виконання, так і авторські твори у народному стилі, удосконалюючи традиційні, або народні, хорові прийоми засобами академічного хорового співу» [3, с. 37]. Власне, як зазначає Коломоєць, в цьому є різниця між професійним народним хором і фольклорним ансамблем. Адже фольклорні колективи прагнуть виконувати пісні виключно у автентичній манері, не долучаючи досягнення академічного вокалу. Варто зазначити, що хоча певна різниця й існує, але здебільшого виконавські традиції при народній манері співу залишаються константними. І. Земцовський зазначав, що «...у виконавській манері кожного народу є дещо суттєве, специфічне, чого не можна перенести в інший виконавський стиль. Більше того, манера співу є одним із найстійкіших елементів народної традиції, а тому ознакою не тільки образною, а й етнічною» [2, с. 8]. Звичайно ж важко уявити народний голос без його характерного тембрального забарвлення. О. Скопцова дає наступне визначення тембру: «Тембр – особлива акустична якість співацького голосу, зумовлена характером коливань голосових зв'язок, обертоновим складом звука, його інтенсивністю у поєднанні з дією резонаторів. З погляду акустики, тембр є складним гармонічним рядом, що виникає внаслідок спонтанного поділу вібрато на рівні частини під час його коливання. Звук складається з основного тону, що визначає його висотне положення та цілого ряду звуків більших частот, що називаються обертонами, і звучання яких сприймається як тембр, або забарвлення голосу. Серед цих обертонів є різко виражені піки – обертони з великою амплітудою, що мають назву формант (від лат. formans – утворююча)» [6, с. 102].

Варто відмітити, що хоча народні хори зазвичай використовують певні елементи класичного хорового співу, існує й ряд відмінностей. Якщо в композиторських творах кожна хорова партія може виконувати провідний голос, натомість у функціях партій народних хорів є певні традиції. О. Коломоєць відмічає, що в народному хоровому музикуванні головна мелодія зазвичай знаходиться в середньому голосі, що відповідно стає провідним й найголовнішим в хорі. «У сучасних мішаних народних хорах таким провідним голосом є альтовий. Виконання головної мелодії вимагає інтенсивного звучання на фоні підголосків, що оточують її. Ця інтенсивність утворюється не надмірною гучністю альтової партії, а методом збільшення кількості співаків за рахунок приєднання до неї голосів з інших хорових партій, які є близькими за тембром і діапазоном...У народному хорі середній «пласт» відіграє важливу роль, бо сама будова пісень з підголосками вимагає особливо інтенсивного звучання середнього провідного голосу» [3, с. 40].

Відзначимо, що в XXI ст. відбувається планомірна зміна тих вимог, що висуваються перед виконавськими колективами. Ми розділяємо думку Н. Перцової, яка вказує на потребу універсалізації співаків, що є учасниками вокальних колективів. «В суспільстві XXI ст. дуже актуальним є питання підготовки артистів хору, які б могли бути універсальними співаками, що здатні виконувати будь-які твори, що мають різну стильову приналежність. Так само відбувається зростання вимог до зростання театралізованого, а також танцювального компонентів в рамках виступів хорових колективів» [5, с. 95]. Розвиток виконавської підготовки сприятиме більшій затребуваності колективів, які можуть виконувати не лише ті твори, що потребують народної манери співу, але й здатні настільки ж легко та майстерно співати у стильових напрямках, в яких лише частково присутні елементи фольклору.

Для культури сьогодення притаманна надзвичайно велика різноманітність музичного матеріалу. Розвиток естрадної музики, яка користується великою популярністю серед населення, відбувається повсякчас та характеризується значною стильовою палітрою. Серед течій, що займають провідні місця у міжнародних музич-

них рейтингах, чільне місце відводиться тим, в яких використовуються елементи народних, етнічних, фольклорних культур. Так серед напрямків, в яких використовуються специфічні народні лади, музичний інструментарій, характерні інтонаційні звороти можна згадати world music, етно-джаз, етно-рок (або фолк-рок). Можна виділити також ряд поп-виконавців, творчість яких має яскраво виражений національний колорит, зумовлений взаємодією з фольклорними витоками. Варто зазначити, що в рамках пісенного конкурсу «Євробачення», який проходив в 2017 році в Києві, на початку другого півфіналу яскравою «родзинкою» став номер, в якому було представлено попурі з пісень переможців останніх років: «Euphoria» Лорін (Швеція), «Fairytale» Олександра Рибака (Норвегія), Хелени Папарізу «My number one» (Греція), «Rise like a Phoenix» Кончіти Вурст (Австрія). Головними виконавцями-солістами стали українські ведучі – Олександр Скичко та Володимир Остапчук, які не лише грали на сопілці та акордеоні, але й співали. Номер справив неабияке враження, адже разом з ними виступав Український народний хор ім. С. Павлюченка, високопрофесійне та майстерне виконавство яких допомогло зробити цікаву інтерпретацію хітів європейських співаків. Серед інших подібних виконавських складів Український народний хор ім. С. Павлюченка Київського національного університету культури і мистецтв давно посів чільне місце. В. Ткаченко відмічає досягнення цього хору, вказуючи на значні позитивні чинники, пов'язані з диригентською діяльністю С. Павлюченка, який тривалий час його очолював. «Український народний хор Київського національного університету культури і мистецтв, по суті навчальний студентський хор, під орудою С. Павлюченка вийшов на рівень діючого концертного колективу, став постійним учасником концертів присвячених видатним музикантам та поетам, брав участь у численних хорових асамблеях, міських, регіональних, Всеукраїнських та міжнародних фестивалях, виступав у концертах поряд з професійними колективами, такими як Театр фольклору «Берегиня», Черкаський народний хор, Ансамбль пісні і танцю «Льонок», Національний академічний заслужений український народний хор ім. Г. Верьовки, Білоруський державний народний хор ім. Г. Цітовича» [7, с. 83].

Власне участь народного хору у пісенному конкурсі Євробачення сприяла не лише його популяризації на території України, а й на світовому музичному просторі. Концертний номер став своєрідною трансляцією ключових національних символів: народних костюмів, українського танцю (гопак), народних інструментів (сопілка, цимбали, бандура та ін.). Майстерне візуальне оформлення сцени, яке відтворювало елементи традиційних візерунків, що використовуються на вишиванках (як в кольоровому забарвленні, так і в структурі), а згодом й віночка створили неповторне враження. Причому враховуючи світовий рівень даного конкурсу, для якого вкрай важливим показником є необхідність вплинути на глядацьку аудиторію, поставлена мета була досягнута та ще й засвідчила високу майстерність у створенні шоу європейського рівня.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Надзвичайно велике різноманіття виконавських складів народних колективів – від камерних до великих, що включають вокалістів та інструменталістів, дозволяють втілити широкий спектр композиторських задумів. Проте за сучасних соціокультурних умов найбільш доцільним є функціонування колективів, які мають більш широкі виконавські можливості. Це стосується як професійної майстерності співаків у питанні вокально-голосової обдарованості, так і тих стильових напрямків, в яких вони співають. Народні хори є колективами, що з одного боку, здатні бути носіями національної музичної культури, а з іншого – можуть відповідати запитам сучасної слухацької аудиторії, для якої притаманна своєрідна універсальність смаків, яка полягає у поєднанні різних стильових напрямків.

Список літератури:

1. Волосатих О. Григорій Верьовка. Роки становлення // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – 2014. – Вип. 112. – С. 139-156.
2. Земцовский И. И. Фольклор и композитор: Теорет. этюды о рус. сов. музыке. – Л.; М.: Сов. композитор. Ленингр. отд-ние, 1978. – 174 с.
3. Коломоєць О. М. Український народний спів як синтез національної традиційності та академічного хорового виконавства / О. М. Коломоєць // Проблеми сучасної педагогічної освіти: зб. наук. праць. – Вип. 37, ч. 1: Серія: Педагогіка і психологія. – Ялта: РВВ КГУ, 2012. – С. 36-41.
4. Пархоменко Л. О. Вступ // Історія української музики в шести томах. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 5-20.
5. Перцова Н. О. До питання розвитку професійної майстерності артиста хору в XXI ст. / Н. О. Перцова // Молодий вчений. – 2017. – № 2. – С. 93-96.
6. Скопцова О. М. Народно-виконавська манера як художньо-стильова ознака українського народного хорового виконавства / О. М. Скопцова // Молодий вчений. – 2016. – № 12. – С. 100-103.
7. Ткаченко В. В. Творча діяльність Станіслава Павлюченка (до 80-річчя від дня народження) / В. В. Ткаченко // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С. 80-85.

Шевченко В.В., Ноздрина Е.Ю., Павлюкова А.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СТИЛЕВЫЕ МОДИФИКАЦИИ РЕПЕРТУАРА НАРОДНЫХ ХОРОВ

Аннотация
В статье отмечается, что одним из типов составов, которые довольно распространены в национальной культурно-художественной среде – это народные хоры. Актуальным вопросом является расширение исполнительского репертуара народных хоров, которое присуще для настоящего. В современных социокультурных условиях наиболее целесообразным является функционирование коллективов, которые имеют более широкие исполнительские возможности. Это касается как профессионального мастерства певцов в вопросе вокально-голосовой одаренности, так и стилевых направлений, в которых они поют. Народные хоры является коллективами, которые, с одной стороны, способны быть носителями национальной музыкальной культуры, а с другой – могут соответствовать запросам современной слушательской аудитории, для которой характерна своеобразная универсальность вкусов, заключающаяся в сочетании различных стилевых направлений.
Ключевые слова: народный хор, репертуар, стилевые направления, аудитория слушателей, фольклор.

Shevchenko V.V., Nozdrina E.Yu., Pavlyukova A.V.
Kiev National University of Culture and Arts

STYLE MODIFICATIONS OF THE REPERTY OF PEOPLE CHORES

Summary
The article states that one of the types of syllables that are quite common in the national cultural and artistic environment is folk choirs. The urgent issues are the expansion of the performing repertoire of folk choirs, which is inherent to the present. According to modern socio-cultural conditions, the most expedient is the functioning of teams that have wider performance capabilities. This applies both to the professional skills of the singers in the matter of vocal-gossip giftedness, and in those stylistic directions in which they sing. Folk choruses are collectives that, on the one hand, can be carriers of the national musical culture, and on the other hand, they can meet the demands of the modern listening audience, which has a peculiar versatility of tastes, which is a combination of different stylistic directions.
Keywords: folk choir, repertoire, stylistic directions, listening audience, folklore.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81'373

СИНОНІМІЯ І ВАРІАНТНІСТЬ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Архипенко Л.М.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті порушено проблему бажаної для термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема явища синонімії, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття. Досліджено лінгвістичне явище синонімії (синоніми-дублети, структурно-семантичні типи синонімів, контекстуальна синонімія) в українській економічній термінології. При аналізі явища субституції терміна в парадигматичному аспекті, встановлено, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же поняттям, характеризуючи різні його якості й властивості. Це явище визначається як термінологічна дублетність. При дослідженні варіантності засобів вираження економічного поняття в синтаксичному аспекті розмежовано морфологічну, семантичну й денотативну (ситуативну) форму субстанції, представлено семантичну субституцію.
Ключові слова: економічна термінологія, синонімія, синоніми-дублети, структурно-семантичні типи синонімів, контекстуальні синоніми.

Постановка проблеми. Аналіз терміносистем різних галузей знань у сучасній українській мові, спостереження над реальним функціонуванням термінів у текстах різних спеціальностей дозволяє стверджувати, що основні семантичні характеристики термінів (моносемія, відсутність синонімів тощо) існують як провідні тенденції в цьому функціональному класі, але ніколи не реалізуються повністю, оскільки мова дає лексичний матеріал для різних термінологій, але вона ж і нав'язує їм принцип своєї організації. У галузі термінологічної лексики дослідження явища синонімії є актуальним, оскільки на цей час воно далеке від однозначного вирішення і являє собою науковий інтерес.

Синонімію в лінгвістиці розуміють як «семантичне відношення однакових або схожих значень, які виражаються формально різними словами й реалізують у тексті функції заміщення, уточнення, а також стилістичні функції» [6, с. 272]. Сьогодні остаточно не з'ясовано, чи властиві взагалі синонімічні відношення термінам, або ж для спеціальної лексики характерна дублетність. У деяких роботах синонімічні відношення в термінології або повністю заперечуються [4], або визнаються з певними засторогами [1], в інших, більш пізніх дослідженнях, проблема синонімії вирішується відповідно до особливостей тієї чи іншої термінологічної підсистеми [2].

Аналіз досліджень. Синонімію та варіантність у термінології досліджували такі відомі вчені, як Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, Д. Лотте, Б. Головін, О. Пєшковський, О. Реформатський, О. Ахманова. Зокрема, синонімії і варіантності в українській науково-технічній термінології присвячена дисертація О. Мартиняк, парадигматичні відношення досліджено в окремих терміносистемах: видавничої (М. Процик), електротехнічної (Л. Козак), інформатики (Л. Філюк), машинобудівної (О. Литвин), меліоративної (Л. Малевич), мінералогічної (Н. Овчаренко), садівництва (М. Костенко), фізичної (І. Волкова) та ін.

Метою роботи є дослідження проблеми бажаної для економічної термінології симетрії знака й позначуваного поняття, зокрема явища синонімії, що виникає при порушенні однозначної відповідності терміна й поняття.

Незважаючи на відсутність єдиного погляду серед дослідників на природу цього лінгвістичного явища, а також, з огляду на те, що при його аналізі ми базуємося перш за все на фактах функціонування терміноодиниць в економічних текстах, уважаємо доцільним як робоче розуміння цього явища трактування О.Є. Павловської, подане у статті «Облік субституції термінів при укладанні словника термінологічної лексики», що синонімічними є такі терміни, які мають різні лексеми, але тотожні семи [7, с. 73-75]. Явище субституції (заміщення одного значення іншим, схожим за властивостями) термінів ми розглядаємо у двох аспектах – парадигматичному й синтагматичному.

При розгляді субституції економічних термінів у аспекті парадигматики підкреслимо, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же об'єктом, тому це явище треба визначити як термінологічну дублетність. До термінів-дублетів ми відносимо, відповідно, тільки семи, які виражають одне й теж поняття й можуть взаємозамінюватся в певних контекстах без шкоди для предметно-логічного змісту висловлювання. Таким чином, основним критерієм дублетних найменувань треба вважати їх потенційну взаємозамінюваність в одній загальній конструкції.

Першу групу термінологічних дублетів складають кальки, в яких опозицію тотожності в більшості випадків складають два однослівні терміни, що мають однакові внутрішні форми, один з яких при цьому є власне українським, а інший – іншомовний, наприклад: *варант – доручення, інвестиція – вклад, контракт – договір, імпорт – ввезення, комерція – торгівля, дилер – посередник, експорт – вивезення, оферта – пропозиція, бізнесмен – підприємець, кредит – позика, транс-*

фертні ціни – внутрішні ціни, документарний акредитив – товарний акредитив, селективний попит – вибірний попит, контокорентний рахунок – поточний рахунок, венчурний капітал – ризиковий капітал, імідж товару – вигляд товару, гарантія кредиту – забезпечення кредиту, компенсація збитку – відшкодовування збитку, дефіцит готівки – нестача готівки, рентабельність підприємства – показник прибутковості підприємства тощо.

Другу групу термінологічних дублетів складають описові звороти, де запозичений термін пояснюється стійким термінологічним сполученням: *ажіо – курсова різниця, аукціон – публічні торги, індент – разове комісійне поручення, куртаж – брокерська комісія, маржа – курсова валютна різниця, тендер – міжнародні торги, тратта – переказний вексель*.

Разом з тим у досліджуваному нами матеріалі є низка інтернаціональних термінів-дублетів, які не стали кальками в українській мові. Таке подвійне запозичення дублетних термінів в економічну термінологію відбулося, основним чином, із живих європейських мов, наприклад: *вексель (нім.) – індосамент (іт.)* 1) передавальний напис на векселі, чеку, іншому цінному папері, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи. Індосамент роблять на звороті документа або на додатковому аркуші до нього. Індосамент поряд із функцією передавання правових повноважень виконує й гарантійну функцію, оскільки кожен індосамент (а їх за одним векселем може бути декілька) несе за оплату векселя солідарну відповідальність разом з векселедавцем та акцептантом; 2) документ, що додається до страхового поліса й містить зміни умов страхування [3, с. 191]; *індосант (іт.) – жирант (фр.)* – особа, якій передається право вимоги виконання боргового зобов'язання за переказним векселем [3, с. 191]; *субсидія (іт.) – субвенція (англ.)* – вид фінансової допомоги, що надається на відміну дотації з певною метою [3, с. 461]; *інвайс (англ.) – фактура (іт.)* – рахунок з описом відправленого товару та зазначенням його вартості [3, с. 482].

Узагальнюючи сказане вище, зазначимо, що існування синонімії в термінології пов'язане з властивістю мовної системи мати декілька визначень для одного поняття. Терміни-дублети рівнозначні за своєю модальністю.

У структурному плані термінологічні синоніми відрізняються одне від одного різними основами, префіксами, суфіксами, різним складом одиниць, які утворюють синоніми.

При рівнозначності в економічних термінах використовуються різнокореневі слова, наприклад: *видатки – затрати, доля – пай, дохід – прибуток, застава – залог, підприємець – ділок, фінанси – гроші, тариф – ціна, збанкрутувати – розоритися, продати – реалізувати – збути* тощо.

Семантична субституція, яка базується на певному виді відношень між поняттями, що позначаються основним терміном і його субститутом, представлена в нашому матеріалі прикладами, що характеризуються відношеннями рівнозначності, наприклад: *акціонерне товариство – акціонерне підприємство, податкові стимули – податкові пільги, граничні видатки – граничні витрати, споживча тара – внутрішня тара, надмірний попит – підвищений попит, умови розрахунку – умови платежу, товар особливого попиту – товар підвищеного попиту*.

Низка термінів-синонімів бізнесу з'явилася в результаті варіантності префіксів і суфіксів. Такого роду варіантність у досліджуваній термінології представлена наступними прикладами:

а) префіксальна варіантність: *купівля – закупка – покупка, плата – виплата, надбавка – прибавка, субрахунок – розрахунок, рефінансування – перефінансування* тощо;

б) суфіксальна варіантність: *стабілізування – стабілізація, пролонгування – пролонгація, денонсування – денонсація, санування – санація, акумулювання – акумуляція, диверсифікативність – диверсифікація, планування – плановість* тощо.

Уважаємо, що більшість термінів у досліджуваній нами термінології іншомовного походження, а українська терміносистема перебуває у стані формування, тому й суфіксальна варіантність підтверджує відсутність стабільності в номінативності понять.

В економічній термінології ми спостерігаємо й синтаксичну синонімію. Це пояснюється тим, що морфологічна субституція, торкаючись зовнішньої форми терміна, може відображатися в економічній термінології в зміні функціонального класу позначення (заміна частин мови). Так, наприклад, у залежній синтаксичній позиції іменник може замінюватися прикметником: *ціна споживача – споживча ціна, продаж у комплексі – комплексний продаж, знижка з ціни – цінова знижка, валютний кліринг – клірингова угода, управління за завданням – цільове управління, контракт з єдиним підрядником – безконкурентний контракт, сальдо зовнішньої торгівлі – зовнішнє сальдо, соло вексель – простий вексель, товар-новинка – новий товар*.

В економічній термінології існує група лексичних варіантів. До лексичних варіантів термінів, як правило, відносять випадки паралельного існування й функціонування повних і скорочених найменувань. Залежно від основних словотвірних засобів утворення складноскорочених термінів може бути віднесене до двох різних способів словоутворення складних термінів: до чистого словоскладання й до складно-флексійного способу. Терміни, які належать до чистого складання, виконують еліптичні функції, наприклад: *обіг товару – товарообіг, технологічність – технологічне виробництво*.

Терміни, які належать до складно-флексійного способу, виконують функцію абревіації, наприклад: *МГБ – міжгалузевий баланс, ВКВ – вільно конвертована валюта, ДВК – диференціальний валютний коефіцієнт, НІС – національна інноваційна система*.

Відношення включення дозволяють використовувати терміни більш широкого обсягу на позначення об'єкта, для найменування якого існує й використовується термін більш вузького обсягу. Опущення одного або декількох компонентів у термінологічній системі можливе, якщо ця редукція не порушує семантичної структури самого терміна, що знаходиться в певному класифікаційному ряді. Усе це відображено в кон-

текстах, де функціонують досліджувані одиниці, при цьому контекстуальні синоніми виступають у різних функціях, наприклад:

а) функція уточнення: *знижка за кількість* = *знижка з ціни за кількість*: «Знижка за кількість купленого товару складає 10%. Тільки фірма UNAL надає знижку з ціни за кількість купленого товару» («Факти» № 37, 2016, с. 8);

б) функція тлумачення: *маржа* = *курсова валютна різниця*: «За рахунок маржі банки отримають прибуток. Курсова валютна різниця між гривнею і доларом створюється штучно» («Галицькі контракти», № 42, 2016, с. 4);

в) функція спеціалізації: *фонди* = *основні виробничі фонди*: «Фонди підприємства «тріщать». Необхідно знайти підтримку основних виробничих фондів» («Факти», № 26, 2016, с. 12);

г) функція узагальнення: замість термінологічного словосполучення *бухгалтерський баланс – документ бухгалтерського обліку*, який в узагальненому грошовому вираженні дає уявлення про стан справ на підприємстві на певну дату шляхом співставлення коштів, використовування у процесі підприємницької діяльності, з одного боку, й джерел фінансування з іншого, частіше використовується у писемній і усній формі мовлення просто баланс, наприклад: «Підбиття річного балансу показало збитковість цих підприємств, і ніякі дотації їх не врятують» («Комерсант», № 31, 2015, с. 3).

Кожне поняття, явище в економіці або його об'єкт мають різні сторони, унаслідок чого вони можуть бути на підставі виділення різних сторін, підведені під різні поняття, й, відповідно, отримати різні термінологічні позначення, пов'язані одне з одним не тому, що вони структурно перетворюються одне в одне й що позначувані ними поняття пов'язані між собою, але тому, що вони співвідносяться з одним і тим же денотатом. Такі позначення можна назвати різноаспектними, адже вони відображають різні аспекти однієї й тієї ж реальності. Поза зв'язком з такою реальністю вони не співвідносні одне з одним і парадигматично не є різновидними. Подібний вид субстанції може бути схарактеризований як денотативний.

Розглянемо низку термінів: *продаж – реалізація – збут*, використовувану в функції уточнення. Термін *продаж* має значення «віддавати товар кому-небудь за оплату», термін *реалізація* – «здійснення продажу товарів», термін *збут* – «знайти покупців товару». Тут ми спостерігаємо гіперогіпонімічний ряд відношень, який перетинається з носієм загальних схем у значення термінів. Це підтверджує факт взаємопроникнення одне в одне двох семантичних процесів: гіпонімії і синонімії – продаж (реалізація й збут). Термін прагне до точності, тому в документації, в газетній лексиці вживається не гіперонім *продаж*, а співгіпоніми *реалізація* й *збут*, наприклад: «Мале підприємство «Офтега» зобов'язується забезпечити *збут* товару магазину «Промінь» (Документація). «Топсек» здійснює *реалізацію* товарів за найнижчими цінами в місті» («Галицькі контракти», № 18, 2015, с. 8). Терміни не можуть виражати експресії. Але у контексті термін іноді може передавати суб'єктивне ставлення автора до якого-небудь явища, наприклад: «Скільки наше місто може бути донором?» («Вечірній Харків», № 43, 2008, с. 2). Термін *донор* є синонімом терміна інвестор – особа, організатор, держава, що здійснює фінансування.

Характерною особливістю функціонування термінів-синонімів є відповідність між точністю й лаконічністю термінодиниці. Нові варіанти термінів, які виникають у процесі цього, є текстовими субститутами складових найменувань.

Висновки й пропозиції. Терміни-синоніми в економічній термінології, як і в інших терміносистемах, складають опозицію потужності. При аналізі явища субституції терміна в парадигматичному аспекті, було встановлено, що терміни-синоніми співвідносяться з одним і тим же поняттям, характеризуючи різні його якості й властивості. Тому це явище визначається як термінологічна дублетність. Поява термінологічних дублетів в економічній термінології зумовлюється, як правило, паралельним вживанням рівнозначних українських та запозичених спеціальних найменувань. При дослідженні варіантності засобів вираження економічного поняття в синтаксичному аспекті розмежовано морфологічну, семантичну й денотативну (ситуативну) форму субстанції, представлено семантичну субституцію, що характеризується відношеннями рівнозначності понять. А зняття протиріч між критерієм точності термінодиниці й вимогою лаконічності, що є однією із особливостей функціонування синонімів, потребує подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт ленгвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 218 с.
3. Завгородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Л. Г. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 587 с.
4. Коршунов С. И. Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии / С. И. Коршунов. – М.: Наука, 1979. – 136 с.
5. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / Оксана Мартиняк // Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології / [відп. ред. Л. Полюга]. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 100-103.
6. Новиков Л. А. Семантика русского язика: [учебное пособие для филологических специальностей университетов] / Л. А. Новиков. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
7. Павловская О. Е. Учёт субституции тернинов при составлении словаря терминологческой лексики / О. Е. Павловская // Учебная лексикография и учебная грамматика. Тезисы докладов и сообщений на научной конференции «Учебная лексикография и словообразование». – Свердловск, 1987. – С. 73-75.

Архипенко Л.М.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

СИНОНИМИЯ И ВАРИАНТНОСТЬ В СИСТЕМЕ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье затронута проблема предпочтительной в терминологии симметрии знака и обозначаемого понятия, в частности явление синонимии, возникающее при нарушении однозначного соответствия термина и понятия. Исследовано лингвистическое явление синонимии (синонимы-дублеты, структурно-семантические типы синонимов, контекстуальная синонимия) в системе украинской экономической терминологии. При анализе явления субституции термина в парадигматическом аспекте, установлено, что термины-синонимы соотносятся с одним и тем же понятием, характеризуя различные его качества и свойства. Это явление определяется как терминологическая дублетность. При исследовании вариантности средств выражения экономического понятия в синтаксическом аспекте разграничены морфологическая, семантическая и денотативная (ситуативную) формы субстанции, представлена семантическая субституция.
Ключевые слова: экономическая терминология, синонимия, синонимы-дублеты, структурно-семантические типы синонимов, контекстуальные синонимы.

Arkhypenko L.M.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SYNONYMY AND VARIABILITY IN THE UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY SYSTEM

Summary
The article deals with the problem of the symmetry of symbols and meanings, in particular the phenomenon of synonymy, which arises when violating the unambiguous correspondence of the term and the meaning. This research explores the linguistic phenomenon of synonymy (synonyms-doublets, structural-semantic types of synonyms, contextual synonymy) in the Ukrainian terminology of economics. In analyzing the phenomenon of the substitution of the term in the paradigmatic aspect, it is established that the terms synonyms relate to the same notion, characterizing its various qualities and properties. This phenomenon is defined as terminological duplication. In the study of the variability of the instruments of expression of the economic meaning in the syntactic aspect, the morphological, semantic and denotative (situational) form of substance are alienated, and a semantic substitution is presented.
Keywords: economic terminology, synonymy, synonyms-doublets, structural-semantic types of synonyms, contextual synonyms.

УДК 821.112.2.09-12

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ВНУТРІШНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ДРАМАТУРГІЇ АРТУРА ШНІЦЛЕРА

Бродська О.О.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізові ідейно-естетичних особливостей та внутрішньої організації драматургії Артура Шніцлера. В результаті цього аналізу встановлено, що головними й визначальними для письменника були моральні проблеми, а основним драматургічним засобом – дискусії персонажів навколо різних моральних категорій та принципів. Натуралістична точність в драматургії автора підноситься до символістської таємничості передусім з допомогою парадоксального поєднання засобів експресіонізму та імпресіонізму.
Ключові слова: Артур Шніцлер, драматургія, внутрішня організація, ідейно-естетичні особливості, домінанта, експресіонізм, імпресіонізм.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX ст. сприяв особливому піднесенню драматургії й театру в європейській культурі. Саме на цей період припадає виникнення терміна «нова драма», який засвідчує виразні зміни у цьому роді літератури. Драматургія Артура Шніцлера (1862-1931), творча вдача якого вельми суголосна експериментальному духові доби, вирізняється гостротою проблем, глибиною психологічних колізій, відсутністю шаблонності, образним мисленням, що дає змогу читачеві, а відтак, і глядачеві, проникати у світ підсвідомого. Своєю формою і змістом вона представляє своєрідну новаторську драматургію, будучи суголосною з драмами Г. Ібсена (1828-1906), Ґ. Гауптмана (1862-1946), М. Метерлінка (1862-1949), А. Чехова (1860-1904), А. Стріндберга (1849-1912).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість А. Шніцлера неодноразово привертала увагу українських знавців німецькомовного культурного простору, у першу чергу, О. Грицая, М. Євшана, Г. Майфета. Різноаспектне прочитання зразків Шніцлерового письма представлено в працях таких дослідників, як К. Шахова, Д. Затонський, І. Мегела, Є. Волощук, І. Зимомря, Я. Поліщук, Т. Гаврилів, І. Андрущенко. Названі автори проклали конструктивний шлях прочитання багатогранного доробку австрійського письменника, однак, що стосується драматургічної спадщини, то тут і надалі залишається широкий простір для розвідок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У рамках вітчизняних літературознавчих студій творчість А. Шніцлера досліджувалася здебільшого фрагментарно. Такі розрізнені зауваги спонукають до цілісного погляду на драматургію та театр у літературному доробку А. Шніцлера, на витоки його уваги до драми, її ідейно-естетичних особливостей та внутрішньої організації.

Мета статті – з'ясування провідних особливостей драматургічної поетики автора в їх співвіднесеності з мистецькими тенденціями доби.

Виклад основного матеріалу. Художній вибір з боку А. Шніцлера завжди був оптимальним, з метою економно та адекватно втілювати мистецький задум. Цьому сприяло також виявлення ним чуттєво-конкретної форми на рівні драматургічних ходів. Тому не дивно, що важливу частину його спадщини становить саме драматургічний доробок. У ранніх спробах – «Казка» (1891), «Анатоль» (1892), «Заповіт» (1898) – автор зображав повсякденне життя представників різних категорій верств населення австрійської столиці, зокрема, вихідців зі стану як аристократії, так і народу. Впадає в око, що драматург вже з перших проб пера був наділений здатністю фіксувати конкретні прояви щодо поведінки героїв (Анатоль, Кора, Ілона, Макс, Фріц, Христина, Міці), їхніх захоплень та устремлінь. Йдеться про плід творчої фантазії, де переважає умовна гра автора з читачем. Щоправда, має місце суголосність між двома полюсами: з одного боку, світ особистості (за нею стоїть автор), а з іншого – світобудова почуттів, носіями яких постає герой (Христина – «Забавки», Генрі – «Зелений какаду», Фелікс – «Самотньою дорогою», Серафіна – «Комедія спокуси». Саме їх митець робить повноправними дійовими особами своїх драм. Небезпідставно І. Мегела стверджує: «Рання творчість Шніцлера розвивалася під значним впливом релятивістської теорії пізнання, в якій істина зводилася насамперед до відчуттів» [4, с. 10]. Плин цих чуттєвостей сугестіє ті смисли, які належать до первинних, що, у свою чергу, спричиняють оптимальний ракурс осмислення чину того чи іншого героя. На думку І. Мегели, тут проступає релятивізм, сповідуваний теоретиком віденського модерну Г. Баром (1863-1934).

Найбільш характерним драматичним твором, який майстерно передав настрій часу і, який забезпечив визнання А. Шніцлера як драматурга є цикл із семи діалогів «Анатоль». Миттєвості швидкоплинного настрою героя у творі близькі до міркувань австрійського філософа Ернста Маха (1838-1916), а також теорії імпресіоністичної літератури Г. Бара. Сфера досліджень Е. Маха – свідоме і несвідоме, особливості органів відчуття, стану сну – близька до загального спрямування експериментів віденських лікарів-психологів І. Бройєра, З. Фройда, А. Адлера та А. Шніцлера. На відміну від них Мах «наївно реалістично» пояснював психічні реакції людини і вказав на небезпеку переоцінки несвідомих процесів людської психіки [8, с. 40].

Випадковий та імпровізований характер розвитку дії в циклі «Анатоль» обумовлюється відсутністю будь-якої значимої події в семи епізодах, кожен з яких не вимагає подальшого розвитку. Внутрішня дія такого епізоду підтримується до-

тепними діалогами про кохання, ревнощі і зраду. Як драматург Шніцлер вміло використав реальний факт, пов'язуючи його у конфліктний вузол [детальніше див.: 2, с. 45-86]. Він поставив у центр твору героя, для якого характерне внутрішнє напруження. Намагаючись приховати від себе реальний стан речей, персонаж потрапляє в пастку своїх почуттів і, таким чином, постійно живе у стані самообману.

Проте пристрасть наростає у прямій залежності від відповідної перипетії, тієї колізії, яка підкреслює ситуативну обставину. Твір пройнятий глибоким психологізмом, максимальним зануренням у внутрішній світ героїв. Анатоль і його друг Фріц захоплюються жіночими чеснотами дівчат із околиць Відня («eine aus irgendeinem kleinen Häuschen aus der Vorstadt», «die andere aus dem prunkenden Salon», «eine aus der Garderobe ihres Theaters, eine aus dem Modistengeschäft» [9, с. 33]). Письменник у своєрідний спосіб заземлює своїх дійових осіб до тієї чи іншої події. Остання майже завжди пов'язується з Анатолем. Варто підкреслити: автор симпатизує герою, який видається вишуканим, імпозантним. Заслуговує на увагу спостереження І. Мегели, який констатує: «Анатоль є типовим представником імпресіоністичного світобачення. Проте індивідуум, який створений у такий спосіб, позбавлений послідовності, він конституюється від моменту до моменту, редукуючись до відчуттів, вражень, настроїв... Власне, Анатоль сам створює собі ілюзію імпресіоністичного щастя. Він перебуває немовби у стані постійного самообману, руйнуючи всіляку рефлексію, яка здатна привести до чіткого усвідомлення реального стану речей» [4, с. 12 – 13].

Швидкоплинний герой Шніцлера позбавлений умоглядності. Автор змальовує його як імпресіоністичний ідеал, обираючи о'єктом зображення любовні пригоди і концентруючи увагу тільки на джерелах швидкоплинних відчуттів. В епізоді «Весільний ранок Анатоля» герой звертається до своєї коханої Ілони: «Ich liebe dich – das ist ja recht schön – aber für die Ewigkeit sind wir nicht verbunden» [9, с. 118]. Метою драматурга стає не натуралістичне зображення явищ дійсності, а вираження і передача глядачеві емоційного ставлення героя до них. Зображення у кожному епізоді моменту, вихопленого з життя героя, має підкреслювати той факт, що Анатоль, уподібнивши своє життя грі, поставлений поза часом, і його ілюзії, а потім і їх руйнування, – явища циклічні.

У цьому зв'язку вагомим акцентом для читача є система авторської свідомості. Тому й не дивно, що має місце певний перегук обставин з огляду на динаміку руху. Адже, за слушним спостереженням Л. Андреєва, «Шніцлер ... рухався тим шляхом, на якому неминучим був не тільки розвиток, а й занепад імпресіонізму» [1, с. 171]. Дослідник відзначав такі ознаки поетики тексту, як «ескізність формування» ліричної мініатюри, емоційний принцип організації матеріалу. Втеча від жахливої реальності у світ краси й естетичної насолоди стає однією зі стрижневих тем на кшталт версії австрійської течії імпресіонізму.

Побудову сюжету А. Шніцлер опирає на процес руйнації картини внутрішнього світобачення, його цілісності, чим прагне побачити протистояння достеменного з уявним, сказати б, зсередини. Подібна дихотомія інтуїтивного та прагматичного видавалася безперечною істиною головним героям драми «Забавки». У 1895 р. п'єса була поставлена на центральній столичній сцені, якою був віденський «Бурґтеатер». Вона викликала великий резонанс серед глядачів, потвердивши успіх А. Шніцлера як драматурга. Недаремно його називали «анатомом душ і художником, який відтворює звичаї, критиком суспільства і одержимим охоронцем правди» [6, с. 173]. Твір «Забавки» справляє загострене враження, оскільки зовнішні ефекти розраховані на сприйняття життєвої конкретики, реалій з народного побуту. Розвиток подій супроводжується грайливо-іронічним тоном, зафіксованим у назві.

Уже перші формулювання з діалогу між головними героями сповнені таким підтекстом, що виконує різні художні завдання. Він викликає у читача закономірне почуття болю, своєрідний ефект неудаваної серйозності. Можливо тому, дослідник Шніцлерового тексту І. Мегела дійшов справедливого висновку: в образі Христини, скромної дівчини з передмістя, драматург створив новий літературний тип. Він поєднав у ньому сентиментальні риси, що окреслювали її поведінку в оцінках щирості, порядності, природності почуттів. Таким чином, встановлюється самобутній контакт з реципієнтом. Внаслідок подібного увиразнення конфлікт набув соціально-психологічного характеру. Отже, А. Шніцлер, «відходить від монологічності» [4, с. 11]. Звідси – означена амбівалентність, коли двозначність випливає з підтексту [3, с. 102]. Трагічна дія відбулася за умов, коли діалогічність набирає простору, оскільки діють неоднакові за характером персонажі. Це – передусім Фріц, життя якого завершилося на дуелі, а Христина закінчила життя самогубством.

Як Фріц, так і Христина уособлюють різні типи поведінки. Їх обох не можна уявити собі разом в атмосфері ідилії на кшталт такої, яку змалював у ранніх новелах («Die Mappe meines Urgroßvaters», 1841 «Der Hochwald», 1842 «Brigitta», 1843) Адальберт Штіфтер (1805-1868). Фріц та Христина надто різні, якщо характеризувати їхні світоглядні позиції, переконання, розуміння сутності не уявного, а правдивого кохання.

У творах А. Шніцлера наявне протиставлення: «süsses Wiener Mädel» («солодке віденське дівча») – «Liebessucher» (витончений, проте ницій вдачею шукач любовних забав). З допомогою цього протиставлення розкривається морально-етична проблема, а також створюється гіпотетична можливість для реалізації задуму у людських стосунках. Читач заінтригований, чому Шніцлерова п'єса має трагічний фінал. Автор не дає прямої відповіді на подібне запитання, бо воно риторичне.

Актуальна проблематика, психологічна достовірність характерів, що служать водночас виразними соціальними типами доби, природність конфлікту, довершена форма кожної сцени, п'єси загалом – все це зумовлює пріоритетність у драматичній спадщині А. Шніцлера драми «Хоровод» (1900). Автор визначив її жанрову своєрідність як «десять діалогів». Ця змістова будова добре узгоджується з її формою: десять дійових осіб вступають у десять діалогів, провокуючи виник-

нення любовних стосунків. У кожній наступній сцені одного з партнерів змінює інший. Безумовно, структура п'єси параболічна, умовна, все побудовано для наочності чітко і спрощено. Твір нагадує середньовічні містерії «танців смерті», де смерть врівноважує короля і жебрака, священика і селянина – всіх, так само, як сексуальний потяг урівнює аристократа і солдата, повію і світську даму. Десять разів повторюється ритуал спокуси: покірливість і безсоромність, жага пригод і виконання подружнього обов'язку, груба облуда і цинічна рафінованість, легковажність і наївність – і все це спрямоване на нецнотливе задоволення.

Твором «Хоровод» А. Шніцлер розвінчує лицемірність стосунків між чоловіками і жінками, табуйованість усього, що стосується статевого вдоволення [7, с. 285]. З одного боку, він показує, що суспільство проголошує святість шлюбу, а з іншого – демонструє у своїх діалогах торжество подвійної моралі. Воно упосліджує стан правдивого кохання. Досліджуючи з іронією особливості кохання у жінок і чоловіків, драматург інтенсивно використовує свої пізнання засад Фройдової теорії.

У драмі «Самотньою дорогою» А. Шніцлера домінує мотив самотності. Назва даного твору диктує логіку його побудови. Всі персонажі діють у самотньому середовищі, вони ізольовані одне від одного. Їх об'єднує промовиста деталь, що є багатозначною, коли характеризувати макросвіт і мікросвіт, видиме і невидиме. Все це – «шлях у самотині» Автор обґрунтовує сенс назви: «Dieser Titel stellt eine Verbindung zwischen dem Begriff der Einsamkeit, wie er bereits dem ersten Einfall zugrunde liegt, und dem durch die Enderung des Namens Pflugfelder in Wegrat akzentuierten Bild des Weges her. Durch das Bild des Weges wird der Begriff der Einsamkeit nicht nur dargestellt, sondern auch gedeutet. Denn beim Wegbild geht es stets um das Verhältnis des Ich zur Welt, zur gesamten Wirklichkeit» [10, с. 117].

Герої драми А. Шніцлера створюють для себе віртуальний світ ілюзій. Характерною для них є зміна місця проживання і надія на те, що на новому місці життя стане кращим. Фелікс спочатку їде з дому, щоб служити в армії, згодом він разом із другом сім'ї Стефаном фон Зала лаштується до поїзди в Азію. Інша ілюзія – це ілюзія роботи. Юліан Фіхтнер – художник. Він не надто обдарований, проте колись був досить відомим. Однак «його час минув». Незважаючи на це, він і далі вдає, що знаменитий: «Es machte gewaltiges Aufsehen damals. Es war sein erster großer Erfolg. Und heute gibt es vielleicht eine ganze Menge von Leuten, die seinen Namen nicht mehr kennen» [9, с. 422].

Автор поступово підводить реципієнта твору до констатації: крах цього світу ілюзій наступить рано чи пізно. Це, у свою чергу, часто призводить до важкого стану морального, а відтак – смерті фізичної. У центрі драми – смерть матері. Самотня донька Йоганна, наприкінці твору, так і не знайшовши сенсу життя, зважується на самогубство.

Драматичні твори «Забавки», «Самотньою дорогою» та «Хоровод» відзначаються варіативною сценічністю, театральністю у кращому розумінні. А. Шніцлер, опанувавши закони сцени, вмів навіть на невеликому просторі одноактної п'єси створити захоплююче, стрімке, напружене дійство з неочікуваними поворотами сюжету, виразними персонажами, блискучими діалогами.

К. Шахова відзначає, що «драматургу закидали поверховість, естетизм, еротизм і ще багато -ізмів з негативною семантикою. І безумовно, у порівнянні з похмурими натуралістичними соціальними драмами чи трагедіями, або приземленими сімейно-побутовими комедіями його сучасників, п'єси Шніцлера вирізнялися фантазією, якоюсь особливою витонченою легкістю, віденським шармом» [5, с. 30]. Характерно, що в особистості А. Шніцлер шукав прояви не лише біологічних інстинктів та індивідуальних травм її психіки, а й тиску, зумовленого як соціальними, так і суспільними обставинами.

Висновки і пропозиції. Драми А. Шніцлера відзначаються жанровою багатогранністю, однак завдяки превалюванню того чи іншого жанрового аспекту вони набувають особливої структурної цілісності. Натуралістична точність в драматургії автора підноситься до символістської таємничості передусім з допомогою парадоксального поєднання засобів експресіонізму та імпресіонізму; в драматургії автора виразне також передчуття мистецьких можливостей театру абсурду. Поєднати розмаїті стильові стихії автору найчастіше вдається завдяки наголосу на ігровій стихії драматичної дії, вигадливому використанню принципу «театру в театрі». Перспективним у подальшому вбачаємо зіставлення творів А. Шніцлера з драматургією українських письменників кінця XIX – початку XX ст.

Список літератури:

1. Андреев Л.Г. Импрессионизм / Леонид Григорьевич Андреев. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 250 с.
2. Бродська О.О. Артур Шніцлер: поетика тексту. Монографія / Оксана Бродська [За редакцією М.І. Зимомрі]. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – 188 с.
3. Зимомря І. Австрійська література: моделі рецепції тексту. Монографія / Іван Зимомря. – Дрогобич-Тернопіль: Посвіт, 2009. – 215 с.
4. Мегела І. Ілюзія і реальність / Іван Мегела // А. Шніцлер. Передбачення долі. П’єси, оповідання / [переклад, передмова та примітки І. Мегели]. – Чернівці: В-во газети «Молодий буковинець», 2001. – С. 11.
5. Шахова К. Австрійська культура на межі сторіч / Кіра Олександрівна Шахова // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. – К.: Інст. літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2000. – № 2(11). – С. 24-42.
6. Alewyn R. Schnitzler Arthur: Reigen. Zehn Dialoge. – Liebelei. Schauspiel in drei Akten / [mit einem Vorwort von Günther Rühle und einem Nachwort von Richard Alewyn]. – Tsd. Frankfurt/Main, 1989. – S. 171-176.
7. Bossinade J. «Wenn es aber... bei mir anders wäre». Die Frage der Geschlechterbeziehungen in Arthur Schnitzlers «Reigen» / Johanna Bossinade // Amsterdamer Beiträge zur neueren Germanistik 18. – 1984. – S. 273-328.
8. Diersch M. Empiriokritizismus und Impressionismus. Über Beziehungen zwischen Philosophie, Ästhetik und Literatur um 1900 in Wien. – Berlin: Rütten u. Loening, 1973. – 314 S.

9. Schnitzler A. Gesammelte Werke in drei Bänden. Band II: Dramen / Arthur Schnitzler [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 999 S.
10. Schnitzler A. Tagebuch, 1909-1912 / Arthur Schnitzler; [hrgs. v. d. Kommission für literarische Gebrauchsformen der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Obmann: Werner Welzig]. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1981. – 460 S.

Бродская О.О.
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

ИДЕЙНО-ЭСТЕТИЧНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ВНУТРЕННЯЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ДРАМАТУРГИИ АРТУРА ШНИЦЛЕРА

Аннотация
Статья посвящена анализу идейно-эстетических особенностей и внутренней организации драматургии Артура Шницлера. В результате этого анализа установлено, что главными и определяющими для писателя были нравственные проблемы, а основным драматургическим средством – дискуссии персонажей вокруг различных нравственных категорий и принципов. Натуралистическая точность в драматургии автора возвышается к символистской таинственности, прежде всего за счет парадоксального сочетания средств экспрессионизма и импрессионизма.
Ключевые слова: Артур Шницлер, драматургия, внутренняя организация, идейно-эстетические особенности, доминанта, экспрессионизм, импрессионизм.

Brodska O.O.
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

THE IDEOLOGICAL AND AESTHETIC PECULIARITIES OF ARTHUR SCHNITZLER'S DRAMA

Summary
The article is devoted to the analysis of the ideological and aesthetic peculiarities and internal structure of Arthur Schnitzler's dramaturgy. As a result of this analysis, it was concluded that moral issues were the basic and determinant for the author, and the fundamental dramaturgic means is the discussions of characters about various moral categories and principles. Naturalistic precision in author's dramas ascend to the symbolic mysteriousness in the first place with the help of paradoxical blending of expressionistic and impressionistic means.
Keywords: Arthur Schnitzler, drama, internal structure, ideological and aesthetic peculiarities, dominating idea, expressionism, impressionism.

УДК 81-13:811.11

РОЛЬ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ У НАВЧАННІ ТА ВДОСКОНАЛЕННІ НАВИКІВ ПЕРЕКЛАДУ

Греков В.О.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Дана стаття містить аналіз ролі такої дисципліни, як гендерна лінгвістика, у навчанні та роботі професійного перекладача. Подано графічні дані, що наочно ілюструють матеріал, причини викладання даної дисципліни у ВНЗ для спеціальності «Переклад» та на факультетах лінгвістичного спрямування, а також проаналізовано на конкретних прикладах, як гендерна лінгвістика становлять інтерес для початківця і професійного перекладача, і чим саме. Стаття містить тлумачення базових понять та термінів, а також приклади і історію виникнення гендерних розбіжностей (здебільшого на матеріалі української, англійської та німецької мов), із поясненням необхідності їх вивчення саме для перекладачів. Досліджено механізм залучення гендерно-лінгвістичних даних у процес перекладу. Стаття може стати у пригоді як студентам філологічних спеціальностей, так і фахівцям у галузі перекладу.
Ключові слова: мовознавство, гендерна лінгвістика, переклад, професійний перекладач, гендерні розбіжності, мовленнєві закономірності.

Гендерна лінгвістика є дисципліною, обов'язковою для вивчення на філологічних факультетах, причому саме для перекладачів вона становить чи не більший інтерес, позаяк вони уможливлюють міжкультурну комунікацію, а носії кожної культури належать до того чи іншого гендеру, тому перекладач має бути обізнаним у гендерно-лінгвістичних аспектах не однієї мови, як філолог, а одразу двох, що суттєво збільшує навантаження. **Проблемою** даної статті є висвітлення того, чому гендерна лінгвістика становить особливий інтерес для початківців, професійних перекладачів та студентів спеціальності «Переклад», оскільки це допоможе студентові більш ефективно структурувати процес навчання, а фахівцеві – доповнити проміжки у наявних знаннях.

Незважаючи на те, що гендерна лінгвістика як мовознавча дисципліна виникла і сформувалася лише у останній чверті двадцятого сторіччя, власне темі гендерної лінгвістики було присвячено деяку кількість публікацій, зокрема радянських [4, 6], зарубіжних [7, 8, 9] та російських [1, 2, 3, 5]. Проте **жодне з цих джерел не розглядає питання ролі, що її відіграє гендерна лінгвістика для перекладачів**, ані містить відомості, корисні для перекладачів, що видаються найбільш важливими для залучення у практичну перекладацьку діяльність. **Це зумовлює актуальність даної статті.**

Отже, метою даної статті є:

– Прояснити роль дисципліни «гендерна лінгвістика» в навчанні професійних перекладачів;

– Назвати причини, з яких гендерні лінгвістичні знання є необхідним інструментом у роботі перекладача як міжкультурного комунікатору;

– Довести необхідність вивчення перекладачем певних галузей гендерної лінгвістики та практичного застосування засвоєного в процесі вивчення даної дисципліни теоретичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Фактично гендерна лінгвістика є дисципліною на перехресті соціолінгвістики та психолінгвістики, проте предмет її вивчення дозволяє винести її в окрему дисципліну, оскільки гендерна лінгвістика розглядає аспекти особливостей, характеристик і розбіжностей жіночого та чоловічого мовлення. Утім, не все так просто, і гендерна лінгвістика займається не тільки дослідженням мови статей, як ми їх розуміємо. Деякі сучасні дослідники [2, 3, 9] вважають, що існує два типу статі – біологічна стать, і стать соціокультурна.

Під біологічною статтю розуміють комплекс анатомічних та фізіологічних особливостей, що дозволяють визначити приналежність індивідуума до конкретної статевої категорії.

Соціокультурна стать – сукупність соціальних норм, очікувань, реакцій та цінностей, що формують окремі аспекти та риси особистості. Саме соціокультурною статтю і її дослідженням і займається гендерна лінгвістика.

Тому, оскільки дослідження соціокультурних явищ є цариною соціолінгвістики, а дослідження фізіологічних та анатомічних процесів мовлення є полем психолінгвістики, гендерна лінгвістика запозичає інструментарій в обох цих дисциплін, використовуючи його для рішення своїх проблем.

Перші серйозні дослідження з гендерної лінгвістики, яка тоді ще не виокремилася як самостійний підрозділ мовознавства, припадають на сімдесяті роки XX століття, коли 1975 року у світ вийшла книга Робін Лакофф «Мова та місце жінки». Саме там було виведено основні відмінності жіночого варіанту мови від чоловічого (базуючись, в основному, на матеріалі американського варіанту англійської мови):

1) *Жінки* частіше використовують так звані «порожні» оціночні прикметники та прислівники (наприклад, «милий»);

2) *Жінки* використовують питальну форму речень у тому випадку, коли чоловік радше використає розповідну;

3) *Жінки* частіше використовують ввічливі форми;

4) *Жінки* частіше застосовують форми вираження непевності («ви знаєте», «мені здається», «напевне», «ймовірно»);

5) *У* жіночому мовленні можна частіше зустріти підсилювачі («так мило», «чаруюче»);

6) *Граматика* жіночого мовлення є гіперкоректною.

Звичайно, цей список не є вичерпним, проте той факт, що ще у 1975 році було здійснено спробу систематизувати розбіжності мовлення чоловіків та жінок, означає, що зародки гендер-

ної лінгвістики почалися десь одночасно з соціолінгвістикою та психолінгвістикою, коли дослідження із так званих зовнішньолінгвістичних дисциплін почали розростатися і набувати самобутності й самостійності.

Окрім розбіжностей лінгвістичного характеру, само собою зрозуміло, існують мовленнєві розбіжності анатомічного характеру. Фонетично помітнішим є те, що висота голосу чоловіків і жінок дуже різна. Справа у тому, що голосові зв'язки чоловіка і жінки мають різний розмір (довжину). Власне наявність кадику («адамова яблука») зумовлена тим, щоб вигадати додаткове місце на розміщення голосових зв'язок. Схема голосових зв'язок подібна до гітарних струн – якщо струну вкоротити за довжиною і затиснути сильніше, тон буде вищим. З біологічної ж точки зору довші голосові зв'язки є еволюційним проривом для захисту – володар нижчого голосу підспудно здається більшим за розміром, і тому його побоюються інші природні хижаки. Довші голосові зв'язки та низький голос приваблювали до чоловіків жінок та відлякували хижаків.

Утім, цікавим є не тільки список розбіжностей, що може бути достатньо довгим, але й причини виникнення цих розбіжностей. Вони проявляються у мовленні. Слід урахувати, що ***стиль мовлення***, як загальна характеристика комунікативної діяльності людини – це набір засвоєних у процесі культурного розвитку сигналів, покликаних висловити наші думки, а також інтерпретувати слова, направлені нам, дати оціночну характеристику один одному. Зокрема, можна з усією впевненістю виділити такі причини розбіжностей у мовленнєвому стилі:

– Стиль мовлення формується із самого дитинства, і оточення однолітків має особливий вплив на це формування. Найчастіше можна побачити, що дівчата грають з дівчатами, а хлопці – з хлопцями. Дослідники з галузей психології, соціології та навіть антропології засвідчили, що хлопці та дівчата можуть знайти спільну мову, спілкуючись одне з одним, але для дівчат пріоритетним фактором є ступінь довіри в спілкуванні, а для хлопців – статус у групі.

– Дівчата грають з однією або кількома найближчими подружками. Ігри дівчат переважною мірою вербальні, і в них проявляється ступінь близькості мовців. Таким чином, дівчата намагаються враховувати не тільки власні потреби, але й потреби інших, встановлюючи контакт довіри із співрозмовником. Хлопці ж збираються у більші за кількістю, ієрархічно організовані групи. Лідери (яких в одній групі може бути кілька) прагнуть підкреслити таким чи іншим чином свій статус в угрупованні. У хлопчачих компаніях «командувати» – це норма, а різкі, уривчасті, грубі репліки – спосіб виділитися, отримати підкори від інших, демонстрація сили. Це виклик оточенню і одночасно захист від них. Вміння віддавати накази підвищує авторитет хлопця у компанії. Але авторитету можна набути й іншим, теж вербальним, чином – смішними оповідками, анекдотами, історіями.

Отже, можна з повною впевненістю сказати, що ***розбіжності у мовленнєвому стилі закладаються стереотипно ще в дитинстві, і потім підтримуються і розвиваються існуючою соціокультурною моделлю суспільства***. При цьому, чим розвиненішим і не прив'язаним до правил та атавістичних уявлень про табу є суспільство, тим менше розбіжностей у мовленні представників різних гендерів.

Простим прикладом гендерного табу є слово «ведмідь». У праіндоєвропейців слово, що використовувалося на позначення цього звіра, звучало як «бер» (можна провести паралелі з англійським bear та німецьким Bär). Дослідники вважають, що bero у мові того часу означало «бурий, коричневий». Проте цим словом користувалися лише мисливці, і лише, коли чоловік ішов на полювання, а сім'ї або решті племені (жінкам та дітям) було заборонено вимовляти це слово, аби не накликати звіра, тому вони використовували евфемічні описові конструкції. Так, «ведмідь» (означає «той, що відає, де мед»), «косолапий» (від характерної постави ведмедя при ходьбі) і под. Із часом в деяких мовах (західно- та південнословянські: польська, білоруська, російська, українська) евфемічна назва повністю витіснила початкову, особливо із зменшенням популяції ведмедів, розселенням населення-носіїв мови на рівнинних територіях і переходом від мисливського способу добування їжі до сільськогосподарського. У інших мовах (германські та скандинавські, зокрема, англійська та німецька) з відміною табу мисливське поняття стало основним і панівним у лексичному запасі. У романських мовах внаслідок значного впливу латинської мови на словниковий запас було взято на вжиток похідні від латинського ursus (так, французьке ours, італійське orso, португальське urso).

Іншим прикладом табу, але не-гендерним, є слово «чорт». Внаслідок сильного релігійного страху, що культивувався священниками у православній культурі, справжнє ім'я чорта не можна було використовувати, аби він не прийшов (у чому в принципі можна вбачити відголоски первісного страху перед звірями та усім, що може завдати серйозної шкоди членам племені). Тому замість іменника «чорт» також використовувати евфемізми: «лукавий», «нечистий», «рогатий», «біс». Це знайшло своє відображення і у народній фразеології «пом'янеш чорта – тут він і з'явиться», «не до ночі будь згаданий» та ін. У інших культурах спостерігається така сама тенденція до табу цього слова, так англійське «devil» замінювали як «Old Scratch» («стара закарлючка» – пояснюється тим, що канонічні описи зображували чорта згорбленим або покаліченим), «Old Nickie» («старий Нік» – використовувалося одне з найрозповсюдженіших у середньовічні часи англійських імен), а у німецькій der Teufel замінювали на der Böse («злий»), der Schwanze («хвостатий» – обов'язкова характеристика зовнішності чорта), der Versucher («спокусувач»).

Важливим висновком із цього буде те, що із часом, із розвитком суспільства, відмиранням забобонів та атавістичного страху перед чимось, ці табу відмінялися, і розбіжностей, гендерних, соціальних, культурних, ставало все менше. Тому можна висловити надію на те, що у майбутньому їх і дедалі ставатиме все менше.

Але й досі існують суспільства регламентовані та табуйовані. Так, наприклад, у вищих колах і традиційних сім'ях Японії жінка не може першою почати розмову без вербального дозволу чоловіка на те. До речі, це має вплив і на діяльність перекладачів – японці охочіше беруть на роботу перекладача-чоловіка, аніж жінку, а до

перекладів на так званому «вищому» рівні жінки взагалі не допускаються, незважаючи на їх професіоналізм та заслуги. Табуйованість японської мови в гендерному аспекті виражена навіть граматично – займенник першої особи однини для чоловіка – «боку», для жінки – «атасі».

Слід, однак, зазначити, що не існує «чоловічих» та «жіночих» варіантів мови – є лише різні мовленнєві стилі, а ступінь розбіжностей між ними варіюється в залежності від мови і культурних особливостей осередку. Так, англійська мова в цьому плані достатньо нейтральна граматично (відсутність родів у іменників та жіночих та чоловічих форм дієслів типу «прийшов – прийшла»). У німецькій роди іменників є типовим явищем, але розбіжностей у вигляді дієслова після займенників «er» – «він» та «sie» – «вона» немає.

Якщо проаналізувати більшість мов осередків із сильним впливом табу, традицій та соціальних розбіжностей між роллю чоловіків та жінок, то значні лінгвістичні розбіжності проявляються на фонетичному та морфологічному рівнях. Так, мова племен, що населяли акваторію Карибського басейну, мала жіночий та чоловічий варіанти, які розрізнялися морфологічно (частина коренів, що використовувалися для побудови похідних слів), а також низка граматичних показників. Цікавим було те, що ці два варіанти залежали не від статі мовця, а від статі співрозмовника: з чоловіками розмовляли чоловічим варіантом, із жінками – жіночим. Цей факт був описаний ще першими дослідниками цих суспільств у XVII столітті. У їх дослідженнях було також описано, що порушення цих встановлених норм, наприклад, на Антильських островах, могло нести образливий характер, вважалося адміністративним порушенням та несло суворе покарання.

У мовленні африканського племені зулу система табу сягнула найвищої точки впливу на гендерну лінгвістику мови – заміжня представниця племені зулусів не мала права вимовляти вголос імена батька та братів її чоловіка. У певних випадках їй навіть заборонялося вимовляти у словах звуки, які могли якось асоціюватися з табуйованими іменами, тобто жінка не могла загальноприйнятим чином вимовити будь-яке, навіть найрозповсюдженіше слово, якщо воно містило характерний звук, що входив до складу імен родичів її чоловіка.

У мовах більш розвинених і розповсюджених розбіжності у мовленнєвих стилях виражені не так чітко, при цьому майже суто лексично (підбір слів) та синтаксично (використання певних типів речень, побудова висловлювання). Але перш ніж подавати списки цих розбіжностей із коментуванням, треба зазначити, що слід поділяти мовлення на письмове та усне, причому розбіжності в кожному з них різні. Це пояснюється тим, що в усному мовленні присутній компонент спонтанності, тоді як в письмовому більше розвиненим є компонент формальності (табл. 1).

Усне мовлення чоловіків і жінок має більше розбіжностей, ніж письмове, і за умов його аналізу не можна спиратися на існуючі в суспільстві стереотипи, а тільки на фактичні дані аналізу. Так, ми звикли до твердження, що жінки багато базікають і частіше перебивають співрозмовника, що може бути справедливим лише у випадку діалогічного мовлення. У випадку ж полілогу, а також у змішаних компаніях, чоловіки говорять більше і перебивають частіше. Це пояснюється тим, що підсвідомо кожен із них прагне виявити свою позицію як лідера у новоствореній компанії, а також вербально привабити наявних жінок, як було сказано вище, коли пояснювалися причини розбіжностей у мовленні чоловіків та жінок. Жінки ж, у свою чергу, частіше роблять усні компліменти іншим, хоча існуючі стереотипи знову-ж таки підказують, що компліменти є суто чоловічою справою і призначені жінкам. Або, наприклад, якщо під мовленнєвим стилем розуміти сукупність лінгвістичних рис – фонетичних, ритмічних, інтонаційних, морфологічних, синтаксичних та лексичних – що асоціюються із чоловічою або жіночою комунікативною поведінкою, існує ще кілька стереотипів. Так, жінки можуть розмовляти швидше та образніше за чоловіків. Жінки можуть «ковтати» закінчення, а чоловіки ні. Жінки можуть більше інтонувати своє мовлення. Проте ці ствердження носять суто стереотипний характер, і на відміну від інших критеріїв, зафіксованих тут, є суто індивідуальними або навіть ситуативними. Важливо для перекладача чітко розуміти, що культурні норми, закарбовані у свідомості членів певного соціуму, можуть бути несправедливими для членів іншої спільноти, або взагалі не відповідати реальності і не мати фактичного підтвердження.

Таблиця 1

Чоловіче письмове мовлення	*Жіноче письмове мовлення*
– велика кількість ввідних слів, особливо тих, що констатують факт та вводять логічні відношення між частинами змісту висловлювання («безсумнівно», «очевидно», «тож», «отже», «внаслідок цього»); – систематизація та упорядкування частин висловлювання («по-перше», «по-друге», «перш за все», «у першу чергу», «далі», «крім того»); – наявність великої кількості абстрактних іменників («аналіз», «синтез», «компетентність», «впровадження»); – скупі оцінки і, як правило, малий набір оціночних засобів (прикметників, метафор, порівнянь); – рідке використання знаків оклику для спонукальних та окличних речень взагалі; – у неформальному чат-спілкуванні чоловіче письмове мовлення містить лише найпростіші смайли або ж вони просто відсутні; – у чоловічому письмовому спілкуванні на форумах та чатах наявна більша кількість друкарських помилок, які вони або не помічають, або не вважають за потрібне виправляти, оскільки вони не впливають на інформативну складову висловлювань.	– більша кількість означень, прикладок, додатків, обставин; – використання елементів непевності («ймовірно», «певне», «ніби», «наче» «може бути» і под. – ухилення від прямої односкладової відповіді; – велика кількість оціночних прикметників та прислівників («милий», «страшенно», «надзвичайно», «напрочуд»); – часте використання евфемізмів замість конкретної номінації («м'яке місце», «ці дні», «один знайомий»); – порівняно більша кількість синонімів, іноді в реченні присутні кілька означень, що майже однаково характеризують описаний предмет; – якщо у жіночому неформальному спілкуванні на форумах та в чатах присутні друкарські помилки, жінка вичитує їх у психологічному прагненні до красивого і бажано ідеального тексту.

Наразі для гендерно-орієнтованого аналізу усного та письмового варіантів мовлення активно використовуються комп'ютери. Розроблені спеціальні програми лінгвістичного аналітичного та статистичного призначення, що частотно вибирають із тексту такі ознаки:

– кількість словосполучень «я + дієслово у чоловічому роді минулого часу»;

– питома доля пунктуаційних знаків у тексті;

– кількість частин мови (для чоловічих текстів характерна більша доля іменників та прийменників, для жіночих – займенників, прислівників та вигуків);

– формальність стилю (частіше вона вказує на чоловіче авторство тексту);

– кількість друкарських помилок (які більш притаманні чоловікам);

– синтаксична структура речень (зокрема, відомим є дослідження, проведене у співпраці російськими гендерними лінгвістами, маркетологами та працівниками комп'ютерного холдингу «Яндекс» у 2011 році. Воно було покликане виявити розбіжності між чоловічими і жіночими пошуковими запитами. Результати довели, що чоловічі запити у середньому коротші від жіночих (3,2 проти 3,5 слів). Чоловіки частіше допускають друкарські помилки, а також частіше використовують цифри та латиницю. Жінки ж частіше формулюють запити як запитання (як схуднути, як правильно цілуватися) і майже вдвічі частіше за чоловіків вживають назви кольорів. Різниця у тематиці полягає в тому, що чоловіків здебільшого цікавлять інформаційні технології, політичні новини, електроніка, тоді як жінки цікавляться стосунками між людьми, дітьми, модою, стилем та пошуком роботи. Тому, зокрема, запит «Mortal Kombat X завантажити безкоштовно» з великою долею імовірності чоловічий, оскільки в ньому присутні назва комп'ютерної гри, набрана латиницею, друкарська помилка і римська цифра 10. Запит же «де придбати у Миколаєві продукцію «Ейвон» недорого», скоріше за все, жіночий, позаяк присутня питальна структура запиту, більша кількість слів, назва бренду косметики).

На зображення розбіжностей в усному мовленні доречніше зробити кілька таблиць, враховуючи різні аспекти. Першим зі таких аспектів назвемо принципи організації мовленнєвої поведінки, тобто використання засобів комунікації під час бесіди. За аналізу, що призводить до викладених у таблиці висновків, зазвичай підраховують кількість «відхилень» від основної теми розмови, перехід з однієї теми на іншу, залучення зовнішніх джерел інформації, неочікувані звертання від одного учасника до іншого, характер звертань, тип речень у розмові та ін. (табл. 2).

Не можна забувати й те, що сучасне суспільство еволюціонує в гендерному аспекті, а разом із ним змінюється і мова як невід'ємна та притаманна частина його культурного здобутку. Коли застарілі соціальні ролі або суспільні стереотипи суперечать свідомості та мовним нормам, люди починають свідомо перебудовувати мовленнєві формули, намагаючись перебороти гендерну орієнтованість та диференціацію у мові. Звідси, наприклад, поступове зникнення фактично десемантизованого суфіксу «man» в англійській мові у словах типу spokesman, chairman на гендерно нейтральні spokesperson, chairperson. Формальне письмове мовлення англійської, де внаслідок відсутності флексій важко зрозуміти статеву приналежність людини поза рамками особистої комунікації і за наявності суто ініціалів, нині передбачає використання абревіатури Mx. окрім відомих Mr. («містер») Ms. («місс» або «місіс») та Mz. («міз», звертання до незаміжньої жінки віком від 35 років, що має високий соціальний статус). Mx. у даному випадку є ввічливою формою звертання, що передбачає відсутність незручних ситуації, коли до чоловіка звертаються, як до жінки, і навпаки, оскільки Andy Andersen може виявитися як чоловіком, так і жінкою за біологічною статтю.

Таблиця 2

Принципи організації мовленнєвої поведінки	
Чоловіки	***Жінки***
– часто переривають співбесідника; – схильні до незгоди з партнером у розмові, що часто висловлюють вербально; – тяжіють до того, щоб обирати тему розмови самостійно; – більш жорстко контролюють тему розмови і уникають відхилень від неї; – схиляються до прямого вислову власної думки з певної теми; – частіше доводять розмови до точки конфронтації; – базують свої репліки на почутому від партнера по розмові; – використовують цитації та посилання; – рідке використання вибачень та форм ввічливості, співчуття тощо.	– ставлять питання; – підтримують діалог; – висловлюють згоду із співрозмовником; – стимулюють продовження розмови; – легше переключаються з однієї теми на іншу і часто сприяють таким переходам; – підтримують розмову за допомогою так званих «мінімальних відповідей» (вигуків типу «м-м-м», «угу», «ага», «еге ж»); – уникають відкритої конфронтації та суперництва на мовленнєвому рівні; – очікують реакції на власні висловлювання (знаків заохочення або підтримки, кивків, вигуків тощо); – вибачаються частіше та емоційніше від чоловіків.

Прикладом подібної гендерно-соціальної мовленнєвої зміни у німецькій є майже повна відмова від використання іменнику «Fräulein», який певний час використовувався на позначення а) дівчини у віці від 12 до 20; б) незаміжньої дівчини і в) презирливого звертання до жінок, що займали низьке соціальне положення (аналогом у англійській є слово «wench», в українській – «дівка»). Внаслідок украй негативного третього значення цього слова було вирішено виключити його із повсякденного узусу, замінивши у більшості випадків на «Frau». Або, наприклад, формою усного звертання до офіціантів у Німеччині було «Herr Ober!» – незалежно від того, якої біологічної статі особа, що працює у сфері ресторанного обслуговування. Але у 21 столітті в німецьких ресторанах все частіше можна почути «Frau Ober!», що знаменує гендерні мовленнєві і соціокультурні зміни.

Окрім того, зміни стосуються і морфології – так, в англійській мові все частіше можна побачити так званий «складний», або «двійний» займенник he\she (в іншому варіанті – s/he), покликанням якого є толерантність до гендер-

ної диференціації, ознака того, що ролі жінки у сучасному суспільстві передбачають також і її рівні права з чоловіком. Для перекладача буде доречним у діловій переписці, перекладі юридичних документів та інших випадках використовувати саме цей займенник з метою уточнення та уникнення небажаних ситуацій.

Наступним критерієм після стилів мовленнєвої поведінки є ступінь та характер емоційного зафарблення мовлення під час комунікації. Незважаючи на індивідуальність емоційного рівня особистості, певні закономірності було помічено під час аналізу в переважній більшості випадків (табл. 3).

Таблиця 3

Емоційне зафарблення мовлення	
Чоловіки	***Жінки***
– довші речення; – наявність обсценної лексики; – якщо оцінка присутня, вона частіше негативна; – лексика стилістично знижена.	– речення коротші, але поширені, наявні дублюючі прикметники та прислівники; – частіше присутня позитивна оцінка; – загальний емоційний фон мовлення значно чіткіше виражений від чоловічого; – більша наявність тропів та образних конструкцій, що носять те чи інше забарвлення.

Таблиця 4

Використання частин мови у мовленні	
Чоловіки	***Жінки***
– дієслова використовуються для того, щоб надати мовленню динамічності та чіткості, а також – за допомогою часових форм – надати висловлюванню послідовності; – значна доля іменників є абстрактними; – займенники частіше використовуються у присвійній формі («мій», «твій», «ваш»), імовірно внаслідок звички до диференціації об'єктів та явищ, а також виявлення їх приналежності.	– дієслова використовуються для того, щоб мовлення було жвавішим, при цьому підбір дієслова виявляє образність та творчий підхід до формулювання висловлювань; – іменники використовуються на позначення реальних предметів об'єктивної дійсності; – превалюють особові займенники («я», «ми», «вона»; – велика кількість образних синонімів у різних частинах мови.

Наступний критерій носить граматичний характер, і стосується використання частин мови у мовленні та призначення їх у висловлюванні, яке закладається мовцем. Цікавим є те, одні й ті самі частини мови чоловіки і жінки використовують часто з різною метою (табл. 4).

Нарешті, останній статистично виявлений під час аналізу критерій – це типи побудови та зв'язку речень у висловлюванні. Його також було виведено на основі частотного аналізу (табл. 5).

Таблиця 5

Зв'язок між частинами висловлювання	
Чоловіки	***Жінки***
– часте використання підрядного синтаксичного зв'язку; – використання підрядних речень часу, мети та місця; – побудова логічних ланцюжків та ієрархій; – ознаки причинно-наслідкового зв'язку; – чітка і однозначна побудова питальних речень; – часте застосування наказів та імперативу.	– часте використання складносурядних речень з кількома предикативними центрами; – використання підрядних речень порівняння та умовних підрядних; – вираження прохань у непрямій формі; – завуальована побудова питальних речень та відповідей.

Підбиваючи підсумки, скажемо, що всі вищезазначені аспекти гендерних розбіжностей є надзвичайно важливими для практикуючого перекладача, тому що:

1) При перекладі замовника\замовниці реципієнту будь-якої статі слід максимально враховувати їх особливості мовлення. Деякі з них можуть нести індивідуальний характер, інші – гендерний, і тому перекладати жінку\чоловіка слід відповідним чином, повністю зберігаючи інформативний та емотивний аспекти її висловлювання, його структуру та порядок;

2) за умов письмового художнього перекладу мовлення чоловічого та жіночого персонажів відрізняються один від одного, і знання засад гендерної лінгвістики допоможе більш адекватно перекласти текст;

3) нюанси гендерних та соціокультурних розбіжностей в усному мовленні є надзвичайно тонкими і важливими під час, наприклад, політичного перекладу на високих рівнях, або ж бізнес-перекладу. Тому слід враховувати їх, перш ніж остаточно формулювати текст перекладу.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. А. Язык речевых действий / Н. А. Арутюнова. – Москва: Наука, 1994. – 192 с.
2. Гетте Е. Ю. Речевое поведение в гендерном аспекте: проблемы теории и методики описания: дис. канд.: 10.02.19 / Гетте Елена Юрьевна – Воронеж, 2004. – 102 с.
3. Кирилина А. В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации / А. В. Кирилина. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 255 с.
4. Лейчик В. М. Люди и слова / В. М. Лейчик. – Москва: Наука, 1982. – 176 с.
5. Мельникова А. А. Язык и национальный характер / А. А. Мельникова. – Санкт-Петербург: Речь, 2003. – 320 с.
6. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке / Б. А. Серебренников. – Москва: Наука, 1988. – 421 с.
7. Carr J. Boys and Foreign Language Learning / J. Carr, A. Pauwels. – New York: Palgrave McMillan, 2006. – 241 с.
8. Dunbar R. Grooming, Gossip and the Evolution of Language / Robin Dunbar. – London: Faber and Faber Ltd., 1997. – 121 с.
9. Eckert P. Language and Gender / Penelope Eckert. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 379 с.

Греков В.О.
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

РОЛЬ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ОБУЧЕНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАВЫКОВ ПЕРЕВОДА

Аннотация
Данная статья содержит анализ роли такой дисциплины, как гендерная лингвистика, в обучении и работе профессионального переводчика. Предоставлены графические данные, наглядно иллюстрирующие материал, причины преподавания данной дисциплины в ВУЗах для студентов специальности «Перевод» и на факультетах лингвистической направленности, а также проанализировано на конкретных примерах то, как гендерная лингвистика представляет интерес для начинающего и профессионального переводчика, и чем именно. Статья содержит толкование базовых понятий, а также конкретные примеры (в основном на материале украинского, английского и немецкого языков) с пояснением необходимости изучения гендерного анализа непосредственно для переводчиков. Исследован также механизм вовлечения данных языковедческих знаний в процесс перевода. Статья будет интересна как студентам филологических специальностей, так и специалистам в области перевода.
Ключевые слова: языкознание, гендерная лингвистика, перевод, профессиональный переводчик, гендерные различия, речевые закономерности.

Grekov V.O.
Petro Mohyla Black Sea National University

THE ROLE OF GENDER LINGUISTICS IN STUDYING AND ENHANCING TRANSLATION SKILLS

Summary
The article features an analysis of the role of Gender Linguistics as a scientific discipline in the preparation and operation of a professional translator and interpreter. It contains visuals enabling the understanding of the concepts given in the article, basic principles for lecturing the course at universities having «Translation and Interpreting» among their classes at foreign language departments. It also contains the analysis of basic notion of the discipline, as well as illustrative examples of various gender-based differences (largely in Ukrainian, English and German) and the explanation of what interest they are for beginners and professional interpreters. The author also studied the mechanisms of outsourcing theoretical gender linguistic data in the process of translation. The article may be of interest both for the students of philology and those employed in the field of translation.
Keywords: linguistics, gender linguistics, gender, interpreting, professional translator, gender differences, speech patterns.

УДК 81’42’37:316.77

СЕМАНТИКА ПРОСТОРУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Губа Л.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті розглядається семантика простору в малій прозі німецького письменника Германа Гессе. Було підраховано частотність вживання лексем на позначення простору та просторових відношень та встановлено лексичну сполучуваність німецьких просторових прийменників із дієсловами різних семантичних груп у аналізованих текстах. Особливу увагу дослідження приділено аналізу просторових прийменників та прислівників. Авторка також визначає основні семантичні ознаки простору в текстах оповідань та казок Германа Гессе.
Ключові слова: категорія простору, просторова концептуалізація, художній текст, семантика простору, просторові відношення, Герман Гессе.

Постановка проблеми. Проблема простору як філософська та лінгвістична категорія цікавить учених віддавна, про що свідчать наукові пошуки ще з часів Аристотеля. Безпосереднім об’єктом лінгвістики дана категорія як смислова почала активно вивчатися у XX столітті: спочатку в межах функціональної граматики разом із іншими смисловими категоріями, а пізніше – при вивченні мовної картини світу в когнітивній лінгвістиці. Простір – це форма існування, упорядкування світу, а також одна із фундаментальних категорій світосприйняття людини, тому простір – важлива складова частина світу та картини світу.

Набір мовних засобів прозового тексту є відображенням авторського індивідуального мовлення. Мовні засоби спрямовані на передачу ідеї письменника та авторського задуму. Для втілення ідеї автор прозового твору може скористатися уже відпрацьованими прийомами створення образності, а саме: порівняння, метафора, метонімія тощо. Він також може використати нові засоби, що були створені у процесі роботи над художнім текстом, наприклад, використати лексичні та семантичні оказіоналізми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. В українському науковому дискурсі творчість Германа Гессе є малодослідженою. Тексти малого епічного жанру німецького письменника були досліджені Сдобновою С. В. у дисертації «Оніричка парадигма в малій прозі Германа Гессе» [7], в якій розглянуто поетикальні засоби створення oніричної парадигми в малих жанрах прози Г. Гессе.

Вивченню категорії художнього простору присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, літературознавчі праці М. М. Бахтіна [2], О. В. Бороня [4], В. А. Іваненко [6], В. Н. Топорова [8], О. О. Федосєєвої [11], Л. О. Чернейко [13] та лінгвістичні дослідження Л. Г. Бабенко [1], І. Є. Богданової [3], І. Р. Гальперіна [5], Ю. М. Лотмана [9], Ю. А. Обелець [10], С. Б. Фоміної [12] та інших.

Метою статті є аналіз семантичних особливостей вербалізації категорії художнього простору в малій прозі німецького письменника Германа Гессе.

Виклад основного матеріалу. За словами Ф. Міхельса (людини, яка більшу частину свого життя присвятила дослідженню та збиранню творів Германа Гессе), першим оповіданням, яке написав Герман Гессе, була казка, а останнім – легенда. Казка *«Два брати» («Die beiden Brüder»)* була написана десятирічним Германом у листопаді 1887-го, остання його легенда – *«Китайська легенда» («Chinesische Legende»)* – була написана в травні 1959 році, коли Г. Гессе було понад вісімдесят років [19, с. 252].

Казки німецького письменника – це насамперед художні казки, що не базуються на народних переказах, як, наприклад, казки братів Грімм, а довільно придумані автором. Гессівські казки були перекладені більше, ніж двадцятьма мовами.

Для початку розглянемо пряму лексичну репрезентацію поняття простір та її вербалізацію у текстах, що аналізувалися. Відповідно до даних німецьких словників [15, с. 554; 16, с. 863], іменник ***der Raum*** (простір) у німецькій мові носить перше значення «кімната» (*das Zimmer*). Значення «простір» йде лише другим – *«ein Bereich mit drei Dimensionen (mit Länge, Breite und Höhe / Tiefe)»* [16, с. 863]. І наступними значеннями будуть відповідно «місце», «район, місцевість», «область», «космос». У сучасній німецькій мові дана лексема зустрічається також у словах ***die Räumlichkeit*** (просторовість) та ***räumlich*** – просторий, широкий [там само, с. 864].

Аналіз частотності вживання лексеми ***Raum*** в оповіданнях та казках Германа Гессе показав, що дана лексична одиниця надзвичайно рідко зустрічається на сторінках аналізованих текстів, крім того у значенні «простір» ***Raum*** виступає лише у чотирьох із дванадцяти випадків у оповіданнях та п’яти із сімнадцяти слововживань у казках. Наведемо приклад слововживання лексеми у казках німецького письменника у значенні «простір»: *«Wir haben eine Sage von einem Weisen der Vorzeit, er habe die Einheit der Welt als einen harmonischen Zusammenklang der **Himmelsräume** vernommen»* [18, с. 109]; *«Und während er stöhnte und dem Tode mit frierendem Herzen entgegensah, fühlte er dasselbe Stöhnen und dieselbe namenlose, trostlose Kälte durch den Berg und durch die Erde und durch die Lüfte und **Sternenräume** gehen»* [18, с. 46]. Як бачимо, це здебільшого актуалізація космічного та небесного простору.

У всіх інших випадках лексема вербалізується у значенні «приміщення, будівля, кімната»: *«Und das Haus war groß und alt, mit vielen, zum Teil leeren **Räumen**, mit Kellern und großen hallenden Korridoren, die nach Stein und Kälte dufteten, und unendlichen Dachböden voll Holz und Obst und Zugwind und dunkler Leere»* [18, с. 204-205].

Низька частотність вживання письменником прямої лексичної репрезентації простору – лексеми *Raum* пояснюється особливістю мовної картини світу німецького народу, оскільки це слово як у німецьких словниках, так і в малій прозі Германа Гессе вживається здебільшого у значенні «приміщення, кімната». Хоча даний аргумент не справляє великого впливу на результати нашого дослідження, оскільки, як зазначалося у першому розділі дисертації, художній простір – важлива та невіддільна частина літературного тексту, яка моделює смислову та сюжетну структури твору. По-перше, маємо цілу низку слів-синонімів лексеми ***der Raum***: *der Ort, der Platz, die Stelle, das Gebiet, die Gegend, der Bereich, der Bezirk, die Lage, das Land, das Zimmer, das Haus, das Gebäude* та інші. По-друге, маємо інші частини мови, скажімо просторові прикметники, прислівники, дієслова на позначення позиції або руху чи напрямку дії, а також іменники на позначення локалізації та місць зміни положення об'єктів чи предметів руху. У комплексі всі ці мовні засоби вибудовують неповторну для автора структуру художнього простору.

Під час аналізу лексичної сполучуваності німецьких просторових прийменників із дієсловами різних семантичних груп у казках та оповіданнях Германа Гессе було визначено частотність вживання просторових прийменників у казках німецького письменника, а також їх вживаність (вербалізація) із різними семантичними групами дієслів на позначення простору (динамічних і статичних просторових відношень), абстрактних відношень, інтелектуальної діяльності людини, емоційних процесів, фізіологічних та фізичних процесів. Варто наголосити на тому, що серед усіх частин мови саме просторові прийменники відіграють першорядне значення у вербалізації просторових відношень в мові та в художньому просторі літературного тексту зокрема.

Для аналізу було обрано усі німецькі просторові прийменники та прислівники згідно зі словниками Дудена [14, 15], Гельбіг Ґ. [17] та Великого словника німецької мови як іноземної [16]. Це, зокрема, прийменники *ab, abseits, an, auf, aus, außer, außerhalb, bei, bis, diesseits, durch, entlang, fern, gegen, gegenüber, hinter, in, inmitten, innerhalb, jenseits, längs, nach, nächst, nahe, neben, nördlich, oberhalb, östlich, seitlich, südlich, über, um, unter, unterhalb, unweit, von, vor, westlich, zu, zunächst, zwischen.*

Даний аналіз просторових прийменників у текстах Германа Гессе показав, що найбільша кількість прийменників сполучається із семантичною групою дієслів на позначення простору (статичних та динамічних просторових відношень), що свідчить про те, що дані ознаки є основними семантичними компонентами системи просторових відношень. І відповідно це ще раз доводить, що категорія художнього простору є основною смисловою складовою структури текстів малої прози Германа Гессе.

Методом суцільної вибірки для аналізу було обрано 150 сторінок казок і, відповідно, 150 сторінок оповідань Германа Гессе та було підраховано, що загальна кількість просторових прийменників у текстах казок перевищує більше, ніж на півсотні (1671 у казках та 1115 в оповіданнях).

Прийменники, які найчастіше вживалися – *an, auf, in, von, zu.* Найчастотніший за кількістю слововживань є прийменник *in* (452 прийменники у казках та, відповідно, 345 в оповіданнях). Така велика кількість вживання прийменника *in* говорить про переважну концептуалізацію схеми ВМІСТИЛИЩЕ.

До семантичних ознак простору відносяться статичні та динамічні просторові відношення. Опозиція статики й динаміки ґрунтується на означці змінності / незмінності відстані між предметами простору. Аналіз лексичної сполучуваності німецьких просторових прийменників із дієсловами різних семантичних груп у казках та оповіданнях Германа Гессе показав, що художній простір аналізованих текстів вибудовується переважно на динамічних просторових відношеннях – в оповіданнях це 449 випадків опису динаміки простору та 219 слововживань опису статики художнього простору. Відповідно у казках – 430 прикладів використання опису динамічного простору та 423 – статичного, що не становить особливо великої різниці у кількісному відношенні і свідчить про те, що художній простір у «можливих світах» (тобто казках Г. Гессе) дуже відрізняється за своїми властивостями від художнього простору оповідань. Перейдемо до безпосереднього розгляду властивостей та функцій просторових прислівників у аналізованих літературних текстах.

Важливу роль в актуалізації просторових відношень у текстах казок німецького митця відіграють **просторові прислівники**. З одного боку, вони позначають ***місце розташування предмета чи особи***, це, зокрема, такі: *hier, da, dort, draußen, drinnen, drüben, innen, außen, rechts, links, oben, unten; überall; irgendwo, anderswo; nirgendwo, nirgends; wo; vorn, hinten, obenan, obenauf, nebenan, auswärts* [17]. Продемонструємо на прикладах: *«Dann fragten Kinder, wenn sie dort vorübergingen, ihre Mütter, ob da* ***drinnen*** *die Engel oder vielleicht die Nixen sängen <…>»* [19, с. 64]; *«Aber er war noch nicht* ***oben****»* [19, с. 44]; *«<…>denn gibt es einen Ort,* ***wo*** *die Mittagssonne heißer und schläfernder brennen kann als auf dem Söller eines venezianischen Palastdaches?»* [19, с. 9].

З іншого боку, просторові прислівники в німецькій мові позначають рух – ***початок руху*** (*hierher, daher, dorther; überallher; irgendwoher, anderswoher; nirgendwoher; woher*) та ***кінець руху*** (*hierhin, dahin, dorthin; aufwärts, abwärts, seitwärts, vorwärts, rückwärts, heimwärts*), а також ***мету руху*** (*fort, weg, heim; berauf, bergab, querfeldein; überallhin; irgendwohin, anderswohin; nirgendwohin; wohin*) [17]. Ось, наприклад: початок руху – *«<…> fragte sie die alte Frau,* ***woher*** *sie denn käme»* [19, с. 65]; кінець руху – *«<…> und von* ***dorther*** *kam ein Schein, der alles Elend noch zu preisen vermochte, und von* ***dorther*** *kam ein Schatten, der alle Lust und alle Schönheit trübte und mit Finsternis umgab»* [19, с. 62]; мета руху – *«Der Vogel ist* ***fort****, der Hund ist* ***fort****, was soll der Zwerg noch da?»* [19, с. 22]. Основна смислова функція відводиться автором дієсловам активної фізичної дії, дієсловам руху із просторовими прийменниками *«Sie gingen jetzt* ***im*** *Walde und hörten* ***über*** *sich* ***in*** *den halb entlaubten Kronen den Sturm wühlen und sich quälen; aber als sie bald wieder* ***aus*** *den*

Bäumen traten und auf die freie, nasse Heide gelangten, faßte sie der Sturmwind grimmig an den Kattun und heulte ihnen wie eine hungrige Wolfsherde ***um*** *die Ohren»* [20, с. 315]; *«Diese meine Personen verlangten von mir nichts als die Feststellung ihrer Formen, die Bestimmung ihrer Werte* ***inmitten dieser Bäume****, und vielleicht liegt es an diesen Formen, die mit den Bäumen so enge Nachbarschaft halten, wenn deren Zweige und Blätter uns inniger und rührender ansprechen»* [20, с. 396].

Категорія художнього простору в казках Г. Гессе актуалізується також на синтаксичному рівні. Загалом Гессівський синтаксис представлений різноманітними синтаксичними структурами – простими, ускладненими та складними – із перевагою останніх. Розглянемо приклад: *«Hinter unserem Haus im Obstgarten war gerade das Gras geschnitten, und ich stand bei einem Kirschenbaum, der einen niederen Ast bis zu mir herunterhangen hatte, und sah mir die harten grünen Kirschen an, da flog Vogel aus dem Baum herunter, und ich merkte gleich, daß er anders sei als die Vögel, die ich sonst gesehen hatte, und er setzte sich in die Grasstoppeln und hüpfte da herum; ich lief ihm neugierig und bewundernd durch den ganzen Garten nach, er sah mich öfter aus seinen Glanzaugen an und hüpfte wieder weiter, es war, wie wenn einer für sich allein tanzt und singt, ich merkte ganz gut, daß er mich damit locken und mir eine Freude machen wollte»* [19, с. 232-233]. Німецький письменник ускладнює синтаксичну структуру речення з метою глибшої деталізації, уточнення, для підсилення емоційного заряду художнього висловлювання. Ми вважаємо, що домінування складних речень у мовній палітрі текстів малої прози Г. Гессе, можна пояснити філософським спрямуванням його мовотворчості.

З метою ускладнення структури речення Герман Гессе використовує різні граматичні конструкції: дієприкметникові та дієприслівникові звороти. **Дієприкметниковий зворот** дозволяє автору звернути увагу читача, в першу чергу, на певні властивості та характеристики об'єкта, що зображується: *«****Herabgesunken und von rauhen Steinwüsten rings umgeben****, hing der sterbende Berg seinen Träumen nach»* [19, с. 134]. У процитованому реченні спочатку репрезентується стан та оточення об'єкта зображення, а потім уже акції, які він виконує. **Дієприслівниковий зворот** підкреслює характер та спрямованість (інтенсивність) дії, що відбувається: *«****Ohne sie zu verstehen****, blickte Anselm seine Freundin an* <…>*»* [19, с. 153].

Розглядаючи текстову канву казок на морфологічному рівні, варто відзначити, що у своїй мовотворчості Г. Гессе апелює до непритаманних сучасній німецькій мові **граматичних форм лексем**: до старої форми дієслова *werden*, причому типова (*wurde*) та застаріла (*ward*) граматичні форми функціонують паралельно не лише у текстах автора загалом, а навіть в одному і тому ж реченні: *«Da* ***wurde*** *es heller in mir, und wie es heller in mir* ***wurde****, wich auch der glatte Fels zurück,* ***ward*** *trockener,* ***ward*** *gütiger* <…>*»* [19, с. 140].

Оригінальність та неповторність архітектоніки текстів німецького письменника підкреслюють незвичайні **субстантивні композити**: *die Vogelblume* «птахо-квітка», *der Vogelblumenschmetterling* «птахо-квітко-метелик», *die Baum-Augen* «дерево-очі / очі дерева», *der Zwillingsfluß* «річка-близнюк», *das Nichtfindenkönnen* (неспроможність знайти будь-що) [19, с. 157]. У казці «Der schwere Weg» [19, с. 138] Г. Гессе утворює композит із різних частин мови – *Schon-im-voraus-verstanden-Haben («все вже зрозуміло наперед»).*

Художньому мовленню письменника властивий прийом **повтору**, який використовується автором із різною метою: наприклад, для створення враження безкінечності та повного занурення читача у теплу атмосферу спогадів героя: *«Zum Glück habe ich, gleich den meisten Kindern, das fürs Leben Unentbehrliche und Wertvollste schon vor dem Beginn der Schuljahre gelernt,* ***unterrichtet von*** *Apfelbäumen, von Regen und Sonne, Fluß und Wäldern, Bienen und Käfern,* ***unterrichtet vom*** *Gott Pan,* ***unterrichtet vom*** *tanzenden Götzen in der schatzkammer des Großvaters»* [19, с. 197]. Зацитуємо ще один уривок із використанням фігури повтору: *«Jetzt kam nach einer kleinen steilen Steige das Tor der Stadt Faldum, das stand weit offen,* ***und kein Mensch war dort zu sehen****. Der Mann schritt hindurch, und seine Tritte hallten plötzlich laut in einer gepflasterten Gasse wider, wo allen Häusern entlang zu beiden Seiteneine Reihe von leeren, abgespannten Wagen und Kaleschen stand. Aus andern Gassen her schallte Lärm und dumpfes Getriebe,* ***hier aber war kein Mensch zu sehen****, das Gäßlein lag voll Schatten, und nur die oberen Fenster spiegelten den goldenen Tag»* [19, с. 118-119].

Наступний фрагмент слугує прикладом триразового повторення словосполучення *«es kam ein Tag»*, яке автор використовує з метою підсилення експресивного ефекту на читача: *«****Es kam ein Tag****, da standen lauter blaue Glockenblumen im Gras.* ***Es kam ein Tag****, da war plötzlich ein neuer Klang und Duft im Garten, und über rötlichem durchsonntem Laub hing weich und rotgolden die erste Teerose.* ***Es kam ein Tag****, da waren keine Schwertlilien mehr da»* [19, с. 144]. У процитованому реченні реалізується прикметний прийом мовотворчості письменника – **анафора**, тобто повтор слова чи словосполучення на початку речення.

Г. Гессе вдається до повтору для надання детальніших відомостей про певний об'єкт зображення (*«****Dort*** *war gut sein,* ***dort*** *war Wärme und liebes Behagen,* ***dort*** *summte die Seele tief und befriedigt wie eine wollige Hummel im satten Duft und Licht»* [19, с. 136]), тут маємо знову стилістичну фігуру анафору. Інверсія в даному реченні, триразове винесення на перше місце дейктичного слова *dort* підкреслює пейзажний опис краси місцевості.

Дуже цікавим є поєднання письменником двох фігур повтору – **анафори** та **епіфори** (повтор слова чи словосполучення в кінці речення), завдяки цьому створюється неповторний ритм та мелодика звучання речень, також збільшується ефект впливу на читача: *«Er fühlte wohl, nicht Sonne und Gestirne* ***waren seinesgleichen. Seinesgleichen war*** *Wind und Schnee, Wasser und Eis.* ***Seinesgleichen war****, was ewig scheint und was doch langsam schwindet, was langsam vergeht»* [там само, с. 133].

Герман Гессе використовує широку палітру стилістичних засобів, наприклад, **зевгму**: *«****König Yu verlor sein Reich und sein Leben****, und nicht*

anders erging es seiner Lieblingsfrau Bau Si, von deren verderblichem Lachen noch heute die Geschichtsbücher erzählen» [19, с. 229].

Німецький письменник також користується стилістичним засобом **синестезії**: *«Ein namenlos scheußlicher und* ***herzbeklemmender Geruch lag lau und zäh*** *über der ganzen Ebene»* [19, с. 101]. Даний приклад демонструє злиття нюхового й тактильного відчуттів – (*herzbeklemmender Geruch lag* ***lau*** *und* ***zäh***). У текстовій канві твору знаходимо також **порівняння**: *«Es hatte keine alte Zeit hinter sich, keinen alten Reichtum, es lief in diese rasche neue Zeit hinein* ***wie ein ungeduldiges Kind****, hatte die Hände voll Arbeit und voll Gold»* [19, с. 194]; *«<…> da ereignete sich etwas so ganz Unerwartetes, daß alt und jung mitten im Wort verstummten und* ***wie versteinert stehenblieben****»* [19, с. 244].

Експресивна маркованість лексем підсилюються автором за допомогою використання епітетів та стилістичних фігур: *«…er fühlte das Unwert seines vergeudeten und zerstörten* ***Lebens****…»* [19, с. 77]; *«Die furchtbare* ***Leere*** *und* ***Einsamkeit*** *aber, in welcher er mitten in seinem prächtigen Leben erstickt war, die hatte ihm ganz verlassen»* [19, с. 84]; *«Ich begriff, daß ich den Mann nicht rufen dürfe, und die Erkenntnis* ***der Wahrheit*** *überlief mich wie ein Frost»* [19, с. 63].

Так, у першому реченні це епітети *vergeudet* та *zerstört* – *змарноване* та *зруйноване* життя; у другому – *furchtbar* – *жахлива* пустка та самотність, далі – *prächtig* – *розкішне* життя; у третьому реченні це порівняння *überlief mich wie ein Frost*.

Продемонструємо на прикладі: *«Es entstand Wehklagen und* ***Entsetzen*** *in allen Häusern, aber keiner wagte sich zu widersetzen, und am Abend waren die Verbannten fort. Tags darauf wurden hundert andere verjagt, und viele weitere flohen* ***aus Todesangst****»* [20, с. 301]; *«****Drohungen*** *und* ***Flüche*** *schallten aus der Tiefe herauf, die Verurteilten* ***heulten*** *und wehrten sich mit Händen und Zähnen, einige sprangen auch freiwillig in den* ***Abgrund****, und in der Stadt verbreitete sich* ***Schweigen*** *und* ***Entsetzen****. Jedermann fühlte, welch verzweifeltes Unternehmen im Gange sei, und jedermann* ***zitterte*** *für sein Leben. Wer konnte,* ***entfloh*** *noch jetzt auf Schleichwegen, die Dableibenden zogen sich* ***angstvoll*** *in Häuser und Keller zurück»* [20, с. 301]. Зазначені приклади насичені маркерами негативних емоцій: *Wehklagen, Entsetzen, viele weitere flohen aus Todesangst, Drohungen und Flüche, heulten, Abgrund, in der Stadt verbreitete sich Schweigen und Entsetzen, verzweifeltes Unternehmen, jedermann zitterte für sein Leben, angstvoll, entfloh.*

Висновки. Проведене дослідження висвітлює основні проблеми у питанні мовного вираження простору в наративному тексті та доводить, що різні частини мови, як, наприклад, дієслова, просторові прислівники та прикметники, іменники і займенники відіграють важливу роль у вираженні просторових відношень в оповіданнях та казках Германа Гессе. Вибір автором конкретних мовних засобів зумовлений особливостями індивідуального стилю письменника, специфікою його мислення, психологічними факторами, а також внутрішньою мотивацією створення текстів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблематики вивчення концептуалізації простору в текстах малої прози Германа Гессе, але закладає перспективу досліджень особливостей концептуалізації художнього простору, вербалізованого в дискурсах авторів такого жанру.

Список літератури:

1. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты / Л. Г. Бабенко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 464 с.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе: очерки по исторической поэтике / Михаил Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художеств. лит., 1975. – 502 с.
3. Богданова І. Є. Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20-40 років XIX століття: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Євгеніївна Богданова. – Х., 2002. – 183 с.
4. Боронь О. В. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка / Олександр Вікторович Боронь. – К.: Агенство «Україна», 2005. – 152 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования: [монография] / Илья Романович Гальперин. – [5-е изд., стереотипное]. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
6. Іваненко В. А. Конструювання можливих світів в інтелектуальному романі Йена Бенкса: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Вікторія Анатоліївна Іваненко. – К., 2011. – 20 с.
7. Сдобнова С. В. Онірична парадигма в малій прозі Германа Гессе: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Германські мови» / Сдобнова Світлана Вікторівна. – Сімф., 2013. – 20 с.
8. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров // Текст: семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С. 227-284.
9. Лотман Ю. М. О понятии географического пространства в русских средневековых текстах / Юрий Михайлович Лотман // Труды по знаковым системам. – Вып. 2. – Тарту, 1965. – С. 34-42.
10. Обелец Ю. А. Темпоральная структура возможных миров художественного текста (на материале англоязычной прозы): дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Юлия Анатольевна Обелец. – О., 2006. – 240 с.
11. Федосєєва О. О. Поетика художнього простору в романах Г. Філдінга: дис. канд. філол. наук: 10.01.04 / Олена Олександрівна Федосєєва. – Д., 2008. – 184 с.
12. Фоміна С. Б. Концепт простору у фантастичному дискурсі: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Фоміна Світлана Борисівна. – Донецьк, 2011. – 20 с.
13. Чернейко Л. О. Способы представления пространства и времени в художественном тексте / Л. О. Чернейко // Филологические науки, 1994. – № 2. – С. 58-70.
14. Duden. «Grammatik der deutschen Gegenwartssprache» / Günter Drosdowski (Hrsg.). – 5. Aufl. – B. 4. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1995. – 865 S.
15. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2006. – 2016 S.
16. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Berlin, München: Langenscheidt Verlag, 2006, S. 193, 350, 678, 767, 1009, 1158.

17. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – Berlin; München: Langenscheidt KG, 2001. – 654 S.
18. Hesse H. Die schönsten Erzählungen / Hermann Hesse. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2004. – 455 S.
19. Hesse H. Die Märchen / Hermann Hesse. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006. – 288 S.
20. Hesse H. Sämtliche Werke in 20 Bänden und einem Registerband. B. 9: Märchen, Legenden, Ьbertragungen, Dramatisches, Idyllen / Hermann Hesse // Volker Michels (Hrsg.). – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001. – 678 S.

Губа Л.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

СЕМАНТИКА ПРОСТРАНСТВА В МАЛОЙ ПРОЗЕ ГЕРМАНА ГЕССЕ

Аннотация
В статье рассматривается семантика пространства в малой прозе немецкого писателя Германа Гессе. Было подсчитано частотность употребления лексем для обозначения пространства и пространственных отношений и установлено лексическую сочетаемость немецких пространственных предлогов с глаголами разных семантических групп в рассматриваемых текстах. Особое внимание исследования уделено анализу пространственных предлогов и наречий. Автор также определяет основные семантические признаки пространства в текстах рассказов и сказок Германа Гессе.
Ключевые слова: категория пространства, пространственная концептуализация, художественный текст, семантика пространства, пространственные отношения, Герман Гессе.

Guba L.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

SEMANTICS OF SPACE IN THE SMALL PROSE OF HERMANN HESSE

Summary
The article analyses the semantics of space in the small prose of the German writer Hermann Hesse. The frequency of using lexemes to denote space and spatial relations was calculated and the lexical compatibility of German spatial prepositions with verbs of different semantic groups in the given texts was established. The article focuses on the analyses of spatial prepositions and adverbs. The author also defines the basic semantic attributes of space in the texts of the stories and tales of Hermann Hesse.
Keywords: category of space, spatial conceptualization, literary text, semantics of space, spatial relations, Hermann Hesse.

УДК 821.161.2

ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА «КЛІТКА ДЛЯ ВИВІЛЬГИ»

Лаврусенко М.І.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Стаття аналізує постколоніальні концепти роману Володимира Даниленка «Клітка для вивільги». У ній досліджено особливості змалювання трагічної долі співачки Аліни Іванюк у радянському суспільстві. Розвідка коментує також специфіку зображення життя мистецької еліти Житомира 60-х років ХХ століття. Наголошено, що автор розвінчує колоніальну політику радянської влади, утверджує думку про свободу як головну цінність людського існування. Розвідка вказує на перспективність вивчення творів В. Даниленка в контексті постколоніального аналізу.

Ключові слова: Володимир Даниленко, роман, постколоніалізм, «житомирська прозова школа», письменники-вісімдесятники.

Постановка проблеми. Українська художня література, написана за часів незалежності держави, демонструє вільний погляд авторів на події та процеси нашого сьогодення й минулого. Вона вимагає до себе нових критеріїв оцінки, нових підходів до інтерпретації. Серед таких – постколоніальний аналіз/ підхід/ інтерпретація. Історія цього підходу доволі нова і стосується він, у першу чергу, тих культур, котрі мали колоніальне минуле і література яких написана мовами колонізаторів. М. Павлишин зауважує, що таке трактування постколоніалізму залишало поза увагою світової літературознавчої науки художню літературу народів Російської імперії (СРСР), Японії, Китаю [5].

Історія ж України і її літератури, зокрема, дає право стверджувати про наш довговіковий колоніальний статус. Тому літературні твори, написані за доби незалежності, – це вже абсолютно інші твори, вони демонструють несприйняття і заперечення тих цінностей, які плекала колоніальна епоха. М. Павлишин визначає два види колоніалізму – антиколоніалізм і постколоніалізм. Антиколоніалізм дослідник коментує як простий опір колоніальним ідеалам, що виявляється у намаганнях «на місце імперських («фальшивих») мітів поставити («правдиві») міти національного визволення... Постколоніальним можна вважати протистояння на рівні не простого заперечення колоніалізму й схвалення протилежного (як звичайно, нації), а на рівні усвідомлення. Постколоніальному ставленню притаманне використання досвіду як колоніального, так і антиколоніального, і розуміння відносности цих двох історичних структур. Постколоніальна свідомість зовсім не позбавлена політичної заангажованости, але їй притаманна схильність до плюралізму, толерантности, компромісу й іронії» [5].

Майстерність сучасного митця, який осмислює недавнє чи давноминуле своєї землі, виявляється у його вмінні мислити постколоніально, тобто демонструвати й опір колишній системі, й усвідомлювати суть її псевдокультурних вартостей.

До митців, чиї твори є зразками постколоніального мислення, варто, на наш погляд, віднести Володимира Даниленка. Книга письменника «Грози над Туровцем: родинні хроніки», яку складають повість «Сповідь джури Самойловича», роман «Клітка для вивільги», вісім оповідань, акцентує на свободі як найбільшій цінності людського життя, яку притлумлювали в українців довгі століття залежності від Російської імперії, а потім Радянського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Послуговуючись постколоніальним підходом, у пропонованій статті ми аналізуватимемо роман В. Даниленка «Клітка для вивільги». Творчість митця, як і твір, обраний нами для оцінки, не залишений поза увагою літературознавчої науки. Жанрово-стильові особливості твору окреслені в розвідках М. Гончарук [1], С. Єременко [3], В. Лиса [4], Ю. Сороки [6], Є. Стасіневича [7], В. Цвіліховського [8], О. Юрчук [9] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних наукових студіях, присвячених роману В. Даниленка «Клітка для вивільги», вказано на осуд автором радянської системи, котра перешкоджала вільній реалізації творчої людини, проте цілісний коментар особливостей постколоніального мислення автора у цьому творі наразі відсутній. Цей аспект проблеми й стане предметом нашої розмови у пропонованій роботі.

Мета статті. Головною метою нашої статті є окреслити постколоніальні акценти, на які робить наголос автор у своєму творі.

Виклад основного матеріалу. У центрі роману – розповідь дорослого сина Владика про понівечену радянською системою долю його талановитої матері Аліни Іванюк, що мала надзвичайний голос, батька – інженера-авіатора, якого за зв'язок дружини із дисидентами звільнили з роботи, творчої еліти Житомира 80-х років ХХ століття, життя яких було під постійним контролем спецслужб, а також про себе, про те, як оточення сформувало в ньому прагнення бути вільним.

Зауважимо, що події твору відбуваються переважно 1978 року, є ретроспекції в дитинство головної героїні Аліни Іванюк, у табірне життя Бориса Тена, фінальну крапку в романі оповідач ставить 2013 року, коли помирає його мати.

Концепт неволі як чинника руйнації людського життя автором розглядається на кожному часовому зрізі твору, в такий спосіб підкреслюючи агресивну політику радянської держави проти людини, котра має власну думку.

Протест колоніальній системі оприявлюється, насамперед, через долю перекладача Бориса Тена – Миколи Хомичевського. Герой ділиться зі своїми друзями із Туровця співачкою Аліною Іванюк і її сином Владиком спогадами про перебування в радянських концтаборах у 30-і роки XX століття. Але він не скаржиться на свою долю. У його оповідях – захоплення поведінкою тих людей, що в умовах несвободи не втратили власної гідності. Приклад духовного стоїцизму українця прокоментований героєм у вчинку професора-психолога Комарницького, який пішов із життя, стрибнувши за борт корабля, що віз його до місця ув'язнення. Микола Хомичевський говорить про безглуздість завдань, які дав цьому вченому генеральний комісар держбезпеки Генріх Ягода, – виробити рекомендації щодо стимуляції роботи політичних арештантів. Виконавши це прохання, Комарницький потрапляє в ще більш абсурдну ситуацію – убивши кохану, посадовець просить у нього фахової допомоги. Знання про злочин стає причиною арешту вченого. Врешті, перебуваючи під вартою, професор усвідомлює правоту власних слів: «Для ефективної роботи потрібна мотивація, стимули, любов до професії... Злякані, втомлені, принижені люди будуть працювати у чверть сили, а вільна людина, яка має перед собою мету, буде думати про роботу день і ніч» [2, с. 138-139].

Борис Тен наголошує на тому, що система винищувала не просто інакомислячих, а до того ще й талановитих людей. У приклад він ставить не себе, а простого хлопця Петруся Ходжія, котрий вмів гарно писати листи. Його талантом скористався начальник колимського табору Ларіон Пуговкін, щоб звабити Ганну Томей. Однак, коли дівчина приїхала у колимський табір і зустріла Петруся, вона зрозуміла, що він був автором листів. Це усвідомлення стало причиною смерті закоханих.

Обидві історії, які переповідає своїм друзям Микола Хомичевський, спрямовані на те, аби переконати, наголосити, що найбільший удар тоталітарна система спрямовує на суспільну еліту.

Ця теза прослідковується і в змалюванні мистецького середовища Житомира. Творча інтелігенція міста перебуває під постійним прицілом спецслужб. Це перекладач Борис Тен, журналіст Геньо Бакалець, учителька вокалу Аделіна Цибульська та ін., котрі приходять на мистецькі зібрання до Євгена Концевича. Через розповіді підлітка Владика автор повідомляє читачеві про стандартні схеми дії влади, аби зібрати інформацію про людей, які живуть не за радянськими стандартами, які вміють мислити, цінують свободу і не лукавлять задля вигоди. Письменник говорить і про крайні заходи, до яких вдавалися представники влади, – вбивства (Геньо Бакалець, який передав інформацію за кордон про знищення грамоти переможниці співочого конкурсу Аліни Іванюк офіцером міліції, був підступно вбитий, хоча офіційно його смерть коментувалася як самогубство).

В. Даниленко не ідеалізує людей мистецтва. І серед них були прислужники системи. Такими у творі постають Оксен Вохаба, який приніс пристрій для прослуховування розмов у будинок Концевича, Наталя Зух, котра повідомила органи влади про те, що її конкурентка і переможниця співочого конкурсу Аліна Іванюк читає дисидентську літературу. Оцінюючи поведінку цих героїв, письменник засуджує її, але водночас і виявляє своє розуміння їхніх вчинків як вчинків слабких, не впевнених у своєму таланті людей. У цьому зв'язку можна говорити про постколоніальне мислення автора.

Проблема свободи творчої особистості в романі В. Даниленка «Клітка для вивільги» пов'язана також з головною героїнею твору, матір'ю оповідача – Аліною Іванюк, яка мала феноменальний голос. Історії нищення таланту, проаналізовані вище, виписані в романі стисло, вони є штрихами-доповненнями до розлогої розмови про приреченість долі жінки, наділеної Богом надзвичайними вокальними даними. В. Лис зауважує: «Історія Аліни – відродження по-новому її таланту, утвердження себе, неминучість загибелі справжнього дару в тих умовах й знову ж таки вибір людського серед бездушності механічного життя, підпорядкованого ідеологічним нормам, – то історія людини і часу, невіддільного від поруху істинно живого» [4, с. 6].

Незвичайний талант дівчинки Аліни, що дуже рано втратила матір, не сприймало оточення. Люди дивувалися її таланту повторювати звуки природи, «розмовляти» з птахами і комахами: «Коли матері виповнилося п'ять років, за нею стали помічати всякі дивацтва. Вона не гралася з дітьми, а йшла до річки, залазила у верболози і годинами слухала, як співають птахи, а потім їх передражнювала. І досягла в цьому такої вправності, що коли співала різними голосами, птахи замовкали і сприймали її за пташку» [2, с. 95]. Баба Марина твердила, що «Господь дав йой цей голос для того, щоб вона просто спєвала, як жайворонок чи в'їтер» [2, с. 99].

Життєву драму пережила дівчина під час навчання в училищі культури, коли зголосилася співати в місцевому ресторані «Тетерів». Аліну звинуватили в антидержавній діяльності і готові були відрахувати з числа студентів через те, що вона виконувала пісні іноземних виконавців і одержала візитівку від директора Віденської опери. Під час допиту директора училища і представника спецслужб дівчина вела себе достойно. Вона відстоювала своє право займатися улюбленою справою: «Я робила те, що в мене найкраще виходить. Я ні в кого не крала і не зробила нічого такого, за що мені можна червоніти» [2, с. 121]. З того моменту про співочий дар дівчини знало село Туровець, де вона працювала бібліотекарем, і Скоморохи, де у військовій частині працював її чоловік Григорій.

Знайомство у Житомирі Аліни Іванюка і її сина Владика з Борисом Теном відкрило можливість талановитій жінці зреалізуватися. Новий несподіваний друг знайомить співачку-аматорку з учителем вокалу Аделіною Цибульською, яка приводить свою вихованку до перемоги у всеукраїнському співочому конкурсі. Однак паралельно з навчанням співу Микола Хомичевський долучає героїню до читання заборонених творів, приводить на зібрання творчої інтелігенції міста, що відбуваються в домі Євгена Концевича. Врешті нове оточення стає причиною виклику Аліни на допит до спецслужб, звільнення її та чоловіка з роботи і втрати можливості зробити вокальну кар'єру. Жінка втратила майбутнє, однак вона не

втратила гідності й поваги. Коментуючи розмову Аліни з капітаном міліції під час допиту, автор підкреслює таку рису, як стійкість насправді обдарованої людини. На розірваний диплом про перемогу в конкурсі співаків героїня зреагувала достойно: «Вона співала навпроти стола, а почорнілий від люті капітан натиснув на кнопку... Вхопивши за руку, прапорщик вів її довгими коридорами служби безпеки, а вона співала, голосно сміялась, і відлуння її сміху полохало застояну казенну тишу» [2, с. 229-230].

Та, що, за висловом баби Марини, мала «луджену горлянку», вміла переспівати вивільгу, потрапила в клітку радянської системи. Така логічна розв'язка чекала на людину, котра опиралася тоталітарним нормам, в Радянському Союзі. У розповідях Владика про майбутнє своєї матері і батька автор не порушує історичної закономірності розвитку подій в імперській країні. Найближче оточення відвернулося від Іванюків. А єдиним другом залишився льотчик Максим Корсаков, котрий був закоханий у співачку.

Наголосимо, що для письменника у всіх його творах, і в романі «Клітка для вивільги», зокрема, важливою є розмова про внутрішньо-психологічні переживання персонажів. На думку Яблонської, це властиве для художнього тексту митців житомирської прозової школи і покоління вісімдесятників загалом [10, с. 54]. Зауважимо, що історія стосунків Аліни й Максима у творі виписана В. Даниленком романтично і парадоксально. Через оповіді Владика читачеві відкривається розуміння того, що жінка була щасливою з Григорієм Іванюком, адже двічі стала матір'ю – мала сина й доньку. Але Аліна в особі чоловіка не мала поціновувача її таланту. Він жив своїми інженерними винаходами. Душа героїні потягнулась до льотчика Корсакова, бо він не просто любив її як жінку, він підтримував її мистецькі поривання. Кохання до шлюбної жінки, творчої, неординарної натури, коштувало чоловікові кар'єри і батьківщини. Героїв розділили тисячі кілометрів (Корсаков емігрує з Радянського Союзу до Австрії, а потім – до США), але й на цій відстані вони відчували одне одного й зуміли зберегти взаємну прихильність до останнього подиху. Автор утверджує думку, що справжні почуття, як і істинний талант, не зможе вихолостити жодна суспільна умовність. Непересічні особистості вміють жити, творити, кохати, відчувати себе вільними навіть в умовах несвободи. Про особливий духовний зв'язок цих людей буде розмірковувати оповідач уже в дорослому віці. Він із розумінням, без образ на матір, коментуватиме їхню любов. В епілозі уже дорослий Владик пояснить для себе раптову смерть найдорожчої людини – вона втратить сенс життя, коли відчує, що далеко за океаном зупинилося серце коханого чоловіка (він загине в авіакатастрофі, про що після похорону Аліни прочитає в новинах її син).

Історії життя людей, котрі понад усе цінували свободу, виписані в романі В. Даниленка «Клітка для вивільги», мають драматичні, а то й трагічні розв'язки. Однак доля одного героя – оповідача Владика – має позитивну перспективу. Г. Штонь твердить: «В романі «Клітка для вивільги» з книжки «Грози над Туровцем» мені імпонує позиція оповідача, яку займає підліток Владик. Він намагається триматися нейтрально до подій, що відбуваються навколо нього, і саме ця відстороненість і безпосередність надає його розповіді ефекту реалістичності» [1]. Виростаючи в оточенні творчих людей, для яких власна воля і незалежність нації була сенсом існування, хлопчик не перейняв колоніального мислення, яке виховувалося в радянській державі. В «Епілозі» роману дорослий оповідач розмірковує: «Життя моїх батьків було зіпсоване владою. Вони обоє були талановитими, але не скористалися своїм талантом. Їх перемолов радянський мотлох. Батьки мріяли про інше життя, але так і залишились у своєму житті й часі, в якому змагалися не тільки літаки, ракети, гелікоптери і танки, а й музика, література, живопис, кіно. І в цьому герці програв Радянський Союз, що мав літаки, швидші за літаки НАТО, але зазнав краху, бо система, яка не цінувала таких, як мати, батько, Максим Корсаков, і Борис Тен, була приречена на поразку» [2, с. 271]. Герой твердить, що з пам'яті людини має бути стертим те, що отруює життя, а, отже, і те минуле, що нищило свободу людини на нашій землі. Ці філософські сентенції представлені у внутрішньому мовленні оповідача. Вони є доказом його постколоніального мислення.

За слова М. Гончарук, під час обговорення книги В. Даниленка «Грози над Туровцем» дослідники наголосили на тому, що сильний, рішучий, розумний, благородний герой сьогодні потрібен українському суспільству. «І саме такий тип героя постає з книжки Володимира Даниленка «Грози над Туроцем», суголосної пробудженій від колоніального сну Україні» [1]. З цим висновком варто погодитися.

Висновки і пропозиції. Для творів, що складають книгу В. Даниленка «Грози над Туровцем», властива інтертекстуальність. Актуалізовані нами постколоніальні контексти роману «Клітка для вивільги» простежуються і в повісті «Сповідь джури Самойловича», і в оповіданнях «туровецького» циклу, що свідчить про перспективність аналізу творів автора в заявленому ключі.

Список літератури:

1. Гончарук М. Новий герой, що з'явився на руїнах імперії [Електронний ресурс] / Марина Гончарук. – Режим доступу до публікації: http://bukvoid.com.ua/ reviews/books/2015/01/01/132757.html
2. Даниленко В. Грози над Туровцем. Родинні хроніки (Першотвір)/ Володимир Даниленко. – Л.: Піраміда, 2014. – 370 с.
3. Єременко С. Пам'ятати про поразки і виховувати переможців. Історія українських родів у книжці Володимира Даниленка «Грози над Туровцем» / Світлана Єременко/ День. – 2014 – № 92.
4. Лис В. Драма і поезія туровецького розливу / Володимир Лис / Літературна Україна. – 2014. – 25 вересня (№ 36). – С. 6-7.
5. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія / Марко Павлишин. – Режим доступу до публікації: https://vpered.wordpress.com/2009/10/08/pavlyshyn-postcolonial-criticism-and-theory/

6. Сорока Ю. Про кінематографічність стилю Володимира Даниленка / Юрій Сорока / Літературна Україна. – 2014. – 5 червня (№ 23). – С. 3, 11.
7. Стасіневич Є. Буря в склянці води: грози не буде / Євген Стасіневич. – Режим доступу до публікації: http://zik.ua/news/2014/05/23/magichnyy_realizm_u_knyzi_volodymyra_danylenka_grozy_nad_turovtsem__prezentatsiya_u_lvovi_490613
8. Цвіліховський В. Володимир Даниленко: «Велика література – це джерело великих пристрастей»: інтерв'ю / Віктор Цвіліховський / Літературна Україна. – 2015. – 5 лютого (№ 6). – С. 4.
9. Юрчук О. Книжка «з годинником» / Олена Юрчук / Українська літературна газета. – 2014. – № 10(120).
10. Яблонська Н. М. Постмодерністський дискурс художньої прози Володимира Даниленка: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література / Н. М. Яблонська. – Тернопіль, 2017. – 194 с.

Лаврусенко М.И.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЙ ДИСКУРС РОМАНА ВЛАДИМИРА ДАНИЛЕНКО «КЛЕТКА ДЛЯ ИВОЛГИ»

Аннотация
Статья анализирует постколониальные концепты романа Владимира Даниленко «Клетка для иволги». В ней исследованы особенности изображения трагической судьбы певицы Алины Иванюк в советском обществе. Разведка комментирует также специфику изображения жизни художественной элиты Житомира 60-х годов XX века. Отмечено, что автор развенчивает колониальную политику советской власти, утверждает мысль о свободе как главную ценность человеческого существования. Разведка указывает на перспективность изучения произведений В. Даниленко в контексте постколониального анализа.
Ключевые слова: Владимир Даниленко, роман, постколониализм, «житомирская прозаическая школа», писатели-восьмидесятники.

Lavrusenko M.I.
Central Ukrainian V. Vynnychenko State Pedagogical University

POST-COLONIAL DISCOURSE OF THE NOVEL VOLODYMYR DANYELENKO «THE CAGE FOR VIVIL'GA»

Summary
The article analyzes the post-colonial conceptions of the novel «The cage for vivil'ga» by Vladimir Danylenko. In it explores the tragic fate of singer Alina Ivanyuk in Soviet society. The article also specifies the specifics of the life style of the artistic elite of Zhytomyr in the 1960s. It is emphasized that the writer condemnes the colonial politics of Soviet power, asserts the idea of freedom as the main value of human existence. The research points to the prospect of studying V. Danylenko's works in the context of post-colonial analysis.
Keywords: Volodymyr Danylenko, novel, post-colonialism, «Zhytomyr prosaic school», writers-eighties.

УДК 378.147

ЛІНГВІСТИЧНО-СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДВОМОВНОСТІ НА БАЗІ «МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ»

Лотфі Гаруді Г.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлюється білінгвізм, як багатоаспектний феномен мультикультурної освіти. За основу взято систему етнічних програм європейських країн. Багато уваги присвячено поведінці двомовної особистості в соціумі. Розкрито специфіку формування мови і мовлення вцілому за умов домінування білінгвального середовища. Проаналізовано багатогранність актуальної проблеми, а також її нормативно-правові засади, як основні фактори впливу. Доведено важливе значення лексичного підґрунтя формування пізнавальної діяльності в процесі розвитку мислення. Розглянуто факти важливості збереження самобутності культури мови, та її етносу. Поданий термін білінгвізму, оснований на досвіді багатьох вчених. Багато науковців ставлять під сумнів факт володіння другою мовою, та на якому рівні білінгв повинен розмовляти нею, щоб так називатись. Низка дисциплін розглядає вплив білінгвізму під кутом своєї перспективи вкладу у суспільство. Психологічне формування двох мов в одній свідомості є новим фактором сучасного суспільства. В поєднанні культурних особливостей різних мов з традиціями національних звичаїв підіймають велику кількість нюансів з якими навчальний процес свідомо має справитися. Надбання попередніх поколінь дає можливість і надалі мислити над поданою проблемою, та знаходити нові рішення. Дослідження стверджують наявність вродженої здатності формування лінгвістичних структур з раннього віку, що і підтверджує його автентичність. І зрештою, різке збільшення міграції людей призвело до популярності та необхідності етнічно-культурного виховання. Метою освіти – залишається забезпечити легке і продуктивне навчання, вказавши шлях до збереження національної самобутності найменшої нації і її мови, що і є завданням мультикультурної освіти.

Ключові слова: мультикультурна освіта, білінгвальна освіта, етнічні програми, міграція, двомовність, комунікативне середовище, мовні системи.

Постановка проблеми. Характерним для XXI ст. є процес інтенсивного вивчення такого своєрідного феномена, як білінгвізм. Новітньо-інформаційні та комунікативні технології при вивченні іноземної мови щоденно впроваджуються в сучасне і швидко прогресуюче суспільство, вносячи неабиякі зміни в його щоденне мовлення. Лексико-лінгвістичні особливості тієї чи іншої мови щодня стають нормою як окремо взятої мови, і невпинно вивчаються фахівцями в даних сферах чи культурах. Мова використовується як засіб спілкування між людьми, формує їх соціокультурне та міжкультурне відношення. Тоді, як іноземна мова, ще й служить засобом спілкування в соціально-побутовій та професійній сферах.

Останніми роками цікавість лінгвістів-науковців до білінгвальної освіти суттєво зростає. Білінгвізм постає важливим компонентом міжособистісного спілкування, є мовою суспільного функціонування в групах, та організаційно взаємодіє у високоосвіченому суспільстві в цілому. Щоб досягнути багатогранного розвитку своїх громадян, кожна держава, на різних етапах, надає особливої гостроти поставленій проблемі, у зв'язку з прагненням до саморозвитку і вдосконалення. Тому, важливість формування лінгвістично-дидактичних підходів та методів двомовності стає об'єктивною дійсністю. Великий інтерес науковців-дослідників до двомовності невпинно зростає. Безперечно «білінгвізм» як явище соціальної дійсності потребує клопіткого вивчення. На сьогодні це активно досліджується як питання суспільних змін соціуму.

Основою грамотного мовного спілкування є правильно лінгвістично-сформована лексика. Тому різноманітне порушення опанування системою лексики мови суттєво ускладнює будь-яке спілкування. Таким чином для дітей-білінгвів неабиякої важливості в розвитку їх лексичної сторони мовлення набирає мова. Від мовленнєвого розвитку залежить опанування двома, а нерідко і кількома мовами водночас. Отже, саме через це – актуальність двомовності посідає таке вагоме місце в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених у сфері двомовності намагалися дати чітке визначення терміну «білінгвізм» та окреслили його в лінгвістичному соціально-філософському аспекті. Даною проблемою займались такі науковці: Л.Т. Масенко, О.О. Тараненко, А.М. Окара, В.М. Труб, О.А. Сербенська, В.Д. Радчук, О.Б. Ткаченко, В.М. Демченко та інші. На даному етапі розвитку цивілізації білінгвізм безпосередньо став проблемою номер один практично для кожної країни світу, а не лише для найрозвинутіших.

Серед відомих вчених вагомою стала дослідницька думка лінгвістичних питань білінгвізму Е.К. Чернічкіной, і для універсальної граматики Н. Хомського, ідея про впроваджений мовний інстинкт С. Пінкера, та універсальний внутрішній код Н.І. Жинкіна.

Як наукова проблема «білінгвізм» почав своє формування ще в кінці XIX ст., проте як соціальне явище, сягає своїм корінням в античний світ. Феномен білінгвізму утворився внаслідок змішання мов завойовників з місцевими жителями, території яких були захоплені. Саме мовознавство, з розвитком лінгвістики кінця XIX ст. починає розглядати білінгвізм як предмет теорії мовознавства. В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, А.А. Потебня, Ж. Піанже обґрунтовували лінгвістично-методологічні основи двомовності. Таким чином помітний стає той факт, що від соціально-історичної області білінгвізм перейшов до лінгвістики і зараз вивчається як харак-

терна динамічна парадилема. Теорію спільності фонологічних і граматичних рис мов висунув А.Є. Карлінський. Ретельно описуючи мовні взаємодії, він вдало проаналізував як розвивалася думка від самої ідеї структури мови до теорії їх розвитку, виділив мовне змішання і його формальний прояв. Термін «білінгвізм» ще в XIX ст. використовували: В.А. Богородицька, І.А. Бодун де Куртене, В.М. Жирмунський, Є.Д. Поліанов, Л.В. Щерба і вперше, як лінгвістичний термін У. Вайнрайх [3, с. 22]. У. Вайнрайх [3] і Е. Хауген ґрунтовно обумовили основні ідеї теорії мовної взаємодії. Наукову значущість проблеми дослідження білінгвізму піднімали І.А. Бодуен де Курте, А.А. Потебня, В.А. Богородицький, Л.В. Щерба, Н.І. Жинкин. Вищесказане являється першою спробою словесно окреслити поняття білінгвізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що тему білінгвізму розглядала та досліджувала велика кількість вчених-науковців, це питання залишається недостатньо вивченням в аспекті лінгвістики. Отже, ми розуміємо, першочергове місце при вивченні білінгвізму посідає мовленнєва база мовця, його лінгвістична здатність мислити в процесі засвоєння паралельної мови. За останні роки дослідження проблеми двомовності виявило низку переваг, доведено ряд недоліків цього особливого феномену, а також ведеться праця над їх усуненням на шляху до успішного оволодіння мовами.

Мета статті. Головною метою даної статті є інтерпретація особливих лінгвістично-соціальних підходів до білінгвізму. Обґрунтування причин його формування в процесі засвоєння кількох мов одночасно, здійснення аналізу сучасного стану білінгвальної освіти. Ця робота уточнює доробок фахівців-лінгвістів, з'ясовує сутність впливу багатьох факторів як зовнішніх так і внутрішніх, спрямовуючи їх погляд на розкриття нових можливостей, які вже сьогодні застосовуються на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Білінгвізм, будучи багатоаспектним явищем, вивчається низкою різноманітних наук. У своєму власному трактуванні його розглядає лінгвістика, соціолінгвістика, соціологія, філософія, психологія, політологія і навіть логопедія. У співвідношенні мови і культури багатомовність є доволі таки актуальною проблемою.

Лінгвістика вивчає білінгвізм, як дане явище, що має зв'язок з текстом; соціологія цікавиться його місцем в поведінці двомовної людини або ж групи людей в соціумі; психологія характеризує білінгвізм під своїм кутом зору механічного виробництва мови, а психолінгвістика займається сукупністю його психологічних і соціологічних рис. Логопедія вивчає своєрідний вплив двомовності на звуко-вимову та формування мовлення білінгва в цілому. Вважають, що саме через це явище перелічені науки мають безпосередній зв'язок з двомовністю. Багато науковців характеризують білінгвізм по-своєму. Ю.Д. Дешерієв [6] вважає двомовність вільним володінням двома мовами. Схоже висловлюється В.А. Аврорина: «Двомовність слід визначати як однаково вільне володіння двома мовами. Інакше кажучи, двомовність починається тоді, коли ступінь знання другої мови наближається впритул до ступеня знання першої» [1, с. 54]. Схожі погляди розділяє Т.А. Бертагаев [2] та ін. У. Вайнрах [3], В.Ю. Розенцвейг [14], Е.М. Верещагін [4], мають інше розуміння двомовності. Вони вважають поперемінне користування двома мовами – двомовність, а осіб – двомовними. Рівень володіння мовами при тому не вказується. У. Вайнрах стверджує, що білінгвізм – це вміти говорити двома мовами, поперемінно використовуючи ту, яка підходить до мовного середовища [3, с. 22]. Думка А.А. Леонтьєва полягає в тому, що білінгв має уміти здійснювати мовну діяльність, при чому користуючись мовними засобами не лише однієї мови, а двох, в залежності від соціального середовища, мети спілкування, проінформованості про співрозмовника і тому подібне [12, с. 252]. Окремі лінгвісти вірять, що білінгвізм має місце тоді, коли мовець абсолютно досконало володіє двома системами мов, і в нього не існує межі між рідною і набутою мовами – це і вважається досконалою двомовністю. В.М. Ярцевої точка зору свідчить про «здатність окремого індивіда або народу в цілому або його частини спілкуватися на двох мовах» [16, с. 5], тобто лише порозумітися на побутовому рівні. До необов'язковості рівнозначного володіння мовами схиляється і А.Є. Супрун. Він розуміє двомовність як «можливість володіння носієм одної мови іншою мовою в різній мірі, а отже і можливість двомовності різних ступенів» [15, с. 7]. Загалом лінгвісти вважають, що двомовність має місце тоді, коли мовець в стані висловити свої думки, а також зрозуміти дану йому інформацію на двох мовах. Розглядаючи проблему білінгвізму в межах мовної діяльності, а цим займався А.А. Монтьев [11], А.А. Залевская [8], та ін. було зазначено важливість наявної мотивації при оволодінні другою мовою. Велику роль відіграє спадкова здатність структур мозку при паралельному освоєнні другої мови. Вміння вичленовувати і об'єднувати словесні сигнали, ефективно їх зіставляти відповідно до законів роботи мозку, а також вміти створити різноманітні форми узагальнення. Загалом існує вроджена можливість людини будувати лінгвістичні структури.

Слід зазначити фундаментальний генезис функцій мови при білінгвізмі. Специфіка виражається в тому, що процеси формування мов є різними, та попри те, вони стимулюють одна одну; є тісно взаємопов'язані. Потреба спілкування двома мовами породжує інтерференцію, а саме граматичні змішання при висловлюваннях своєї думки, що Ж.П. Раку відзначає, поряд із існуючими твердженнями про двомовність [13, с. 157].

Із посиленням міграції, все частіше суспільство звертається до питання мультикультурної освіти, яке і стало актуальним у вирішенні питання цілісності обидвох мов при білінгвізмі. В Європі таку освіту, ще називають громадянською. Вірять, що ця система забезпечить реалізацію основ етнокультурного навчання. І.Д. Дмитрієв стверджує, що мультикультурна, вона ж багатоетнічна освіта без сумніву «важлива і актуальна частина освіти, але вона маючи за свою благородну мету сприяє створенню гармонії між етнічними та національними групами» [7]. В сучасному світі як міжкультурні, так і міжетнічні взаємодії основані на мові і тому так актуальні для розвитку мультикультурної освіти, яка є складовою інтеграційно-трансформаційного процесу сучасного суспільства. Багато факторів

мультикультурної освіти заставляють вчених проаналізувати закономірності розвитку мовлення та мови. Обстежуючи двомовних дітей, дійшли до висновку, що білінгви мають значно вищий рівень сформованих семантико-синтаксичних відношень. На думку Н.В. Імедадзе [9] дитина до 3 років змішує дві мови, потім починає їх чітко відокремлювати.

Досліджуючи мовленнєвий розвиток М.Г. Хаскельбергер виділяє такі особливості білінгва: пізніше опанування мовою; словниковий запас мов на порядок менший, ніж в однолітків, при цьому сума лексикону переважає; часто відсутня система навчання; проблеми з письмом; проблеми з граматикою; скорочення часової перспективи; порушена здатність усвідомлювати власну поведінку; емоційні труднощі; нездатність завершити розпочате.

Незважаючи на ряд негативного впливу двомовності вчені-лінгвісти стверджують, що позитиву більше і мовний досвід багатший, що сприяє розвитку та мотивації. Якщо розглядати лексичний розвиток білінгва, то слід підкреслити, що лише при наборі достатньої кількості словесного запасу поступає сигнал до можливості будувати зв'язки між словами, спершу спонтанним, а згодом послідовним, методом згідно схем, вдосконалюючи лексико-граматичне підґрунтя обох мов. Розвиток словника має тісний зв'язок з розвитком мислення, з психічними процесами особи, та розвитком усіх компонентів мови. Важливим фактором розвитку мовлення є спілкування [10, с. 3]. При формуванні лексики відбувається процес засвоєння і уточнення слова. А.А. Леонтьєв виділяє такі компоненти значень слова: денотативний, понятійний, конотативний, контекстуальний.

По мірі розвитку мислення лексика збагачується і систематизується, тому формування лексики так тісно пов'язане з процесом словотворення, що визначає лексичний рівень мови. Причому, успішна диференціація білінгвом лексико-семантичних ознак мови характеризує його рівень володіння мовою. Словесне ототожнення має вплив не лише на розвиток мови, але і формує пізнавальну діяльність, що є одиницею мовного мислення на думку Л.С. Виготського [5].

Наше вивчення даної проблеми показує розходження думок багатьох вчених, проте стверджує доцільність запровадження такого навчання паралельно з вдосконаленням психічних функцій пізнавальних здібностей білінгва разом з освітнім процесом формування мови, який повинен бути заснований на ґрунтовному системному підході. Завданням мультикультурної освіти є не лише якісно навчити мови, а й скерувати білінгва на шлях до правильного її розуміння, формування висловлювання у певних мовних ситуаціях.

Висновки. Можна зробити такий висновок, що мова і культура нероздільно співіснують у суспільстві, а білінгвізм є актуальним для багатьох наук, зокрема для лінгвістики, соціології, філософії, психології, педагогіки, політології, особливо логопедії, та багато інших. Хоча кожна наука має свої параметри щодо вивчення двомовності, та все ж отримані результати досліджень будь-якої сфери білінгвізму доповнюють своїми знаннями іншу, сприяють глибшому розумінню цього складного феномена. Тому, розроблення методик дослідження лінгвістично-соціального аспекту білінгвізма, а також їх впровадження у життя стало актуальним питанням, що потребує невідкладного вирішення. В своєму аспекті, білінгвізм не лише культурне надбання того чи іншого народу, але й являється його економічною та політичною проблемою.

Список літератури:

1. Авророрін В.А. Роль рідної та тосійської мов в культурному піднесенні народів півночі // Известия АН СРСР. Відділення літератури і мови. – Т. XXXII. Вип. 6. – М., 1973, с. 503-512.
2. Бертагаєв Т.А. Білінгвізм і його різновиди в системі вживання / Т.А. Бертаев // Проблеми двомовності і багатомовності. – М., 1972; Білінгвізм в теорії і практиці / Под ред. З.У. Блягоза. – Майкоп: Вид-во АМУ, 2004; Блумфілд Л. Мова // М.: издат. «Прогрес» 1968.
3. Вайнрайх У. Одномовність і багатомовність // Нове в лінгвістиці. Вип. 6. М.: Прогрес, 1972. – С. 25-60.
4. Верещагін Е.М. Психологічна та методична характеристика двомовності (білінгвізму). М.: Изд-во МГУ, 1969.
5. Виготський Л.С. Мислення і мова / Зібрання творів. – М., 1982 (Т. 2); Виготський Л.С. Думка і слово // Виготський Л.С. Мислення і мова. М., 1996.
6. Дешерієв Ю.Д. Соціальна лінгвістика // издат.: Наука, 1977 р.
7. Дмитрієв І.Д. Монокультурнисть как дидактический принцип / Г.Д. Дмитриев // Педагогіка. – 2000. – № 10 – С. 38-46.
8. Залевская А.А., Медведєва І.Л. Психолингвистические проблеми навчального двомовності. Твер, 2002.
9. Імедадзе Н.В. Управління процесом оволодіння другою мовою // Хрестоматія з вікової та педагогічної психології / За ред. І.І. Ільясова, В.Я. Ляудіс. М., 1984. – С. 235-239.
10. Лалаева Р.І., Серебрякова Н.В. Формування лексики та граматичного ладу у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. – СПб., 2001.
11. Леонтьєв А.А. Мова, мова, мовнв діяльність. – М., 1969.
12. Леонтьєв А.А. Пмихолингвистические одиниці і породження мовного висловлювання. Вид. 3-тє, стереотипне. – М.: КомКнiга, 2005.
13. Раку Ж.П. Псіхогенезіс мовив змішаних комунікативних середовищах // Монографія. Кишинів, КДПУ, 2008.
14. Розенцвейг В.Ю. Основні питання теорії мовних контактів // Нове в лінгвістиці. В'ю. 6. М.: Прогрес, 1972.
15. Супрун Л.Є. Лекції з мовознавства. – Мінськ, 1971.
16. Ярцева В.М. Розвиток національної літературної англійської мови. М. Наука. 1969 р.

Лотфи Гаруди Г.С.
Национального университета «Львовская политехника»

ЛИНГВИСТИЧЕСКО-СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДВУЯЗЫЧИЯ НА БАЗЕ «МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ»

Аннотация
В статье освещается билингвизм, как многоаспектный феномен мультикультурного образования. В основе лежит система этнических программ европейских стран. Много внимания посвящено двуязычной личности в социуме. Раскрыта специфика формирования языка и речи в целом в условиях доминирования билингвальной среды. Проанализированы многогранность актуальной проблемы, а также ее нормативно-правовые основы, как главные факторы влияния. Доказано важное значение лексических основ формирования познавательной деятельности в процессе развития мышления. Рассмотрены факты важности сохранения самобытности культуры речи, и ее этноса. Представленный билингвизм, основанный на опыте многих ученых. Поставлен под сомнение факт владения вторым языком, и на каком уровне билингв должен говорить на нем, чтобы так называться. Ряд дисциплин рассматривает влияние билингвизма под углом своей перспективы вклада в общество. Психологическое формирования двух языков в одном сознании является новым фактором современного общества. В сочетании культурных особенностей различных языков с традициями национальных обычаев возникает большое количество нюансов с которыми учебный процесс сознательно имеет справиться. Достижения предыдущих поколений дает возможность и в дальнейшем мыслить над существующей проблемой, и находить новые решения. Исследования утверждают наличие врожденной способности формирования лингвистических структур с раннего возраста, и подтверждают его подлинность. Наконец, резкое увеличение миграции людей привело к популярности и необходимости этнокультурного воспитания. Целью образования – обеспечить легкое и продуктивное обучение, указав путь к сохранению национальной самобытности меньшин и ее языка, что и является задачей мультикультурного образования.
Ключевые слова: мультикультурное образование, билингвальное образование, этнические программы, миграция, двуязычие, коммуникативная среда, языковые системы.

Lotfi Ghahrodi H.S.
National University «Lviv Polytechnic»

LINGUISTIC AND SOCIOLOGICAL STUDY OF BILINGUALISM ON THE BASIS OF «MULTICULTURAL EDUCATION»

Summary
The article reflects bilingualism as a multidimensional phenomenon of multicultural education. The system of ethnic programmes of European countries is taken as the basis. Much attention is devoted to the behaviour of the bilingual person in the social environment. The specificity of formation of the language skills in conditions of the bilingual dominance are reviewed. Different facets of bilingualism and the related legal regulatory framework are analyzed as the main factors of influence.The relevance of the lexical basis in the formation of cognitive activity as well as its development in the process of thinking is proved to be rather essential. The definition of the term of bilingualism presented in the article is based on the experience of many scientists. Many scholars question the fact of the second language possession; and there is no unanimous opinion as to the level of the second language competence a bilingual should have to be called a bilingual. A number of disciplines like linguistics, sociology, philosophy, psychology, phonetics, speech therapy and many others are looking at the bilingual influence and its contribution for the life of society from their own point of view. The psychological formation of two languages in one mind is shown as a new factor in modern society. Combining the cultural peculiarities of different languages with the traditions of national customs raises a great deal of nuances with which the educational process must deliberately cope. The achievements of previous generations allow us to continue to think over the problem and find new solutions. The research states inborn ability of people to be capable of forming linguistic structures from the early age. A sharp increase in the migration of people has led to the popularity and the need for ethnic-cultural education. The goal of education remains the same – to provide easy and productive learning, indicating the path to preserving the national identity of the smallest nation and its language, which is the task of multicultural education.
Keywords: multicultural education, bilingual education, ethnic programs, migration, bilingualism, communicative environment, language systems.

УДК 82-94:94(100)«15»

РОЗВИТОК ХРОНІКАРСТВА В ДАВНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Малинка М.М., Александрович Т.З.
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті досліджено розвиток хронікарства, зокрема появу «Українського хронографа», від часів Київської Русі до XVI ст. та його взаємозв'язок з європейським літературним процесом. Стверджено, що вже в добу Київської Русі простежуються державницькі прагнення українців бути на рівні з іншими націями як у військовій справі, так і в культурному розвиткові. Перекладні пам'ятки, які набули свого поширення в той час, стали просвітницьким руслом світової історії, адаптованої до національних потреб, а власна давньоукраїнська література, доповнюючи іноземну пізнавальними повідомленнями з рідної минувшини, сприяла піднятгю духовності співгромадян. Підкреслено, що матеріал «Українського хронографа» першої редакції став основою для 2 і 3 редакцій «Хронографа», «Хроніки» Теодосія Софоновича, «Київського Синопсису», «Густинського літопису», «Келійного літописця» Дмитра Туптала. Це дозволило українцям мати цікаву самобутню національну хронікарську традицію європейського зразка, що вкотре продемонструвало культурну рівність з іншими країнами нашого давнього письменства.

Ключові слова: Європа, Київська Русь, Османська імперія, перекладні пам'ятки, Україна, хронограф.

Постановка проблеми. Історія нації найяскравіше постає зі сторінок літописів або хронік. Це дозволяє донести до нащадків звичаї, традиції, героїчні звитяги, сподівання, прагнення, бачення народом свого історичного майбутнього, а також через збереження оповідей про невдалі походи чи вчинки можновладців уберегти прийдешні покоління від помилок, що можуть дорого коштувати державі. Такою є історія зародження та становлення нашої нації в українському хронікарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно, ця тема широко досліджувана у вітчизняному літературознавстві й історіографії. Зокрема у працях А.Н. Попова [13], С.П. Розанова [14], Д.С. Лихачова [9], О.В. Творогова [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте кожне покоління науковців намагається дати власні відповіді на одвічні запитання, котрі хвилюють людину: дуалізм людської природи, відмінність між добром і злом, причина виникнення любові і ворожнечі, відданості і зради, релігійні питання тощо. Тому тема історичного поступу становлення українців як нації залишається актуальною і сьогодні.

Мета статті. Саме розвитку хронікарства в Україні від часів Київської Русі до XVI ст., зокрема появі «Українського хронографа», та показу його взаємозв'язку з європейським літературним процесом присвячено дану розвідку.

Виклад основного матеріалу. Уже в добу Київської Русі простежуються державницькі прагнення українців бути на рівні з іншими націями як у військовій справі, так і в культурному розвиткові. Так, київські князі Аскольд і Дір вели перемовини з європейськими правителями щодо миру, мілітарної співпраці тощо. Не менш вагомою складовою становлення української державності було прийняття нової релігії – християнства – та пов'язана з цим поява «культурних перекладних пам'яток релігійного змісту, які ставали каталізатором» [2, с. 605] для власної національної літературної діяльності. У такий спосіб потрапляли в українське письменство Біблійні Книги («Апостоли», «Псалтир», житія), літературні збірники світського характеру «Фізіолог», «Бджола», болгарський «Шестоднев» Іоанна Екзарха, історіографічна пам'ятка «Історична Палея», перекладні повісті про Олександра Македонського, про Трою, Варлаама та Йоасафа тощо. Як зазначає сучасний вітчизняний медієвіст Г. Нудьга, «література тих часів була майже культовою і формою та змістом відповідала завданням пропаганди християнської віри, і була переважно перекладною» [12, с. 9]. Перекладні пам'ятки, поєднавши в собі чужоземне начало й національну народну творчість, уводили християнське віровчення й ідеологію в етнопсихологію українців як питомо необхідне рідне народові світосприйняття, а не насаджене із князівської ласки чужоземне вчення. Крім того, поширення письменства чужоземного походження в нашій літературі вносило в національну книжність теми, ідеї, сюжети з культурних здобутків інших держав, розширюючи в читачів світогляд. Так українська давня культура «входила до європейської культурної спільності, найбільш широкої, і водночас – до православно-слов'янської» [10, с. 8]. Запозичуючи візантійсько-болгарські літературні пам'ятки, наші книжники не просто перекладали, а трансплантували їх відповідно до національних потреб. З появою «Повісті минулих літ» Нестора, «Слова про похід Ігорів», «Закону і Благодаті» митрополита Іларіона розпочинається самостійна творчість давніх письменників. У їх працях викладено концепцію давності нашого народу, що виводиться в літописному зводі з біблійного періоду, та незалежності від патронату Візантії чи Риму українського християнства, так званого «київського християнства». Національні пам'ятки висвітлювали власну ідейно наснажену історію для утвердження і виховання самосвідомості народу, збереження «генетичного коріння», культу слави предків. Таким чином, перекладна зарубіжна творчість стала просвітницьким руслом світової історії, адаптованої до національних потреб, а власна давньоукраїнська, доповнюючи іноземну пізнавальну літературу повідомленнями з рідної минувшини, сприяла піднятгю духовності нації.

Одне із провідних значень для культурного збагачення народів відводиться збірникам, що включають у себе розповіді з історії створення світу, таким способом передаючи досвід попере-

дніх поколінь, культурні здобутки. Ці пам'ятки закріпилися в світовій книжності під назвою «хроніка», а в національній – «хронограф» (грец. «часопис»), пройшовши довгий період свого становлення і входження в літературну творчість.

Першим таким компілятивним твором в Україні можна вважати «Хронограф за великим викладом» (XI ст.), що уклали в Києві за часів Давньокиївської держави [Див.: 1, с. 479]. На жаль, текст твору не зберігся. Проте його можна відтворити на основі пам'яток, що запозичували з нього матеріал, зокрема «Хронографічної Палеї», та «Хронографа Троїцького». «Хронограф за великим викладом» увібрав у себе й римський матеріал із «Хроніки Іоанна Малали»: оповідання про прапредків італійської державності Ромула і Рема, про полководців Юлія Цезаря та Октавіана Августа. Складався він із оповіді «всесвітньої історії» від часів Навуходоносора і до часу правління імператора Романа, а в кінці вміщені відомості про хрещення Русі. Його можна вважати початком національної компілятивної, а надалі і самостійної української хронографічної традиції [15, с. 22].

Пізніше на основі вже згаданого вище «Хронографа за великим викладом» створюються два своєрідні види компілятивних хронографічних збірників – «Хронограф 1262 року» («Жидівський хронограф», «Хронограф XIII ст.») та протограф «Елінського та Римського літописця» (гіпотетично укладеного в той же час), що запозичили як оповідний матеріал, так і канонічну канву жанру.

Ще одним хронографом на місцевому ґрунті, який зберігся до наших днів, вважається компілятивний звід під назвою «Еллінський і римський літописець», відомий у двох редакціях – першій (XIII ст.) та другій (друга половина XV ст.), які, на думку сучасних медієвістів (зокрема Олега Творогова), відносяться до спільного протографа [6, с. 121]. Поки що можна лише гіпотетично відносити цю пам'ятку до національної літературної скарбниці, адже існує багато позицій щодо її грецького чи російського походження. Так, Дмитро Лихачов зараховує її до новгородського письменства завдяки наявності в одному зі списків твору низки новгоризмів [Див.: 8, с. 109]. Однак це єдиний аргумент дослідника, а цього недостатньо для впевненого віднесення пам'ятки до суто російської творчості. Імовірним місцем створення твору може бути наш Волинський край, де існував цілий хронікарсько-літописний осередок і де жваво творилася книжна творчість. Крім того, «Еллінський і римський літописець» гіпотетично міг уходити до «Хронографа» – рукописного збірника XV ст., в якому серед інших світських творів було вміщено і «Слово о полку Ігоревім», існування якого «підтверджується документальними даними» [3, с. 427]. Проте варто стверджувати про спільнослов'янське походження даної хронографічної компіляції як продукту східнохристиянської металітератури. Саме це пояснює широку географію поширення цих історіографічних пам'яток та їх сегментів в українсько-білорусько-литовській та російській давній книжності. Джерелом для даного «Літописця» є матеріал із «Хроніки всього світу» Іоанна Малали з Антіохії, що містить значний пласт давньогрецького міфоепосу. Закінчується дана історіографічно-літературна компіляція виписками з твору Георгія Амартола: у першій редакції повідомленням про смерть імператора Романа (988 р.), а в другій оповідь продовжується до Мануїла Палеолога (роки правління 1391-1425) [16, с. 3].

З кінця XV століття ускладнилася геополітична ситуація в Європі: намагання ісламської Османської імперії завоювати християнський світ призвело до необхідності духовної мобілізації європейців. Складні суспільно-політичні та конфесійні дискусійні процеси у західній частині нашої країни стали основою для патріотично наснаженої творчості. Культурно-політичні змагання українців із колонізаторами «йшли щоб вивищити Україну до політичного рівня чи корони Польської чи Князівства Литовського у складі Річі Посполитої» [18, с. 16] і ідейним рупором цього визвольного руху була книжна творчість.

Становлення ренесансного антропоцентричного світобачення на противагу середньовічному теоцентризмові стало причиною поглиблення в мистецтві людиноцентричної концепції, «розуміючи історію в дусі ренесансного гуманізму як наслідок діянь видатних особистостей» [7, с. 14]. Адже лише дієва особа може мечем обороняти рідну землю, своїми вчинками демонструвати приклад для наслідування. Проте відхилення значущості церкви для суспільного життя Європи, єретичні і реформаторські рухи – все це свідчило не лише про загрозу християнському світові від азіатів-загарбників, а й про спад людської духовності. Тому першочерговим завданням доби було, згідно з ученням голландського гуманіста Еразма Роттердамського, прищеплення і виховання в людини глибокого розуму в поєднанні з духовною чистотою [7, с. 19]. Потрібен був цивілізаційний поступ для зростання нації як в інтелектуальній, так і в морально-духовній сферах. У європейській історіографії у цей час створюються «Трактат про дві Сарматії» (1517) Матвія Мєховського, «Хроніка всього світу» (1551) Мартина Бєльського, «Про діяння Владислава, короля Польщі та Угорщини» (1592) Філіпа Буонакорси-Каллімаха, латиномовна «Хроніка чудес» Конрада Лікостена (1557), «Церковні літописи» Цезаря Баронія та ін., в яких опрацьовується поняття праісторії народу, його предковічності, культ слави предків.

Про всеєвропейськість цього цивілізаційного поступу свідчила і поява в згаданий час (під впливом візантійських хронік, після падіння Константинополя (1453) під натиском Османської імперії) у турецькій літературі своєрідних національних історіографічних збірників – «таріхів» (дата, хронограма, літопис). За складом, сюжетним матеріалом їхні пам'ятки подібні до хронографів, адже оповідь ведеться про світові історичні етапи розвитку суспільства, починаючи від створення Адама, але увага акцентується на ісламській минувшині, веденні на історичну сцену Османської династії [Див.: 4, с. 113].

Аналогічні культурно-політичні пошуки відбувалися і в Україні, більшість земель якої в XIV-XVI століттях перебували під патронатом тодішньої Польсько-Литовської держави. Особливо пожвавлюються взамозв'язки нашої культури зі світовими після падіння Константинополя, через що «починає стиратися грань між візантійсько-слов'янською і «латинською»

спільнотами і починає формуватися нова всеєвропейська літературна спільність, заснована на позаконфесійних підвалинах» [10, с. 75]. Однак «зробивши ухил у бік європейської освіченості, Україна водночас чіпко трималася консервативного курсу, тобто продовжувала консервувати давню духовність» [19, с. 44]. Це стосується й книжності, що творилася за традицією Києворуської доби. Другою причиною стає те, що з більшою інтенсивністю розвивають творчість монастирські літописні центри (Перемишль, Луцьк, Острог, Володимир-Волинський, а особливо Супрасль), спрямовану на піднятя української самосвідомості простих людей, шляхти і формування таким чином прагнення та розуміння потреби визволення і відродження. З'являються Супрасльський список західноруських літописів, «Хроніка Супрасльської лаври», а в XVII столітті – «Густинський літопис» тощо. Проте особливу вагу для національного письменства має «Український хронограф», відомий у раніших наукових розвідках як «неподілений на глави» [13, с. 1], «західноруської» [14, с. 2] чи «південноросійської редакції» [11, с. 35], а нині розглядається як «український хронограф 1 редакції (XVI ст.)», «хронограф українсько-білоруської редакції» [5, с. 753]. Дана історіографічно-літературна пам'ятка була створена на основі найдавнішої редакції «Хронографа» Пахомія Логофета (1442), «Хроніки Мартина Бєльського» та, частково, матеріалу російського хронографа першої редакції (1512 року), з яким походили з одного першоджерела.

Фактично форма твору стала й продовжує літературні хронікарсько-літописні традиції Київської Русі. І це не дивно, адже XVI ст., час створення цієї пам'ятки, в національному письменстві – перехідна доба від Середньовіччя до Нового часу, який визначається Й. Хьойзинґою «пізнім Середньовіччям» [17, с. 212]. Д. Лихачов конкретизує його ознаки зверненням до тем, ідей княжих часів, що є стилем другого монументалізму [9, с. 100], «коли література немов знову повернулася до принципів монументального історизму XI-XIII ст. з його прагненням охопити і відобразити хід світової історії, побачити в кожній історичній постаті втілення тих чи інших суспільних якостей – позитивних чи негативних» [9, с. 101].

Цікавим є питання часу написання та авторства твору. Автор був людиною духовною. Завдяки показові історії на прикладах діянь і проявів моральних духовних і світських чеснот осіб, у хронографі впроваджується, на нашу думку, аристотелівська концепція про людину як активний суб'єкт творення історії. Ці ідеї розвивали гуманісти. Крім того, редактор твору надає перевагу формі «Еллінського і римського літописця другої редакції» у поєднанні з тим самим твором першої редакції. У такий спосіб у тексті нашого хронографа співіснують християнські і поганські герої, що є однією з ознак світогляду ренесансного гуманізму.

Підтримуючи думку першого видавця нашого хронографа С.Розанова, про час появи твору – 1553-1554 рр. [14, с. 4], можемо стверджувати про завершення його укладання в середині 50-х рр. цього ж століття. Адже одним із джерел матеріалу про західноєвропейську минувшину була «Хроніка Мартина Бєльського», яка побачила світ 1551 року, а в середині 50-х рр. XVI століття з'явився так званий Никонівський літописний звід, що запозичував відомості з нашої історіографічної пам'ятки. Отож, час написання хронографа припав на складну історико-політичну ситуацію, що характеризувалася спадом духовності серед мас, експансією католицької Польщі. Тому хроніст-редактор виступає активним церковно-громадським діячем, впроваджує тезу, що церква має використовувати весь досвід, навіть нехристиянський, задля християнського морально-просвітницького впливу на ерудованого читача.

Висновки і пропозиції. Така активна позиція, виражена в творі, була на часі, бо і Україна, і Європа потерпали від загрози загарбання Османською імперією. Тематично-ідейна традиція твору продовжилася і надалі в національному різножанровому письменстві, що потребує ще досліджень. Матеріал даної історіографічно-літературної пам'ятки першої української редакції став основою для 2 і 3 редакцій «Хронографа», «Хроніки» Теодосія Софоновича, «Київського Синопсиса», «Густинського літопису», «Келійного літописця» Дмитра Туптала. Завдяки цьому маємо цікаву самобутню національну хронікарську традицію європейського зразка, що вкотре демонструє культурну рівність з іншими країнами нашої давньої літературної творчості, зокрема на прикладі жанру українських хронографів першої і наступних редакцій. Ця рукописна традиція продовжилася й надалі до появи новітньої літератури (до кінця XVIII ст.).

Список літератури:

1. Жиленко І. В. Синопсис Київський // Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: ВІПОЛ, 2002. – Спецвип. 2: Синопсис Київський / І. В. Жиленко. – 194 с.
2. Золоте слово. В двох книгах: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX-XV століть. Кн. 1. Література раннього середньовіччя (до 988 року). Література високого середньовіччя (988-1240) / За ред. В. Яременко. – К.: АКОНІТ, 2002. – 783 с.
3. Золоте слово. В двох книгах: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX-XV століть. Кн. 2. Література високого середньовіччя (988-1240). Література пізнього середньовіччя (1240 – середина 15 ст.) / За ред. В. Яременко. – К.: АКОНІТ, 2002. – 784 с.
4. Иконников В. С. Опыт русской историографии: В 2 томах и 4 книгах / В. С. Иконников. – К., 1908. – Том 2. – Кн. 1. – VI, II, X, 1056, XXXII, V с.
5. Історія української літератури: У 12 томах / За редакцією В. Дончика. – К.: Наукова думка, 2013. – Том 1: Давня література (X – першої половини XVI ст.) / Ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима. – 840 с.
6. Летописец Еллинский и Римский [Древнерус. компилятив. хроногр. свод XV в.] / Подгот. О. В. Творогова; С. А. Давыдова. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2001. – Т. 2: Комментарии. Исследования [Текстологические и источниковед. проблемы]. – 269 с.
7. Литвинов В. Д. Католицька Русь: Внесок українців католицького віросповідання в духовну культуру України XVI ст.: Історико-філософський нарис / В. Д. Литвинов. – К.: Духовні скарби України, 2005. – 273 с.

8. Лихачёв Д. С. Еллинский летописец второго вида и правительственные круги Москвы конца XV в. / Д. С. Лихачев // Труды Отдела древнерусской литературы / Ред.: В. П. Адрианова-Перетц, И. П. Еремин. – М.; Л., 1948. – Т. 6. – С. 100-111.
9. Лихачёв Д. С. Избранные работы: в 3 т. / Д. С. Лихачев. – Л.: Худож. лит., 1987. – Т.1.: Развитие русской литературы X-XVII веков; Поэтика древнерусской литературы. – 655 с.
10. Наливайко Д. С. Спільність і своєрідність. Українська література і європейському контексті / Д. С. Наливайко. – К.: Дніпро, 1988. – 393 с.
11. Науменко В. Хронографы южнорусской редакции / В. Науменко // Журнал Министерства народного просвещения. – 1885. – № 5. – С. 34-82.
12. Нудьга Г. На літературних шляхах: дослідження, пошуки, знахідки / Г. А. Нудьга. – К.: Дніпро, 1990. – 348 с.
13. Попов А. Обзор хронографов русской редакции / А. Н. Попов. – М.: Тип. Лазаревск. ин-та, 1866. – Вып. 1. – IV, 226 с.
14. Розанов С. П. Хронограф западнорусской редакции. К вопросу об его изданиии / С. П. Розанов // Летопись занятий Археографической комиссии. – 1913. – Вып. 25. – С. 1-20.
15. Творогов О. Древнерусские хронографы / О. В. Творогов. – Ленинград: Наука, 1979. – 320 с.
16. Фролов Э. Д. Русская наука об античности: Историографические очерки / Э. Д. Фролов. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 544 с.
17. Хёйзинга Й. Осень Средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / Й. Хёйзинга; [Пер. с нидерландского Д. В. Сильвестрова]. – М.: Наука, 1988. – 540 с.
18. Шевчук В. Суспільно-політична думка в Україні / В. Шевчук // Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / Ред. кол.: Т. Гунчак (науков. ред.) та ін.; Упоряд. В. Шевчук. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 2. кн. 1. XVI ст. / Ред. тому С. Коба. – 560 с.
19. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. / В. О. Шевчук. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1: Ренесанс. Раннє бароко. – 398 с.

Малинка Н.Н., Александрович Т.З.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

РАЗВИТИЕ ХРОНИКАРСТВА В ДРЕВНЕЙ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КАК ЧАСТЬ ЕВРОПЕЙСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация
В статье исследовано развитие хроникарства, в том числе «Украинского хронографа», начиная с периода Киевской Руси и заканчивая XVI ст. и его взаимосвязь с европейским литературным процессом. Украинцы ещё со времён Киевской Руси проявляли желание быть на одном уровне с другими нациями как в военном деле, так и в культурном развитии. Древнеукраинская литература, дополняя иностранную, поднимала духовно-интелектуальный уровень сограждан. В статье подчёркнуто, что материал «Украинского хронографа» первой редакции стал основой для 2 и 3 редакций «Хронографа», «Хроники» Теодосия Софоновича, «Киевского Синопсиса», «Густинской летописи», «Келийного летописца» Димитрия Туптала. Это позволило украинцам создать самостоятельную национальную хроникарскую традицию европейского уровня, что продемонстрировало культурное равенство с другими странами нашей древней литературы.
Ключевые слова: Европа, Киевская Русь, Османская империя, литературные источники, Украина, хронограф.

Malynka M.M., Aleksandrovych T.Z.
Kyiv National University of Technologies and Design

DEVELOPMENT OF THE CHRONICLES IN THE ANCIENT UKRAINIAN WRITINGS AS A CONSISTUANT PART OF THE EUROPEAN LITERARY PROCESS

Summary
The development of chronicles, in particular the appearance of the Ukrainian Chronograph in Ukraine from the times of Kievan Rus to the XVIth century and its interconnection with the European literary process have been researched. It is stated that already during the Kievan Rus it was possible to observe the state's aspirations of the Ukrainians to be on the level with other nations both in military affairs and in cultural development. Translated works that were widespread at that time became an awareness-raising mainstream of the world history adapted for national needs, and its own ancient Ukrainian literature supplementing foreign cognitive messages from the native past, contributed to raising the spiritual and intellectual arena of fellow citizens. It was emphasized that the material of the «Ukrainian Chronograph» of the first edition became the basis for the 2nd and 3d editions of «The Chronograph», «The Chronicles» of Theodosius Sofonovich, «Kyiv Synopsis», «Gustynsky Chronicle», «The Road Chronicler» by Dmytro Tuptal. This allowed the Ukrainians to have an interesting original national chronological tradition of the European model, which once again demonstrated the cultural equality of our ancient writing with other countries.
Keywords: Europe, Kyivan Rus, Ottoman Empire, translated recollections, Ukraine, Chronograph.

УДК 81'367.335.2:808.51(38)

СТИЛІСТИЧНА ОЦІНКА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТАХ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Пришляк М.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У сучасній лінгвістичній науці ораторський дискурс Давньої Греції залишається недослідженим. В даній статті проаналізовано функціонування складнопідрядних речень у текстах ораторського дискурсу. Досліджено особливості вживання умовних, відносних та питальних підрядних речень. Установлено, що складнопідрядні речення є досить багатими і багатосторонніми за своїми стилістичними і семантичними особливостями. Дослідження базується на матеріалі політичних промов найвидатнішого представника старогрецької риторики Демосфена.

Ключові слова: синтаксис, складнопідрядні речення, стилістичні можливості, ораторський дискурс, політичні промови.

Постановка проблеми. При комплексній семантичній обробці текстів ораторського дискурсу Стародавньої Греції досить важливим є синтаксичний аналіз, оскільки синтаксис через свій конструктивний характер (здатність до побудови нових структур з лексичного та морфологічного мовного матеріалу) має великі стилістичні можливості. А. І. Ефімов зазначає, що «ключ до стилю автора лежить, насамперед, в синтаксисі» і підкреслює, що «вся архітектоніка словесної тканини, відбір конструкцій, їх організація, розміщення і об'єднання у складні цілі – словом, уся словесна композиція твору перебуває у прямій залежності від своєрідності індивідуального синтаксису кожного автора» [7]. Однак, як зазначає В. П. Григорьєв, значення синтаксису визначається не лише смисловою і стилістичною значущістю синтаксичних одиниць, але передусім тим, що речення відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності [5]. Тобто художність мови оратора зумовлюється перш за все синтаксичною будовою фрази, а її експресивність залежить від характеру авторського почерку.

Найважливіший аспект синтаксичної стилістики представляє стилістична оцінка синтаксичних засобів мови, що виявляє їх функціонально-стильову закріпленість та експресивні можливості [3, с. 152]. Стилістично важливими для політичних промов ораторського дискурсу Стародавньої Греції є складні речення і переважно складнопідрядні, які є досить багатими і багатосторонніми за своїми стилістичними і семантичними особливостями. Складнопідрядні речення немовби «пристосовані» для вираження складних смислових і граматичних відносин, які дозволяють не тільки точно сформулювати ту чи іншу думку, а й підкріпити її необхідною аргументацією, дати певне обґрунтування [3, с. 181]. Такі речення містять різні відтінки і відповідно передають авторську точку зору на зображувану подію чи явище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні поняття дискурсу є областю наукового знання, яка розвивається дуже активно, про що свідчать численні публікації вітчизняних та європейських дослідників. Серед аспектів дослідження та обговорення, які сьогодні є актуальними й привертають пильну увагу науковців, є лінгвістичні аспекти дискурсу, які досліджували Дж. Лакофф, М. Бахтін, М. Макаров, Е. Бенвеніст, О. Кубрякова; культорологічні: В. Красних, В. Карасик, С. Холл; семіотичні аспекти: П. Серіо, Р. Барт, Ж. Бодріяр; політичні: П. Чілтон, М. Ільїн, К. Шаффнер, Я. Торфінг та ін. В Україні цими питаннями займалися О. Селіванова, Р. Бубняк, І. Шевченко, Г. Жуковець, О. Скуратовська, В. Іванов, Р. Іванченко, В. Шкляр, Г. Яворська. Однак, незважаючи на великий інтерес дослідників до різних аспектів дискурсу, питання функціонування ораторського дискурсу практично не висвітлені і саме це пояснює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження стилістичного потенціалу складнопідрядних речень у текстах ораторського дискурсу Давньої Греції (на матеріалі політичних промов Демосфена).

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи політичні промови ораторського дискурсу, ми спостерігаємо, що почерк автора вельми різноманітний у різних частинах, то рівний, спокійний, то бурхливий пристрасний, речення бувають то прості і досить короткі, то розтягуються до обширного і вельми складного періоду з великою кількістю підрядних речень. Таким періодом вважається структура, побудована з гармонійно організованих частин, які замикаючись у коло, створюють логічно та інтонаційно завершену і своєрідну одиницю мови [4, 9]: εἶεν: τί πρὸς τούτοις ἔτι; ταχείας τριήρεις δέκα: δεῖ γάρ, ἔχοντος ἐκείνου ναυτικόν, καὶ ταχειῶν τριήρων ἡμῖν, ὅπως ἀσφαλῶς ἡ δύναμις πλέῃ. [16, 219, 2-6] – добре! Що ще крім цього? Десять швидких трієр. Бо, якщо він має флот, то треба і нам швидкісні трієри, щоб військо плило безпечно.

В основі відмінностей між простими і складними реченнями – не міра складності думки мовця, а структура висловлювання. Ту саму думку автор може передавати і простими реченнями, і складними, але при цьому змінюється стилістичний характер висловлювання і його експресивність [4, 7]. Якщо просте речення надає текстам більшої емоційності, експресивності і динамічності, то складне відповідає за логічність та інтелектуальність [8, с. 271].

Складне речення порівняно з простим реченням здебільшого становить синтаксичне утворення дещо вищого рівня складності – змістової, граматичної і стилістичної, адже, просте речення

описує лише подію (ситуацію, відношення), тоді як складне відображає зв'язок між подіями, тобто дозволяє краще висловити і оформити складні логіко-поняттєві зв'язки. У цьому й полягає уся його семантична сутність [2, с. 180].

Відповідно до відтінків, що передаються у реченнях найпродуктивнішими ми виділяємо такі типи підрядних речень, що вживаються у політичних промовах Демосфена: відносні, питальні, часові, умовні, мети, додаткові, причинові, допустові і наслідкові.

Як найхарактерніші для текстів ораторського дискурсу ми виділяємо відносні (25%) та умовні (23%) підрядні речення, досить значущими є також питальні (16%), у меншій кількості зустрічаються додаткові (10%), часові (10%) і мети (8%), а в поодиноких випадках – наслідкові (4%), причини (3%) і допустові (1%) підрядні речення.

Активне вживання підрядних відносних речень в ораторському дискурсі пояснюється перш за все тим, що вони, представляють собою таку синтаксичну одиницю, в якій підрядна частина визначає назву одиничного предмета або декількох одиничних предметів, що не складають цілого класу або підкреслює дію, яка названа чи вказана у головній частині, і, таким чином, доповнює її змістову та структурну неповноту. В основу побудови речень цього типу покладений особливий принцип: підрядна частина є тим обов'язковим синтаксичним компонентом, який пояснює, поширює чи навіть замінює в головній певне слово або ж словосполучення (як лексико-морфологічну одиницю), сприяючи інформаційній повноті, структурній та смисловій завершеності всього складного речення. В одних випадках, де головна частина не виражає відносно закінченої думки, підрядна означальна частина доповнює її, розширює відомості про предмет дії, названий опорним словом, визначає та уточнює ознаку його і завершує структуру речення як самостійної синтаксичної одиниці. В інших випадках, коли в головній частині передається відносно закінчена думка, підрядна частина потрібна лише як засіб для передачі додаткових відомостей про предмет, названий опорним словом у головній частині, уточнення та конкретизації їх [10]: ἦν μὲν οὖν δίκαιον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς ἐνεγκόντας τὰς ὑποσχέσεις, **ἐφ᾽ αἷς** ἐπείσθητε ποιήσασθαι τὴν εἰρήνην, καλεῖν [17, 76, 1-4] – було б справедливо, афінські мужі, запросити тих, які принесли обіцянки, яких ви послухались, щоб укласти мир. У даному реченні оратор розширює відомості про людей, через обіцянки яких афіняни погодились укласти мир, і таким чином сприяє інформаційній повноті власного висловлювання. καὶ χρόνου βραχέος διελθόντος, μετὰ τοῦ προσοφλεῖν αἰσχύνην καὶ παθεῖν **οἷα** τῶν ὄντων ἀνθρώπων οὐδένες πώποτε πεπόνθασ᾽ ὑπὸ τούτων **οἷς** ἐβοήθησαν... [12, 298-299, 19-20, 1-4] – і коли пройшло небагато часу, вони накликали на себе ганьбу і терпіли таке, що ще ніколи ніхто з людей не переносив з боку тих, яким допомогли. У цьому випадку мовець за допомогою підрядної частини доповнює головну, визначаючи наскільки велику ганьбу афіняни отримали від людей, яким допомогли[1].

Варто зауважити, що підрядна відносна частина приєднується до головної різноманітними сполучними засобами, які є носіями різних семантичних відтінків підрядної частини. Найбільш нейтральними і широко вживаними у текстах ораторського дискурсу для приєднання підрядної частини до головної є відносні займенники – ος, ὅσος, οιος, які найвиразніше виконують зв'язкову функцію, вживаючись тоді, коли визначається назва одиничного предмета, а іноді і цілого класу предметів. Такі сполучні засоби завжди узгоджуються в роді, числі і відмінку з опорним компонентом, що міститься в головному реченні [10]. Рідше зустрічається відносний прислівник – ως, який підкреслює дію, іноді підсилюючись часткою περ. Καὶ γὰρ τοὺς ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν λέγοντας ἀκούω, **ὥσπερ** ἴσως καὶ ὑμεῖς, **οὓς** ἐπαινοῦσι μὲν οἱ παριόντες ἅπαντες, μιμοῦνται δ᾽ οὐ πάνυ, τούτῳ τῷ ἔθει καὶ τῷ τρόπῳ τῆς πολιτείας χρῆσθαι [15, 187, 5-9] – бо і я чую, як можливо і ви, що оратори при наших предках, яких вихваляють всі виступаючі на трибуні, але яких не дуже наслідують, користувались таким звичаєм і способом в політиці[2].

Окрім підрядних відносних речень у політичних промовах у великій кількості задіяні й умовні періоди. Складнопідрядне речення із підрядним умови представляє собою складне речення, підрядна частина якого вказує на реальну, можливу, бажану або нереальну умову, за якої відбувається чи могло б відбуватися те, про що говориться в головному реченні [11, с. 218]. Найчастіше в ораторських творах зустрічаємо реальну умову (modus realis – 57 разів), іноді – бажану (modus eventualis – 32), і порівняно рідко – можливу (modus potentialis – 24) та нереальну (modus irrealis – 23). Такі підрядні речення мають додаткову експресивну інформацію, яка сприяє підвищенню прагматичної ефективності: **εἰ** μὲν γάρ τις ἀνήρ **ἐστιν** ἐν αὐτοῖς οἷος ἔμπειρος πολέμου καὶ ἀγώνων, τούτους μὲν φιλοτιμίᾳ πάντας ἀπωθεῖν αὐτὸν ἔφη, βουλόμενον πάνθ᾽ αὐτοῦ δοκεῖν εἶναι τἄργα... [14, 157, 4-8] – якщо серед них є якийсь чоловік досвідчений у війні і сутичках, він говорив, що всіх таких він відштовхував через честолюбство, бажаючи, щоб здавалося, що всі справи є його. У даному складнопідрядному реченні мовець вживає реальну умову і тим самим подає експресивну інформацію про те, як ставився Філіпп до досвідчених у військових справах і з бойовими заслугами мужів. Καὶ ὑμεῖς, ἂν ἐν Χερρονήσῳ πύθησθε Φίλιππον, ἐκεῖσε βοηθεῖν ψηφίζεσθε, ἂν ἐν Πύλαις, ἐκεῖσε... [16, 232, 10-13] – і ви, якщо довідаєтесь, що Філіпп в Херсонесі, туди постановляєте послати допомогу, а якщо він – в Пилах, тоді туди. У цьому ж прикладі оратор використовує бажану умову і висловлює припущення, яке відноситься до майбутнього[3].

Важливу роль в ораторських промовах відіграють також підрядні прямі і непрямі питальні речення, адже питальним реченням властива особлива експресія у вираженні різноманітних значень. За допомогою питальних речень мовець часто щось стверджує, повідомляє інформацію, знайомить слухачів з чимось важливим, уточнює щось, припускає, іноді й докоряє: **ἆρα** λογίζεταί τις ὑμῶν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ θεωρεῖ τὸν

[1] Інші приклади див.: 14: 147 (3), 155 (9, 18), 157 (17,18); 15:173 (4), 181 (13), 184 (16); 16:208 (16,18), 210 (7, 15).

[2] Інші приклади див.: 16: 214 (2), 221 (12, 14), 225 (8); 13: 128 (19), 130 (6,13); 133 (16).

[3] Див.: 17: 49 (9,12), 64 (2), 65 (2); 14: 151 (14), 154 (7-8), 160 (2,13), 15: 177 (4,13), 183 (3,8,10).

τρόπον δι᾽ ὃν μέγας γέγονεν ἀσθενὴς ὢν τὸ κατ᾽ ἀρχὰς Φίλιππος [13, 129-130,18-20, 1] – чи хтось з вас, афінські мужі, обдумує і розглядає спосіб, яким Філіпп став сильним, будучи спочатку слабким? ἴσως δὲ ταῦτα μὲν ὀρθῶς ἡγεῖσθε λέγεσθαι, τὸ δὲ τῶν χρημάτων, **πόσα** καὶ **πόθεν** ἔσται, μάλιστα ποθεῖτ᾽ ἀκοῦσαι [16, 222, 8-10] – можливо те, що говориться ви вважаєте правильним, але особливо бажаєте почути про гроші, скільки і звідки будуть. У першому випадку вживається пряме питальне речення, яке стверджує велику силу і могутність Філіппа, а у другому – непряме питальне речення, в якому уточнюється справа про гроші[4]. Такі питальні речення у промовах створюють враження невимушеності викладу, наближають оратора до слухачів, створюють відтінок розмовності, оскільки саме розмовному мовленню властиві такі яскраво-емоційні речення [1].

Крім того, слід звернути особливу увагу на таку характерну особливість питальних речень як емотивність – особливий аспект змісту речення і його вираження. Емотивність є одним із засобів реалізації експресивності. Це вираження емоцій – суб'єктивних реакцій людини, її переживань, що виникають під впливом зовнішніх факторів. Емоції різноманітні: це страх і радість, тривога і подив, задоволення і невдоволення. Емотивність відображає психологічний стан мовця і має на меті посилити вплив на слухача, вразити чи переконати його [2, с. 333]: νυνὶ δὲ **πῶς** ἡμῖν ὑπὸ τῶν χρηστῶν τούτων τὰ πράγματ᾽ ἔχει; **ἆρά** γ᾽ ὁμοίως ἢ παραπλησίως [15, 190,5-8] – а як ідуть у вас справи тепер під керівництвом теперішніх чесних людей? Чи так само однаково, чи хоч подібно? У цьому прикладі мовець вводить пряме питальне речення, в якому виражає своє невдоволення і тривогу щодо наявних у державі справ і тим самим додає промові емотивності.

Стверджувальне експресивне значення додають ораторським промовам і риторичні запитання. Вони становлять значну за обсягом, специфічну за змістом, структурою і стилістичною функцією групу питальних речень. До питальних речень їх зараховують умовно, тільки через властиву їм своєрідну питальну інтонацію і те, що функцію засобів граматичного оформлення цих конструкцій виконує питальний займенник або питальна частка [6, с. 217].

Специфіка риторичного запитання полягає в тому, що воно не потребує відповіді на відміну від звичайного, оскільки відповідь вже вміщена чи смислово конденсована в самому запитанні [9, с. 149]. Через те що сутність питально-риторичних речень втілюється в специфічній питальній інтонації і що думка-судження в них виражається з особливою емоційністю, питально-риторичні речення широко представлені в публіцистиці і виконують функцію стилістично яскравого засобу мовлення [6, с. 217-218]: οὐχ ἅπαντα μὲν ἡμῶν προείληφε τὰ χωρί᾽ ἄνθρωπος, εἰ δὲ καὶ ταύτης κύριος τῆς χώρας γενήσεται, πάντων αἴσχιστα πεισόμεθα; οὐχ οὕς, εἰ πολεμήσαιεν, ἑτοίμως σώσειν ὑπισχνούμεθα, οὗτοι νῦν πολεμοῦσιν; οὐκ ἐχθρός; οὐκ ἔχων τὰ ἡμέτερα; οὐ βάρβαρος [15, 183, 7-13] – хіба не всіма нашими укріпленими містами оволодів цей чоловік? А якщо він стане володарем і цієї країни, хіба не зазнаємо ганьби серед усіх? Хіба не воюють тепер ті, яких ми з готовністю обіцяли спасти, а якщо б вони почали війну? Хіба він не ворог? Не володіє нашим? Хіба він не варвар? У даному випадку мовець вдається до великої кількості риторичних питань, якими дає зрозуміти, якої відповіді він очікує – адже дійсно Філіпп захопив афінські укріплені міста і таким чином накликає на афінян ганьбу, він дійсно володіє чужим і є для усіх запеклим ворогом. Вживаючи такі запитання, оратор прагне привернути увагу слухачів до важливих подій чи явищ і у такий спосіб надає своїм промовам великої експресії[5].

Слід зауважити, що фігура риторичного запитання не є такою простою, як здається на перший погляд. Хоча відповідь усім відома, але автор може ставити провокаційні запитання, тому що в нього є на це запитання зовсім інша відповідь (всі думають так, а насправді все інакше). В такий спосіб створюється стилістичний ефект оманливого очікування [9, 149]: ἀλλ᾽ εἰς μὲν Λῆμνον τὸν παρ᾽ ὑμῶν ἵππαρχον δεῖ πλεῖν, τῶν δ᾽ ὑπὲρ τῶν τῆς πόλεως κτημάτων ἀγωνιζομένων Μενέλαον ἱππαρχεῖν [16, 222, 1-4] – але якщо треба, щоб від нас на Лемнос плив гіппарх, щоб Менелай був начальником кінноти, яка бореться за володіння держави? Почувши це риторичне запитання, афіняни дійсно подумали б, що оратор радить їм послати Менелая у якості гіппарха, але мовець насправді цього не хоче.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши синтаксичні засоби стилістики, ми дійшли висновку, що у текстах ораторського дискурсу надзвичайно продуктивними є складні речення, з багатьма підрядними, зокрема з відносними, питальними, часовими, умовними, мети, додатковими, причиновими, допустовими і наслідковими. Такі речення вживаються з метою успішної комунікації, несуть додаткову експресивну інформацію і є засобами реалізації стратегій інформування.

[4] Див.: 61:48 (3), 52 (10), 53 (4), 59 (10); 59:187 (13,14), 191 (18); 56:306 (6).

[5] Інші приклади див.: 12: 310 (13,14), 16: 234 (8,11), 235 (1,3), 13:129 (16).

Список літератури:

1. Богатько В. Особливості вживання та експресивне навантаження неповних питальних речень у публіцистичних діалогах [Електронний ресурс] / Валентина Богатько. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu_filol/2009_11/zbirnuk%2011%20%202009/osobluvosti%20vjuvannya.pdf
2. Гак В. Г. Теоретическая граматика французького языка / В. Г. Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
3. Голуб И. Б. Грамматическая стилистика современного русского языка: учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика» / И. Б. Голуб. – М.: Высшая школа, 1989. – 208 с.
4. Гордієнко Т. В. Стилістичне використання синтаксичних засобів: методичні вказівки до практичних занять / Т. В. Гордієнко. – Частина II. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – 24 с.
5. Григорьев В. П. Грамматика идиостиля. В. Хлебников / А. Д. Григорьева. – М.: Наука, 1983. – 224 с.
6. Дудик П. С. Стилістика української мови: навчальний посібник для студентів ВНЗ / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 344 с.

7. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / А. И. Ефимов. – М.: Изд-во МГУ, 1961. – С. 415.
8. Кожина М. Н. Стилистика русского языка: учебник / М. Н. Кожина, Л. Р. Дускаева, В. А. Салимовский. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 464 с.
9. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – Вид. 2-ге, стер. – К.: Вища школа, 2006. – 311 с.
10. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підруч. для студентів факультетів журналістики / О. Д. Пономарів. – Вид. 2-ге, стер. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
11. Соболевский С. И. Древнегреческий язик: учебник для высших учебных заведений / С. И. Соболевский. – СПб.: Летний сад, 2000. – 615 с.
12. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: De pace / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 296-313.
13. Demosthenis Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: OL I / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 121-140.
14. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: OL II / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 145-166.
15. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: OL III / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 173-193.
16. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: PH I / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 204-239.
17. Demosthenis Philippicae orationes Vet Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta: PH II / Demosthenis. – Frankofurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – P. 46-86.

Пришляк М.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ТЕКСТАХ ОРАТОРСКОГО ДИСКУРСА ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ

Аннотация
В современной лингвистической науке ораторский дискурс Древней Греции остается неисследованным. В данной статье проанализировано функционирование сложноподчиненных предложений в текстах ораторского дискурса. Исследованы особенности употребления условных, относительных и вопросительных придаточных предложений. Установлено, что сложноподчиненные предложения являются достаточно богатыми и многосторонними по своим стилистическим и семантическим особенностям. Исследование базируется на материале политических речей выдающегося представителя греческой риторики Демосфена.
Ключевые слова: синтаксис, сложноподчиненные предложения, стилистические возможности, ораторский дискурс, политические речи.

Pryshliak M.V.
Lviv Polytechnic National University

STYLISTIC ASSESSMENT OF COMPLEX SENTENCES IN THE TEXTS OF THE ORATORICAL DISCOURSE OF ANCIENT GREECE

Summary
In modern linguistic science, the oratorical discourse of Ancient Greece remains unexplored. In this article the functioning of complex sentences in the texts of oratorical discourse is analyzed. The peculiarities of the usage of conditional, relative and interrogative subordinate sentences are studied. It has been established that complex sentences are quite rich and multilateral in their stylistic and semantic peculiarities. The research is based on the material of the political speeches of the most prominent representative of the Greek rhetoric of Demosthenes.
Keywords: syntax, complex sentences, stylistic possibilities, oratorical discourse, political speeches.

УДК 811.111:81'37:811.161.2

ЗМІСТОВА СТРУКТУРА МОВНИХ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Романюк Н.М.
Запорізький національний університет

У статті досліджена змістова структура мовних клішованих одиниць при вивченні засобів спілкування англійської та української мов. Була виведена й окреслена змістова структура мовної клішованої одиниці як основи для міжмовного зіставлення. Змістова структура МКО вивчається як зміст цілісного явища та як зміст окремих елементів. До цілісної одиниці входять такі компоненти змістової структури: 1) денотативний, або предметно-логічний; 2) конотативно-прагматичний; 3) когнітивний. Компонентами змістового наповнення МКО на рівні лексико-семантичної групи є валентність і семантика.
Ключові слова: мовна клішована одиниця, змістова структура, кліше, денотат, семантична мотивація.

Постановка проблеми. Семантичні категорії мови зумовлюють необхідність пошуку суцільності, ієрархічності, зумовленості предметів і понять реальної дійсності. Саме тому останнім часом увага до вивчення змістової структури мовних одиниць привертає увагу дослідників таких лінгвістичних напрямків, як семасіологія, когнітивна лінгвістика, стилістика, теорія лексикографії, а також лексикології та фразеології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури за темою свідчить, що до питання змістової структури слова зверталися Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Р. Будагов, В. Ващенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, В. Манакін, О. Селіверстова, Ж. Соколовська, Й. Стернін, О. Тараненко, Г. Уфімцева та ін. Терміном «семантична структура слова» в лінгвістичній літературі називають: 1) структуру (семантику) слова як єдність усіх його значень у граматичних формах; 2) структуру кожного окремого значення [10, с. 5]; 3) сполучення елементів, у якому кожен із них зумовлений усіма іншими [11, с. 61]; 4) найближчі синоніми цього слова (у межах контекстуальних значень, що можуть виникнути тільки з потенційно закладеного в смисловій структурі певного слова за допомогою функціонального принципу дослідження) [9, с. 186].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого науковці детально розглядають однозначні та багатозначні слова у сфері лексикології. Однак наголосимо на тому, що на сьогодні наукова база в розробці детального процесу зіставного дослідження мовної клішованої одиниці (МКО) відсутня. Увага науковців спрямована на вивчення теорій походження клішованої одиниці (Т. Ніколаєва, Е. Партрідж, І. Сєдакова), її функцій та особливостей (І. Дегтярова, К. Карасьова, С. Лещак, Б. Нечипоренко, І. Попова, Н. Скрипічникова), які відокремлюють це явище серед інших у термінологічній системі мовознавства. Незважаючи на значні напрацювання з проблеми семантичної структури, досі ще не з'ясовано питання про внутрішню впорядкованість значень у структурі МКО. Структура МКО була висвітлена через призму розгляду багатокомпонентного комплексу, а отже, дослідники відповідно до кількості складників виділяють групи дієслівних та іменникових структур кліше [1; 4; 5; 6], натомість змістовому змісту увага не була приділена.

Мета статті. Зіставний аналіз слів у семасіологічному плані – це виявлення відмінних ознак на рівні головних компонентів змістової структури слова, а також особливостей реалізації лексичних значень, які виходять за межі стійких системних відношень, окреслюючи контури так званого смислу слова [8, с. 156]. Головною метою цієї роботи є вивчення МКО та виведення й окреслення її змістової структури як основи для міжмовного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Одиниці зіставної лексикології зумовлюються рівнями порівняння, де кожному з них відповідають свої елементи зіставного аналізу. Зіставлення може проводитися на таких важливих рівнях: 1) на рівні слова, його семантичної структури та словозначення; 2) на рівні тематичної та ширше – лексико-семантичної групи (словосполучення й речення); 3) на рівні словника (інформаційно-смислові блоки лексем) як найвищому рівні, що охоплює весь лексико-семантичний простір мов, що порівнюються (В. Манакін, Л. Валієва).

МКО розглядається в різних аспектах, незалежно від того, який рівень узятий за основу вивчення: 1) фізичному (акустичному); 2) соціально-інформаційному; 3) предметно-типологічному (денотативному); 4) екстралінгвальному. На підставі цього дослідники виділяють центральні компоненти слова, а саме: знак (звук + внутрішня форма), значення (лексичне поняття + внутрішня форма), смисл (лексичне поняття + денотат), реальна дійсність [2, с. 102].

Зміст МКО можна вивчати як зміст цілісного явища та як зміст окремих елементів. Залежно від того, на чому дослідник зосереджує увагу, до змістової структури МКО як до цілісної одиниці входять такі компоненти: 1) денотативний, або предметно-логічний (відношення МКО до денотата, тобто до означуваних речей); 2) конотативно-прагматичний (відношення МКО в позамовній реакції, що викликана цією клішованою одиницею); 3) когнітивний (відношення МКО до сигніфікатів, тобто до висловлених думок). Якщо заглибитися в сутність явища МКО та аналізувати її на рівні лексико-семантичної групи, то компонентами змістового наповнення є: 1) валентність (компонент, що реалізується можливістю сполучуваності МКО з іншими знаками); 2) семантика (внутрішня форма) [8, с. 156; 10, с. 3].

Денотат МКО, як ідіоматичної одиниці з мовним відображенням, виявляється через відношен-

ня плану змісту і плану вираження (позначуваного й того, що позначає). Відношення того, що позначає, і позначуваного пов'язані з номінацією, яка ґрунтується на взаємозв'язках між клішованою одиницею та реальним денотатом (позначуваним) (Н. Арутюнова, А. Мединська). Зі структурою змістового значення МКО поєднують існування слів не лише предметних (або конкретних, які стосуються навколишнього світу людини): *Amusement park / Парк розваг; Call box / Будка для телефонних розмов; Police station / Відділок поліції, Night club / Нічний клуб; Post office / Поштове відділення; Railway station / Вокзал залізничний*, але й ознакових (абстрактних, які звернені до мислення людини): *Ample opportunity / Необмежені можливості; Bad name / Погана репутація; A play on words / Гра слів; Abuse of authority / Зловживання владою.*

Інколи поняття нічому не відповідає в реальній, немовній діяльності, але й цей «нульовий об'єкт» можна назвати денотатом, оскільки денотат – ланка реальної дійсності, яка може бути виражена мовними вербалізаторами [2, с. 80]. Щоб краще розуміти властивості семантичної структури МКО, необхідно вивчити характер об'єктів найменування. Для номінації об'єктів у мовах є спеціальна лексика, яку можна розділити на дві групи [2, с. 84]: а) металексика, слова-знаки, що називають факти («речення», «словосполучення», «фрази») (*Behave yourself! / Поводьтеся правильно!; From time to time / Час від часу; You don't say! / Та що ви кажете!; I beg your pardon / Прошу вибачення; That's too much / Це занадто; Here you are! / Ось, візьміть!*); б) функціональна лексика, слова-знаки, що виражають виключно мовні відношення, до яких належать прийменники, сполучники й займенники, денотатами яких є мовні факти (*By no means / Ні в якому разі; Back and forth / Туди й сюди; No use / Марно; And all that / І таке інше; In comparison with / У порівнянні з; For your information / До вашого відома*). Спираючись на такий поділ лексики при описі денотатів, зауважимо, що денотати МКО можуть належати і до першої, і до другої групи (зокрема одиниці малого синтаксису як допоміжні складники граматичної структури речення та фраз).

Конотативно-прагматичним компонентом, який не змінюється при всіх варіаціях смислу мовної одиниці в різних контекстах, є значення. Деякі науковці вважають, що певна одиниця дослідження, взята окремо в лексиконі, має лише одне значення, найбільш загальне і відносно стійке, відоме всім носіям мови знання про предмет (Л. Виготський). На противагу цій думці існує інша – словникове тлумачення слова – це не його зміст, а лише модель цього значення, а отже, неможливо вимагати від словника вміщення всієї інформації про суть слів, які існують у мовному колективі, водночас знання завжди нестабільні, змінні й відносні щодо процесу пізнання предметів [8, с. 94-95; 2, с. 80] (*California blankets / Каліфорнійські ковдри* – це один із прикладів МКО англійської мови, зміни в значенні якої вплинули на вживання цієї мовної одиниці не в її первинному значенні *«газета, якою вкривалися безхатченки»*). З цим важко не погодитися, особливо під час вивчення кліше, яке є особливим ідіоматичним утворенням позамовної дійсності та має мовні вербалізатори (МКО). МКО як матеріал дослідження є лексико-семантичним об'єднанням слів. Слова, що входять до складу кожної МКО, характеризуються прозорістю значень, яка полягає в тому, що цільні клішовані одиниці, які вимовляються або записуються, викликають актуальне розуміння при будь-якому представленні їх адресату. Після цього МКО можуть не подаватися, але вони будуть існувати у свідомості індивіда самостійно.

Когнітивний аспект, тобто відношення МКО до сигніфікатів (висловлених думок), виявляється через головний для цього дослідження компонент змістової структури – смисл. Поняття «смисл» неоднозначне, бо образ, уявлення можуть мати різну інтерпретацію залежно від обставин, точки зору, умов, контексту, психічного стану, пізнавальних тенденцій тощо. Смисл є актуальною мовленнєвою категорією, дискурсним варіантом значення, що суб'єктивується конкретною ситуацією та іншими чинниками. В. Манакін, вивчаючи категорії зіставної лексикології, звертає увагу на лексичне значення, смисл і значеннєвість, наголошуючи на тому, що ці категорії є центральними в лексичній семантиці і відповідно постають основним предметом аналізу змістової сторони порівнюваних одиниць [8, с. 86]. Роблячи акцент на зіставному розгляді мовних картин світу, смисл слова розуміється як концептуальна його семантика, що не належить до певного дискурсу, а також визначається особливостями концептуального сприйняття названих предметів і явищ самосвідомості народу [8, с. 97].

У ході аналізу МКО англійської та української мов смисл є одним зі складників змістової структури цього явища та критерієм зіставного дослідження. Сприймаючи МКО як ідіоматичну одиницю та провівши міжмовне зіставне дослідження лексико-семантичних відношень, можна констатувати, що смисл має ширший аспект і є цілісним семантичним уявленням про предмет та явище. Смисл тяжіє до динамізму, до ситуації з її особистісним компонентом. МКО – вербалізатор сучасного культурного розвитку та свідомості носіїв тієї чи тієї мови, чиї смисли є тільки в рефлексії, в русі, у потоці комунікації з людиною й текстом. Адже вони розкривають себе через самих себе, через відображення позатекстової дійсності, через пробудження рефлексії в реципієнта [7, с. 127].

Наступний елемент когнітивного компонента в МКО як єдиній структурі – це поняття, що є певним розумовим змістом лінгвопсихологічного характеру. Поняття є супутнім до МКО, що не має причинно-наслідкового зв'язку з об'єктами позалінгвістичного позначення, а це наштовхує на думку, що цей зв'язок лінгвоасоціативний і на цьому будується система змістової структури МКО. Така характеристика поняття подібна до логічного поняття, проте останнє використовується в системі науки лінгвістики, що займається законами мовної діяльності, законами реального оперування мовленням.

Ознаками лексичного поняття вважають часткове покриття логічним поняттям і включення ряду елементів, наприклад: наявність емоційних відтінків, можливість віднесення до більш ши-

рокого кола денотатів, існування вказівки, належність до семантико-граматичного класу, а також наявність конотації [2, с. 74]. Проектуючи таку точку зору на зіставне дослідження МКО, наголосимо, що особливість поняття МКО полягає в практичній відсутності емоційних відтінків (*No good at all / Нікуди не годиться; Putting it mildly / М'яко кажучи*), у віднесенні лише до одного денотата (*Botanical garden / Ботанічний сад; Back of one's head / Потилиця; Act of war / Воєнні дії*), в існуванні вказівки (*Keep me informed / Тримай мене в курсі справ; Keep your temper / Тримай себе в руках!*) та належності до семантико-граматичного класу (*Police station / Відділок поліції; Post office / Поштове відділення; Railway station / Залізничний вокзал*).

Згідно з класифікацією М. Комлєва, виділяємо декілька різновидів лексичних понять: а) розгорнуті та скорочені; б) імпліцитні та експліцитні елементи; в) потенційні й актуальні. До понять МКО відносять скорочені, експліцитні та актуальні. Скорочені містять у собі думку одного індивіда як частину соціуму про певний предмет, яку цей індивід переживає в момент активного використання мовного явища. Експліцитні поняття МКО виявляються при використанні скорочених клішованих мовних формул у різних контекстах. Проблема актуальних понять виникає при розгляді відношення лексичних понять до мови й мовлення (в актуальному мовленні лексичне поняття переживається індивідом).

З іншого боку, МКО може розпадатися на складники й розглядатися як лексико-семантична група. У такому випадку одним із складників змістової структури МКО є компонент, що реалізується можливістю сполучуваності МКО з іншими знаками. Змістова ж структура залежить від здатності до сполучення слів у єдине ціле МКО (на рівні окремих лексем або/та сем). Зважаючи на результати дослідження в галузі мовознавства, необхідно розрізняти сурядний і підрядний зв'язки між словами в словосполученні [3]. У мовних клішованих одиницях усі складники є залежними, що підтверджується стандартизованістю граматичних структур, однак при сурядності елементи МКО перебувають у рівноправній залежності, а при підрядному – у нерівноправній. Підрядні зв'язки об'єднують у складі одного МКО лише два повнозначних слова, тоді як сурядні – два і більше. При зіставному дослідженні змістової структури англійських і українських кліше як лексико-семантичних форм важливим є власне цей елемент валентності, оскільки лексеми мають здатність сполучуватися всередині одного аналізованого мовного явища і смисли кожного з них впливають на пошук спільного смислового знаменника, а як наслідок – і значеннєвого.

У процесі зіставлення та пошуку спільного значеннєвого знаменника між елементами МКО виникає потреба в ще одному компоненті змістової структури клішованого явища, а саме внутрішній формі. Взаємозв'язок внутрішньої форми МКО та її форми вираження відображає показник мовної творчості народу.

Предметом зіставної лексикології в плані встановлення особливостей мотивації є передусім слова, які зберігають очевидний зв'язок із первинною семантичною ознакою, що була покладена в основу найменування. Мотивація вибору того чи того «значення» охоплює способи, причини вибору певних мовних знаків. Визначимо декілька видів мовної мотивації значення: 1) фонетико-морфологічну, 2) етимологічну, 3) морфологічну, 4) мотивацію, спричинену семантичним полем (К. Аммер, Н. Комлев).

При кожній із типів мотивацій зіставне мовознавство оперує декількома видами відповідностей внутрішньої форми та зовнішнього оформлення МКО: 1) відмінність внутрішньої та зовнішньої форми з однаковим значенням (*Bad fairy (від «фея») / Злий геній (від «талановитий»); Driving force (від «їздити») / Рушійна сила (від «рухатися»)); Rigid adherence to rule (від «жорсткий») / Чітке дотримання правила (від «правильний»*); 2) спільність внутрішньої форми з різною зовнішньою формою (*A package tour / Пакетний тур; Absolute pardon / Повне помилування; Change for the best / Зміна на краще; Absolute proof / Безперечні докази; Admission of guilt / Визнання провини; Advance in price / Підвищення цін; Worthy adversary / Гідний суперник*).

Під час аналізу МКО як знака в його письмовому прояві найбільш продуктивною та вдалою є семантична мотивація, або внутрішня форма МКО. МКО, до складу яких входять слова з різною семантичною мотивацією, для зіставних досліджень викликають найбільший інтерес, оскільки саме через них простежуються яскраві національні особливості мовного позначення.

Висновки і пропозиції. Отже, окремі компоненти змістової структури можуть бути складними за структурою та, зі свого боку, допускати розпад на компоненти-складники, різноманітними за своєю природою, належати до різних аспектів і рівнів мови. Попри це тільки сукупність усіх компонентів дає уявлення про значення МКО як про лексико-семантичну структуру або ідіоматичну одиницю загалом. Описати семантичну структуру МКО – означає дати характеристику компонентів цієї структури. Змістова структура МКО (цілісної одиниці) включає в себе денотативний, конотативно-прагматичний, когнітивний компоненти. Однак якщо аналізувати МКО на рівні лексико-семантичної групи, то елементами змістової структури є структурний та семантичний.

На змістову структуру МКО впливають події сучасності, а отже, вона знаходиться в постійному розвитку та підлягає змінам. Проникаючи в суть мовних явищ, можна вивести універсальну змістову структуру МКО як передавача національного менталітету тієї чи іншої мови. Кожен із виведених компонентів змістової структури клішованої одиниці може бути детальніше розглянутий у подальших дослідженнях, розкриваючи як внутрішню, так і зовнішню модифікацію мовного явища.

Список літератури:

1. Бурунский В.М. Структурные типы речевых клише французского и английского языков [Електронний ресурс] / В.М. Бурунский. – Режим доступу: http://scientific-notes.ru/pdf/036-020.pdf
2. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 2008. – 368 с.
4. Завгородня Л. Мовний стереотип і словесний штамп у мові газет [Електронний ресурс] / Л. Завгородня. – Режим доступу: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine57-58-2.pdf
5. Загоруйко И. Языковые клише в блогосфере интернет-дискурса: функционально-прагматический аспект: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Загоруйко. – Ижевск, 2013 – 24 с.
6. Делевска Р. Структура, семантика и прагматика языковых клише в русском языке [Електронний ресурс] / Р. Делевска // Studia Methodologica. – Випуск 23. – 2008. – С. 26-32. – Режим доступу: http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=244
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
8. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикологии. Монография / В.Н. Манакин. – К.: Знание, 2004. – 326 с.
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М.: Р. Валент, 2007. – 240 с.
10. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике (анализ семантической структуры слова) / Ж.П. Соколовская. – К.: Вища школа, 1979. – 189 с.
11. Степанов Ю.С. Основы языкознания / Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1966. – 272 с.

Романюк Н.М.
Запорожский национальный университет

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ЯЗЫКОВЫХ КЛИШИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье исследована содержательная структура языковых клишированных единиц при изучении средств общения английского и украинского языков. Была выведена и очерчена содержательная структура ЯКЕ как основы для межъязыкового сопоставления. Смысловая структура изучается как содержание целостного явления и как содержание отдельных элементов. К целостной единице относятся такие компоненты содержательной структуры: 1) денотативный, или предметно-логический; 2) коннотативно-прагматический; 3) когнитивный. Компонентами содержательного наполнения ЯКЕ на уровне лексико-семантической группы является валентность и семантика.

Ключевые слова: языковая клишированная единица, содержательная структура, клише, денотат, семантическая мотивация.

Romaniuk N.M.
Zaporizhzhia National University

SEMANTIC STRUCTURE OF ENGLISH AND UKRAINIAN CLICHÉD UNITS

Summary
This article studies the semantic structure of linguistic clichйd units as a means of communication of English and Ukrainian languages. The semantic structure of the linguistic clichй as the basis for interlingual comparison was derived and outlined. Notional structure is also studied as the content of the integral phenomenon and as the content of separate elements. The integral unit includes the following components of the semantic structure: 1) denotative; 2) pragmatic; 3) cognitive. Components of the the LCU at the level of the lexical-semantic group are valence and semantics.

Keywords: linguistic clichйd unit, semantic structure, clichй, denotate, semantic motivation.

УДК 821.161.2 Нью-Йоркська група

ОБРАЗ ФАТАЛЬНОЇ ЖІНКИ І АРХЕТИП ВЕЛИКОЇ МАТЕРІ У ТВОРЧОСТІ ЧЛЕНІВ НЬЮ-ЙОРКСЬКОЇ ГРУПИ: ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Смольницька О.О.
Науково-дослідний інститут українознавства МОН України

Аналізується образ літературної героїні у вибраних текстах поетів Нью-Йоркської групи. Розглядаються іпостасі фатальної жінки та архетип Великої Матері. Залучаються міфи, інтермедіальний аналіз. До уваги беруться текстологічний і контекстуальний підходи. У компаративному ключі задіюються архаїчні балади.
Ключові слова: образ, архетип, божество, Нью-Йоркська група.

Постановка проблеми. Образ (а також символ, архетип і міфологема – залежно від контексту) жінки надзвичайно популярний в українській культурі (а також зарубіжній – наприклад, «Біла богиня» Р. Ґрейвза), тому не дивно, що він розглядається у різних аспектах і різними методами, у тому числі компаративному, фройдистському, юнґіанському тощо. **Виокремлення раніше не розв'язаних аспектів проблеми.** Цікавим є висвітлення названої проблематики на прикладі маловідомих або недостатньо розроблених в Україні текстів. Зокрема, це творчість членів Нью-Йоркської групи (НЙГ – абревіатура О. Астаф'єва) – покоління іммігрантів, чиї старші представники (але не всі – винятком є Патриція Килина, автонім Патрисія Нелл Воррен, США) народжені в Україні, а молодші вже народились і сформувались в іншому просторі (наприклад, Роман Бабовал народився та вмер у Льєжі, Бельгія).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення і дослідження у творчості Віри Вовк (автонім Віра-Лідія-Катерина Селянська, нар. 1926 р., мешкає у Ріо-де-Жанейро) образу-символу жінки-лідера та її божественних функцій вже здійснювалося ([18-19], [23], [28]; також варто згадати монографію Ю. Григорчук «Проза Віри Вовк: виміри сакрального», 2016). Перспективним виявився компаративний аналіз у річищі шотландистики – аналіз образів жінок-святих і їхніх зв'язків із Київською Руссю [17], також це дослідження лірики кельтських та ін. жінок-лідерів від доби Середньовіччя [20]. Сама В. Вовк у своїх творах і листуванні неодноразово надавала міфологічний аналіз ставлення різних народів до жінки (докладніше: [21]). Емма Андієвська (нар. 1931, мешкає у Мюнхені; проаналізована у монографії І. Жодані «Емма Андієвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики», 2007), як й її бразильська колега, часто зверталася до образів звичайних вуличних жінок, описуючи їх як буденний міф. Відповідно, у статті планується розширити проблематику цих студій.

Мета – звернутися до образу фатальної жінки, femme fatal, і архетипу Великої Матері у вибраних поезіях членів НЙГ. Відповідно до мети ставляться **завдання**: 1) окреслити особливості звернення до образу жінки в різних іпостасях (у тому числі античних героїнь) на прикладі поетів НЙГ; 2) проаналізувати архетип Великої Матері (у тому числі Жорстоку Матір) у біографічному, психоаналітичному та міфологічному ключі, залучивши біографії письменників, неадаптований фольклор, міфи – у тому числі інтерпретовані Лесею Українкою; 3) дати компаративний аналіз стосунків батьків і дітей на прикладі української та іншої патріархальної звичаєвості, а також приклади жіночих образів, які насправді виконують материнську роль.

Виклад основного матеріалу. Порівнюючи творчість Богдана Бойчука (1927-2017, США, одні зі спогадів у науковому ключі належать Т. Карабовичу) із шевченківською, О. Астаф'єв зауважує, що у текстах першого – «архетипний образ жінки-матері, що єднає навколо себе родину... Бо саме матір, «в чиїй утробі тремтіла дитина», першою «взнала: спочатку був біль, а не слово» [2, с. 26]. Так, жіночий образ у різних варіаціях та іпостасях часто наявний у Б. Бойчука. Це туга за українською жінкою, за українською родиною, яка збереглася спогадом дитинства, але не змогла реалізуватися на іншому (американському) ґрунті.

Треба сказати, що зла мачуха, традиційний образ українських (і не лише) народних казок і пісень – пізніша обробка, а в неадаптованому фольклорі її роль виконує рідна мати. Це помітно у закарпатському фольклорі («Казки зелених гір» оповідача Михайла Галиці – якраз приклад необробленого, первісного наративу), найбільш архаїчних зразках німецьких казок, чия основа – міф, тощо. Так, на мачуху перетворюється мати у пізніших – олітературених – версіях знаменитої казки братів Ґрімм «Гензель і Ґретель» («Hänsel und Gretel») – до цього твору ми повернемося далі.

Складні стосунки талановитих дітей і обдарованих матерів уже розглядалися в наших студіях (докладніше: [22], [24]). У міфологічному аспекті (і, відповідно, у психоаналітичному) перспективно дослідити образ жорстокої матері у різних аспектах, причому тут придатні праці Н. Зборовської. Біографічний аспект – страх перед матір'ю – показано у романі «Українська Реконкіста», де мати героїні Дзвінки (частково списаної зі самої авторки) – типовий міфічний – як жінка з ножем. (Мати кастрували свиней і різала кроликів, і у доньки з дитинства був перед нею страх – звідси описані у романі конфлікти). Цей образ повторюється у давньогрецькій трагедії, переосмислюється у «Кассандрі» Лесі Українки – свідома вбивця Клітемнестра. Як зазначає Н. Зборовська: «У драмі «Касандра» (1907) письменниця багатозначно протиставить істеричну Касандру, яка прагне утриматися у полі духо-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

вного материнства, й Клітемнестру, яка реалізується у полі несвідомої ерогенної й злочинної материнської насолоди» [7, с. 192]. (У творі Кассандра виступає як мати жіночному Долону – типовий український комплекс: сильна жінка не дає реалізуватися слабшому чоловіку, забираючи в нього ініціативу – бо несвідомо сильні асоціюються в неї з агресивною сексуальністю, як в Еномая; Долон гине – зате живе Еномай). Клітемнестра, антагоністка Кассандри як граничний або навіть спотворений образ сильної жінки – «маскулінізованої... з втраченою духовною мужністю» [7, с. 234]. (У В. Вовк, збірка «Жіночі маски», 1994, вірш «Кассандра»: «тяжко карає бог // хай другі не вірять – / собі пророчу» [4, с. 26] – польський переклад Т. Карабовича, 2014: «karana ciężko przez boga // niech inni nie wierzą / przepowiadam dla siebie» [4, s. 27] – тобто це і фатальність, і «мистецтво для мистецтва»).

У Лесі Українки (причому згідно з автентичним міфом) Кассандра – конструктивна (але згубна для слабших чоловіків), її символ – патериця як влада. Клітемнестра – «фатально деструктивна» [7, с. 234], її символ – меч, яким вона вбиває потай (а не героїчно, на видноті). В іконографії (або взагалі якщо застосувати інтермедіальний аналіз, узявши до уваги кінематограф, оперу тощо) жінка з мечем або ножем варіюється і як жінка з серпом (українська культура), можна згадати Норму в однойменній опері Белліні, під час виконання знаменитої каватини «Casta diva». Співачка виконує цю арію, зрізавши золотим серпом омелу з дуба. Друїди (а Норма – жриця і дочка друїда) зрізали згадану рослину серпом, цим інструментом кастрували офірованих людей, молотком оглушували їх перед убивством. Тому образ Норми (у виставах вбраної в червоне) означає прагнення крові – у даному разі чужинської (римлян, ворогів галлів).

Суто фатальна жінка у творчості поетів НЙГ, без материнського підтексту, – це Гелена (Єлена) Троянська, в Е. Андієвської та В. Вовк. (З огляду на обсяг війни образи інших фатальних жінок як танатологічних божеств – Нефертіті, Клеопатри та ін. – тут не розглядаються). Давньогрецька героїня породжує тільки смерть і хаос (війну), але не дає конструктивного, її краса позірна. Отже, це Ерос. Так, в Е. Андієвської (збірка «Спокуси святого Антонія», 1985) сонет «Натюрморт у ракурсі Троянської війни» пропонує і сучасний погляд на міф, і відтворення картин С. Далі (недарма метод авторки – сюрреалізм), і несподіване звертання до класики – але в пуанті. Починається як «Із кров'ю блюдце, з нього – квітка-гак», «небуття благе», а, насамкінець – «Вся Троя, де – Єлена – Менелая» [14, с. 47]. Замкнений простір (кухня? просто кімната?) – удаваний затишок («калачики») завершується асоціацією з війною та міфічними образами, причому остаточною перемогою Менелая. У В. Вовк Гелена описана більше співчутливо – як Ерос, але красивий Ерос, у традиції античного міфу: «на весільні постелі / чарую прадавнім знанням / старшим ніж печерні малюнки» [4, с. 28]. Це жриця, посвячена у містерії – можливо, діонісійські. Відомо, що у дівчат були окремі містерії, чоловічі та жіночі громади існували замкнено. Несподіваний перехід від античного дискурсу до католицького – у рядках «наші губи моляться / любовні розарії» [4, с. 28] – у перекладі Т. Карабовича: «miłosnym różańcem» [4, s. 29], де чітко підкреслено, що під розарієм мається на увазі саме цикл молитов на вервиці, рожанець. «Наші губи моляться» – антична молитва і католицька зливаються, але надалі – уже автобіографічний (католицький) аспект, бо релігія – маркер ідентичності для іммігрантки.

Велика Мати, за Е. Нойманном, – «богиня долі, яка за своїм правом вирішує питання життя і смерті, позитивного і негативного розвитку» [27, с. 88]. Звідси образ індуїстської богині Калі, яка створила цей світ, захищає його і сама ж поїдає. Вона знищує світ, але й захищає від демонів. Це «Мати-пітьма», найгірша руйначка [26, с. 441]. Дослівно Калі означає «чорна», це ніч (і водночас темрява материнського черева), темний аспект психіки. Тобто ця богиня – «жахлива мати» – егоїстична материнська любов, а також небезпека відмови від власного «я» та інфантилізм [26, с. 442]. Інтелектуальна і талановита мати (Олена Пчілка – у Лесі Українки; Отто Еміль Плат, Otto Emil Plath, і Аврелія Шьобер, Aurelia Schober Plath – у Сильвії Плат, та ін.) духовно розвивала дітей, але натомість вимагала від них віддачі, або навіть офіри, часто – непосильної. Звідси комплекс провини у дітей, їхнє неусвідомлений страх не виправдати чужих сподівань. Проблема тут і у вільному просторі та часі, які вимагає кожна особистість, у тому числі дитина, але матері не завжди здатні це надати, «бо самі сильно потребують підтвердження любові від дитини...» [27, с. 68], тривога сприяє залежності – відповідно, формується, за К. Ґ. Юнґом, «домінування материнського комплексу» [27, с. 68] – в українській літературі описане, зокрема, Л. Костенко на прикладі Грицька Бобренка (роман у віршах «Маруся Чурай»). Отже, мати – особливо непересічна – поставала як божество, що і притягувало, і відштовхувало водночас. Схожий досвід спілкування з рідною людиною був у К. Ґ. Юнґа: ставлення до його матері, Емілії Прайсверк, нащадка талановитих, неординарних людей. Ставлення до неї у майбутнього аналітика було подвійним: з одного боку, він визнавав, що фрау Юнґ була дуже хорошою і доброю матір'ю, але з іншого, «іноді в ній проявлявся могутній і моторошний образ, який мав велику владу наді мною. Удень лагідна, поночі вона являлася мені страшним всевидячим створінням – напівзвіром, жрицею з ведмежої печери, нещадною, як правда і як природа...» [13, с. 47]. Намагаючись перемогти свій страх, К. Юнґ зацікавився міфологією – звідси його розвідки. Нічні сновидіння або видіння («сни» і «передсоння», за О. Ремізовим) тут нагадують міфи, пізніше віддзеркалені у фольклорі (у тому числі українському): негативна жіноча постать – наприклад, відьма – увечері здавалась одночасно прекрасною і страшною. Це риси богині. Отже, таке сприйняття і пізніша літературна, культурно-просвітницька й наукова робота ґрунтовані на одній і тій самій причині у випадках Лесі Українки, С. Плат, К. Юнґа та ін.

В іншого представника групи, Богдана Рубчака (нар. 1935, мешкає у США), жіноче божество описується і як хтонічне – у вірші «Марену топити» (однойменна збірка 1980 р.), де язичницьке

божество – підземне, смертоносне і водночас родюче: «в каміннім лоні печері / набрякла рожева перла... // Росла, напувана словом, / годована теплим дотиком... // Приймала сонливі зливи / своєї темної Матінки...» [14, с. 151]. «Темна Матінка» – це і Мати-Сира Земля, і печера (лоно), і смерть (мор – Марена), і аналог Чорної Мадонни. Усе це – ознаки Великої Богині. Пройшовши ініціацію, «В устах розкритих печери / Прощалась богиня з Ненею, / щоб вийти в наші кошмари / жагучою нареченою» [14, с. 151]. Творчість поетів НЙГ не пов'язана з «Малахітовою шкатулкою» – уральськими сказами П. Бажова, – проте Марена та інші язичницькі персонажі подібні до Хазяйки Мідної гори. Точніше, описана Б. Рубчаком Неня-печера схожа на цю Хазяйку, а Марена-дочка – на Танюшу, містичну доньку Хазяйки, сакральну дівчину у профанному світі (і потім справжня мати забирає її до себе).

Отже, це Мати-Земля (La Terra, у кінематографі це обіграно у неореалістичному італійському фільмі 1962 р. П. Пазоліні «Мама Рома», «Mamma Roma», дослівно «мати Рима», у головній ролі Анна Маньяні) – ще один архетиповий образ. Земля народжує, але й забирає. Вона мати, сильна жінка, страдниця, яка все витримує (подібно до героїні Анни Маньяні), але й помщається. Це глибинна мудрість. В українському фольклорі (аналогічно – в інших народів, і ці уявлення відбились навіть у класиці) земля ототожнювалася з лоном [8, с. 13]. У балканських слов'ян (зібрання кінця XIX – початку XX ст. австрійського вченого – етнографа, сексолога, славіста Ф.-С. Краусса, друга З. Фройда; праці читались І. Франком) зберeглись архаїчні уявлення про нерозривність Еросу і Танатосу. Попри порнографічність і подекуди анатомічну безграмотність (обидві риси часто наявні в неадаптованому фольклорі), ці історії теоретично цінні демонструванням культури тілесного низу. Виокремлюється ототожнення жіночого дітородного органу і могильної ями (як в інших культурах – з печерою, лона – з пітьмою, смертю). Так, наївна у непристойності сербська оповідь (№ 848) про загублений царем перстень у лоні розпусної молодиці та загублені віз і волів іншим коханцем [12, т. 2, с. 429-430] відсилає до архетипового мотиву подорожі у підземне царство, та виявляє страх маскулінних героїв перед жіночим началом як незрозумілим чоловікам (принаймні, у конкретній оповіді), страх перед поглинанням (і в оповіді орган буквально заковтує чоловіка). Звідси демонізація Іншого (жінки). В. Пропп наводить північноамериканські, нівхські, айнські та ін. міфи та легенди про смертноносність шлюбної ночі та зубасту вагіну; позбувши жінку сексуальності (у міфічному плані – зубів), герой рятується сам і здобуває наречену [15, с. 284-285]: богиня приборкана. Якщо ж узяти суто фемінінний аспект ототожнення Еросу і Танатосу, то можна згадати приклад Єлизавети І Англійської Тюдор, недарма прозваної Цнотливою Королевою. Страта її матері, Анни Болейн, так вплинула на дівчинку, що майбутня монархиня сприйняла шлюб (і, відповідно, фізичне кохання) як синонім смерті, тому й обрала варіант «заміжжя за Англією». Таким чином, тут помітний випадок хибного ототожнення. М. Якобі наводить факти, що у старовинних сонниках оголеність тлумачиться «як загроза, можливо навіть загроза смерті» [26, с. 29-30]. Із цим перегукуються примітивні уявлення (№ 200-202) про зубасту вагіну (у згаданій праці Ф. Краусса [11, т. 1, с. 417-420]). Треба зважати і на зашифровану ритуальність у цих оповідях. У В. Вовк Мессаліна (чиє ім'я стало промовистим для розпусниці) сповідається: «і тоді коли вже буде в мене / багато мудрости / і три чверті сторіччя / я жадібно жуватиму / наново бездоганними щелепами / струнких юнаків / що робитимуть / вступний іспит / в університет» [4, с. 52]. Отже, і тут виразна функція пожирання жінкою чоловіка (але інший аспект: стара Мессаліна мусить омолоджуватися за рахунок юнаків, тобто виступає як вампірка; асоціації – з Єлизаветою Баторі, яка купалась у крові незайманих дівчат, бажаючи повернути собі молодість і сексуальність). Якщо таким чином розглядати сороміцький фольклор, «Кентерберійські оповідки» Дж. Чосера (перекладаються М. Стріхою і вже фрагментарно видані), «Декамерон» Дж. Боккаччо та інші твори цього штибу у контексті обставин і епохи, то вони не постають порнографією у традиційному розумінні цього слова.

Подібний аспект випливає із сюжетів про фатальну жінку, що коріняться у міфах. Так, Е. Андієвська пропонує осучаснений образ Цірцеї – як поміченої авторкою жінки у ресторані або в іншому закладі: «Цірцея, у руці рожевий прутик, за столиками красенів пасе» [2, с. 15]. Ця оновлена, модернізована цариця-тиранка і гетера супроводжується шлейфом з кавалерів, але по-справжньому у цій масі їх ніхто не потрібний, бо юрба не має «Я», і дама помщається залицяльникам, у спілкуванні розбурхуючи їхні інстинкти та перетворюючи на бездуховних (тобто свиней). (Цікаво, що у цій інтерпретації не знаходиться Одіссея, який приборкав би Цірцею [5, с. 929-930]). В інтермедіальному аспекті (оскільки і Е. Андієвська, і В. Вовк художниці) згадуються ескізи до картини прерафаеліта Дж. В. Вотерхауса (John William Waterhous, 1849-1917) «Цірцея» («Чаклунка»): руда красуня у полум'яному хітоні, оточена жовтогарячими і червоними (тобто вогненними барвами), замислено сидить за столом, де магічна книга, колба чи тигль та інші алхімічні атрибути. Тут немає жодного натяку на свиней чи інших тварин, бо для митця героїня передовсім мудра жінка, божество. На інших картинах цього художника Цірцея пропонує Уліссу чашу з напоєм (звичайно, тим, який перетворює на свиней), причому у такій позі ще більше нагадує божество; чаша викликає асоціацію з Ґраалем. У Лесі Українки в «Осінній казці» Цірцею нагадує Служебка, яка запроторює Лицаря у свининець і вимагає від коханого удати з себе свиню (і він, урешті-решт, рохкає). Елементи Цірцеї є у Килини з «Лісової пісні»: керуючись лише сексуальним інстинктом, Лукаш опускається до рівня нерозвинутої Аніми і розбурхує у собі тваринне – недарма він деградує та перетворюється на вовкулаку (точніше, на вовкулаку його перетворює Лісовик як обурена Природа).

Образ Цірцеї з'явиться і в наступній збірці Е. Андієвської – «Міражі» (2009), де, згідно із законами автоматичного письма (недарма цю поетесу ідентифікують із сюрреалізмом [2, с. 13]), «виринає» у сучасному інтер'єрі – сонет «Сади»,

де простір від хати переходить у пустелю, і знов у замкненість хати: «Й свідомість – в тіні з кухликом – Цірцея – / Із хлібних кульок корабель моцує» [1]. Згадана спека може відсилати до атмосфери острова, де Одіссей (Улісс) уперше зустрів цю чарівницю. Хто тримає кухлика? Цірцея як рятівниця героя або героїні, магічна помічниця? (Під приводом порятунку вона кличе до себе у тінь – юнґіанську Тінь, несвідоме?) Чи кухлика тримає ліричний оповідач (оповідачка)? Чи взагалі всі згадані образи-символи між собою не пов'язані? Цірцея – «індивідуальний міф» [2, с. 13] авторки (те ж саме можна сказати про героїв творів В. Вовк). В обох поетес вибір стилю і взагалі творчої програми збігається з теорією А. Бретона: «Розум... не вигадує образів, лише одержує їх містично, без власного зусилля» [2, с. 15]. Поет – медіум, духовидець, пророк, візіонер. Але «одержування образів» у даному разі зумовлено потужною інтелектуальної підготовкою та ерудицією деміурга, автор не може виступати у ролі неписьменних (проте праведних) Кедмона – найпершого англосаксонського поета (VII ст.) – або Жанни д'Арк (цікаво, що обоє були пастухами, і обом являлись ангели). Автор вкладає сили у створювання власного світу – і сподівається на відповідну реакцію від реципієнта. Це той випадок, коли читач має дорівнюватись автору або доростати до його щабля.

У В. Вовк вірш «Цірцея» (збірка «Жіночі маски») також пропонує сучасний портрет героїні, підкреслюючи вічність такого образу та вічність описаних стосунків: «мудреці / королі / президенти... // навіть стилісти й анахорети! / (що розливають потоки сліз / над червоною підв'язкою / Марії Єгипетської)» [4, с. 30]. Останні рядки треба пояснити. Підв'язки носили дівчата і жінки за старою модою. Підв'язку з ноги нареченої розв'язує і стягує свідок, дружко на весіллі (бойківський, англійський, французький та інші народні обряди). Марія Єгипетська, як відомо, була розкаяною блудницею, заміж не вийшла. У пустелі її гіматій від старості розпався. Можливо, у вірші описано святенницькі сльози, тобто нещирість: удаваний праведник не встоює перед спокусою (на відміну від старця Зосима, який вислухав від Марії Єгипетської про її грішне життя). Цірцея В. Вовк здобуває владу завдяки кокетуванню – це може бути утриманка, дружина президента або диктатора (як Евіта Перон), тощо: «дивіться як легко / перетворити героїв у безрог!» [4, с. 30] (безрогі – гуцульський діалектизм-евфемізм, який означає свиней).

Цірцея (грец. Кірка, польськ. Kirke [4, s. 31]) тримає чоловіків в інфантильному, деградованому стані. Відтак, для аналізу перспективна інша іпостась Великої Матері – Жорстока Мати. Сприятливим матеріалом для розуміння підходу членів НЙГ у цьому питанні виступає фольклор. Так, сюжети про жорстоку матір варіюються у різний спосіб, узагалі мотив дітовбивства популярний у багатьох народів, від слов'ян до скандинавів: міфи, балади, пісні тощо. Зокрема, у шотландському фольклорі одна з найвідоміших – балада «The Cruel Mother» («Жорстока мати», зі збірки Фр. Дж. Чайлда, т. 1, № 20, мною з різних діалектів скотс перекладені варіанти від A до M, далі наводиться цей переклад балади, див. додаток 1) – про зведену коханцем дівчину (український аналог – покритка), яка народжує в тернику та, щоб позбутися ганьби, зв'язує і душить або зарізує свою нешлюбну дитину – чи близнят. Повертаючись додому, вона бачить прекрасних неодягнених дітей і каже: якби вони були її, вона б доглядала їх щонайкраще. На це діти відповідають: коли вони були її, то мати не надто турбувалася за них. Зустріч матері-злочинниці з убитими дітьми – точніше, їхніми духами (янголятами?), – на думку К. Коуті та Н. Харси, означає каяття героїні, якій являються привиди безвинно занапащених немовлят [10, с. 71]. Також ідея творів: усе таємне стає явним (як у поширеному українському романтичному сюжеті про перекотиполе, або у казці братів Ґрімм «Сонце ясне всю правду відкриє» – цей сюжет у німецькому фольклорі теж поширений). У варіанті A підкреслюється подвійний стандарт патріархальної культури: після скоєння вбивства і поховання дитини героїня «Додому йде; ніхто не взна, / Що цноту втратила вона» [6, с. 3], те ж саме – у варіанті C, де фігурують сини-близнюки. Таким чином, у тодішній моралі відбувалася підміна понять, причини і наслідку: виходило, що спокушена або в інший спосіб дефлорована була винна не у втраті цноти, а у тому, що не змогла приховати це у таємниці та потай розв'язати проблему (цю ж мету мала відповідальність дівчини на вечорницях під час обряду притули або під час обряду комори, якщо наречена виявилася «нечесною»; докладніше – у монографії І. Ігнатенко «Жіноче тіло у традиційній культурі українців»). У північношотландському варіанті 20J, складному дориком (Doric dialect), діти дорікають матері у відповідь на її запізнілі обіцянки: «Були твої – та без шовків / Ти нас водила, малюків. / Бо зашморг, знятий в тебе з кіс, / Нам смерть, біднесеньким, приніс» [6, с. 6]. У варіанті C докладніше: «'O bonnie babes, gin ye were mine, / I would dress you up in satin fine. / 'O I would dress you in the silk, / And wash you ay in morning milk. / 'O cruel mother, we were thine, / And thou made us to wear the twine. / 'O cursed mother, heaven's high, / And that's where thou will neer win nigh. / 'O cursed mother, hell is deep, / And there thou'll enter step by step'» [1, p. 20] (див. переклад у додатку 2).

У В. Вовк цікавий монолог Медеї (вірш «Медея» з цитованої збірки поетеси), де підкреслюється дітовбивство як помста Язону (Ясону), що вирішив розлучитися з коханою помічницею та одружитися знову (за розрахунком); останній мотив фігурує і у казках. У вірші спочатку наводиться асоціативний ряд: «золоте руно і поцілунок – / сиґнет жаги» [4, с. 36]. Медея допомогла Язону здобути золоте руно і тим зрадила свого батька, далі втекла з коханим до Еллади. Під час подорожі вона жорстокими вчинками (у тому числі вбивствами) рятувала героя. Мотивація вчинків Медеї буде зрозуміла з урахуванням національного контексту, бо вона походила з Колхіди (нинішньої Грузії), і її поведінка та погляди відрізнялися від еллінських. Також можна згадати слова М. Лєскова у творі «Леді Макбет Мценського уїзду» (1864, написаному за реальними подіями: жінка вбила свекра і чоловіка задля коханця): надмірно пристрасні жінки всі почуття

віддають чоловікам, але не дітям від них – комплекс Медеї. Але цікаво, що у В. Вовк прямо не сказано, що Медея вбиває саме дітей – це мусить знати підготований читач: «провини не прощу: / стилет за зраду! / бовван кохання / сама уб'ю» [4, с. 36]. Убиваючи дітей як продовжувачів роду, Медея вбиває свій Анімус (образ чоловіка). У цьому вірші знову постає жінка з ножем. Цікаво те, що у деяких версіях міфу співучасть у дітовбивстві приписується Язону; також – що Медея вбила не всіх дітей, тощо [5, с. 808].

Мотив дітовбивства жіночою постаттю, яка заміщає функції матері й виконує роль казкової відьми чи людожерки (наприклад, як у казці братів Ґрімм про Гензеля і Ґретель), постає в іншій до сьогодні популярній середньовічній баладі «Сер Г'ю, або єврейська дочка» («Sir Hugh, or the Jew's Daughter», у збірці Фр. Чайлда, т. 3, частина 5, це № 155, різні варіанти мають й різні назви; у пізніших редакціях фігурує циганка або просто злочинна леді), складеній в Англії, відомій також у Шотландії, Ірландії, а пізніше – США (тобто в англомовному світі). Твір цікавий тому, що там фігурує класичний образ жінки з ножем (в інших варіантах це шпилька, *pin*, але застосування предмета однакове). Пропонована стаття не присвячена історичній достовірності балади, тому варто просто стисло наголосити на тому, що в основу твору лягли кривавий наклеп (звинувачення у ритуальних убивствах) і реальний трагічний випадок – таємнича загибель прототипу баладного сера Г'ю. Це був викрадений і вбитий восьмирічний хлопчик з таким іменем, до 1966 р. місцево вшанований святий (святий Г'ю Лінкольнський, Little Saint Hugh of Lincoln, роки життя 1246 – 27 серпня 1255, називають й іншу дату), але ніколи не канонізований, попри його культ у народі. Залляте брудом тіло малого Г'ю знайшли у криниці будинку, який належав єврею Коп(п)іну або Джовпіну (ось чому у баладі важлива деталь – криниця). Чи було це вбивством, чи нещасним випадком, досі не з'ясовано, але реальних винуватців не шукали, натомість стративши євреїв, у тому числі Копіна. Історія стала джерелом і балад, і Оповіді Ігумені («Prioresse's Tale») у «Кентерберійських оповідках» Дж. Чосера, й інших творів.

У даному разі дослідженню цікава саме героїня (точніше, антигероїня) балади – безіменна єврейська дівчина, описана як убивця – вона заколола хлопчика «як (домашню) свиню» (в староанглійському оригіналі «stickit him like a swine» – 155А [2, р. 243]). У варіанті F убивця, заманивши Г'ю до себе додому, випускає з хлопчика кров шпилькою (*pin* [2, р. 247]), а явившись матері після смерті, той каже, що його вбили складаним ножем (*penknife* [2, р. 248]). Такий ножик часто згадується в англійських і шотландських баладах: його носять у кишені, згадана мати вбиває ним своїх нешлюбних близнят; героїня встромляє подарованого коханцем ножа собі у серце, дізнавшись правду про інцест («Прекрасна лань», «The Bonny Hind», № 50); цього ножика дарує лицар дамі після побачення – і за подарунком вона потім упізнає безіменного коханця, тощо. Жінка-вбивця з ножем – образ британського фольклору. Жорстокій матері являються душі вбитих нею дітей – привид Г'ю являється не злочинниці, а рідній матері. Коли зникає мати (герой випадає з її поля зору, виходить з-під її впливу) – з'являється замінник, квазімати, що у чужому просторі пропонує дари – спокушає дитину – і вбиває її, за законами жанру. Водночас убивство можна розуміти у даному разі й як ініціацію: явлення герою фемінінного божества (у даному разі негативного), материнського замінника, пропозиція дарів, проводжання до свого, відмінного від іншого, простору, описане як жертовне вбивство, посмертні чуда, явлені хлопчиком-праведником. Модель балади міфічна: порушення табу (м'яч у грі потрапив до вікна чужої господи), поява жіночого божества, запросини у гості в обмін на повернення втрати, пропонування дарів, власне гостина – і, замість щасливого кінця, убивство смертного, який не знає, як правильно поводитися з божеством та взагалі інакшим.

У фройдистському аспекті при аналізі тексту можна виокремити страх героя перед протилежною статтю, страх статевого дозрівання, страх кастрації (образ жінки з ножем – убивство може виступати і як кастрація; наприклад, у давнішій версії міфу Афродіта сама в образі вепра вбиває свого коханого; своїх наречених убиває Іштар, тощо [14, с. 285]), поєднання Еросу і Танатосу. Цьому сприяє і символіка: єврейка зваблює хлопчика яблуком – і це нагадує Єву. Така деталь зумовлена ставленням церкви і взагалі суспільства до жінки як до судини гріха, як до причини вигнання з раю. Червона як кров (натяк на подальший розвиток дій!) вишня або черешня («cherry as red as blood» [2, р. 250], варіант 155К) в англійському пісенному фольклорі так само означає сексуальність. Спушування яблуком викликає асоціації з казковими відьмами: мачуха дає Білосніжці отруйне яблуко; медівниковий будиночок у казці про Гензеля і Ґретель, тощо. Символ саду у баладі – натяк на Едем. Привабливі речі, які антагоністка-нехристиянка пропонує дитині, – мотив й інших балад, як-от шотландської «Еллісон Ґросс» – про відьму, або скандинавських про тролиху і герра Маннеліґа (перекладені та досліджені нами)[1], тощо. У цих текстах моторошна істота (нехрещена) прагне сексуальних стосунків від прекрасного смертного-християнина, а в аналізованій баладі мета антигероїні – заманити і вбити. Твір прегарно ілюструє прислів'я про безкоштовний сир, який буває тільки у мишоловці.

Інша показова балада – шотландська, відома у різних варіантах, теж зі збірки Фр. Дж. Чайлда (т. 4, № 216) – «Материнське прокляття, або Клайдові води» («The Mother's Malison, or, Clyde's Water»). Герой, Віллі або носій іншого імені, вирушає до коханої, Меґґі, пізно ввечері або вночі (іменник *night* можна розуміти в обох значеннях), його мати відмовляє і врешті-решт проклинає: він приречений потонути у річці Клайд. Героїня не пускає кавалера у замок, і герой у відчаї повертається назад, гинучи у згаданій річці (в інших варіантах це Аннан). Прокинувшись, Меґ-

[1] Докладніше див. у публікації: Смольницька О. О. До питань сучасної української шотландистики: взаємозв'язок шотландської народної балади «Еллісон Ґросс» і Оповіді Жінки з Бату («Кентерберійські оповідки» Джеффрі Чосера) / Смольницька О. О. // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 7-8 квітня 2017 р. – Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2017. – С. 54-57.

ґі розповідає матері свій сон, буцімто її кликав коханий, а вона його не впустила. На це мати каже, що сама відповідала Віллі за свою дочку [3, p. 187-191]. У кінці балади Меґґі бачить Віллі потопленим у Клайді та сама топиться: «Жорстока в тебе мати, Віллі, / Моя – твоєї варта; / Та ми заснем у водах Клайда, – / Як сестри пестять брата» [6, с. 12], варіант 216С.

Отже, Мати всередині дітей протестує проти їхнього шлюбу (метафорично – повноти). М.-Л. фон Франц наводить приклад такого материнського егоїзму: «Наївна стара жінка одного разу сказала мені, показуючи фотографію свого сина, який потонув у 27-річному віці: «Краще вже так, щоб не віддавати його іншій жінці» [25, с. 242]. Аніма (Меґґі), позбавлена Анімуса, занурюється у несвідоме (яке символізує вода; те, що річка бурхлива, означає таємні сили і дисгармонію), щоб знайти Анімус там.

Материнське прокляття – поширений хід у шотландських народних баладах і казках. (Аналогічно – в українському пісенному фольклорі, де мати часто виступає ворогом дочки, забороняючи їй вийти за коханого, або(та) нав'язуючи нелюба – наприклад, закарпатська пісня «Червона калина, листячко зелене»). В архаїчних культурах це прокляття вважалося таким сильним, що навіть боги не могли йому протистояти. Ось чому Віллі покірно приймає суджене йому і потопає. Тут баладний мотив фатуму. Не пояснюється, чому матері так не хочуть одружити дітей – можливо, кланова ворожнеча?

Вода означає материнське лоно, життя і смерть водночас. Матері прирікають дітей, шотландських Ромео і Джульєтту, на неприродну смерть, вважаючи їх своєю власністю. Мати дає життя, але й забирає (відгомін патріархальних уявлень) – так само чинять обожествлювані річки.

Жорстоке фемінінне божество має різноманітні іпостасі у міфології та фольклорі кожного народу, що, відповідно, позначається на літературних інтерпретаціях такого образу. Як деградоване архаїчне божество, богиня, goddess, це може бути пісенна жорстока мати (яка вбиває рідну дитину або заважає її щастю з коханим), демонологічна істота – відьма, тролиха чи велетка (у скандинавів), що пожирає людей або забирає обранця у позитивної героїні, бажаючи його обманом одружити з собою, а потім пожерти, тощо. Сакральне знання, яким наділена Велика Мати, перетворюється на виродження. Підсумовуючи, можна згадати приклад баби-яги, яка виступає у ролях воїтельки, пожирательки і обдаровувачки (аналогічно – богині та інші зовні макабричні істоти в ірландських скелах). Це все – функції Великої Матері. У закарпатській казці «Про Білого Полянина» відсутність олітературення цінна й тому, що героя на тому світі хоче з'їсти не лише «страшна баба», мати Нечистого духа, але й рідна мати хлопця – з зубами «довжиною по два метри кожний» [9, с. 131], яка «після смерті стала нечистою і їла все живе, навіть мух» [9, с. 131]; вона з'їла все царство, женеться за сином і поїдає все живе навколо. (Докладніше аналіз цієї казки: [21]). Це архаїчний мотив (Страшна Мати, яка втілилась в образах баби-яги, страшної русалки та ін.), у бразильських народних казках і легендах є схожі опо віді: у першій («Вогненне чудовисько») монстр, якому віддали проклятого сина (аналог – українська казка про Оха), переслідує героя та палить усе на своєму шляху. У другій («Легенда про відьму-ненажеру (Сейусі)» розповідається про страшну відьму, яку вічно терзає голод, вона вічно когось переслідує – і може так чинити все життя [3, с. 193]. Героя, юнака, це божество переслідує; до своєї матері він повертається вже сивим [3, с. 198].

Отже, один аспект її – темний, другий – світлий; одною рукою Мати дає життя, другою – забирає, однією – пригортає до себе, другою – відштовхує, виштовхує зі свого простору, який або звичний нащадку, або ж бажаний йому (тобто дитя, незалежно від віку, чи ще не готове жити самостійно, інфантильне, залежне від матері, чи самотнє й тому прагне потрапити у материнський простір, чи жадає торкнутися сакрального, тощо). Мати може поставати як жорстока і недоступна – у цьому аспекті згадується леді Капулетті з трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта»: рано видана заміж (раніше, ніж її дочка, якій ще немає чотирнадцяти років), вона фактично не бере участі у вихованні єдиної дитини – це робить годувальниця. Самі мати і дочка бачаться рідко – леді Капулетті викликає до себе Джульєтту з важливих питань (її заручин, вінчання), тобто в одному домі зв'язок між кревними родичами однобічний. Така модель стосунків була типова для аристократичних родин, незалежно від епохи або країни. Як невблаганне божество леді Капулетті постає у своїй байдужості до дочки (не розуміючи сутності – що таке рідна дитина) і, разом з батьком, нав'язуванні їй нелюбого Паріса. Такий підхід – вирішування за дітей їхньої долі – середньовічний і був прийнятний за доби Середньовіччя, проте молоді шекспірівські герої вже – люди Відродження. Батьки, яким не догодили, поводяться в ролі агресивних богів – так, батько каже, що у разі відмови Джульєтти вийти за Паріса він примусить її до шлюбу, а якщо вона й далі опиратиметься, вижене та зречеться її. Така поведінка подружжя Капулетті може бути зумовлена (гіпотетично) бажанням мати сина, а не дочку, бо у патріархальному суспільстві перевага віддавалася спадкоємцям і продовжувачам династії. Цікаво те, що Шекспір не показує перипетій у родині Монтеккі: найгостріші переживання відбуваються саме з Джульєттою через її залежний стан. Помітно також, що молоді чоловіки можуть розважатися за межами свого обійстя, тоді як у дівчат простір обмежений – хата і церква (тобто сценарій Kinder – Küche – Kirche, діти додадуться як обов'язок у шлюбі). Недарма у знаменитій кінцевій фразі робиться акцент спочатку на стражданнях Джульєтти (акт п'ятий, сцена III): «For never was a story of more woe / Than this of Juliet and her Romeo» [29, p. 985]. Ім'я Джульєтти називається першим (вона і вмирає перша – заколюється), і тут важливий епітет стосовно Ромео – «її».

В українській традиції помітний подвійний стандарт у формуванні комплексу сильної жінки: з одного боку, незважаючи на те, що до XVII ст. дівчина могла сама посвататися до хлопця, з іншого, вона залежала саме від чоловічого социуму, і у XIX ст. виступала вже не як суб'єкт,

а як об'єкт – звідси звертання до любовної магії: дівчата «займали пасивно-очікувальну роль, на відміну від активних хлопців ... мали пасивно очікувати парубочої уваги» [8, с. 125]. Подвійний стандарт виявлявся у тому, що від жінки вимагалися невинність – фізична і моральна, відсутність сексуальності (про це у монографії І. Ігнатенко «Жіноче тіло...»), покірність батькам, чоловіку і взагалі старшим (за віком чи статусом); якщо ж цих рис не було, жінка мусила їх удавати; але з іншого – за прислів'ям, вона мала тримати три кути хати, де чоловік тримав один, тобто основні функції у господарстві та веденні справ виконувала саме «слабка стать». Підтримування статусу «берегині» означало реалізацію інших за рахунок «тяглової сили» (можна згадати оповідання Марка Вовчка «Сестра»). В Е. Андієвської це вірш «Жінка, що продає їстівні каштани в зоні для пішоходів» (збірка «Атракціони з орбітами й без», 2000). У тексті змальовано сучасну постать, яка «Має два докторати, / Кілька зареєстрованих винаходів / І купи несплачених рахунків / Свого коханого чоловіка, / Який втік до гарячіших широт / З малолітньою красунечкою, / Залишивши їй трьох дітей, / Яких треба годувати й виховувати» [14, с. 56]. Проте несподіваний висновок: «Але на те й існують жінки, Щоб тримати світ на своїх плечах» [14, с. 56]. Тобто це каріатида чи навіть чоловіча функція – Атлант (тоді чоловіка героїні можна розглядати як Геракла, який, отримавши золоті яблука Гесперид, одурив Атланта). Такий висновок у вірші – слабка втіха, бо підкреслює як норму насправді ненормальну поведінку супутника життя, який точно знає, що жінка впорається з проблемами.

Підкорення дівчини старшим виявляється і в образі піфії, одурманюваної жерцями перед пророцтвом – недарма Б. Рубчак у вірші «До Кліо» (збірка «Особиста Кліо», 1967) каже: «А все-таки ти – тільки корч гістерії, / Кліо» [14, с. 155]: тут і фройдизм, і медичні практики XIX-XX ст., і навіть пародіювання традиційного звертання поета до музи. Піфія була юною дівчиною; спочатку «вустами дельфійського оракула» ставали дівчата зі жрецьких родин, але згодом, коли жерці побачили негативний вплив наркотиків на організм (адже таким чином вводили в екстаз), у піфії стали брати вбогих і самотніх – щоб не нести відповідальності та зберегти жрецький генофонд. Також названий мотив виявляється і у синкретичному вірші іншого (молодшого) члена групи, Р. Бабовала (1950-2005) – «Листи до коханок (18 січня)» (збірка «Мандрівники ймовірного», 1993), де сказано: «у кожній сосні / убачаємо опівночі відьмами / заворожене дівча» [14, с. 224] (це туга народженого у Льєжі письменника за рідними архетипами, і алюзії до міфів – можна порівняти з віршем В. Вовк «Дафна»).

Висновки і пропозиції. Таким чином, фатальна жінка і архетип Великої Матері у творчості поетів НЙГ можуть мати спільні риси, але й деяких випадках Ерос і суто материнство розведені (приклад – Гелена Троянська). В авторів феномен українського материнства описано як не до кінця реалізований (звідси хтонічність під час опису народження Марени) – через ранню еміграцію авторів. Натомість у В. Вовк український контекст постає виразніше, і образ жінки окреслено найбільш рельєфно. Це і сучасна жінка, і водночас міф. Перегукування мотивів, звернення різних поетів групи до одних образів, причому античних (наприклад, Цірцеї) зумовлені архетиповістю героїв саме давньогрецьких міфів і наочним розв'язуванням проблем, які долають під час творчості письменники – недарма психоаналіз працює з античними міфами та поняттями. Звернення до світового контексту (у тому числі казкового та баладного неадаптованого фольклору) дозволяє глибше осягнути феномен жіночності та материнства у текстах НЙГ, а також мотивацію наголосу на трагічності та темній стороні архетипу Великої Матері як Великої Богині. Це сильна жінка, жорстока до своїх дітей (рідних або метафоричних – наприклад, народу, племені, посвячуваних). Вона народжує, але вільна й забрати життя. Її бояться як сильної (і чоловікам вигідно бути вічними дітьми), але вона й притягує до себе. Отже, образ амбівалентний. Деградований (що відбито у фольклорі), він несе деструкцію – наприклад, почуття провини у принижуваного підлеглого члена родини, або Танатос. Така іпостась безвідповідальна, звинувачує інших у власних помилках (звідси мотив дітовбивства – усунення наслідку, а не врахування причини). Робота має перспективу продовження, оскільки обрана проблематика вимагає ширшого зіставлення з первісними релігіями.

Додаток 1. ***«Жорстока мати»****, варіант 20B (поетичний переклад Ольги Смольницької, 2013).* Вона лежала там, де глід, / *Приспів: Прекрасні квіти у долині.* / І там принéсла гарний плід. / *Приспів: Яке зелене гарне листя.* / «О, не всміхайся, гарний мій, / Мені всміхнешся неживий». / І швидко вийняла ножа, / І чадо в серденько вража. / Уповні, де сира земля, / Зарила вбите немовля. / А як вона пішла у храм, / Дитя прекрасне стріла там. / «Було б моїм ти, о хлоп'я, / Тебе б у шовк убрала я». – / «О мамо, як твоїм я був, / Від тебе добрих слів не чув» [6, с. 3].

Додаток 2. ***Та сама балада****, варіант 20C.* І притулилась до тернів, / *Приспів: Три, ще три, і три з трьома,* / І привела там двох синів. / *Приспів: Три, три і тридцять три.* / І діва поясом своїм. / Зв'язала ручки-ніжки їм. / І панна вийняла ножа, / Обох у серденько вража. / І яму вирила для них, / Дітей сховала там своїх. / Плиту кладе; ніхто не взна, / Що цноту втратила вона. / Й до замка батька йде назад, / І раптом бачить двох малят. / «Якби я, діти, мала вас, / То убирала б у атлас. / Шовки давала б вам обом, / Змивала б вранці молоком». – / «Коли твоїми ми були, / Могильні савани вдягли. / О мати зла, високо рай, / Не будеш там ти, так і знай. / Глибоке пекло, мати, знай, / Туди навіки вирушай» [6, с. 7-8].

Список літератури:

1. Андієвська Е. Міражі / Емма Андієвська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/%D0%9C%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%B6%D1%96.html?id=yFyECwAAQBAJ&redir_esc=y – Дата звернення: 12.08.2017.
2. Астаф'єв О. Міражний простір модернізму / Олександр Астаф'єв // Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового; Передм. О. Г. Астаф'єва. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2009. – С. 13, 15, 26.
3. Бразильские сказки и легенды / Пер. с португ. под ред. Инны Тыняновой. Предисловие И. Тертерян. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1962. – 240 с.
4. Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – 148 с.
5. Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Роберт Грейвс / Пер. с англ. К. Лукьяненко. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 1008 с. – (Bibliotheca mythologica).
6. З англійських і шотландських народних балад / З різних діалектів англійської та мови скотс переклала Ольга Смольницька. – Автор. комп. набір. – 2013-2017. – 160 с. (З неопублікованого архіву Ольги Смольницької).
7. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с. (Монограф).
8. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців / Ірина Ігнатенко. – Харків: Книжковий Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. – 224 с.
9. Казки зелених гір. – Ужгород: Вид-во «Карпати», 1965. – 232 с.
10. Коути Е., Харса Н. Суеверия викторианской Англии / Екатерина Коути, Наталья Харса. – М.: Центрполиграф, 2011. – 480 с.
11. Краусс Ф.-С. Заветные истории южных славян: В 2-х тт. / Фридрих С. Краусс / Изд. подгот. Л. В. Бессмертных. – Т. І. – М.: Ладомир, 2009. – 600 с.
12. Краусс Ф.-С. Заветные истории южных славян: В 2-х тт. / Фридрих С. Краусс / Изд. подгот. Л. В. Бессмертных. – Т. 2. – М.: Ладомир, 2009. – 591 с.
13. Петухова О. Две реальности Карла Юнга / Ольга Петухова // Личности. – 2015. – № 78. – С. 47.
14. Поети «Нью-Йоркської групи». Антологія / Упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового; Передм. О. Г. Астаф'єва. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2009. – 256 с. – (Українська муза).
15. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / Научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова / В. Я. Пропп. – М.: Изд-во «Лабиринт», 2000. – 336 с.
16. Рубчак Б. Міти чужинки: Уваги до творчости Патриції Килини / Богдан Рубчак // Сучасність. – 1968. – Ч. 1(85). – С. 27.
17. Смольницька О. Жінки-святі у поезії Віри Вовк: києворуський і західноєвропейський контексти з кельтськими паралелями / Ольга Смольницька // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Вип. 1(37). – Ужгород, 2017. – С. 83-90.
18. Смольницька О. Історичний роман Віри Вовк «Книга Естери» у неоміфологічному контексті: ad fontes / Ольга Смольницька // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – Серія «Філологія (літературознавство, мовознавство)». – Переяслав-Хмельницький: «ФОП Домбровська Я. М.», 2015. – Вип. 21. – С. 54-67.
19. Смольницька О. Міфологеми жінки-змії і водяного божества у творчості Віри Вовк / Ольга Смольницька // Українське літературознавство. – 2016. – Вип. 81. – С. 105-112.
20. Смольницька О. О. Проблема відтворення архетипних реалій вибраних англійських і шотландських балад у сучасному українському перекладознавстві (на прикладі автоперекладів) / Смольницька О. О. // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Зб. наук. праць / ред. кол.: Ю. П. Бойко, О. В. Ємець, Л. І. Бєлєхова та ін. – Вип. 11. – Хмельницький: ХНУ, 2016. – С. 107-113.
21. Смольницька О. Психоаналітичні дослідження Ніли Зборовської в річищі неоміфологізму: порівняння з творчістю Віри Вовк / Ольга Смольницька // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – 2015. – Вип. 18-20. – С. 350-362.
22. Смольницька О. О. Розвиток компаративного дискурсу Шекспіра, Лесі Українки й американської «сповідальної поезії» в «Коді української літератури» Ніли Зборовської / Смольницька Ольга Олександрівна // Вісник Черкаського університету. – Серія «Філологічні науки». – 2016. – № 1. – Т. 2. – С. 107-116.
23. Смольницька О. О. Символ східної жінки-лідера у поетичній збірці Віри Вовк «Жіночі маски» (кроскультурний аспект) / О. О. Смольницька // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Філологія». – 2016. – Вип. 15. – С. 50-60.
24. Смольницька О. Філософська інтерпретація лесезнавчого дискурсу Ніли Зборовської (на матеріалі есею «Моя Леся Українка») / Ольга Смольницька // Слово і час. – № 9(621). – Вересень 2012. – С. 52-62.
25. Человек и его символы / Пер. с англ. – Спб.: Б. С. К., 1996. – 454 с., ил.
26. Энциклопедия символов / сост. В. М. Рошаль. – М.: АСТ, Спб.: Сова, 2008. – 1007, [1] с.: ил.
27. Якоби М. Стыд и истоки самоуважения / Марио Якоби. – М.: Институт аналитической психологии, 2001. – 256 с.
28. Karabowicz T. Idiomatyczny dyskurs prawdy w tomiku wierszy poetki Wiry Wowk Kobiece maski / Tadeusz Karabowicz // Вовк В. Жіночі маски – Wira Wowk. Kobiece maski / Віра Вовк; [Пер. з укр. мови Тадей Карабович]. – Люблин, 2014. – S. 139-144.
29. The Complete Works of William Shakespeare / The Alexander Text introduced by Peter Ackroyd. – Harper Collins Publishers, London, 2006. – 1436 pp.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. The English and Scottish popular ballads edited from the collection of Francis James Child / By Helen Child Sargent and George Lyman Kittredge. – Boston – New York: Houghton, Mifflin & Co., 1904. – 776 pp.
2. Ibid. – Vol. 3 (Part V). – Boston: Houghton, Mifflin & Co., New York: 11 East Seventeen Street, 1882. – 254 pp.
3. Ibid. – Vol. IV (Part VII). – Boston: Houghton, Mifflin and Co., New York: 11 East Seventeen Street, 1890. – 274 pp.

Смольницкая О.А.
Научно-исследовательский институт украиноведения МОН Украины

ОБРАЗ РОКОВОЙ ЖЕНЩИНЫ И АРХЕТИП ВЕЛИКОЙ МАТЕРИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЧЛЕНОВ НЬЮ-ЙОРКСКОЙ ГРУППЫ: ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Аннотация
Анализируется образ литературной героини в избранных текстах поэтов Нью-Йоркской группы. Рассматриваются ипостаси роковой женщины и архетип Великой Матери. Привлекаются мифы, интермедиальный анализ. Во внимание принимаются текстологический и контекстуальный подходы. В компаративном ключе используются архаические баллады.
Ключевые слова: образ, архетип, божество, Нью-Йоркская группа.

Smolnytska O.O.
Research Institute of Ukrainian Studies

THE IMAGE OF FEMME FATALE AND ARCHETYPE OF THE GREAT MOTHER IN THE WORKS BY THE AUTHORS OF THE NEW YORK GROUP: FOLKLORE-MYTHOLOGICAL CONTEXT

Summary
The image of the literature feminine hero in the selected texts by the poets of the New York group is investigated. The aspects of la femme fatale and the archetype of the Great Mother are lighted up. The myths and intermedial analysis are involved. Textological and contextual methods are given. Archaic ballads are used in the comparative aspect.
Keywords: image, archetype, goddess, the New York group.

УДК 81'221-055.52:82-3 І.Франко

СІМЕЙНИЙ ДИСКУРС: НЕВЕРБАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВЛЕННЯ БАТЬКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ І. ФРАНКА)

Трумко О.М.
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування невербальних засобів спілкування у сім'ї. З'ясовано, що невербальні засоби комунікації, які використовують батьки, супроводжують, доповнюють або замінюють зміст вербального повідомлення. У мовленні батьків присутні екстралінгвістичні (мовчання, плач, сміх, регіт), просодичні (голос, крик, шепіт) та кінетичні (вираз обличчя, погляд, рухи головою, рухи руками, дотик, обійми, поцілунки, ненормативні жести, пози) засоби невербальної комунікації. Аналіз здійснено на матеріалі творів І. Франка.
Ключові слова: невербальні засоби комунікації, екстралінгвістичні невербальні засоби, просодичні невербальні засоби, кінетичні невербальні засоби, комунікація *батьки → діти*, І. Франко.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Останні десятиріччя XX століття позначилися зміною наукової парадигми в мовознавстві: на перший план вийшли дослідження комунікативної взаємодії індивідів, зокрема їхнього діалогічного взаєморозуміння у співвідношенні з мовою, середовищем і культурою [14, с. 7]. Невербальна мова як вагома складова процесу комунікації була представлена працях Л. Голощук, І. Горелова, Н. Киселюк, Г. Колшанського, Г. Крейдліна, В. Лабунської, Л. Славової та ін. [4; 5; 8-10; 12; 15]. Невербальні аспекти сімейної комунікації вивчали О. Звєрєва, Є. Зимич, Л. Солощук [6; 7; 16], обираючи об'єктом аналізу художні тексти англійської літератури.

Невербальні засоби комунікації – це елементи комунікативного коду, які мають немовну природу і разом із засобами мовного коду забезпечують створення, передавання і сприйняття повідомлень [2, с. 59]. Вони взаємодіють із вербальними засобами комунікації, доповнюючи, заперечуючи чи заміщуючи їх, вказують на істинність повідомлення та посилюють семантичне значення слів [8, с. 12]. Невербальні засоби надають максимальної насиченості змістовій та емоційній інформативності комунікації, змістовій

та емоційній завершеності, забезпечують максимальну стислість та лаконічність форм [9, с. 16].

Таким чином, *невербальна комунікація* – це соціально і біологічно зумовлений спосіб організації засвоєних індивідом невербальних засобів спілкування, перетворених в індивідуальну, конкретно-дійову форму дій та вчинків [12, с. 6]. Адресант, по суті, приписує невербальним компонентам комунікації значення залежно від своїх установок, ситуації спілкування та уявлення про особистість адресата [16, с. 66].

Невербальні засоби поділяють на екстралінгвістичні, просодичні, кінетичні, проксемічні та зовнішній вигляд. До *екстралінгвістичних засобів* невербального спілкування зараховують паузи, зітхання, сміх і плач, кашель; до *просодичних* – темп мовлення, тон, тембр, гучність, манеру мовлення та спосіб артикуляції; до *кінетичних* – жести, міміку, поставу тіла, ходу, контакт очима; до *проксемічних* – вплив території, відстань між мовцями та просторове розміщення співрозмовників; до *зовнішнього вигляду* належать фізіогноміка, тип і виміри тіла, стиль одягу, прикраси, зачіска [2, с. 60].

Мета статті – виявити зміст і значення основних невербальних засобів комунікації, які використовують батьки у процесі спілкування з дітьми. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити особливості реалізації невербальних засобів різних типів у комунікації *батьки → діти* та 2) встановити співвідношення екстралінгвістичних, просодичних та кінетичних засобів у мовленні батьків до дітей. Матеріалом для аналізу послужили художні твори І. Франка.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо особливості реалізації невербальних засобів комунікації у мовленні батьків до дітей, що представлена в художніх творах І. Франка.

1. Екстралінгвістичні засоби

Мовчання – це невербальна реакція на попереднє висловлювання співрозмовника, яка спрямована на вираження схвалення/несхвалення, згоди/незгоди, байдужості, докору, страху, ніяковіннння, ігнорування або, навпаки, духовної близькості комунікантів [3, с. 5].

У мовленні батьків мовчання є реакцією на запитання дітей та передає: 1) відмову вступити у вербальний контакт (*«Олекса не одвічав нічого, но німо усів на камені, звісивши голову»* [18, т. 14, с. 158]); 2) нездатність знайти належні слова для відповіді через надмірну розгубленість та схвильованість (*«Рифку щось немов за серце стисло на тоті* слова *<…> Вона недвижно сиділа на софі, не зводячи з нього очей, але не могла й слова сказати»* [18, т. 15, с. 294], *«Юра дивився на нього витріщеними очима і не знав, що відповісти»* [18, т. 21, с. 435]); 3) згоду виконати запропоновану дітьми дію (*«– Перекусіть, татуню, ви нині проголоднілися неабияк. Василь* [батько – *О. Т.*] *посягнув по хліб та ковбасу, та якось так незручно, мов не своїми руками. Відрізав різничок і довго держав його у дрижачій руці, все скоса поглядаючи на сина»* [18, т. 14, с. 344]).

Плач забезпечує експресивність комунікації та підкреслює розпач батьків: *«– Ой, так, так, добре тобі говорити! – відповіла мати плачучи. – Хіба ж ти не видиш, яка я стара? <…>»* [18, т. 15, с. 301]. Його характеризує різна інтенсивність вияву, обумовлена ситуацією спілкування та особливостями міжособистісного спілкування у сім'ї. Наприклад, мати виправдовує свої дії/слова перед сином, який звинувачує її: *«– Не можна, синку, швидше. Та й чого квапитись? Адже й так вона досить ще скоро затрує тобі твій вік молодий! І вона почала хлипати, мов дитина»* [18, т. 15, с. 445], *«– А видиш, синку, я тобі то казала, що я нічого путнього не придумаю, бо я дурна, синку, дуже дурна, як стовп, як туман вісімнадцятий! <…> Рифка тяжко заридала, сама не знаючи чого»* [18, т. 15, с. 470].

Сміх традиційно служить для передачі позитивних емоцій, які в певний момент відчуває комунікант [19, с. 173-174]. У сімейній комунікації сміх засвідчує прихильність батьків до дітей: *«– А чого ж ти плакав? – питав Михась. Капітан* [батько – *О. Т.*] *розсміявся. – А того, – відповів, – що, прийшовши додому, я не застав ані тебе, ані отсеї панночки»* [18, т. 19, с. 18] або підсилює позитивну оцінку, яку батьки дають діям/словам дітей: *«– Ой ти-ти-ти! – відповідав, усміхаючись, отець. – Все би-с тілько хтів знати! Там дика баба в міху!»* [18, т. 16, с. 435]. Також батьки можуть використовувати сміх і як засіб вираження іронії: *«– Ні до кого навідуватися? – не то жалібно, не то жартівливо скрикнув батько. – Невже-таки ні до кого? Ніхто його не дожидає? <…>»* [18, т. 18, с. 20], *«– Га, га, га! – засміявся пан Темницький. – Але ж то хитрий пан доктор! Що хитрий, то хитрий! <…>»* [18, т. 18, с. 39].

Виявом сміху є регіт (нестримний, голосний сміх), що актуалізує іронічне ставлення батьків до вчинків/слів дітей: *«Куна зареготався і сказав: – А видиш! Тепер чей будеш знати, що значить гешефтсман!»* [18, т. 16, с. 206].

2. Просодичні засоби

Голос вважається невід'ємною частиною мовленнєвого процесу, що спрямований на досягнення оптимальності усного мовлення у комунікативному, емоційному і прагматичному аспектах [17, с. 38]. Сукупність мелодики, ритму, темпу, інтенсивності, акценту, тембру й інших просодичних елементів мови, окрім структурного оформлення висловлення, виконує функцію декодування [9, с. 39]. Адже голос завжди проявляється у вербальному спілкування та дає змогу слухачеві сформувати уявлення про особистість мовця: в якому емоційному стані він перебуває, який його темперамент, соціальний статус, особистісні якості.

У кооперативних ситуаціях спілкування тон і сила мовлення батьків передають їхні емоції при 1) отриманні нової інформації чи уточненні змісту попереднього висловлення (*«– Ну, Мундзю, – сказала вона м'яким ніжним голосом, – розкажи ж мені тепер, де ви до обіду бували, куди пропадали?»* [18, т. 18, с. 360], *«– То прийдеш? – спитала мати радісно»* [18, т. 15, с. 295]); 2) підкресленні важливості сказаного/виконаного ними (*«– Але наперед присягни мені, мій сину, що ані того місця, ані ніякого слова, котре я тобі сказав о єго тайних судьбах, не зрадиш нікому <…> Ті слова, проізнесені поважним і піднесеним голосом, дуже урочисто»* [18, т. 14, с. 56]); 3) визнанні помилковості своїх дій/слів (*«– Що*

ж, не перечу, – озвався він слабим голосом, – що много зробилося й не такого, як би було треба» [18, т. 18, с. 372]); 4) згоді виконати запропоновані дітьми дії (*«– Та так, так, ходімо спати, – підхопив живо Василь»* [18, т. 14, с. 345]) та 5) проханні (*«– Ні, ні, не йди, не треба, не буду вже, бігме, не буду! – пролепетав Василь»* [18, т. 14, с. 344]).

У конфліктних ситуаціях спілкування тон мовлення підсилює 1) негативне ставлення батьків до дій/слів дітей: *«– А ти чого? – визвірився на нього батько»* [18, т. 16, с. 206], *«– І для того відкидаєш набік усі чесні традиції, які ти винесла з батьківського дому, і стаєш по стороні сього смердючого болота? – з гірким докором мовив батько»* [18, т. 22, с. 298]; 2) заперечення (реакція на звинувачення дітей): *«– <…> Ну, то в такім разі се брехня, – спокійно і рішуче мовив пан»* [18, т. 21, с. 248], *«– Се не може бути! – сказала вона міцно»* [18, т. 15, с. 442]; 3) небажання відповісти на запитання дітей чи співпрацювати з ними: *«– Сьогодні вечером, – якось знехотя мовив пан Пшестшельський, – прибігає до мене Домагальський і говорить <…>»* [18, т. 21, с. 236], *«– Спасибі тобі за добру волю, – сказав гнівно пан Трацький, – але я маю в бозі надію, що твоєї помочі і потребувати не буду <…>»* [18, т. 18, с. 194], *«– Роби, що знаєш! – прикро огризнувся батько. – Сам ти помагав заварити сю кашу, то сам думай, як її з'їсти»* [18, т. 21, с. 249]. Є засобом вираження недовіри: *«– Ти з ним? – протяжно і недовірливо запитав пан Субота»* [18, т. 22, с. 297].

Зміна тону мовлення може засвідчувати зміну комунікативної позиції батьків із конфліктної на кооперативну: *«– Ну, що ж там такого? – промовив Герман ласкавіше. – Чого-сь прийшов?»* [18, т. 14, с. 406].

Характеристика голосу також позначає вік батьків: *«А в відповідь йому старечий, розбитий голос: – Дитино моя! Бог з тобою! Що ти говориш?»* [18, т. 19, с. 296], стан їхнього здоров'я: *«– Діти мої! Бідні мої діти! – простогнав він. – Що то буде з вами! Що... буде... з вами, коли мене не стане?»* [18, т. 19, с. 133], психоемоційні особливості, наприклад, стрес: *«– Та так. Поганець він, синку, я тобі давно казала, щоб ти з ними не заходився! – Все те говорила Рифка, мов сонна, мов із яких неясних столітніх споминок»* [18, т. 15, с. 469].

Батьки активно застосовують ***крик***, що обумовлено або їхніми емоціями, або ситуацією спілкування. Сильний звук голосу функціонує у мовленні батьків при повідомленні дітям нової інформації (*«– А я, старий дурень, і дивлюсь, і не бачу нічого! – скрикнув він»* [18, т. 18, с. 199]) чи запитуванні (*«– Що там, Михайле, що там? – крикнув батько до ями»* [18, т. 14, с. 313]). Є засобом вираження здивування: *«– Боже мій! Що ти говориш? – скрикнув старий пан»* [18, т. 21, с. 248], розпачу: *«– Що ж я тому винен? – болісно скрикнув пан Трацький, немов неделікатна рука грубо доторкнулась до його болючої рани»* [18, т. 18, с. 370], попередження: *«– Сину, – крикнув він, – утікаймо, бо смерть наша!»* [18, т. 14, с. 53].

Проте, основні функції крику у сімейній комунікації – це підсилення мовних засобів вираження 1) негативної оцінки дій/слів дітей (*«– Що? – скрикнув батько, хоч відразу надіявся такої відповіді. – Підеш за нього, за хлопа неотесаного, злидаря, що нині не п'є, завтра може розпитися?»* [18, т. 22, с. 251]); 2) грубого спонукання (*«– Мовч, дурню! – крикнув розлючений Василь. – Доки я ще жию, не смієш ми під ніс тикати: то так роби, а се так <…>»* [18, т. 14, с. 327]); 3) іронії (*«– Доктор – і не припускав! – скрикнув пан Темницький. – Ха, ха, ха! Але ж, пане докторе, припущення – се перший крок до правди! Чи як там ваша наука говорить, га?»* [18, т. 18, с. 53]). Застосовують батьки крик для звинувачення дітей у неправомірності вчинків: *«– Брешеш, суко! – не міг здержати себе батько, щоб не скрикнути брутально. – Ти добре знала, до чого воно йдеться»* [18, т. 22, 316].

Сила крику може варіюватися: *«– Хлопче, чого стоїш, чого не ідеш? Та говори-бо, де ся так дивиш? <…> – крикнув голосніше на сина Петрій, все на нього дивлячися»* [18, т. 14, с. 32], *«– Сейчас у яму, хлопці, – пробирати пісок! – крикнув не своїм голосом»* [18, т. 14, с. 310], *«– Що? – вереснула Лесиха. – Тото засмаркане сміє підлазити до моєї доньки? Таже я йому волосє обсмикаю на його капустяній голові! <…>»* [18, т. 14, с. 262].

У процесі комунікації батьки, навпаки, можуть знижувати тон мовлення. ***Шепіт*** забезпечує певну таємничість спілкування: *«Куна прихилився до вуха Лейбуня і шепотом сказав до нього: – Лейбуню!»* [18, т. 16, с. 205], *«– Говори про себе, доню, а не про Італію, – шептав батько»* [18, т. 22, с. 315]. Він також може функціонувати ситуаціях, де звичайний тон мовлення є небезпечним: *«– Ходім звідси, сину, – прошептав Петрій»* [18, т. 14, с. 58] тощо.

3. Кінетичні засоби

Вираз обличчя (міміка) є показником емоційного стану, засобом самопрезентації особистості та індикатором міжособистісних стосунків комунікантів. У мовленні батьків до дітей вираз обличчя доповнює подану вербальну інформацію, виступаючи засобом номінації почуттів та емоцій: *«– Як же ж се ти сам без них їдеш? Адже ж уже пора обідати, – промовила пані Олімпія, котрої лице роз'яснилося на вид сина»* [18, т. 19, с. 213], *«– Але ж, синку, – скрикнула, блідіючи і дрижачи з тривоги, Рифка, – що ж ти хочеш робити? Не бійся, ту дома я за тебе стою, ніхто тобі нічого не вдіє!»* [18, т. 15, с. 294]. Зауважимо, що на позначення виразу обличчя використано мономодальну метафору, що будується на основі схожості ознак або дій під час зорового сприйняття і може представлятися крізь призму світла [11, с. 127].

Міміка може застосовуватися для унаочнення вербальної інформації, що забезпечує економію мовлення: *«– То вітер, синку. Видиш, міх набирається вітру, а як його здусити, то дує. Ади, й я так дую! І батько пару разів дмухає в огонь»* [18, т. 21, с. 160].

Зазвичай ***погляд*** виражає готовність до комунікації, пригнічення волі або впливу на іншого; бажання налагодити контакт і отримати інформацію, необхідність передати певну інформацію, натякнути на неї іншим тощо [1, с. 206]. У комунікації *батьки → діти*, функціонуючи у ситуаціях

спонукання до надання інформації, повідомлення нової інформації чи негативної оцінки, погляд актуалізує здивування (*«Се ти? – промовив Герман, окидаючи його очима. – Пішки йшов?»* [18, т. 22, с. 188]), радість (*«Нараз вона стрепенулася, живіша іскра заблисла в її оці. – Слухай, синку, що я придумала!»* [18, т. 15, с. 470]), тривогу (*«– Мій синочку, – почала вона, – що се з тобою? Що ти зробив? І вона почала обзирати його з виразом безконечного жалю, немов ся вбога одіж була смертельною раною на його тілі»* [18, т. 15, с. 293]), недовіру (*«– Ну, то що? – закинув нараз Юра, спідлоба позираючи на сина <…> Гадаєш, що мене тепер знов завабиш до себе? <…>»* [18, т. 21, с. 436]) та обурення (*«<…> мати, остро позирнувши на Мирона, сказала, намахуючи йому ложкою: – Іди, приблудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далі женився, а дурниці говорить?..»* [18, т. 15, с. 69]). Погляд виступає засобом спонукання до відвертості: *«– Ну, що? – питав він, поглядаючи синові прямо в лице»* [18, т. 18, с. 196] та вияву батьківської любові і ніжності: *«– Се, ти, Грицуню? – промовив Гнат, обертаючи голову і обіймаючи сина поглядом, повним любові й турботи»* [18, т. 21, с. 244].

Рухи головою забезпечують заперечення: *«Він похитав головою і озвався: – Не розумію тебе, Женю! <…>»* [18, т. 22, с. 298] або схвалення: *«Мама потакували головою, немов боялися виповісти устами тото страшне слово «забив»* [18, т. 16, с. 441]. Вони відображають зміну настрою батьків у процесі комунікації з дітьми, наприклад, втрату радості: *«Старий пан понурив голову. – Отсе й є нещастя! Нема на світі такої дурниці, такої безглуздої справи, котра б не знайшла свойого запаленого апостола і свойого мученика <…>»* [18, т. 21, с. 235].

Рухи руками (жести) функціонують у мовленні батьків до дітей з метою дистанціювання та створення певного бар'єру між ними: *«Пан Субота весь закаменів і мимовільним рухом руки відсунув її від себе. – Ти… вбила… його? – простогнав він, левде переводячи дух»* [18, т. 22, с. 315], *«Пан Трацький аж руками замахав, немов відганяв від себе сю думку»* [18, т. 18, с. 374].

Жести спрямовані на попередження дітей, запобігання здійснення ними вчинків, які можуть мати негативні наслідки: *«Герман перелякався і, кинувшися до сина, затулив йому рот: – Та чи ти здурів та й голосно признаєшся! Хочеш, аби тебе арештували за підпал? От іще дурень!»* [18, т. 22, с. 198].

Також за допомогою жестів батьки виражають свої емоції, зокрема переживання, страждання, хвилювання: *«– Боже мій! – скрикнула Рифка, заламуючи руки. – Доки ж так будеш жити?»* [18, т. 15, с. 295].

Дотик забезпечує кооперативність спілкування, створення позитивного емоційного фону, активно функціонує у ситуаціях заспокоєння: *«– Не бійся, синку! – мовила пані Олімпія, беручи його за руку. – Кріпися! Не подавайся!»* [18, т. 19, с. 337].

Батьки для засвідчення любові та прихильності до дітей використовують ***обійми та поцілунки***: *«– <…> Боже, ти жиєш, ти здоров, а я вже мало не вмерла! Синочку мій! Коханий мій, ти живий, живий!.. Викрикам не було кінця. Рифка потягла вуглярчука на софу і не випускала з обнять, поки він сам не вирвався»* [18, т. 15, с. 293], *«– Добрий мій! – півголосом сказала пані Олімпія, обіймаючи його голову і цілуючи його в чоло»* [18, т. 19, с. 213].

Особливістю мовлення батьків є застосування ***ненормативних жестів***, які доповнюють вербально виражені невдоволення діями/словами дітей, їх негативну оцінку, авторитарність: *«– Що, ти, вирідку гадючий, ти мені, свому вітцю, смієш розказувати, мене виноватити? <…> Василь в опалі прискочив до нього і з цілого розмаху ударив його кулаком поза уха <…>»* [18, т. 14, с. 333-334]. Така агресивна поведінка може бути реакцією на відповідну поведінку дітей: *«Він одним замахом відопхнув сина від себе так, що той, хитаючись, покотився в кут к стіні. – Що, – крикнув тепер Герман, дрижачи з гніву, – ти відки? Що ти за один? Чи так ся до тата з просьбою приходит? А, ти смієш на мене руку піднімати?»* [18, т. 14, с. 406].

Під ***позами*** розуміють «усвідомлені чи неусвідомлені загальні положення тіла, більш статичні, ніж власне жести, а також співвідносні положення різних частин тіла» [13, с. 174]. Вони супроводжують вербальну інформацію для забезпечення таємничості, підкреслення її важливості: *«– Е, се ще хто його знає, як буде! – промовила таємно пані, здвигаючи плечима <…>»* [18, т. 19, с. 217], *«– Слухай, синку, – мовила вона, нахиляючись до нього. – От добре, що я ще вчас пригадала! Зараз, як приїдеш до Львова, пошукай Менделя»* [18, т. 19, с. 339]. Є засобом актуалізації хвилювання, тривоги: *«– Ну-ну! – говорив старий пан, увесь тремтячи, мов осиковий листок»* [18, т. 21, с. 248].

Положення тіла відображає емоційний стан батьків, що виник внаслідок попереднього висловлювання дітей, їх ставлення до сказаного. Це 1) розпач (*«Василь Півторак стояв мов прибитий, почувши тоті страшні слова»* [18, т. 14, с. 310], *«Вона стояла бліда-бліда, мов одеревіла, і тільки легко хиталася на ногах, мов готовилась от-от упасти на землю»* [18, т. 18, с. 360]); 2) збудження (*«Рифка зірвалася на рівні ноги. Слова Готліба були для неї немов сильним, пробуджуючим ударом»* [18, т. 15, с. 442], *«– Ну, ну, ну, пан син починає моралізувати батька! – скрикнув Темницький, живо кидаючися на кріслі <…>»* [18, т. 18, с. 52]); 3) байдужість (*«– Може, що сталося дома, що ти приїхав? – питав Герман, не ворушачися з фотеля і докінчуючи свою сієсту»* [18, т. 22, с. 188]).

4. Сукупність невербальних засобів

У процесі комунікації батьки можуть одночасно використовувати декілька невербальних засобів: 1) виявляючи батьківську любов та прихильність (*«– Дитя моє! Дитя моє! – захлипала пані Трацька, обнімаючи сина і покриваючи лице його слізьми та гарячими поцілуями. – І я могла утратити тебе! Ох, се був би, певно, й послідній день мого життя!»* [18, т. 18, с. 361]); 2) спонукаючи дітей до відвертості (*«– Ну, скажи мені, Димцю, – і батько, ставши перед сином, узяв його обома руками за плечі і дивився йому просто в очі, – ти, здається, ще розумний чоловік, з глузду не зсунувся <…>*

Скажи мені по щирості: віриш, щоб се далося зробити?» [18, т. 21, с. 235]); 3) демонструючи владу над дітьми (*«– Ходи до хати, ти, драбе один! – крикнула Анна і вхопила Митра за руку»* [18, т. 15, с. 103]); 4) негативно оцінюючи дії/слова дітей (*«– Ет, дурень ти, та й тільки всього! – скрикнув старий і плюнув гнівно* <…>*»* [18, т. 21, с. 226]).

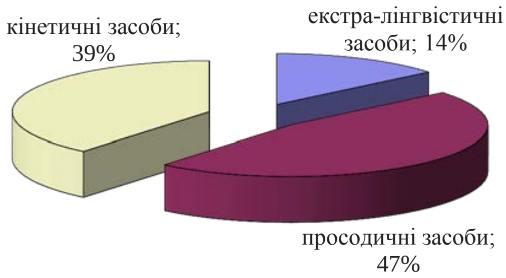

Рис. 1. Співвідношення невербальних засобів у комунікації *батьки → діти*

Поєднання декількох видів невербальних засобів забезпечує опис емоційного стану батьків, зокрема:

– здивування (*«Батько аж уста розчинив і очі витріщив, бо ні про яку наречену свого сина нічогісінько не чув»* [18, т. 18, с. 38]);

– збудження (*«– Що, що, що ти говориш? – скрикнула мати, блідніючи і зриваючись з місця»* [18, т. 18, с. 360]);

– розпачу (*«Юра поблід, як труп, схопився з призьби, затремтів усім тілом і знов сів на своє місце. Він не міг стояти на ногах, у його грудях щось клубилося й душило його в горлі. – Що ти кажеш? – провив він ледве чутно»* [18, т. 21, с. 436], *«Рифка тремтіла всім тілом від тих грізних слів, котрих значіння вона лиш через половину розуміла, і, мов причарована, не зводила очей з його лиця. – Та добре, синку, добре, але чого ж ти від мене хочеш? Вона стояла німа, без тями, важко дишучи, безвладна, немов розбита. Тільки по хвилі озирнулася»* [18, т. 15, с. 469]);

– тривоги (*«Батько поблід, потім помалу взяв її руку, притулив до своїх уст і сказав лагідно: – Твоя правда. Що ж було далі?»* [18, т. 22, с. 317]) тощо.

Аналіз невербальних засобів дозволяє виявити їх ***співвідношення*** (рис. 1).

Висновки. Батьки у спілкуванні з дітьми використовують такі типи невербальних засобів: екстралінгвістичні (мовчання, плач, сміх, регіт), просодичні (голос, крик, шепіт) та кінетичні (вираз обличчя, погляд, рухи головою, рухи руками, дотик, обійми, поцілунки, ненормативні жести, пози). Невербальна комунікація забезпечує вираження відмови/згоди, отримання/уточнення нової інформації, підкреслення важливості/таємничості сказаного/виконаного, визнання помилковості своїх дій/слів, заспокоєння, попередження, позитивної/негативної оцінки, іронії, спонукання до виконання певних дій/надання нової інформації/відвертості, грубого спонукання, невдоволення діями/словами дітей, демонстрування влади над ними, унаочнення інформації. Є засобом вираження емоційного стану батьків: байдужості, здивування, любові, недовіри, ніжності, обурення, переживання, прихильності, радості, розпачу, страждання, тривоги і хвилювання.

Найчастіше батьки використовують просодичні засоби, змінюючи тон голосу залежно від ситуації спілкування. Серед екстралінгвістичних засобів помітне місце займає сміх, а серед кінетичних – вираз обличчя та пози. Рідше батьки використовують мовчання, міміку, рухи головою, жести, обійми та поцілунки. Найменш частотними є плач і ненормативні жести.

Отже, невербальні засоби комунікації відіграють важливу роль у мовленні батьків до дітей, супроводжуючи, доповнюючи або замінюючи вербальну комунікацію.

Перспектива досліджень полягає у вивченні особливостей невербальної поведінки дітей у спілкуванні з батьками на матеріалі творів І. Франка.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики: підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ: Академія, 2011. – 304 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – Київ, 2004. – 344 с.
3. Войцехівська Н. К. Мовчання як комунікативно значущий знак у конфліктному діалогічному дискурсі / Н. К. Войцехівська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Філологія». – 2014. – Вип. 8(2). – С. 4-7.
4. Голощук С. Л. Реалізація невербальних засобів спілкування у спонукальному дискурсі / С. Л. Голощук // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2007. – № 1. – С. 19-23.
5. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – Москва: Наука, 1980. – 104 с.
6. Звєрєва О. Г. Вербальні та невербальні прояви домінуючого статусу старшого сіблінгу / О. Г. Звєрєва // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія». – Суми: СумДУ, 2008. – № 1. – С. 25-29.
7. Зимич Є. В. Структурно-семантичні і прагматичні особливості маритального діалогічного дискурсу: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Є. В. Зимич; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 20 с.
8. Киселюк Н. П. Невербальні компоненти комунікації / Н. П. Киселюк // Науковий вісник Волинського державного університету. Сер. «Філологічні науки». – Луцьк: Вежа. – Вип. 6. – 2006. – С. 15-18.
9. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – Москва: Высшая школа, 1974. – 83 с.
10. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: автореф. дис. докт. філол. наук: 10.12.19 / Г. Е. Крейдлин; Рос. гос. гуманитарный ун-т. – Москва, 2000. – 68 с.
11. Кузнєцова Д. Ю. Семантичний діапазон світлопозначень. Семантичний діапазон світлопозначень в англомовних номінаціях мімічних експресій / Д. Ю. Кузнєцова // Studia linguistica. – 2012. – Вип. 6(1). – С. 126-131.
12. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов: Изд-во Ростовск. ун-та, 1986. – 136 с.
13. Самойлович Л. В. Відображення кінетичних засобів невербального спілкування в українських фразеологізмах / Л. В. Самойлович // Культура народов причерноморя. – Симферополь, 2003. – № 37. – С. 172-175.

14. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – Киев: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
15. Славова Л. Л. Комунікативні невдачі в англомовному спілкуванні: паралінгвістичний аспект / Л. Л. Славова // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Сер. «Філологія». – 2000. – Т. 3, № 1. – С. 144-148.
16. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі: [монографія] / Л. В. Солощук. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
17. Трусов В. П. Выражение эмоций на лице (по материалам работ П. Экмана) / В. П. Трусов // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 144-147.
18. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. – Київ: Наук. думка, 1976-1986. – Т. 14-22.
19. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: diversity and universals / A. Wierzbicka. – Cambridge, 1999. – P. 173-174.

Трумко О.М.
Международный институт образования, культуры и связей с диаспорой
Национального университета «Львовская политехника»

СЕМЕЙНЫЙ ДИСКУРС: НЕВЕРБАЛЬНЫЕ ХАРКТЕРИСТИКИ РЕЧИ РОДИТЕЛЕЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ И. ФРАНКО)

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей функционирования невербальных средств общения в семье. Выяснено, что невербальные средства коммуникации, которые используют родители, сопровождают, дополняют или заменяют содержание вербального сообщения. В речи родителей присутствуют экстралингвистические (молчание, плач, смех, хохот), просодични (голос, крик, шепот) и кинетические (выражение лица, взгляд, движения головой, движения руками, прикосновение, объятия, поцелуи, ненормативные жесты, позы) средства невербальной коммуникации. Анализ осуществлен на материале произведений И. Франко.
Ключевые слова: невербальные средства коммуникации, экстралингвистические невербальные средства, просодични невербальные средства, кинетические невербальные средства, коммуникация *родители → дети*, И. Франко.

Trumko O.M.
International Institute of Education, Culture and Relations with the Diaspora
National University «Lviv Polytechnic»

FAMILY DISCOURSE: NON-VERBAL CHARACTERISTICS OF PARENT'S SPEECH (BASED ON MATERIAL OF COMPOSITIONS OF I. FRANKO)

Summary
The article is devoted to the analysis of peculiarities of non-verbal means of communication in the family. It is discovered, that non-verbal means of communication used by parents, accompany, complement or replace the contents of a verbal message. In the speech of the parents there are extra-linguistic (silence, crying, laughter), prosodic (voice, cry, whisper) and kinetic (face expression, look, head movements, hand movements, touch, embrace, kisses, non-normative gestures, poses) non-verbal means of communication The analysis is based on the material of Ivan Franko's compositions.
Keywords: non-verbal means of communication, extralinguistic non-verbal means, prosodic non-verbal means, kinetic non-verbal means, communication *parents → children*, I. Franko.

УДК 821.161.2 К-3.091«19»

ВНУТРІШНІЙ АСПЕКТ ПОСТАТІ МАКЛЕНИ ҐРАСИ В ОДНОЙМЕННІЙ П'ЄСІ МИКОЛИ КУЛІША

Цепа О.В.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті увиразнено актуальність дослідження художнього світу Миколи Куліша. Висвітлено основні орієнтири сучасної української філологічної науки стосовно постаті та спадщини митця. Обґрунтовано доцільність застосування проблеми автора до змістових і формальних аспектів п'єси «Маклена Ґраса». З'ясовано специфіку художньо втіленого набутого і сподіваного життєвого досвіду ключової дійової особи драми. Акцентовано на перспективних напрямках дослідження відповідного матеріалу.

Ключові слова: проблема автора, внутрішній світ, зовнішній світ, якості характеру, життєві цінності.

Постановка проблеми. «Світ Куліша заснований на міцних засадах моралі. Він знає, що таке провина і кара. Надії на соціальні перетворення й справедливість привернули серце Куліша до революції. Переконавшись у їхній ілюзорності, він не стає циніком. Не дозволяє собі цього. Тим він – як людина і виглядає наївним на тлі заповзятих графоманів та цинічних заробітчан тих часів... Його прямодушність як лакмусовий папірець проявляє штучність, робленість, нечесність інших, безвідповідальну гру в літературу. Це не означає, що Куліш не робив помилок, ... він мав свої вади й підлягав упередженням часу, проте у засадах своїх людських та письменницьких суджень незмінно лишався людиною совісною, – і тим протидіяв, як міг, духовним деформаціям сучасності» [8, с. 424], – так свого часу написала літературознавець Наталя Кузякіна, яка понад три десятиліття досліджувала життєву і творчу долю відомого драматурга. Як гідний приклад дослідницької толерантності стосовно суті та ролі митця в непростих умовах суперечливої доби, такий висновок-роздум стає плідним джерелом чергових спроб наближення до таємниці життєсвіту Миколи Куліша. Дослідницькі пошуки актуалізують і унікальне самовизначення характеру письменника – «життєрадісний скептик» [8, с. 319], і своєрідна тональність його художнього світу – «трагедійність світобачення, яке поступово перетворюється на трагікомічне, трагіфарсове, що визначає взагалі тип сучасної культури» [4, с. 685].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті зазначених орієнтирів маємо праці монографічного характеру (Я. Голобородько [2], Н. Кузякіна [8] та ін.), ґрунтовні розвідки, предметом дослідження яких є окремі аспекти емпіричного буття чи нюанси художнього світу Миколи Куліша (М. Кореневич [6; 5], Л. Куценко [10], В. Панченко [13], О. Поляруш [15], В. Працьовитий [16], Л. Танюк [18] та ін.).

Наразі актуальними є аналітично-пошукові кроки, спрямовані як на переосмислення всього того зі спадщини та біографії митця, що так чи інакше зазнало своєрідного «нальоту часу», так і відкриття-осмислення досі невідомого чи маловідомого. У цьому зв'язку назвемо п'єсу «Маклена Ґраса», дослідницький інтерес до якої зумовлений як найтрагічнішими переживаннями митця під час її створення та підготовки до сценічного втілення, так і самим фактом утрати й подальшого відновлення з російських перекладів авторського – україномовного – варіанту. Отож, на матеріалі п'єси «Маклена Ґраса» фахівці від філології в останні роки обґрунтовували: деміфологізацію радянських міфів (І. Лисенко [11]), домінантну символіку (Т. Плахтій [14]), міфологему дитини (І. Кремінська [7]), внутрішню колізію героя (А. Матющенко [12]), сценічну постановку (Л. Салімонович [17]), особливості вивчення (С. Жила [3]) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Уважаємо, що змістово-формальні сфери п'єси Куліша «Маклена Ґраса» отримають нові різнопланові нюанси спостережень, за умови застосування новітніх концепцій і методологій, сформованих на основі актуальних проблем філологічної науки. Саме тому в цій статті пропонуємо, використовуючи розроблену нами в межах проблеми автора концепцію інтегрованого підходу до художньо закодованої особистості (Див. розлогіше: [19, с. 67-78]), системно дослідити внутрішній аспект ключової дійової особи драми – особливості презентувань/самопрезентувань (зображень/самозображень, оцінок/самооцінок, очікувань/самоочікувань) як свідчень набутого і сподіваного життєвого досвіду.

Мета статті. Зосереджуючись на експліцитному та імпліцитному рівнях тексту, що в ньому автор осмислює драму людини в добу соціальних потрясінь, з'ясуємо, якими гранями й наскільки глибоко привідкривається для реципієнта внутрішній світ головної постаті, приреченої на складні випробування в дисгармонійних умовах.

Виклад основного матеріалу. Одним із нюансів, вагомих у сенсі пізнання особистості Маклени Ґраси, є пов'язана з її віковою характеристикою/самохарактеристикою авторська інтрига. Із першого епізоду в реципієнта складається враження, що перед ним – доросла дівчина: вона не лише заклопотана недитячими справами (*«Поки рано – на канави змотаємось. Може, що знайдемо. Ти – трісочки, я – кістки чи картоплю, зваримо. Адже сьогодні татові на фабрику»* [9, с. 328]), але й залучена до важливих таємниць тогочасного соціуму (*«Дорогою я тобі розкажу щось страшенно цікаве. Про що агітатор учора на таємних зборах розповідав, товариш Окрай»* [9, с. 329]).

Надалі зі слів Анелі Зброжек стає відомо, що Маклена працювала на фабриці. Більше того, вона має вже сформовану, головним чином під впливом *«товариша Окрая»* [9, с. 341] (до речі, образ цього

комуніста, котрий фігурує в тексті в основному «за кадром», стає свідченням того, як легко поширювались ідеї про соціальну рівність і братерство в часи соціально-політичних катаклізмів, як впевнено вербувались приречені на виживання люди), громадянську позицію щодо панівних класів: *«…пани нас більше люблять, коли ми голодні, хоча самі вони тільки тоді добрі, як сплять»* [9, с. 341]. Маклена впевнено озвучує власні політичні вподобання і життєві мрії, категорично заявляє про готовність до самопожертви заради здійснення очікуваного: *«І вийду заміж за більшовика, от! Навіть мрію. До кримiналу піду! В одиночній камері буду»* [9, с. 341].

Згодом стаємо свідком, як донька по-дорослому розповідає Стефану Ґрасі про напружену ситуацію в місті (*«Сама фірма застрайкувала. А ту, що ви казали, кустарна – закрили. Хазяїн утік. Не заплатив робітникам за цілий місяць. За матеріали також, і втік…»* [9, с. 354]), як переймається долею Зброжекової покоївки, якій загрожує звільнення. Макленина активність, громадянська небайдужість підсилені враженням від арешту Окрая. Дівчина не сприймає покору і терпіння, уважає останнє, цитуючи того ж таки товариша Окрая, *«найкращим сідлом для пана»*, котре *«лише перетре хребет…»* [9, с. 354].

І лише епізод, коли Маклена вирішила здобути грошей, аби звільнити родину від тирана Зброжека, розставляє всі акценти щодо її віку. Ми дізнаємось, що перед нами – *«ще маленька і така худа»* [9, с. 362] тринадцятирічна дівчинка. Якщо до цього епізоду думки і вчинки Маклени могли не видатись якимись особливими, то тепер усі її кроки сприймаються дещо інакше, адже перед нами маленька людина, якій у непростих життєвих обставинах – родинних (утрата матері, випробування голодом і хворобами) і соціально-політичних (інфляція, банкрутство, страйки, безробіття тощо) – завчасно прийшлось подорослішати.

Уже з першого епізоду п'єси реципієнт бачить душевну красу Маклени, яку, здається, не здатний затьмарити жодний життєвий дискомфорт. Навіть у межовій ситуації вона залишається доброзичливою, відкритою до принад довколишнього: *«Поглянь, який ранок сьогодні! А сонечко яке! …Он і Кундель уже встав. Вигрівається… Кунделику! Здоров був!»* [9, с. 328].

Очевидно, одним із потужних джерел такого життєсвіту дівчинки є духовна енергія роду, підтримувана казковою мрією-пам'яттю про найріднішу людину: *«А ондечки гуси летять. І які! Чисто як у казці. Пам'ятаєш – мама нам оповідала?.. (наспівує мелодію з казки про Івасика-Телесика)»* [9, с. 328]. Щоправда, згодом Маклена в розмові з маклером Зброжеком скаже: *«Мама Христинку народила і вмерла»* [9, с. 330]. Отже, лексемою *«пам'ятаєш»* Маклена активує не їхні спільні спогади, а всього-на-всього ділиться з молодшою сестрою власною пам'яттю про неньку, інтуїтивно залучаючи Христинку до живильної материнської енергії. Саме ж обігрування казкового мотиву про Івасика-Телесика не лише засвідчує артистизм дівчини, її здатність театралізувати звичну життєву ситуацію, але й набуває ознак символу материнського начала, що його за правом старшинства інтуїтивно перейняла Маклена. Відправляючись на вбивство Зброжека, Маклена передбачає ймовірність трагічного фіналу, а тому дає материнські настанови вже Христинці, котра за таких обставин закономірно мала б перейняти роль берегині роду: *«От я вже й іду, Христинко! Якщо мене довго-довго не буде, щоб ти знала… сіль в горнятку за піччю, у вузлику – трошки крупи. Звариш батькові й собі. (Пішла, вернулась.) Сіль тримай за піччю, щоб суха була, а якщо знадобиться, візьми отак пучку (показала як), під чисту ганчірку й пляшкою на столі трошки, пляшкою потри. Та дивись, не розбий. Адже нею ще мама терла! (Подивилась на пляшку й вийшла)»* [9, с. 383]. Зрештою усвідомлення відповідальності за долю найменших і найбезправніших у сім'ї, усепоглинаюче прагнення полегшити їхні життєві страждання привнесуть в особистісну та родинну аури дівчини непросту енергетику.

Ми стаємо свідком і чималого внутрішнього дискомфорту Маклени. Її природню душевну гармонію своїм зневажливим ставленням порушить маклер Юзик Зброжек. Грубе приниження людської гідності (*«Бо ти не вмієш думати – з батьків твоїх, з діда-прадіда»* [9, с. 329]), безжальне руйнування дитячої казкової мрії (*«…ну для чого тобі чіпати, не подумавши, гусей? Твої вони, чи що?...А ти не подумала, що це, може, ще й не гуси, а журавлі чи лелеки…»* [9, с. 329]) породжують адекватні ситуації психічні реакції: спочатку в її голосі вчувається іронія (*«Пан Зброжек уже не спить, сидить над нами, на ґанку. І ми заважаємо панові сидіти, розумієш?»* [9, с. 329]), далі автор зауважує в ремарках, що вона *«наїжачилась»*, а відтак вже почала говорити *«раптово нервово, з хворобливою люттю»* [9, с. 330].

Отримавши поразку у словесному двобої з цинічним маклером, Маклена сповна відіграється на його доньці Анелі. Почувши щодо себе чимало принизливих характеристик (безробітна, *«неввічлива, груба, зухвала»* [9, с. 338]; *«Ростеш ти, наче кропива на пустирі»* [9, с. 339]; *«…ти – ніби їжак»* [9, с. 339]), пропозицій (бути покоївкою одруженої Анелі), навіть пророкуваньпобажань (*«Чом ти не запишешся до сестринства найсолодшого серця Ісуса? Краще вже тобі бути вічною нареченою. Все одно ти не спізнаєш справжнього й чистого кохання… Так ти й проживеш боса. …У таких нещасних спальня часто буває, як у Магди, на вулиці»* [9, с. 339]), Ґраса не втрачає самовладання. Акцентуючи на вічному безробітті панівних класів, зауважуючи посередність *«роздягнених»* [9, с. 339] панночок, вона демонструє розумову кмітливість, спостережливість. Епізод, коли Маклена віддає собаці Кунделю Анелин «щедрий» кошик з їжею, засвідчує її людську гідність.

Сцена батьківського приниження перед Зарембським та ймовірність повторення ситуації перед Зброжеком збурили все єство гордої дівчини. Вона не лише сміливо називає маклера *«тираном»* [9, с. 361], але й сповнена рішучості в намірі звільнити родину від цієї залежності. Підживлюючи обуренням і ненавистю до Зброжека власну готовність змінити на краще життя сестри і батька, вона наважується на непростий крок: *«…так, як Ванда зробила – і заробила! Стала отак і – хоч як страшно було і сором-*

но, – дивилася на чоловіків» [9, с. 362]. Скажена суміш інстинктивного всеохопного бажання за будь-яку ціну здобути гроші і певного усвідомлення реальних перешкод спровокувала запуск непояснених (очевидно, через ірреальну природу) внутрішніх механізмів самозахисту – в останню хвилину *«… (наче її щось відкинуло) Ні!.. Не треба!.. Не можу я!.. (Чимдуж біжить у двір). Не можу!»* [9, с. 366].

Вагомою в аспекті характеристики Маклени є її знайомство і розмова з польським музикантом Іґнацієм Падурою, що, відрікшись від світу, де *«нездари-ремісники… грають на казенних струнах улесливі симфонії диктаторові»* [9, с. 368], оселився в буді собаки Кунделя. Напрочуд розвинена інтуїція дівчинки знаходить своє вербальне вираження в *«наївно простих, але вбивчих запитаннях»* [9, с. 367] (*«Ах, це ви?.. Що грали на дудці перед паном Зарембським?»* [9, с. 367]; *«…якби це була буда Пілсудського – скажіть, хіба він пустив би вас?»* [9, с. 368]), котрі стали індикатором для колишнього й теперішнього життя Падури. Надалі все більше пересвідчуємося, що автор не просто зводить життєві шляхи цих двох персонажів. Один із них – дзеркальне відображення іншого на певному життєвому шляху. Згадаймо коментар Падури стосовно слів Маклени про її наміри *«майнути через цей мур»*, піти *«у революціонери»*, битися *«за соціалізм»*: *«Це, ma fille, мої юнацькі фантазії та мрії. А ти їх мені сьогодні повторюєш. Сьогодні, коли я вже виріс із них і знаю, що соціалізм – це буде лише друга після християнства світова ілюзія…»* [9, с. 370]. Як бачимо, для одного з них – старшого і досвідченішого – це шанс критично переоцінити себе і власну життєву позицію. Для іншої – юної і наївно відкритої до всього нового – це поки що лише черговий етап світоглядного і духовного пізнання людей і світу. Трагічні обставини життя, «рицарська» привабливість вчинків і слів товариша Окрая, помножені на максималізм віку, зробили непохитною віру Маклени в ідеї соціалізму. Вона, як у свій час і юний Іґнацій, символізує те ідейне покоління, що в силу різних вагомих причин палко прагнуло революційного перетворення суспільства на засадах справедливості і гуманізму. Натомість Падура, для якого тепер *«минули і революції, і соціалізм, і комунізм»*, який сприймає світ буденно (для нього *«сонце – як місяць, а місяць – як півсковорідки»* [9, с. 373]), уособлює тих трагічних романтиків, що їх поява в кожній епосі стає майже закономірністю. Цей образ, на нашу думку, виразно «працює» і на розкодування підтекстової інформації щодо ймовірного майбутнього Маклени. Куліш «з надзвичайною психологічною переконливістю розкриває процес народження революціонера, який неминуче пов'язаний зі злочином не тільки проти інших, а й проти себе – з морально-психічною деформацією. Стаючи професійною революціонеркою, Маклена забуває про свою любов до близьких, утрачає сім'ю, домівку й урешті свою душу» [12, с. 25].

Виразним акцентом у довершенні образу неординарної Ґраси стає момент, коли Маклена бере нелегку в усіх аспектах місію – бути вершителем правосуддя і відновлення справедливості. Ставши мимовільним свідком не лише чергового приниження батька перед маклером, але й цинічної пропозиції від останнього – убити його, переживши високоградусне обурення і відчай від власного безсилля перед зухвалим окремим *«хазяїном»* та йому подібними (*«Ох, які ж ви тирани! (Захиталася, ніби від зубного болю) Дракони! Ні!.. Дракони лише в казках були – з трьома, з шістьма головами. А у вас усіх одна голова, маленька голівка, як у глиста. Ви такі великі, великі глисти! О коби можна було б вас усіх розчавити! Коби можна було!..»* [9, с. 380]), вона зрештою отримала право розправитись із *«негідником»*, що *«заподіяв людям за своє життя багато лиха»*, що *«заробляв, гнав монету з квартир, кохання, води, навіть з повітря»* [9, с. 375]. У ніч перед здійсненням так званої «угоди» вона шукає відповіді на ключове для неї запитання – *«Вбити чи не треба…?»* [9, с. 387]. Уявне звертання до товариша Окрая, діалог із музикантом Падурою, словесна перепалка з самим замовником, факт його вбивства стають своєрідними етапами її духовного гартування: від чіткого ствердження невід'ємного права на життя (*«Я теж хочу вийти з підвалу, ось за цей мур, але в життя, а не на цвинтар»* [9, с. 388]) та власного діяльнісного орієнтиру (*«Я піду в революціонери»* [9, с. 393]) до непохитної впевненості у власній перемозі над обставинами (*«Перекажіть, що я повернуся! Неодмінно!»* [9, с. 396]). Попри миттєве оптимістичне враження реципієнта від дозрівання внутрішньої сили дівчинки-підлітка, останні репліки і ремарки все ж «сповнені тривоги й невизначеності… П'єса завершується, але трагедія людини в дисгармонійному суспільстві продовжується» [1, с. 28].

Висновки і пропозиції. Отже, ми за допомогою інструментарію дослідження так званого «внутрішнього світу», розробленого в межах концепції інтегрованого підходу до художньо вираженої особистості, з'ясували специфіку презентувань/самопрезентувань ключової дійової особи п'єси «Маклена Ґраса». Інтерпретація зображень/самозображень, оцінок/самооцінок, очікувань/самоочікувань Маклени дала змогу систематизувати втілену в тексті інформацію про вік героїні («доросла» дівчинка-підліток), якості її характеру (душевна краса, артистизм, розвинена інтуїція, кмітливість, людська гідність, гордість, рішучість, відповідальність тощо), життєві цінності, в епіцентрі яких очевидними стали і самопожертовна турбота про сім'ю, і громадянська активність та самовіддана боротьба за суспільство, побудоване на демократичних засадах тощо.

Оскільки наші міркування пов'язані лише з одним із аспектів художньо вираженої особистості, переконані, що суттєво доповнити отримані спостереження можливо за умови з'ясування специфіки й так званого «зовнішнього світу» героїні – системного обґрунтування особливостей її бачення, осмислення і ставлення до довколишнього. Висвітлені ж нами результати аналізу/інтерпретації можуть бути суттєвим доповненням чи підґрунтям для ряду інших методик або концепцій дослідження образної системи п'єси «Маклена Ґраса» Миколи Куліша.

Список літератури:

1. Голобородько Я. Духовний подіум Миколи Куліша / Я. Голобородько // Куліш Микола. Вибрані твори / Упорядкування текстів, передмова Я. Ю. Голобородька. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – С. 3-32.
2. Голобородько Я. Ю. Художньо-естетична цивілізація Миколи Куліша: [монографія] / Я. Ю. Голобородько. – Херсон: Херсон. держ. пед. ін-т, 1997. – 314 с.
3. Жила С. Особливості вивчення п'єси М. Куліша «Маклена Граса» / С. Жила // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 5. – С. 39-46.
4. Історія української літератури XX століття. У 2 кн. – Кн. 1: 1910-1930-ті роки: Навч. посібник / За ред. В. Г. Дончика. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1994. – 784 с.
5. Кореневич М. Типологія та поетика драм Миколи Куліша у контексті європейської «нової драматургії»: Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 / М. Кореневич. – Київ, 2001. – 21 с.
6. Кореневич М. Маска справжня й уявна (Гротесковість драматургії Миколи Куліша) / М. Кореневич // Слово і Час. – 2000. – № 11. – С. 32-37.
7. Кремінська І. М. Міфологема дитини в драмі М. Куліша «Маклена Ґраса» [Електронний ресурс] / І. М. Кремінська. – Режим доступу: http://bit.ly/2tU0gXr
8. Кузякіна Н. Траєкторії доль / Н. Кузякіна. – К.: Темпора, 2010. – 640 с.
9. Куліш Микола. Вибрані твори / Упорядкування текстів, передмова Я. Ю. Голобородька. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2003. – 400 с.
10. Куценко Л. Куліш у Зінов'євську / Л. Куценко // Слово і час. – 1992. – № 4. – С. 87-91.
11. Лисенко І. «Маклена Граса» Миколи Куліша: до питання деміфологізації базових радянських міфів / Інна Лисенко // Гуманітарний вісник ДВЗН «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. – Тернопіль, 2006. – С. 398-404.
12. Матющенко А. «...Розмова людини з самим собою про зраду й смерть»: «Маклена Ґраса» і «Патетична соната» Миколи Куліша: аспект внутрішньої колізії героя / А. Матющенко // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – № 10. – С. 24-28.
13. Панченко В. Арки і шибениці (драматургія М. Куліша) / В. Панченко. – Кіровоград, 1997. – 40 с.
14. Плахтій Т. Поетика драм М. Куліша: традиції та новаторство. Цикл статей [Електронний ресурс] / Т. Плахтій. – Режим доступу: http://ruthenia.info/txt/biletskv/plahtt/ukc.html
15. Поляруш О. Крізь час і простір. До глибин художнього слова / О. Поляруш. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 45-83.
16. Працьовитий В. С. Український національний характер в драматургії Миколи Куліша / В. С. Працьовитий. – Л.: Світ, 1998. – 182 с.
17. Салімонович Л. «Я вибираю Березіль...»: [про постановки Л. Курбасом п'єс «Мина Мазайло», «Народний Малахій», «Маклена Граса»] / Л. Салімонович // Україна молода. – 1993. – 30 квіт. – С. 8.
18. Танюк Л. Драма Миколи Куліша / Л. Танюк // Куліш М. Г. Твори: в 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: П'єси / Упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л. С. Танюка. – С. 3-35.
19. Цепа Олександра. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання: монографія / Олександра Цепа. – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії» «Авангард», 2014. – 260 с.

Цепа А.В.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ВНУТРЕННИЙ АСПЕКТ ФИГУРЫ МАКЛЕНА ГРАССА В ОДНОИМЕННОЙ ПЬЕСЕ НИКОЛАЯ КУЛИША

Аннотация
В статье выражено актуальность исследования художественного мира Николая Кулиша. Освещены основные ориентиры современной украинской филологии относительно фигуры и наследия художника. Обоснована целесообразность применения проблемы автора к содержательным и формальным аспектам пьесы «Маклена Грасса». Выяснено специфику художественно воплощенного приобретенного и ожидаемого жизненного опыта ключевого действующего лица драмы. Акцентировано внимание на перспективных направлениях исследования соответствующего материала.

Ключевые слова: проблема автора, внутренний мир, внешний мир, черты характера, жизненные ценности.

Tsepa A.V.
Central Ukrainian Pedagogical V. Vinnichenko's University

THE INTERNAL ASPECT OF THE PERSONALITY OF MALENY GRAЗA IN THE SAME PLAY WRITTEN BY MYKOLA KULISH

Summary
The relevance of the study of the artistic world of Mykola Kulish shown in the article. Main orientations of modern ukrainian philology concerning the figure and heritage of the artist lit. The usefulness of the author's problems to substantive and formal aspects of the play «Malena Graza» is justified. Specifics artistically embodied purchased and the expected life experiences of a key actor in the drama known. The attention is focused on promising areas of research related material.

Keywords: the problem of the author, the inner world, the outside world, qualities of character and values.

УДК 811.111'255.4

КОГНІТИВНІ КОМПОНЕНТИ ІМЕНІ КОРИСТУВАЧА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Шевченко М.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто поняття «концепт» та його когнітивні компоненти в імені користувача мережі Інтернет. Виділено основні концептосфери та конкретні концепти імен учасників Інтернет-спілкування. Автор формує свій погляд на явище концепту і ставить за мету репрезентацію когнітивних складових концепту. Не менш важливим є аналіз механізмів сприйняття і відтворення концептуальних складових за допомогою відповідних когнітивних моделей сприйняття і відтворення дійсності. Автором виділено основні концептосфери в масиві найменувань в мережі Інтернет.
Ключові слова: інтернет, комунікація, концепт, концептуалізація, когнітивна складова.

Сучасні лінгвістичні концепції характеризуються спробами виявити універсальний характер мови, яка здійснює зв'язок між людиною і позамовною дійсністю. Мова є засобом концептуалізації цієї реальності, створюючи мовленнєву картину світу [7, с. 20].

Постановка проблеми. Проблема, що розкривається статті – репрезентація концепту імені користувача мережі Інтернет, когнітивних складових концепту.

Мета статті. Ми формуємо свій погляд на явище концепту і ставимо за мету репрезентацію когнітивних складових концепту (оскільки в процесі концептуалізації дійсності беруть участь когнітивні структури, що становлять механізм складання концепту – ідеї), а також виявлення механізмів сприйняття і відтворення концептуальних складових за допомогою відповідних когнітивних моделей сприйняття і відтворення дійсності і виділення основних концептосфер в масиві найменувань в мережі Інтернет. І, нарешті, нашим завданням також є ілюстрація конкретних концептів учасників Інтернет-спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін концепт став активно вживатися в лінгвістиці з початку 90-х років XX століття. Вивченню концепту присвячені роботи Ю. С. Степанова [9], А. Вежбицкой [13], Дж. Лакофф [6], Г. Г. Слишкін [7-8], В. І. Карасика [3] і багатьох інших вчених.

Як відзначають С. Г. Воркачев, Г. В. Кусов, «концепт включає в себе, крім предметної віднесеності, всю комунікативно значиму інформацію», а саме: парадигматичні, синтагматичні та словотвірні зв'язки, прагматичну інформацію і «когнітивну пам'ять слова» – смислові характеристики мовленнєвого знаку, пов'язані з системою духовних цінностей носіїв мови. На сьогодні, термін концепт знаходить широке застосування в різних областях лінгвістичної науки, зокрема, він увійшов в понятійний апарат когнітивістики, семантики, лінгвокультурології. Звернення до когнітивних, психолінгвістичних наук в спробі виявити справжню природу такого мовного феномену, як ІК, і концепту, що репрезентується в ньому, обумовлено тим, що когнітивна теорія ґрунтується, крім мислення (свідомого його елемента), ще й на чуттєвому досвіді (тісно переплітається зі сферою уяви, емоцій, підсвідомого елементу мислення). Носій ІК втілює в своєму імені певну інформацію, часто ІК «емоційний» навіть зовні.

Виклад основного матеріалу. Концепт – одне з основних понять когнітивної лінгвістики, яке лежить в сфері мислення – оперування абстрактними символами і відноситься до символів, що співвідносяться із зовнішнім світом – тобто внутрішнім репрезентаціям індивіда зовнішньої реальності [8, с. 126]. Іншими словами, з урахуванням концепту лежить ідея і чуттєвий досвід індивіда.

Хронологічно, досліджуючи концепт, наука, рухаючись то в бік форми, то в бік змісту, звернулася до семантичної структурі явища, відмовившись від власне структурного підходу. Багато було зроблено Празьким лінгвістичним гуртком (60-і рр.), який працював у сфері номінації. На теорію номінації надалі спираються когнітивні дослідження Дж. Лакоффа, А. Вежбицькой та інших [6; 13], які внесли значний вклад в заснування і розвиток когнітивної науки, де основними поняттями стають категорії базового рівня – прототип, фрейм, модуль, гештальт, ідеалізована когнітивна модель (її типи) і концепт.

Одне з перших визначень концепту належить А. Вежбицькій: Концепт – це об'єкт зі світу «Ідеальне», який має ім'я і відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ та дійсність» [13, с. 24]. Найбільш адекватно відображає суть «культурного концепту» визначення Ю. С. Степанова (незважаючи на явну метафоричність): концепт – це свого роду «згусток культури у свідомості людини, у вигляді чого, культура входить в ментальний світ людини, той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій [9, с. 31]. Не менш важливим, є визначення концепту, запропоноване В. В. Колесовим, згідно з яким, концепт постає в своїх змістовних формах як образ, поняття і символ [4, с. 52].

Як зазначає В. І. Карасик, «концепт включає предметно-образну, понятійну і ціннісну складові» [3, с. 127]. Центральним фактором, що робить концепт значущим, ми вважаємо ціннісну складову. Ступінь значущості визначається ступенем працездатності. Концепт не виникає нізвідки – він спочатку сприймається, засвоюється, «вихоплює» з дійсності, відправляється в пам'ять і зберігається в пам'яті (згадаємо фрейми, картотеку фреймів, що зберігаються в пам'яті), в цей же час концепт заломлюється в особистість, власне індивідуальним досвідом, змінюється, а потім відтворюється опредметнюється, починає жити в мовленнєвому середовищі.

Ми припускаємо, що складові концепту сприймаються і відтворюються за допомогою відповідних когнітивних моделей, а саме – образна складова

є до концептуальною складовою, що відтворюється за допомогою образно-схематичною когнітивної моделі. Це просте засвоєння концептів дійсності за допомогою когнітивних схем, наприклад «добре – погано», «далеко -близько», «теплий – холодний» і образів «річка – блакитна стрічка» [3, с. 56]. Це так звана «базова концептуалізація», яка в процесі сприйняття дійсності, використовує прості схеми і образи [6, с. 40]. В. І. Карасик зводить понятійно-зворотній бік концепту до «цілісного узагальненого сліду» в пам'яті, пов'язаному з предметом дійсності [3, с. 127]. Йдеться про сприйнятих образів / предметах дійсності – в термінах когнітивних наук говорять про фрейми / сценаріях (предметів і ситуацій) дійсності і про прототипи – категоріях базового рівня.

Процес опису нових життєвих ситуацій відбувається не за рахунок вигадування нового, а відбувається в результаті використання вже існуючих зразків, в тому числі, і словотворчих моделей, в процесі активізації їх за аналогією. Прототипам нового найменування можуть відповідати кілька однотипних структурно-семантичних моделей, де має місце вбудовування аналогічних похідних в словотвірні ряди [2, с. 15].

Співвідносячи поняття «концепт» і «прототип», ми можемо припустити, що ядром кожної концептосфери є прототип – якийсь уявний образ, відомий серед інших членів категорії по його яскравішим, асоціативним ознакам. Саме ці більш яскраві, асоціативні ознаки в першу чергу сприймаються когнітивним апаратом індивіда.

Ми розглядаємо понятійну і образну сторони концепту як дві сторони, які відповідають за два різних етапи «існування» концепту – етап сприйняття і етап відтворення. На етапі відтворення найважливішою можна вважати понятійну сторону концепту, як припускає вже наявність будь-яких знань, уявлень, образів. І на етапі сприйняття більше значення має образна складова концепту, так як гештальтне сприйняття (ми сприймаємо світ цілісно, у взаємозв'язку складових) передбачає сприйняття цілісного образу. Образ – це ще не поняття, це «пучки взаємодіючих ознак» [6, с. 76]. За подібну складову «відповідає» образно-схематична КМ.

Предметна сторона концепту може бути описана за допомогою таких понять, як фрейм і гештальт. Як зазначає, В. І. Карасик, «фрейми – моделі для вимірювання і опису знань, що зберігаються в пам'яті» [3]. Модулі опредметнюють фрейми в мові за допомогою гештальтного (цілісного) сприйняття дійсності. Лінгвістичний гештальт описаний в працях [6]. Ми розглядаємо лінгвістичний гештальт як спосіб співвіднесення форми і змісту; конкретно лінгвістичний гештальт виражений (може бути виражений), наприклад, стилістичними засобами, граматичними структурами або іншими категоріями мови.

Ми припускаємо, що ті способи співвіднесення значення і форми, які ми спостерігаємо в ЙП, а саме – метафора, метонімія, різноманітний перенесення значення (інші приклади гештальтного сприйняття – різноманітні стилістичні способи, такі, як голофразіс, повтор, епітет, перифраз, тавтологія, оксюморон) можна і слід називати гештальтного способом або гештальтом; прийти до таких висновків дозволяють роботи Дж. Лакофф, Ч. Филлмора, Е. Рош. Фрейми ж являють собою безпосередньо дані, поняття, уявлення і т. д., які перетворюються в нове значення шляхом зазначених різних способів. Відзначимо, що фрейм ми розуміємо як набір сутностей, організацію уявлень, структуру даних для представлення стереотипних уявлень [9, с. 234], а гештальт – як спосіб співвіднесення значень з формою. У мові фрейми опредметнюються або знаходять мовленнєву форму в структурі мови, деяких будівельних блоків-модулів (цими блоками-модулями є синтаксичні, лексичні, словотворчі структури). Наведемо приклади найменувань з імпліцированими ідеями, співвіднесені з фреймами. У фреймі *Я хочу...* – три крапки є покажчиком, що задає слот фрейму-кандидата «неприборканість бажань», *Я хочу одружитися* або *Я хочу наречену* – фреймовий слот «шлюб, одруження» (покажчик – *одружитися, наречена*). Наведемо приклади найменувань з імпліцированими ідеями, співвіднесені з фреймами. У фреймі *Я хочу...* – три крапки є покажчиком, що задає слот фрейму-кандидата «неприборканість бажань», *Я хочу одружитися* або *Я хочу наречену* – фреймовий слот «шлюб, одруження» (покажчик – *одружитися, наречена*).

Висновки. Фрейм як схема типової ситуації клішованого, часто ритуального характеру містить інваріантні параметри ситуації – термінальні (terms) і конкретні реалізації параметра ситуації – слоти (slots).

Нам представляється обов'язковою умовою для розкриття природи концепту звернення до етапу його сприйняття індивідом. Як в процесі відтворення концепту беруть участь когнітивні структури (фрейми прототипів дійсності, опредметуване у мові через модулі та лінгвістичні гештальти), так і в сприйнятті концептів беруть участь когнітивні структури – якісь когнітивні моделі сприйняття дійсності. Це так звані ідеалізовані когнітивні моделі (за термінологією Дж. Лакофф), або ІКМ.

Список літератури:

1. Барабуля А. М. / Контекстуально-фреймова база реалізації конотації // Поліетичне середовище: культура, політика, освіта. Наук. зап. Луганського нац. пед. університету. А. М. Барабуля. – Вип. 5. – Т. 2. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – С. 11-18.
2. Демьянков В. З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке / Отв. ред. Кубрякова Е. С. / В. З. Демьянков. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Колесов В. В. Ментальная характеристика слова в лексикологических трудах В. В. Виноградова / В. В. Колесов // Вестник МГУ. – Сер. 9. – Филология. – 1995. – № 3. – С. 48-68.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. // Под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Фил. фак: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 468 с.

6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
7. Слышкин Г. Г. Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса) // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс / Г. Г. Слышкин – Волгоград: Перемена, 2000. – 341 с.
8. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов.- М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип. Лингвистическая и экстралингвистическая семантика / Р. М. Фрумкина – М.: Наука, 1992. – С. 31.
11. Fillmore C. J. Frame semantics // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL / C. J. Fillmore – 1981. Seoul, 1982. – P. 111-137.
12. Rosch E. Natural caregories // Cognitive psychology / E. Rosch. 1973. – V. 4. – P. 328-350.
13. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka – Berlin, N. Y. Mouton de Gruyter, 1991. – 389 p.

Шевченко М.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

КОГНИТИВНІЕ КОМПОНЕНТЫ ИМЕНИ ПОЛЬЗОВАТЕЛЯ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Аннотация
В статье рассмотрено понятие «концепт» и его когнитивные компоненты в имени пользователя сети Интернет. Выделены основные концептосферы и конкретные концепты имен участников Интернет-общения. Автор формирует свой взгляд на явление концепта и ставит целью репрезентацию когнитивных составляющих концепта. Не менее важным является анализ механизмов восприятия и воспроизведения концептуальных составляющих с помощью соответствующих когнитивных моделей восприятия и воспроизведения действительности. Автором выделены основные концептосферы в массиве наименований в сети Интернет.
Ключевые слова: интернет, коммуникация, концепт, концептуализация, когнитивная составляющая.

Shevchenko M.Yu.
Donbas State Teachers Training University

THE COGNITIVE ASPECTS OF THE INTERNET USER'S NAME

Summary
The article deals with the notion of «concept» and cognitive conceptual components in the Internet users' names; the basis conceptual spheres and concrete concepts created by the Internet users in the process of communication have been identified. The author forms his view on the phenomenon of the concept and aims to represent the cognitive components of the concept. Equally important is the analysis of the mechanisms of perception and reproduction of conceptual components with the help of appropriate cognitive models of perception and reproduction of reality. The author singled out the main conceptospheres of the Internet user's name.
Keywords: internet, communication, concept, conceptualization, cognitive unit.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.14:373.3

ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Авраменко К.Б., Михайленко Н.М.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядаються різні визначення поняття «математична компетентність», її сутність, структура. Розкриваються етапи формування професійної математичної компетентності, вибір шляхів і методів реалізації компетентнісних ідей у процесі математичної підготовки школярів початкової школи. Підкреслюється особлива роль цієї компетентності в учнів щодо інтелектуального розвитку особистості, формування абстрактного мислення, здатності до самооцінки і саморефлексії. Подаються шляхи формування математичної компетентності засобами математики в процесі урочної та позаурочної роботи.
Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, компетенція, ключова й предметна компетентність, математична компетентність.

Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю. Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти. Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок. Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром. Набагато важливіше навчити, ніж просто розповісти.

Конфуцій

Постановка проблеми. У законах України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Державному стандарті початкової освіти прописане завдання української освіти – розвиток компетентності в учнів. В останньому нормативному документі зазначений перелік різновидів компетентності, якими мають володіти сучасні школярі середньої школи, серед них – предметна компетентність. Так, у Державному стандарті початкової освіти визначено, що «предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій» [1]. При цьому предметні компетентності формуються і розвиваються в учнів засобами конкретних навчальних дисциплін. Предметне навчання є основою формування компетентності. Учитель будь-якого предмета може сформувати компетенції учнів, викладаючи свою навчальну дисципліну.

Загальноосвітній навчальний заклад формує різні компетентності, але ми зупинимося на формуванні математичної. Навчально-виховну діяльність у школі треба організовувати так, щоб не тільки дати учням певну кількість знань, умінь, навичок, але й сформувати математичну компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти ключових компетентностей знайшли послідовне висвітлення в роботах А. Вербицького, П. Горностая, В. Донія, І. Єрмакова, І. Зимньої, В. Ляшенка, Г. Несен, О. Овчарук, В. Сєрікова, Л. Сохань та ін. Розглядом поняття «математична компетентність» займалися відомі російські та українські учені-педагоги О. Бєлянін, Л. Іляшенко, Я. Стельмах, Н. Тарасенкова, В. Кірман, М. Зуєва, С. Раков, Г. Селевко, А. Тихоненко, Ю. Трофименко та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-методичної літератури з окресленої проблеми дає змогу з'ясувати, що питання етапів формування професійної математичної компетентності, вибору шляхів і методів реалізації компетентнісних ідей у процесі математичної підготовки учнів початкових класів є недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає в розкритті сутності поняття «компетентності», «математичної компетентності» та визначення шляхів впровадження компетентнісного підходу при викладанні математики в сучасній школі. Для цього важливо вирішити такі завдання: здійснити аналіз поняття «математична компетентність» та з'ясувати ефективність цієї компетентності у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Математика як шкільний предмет має достатній потенціал для формування та розвитку стійких компонентів творчого стилю мислення, тих якостей, які необхідні людині для того, щоб бути успішною в сучасному житті, тобто бути компетентною.

Компетентна людина визначається Н. Слюсаренко як така, що має достатні знання в будь-якій галузі, яка в будь-чому добре обізнана, тямуща, кваліфікована й має певні повноваження, права й владу [7, с. 342]. Тому головне завдання вчителя математики – розвивати математичні здібності й навички учнів, підвищувати престиж знань, формувати не тільки математичні, але й ключові компетентності, тобто формувати вміння використовувати набуті в процесі навчання знання в повсякденному житті. А також, як зазначає В. Кузьменко, формувати у свідомості учня «картину світу», притаманну представникові певної культури й певного соціуму [6, с. 118].

Під математичною компетентністю слід розуміти інтегративне особистісне утворення,

яке поєднує в собі математичні знання, уміння, навички, що свідчать про готовність і здатність учня розв'язувати проблеми та завдання, що виникають у житті методами математики, усвідомлюючи при цьому значущість предмета й результат діяльності.

Отже, на підставі означення понять компетентності, математичної компетентності вважаємо, що для формування математичних компетентностей потрібні:

– здатність творчо мислити, послідовно міркувати та презентувати свої ідеї;

– вміти працювати в команді (визначати пріоритети, планувати результати й нести відповідальність за їхню реалізацію);

– ефективно застосовувати знання в реальному житті [4].

Для реалізації процесу творчості вчителю допомагають інтерактивні технології. Формуючи розумові здібності, маємо створити для учнів оптимальні умови для поступового переходу від дій під керівництвом учителя до самостійних, даючи при цьому школярам самим шукати шлях розв'язання пізнавальних та практичних завдань. Установлення ділових партнерських стосунків між учителем і учнем (діалогова взаємодія) сприяє вільному вибору, розкутості, творчій винахідливості, дослідницькій діяльності. Адже «найстрашніше горе, – на думку В. Сухомлинського, – горе для сім'ї, горе для школи, горе для суспільства, – якщо молодій людині не хочеться знати! Небажання знати – це символічні залізні ґрати, якими людина закриває від себе безмежне небо, замість символічних потім можуть з'явитися справжні» [8, с. 304].

Формування навчально-пізнавальної та інформаційної компетенцій учнів на уроках математики необхідна в зв'язку з широкими соціально-економічними перетвореннями в нашій країні і в світі в цілому. Нова парадигма освіти орієнтована на формування потреб у постійному поповненні та оновленні знань, вдосконалення умінь і навичок, їх закріплення і перетворення в компетенції.

Навчально-пізнавальна компетенція включає елементи логічної, методологічної, загальнонавчальної діяльності. Сюди входять знання і вміння цілепокладання, планування, аналізу, рефлексії, самооцінки навчально-пізнавальної діяльності. Учень опановує креативними навичками продуктивної діяльності: добуванням знань безпосередньо з реальності, володінням прийомами дій в нестандартних ситуаціях, евристичними методами вирішення проблем. В рамках цієї компетенції визначаються вимоги відповідної функціональної грамотності: вміння відрізняти факти від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання імовірнісних, статистичних та інших методів пізнання. Вважаємо, що математичні методи і зміст предмета в повній мірі сприяють формуванню даної компетенції.

Інформаційна компетенція передбачає вміння самостійно шукати, аналізувати і відбирати необхідну інформацію, організовувати, перетворювати, зберігати і передавати її. Ця компетенція забезпечує навички діяльності учня з інформацією, що міститься в предметі математики та інших освітніх областях, і співвіднесення цієї інформації з навколишнім світом.

У процесі навчання у школярів формуються ключові компетенції. Розвиток цих компетенцій – навчально-пізнавальної та інформаційної – потрібно починати з першого класу. Діагностуємо компетенції школярів за допомогою перевірочних, контрольних робіт і тестів, підбираючи відповідні завдання. Але не всі види компетенцій можуть бути правильно оцінені тільки за результатами таких робіт.

Рівень сформованості таких компетенцій, як навчально-пізнавальна, комунікативна, ціннісно-смислова, загальнокультурна, потрібно оцінювати, спостерігаючи за спілкуванням дітей у групах і парах, залучаючи їх у дискусії, даючи їм можливість висловлювати свою думку, судження. Наявність грамотної логічної мови проявляється в першу чергу в безпосередньому спілкуванні, а потім вже під час написання математичних диктантів і інших видів письмових робіт.

Пізнавальний інтерес – виборча спрямованість особистості на предмети і явища навколишньої дійсності. Систематично зміцнюючись і розвиваючись, він стає основою позитивного ставлення до навчання. Під впливом пізнавального інтересу у людини постійно виникають питання, відповіді на які вона активно шукає. При цьому пошукова діяльність школяра відбувається з захопленням, він відчуває емоційний підйом, радість від успіху. Ось чому в процесі навчання потрібно намагатися пробуджувати, розвивати і зміцнювати пізнавальний інтерес учнів і як важливий мотив навчання, і як стійку рису особистості, і як потужне середовище виховуючого навчання.

Особливо ефективно навчально-пізнавальний вид компетенції розвивається під час вирішення нестандартних, цікавих, історичних завдань, завдань-фокусів, а також при проблемному способі викладу нової теми: необхідно створити таку проблему, щоб, вирішуючи її, дитина спиралася на свій особистий досвід.

Аналіз результатів рівня навчальних можливостей учнів дозволяє сформувати в кожному класі три групи, що розрізняються високим, середнім і низьким темпом у вивченні навчального матеріалу. У кінці кожної теми дається домашня контрольна робота, яка дозволяє дітям здійснити самоконтроль і самооцінку своєї навчально-пізнавальної діяльності. Це дає можливість скорегувати навички учнів перед контрольною роботою. При цьому кожному учню відповідно до рівня його знань і пізнавальної мотивації надається можливість самостійно вибирати рівень і темп роботи.

Часто зустрічаються завдання, в яких учні можуть отримати неправильні відповіді, допустивши логічну помилку в розв'язанні. Такі помилки приносять деяку користь, так як дають учням можливість оцінити реальність отриманого результату, знайти і виправити допущену помилку. Наприклад:

Завдання. Маса в'яленої риби становить 55% маси свіжої риби. Скільки потрібно взяти свіжої риби, щоб отримати 231 кг в'яленої?

Розв'язуючи цю задачу за допомогою дії множення, учні отримують відповідь 127,5 кг. Такий результат, звичайно, не може бути вірним, так як кількість свіжої риби повинно бути більше 231 кг. Можна запропонувати дітям подумати, чому отримана неправильна відповідь. Виявляється,

причиною є незнання правил знаходження числа за значенням його частини. Учні традиційно плутають правила знаходження частини від числа і числа за його частиною, тому потрібно навчити їх орієнтуватися правильного розв'язання задачі по отриманій відповіді.

Більш складні завдання можна давати учням четвертих класів, завдяки яким школярі бачать, що математика знаходить застосування в будь-якій області діяльності, і це, в свою чергу, підвищує інтерес до предмету.

Звернення до прикладів з життя дає можливість формувати в учнів інформаційну компетенцію.

За даними досліджень, в пам'яті людини залишається 25% почутого матеріалу, 33% побаченого, 50% побаченого і почутого, 75% матеріалу, якщо учень залучений в активні дії в процесі навчання.

Для розвитку інформаційної компетенції вважаю доцільними такі прийоми:

1. Розв'язання розрахункових завдань на рух і вартість. За заданою схемою або числовому виразу можна запропонувати скласти задачу з реальними даними. Діти збирають дані, використовуючи доступні їм джерела.

2. При вивченні нових термінів учні, користуючись тлумачним словником, дають різні визначення математичного поняття, наприклад: в математиці модуль – це..., в будівництві модуль – це..., в космонавтиці модуль – це...

3. Дуже корисно проведення уроків-семінарів і уроків-конференцій, при підготовці до яких учні самостійно готують свої доповіді, вони не тільки знаходять потрібну інформацію, а й аналізують її.

4. Учням дуже подобаються завдання такого типу: «За допомогою Інтернету або інших ресурсів знайдіть і роздрукуйте таблицю довжини, ваги давнини». Це дає можливість учням самостійно створити свою творчу роботу після вивчення кожної теми. Як правило – це презентації, буклети, доповіді.

5. На уроках зазвичай не вистачає часу на знайомство з історією математики. Тому можна пропонувати дітям знаходити додатковий матеріал про великих математиків, історії відкриття теорем і формул, походження математичних термінів, використовуючи різні джерела інформації. Учні отримують за це додаткову оцінку, що є стимулом для самостійної пізнавальної діяльності. Розвивається інтерес до предмету, надається можливість самореалізації, що виражається в тому, що учні знайомлять однокласників з матеріалом, якого ті не знайдуть в підручнику.

Цей вид компетенції в своїй суті заключає процес освоєння учнем сучасних інформаційних технологій. Від уроку до уроку підвищую рівень «першоджерел», таким чином готуючи учня до адаптації в інформаційному просторі сучасного світу. Необхідно, щоб учні вміли добувати інформацію з джерел різних видів. Шкільні підручники з математики пропонують завдання в основному текстового вмісту, тому включаю в зміст завдання, дані в яких представлені також у вигляді таблиць, діаграм, графіків, звуків, відеоджерел і т.д.

Висновки. Отже, проаналізовані наробки психологів і дидактів, які доцільно використовувати вчителю в ході планування й управління розвитком потенціалу учнів, – це розкриті шляхи формування розумових дій учнів середньої школи. Оволодіння учнями зазначеними категоріями забезпечують формування учнів математичної компетентності. Формування математичної компетентності в учнів початкових класів залучає їх до методів наукового пізнання, яке націлене на оволодіння прийомами мислення: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії, узагальнення, абстрагування, конкретизації. Також слід зазначити, що математичні задачі прикладного спрямування використовуються в різних професіях, у повсякденному, соціальному та особистому житті. Отже, формування математичної компетентності є необхідним підґрунтям для формування всебічно розвиненої особистості.

Перспективи подальших розвідок. Подальшими напрямками дослідження може бути виявлення критеріїв і показників сформованості математичної компетентності, педагогічних умов, які забезпечують формування високого рівня математичної компетентності.

Кожному вчителю цариці наук потрібно окреслювати дидактичні умови для формування якісного творення особистості. І робити це не заради самого процесу, а на благо дитини! Тут кожен педагог може йти своєю стежкою до мети. Мета ця – Людина, її вдосконалення і щастя.

Список літератури:

1. Україна. Верховна Рада. Кабінет Міністрів. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 рік: Кабінет Міністрів України. – К.: б.в., 2011.
2. Бабич О.Я. Формування математичної компетентності учнів старшої школи / Бабич О.Я. // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 4(36).
3. Головань М.С. Математичні компетентності чи математичні компетентність? / М.С. Головань // Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ *плюс – 2012»: матеріали міжнародної науково-методичної конференції (6-7 грудня 2012 р., м. Суми): у 3 частинах. Частина 1 / упор. Чашечникова О.С.: Виробничо-видавниче підприємство «Мрія», 2012. – 36-38 с.
4. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Оксана Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003.
5. Навчальна програма для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з математики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-Програма%20Математика%20 5-9%20 (травень%202015).doc
6. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук / М.: Наука, 1978. – 126 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 1 / В.О. Сухомлинський / К.: Радянська школа, 1976. – 654 с.
8. Шамова Т.И. Управление познавательным процессом в адаптивной школе / Шамова Т.И., Давыденко Т.М. – М., 2001. – 384 с.

Авраменко К.Б., Михайленко Н.Н.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье рассматриваются различные определения понятия «математическая компетентность», ее сущность, структура. Раскрываются этапы формирования профессиональной математической компетентности, выбор путей и методов реализации компетентностных идей в процессе математической подготовки школьников средней школы. Подчеркивается особая роль этой компетентности учащихся по интеллектуального развития личности, формирования абстрактного мышления, способности к самооценке и саморефлексии. Подаются пути формирования математической компетентности средствами математики в процессе урочной и внеурочной работы.
Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, компетенция, ключевая и предметная компетентность, математическая компетентность.

Avramenko K.B., Mikhaylenko N.N.
Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

FORMATION OF MATHEMATICAL COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF THE ELEMENTARY SCHOOL

Summary
Different definitions of the concept «mathematical competence», its essence, structure are considered in the article. The stages of the formation of professional mathematical competence, the choice of ways and methods for implementing competence ideas in the process of mathematical preparation of high school students are revealed. It emphasizes the special role of this competence of students in the intellectual development of the individual, the formation of abstract thinking, the ability to self-esteem and self-reflection. The ways of forming mathematical competence by means of mathematics in the course of the lessons and after-hours work are given.
Keywords: competence, competence approach, competence, key and subject competence, mathematical competence.

УДК 37(477.85)«1774/1918»

КОРОТКИЙ НАРИС ПРО РОЗВИТОК ОСВІТИ НА БУКОВИНІ (1774-1918 РОКИ)

Акатріні В.М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Висвітлено основні аспекти історико-педагогічного аналізу становлення освіти на Буковині, насамперед історичної, розвитку шкільної мережі. В статті проаналізовано навчальні плани, організаційно-методичне забезпечення викладання предметів. Автором чітко актуалізовано історичний досвід розвитку освіти Буковини щодо її творчого використання в сучасній системі освіти України. Подано інформацію про історичний період в якому існувала система освіти. Окреслено принципи систематизації закладів освіти на Буковині.
Ключові слова: освіта, реформи, виховання, навчальний план, навчання.

Постановка проблеми. Розвиток та становлення освіти Буковинського краю представлено в багатьох фундаментальних працях українських, румунських, німецьких вчених XIX-XX століть.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. Історія шкільництва і педагогічної думки на Буковині ще потребує дослідження, вивчення, осмислення історичного шляху освіти. Вивченням названої проблеми займалися О. Пенішкевич [1, с. 31-36], І. Петрик [2, с. 23-29]. Разом із тим не всі аспекти даної проблеми розкриті, тому ця стаття присвячена історико-педагогічному аналізу становлення освіти на Буковині, насамперед історичної, розвитку шкільної мережі.

Метою публікації є система освіти Буковини упродовж другої половини XVIII – початку XX ст. складалась поступово, збагачуючись новими елементами, модифікуючись і зазнаючи реформ. Вона була складовою загальноавстрійської освіти і підпорядковувалась законам її розвитку, зберігаючи при цьому власні особливі риси.

Виклад основного матеріалу. Проблемами шкільництва на Буковині у період, коли землі входили до складу Молдовського князівства (1360-1774 рр.) опікувалася церква. Тому перші школи тут засновувалися і діяли при монастирях у Сучаві, Путні, Радівцях. Сини бояр, які хотіли здобути вищу освіту, їхали до українських шкіл у Київ та Львів та до Західної Європи (Відень, Париж). Більшість же буковинців залишалися без освіти і були неписьменними.

На Буковині, до того як вона була анексована Австро-Угорщиною, існувало декілька типів шкіл: 5 панських шкіл;1 єпископська школа у місті Радівці; 7 монастирських шкіл (Молдовиця, Путна, Воронець тощо), парафіяльні (церковні) школи [3, с. 8]. У кінці серпня 1774 р. у Чернівці вступили австрійські загони і главою військової адміністрації краю став генерал-майор Габрієль барон фон Сплені, автор першого «Опису Буковини». В своїх рапортах до Відня він вказує на неграмотність населення. Даний опис був доповідною запискою голови військової адміністрації на Буковині генерала барона Габріеля фон Сплені до Придворної військової ради [3, с. 8]. В цьому документі містяться важливі відомості про становище нашого краю напередодні та після приєднання його до Австрії. У 1780 р. в краї було 382 священиків і 89 дияконів, а також 427 ченців і 87 черниць. Габріеля фон Сплені можна вважати першим, хто звернув увагу на економічний і культурний стан краю. З рапортів до Відня можна дізнатися, що на той час був дуже відсталий рівень освіченості населення.

Встановлено, що в кінці XVIII – на початку XX століття в краї функціонувала система освіти, яка мала певний ступеневий характер і розмежовувалася на приватну, державну та громадську освіту. На момент приєднання до Австрії Буковина була занедбаним, економічно і культурно відсталим краєм. Соціальна структура краю складалася з таких станів – боярство, духовенство, селяни та міщани. Більшість монахів і світських священиків та навіть значна частина боярського стану не вміла ні читати, ні писати. [4, с. 23]. Нагляд за діяльністю шкіл здійснював Радівецький владика, а фінансування їх забезпечував спеціальний податок – 1 дукат з кожного священика і диякона [4, с. 32].

Зазначимо, що при написанні даної статті було проаналізовано навчальні плани, організаційно-методичне забезпечення викладання предметів спрямування в початкових (народна школа), середніх (класична гімназія), професійних (учительські семінарії) та спеціальних навчальних закладах краю; розглянуто організацію кваліфікаційної підготовки студентів учительських семінарій державного і приватного підпорядкування; здійснено аналіз підручників, посібників, що використовувались в закладах народного і середнього шкільництва; вивчено питання освіти і виховання в оцінці педагогів краю щодо викладання предмета в навчальних закладах Буковини; актуалізовано історичний досвід розвитку освіти Буковини щодо її творчого використання в сучасній системі освіти України.

За висновком С. Смаль-Стоцького, «всі верстви населення Буковини стояли в часі прилучення нашого краю до Австрії на дуже низькім щеблі освіти і культури» [5, с. 22]. Молдавська система освіти була замінена австрійською системою освіти, котра мала за основу Закон Марії Терези (1774 р.) «Allgemeine Schulordnung». Цей Закон діяв аж до 1869 р., коли був прийнятий Зальний Закон про освіту в Австрійський Імперії [6]. Таким чином, розвиток освіти на Буковини при Австрійській імперії можна поділити на дві частини: перша з 1774 р. до 1869 р., друга з 1869 р. до 1918 р.

Також відомо, що перший австрійський управитель Буковини генерал Сплені упорядкував шкільний православний фонд, наказавши духовенству надсилати грошові збірки радовецькому

єпископові, що став владикою цілої Буковини. Наступник генерала Сплені генерал Енценберґ у 1783 р. відкрив в Чернівцях і в Сучаві дві тривіальні школи, до яких хотів притягнути православних дітей. Краєвою мовою австрійська влада визнала мову молдовську, котра й стала мовою викладання у школах Буковини.

Задля розвитку буковинського шкільництва, австрійському уряду довелося надіслати у 1785-1786 рр. за рахунок Православного релігійного фонду 1000 примірників букварів, 1000 – рахункових книжок, 1000 – румунсько-молдовських катехизів і 2275 – українсько-німецьких катехизів. Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить про те, що в перші роки долучення Буковини до Австрії тут діяло 6 волоських шкіл: у Чернівцях, Путні, Радівцях, Сереті, Сучаві та Кимполунгу, які стояли в освітньому плані вище від шкіл – «дяківок». До речі, школи – «дяківки» були неспроможними надати освіту, яка б сприяла підвищенню культурного, інтелектуального рівня населення. У цих школах не було сталого навчального плану: дітей навчали читати за Часословом і Псалтирем, давали елементарні навички письма, лічби і церковного співу. Більшість із «дяківок» діяли тільки в зимову пору, в той час, коли закінчувалася робота, пов'язана зі збиранням урожаю. Така діяльність «дяківок» дала підставу С. Смаль-Стоцькому висловити думку, що ці «школи ледве чи заслуговують на ім'я шкіл» [7, с. 144].

Слід зазначити, що влітку 1783 р. на Буковині вперше побував імператор Йосип II (16 червня у Сучаві, 19 червня у Чернівцях). Він розпорядився, щоб на Буковині відкривали нові школи. Вчителі повинні були бути з Трансільванії та Угорщини, які б знали німецьку та румунську мови. Також Йосип II розпорядився про обов'язкове навчання для всього населення. Такий закон було видано 10 січня 1784 р. У цей час буковинські вчителі повинні були вчити німецьку мову. Школи поступово змінювались на німецько-румунські. Нагадаємо, що першу германську школу на Буковині було відкрито у Сучаві у 1781 р.

У 1783 р. військовим управлінням краю було відновлено роботу буковинського православного релігійного фонду, який заснував воєвода Григорій Гіка – «шкільний гріш». Позитивним було те, що з 1784 р. в краї ввели новий тип шкіл – «нормальні» школи. Одна була відкрита в Чернівцях з учителем Антоном де Маркі, а друга – в Сучаві з учителем Ф. Таллінгером. Ці школи були двокласними і в перший рік існування вже налічувалося 68 учнів (у Чернівцях) і 60 учнів (у м. Сучаві). Через рік їх число збільшилося до 100 [8, с. 512]. У 1789 р. австрійська влада заснувала клерикальну школу в Сучаві. Освітній рівень зазначеної школи не був дуже високий.

Однак за браком не лише вчителів, але й підручників, а особливо через німецьку мову викладання, яка була незрозумілою для дітей, ці школи перетворилися на тривіальні. Спочатку для німецькомовних шкіл забезпечення підручниками та посібниками німецькою мовою відбувалося централізовано. Підручники, які необхідно було використовувати під час навчання в австрійських реальних школах, зокрема на західноукраїнських теренах, затверджувало Міністерство віросповідань та освіти.

Серед основних авторів даних підручників та посібників для учнів шкіл Галичини й Буковини 1875 р. з історії були – Антон Гіндел, Емануель Ханук; Ф. Шмітт, Георг Жаус, природничої історії – Покорні; Шміт Оскар; Том Отто; Білл; Хорнстейн; А. Кенготт [9, с. 262].

З 1 листопада 1786 р. відбулося об'єднання Буковини з Галичиною в єдине адміністративне ціле, і Буковина стала окремим округом Галичини в межах Австрії. Цей період стагнації мав негативні наслідки щодо розвитку освіти на Буковині. Перестало існувати багато шкіл. У 1805 р. народні школи були передані під керівництво латинської консисторії, що означало занепад шкільництва у нашому краї. Керівництво шкільною справою здійснювалось у Львові на чолі з королівським наглядачем для Східної Галичини. В 1792 р. на Буковини було 32 школи, а в 1804 р. було лиш 14 шкіл. Для наочного зображення тодішньої ситуації наводимо таблицю.

Таблиця

Рік	Кількість населення	Початкових шкіл		
		шкіл	дітей	Учнів
1830	282 668	42	14 448	2 914
1837	314 057	44	15 835	3 728
1839	325 895	46	15 463	4 387
1840	334 088	46	15 142	4 595

З таблиці бачимо, що протягом 10 років було відкрито аж 4 початкових школи. У той же час кількість учнів зросла на 58%.

Значною подією у розвитку середнього шкільництва на Буковині стало відкриття у 1808 р. першої Чернівецької п'ятикласної гімназії [10, с. 2].

Ще 13 грудня 1811 р. навчальна комісія з Відня вимагала від галицького керівництва надати проект з конкретними умовами створення у краї тривіальних шкіл. Такий проект розвитку початкового навчання на Буковині був переданий галицькому керівництву 10 квітня 1813 р. У проекті пропонувалося створити 17 початкових шкіл. Насамперед у Кам'янці та Черепківці, Вовчинці та Багринівці. В цих селах нараховувалося 815 дітей шкільного віку (ці села зараз знаходиться на Глибоччині).

За статистикою у 1817 р. було 20 початкових шкіл, у 1830 р. 42, у 1840 р. було 46, у 1850 р. було майже 50 таких шкіл [6]. До 1869 р. кількість початкових шкіл сягала 125 [11].

В середині XIX ст. структура початкових шкіл залишалася такою ж, як і раніше: парафіяльні, тривіальні і головні. Середня освіта представлена гімназіями та реальними школами. Слід зазначити, що на Буковині, де було 3 міста, 4 торговельних містечок і 278 сіл, було лиш 46 початкових шкіл, що при кількості населення 334 088 жителів складає одну школу на 7 263 жителів. Це був дуже низький показник для Австрійської імперії.

У 1848 р. австрійський трон посів Франц Йосиф I. Він створив перший в історії Австрії орган управління освітою – Міністерство віровизнань і освіти. Початок нової організації середнього шкільництва в Австрії поклав схвалений 15 вересня 1849 р. кайзером Францом Йосифом

I «Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл Австрії». Згідно з цим документом, до Чернівецької гімназії приєднують філософський ліцей, що спричинило до відходу її від чисто класичної гімназійної освіти. Держава підпорядкувала собі народну освіту, утвердила її світський характер, обмежила вплив церкви, залишивши за нею духовне виховання.

У період з 1848-1869 рр. мережа початкових шкіл на Буковині розвивалася дуже швидко. Так у 1857 р. було 48 шкіл. Через 5 років у 1862 р. було вже 122 школи. За іншими джерелами у 1861 р. було 111 шкіл (9 сіл мали по дві школи, 93 мали по одній школі, а 223 села не мали шкіл). За цією же статистикою у 1850 р. – відкрито 50 шкіл, у 1855 р. – 78 шкіл, у 1860 р. – 107 шкіл, у 1865 р. – 156 шкіл [20, P. 19-20]. Згідно зі статистикою 1865 р. 13 шкіл були німецькомовні, 23 – румуномовні, 13 – русиномовні, 1-мадярська, 107 були змішані.

Основним завданням народної школи, сформульованим у державному шкільному законі від 14 травня 1869 р., було: «Дітей морально і релігійно виховувати, розвивати їх духовну чинність, давати їм необхідні знання і навички, потрібні для життя і дальшого розвитку, і, таким чином, творити основи для підготовки гідних людей і членів суспільства» [7, с. 145]. Початкова освіта стала обов'язковою та безплатною. Законом від 14 травня 1869 р. було рекомендовано орієнтовні плани для загальних народних і міщанських шкіл з включенням таких обов'язкових предметів: «Во всякой школе народной повинно ученіе обнимати принаймны следующіи учебніи предметы: религію (Законъ Божій), языкъ, численіе, важнейшіи знанія изъ науки природы, землеписи и исторіи, съ особеннімъ поглядомъ на отечество и его уставъ, писаніе, науки геометрычныхъ формъ, пеніе, телесніи упражненія.

Девчата обучати ся повинни также еще въ женскихъ ручныхъ роботахъ и въ домовомъ господарстве.

Объемъ, въ якомъ учебніи предметы выкладати ся маютъ, зависитъ отъ степени, на якой всякая школа дотычно числа роспоряжаемыхъ силъ учебныхъ находитъ ся. Власне отъ того же зависитъ также простиряніе оученія и на иніи тутъ непоименованніи учебніи предметы» [7, с. 145].

З отриманням у 1861 р. Буковиною автономії згодом, 21 грудня 1867 р. була прийнята Конституція, а Законом від 25 травня 1868 р. проголошено незалежність школи від церкви: «…керівництво та нагляд за народною освітою та за вихованням переходить до держави». Церква контролювала релігійну та початкову освіту через Закони від 14 травня 1869 р. та 30 січня 1873 р., якими регулювалися принципи організації початкових шкіл [13, с. 2].

До здійснення нових освітніх реформ майже всі початкові школи на Буковині були однокласні, а більшість учителів не мали відповідної педагогічної підготовки, необхідної в школі. Вчителі одержували 130-150 флоринів на рік, учителі-помічники – 70 флоринів. Також вони мали земельну ділянку та матеріальну допомогу або допомогу у вигляді натуральних продуктів від батьків учнів. Після нової освітньої реформи 1869 р. річна заробітна платня становила 300 флоринів для вчителів, які мали постійне робоче місце, та 200 флоринів для тих, які перебували на тимчасовому місці [14, с. 283]. Зарплати вчителів у реальних школах відповідно до імперського рішення від 2 березня 1851 р. обраховувались наступним чином: оклад вчителів у столиці провінції становив 600 флоринів, після 10 років роботи – 800 флоринів, а після 20 років стажу – 1000 флоринів. Зарплата директора школи складалася з окладу, передбаченого для вчителя, та надбавки у 300 флоринів [13, с. 39]. На Буковині, відповідно до крайових законів, учителі мали наступні зарплати: після десяти років стажу – 840 флоринів, після 20 років – 1050 флоринів. Директор, призначений на посаду тимчасово, мав 210 флоринів додатково до окладу. Професор релігії отримував 525 флоринів річної зарплати.

Стосовно вищих шкіл на Буковині слід зазначати, що до часу утворення університету в Чернівцях була тільки одна вища школа – богословський заклад (заснований у 1827 р.). Він існував до утворення Чернівецького університету (1875 р.). Пізніше став частиною університету як теологічний факультет.

Відповідно до «Шкільного і наукового порядку для загальних народних і виділових шкіл» (20 серпня 1870 р.), передбачалось обов'язкове навчання дітей від 6 до 14 років [15, с. 37].

Аналізуючи навчальний план 1735 р. слід звернути увагу на гуманітарне спрямування середньої освіти та гуманізацію розвитку особистості, її мовної ерудиції та грамотність і формування філософсько-релігійного світогляду. Зміст освіти, характер навчального плану, кількість предметів і годин, які відводилися для їх вивчення, залежали від чинного законодавства та інших факторів, насамперед, від статусу школи – однокласної, двокласної, 4-х, 5-ти класної або навіть 6-класної школи. Законом від 14 травня 1869 р. було рекомендовано орієнтовні плани для загальних народних і міщанських шкіл з включенням таких обов'язкових предметів: «Во всякой школе народной повинно ученіе обнимати принаймны следующіи учебніи предметы: религію (Законъ Божій), языкъ, численіе, важнейшіи знанія изъ науки природы, землеписи и исторіи, съ особеннімъ поглядомъ на отечество и его уставъ, писаніе, науки геометрычныхъ формъ, пеніе, телесніи упражненія».

Короткий зміст навчального плану, рекомендованого педагогічним закладам приписом Міністерства віровизнань і освіти Австрії від 19 липня 1870 р. № 70033 [5, арк. 3-9].

У середніх школах Буковини здійснювалося комплексне вивчення історії, літератури і культури рідного краю та інших народів. Як відомо, у школах у XIX ст. ці предмети були повністю розділені. Першими підручниками для навчання грамоти у школах Буковини були «Книжка для читанія для другои кляссы училищъ сельскихъ в ц.к. Австрійскихъ Державахъ» (1848) та «Буквар для училищ народних в ц.к. Австрийських краях» (1859), написані церковнослов'янською мовою, надзвичайно ускладнені і тому важко сприймалися учнями. Аналогічно побудований і «Буквар для школ народних» (1870). Етимологічним правописом написані «Буквар для школь

народних» О. Поповича, виданий 1884 р. у Відні, та нова читанка, яка була створена групою авторів під керівництвом О. Поповича. Ці підручники вже суттєво відрізняються від попередніх: тексти стали доступніші для учнів; кирилиця майже не вживається; використовується багато краєзнавчого матеріалу, поетичних та прозових творів видатних українських авторів, добірка малих фольклорних жанрів повчального та пізнавального змісту.

Імперські та провінційні шкільні закони (1869-1873 рр.) прописували провінціям і шкільним громадам вирішення питання заробітної плати вчителям та утримання початкових шкіл. Також ці закони встановлювали фіксовану оплату праці вчителям, так щоб вони могли виконувати свою місію. Цей принцип гідної оплати вчителів був дуже тяжким для виконання на Буковині, бо більшість жителів сіл і сільських громад були бідними, та й не мали можливості створювати і підтримувати початкову школу. Тому 27 жовтня 1872 р. було прийнято рішення, яким Фонд Православної церкви Буковини був зобов'язаний сплатити 50000 флоринів на рік (еквівалентно 100 000 крон) для підтримки початкової освіти на Буковині [16, с. 86].

На початок XX ст. крайовий уряд Буковини прийняв ряд рішень щодо заробітної плати вчителів краю. Після прийняття цих рішень зарплата педагогічних працівників Буковини стала однією з найбільших у Австрії. У 1908 р. мінімальна зарплата вчителя початкової школи Буковини становила 1400 крон, як і у Сілезії, вчителі у Верхній та Нижній Австрії, Богемії, Моравії, Далмації отримували 1200 крон, а вчителі Галичини – 880 крон. У той же час максимальна зарплата вчителя сягала 3020 крон у Сілезії, 3000 – у Моравії, 2850 – на Буковині, 2800 – у Богемії, 2400 – у Далмації, 1700 – у Галичині. Доплати директорам шкіл були однакові для всіх регіонів – 300-400 крон, найменше лиш у Тіролі – 150 крон та Галичині – 100 крон [17, с. 33; 8, с. 1].

У 1913 р. урядом було прийнято останнє рішення щодо підвищення зарплати вчителям початкових шкіл.

Висновки та пропозиції. Отже, зі здійсненням нових освітніх реформ на Буковині у другій половині XVIII – на початку XX ст. відбулися й зміни щодо нарахування та виплати заробітної платні педагогічним працівникам краю.

Характерною ознакою буковинського шкільництва наприкінці XIX ст. є чіткі прояви системності, в якій переважали такі типи навчальних закладів: народні школи з різною кількістю класів, гімназії (класичні і реальні) та заклади вищої освіти.

Можна констатувати, що в період кінця XVIII – початку XIX ст. освіта на Буковині переживала значний занепад. Така ситуація змінилася на краще вже після 1861 р. Аналіз стану освіти Буковинського краю часів Австро-Угорської імперії дав можливість встановити, що цей процес відбувався під впливом системи чинників, серед яких найважливішими були соціально-політичні.

Слід зауважити також, що дана проблема потребує дедалі більшого дослідження та пробудження наукового інтересу ширшого кола представників педагогічного напрямку.

Додатки

В даному розділі подається інформація, яка присутня в документах Чернівецького обласного архіву. Слід зауважити, що у розпорядженні архіву знаходиться фонд 1. опис 1. спр. 3970 «Типичные планы строительства сельских школ» 1820 р. Тут проілюстровані планування шкільних установ, серед яких не всі були побудовані. На той час все залежало від стану фінансування та кількості учнів. Особливістю тогочасних шкіл було те, що вони зазвичай будувалися висотою в один поверх, але були випадки й двоповерхового планування, хоча таких було мало.

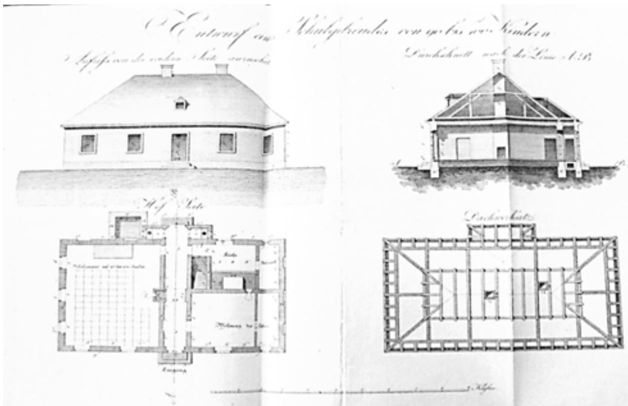

Рис. 1. Типове планування одноповерхової школи періоду XIX ст.

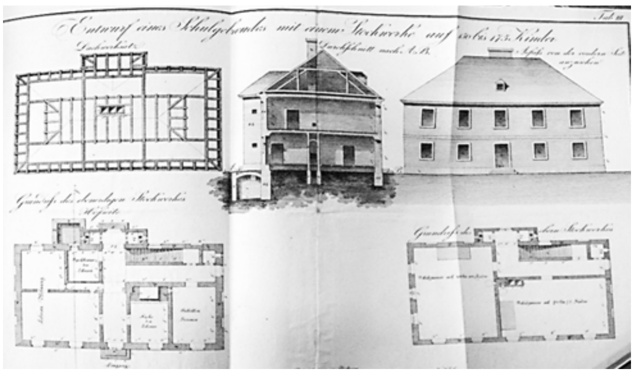

Рис. 2. Типове планування двоповерхового приміщення школи

Список літератури:

1. Пенішкевич О. Педагогічна освіта на Буковині (XIX – початок XX ст.) // Педагогіка та психологія: науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2000. – Вип. 99. – С. 31-36.
2. Петрик І. Розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.) // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та східної Європи. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. 1 – С. 23-29.
3. Акатріні В.М. Будівництво шкіл та шкільна мережа Буковини за часів Австро-Угорської імперії / В.М. Акатріні // Наукова дискусія: теорія, практика, інновації: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Київ, 28-29 серпня 2015 р.) / Національна академія наук України; Інститут освітньої та молодіжної політики. – К.: Го «ІОМП» 2015. – С. 8-13.
4. Кобилянська Л.І. Культурно-освітній розвиток Буковини в перші роки її приєднання до Австрії (70-ті рр. XVIII – початок XX ст.) // Педагогіка та психологія: науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2001. – Вип. 99. – С. 31-36.
5. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. – Чернівці: Руська Рада, 1897. – 295 с.
6. Toma I.G. Şcoala Română / I.G. Toma. – Societate culturală în Suceavă: monografie ilustrată, scoasă din incidentul jubileului de 25 de ani al societă / Suceava: Editura şi tipografia Societăţii -1908. – 127 p.
7. Акатріні розвиток освіти у селі Багринівка / В.М. Акатріні // Буковинський журнал, 2013. – 1(87). – С. 143-150.
8. Das multinaionale osterreichishe Schulwesen in der Bucovina. – Munchen, 1985. – Band 1.
9. Шоліна Т. Степан Смаль-Стоцький як провідник культурно-освітнього руху на Буковині кінця XIX – початку XX століття / Тетяна Шоліна // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Чернівці, 2006. – Вип. 317: Педагогіка та психологія. – С. 186-192.
10. Wolf S. Historischer Recrblick auf die Gumnasial-Keorganistionspane in Össterreich nebst historisch statistischen Ausweisen über das Czernowitz K.K. Gymnasium seit 1850-72. – Czernowitz, 1873 – S. 60.
11. Nistor I. Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina / I. Nistor // XLYIII Jahresbericht der gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz. – Czernowitz, 1912. – S. 3-49.
12. Tofan G. Învăţământul în Bucovina / George Tofan; Editura îngri. de Traian Duminică, Gavril Irimescu, Gh. Giurcă. – Suceava: Editura George Tofan, 2011. – P. 19-20.
13. Vlase Ligia – Maria. Învăţământul multinaţional în Bucovina (1861-1918). Şcolile secundare / Ligia – Maria Vlase // Teză de Doctorat – Universitaea Ştefan cel Mare Suceva. – Suceva, 2011. – P. 305.
14. Tofan G. Noua lege de salarizare a învăţătorimii din Bucovina / George T. // Viaţa Românească. – Iaşi. – 1909. – An. 4. – P. 283.
15. Закон з дня 14 мая 1869, которим установляються засаді учения дотично школи народных Хронологичний спись законовь, роспоряжений и пр., который помещении суть в рочнику 1869 переводовь вестника законовь державныхь для Буковины. Черновць, 1870. – С. 372-384.
16. Wotta J. Züe Entwicklungsgeschichte des Volkschulwesens in der Bukowina / Josef Wotta // Bukowiner Schule. – 1904. – S.85-96.
17. Protokolle des Bukowinaer Lantages. – 1908. – An. 71. – S. 33.

Акатрини В.М.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

КРАТКИЙ ОЧЕРК О РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ НА БУКОВИНЕ (1774-1918 ГОДА)

Аннотация
Освещены основные аспекты историко-педагогического анализа становления образования на Буковине, прежде всего исторической, развития школьной сети. В статье проанализированы учебные планы, организационно-методическое обеспечение преподавания предметов. Автором четко актуализирован исторический опыт развития образования Буковины относительно ее творческого использования в современной системе образования Украины. Представлена информация о историческом периоде в котором существовала система образования. Определены принципы систематизации учебных заведений на Буковине.
Ключевые слова: образование, реформы, воспитание, учебный план, обучение.

Acatrini V.M.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FEATURE ARTICLE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION IN BUKOVINA (1774-1918)

Summary
The main aspects of the historical and pedagogical analysis of the formation of education in Bukovina, primarily historical, development of the school network are highlighted. The article analyzes educational plans, organizational and methodological support for teaching subjects. The author has clearly actualized the historical experience of the development of education in Bukovina regarding its creative use in the modern education system of Ukraine. Information on the historical period in which the education system existed is presented. The principles of the systematization of educational institutions in Bukovina are determined.
Keywords: education, reforms, education, curriculum, training.

УДК 373.3(075.8)

ПРОБЛЕМА ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ЗОБРАЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)

Беспалько Г.М.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Проаналізовано основні напрями теоретичних розробок вітчизняних педагогів проблеми естетичного розвитку дитини дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. Розкрито суспільно-історичні чинники розвитку теорії естетичного виховання дошкільників засобами образотворчої діяльності. Висвітлено роль фахових видань у розробці даної проблеми. Встановлено взаємозв'язок теоретичних напрацювань та практики діяльності дошкільних установ досліджуваного періоду. Доведено значущість розробки даної проблеми у другій половині XX ст. для сучасних теоретико-практичних наукових досліджень.
Ключові слова: дошкільник, естетичний розвиток, зображувальна діяльність, дослідження, малювання, аплікація.

Постановка проблеми. Сьогодні дослідження історико-педагогічної проблематики в Україні активно розвиваються. Це зумовлено, принаймні, двома обставинами: з одного боку, існує необхідність критичного, неупередженого переосмислення історії освіти й педагогічної думки окремих історичних періодів, зокрема, й т. зв. «радянського», не лише крізь призму об'єктивних суспільних реалій тих років, а й з урахуванням сучасної парадигми історико-педагогічних досліджень. З іншого боку – історико-педагогічні знання, досвід, науково-теоретичні напрацювання повинні спонукати до дискусій, роздумів, і – як наслідок – до конструктивних змін у освітньо-виховній практиці сьогодення. Адже, як переконливо твердить О. Сухомлинська, «...історія педагогіки, особливо історія освіти, віддзеркалює злети і кризи історії, відображає її проблеми й тому тісно пов'язана із сьогоденням і перспективами розвитку науки, бо висвітлює минуле з позицій нинішнього дня» [10, с. 35]. Ці положення стосуються й теорії і практики естетичного виховання та розвитку дітей дошкільного віку, яка збагачується сьогодні новими виховними технологіями, підходами, підґрунтя яких формувалось та апробувалось ще у вітчизняній педагогічній думці та виховній роботі у другій половині XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема вимагає для висвітлення залучення комплексу наукових досліджень, а саме – концептуальних праць з історії вітчизняної освіти та дошкільної зокрема (Л. Артемова, З. Борисова, Т. Поніманська, О. Сухомлинська, Т. Степанова, І. Улюкаєва та ін.), сучасного стану розвитку дошкілля в Україні (А. Богуш, С. Васильєва, О. Венгловська, Л. Меленець, І. Цюпак, Н. Фроленкова та ін.), історичних аспектів та сучасної проблематики естетичного виховання дітей та підлітків (В. Алтухов, Т. Булгакова, В. Бутейко, О. Гудовсек, О. Донченко, Л. Масол, О. Михайличенко, І. Паласевич, О. Рудницька, Т. Танько, Н. Тарапака, Р. Яцишин та ін.), особливостей естетичного виховання дітей дошкільного віку (Е. Бєлкіна, Г. Лазаренко, О. Половіна, М. Чернявська, О. Удіна та ін.). У вище перерахованих наукових розвідках містяться важливі концептуальні та методологічні ідеї, історичні факти й узагальнення, що сприятимуть висвітленню аналізованої проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим у вітчизняних історико-педагогічних дослідженнях відсутній цілісний аналіз та узагальнення питання ґенези проблеми естетичного розвитку дошкільників засобами зображувальної діяльності у освітньо-виховному й науковому просторі другої половини XX століття.

Мета статті. З огляду на вище зазначене, метою статті є аналіз та систематизація науково-теоретичних пошуків вітчизняних науковців др. пол. XX ст. у напрямі дослідження проблеми естетичного розвитку дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні теоретики і практики українського дошкілля справедливо наголошують на необхідності уваги до естетичного розвитку дітей, значення якого для становлення особистості – непересічне. Інноваційні технології естетичного виховання, збагачення науково-методичного забезпечення процесу художньо-естетичного виховання потребують, зокрема, й урахування досвіду, аналізу прорахунків у накопиченому історико-педагогічному досвіді. Це стосується й періоду другої половини XX ст., який містить теоретичні напрацювання учених, значущість яких потребує серйозного методологічного підходу та оцінки з позицій нової історико-педагогічної парадигми.

Перш за все, йдеться про усвідомлення й урахування специфіки впливу конкретних суспільно-історичних чинників на розвиток теорії естетичного розвитку дошкільників. Друга половина XX ст. в Україні (тоді – частині СРСР) пов'язана з активним розвитком усіх ланок системи освіти, прийняттям низки відповідних законів; т.зв. «хрущовська відлига» стимулювала творчу та наукову інтелігенцію до розвитку новаторських ідей, дотримання авторської позиції, особистісного наукового вибору. Хоч ці пошуки загалом і не виходили за рамки пануючого радянського дискурсу, однак, на нашу думку, не варто оцінювати їх лише з світоглядно-ідеологічних позицій. Це стосується, до прикладу, й розвитку теорії і практики естетичного розвитку дошкільників. У дисертаційній роботі М. Чернявської обґрунтовано етапи становлення системи естетичного виховання дітей у дошкільних закладах України. Вона

вважає, що 1950-1961 рр. – це етап становлення системи естетичного виховання дітей дошкільного віку; 1962 р. – 1980-ті рр. тлумачить як етап розвитку цієї системи; 1990-ті рр. розглядає як етап модернізації, що характеризується орієнтацією на гуманістичні засади, формування творчої особистості, залучення дітей до національних і духовних цінностей) [12, с. 9].

Дана періодизація лише частково ураховує ґенезу науково-теоретичних пошуків вітчизняних учених з питань естетичного розвитку дошкільників засобами зображувальної діяльності, однак автор дисертації умотивовано визначає чинники удосконалення змісту естетичного виховання дітей у дошкільних закладах, які розглядаємо як практичне втілення й відображення теоретичних ідей науковців. Дослідниця справедливо твердить, що у др. пол. XX ст. була створена належна нормативно-правова база, у виховну практику дошкілля запроваджувались авторські програми естетичного виховання, науково-методичні ідеї жваво обговорювались на сторінках фахової періодичної преси, вихователі-практики активно використовували нові форми навчальних занять з малювання, ліплення, аплікації, конструювання, організовували виставки дитячої художньої творчості, використовували різноманітні методи естетичного виховання.

Зазначимо, що активний розвиток дошкілля у досліджуваний період розпочався з 1959 р., коли відповідним документом було утворено новий тип об'єднаного дитячого садка, перестали існувати окремо ясла і дитячі садки, ліквідовувались малокомплектні садки тощо. Таке об'єднання гарантувало кращу адаптацію і перехід дитини з ясел до садка, забезпечувало єдність і наступність педагогічного процесу. Нові програми виховання створювались відповідно до вимоги комплектувати групи у дитячих садках за віковим принципом. Тоді саме науковці надали вихователям-практикам значну допомогу у діяльності.

Перша після реформування дошкілля програма виховання була видана у 1962 р., вона перевидавалась ще 9 разів (до 1982 р.). У 1984 р. створена «Типовая программа воспитания и обучения в детском саду», на основі якої були написані програми в усіх союзних республіках, у т. ч. й в Україні. Після здобуття незалежності українське дошкілля збагатилось низкою новаторських програм, серед яких «Малятко» (1991), «Дитина» (1992), «Дитина в дошкільні роки» (1991).

Характеризуючи розвиток теоретичних засад естетичного розвитку дошкільників у др. пол. XX ст. варто наголосити, що керівництво науковими пошуками здійснювалось з академічних установ союзного значення. У структурі Академії педагогічних наук СРСР діяв Інститут дошкільного виховання, очолюваний відомою дослідницею питань естетичного розвитку дошкільників Н. Ветлугіною, у структурі якого діяла лабораторія естетичного виховання. Її наукові співробітники співпрацювали з НДІ педагогіки України, вихователями-практиками з різних міст. Форми співпраці були різними: так, у 1964 р. відбувся Всесоюзний семінар з естетичного виховання дітей дошкільного віку, у якому взяли участь 800 учасників, зокрема й представники українського журналу «Дошкільне виховання», українські учені. У січні 1969 р. відбулась науково-практична конференція «Навчання і дитяча творчість», на якій, зокрема, виступила Н. Ветлугіна, яка проаналізувала взаємозв'язок навчання і творчості в процесі художнього розвитку дитини. У травні – червні 1969 р. в Польщі відбувся 5 міжнародний семінар «Естетичне виховання в системі соціалістичного виховання дітей у дитячих садках», у його рамках діяло два наукових симпозіуми: «Сучасні напрями в мистецтві та їх вплив на всебічний розвиток дитини» і «Естетичне виховання в дитячих садках». В Україні були організовані республіканські семінари з питань естетичного виховання дошкільників, зокрема й безпосередньо щодо питань зображувальної діяльності (1970 р.) [1, с. 48].

Вважаємо за необхідне підкреслити, що теоретична думка з проблем естетичного виховання дошкільників розвивалась у єдиному науковому просторі тодішнього СРСР. Праці російських науковців були відомі в Україні, вони друкувались українською мовою, використовувались науковцями і практиками [8]. Це стосується передусім російських науковців Н. Ветлугіної, Н. Сакуліної та Є. Фльоріної. Зокрема, Н. Ветлугіна (1909-1995) – одна із засновників системи естетичного виховання дошкільників, автор монографій, навчальних посібників, програм, методичних посібників для вихователів та студентів педагогічних училищ, численних публікацій у фахових періодичних виданнях, зокрема, монографії «Система естетичного виховання» (1962); Н. Сакуліна (1898-1975) – дослідниця проблем художнього виховання дітей дошкільного віку; автор періодизації розвитку зображувальної діяльності дітей, взяту за основу для програм з художнього виховання в дошкільних закладах, й представлену у монографіях «Малювання в дошкільному дитинстві» (1965), «Зображувальна діяльність у дитячому садку» (1973) та ін.; Є. Фльоріна (1889-1952) – дослідниця проблем естетичного виховання дітей засобами мистецтва, зображувальної діяльності, гри, автор праць «Зображувальна творчість дітей дошкільного віку» (1956), «Естетичне виховання дошкільника» (1961) та ін. Їх ідеї мали вплив на розвиток теорії естетичного виховання загалом, обговорювались науковцями, у т.ч. на сторінках монографій, навчальних посібників, публікацій у фахових виданнях українських авторів.

До значних досягнень української теоретичної думки цього періоду відносимо праці: М. Дубовик «Ліплення в дитячому садку» (1968), Н. Дяченко «Малювання в дитячому садку» (1971), Н. Кириченко «Сюжетне малювання в дитячому садку» (1986), Е. Пугачовської «Зображувальна діяльність в дитячому садку» (1971), Л. Сірченко і Л. Скиданової «Декоративне малювання та аплікація в дитячому садку» (1976) та ін.

Принагідно зазначимо про важливе значення педагогічної періодики др. пол. XX ст. – часописів «Дошкільне виховання», «Дошкольное воспитание», «Дошкільна педагогіка і психологія», «Советская педагогика», «Педагогика и народное образование в СССР», «Народное образование», «Педагогика», «Педагогіка і психологія», «Радянська школа», «Радянська освіта», «Учительская газета». Так, журнал «Дошкольное воспитание»

почав виходити з 1927 р. як друкований орган Міністерства освіти РСФРР. У досліджуваний період на його шпальтах питання естетичного розвитку дошкільників піднімались систематично, до прикладу, № 12 за 1957 р. був повністю присвячений проблемам естетичного виховання дошкільників і містив не лише статті відомих учених Н. Ветлугіної, Н. Сакуліної, Н. Карпинської, В. Єзикеєвої та ін., а й методичні матеріали інформаційного характеру для вихователів у рубриці «Что читать по вопросам художественного воспитания». Започаткована у 1960-ті роки рубрика журналу «Прекрасное – детям» цілком присвячувалась питанням естетичного виховання в дошкільних установах.

Перший український науково-методичний журнал дошкільного спрямування «За комуністичне виховання дошкільника» почав друкуватися у травні 1931 р. у Харкові (з 1937 р. – у Києві). Він відіграв важливу роль у становленні й зміцненні дошкільного виховання в Україні та підготовці фахівців. У травні 1951 р. видання поновило діяльність під назвою – «Дошкільне виховання».

Контент-аналіз та систематизація наукових публікацій вітчизняних учених др. пол. ХХ ст. (монографії, навчальні, навчально-методичні посібники, книги для вихователів, публікації у фаховій періодичній пресі) дозволили констатувати, що у досліджуваний період основними напрямами теоретичних розробок дослідників були:

– зміст, форми та методи естетичного виховання, естетичного розвитку, художнього виховання дітей дошкільного віку (М. Вовчик-Блакитна, О. Войнова, Н. Ветлугіна, О. Долинна, Н. Карпінська, М. Киященко, Н. Сакуліна, В. Шацька, Є. Фльоріна, Т. Цвелих та ін.);

– обґрунтування методології комплексного підходу до естетичного виховання загалом та зображувальної діяльності й художнього розвитку дітей зокрема (Н. Ветлугіна, Л. Макуха, Є. Фльоріна, В. Сайко, Н. Сакуліна, Т. Казакова, Т. Комарова, В. Єзикеєва, Н. Халезова та ін.);

– художньо-естетичний вплив на дитину творів образотворчого мистецтва (М. Дубовик, Н. Дяченко, О. Застава, В. Захарова, Н. Зубарєва, Н. Кириченко, Т. Казакова, Т. Комарова, В. Котляр, Г. Підкурганна, Е. Пугачевська, Н. Сакуліна, Л. Сірченко, Л. Скиданова та ін.);

– теоретико-практичні засади навчання дітей основам зображувальної діяльності (малювання, ліплення, аплікація, конструювання) (В. Ждан, О. Косаковська, Г. Маршак, Б. Недошивін, Л. Царенко та ін.);

– особливості навчання малюванню як одному з найважливіших видів зображувальної діяльності дошкільників (Г. Алексєєва, Г. Вишневський, О. Вороніна, Т. Казакова, Г. Кирилова, Н. Кириченко, М. Рязанцева, М. Сахарова, Л. Сірченко, Л. Скиданова т ін.) та ліпленню, аплікації, конструюванню (М. Когут, Є. Контребінська, О. Косаківська, В. Паллон, Л. Сірченко, Л. Скиданова, О. Фадєєва, Г. Шиян та ін.);

– методичні підходи до педагогічного керівництва естетичним розвитком дітей засобами зображувальної діяльності, зокрема, шляхи реалізації індивідуального та вікового підходів (В. Бойко, Т. Казакова, Л. Ковалевська, Т. Комарова, Н. Сакуліна та ін.).

У досліджуваний період активно досліджувались загальні питання теорії естетичного виховання. Зокрема, естетичне виховання тлумачилось як процес формування у дітей естетичного сприйняття, емоційного ставлення, здатності розуміти прекрасне в житті та мистецтві, бажання самостійно брати участь у перетворенні навколишнього, залучення їх до художньої діяльності та розвитку художніх і творчих здібностей [5, с. 13-14]. Щодо його завдань, то провідними визначались: систематичний розвиток естетичного сприймання, естетичних почуттів і уявлень; залучення дошкільників до діяльності в галузі мистецтва, виховання потреби і звички посильно вносити елементи прекрасного в побут, природу, суспільні відносини; формування в дітей початкових основ естетичного смаку, підведення їх до оцінки доступних явищ життя й мистецтва; розвиток художньо-творчих здібностей [5, с. 30].

Співвідношення понять «естетичне» і «художнє» виховання стали предметом дискусії. Більшість дослідників вважали складовою естетичного виховання художнє виховання, яке є процесом цілеспрямованого впливу засобами мистецтва з метою вироблення у вихованців любові до мистецтва, розуміння мистецтва, вміння насолоджуватися ним та по можливості творити в галузі мистецтва. Особливо наголошувалось на тому, що естетичне виховання ширше художнього, оскільки у його завдання входить також формування естетичного ставлення до природи, суспільного життя, праці, побуту [8]. Реалізуються ці завдання у навчально-виховному процесі дошкільного закладу як засобами дійсності (естетичне ставлення до природи, праці, побуту, громадських відносин), так і засобами мистецтва (музика, живопис, література, театр, прикладне мистецтво). Образотворче мистецтво визначалось як один з впливових засобів розвитку в дітей естетичного сприймання, емоцій та почуттів, творчості, формування художнього смаку.

У досліджуваний період значна частина наукових публікацій об'єднувалась у тематичних збірниках наукових праць («Система эстетического воспитания в детском саду» (1962), «Художественное воспитание в детском саду (Из опыта работы)» (1957), «Рисование, лепка и аппликация в детском саду (Из опыта работы)» (1955), «Наглядность и слово в художественном воспитании дошкольника (Методы художественного воспитания)» (1955), «Эстетическое воспитание в детском саду» (1964) та ін. [3]. До прикладу, у збірнику статей для вихователів «Художественное воспитание в детском саду» були представлені статті учених, у яких розглянуто питання завдань, змісту і методів художнього виховання дітей; значення образотворчого й музичного мистецтва для розвитку дошкільників; розкрито теоретичні підходи і досвід організації занять малюванням та ліпленням; проаналізовані психологічні аспекти проблеми [11]. На теренах України подібні збірники також друкувались (1970, 1973). Упорядником та постійним автором їх була Е. Пугачевська.

У естетичному розвитку дошкільників зображувальна діяльність відіграє провідну роль. Дослідники, характеризуючи технології та методичні підходи до навчання зображувальної діяльності, звертали увагу на необхідність опанування

дітьми «мовою мистецтва». Духовно-естетичний розвиток дитини, формування її естетичної підготовленості відбувається шляхом послідовного ознайомлення дітей з доступними їх віку елементами грамоти з образотворчого мистецтва. Саме у такий спосіб розвивається розуміння дитиною художнього задуму твору, а, отже, – відтворенню набутих вражень у власній творчій діяльності [7, с. 10-11].

В. Котляр, у наукових працях якого ще з середини 1980-х рр. піднімаються важливі питання методики художнього виховання дошкільників, вважав, що принцип доцільності – провідний у розробці змісту завдань зображувальної діяльності та встановлення її порядку. Кожне запропоноване дитині завдання повинно нести естетичну, виховну і пізнавальну цінність, ґрунтуватися на досвіді дітей, викликати у них емоційний відгук, бажання його виконувати. При цьому послідовність завдань визначається ступенем складності об'єктів, які сприймаються і відтворюються, технічними прийомами, що забезпечують їх зображення [6, с. 8-9].

Щодо засвоєння дошкільниками елементарних знань про засоби виразності і технічні прийоми зображення, набуття графічних умінь та навичок учені (Н. Дяченко, Н. Кириченко, В. Котляр, Е. Пугачевська, Н. Сакуліна та ін.) рекомендували здійснювати шляхом ознайомлення дітей з творами образотворчого мистецтва, у процесі навчання ліпки, аплікації, предметного, сюжетного та декоративного малювання. Саме предметне малювання розглядалось як підготовчий етап до сюжетного, творчого малювання і справедливо визначалось як найскладніший вид. Воно сприяє поглибленню уявлень дітей про розмаїття й естетичне багатство предметного світу, формуванню здатності до зорової оцінки зовнішніх ознак предметів. У процесі предметного малювання слід використовувати малювання з натури, з пам'яті та за уявленням. Позитивний вплив предметне малювання здійснює лише за умови правильної організації, тому особливої уваги, потребує добір об'єктів для розглядання і малювання дітьми, які повинні бути привабливими, доступними для сприймання і відтворення, мати естетичні переваги. Предметне малювання як різновид зображувальної діяльності вимагає від дошкільників визначення і відтворення характерних відмінних ознак певного об'єкта.

Сюжетне малювання, яке умовно поділяється на малювання за задумом, малювання на задану тему та ілюстративне малювання, на думку дослідників, один з найбільш дієвих засобів естетичного розвитку дитини та її творчого потенціалу. Адже у такому малюнку дитина зображує те, що справило на неї враження, розбурхало певні почуття. Методичні рекомендації щодо організації малювання за задумом звертають увагу вихователів на створення умов для реалізації дітьми в малюнку своїх вражень та збереження самобутності теми. Важливою умовою малювання на запропоновані теми є спостереження – оточуючого життя, природи. Ілюстративне малювання за своїм характером близьке до малювання на задану тему, може організовуватись як створення ілюстрацій до літературних творів та діафільмів після їх перегляду. У малюнках на задану тему дошкільники відтворюють образи такими, як вони їх уявляють, а в малюнках до літературних творів – так, як описав їх автор. Зокрема, на думку Н. Кириченко, основним завданням вихователя має бути розвиток у дітей уявлень за змістом твору та реалізація художнього задуму на папері. Тому при підготовці до сюжетного малювання увагу слід приділяти добору тем (навколишнє життя, літературні твори тощо), які дитина зможе зобразити [4].

У 1980-х рр. українські учені зосередили увагу на необхідності навчання дітей декоративного малювання й аплікації. Воно пов'язувалось із завданням ознайомлення дошкільнят з традиціями національного мистецтва, яке розглядалось як складова естетичного виховання. Дошкільники із задоволенням і легкістю складають власні композиції, малюють за мотивами візерунків, які бачать вдома, у дитячому садку, довкола. Тому учені (Л. Сірченко, Л. Скиданова) наголошували на необхідності добору високохудожніх зразків декоративно-прикладного мистецтва, цікавих і доступних для дітей. Забезпечення відповідної атмосфери у дошкільному навчальному закладі буде сприяти розумінню дітьми характерних особливостей народного мистецтва, його символіки, свідомому малюванню за його мотивами [9].

Конструктивна діяльність як вид зображувальної діяльності дошкільників почала впроваджуватись у практику роботи дошкільних закладів лише у 80-х рр. XX ст. У теоретичних розробках науковців (А. Давидчук, В. Ждан, В. Нечаєва та ін.) висловлювались думки про значення занять з конструювання для виховання естетичного смаку, розвитку сприймання, мислення, творчих і художніх здібностей, оволодіння технічними й зображувальними вміннями та навичками. У методичних рекомендаціях до організації конструктивної діяльності дітей акцент робився на спрямування уваги вихователя на вироблення в дошкільників умінь постійного бачення, уявлення створюваної речі і будови в цілому з її просторовими особливостями. Водночас цілеспрямоване формування дитячої художньої творчості можливе лише за умов поступового ускладнення вихователем технічних завдань, розв'язання яких передбачає практичну спрямованість думки, дотримання раціонального підходу, урахування вимог дійсності в процесі їх вирішення [2, с. 12-13].

Висновки і пропозиції. Отже, у др. пол. XX ст. відбувалась активна наукова розробка проблеми естетичного розвитку дошкільників засобами зображувальної діяльності. Вона була зумовлена загальним процесами розвитку теорії дошкільної освіти й естетичного виховання зокрема, а також розгортанням практики діяльності дошкільних установ (створення і реалізація нових програм виховання дітей, запровадження відповідних форм та методів тощо). Вітчизняні науковці у досліджуваний період спрямовували свої пошуки у напрямі обґрунтування теоретичних засад проблеми (зміст наукових категорій «естетичне виховання», «художнє виховання», «естетичний розвиток» дітей дошкільного віку тощо), методичних підходів до керівництва зображувальною діяльністю дошкільників (навчання малюванню, ліпленню, аплікації та ін.), взаємозв'язку естетичного роз-

витку з дитячою художньою творчістю, форм та методів розвитку естетичного сприймання дітей засобами образотворчого мистецтва. Подальшого дослідження у контексті означеної проблеми потребують висвітлення питань комплексного використання творів образотворчого мистецтва для естетичного розвитку дошкільників, розробки програм та технологій естетичного виховання у 70-90-х рр. XX ст., використання надбань художньо-естетичної культури українців тощо.

Список літератури:

1. Гуменюк О. М. Семінар з питань зображувальної діяльності / О. М. Гуменюк // Дошкільне виховання. – 1970. – № 9. – С. 48.
2. Ждан В. Конструювання / В. Ждан, Л. Цапенко // Дошкільне виховання. – 1986. – № 1. – С. 12-13.
3. Изобразительная деятельность в детском саду. Из опыта работы детских садов Ленинграда. – М.: Учпедгиз, 1958. – 176 с.
4. Кириченко Н. Т. Сюжетне малювання в дитячому садку / Н. Т. Кириченко. – К.: Радянська школа, 1986. – 112 с.
5. Киященко Н. И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания в СССР / Н. И. Киященко. – М.: Искусство, 1971. – 160 с.
6. Котляр В. Прилучення до краси і творення / В. Котляр // Дошкільне виховання. – 1985. – № 9. – С. 8-9.
7. Підкурганна Г. О. Вчити розуміти мову мистецтва / Г. О. Підкурганна // Дошкільне виховання. – 1989. – № 6. – С. 10-11.
8. Система естетичного виховання в дитячому садку / [За заг. ред. Н. О. Ветлугіної]. – К.: Рад. школа, 1977. – 256 с.
9. Скиданова Л. Я. Декоративне малювання та аплікація в дитячому садку / Л. Я. Сірченко, Л. І. Скиданова. – К.: Рад. школа, 1976. – 63 с.
10. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А. П. Н., 2003. – 68 с.
11. Художественное воспитание в детском саду / Н. П. Сакулина, Н. А. Ветлугина, В. А. Езикеева, Н. С. Карпинская. – М.: Учпедгиз, 1957. – 152 с.
12. Чернявська М. В. Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах України (друга половина XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Чернявська Марія Вікторівна. – Харків, 2011. – 251 с.

Беспалько А.М.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПРОБЛЕМА ЭСТЕТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЕНЫХ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКА)

Аннотация
Проанализированы основные направления теоретических разработок отечественных ученых проблемы эстетического развития ребенка дошкольного возраста средствами изобразительной деятельности. Раскрыты общественно-исторические факторы развития теории эстетического воспитания дошкольников средствами изобразительной деятельности. Освещена роль периодических изданий в разработке данной проблемы. Установлена связь теоретических разработок и практики деятельности дошкольных учреждений в исследуемый период. Доказано значение разработки данной проблемы во второй половине XX в. для современных теоретико-практических научных исследований.
Ключевые слова: дошкольник, эстетическое развитие, изобразительная деятельность, исследования, рисование, аппликация.

Bespalko H.M.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

THE PROBLEM OF AESTHETIC DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS BY MEANS OF PROMOTING ACTIVITY IN RESEARCHES OF DOMESTIC SCIENTISTS (SECOND HALF OF XX CENTURY)

Summary
The main directions of theoretical development of the domestic teachers of the aesthetic development of the child of preschool age by means of figurative activity are analyzed. The socio-historical factors of the development of the theory of aesthetic education of preschool children by means of visual activity are revealed. The role of professional editions in the development of this problem is highlighted. The correlation of theoretical developments and practices of preschool institutions during the studied period is established. The significance of the development of this problem in the second half of the XX century was proved for modern theoretical and practical scientific researches.
Keywords: preschooler, aesthetic development, figurative activity, research, drawing, application.

УДК 378

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Боса В.П.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті охарактеризовано сутність педагогічного експерименту як методу емпіричного пізнання; описано послідовність пізнавальних дій при організації та проведенні експериментальної роботи; представлено програму експериментальної роботи,що складається із таких структурних елементів: гіпотеза, мета, завдання і етапи; методичний інструментарій та експериментальна база дослідження; спроектовано шкалу розрахунку рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов відповідно до обраного методичного інструментарію.

Ключові слова: рівень мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов, педагогічний експеримент, емпіричне пізнання, організація наукового дослідження.

Актуальність дослідження. Ефективність процесу формування мовленнєвої компетентностей майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін визначається наявністю відповідних педагогічних умов і технології. Відповідно, постає потреба дослідно-експериментальної перевірки ефективності розроблених теоретико-технологічних інновацій і педагогічного досвіду викладання фахових дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Проектування програми і методики експериментального дослідження рівня мовленнєвої компетентності дозволить більш системно поглянути на проблему фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов та надасть практикам методику діагностики ефективності досліджуваного процесу.

Аналіз останніх публікацій. Для проектування програми та змісту експериментальної роботи ми послуговувалися результатами аналізу літератури з методології та методики організації наукових досліджень В.В. Горбунової [1], Дж. Гудвіна [2], В.М. Кислого [4], А.С. Конверського [8], Д. Мартіна [5], О.М. Новікова [6, 7], В.В. Сергієнка [10] та інших.

Мета і завдання дослідження. Стаття спрямована на обґрунтування та логічне впорядкування програми і методики експериментального дослідження рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів у процесі вивчення фахових дисциплін. Завданням статті є обґрунтування методичного інструментарію дослідження рівня мовленнєвої компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічний експеримент належить до методів емпіричного пізнання та передбачає цілеспрямований і контрольований вплив на умови навчально-виховного процесу з метою вивчення залежності його результатів від експериментальних нововведень. Тобто, сутність експериментальної роботи полягає у пошуку залежності $y = f(x)$, де залежна змінна y характеризує заплановані результати навчально-виховного процесу (рівень мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов), незалежна змінна x демонструє штучно створені умови організації навчання (педагогічні умови та технологію формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін).

Організація та проведення експериментальної роботи передбачає реалізацію системи послідовних пізнавальних дій: 1) формулювання гіпотези, цілей і завдань експериментальної роботи; 2) операціоналізація змінних – обґрунтування критеріїв, показників і рівнів сформованості досліджуваного об'єкта; 3) створення методичного інструментарію вимірювання стану об'єкта пізнання; 4) реалізація програми експериментальної роботи з фіксацією виявлених у процесі наукового пізнання характеристик і властивостей об'єкту дослідження; 5) обробка, порівняння, аналіз та узагальнення одержаних експериментальних даних.

Програма експериментальної роботи являє собою деталізований опис запланованого експерименту, що розкриває логічний взаємозв'язок результатів теоретичного аналізу проблеми дослідження та її емпіричного вивчення [1]. Основними завданнями проектування програми експериментальної роботи є: вибір змінних педагогічного експерименту; побудова процедури вимірювання досліджуваного явища та збору емпіричних даних; контроль надійності одержаних результатів експерименту.

Відповідно, програма експериментальної роботи складається із таких структурних елементів: гіпотеза дослідження; мета, завдання і етапи дослідження; методичний інструментарій дослідження; експериментальна база дослідження.

Сформулюємо зазначені структурні елементи програми експериментального дослідження процесу формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін.

Гіпотеза у наукових дослідженнях виконує функцію «матеріалізації» ідей, представляючи собою форму осмислення емпіричного матеріалу та його введення у науковий обіг [8, с. 14-15]. Гіпотеза являє собою наукове обґрунтоване припущення, висунуте для пояснення структури, факторів впливу, механізму функціонування і розвитку досліджуваного процесу. Основним завданням гіпотези є розкриття визначальних об'єктивних властивостей предмету дослідження.

В основу експериментального дослідження нами покладено **припущення**, що ефективність процесу формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов зросте внаслідок цілеспрямованого та системного

упровадження у процес вивчення фахових дисциплін теоретично обґрунтованих педагогічних умов і технології.

Мета експериментального дослідження полягає у підтвердженні або запереченні визначеної гіпотези, а саме: дослідити вплив теоретично обґрунтованих і емпірично апробованих у процесі вивчення фахових дисциплін педагогічних умов і технології на ефективність формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов.

Визначена мета реалізується поетапно через виконання наступних **завдань** експериментального дослідження:

– охарактеризувати теоретико-методичні передумови експериментального дослідження сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін (підготовчий етап);

– вивчити наявний стан сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін (констатувальний етап);

– обґрунтувати та впровадити у процес вивчення фахових дисциплін студентів експериментальної групи авторських педагогічних умов і технології формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов (формувальний етап);

– порівняти результати традиційної методики вивчення фахових дисциплін (досліджувані контрольної групи) та авторських педагогічних умов і технології формування мовленнєвої компетентності (досліджувані експериментальної групи) – підсумковий етап.

Розроблена програма експерименту передбачає реалізацію таких взаємопов'язаних **етапів**.

Підготовчий етап – *етап проектування дослідження* – теоретичний аналіз проблеми дослідження; обґрунтування категорійно-понятттєвого апарату дослідження; вивчення структури та операціоналізація залежної змінної – мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов; формулювання експериментальної гіпотези роботи та методики її перевірки.

Констатувальний етап – *етап вивчення стану* – формування експериментальної бази дослідження, його контрольної та експериментальної груп; здійснення першого діагностичного зрізу та аналіз стану сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов; факторний аналіз педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін.

Формувальний етап – *технологічний етап* – перетворювальна педагогічна діяльність з розробки й упровадження педагогічних умов і технології формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін для експериментальної групи досліджуваних. Контрольна група досліджуваних вивчає фахові дисципліни за традиційною методикою.

Підсумковий етап – *етап порівняння й оцінки* – повторний діагностичний зріз рівнів мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов; порівняння емпіричних даних контрольної і експериментальної груп досліджуваних задля характеристики зміни об'єкту дослідження під впливом упроваджених педагогічних умов і технології; математична перевірка, інтерпретація, узагальнення та опис експериментальних ефектів; формулювання висновків.

Взаємозв'язок окреслених компонентів програми експериментального дослідження проілюстровано на рис. 1; він співвідноситься із темою дослідження, його загальними завданнями та структурою.

При побудові системи критеріїв експериментального дослідження рівня сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов найбільш уживаним прийомом є врахування структури досліджуваного явища. Такий підхід до процедури вимірювання

Рис. 1. Програма експериментальної роботи

рівня мовленнєвої компетентності ми вважаємо системним, оскільки він відображає предмет дослідження – сформованість мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов як систему обраних дослідником знань, умінь, компетенцій, особистісних і професійних якостей.

Водночас, існує інший підхід до побудови методики діагностики рівня сформованості мовленнєвої компетенції у процесі вивчення філологічних дисциплін, який ми можемо назвати дидактичним. За умови використання цього підходу компетентність майбутніх філологів оцінюється або з позиції оцінки рівня засвоєння ними окремих навчальних курсів (дисциплін, тем) або відповідно до ключових мовних компетенцій (читання, письмо, аудіювання, говоріння).

На нашу думку, інтеграція окреслених підходів дозволить розглядати мовленнєву компетентність комплексно – і як системне утворення мотиваційної, індивідуальної, діяльнісної, рефлексивної сфер особистості майбутніх учителів іноземних мов (відповідно виділений ціннісно-мотиваційний; організаційно-комунікативний; соціокультурний; рефлексивно-результативний критерії); і як практичний результат процесу вивчення фахових дисциплін (фахово-професійний критерій).

Відповідно, постає потреба виділення еталонних рівнів мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов – високого (досвідченого), середнього (незалежного), низького (елементарного).

Методичний інструментарій дослідження підбирався нами відповідно до зазначених критеріїв і показників сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов. Розрахунок рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов здійснювався на підставі авторської шкали, представленої у табл. 1.

Таким чином, згідно з таблицею 1, у процесі експерименту досліджуваний може набрати, відповідно до шкали, від 8 до 24 балів; де 8-13 балів відповідають низькому (елементарному) рівню мовленнєвої компетентності; 14-19 – середньому (незалежному) рівню; 20-24 – високому (досвідченому рівню).

Експериментальна база дослідження охоплює вищі навчальні заклади, які здійснюють фахову підготовку майбутніх учителів іноземних мов із урахуванням вимог до представництва різних регіонів.

Висновки. Розроблена програма і методика педагогічного експерименту відповідає представленим у науковій літературі вимогам до організації дослідно-експериментальної роботи; відображає системний підхід до вивчення рівня мовленнєвої компетентності досліджуваних та побудована на основі результатів теоретичного аналізу проблеми дослідження. **Перспективи подальших досліджень** убачаємо у апробації розробленої програми та методики та вивченні стану сформованості мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов.

Таблиця 1

Шкала розрахунку рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов

№	Критерій / Діагностичний метод	Результати методики	Шкала
1.	Ціннісно-мотиваційний / Анкета «Мотиви оволодіння мовленнєвою компетентністю»	Внутрішні мотиви (пізнавальні інтереси, саморозвиток, самореалізація)	3
		Зовнішні мотиви (успіх, соціальний статус, заробітня платня)	2
		Невизначеність мотивації	1
2.1	Організаційно-комунікативний / Методика виявлення комунікативних та організаторських здібностей	Високий або дуже високий рівень комунікативно-організаторських здібностей	3
		Середній рівень комунікативно-організаторських здібностей	2
		Низький або нижче середнього рівень комунікативно-організаторських здібностей	1
2.2	Організаційно-комунікативний / Опитувальний листок Форверга на контактність	Високий рівень емпатії, поваги, щирості, конкретності, ініціативності (7-9 балів)	3
		Середній рівень емпатії, поваги, щирості, конкретності, ініціативності (4-6 бали)	2
		Низький рівень емпатії, поваги, щирості, конкретності, ініціативності (1-3 бали)	1
3.1	Соціокультурний / тест «Мовні бар'єри при спілкуванні»	Низька кількість мовних бар'єрів у спілкуванні	3
		Середня кількість мовних бар'єрів у спілкуванні	2
		Висока кількість мовних бар'єрів у спілкуванні	1
3.2	Соціокультурний / Методика діагностики комунікативної установки	Високий рівень комунікативної толерантності (11-15 балів)	3
		Середній рівень комунікативної толерантності (6-10 балів)	2
		Низький рівень комунікативної толерантності (0-5 балів)	1
4.	Рефлексивно-результативний / Методика діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні	Високий комунікативний контроль (7-10 балів)	3
		Середній комунікативний контроль (4-6 балів)	2
		Низький комунікативний контроль (0-3 бали)	1
5.1	Фахово-професійний / Самооцінка рівня мовленнєвої компетентності	Високий рівень володіння фаховими компетенціями (41-60 бали)	3
		Середній рівень володіння фаховими компетенціями (21-40 бали)	2
		Низький рівень володіння фаховими компетенціями (0-20 балів)	1
5.2	Фахово-професійний / Експертна оцінка викладачами фахових дисциплін усного й писемного мовлення студентів	Високий рівень успішності (86-100 балів)	3
		Середній рівень успішності (71-85 балів)	2
		Низький рівень успішності (0-70 балів)	1

Список літератури:

1. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях / В.В. Горбунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_31.html
2. Гудвин Дж. Исследование в психологии: методы и планирование / Дж. Гудвин – СПб.: Питер, 2004. – 558 с.
3. Дидактична модель професійної діяльності майбутнього фахівця в умовах інноваційного освітнього простору (концептуальний підхід) (І частина) / за загальною редакцією професора кафедри педагогіки О.С. Березюк; колектив авторів – Березюк О.С., Власенко О.М., Башманівський О.Л., Захарчук Н.В., Піддубна О.М. та ін.: [Монографія] / за ред. О.С. Березюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 200 с.
4. Кислий В.М. Методологія та організація наукових досліджень: [конспект лекцій] / В.М. Кислий [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2601
5. Мартин Д. Психологические эксперименты / Д. Мартин. – СПб.: ЕВРОЗНАК, 2002. – 480 с.
6. Новиков А.М. Методология образования / А.М. Новиков – [Издание второе]. – М.: «Эгвес», 2006. – 488 с.
7. Новиков А.М. Методология / Новиков А.М., Новиков Д.А. – М.: СИН-ТЕГ, 2007. – 663 с.
8. Основи методології та організації наукових досліджень: [Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів] / за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
9. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: [Навч. посібник] / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь / за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. – 2015. – 250 с.
10. Сергієнко В.В. Філософські проблеми наукового пізнання: [навчальний посібник] / В.В. Сергієнко – Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2011. – 103 с.

Боса В.П.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ УРОВНЯ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация
В статье охарактеризованы сутность педагогического эксперимента как метода эмпирического познания; описано последовательность познавательных действий при организации и проведении экспериментальной работы; представлена программа экспериментальной работы, состоит из таких структурных элементов: гипотеза, цель, задачи и этапы; методический инструментарий и экспериментальная база исследования; спроектировано шкалу расчета уровня речевой компетентности будущих учителей иностранных языков в соответствии с выбранным методического инструментария.
Ключевые слова: уровень речевой компетентности будущих учителей иностранных языков, педагогический експеримент, эмпирическое познание, организация научного исследования.

Bosa V.P.
Grinchenko Borys Kyiv University

ORGANIZATION OF THE EXPERIMENTAL STUDY ON THE LEVEL OF LINGUISTIC COMPETENCE FOR FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES

Summary
The article describes the essence of the pedagogical experiment as a method of empirical knowledge; the sequence of cognitive actions in the organization and carrying out of experimental work is described; a program of experimental work consisting of the following structural elements is presented: hypothesis, purpose, tasks and stages; methodical tools and experimental research base; the scale of calculation of the level of speech competence of future teachers of foreign languages is designed in accordance with the chosen methodological toolkit.
Keywords: level of speech competence of future teachers of foreign languages, pedagogical experiment, Empirical knowledge, organization of scientific research.

УДК 372.881.111.1+378.147

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Брухаль Я.Б.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено основні дидактичні та методологічні принципи навчання іноземної мови в немовному вузі. Розкрито зміст професійно-орієнтованого навчання та проаналізовано його ключові складові. Встановлено, що сутність професійно-орієнтованого навчання іноземної мови полягає в його інтеграції зі спеціальними дисциплінами з метою отримання додаткових професійних знань і формування професійно значущих якостей особистості. В роботі порушено питання іноземної мови як засобу і способу підвищення професійної компетенції.

Ключові слова: іноземна мова за професійним спрямуванням, професійна діяльність, комунікативний підхід, мовні знання і навички методика викладання, дидактичні принципи, іншомовна комунікативна компетентність, мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми. Початок XXI ст. характеризується очевидною необхідністю серйозної модернізації освіти. Процеси, що відбуваються у світовій соціально-економічній системі, несуть за собою зміну парадигми освіти. Оскільки традиційна освіта застаріла, потрібні нові дидактичні форми організації навчання в сучасній системі освіти та необхідність по-новому поглянути на процес навчання загалом, і на навчання іноземної мови, зокрема. Основним завданням навчання іноземної мови студентів немовних вузів в сучасних умовах є формування іншомовної комунікативної компетенції, яка в свою чергу дозволяє вільно орієнтуватися в іншомовному середовищі, і тим самим сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця на ринку праці. Тобто вона передбачає формування у студентів здатності спілкування іноземною мовою у конкретних професійних, ділових, наукових сферах і ситуаціях з урахуванням особливостей їх майбутньої професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій і науково-методичній літературі іноземна мова як навчальний предмет в системі вищої професійної освіти розкривається авторами з різних позицій: Так, проблеми викладання іноземної мови за професійним спрямуванням висвітлені в публікаціях таких авторів, як: Н. Гальскова, A. Waters, T. Hutchinson, О. Биконя, П. Образцов, О. Іванова, А. Гордєєва, Г. Гринюк, Т. Каменева, Ю. Манько, І. Мельник, О. Петращук, О. Середа, та інші. Проблеми навчання іноземної мови у вищій школі як засобу спілкування вивчали І. Бім, М. Гез, І. Зимня; проблеми формування комунікативних умінь засобами іноземної мови – В. Кузовлєв, В. Костомаров, А. Леонтьєв; формування професійної спрямованості – Л. Гегечгорі, Н. Гез, М. Давидова, Р. Мільруд; комунікативний підхід в навчанні іноземної мови – І. Бім, О. Леонтьєв, Г. Рогова.

Сьогодні, на думку провідних вітчизняних науковців (В. Андрущенко, П. Бех, В. Кремень, В. Михайлюк, Г. Онкович, В. Редько та ін.), якість вищої освіти значною мірою залежить від рівня володіння випускниками університетів іноземними мовами. Аналіз педагогічних науково-методичних джерел показав, що існує безліч методичних напрямків і технологій навчання іноземної мови за професійним спрямуванням.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування системи професійної мовної підготовки майбутніх фахівців під час навчання в немовних вузах на сьогоднішній день характеризується багатоаспектністю. Іноземна мова стає засобом підвищення рівня знань студентів у рамках своєї спеціальності і формування професійної спрямованості. Сьогодні іноземна мова зі спеціальності все більше перетворюється в мову для спеціальності. Таким чином, в умовах, коли, з одного боку, знання тільки іноземної мови стали недостатніми для широкого кола фахівців, а з іншого сучасному професіоналу не обійтися без володіння певним рівнем мови, потрібна конкретизація і актуалізація мети та методико-дидактичних особливостей професійно-орієнтованого іншомовного навчання, які враховували б спрямованість на формування здатності до професійного спілкування в полікультурному просторі і сфокусували б увагу саме на професійно-діловій складовій іншомовного навчання фахівця.

Мета статті полягає саме у розгляді основних методологічних та дидактичних особливостей викладання та вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Потреба у професійному спілкуванні поряд із потребою в діяльності є визначною в становленні особистості майбутнього фахівця. Такі дослідники як Л. Виготський, В. Михайлюк, Н. Бориско та ін. вважають, що тільки через спілкування ми здобуваємо знання, життєвий досвід, формуємо особистість. Професійне спілкування має допомогти особистості розвиватись, підвищувати свій загальний, інтелектуальний і фаховий рівні.

Під професійно-орієнтованим навчанням дослідники розуміють таке навчання, що базується на врахуванні потреб майбутніх випускників при вивченні іноземної мов, які диктуються особливостями їх майбутньої професії або спеціальності [7, с. 5]. Воно передбачає поєднання вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови з розвитком особистісних якостей, знанням культури країни мови, що вивчається і набуттям спеціальних навичок, заснованих на професійних і лінгвістичних знаннях. Термін «професійно-орієнтоване навчання» вживають для позначення процесу викладання іноземної мови в немовно-

му вузі, орієнтованого на читання літератури за фахом, вивчення професійної лексики і термінології, а останнім часом і на спілкування в сфері професійної діяльності.

Сутність професійно-орієнтованого навчання іноземної мови полягає в його інтеграції зі спеціальними дисциплінами з метою отримання додаткових професійних знань і формування професійно значущих якостей особистості. Підготовка фахівців у вузах полягає в формуванні комунікативних умінь, які дозволили б здійснювати професійні контакти іноземною мовою в різних сферах і ситуаціях, а також в формуванні прагнення і здатності майбутнього фахівця володіти високою лінгвістичної компетенцією в області не тільки рідної, а й іноземної мов, в професійно значущих мовних подіях різних типів, в різних режимах, регістрах, формах, стилях, типах і жанрах професійно орієнтованої мовленнєвої діяльності.

Професійно орієнтовану технологію навчання в системі вищої освіти розглядають як систему дидактичних, психологічних та загальнопедагогічних процедур взаємодії викладача і студентів, враховуючи їхні здібності та побажання. Така технологія є спрямованою на реалізацію форм, методів і засобів навчання, освітніх цілей і професійно значущих якостей фахівця. Будь-яке вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням, на думку Т. Хатчинсона, базується на питанні: «Why does this learner need to learn a foreign language?» та передбачає активну взаємодію усіх учасників цього освітнього процесу, яка забезпечить взаємозбагачувальний обмін інформацією за допомогою використання іноземної мови, а також набуття комунікативних вмінь для вирішення професійних проблем і завдань [9, с. 20].

Викладання іноземної за професійним спрямуванням будується на системі принципів. Так, М. Лебедєва визначає такі дидактичні принципи: науковості, доступності і посильності, систематичності, свідомості, активності, наочності, індивідуального підходу до студентів, зв'язку теорії з практикою, взаємозв'язку виховання і навчання, мотивація вивчення іноземної мови, професійна спрямованість та інші [6, с. 206]. Методика викладання підпорядковується своїм власним закономірностям, де загальноприйнятим вважається розподіл всіх принципів навчання на дидактичні та методологічні. Загальнодидактичний аспект змісту навчання іноземної мови в немовному вузі обов'язково повинен бути спрямований на результат. Компетентності, сформовані в процесі навчання, слід розглядати як заплановані цілі [1, с. 141]. Формулювання мети на основі результатів дозволить студентам краще усвідомити і зрозуміти, що саме вони готові робити. Реалізація мети, в даному випадку, є основою формування і розвитку фахівця, тому цілком логічно буде побудувати зміст навчання на основі вимог, що диктуються професійною діяльністю, і сприяють реалізації іншомовної професійно-комунікативної компетентності. Що стосується методичного аспекту змісту навчання іноземних мов, то тут доречно вказати на наявність практичної мети навчання, яка виражається через комунікативність, тобто спілкування та оволодіння системою мовних навичок і умінь, як в усній, так і в письмовій формах. Основним завданням на даному етапі є подолання мовного бар'єру. Професійна платформа повинна максимально наблизити процес навчання іноземної мови в немовних ВНЗ до реальних умов спілкування.

Розглядаючи іноземну мову як засіб формування професійної спрямованості майбутнього фахівця, Н. Гальскова зазначає, що при вивченні професійно-орієнтованого мовного матеріалу встановлюється двосторонній зв'язок між прагненням студента здобути спеціальні знання і успішністю оволодіння мовою [3, с. 4]. Вона вважає іноземну мову ефективним засобом професійної і соціальної орієнтації в немовних ВНЗ. На думку автора, для реалізації даного потенціалу необхідне дотримання наступних умов:

- чітке формулювання цілей іншомовної мовленнєвої діяльності;
- соціальна і професійна спрямованість цієї діяльності;
- задоволеність учнів при вирішенні завдань;
- формування в учнів уміння творчо підходити до вирішення завдань;
- сприятливий психологічний клімат в навчальному колективі.

Метою навчання іноземної мови в немовних вузах є досягнення рівня, достатнього для практичного використання іноземної мови в майбутній професійній діяльності. Якщо в мовному вузі іноземна мова є спеціальною базою, то в інших вузах – це додаток до загальної культури, тому в немовних ВНЗ формулювання кінцевої мети вимагає конкретизації. Практичне оволодіння іноземною мовою становить лише одну сторону професійно-орієнтованого навчання предмету. На думку А. Рибкіної, іноземна мова може стати не тільки об'єктом засвоєння, а й засобом розвитку професійних умінь. Це передбачає розширення поняття «професійна орієнтованість» навчання іноземної мови, яке включало один компонент – професійно-орієнтовану спрямованість змісту навчального матеріалу. Професійно-орієнтоване навчання передбачає професійну спрямованість не тільки змісту навчальних матеріалів, а й діяльності, що включає в себе прийоми і операції, що формують професійні вміння. Професійна спрямованість діяльності, по-перше, вимагає інтеграції дисципліни «Іноземна мова» з профілюючими дисциплінами; по-друге, ставить перед викладачем іноземної мови завдання навчити майбутнього фахівця на основі міжпредметних зв'язків використовувати іноземну мову як засіб систематичного поповнення своїх професійних знань, а також як засіб формування професійних умінь і навичок; по-третє, передбачає використання форм та методів навчання, здатних забезпечити формування необхідних професійних умінь і навичок майбутнього фахівця [8, с. 39].

Як бачимо, професійно-орієнтоване навчання іноземної мови в немовних вузах вимагає нового підходу до відбору змісту. Він повинен бути орієнтований на останні досягнення в тій чи іншій сфері людської діяльності, своєчасно відображати наукові досягнення в сферах, що безпосередньо зачіпають професійні інтереси учнів, надавати їм можливість для професійного росту. Таким чином, буде доцільно розглядати зміст навчання іноземної мови в немовних вузах як сукупність

того, що студенти повинні засвоїти в процесі навчання, щоб якість і рівень володіння іноземною мовою відповідали їхнім запитам і цілям, а також цілям і задачам даного рівня навчання. Відбір змісту покликаний сприяти різнобічному і цілісному формуванню особистості студента, підготовці його до майбутньої професійної діяльності.

На думку Н. Гальскової, в зміст навчання іноземної мови необхідно включати:

· сфери комунікативної діяльності, теми і ситуації, мовні дії і мовний матеріал, що враховують професійну спрямованість студентів;

· мовний матеріал (фонетичний, лексичний, граматичний, орфографічний), правила його оформлення і навички оперування ним;

· комплекс спеціальних (мовних) умінь, які характеризують рівень практичного оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування, в тому числі в полікультурних ситуаціях;

· систему знань національно-культурних особливостей і реалій країни, що вивчається [3, с. 17].

З огляду на переваги даного підходу, цілком доцільно є використовувати його при розробці моделі професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних вузів, а саме під час розгляду її змістовного компонента.

Беручи до уваги вище сказане, можна виділити наступні структурні елементи змістовного компонента моделі професійно-орієнтованого навчання іноземної мови:

1. Комунікативні вміння за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо) на основі загальної та професійної лексики.

2. Мовні знання і навички, які включають в себе знання фонетичних явищ, граматичних форм, правил словотвору, лексичних одиниць, термінології, характерної для певної професії. Розглянуті знання і навички є складовими частинами комплексних умінь – говоріння, аудіювання, читання, письма.

3. Соціокультурні знання, як вважає Н. Гальскова, мають на меті залучення учнів не тільки до нового способу мовного спілкування, а й до культури народу, що говорить іноземною мовою.

4. Навчальні вміння, раціональні прийоми розумової праці, що забезпечують культуру засвоєння мови в навчальних умовах і культуру спілкування з його носіями.

Професійно-орієнтоване навчання іноземної мови передбачає, що основою курсу стають автентичні тексти, відібрані за тематичним принципом. В доповнення до текстів використовується система спеціальних вправ, спрямованих на формування необхідних навичок і вмінь. Вправи лексико-граматичного характеру сприяють накопиченню спеціального тезауруса. Вправи на рівні тексту (вичленення основної думки тексту, знаходження ключових слів і т.д.) допомагають студенту у формуванні висловлювань в усній або письмовій мові. Вправи зі структурування інформації сприяють формуванню навичок самостійної роботи з різними джерелами. З їх допомогою студент навчається коментувати, аргументувати, відстоювати свою точку зору, вести дискусію і т.д.

Сутність професійно-орієнтованого навчання іноземної мови полягає в його інтеграції зі спеціальними дисциплінами з метою отримання додаткових професійних знань і формування професійно значущих якостей особистості. І тут викладач-лінгвіст стикається з певними труднощами, оскільки, як лінгвіст та педагог, він не володіє спеціальною професійною лексикою. Відповідно, викладач повинен вивчити основи тієї чи іншої спеціальності, базову та професійну лексику, вміти орієнтуватися в термінології. Як зазначає Т. Кучерява, існують кілька способів вирішення таких труднощів:

· використовувати на заняттях з іноземної мови матеріали, що знайомлять з базовими поняттями спеціальності, так як часто викладачі-предметники не приділяють достатньо уваги основам професії;

· на заняттях з іноземної мови створювати ситуації, в яких студенти могли б використовувати отримані теоретичні знання за фахом для вирішення практичних проблем;

· використовувати матеріали, вже відомі студентам, але представлені під іншим кутом зору;

· бути готовим до того, що студенти можуть виправляти помилки викладача;

· використовувати допомогу викладача-спеціаліста, як для підготовки до занять, так і під час їх проведення («викладання в команді») [5, с. 336].

Цілком доцільно буде впровадження модульної організації навчання іноземної мови, тобто робота з конкретною навчальною інформацією. Наприклад, один з етапів навчання може включати кілька модулів, в кожному містяться автентичні тексти професійної спрямованості, комплекс вправ, блок контролю та міні-дослідження або проект з вивченої теми. Таким чином, студенти зможуть проходити свого роду короткостроковий професійний спецкурс іноземної мови, що базується на професійних потребах.

Крім того, сучасне суспільство вимагає від людини знання іноземної мови, яке є своєрідною ланкою культурних і соціальних відносин, міжособистісних і професійних комунікацій, і від того, наскільки студент мотивований в отриманні знань і оволодінні іноземною мовою, залежить ефективність міжкультурного діалогу. У зв'язку з цим, саме мотивації необхідно віддати належне місце в рамках професійно орієнтованих занять з іноземної мови. Мотивація – це свого роду прискорювач, сукупність мотивів, які сприяють просуванню, в даному випадку, знань в певній життєвій ситуації [1, с. 142].

Інтереси студентів концентруються навколо зацікавленості своєю майбутньою професією, тому на заняттях доцільно створювати комунікативну обстановку, яка б мобілізувала їхню активну осмислену діяльність. Комунікативна обстановка моделюватиме процес реального спілкування, і мова в процесі її вивчення використовуватиметься в природних ситуаціях спілкування або максимально наближених до них. Принцип комунікативності, заснований на твердженні психології про те, що мовленнєва діяльність людини, як і будь-яка інша, умотивована та цілеспрямована. Так, відзначаючи тенденції у викладанні іноземної мови, дослідники сьогодні називають передусім реалізацію комунікативного підходу. Комунікативно-орієнтоване навчання передбачає формування в студентів комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець вико-

ристовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати й розширювати свої знання і досвід [2, с. 25]. Ф. Зіннурова розуміє професійно-мовну компетентність як інтегративну якість особистості, що адекватно регулює своє професійне і соціальне становлення. Вона дозволяє спеціалісту мобілізувати в ході загальнокультурної, комунікативної і професійної діяльності набуті мовні знання і вміння, а також використовувати узагальнені способи комунікативної діяльності в умовах реалізації професійних функцій [4, с. 13]. Разом з тим професійно-мовну компетентність можна розглядати як рівень мовної підготовки фахівця, що забезпечує успішність комунікацій, що дозволяє оперувати спеціальною термінологією і формує культуру мовної поведінки в майбутніх ситуаціях професійної діяльності [4, с. 14]. Даний тип компетентності формується в процесі професійно-орієнтованої мовної підготовки, що базується на системному, особистісно-орієнтованому і функціонально-діяльному підходах.

Висновки і пропозиції.. Таким чином, вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням є невід'ємною частиною професійної підготовки студента. І саме професійно-орієнтоване навчання сприяє формуванню комунікативних умінь, які дозволять здійснювати професійні контакти іноземною мовою в різних сферах і ситуаціях. Слід також зазначити, що цілі змісту навчання іноземної мови необхідно співвідносити з цілями підготовки фахівців з урахуванням вимог до їх професійної діяльності.

Як бачимо, численні особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням потребують свого подальшого дослідження з метою пошуку та оптимізації методів та засобів навчання, які дозволять підвищити рівень мовної підготовки майбутніх фахівців.

Список літератури:

1. Антюфеева Ю.Н. Методологические особенности профессионально ориентированного обучения иностранному языку / Ю.Н. Антюфеева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 5. – С. 141-144.
2. Бориско Н.Ф. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка. Анализ некоторых аспектов / Н.Ф. Бориско // Ін. мови. – 2005. – № 1. – С. 22-25.
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранному языку: Пособие для учителя / Н.Д. Гальскова. – М: АРКТИ-Глосса, 2000. – 165 с.
4. Зиннурова Ф.М. Формирование профессионально-языковой компетентности студентов ССУЗ в полиэтническом регионе (на примере строительных специальностей): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.18 «Теория и методика профессионального образования» / Ф.М. Зиннурова. – Йошкар-Ола, 2006. – 25 с.
5. Кучерявая Т.Л. Проблемы профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей / Т.Л. Кучерявая // Теория и практика образования в современном мире: материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 336-337.
6. Лєбєдєва М.О. Особливості викладання англійської мови професійного спрямування студентам юридичного факультету / М.О. Лєбєдєва // Матеріали конференції Сучасні методи викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі. – К. 2013, НТУУ «КПІ». – С. 204-213.
7. Образцов П.И., Иванова О.Ю. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов / П.И. Образцов, О.Ю. Иванова. – Орел: ОГУ, 2005. – 114 с.
8. Рыбкина А.А. Педагогические условия формирования профессиональных умений курсантов учебных заведений МВД в процессе обучения иностранному языку / А.А. Рыбкина. – Саратов: Саратов. юрид. ин-т МВД России, 2005. – 152 с.
9. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: a Learning-centered Approach / T. Hutchinson, A. Waters. – Cambridge: CUP, 1987. – 183 p.

Брухаль Я.Б.
Национальный университет «Львовская политехника»

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы основные дидактические и методологические принципы обучения иностранному языку в неязыковом вузе. Раскрыто содержание профессионально-ориентированного обучения и проанализированы его ключевые составляющие. Установлено, что сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку состоит в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирование профессионально значимых качеств личности. В работе затронуты вопросы иностранного языка как средства и способа повышения профессиональной компетенции.
Ключевые слова: иностранный язык профессионального направления, профессиональная деятельность, коммуникативный подход, языковые знания и навыки методика преподавания, дидактические принципы, иноязычная коммуникативная компетентность, речевая деятельность.

Brukhal Ya.B.
Lviv Polytechnic National University

METHODOLOGICAL AND DIDACTIC PECULIARITIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

Summary
The main didactic and methodological principles of teaching a foreign language in a non-linguistic university are investigated in the article. The content of professionally-oriented education is disclosed and its key components are analyzed. It is established that the essence of professionally-oriented teaching of a foreign language consists in its integration with special disciplines in order to obtain additional professional knowledge as to form professionally significant personal qualities. The work touches upon the questions of a foreign language as a means and a way to increase professional competence.
Keywords: foreign language for specific purposes, professional activity, communicative approach, linguistic knowledge and skills, teaching methods, didactic principles, foreign communicative competence, speech activity.

УДК 378.016:[614.8+331.45]

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З ДИСЦИПЛІН ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Бутиріна М.В., Курчій О.В., Тютюнник К.О.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено сутність та зміст проблемно-орієнтованого навчання. Розглянуті види проблемних ситуацій, які можливо застосовувати при викладанні дисциплін з охорони праці та безпеки життєдіяльності. Авторами запропоновано класифікацію проблем: за галуззю і місцем виникнення, за роллю в пізнавальному процесі, за способом їх вирішення. Визначено, що необхідною умовою вдосконалення підготовки сучасних студентів з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та професійної діяльності у сучасному світі є пошук дієвих педагогічних підходів, оновлення та розвиток уже існуючих методичних систем викладання даних дисциплін. Підкреслено, що завдання стає пізнавальною проблемою, якщо воно потребує роздумів над проблемою, викликає в студентів пізнавальний інтерес, спирається на попередній досвід і знання за принципом апперцепції. Зазначено на необхідність адекватного конструювання дидактичного змісту матеріалу, який має бути представлений як ланцюг проблемних ситуацій.
Ключові слова: проблемно-орієнтоване навчання, безпека життєдіяльності, охорона праці, проблемне навчання, проблемна ситуація.

Постановка проблеми. Активна дослідницька діяльність представників вищих навчальних закладів зумовлена потребами, пов'язаними із забезпеченням стабільного економічного розвитку відповідно до вимог сучасного світу. У кожному окремому випадку особливості впровадження проблемно-орієнтованого навчання (далі – ПОН) залежать від специфіки напрямку підготовки, існуючих освітніх традицій, професійної компетентності викладачів та їх готовності застосовувати інноваційні педагогічні підходи, матеріально-технічних можливостей, взаємодії з роботодавцями тощо. Важливою рисою ПОН є інноваційність його природи та узгодженість із парадигмою студентоцентрованого навчання, що є одним з базових елементів європейської політики в сфері вищої освіти [1]. В умовах проблемно-орієнтованого навчання, студент може й має бути активним учасником навчального процесу, що набуває особливої ваги з точки зору освіти впродовж усього життя. Імплементація ПОН має комплексний характер і включає вирішення методичних, організаційних та управлінських питань. При цьому особливу увагу слід звертати на ті виклики, які постають перед викладачами, беручи до уваги педагогічний досвід, готовність до змін, рівень володіння педагогічними та предметно-орієнтованими знаннями тощо [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою певних аспектів проблемного навчання дітей і проблемного навчання як концепції займалися: І.Я. Лернер, У. Оконь, М.І. Махмутов, А.М. Матюшкин та інші. У педагогічній літературі зустрічаються такі родинні терміни й поняття: проблемний підхід (Т.І. Шамова), принцип проблемності (У.Т. Кудрявцев, А.М. Матюшкин); проблемні методи (У. Оконь) як шляхи і засоби рішення педагогічних завдань; проблемне навчання як тип навчання (М.І. Махмутов, М.М. Скаткин), якщо розглядати його як самостійну дидактичну систему.

Пошук дієвих педагогічних підходів, оновлення та розвиток уже існуючих методичних систем викладання дисциплін безпекового циклу є необ-

хідною умовою вдосконалення підготовки сучасних студентів з питань безпеки життя і професійної діяльності у сучасному світі.

Формулювання цілей статті. Велика практична значущість методів проблемно-орієнтованого навчання і недостатня розробленість методики їх упровадження в підготовку майбутніх фахівців з питань безпеки життєдіяльності, охорони праці та запобігання надзвичайним ситуаціям зумовлюють актуальність і доцільність досліджень у цьому напрямі. Тому необхідно теоретично дослідити сутність та зміст проблемно-орієнтованого навчання, розглянути види проблемних ситуацій, які можливо застосовувати у викладанні дисциплін з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка концепції проблемного навчання розпочалася в нашій країні у 60-ті роки ХХ-го століття як альтернатива масовому нормативному навчанню, що була певним ослабленням ідеологічного тиску у цей період. Концепція проблемного навчання спочатку виходила з тенденції посилення ролі студентів, розуміння необхідності розв'язання, їх особистісного розвитку.

Сьогодні, під проблемним навчанням (технологією проблемного навчання) розуміють таку організацію процесу, яка передбачає створення в свідомості студентів під керівництвом викладача проблемних ситуацій, активної самостійної діяльності студентів з їх вирішення, у результаті чого й відбувається творче оволодіння знаннями, вміннями і навичками та розвиток розумових здібностей.

Аналіз наукової літератури дозволив відстежити наступну тенденцію – питання ПОН (в україномовній літературі, як правило, використовується термін «проблемне навчання») активно розглядалися та висвітлювалися у наукових публікаціях починаючи із 60-70-х років ХХ ст. Однак, більшість дослідників даного періоду розглядають проблемне навчання як метод доцільний та дієвий швидше для середньої, а не вищої школи [4, с. 7]. Огляд робіт зазначеного періоду та їх внесок у розробку понятійного апарату проблемного навчання здійснено В. Павленко [8]. Особливістю робіт 70-80 років ХХ ст. є визначення особливої ролі вчителя, яка полягає у створенні проблемних ситуацій та керування діяльністю учнів із самостійного вирішення навчальних проблем [7], що є характерним й для робіт, у яких розглядається впровадження ПОН у вищій школі. Ми проаналізували ряд підручників з педагогіки вищої школи. На нашу думку, представлене в них бачення ПОН, релевантно відображає ті засади, на яких нині базується підготовка викладачів у вищих навчальних закладах. Зазначимо, що автори зосереджуються переважно на теоретичних аспектах ПОН. Так, вчені (З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова, І. Бартєнєва, І. Богданова) розглядають проблемне навчання як «таку організацію процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, вирізненні та вирішенні студентами проблем» [9]. До форм ПОН відносять проблемний виклад навчального матеріалу на лекції, частково-пошукову діяльність та самостійну дослідницьку діяльність студентів. Згадані форми проблемного навчання повністю прив'язані до традиційних організаційних форм навчання, а у випадку, самостійної дослідницької діяльності не висвітлюється можливість роботи невеликих груп студентів [9]. За В. Ортинським: «Суть проблемного навчання – у постановці (педагогом) і розв'язанні (студентом) проблемного питання, завдання і ситуації» [10]. А. Кузьмінський у своїй праці [11] розглядає класифікацію методів навчання за рівнем самостійної розумової діяльності, яка включає три категорії методів – проблемний, частково-пошуковий та дослідницький. Автор зазначає, що кожен із методів «ґрунтується на послідовній і цілеспрямованій постановці перед студентами проблемних завдань, розв'язуючи які, вони під керівництвом викладача активно засвоюють нові знання», що передбачає включення студентів в активну пізнавальну діяльність. М. Фіцула визначає проблемне навчання як «дидактичну систему, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку» [12].

У розробку концепції проблемного навчання свій внесок внесли як педагоги (В.Я. Лернер, М.І. Махмутов та ін.), так і психологи (Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкін та ін.). Суть проблемного навчання полягає в тому, що при його реалізації знання учням не даються у готовому вигляді, а засвоюються ними в процесі активної пізнавальної діяльності, в умовах особливої проблемної ситуації [1]. У проблемному навчанні процес засвоєння знань студентами відтворює істотні моменти наукового пошуку, актуалізує у них пізнавальний інтерес та творчу самодіяльність.

Основа проблемного навчання – проблемна ситуація. Проблемними називаються ситуації, які викликають необхідність оволодіння новими, раніше невідомими способами поведінки і мислення. У цьому сенсі відкриття нового властиво і вченому, і дитині, але вчений робить це в результаті дослідження, а дитина – в процесі навчання при створенні для нього проблемних ситуацій. Проблемна ситуація в навчанні – це навчально-пізнавальне завдання, яке характеризується протиріччям між наявними в учнів знаннями, способами дії і пред'являються в завданні вимогою.

За визначенням А.М. Матюшкина, проблемна ситуація характеризує психічний стан суб'єкта (студента), що виникає в процесі виконання такого завдання, яке вимагає відкриття (засвоєння) нових знань про предмет, спосіб дії з предметом або щодо умов виконання дії. Основною умовою прийняття проблемної ситуації є наявність у суб'єкта потреби в розкритті нового відношення, властивості чи способу дії [4; 5]. При організації процесу засвоєння знань необхідно перш за все створити умови, що викликають пізнавальну потребу. Тільки при цій умові процес засвоєння знань буде відбуватися у відповідності з основною закономірністю засвоєння – як задоволення виниклої пізнавальної потреби. Така потреба може визначатися як безпосередніми практичними умовами виконання дії, так і більш широкими (громадськими) обставинами.

Особливої актуальності набуває така технологія навчання при вивченні дисциплін: «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці»

та «Охорона праці в галузі», зміст яких покликаний підготувати майбутніх фахівців до безпечної організації робочого місця.

Навчальна дисципліна «Безпека життєдіяльності» займає провідне місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівця з питань безпечного існування, оскільки є дисципліною, що використовує досягнення та методи фундаментальних та прикладних наук з філософії, біології, фізики, хімії, соціології, психології, екології, економіки, менеджменту тощо і дозволяє випускнику вирішувати професійні завдання за певною спеціальністю з урахуванням ризику виникнення внутрішніх і зовнішніх небезпек, що спричиняють надзвичайні ситуації та їхніх негативних наслідків. Завдання вивчення дисципліни передбачає опанування знаннями, вміннями та навичками вирішувати професійні завдання з обов'язковим урахуванням галузевих вимог щодо забезпечення безпеки персоналу та захисту населення в небезпечних та надзвичайних ситуаціях і формування мотивації щодо посилення особистої відповідальності за забезпечення гарантованого рівня безпеки функціонування об'єктів галузі, матеріальних та культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв прийнятного ризику.

Навчальна дисципліна «Основи охорони праці» передбачає вивчення загальних питань охорони праці з урахуванням особливостей підготовки фахівців за відповідними напрямами підготовки та майбутньої професійної діяльності випускників. Метою вивчення дисципліни є надання знань, умінь, здатностей (компетенцій) для здійснення ефективної професійної діяльності шляхом забезпечення оптимального управління охороною праці на підприємствах (об'єктах господарської, економічної та науково-освітньої діяльності), формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку і усвідомлення необхідності обов'язкового виконання в повному обсязі всіх заходів гарантування безпеки праці на робочих місцях. Завдання вивчення дисципліни полягає у набутті студентами знань, умінь і здатностей (компетенцій) ефективно вирішувати завдання професійної діяльності з обов'язковим урахуванням вимог охорони праці та гарантуванням збереження життя, здоров'я та працездатності працівників у різних сферах професійної діяльності.

Навчальна дисципліна «Охорона праці в галузі» передбачає вивчення актуальних питань охорони праці для конкретної галузі господарської, економічної та науково-дослідної діяльності з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності випускників, а також досягнень науково-технічного прогресу. Мета вивчення дисципліни полягає у формуванні у майбутніх фахівців умінь та компетенцій для забезпечення ефективного управління охороною праці та поліпшення умов праці з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу та міжнародного досвіду, а також в усвідомленні нерозривної єдності успішної професійної діяльності з обов'язковим дотриманням усіх вимог безпеки праці у конкретній галузі. Завдання вивчення дисципліни передбачає забезпечення гарантії збереження здоров'я і працездатності працівників у виробничих умовах конкретних галузей господарювання через ефективне управління охороною праці та формування відповідальності у посадових осіб і фахівців за колективну та власну безпеку.

Проблемне навчання з дисциплін безпекового циклу передбачає послідовні й цілеспрямовані пізнавальні завдання, які студенти розв'язують під керівництвом викладача й активно засвоюють нові знання. Використання теоретичних та експериментальних завдань само по собі ще не робить навчання проблемним. Все залежить від того, наскільки викладачеві вдається надати цим завданням проблемного характеру і поєднувати проблемний підхід з іншими методичними підходами. Завдання стає пізнавальною проблемою, якщо воно потребує роздумів над проблемою, викликає в студентів пізнавальний інтерес, спирається на попередній досвід і знання за принципом апперцепції.

У дидактиці проблеми класифікують за галуззю і місцем виникнення, за роллю в пізнавальному процесі, за способом їх вирішення.

За галуззю і місцем виникнення розрізняють такі навчальні проблеми [2]:

1) предметні (виникають в межах одного предмета і розв'язуються засобами і методами цього предмета);

2) міжпредметні (виникають у навчальному процесі в результаті міжпредметних зв'язків і зв'язку навчання з життям; вирішуються методами різних предметів);

3) урочні (умовно їх можна назвати навчальними, виникають безпосередньо під час заняття; вирішуються колективно або індивідуально під керівництвом викладача);

4) позаурочні (виникають у процесі виконання домашніх завдань, у позакласній роботі, в життєвому досвіді студентів; вирішуються переважно індивідуально, в окремих випадках – у групі, в колективі).

Залежно від ролі в навчальному процесі проблеми поділяють на [6]:

1) основні (на початку заняття викладач ставить основну проблему (тему), яка активізує пізнавальну діяльність студентів щодо всього матеріалу заняття. Нерідко це єдина проблема, розв'язання якої забезпечує успішне вивчення всієї теми);

2) допоміжні (основна проблема інколи непосильна для самостійного розв'язання, тому викладач ділить матеріал на частини і ставить допоміжні проблеми. Це дає змогу не лише поетапно вирішувати проблему, а й формує самостійність).

Щодо способів розв'язання виділяють такі проблеми:

1) фронтальна – проблема, яку ставлять перед усією групою студентів і вирішують зусиллями всіх студентів;

2) групова – вирішується окремою групою студентів. Групи можуть розв'язувати одну загальну або кожна свою окрему проблему;

3) індивідуальна – проблема, яку ставить сам студент або викладач, але, як правило, вирішує студент самостійно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, у педагогічній літературі під проблемним навчанням розуміють навчально-пізнавальну діяльність студентів із засвоєнням знань та способів діяль-

ності на основі створення й розв'язування проблемних ситуацій. Виходячи з цього, основною категорією проблемного навчання є проблемна ситуація, під якою розуміють інтелектуальне утруднення, що виникає в студента, коли він не в змозі на основі своїх знань і досвіду пояснити явище, факт, не може досягти мети вже відомими способами, або коли виникає протиріччя між уже відомими і новими знаннями. Проблемне навчання – один із засобів розвитку розумових сил студентів, їх самостійності та активності, творчого мислення, яке забезпечує міцне засвоєння знань, робить навчальну діяльність захоплюючою, оскільки вчить долати труднощі. Проблемне навчання ґрунтується в утворенні особливого виду мотивації – проблемної, тому вимагає адекватного конструювання дидактичного змісту матеріалу, що має бути представлений як ланцюг проблемних ситуацій. Проблемні ситуації можуть різнитися характером невідомого, цікавості змісту, рівню проблемності, виду неузгодженості інформації, іншим методичним особливостям.

Список літератури:

1. Вербицький А. А. Активне навчання у вищу школу: контекстний підхід / Вербицький А. А. – М.: Вища школа, 1991. – 207 с.
2. Ковалевская Є. У. Генезис і сучасний стан проблемного навчання (общепедагогический аналіз стосовно методиці викладання іноземної мов). Автореф. дисс. ... докт. педагогич. наук. – М., 2000. – 27 с.
3. Луценко Г. В. Аналіз особливостей впровадження проблемно-орієнтованого навчання у системі вищої освіти України [Електронний ресурс] / Г. В. Луценко, Л. В. Козуля // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 138. – С. 91-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_138_21
4. Матюшкин А. М. Теоретические вопросы проблемного обучения / А. М. Матюшкин // Хрестоматия по психологии. – М.: МГУ, 1977. – С. 274-280.
5. Матюшкин А. М. Мислення, навчання, творчість / А. М. Матюшкин. – Воронеж, 2003. – 720 с.
6. Матюшкин А. М. Проблемні ситуації у мисленні і навчанні / Матюшкин А. М. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 392 с.
7. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе / Мирза Исмаилович Махмутов. – М.: Просвещение, 1980. – 240 с.
8. Павленко В. В. Методи проблемного навчання / В. В. Павленко // Нові технології навчання: наук.-пед. зб. – К., 2014. – Вип. 81. – С. 75-79.
9. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова, І. О. Бартєнєва, І. М. Богданова. – 3-є вид., переробл., доповн. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
10. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
11. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. Навчальний посібник / К.: Знання, 2005. – 486 с.
12. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 2-е вид., доповн. – К.: Академвидав, 2010. – 456 с.

Бутырина М.В., Курчий О.В., Тютюнник К.А.
Донбасский государственный педагогический университет

АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ВНЕДРЕНИЯ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ОХРАНЕ ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье исследованы сущность и содержание проблемно-ориентированного обучения. Рассмотрены виды проблемных ситуаций, которые можно применять при проведении занятий по охране труда и безопасности жизнедеятельности. Авторами предложена классификация проблем по: классификации и месту возникновения, роли в познавательном процессе, способу их решения. Определено, что необходимым условием усовершенствования подготовки современных студентов по вопросам охраны труда, безопасности жизнедеятельности и профессиональной деятельности в современном мире является поиск действенных педагогических подходов, обновление и развитие уже существующих методических систем преподавания данных дисциплин. Подчеркнуто, что задание становится познавательной проблемой, вызывает у студентов познавательный интерес, опираясь на предшествующий опыт и знания по принципу апперцепции. Указано на необходимость адекватного конструирования дидактического содержания материала, который должен быть представлен как цепь проблемных ситуаций.
Ключевые слова: проблемно-ориентированное обучение, безопасность жизнедеятельности, охрана труда, проблемное обучение, проблемная ситуация.

Butyrina M.V., Kurchii O.V., Tiutiunnyk K.O.
Donbass State Pedagogical University

ANALYSIS OF THE INTRODUCTION SPECIAL ASPECTS OF THE PROBLEM-ORIENTED EDUCATION ON THE WORKER SAFETY AND HEALS LESSONS

Summary
In the article authors investigated essence and content of the problem-based learning. Were investigated types of the problems, it is necessary to use for worker safety and health teaching. Authors have proposed classification of the problem: branch and breeding place; role in the cognitive and method of dealing with problems. It is define, for preparation improvement of the modern students it the questions of the worker safety and health. It is necessary to update the existing methods of the teaching. It is emphasis, that task is cognitive problem if one is needs thought, entails cognitive interests, rest on the background experience and knowledge of the apperception. It is necessary comparable design of the didactic material content, that must be as chain of the problem situations.
Keywords: problem-based learning, worker safety and health, problem learning, problem situation.

УДК 378.147.111

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ – МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ДИСЦИПЛІНИ «ДИЗАЙН ОДЯГУ»

Голик Б.Г.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті досліджені проблеми психологічних та педагогічних засад професійної підготовки педагогів – майбутніх викладачів дисципліни «Дизайн одягу» в їх єдності. На основі аналізу системи професійної підготовки педагогів – майбутніх викладачів дисципліни «Дизайн одягу» зроблений висновок, що стратегія цієї підготовки має спиратися на формування психологічних якостей особистості, які дають можливість педагогу створювати зразки сучасного одягу з опорою на власний творчій потенціал, естетичну підготовку, які найтіснішим чином пов'язані із педагогічним професіоналізмом, і якісну технологічну підготовку. Отже в освітньому процесі має органічно поєднуватися творча та фахова складові.
Ключові слова: психологія, педагогіка, дизайн одягу, підготовка, вчителі, технологія.

Актуальність дослідження. Відповідно до Конституції України, кожен громадянин країни має право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23) та право на освіту, навіть при цьому держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі за державним замовленням, розвиток вищої і післядипломної освіти різних форм навчання, надання державних стипендій та пільг учням і студентам (ст. 53) [5]. Державна політика в освіті характеризується неперервним процесом реформування освітньої галузі, а Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» визначає, що оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні і передбачає приведення його у відповідність із сучасними потребами особи і суспільства [3].

Стратегія підвищення якості вітчизняної освіти, реалізація її компетентнісної парадигми актуалізують процеси модернізації професійної підготовки фахівців – педагогів, що працюють насамперед в творчих сферах людської діяльності, до яких належить і дизайн одягу.

Завданням цих педагогів є формування в учнів інтересу до спеціальності, розробка на уроках технології перспективних моделей одягу, які можуть використовуватися у повсякденному житті, під час святкувань, у виробничій діяльності, у військовій справі тощо. Ця педагогічна діяльність спрямована на підвищення трудового потенціалу України, на створення загального іміджу держави та іміджу окремих громадян.

Сучасний вчитель технології має широке функціональне поле діяльності, пов'язане з педагогічним і творчим компонентом діяльності, а якісна реалізація цих функцій залежить від рівня його підготовки у вищому навчальному закладі, цілеспрямованого впровадження компетентнісного підходу в освіту, який передбачає результативну спрямованість навчально-виховного процесу на формування конкурентоспроможного фахівця, здатного до творчості й саморозвитку.

У цьому контексті актуальним завданням є формування психолого-педагогічних основ професійної підготовки педагогів – майбутніх викладачів дисципліни «Дизайн одягу».

Аналіз попередніх публікацій. Питання, які стосуються мети, завдань, форм, методів навчання вчителів – технологів в умовах сучасного ВНЗ розкриті в роботах Т. Белан, К. Власенко, А. Грітченко, Р. Гуревич, О. Коберник, Д. Коломієць, М. Корець, В. Лола, А. Малахін, Н. Поліщук, Т. Продан та ін.

Загальні проблеми дизайн-освіти є предметом різнобічного дослідження науковців, зокрема до питань, пов'язаних із підготовкою фахівців із спеціальності «Дизайн одягу» зверталися В.Ф. Прусак, І.С. Рижова, А.В. Терешкун, О.О. Фурса та ін.

Дослідники вказують на наявність суттєвих проблем у фаховій підготовці вчителів – викладачів технології, зазначають, що професійна підготовка майбутніх вчителів технологій має опиратись на ті форми навчання, які формують знання, уміння і навички і ті, що створюють умови для формування у студентів здатності до самостійного прийняття рішень, творчого вирішення нестандартних і нетипових завдань, високої професійної мобільності, яка характеризується, в першу чергу, здатністю самостійно добувати необхідні знання, постійно і самостійно вчитися, інтелектуально розвиватись; зазначають, що рівень технічної підготовки майбутніх учителів є недостатнім для кваліфікованого виконання своїх обов'язків у сучасних умовах, які позначені переорієнтацією трудового навчання на проектно-технологічну діяльність учнів.

Таким чином дослідження психологічних та педагогічних засад професійної підготовки педагогів – майбутніх викладачів дисципліни «Дизайн одягу» в їх нерозривній єдності є завданням, яке потребує додаткового дослідження, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка, орієнтована на розвиток і саморозвиток майбутнього фахівця-професіонала, покликана відтворювати не тільки його формальні характеристики, але і здібності, готовності пізнання, знання і відносини (зразки поведінки), пов'язані з професійною діяльністю на основі розробленої психолого-педагогічної моделі.

Методологічні і понятійні підстави проектування такої моделі багато в чому визначаються змістом, що виражає тлумачення поняття «професіонал». У більшості вітчизняних філософських і психологічних досліджень це поняття розглядається відносно понять «професія – професіонал» в контексті професійної діяльності в окремій галузі, сфері діяльності [4]:

– професія як активність суб'єкта – професіонал як суб'єкт діяльності;

– професія як предметна діяльність – професіонал як фахівець, спеціально навчена людина;

– професія як спільнота професіоналів – професіонал як член спільноти;

– професія як спосіб буття людини, її відношення до реальності – професіонал як творець, носій професійної свідомості.

Говорячи в цілому про фундаментальну базу професійної підготовки дизайнеру одягу, хотілося б відзначити ряд суттєвих характеристик, що відображають сучасні тенденції у професійній освіті. Спираючись на аналіз наукових праць сучасних вчених-дидактів В.В. Давидова, В.С. Ледньова, І.Я. Лернера, В.В. Серікова, М.Н. Скаткина, А.В. Хутірського, Г.Н. Щедровицького, а також досвід вузів, до таких характеристик ми відносимо:

– спрямованість на забезпечення цілісності та сутності відтворення і сприйняття наукової картини світу, на осмислення специфіки професійної діяльності та інформації в контексті останньої і, звідси, на усвідомлення зростаючого взаємозв'язку і взаємозалежності професійної діяльності дизайнера з усіма компонентами системи «людина – одяг – природа – соціокультурне середовище», розкриття сутності фактів і явищ у сфері професії;

– спрямованість на забезпечення системності знань;

– високий ступінь узагальненості структурних одиниць знання;

– спрямованість на забезпечення безперервності та наступності знання;

– спрямованість на забезпечення гнучкості та креативної функціональності знань (здатність до самостійного знаходження способу застосування знань при зміні ситуації: опора на загальне знання при вирішенні конкретних професійних проблем);

– формування здатності до синтезу зі знаннями з інших сфер, до формування міждисциплінарного знання.

Політехнічні (галузеві) знання дозволяють осмислити закони виникнення, будови, функціонування і розвитку сучасної виробничої системи, зрозуміти її відносини з іншими системами, характер взаємодії із зовнішнім світом.

Спеціалізовані знання – це поняття, закони, теорії, що розкривають конкретні, специфічні внутрішні і зовнішні взаємозв'язки об'єкта, процесу і результату професійної діяльності, знання про її норми, критерії оцінки, методи пізнання та ін.

Власне конструкторське знання не можна віднести до точних технічних наук, оскільки закони і теорії конструювання не розкривають в достатній мірі зв'язки і відносини об'єкта діяльності, не дозволяючи отримати потрібний результат. Крім того, специфіка самого результату діяльності (проекту швейного виробу) вимагає гармонійного поєднання технічного і художнього аспектів спеціального знання. Тому для адекватного вирішення проектно-конструкторського завдання доводиться добудовувати систему внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта, спираючись на закони композиційного формоутворення, закономірності образного моделювання, пластичної організації матеріалу та ін. Це обумовлює необхідність створення особливих психолого-педагогічних умов в процесі освоєння конструкторських знань, що супроводжуються підвищеним інформаційним навантаженням. При інформаційній непрозорості вихідного матеріалу (ескізу) необхідно «вловити» сутність предмета відразу або, у всякому разі, намітити цю сутність ескізно, образно-символічно. Йдеться про технології навчання, які активізують одночасно чуттєві та інтелектуальні компоненти пізнання, розвивають здібності до уяви, почуття матеріалу, легке утворення асоціацій, перенесення і ін.

У цілому специфіка спеціалізованого професійного знання – в його утилітарності і суто прикладному характері. Професійне знання «працює» на чітко задану ціль. Утилітарність

і заданість мети роблять професійне знання постійно затребуваним, активним і, разом з тим, досить вузьким, обмеженим, що має тенденцію до швидкого морального старіння. Подолати узкофункціональний характер цих знань дозволяє розгляд професійної діяльності конструктора в системі дизайну. Залучення теорії дизайну для формування базових професійних понять (критеріїв – принципів, способів і методів, концепцій) дозволяє вийти на універсальні підходи до проектування одягу (системне проектування), спираючись на такі сфери сучасного знання як техніка, інженерне конструювання, ергономіка, технологія, економіка, соціологія, мистецтво. Іншими словами, методологія дизайну допомагає усвідомити сутність проектної діяльності конструктора, виходячи з розуміння її як частини «...загальнокультурного процесу, що включає соціально-економічну, технологічну, наукову, правову, художньо-естетичну та інші сфери» [4, с. 165]. Це сприяє переходу системності зовнішнього середовища в системність професійного мислення дизайнера, універсалізацію способів і методів його діяльності, створює умови для переходу до більш розвинутих форм сучасного проектування, що об'єднує художньо-естетичні та інженерні підходи, і у підсумку створює умови для підготовки дизайнера одягу, який має необхідній обсяг компетенцій.

Слід сказати, що діяльність дизайнера одягу, як і будь-яка інша, характеризується двома взаємопов'язаними типами відносин:

1. Суб'єкт-об'єктними, зумовленими залежністю від суб'єкта об'єктивної дійсності і необхідністю різними способами освоювати останню (як об'єкт);

2. Суб'єкт-суб'єктними, зумовленими залежністю суб'єкта від інших людей-суб'єктів і необхідністю взаємодіяти з ними як з партнерами в процесі сумісної професійної діяльності.

Суб'єкт-об'єктні відносини задають предметний зміст професійної діяльності, що включає її цілі, предмети, засоби, форми та умови здійснення.

Професійна діяльність дизайнера одягу, як і людська діяльність у цілому, є форма його активного творчо-перетворювального ставлення до об'єкта діяльності, що дозволяє розглядати дизайнера одягу як активного суб'єкта.

Об'єктом діяльності дизайнера є одяг, який створюється для людини, задоволення її потреб. Людина – соціоприродна істота, яка складається з двох основних частин: одна створена природою і живе за її законами (тіло), друга сформована в результаті соціалізації в процесі життя в суспільстві (особистість). Подолання механічності такого поділу людини можливе завдяки культурі як реального способу зв'язку природного і соціального в людині [6].

Дослідники [6, 7, 8, 12] допомагають зрозуміти дію механізмів психіки дизайнера, задіяних у складному процесі пізнання об'єкта діяльності.

Осмислення наочного образу (художнього ескізу), його провідної ролі у процесах проектування і створенні одягу, вимагають особливої системи професійної підготовки дизайнера – педагога.

При проектуванні змісту підготовки майбутнього викладача технології дизайну одягу особливого значення набуває реалізація інтеграційного підходу з метою особистісно-професійного розвитку майбутнього викладача та дизайнера, системи його підготовки у ВНЗ.

Концептуальними засадами проектування системи підготовки є:

1. Системний підхід. Проектуючи модель підготовки викладача технології дизайну одягу не можна не враховувати взаємний зв'язок усіх елементів моделі (системи) з позиції системного підходу. Один з дослідників системного підходу в галузі педагогіки виділяє такі принципи педагогічної системи:

1) єдність – спільний розгляд системи як єдиного цілого та як сукупності частин;

2) розвиток – урахування змінності системи, її здатність до розвитку, накопичення інформації з урахуванням динаміки навколишнього середовища;

3) глобальна мета – відповідальність за вибір глобальної мети.

4) функціональність – спільний розгляд структури системи та функцій із пріоритетом функцій над структурою;

5) ієрархія – урахування супідрядності та ранжування частин;

6) невизначеність – урахування ймовірнісного настання події;

7) організованість – ступінь виконання рішень і висновків [10].

Системоутворюючим елементом або метою є підготовка до діяльності викладача технології дизайну одягу в межах його підготовки або підвищення кваліфікації. Очевидно, що із зміною моделі змісту підготовки викладача технології дизайну одягу зміниться його функціонально-рольова і особистісно-професійна модель. При перетворенні традиційного навчання певні зміни мають бути внесені в усі компоненти педагогічної системи. Лише за умови введення необхідних змін до інших компонентів системи перетворений компонент мети педагогічної системи виявиться життєздатним, а вся педагогічна система отримає нову, більш високу якість. Отже, системний підхід у педагогіці включає перетворення усіх елементів педагогічної системи при внесенні будь-яких змін в один з них відповідно до вимог соціального замовлення та науково-технічного розвитку.

2. Соціокультурний підхід, який дозволяє виявити фактори впливу різних суспільних процесів на професійну освіту і факторні впливи професійної освіти на суспільні (в тому числі економічні) процеси. Соціокультурний підхід реалізується на основі принципу відповідності проектованої моделі педагогічної системи підготовки викладача технології дизайну одягу до вимог прискорення соціально-економічного розвитку суспільства і сучасним педагогічним та інформаційно-комунікаційним технологіям [9].

Серед тенденцій соціально-економічного розвитку, які диктують відповідні вимоги до організації інноваційних педагогічних систем, необхідно відзначити наступні: прискорення темпів розвитку науки і практичного застосування наукових відкриттів; розвиток нових технологічних основ виробництва і видів матеріалів; комплексність нових технологій, а також зростаюча абстрактність безперервних виробничих процесів,

що вимагають підвищення ролі зв'язку теоретичних знань з практичними навичками; поява нових галузей знань; впровадження у виробництво і сферу послуг електроніки, різноманітних самоврядних пристроїв; зв'язок наукового пізнання з появою нових методів і технічних засобів комп'ютерного проектування і виробництва та ін.

3. Андрагогічний підхід. Дозволяє врахувати специфіку навчання дорослих на основі принципу професійної доцільності. Принцип професійної доцільності забезпечує відбір змісту, методів, засобів і форм підготовки фахівців з урахуванням особливостей обраної спеціальності з метою формування професійно важливих якостей, знань і умінь особистісного і професійного досвіду [1].

Правила здійснення принципу професійної доцільності полягають у наступному:

1) здійснювати відбір змісту, методів, засобів і форм підготовки кадрів з урахуванням особливостей спеціальності та в допомогу оволодіння нею;

2) формувати професійно важливі якості студентів, які полегшують освоєння професії і виконання професійних функцій;

3) розширювати сферу знань про професійну діяльність і направляти підготовку професійно і соціально мобільних спеціалістів;

4) використовувати професійну підготовку з метою безперервного розвитку і становлення особистості викладача технології дизайну одягу [13].

У зв'язку з цим підготовка викладача технології дизайну одягу повинна здійснюватися виходячи з багатоаспектного уявлення про нього як про активного суб'єкта не тільки освітнього процесу, а й творчого саморозвитку. Принцип професійної доцільності передбачає необхідність безперервного професійного розвитку і вдосконалення викладача технології дизайну одягу. Професійне становлення особистості охоплює тривалий період життя. Протягом цього часу змінюються життєві і професійні плани, соціальна ситуація, провідна діяльність, відбувається перебудова структури особистості, перетворюються цілі і завдання формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

4. Акмеологічний підхід. Дозволяє визначити інваріанти професіоналізму, основні якості, вміння і внутрішні спонукальні фактори, щоб забезпечити високу продуктивність, стабільність діяльності незалежно від її змісту і специфіки, а так само активний саморозвиток викладача технології дизайну одягу, реалізацію його творчого потенціалу. Концепція акмеологічних інваріантів професіоналізму дозволяє істотно прискорити процеси особистісно-професійного розвитку.

На основі аналізу визначено акмеологічні інваріанти викладача технології дизайну одягу: системне мислення, комунікабельність, високий рівень рефлексії, високий рівень саморегуляції, творча активність особистості, продуктивність, антиципація, готовність до інновацій [11].

5. Інтегративний підхід. Передбачає опору на ідею інтегральної сутності людини, світу і відносини між ними як біопсиходуховної істоти, що створює передумови для вирішення проблеми інтеграції на новому етапі розвитку освіти. Розгляд інтеграції як системоутворюючої умови проектування і реалізації процесу універсальної психолого-педагогічної підготовки викладача технології дизайну одягу дозволяє отримати інтегральний результат, а саме розвиток компетенцій профілю викладача технології дизайну одягу з одного боку, і підвищення рівня особистісно-професійного розвитку – з другого.

Зі свого боку ми спираємося на концепцію інтегративного підходу, розроблену О. О. Галицьких. Сутність концепції інтеграційного підходу передбачає обґрунтування провідної ідеї цілісного особистісно-ціннісного становлення педагога в освітньому процесі. Концепція дає можливість досліджувати інтегративний підхід як теоретико-методологічну стратегію організації освітнього процесу, доводить його професійно-педагогічну спрямованість і значення. Можливості конкретизації інтеграційного підходу у стратегії освітнього процесу розкриваються: в змісті педагогічних дисциплін – інтеграції педагогіки і предметних методик; у формах організації навчального процесу – розробці діалогових форм навчання, нових способів оцінки знань і особистісно-професійних досягнень студентів, у формах організації самостійної роботи студентів; у перетворенні педагогічної практики, у використанні гуманітарної експертизи як узагальнюючої оцінки професійно-особистісної готовності педагога [2, с. 222].

Підсумковим результатом стратегії є розроблена модель реалізації інтеграційного підходу, що відображає взаємозв'язок всіх його компонентів: цілі, змісту, структури, умов реалізації і отриманих результатів.

Розробка інтеграційного підходу забезпечує новий рівень розгляду результатів: в процесі міждисциплінарної інтеграції, за допомогою якої формується широкий перелік особистісних та професійних компетенцій майбутнього дизайнеру одягу; в процесі міжпредметної інтеграції і внутрішньопредметної інтеграції на основі вивчення психолого-педагогічних дисциплін і окремих методик стає можливим розвиток готовності студента до професійної викладацької діяльності; у процесі міжособистісної інтеграції за допомогою співтворчості студентів і викладачів, які приймають діалогову позицію при вирішенні професійних завдань навчання, стає можливим розвиток компетенції у сфері соціально-професійної взаємодії і комунікації; у процесі особистісної інтеграції на основі формування інтегрального стилю професійного мислення розвивається здатність особистісно-професійного саморозвитку. Метою виступає особистісно-професійний розвиток викладача технології дизайну одягу, що стає можливим за рахунок реалізації в системі підготовки чотирьох ліній: міждисциплінарної інтеграції, міжпредметної і внутрішньопредментної інтеграції, міжособистісної інтеграції.

Наведені вище елементи психолого-педагогічної системи узагальнюються у межах компетентнісного підходу. Важливість застосування компетентнісного підходу визначається пріоритетною орієнтацією на цілі – вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення (самодетермінація), самоактуалізація, соціалізація, розвиток індивідуальності. При реалізації компетентністного підходу не можна обмежитися засвоєнням знань, придбанням умінь і відпрацюванням навичок, а слід постійно орієнтуватися на компетенції, які

обумовлюють реалізацію індивіда у постійно мінливому постіндустріальному суспільстві.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що стратегія професійної підготовки педагогів – майбутніх викладачів дисципліни «Дизайн одягу» має спиратися на формування психологічних якостей особистості, які дозволять педагогу створювати зразки сучасного одягу з опорою на власний творчій потенціал, естетичну підготовку, які найтіснішим чином пов'язані із педагогічним професіоналізмом, і якісну технологічну підготовку. Отже, в освітньому процесі має органічно поєднуватися творча та фахова складові. Ці фундаментальні настанови є вкрай актуальними для процесу формування професійної компетентності педагога – фахівця у такій специфічній сфері творчої, економічної та технологічної діяльності як «Дизайн одягу».

Дослідження психолого-педагогічних основ підготовки майбутніх викладачів дизайну одягу дозволяє говорити про необхідність подальших досліджень в даному напрямі. Актуальним є дослідження проблеми, що стосується науково-методичних засад формування професійної компетентності майбутніх викладачів дизайну одягу, також вимагає свого теоретично обґрунтований зміст та організаційне забезпечення процесу навчання майбутніх учителів технологій як дизайнерів одягу в педагогічному вищому навчальному закладі на основі компетентнісного підходу в синтезі з принципами особисто-орієнтованої освіти, гуманізації, культурологічності та екологізації навчання, соціалізації і формування креативності особистості майбутнього педагога. Саме в цих напрямах будуть сконцентровані наукові пошуки, спрямовані на вирішення проблеми.

Список літератури:

1. Борщ Ж. Андрагогічний підхід до підготовки майбутнього вчителя / Ж. Борщ // Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 55. – С. 58-63.
2. Галицких Е.О. Интегративный подход как теоретическая основа профессионально-личностного становления будущего педагога в университете: Монография / Е.О. Галицких. – СПб.: Издательство РГПУ имени А.И. Герцена, 2001. – 264 с.
3. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjos.htm
4. Жернов В.И. Педагогические условия формирования профессиональной направленности студентов инженерных вузов: дисс. канд. пед. наук / В.И. Жернов. – Курган, 1991. – 171 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 14.
6. Криволапов М. Дизайн і технології в системі неперервної освіти / М. Криволапов, В. Мадзігон // Пластичнее мистецтво. – 2002. – № 1. – С. 31-32.
7. Моляко В.О. Особливості стратегіальної організації свідомості технічно обдарованої особистості / Моляко В.О., Музика О.Л. // Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Інститут «Проблеми людини», 1999. – Т. 16. – С. 131-139.
8. Николаева Т.В. Тектоника формообразования костюма: Учебное пособие / Т.В. Николаева. – К.: Аристей, 2005. – 224 с.
9. Пархоменко В. Соціокультурний підхід формування економічної культури в системі економічної освіти / В. Пархоменко // Наукові записки. – 2013. – № 4. – С. 315-319.
10. Прокоф'єва М. Системний підхід у підготовці майбутнього педагога до реалізації диференційованого навчання / Прокоф'єва М. // Проблеми підготовки сучасного вчителя. -2011. – № 4(2). – С. 315-322.
11. Служинська Л.Б. Акмеологічний підхід у процесі формування готовності у майбутніх менеджерів-економістів до професійної самореалізації / Л.Б. Служинська // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – № 5. – С. 183-187.
12. Солодухова О.Г. Теоретико-методологічні аспекти психології творчості / О.Г. Солодухова // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2009. – № 4. – Режим доступу: http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/psycho/article/view/1059/0
13. Чарнецкі К. Психологія професійного розвитку особистості: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук / К. Чарнецкі; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1999. – 48 с.

Голик Б.Г.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ – БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ДИСЦИПЛИНЫ «ДИЗАЙН ОДЕЖДЫ»

Аннотация
В статье исследованы проблемы психологических и педагогических основ профессиональной подготовки педагогов – будущих преподавателей дисциплины «Дизайн одежды» в их единстве. На основе анализа системы профессиональной подготовки педагогов – будущих преподавателей дисциплины «Дизайн одежды» сделан вывод, что стратегия этой подготовки должно опираться на формирование психологических качеств личности, которые дают возможность педагогу создавать образцы современной одежды с опорой на собственный творческий потенциал, эстетическую подготовку, которые теснейшим образом связаны с педагогическим профессионализмом, и качественную технологическую подготовку. Так что в образовательном процессе должно органично сочетаться творческая и профессиональная составляющие.
Ключевые слова: психология, педагогика, дизайн одежды, подготовка, учителя, технология.

Golyk B.G.
Poltava National Korolenko Pedagogical University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF FASHION DESIGN DISCIPLINE

Summary
Issues of psychological and pedagogical principles of professional preparation of future teachers of the Fashion Design discipline in their unity are described in this paper. The conclusion is made basing on the analysis of the system of professional preparation of future teachers of the Fashion Design discipline that the strategy of this course should be based on formation of personal psychological qualities, allowing a future teacher to create samples of modern clothing, basing on the own creative potential, aesthetic skills, closely connected with pedagogical professionalism and qualitative technological preparation. So, it is stated that the creative and professional components should be organically combined in the educational process.
Keywords: psychology, pedagogy, fashion design, preparation, teachers, technology.

УДК 372.882.116.12Хвильовий(045)

ЕСТЕТИЗАЦІЯ УЧНІВСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У СТАРШІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСИВНОЇ ПРАКТИКИ М. ХВИЛЬОВОГО)

Грачова Т.М., Коновалова М.М.
Маріупольський державний університет

Досліджено можливість використання методичного, педагогічного, літературознавчого потенціалу сучасної науки на уроках української літератури у загальноосвітній школі. Запропоновано методичні форми і прийоми, що сприятимуть підвищенню літературної компетентності учнів. Зокрема, пропонується практична модель уроків за творчістю М. Хвильового у старших класах. При цьому враховуються особливості стилю письменника, його місце у літературному процесі початку ХХ століття. Наведено конкретний матеріал, що може стати у нагоді словесникам, що прагнуть підвищити якість навчання на уроках української літератури.
Ключові слова: дискурс, літературна компетентність, метод, полеміка, лекція, памфлет.

Постановка проблеми. Як наукова дисципліна методика викладання української літератури в загальноосвітній школі презентує сучасному словеснику інноваційні парадигми, технології та конкретні моделі викладання предмету. Вчитель української літературу нині має можливість творчої інтерпретації різних засадничих концепцій виховання та навчання залежно від мети. Науковці прагнуть постійного прогресу на шляху формування естетично розвиненої, свідомої особистості, з метою чого створюють технології, спрямовані на різноманітні аспекти літературної компетенції учнів. Міністерство освіти і науки України серед засадничих концептів викладання української літератури у старших класах зауважує необхідність залучення учнів через художню літературу до фундаментальних цінностей, культури, розширення культурно-пізнавальних інтересів школярів, сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі. Отже, виникає необхідність пошуків шляхів максимальної реалізації потенціалу сучасної науки на базі загальноосвітньої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторитетних науковців, що суттєво вплинули на розвиток методики викладання літератури, збагатили методичну науку новими спостереженнями щодо аналізу художніх творів у школі, можна назвати Ф. І. Буслаєва, В. І. Водовозова, В. Я. Стоюніна, В. П. Острогорського, А. В. Машкіна, Т. Ф. Бугайко, М. І. Кудряшова, Л. М. Мещерякову, А. М. Лісовського, Є. А. Пасічника, І. Р. Семенчука, Б. І. Степанишина, Г. А. Токмань, К. П. Фролову та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, з метою формування у сучасних школярів стійкого інтересу до української літератури як вагомого духовного спадку народу виникає постійна потреба у вдосконаленні вже існуючих форм і методів роботи з художнім текстом на уроці літератури.

Зацікавлення учнів художнім твором як явищем мистецтва слова є неможливим без урахування словесником специфіки літератури як особливого сегмента загальномистецької парадигми. Сучасна літературознавча думка суттєво впливає на вимоги до літературної компетентності учнів. Серед літературознавців, що обирали предметом своєї уваги художню своєрідність митців, слід назвати О. І. Білецького, М. К. Гея, Г. А. Гуковського, П. П. Хропка тощо.

Література більшою мірою, ніж будь-який інший предмет, базується на індивідуальному під-

ході до художнього матеріалу, на усвідомленні конкретного художнього тексту у відповідності з досвідом учня, його загальним, інтелектуальним розвитком, художніми уподобаннями, вмінням самостійно мислити. Якісному формуванню читацької культури учнів сучасному учителю допоможуть положення психологів та педагогів про рівень сприйняття художнього твору (О. І. Никифорова, М. П. Якобсон, Л. Г. Жабицька), про формування майстерності педагога (О. І. Синиця, З. І. Равкін), про формування читацьких смаків дітей (А. М. Сафонова, В. Д. Асмус, Н. Д. Молдавська).

Мета статті. Таким чином, накопичений теоретичний науковий матеріал дає можливість його практичного використання на сучасному уроці літератури. Отже, метою цієї роботи є створення моделей уроків з метою всебічного аналізу творчості М. Хвильового на уроках української літератури із використанням надбань вітчизняної науки.

Виклад основного матеріалу. Міністерство освіти і науки України пропонує сучасному словеснику під час вивчення творчості М. Хвильового в 11 класі акцентувати увагу на провідній ролі митця у літературному житті 1920-х років, його участі у літературній дискусії 1925-28 рр. XX ст. Варто зауважити, що це питання є одним з найбільш складних для учнівського усвідомлення, оскільки вимагає від підлітка певної обізнаності з ряду принципових питань з різних галузей. Зокрема, школяр повинен мати знання щодо жанрової природи витворів словесного мистецтва, орієнтуватися у специфіці літературного дискурсу початку XX ст., давати виважену об'єктивну оцінку історичним реаліям цього періоду в усіх його полемічних проявах, розуміти взаємозв'язок між літературою та історією. Основною складністю на шляху опанування матеріалу відповідного тематичного діапазону для вчителя і старшокласників стане те, що крім потенційного використання традиційних форм викладу (лекція, бесіда, учнівські виступи, реферати) словеснику необхідно використати форму практичного спостереження над текстом художніх творів публіцистичного жанру, оскільки саме аналітичний дискурс памфлетів М. Хвильового дозволить максимально реалізувати навчально-виховну мету уроку. За слушним зауваженням Г. А. Токмань, жанрова природа твору є важливим чинником вибору вчителем методичної моделі уроку, оскільки унікальна неповторність кожного художнього тексту виявляється в його жанрових особливостях. Загальновідомим є той факт, що не всі твори художньої літератури, запропоновані програмами для вивчення у загальноосвітніх школах, викликають зацікавлення учнів. «Одні полонять, захоплюють, втягують їх у життя своїх героїв, у якому вони, читачі, самі ніби розчиняються. Інші не викликають такого інтересу, здаються нудними, сухими, їх читають з обов'язку (за програмою) або зовсім не читають, якщо до цього немає принуки» [3, с. 10]. Отже, вчитель повинен так змоделювати урок, щоб дати можливість учням наочно переконатися, що проведення аналітичного дискурсу щодо місця М. Хвильового у вітчизняному літературному процесі 20-х рр. XX ст. є практично неможливим без розуміння концептуальних положень, що сам автор виклав у жанровій формі памфлету.

Оскільки психологічні дослідження, проведені Л. Молдавською, аргументовано доводять, що у старших класах з'являються ті зрушення у літературному розвитку дітей, що дозволяють говорити про естетичне ставлення до літературного твору, про самостійну естетичну оцінку його як явища мистецтва, варто сподіватися, що форма реалізації авторських ідей не залишиться осторонь учнівської уваги. Допомогти школярам у цьому питанні можна у процесі безпосередньої роботи над тестами памфлетів М. Хвильового крізь виміри жанрової ідентичності. Логічно при цьому унаочнити старшокласникам особливості жанрової дефініції памфлету («невеликий за обсягом літературний твір публіцистичного жанру на злободенну тему..., оголено тенденційний, призначений для прямого впливу на громадську думку... його стилю притаманна яскрава афористичність, ораторські інтонації, експресивність, іронія, згущення до сарказму....» [2, с. 517]), щоб принагідно апелювати до індивідуальних особливостей стилю М. Хвильового та задекларувати рівень творчого обдарування письменника.

Основні змістові концепти памфлетів М. Хвильового «Про демагогічну водичку, або справжня адреса української воронщини, вільна конкуренція, ВУАН і т.д.», «Про Коперника з Фрауенбургу, або Абетка азіатського ренесансу в мистецтві», «Україна чи Малоросія?» «Апологети писаризму» можна запропонувати школярам у формі лекції. Саме ця методична форма дозволить словеснику систематизувати серйозний аналітичний матеріал, що викладено у складній для учнівського сприйняття художньо-публіцистичній формі, та подати його з урахуванням вимог науковості і доступності. При цьому викладачеві слід пам'ятати, що треба уникати трафаретних характеристик, штампів під час оцінки творчості митця, оскільки тільки виділення індивідуальних особливостей творчого почерку М. Хвильового допоможе зрозуміти те нове, що вносить він своїми творами у пізнання суспільно-історичного життя та внутрішньої сутності людини у складних історичних реаліях.

Зокрема, учителю варто зауважити, що національний літературний процес початку XX ст. – складне, багатогранне, неоднозначне культурне явище, активним репрезентантом якого був М. Хвильовий. Нині увага до літературної полеміки 25-28 років XX ст. мотивується потужним впливом основних культурологічних тенденцій минулого століття на новітній літературний дискурс.

Коло питань, що стали предметом палкої полеміки 1925-28 рр. і мали принципове значення, – визначення вектора руху національної літератури, можливість її орієнтації на Європу; ставлення до теорії «масовізму», визначення домінантних якісних характеристик творця художніх творів, пошук напрямків підвищення якості письменницької продукції, рівня майстерності діячів мистецтва. Важливо при цьому враховувати ідеологічну платформу, що суттєво коригувала хід літературної дискусії. Старшокласники повинні усвідомити, що поява перших памфлетів М. Хвильового справила величезне ідейно-естетичне враження в країні, що стояла на шляху загальнокультурного самовизначення і самоусвідомлення.

У лекційному курсі учителю варто наголосити, що у процесі літературної полеміки предметом посиленої критики з боку М. Хвильового стали комплекс «хуторянства», некомпетентності, провінційності у справах мистецтва. Митець запропонував естетичну програму, у якій окреслив власне бачення основних напрямків розвитку національної літератури. Словеснику слід зауважити, що темпераментний памфлетист запропонував шлях формування письменників нової доби через поступовий синтез молодих, інтелектуально та емоційно розвинених митців-початківців з «олімпійцями» в особі письменників-професіоналів. На думку М. Хвильового, національний письменницький арсенал міг еволюціонувати за рахунок своєрідного резерву з числа поки що малограмотних, однак достатньо талановитих (перспективних) митців, які за умови професійної підтримки, культурного досвіду творчої інтелігенції старшого покоління (М. Зерова та ін.), що досконало володіло мистецькою технікою, зможе поступово підвищити свій письменницький рівень. Учителю варто сфокусувати увагу старшокласників на тому, що в одному з своїх ранніх памфлетів М. Хвильовий запропонував молоді орієнтуватися на прогресивну Європу, наполегливо вчитися, опановувати основи «старого мистецтва», об'єктивно оцінювати діяльність попередників, відстоювати власні професійні інтереси, захищатися від «червоної» халтури», прагнути інтелектуальної, морально-етичної досконалості.

За допомогою вчителя учні повинні засвоїти причини того, що теза «Європа чи «Просвіта?» М. Хвильового зазнала різних кривотлумачень, непорозумінь з боку ультрареволюційних опонентів, у зв'язку з чим автор змушений був неодноразово повертатися до цього питання на сторінках тогочасної преси.

Учителю слід зробити акцент на тому, що полеміст не зміг байдуже спостерігати за деструктивними тенденціями в літератури, коли «профанується поняття «письменник» і відкривається простір графоманам та халтурникам, механічним ілюстраторам політичних гасел...» [1, с. 23]. Для М. Хвильового мистецтво було пізнанням життя, що повинно служити не просто революційному класу з його класовим егоїзмом, а надавати першість загальнолюдським цінностям.

Додаткових коментарів з боку словесника на уроці потребує той факт, що 1925 р. М. Хвильовий наївно вірив у можливість «інтелектуальних боїв», «атмосферу співробітництва» під час диспуту [7, с. 440]. Автор відкрито декларував свою абсолютну підтримку тези М. Зерова щодо вільної конкуренції в літературі, припинення протекціонізму пролетарським організаціям. Полеміст вважав «неокласиків» висококультурними, кваліфікованими фахівцями, знання і досвід яких варто використовувати. М. Хвильовий вірив, що новітнє українське письменство слід орієнтувати на «Олімп», що «відкидає малоросійщину, просвітянщину та іншу безперспективну вузькість і кличе до невідомих обріїв прекрасного азіатського ренесансу» [7, с. 443].

Одним із складних питань, що вимагає від словесника додаткових коментарів, є ставлення М. Хвильового до Росії та російської культури. У памфлеті «Україна чи Малоросія?» М. Хвильовий пропонує українській поезії «якмого швидше тікати» [7, с. 573] від стилів російської літератури, яка «тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування» [7, с. 573]. Сміливість і принциповість комуніста М. Хвильового, що проголосив 1926 р. – «Україна є самостійна одиниця» [7, с. 573], «Дайош» свій власний розум!» [7, с. 575], можна об'єктивно оцінити лише з позиції сьогодення.

Учителю в 11 класі варто врахувати те, що старшокласники вже можуть уявити весь твір як художню цілісність, аналізувати його в єдності змістових та формальних компонентів, здатні сприйняти не лише конкретного героя, але й певні ідеали узагальненого типу. Учні цього віку мають певний життєвий досвід; у них достатньо розвинене абстрактне мислення, вони вміють логічно міркувати, правильно, аргументовано висловлювати власну позицію. Але з'являється і негативна тенденція у сприйнятті учнями старших класів художнього твору – немає вже тієї безпосередньої емоційної реакції, яка була у молодших підлітків, потрібних естетичних переживань. А без цього процес сприйняття твору знецінюється, про естетичну вартість художнього твору можна вести розмову лише формально, повторюючи положення, сформульовані у підручнику або запропоновані вчителем. Всі ці об'єктивні чинники слід враховувати учителю, готуючись до естетичного аналізу новели М. Хвильового «Я (Романтика)».

Говорячи про розквіт таланту М. Хвильового у 20 рр. XX ст., словесник може зазначити, що новела «Я (Романтика)» набула надзвичайної популярності серед шанувальників художнього слова. Є факти, що цей твір автор натхненно читав у грудні 1923 року в Київському театрі ім. Т. Г. Шевченка, і новела, як писав тоді журнал «Нова громада», справила глибоке враження на кількатисячну аудиторію. І цей факт не є випадковим, оскільки за силою ідейно-естетичного, емоційного впливу на реципієнтів новела «Я (Романтика)» є одним найсильніших художніх творів, що введені до шкільної програми. Враховуючи значну кількість наукових розвідок, де вищезазначену новелу було піддано аналітичному осмисленню, акцентувати увагу на докладному дослідженні твору у межах цієї роботи не вважаємо за доцільне. Можна лише порадити словесникам звернути посилену увагу на особливість проблематики новели «Я (Романтика)», оскільки своєрідність проблематики є візитною карткою митця. Центральна проблема твору часто є організуючою основою, що проходить крізь всі елементи художнього цілого. Якщо вчитель-словесник на початку аналізу переважно зосереджуватиме увагу на темі, основній проблемі твору, тоді й увага учнів буде зосереджуватися на головному та найцікавішому.

На жаль, практика доводить, що композиційні особливості творів учнями старших класів сприймаються поверхово, увага зосереджується лише на зовнішньому русі подій, суттєві деталі, авторські відступи, пейзажні картини, портретні деталі та інші позасюжетні елементи твору часто просто ігноруються. Тому завдання словесника переконати старшокласників у тому, що заглибитися в авторську концепцію новели «Я (Ро-

мантика)» дозволяє її досконала композиційна побудова, що, за авторським задумом, повинна поєднувати у художню цілісність надзвичайно об'ємний за змістом та емоціями художній матеріал. Під час аналізу художнього тексту новели варто звернути увагу учнів на те, що в процесі роботи над твором автор, моделюючи художню «гармонію», досить вимогливо ставиться до вмотивованості, життєвої переконливості, логіки поєднання частин в єдине ціле. Отже, аналізуючи художній твір, учні повинні усвідомити художню логіку автора. Інший шлях пізнання художнього тексту приречений на відсутність естетичного «діалогу» між читачем і автором. У процесі уроку старшокласники повинні наочно переконатися у тому, що суттєвими якостями композиції новели «Я (Романтика)» є чіткість, логічність, дохідливість викладу художнього матеріалу, за рахунок чого виокремлюється ідейно-естетична позиція М. Хвильового.

Якщо словесник поставить собі за мету формування в учнів поняття про стильові концепти М. Хвильового, варто звернути увагу старшокласників на те, що письменник стає справжнім художником лише тоді, коли у нього створюється власний стиль, який є виявом нового способу бачення життя. Не можна штучно придумати манеру поетичного письма, свій поетичний голос. В індивідуальному стилі виявляється громадянська позиція митця слова, рівень проникнення у процеси дійсності, у психологію людини, багатство спостережень, ерудиція, професійна майстерність.

Говорячи про стильові домінанти творчості М. Хвильового, вчитель може порадити учням прочитати самостійно новелу «Арабески», у якій яскраво виразився бунт письменника проти форми і проти логіки, що було характерним для імпресіонізму. Головний герой твору – фантазія, уява письменника, в якій виникають, швидко змінюючись, асоціативні образи. Сподіватися, що старшокласники зможуть повністю усвідомити глибинний зміст твору, проаналізують складну форму імпресіоністичного полотна майстра, не варто. Досить буде того, щоб увага учнів концентрувалася на окремих елементах авторської майстерності, скажімо, образах нюхових, зорових, слухових, що допомагають розкрити ідейний задум новели. Наприклад, запах слова, який намагається вловити оповідач «Арабесок» і передати Марії – один із центральних в його уяві. Такі функції виконує слово «пахнуть»: «Місто дихає бензолом. Романтика пахне духмяно. Пахне горизонтом. Радісна Марія пахне юністю. Хустка Марії пахне конвалією. Навкруг Мари – божественний запах. Стара літературна традиція має запах тобілевичо-старицьких бур'янів» [6] тощо. Кольористика твору також є дуже своєрідною: найчастіше вживається у творі голубий і синій кольори: синьо блуза ніч, голубі метелики уяви, голуба хуртовина, голуба Савойа, юнка з голубими прозорими віями, голубе крило ночі, «Сині етюди», голуба поема, легко-синя даль минулого, сині краї біля моря, синє вечірнє місто, синій город тощо. Таким чином, «Арабески» своєю холодністю в барвах говорять читачеві про високе, вічне, далеке, недосяжне і невловиме, як небо. Крім того, новела є яскравим багатоголосним полотном. У творі є цілі пейзажі, що ніби звучать: «І сьогодні море казиться, і казяться піщані береги в хуртовині камінців, але це останній шквал. Даль жене табуни: вал, вали і гребінь хвиль розкидають бісер. Сходить сонце. І одинокий рибацький посьолок зустрічає його золотих вершників тишею» [6, с. 316]. Під час уважного читання можна помітити ще багато слухових образів: хрумтіння жемчугу уяви, шум ділового будня, муркотіння кішечки, муркотіння моря на камінцях тощо. Загалом новела «Арабески», попри свою безсюжетність та алогічність, дозволяє читачеві наблизитися до розуміння письменницького феномену визнаного майстра художнього слова М. Хвильового.

Висновки і пропозиції. Отже, творчо використовуючи арсенал сучасної науки на уроці за творчістю М. Хвильового, словесник має реальну можливість розвинути самостійне і критичне мислення підлітків, культуру полеміки, уміння аргументовано доводити власну думку, тобто підвищити літературну компетенцію учня. У цьому напрямку залишається великий простір для самореалізації фахівця-словесника.

Список літератури:

1. Двадцяті роки: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті. Упоряд. В. Г. Дончик. – К.: Дніпро, 1991. – 366 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
3. Пути анализа литературного произведения / под ред. Б. Ф. Егорова – М.: Просвещение, 1981. – 222 с.
4. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі. Підручник / Г. Л. Токмань. – К.: Академія, 2012. – 312 с.
5. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г. Л. Токмань. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.
6. Хвильовий М. Твори: У 2 т. / М. Хвильовий. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – С. 300 – 319.
7. Хвильовий М. Твори: У 2 т. / М. Хвильовий. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 925 с.

Грачева Т.Н., Коновалова М.М.
Мариупольский государственный университет

ЭСТЕТИЗАЦИЯ СОЗНАНИЯ УЧЕНИКА СТАРШЕЙ ШКОЛЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ДИСКУРСИВНОЙ ПРАКТИКИ Н. ХВЫЛЕВОГО)

Аннотация
Исследована возможность использования методического, педагогического, литературоведческого потенциала современной науки на уроках украинской литературы в общеобразовательной школе. Предложены методические формы и приемы, которые будут содействовать повышению литературной компетенции учеников. В частности, предлагается практическая модель уроков по творчеству Н. Хвылевого в старших классах. При этом учитываются особенности стиля писателя, его место в литературном процессе начала XX века. Предложен конкретный материал, который может быть полезен словесникам, стремящимся повысить качество обучения на уроках украинской литературы.
Ключевые слова: дискурс, литературная компетентность, метод, полемика, лекция, памфлет.

Grachova T.N., Konovalova M.M.
Mariupol State University

AESTHETICISATION OF THE CONSCIOUSNESS OF THE SENIOR SCHOOL PUPIL (ON THE MATERIAL OF DISCURSIVE PRACTICE OF N. HVYLEVOJ)

Summary
There is studied the possibility of using the methodical, pedagogical and literary potential of modern science at the lessons of Ukrainian literature at school of the general education. There are proposed the methodical forms and methods that will contribute to improvement of the pupils' literary competence. In particular, there is posed a practical model of lessons on the works of N. Hvylevoj at senior school. The peculiarities of the writer's style and his place in the literary process of the early twentieth century are taken into consideration. There is proposed a concrete material that can be useful for the language and literature teachers, which are trying to improve the quality of education in the lessons of Ukrainian literature.
Keywords: discourse, literary competence, method, polemic, lecture, pamphlet.

УДК 37.091.212:159.9.018.2:37.041

ЗАГАЛЬНОНАУКОВА МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ САМОСТІЙНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гриценко І.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто методологічну основу дослідження проблеми розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності. Розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності, зокрема, не розглядалася у педагогічній науці як самостійна цілісна система зі своїми власними функціонально-структурними компонентами, і, отже, не виступала предметом окремих комплексних педагогічних досліджень. Система розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності є підсистемою більш високого ієрархічного порядку – яким виступає освітній процес у вищій школі в цілому.
Ключові слова: розвиток суб'єктності студентів, гуманітарні спеціальності, особистісно-діяльнісний підхід, освітній процес, вища школа, самостійна освітня діяльність, проблеми розвитку суб'єктності студентів.

Теоретичні основи розробки проблеми розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності спираються на певні положення загальнонаукових методологічних підходів до обґрунтування її сутності та провідних дидактико-технологічних механізмів формування й удосконалення. У сучасній педагогічній науці застосовуються положення різних науково обґрунтованих підходів до свідомого розуміння організації освітнього процесу у вищій школі, невід'ємною складовою якого є процес самостійної освітньої діяльності. Самостійну освітню діяльність розуміємо як поняття більш високого узагальнювального ієрархічного рівня у порівнянні з самостійною роботою, самонавчанням, самостійною навчальною діяльністю, самоосвітою. Самостійна освітня діяльність студентів – це невід'ємна складова сучасного освітнього процесу у вищій школі, що реалізується як єдність виконуваного розмаїття існуючих форм і видів самостійної роботи (аудиторної та позааудиторної), а також самоосвіти (тобто освітньої діяльності, що не є обов'язковою та здійснюється за власною ініціативою й може бути максимально потенційно необмеженою в часі та за обсягами розширення знань, формування й удосконалення умінь і навичок, накопичення досвіду їх застосування на мотиваційно-ціннісній основі, що виявляється як покращення функціонального результату – сукупності загальних і предметних компетентностей). Ми розглянемо лише окремі, які мають цінність для нашого дослідження, а саме: системний, цілісний, комплексний, інтеграційний, синергетичний та певні комбінаторні поєднання цих підходів.

Мета представленого доробку: визначити та обґрунтувати методологічну основу дослідження проблеми розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності.

Методологія будь-якої науки й практики, яку вона обслуговує, розкривається через специфічні, відносно самостійні підходи. Наука розвивається лише в тому випадку, якщо вона постійно поповнюється все новими й новими фактами. Задля їх накопичення й інтерпретації потрібні науково обґрунтовані методи дослідження, використання яких залежить від сукупності теоретичних принципів, які отримали в науці назву «методологія». Методологія – це система принципів і засобів організації побудови теоретичної і практичної діяльності. Вона базується на наукових ідеях, які визначають зміст діяльності в цілому, шляхи й засоби особистісного самовизначення.

Системний підхід до вивчення педагогічних процесів (В. Афанасьєв, В. Беспалько, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Лазарєв, Є. Павлютенков та ін.) дає змогу визначити положення, значущі для аналізу й розкриття дидактичних механізмів ефективної організації самостійної освітньої діяльності студентів, спрямованої на розвиток їх суб'єктності. Поняттєво-термінологічний апарат і сутність системного підходу достатньо ґрунтовно розглядаються багатьма вченими, зокрема В. Афанасьєвим, І. Блаубергом, В. Дружиніним, М. Каганом, І. Малафіїком, І. Новиком, Б. Українцевим, Е. Юдіним та ін. Ключовим є принцип системності, який полягає в тому, що об'єкт має розглядатися, по-перше, як ціле, тобто мати певний рівень цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегрований результат; по-друге, як сукупність взаємопов'язаних елементів, зв'язків між підсистемами та компонентами; по-третє, як елемент, який має зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища, і є елементом системи більш високого рівня. Цей принцип має стати одним з основоположних під час дослідження розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності. Системний підхід як методологічна основа розвитку й пізнання навколишньої дійсності передбачає розгляд об'єкта, явища, процесу як цілісної динамічної складної системи.

Відомо, що з позицій системного підходу навчальний процес розглядається як система, що обумовлюється плануванням і побудовою чіткої ієрархії цілей, знань і вмінь, які підпорядковуються загальній кінцевій меті всіх складових системи, а також перебуває у постійному розвитку. Зміна або заміна одного параметра чи компонента суттєво впливає на всі інші. Розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціаль-

ностей у процесі самостійної освітньої діяльності, зокрема, не розглядалася у педагогічній науці як самостійна цілісна система зі своїми власними функціонально-структурними компонентами, і, отже, не виступала предметом окремих комплексних педагогічних досліджень. Система розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності є підсистемою більш високого ієрархічного порядку – яким виступає освітній процес у вищій школі в цілому. З огляду на доцільність реалізації положень системного підходу щодо розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності доцільно розглядати як комплікативний системний процес. Тут також маємо говорити про дидактичні систему розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей та дидактичну систему організації самостійної освітньої діяльності студентів гуманітарних спеціальностей. Ці педагогічні (дидактичні) системи містять, у свою чергу, множину взаємопов'язаних між собою елементів, що також мають системні властивості, на основі взаємовпливових перетинів і взаємодієвих впливів яких й утворюється функціонально-структурна модель дидактичної системи розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності. Зважаючи на викладене вище, можна стверджувати, що розвиток суб'єктності студентів – майбутніх гуманітаріїв забезпечується за умови взаємодії й урахування всіх багатоманітних закономірностей і зв'язків, що виникають між усіма функціонально-структурними конструктами: мотиваційно-самоосвітнім, змістово-фрактальним, компетентнісно-інтеріоризаційним, процесуально-суб'єктним, суб'єктнорефлексійним, циклічно-саморозвивальним.

Слід зазначити, що системний підхід не заперечує уявлення про цілісність, але включає його до змісту своєї концепції як позначення найважливішої якості систем, які, маючи найвищий рівень складності й структурного розчленування, зберігають стійкий зв'язок своїх підсистем й елементів усередині останніх, який є сильнішим аніж їхній зв'язок із зовнішнім середовищем, що забезпечує системі можливість самозбереження, самовдосконалення, саморозвитку за незмінної якісної визначеності [3]. Погоджуючись з думкою М. Кагана про те, що система є найбільш високорозвиненим різновидом цілого, визнаємо, що вивчення зв'язку цих двох одиниць стало можливим і необхідним завдяки розповсюдженню системного підходу на найскладніші форми цілісності. Специфіка ж системно-цілісного підходу (у порівнянні з суто системним) визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, які її забезпечують, на вияв розмаїття типів зв'язку складноорганізованого об'єкта та зведення їх у єдину теоретичну картину. У контексті викладених положень ще більше актуалізується позиція І. Зязюна про те, що освіта може розглядатися як соціальна система, що функціонує й розвивається за власними законами, які володіють низкою ознак, серед яких виокремлюється цілеспрямованість, цілісність, структурність, взаємодія з середовищем та іншими системами. Водночас освіта – педагогічна система, оскільки в центрі її – Людина, множина людей; спосіб функціонування – педагогічна діяльність. Система містить у собі певний педагогічний потенціал, що дозволяє досягти результатів освіти й виховання, реально можливих у конкретних соціальних умовах; вона здатна розвиватися, є багатовимірною, багатозначною, відкритою в часі та просторі [2, с. 18].

Звертаючись до основоположних позицій суто цілісного підходу, якому притаманна здатність до саморефлектування, самоконтролю, самокерування, слід зауважити, що під час організації освітнього процесу має відбуватися орієнтація на інтегративні (цілісні) характеристики особистості майбутнього спеціаліста гуманітарної сфери. У цьому розумінні власне сама особистість суб'єкта освітнього процесу повинна розглядатися як цілісність, як складна психічна система, яка має свою структуру, функції й внутрішню будову. Таким чином, цілісний підхід орієнтує на виокремлення у педагогічній системі й особистості, перш за все, інтегративних інваріантних системоутворювальних зв'язків і відносин, що у подальшому будуть виявлятися як ознаки суб'єктності; на вивчення й формування того, що в системі є сталим, а що змінним, що головним, а що другорядним. Цілісність системи, – як підкреслює В. Афанасьєв, – не створюється людиною у процесі пізнання, а лише відтворюється у формі чуттєвих образів чи логічних категорій. Тому ціле існує не відокремлено, а є відображенням об'єктивно існуючого цілого. Пізнати ціле – означає розкрити:

– його сутність, якісну специфіку, притаманні йому системні, інтегративні якості;

– його склад, кількісну й якісну характеристику частин, компонентів, їх координацію й субординацію, головну із частин;

– його структуру, тобто внутрішню організацію, взаємозв'язок компонентів;

– його функції, активність, життєдіяльність, функції частин (якщо останні працюють на загальні функції);

– його інтегративні, системні фактори, механізми, що забезпечують цілісність системи, її вдосконалення й розвиток;

– його комунікації з зовнішнім середовищем, у тому числі зв'язок з більш широким цілим, частиною якого воно само є;

– його історію, початок і джерело виникнення, становлення, тенденції й перспективи розвитку, перетворення в якісно нову цілісну систему [1, с. 17-18].

Певна проблема виникає у співвідношенні цілісного й системного підходів. Хоча в науковій літературі ці поняття вживаються іноді як синоніми, ми вважаємо найбільш прийнятною точку зору, відповідно якої цілісний підхід є складовою більш загального системного підходу, за котрого досліджують не лише цілісність педагогічних систем, але й інші властивості й компоненти, а також займаються проблемами моделювання, проектування та прогнозування поведінки цих систем [6].

Про необхідність застосування системно-цілісного підходу, про визначення системи через цілісність компонентів її структури йдеться також у дослідженнях Ю. Бабанського, В. Беспалька, Т. Ільїної, О. Куракіна, Л. Новікова, Ю. Со-

кольникова та інших. Цілісність розглядається в межах системних педагогічних досліджень, де вона є показником, ознакою системи. Системність або цілісність означає, що взаємопов'язана сукупність елементів складного об'єкта має характеристики, які відрізняються від простої суми характеристик окремих елементів, то не є їх лінійна проста адитивність. Таким чином, принципи системно-цілісного підходу розкриваються через поняття «інтеграція», яке зумовлює об'єднання частин у ціле, підпорядкування їх цілому на основі внутрішніх і міжсистемних зв'язків і взаємодій [4, с. 179].

Складність організації та здійснення освітнього процесу (за активної ролі самостійної роботи та самоосвіти як складових самостійної освітньої діяльності) на всіх його етапах зумовлює доцільність застосування визначальних положень комплексного підходу щодо дослідження й розв'язування наукових проблем. Беручи до уваги той факт, що розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності – це складне комплексне явище з певними структурними складностями й особливостями, у якому переплітаються типове й своєрідне, загальне й індивідуальне, складні й прості залежності, наголошуємо, що врахування й реалізація низки положень комплексного підходу може забезпечити об'єктивне уявлення про досліджуваний феномен. Звернення до положень комплексного підходу в дослідженні дидактичних механізмів впливу на розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності передбачає дотримання основних його принципів, а саме:

– наявності багатоцільової настанови (вивчення сутності та структури суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей, внутрішніх чинників, зовнішніх умов, шляхів і засобів процесу організації самостійної освітньої діяльності студентів, за урахування всіх відомих теоретичних положень);

– охоплення якомога більшої кількості зв'язків у межах організації самостійної освітньої діяльності, спрямованої на активацію дидактичних механізмів сприяння розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей і виокремлення з них найсуттєвіших;

– урахування всіх зовнішніх впливів під час проведення дослідної роботи, що здійснюється на етапах її підготовки, під час реалізації безпосереднього впливу на розвиток досліджуваного дидактичного феномену;

– багаторазової перевірки одного й того ж факту за допомогою різних методів дослідження, постійної перевірки й уточнення одержаних даних (якісний аналіз динаміки результатів розвитку суб'єктності студентів як рівнів її вияву, самодіагностика, самоконтроль);

– здійснення філософського, логічного та психологічного аналізу одержаних у процесі дослідження результатів (рефлексія, самореалізація й самовдосконалення студентів на суб'єктно-рефлексійному та циклічно-саморозвивальному рівнях).

Сучасні концепції реалізації інтеграційного підходу до організації навчання й навчальної діяльності: І. Звєрєва, М. Іванчук, В. Ільченко, В. Максимової, А. Усової, В. Федорової та інших свідчать про те, що одна з можливостей інтеграції знань на методологічному й методичному рівнях полягає у виявленні спільності у підходах і методах, які використовуються різними науками. Інтеграційний підхід – це не стільки формальне перенесення різного роду знань у новий навчальний контекст, скільки об'єднання різного роду навчального змісту у свідомості студента, що призводить до формування ментальних понятійних і смислоутворювальних структур, а останнє є надто важливим під час розвитку суб'єктності студентів саме гуманітарних спеціальностей.

У роботах сучасних філософів показано, що для інтеграції як процесу характерним є визначення єдиних засад, спрямованих на об'єднання різнорідних елементів знання. Основа інтеграції може бути визначена загальними ідеями, засобами, способами дослідження, спільністю структур різних видів діяльності, спільністю ознак і властивостей різних об'єктів [7].

Таким чином, результат інтеграції – цілісність, тобто нова реальність, де кожен компонент зберігає свою суверенність, свої суттєві якості. Інтеграція виключає знищення, підрядність, розчинення одного в іншому; вона не є можливою й для принципово різних сутностей [5].

Є необхідність у розмежуванні понять цілісності й інтеграції. Цілісність відображає статику системи, тобто рівень розвитку елементів і зв'язків на певний момент часу, інтеграція ж – це процес розвитку цілісності на основі взаємодії з диференціацією, але за провідної ролі гармонізації зв'язків. Основний зміст інтеграції як засобу теоретичного синтезу полягає в отриманні нового пізнавального результату, який перевищує за своєю евристичною значущістю пізнавальну цінність усіх компонентів, які інтегруються. У процесі інтеграції здійснюється взаємопроникнення систем, що вносить нові змісти й організаційні елементи та сприяє тим самим їх переходу до нової системної якості.

Теоретико-педагогічне мислення не має дублювати, а навпаки, має доповнювати й розширювати знання, які отримуються безпосередньо з досвіду. Недостатньо сказати, що інтеграція – це об'єднання. Важливо зрозуміти, яким саме чином це з'єднання відбувається. Поняття інтеграції повинно надати знання методу організації дидактичного процесу в інтегрованій системі, якою й має стати система розвитку суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності. Саме на ґрунті урахування та імплементації викладених вище положень було розроблено функціональну структуру суб'єктності студента гуманітарного напряму підготовки, з одного боку, та структуровано на інтегративній основі процес самостійної освітньої діяльності як ефективного засобу розвитку такої суб'єктності.

Згадані вище методологічні підходи: системний, цілісний, комплексний, інтегративний набувають особливої актуальності в контексті представлення основних принципів синергетики, які базуються на її ключових поняттях та положеннях, таких як: цілісність, відкритість систем, нелінійний характер розвитку, атрактори як стани, які визначають мету розвитку систем.

Відомо, що синергетика описує особливості еволюції складних відкритих систем, провідним принципом існування яких є самоорганізація, здійснювана на основі постійної й активної взаємодії цих систем із зовнішнім середовищем. У вітчизняному науковому просторі видання з синергетики почали з'являтися завдяки теоретичним та прикладним розробкам видатних українських і зарубіжних учених. Зокрема, варто назвати Г. Васяновича, С. Клепко, В. Кушнір, В. Лутай, О. Чалого та ін., а також зарубіжних: В. Аршинова, В. Буданова, Л. Зоріної, Є. Князєвої, В. Маткіна, А. Назаретяна, Л. Новикової, В. Редюхіна, М. Таланчука, С. Шевельової, Ю. Шароніна та ін. Синергетичний підхід – це методологічна орієнтація у пізнавальній і практичній діяльності, яка передбачає застосування сукупності ідей, понять і методів у дослідженні й управлінні відкритими нелінійними системами, яким притаманна самоорганізація. З позицій синергетичного підходу, розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності характеризується такими особливостями:

– відкритістю – здатність інтеграції академічної навчально-пізнавальної та самостійної освітньої діяльності як єдності самостійної роботи та самоосвіти на ґрунті сприймання зовнішніх впливів систем вищого ієрархічного порядку;

– динамічністю (конкретна модель безперервно адаптується до умов, що змінюються) і складністю;

– невизначеністю на достатньому рівні – взаємодія створюваної моделі з іншими системами детермінована лише частково;

– автономністю – здатність моделі визначати для себе межі, які дають змогу їй створити свій образ за внутрішніми правилами та протистояти зовнішньому дестабілізуючому тиску.

Таким чином, з позицій синергетичного підходу, розвиток суб'єктності студентів гуманітарних спеціальностей у процесі самостійної освітньої діяльності є самокерованою цілісною системою, що забезпечує свій розвиток за рахунок активного використання як внутрішніх ресурсів, так і можливостей, які визначаються умовами зовнішнього середовища. Урахування основних положень синергетичного підходу щодо процесу розвитку досліджуваного дидактичного феномену надає можливості обґрунтованого визнання його як системи функціонально-структурних компонентів і визначити наступні конструкти: мотиваційно-самоосвітнім, змістово-фрактальним, компетентнісно-інтеріоризаційним, процесуально-суб'єктним, суб'єктно-рефлексійним, циклічно-саморозвивальним.

Список літератури:

1. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 462 с.
2. Зязюн І. А. Філософія виховання як очікування відповідальної дії // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, техології / І. А. Зязюн. – Рівне: РДГУ, 2007. – Т. 1. – С. 14-20.
3. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / Моисей Самойлович Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
4. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – 307 с.
5. Никитенко Е. В. Понятие и принципы интеграции образования / Е. В. Никитенко // Наука образования: сб. науч. статей. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2004. – Вып. 22. – 92 с.
6. Солдатенко М. М. Теоретико-методологічні основи розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутнього вчителя: автореф. дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Микола Миколайович Солдатенко. – К.: ІППО, 2007. – 43 с.
7. Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология: учеб. пособие для вузов / Д. В. Чернилевский, А. В. Морозов. – М.: МГТА, 2001. – 301 с.

Гриценко И.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОБЩЕНАУЧНАЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТНОСТИ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены методологическую основу исследования проблемы развития субъектности студентов гуманитарных специальностей в процессе самостоятельной образовательной деятельности. Развитие субъектности студентов гуманитарных специальностей в процессе самостоятельной образовательной деятельности, в частности, не рассматривалась в педагогической науке как самостоятельная целостная система со своими собственными функционально-структурными компонентами, и, следовательно, не выступала предметом отдельных комплексных педагогических исследований. Система развития субъектности студентов гуманитарных специальностей в процессе самостоятельной образовательной деятельности является подсистемой более высокого иерархического порядка – каким выступает образовательный процесс в высшей школе в целом.

Ключевые слова: развитие субъектности студентов, гуманитарные специальности, личностно-деятельностный подход, образовательный процесс, высшая школа, самостоятельная образовательная деятельность, проблемы развития субъектности студентов.

Hrytsenko I.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

GENERAL SCIENTIFIC METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH OF PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SUBJECTIVITY OF STUDENTS OF HUMANITARIAN SPECIALTIES IN THE PROCESS OF INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY

Summary
The article considers the methodological basis of research of problems of development of subjectivity of students of humanitarian specialties in the process of self-educational activities. Development of subjectivity of students of humanitarian specialties in the process of self-educational activities, in particular, was not considered in the pedagogical science as a separate integral system with its own functional and structural components, and therefore were not the subject of a separate comprehensive pedagogical studies. The system of development of subjectivity of students of humanitarian specialties in the process of independent educational activity is a subsystem of a higher hierarchical order – which serves the educational process in higher education in General. Development of subjectivity of students – future humanitarians is provided subject to the cooperation and consideration of all diverse patterns and relationships that arise between all of the functional and structural constructs: motivational and self-education, content-fractal, competence-interiorization, procedural-subject, subject-reflexing, cyclic-self- educational. Development of subjectivity of students of humanitarian specialties in the process of independent educational activity is a complex phenomenon with certain structural difficulties and peculiarities, which are intertwined and kind of a typical, General and individual, complex and simple dependency. From the standpoint of a synergistic approach, the development of subjectivity of students of humanitarian specialties in the process of independent educational activity is a self-coherent system that provides its development through active use of internal resources and capabilities determined by the environmental conditions. Of the main provisions of the synergetic approach to the process of development of the studied didactic phenomenon provides the possibility of a reasonable recognition of it as a system of functional structural components and define the following constructs: motivational and self-education, content-fractal, competence-interiorization, procedural-subject, subject-reflexing, cyclic-self- educational.
Keywords: development of subjectivity of students, humanitarian specialties, personal-activity approach, educational process, higher school, educational activities, the problem of development of subjectivity of students.

УДК 303.01:378

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Давыдова С.В.
Мелитопольский государственный педагогический университет
имени Богдана Хмельницкого

В статье рассматривается профессиональная подготовка учителя изобразительного искусства как процесс формирования его профессиональной компетентности. Проводится теоретический анализ проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства. Характеризуются компоненты профессионально-педагогической компетентности учителя изобразительного искусства. Разработка теории и практики формирования профессиональной компетентности будущего учителя базируется на философском и психолого-педагогическом анализе концептуальных подходов, на выявлении основных понятий, условий, исходных предпосылок решения данной проблемы. Автор статьи анализирует различные точки зрения на определение понятия «профессиональная компетентность учителя» с позиций системного, личностно-ориентированного и компетентностного подходов и определяет данное понятие как совокупность необходимых психолого-педагогических, предметных и методических знаний и умений, а также готовность к их практическому применению. Теоретически обосновывается необходимость дополнительных исследований в области формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, компетенция, готовность к педагогической деятельности, профессионализм, будущий учитель изобразительного искусства.

Постановка проблемы. В последние десятилетия возникло новое направление в теории педагогического образования – компетентностный подход, в соответствии с которым содержание педагогического образования должно находить реализацию в профессиональной деятельности. Современное развивающееся общество предъявляет повышенные требования к личности учителя, в том числе учителя изобразительного искусства, его профессиональной компетентности, нравственному уровню, культуре и духовным потребностям.

Главный нормативно-правовой документ Министерства образования и науки Украины «Об образовании» (пункт 3 статья 56) гласит: «Педагогические и научно-педагогические работники обязаны постоянно повышать профессиональный уровень, педагогическое мастерство, общую культуру» [4]. Также необходимость постоянного профессионального развития учителей отражается в законах Украины «О высшем образовании», «Национальной доктрине развития образования Украины XXI века», «Концепции педагогического образования», Государственной программе «Учитель». В концепцию непрерывного образования, утвержденную в документе «Болонский процесс 2020 – европейское пространство высшего образования в новом десятилетии», внесены определенные изменения в требования к профессиональным и личностным качествам учителя, в том числе и учителя изобразительного искусства. Именно поэтому на современном этапе модернизации системы образования и воспитания в Украине особую остроту и актуальность приобретает вопрос формирования профессиональной компетентности учителей, в том числе, учителя изобразительного искусства.

Проблема формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства требует более детального анализа для доработки методов и форм подготовки, так как именно учитель изобразительного искусства в школе формирует эстетический вкус детей, закладывает азы изобразительной грамоты, учит ценить красоту.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросами педагогической компетентности занимались такие известные исследователи как К. Абульханова, В. Адольф, Ю. Варданян, Л. Гарбузенко, А. Дубасенюк, В. Зазыкин, Е. Колесникова, Н. Кузьмина, А. Маркова, Л. Митина, М. Резниченко, Е. Рогов, Н. Русинова, Е. Сахарчук, В. Сериков, В. Синенко, А. Чернышева, А. Щербаков и др.

Структурные составляющие профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства и проблемы ее формирования были рассмотрены такими украинскими и зарубежными учёными как А. Беспалая, И. Брыжатая, Л. Гарбузенко, О. Гудим, О. Данилюк, О. Семенова, О. Смирнова, Т. Стритьевич, В. Форостюк, Э. Шачкова. В исследованиях и публикациях этих и других ученых частично отображено решение нашей проблемы, на них мы будем опираться в своей статье.

Цель статьи. Провести теоретический анализ проблемы формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства для обоснования необходимости дополнительных исследований с целью нахождения новых эффективных форм и методов обучения будущих специалистов.

Изложение основного материала. Профессиональная компетентность учителя изобразительного искусства – это сложный симбиоз педагогических, психологических и художественно-эстетических компетенций. Мнения отечественных и зарубежных педагогов относительно формирования профессиональной компетентности будущего учителя изобразительного искусства очень разные. Данный вопрос дискуссионного характера; это подтверждают многочисленные

исследования в подготовке учителей изобразительного искусства, их роли и влияния на учебный процесс и становление личности учеников. В современной педагогике активно разрабатываются составляющие профессиональной компетентности будущего учителя изобразительного искусства – компетенций, которые диктуются новыми условиями жизни человека: некоторые знания устаревают под влиянием стремительно развивающейся социальной стороны жизни общества, технологическим прогрессом и глобализацией образования. Так, учитель изобразительного искусства должен обладать рядом компетенций: общепедагогических, психологических и специально-художественных.

В теоретическом анализе проблемы формирования профессиональной компетентности следует обратиться к самому значению термина «компетентность» и «компетенция», структуре компетентностно-ориентированного образования на международном и отечественном уровне, рассмотреть общепедагогические, специально-художественные компетенции учителя изобразительного искусства, выделить нераскрытые аспекты в формировании профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства.

Ученый М. Резниченко определил, что профессиональная компетентность педагога – это единство его теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности и характеризующего его профессионализма, включающее знания, умения и навыки, необходимые для осуществления педагогической деятельности [6, с. 72].

В зарубежной литературе понимание «компетентность в обучении» часто передают через устоявшиеся понятия: «способность к...», «комплекс умений», «умение», «готовность к...», «знание в действии», «возможность». Понятие «компетентность» трактуется как характеристика результатов образования и широко используется в образовательных системах европейских стран, США и Канады. Проблемы компетентностно-ориентированного образования рассматриваются международными организациями: ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ПРООН, Советом Европы, Организацией европейского сотрудничества и развития, Международным департаментом стандартов, которые обобщили опыт и наработки педагогов всего мира [3, с. 39].

Обратим наше внимание на понятие «компетенция» (от лат. competentia – принадлежность по праву) – круг полномочий какого-либо органа или должностного лица; круг вопросов, в которых данное лицо обладает познаниями, опытом. Понятие «компетентный» (от лат. competens, competentis – соответствующий; способный) – обладающий компетенцией; знающий, сведущий. «Компетентность» – производное от «компетентный» – обладание компетенцией; обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо в определенной области [5, с. 524].

Для более полного раскрытия понятия «компетентного учителя» следует проанализировать, какие профессиональные компетенции выделяют ведущие ученые стран:

– ученые Австрии: предметная; личностная; социальная; методологическая;

– бельгийские эксперты: социальная, коммуникативная, мотивационная;

– финские ученые: познавательная, социальная, педагогическая, коммуникативная, стратегическая;

– немецкие педагоги: учебная, социальная, ценностные ориентации – социальные, демократические и индивидуальные, что достигается благодаря умению жить в обществе и разделять демократические ценности;

– педагоги Нидерландов: способность к самообучению; уверенность и умение избирать направление развития; умение решать проблемы, применять разные альтернативы для действия, играть разные роли, сотрудничать и находить творческие решения; компетентности для эффективного приобретения новых способностей – основные академические компетентности, аналитические способности, способность к обучению, умению концентрироваться [3, с. 40-41].

В целом, понимание профессиональной компетентности в обучении рассматривается как приобретение определенных характеристик личности и умений, которые способствуют успешному вхождению молодого поколения в современное общество и профессиональную деятельность. Кроме того, компетентность в обучении рассматривается и как интегрированный результат, предусматривающий смещение акцентов с накоплением определенных нормативных знаний, умений и навыков к формированию и развитию у студентов способности к самостоятельной деятельности, умению применять опыт [3, с. 39].

Современный педагог Э. Шачкова утверждает, что проблемы определения теоретико-методологических основ профессиональной подготовки будущих специалистов средствами изобразительного искусства требуют дополнительного изучения. Исследование и опыт практической работы Э. Шачковой позволили сформулировать ряд противоречий:

– между гуманизацией профессионального образования и сложившимися традициями подготовки специалистов изобразительного искусства;

– между стереотипами педагогических решений и современными требованиями организации поликультурной среды;

– между потребностью междисциплинарной интеграции различных дисциплин и уровнем разработки теоретических и методологических основ их обеспечения в системе формирования [13, с. 353].

Исследователь Т. Стритьевич отмечает, что практика формирования педагогического профессионализма будущих учителей изобразительного искусства в условиях становления национальной школы свидетельствует, что эта проблема оказалась сегодня на пересечении многих общенаучных, социально-культурных и нравственно-эстетических процессов. Возрастание роли личности будущих учителей изобразительного искусства приобретает особую актуальность и происходит путем развития их профессиональной компетентности, совершенствования их теоретической и практической подготовки.

Формирование компетентности будущего учителя на сегодняшний день является одной из актуальных проблем образования и может рас-

сматриваться как выход из проблемной ситуации, возникшей из-за противоречий между необходимостью обеспечить качество образования и невозможностью решить эту проблему традиционным путем. Компетентностный подход в современном образовании должен обеспечить более высокий уровень компетентности субъектов обучения. Данный уровень предполагает сформированное у субъекта научного понятия «компетентность» как единства, где научная основа действия определяет логику ее практического исполнения, заключается в интеллектуально-нравственной саморегуляции, направленной на эффективное решение субъектом определенных жизненных проблем. Речь идет о компетентности как о новой единице образованности человека, при этом внимание акцентируется на результатах обучения, в качестве которых рассматривается не сумма заученных знаний, умений, навыков, а способность действовать в различных проблемных ситуациях [10, с. 273]. Автор отмечает, что проблема формирования профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства требует дополнительных исследований и оставляет еще много научных вопросов.

Также Т. Стритьевич отмечает, что современное состояние подготовки будущих учителей изобразительного искусства в высших учебных заведениях диктует необходимость поиска новых путей повышения качества их теоретической и практической подготовки, способности к самостоятельной творческой деятельности, профессиональному саморазвитию, развитию профессиональной компетентности как интегрированной способности личности, состоящей из знаний, опыта, ценностей, которые могут целостно реализовываться на практике [9, с. 109].

Проанализируем некоторые компоненты входящие в состав профессиональной компетентности учителей изобразительного искусства, которые, по мнению современных ученых, требуют особого внимания.

Так, Н. Русинова в проблеме формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства обращает наше внимание на ее структурный компонент – исследовательскую компетенцию как важную часть компетентности учителя изобразительного искусства, который требует дополнительных исследований. Важным фактором, влияющим на образование, становится и изменение роли педагога в образовательном процессе: наблюдается переход от информационной модели обучения к деятельной и личностной, которая соответствует индивидуальности ребенка, его потенциальным возможностям в приобретении знаний, созданию в процессе обучения условий для взаимодействия преподавателя и обучающегося, выступающих в соавторстве на всех этапах обучения. Эти изменения определяют необходимость формирования новой личности будущего педагога – личности не только знающей и умеющей, но и способной к творчеству, не только проявляющей исследовательскую компетентность, но и способной привлечь учащихся к исследовательской деятельности [7, с. 66].

В современной практике исследователь Л. Гарбузенко выделяет из общих компонентов профессиональной компетентности – художественно-эстетическую, которая базируется на системе знаний о художественной культуре, представлениях об эстетической сфере жизнедеятельности человека, благодаря чему у личности формируются умения интерпретировать и оценивать произведения искусства, аргументировано высказывать о них собственные суждения, воспитываются художественно-мировоззренческие позиции, личностно-ценностное отношение, потребности и способности к художественному самообразованию, художественно-эстетическому и нравственно-духовному самосовершенствованию, а также умение создавать художественные образы и эстетизировать окружение [1, с. 139]. Автор утверждает, что это лишь одна из многих важных составляющих профессионализма современного учителя изобразительного искусства.

Исследователь О. Семенова выделяет художественно-творческую компетентность учителя изобразительного искусства, которая способствует удовлетворению его потребности в профессиональной самореализации и духовном самосовершенствовании. Именно эта компетентность способствует приобретению опыта собственной профессионально-творческой деятельности и реализации изобразительных способностей, воображения, фантазии, композиционного мышления и т.д. Высокий уровень художественно-творческой компетентности – залог развития профессионального потенциала художника-учителя [8, с. 22]. Автор отмечает, что эта компетентность повысит профессионализм учителя изобразительного искусства.

Таким образом, мнения ученых расходятся в определении структурных составляющих профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства, но они едины в мнении, что существующая система подготовки устарела и требует новых исследований и модернизации.

Ученый А. В. Форостюк утверждает, что высшая школа нуждается в эффективных методиках преподавания, методах и технологиях, которые бы позволили решить проблему повышения профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства. Именно поэтому переосмысление научно-педагогического опыта и учета прогрессивных идей прошлого, а также изучение инновационных подходов к развитию творческой активности студентов является актуальным в контексте компетентностного подхода в современном образовании [11, с. 229].

Учитывая неоспоримую ценность существующих достижений отечественных и зарубежных ученых, практиков, следует отметить, что проблема формирования профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства в системе высшего педагогического образования остается одной из актуальных проблем и предусматривает решение ряда задач по организации и содержанию обучения. В связи с этим есть необходимость определения и обоснования основных направлений деятельности системы высшего педагогического образования с учетом уровня развития творческого потенциала конкретного педагога, индивидуальных способностей и возможностей специалиста, его профессионального опыта, потребностей массовой педагогической практики [2, с. 60].

Выводы. Таким образом, теоретический анализ проблемы формирования профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства показал, что она является предметом дискуссий украинских и зарубежных педагогов. Формирование профессиональной компетентности учителя изобразительного искусства до сих пор не изучено полностью, так как список ее компетенций в современной системе образования постоянно дополняется и изменяется в зависимости от целей и задач, запланированных обучением, и под воздействием развития общества и глобализации образования. Поэтому современные педагоги отмечают, что многие вопросы формирования профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства требуют дополнительного изучения и исследований. Проблема остаётся не решенной.

Теоретический анализ данной статьи лег в основу нашей работы – формирование профессиональной компетентности будущих учителей изобразительного искусства средствами творческой проектной деятельности, – что позволит по новому взглянуть на проблему и предложить современную, усовершенствованную модель и технологию ее формирования.

Список литературы:

1. Гарбузенко Л. Система учебных задач для формирования художественно-эстетической компетентности будущих учителей изобразительного искусства / Л. Гарбузенко // Проблемы подготовки современного учителя. – 2015. – № 12. – С. 137-143.
2. Данилюк О. Формування професійної компетентності майбутнього учителя образотворчого мистецтва / О. Данилюк // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – № 28(2). – С. 58-61.
3. Дубасенюк А.А. Особенности профессионального становления учителя в контексте компетентностного подхода / А.А. Дубасюк // Вектор науки ТГУ. Серия: Педагогика, психология. – 2010. – № 2. – С. 38-42.
4. Закон Украины «Об образовании» № 1060-XII, с изменениями от 11 июня 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_00/. – Дата доступа 10.09.2017.
5. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 669 с.
6. Резниченко М.Г. Введение в педагогическую деятельность / М.Г. Резниченко. – Самара: СГПУ, 2003. – 132 с.
7. Русинова Н.П. Формирование исследовательской компетенции у будущих педагогов изобразительного искусства в условиях высшего образования / Н.П. Русинова // инновационное будущее психологии и педагогики. – 2015. – С. 66-67.
8. Семенова Е.В. Профессионализм учителя изобразительного искусства в измерениях художественно-творческой компетентности // Педагогический поиск. – 2014. – № 2. – С. 22-24.
9. Стрітьєвич Т.М. Розвиток фахової компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва / Тетяна Миколаївна Стрітьєвич // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки / ред. кол.: В.Ф. Черкасов [та ін.]. – Кропивницький: КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – 150. – С. 107-110.
10. Стрітьєвич Т. Структура професійної компетенції майбутнього вчителя образотворчого мистецтва / Т. Стрітьєвич // Наукові записки. – Випуск 121. – Серія: Педагогічні науки. Частина ІІ. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – 332 с. – С. 273.
11. Форостюк В.О. Підвищення професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі розвитку їх творчої активності / О.В. Форостюк // Теоретична і дидактична філологія. Серія. – 2017. – № 24. – С. 227-233.
12. Шандрук С. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів: дисертація доктора психологічний наук: 19.00.07 / Шандрук С. – Тернопіль, 2016. – 458 с.
13. Шачкова Э.В. Теоретико-методологические проблемы подготовки будущих специалистов изобразительного искусства в системе формирования их профессиональных компетентностей Э.В. Шачкова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – № 40. – С. 352-359.

Давидова С.В.
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФУРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація
У статті розглядається професійна підготовка учителя образотворчого мистецтва як процес формування його професійної компетентності. Проводиться теоретичний аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Характеризуються компоненти професійно-педагогічної компетентності вчителя образотворчого мистецтва. Розробка теорії і практики формування професійної компетентності майбутнього учителя базується на філософському і психолого-педагогічному аналізі концептуальних підходів, на виявленні основних понять, умов, вихідних передумов рішення даної проблеми. Автор статті аналізує різні точки зору на визначення поняття «професійна компетентність учителя» з позицій системного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів і визначає дане поняття як сукупність необхідних психолого-педагогічних, предметних і методичних знань та умінь, а також готовність до їх практичного застосування. Теоретично обґрунтовується необхідність додаткових досліджень в галузі формування професійної компетентності майбутніх учителів образотворчого мистецтва.
Ключові слова: професійна компетентність, компетенція, готовність до педагогічної діяльності, професіоналізм, майбутній учитель образотворчого мистецтва.

Davydova S.V.
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky

THEORETICAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE FINE ART TEACHERS

Summary
The author analyzes the process of professional training of the fine art teacher as the method of formation of his professional competence. Done theoretical analysis of the formation of professional competence of future teachers of fine arts. Are characterized by the components of the professional-pedagogical competence of the teacher. Working out of the theory and practice of professional competence of a future teacher formation is based on the philosophical and psycho-pedagogical analysis of conceptual approaches, on revealing of basic concepts, conditions, and initial preconditions of the given problem. Author of the article analyzes various points of view on the concept definition «professional competence of a teacher» from the system, personal-focused and competence approach and defines the given concept as a set of necessary psycho-pedagogical, subject and methodical knowledge and abilities, and readiness for their practical application.
Keywords: professional competence, competence, readiness for pedagogical activity, professionalism, future teacher of fine arts.

УДК 378.14

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ МЕДИЧНІЙ І ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ОСВІТІ

Добровольська А.М.
Івано-Франківський національний медичний університет

У статті акцентовано увагу на понятті «підхід». Зазначено і схарактеризовано чинники, котрі обумовлюють актуальність упровадження компетентнісного підходу у вищу медичну і фармацевтичну освіту. Схарактеризовано головні аспекти компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті за кордоном. Зазначено рівні освоєння в медичній освіті. Проаналізовано трактування понять «компетентність» і «компетенція» як освітніх конструктів компетентнісного підходу. Схарактеризовано поняття «компетентність» і «компетенція» стосовно їх використання у вищій медичній і фармацевтичній освіті. Отримано висновок щодо спрямованості компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті, а також про його базові теоретичні концепти.

Ключові слова: аспекти, компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, підхід, рівні освоєння, чинники.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство знаходиться в умовах євроінтеграційного оновлення, а тому зазнає змін і трансформацій. У зв'язку з цим висувають нові вимоги до змісту вищої медичної і фармацевтичної освіти, до якості професійної підготовки майбутніх лікарів і провізорів, до рівня розвитку їхньої готовності щодо виконання професійних завдань, що в свою чергу зумовлює необхідність розроблення теоретичних і методичних основ формування самостійної, ініціативної, творчо організованої особистості, котра вміє швидко і гнучко адаптуватися до змін під час професійної діяльності, а також здатна професійно самовизначатися [11].

Сучасне українське суспільство також динамічно розвивається в напрямку розроблення і використання високих технологій, що вимагає від фахівців системи охорони здоров'я і фармацевтичної галузі самостійного, критичного і творчого мислення під час вирішення завдань у професійній діяльності, а досить часто і в нестандартних ситуаціях [11].

Система вищої медичної і фармацевтичної освіти України сьогодні функціонує в умовах реалізації положень Болонської декларації, Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), а також у процесі впровадження нових галузевих стандартів вищої освіти (2016 р.). Тому кваліфікація майбутніх лікарів і провізорів, як результат їх фахової підготовки, передбачає наявність у суб'єктів освітнього процесу не тільки певних професійних знань, умінь і навичок, а й відповідних компетентностей і компетенцій. У зв'язку з цим активно відбувається оновлення цілей і змісту вищої медичної і фармацевтичної освіти на основі компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід у системі вищої і загальної середньої освіти досліджують вітчизняні науковці В. Бедь, І. Бургун, М. Головань, Л. Дибкова, Т. Кристопчук, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун [3; 4; 8; 10; 21; 23; 26-28; 30] та інші.

Компетентнісний підхід є предметом досліджених учених Росії, зокрема Р. Азарової, Ю. Варданян, В. Загвязинського, Е. Зеєра, І. Зимньої, Г. Селевка, Е. Симанюка, В. Сластеніна, Ю. Татура, А. Хуторського, С. Шишова [1; 6; 12-17; 34; 35; 38-40] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблемами освіти майбутніх лікарів і провізорів на основі компетентнісного підходу займалися багато вчених, а саме С. Бухальська, В. Демченко, Л. Кайдалова, Я. Кульбашина, Т. Рева, О. Ткачук, М. Філоненко [5; 9; 18; 22; 33; 36] та інші. Але питання реалізації компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті потребує уваги науковців, бо є, на наш погляд, достатньо актуальним у зв'язку із впровадженням нових компетентнісно зорієнтованих галузевих стандарті (2016 р.) такої освіти.

Метою статті є розгляд питання щодо доцільності використання компетентнісного підходу і його освітніх конструктів у вищій медичній і фармацевтичній освіті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні виклики суспільства актуалізують нові дослідження щодо теоретичних і прикладних засад вищої медичної і фармацевтичної освіти України як компетентнісно зорієнтованої освіти. У зв'язку з цим компетентнісний підхід у вищій медичній і фармацевтичній освіті виходить на новий рівень реалізації.

У науково-педагогічній літературі поняття «підхід» трактують по різному (табл. 1) [7; 16; 24].

У контексті даного дослідження трактування поняття «підхід» В. Маткіним є більш прийнятним у порівнянні з трактуваннями інших авторів.

На думку Р. Азарової і співавторів компетентнісний підхід акцентує увагу на результаті освіти, котрим є не сума засвоєної інформації, а здатність людини діяти в різноманітних ситуаціях [1].

Дослухаючись до думки І. Фруміна, можна стверджувати, що компетентнісний підхід дозволяє дати відповідь на запитання, чому і як навчати [37].

Світовий банк у 2004 р. профінансував порівняльне дослідження, в якому взяли участь випускники вищих навчальних закладів (*ВНЗ*) пострадянських країн (Росія, Україна, Білорусія) і розвинутих країн Заходу (США, Франція, Канада, Ізраїль) [19]. За його підсумками було з'ясовано, що випускники *ВНЗ* пострадянських країн показують дуже високі результати за критеріями «знання» і «розуміння», а дуже низькі – за критеріями «застосування знань на практиці», «аналіз», «синтез», «оцінювання». Випускники

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ВНЗ з розвинутих західних країн при відносно невисокому рівні знань демонстрували високо розвинуті навички аналізу, синтезу, високий рівень умінь приймати рішення. Проведене дослідження дозволило стверджувати про кризу традиційного знаннєвого підходу у вищій освіті пострадянських країн. Однією з головних причин такої ситуації є те, що в наш час інформація старіє набагато швидше, ніж завершується цикл середньої і вищої освіти [2].

Таблиця 1

Дефініція поняття «підхід»

Джерело або прізвище автора	Трактування
Л. Виготський	*Підхід* – це сукупність способів, прийомів у навчанні, розгляд чого-небудь (явищ, об'єктів, процесів) та вплив на кого-небудь.
І. Зимня	*Підхід* – це певна позиція, точка зору, що має на меті дослідження, проектування й організацію освітньої діяльності. Підхід визначається деякою ідеєю, концепцією і зосереджується на основних для нього одній чи двох-трьох категоріях.
В. Маткін	*Підхід* – це особлива форма пізнавальної і практичної діяльності людини, яка може розумітися як аналіз педагогічних явищ під певним кутом зору, як стратегія дослідження освітнього процесу, як базова ціннісна орієнтація, що визначає позицію педагога.

Джерело: розроблено автором за даними [7; 16; 24]

Зважаючи на думку І. Бургуна, можна стверджувати, що актуальність упровадження компетентнісного підходу у вищу медичну і фармацевтичну освіту обумовлена певними чинниками (табл. 2) [4].

Таблиця 2

Чинники, що обумовлюють актуальність упровадження компетентнісного підходу у вищу медичну і фармацевтичну освіту

Чинники	Характеристики
зовнішні	– технологічний, соціальний і політичний розвиток суспільства; – євроінтеграційні прагнення українського суспільства; – інформатизація суспільства; – прийняття Україною Болонської декларації і входження до Болонського процесу; – пошук шляхів наближення системи вищої медичної і фармацевтичної освіти до потреб суспільства, котрі безперевно змінюються за рахунок його розвитку
внутрішні	– заміна знаннєвої парадигми освіти на таку, що враховує зміни феномену знання і його співвідношення із суспільною практикою

Джерело: розроблено автором за даними [4]

Зазначені чинники зумовлюють оволодіння сучасними випускниками вищих медичних (фармацевтичного) навчальних закладів (*ВМ(Ф)НЗ*) певними якостями, знаннями, вміннями і навичками, які дозволяють їм:

– презентувати себе на ринку праці;
– бути гнучкими і мобільними, вирішуючи професійні завдання і життєві проблеми;
– ухвалювати нестандартні рішення та відповідати за них;
– працювати в команді, володіючи комунікативною культурою;
– вирішувати будь-які конфліктні ситуації в професійній діяльності і суспільному житті;
– здобувати та аналізувати інформацію, а також застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення;
– критично мислити і розумно використовувати отриману інформацію, контролюючи її потоки;
– бути фахівцем зі сформованим досвідом творчої діяльності.

Дослухаючись до думки А. Хуторського, можна стверджувати, що особливість компетентнісного підходу полягає в тому, що він акцентує увагу на результаті вищої медичної і фармацевтичної освіти, який розглядається як здатність суб'єкта освітнього процесу діяти в різних проблемних ситуаціях [39], а не як творче засвоєння суми знань тими, хто навчається [20]. Тому компетентнісний підхід визначає результативно-цільову спрямованість вищої медичної і фармацевтичної освіти. Саме в цьому, на наш погляд, полягає його перевага над іншими традиційними й інноваційними підходами до такої освіти.

Визначальними категоріями для компетентнісного підходу є поняття «компетенція» і «компетентність», що певним чином співвідносяться, тобто є взаємопов'язаними поняттями.

Г. Селевко вважає, що компетенції і компетентності можна розглядати як освітні конструкти компетентнісного підходу, котрий зорієнтовує освіту на створення умов для оволодіння комплексом знань, умінь, навичок, досвідом практичної творчої діяльності, необхідних випускнику навчального закладу для виживання і стійкої життєдіяльності в сучасних умовах [34].

У країнах Європейського Союзу компетентнісний підхід у системі вищої освіти застосовують тому, що:

– сучасне інформаційно-інноваційне суспільство вимагає від його суб'єктів не тільки наявності в них умінь отримувати інформацію, але й наявності вмінь оперувати нею, застосовувати її для власного розвитку;
– запроваджуються більш високі стандарти в усіх сферах життя, зокрема і в освіті;
– освітні системи зазначених країн інтегруються в світовий освітній простір.

За останні 20 років значно зросла цікавість до компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичный освіті з огляду на його перспективність через очевидні корисні принципи, котрі залишаються незмінними:

– спрямованість на результати навчання;
– краща відповідність реальній практичній діяльності і підготовка до неї;
– потенційна можливість не прив'язуватися до часу підготовки фахівця;
– підвищене визнання навичок;
– покращена можливість перенесення заліків між університетами [49].

Головними аспектами компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті

Таблиця 3

Рівні освоєння в медичній освіті

<table>
<tr><td>Рівень</td><td>A
«Doing the right thing»
(практичні навички)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Характеристики</td></tr>
<tr><td colspan="2">Компетентність
у клінічних навичках
Лікар повинен:
– уміти збирати медичний і соціальний анамнез;
– уміти проводити фізікальне дослідження хворого;
– уміти складати план подальшого дослідження з метою встановлення діагнозу хворого.
Компетентність
у проведенні практичних процедур
Лікар повинен:
– володіти певним переліком навичок (наприклад, перев'язка ран, накладання швів);
– уміти працювати з інструментами й апаратами (наприклад, записати ЕКГ тощо).
Компетентність
в обстеженні пацієнта
Лікар повинен:
– уміти визначати перелік необхідних аналізів і досліджень (наприклад, магніто-резонансна томографія тощо);
– уміти інтерпретувати отримані на етапі діагностики результати.
Компетентність
у курації пацієнта
Лікар повинен:
– уміти призначати відповідне лікування, включаючи хірургічне;
– уміти обирати спосіб догляду за хворим і його реабілітації.
Компетентність
у профілактиці захворювань
Лікар повинен:
– знати основні принципи профілактики захворювань і зміцнення здоров'я.
Компетентність
у взаєминах з людьми
Лікар повинен:
– уміти толерантно спілкуватися з хворими та близькими для них людьми (родичами, друзями, знайомими), колегами, громадськістю.
Компетентність
у володінні інформацією
Лікар повинен:
– уміти отримувати та аналізувати інформацію під час здійснення лікувально-діагностичного процесу, а також оформляти її не тільки в паперовому, але й в електронному вигляді.</td></tr>
<tr><td>Рівень</td><td>B
«Doing the thing right»
(впровадження навичок у практику)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Характеристики</td></tr>
<tr><td colspan="2">Розуміння
базисних, клінічних і соціальних наук як основи клінічної практики
Лікар повинен:
– володіти «академічними знаннями», тобто він зобов'язаний не тільки володіти навичками, які присутні на рівні А, але й розуміти їх зміст, зокрема й психолого-соціальний.
Розуміння етики і правової відповідальності,
які стосуються норм поведінки з хворими,
інформованої згоди, лікарської таємниці тощо
Лікар повинен:
– володіти «емоційними знаннями», тобто розуміти значущість емоцій і почуттів для професійної діяльності лікарів.
Вміння приймати рішення,
клінічного мислення і постановки діагнозу
Лікар повинен:
– володіти «аналітичними і творчими навичками», тобто він зобов'язаний використовувати в професійній діяльності клінічну логіку і знання доказової медицини, методи дослідження і математичної статистики, а також привносити творчий елемент у вирішення завдань професійно-практичного змісту.</td></tr>
<tr><td>Рівень</td><td>C
«The right person doint it»
(лікар як професіонал)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Характеристики</td></tr>
<tr><td colspan="2">Розуміння ролі лікаря
в системі охорони здоров'я і медицини
Лікар повинен:
– уміти ототожнювати себе з фахівцем, викладачем, менеджером і дослідником, який може зробити, можливо навіть незначний, але все ж таки внесок у дослідницьку роботу, а також в науково-дослідницьку складову медичної практики.
Розуміння значущості саморозвитку
для професійного вдосконалення
Лікар повинен:
– відповідати за особистісний і професійний розвиток, у тому числі і за власне здоров'я.</td></tr>
</table>

Джерело: розроблено автором за даними [29]

за кордоном, з огляду на еволюцію його ідей, на сьогодні є відповідальність, результати навчання, індивідуалізація освітнього процесу, відхід від часової побудови програм навчання. Окрім того, бажані освітні результати визначаються ключовими компетенціями чи ролями, якими повинен володіти випускник *ВМ(Ф)НЗ*.

Дослухаючись до думки К. Митрофанової, можна стверджувати, що на сьогодні в зарубіжних країнах існують різноманітні підходи до побудови освітніх програм у *ВМ(Ф)НЗ*:

– програма, побудована за системами органів – змістом є організація процесу навчання;

– програма на основі компетентнісного підходу – спрямована на результати процесу навчання;

– програма, побудована на командній роботі – значна увага приділяється методам навчання [25].

Метою довільної освітньої програми, що побудована на компетентнісному підході, є формування компетенцій суб'єктів освітнього процесу, а час, затрачений для цього, не є визначальним чинником [41].

Акредитаційна рада з вищої медичної освіти США виокремлює такі ключові компетенції для лікарів як догляд за хворим, медичні знання, практично зорієнтоване навчання, міжособистісні комунікативні навички, професіоналізм, медична практика, заснована на системах людини [43].

На основі 6 загальних компетенцій цією радою була розроблена концепція клінічних рубежів, що є категоріями клінічних навичок, котрі дозволяють лікарям демонструвати зростання фахової майстерності і визначати швидкість такого процесу.

Подібний підхід відображений у довірчих професійних діях, які за змістом є специфічними поведінковими ситуаціями і передбачають, що компетентний фахівець повинен демонструвати в професійній діяльності навички і взаємодії потрібних рівнів.

Усі перелічені ключові компетенції, загальні компетенції і довірчі професійні дії належать до відповідних класифікаційних схем, що взаємопов'язують за допомогою відповідних проміжних таксономічних підкатегорій абстрактні компетенції з безпосередньою поведінкою фахівців.

Королівський коледж лікарів і хірургів у Канаді визначає ролі випускника медичного університету (медичний експерт, комунікатор, працівник у команді, менеджер, прихильник здоров'я, вчений, професіонал), котрі містять більше 28 специфічних ключових компетенцій, які в свою чергу конкретизовані 126 загальними компетенціями [43].

У межах компетентнісного підходу R. M. Harden і N. Stamper сформулювали рівні освоєння в медичній освіті (табл. 3) [29].

Якщо вести мову про компетенції чи ролі, якими має володіти лікар, у межах більш широкого аналізу, то в США таких компетенцій виокремлюють 6 (*ABMS/ACGME*), у Канаді – 7 (*CanMeds*), Інститут міжнародної медичної освіти – 7 (*IIME*), модель результатів Данді – 12 (*DOM*). Але варто зазначити, що всі ці набори компетенцій чи ролі співзвучні тільки за такими компетенціями як професіоналізм і комунікативні навички [41]. Такі розбіжності, на нашу думку, можна пояснити тим, що в наукових дослідженнях медико-педагогічного спрямування відсутнє єдине трактування поняття «компетенція», а окрім цього до цих пір не вщухли суперечки щодо розподілу змісту понять «компетенція» і «компетентність».

N. Fernandez, V. Dory, L. G. Ste-Marie, M. Chaput, B. Charlin, A. Boucher вважають, що *компетенції* – це засоби, вибрані для спеціальних завдань, а *компетентність* – це більш масштабна компетенція, котра забезпечує інтеграцію великої кількості вмінь і здатностей [47].

У закордонних наукових дослідженнях можна знайти різні тлумачення компетентності лікаря, а також різні бачення того, яким має бути компетентний лікар:

– набір навичок, знань і ставлень, необхідних для широкої практики суспільного здоров'я [41];

– важливі знання, навички і ставлення, котрі спостерігаються [42];

– знання, навички, ставлення й особисті якості, необхідні для медичної практики [44];

– складний набір поведінкових ситуацій, заснованих на знаннях, навичках, ставленнях і компетентності як особистій здатності [45];

– здатний надавати медичну допомогу і/або іншу професійну послугу відповідно до стандартів практики, які встановлені членами професії і задовольняють очікування суспільства [50].

У закордонній літературі з медичної і фармацевтичної освіти вказується, що до поняття компетентності фахівця слід віднести знання і навички [42; 44-46; 51]. Але, на наш погляд, компоненти компетентності лікаря чи провізора можна розглядати також і в таких аспектах як відображення в щоденній практиці, професійне судження, відповідність кваліфікації і здатностей, ставлень, якостей або станів, відносини і цінності, цінності під час суджень, риси характеру, компетентність як особиста здатність, прояв емоцій і ціннісних налаштувань [46]. Отже, можна стверджувати, що для компетентності лікаря чи провізора властиві такі чотири компоненти як знання, навички, здатності та інші характеристики. До здатностей фахівців відносять їх абстрактне мислення, пам'ять, когнітивні процеси, пов'язані з вирішенням сформульованих або виникаючих завдань. Тому клінічне мислення, професійну соціалізацію, комунікацію і рефлексію в щоденній практиці можна віднести до здатностей, тобто до складових компетентності лікаря чи провізора.

Варто зазначити, що ставлення і цінності є особистісними характеристиками фахівця, їм неможливо навчити, їх відносно складно спостерігати й оцінювати. Тому, дослухаючись до N. Fernandez і співавторів, можна стверджувати, що компетентний лікар чи провізор з одного боку вміє поєднувати компоненти компетентності з розумінням того, що сенергія призведе до кращих результатів, ніж сума всіх частин, а з іншого боку він вибирає з доступних компонентів ті, котрі найкраще дозволяють вирішувати сформульовані або виникаючі завдання [47]. Зважаючи на те, що компетентність лікаря чи провізора є соціально значущою, її існування не можливе без контексту, в якому вона проявляється.

Отже, можна зробити висновок, що компетентність лікаря чи провізора:

– складається зі знань, навичок та інших компонентів, які є особистісними здатностями і характеристиками;

– дозволяє професіоналу вибирати або комбінувати знання, навички та інші компоненти під час вирішення завдань згідно стандартів;

– гарантує суспільству, що той, хто володіє цією компетентністю, буде здатний відповідати стандартам якості [25].

Трактуючи поняття «компетентність», деякі закордонні вчені:

– розрізняють клінічну компетентність (те, що лікар може зробити) і клінічну поведінку (те, що лікар робить), тобто, з одного боку компетентність – це потенційна дія, а з іншого – це реальна дія (W. C. Leung);

– підкреслюють, що компетентність – це комбінація компонентів, яка забезпечує знання в дії (D. Q. Nguyen, J. G. Blais);

– використовують це поняття з метою описування мобілізації ресурсів для виконання завдання, що належить певному кластеру професійної ситуації (G. LeBoterf, P. Perrenoud, B. Rey);

– визначають компетентність як складну здатність діяти, яку підтримують мобілізація й ефективна комбінація внутрішніх і зовнішніх ресурсів у межах визначеної групи ситуацій (J. Tardif) [25].

Зважаючи на викладене вище, можна стверджувати, що поняття «компетентність» у закордонній літературі з медичної і фармацевтичної освіти базується на трьох принципах:

– інтеграція і комбінування різноманітних типів внутрішніх і зовнішніх ресурсів;

– зв'язок з визначеним набором проблем чи ситуацій;

– мобілізація компетентності для вирішення проблеми або виконання завдання в межах визначеної ситуації [25].

К. Митрофанова дотримується думки, що закордонні вчені достатньо складно трактують поняття медичної компетенції з огляду на політичні, соціальні й економічні обставини, потреби в сфері охорони здоров'я, доступність ресурсів і структури системи охорони здоров'я та її служб [25]. На її погляд вони також вважають, що достатньо складно відрізнити трактування компетенції від результатів навчання. Так модель результатів *DOM* – це засіб виявлення, визначення і передавання навичок і якостей, якими повинен володіти лікар. Компетентнісна модель щодо навчання лікарів у першу чергу базується на результатах лікування пацієнтів, а потім – на визначенні результатів медичного навчання.

Модель результатів *DOM* враховує, що компетентного медичного професіонала можна оцінити:

– за тим, *що лікар здатний зробити* – технічні навички, якими володіє лікар, (наприклад, клінічні навички);

– за тим, *як лікар ставиться до своєї практики і як її здійснює* – ставлення, етичне розуміння, юридична відповідальність, навичка щодо прийняття рішень, клінічне мислення;

– *як лікаря-професіонала* – роль лікаря в системі охорони здоров'я, особистісний і особистий розвиток фахівця [41].

R. M. Harden, J. R. Crosby, M. H. Davis і M. Friedman для специфікації результатів навчання запропонували сім критеріїв, які можна застосовувати і для оцінювання компетенцій, а саме:

– бути узагальненими з точки зору застосовності;

– допомагати в досягненні реальних результатів;

– вказувати на взаємозв'язок з іншими результатами;

– бути керованими з точки зору кількості результатів;

– бути чіткими і недвозначними;

– бути специфічними і спрямованими на визначення області компетентності;

– відображати бачення і місію університету [48].

M. A. Albanese, G. Mejicano, P. Mullan, P. Kokotailo і L. Gruppen додали ще п'ять критеріїв, а саме:

– компетенція має відображати кінцевий результат або цільове виконання дії;

– компетенція має відображати очікування щодо застосовності того, що було освоєно в межах визначеної програми;

– компетенція має відображатись у поведінці суб'єктів освітнього процесу;

– компетенцію потрібно оцінювати за стандартом, виконання якого не залежить від інших суб'єктів;

– компетенція має бути інформативною для майбутніх фахівців та інших зацікавлених осіб [41].

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що, на наш погляд, *компетентність* – це особистісна характеристика, яка містить в собі знання, вміння, навички і ставлення, що дають змогу особистості, зокрема практикуючому лікарю чи провізору, ефективно діяти або виконувати функції, спрямовані на досягнення мети в конкретній діяльності.

Беззаперечним також є висновок, що компетенція і компетентність – це взаємно доповнюючі і взаємно зумовлюючі поняття.

Компетентність, як і компетенція, є інтегральною характеристикою особистості, здобутими нею якостями. Узагальнюючою категорією цих двох понять виступає діяльність [3].

Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що *компетенція* – це сфера співвідношень між знаннями і дією в практичній професійній діяльності випускників *ВМ(Ф)НЗ*. Але варто пам'ятати, що без знань немає компетенції, проте не кожне знання і не в будь-якій ситуації проявляє себе як компетенція.

Науково обґрунтоване вирішення означених проблем обумовило переосмислення питань модернізації системи вищої медичної і фармацевтичної освіти в контексті Болонського процесу. Стало зрозумілим, що її потрібно трасформувати в напрямку більшої адаптації до майбутньої професійної діяльності лікарів і провізорів, а також до їх освіти впродовж усього життя. Результатом такої вищої освіти «повинно бути становлення людини, здатної до співпереживання, готової до вільного гуманістично зорієнтованого вибору, індивідуального інтелектуального зусилля і самостійної, компетентної і відповідальної дії в політичному, економічному, професійному і культурному житті, яка поважає себе й інших, терпима до представників інших культур і наці-

ональностей, незалежна в думках і відкрита для іншого погляду і несподіваної думки» [3].

Трансформація змісту сучасної вищої медичної і фармацевтичної освіти, який першочергово визначається кінцевим результатом освітнього процесу, котрим є набуття його суб'єктами компетентностей, передбачає:

– визначення переліку компетентностей;

– визначення змісту кожної компетентності;

– ідентифікацію визначених компетентностей спочатку з окремими освітніми галузями, а потім з окремими предметними областями;

– відбір змісту предметної області, який може забезпечити формування всієї системи компетентностей;

– встановлення рівнів і показників сформованості компетентностей на кожному етапі і кожному році навчання;

– розроблення системи контролю і коригування процесу формування компетентностей.

Особливістю сучасного етапу розвитку вищої медичної і фармацевтичної освіти є системний опис професійних кваліфікацій випускників *ВМ(Ф)НЗ* у термінах їх загальних і професійних компетентностей, перелік яких передбачений стандартами вищої освіти України (другий (магістерський) рівень) для спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 226 «Фармація» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» (2016 р.).

Аналізуючи ці компетентності і погоджуюсь з думкою О. Пометун [30], можна стверджувати, що їх сформованість визначає готовність випускників *ВМ(Ф)НЗ* до професійної діяльності, подальшого особистісного розвитку, активної участі в житті інформаційного суспільства і виконання в ньому нових ролей.

Дослухаючись до В. Бедя і М. Артьомової [3], можна виокремити три рівні готовності майбутніх лікарів і провізорів до виконання функціональних обов'язків по завершенню навчання в профільних *ВНЗ*, а саме:

– *І-й рівень* – припускає елементарну готовність випускника *ВМ(Ф)НЗ* до виконання посадових обов'язків на підставі здобутих ним теоретичних знань за браком практичних умінь і навичок;

– *ІІ-й рівень* – припускає виконання фахівцем посадових обов'язків на функціональному рівні за конкретними технологіями і готовими орієнтирами без належного творчого пошуку;

– *ІІІ-й* (компетентнісний) *рівень* – припускає високопродуктивне виконання фахівцем посадових обов'язків, котре передбачає використання креативного підходу і науково-дослідницької компетентності під час вирішення професійних завдань.

Тому компетенцію можна розглядати як вимогу до підготовки фахівця, тобто задану норму, а компетентність – як результат діяльності суб'єкта освітнього процесу, тобто сформовану якість.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що:

– *компетенція* – це предметна сфера особистості, з якою вона добре обізнана, а тому виявляє готовність до виконання певної діяльності, а також це певні вимоги, котрі висуває суспільство до підготовки фахівця, необхідні йому для досягнення значних успіхів у професійній діяльності;

– *компетентність* – це інтегрована характеристика якостей особистості, результат підготовки випускника *ВНЗ* для виконання діяльності в певних професійних і соціально-особистісних предметних сферах (компетенціях), який визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду в певному виді діяльності [3].

Якщо вести мову про компетентність майбутнього лікаря чи провізора, то, на наш погляд, доречним є ще і таке трактування цього поняття: *компетентність* – це динамічна комбінація знань, умінь і навичок, способів мислення, поглядів і цінностей, інших особистісних якостей фахівця системи охорони здоров'я чи фармацевтичної галузі, що визначає його здатність успішно здійснювати професійну і/або навчальну діяльність з питань охорони здоров'я населення [33].

Таке тлумачення поняття «компетентність» не суперечить іншим двом тлумаченням, а саме:

– в Законі України «Про вищу освіту» сформульована думка про те, що компетентність є динамічною комбінацією знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність, а також є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [31];

– в психологічному тлумачному словнику сучасних термінів зазначено, що компетентність є психосоціальною якістю, яка позначає силу і впевненість, ґрунтується на відчутті власної успішності і корисності та дозволяє людині ефективно взаємодіяти з іншими [32].

За підсумками здійсненого аналізу наукових досліджень можна стверджувати, що поняття «компетентність» є ключовим, центральним поняттям компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті. Це поняття:

– *по-перше* – поєднує в собі знаннєву і діяльнісну складові професійної медичної і фармацевтичної освіти;

– *по-друге* – відображає ядро змісту вищої медичної і фармацевтичної освіти – кінцевий результат, яким є здатність фахівця провадити професійну діяльність;

– *по-третє* – є інтегративним і, водночас, динамічно змінним, оскільки містить однорідні чи близькі за змістом знання, вміння і навички, що належать до сфери охорони здоров'я в її широкому розумінні [33].

Висновки та перспективи. У підсумку доцільно зазначити, що компетентнісний підхід у вищій медичній і фармацевтичній освіті:

– є затребуваним як споживачами освітніх послуг, так і суспільством;

– зорієнтований не лише на засвоєння знань, умінь, навичок, способів практичної діяльності фахівців системи охорони здоров'я і фармацевтичної галузі, але й на збереження здоров'я нації, бо позначається на якості надання медичних і фармацевтичних послуг, консультативної допомоги населенню з питань профілактики захворювань і лікування хвороб.

Погоджуючись з думкою Т. Реви, можна стверджувати, що компетентнісний підхід у вищій медичній і фармацевтичній освіті спрямований на:

– формування системи наукових знань і практичних умінь (професійних компетентностей) майбутніх лікарів і провізорів, їх поведінки і ді-

яльності, що відповідає потребам високотехнологічного суспільства, а також запитам системи охорони здоров'я і фармацевтичної галузі;

– досягнення єдності між якістю вищої медичної чи фармацевтичної освіти і поліпшенням здоров'я нації, усвідомлення на рівні державної політики того, що подальший соціально-економічний розвиток країни без такого взаємозв'язку і взаємозалежності неможливий;

– забезпечення ефективної інтеграції освітніх і дослідницьких програм у *ВМ(Ф)НЗ*, співпраці з науковими установами і закладами з метою підвищення результативності наукових досліджень і розробок, їх прикладної спрямованості;

– здійснення перспективних наукових досліджень під керівництвом провідних учених у сфері медицини і фармації;

– актуалізацію тематик освітньої, наукової та інноваційної діяльностей у *ВМ(Ф)НЗ* у відповідності з сучасними потребами ринку медичних і фармацевтичних послуг, фармацевтичного ринку та особливостями виробництва фармацевтичної продукції в Україні;

– стимулювання інновацій за умови державної підтримки, ефективної співпраці бізнесу з медичною і фармацевтичною наукою в сфері створення і реалізації нових технологій надання медичної допомоги і послуг, розроблення і запровадження новітнього діагностичного обладнання, повних технологічних циклів виробництва фармацевтичної продукції в Україні [33].

Базовими теоретичними концептами компетентнісного підходу у вищій медичній і фармацевтичній освіті, на нашу думку, можна вважати:

– визнання майбутнього лікаря чи провізора носієм суб'єктивного досвіду, в контексті якого він сприймає будь-які навчальні і виховні впливи, що є провідним чинником організації освітнього процесу в профільному *ВНЗ*;

– створення у *ВМ(Ф)НЗ* інтегрованого інформаційно-освітнього середовища, спрямованого на підготовку (теоретичну, практичну, психологічну, особистісну тощо) майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності в сфері охорони здоров'я;

– індивідуалізація процесу формування і розвитку загальних і професійних компетентностей майбутніх лікарів і провізорів.

Реалізація зазначених теоретичних концептів у сучасній вищій медичній і фармацевтичній освіті, на наш погляд, забезпечує випереджувальний характер компетентнісної освіти у *ВМ(Ф)НЗ*, а також втілення стратегії розвитку системи охорони здоров'я і фармацевтичної галузі на сучасному етапі науково-технічного розвитку суспільства.

Список літератури:

1. Азарова Р. Н. Разработка паспорта компетенции: Методические рекомендации для организаторов проектных работ и профессорско-преподавательских коллективов вузов. Первая редакция [Электронный ресурс] / Р. Н. Азарова, Н. М. Золотарева. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, Координационный совет учебно-методических объединений и научно-методических советов высшей школы, 2010. – 52 с. – Режим доступа: http://www.fgosvo.ru/uploadfiles/npo/20120325222633.pdf
2. Андреев А. Л. Компетентностная парадигма в образовании: опыт философско-методологического анализа / А. Л. Андреев // Педагогика. – № 4. – 2005. – С. 19-27.
3. Бедь В. Компетентнісний підхід в процесі модернізації ВНЗ [Електронний ресурс] / В. Бедь, М. Артьомова // Освіта регіону. – 2011. – № 5. – С. 43-51. – Режим доступу: http://social-science.com.ua/article/691
4. Бургун І. В. Актуальність упровадження компетентнісного підходу в освітню практику / І. В. Бургун // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2010. – № 1(2). – С. 159-165.
5. Бухальська С. Компетентнісний підхід. Теоретичний аналіз ключових дефініції вищої медичної освіти [Електронний ресурс] / С. Бухальська. – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19456-kompetentnisnij-pidxid-teoretichnij-analiz-klyuchovix-definicij-vishho%D1%97-medichno%D1%97-osviti.html
6. Варданян Ю. В. Становление и развитие профессиональной компетентности педагога и психолога: Монография. 2-е изд. Под научн. ред. В. А. Сластенина / Ю. В. Варданян. – М., 2002. – 180 с.
7. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 312 с.
8. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду / М. С. Головань // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 23-30.
9. Демченко В. О. Обґрунтування необхідності розробки компетентнісної моделі навчання фахівця фармацевтичної галузі на основі адаптивної інтелектуальної навчальної системи / В. О. Демченко, О. А. Рижов, Н. А. Іванькова // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2014. – № 2(15). – С. 98-103.
10. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Л. М. Дибкова. – К.: АПН України, Інститут вищої освіти, 2006. – 227 с.
11. Добровольська А. М. Дослідження професійного самовизначення майбутніх лікарів і провізорів у процесі формування ІТ-компетентності / А. М. Добровольська // ScienceRise. Pedagogical Education. – 2017. – № 2. – С. 22-31.
12. Загвязинский В. И. О компетентностном подходе и его роли в совершенствовании высшего образования [Электронный ресурс] / В. И. Загвязинский // Доклад на Ученом совете Тюменского государственного университета 18.01.2010. – Тюмень, 2010. – Режим доступа: http://www.utmn.ru/docs/2241.doc
13. Зеер Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – № 4. – С. 23-30.
14. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 211 с.
15. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с. – Режим доступа: http://docplayer.ru/42582-Klyuchevye-kompetentnosti-kak-rezultativno-celevaya-osnova-kompetentnostnogo-podhoda-v-obrazovanii.html

16. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Эксперимент и инновации в школе. – 2009. – № 2. – С. 7-14.
17. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И. А. Зимняя // Единая социально-профессиональная компетентность выпускника университета: понятие, подходы к формированию и оценке. – М.: ГТУ «Московский институт стали и сплавов», 2008. – С. 26-35.
18. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах: [монографія] / Л. Г. Кайдалова. – Х.: НФаУ, 2010. – 364 с.
19. Краснова Т. И. Инновации в системе оценивания учебной деятельности студентов / Т. И. Краснова // Образование для устойчивого развития. – Минск: Издательский центр БГУ, 2005. – С. 438-440.
20. Кремень В. Нові вимоги до освіти та її змісту / В. Кремень // Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для XXI століття: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 червня 2007 р., м. Київ / Україна – Проект «Рівний доступ до якісної освіти», АПН України, Державна установа «Директорат програм розвитку освіти» МОН України. – К.: ТОВ УВПК «Ексоб», 2007. – С. 3-10.
21. Кристопчук Т. Є. Компетентнісний підхід: європейський вимір / Т. Є. Кристопчук // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічна. – 2011. – Вип. 6. – С. 33-42.
22. Кульбашина Я. Форування загальних компетентностей майбутніх лікарів / Я. Кульбашина, О. Ткачук // Педагогічний процес: теорія і практика (Серія: Педагогіка). – 2016. – № 4(55). – С. 113-118.
23. Локшина О. І. «Компетентнісна» ідея в освіті зарубіжжя: успіхи та проблеми реалізації / О. І. Локшина // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації. – 2014. – Вип. 1. – С. 51-59.
24. Маткин В. В. Теория и практика развития интереса к профессионально-творческой деятельности у будущих учителей: ценностно-синергетический подход / В. В. Маткин: дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08. – Екатеринбург, 2002. – 255 с.
25. Митрофанова К. А. Компетентностный подход в медицинском образовании: опыт зарубежных исследователей / К. А. Митрофанова // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2015. – № 3(19). – Р. 167-171.
26. Овчарук О. В. Інформаційно-комунікаційна компетентність як предмет обговорення: міжнародні підходи / О. В. Овчарук // Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору: Посібник; За заг. ред. Бикова В. Ю., Овчарук О. В.; НАПН України, Ін-т інформ. технол. і засобів навч. – К.: Атіка, 2014. – С. 7-16.
27. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи / О. В. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5(13). – С. 13-18.
28. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 5-14.
29. Погорелова И. Г. Компетентностный подход в современном медицинском образовании / И. Г. Погорелова, А. Н. Калягина, Е. В. Жукова // Сибирский медицинский журнал. – 2008. – № 2. – С. 106-109.
30. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 15-24.
31. Про вищу освіту: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14
32. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.
33. Рева Т. Теоретичні концепти компетентнісного підходу у фармацевтичній освіті / Т. Рева // Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: Педагогічні науки). – 2016. – № 1-2(46-47). – С. 127-131.
34. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация / Г. К. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-144.
35. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста / Ю. Г. Татур // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20-26.
36. Філоненко М. М. Методика викладання у вищій медичній школі на засадах компетентнісного підходу / М. М. Філоненко. – К.: ЦУЛ, 2016. – 88 с.
37. Фрумин И. Д. Компетентностный поход как естественный этап обновления содержания образования / И. Д. Фрумин // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление: Материалы 9-й научно-практической конференции. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2003. – С. 33-57.
38. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Ученик в обновляющейся школе: сб. науч. тр. / под ред. Ю. И. Дика, А. В. Хуторского. – М.: ИОСО РАО, 2002. – С. 135-157.
39. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – Режим доступа: http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm
40. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30-34.
41. Albanese M. A. Defining charactaristics of educational competencies / M. A. Albanese, G. Mejicano, P. Mullan, P. Kokotailo, L. Gruppen // Medical Education. – 2008. – No. 42(3). – P. 248-255.
42. Bhatti N. I. Competency in surgical residency training: defining and raising the bar / N. I. Bhatti, C. W. Cummings // Academic Medicine. – 2007. – No. 82(6). – P. 569-573.
43. Bordage G. Making a difference in curriculum reform and decision-making processes / G. Bordage, I. Harris // Medical Education. – 2011. – No. 45(1). – P. 87-94.
44. Calhoun J. G. Toward an understanding of competency identification and assessment in health care management / J. G. Calhoun, P. L. Davidson, M. E. Sinioris, E. T. Vincent, J. R. Grffith // Quality Managemant in Health Care. – 2002. – No. 11(1). – P. 14-38.
45. Carraccio C. Shifting paradigms: from Flexner to competencies / C. Carraccio, S. D. Wolfsthal, R. Englander, K. Ferentz, C. Martin // Academic Medicine. – 2002. – No. 77(5). – P. 361-367.
46. Epstein R. M. Defining and assessing professional competence / R. M. Epstein, E. M. Hundert // JAMA. – 2002. – No. 287(2). – P. 226-235.

47. Fernandez N. Varying conceptions of competence: an analysis of how health sciences educators define competence / N. Fernandez, V. Dory, L. G. Ste-Marie, M. Chaput, B. Charlin, A. Boucher // Medical Education. – 2012. – No. 46(2). – P. 357-365.
48. Harden R. M. AMEE Guide No 14: Outcome-based education: Part 5-From competency to meta-competency: a model for the specification of learning outcomes / R. M. Harden, J. R. Crosby, M. H. Davis, M. Friedman // Medical Teacher. – 1999. – No. 21(6). – P. 546-552. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1080/01421599978951
49. Jolly B. Shining light on competence / B. Jolly // Medical Education. – 2012. – No. 46(4). – P. 346-348.
50. Whitcomb M. Competency-based graduate medical education? Of course! But how should competency be assessed? / M. Whitcomb // Academic Medicine. – 2002. – No. 77(5). – P. 359-360.
51. Wright C. A. Defining fitness to practise in Australian radiation therapy: a focus group study / C. A. Wright, B. Jolly, M. E. Schneider-Kolsky, M. A. Baird // Radiography. – 2011. – No. 17(1). – P. 6-13.

Добровольская А.М.
Ивано-Франковский национальный медицинский университет

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В СОВРЕМЕННОМ ВЫСШЕМ МЕДИЦИНСКОМ И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация
В статье акцентировано внимание на понятии «подход». Обозначены и охарактеризованы факторы, которые обуславливают актуальность внедрения компетентностного подхода в высшее медицинское и фармацевтическое образование. Охарактеризованы главные аспекты компетентностного подхода в высшем медицинском и фармацевтическом образовании за рубежом. Обозначены уровни освоения в медицинском образовании. Проанализированы трактовки понятий «компетентность» и «компетенция» как образовательных конструктов компетентностного подхода. Охарактеризованы понятия «компетентность» и «компетенция» относительно их использования в высшем медицинском и фармацевтическом образовании. Получен вывод о направленности компетентностного подхода в высшем медицинском и фармацевтическом образовании, а также о его базовых теоретических концептах.
Ключевые слова: аспекты, компетентностный подход, компетентность, компетенция, подход, уровни освоения, факторы.

Dobrovolska A.M.
Ivano-Frankivsk National Medical University

COMPETENCE APPROACH IN THE MODERN HIGHER MEDICAL AND PHARMACEUTICAL EDUCATION

Summary
In the article, attention has been focused on the concept «approach». We have mentioned and characterized the factors, which determine the relevance of implementation of competence approach into higher medical and pharmaceutical education. The main aspects of the competence approach in higher medical and pharmaceutical education abroad have been characterized. The levels of development in medical education have been mentioned. We have analyzed the interpretation of the concepts of «competence» and «competency» as educational constructs of the competence approach. The concepts of «competence» and «competency» with regard to their use in higher medical and pharmaceutical education have been characterized. The conclusion on the direction of the competence approach in higher medical and pharmaceutical education, as well as on its basic theoretical concepts has been obtained.
Keywords: aspects, competence approach, competence, competency, approach, levels of development, factors.

УДК 378.14

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗВІТНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІНЖЕНЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Доценко Н.А.
Миколаївський національний аграрний університет

У статті представлена методика проведення звітної конференції в результаті проходження практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей. З'ясовано потреби здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей при вивченні загальнотехнічних дисциплін. Обґрунтовано необхідність проведення підсумків навчальної практики у вигляді конференції з метою розвитку різнопланових знань та вмінь майбутніх інженерів. Виявлено якісні засоби навчання та наголошено на важливості залучення здобувачів вищої освіти до наукової діяльності, починаючи з перших курсів навчання. Визначено сучасні технології навчання, які розширюють можливість набуття технологічних та комунікативних компетенцій та аналітичних здібностей.

Ключові слова: навчальна практика, звітна конференція, дистанційна конференція, сучасні технології навчання, наукова діяльність.

Постановка проблеми. Навчальна практика є практичним втіленням початкових самостійних надбань здобувачів вищої освіти. Метою навчальної практики є закріплення теоретичних знань з фахових предметів. У сучасних умовах для фахівця набуває особливого значення самостійність і творчий підхід до розв'язання практичних завдань. Цій меті цілком підпорядкований навчальний процес, який забезпечує оптимальне поєднання теоретичного матеріалу, напрацьованого під час лекцій, з активними формами практичних та лабораторних занять, а також його закріплення під час навчальної практики. Такий підхід дає змогу здобувачам вищої освіти краще ознайомитися зі сферою своєї майбутньої фахової діяльності, застосувати отримані теоретичні знання у практичній роботі, розвиває самостійність і відповідальність.

Актуальним аспектом є звітування здобувачів вищої освіти про результати напрацювань в рамках практики. Щоб допомогти підкреслити практичні здобутки майбутніх інженерів потрібно удосконалювати підходи до практичних звітів.

Звіт має містити відомості про виконання здобувачем вищої освіти усіх розділів програми практики та індивідуального завдання. У звіті повинні бути відображені результати практичної діяльності з відповідними висновками і пропозиціями, що засвідчує вміння здобувача вищої освіти аналізувати і оцінювати роботу. Найбільш оригінальні рішення можуть бути подані у формі раціоналізаторських пропозицій, а також як виступи на науково-практичних конференціях в університеті або поза його межами.

З метою узагальнення набутих знань, умінь та навичок, доцільно проводити звітні конференції щодо отримання практичних результатів. Необхідний спеціалізований підхід, що враховує специфіку викладання дисциплін інженерного напрямку та особливості звітування здобувачів вищої освіти в рамках технологічного процесу. Підготовка тез доповідей та презентацій з подальшим обговоренням проблемних питань підвищує рівень засвоюваності підсумків, отриманих здобувачами вищої освіти під час проходження практики.

Це спрямовує саморозвиток та самостійність учасників конференції як майбутніх інженерів та науковців. Тому доцільною є розробка методики проведення звітної конференції в результаті проходження практики для підвищення наукового та технічного рівня здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях українських та зарубіжних авторів проведено дослідження ефективності узагальнення знань та навичок отриманих під час навчальної практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей. Український вчений В.М. Кухаренко, один із перших дослідників дистанційного навчання в Україні, в своїх дистанційних курсах наводить широкий вибір інструментів для виконання персоналізованих завдань [1, с. 98]. Професор В.Ю. Биков вважає за доцільне залучення здобувача вищої освіти до систематичну навчальну діяльність під безпосереднім керівництвом викладача в межах єдиного освітнього простору та пропонує використовувати інтерактивний електронний контент [2, с. 122].

Упровадження сучасних технологій навчання в освітній процес розглядали В. Котов, О. Пєхота, Л. Тарасенко. Проблему використання інноваційних методів навчання розглядали О. Арламов, О. Зінченко, Л. Новікова, О. Самойленко та ін. У працях зазначених авторів значна увага приділяється теоретичному аспекту розроблення інноваційних технологій у вищій школі та визначення їх ефективності в умовах інформатизації суспільства та суспільства економіки знань [3, 4].

Дослідник І.В. Бацуровська пропонує методику навчання майбутніх фахівців інженерних спеціальностей, за допомогою використання мережевих комунікаційних технологій та відео лекцій [5, 6].

У своїх працях В.Ю. Стрельніков та І.Г. Брітченко концепції базисного навчального плану, що враховує очні та асинхронні форми навчання з використанням телекомунікацій, а також проектування та створення типології дистанційних конференцій та олімпіад [7].

Але питання щодо методики проведення звітних конференцій в результаті проходження практики здобувачами вищої освіти інженерних

спеціальностей не було предметом спеціального дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даному дослідженні порушено питання ефективності узагальнення знань та навичок отриманих під час навчальної практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей у вигляді проведення науково-практичної конференції. Запропоновано звіт з навчальної практики для здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей проводити у формі науково-практичної конференції. Проведено аналіз потреб здобувачів вищої освіти при вивченні дисциплін інженерного спрямування за допомогою анкетування та надано рекомендації щодо формування методичного насичення навчальних практик інженерного спрямування.

Мета статті. Метою є дослідження ефективності узагальнення знань та навичок отриманих під час навчальної практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей у вигляді проведення науково-практичної конференції та розроблення методики проведення звітної конференції в результаті проходження практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання:

– провести аналіз потреб здобувачів вищої освіти при проходженні навчальних практик та виконання звіту з практики у формі конференції;

– згідно до визначених потреб здобувачів вищої освіти запропонувати методику моделювання звіту з навчальної практики у вигляді наукової конференції для здобувачів вищої освіти інженерного спрямування.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження ефективності узагальнення знань та навичок отриманих під час навчальної практики здобувачами вищої освіти інженерних спеціальностей у якості підсумку була проведена звітна конференція, за напрямком «Сучасні технології інженерної та комп'ютерної графіки». Здобувачі вищої освіти спеціальності «Біотехнологія» протягом двох тижнів навчальної практики з дисципліни «Інженерна та комп'ютерна графіка» опановували масштабування креслення, технології креслення двохвимірних та трьохвимірних зображень, основні можливості програм для виконання креслень. У якості звіту з практики виконали відео записи виступів та підготували тексти доповідей, презентації та звітну документацію.

Здобувачам вищої освіти був запропонований наступний алгоритм роботи (рис. 1): зі списку тем доповідей, запропонованих викладачем вибиралась одна на власний розсуд і згідно до неї готувались тези об'ємом до двох повних сторінок. Для доповіді оформлювалась презентація та відеозапис виступу, а також проводилось обговорення проблемних питань. Вище зазначені аспекти надали можливість здобувачам вищої освіти отримати не тільки практичні навички з виконання креслень згідно до напрямку практики, але й навчитися підсумовувати свої знання, отримувати досвід участі у конференціях, аналізувати доповіді, як власні, так і одногрупників.

Тези доповідей включали в себе: тему, анотацію, ключові слова, вступ, виклад основного матеріалу, де елементи даної теми використовувались під час опанування AutoCAD, висновок, в якому необхідно було вказати, що нового для себе відкрив здобувач вищої освіти.

Рис. 1. Алгоритм підготовки до конференції

Джерело: розроблено автором

Для роботи конференції були запропоновані наступні структурні теми:

· Вибір формату в залежності від мети виконання креслення

· Масштабування креслення: цілі та засоби

· Переваги та недоліки середовища AutoCAD в порівнянні з іншими середовищами з точки зору здобувача вищої освіти інженерних спеціальностей»

· Проставлення розмірів: типи та виконання за допомогою AutoCAD»

· Шрифти. Заповнення основного напису. Стандарти ЄСКД в системі AutoCAD

· «Креслення двовимірних деталей та використання інструментів AutoCAD»

· Зміна параметрів друку креслення

· Налаштування зовнішнього виду системи AutoCAD

· Перехід від двовимірного зображення до трьохвимірного

· Використання відеоуроків та методичних рекомендацій: переваги та недоліки з точки зору здобувача вищої освіти інженерних спеціальностей.

Проаналізуємо результати проведення конференції, які ми отримали в процесі обговорень та анкетування здобувачів вищої освіти. З приводу доцільності виконання звіту з навчальної практики у вигляді конференції майже 95% опитаних відзначили це як позитивний і корисний досвід, 5% – вважають це недоцільним так як не мають належних навичок під час роботи з комп'ютером. Актуальність виконання звіту з навчальної практики у вигляді проведення конференції підтверджено. Цей факт надає можливість стверджувати, що майбутні інженери потребують виконання звіту з навчальної практики у вигляді проведення конференції.

Щодо типів завдань, що сподобались найбільше здобувачам вищої освіти отримані наступні результати (рис. 2).

В ході опитування здобувачам вищої освіти пропонувалось виділити завдання, які виявились найлегшими для них. Під час ознайомлення з теоретичним матеріалом у 70% здобувачів вищої освіти виникли складноці, в той час як вже приступивши безпосередньо до креслення, лише 30% опитуваних відмітили трудноці. В той час як підготовка тез та презентацій, запис відео були відзначені позитивними відгуками. Проведення безпосередньо самої конференції також відзначено позитивним, не дивлячись на складноці, що виникли.

Більшість здобувачів вищої освіти відзначили користь підготовки презентації та запису відеозвернення (по 85% та 80% відповідно), а користь підготовки тез та обговорення питань на конференції відмітили по 75% здобувачів вищої

освіти. Під час опитування виявлено, що виникли труднощі на початку роботи з системою, зокрема з вибором формату, масштабу, шрифтів, кресленням основного напису, кресленням деталі, проставленням розмірів – кожна з цих тем потребувала додаткового розгляду лише у 10% респондентів.

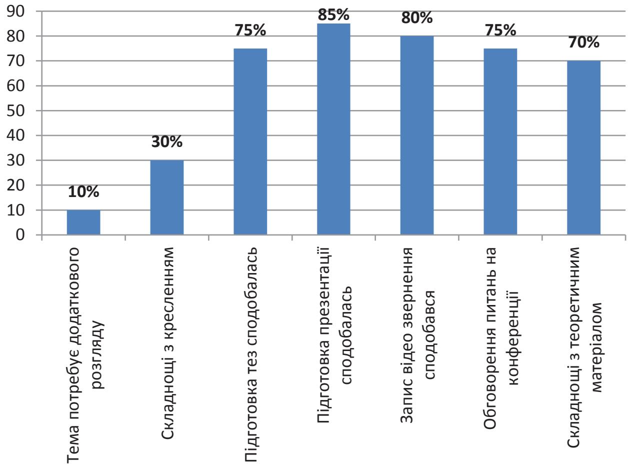

Рис. 2. Типи завдань, що найбільше сподобались здобувачам вищої освіти інженерних спеціальностей

Джерело: розроблено автором

Стосовно матеріалів, які були запропоновані на допомогу здобувачам вищої освіти для підготовки до конференції є найбільш простими та зрозумілими для них (рис. 3) представлені відео лекції, методичні рекомендації в електронному вигляді та інтерактивні підручники і презентації. В ході аналізу навчальних матеріалів визначено, що 45% опитуваних визначають найбільш ефективними відеолекції та 35% – презентації, в той час як електронні підручники та методичні рекомендації визначили відповідно 5 та 15% опитуваних.

Отримані результати пояснюються тим, що виконання звіту з практики у вигляді конференції є актуальним. Розробка текстових доповідей надає можливість аналізувати набуті знання, уміння та навички, формувати кінцеві результати. Формування презентацій доповідей надає можливість логічно мислити, обирати найактуальнішу інформацію та презентувати її.

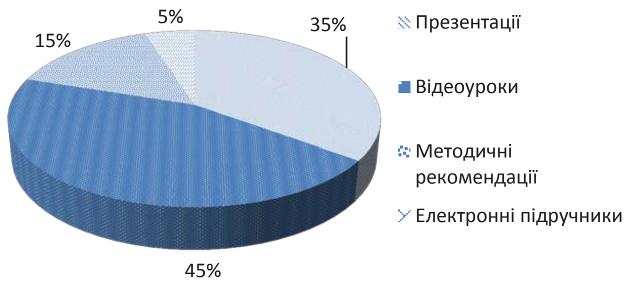

Рис. 3. Статистика актуальності навчальних матеріалів для здобувачів вищої освіти до підготовки до участі у звітній конференції

Джерело: розроблено автором

Відеозвіт наближує здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей врахувати при звіті можливості сучасних технологій. Уміння робити усну доповідь, яку супроводжує презентація, надає можливість майбутнім інженерам набути комунікативну компетенцію за визначеною інженерною спеціальністю.

Висновки і пропозиції. Аналіз потреб студентів інженерних спеціальностей під час проходження навчальної практики дав змогу виявити якісні засоби навчання та наголосити на важливості залучення здобувачів вищої освіти до наукової діяльності, починаючи з перших курсів навчання. Сучасні технології навчання розширюють можливість набуття технологічних та комунікативних компетенцій та аналітичних здібностей.

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Відкрите навчальне середовище та сучасні мережні інструменти систем відкритої освіти // Інформаційні технології і засоби навчання: зб. наук. праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Ін-т засобів навчання АПН України. – К.: Атіка, 2005. – 272 с.
2. Технологія розробки дистанційного курсу: Навчальний посібник [Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротинко Н. Г., Рибалко О. В.]; за ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
3. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навчальний посібник / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко; за ред. Р. С. Гуревича. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – 348 с.
4. Самойленко О. О. Використання веб-порталу у педагогічній освіті / О. О. Самойленко // Зб. резюме доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві» / НАПН України, Ун-т менедж. освіти, КВНЗ «Херсон. акад. неперерв. освіти» Херсон. обл. ради; за ред. В. В. Олійника. – К., 2011. – С. 100.
5. Бацуровська І. В. Масові відкриті дистанційні курси: інноваційна тенденція в освіті / І. В. Бацуровська. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць. – 2015. – С. 31-34.
6. Бацуровська І. В. Освітньо-наукова підготовка магістрів в умовах масових відкритих дистанційних курсів [Текст] / І. В. Бацуровська. – М.: Миколаїв, 2016. – 526 с.
7. Стрельніков В. Ю., Брітченко І. Г. Сучасні технології навчання у вищій школі: модульний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації. // В. Ю. Стрельніков, І. Г. Брітченко – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 309 с. – http://dspace.uzhnu.edu.ua:8080/jspui/handle/lib/1482

Доценко Н.А.
Николаевский национальный аграрный университет

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ОТЧЕТНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРОХОЖДЕНИЯ ПРАКТИКИ СОИСКАТЕЛЯМИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация
В статье представлена методика проведения отчетной конференции в результате прохождения практики соискателями высшего образования инженерных специальностей. Выяснено потребности соискателей высшего образования инженерных специальностей при изучении общетехнических дисциплин. Обоснована необходимость проведения итогов учебной практики в виде конференции с целью развития разноплановых знаний и умений будущих инженеров. Выявлено качественные средства обучения и отмечена важность привлечения соискателей высшего образования к научной деятельности, начиная с первых курсов обучения. Определены современные технологии обучения, которые расширяют возможность приобретения технологических и коммуникативных компетенций и аналитических способностей.
Ключевые слова: учебная практика, отчетная конференция, дистанционная конференция, современные технологии обучения, научная деятельность.

Dotsenko N.A.
Mykolaiv National Agrarian University

CONFERENCE HOLDING METHODOLOGY AS A RESULT OF PASSING A PRACTICE BY APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION IN ENGINEERING SPECIALITIES

Summary
The article presents the methodology of conducting a conference as a result of passing the practice by applicants of higher education in engineering specialties. There are determined the needs of higher education applicants of engineering specialties in the study of general technical disciplines. There is the necessity of conducting of the results of educational practice in the form of a conference in order to develop diversified knowledge and skills of future engineers. The qualitative means of teaching have been revealed and the importance of attracting higher education graduates to scientific activity, starting with the first courses, is emphasized. The modern technologies of training are defined and it is expanded the possibility of acquiring technological and communicative competences and analytical abilities.
Keywords: educational practice, reporting conference, distance conference, modern technologies of teaching, scientific activity.

УДК 005-057.212:377.1

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО МЕНЕДЖЕРА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Думишинець О.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Дана стаття зосереджена на вивченні роботи керівників професійних коледжів, сутності та змісту гуманістичного підходу управління новим форматом професійно-технічних навчальних закладів. Досліджено особливу роль взаємодії керівника з педагогічним колективом, керівник якого має бути професійно-компетентним фахівцем у галузі управління ПТНЗ, зорієнтованим на компетентнісний підхід у роботі, носієм іміджу навчального закладу, здатного забезпечити його конкурентоздатність у системі надання освітніх послуг.
Ключові слова: управління, менеджер освіти, професійний коледж, професійна освіта.

Постановка проблеми. Сьогодні все більше в суспільстві набуває усвідомлення того, що від якості освіти залежить економічний добробут держави. Щороку тривають дискусії, якій бути освіті, яких навичок не вистачає молодому поколінню, які тенденції будуть актуальними на освітньому ринку. Ринок праці потребує фахівців, які вміють критично мислити, досягати цілей, працювати в команді, творчо розвиватися й бути конкурентоспроможними [4].

Суспільство знань, що швидко розвивається потребує активного розвитку неперервної освіти. Організація якої має бути гнучкою, швидко реагувати на зміни у навколишньому середовищі, а також на мінливі вимоги ринку праці. Враховуючи дані вимоги і тенденції потребує модернізації система управління вітчизняною професійною освітою і навчанням. Пошук нових управлінських рішень щодо створення ефективної інфраструктури безперервної освіти є нагальним завданням розвитку освітніх систем всіх країн світу у відповідь на виклики глобалізації [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних науковців неодноразово поставали різні аспекти, проблеми управління професійно-технічним навчальним закладом. Проте у статті виокремлюються два напрямки, від яких залежить розвиток професійно-технічної освіти, відповідність її сучасним світовим і вітчизняним тенденціям. Перший – управління розвитком ПТНЗ: Н.Г. Ничкало [14], С.М. Ніколаєнко [16], В.О. Радкевич [20], В.І. Ковальчук [4, 11, 12, 10], Л.М. Сергєєва [22], Т.Є. Рожнова [21]; другий – розвиток професійної компетентності керівника ПТНЗ: В.І. Ковальчук [5, 6, 7, 8, 9], В.В. Олійник [19].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що дана проблема є дуже актуальною, але враховуючи зміни в системі ПТО перед менеджером освіти постають нові завдання та виклики до управління новоствореними «професійними коледжами» які мають змінити відношення до системи ПТО в цілому та її підняття серед майбутніх учнів та вихованців враховуючи існуючу у нас систему багаторівневої освіти.

Метою статті є розкриття можливостей та потенціалу який відкривається перед новим менеджером освіти та його правильне застосування в управління професійним коледжем.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні створено нормативно-правове підґрунтя професійно-технічної освіти. Зокрема, прийнято закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про інноваційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», указ Президента України «Про основні напрямки реформування професійно-технічної освіти в Україні», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про професійно-технічний навчальний заклад», «Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту», «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті тощо.

Проте динамічний розвиток ринкових процесів як у виробничій, так і в освітній сфері, визначає потребу перегляду методичних та практичних аспектів управління закладами ПТО України у сучасних умовах [13].

В своїй праці С. Ніколаєнко системно аналізує діяльність професійно-технічних навчальних закладів України за умов переходу від кризи до стабільного розвитку українського суспільства та реформування управлінської системи. В праці окреслено шляхи розвитку професійно-технічної освіти в аспекті забезпечення державної економіки висококваліфікованими робітничими кадрами. Особливу увагу звертає увагу на особливості впровадження інноваційних педагогічних і виробничих технологій у навчальний процес, а також потреби ринку праці та демографічні проблеми в державі [17].

Враховуючи зміни у новому законодавстві про освіту, а саме у Законі України «Про Освіту», що прийнятий 05 вересня 2017 року сьогодні перед керівниками ПТНЗ постають нові завдання й вимоги [13]. Серед них: уміння аналізувати великий обсяг фактичного матеріалу, прогнозувати розвиток педагогічної системи ПТНЗ, приймати рішення та організовувати їх виконання, узагальнювати тенденції, оцінювати результати. Сучасний керівник ПТНЗ не має бути пасивним виконавцем формальних інструкцій і вказівок. Насамперед, це людина, яка досконало володіє освітнім менеджментом, має прогресивні погляди, глибоке аналітичне й перспективне мислення, розуміє інноватику як важливий напрям у педагогічній науці. Значення набувають уміння впровадити у ввіреному йому закладі методику ділової активності,

яка допоможе учням витримувати вимоги гнучкої кон'юнктури ринку, розвивати навички і здібності, створити сприятливе середовище для максимальної реалізації природного потенціалу кожного учня, розвивати здатність молодих людей до організації власного бізнесу [2].

Вітчизняні вчені єдині в тому, що нова парадигма соціального управління, яка формується в Україні з урахуванням передового досвіду сучасного міжнародного менеджменту, забезпечить ефективність її економічного і соціального розвитку за дотримання двох головних умов. По-перше, у ній потрібно врахувати особливості попереднього розвитку та сучасного стану національної економіки, менталітет і поведінкові характеристики населення, тривалість періоду перетворень та інші специфічні фактори й умови, що зумовлюють специфічні особливості становлення нашої держави. По-друге, в основу нової парадигми соціального управління слід покласти принципи і механізми, що панують у менеджменті країн з ринковою економікою. Саме це дасть змогу інтегрувати вітчизняне народне господарство у світову економічну систему, посісти в ній гідне місце.

Як зазначає В. Ковальчук професія керівника навчального закладу в системі «людина-людина», перетворює спілкування з фактора, що супроводжує діяльність, в професійно значущу категорію. Керівник – не просто «старший педагог», він наділений функцією керування, адміністративними повноваженнями. В ідеальному варіанті він у педагогічному колективі стає одночасно й «лідером» і «менеджером» [10].

Сучасний підхід до визначення вимог до керівника професійного коледжу, знаходимо в дослідженні Т. Герасимик-Чернова. Авторка зазначає, що це новий менеджер освіти, який управляє педагогічною системою закладу, її розвитком, організовує і стимулює професійну діяльність підлеглих, вивчає попит на освітні послуги, забезпечує їхню якість. Розвиток ПТНЗ і зокрема мережі професійних коледжів – це необхідність розв'язання щоденних проблем. Ситуації, що виникають несподівано, проявляються гостро і не дають часу на осмислення, потребують своєчасного розв'язання. Зволікання може привести до кризи, а може й до закриття навчального закладу. У сучасному управлінні особлива роль належить передбаченню, прогнозуванню, яке і здійснюється на основі інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) з використанням методів аналітико-синтетичної переробки інформації, наукової обробки документів як сукупності процесів аналізу та синтезу [1].

Керівник освітнього закладу відіграє в цьому процесі ключову роль. Він знаходиться в центрі соціально-економічних і педагогічних перетворень, координує, спрямовує працю педагогів, адже від його економічної грамотності, ініціативності, уміння приймати самостійні рішення стратегічного і тактичного характеру залежить ступінь успішної роботи закладу в цілому. Відповідно рівень якості освіти випускників професійно-технічного навчального закладу здебільшого залежить від компетентності керівника, який його очолює.

Новий менеджер освіти повинен уміти співпрацювати, а це означає, що слід змінювати стиль роботи, формувати нову управлінську культуру. Цей процес неможливий без внутрішніх змін і постійного самовдосконалення у професійній сфері. Формування нової управлінської культури керівника починається, насамперед, зі здатності мобільних змін у його особистості, оскільки безпосередньо управлінська компетентність керівника ПТНЗ розвивається і проявляється у процесі конкретної управлінської діяльності, а не абстрактної [15].

Варто зважати на той факт, що система управлінської компетентності керівника професійно-технічного навчального закладу формується поетапно:

– аналітично-інноваційний етап передбачає, що керівник усвідомлює актуальність перспектив навчального закладу й аналізує власний професійний досвід із метою забезпечення управління процесом реалізації перспективних завдань;

– професійно-практичний етап полягає у критичному осмисленні управлінської діяльності керівника навчального закладу, відбувається пошук нових можливостей у професійній діяльності завдяки формуванню системи професійної компетентності;

– ціннісно-результативний етап дає можливість керівникові здійснити аналіз результативності компетентнісного підходу в системі управління ПТНЗ, тим самим регулюючи рівень підвищення змістовності компетенцій.

Керівництво професійно-технічним навчальним закладом має враховувати мету інноваційних механізмів розвитку ПТО, а саме:

- створення творчої атмосфери в ПТНЗ;
- культивування інтересу педагогічних працівників до ініціатив та нововведень;
- ініціювання пошукових освітніх систем і механізмів;
- інтеграцію перспективних нововведень у реально діючі пошукові та експериментальні освітні системи;
- створення соціокультурних умов для впровадження і дії різноманітних, доцільних у практиці ПТНЗ нововведень.

Керівник сучасного навчального закладу повинен володіти певними вміннями, що дозволять виконувати ті або інші професійні функції і соціальні ролі. Для здійснення управлінських інновацій керівник професійно-технічного навчального закладу повинен бути творчою особистістю, вмотивованою на управлінську діяльність, професійно обізнаним з основними навчально-виховними теоріями. Для успішного управління варто мати на увазі, що це – специфічна діяльність, яка висуває до людини специфічні вимоги. І тут є чимале поле для наукової діяльності, оскільки дослідники ще не прийшли до єдиної моделі керівника ПТНЗ з суттєвою інноваційною складовою в діяльності. Так само існують розбіжності в поглядах науковців на функції такого керівника

Висновки. На зміну традиційному управлінню навчальними закладами приходить освітній менеджмент, коли об'єкт управління набуває якостей суб'єкта ринкових, комерційних, соціально-економічних відносин, а конкурентна боротьба серед національних освітніх систем та загальне реформування навчальних закладів вимагає нової системи управління як освітнім процесом, так і навчальним закладом.

Список літератури:

1. Герасимик-Чернова Т. Управління ПТНЗ в сучасних ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Герасимик-Чернова Тетяна, 2016. Загальна характеристика принципів і функцій педагогічного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/18800413/pedagogika/zagalna_harakteristika_printsipiv_funktsiy_pedagogichnogo_menedzhmentu
2. Загальна характеристика принципів і функцій педагогічного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://studopedia.su/5_32853_zagalna-harakteristika-printsipiv-i-funktsiy-pedagogichnogo-menedzhmentu.html
3. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: mon.gov.ua/content/Діяльність/.../14-zakonoproekt-pro-osvitu- (2).docx
4. Ковальчук В. І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці / Василь Іванович Ковальчук // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2016 року / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: В-во «Міленіум», 2016. – С. 22-24.
5. Ковальчук В. Роль професійно-комунікативної компетенції в діяльності директора ПТНЗ // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – № 1. – С. 122-133.
6. Ковальчук В. Формування професіоналізму керівника ПТНЗ // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Вип. 424. – Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2008. – 208 с. – С. 61-82.
7. Ковальчук В. І. Підвищення кваліфікації керівників професійних навчальних закладів: інноваційні підходи // Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір. Збірник наукових праць. – Київ-Хмельницький, 2008. – С. 482-493.
8. Ковальчук В. І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Вип. 11 / голов. ред. В. В. Олійник. – К.: Геопринт,2009. – Ч. 1. – С. 101-111.
9. Ковальчук В. І. Забезпечення компетентнісного підходу у підвищенні кваліфікації керівників ПТНЗ // Імідж сучасного педагога. – Науково-практичний. Освітньо-популярний часопис. – № 8-9(97-98). – Полтава, 2009. – С. 91-95.
10. Ковальчук В. І. Проблеми вдосконалення професійної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів у педагогічній теорії й практиці // Вища освіта України. Тематичний випуск Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Додаток 3 том ІІІ (10) – Київ, 2008. – С. 203-219.
11. Ковальчук В. І. Розробка стратегії розвитку ПТНЗ // Розвиток післядипломної педагогічної освіти в умовах інтеграції / Матеріали щорічної звітної всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю АПН України. – Донецьк, 2007. – С. 281-286.
12. Ковальчук В. І. Стратегія управління професійно-технічним навчальним закладом // Педагогіка і психологія професійної освіти. Збірник наукових праць. – Львів, 2006. – № 6. – С. 199-204.
13. Ковальчук В. І. Управління розвитком професійного навчального закладу: конспект лекцій з курсу підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів освіти / В. І. Ковальчук. – К.: Абрис Принт, 2007. – 59 с.
14. Ничкало Н. Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи / Н. Г. Ничкало // Наук. вісник Миколаїв. держ. Ун-ту. Педагогічні науки: зб. наук. пр. – Миколаїв, 2008. – Вип. 20, т. 1. – С. 8-19.
15. Ніжнік Н. О. Інновації в управлінні навчальним закладом / Надія Олександрівна Ніжнік // «Сучасна освіта в Україні – 2012» / Надія Олександрівна Ніжнік. – Славута, 2012. – С. 5-15.
16. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України: монографія / Станіслав Миколайович Ніколаєнко. – К.: Нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.
17. Ніколаєнко С. М. Інноваційний розвиток професійно-технічної освіти в Україні / С. М. Ніколаєнко. – К.: Книга, 2007. – 232 с.
18. Особливості діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу в умовах ризиків [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурса: http://istoriya.soippo.edu.ua/index.php
19. Підвищення кваліфікації керівних кадрів професійно-технічних навчальних закладів за дистанційною формою навчання: навч. посіб. / [В. В. Олійник, В. Ю. Биков, В. О. Гравіт та ін.] – 2010. – 235 с.
20. Радкевич В. О. Теоретичні та методичні засади розвитку професійної освіти і навчання: результати, проблеми, перспективи / Валентина Радкевич // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. праць: Вип. 11 / Інст-т проф.-тех. освіти НАПН України; [ред. кол.: В. О. Радкевич (голова) та ін.]. – К.: «Міленіум», 2016. – С. 5-22.
21. Рожнова Т. Є. Управління професійно-технічним навчальним закладом на засадах інноваційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.: спец. 13.00.06 «теорія та методика управління освітою» / Рожнова Тетяна Євгеніївна – Київ, 2012. – 42 с.
22. Сергеева Л. М. Управління розвитком професійно-технічного навчального закладу: теорія і методика: Монографія / за наук. ред. В. В. Олійника. – К. – Херсон: Айлант, 2013. – 452 с.

Думишинец А.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К МЕНЕДЖЕРУ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Данная статья сосредоточена на изучении работы руководителей профессиональных колледжей, сущности и содержания гуманистического подхода управления новым форматом профессионально технических учебных заведений. Исследована особенная роль взаимодействия руководителя с педагогическим коллективом, руководитель которого должен быть профессионально компетентным специалистом в отрасли управления ПТНЗ, сориентированным на компетентнесной подход в работе, носителем имиджа учебного заведения, способного обеспечить его конкурентоспособность в системе предоставления образовательных услуг.
Ключевые слова: управление, менеджер образования, профессиональный колледж, профессиональное образование.

Dumushunets O.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MODERN REQUIREMENTS TO THE MANAGER OF VOCATIONAL EDUCATION

Summary
This article focuses on the study of the work of heads of professional colleges, entities content of humanistic management approach the new format of vocational training institutions. Investigated the special role of interaction of the head with the teaching staff, the head of which shall be professionally qualified in management industry PTS, competentness-oriented approach to work, the bearer of the image of the institution able to ensure its competitiveness in the system of educational services.
Keywords: management, manager, education, professional College, professional education.

УДК 348.4

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AS A WAY OF IMPROVING THE METHODS OF DISCIPLINES LEARNING

Zhuravskaya N.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The essence of information technology (IT), the trends and after-effects of their application in the educational process are studied. A strategically important task is the preparation of highly professional staff, capable to develop new information technologies and effectively use them in their professional activities. Informatization of education is a key condition for training specialists. The article deals with the results of scientific researches in a field of IT application to the education of Western European countries. The state and trends of development of information technologies in Ukraine are highlighted.
Keywords: information technologies, methodology, education, strategy, improvement.

Problem statement. In education informatization opens up the access to the world information resources; reduces the dependence of teaching and learning from the location of participants of a process; speeds up the globalization; promotes the improvement of the forms and content of the educational process, enhancement of the efficiency of the material learning and the individualization of education, the integration of educational, research and production activities; greatly increases the amount of resources that students can use outside the classroom; contributes to increased motivation for learning and the development of creative thinking. Informatization of education is a key condition for the training of specialists capable being working in brand new, increasingly automated, working conditions.

Analysis of the last achievements and publications. Many scholars have researched the problems of informatization of society and education: the basic terms of the conceptual apparatus of informatization of education were developed (V. Bykov, L. Nakonechna, etc.), information and communication technologies were studied (V. Ivanov, I. Robert, etc.), the application of modern information technologies in the educational process (A. Gurzhii, N. Zhuravska, V. Kovalchuk, etc.); teacher training on the use of information technologies in the edu-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

cational process (I. Bogdanova, Ye. Polat, etc.); the possibilities of network technologies usage were investigated (L. Breskina, O. Lazarenkota, etc.).

Statement of the unsolved aspects of the problem that the article deals with: together with the positive features of informatization of education (increased role of knowledge, globalization consciousness, etc.), the feasibility to diversify the teaching methods is actively studied, which makes it possible to significantly increase the quality of education.

The aim of the study: to study the essence of information technology (IT) trends and their after-effects in the educational process; consider the results of scientific researches in a field of IT application to the education of Western European countries; highlight the state and trends of information technology development in Ukraine.

It should be noted that the main technologies of the 21st century worldwide are recognized to be the information and communication technologies based on telecommunication systems. To determine the place and the role of new technologies in the educational process one should understand the nature of a knowledge. This is a fundamentally different type of knowledge, its more dynamic and, at the same time, a new form of education, in which the boundary between scientific (research), educational, fundamental and applied knowledge disappears. The synthesis of humanities and natural sciences takes place in this situation. Its goal is not to memorize a large amount of material, but to be able quickly and easily navigate in it [5].

It should be noted, that the need for knowledge is one of the main human needs, it serves as a basis for the development of the individual centuries-long human experience. In different periods of human life the objects of his or her interest change, as well as the forms and methods of acquiring of a knowledge, but the need for knowledge as an inherent property of a man over the years gets its further development. Detailed dependence of the success of educational activity on motivation was researched by G. Klaus. He had found, that «aiming at learning and at its content has the most lasting impact on active assignment, the process ongoing and its success» [4]. On this basis, he highlighted the positive and negative motivation. Anyone who has a strong desire to learn will be taught without external coercion, receiving from his knowledge pleasure, showing perseverance, quickly mastering the necessary information, demonstrating intelligence, flexibility, imagination. At the same time, the results of the study (M. Lipkyn, N. Yakovleva) showed, that the combination of high levels of cognitive and competitive stimuluses promotes good success in a high school, while the prevalence of aversive stimuluses at a low competitive motive leads to low learning reasults [4]. Yu. Orlov concluded, that «the greatest impact on academic success provides a subconscious need combined with a high need for achievement» [4].

In the process of informatization of education they name the following aspects [5, p. 163-167]: methodological, which ensures compliance with the basic principles of the educational process to the current level of information technology by developing new educational standards; economic, which depends on the participation of a country in the information industry; technical, within which there remains an unsolved problem of insufficient processing of methodological issues in the conditions of continuous creation and implementation of a large number of software and technical developments; technological, since the technological basis of the information society is telecommunication and information technologies that provide economic growth, create conditions for the free circulation of large amounts of information and knowledge in the society, and lead to significant socio-economic transformations; methodical: the main advantages of modern information technologies should become the main support of the educational process, and the role of independent work of the student significantly changes the structure and organization of the educational process, increases the efficiency and quality of learning, activates the motivation of cognitive activity.

Recently, much attention is being paid to distance education, which is based on the idea of moving from the concept of limited physical mobility of students from country to country to the concept of mobile ideas, knowledge and learning in order to share knowledge through the exchange of educational resources through the dissemination of communication channels. According to experts, the full entry of Ukraine into the world economic community as a developed country can be achieved only through a systematic approach to solving the problems of informatization [3].

Research has established, that the development of distance education in Europe began about ten years later than in the US, and this is mainly due to the activities of the so-called «open» Universities that get financial support from their governments [2, p. 30-34]. These universities provide numerous courses on use of telecommunications, radio and computer technology. Nowadays, in each European country the distance learning systems are interconnected. We emphasize, that in Spain this form of learning is actively developing by the National University of Distance (Universidad National de Education a Distancia, UNED). Today, distance education in France is governed by three centers: 1. Corporate web-site Center for Distance Education in the University of Franche-Comté (Centre de tele-enseignement de l'Universite de Franche-Comte); 2. Corporate web-site of Open Distance Education Center of the University of Burgundy (Centre de formation ouverte et a distance de l'universite de Bourgogne); 3. Corporate web-site of the French Ministry of Education (Centre National d'enseignement a distance (CNED). In general, European systems of distance learning cover more than 30 countries, including developing ones [1, p. 39-42].

The study found, that the deputy director of education strategy in scientific research, fomation and development activities Gilbert Peskatori is responsible for the purchase by ENFA Toulouse candidates (France) of CD-Notebooks «Verhos» on didactics of professionally oriented disciplines (distance education). Note, that the methodical manual «Support for continuing education» (Appui a la prise de function Formation continue – c'est aussi l'affaire de l'EPL) ENFA Toulouse (France) includes obligatory online training [1, p. 39-42]. We

emphasize, that the professional environment of training teachers for higher agricultural education is in clarifying, the provision of advice, coordination of the conditions for interaction of a teacher with professional environment of pupils/students and others.

Different authors put different meanings in the notion of «informatization of education». B. Bykov defines it as: «Informatization of education is a set of interrelated organizational, legal, social, economic, educational and methodical, scientific, technical, production and management processes aimed to meet the information needs of computer and telecommunication (other needs relating to the introduction of methods and means of information and communication technologies (ICT)) of the participants in the educational process, as well as those who manage and provide this process (including carrying out its scientific and methodological support and development)» [3]. «This is the process of providing the education, according to I. Robert [3] – with the methodology and practice of development and optimal use of modern ICT, which are oriented at implementation of psycho-pedagogical training purposes of education». We support the thought of D. Shvets [4] who emphasizes the bringing in of new sources of information, the use of new means of managing it, changing teaching methods and controlling knowledge based on the full use of computer, communication and multimedia technology.

With the recognition of the term «e-learning» the approach to the information technology in education changes. Nowadays, education in all its forms (correspondence, evening, daytime) is carried out not only in the classroom, but also in the electronic educational environment, providing both the full engagement of students in the learning process, and the reliable control over the level of knowledge acquisition. The need for this has increased especially with the transition to the credit-module system proclaimed in the Bologna Declaration. One of the trends of information technology implementation in education strongly emphasize the representatives of Microsoft: learning should be put in the first place, and then it is advisable to think about the instruments and equipment [4].

It should be noted, that IUFM (France) organises scientific seminars and colloquia to enhance the professional competence of teachers involving third parties [1, p. 39-42]. It is worth saying, that the Institute workers participated in the Fourth International Conference of Quality Management in Education and Training Systems – «Cimqusef». Note, that the participants of the congress, after the debate, concluded that higher education worldwide is developing, and it is desirable that this thesis also refer to the training functions of education. We emphasize that in higher education more and more role is played by «as development handles» the practical skills, based on researches and innovations. The Congress invited participants to timely consider the role of higher education and research in building a skill-based society, and set up some mechanisms to achieve such a goal. To do this, they need to answer the following question: How can higher education and research help to take society's challenge to presidency skills? We emphasize, that the participants of the congress are teachers, researchers, educators, politicians, social workers, heads of educational institutions (as experts in training), who were invited to present the results of their research and ideas on the following topics: higher education between efficiency and equity; adaptation of student achievements to the characteristics of a society's abilities; globalization and international mobility – ways to manage higher education; fundamental and applied research; human resources management; relation with other constituent systems of education [1, p. 39-42].

Analysis of the results of numerous studies shows that current global trends of informatization of education are [4]:

– a combination of the classical principles of fundamental training with effective modern innovative educational models; the introduction of new tools and methods of training aimed at the use of information technology;

– creation of a system of advanced education;

– modification of the content of the teacher's work, which means a high level of appropriate training, and a creation of a high-level information infrastructure in higher educational institutions with a developed information and computer training environment;

– enlargement of mobile technologies: the speed of technology mobility is impressive; theoretically they can already provide training for everyone and at any convenient time – so now it's all about their effective implementation;

– changing the paradigm of education from «education for life» to «education throughout life»;

– axiological (value) approach, in particular – to evaluation;

– a creative approach to learning: new knowledge should be created together, and not simply «transferred» from teachers to students;

– a global approach to learning – common interests, curiosity and the desire to learn contribute to expanding the range of learners;

– global mobility: the boundaries must be open, so that people from the very early age can feel themselves as inhabitants of not a small neighborhood, even in a large city, – but the entire planet. So that on the principle of cognitive modesty of Socrates, the line of touch of the area of knowledge with the region of ignorance is constantly growing; empowerment causes desire and increases ability;

– education without borders – the creation of a single educational space: technology, creativity and a sense of global world must erase geographical barriers.

According to Microsoft, there are four key conditions that will enable students to use their own devices in the classroom: providing students with access to the Internet; help in using devices in the network; secure information environment; ensuring coordinated work of the group. The advantages of such an approach are in avoiding not only the devices purchase costs, but also the problems associated with their service. The analysis shows, that the main principles of the development of informatization of education in Ukraine should be the formation and implementation of an informational educational environment in the system of higher and postgraduate education as a single computer tools system, software, training databases, elec-

tronic educational and methodological resources, virtual educational environments and other elements that implement information processes [4].

Conclusions and perspectives. Therefore, our studies have shown that:

– the current trend in the development of education – the transition from the conservative educational system to the advanced one – it should be based on the advance formation of the information space of education and the widespread use of information technology, the creation of a powerful information infrastructure in high schools with a developed information and computer learning environment; introduction of innovative methods, means and forms of professional training of future specialists into higher education;

– with the change of the paradigm of education from «education for life» to «education throughout life», it is expedient to improve not only the content of education, but also teaching methods, in agrarian disciplines particularly, didactic approaches;

– interactivity and multimedia visibility contribute to a better presentation, and, accordingly, a better assimilation of information;

– it is especially advisable to use information technology to study processes and phenomena that are not subject to visual research.

Priority areas for the development of the problem researched is the search for ways to improve the use of information technology in education based on competence approach.

References:

1. Zhuravska N.S. The search of effective teaching technologies for professionally oriented disciplines in the EU countries / N.S. Zhuravska // Theoretical problems of culture, education and training. – 2007. – Ed. 33. – P. 39-42.
2. Zhuravska N.S. The system of training of teachers of professionally oriented disciplines in agricultural higher educational establishments of Italy / N.S. Zhuravska // Theoretical problems of culture, education and training: collection of scientific works / Kyiv National Linguistic University, Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine – 2007. – Ed. 34. – P. 30-34.
3. Kovalchuk V.I., Byrka M.F. Methodical recommendations for the course «Information technologies» in vocational schools. Profession – «Tailor», (form of training – TS) /Vasyl Kovalchuk, Marian Byrka. – TOM «Maisternia Knyhy»; 2010. – 136 p.
4. Tarnavska T.V. The role of information technologies in education. – file://C:/Users/HOME/Downloads/VchdpuP_2013_1_108_31.pdf
5. Yashchuk S.P. Quality and reliability of technical systems and technological processes as a guarantee of the implementation of legal aspects of environmental law // Improvement of quality, reliability and durability of technical systems and technological processes. – 2016: Collection of materials of the XIth International Scientific and Practical Conference: Eilat-Israel, 2013. – P. 163-167.

Журавська Н.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ШЛЯХ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІН

Анотація
Досліджено сутність інформаційних технологій (ІТ), тенденції і наслідки їх застосування в освітньому процесі. Стратегічно важливим завданням є підготовка високопрофесійних кадрів, здатних розвивати нові інформаційні технології та ефективно використовувати їх у професійній діяльності. Інформатизація освіти є ключовою умовою підготовки фахівців. У статті розглянуто результати наукових досліджень у галузі застосування ІТ в освіті країн Західної Європи. Висвітлено стан і тенденції розвитку інформаційних технологій в Україні.

Ключові слова: інформаційні технології, методика, освіта, стратегія, удосконалення.

Журавская Н.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КАК СПОСОБ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНАМ

Аннотация
Исследована сущность информационных технологий (ИТ), тенденции и последствия их применения в образовательном процессе. Стратегически важной задачей является подготовка высокопрофессиональных кадров, их способных развивать новые информационные технологии и эффективно использовать в профессиональной деятельности. Информатизация образования является ключевым условием подготовки специалистов. В статье рассмотрены результаты научных исследований в области применения ИТ в образовании стран Западной Европы. Отражено состояние и тенденции развития информационных технологий в Украине.

Ключевые слова: информационные технологии, методика, образование, стратегия, совершенствование.

УДК 378.14:373.3

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Казанжи І.В., Войтенко О.В.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядається гуманістична спрямованість майбутнього вчителя та основні аспекти підготовки майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи. Розкриваються поняття «гуманізація» та «гуманізація освітнього простору». Обґрунтовується доцільність гуманізації освітнього простору початкової школи в Україні. Здійснюється аналіз дефініції «готовність до педагогічної діяльності», визначається сутність поняття «готовність майбутніх вчителів до гуманізації». Зазначаються умови, необхідні для формування готовності майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи.
Ключові слова: гуманізація, гуманізація освітнього простору, вчитель початкової школи, підготовка майбутніх учителів, готовність до гуманізації освітнього простору початкової школи.

Вихователь, який не затискує, а визволяє, не пригнічує, а підносить, не мне, а формує, не диктує, а вчить, не вимагає, а запитує, переживає разом з дитиною багато натхненних хвилин.
Януш Корчак

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем розвитку суспільства була і залишається проблема вдосконалення освіти і виховання підростаючого покоління. Від характеру та змісту соціального замовлення, яке виконує освіта в сфері навчання та виховання людини, залежить майбутнє держави. Наше суспільство не виняток, воно сьогодні замовляє, насамперед, гуманну особистість, здатну до творчості, ініціативи, саморозвитку, самоосвіти. Актуальність зазначених завдань визначається у нормативно-правових документах, які регламентують діяльність освітянської сфери (Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту»; Державна програма «Вчитель», Концепція педагогічної освіти, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.).

Загальновідомо, що формування та розвиток гуманної дитини молодшого шкільного віку залежить від вчителя. Якщо майбутні вчителі початкових класів усвідомлюють важливість завдання формування в учнів ціннісного ставлення до навколишнього світу і самого себе, то їх знання набувають ціннісного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гуманістичної спрямованості розвитку сучасної педагогічної теорії й практики як основи нового педагогічного мислення аналізуються у працях провідних вітчизняних учених таких, як Ш.О. Амонашвілі, І.Д. Бех, А.М. Бойко, О.І. Виговська, О.І. Вишневський, І.Л. Волков, С.У. Гончаренко, Т.І. Гончарова, Н.М. Дем'яненко, І.А. Зязюн, Г.І. Іванюк, Є.М. Ільїн, Б.З. Козак, В.Г. Кремень, С.М. Лисенкова, Л.І. Макарова, Л.С. Нечепоренко, В.М. Оржеховська, Н.С. Побірченко, С. Русова, О.Я. Савченко, Г. Сковорода, С. Соловейчик, В.О. Сухомлинський, В.Ф. Шаталов, І.С. Якиманська та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування гуманізації освітнього простору початкової школи надзвичайно складна, багатогранна та недостатньо досліджена. Особливе зацікавлення викликають сьогодні питання: яким має бути гуманістичне освітнє середовище в контексті модернізації освіти та євроінтеграції, у чому сьогодні полягають зміст і функції гуманної педагогіки, якими принципами мають керуватись у своїй професійній діяльності учитель, адміністрація навчального закладу, вихователь, щоб забезпечити максимально сприятливі умови для розвитку й самореалізації кожного учня.

Отже, **мета статті** полягає в розкритті теоретичних основ і аспектів підготовки майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи. Для цього важливо вирішити такі **завдання**: з'ясувати сутність понять «гуманізація», «готовність до педагогічної діяльності», розкрити зміст гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя та визначити основні аспекти підготовки майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Гуманізація будь-якої сфери суспільного життя вимагає поширення та утвердження гуманістичних принципів, які, у свою чергу, зорієнтовані на виховання ставлення до людей, сповненого любові, турботи про людське благо, поваги до людської гідності [4, с. 266]. Виходячи з цього, сучасні дослідники пропонують під «гуманізацією освітнього простору» розуміти зміну змісту освіти, збільшення в ньому долі гуманітарних знань і цінностей загальнолюдської культури в цілому; демократизацію педагогічного спілкування, створення в кожному навчальному закладі належного морально-педагогічного клімату; звернення до мотиваційно-споживчої сфери дитини.

Проте, на думку Н. Осухової, усе назване є тільки необхідними аспектами вирішення проблеми гуманізації, а найбільш повне і глибоке розуміння сутності гуманізації освітнього простору – це «...олюднення особистості кожного педагога та кожної дитини» [7, с. 32]. Її позицію підтримує О.І. Вишневський, згідно з концепцією якого гуманізація освітнього простору початкової школи – це відродження поваги до людини, до її духовності, до морально-етичних засад життя. Він стверджує, що «суть гуманізації – у відході від культу сили, від зневаги до людини та в реабілітації загальнолюдських цінностей... У більш глибоких вимірах це означає відмову від погляду на людину як на засіб здійснення якихось глобальних абстрактних ідей і планів, як на «гвинтик» у класових процесах і перехід до трактуван-

ня її як господаря життя. Людина перестає бути «додатком» до чогось, «фактором», вона розглядається як суб'єкт власної діяльності» [8, с. 43].

Подібна думка висловлюється і в українському педагогічному словнику за редакцією С.У. Гончаренка, де гуманізація освітнього простору визначається як «процес переосмислення, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції», а гуманна освіта – як особистісно зорієнтована освіта, що проголошує особистість найвищою соціальною цінністю [6, с. 32].

Усе це дозволяє схарактеризувати гуманізацію освітнього простору як процес формування особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища на засадах взаємодії всіх учасників педагогічного процесу і визнати її вихідним принципом свободу вибору особистості.

Отже, гуманізація освітнього простору початкової школи – багатоплановий процес, що передбачає єдність загальнокультурного, соціально морального й професійного розвитку особистості і може розглядатися в теоретичному та прикладному аспектах.

У тлумачному словнику В.І. Даля поняття «готовність» трактується як «стан або властивість готового» [1, с. 388]. У психологічному словнику готовність до дії визначається як стан мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективність виконання певних дій [2, с. 21]. У «Енциклопедії освіти» готовність до діяльності розглядається як стан мобілізації психологічних та психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності [3, с. 137-138].

М. Дьяченко і Л. Кандибович вважають готовність психологічною передумовою ефективності діяльності, називають її цілеспрямованим вираженням особистості, яке включає її переконання, погляди, взаємовідносини, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, уміння, установки, налаштованість на певну поведінку.

Готовність до діяльності розглядається науковцями у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні поняття «готовність до діяльності» трактується як готовність до життєвої практики в цілому, до входження в нову сферу, до самореалізації у творчій діяльності, до перенесення знань і способів діяльності з однієї сфери в іншу, до діяльності в нових умовах, що постійно змінюються, до адекватної самооцінки. У вузькому значенні «готовність до педагогічної діяльності» – сукупність властивостей і якостей особистості учителя, що адекватно відображає структуру його педагогічної діяльності як вирішальну умову швидкої адаптації випускника вищого навчального закладу до специфічних умов педагогічної праці, як можливість до подальшого професійного вдосконалення [5, с. 94].

Готовність майбутнього вчителя до гуманізації освітнього простору початкової школи трактується вченими А. Капською, А. Линенко, О. Пєхотої як особистісне утворення, що забезпечує внутрішні мотиви діяльності, педагогічну самосвідомість, педагогічні здібності, знання, вміння та навички, здатність до інтегрування знань, професійно значущі якості особистості. Воно включає особистісну складову (педагогічної самосвідомості, інтересу до діяльності, потреби в ній, мотивів діяльності) та процесуальну (педагогічні здібності, знання про предмет і способи діяльності, навички й уміння, професійно значущі якості) і мобілізує особистість на включення у професійну діяльність [7].

Узагальнюючи підходи вчених до готовності як до результату професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, можна стверджувати, що готовність є цілісним стійким утворенням і має ряд позитивних якостей: ґрунтується на досвіді, легко актуалізується; є стійкою, не потребує постійно нового формування у зв'язку з непередбаченою педагогічною ситуацією; є динамічною, піддається розвитку і може досягати більш високих рівнів.

Підготовка майбутніх учителів у світлі гуманістичної парадигми полягає у формуванні гуманістичної спрямованості педагогічної діяльності. Під гуманістичною спрямованістю слід розуміти єдність мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, в основі якої – ставлення до людини як найвищої цінності. Вона визначає, стимулює всі види і форми взаємин учасників педагогічного процесу, зміст діяльності вчителя. Гуманістичну спрямованість майбутнього вчителя визначаємо як професійну властивість, що є основою прояву в учнів поваги до інших, відповідальності, турботи, творення добра. Безперечно, гуманістичну спрямованість зумовлюють моральні потреби, які є певним станом особистості. Вони виявляються у прагненні людини надавати допомогу іншим, співпереживати, піклуватися про певний психологічний клімат у колективі тощо. Відмітимо, що в основі гуманістичної спрямованості вчителя має бути потреба у гуманній діяльності [8, с. 44].

Важливо зазначити, що гуманізація педагогічної діяльності може бути реалізована тільки за певних психолого-педагогічних умов (за А.В. Сущенко), як от:

· створення вчителем державно-пошукового середовища, ситуацій успіху, зміна негативних емоцій приємними, розширення емоційних вражень;

· безоцінне прийняття вчителем кожної дитини, підхід до учня з оптимістичних позицій;

· врахування особистісних цілей та інтересів дитини;

· наповнення олюдненим змістом шкільних предметів;

· забезпечення фасилітації, полегшення в осмисленні навчального матеріалу, організація спільної діяльності вчителя й учнів на засадах партнерства;

· застосування інтерактивних методів і форм навчання, де оволодіння знаннями здійснюється в процесі спільного з учителем пошуку істини, зіткнення думок, поглядів, позицій, різноманітних можливих розв'язань пізнавально-моральних завдань;

· розвиток самоконтролю і самооцінки учнів, збагачення їх творчого та духовного потенціалу;

· розкриття внутрішніх мотивів самовдосконалення, оволодіння учнями засобами організації повноцінного життя, збагачення духовного змісту на кожному віковому етапі [5, с. 94-95].

Реалізація даних умов вимагає відповідної професійної підготовки з боку майбутнього вчителя. Засоби підготовки майбутніх учителів до

гуманізації освітнього простору початкової школи будуть ефективними, якщо системоутворюючим фактором змісту, форм і методів побудови навчально-виховного процесу у вищій школі стане його гуманізація.

Отже, підготовка майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи буде успішно реалізована за таких психолого-педагогічних умов: забезпечення студентам статусу суб'єкта навчальної діяльності; встановлення суб'єктно-суб'єктної гуманної взаємодії в системі «викладач-студент», «студент-учень»; стимулювання розвитку гуманістично-етичних установок та оздоровчого мислення студентів.

Гуманізація процесу підготовки студентів педагогічних факультетів передбачає створення ситуації успіху. Успіх, пережитий студентом на лекції, під час семінарів, практичних занять та педагогічної практики, може залишити незабутнє емоційне враження в душі, різко змінити у позитивний бік ставлення до майбутньої професії.

Доречним є застереження професора Ю.М. Орлова стосовно стану здоров'я вчителя, який значно гірший порівняно з іншими категоріями населення через те, що повсякденне спілкування насичене стресовими ситуаціями. Разом з тим учитель, не маючи досвіду саногенного мислення, не може опановувати психічні «вибухи», підриваючи тим самим як власне здоров'я, так і здоров'я своїх вихованців.

Безперечним є той факт, що кожен педагог має бути психотерапевтом, працюючи над таким синтезом якостей і властивостей особистості, які дають змогу уникнути порушень психічного стану. Це впевненість у собі, відсутність емоційної напруги, уміння володіти собою, наявність рішучості, впевненості, цілеспрямованості, самовладання [5]. Саме дані якості, як визначає І.А. Зязюн, характеризують психічну стійкість у професійній діяльності. Основою її виступає позитивне емоційне ставлення до себе і студентів. Позитивні емоції зумовлюють почуття радості, активізують, надають впевненості викладачеві, сприяють комфортним стосункам із колегами та студентами. На відміну від позитивних емоцій, негативні дезорганізують поведінку і діяльність, гальмують активність, викликають неврівноваженість, нерішучість та іноді призводять до агресії.

Можливими шляхами підготовки майбутніх учителів до гуманізації освітнього простору початкової школи можуть бути:

· створення позитивної мотивації і особистої установки студента на розуміння, оволодіння системою знань і вмінь з гуманізації педагогічного процесу в школі;

· гнучкість, варіативність, відкритість змісту і організаційних форм навчання по відношенню до індивідуальних особливостей студентів і умов підготовки шляхом вільного вибору ними (студентами) спецкурсів і спецсемінарів з педагогічної тематики;

· включення до навчальних планів спецкурсу «Підготовка вчителя-гуманіста у ВНЗ»;

· орієнтація на творчість та неповторність кожного студента;

· кардинальна зміна стилю та системи взаємодії учасників педагогічного процесу ВНЗ. Його основним учасником його стає студент, а провідними принципами навчання – гуманізація, природовідповідність, культуровідповідність, індивідуалізація та диференціація;

· створення високоефективної системи підготовки викладачів педагогічних дисциплін вищої школи, здатних до реалізації гуманістичної парадигми навчання.

Висновки і пропозиції. Гуманний учитель, поважаючи працю дітей, після виконання ними складного завдання скаже співчутливо і впевненно: «Бачу, діти, нелегко вам було завершити цю роботу. Але спробуємо ще раз поміркувати разом», «Я певна, завтра всі лускатимуть ці приклади як горіхи», «Вам, діти, буде непросто розібратися у завданні, але ви все здолаєте».

Тільки так – з вірою в учня і з підтримкою його зусиль – можна «олюднити», вмотивувати стосунки в навчально-виховному процесі, адже «навчання – не механічна передача вчителем знань учневі, а складні моральні відносини» (В.О. Сухомлинський).

Отже, проблема формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманізації освітнього простору початкової школи за змістом визначається протиріччям, яке сьогодні існує між традиційною системою навчання дітей молодшого шкільного віку та новими соціально-педагогічними умовами. Воно може бути вирішене за рахунок внесення до підготовки майбутніх учителів початкових класів таких знань, ядром яких є гуманістичні педагогічні цінності та надання можливостей для практичного оволодіння студентами вмінь успішного здійснення гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти.

Список літератури:

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. И. Даль. – М.: Терра, 1995. – Т. 1. – 800 с.
2. Психологический словарь / [под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, В. Ф. Ломова и др.]; Науч.-исслед. инстит. общей и пед. психол. АПН СССР. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
5. Лесик В. В. Формування у студентів психолого-педагогічної готовності до майбутньої професійно-трудової діяльності / В. В. Лесик // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 22. – С. 93-96.
6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 430 с.
7. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24-30.
8. Вишневський О. І. Гуманізація шкільного життя / О. І. Вишневський // Рад. школа. – 1990. – № 1. – С. 41-46.

Казанжи И.В., Войтенко Е.В.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ГУМАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация
В статье рассматривается гуманистическая направленность будущего учителя и основные аспекты подготовки будущих учителей к гуманизации образовательного пространства начальной школы. Раскрываются понятия «гуманизация» и «гуманизация образовательного пространства». Обосновывается целесообразность гуманизации образовательного пространства начальной школы в Украине. Осуществляется анализ дефиниции «готовность к педагогической деятельности», определяется сущность понятия «готовность будущих учителей к гуманизации». Указываются условия, необходимые для формирования готовности будущих учителей к гуманизации образовательного пространства начальной школы.
Ключевые слова: гуманизация, гуманизация образовательного пространства, учитель начальной школы, подготовка будущих учителей, готовность к гуманизации образовательного пространства начальной школы.

Kazangzhi I.V., Voitenko E.V.
Mykolaiv V.O. Sukhomlinsky National University

FORMATION OF READINESS OF FUTURE TEACHERS TO THE HUMANIZATION OF THE EDUCATIONAL SPACE OF THE ELEMENTARY SCHOOL

Summary
The article considers the humanistic orientation of the future teacher and the main aspects of the preparation of future teachers for the humanization of the primary school's educational space. The concepts of «humanization» and «humanization of the educational space» are disclosed. The expediency of humanizing the educational space of an elementary school in Ukraine is justified. The analysis of the definition «readiness for pedagogical activity» is carried out, the essence of the concept «readiness of future teachers for humanization» is defined. The conditions necessary for forming the willingness of future teachers to humanize the educational space of the primary school are indicated.
Keywords: humanization, humanization of the educational space, elementary school teacher, preparation of future teachers, readiness for humanization of the primary school's educational space.

УДК 378.147:378.1

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ КУЛЬТУРИ

Калініна Л.А.
Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглядаються проблеми формування креативної компетентності студентів вищих навчальних закладів культурно-мистецького профілю, для яких здібності до творчості є важливою професійною якістю та складовою професійної компетентності. Обгрунтовано, що використання інноваційних технологій у навчальному процесі сприяє формуванню креативної компетентності студентів університетів культури і мистецтв.
Ключові слова:креативність, інноваційні освітні технології, креативна педагогіка, активне навчання, фахівець культурно-дозвіллєвої сфери.

Постановка проблеми. Сьогодні освіта має реалізовувати концепцію людського капіталу, який охоплює професіоналізм фахівця, розвинені індивідуальні здібності, інтелектуальний потенціал, професійно значущі особистісні характеристики. Для його формування потрібне відповідне освітнє середовище, методологія і організація освіти, її виховний потенціал, що вимагає застосування нових інтенсивних освітніх технологій, творчих підходів до побудови освітнього процесу. Головним є перехід від освіти предметно-інформаційної до професійно-ділової, від констатуючої до випереджувальної та перспективної, від репродуктивної до креативної [5].

Головною потребою сучасної епохи є потреба в людях, які мають високий рівень освіченості, і є творчими та розвиненими. Вирішити дану проблему може система вищої освіти, яка за вдалої організації навчально-виховного процесу, може озброїти майбутнього фахівця не тільки глибокими знаннями та практичними вміннями з обраної спеціальності, але й зробити його конкурентоспроможнім, висококваліфікованим фахівцем на ринку праці. Тому одним із головних завдань сучасної системи освіти є перехід до креативних методів навчання, які забезпечують формування творчої особистості [1, с. 77].

Важливість та складність окреслених завдань щодо формування креативної компетентності у майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери як митців, вчителів, вихователів, керівників аматорських колективів, посилюють актуальність даного дослідження. Особливої уваги ця проблема набуває в системі вищої культурологічної освіти, у процесі підготовки фахівця нового типу, спроможного здійснювати полі функціональну творчу діяльність [12].

Вирішення вище згаданих проблем полягає у відмові від системи передачі готових знань і ціннісно-нормативних уявлень в процесі навчання засобами креативної педагогіки, а також у виробленні нових педагогічних технологій навчання особистості. За цими напрямками розвивається креативна парадигма освіти. Інформатизація всіх сфер життєдіяльності людини, стрімке зростання потоків інформації, її прискорене оновлення спонукають до активного пошуку нових, прогресивних форм та методів викладання гуманітарних та творчих дисциплін.

Нагальною потребою сьогодення стає потреба вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх фахівців, яка базується на широкому спектрі креативних технологій викладання. Тому одним з фундаментальних завдань системи освіти, що перебудовується на цьому етапі, є всебічне виховання й навчання фахівців, що мають високий креативний потенціал, навички адаптації до умов, що змінюються, і вимог ринку праці.

Це стосується першу чергу культурологічної освіти, і підтвердженням цього є позиція М. Левенець, яка констатує що «культурологічна освіта у ВНЗ України переживає сьогодні важку ситуацію, пов'язану з формуванням нових стратегій і моделей розвитку як всієї, так і культурологічної освіти, основу якої становлять принципи глобалізації й регіоналізації, інтеграції й диверсифікованості освітніх структур, уніфікованості напрямів і спеціальностей підготовки фахівців, інноваційності технологій навчання» [7, с. 1].

При цьому необхідно вміти реалізовувати весь спектр останніх наукових досягнень, використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології, що скорочують час пошуку інформації її аналіз і обробку, тим самим підвищуючи ефективність професійної діяльності.

Слід підкреслити, що оволодіння творчістю як видом і компонентом сучасної діяльності дозволяє моделювати можливі ситуації, реалізовувати інновації в професійній діяльності.

Тому формування креативності як загальної здатності і до творчості є важливою частиною підготовки майбутніх культурологів, фахівців культурно-довіллєвої сфери, оскільки згідно зі специфікою їхньої діяльності їм потрібні вміння та навички налагодження комунікації між учасниками соціальних, економічних і політичних процесів, аналізу нестандартних суспільно-політичні ситуацій, прогнозування можливих змін в суспільстві, моделювати соціальні механізми взаємодії. Це вимагає не лише професіоналізму, але й креативності.

Професійна діяльність фахівців сфери культури включає художньо-творчу та виконавську діяльність, яка безпосередньо пов'язану зі створенням творчого продукту у вигляді сценарію, театральної постановки, педагогічну й організаторську роботу, важливим аспектом якої є індивідуальний творчий стиль взаємодії як із аудиторією так і з конкретними людьми. Тому формування креативності як загальної здатності особистості до творчості є важливою частиною підготовки майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний освітній процес має бути спрямованим на засвоєння емоційно-ціннісного досвіду, забезпечення адаптації особистості до соціального оточення, а також повинен сприяти самореалізації та розкриттю професійного потенціалу. Це потребує перегляду змісту та пошуку нових інноваційних технологій навчання, що відображається в роботах авторів: А. Маслоу, К. Роджерса, Л. Божович, Є. Бондаревської, П. Гальперіна, В. Гінецинського, В. Давидова, В. Зінченко, І. Котової, А. Петровського, В. Сластьоніна, В. Лозової, І. Підласистого, А. Фурман та ін.).

Теоретико-методологічні засади професійної освіти представлено у наукових роботах І. Баклицького, Е. Клімова, В. Синявської, Е. Зеєр, Т. Кудрявцевої, Б. Ломова, Б. Федоришина, А. Алексюк, Г. Балла, І. Беха, І. Зязюна, Н. Ничкало, О. Сухомлинської; удосконалення технологій навчання досліджували Н. Бібік, В. Бондар, О. Савченко; оптимізацію методів і прийомів професійної підготовки майбутніх фахівців вивчали та розробляли М. Поташник, Т. Яценко та інші.

Проблемі дослідження творчості і креативності зокрема, присвячено чимало монографій і статей вчених, педагогів, психологів, філософів. Так, у психолого-педагогічній науці загальні питання формування творчої особистості досліджували І. Бех, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Крутецький, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Т. Лубенець, І. Зимня; процес творчості, сутність творчої діяльності, її етапи та методи розглядали С. Альтшуллер, А. Горальській, О. Матейко, В. Романець, В. Розумовський, О. Тихомиров, Я. Пономарьов, В. Шубинський, С. Сисоєва та ін.

Креативні техніки в контексті розвитку творчого потенціалу, творчих здібностей особистості репрезентовано в працях таких зарубіжних дослідників, як Дж. Л. Адамс, Е. де Боно, Р. Ділтс, Х. Йоас, Б. Клег, Р. Крачфілд, М. Микалко, М. Ньольке, П. Слоан, С. Торп, Й. Шерер та ін., вітчизняних науковців – А. Грецова, Є. Комарова, Н. Рождественської та ін.

Теоретико-методичні аспекти розвитку творчого потенціалу, творчих здібностей учнівської та студентської молоді обґрунтовано в наукових працях таких учених, як: Г. Альтшуллер, О. Кучерявий, О. Матюшкін, А. Сологуб, А. Хуторської та ін. Психолого-педагогічні аспекти розвитку креативності студентської молоді розглядали В. Мороз, Т. Фрицюк, Л. Харченко, Л. Шрагіна та ін. Комплекс питань гуманітарної освіти, професійної підготовки студентів гуманітарних спеціальностей у сучасних соціокультурних умовах досліджували В. Адольф, Н. Буланкіна, В. Ковальов, Д. Константинівський, Є. Соколков та ін.

Проблему формування креативності студентської молоді репрезентовано в дослідженнях останніх років (В. Боксгорн, І. Брякова, Ю Варлакова, І. Гриненко, Т. Гусєва, Т. Желткова, О. Куцевол, В. Мороз, І. Шахіна.

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зауважити на тому, що не всі вітчизняні і зарубіжні вчені достатньо приділяли і приділяють увагу питанню впливу креативної педагогіки на формування у студентів професійної спрямованості, інтересу до обраної професії, розуміння її громадського сенсу і особової значущості, специфічної професійної поведінки, професійної етики, майстерності, зрілості, індивідуального стилю, відповідальності і надійності.

Проте проблема формування креативної компетентності у студентів ВНЗ культурно-мистецького профілю розроблена недостатньо повно і не знайшла достатнього висвітлення в сучасних наукових дослідженнях, незважаючи на її значущість для теорії й практики професійної освіти. Все це і обумовило наше звернення до даної проблематики.

Обраний напрям наукового дослідження відповідає тематиці науково-дослідної теми кафедри культурології Відокремленого підрозділу Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв: «Розвиток професійних компетентостей майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери в умовах європейської трансформації».

Мета статті полягає у розкритті креативності як необхідної умови становлення професійної та компетентної особистості майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери, у розкритті суті креативної освіти, її ролі у формуванні фахівця нового типу та умов впровадження креативної педагогіки в освітній процес вищих навчальних закладів культури і мистецтв.

Виклад основного матеріалу. Творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. За своєю сутністю це культурно-історичне явище, творчість має психологічний, особистісний і процесуальний аспекти і передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань й вмінь, завдяки яким створюється творчий продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, фантазії як неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потреби особистості в само актуалізації, у розкритті й розширенні своїх творчих, креативних можливостей.

Творчість є предметом дослідження багатьох вчених, які працюють у різних наукових напрямах. Аналіз історичних джерел свідчить, що людина завжди прагнула до творчого самовираження. У широкому розумінні творчі здібності розглядаються як такі, що відповідають загальній обдарованості, тобто вони є передумовами високоефективної інтелектуальної діяльності.

А. Давиденко висловив наукове припущення, що під час творчого процесу відбувається гармонізація особистості як системи, а в акті творіння людина звільняється від попереднього напруження. В результаті зняття напруги відбувається гармонізація між елементами системи. Отже, якщо ми говоримо про розвиток гармонійної особистості, творчість слід розглядати як технологію. Людина, яка пережила стан творчого захвату в момент пошуку художнього образу, пережила емоційний сплеск при створенні творчого продукту, задоволення, якщо цей творчий продукт є вдалим, буде прагнути знову і знову відчути ті ж самі почуття і емоції, а значить буде прагнути до творчості, як до особистої гармонізації [4].

Слід зазначити, що структура творчих здібностей ототожнюється зі структурою інтелекту. Певна частина дослідників розуміє творчі

здібності як звужене поняття під назвою «креативність». Але креативні здібності відповідають дивергентному мисленню особистості і сприяють створенню продукту, який відрізняється новизною та оригінальністю. Таким чином, креативне мислення – це такий стиль мислення, який характеризується швидкістю, гнучкістю, асоціативністю та оригінальністю.

Творчість людини виявляє тісний зв'язок з обдарованістю, однією з головних особливостей якої є здатність до творчих актів. Тому особливості обдарованих людей через принцип «талант – це є сума талантів» можна вважати такими, які притаманні креативним людям. Відповідно, розвиток творчої, креативної особистості має спрямовуватися на якості, що присутні обдарованим особистостям.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень виявив, що, незважаючи на дану від природи в тій чи іншій мірі здатність до творчої діяльності, тільки цілеспрямоване навчання забезпечує високий рівень розвитку креативних якостей особистості.

Серед досліджень проблем творчості та обдарованості існує значна кількість праць, присвячених розгляду психологічних властивостей, які характеризують творчо обдаровану особистість. Аналіз даних праць свідчить, що основне місце у концепції обдарованості займає розвиток творчого потенціалу обдарованості, який включає: вищі рівні когнітивних процесів; спеціальні структури потрібно-мотиваційної сфери; емоційний профіль; структуру регуляції; «Я-концепцію» особистості.

Згідно з даною моделлю структурними компонентами творчого, обдарованого студента є: пізнавальні потреби; оригінальність; швидке відкриття рішення в ефективній стратегії пошуку; прогнозування; оціночно-вимірювальна функція; здатність до створення ідеальних еталонів. Таким чином, потенційна креативність – це такий тип потенційної обдарованості, який характеризує готовність її носія набувати в процесі життєдіяльності актуальну креативність.

Креативність признається багатовимірним явищем, що включає як інтелектуальні, так і не інтелектуальні (особистісні, соціальні) фактори. «Креативність є таким типом обдарованості, який характеризується безпосередньо готовністю до творчої активності. Така креативність є продуктом «взаємодії індивідуальних якостей носія потенційної креативності зі змістом, обставинами та умовами вибраної соціально значущої діяльності» [12, с. 121].

Термін «креативність» у педагогіці та психології набув поширення у 60-ті роки XX століття. За сучасних умов він активно використовується у дослідженнях як вітчизняних так і зарубіжних авторів (В. Дружинін, Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Козленко, О. Лук, А. Маслоу, О. Матюшкін, В. Пєтухов, Е. Торенс, К. Тошина, М. Лещенко, В. Франкл, Е. Фром та ін.).

На сучасному етапі в науковій теорії креативність розглядається як функція всебічно розвиненої особистості. У розмаїтті існуючих думок про креативність як особистісну властивість більшість дослідників роблять акцент на об'єднанні креативності та творчого потенціалу, що можуть бути визначені як об'єднання здібностей і інших якостей особистості, які сприяють розвитку творчого мислення.

Проте щодо поняття «креативність», то його не можна визнати чітко та однозначно визначеним, а проведений порівняльний аналіз дозволив констатувати, що на сучасному етапі ще не запропоновано єдиного підходу або єдиної концепції щодо поняття «креативність». Тільки в зарубіжній психології існує близько сотні визначень даного поняття, що відображують уявлення різних дослідників стосовно цього явища, і представлені в межах багатьох різних концепцій креативності [3].

У контексті нашого дослідження інтерес представляють погляди Н. Вишнякової, яка зараховує креативність до складових професіоналізму. Вона зауважує, що креативність є умовою творчого саморозвитку особистості й істотним резервом її самоактуалізації. Науковець звертає увагу на те, що процес формування креативності виражається сприйнятливістю, чутливістю до проблем, відвертим ставленням до нових ідей і здатністю руйнувати стереотипи із метою створення нового, отримання нестандартних рішень життєвих проблем.

Вагомим є й те, що вона виділяє творчу індивідуальність, яка, будучи вагомою характеристикою професійної творчості, визначається як інтегральна креативно-особова категорія, що об'єднує: інтелектуально-творчу ініціативу; інтелектуальні здібності; об'ємність та глибину знань; схильність до творчого сумніву; здатність вести внутрішню творчу боротьбу; відчуття новизни, жага пізнання; уміння бачити незвичайне в проблемі; професіоналізм [2].

Ми будемо керуватися запропонованим визначенням І. Зазюна: «креативна компетентність – це складне особистісне утворення, яке включає інтелектуальні, емоційні, моральні та інші набуті знання, уміння й навички, що дає змогу на принципово новому, інтегративному рівні переносити набуті компетентності з однієї сфери життєдіяльності в іншу, з метою досягнення принципово нового результату діяльності або виконання діяльності на принципово новому якісному рівні» [6].

З огляду на вище викладене, завдання ВНЗ культурно-мистецького профілю полягає у виробленні адекватної технології формування креативної компетенції майбутніх фахівців культурно-дозвіллєвої сфери, активізації їх творчого потенціалу під час навчально-виховного процесу відповідно до вимог сучасного соціуму.

Ретельний аналіз досліджень з даної проблематики дозволяє нам зробити висновок про те, що в процесі підготовки фахівців культурно-дозвіллєвої сфери при формуванні навчальних планів треба також звернути увагу на формування та розвиток творчих здібностей, фантазії, уяви, вмінь нестандартно підходити до розв`язання різних творчих задач, до формування і розвитку творчої активності студентів, що навчаються на так званих «творчих спеціалізація».

Вищі навчальні заклади, які займаються підготовкою спеціалістів для сфери культури і мистецтв, вирішити проблему професійної підготовки можуть через наближення характеру і змісту освітньої діяльності до вимог сучасного життя. Вища професійна освіта повинна сприяти фор-

муванню у студентів професійної спрямованості, інтересу до обраної професії, розуміння її громадського сенсу, особової значущості, свідомого, творчого ставлення до неї, специфічної професійної поведінки, професійної етики, майстерності, зрілості, індивідуального стилю, відповідальності і надійності. Все це і є передумовами соціальної і професійної мобільності та конкурентоспроможності фахівця.

Креативна освіта є орієнтованою на розвиток творчих здібностей людини і закріплення в її професійній свідомості установок на пошук інновацій, аналіз проблем і варіантів діяльності, мотивуюча самостійне осмислення дійсності, самопізнання власної індивідуальності, перетворення знань на потенціал мислення і саморозвитку.

Креативна освіта характеризується такими ознаками, як системна побудова освітнього процесу, орієнтованість освітніх технологій на розвиток творчого потенціалу, різноманітність методів навчання, збалансованість теоретичних знань і практичних навичок, проблемність і безперервний розвиток знань, активна участь студентів у формуванні освітніх програм, позитивна мотивація креативності [11].

Практичний досвід демонструє необхідність створення адекватної сучасним соціально-економічним умовам багаторівневої безперервної системи креативної інноваційної освіти, кінцевою метою якої є формування культурної, інтелектуально розвиненої, психічно і фізично здорової особи, стійкої до дестабілізуючих чинників і агресивних викликів соціально-економічного середовища, тобто фахівця нового типу. Використання такої системи дозволить сформувати в навчальному процесі провідні риси творчої особистості: креативність, духовність, інтелект, професіоналізм, а також забезпечити саморозвиток, самодисципліну і самореалізацію [8].

Вища професійна освіта повинна базуватися на принципах креативності, тобто орієнтуватися в першу чергу на розвиток навичок і умінь, а також на формування у студентів певного ставлення до діяльності і їх реальної поведінки, що досягається шляхом зміни логіки і змісту дисциплін, трансформації методики презентації знань, комп'ютеризації і інформатизації освіти, її нової методології та організації. Інтенсифікація освіти повинна здійснюватися за рахунок використання в навчальному процесі різноманітних технологій, у тому числі активних, заснованих на принципах розвивального навчання, інформаційних, мультимедійних.

Особливу увагу слід звернути на встановлення інтеграційних зв'язків між різними дисциплінами на основі логічної наступності тематичних розділів, а також міждисциплінарних аспектів навчальних курсів. Міждисциплінарний підхід дозволяє забезпечити повноту і системність знань, цілісне сприйняття наукової галузі, що вивчається, і це створює сприятливі умови для занурення в суть майбутньої професії.

У креативній освіті найбільш комплексним і результативним методом є навчання дією, яка здійснюється у вигляді рішення реальних професійних завдань, аналізу і програвання конкретних ситуацій, спільної діяльності навчальної групи, самостійної роботи.

Істотно зростає роль активного навчання, у процесі якого студент є не тільки слухачем, що засвоює і повторює, а активним творцем знань і рішень, що формує свою професійну поведінку.

Слід зазначити, що ефективність освіти перевіряється умовою, відповідно до якої студент є активним суб'єктом і об'єктом. Саме викладач має допомогти студенту стати таким суб'єктом діяльності, в основі якого лежить саморух, самоствердження, самовдосконалення. Освітній процес, навіть найдосконаліший, не досягне своєї мети, якщо студент не має позитивної мотивації до навчання. У вітчизняній системі освіти студент не є орієнтованим на самоосвіту, проте як свідчать данні соціологічних досліджень (2016), 75% знань студенти в інших країнах отримують саме через самоосвіту [9].

Тому важливе місце в навчальному процесі має бути відведено самостійній роботі – засобу формування самостійності як особистісної характеристики майбутнього фахівця культурно-дозвіллєвої сфери, що підвищує його пізнавальну, соціальну і професійну мобільність, створює у нього активне перетворювальне ставлення до навколишньої дійсності і до самого себе. Саме в процесі самостійної роботи студент стає творцем знань, тут можна найуспішніше реалізувати міждисциплінарний підхід, заохочення творчості, зв'язок теорії з практикою [10].

Самостійна робота сприяє формуванню позитивного ставлення до праці, працездатності, захопленості роботою, реалістичності в оцінці власних можливостей, самоорганізації, відповідальності за рішення, що приймаються, орієнтації на спільну діяльність, прагнення домагатися результату.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз проблеми формування креативної компетентності майбутнього фахівця культурно-дозвіллєвої сфери дає змогу констатувати, що більша частина праць, які з'явилися останнім часом у науковому просторі, аналізують креативність у різних аспектах. На основі сучасних педагогічних досліджень ми зробили висновок, що професійна діяльність фахівців не відповідає вимогам сучасного суспільства. На сьогодні одним із завдань професійної підготовки фахівців для культурно-дозвілллєвої сфери у ВНЗ є формування креативного спеціаліста, який володіє певними особистісними властивостями.

Крім того, аналіз проблеми формування креативної компетентності майбутніх працівників культурно-дозвілллєвої сфери дав змогу зазначити, що процес формування креативності об'єднує ряд певних характеристик: – інтелектуальні особливості творчої діяльності, що дає можливість створювати щось нове, неординарне, раніше не відоме, а також попередній вибір знань і вмінь, необхідних для того, щоб це нове створити; – особистісні якості, що дають змогу продуктивно діяти в ситуації невизначеності, творчого вибору; – творчі здібності, що передбачають відмову від шаблонності та стереотипності в судженнях і діях та є основою творчої діяльності.

Реалізація моделі креативної інноваційної освіти сприятиме вирішенню проблеми професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів культури і дозволить підготувати затребуваних ринком праці молодих фахівців,

здатних надати свого інноваційного темпу соціально-економічному розвитку України; саме освіта закладає потенціал успіху у подальшій професійній діяльності фахівця. У ході освітнього процесу формується комплекс необхідних знань і навичок, професійних установок, готовність до різних видів діяльності та до її ролевої структури; отже, саме освіта визначає рівень розвитку креативних здібностей і навіть коригує та формує індивідуальність або особистісні риси майбутнього фахівця.

Ця стаття у повній мірі не вичерпує і не розкриває всі аспекти зазначеної проблеми формування креативної компетентності студентів ВНЗ культури і мистецтв, і потребує подальшого дослідження і висвітлення отриманих результатів, що буде досліджено та висвітлено у подальших наукових публікаціях.

Список літератури:

1. Близнюк В.В. Людський капітал і ринок праці / В.В. Близнюк // Економічна теорія. – 2008. – № 2. – С. 75-89.
2. Вишнякова Н.Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии / Н.Ф. Вишнякова. – М., 1996. – С. 31.
3. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гелбрейт; под ред. акад. Н.Н. Иноземцева. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
4. Давиденко А.А. Творчість як процес гармонізації системи / А.А. Давиденко // Педагогіка і психологія. – К.: Пед. преса. – 2011. – № 4(73). – 78-85 с.
5. Дмитренко Г. Особливості дослідження змісту вищої педагогічної освіти / Г. Дмитренко, Л. Ричкова, Л. Сивенко // Порівняльний аналіз сучасних систем освіти в реформуванні вищої школи України. – К.: УКМА, 1996. – С. 123-125.
6. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 438 с
7. Левенець М.В. Моделювання культурологічної освіти у сучасних вищих навчальних закладах / М.В. Левенець // http: nbuv. gov.ua
8. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 77-82.
9. Кочарян О.С. Структура мотивації навчальної діяльності студентів: [навч. посіб.] / О.С. Кочарян, Є.В. Фролова, В.М. Павленко. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського «Харк. авіац. інст.» 2016. – 40 с.
10. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: [навч. посіб.] / Г.О. Ковальчук. – 2-ге вид., доп. – К.: КНЕУ. – 2003. – 298 с.
11. Федулова Л.І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л.І. Федулова, І.А. Шовкун // Наука та інновації. – 2009. – Том 5. – № 3. – С. 5-15.
12. Яремака Н.С. Нормативне забезпечення професійної підготовки майбутнього менеджера індустрії дозвілля / Н.С. Яремака // Актуальні проблеми сучасної науки: матеріали XII Міжнар. Наук. Інтернет-конф. – К. ТК Меганом, 2015. – С. 119-129.

Калинина Л.А.
Отдельное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ КУЛЬТУРЫ

Аннотация
В статье рассматриваются проблемы формирования креативной компетентности студентов вузов культуры, для которых способность к творчеству является профессионально важным качеством. Обосновано, что использование инновацинных технологий в учебном процессе способствует формированию креативной компетентности студентов университетов культури и исскуств.
Ключевые слова: креативность, инновационные образовательные технологии, креативная педагогика, активное обучение, специалист культурно-досуовой сфери.

Kalinina L.A.
Separated Subdivision «Mykolaev Branch
of Kyiv National Universitet of Culture and Arts»

FORMATION OF THE CREATIVE COMPETENCE OF THE STUDENTS OF THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF CULTURE

Summary
The article deals with the problems of formation of the creative competence of the students of the higher educational institutions of culture and arts. The ability to creative activities is a constituent part of their professional competence. It is grounded that the usage of innovative technologies in the curriculum encourages the formation of the creative competence of the students of the higher educational institutions of culture and arts.
Keywords: creative activities, innovative educational technologies, creative pedagogy, acieve training, cultural-and-leisure activities professional.

УДК 378:[7.011.3-051:(004+51)]

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Карабін О.Й.
Тернопільський національний педагогічний університет
мені Володимира Гнатюка

У статті визначено концептуальні основи формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, а саме: провідну концептуальну ідею, теоретичний концепт, науково-методологічний концепт, методико-технологічний концепт. Здійснено аналіз досвіду проектування, моделювання й оцінювання освітніх систем, їх місце в сучасних наукових дослідженнях вищої школи. Установлено, що структуроутворювальними методичними підходами в процесі формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій є: гносеологічний, особистісний, діяльнісний, творчий, системний, компетентнісний, синергетичний, акмеологічний підходи. Визначено зміст професійної діяльності в процесі формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій відповідно до нинішніх потреб суспільства.

Ключові слова: інформатизація освіти, інформаційні технології, професійна діяльність, професійний саморозвиток, особистісний потенціал, методологічні підходи, професійна компетентність, професійне становлення.

Постановка проблеми. Модернізація система освіти зумовлена процесами інформатизації суспільства в Україні, де інформатизація, як матеріальний процес, формує цілісну інформаційну модель світу, яка дозволяє суспільству здійснювати випереджуючий динамічний розвиток [6, 14]. Згідно з ними основні завдання освіти окреслені в Конституції України, у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст». У відповідності до цього інформатизація освіти визнана одним із пріоритетних державних завдань і робить актуальною проблему формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, потребу в підготовці конкурентоспроможних на ринку праці кваліфікованих кадрів готових до життя в умовах інформаційного суспільства та здобуття професійної освіти у вищих освітніх закладах України. У цьому контексті слід всіляко сприяти підвищенню ефективності навчального процесу у форматі «наука – освіта – технології…», модернізації змісту й організації та уведення нових інтегрованих програм професійної підготовки майбутніх фахівців [7; 8; 9; 10; 11].

Сутність модернізації змісту й організації системи вищої освіти полягає у переході до нової освітньої парадигми, яка спрямована на формування інноваційної людина здатної до оволодіння науковими знаннями і прийомами професійного навчання, формування цілісного бачення освітньої діяльності, розвиток системного наукового мислення та дослідницької діяльності, отримання практичного фахового досвіду самостійно здобувати вміння та навички, внутрішньої готовності до опанування майбутньої професії та вмінь приймати нестандартні рішення, удосконалення творчого потенціалу особистості направленого на професійну самореалізацію та саморозвиток.

Обґрунтування концептуальних основи формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій є важливою сучасною науково-практичною проблемою в системі освіти України та згідно з законодавчими й нормативними документами країн Європейського Союзу сприяє інтеграції її і спрямована на підвищення рівня освіти й якості підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій висвітлювалося в філософських і психолого-педагогічних джерелах з проблеми дослідження іноземних авторів (В. П. Безпалько, А. П. Єршов, В. М. Монахов, Е. С. Полат, І. В. Роберт та ін.), проблеми розвитку системи освіти в Україні розкриваються у дослідженнях вітчизняних науковців: концепції розвитку освіти, підготовки фахівців у вищій школі (С. У. Гончаренко, Ю. О. Дорошенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, О. Г. Мороз, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєвої, О. М. Пєхота, М. І. Шкіль та ін.); теорії комп'ютеризації навчання та інформатизації освіти (Н. Р. Балик, В. Ю. Биков, А. Ф. Верлань, Р. С. Гуревич, М. І. Жалдак, Ю. С. Рамський, Н. В. Морзе, М. І. Шкіль та ін.); наукові основи навчання з використанням інформаційних технологій (І. Є. Булах, М. Ю. Кадемія, Т. І. Коваль, Ю. І. Машбиць, А. Ю. Пилипчук, Л. М. Романишина та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз праць іноземних та вітчизняних учених засвідчує посилення уваги науковців до проблеми комп'ютеризація сучасного суспільства, інформатизації освіти, системної інтеграція інформаційних технологій в освіті, використання інформаційних систем, комп'ютерних мереж, систем телекомунікацій, інформаційних ресурсів, інноваційних засобів і Інтернет-технологій. Однак, в поглядах дослідників на формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій у вищих навчальних закладів є деякі розбіжності, і це зумовило потребу в додатковому її вивченні. Тому питання професійного саморозвитку стало предметом багатьох наукових досліджень у сучасній педагогічній, професійній освіті. Обґрун-

тування наукових підходів у галузі інформаційних технологій для оновлення світових тенденцій інформатизації суспільства та системи вищої освіти, потреби сучасного суспільства в прогресуючих тенденціях використання інформаційних технологій у підготовці майбутніх фахівців, необхідності актуалізації майбутніми фахівцями перспектив власного професійного саморозвитку у галузі інформаційних технологій зумовили розгляд концептуальних основ формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, які ще не були предметом окремого дослідження.

Мета статті – визначення концептуальних основ формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових літературних джерел, державних документів, навчальних планів і програм для виявлення сучасного стану досліджуваної проблеми; емпіричні методи: діагностичні, прогностичні; метод аналізу продуктів діяльності; системний аналіз застосування методичних підходів і педагогічного досвіду щодо формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на сучасні вимоги світових та євроінтеграційних процесів актуалізація формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій є важливим процесом і зумовлена впровадженням нових інформаційних технологій, потужних засобів підвищення ефективності управління інноваціями в системі освіти, сучасних IT додатків, хмарних освітніх технологій для формування власного онлайн-простору та освітнього-інформаційного середовища. При цьому, в межах модернізації вищої освіти, необхідно враховувати такі структуроутворювальні методичні підходами в процесі формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій як: гносеологічний, особистісний, діяльнісний, творчий, системний, компетентнісний, синергетичний, акмеологічний підходи.

Гносеологічний підхід, заснований на теорії пізнання, вивчає проблеми природи пізнання та його можливостей, відношення знання до реальності, досліджує загальні передумови пізнання, виявляє умови його достовірності та істинності [22, с. 241]. Гносеологічний підхід орієнтований на досягнення особистісних перспективних змін у майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій і виступає потужним інструментом пізнання індивідуальних освітніх знань, вмінь і навичок [23, с. 13].

Особистісний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій характеризується зростанням, становленням, інтеграцією значущих особистісних рис, здібностей, професійних знань та вмінь. Це потенційний шлях до самоактуалізації, самовираження, самопізнання, саморегуляції, самореалізації особистості як активно-якісного перетворення людиною свого внутрішнього світу, яке синтезує креативно-ціннісні характеристики до професійної діяльності [13, с. 435]. Такий підхід передбачає допомогу особистості в усвідомленні себе особистістю, у виявленні та розкритті її можливостей й становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятих дій для самовизначення, самореалізації та самоутвердження [17, с. 106].

Діяльнісний підхід активізує входження майбутнього фахівця в різні види діяльності шляхом переходу від пасивної поведінки до активного включення у процес професійного зростання, здобуття знань і вмінь. Природно, що його діяльність пов'язана з такими поняттями, як: фахівець, який здійснює діяльність; предмет, на який спрямована або з яким поєднується діяльність фахівця; середовище в якому відбувається діяльність фахівця [1].

Творчий підхід у формуванні самостійної творчості майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій вимагає сконцентрованості фундаментальних, прикладних фахових знань та розвиток творчих, пізнавальних здібностей до професійної діяльності та саморозвитку. Творчий підхід виступає вагомим компонентом у сучасній системи професійної підготовки, як процес в результаті якого утворюється нове творче досягнення. Формування якого можливе при створенні певних умов, що стимулюють творчу діяльність, сприяють самостійному розвитку творчого потенціалу особистості [23, с. 14].

Системний підхід виступає дієвим методологічним засобом наукового пізнання, дає змогу забезпечити комплексне вивчення процесу професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, здійснити аналіз цього процесу як педагогічної системи, розглянути багатогранність цього процесу, з'ясувати взаємодію з багатьма системами та їх зв'язки, здійснити розподіл складених явищ на їх складові, визначити способи їх поєднання в ціле та організації, з'ясувати підпорядкованість та їх взаємодію, з'ясувати цілісність системи, де основними компонентами якої є ціль, зміст, методи, форми, засоби і результати діяльності [12, с. 9]. Сутністю системного підходу є розгляд предметів і явищ із погляду їх цілісності. Це дає нам можливість проаналізувати їх із позиції їхнього взаємозв'язку. Системний підхід передбачає такі способи аналізу: визначення місця системи в метасистемі; виявлення елементів, необхідних для нормального функціонування системи; виявлення зв'язків між елементами [4; 5].

Компетентнісний підхід, згідно з баченням А. А. Бодалева, В. І. Жукова, Л. Г. Лаптева, В. А. Сластеніна, є складним системним утворенням, основними елементами якої є: підсистема професійних знань як логічна системна інформації про навколишній і внутрішній світ людини, зафіксована в її свідомості; підсистема професійних умінь як психічних утворень, що полягають у засвоєнні людиною способів і технік професійної діяльності; підсистема професійних навичок – дії, сформовані в процесі повторення певних операцій і доведені до автоматизму; підсистема професійних позицій як сукупності сформованих установок і орієнтацій, відношення та оцінок внутрішнього і навколишнього досвіду, реальності і перспектив, а також домагань, які визначають характер професійної діяльності і поведінки фахівця; підсистема індивідуально-

психологічних особливостей фахівця – поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, які визначають індивідуальність, стиль професійної діяльності, поведінки і виявляються у професійних якостях особистості; підсистема акмеологічних інваріант – внутрішніх збудників, які обумовлюють потребу фахівця в постійному саморозвитку, творчості та самовдосконаленні [18, с. 334-335].

Компетентнісний підхід може замінити систему обов'язкового формування знань, умінь і навичок сукупністю компетентностей, які формуватимуться в майбутніх фахівців на основі оновленого змісту в процесі діяльності [3]. Він виступає поступальною переорієнтацію освітньої парадигми з переважною передачею знань і формуванням навичок для створення умов оволодіння комплексом компетенцій, що визначають потенціал, здібності до виживання та стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного та інформаційно-комунікаційного простору [19].

Синергетичний підхід у системі освіти спрямований на розкриття універсальних механізмів самоорганізації й еволюції складних систем, систем будь-якого типу – як природних, так і пов'язаних з людиною, у тому числі й когнітивних систем [14, с. 175]. Синергетика намагається зрозуміти і пояснити природу складних систем, їхню організацію, джерело саморозвитку, виходячи з того, що такі надскладні системи, якими є світ, людина і суспільство, підпорядковуються єдиним універсальним законам еволюції і самоорганізації [21, с. 41-42].

Акмеологічний підхід виступає вагомим компонентом у формуванні професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій та орієнтований на розвиток внутрішніх резервів і механізмів самовдосконалення людини в освітній діяльності: мотивації досягнень, саморозвитку, творчості, пріоритету духовно-моральних цінностей і цілей розвитку особистості, переважно орієнтованих на високий рівень професіоналізму й професійних досягнень [2, с. 15]. Він передбачає визначення умов і факторів, котрі дозволяють дійти майбутньому фахівцеві до власного акме; розробку акмеологічних технологій розвитку особистості фахівця, критеріїв та еталонів професіоналізму; розробку акмеологічних моделей професіоналізму та особистості професіонала [20, с. 53].

Тому виникає потреба уточнення специфіки концептуальних основ формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, що дасть можливість визначити подальшу стратегію.

В українському психолого-педагогічному осмисленні домінує багатогранне розуміння концепту професійний саморозвиток. За «Енциклопедією освіти», це формування суб'єкта професійної діяльності, етапами й результатами якого є професійне самовизначення і вибір професії, професійна підготовка і формування особистісної готовності оволодіння професією, професійна освіченість, компетентність, майстерність, культура фахівця. Натомість інші дослідники вважають, що професійний саморозвиток особистості передбачає особистісно-професійне зростання на основі мотиваційного й системного саморозвитку і саморегуляції особистості як суб'єкта діяльності та життєтворчості, а стадії професійного саморозвитку характеризують більш універсалізовано: самовизначення, самовираження і самореалізація [15].

В основу концепції формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, покладено ідею формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців на основі гносеологічного, особистісного, діяльнісного, творчого, системного, компетентнісного, синергетичного, акмеологічного підходах та поетапного формування їхньої готовності до професійного саморозвитку, що відповідає Національній доктрині розвитку освіти України. Вона ґрунтується на інноваційній сутності провідної ідеї концепції, обґрунтуванні теоретичного концепту, модифікації науково-методологічного концепту і реалізації методико-технологічного концепту.

Провідна ідея концепції формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій має будуватися на основі нормативно-правових документах, освітніх парадигмах, змісту сучасної системи освіти спрямованої на модернізацію та забезпечення всебічного розвитку майбутніх фахівців з поетапним формування їхньої готовності до професійного саморозвитку, відповідно до найновіших досягнень світової і вітчизняної системи освіти.

Теоретичний концепт передбачає аналіз провідних теорій саморозвитку особистості, ідей, концепцій покладених в основу розуміння проблеми формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій.

Науково-методологічний концепт відображає взаємодію та взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів, філософських обґрунтувань, концептуальної ідеї, загальнонаукових підходів, принципів, методів, форм до проблеми формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій.

Методико-технологічний концепт передбачає розроблення та експериментальну апробацію технології формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, упровадження сучасних методів діагностики досліджуваної якості й методики визначення ефективності цього процесу на різних його етапах проведення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. За результатами проведеного аналізу наукових праць вітчизняних та іноземних учених із проблеми комп'ютеризація сучасного суспільства, інформатизації освіти, системної інтеграція інформаційних технологій в освіті встановлено, що структуроутворювальними методичними підходами в процесі формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій є: гносеологічний, особистісний, діяльнісний, творчий, системний, компетентнісний, синергетичний, акмеологічний підходи. Визначено концептуальні основи формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій, а саме: концептуальну ідею дослідження, теоретичний концепт, методологічний концепт, технологічний концепт. Обґрунтовано

концептуальні основи формування професійного саморозвитку майбутніх фахівців в сучасних наукових дослідженнях вищої школи. Перспективами подальших наукових розвідок є формування професійної компетентності на саморозвиток і удосконалення творчих якостей, розвиток інтеграції освітніх інформаційних технологій у системі вищої освіти на модернізування навчального освітнього середовища засобами інформаційно-технологічних платформ.

Список літератури:

1. Аверьянова С. Ф. Обучение – компьютерные технологии – открытое образование [Электронный ресурс] / С. Ф. Аверьянова, С. В. Папшев // Всероссийская научно-методическая конференция [«Телематика'2002»]. – Санкт-Петербург, 2002. – Режим доступа: http://tm. ifmo.ru/bd/doc/get_thes.php?id=110
2. Балахонов А. В. Фундаментализация высшего медицинского образования на основе системного естественнонаучного знания: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Балахонов Алексей Викторович; Ленингр. гос. обл. ун-т им. А. С. Пушкина. – Санкт-Петербург, 2007. – 52 с.
3. Бирюк О. В. Методика формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів у навчанні читання англомовних публіцистичних текстів: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Ольга Василівна Бирюк. – К., 2006. – 209 с.
4. Блауберг И. В. Системный подход как современное общенаучное направление / И. В. Блауберг, Б. Г. Юдин // Диалектика и системный анализ. – М.: Наука, 1986. – 300 с.
5. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 272 с.
6. Ершов А. П. Компьютеризация школы и математическое образование / А. П. Ершов // Математика в школе, 1989. – № 1. – С. 22.
7. Закон України «Про Вищу освіту»: Науково-практичний коментар / [В. Г. Гончаренко, К. М. Лемківський, С. Л. Лисенков, О. С. Лисенкова]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: СДМ-Студіо, 2002. – 323 с.
8. Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=75%2F98-%E2%F0
9. Закон України «Про Національну програму інформатизації». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F98-%E2%F0
10. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi
11. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16
12. Карабін О. Й. Системний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю / О. Й. Карабін // «Science and Education without borders – 2016»: materials of the XI International scientific and practical conference (Przemysl, 07.12.2016-15.12.2016). – Przemysl: Sp. z o.o. «Nauka i studia». 2016. – Volume 4: Pedagogical sciences. – С. 26-30.
13. Карабін О. Й. Особистісний підхід до професійного саморозвитку майбутніх фахівців комп'ютерного профілю [Текст] // Карабін О. Й. / Науковий журнал «Молодий вчений». ТОВ «Видавничий дім «Гельветика». м. Херсон, 2016. – № 12(39). Ч. І. – С. 152-156.
14. Князева Е. Н. Основания синергетики / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб.: Алетейя, 2002. – 175 с.
15. Курс лекцій з основ теоретико-методичної підготовки науково- педагогічних кадрів системи післядипломної освіти / [І. Ю. Регейло, В. І. Саюк, М. І. Скрипник, Г. О. Штомпель]; НАПН України, ДВНЗ «Університет менеджменту освіти». – К., 2015. – 128 с.
16. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24 с.
17. Петриченко Л. О. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності в позааудиторній роботі: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Лариса Олександрівна Петриченко. – Х., 2007. – 240 с.
18. Психология и педагогика. Учебное пособие / Под редакцией А. А. Бодалева, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева, В. А. Сластенина. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 585 с.
19. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация / Герман Константинович Селевко // Народное образование, 2004. – № 4. – С. 138-144.
20. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / Світлана Олександрівна Сисоєва. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.
21. Телиженко Л. В. Містичний досвід як антропологічний модус: синергетичний підхід. Монографія. – Суми: ВВП «Мрія-1», ТОВ, 2007. – 176 с.
22. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
23. Karabin O. J. Methodological approaches to the formation of professional self-development of future IT-specialists / Oksana Karabin // Научный журнал L' Association 1901 «SEPIKE», Poitiers, France, Los Angeles, USA L' Association 1901 «OLIVIA», St. Gilles Croix de Vie / Ostnofen, Deutschiand. Poitiers. France. Edition 15, 2016. – P. 13-18. – Mode of access: https://iliauni.edu.ge/uploads/other/39/39086.pdf

Карабин О.Й.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОРАЗВИТИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация
В статье определены концептуальные основы формирования профессионального саморазвития будущих специалистов в области информационных технологий, а именно: ведущую концептуальную идею, теоретический концепт, научно-методологический концепт, методико-технологический концепт. Осуществлен анализ опыта проектирования, моделирования и оценки образовательных систем, их место в современных научных исследованиях высшей школы. Установлено, что структурообразующих методическими подходами в процессе формирования профессионального саморазвития будущих специалистов в области информационных технологий являются: гносеологический, личностный, деятельностный, творческий, системный, компетентностный, синергетический, акмеологический подходы. Определено содержание профессиональной деятельности в процессе формирования профессионального саморазвития будущих специалистов в области информационных технологий в соответствии с нынешних потребностей общества.
Ключевые слова: информатизация образования, информационные технологии, профессиональная деятельность, профессиональное саморазвитие, личностный потенциал, методологические подходы, профессиональная компетентность, профессиональное становление.

Karabin O.Y.
Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of Ternopil

CONCEPTUAL BASES FOR FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE FACTORS IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Summary
The article defines the conceptual foundations for the formation of professional self-development of future specialists in the field of information technologies, namely: the leading conceptual idea, theoretical concept, scientific methodological concept, methodological and technological concept. The leading idea of the concept of the formation of professional development of future specialists in the field of information technology should be based on regulatory documents, educational paradigms, the content of modern education system aimed at modernization and ensuring the comprehensive development of future specialists with a phased formation of their readiness for professional development, in accordance with the latest achievements. World and domestic education system. The theoretical concept involves an analysis of the leading theories of self-development of the individual, ideas, and concepts that underlie understanding of the problem of formation of professional self-development of future specialists in the field of information technologies. The scientific-methodological concept reflects the interaction and interconnection of fundamental scientific approaches, philosophical substantiations, conceptual ideas, general scientific approaches, principles, methods, forms to the problem of formation of professional self-development of future specialists in the field of information technologies. The methodological and technological concept involves the development and experimental testing of technology for the formation of professional self-development of future specialists in the field of information technology, the introduction of modern methods of diagnosing the investigated quality and the methodology for determining the effectiveness of this process at its various stages of conducting. The analysis of the experience of designing, modeling and evaluation of educational systems, their place in modern scientific researches of higher education is carried out. It is established that structured methodological approaches in the process of formation of professional self-development of future specialists in the field of information technologies are: epistemological, personal, activity, creative, systemic, competence, synergetic, and acmeological approaches. The content of professional activity in the process of formation of professional self-development of future specialists in the field of information technologies in accordance with the current needs of society is determined.
Keywords: informatization of education, information technologies, professional activity, professional self-development, personal potential, methodological approaches, professional competence, professional formation.

УДК 364:331.5

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Карпич І.О., Матрос О.О.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Проаналізовано правові аспекти соціальної політики у сфері зайнятості населення. Висвітлено сутність соціальної політики у сфері зайнятості. Розглянуто принципи проведення соціальної політики у сфері зайнятості. Охарактеризовано основні напрямки соціальної політики у сфері державної служби зайнятості.
Ключові слова: правові аспекти соціальної політики, соціальна політика, політика, зайнятість, сфера зайнятості.

Постановка проблеми. Сучасні процеси, які відбуваються в державі торкнулися усіх сфер життєдіяльності, зокрема активізували низку соціально-економічних проблем. Передусім, однією з головних проблем сучасного стану розвитку вітчизняної економіки та важливою характеристикою конкурентоспроможності ринку праці є проблема зайнятості населення, яка негативно відображається на всій економіці країни, саме тому вивчення цього питання на сьогодні є актуальним.

Проблема регулювання зайнятості також актуальна і для перехідної економіки, де причини неповного використання робочої сили суспільства посилюються недостатньою розвиненістю ринкової економіки та її інститутів. Зокрема процес трансформації економічної системи в Україні, що супроводжувався формуванням ринку праці, зумовив виникнення такої гострої соціальної проблеми, як хронічне безробіття. Крім того, особливістю української економіки є пристосування до негативних шоків трансформаційного періоду за рахунок зменшення рівня реальної заробітної плати і тривалості робочого часу. Усі ці проблеми знижують рівень життя більшості населення країни, збільшують кризові явища в економіці, стримують структурні перетворення, перешкоджають створенню умов для стабілізації й економічного зростання, а тому потребують невідкладного вирішення [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували українські учені: П. Гаман, Н. Грицяк, Ю. Краснов, С. Корецька, Б. Кравченко, А. Ліпенцев, В. Мартиненко, О. Мельников, В. Мандибура, Н. Нижник, В. Огаренко, О. Ривак, О. Лебединська, Е. Лібанова, Л. Лісогор, А. Чемерис, П. Шевчук, І. Шумляєва та інші. Серед зарубіжних учених, які також вивчали дану проблематику можна відзначити Д. Рікардо, В. Савченко, Ж. Сей, А. Сміт, Л. Харріс, А. Філліпс Ф. Хайек та інші.

Науковці С. Бандура, В. Близнюк, Д. Богині, І. Бондар, Е. Лібанова, Ю. Маршавіна та інші займалися питанням регулювання зайнятості населення. Вирішенням проблеми безробіття досліджували Л. Гальків, І. Моцін, М. Папієв, О. Піжук, Я. Міклош, В. Фелоренко.

Проблема довготривалого безробіття висвітлюється у наукових доробках зарубіжних учених: Дж. Акерлоф, Л. Гроган, П. Дайамонд, Р. Джекман, А. Сміт, К. Терел тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте більшість історіографічних праць опосередковано стосуються досліджуваної теми, вони присвячені окремим аспектам питання, мають фрагментарний характер та потребують детального та цілісного дослідження.

Крім того, враховуючи специфіку розвитку українського ринку праці дана проблематика потребує постійного дослідження.

Мета статті – проаналізувати правові аспекти соціальної політики у сфері зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу. Соціальна політика у сфері зайнятості є невід'ємною сферою соціального захисту різних цільових груп і категорій населення [4, с. 58].

Зайнятість – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій або іншій формі [4, с. 58].

Міністерство соціальної політики забезпечує реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Відносини у сфері зайнятості населення регулюються Конституцією України, Законом України «Про зайнятість населення«, Кодексом законів про працю України, Господарським та Цивільним кодексами України, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття«, іншими актами законодавства [4, с. 60].

Соціальна політика в Україні спрямована на управління соціальними ризикам, важливою її складовою на загальнонаціональному рівні є соціальний захист населення – система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, у межах якої працездатним громадянам надаються відповідні умови для покращення життєдіяльності за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним, соціально-уразливим групам населення – певні державні соціальні гарантії, матеріальна підтримка, спеціальні соціальні послуги тощо. Метою соціального захисту є забезпечення добробуту населення, тобто можливість задовольнити основні потреби людей, які є не однаковими для окремих соціальних груп та мають тенденцію змінюватися у просторі та часі, для забезпечення стану соціальної захищеності не тільки окремої людини, але й суспільства в цілому [6].

Для забезпечення соціального захисту населення застосовується комплекс інструментів, серед яких виділяють активні і пасивні. Активні інструменти спрямовані на попередження ситуа-

цій, які загрожують добробуту людини, а також на стимулювання її активності, які здійснюються у вигляді соціального страхування, програм зайнятості, охорони здоров'я тощо. Пасивні інструменти покликані надати соціальну допомогу та підтримку особі або соціальній групі, яка не має достатніх засобів існування та знаходиться у складній життєвій ситуації. При цьому соціальна допомога має адресну направленість [6].

Найважливіша ланка соціального захисту населення – система ефективної зайнятості (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації), працевлаштування та перекваліфікації працівників. Цей напрям реалізується через програми зайнятості [4, с. 56].

Система соціального захисту у сфері зайнятості населення є важливим елементом управління ринком робочої сили й представляє корекційно-регулятивну систему, спрямовану на зменшення проблем, що виникають у правовому й економічному статусі людей із безробіттям [4, с. 58].

Безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у Державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу [4, с. 58].

У разі неможливості надати відповідну роботу безробітному може бути запропоновано пройти професійну перепідготовку або підвищити свою кваліфікацію [4, с. 58].

Саме ефективна зайнятість є свідченням процвітання економіки та передумовою добробуту населення, створює матеріальну основу для реалізації будь-яких соціальних програм. Тому підвищення економічної ефективності, продуктивності зайнятості має стати найпріоритетнішим завданням соціальної політики [6].

Зайнятість є головною характеристикою ринку праці і визначає соціально-економічний розвиток країни. У сучасних умовах питання регулювання зайнятості набуває особливої значущості, оскільки циклічний характер ринкової економіки спричиняє безробіття і пов'язані з ним негативні економічні та соціальні наслідки.

Серед основних принципів проведення соціальної політики у сфері зайнятості населення можна відзначити:

– забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, у реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб;

– сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку підприємництва;

– координація діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямами економічної і соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості;

– співробітництво професійних спілок, асоціацій підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці, реалізації та контролі за виконанням заходів щодо забезпечення зайнятості населення;

– міжнародне співробітництво у вирішенні проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні [6, с. 3].

Поруч з державою соціальний захист у сфері зайнятості забезпечують підприємства (чи підприємці) й самі наймані робітники – їхні профспілкові організації.

Важливими заходами проведення соціальної політики у сфері зайнятості варто назвати такі:

– запровадження системи довгострокових прогнозів попиту на робочу силу за професіями й формування за результатами прогнозування державного замовлення на підготовку кваліфікованих кадрів;

– розвиток співпраці між навчальними закладами й підприємствами з метою формування, відтворення та збереження кадрового потенціалу, підвищення його кваліфікації;

– запровадження системи підготовки кваліфікованих робочих кадрів на підприємствах;

– гарантування надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів різних ступенів акредитації, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням;

– розробка механізмів стимулювання підприємців до створення нових робочих місць;

– створення системи тимчасового житла, включаючи мережу гуртожитків, з метою спрощення трудової міграції всередині країни;

– формування механізмів стимулювання підприємців до інвестицій у види економічної діяльності, найбільш важливі для економіки країни;

– упровадження моніторингу впливу на рівень зайнятості заходів економічної політики уряду, зокрема у сфері лібералізації ринків, цінового регулювання тощо;

– забезпечення на державному рівні захисту інтересів громадян, які працюють за межами країни [6].

Для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки і перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, у 1991 році створюється державна служба зайнятості, діяльність якої здійснюється під керівництвом Міністерства соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування [4, с. 57].

Послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються державною службою безкоштовно. Діяльність Державної служби зайнятості регламентується законом України «Про державну службу». Державна політика у сфері державної служби визначається Верховною Радою України [7].

Серед основних напрямків державної політики у сфері державної служби можна назвати: визначення основних цілей, завдань та принципів функціонування інституту державної служби зайнятості; забезпечення ефективної роботи всіх державних органів відповідно до їх компетенції [6].

Важливим елементом захисту економічно активного населення є система соціального захисту

від безробіття та соціальна підтримка безробітних [4, с. 59].

Економічно активне населення (ЕАН) – це населення певного віку (звичайно 16 або 18 років), яке бере активну участь у трудовій діяльності або прагне реалізувати свою працездатність за винагороду.

Соціальний захист населення від безробіття нині здійснюється на основі Законів України «Про зайнятість населення» і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» через систему заходів, а саме:

– захист від необґрунтованої відмови працевлаштування;

– безкоштовне сприяння в доборі належної роботи та працевлаштування відповідно до нахилів, здібностей, професійної підготовки, освіти з урахуванням суспільних потреб;

– виплата вихідної допомоги та збереження середньої заробітної плати на період працевлаштування працівникам, які втратили постійну роботу на підприємствах і організаціях;

– безоплатне навчання безробітних новим професіям, перепідготовка у системі державної служби зайнятості;

– виплата безробітним допомоги по безробіттю [4, с. 58].

До головних принципів організації страхування у разі безробіття можна віднести:

– особисту відповідальність – самі працівники беруть участь у фінансуванні страхування, розмір виплат залежить від попередніх внесків працівників і їхнього страхового полісу;

– солідарність – роботодавці, працівники і держава беруть фінансову участь у формуванні страхових фондів;

– загальність – страхування у разі безробіття поширюється на всі верстви населення, які потребують його, що відображається в законодавчому закріпленні гарантій реалізації прав застрахованих, порядку проведення відповідних виплат і надання послуг;

– обов'язковість (примусовість) страхування на випадок безробіття незалежно від волі й бажання роботодавців і застрахованих, що знаходить вираження в обов'язковому характері (за законом) виплати страхових внесків роботодавцями, працівниками і державою;

– державне регулювання – законодавче закріплення гарантій прав громадян на страхування у разі безробіття, контроль за рівнем виплат, якістю послуг і використання фінансових коштів за призначенням [4].

Допоміжні виплати мають переважно компенсаційний характер і спрямовані на підтримку найвразливішої частини населення та здійснюються за рахунок місцевих бюджетів [4, с. 58].

Найважливішою передумовою й складовою формування соціально-економічних умов є державне регулювання сфери зайнятості населення. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення – це цілеспрямовані дії держави і її владних структур, спрямовані на: забезпечення максимальної зайнятості населення відповідного рівня розвитку продуктивних сил; усунення і попередження розбалансованості у попиті та пропозиції робочої сили; удосконалення трудових відносин; забезпечення прав і свобод людини, в т. ч. соціальне забезпечення, соціальний захист, надання інших соціальних послуг, спрямованих на створення умов для підвищення якісного складу людського потенціалу, високого рівня і якості життя населення [7].

Системотворчий характер соціальної політики у сфері зайнятості обумовлюється тим, що соціальна політика виступає механізмом забезпечення умов життєздатності суспільства; його стабілізації і консолідації [1].

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна дійти висновку, що сутність соціальної політики у сфері зайнятості населення полягає у регулюванні соціальних відносин у суспільстві, вирішення проблем безробіття та забезпечення ефективної зайнятості населення, створення системи соціального захисту населення та ін.

Подальшого дослідження потребують окремі аспекти даної проблеми, зокрема вивченння проблеми соціальної роботи у сфері зайнятості населення.

Список літератури:

1. Бичков С.І. Теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення. [Електронний ресурс] / С.І. Бичков. – Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-1/txts/SOCIALNA/06bsiszn.pdf
2. Міненко В.Л. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / В.Л. Міненко. – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/2009_2/doc/1/03.pdf
3. Міністерство соціальної політики України: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index
4. Соціальна молодіжна політика: навч. посіб. / уклад. Н.М. Коляда, О.О. Кравченко. – Умань: ПП Жовтий, 2013. – 119 с.
5. Соціальна політика: навчальний посібник // уклад. І.О. Карпич, Н.М. Коляда. – Умань: ВПЦ «Візаві». – Вид. 2-е доповн. та перероб. – 2017. – 136 с.
6. Соціальна робота у сфері зайнятості населення: навчальний посібник для студентів спеціальності соціальна робота / за ред. В.В. Харабет, А.І. Андрющенко, В.М. Ніколаєвського. – Маріуполь: Новий світ, 2012. – 568 с.
7. Шевчук П.І. Соціальна політика: Навч. посібник / П.І. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.

Карпич И.А., Матрос О.О.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
Проанализированы правовые аспекты социальной политики в сфере занятости населения. Освещены сущность социальной политики в сфере занятости. Рассмотрены принципы проведения социальной политики в сфере занятости. Охарактеризованы основные направления социальной политики в сфере государственной службы занятости.
Ключевые слова: правовые аспекты социальной политики, социальная политика, политика, занятость, сфера занятости.

Karpych I.A., Matros O.A.
Uman state pedagogical University named after Pavlo Tychyna

LEGAL ASPECTS OF SOCIAL POLICY IN POPULATION EMPLOYMENT

Summary
The legal aspects of social policy in the field of employment are analyzed. The essence of social policy in the field of employment is highlighted. The principles of social policy in the field of employment are considered. The main directions of social policy in the field of the state employment service are described.
Keywords: legal aspects of social policy, social policy, politics, employment, sphere of employment.

УДК 378.147.1+331.45(477)(045)

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІН У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ)

Кошелева Н.Г.
Українська інженерно-педагогічна академія

У статті розглянуто актуальну проблему вдосконалення підготовки майбутніх інженерів-педагогів з дисциплін у галузі охорони праці. Запропоновано використовувати з цією метою сучасні педагогічні технології як основний інструмент технологічного підходу в навчанні. З'ясовано дидактичний потенціал сучасних педагогічних технологій для становлення інноваційного типу навчання. Проаналізовано вимоги освітніх стандартів до засвоєння студентами матеріалу дисципліни «Основи охорони праці» як одного з базових курсів підготовки майбутніх інженерів-педагогів у досліджуваній галузі. Визначено необхідність використання сучасних педагогічних технологій для ефективного формування у студентів умінь з охорони праці, передбачених соціальним замовленням.
Ключові слова: майбутні інженери-педагоги, дисципліни в галузі охорони праці, оптимізація процесу навчання, технологічний підхід у навчанні, сучасні педагогічні технології.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення ефективності сучасної інженерно-педагогічної освіти згідно з вимогами соціального замовлення обумовлює актуальність модернізації цілей, змісту і технологій навчання майбутніх інженерів-педагогів, зокрема з дисциплін у галузі охорони праці. Гостра конкуренція, що панує сьогодні на ринку освітніх послуг, посилює вимоги до якості професійної підготовки випускників вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. Відповідно, актуальним стає сьогодні питання підготовки їх як педагогів, озброєних сучасними знаннями у галузі охорони праці і здатних готувати молоде покоління майбутніх фахівців з урахуванням цих знань. Основною причиною несформованості у випускників інженерно-педагогічних ВНЗ підготовленості до виконання професійних завдань з охорони праці є окремі особливості традиційної організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, який спрямований, у першу чергу, на засвоєння теоретичних знань з дисциплін, що викладаються. Результатом є довготривалий період професійної адаптації, протягом якого набуті під час навчання предметно диференційовані знання і вмін-

ня пов'язуються у свідомості молодих фахівців з реальним виробничим середовищем та посадовими обов'язками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців присвятили увагу вивченню проблем удосконалення різних складових інженерно-педагогічної освіти. Питання вдосконалення підготовки інженерів-педагогів на основі міжпредметних зв'язків дисциплін розглянуто в дослідженнях В. Антропова, В. Кириллова, Ю. Кустова. Виявлення особливостей цілей, змісту та способів реалізації інженерно-педагогічної освіти, подальше їх удосконалення відображено в працях П. Атутова, Н. Брюханової, О. Коваленко, В. Кулешової, О. Маленко, Б. Соколова, Л. Штефан та ін. Н. Глуханюк, Е. Зеєр, Є. Тетюник досліджували особливості професійного становлення особистості інженера-педагога.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість науково-педагогічних досліджень з проблем інженерно-педагогічної освіти, вивчення можливостей застосування технологічного підходу до вдосконалення підготовки майбутніх інженерів-педагогів з дисциплін у галузі охорони праці поки не було предметом спеціальних досліджень.

Мета статті – визначити педагогічний потенціал застосування технологічного підходу до вдосконалення підготовки майбутніх інженерів-педагогів з дисциплін у галузі охорони праці.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах технологічність стає домінуючою характеристикою діяльності людини, означає перехід на якісно новий ступінь ефективності й оптимальності. Характеризуючи стан освіти, вчені підкреслюють, що в ній мають місце кризові явища, які є наслідком відставання освіти від науки й виробництва. Для їх подолання треба забезпечити студентам тісний зв'язок теорії і практики технологічним шляхом. Використання нових освітніх технологій передбачає не стільки поповнення теоретико-методологічних знань студентів, скільки формування професійних умінь проектувати, конструювати процес навчання, аналізувати його результати.

Педагогічні технології – це якісно новий ступінь у розвитку теорії та практики сучасної педагогіки. Поняття «технологія» (від грецького *techne* – мистецтво, майстерність, уміння, *logos* – вчення) має багато трактувань. Історично поняття «технологія» виникло у зв'язку з технічним прогресом і згідно зі словарними тлумаченнями є сукупністю знань про способи й засоби обробки матеріалів. Зміст поняття «технологія» розкривається й уточнюється залежно від сфери людської діяльності. У загальному випадку під технологією треба розуміти сукупність і послідовність методів і процесів перетворення вихідних матеріалів, що дозволяють отримати продукцію із заданими параметрами.

Науково-технічний прогрес у XX ст. зумовив технологізацію не тільки галузей виробництва, але й культурної, соціальної, освітньої сфер суспільства. У сучасному глобалізованому світі технологічний підхід є однією з провідних ознак діяльності людини в різних сферах. Як зазначено в [1, с. 28]: «технологічність стає домінуючою характеристикою сучасної діяльності людини, що означає перехід на якісно вищий ступінь ефективності, оптимальності, наукоємності порівняно з традиційним рівнем». Так, наприклад, запровадження ефективної, чітко реалізованої технології у виробництві забезпечує істотне підвищення випуску продукції запланованої якості. Поняття «технологія» увійшло з виробничої і в педагогічну сферу з деякими специфічними особливостями.

Термін «педагогічна технологія» зародився більше трьох десятиліть тому в США і спочатку співвідносився з ідеєю технізації навчального процесу, прихильники якої бачили в якості основного способу підвищення ефективності навчального процесу широке використання технічних засобів навчання. Таке трактування зберігалася аж до 70-х рр. XX ст., коли в педагогіці сформувалася ідея повної керованості навчального процесу, яка привела до наступної установки в педагогічній практиці: вирішення дидактичних проблем можливе через управління навчальним процесом із точно заданими цілями, досягнення яких має піддаватися чіткому опису й визначенню. Отже, термін «освітня (педагогічна) технологія» почав використовуватися спочатку в зарубіжній, потім у вітчизняній теорії освіти саме в сенсі підвищення ефективності процесу навчання, орієнтованого на максимально однозначно описаний конкретний результат. Питання, пов'язані з технологізацією навчального процесу, визначенням сутності, ознак, складових педагогічних технологій, вимог до них та з їх розробкою, розглядаються в наукових дослідженнях В. Беспалька, І. Волкова, І. Дичківської, М. Кларина, В. Кукушина, Б. Лихачова, В. Монахова, Г. Селевка та ін. Треба відзначити значне розмаїття точок зору науковців щодо визначення терміну, проте спільним в усіх визначеннях є спрямування педагогічної технології на підвищення ефективності навчального процесу, що гарантує досягнення запланованих результатів навчання. У нашому дослідженні в якості базового визначення даного поняття прийнято наступне: сучасна нова технологія – це визначення корисних для практики і найбільш раціональних і ефективних методів досягнення поставлених дидактичних цілей (Н.Ф. Тализіна) [3]. На думку дослідниці, технологічне навчання повинне бути системою науково обґрунтованих приписів, використовуваних в практиці освіти.

В. Демидова зазначає, що «показниками того, що діяльність викладача ... відбувається на технологічному рівні, є: наявність чітко й діагностично заданої мети, тобто конкретно-вимірюваного подання понять, операцій, діяльності учнів як очікуваного результату навчання; способів діагностики досягнення цієї мети; уявлення змісту, що вивчається, у вигляді системи пізнавальних та практичних завдань, орієнтувальної основи та способів їх вирішення; наявність досить жорсткої послідовності, логіки, певних етапів засвоєння теми (матеріалу, набору професійних функцій і т. ін.); визначення способів взаємодії учасників навчального процесу на кожному етапі (учителів та учнів, учнів один з одним), а також їх взаємодії з інформаційною технікою (комп'ютером, відеосистемою тощо); мотиваційне забезпечення діяльності педагога та учнів, засноване на реалізації їхніх особистісних функцій у цьому процесі (вільний вибір, креативність, змагальність, життєвий та професійний сенс)» [1, с. 30].

Технологічний підхід характеризує спрямованість педагогічних досліджень на оптимізацію, вдосконалення діяльності навчання, підвищення її результативності, інструментальності, інтенсивності. Технологія педагогічної діяльності враховує об'єктивні дидактичні закономірності і, таким чином, забезпечує в конкретних умовах відповідність результату діяльності попередньо поставленим цілям. Звідси випливає визначення оптимізації процесу навчання. Т.А. Ілліна зазначає: «Оптимізація – це ступінь відповідності організаційної сторони системи тим цілям, для досягнення яких вона створена». При цьому підкреслюється, що оптимальність, досягнута для одних умов, може не мати місця при інших умовах [2, с. 16]. З цього визначення випливає, що оптимізація не є якийсь особливий метод або прийом навчання. Це цілеспрямований підхід до побудови процесу навчання, при якому в єдності розглядаються принципи навчання, особливості змісту навчальної теми, арсенал можливих форм і методів навчання, особливості конкретних учнів, їх реальні навчальні можливості, і на основі системного аналізу всіх цих даних свідомо, науково обґрунтовано вибирається найкращий для конкретних умов варіант побудови процесу навчання. Саме педагогічна технологія є одним з найбільш ефективних інструментів оптимізації освітньо-виховного процесу сучасності, бо вона синтезує різні форми й методи в певному поєднанні, кожен раз найкращим чином для конкретної ситуації. Отже, звертання сучасної педагогіки до розробки й використання сучасних технологій навчання обумовлене потребою в підвищенні ефективності освітнього процесу. Загалом, в освіті найбільш поширеними є наступні типи навчання: підтримуюче, спрямоване на відтворення окремої культури, соціального досвіду і соціально-культурної системи в цілому, та інноваційне, яке стимулює інноваційні зміни в існуючій культурі і соціумі, активно впливаючи на проблемні ситуації, що постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством. Проте в середній та вищій школі досі переважає перший тип – підтримуюче навчання. На думку соціологів і педагогів, ця невідповідність пояснюється непідготовленістю суспільства й системи освіти до зіткнення з новими ситуаціями в соціальному житті, щоб своєчасно й належним чином відгукуватися на політичні, екологічні, економічні та інші проблеми. У той же час суспільство не може задовольнятися переважно виконавською діяльністю своїх членів, воно закликає кожного випускника школи і ВНЗ прийняти на себе відповідальність за майбутнє, бути мобільним, конкурентоспроможним, активним до позитивної підприємливості в умовах різноманітних моделей і концепцій навчання і виховання. Тому педагогічні технології розглядають учня як унікальну особистість, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкритості для сприйняття нового досвіду. У цьому відношенні особливо яскраво виражається відміна сучасних педагогічних технологій від традиційної системи навчання. Інноваційний підхід до навчального процесу спрямований на особистісний розвиток майбутніх фахівців, їхню здатність оволодівати новим досвідом на основі цілеспрямованого формування творчого і критичного мислення, рольового та імітаційного моделювання пошуку. Перевага надається активним формам і методам навчання (дискусія, діалог, ділова гра і т. ін.).

Однією з базових дисциплін у галузі охорони праці, що вивчаються майбутніми інженерами-педагогами, є курс «Основи охорони праці». Освітніми стандартами до студентів висувається значна кількість вимог до результатів його вивчення, сформульованих у вигляді переліку професійних умінь. Якщо розглянути їх як результат засвоєння навчального матеріалу відповідних тем дисципліни «Основи охорони праці», то відповідно до рівневої концепції засвоєння навчального матеріалу В.П. Беспалька, дії в галузі охорони праці майбутніх інженерів-педагогів можна розподілити за рівнями, представленими в табл. 1.

Отже, уміння, зазначені в освітніх стандартах, мають суто практичний характер і належать, переважно, до 3-4 рівнів, які передбачають самостійну продуктивну і творчу діяльність.

Таблиця 1

Перелік професійних дій студентів у результаті вивчення дисципліни «Основи охорони праці»

№ рівня	Назва рівня	Результат у вигляді дій студентів
2	**Репродуктивний**	– класифікувати небезпечні, шкідливі та вражаючі фактори; – визначати профілактичні заходи попередження надзвичайних ситуацій; – вміти у разі потреби надати першу долікарську допомогу потерпілому.
3	**Суб'єктивно-продуктивний**	– аналізувати і оцінювати стан організації охорони праці на підприємстві та його відповідність вимогам законодавчих та нормативних актів з охорони праці; – обґрунтовувати наявність первинних засобів пожежогасіння для конкретних виробничих умов підприємства і організовувати систематичне проведення інструктажів щодо користування цими засобами.
4	**Об'єктивно-продуктивний**	– розробляти й організовувати систему управління охороною праці на підприємстві; – розробляти план навчання і перевірки знань з охорони праці працівників підприємства з урахуванням специфіки робіт; – організовувати проведення інструктажів з охорони праці; – організовувати розслідування нещасних випадків та аварій на виробництві; – організовувати безпечну експлуатацію машин та механізмів підвищеної небезпеки.

Джерело: розроблено автором

Тому у процесі підготовки студентів з дисципліни «Основи охорони праці» необхідне використання сучасних технологій навчання, що забезпе-

чують ефективне формування зазначених умінь. На майбутніх викладачів професійно-технічних навчальних закладів покладена велика відповідальність за життя та здоров'я учнів у процесі навчання. Проте практика професійної діяльності свідчить про несформованість багатьох загальнокультурних та професійних компетенцій у галузі охорони праці в молодих викладачів професійно-технічних навчальних закладів. Однією з головних причин нещасних випадків і травматизму є недостатнє розуміння керівниками структурних підрозділів, викладачами, майстрами виробничого навчання важливості цієї проблеми та формалізм у підході до проведення інструктажу з безпеки життєдіяльності, організації навчання учасників навчально-виховного процесу з охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Отже, зміст і педагогічні технології підготовки в галузі охорони праці майбутніх інженерів-педагогів у вищих навчальних закладах вимагають радикальних змін. Необхідною умовою виконання вимог сучасного соціального замовлення з охорони праці на майбутніх інженерів-педагогів є забезпечення їх інтелектуального, творчого та особистісного розвитку під час професійно-педагогічної підготовки. У навчальному процесі сучасних інженерно-педагогічних вищих навчальних закладів найбільш актуальними інноваціями є інтерактивні, імітаційні, проектні, евристичні технології тощо. У їх основі – організація активної діяльності майбутніх фахівців щодо пошуку і прийняття рішень, проведення внутрішньогрупових дискусій з проблем, що відображають реальність майбутньої професії, або робота студентів над змодельованими ситуаціями в межах сучасних технологій навчання: імітаційних, ділових ігор, кейсів, тренінгів, навчального проектування тощо.

Застосування сучасних технологій в освітньому процесі сприяє: формуванню в майбутніх інженерів-педагогів фахових компетенцій і професійно важливих якостей в галузі охорони праці; набуттю досвіду міжособистісної і групової взаємодії для колективного прийняття рішень, здійснення співпраці; розвитку професійного, аналітичного, практичного мислення; формуванню пізнавальної мотивації, створенню умов для появи особистісної психологічної установки на фаховий саморозвиток [4, с. 25]. При вивченні студентами матеріалу дисциплін у галузі охорони праці перевагу слід надавати імітаційним методам активного навчання, що дозволяють у навчальних умовах моделювати реальні або максимально наближені до них професійні ситуації.

Висновки і пропозиції. Отже, високий особистісно розвивальний потенціал сучасних педагогічних технологій, формування їх засобами в майбутніх інженерів-педагогів фахових компетенцій в галузі охорони праці, необхідних для ефективної професійної діяльності, мають забезпечити виконання вимог соціального замовлення. Найбільш ефективними є проблемно-пошукові, діалогічні, ігрові, евристичні та інтерактивні педагогічні технології, розробка методики використання яких у процесі викладання дисциплін у галузі охорони праці в інженерно-педагогічному ВНЗ є напрямом подальших наукових пошуків.

Список літератури:

1. Демидова В.Г. Прогностичний компонент у професійній діяльності педагога: Навч.-метод. посіб. / В.Г. Демидова. – Одеса: ПНЦ АПН України – МП Черкасов, 2007. – 147 с.
2. Ильина Т.А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т.А. Ильина. – М.: Знание, 1972. – Вып. 1. – 72 с.
3. Кабанов Г.П. Психолого-педагогические технологии, обеспечивающие качество обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://core.ac. uk/download/pdf/42056118.pdf
4. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / А.П. Панфилова. – М.: Изд. центр «Академия», 2009. – 192 с.

Кошелева Н.Г.
Украинская инженерно-педагогическая академия

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ СРЕДСТВАМИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ ОХРАНЫ ТРУДА)

Аннотация
В статье рассмотрена актуальная проблема усовершенствования подготовки будущих инженеров-педагогов по дисциплинам в сфере охраны труда. Предложено использовать с этой целью современные педагогические технологии как основной инструмент технологического подхода в обучении. Выяснен дидактический потенциал современных педагогических технологий для становления инновационного типа обучения. Проанализированы требования образовательных стандартов к усвоению студентами материала дисциплины «Основы охраны труда» как одного из базовых курсов подготовки будущих инженеров-педагогов в исследуемой отрасли. Определена необходимость использования современных педагогических технологий для эффективного формирования у студентов умений по охране труда, предусмотренных социальным заказом.

Ключевые слова: будущие инженеры-педагоги, дисциплины в сфере охраны труда, оптимизация процесса обучения, технологический подход в обучении, современные педагогические технологии.

Kosheleva N.G.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

IMPROVEMENT OF TEACHING OF FUTURE ENGINEERS-TEACHERS WITH MEANS OF TECHNOLOGICAL APPROACH (CASE STUDY OF DISCIPLINES IN THE FIELD OF LABOR PROTECTION)

Summary
In the paper, the actual problem of improving of training of future engineers-teachers in the field of Labor Protection disciplines have been considered. It has been suggested to use modern pedagogical technologies as the main tool of the technological approach in training for this purpose. Didactic potential of modern pedagogical technologies for formation of innovative type of training has been determined. The requirements of educational standards for the students to assimilate the material of the discipline «Basis of labor protection» as one of the basic training courses for future engineers-teachers in the researched area have been analyzed. The necessity of using modern pedagogical technologies for effective formation of the skills on labor protection provided for by the social order is determined. The necessity to use modern pedagogical technologies for effective formation of the students' skills on Labor Protection stipulated by the social order has been determined.
Keywords: future engineers-teachers, disciplines in the field of Labor Protection, optimization of the learning process, technological approach in training, modern pedagogical technologies.

УДК 37:338:355.13:457(477):005

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Левчук Н.П.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

На основі результатів аналізу різних підходів щодо педагогічного моделювання здійснено теоретичне обґрунтування структурних та функціональних складових авторської педагогічної моделі розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органами Державної прикордонної служби України. Модель складається з цільового, змістовного, процесуального і контрольно-оціночного блоків. В розробленій моделі розвиток досліджуваної якості здійснюється за трьома етапами: мотиваційно-підготовчий, організаційно-педагогічний, оціночно-корекційний. Запропонована модель реалізується в освітній діяльності шляхом впровадження педагогічних умов. Дана модель є ефективним засобом у системі підготовки економічно компетентного майбутнього офіцера управління органу Державної прикордонної служби України.
Ключові слова: економічна компетентність, педагогічне моделювання, модель розвитку, педагогічні умови, етапи, методи, форми, засоби.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна освіта на сучасному етапі розвитку України визначається завданнями переходу до демократичної і правової держави, ринкової економіки, необхідності наближення до світових тенденцій економічного і суспільного розвитку. Розвиток освіти відбувається в контексті загального процесу трансформації різних сторін суспільного життя, у тісному взаємозв'язку з перебудовою в інших сферах, одночасно виступаючи для них джерелом забезпечення необхідним кадровим ресурсом.

Рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 4 грудня 2003 р. № 12/7-4 затверджено Концепції розвитку економічної освіти, яка є методологічною базою освітянської діяльності в умовах формування суспільства знань і соціально орієнтованої економіки та визначає шляхи розв'язання нагальних проблем у сфері економічної освіти через розуміння її мети, завдань, змісту і технологій. Головними компонентами економічної освіти є її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості у різних складових економічної освіти: загальноекономічній та професійно-економічній.

Дана концепція акцентує увагу на посиленні економічної підготовки фахівців у неекономічних вищих навчальних закладах. Для забезпечення умов оволодіння сучасними економічними знаннями для студентів неекономічних вищих навчальних закладів потрібно: переглянути перелік дисциплін загальноекономічної підготовки за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями; вжити заходів щодо поліпшення навчально-ме-

тодичного забезпечення та підвищення кваліфікації викладачів економічних дисциплін.

Досліджуючи економічну діяльність майбутніх магістрів управління органами (слухачі) Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), ми зауважуємо, що вдале розпорядження ресурсами та потенційними можливостями органу охорони державного кордону є необхідною складовою управління, стимулюванням його розвитку, а також основою оперативного, тактичного та стратегічного планування діяльності підпорядкованого підрозділу.

В свою чергу виникає потреба у інтеграції процесів навчання і виховання як складових освіти, що утворюють засади для розвитку економічної компетентності майбутніх керівних кадрів ДПСУ. Розвиток цієї складової професійної компетентності має стати невід'ємною частиною підготовки та подальшого вдосконалення.

Основною науковою проблемою в даному контексті є обґрунтування системи та шляхів розвитку економічної компетентності майбутніх магістрів управління органами ДПСУ, з врахуванням особливостей їх професійної діяльності й підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в організації педагогічного процесу широко використовується метод його моделювання. Особливості моделювання педагогічних систем і процесів досліджували І. Фролов [14], М. Ярмаченко [15], А. Дахін [4] та ін.

Пошуку оптимальних методів розвитку професійних компетентностей майбутніх економістів, враховуючи специфіку змісту економічної освіти, управлінських, інформаційно-методичних, навчально-технологічних, оцінювальних і рефлексивних аспектів, присвячено наукові праці Н. Боярчук [1], Н.М. Самарук [12], К.С. Масленнікова [10].

Різні аспекти створення ефективних моделей формування та розвитку економічної компетентності різних фахівців відображені у працях С.А. Вітер [2], В.В. Дивака [5], В.В. Приступи [11], К.Ю. Тушко [13].

Проте, недослідженою залишається проблема розвитку економічної компетентності майбутніх магістрів управління органами ДПСУ.

Метою статті є теоретичне обґрунтування моделі розвитку економічної компетентності майбутніх магістрів управління органами ДПСУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою отримання нової інформації про об'єкти та для визначення шляхів і способів підготовки до професійної діяльності в педагогічних дослідженнях широко використовується педагогічне моделювання. Тим самим створюється своєрідний макет (проекція реальності) для відтворення процесів розвитку необхідних якостей, що дає можливість контролювати перебіг дій, вчасно вносити свої корективи, оцінювати наслідки втручань і завчасно програмувати необхідний кінцевий результат. Цю думку підтверджують учені І. Фролов [14], М. Ярмаченко [15], А. Дахін [4] та інші.

Зазначимо, що одне з перших визначень процедури моделювання знаходимо у дослідника І. Фролова, а саме: «моделювання означає матеріальне або мислене імітування реально існуючої системи шляхом спеціального конструювання аналогів (моделей), в яких відтворюються принципи організації та функціонування цієї системи» [14].

М. Ярмаченко вважає, що метод моделювання лежить в основі будь-якого методу наукового дослідження – як теоретичного, при якому використовуються різноманітні знакові, абстрактні моделі, так і експериментального, що використовує предметні моделі [15].

О. Дахін розглядає моделювання як єдиний засіб, який запропонувала наука для розуміння і прогнозування складних педагогічних явищ. Його ефективність і прогностична адекватність визначаються вибраними теоріями та гіпотезами. «Вони, з одного боку, вказують на межі допустимих при моделюванні спрощень, з іншого, – визначають дослідницьке поле використання моделі» [3].

Отже, моделювання передбачає дослідження певних явищ, процесів чи систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їх моделей.

В свою чергу, дослідники з проблем педагогіки розглядають модель як об'єкт, що заміщує оригінал і відображає найважливіші риси і властивості оригіналу для даного дослідження, даної мети дослідження за обраної системи гіпотез [4]; уявну або матеріально реалізовану систему, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його так, щоб її вивчення давало нову інформацію [7]; штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який, будучи подібним досліджуваному об'єкту (чи явищу), відображає та відтворює у простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відношення між елементами цього об'єкта [6].

Спираючись на вищезазначене, можна говорити, що основою будь-якої моделі підготовки фахівців є цілісний педагогічний процес, в якому сукупність відповідних педагогічних умов, підходів, форм, методів, засобів спрямована на набуття ґрунтовних знань, умінь і навичок навчаємих, а також розвиток майбутнього учасника професійної діяльності.

З метою забезпечення системного, цілеспрямованого, комплексного та ефективного вирішення науково-практичної проблеми розвитку економічної компетентності слухачів ми пропонуємо розробити структурно-функціональну модель. Для цього необхідно вирішити ряд завдань, а саме:

– виявити основні блоки моделі розвитку економічної компетентності слухачів;

– визначити структуру моделі як єдності стійких, системоутворюючих, ієрархічних взаємозв'язків між її елементами і різними рівнями;

– виділити функцій окремих рівнів і компонентів системи, які в сукупності забезпечують її цілісне функціонування.

Результати аналізу педагогічної літератури і досліджень [2; 5; 11; 13], що стосуються розвитку економічної компетентності, дозволив нам у цій моделі умовно виділити такі основні блоки: цільовий, змістовний, процесуальний, контрольно-оціночний.

Цільовий блок моделі розкриває її мету, завдання та принципи у підготовці майбутніх управлінців органів охорони державних кордонів (далі – ООДК).

Метою моделі визначено розвиток економічної компетентності слухачів ДПСУ.

Серед основних завдань впровадження даної моделі вважаємо наступне:

– формування позитивного ставлення до майбутньої професійної діяльності;

– прищеплення слухачам розуміння важливості економічних знань для майбутньої професійної діяльності;

– формування прагнення і здатності до самоосвіти;

– формування системи основних знань, умінь і навичок з різних аспектів фінансово-економічного забезпечення оперативно-службової діяльності та щодо розгляду та вирішення фінансово-економічних ситуацій;

– формування первинного досвіду щодо організації та ведення фінансово-економічної діяльності ООДК.

Досягнення визначеної мети та виконання завдань у запропонованій педагогічній моделі вимагає дотримання цілого ряду принципів освіти, зокрема:

мотивації – сприяння формуванню мотиваційно-ціннісного ставлення слухачів до своєї майбутньої професійної діяльності, і зокрема до її економічної складової;

комплексності – поєднання фундаментальних та прикладних знань у галузі економіки, фінансів, правових норм, управління, які зумовлюють фінансово-економічну дійсність відомства;

системності і послідовності, які реалізуються шляхом управління навчальної діяльністю через визначену послідовність подачі порцій системно-організованого навчального матеріалу, що належить засвоєнню. Кожний новий елемент змісту цього навчального матеріалу логічно пов'язується як з попереднім елементом, так і з наступним. Систематичним, регулярним має бути і контроль за навчанням слухача, оскільки тільки такий контроль привчає його працювати щоденно, а не епізодично. Лише за цієї умови у слухача виробиться звичка працювати щоденно, систематично та регулярно;

міждисциплінарної інтеграції, що забезпечується налагодженням зв'язків між різними навчальними дисциплінами, без порушення самостійності, унікальності, своєрідності, дозволяє об'єднати предметні знання, уміння, навички у галузі управління фінансово-економічною діяльністю органу охорони державного кордону та комплексного їх застосовувати у майбутній практичній діяльності слухачів;

зв'язок теорії із практикою – ґрунтується на тому, що теоретичний матеріал, який пропонується відповідно до робочої програми навчальної дисципліни, має бути практично закріплений та мати тісний зв'язок з майбутньою професійною діяльністю слухачів;

інформатизації освіти ставить на меті створення інформаційного простору, що виконує навчальні функції, тобто оптимальних умов для комплексного застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі (різноманітні онлайн-словники, довідники та безкоштовні вебінари на профільних інтернет-ресурсах, модульне середовище вищого військового навчального закладу).

індивідуалізації, яка передбачає врахування в навчально-виховному процесі індивідуальних особливостей слухачів, об'єднуючи їх в групи та використовуючи відповідні форми і методи;

Цільовий блок пов'язаний із змістовним блоком.

Змістовний блок моделі представлено систематизацією і взаємодоповненням знань, умінь, навичок, одержаних в ході аудиторної підготовки, поза аудиторної роботи, факультативних занять, стажування.

Аудиторна підготовка відбувається під час вивчення навчальної дисципліни «Фінансово-економічна діяльність ДПСУ», у змісті якої розкрито теоретичні та практичні основи: функціонування бюджетної системи України; нормативно-правового регулювання фінансово-економічної діяльності відомства; особливостей організації та ведення фінансово-економічної діяльності в ООДК; складання проектів кошторисів; планування та використання бюджетних коштів ДПСУ; можливості оптимізації співвідношення доходної та видаткової частини кошторису; проведення контрольних заходів фінансово-економічної та фінансово-господарської діяльностей ДПСУ.

Поза аудиторна робота передбачає:

– індивідуальну роботу, яка пов'язана із опрацюванням наступної тематики: бюджет та бюджетна система України; організація та ведення фінансово-економічної діяльності в ДПСУ; кошторис бюджетної установи; нарахування грошового забезпечення військовослужбовцям та заробітної плати працівникам ДПСУ; контроль фінансово-економічної діяльності ДПСУ.

– самостійну – дослідження додаткових джерел навчальної літератури, що забезпечує оволодіння слухачами знань щодо структури та класифікації доходів та видатків ДПСУ, особливостей проведення інвентаризації в органах ДПСУ, фінансово-економічної діяльності в ДПСУ, методики складання кошторису бюджетних установ, особливостей виплати грошового забезпечення та заробітної плати в органах ДПСУ, проведення аудиту у бюджетних установах.

Факультативні заняття – передбачають опрацювання слухачами додаткових вирішення тестових завдань та розв'язання практичних фінансово-економічних завдань;

Стажування – отримання практичного досвіду щодо управління фінансово-економічною діяльністю ООДК під час проходження слухачами стажування в цих органах відповідно до навчального плану підготовки.

Ефективне функціонування змістовного блоку моделі забезпечується за допомогою процесуального блоку.

В рамках реалізації **процесуального блоку** моделі розвиток досліджуваної якості здійснюється за трьома етапами:

мотиваційно-підготовчий етап передбачає динамічний розвиток мотиву досягнення успіху в процесі опанування основ економічної діяльності, оволодіння способами самостійної пізнавальної діяльності, формування позитивного ставлення до процесу прийняття управлінських рішень, стимулювання та активізацію слухачів до засвоєння системи знань і розвитку системи вмінь, необхідних для прийняття управлінських

рішень щодо фінансово-економічної діяльності органу охорони державного кордону;

організаційно-педагогічний етап включає спеціально організовану, динамічну взаємодію викладача і слухача, спрямована на забезпечення їх навчання, виховання, розвитку. Головною метою етапу є раціональна організація навчального процесу, спрямованого на формування, розвиток, поглиблення системи знань, професійно значущих якостей, формування фахових умінь і навичок у слухачів щодо фінансово-економічних аспектів діяльності прикордонного відомства;

оціночно-корекційний етап, протягом якого проводяться діагностичні зрізи за допомогою авторської методик з визначення рівня розвитку економічної компетентності слухачів та окремих її складових. Встановлювалась відповідність отриманого результату меті – розвитку економічної компетентності слухачів. У випадку значних відхилень від очікуваного результату, вносились корективи у її компоненти (мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний).

Педагогічні умови розвитку економічної компетентності слухачів [9]:

1. Реалізація міждисциплінарного підходу в підготовці майбутніх магістрів управління органів ДПСУ щодо здійснення фінансово-економічної діяльності;

2. Застосування в підготовці майбутніх магістрів до здійснення фінансово-економічної діяльності освітніх технологій імітаційного моделювання;

3. Індивідуалізація фінансово-економічної підготовки майбутніх магістрів управління органів ДПСУ з використанням можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Форми розвитку економічної компетентності слухачів забезпечують виконання змістовного блоку нашої моделі. Серед них виділяємо:

аудиторні заняття – основними видами навчальних занять з дисципліни «Фінансово-економічна діяльність ДПСУ» є: лекція, групове, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультації, диференційований залік;

поза аудиторна робота – основне завдання, якої полягає у тому щоб навчити слухачів працювати і поповнювати свої знання самостійно у час, вільний від навчальних занять. Зміст даного навчального матеріалу передбачено робочою програмою навчальної дисципліни «Фінансово-економічна діяльність ДПСУ» для самостійного вивчення для і поглиблення знань, умінь і навичок, набутих на всіх видах навчальних занять;

факультативні заняття проводяться шляхом розв'язання тестових і практичних фінансово-економічних завдань, які сприяють активізації особистості, виявленню її індивідуальних особливостей, нахилів і здібностей, пізнавальних інтересів;

стажування – набуття професійних фахових знань та досвіду під час планового стажування в органах охорони державних кордонів відповідно до визначеного плану.

Окреслені форми розвитку економічної компетентності слухачів пропонується проводити впорядкованими методами взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності викладача й слухача, спрямованими на ефективне розвґязання навчально-виховних завдань. До цих методів відносяться наступні:

– пояснювально-наочні (лекція, пояснення, демонстрація навчального матеріалу);

– проблемно-пошукові (проблемні ситуації навчального матеріалу, навчальна дискусія, організаційно-діяльнісна ситуація);

– імітаційного моделювання (вирішення та аналіз практичних фінансово-економічних завдань).

Серед засобів навчання нашої моделі використано інтерактивне навчання, друковані, електронні, мультимедійні засоби та ін. Таке комплексне використання нових технологій і засобів навчання дає змогу: інтенсифікувати процес засвоєння слухачами постійно зростаючих обсягів актуальної інформації; забезпечити якісне практичне застосування теоретичних знань навчального матеріалу; допомогти слухачам самостійно здобувати нові знання на базі сучасних засобів телекомунікацій та доступу до світових банків знань; раціоналізувати працю викладачів та інших учасників навчально-виховного процесу.

Контрольно-оціночний блок передбачає виконання діагностичної, регулюючої, орієнтуючої та прогностичної функцій. Це дає можливість здійснювати оцінку і контроль щодо розвитку економічної компетентності майбутніх магістрів управління органами ДПСУ. Методами реалізації даного компонента можуть бути тестування, контрольні роботи, індивідуальні завдання та ін.

Контрольно-оціночний блок містить обґрунтовані критерії, показники, рівні розвитку економічної компетентності слухачів.

Зокрема, ми вважаємо, що діагностику розвиненості економічної компетентності слухачів здійснювати з використанням наступних критеріїв та показників [8]:

мотиваційний (усвідомлений вибір своєї подальшої професійної діяльності у складі керівних кадрів відомства; прагнення стати професіоналом; ставлення до економічних процесів країни, зокрема прикордонного відомства; самостійне поглиблення і вдосконалення знань з управління фінансово-господарською діяльністю ООДК; усвідомлення значущості економічних знань для практичного життя і професійної діяльності; прагнення подолати внутрішні перешкоди, що виникають у професійно-економічній підготовці; спроможність співпрацювати у команді (групі));

когнітивний (володіння знаннями щодо нормативно-правової бази, яка регламентує фінансово-економічність діяльність відомства; основних понять і категорій бюджету, бюджетної системи, бюджетного процесу держави; сутності та змісту фінансово-економічної діяльності ДПСУ; особливостей організації та ведення фінансово-економічної та фінансово-господарської діяльностей в ДПСУ; порядку організації фінансового планування, складання і виконання кошторисів доходів та видатків ООДК; порядку організації та проведення контрольних заходів фінансово-економічної діяльності відомства);

операційний (проведення аналізу фінансово-економічних показників; виконання фінансово-економічних розрахунків, робота з таблицями; раціональне та самостійне виконання практичних завдань; ефективне використання навчального часу; перенесення умінь на інші практичні ситуації; бажання приймати участь в фінансово-економічній діяльності підрозділу ООДК; вико-

ристання фінансово-економічних знань для пояснення фактів навколишньої дійсності);

особистісний (ініціативність, мобільність, самостійність прийняття управлінських рішень, критичність мислення).

Запропоновані критерії та показники дають можливість оцінювати розвиненість економічної компетентності за трьома взаємозалежними і послідовними рівнями: *низький, середній, високий* [8].

Результатом реалізації цієї моделі є підвищення рівня розвиненості економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органами ДПСУ.

Висновки. Розроблена нами структурно-функціональна модель має цілісний характер, оскільки цільовий, змістовний, процесуальний та контрольно-оціночний блоки взаємопов'язані і функціонують для досягнення єдиного кінцевого результату. Реалізація моделі здійснюється шляхом змістовно-цільового забезпечення процесу навчання слухачів на етапі їхнього навчання на факультеті підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Особливу роль під час реалізації моделі відіграє поетапне використання визначених форм, методів, засобів навчання, що спрямовують аудиторну, індивідуальну і самостійну підготовку слухачів на розвиток економічної компетентності.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є експериментальна перевірка дієвості моделі та педагогічних умов розвитку економічної компетентності офіцерів управління органами ДПСУ.

Список літератури:

1. Боярчук Н. Модель формування професійної компетентності майбутніх економістів / Н. Боярчук // Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 85-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2013_1_15
2. Вітер С. А. Модель формування економічної компетентності молодших спеціалістів у процесі фахової підготовки / С. А. Вітер // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2013. – Вип. 14. – С. 219-224. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2013_14_44
3. Дахин А. Н. Моделирование компетентности учасников открытого образования / Дахин А. Н. – М.: НИИ школьных технологий, 2009. – 292 с.
4. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность / А. Н. Дахин // Теория и практика образовательной технологии. – М.: НИИ школьных технологий, 2004. – С. 65-93.
5. Дивак В. В. Модель економічної компетентності директорів загальноосвітніх навчальних [Електронний ресурс] / В. В. Дивак // ДВНЗ УМО НАПН України. – 2009. – № 2. – Режим доступу до журн.: http://www.time.umo. edu.ua/docs/2/09
6. Зязюн І. А. Світоглядні пріоритети педагогіки / І. А. Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. у 2-х част. – Ч. 1 / Редкол.: І. А. Зязюн та ін. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002.
7. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України]; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Левчук Н. П. Діагностика розвиненості економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України / Н. П. Левчук // Електронне наукове фахове видання «Теорія і методика професійної освіти», 2017 – № 12(1).
9. Левчук Н. П. Педагогічні умови розвитку економічної компетентності у майбутніх магістрів управління органів Державної прикордонної служби України / Н. П. Левчук // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Серія: педагогічні науки: – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. – № 2(9).
10. Масленнікова К. С. Прогностична модель формування професійної компетентності майбутніх економістів та її експериментальна перевірка / К. С. Масленнікова. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_1_12
11. Приступа В. В. Теоретико-методичний супровід формування економічної компетентності інженерів радіозв'язку / В. Приступа // Вісник Національного Авіаційного Університету, 2011. – № 2.
12. Самарук Н. М. Формування професійної компетентності майбутніх економістів [Електронний ресурс] / Н. М. Самарук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України – 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ Vnadps/2011_2/zmist.html
13. Тушко К. Ю. Педагогічні умови формування економічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки: Дис. ... канд. наук: 13.00.04 – 2009.
14. Фролов И. Т. Гносеологические проблемы моделирования / И. Т. Фролов. – М.: Наука, 1961. – 324 с.
15. Ярмаченко М. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 363 с.

Левчук Н.П.
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ МАГИСТРОВ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОГРАНИЧНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Аннотация
На основе результатов анализа различных подходов к педагогическому моделированию осуществлено теоретическое обоснование структурных и функциональных составляющих авторской педагогической модели развития экономической компетентности у будущих магистров управления органами Государственной пограничной службы Украины. Модель состоит из целевого, содержательного, процессуального и контрольно-оценочного блоков. В разработанной модели развития исследуемого качества осуществляется в три этапа: мотивационно-подготовительный, организационно-педагогический, оценочно-коррекционный. Предложенная модель реализуется в образовательной деятельности путем внедрения педагогических условий. Данная модель является эффективным средством в системе подготовки экономически компетентного будущего офицера управления органами Государственной пограничной службы Украины.
Ключевые слова: экономическая компетентность, педагогическое моделирование, модель развития, педагогические условия, этапы, методы, формы, средства.

Levchuk N.P.
National Academy of the State Border Guard Service
of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

MODEL OF FUTURE MASTERS' ECONOMIC COMPETENCE DEVELOPMENT OF MANAGEMENT BY AUTHORITIES OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Summary
Based on the analysis results of different approaches to pedagogical modeling, the theoretical substantiation of the structural and functional components of the author's pedagogical model of future masters' economic competence development of management by the authorities of the State Border Guard Service of Ukraine was carried out. The model consists of target, content, procedural, control and evaluation blocks. In the model, the development of the investigated quality is carried out in three stages: motivational-preparatory, organizational-pedagogical, evaluation and correction. The suggested model is implemented in educational activities by introducing pedagogical conditions. This model is an effective means in the system of preparing an economically competent future officer of the State Border Guard Service of Ukraine authorities.
Keywords: economic competence, pedagogical modeling, model of development, pedagogical conditions, stages, methods, forms, means.

УДК 378.147

НЕСТАНДАРТНИЙ УРОК В ІНТЕРАКТИВНОМУ РЕЖИМІ

Лупенко-Ковтун С.М.
Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю. Кримського

У статті розглядається проблема формування умінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів початкових класів як складова їх професійної компетентності. Підкреслюється необхідність упровадження інтерактивних технологій у практику роботи школи, застосовуючи інтерактивні методи навчання.
Ключові слова: взаємодія, діалогова компетенція, технології, проблемне навчання, креативне мислення, активні методи.

Постановка проблеми. Нестандартний урок – таку назву отримало явище, що виникло як своєрідна реакція масової педагогічної практики 70-х років XX сторіччя на втрату учнями інтересу до навчання. Первинне значення терміну – навчальне заняття, яке має нестандартну структуру. Дидакти наголошують на її багатоваріантному характері, пропонують розрізняти типові уроки та специфічні форми їх проведення [3]. Визнання свободи вчителя в доборі форми уроку (звичайно, з огляду на його мету, зміст, вікові особливості учнів) стимулює широке використання відомих форм та пошук нових. Ще один поштовх до пошуків у цьому напрямі – шестирічні першокласники, навчання яких вимагає гнучкості у використанні форм уроків [1]. Практичний досвід переконує нас у недостатності використання традиційного уроку для розв'язання названих вище проблем, тому науковці та педагоги-практики беруть за мету створення нових форм і методів навчання [9]. Очевидно, одним із можливих варіантів розв'язання проблеми може стати застосування нестандартних форм проведення уроків.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми. Отже, термін «нестандартний урок» дещо втратив своє первинне значення. Проте набув нового, бо конструювання «специфічних форм проведення уроків», безумовно, є свідченням спроби вчителя вийти за межі шаблону в побудові методичної структури заняття. Вийти за межі будь-чого можливо лише за умов осмислення принципів його побудови. Таким чином, використання, а тим більше створення нестандартних форм уроків вчителями є виявом учительської творчості [10]. Відомо, що вдало імпровізує той, хто добре підготувався.

Мета статті. Спроба згрупувати форми проведення уроків, які існують у сучасній практиці, видається нам хоча й не беззаперечною, але корисною. Швидкий розвиток науки, зростання обсягів нової інформації потребують від школи підготовки активних, самостійних людей з розвиненими творчими здібностями.

Аналіз останніх досліджень. Існує кілька поглядів на нестандартний урок. На думку С. Антипової, В. Паламарчук, Д. Рум'янцевої, суть нестандартного уроку полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке б викликало насамперед інтерес учнів і сприяло їхньому оптимальному розвитку й вихованню [15]. Л. Лухтай називає нестандартним такий урок, який не вкладається (повністю або частково) в межі виробленого дидактикою, і на якому вчитель не дотримується чітких етапів навчального процесу, методів, традиційних видів роботи [8]. Е. Печерська бачить головну особливість нестандартного уроку у викладанні певного матеріалу у формі, пов'язаній з численними асоціаціями, різними емоціями, що допомагає створити позитивну мотивацію навчальної діяльності [12]. О. Митник і В. Шпак наголошують, що нестандартний урок народжується завдяки нестандартній педагогічній теорії, вдумливому самоаналізу діяльності вчителя, передбаченню перебігу тих процесів, які відбуваються на уроці, а найголовніше – завдяки відсутності штампів у педагогічній технології [9]. Як бачимо, у фаховій літературі, на сторінках періодичної преси (ми певні, що методичні об'єднання шкіл та наукові конференції ВНЗ також розглядають ці важливі для освіти питання) відбувається дискусія щодо визначення сутності нестандартних уроків та цінності нових форм занять у навчанні, розвитку й вихованні учнів. Тож, «нестандартний урок як своєрідне педагогічне явище бурхливо розвивається, постійно набуваючи нових рис. Він – дитя перебудови суспільства і школи, і доля його пов'язана з долею цього процесу» [12]. О. Антипова, Д. Рум'янцева і В. Паламарчук, простежуючи історію розвитку уроку як основної форми навчання в школі, зауважують, що нестандартні заняття виникали тоді, коли в суспільстві відбувалися кардинальні зміни, реформи. Так, у 20-х роках минулого століття народилися урок-суд, урок-диспут, урок-екскурсія, урок у полі, урок-ярмарок та ін., 60-ті роки дали життя коментованим і цілісним (узагальнюючим) урокам. Згодом кількість таких форм організації навчальної діяльності зросла [4]. До речі, наразі можна нарахувати біля 50 нестандартних форм проведення уроків, які використовують учителі в своїй роботі [13].

Виклад основного матеріалу. Оскільки є нагальна потреба дати об'єктивну оцінку доцільності застосування нетрадиційних занять, визначити їх вагу та місце в системі навчання, в останнє десятиріччя практичний досвід застосування нових форм нестандартних уроків почала опановувати методика. Класифікація нестандартних уроків ще не склалася, але добірка їх уже досить різноманітна. Аналіз робіт науковців (Т. Байбара, Н. Вакарчук, Л. Варзацька, Т. Гусак, О. Кузьменко, Е. Печерська, О. Савченко, Н. Стяглик, Г. Тарасенко, В. Шпак), методистів (В. Авер'янова, Д. Вельбрехт, В. Заворотнюк, Е. Лисенко, Л. Лухтай, Н. Токар, В. Лекіна), ознайомлення з досвідом роботи педагогів-практиків (В. Бутрім, І. Волкова, І. Гуревич, Н. Гордуз, В. Демчук, Л. Доренська, Л. Козоріз, Г. Крупська, О. Митник, І. Мушак,

І. Опанасець, Т. Ласічник, П. Лашаніна, Л. Лензар, О. Полєвікова, Л. Тумакова, Т. Шафрай та багато інших), власний досвід проведення нестандартних уроків дають змогу зробити висновок про те, що форми уроків, які застосовуються в сучасній початковій школі, можна згрупувати наступним чином: бінарні уроки (2-4-й клас, двічі на семестр); віршовані (римовані) уроки (1-4-й клас, раз на місяць); інтегровані (міжпредметні) уроки (1-4-й клас, тричі на семестр) [7]; уроки-дискусії (урок-діалог, урок-диспут, урок запитань і відповідей, урок-засідання, урок-круглий стіл, урок-конгрес, урок-практикум, урок-пресконференція, урок-проблемний стіл, урок-семінар, урок-суд, урок-телеміст) (4-й клас, двічі-тричі на семестр); уроки-дослідження (урок-знайомство, урок-панорама ідей, урок-пошук, урок-самопізнання, урок «Слідство ведуть знатоки», урок «Що? Де? Коли?») (3-4-й клас, тричі на семестр); уроки-звіти (урок-аукціон, урок-залік, урок-захист, урок-інтерв'ю, урок-екзамен, урок-ерудит, урок-композиція, урок-концерт, урок – огляд знань, урок-презентація, урок-ярмарок) (1-4-й клас, 3-4 рази на семестр); уроки-змагання (урок – брейнг-ринг, урок-вікторина, урок-КВД – конкурс винахідливих та допитливих, урок-КВК – конкурс веселих та кмітливих, урок-конкурс, урок-мозкова атака, урок-турнір) (1-4-й клас, 3-4 рази на семестр); уроки-мандрівки (урок-екскурс, урок-екскурсія, урок-марафон, урок-подорож) (1-4-й клас, 3-4 рази на семестр) [2]; уроки – сюжетні замальовки (урок-віночок, урок-вечорниці, урок-драматизація, урок-казка, урок – картинна галерея, урок-ранок, урок-спектакль, урок-фестиваль, урок – усний журнал) (1-4-й клас, двічі-тричі на рік).

У запропонованій нами класифікації бінарні, віршовані та інтегровані уроки виділені окремо. Інші ж види уроків зібрані за групами, що відрізняються характером реалізації творчого потенціалу вчителя й учнів. Ми вважаємо, що ця класифікація не суперечить підходу до уроку, виробленому в сучасній дидактиці. Бо головне завдання педагога – не тільки чітко усвідомлювати мету кожного окремого уроку, а й розуміти важливість проведеного заняття як органічної ланки загального ланцюжка даної теми, розділу, курсу, циклу, всього навчально-виховного процесу [1]. Однак, є певні переваги використання форм уроків, що увійшли до описаної вище типології, оскільки вони дозволяють урізноманітнювати навчальну діяльність, відійти від чітких рамок стандартного уроку з його незмінною структурою: опитування, пояснення, закріплення, домашнє завдання; сприяють підвищенню активності учнів, а отже – і ефективності уроку. Стимулюючи творчу діяльність учителя та його вихованців, нестандартні уроки створюють сприятливі умови для співпраці, що є надзвичайно важливим у роботі початкової школи [11].

Однією із форм організації нестандартних уроків є інтерактивні технології навчання, котрі потребують великої підготовки для їх організації. Пропонуємо правила організації інтерактивної роботи учнів на уроці: до роботи повинні бути залучені різною мірою всі учні; необхідно дбати про психологічну підготовку учнів (корисними є різноманітне та постійне стимулювання учнів за активну участь у роботі – надання можливості для самоорганізації та ін.); тих, хто навчається в інтерактивні, не повинно бути багато: продуктивна робота в малих групах, кожен має бути почутий; приміщення має бути спеціально підготовленим: учні повинні мати змогу легко пересуватися під час роботи в малих групах; під час уроку необхідно дотримуватись регламенту та процедури, проявляти терпимість до будь-якої точки зору, уважно вислуховувати всіх учасників, поважаючи їх; уважно ставитися до учнів під час формування груп; на одному уроці бажано застосовувати 1-2 інтерактивних прийоми роботи; під час підготовки питань учителю необхідно продумувати різні варіанти можливих відповідей і заздалегідь виробляти критерії оцінки ефективності уроку.

Застосовуючи інтерактивні технології, можна переконатися, що вони успішно формують в учнів потребу здобувати знання, розвивають інтерес, допитливість. Працюючи в групах чи парах, учні самостійно розв'язують доступні для них завдання, стають дослідниками, разом переборюють труднощі, вчаться критично мислити, дискутувати, спілкуватися з іншими. Це досягається завдяки організації індивідуальної, парної, групової та кооперативної роботи; застосовуються дослідницькі проекти, рольові ігри, безпосередня робота з текстом, різноманітними інформаційними джерелами; використовуються творчі роботи.

Інтерактивне навчання передбачає як мінімум три види активності: фізичну (зміну розташування в аудиторії, говоріння, слухання, письмо тощо); соціальну (обмін думками, враженнями; постановка запитань; відповіді на них); пізнавальну (внесення доповнень до інформації вчителя, самостійний пошук шляхів розв'язання проблеми). Лише за умови, що всі три види взаємо активності будуть взаємопов'язані й різноманітні, інтерактивне навчання буде ефективним.

Розглянемо різні структури груп для роботи в інтерактивному режимі та їх плюси і мінуси:

· Групи непарної і парної кількості членів – незгода складніше долається в групах з парною кількістю членів. Групам з непарною кількістю властива краща спроможність вибратися з глухого кута.

· Групи з двох осіб (пара) – високий рівень обміну інформацією і низький рівень незгоди. Але якщо в такій групі запанують емоції, ситуація може зайти в глухий кут, бо тут відсутня третя людина для примирення.

· Групи з трьох осіб – найбільш стабільні групові структури випадкових змінних коаліцій, але двоє сильніших у цій групі можуть домінувати над третьою людиною.

· П'ять осіб – оптимальний розмір навчальної групи. Він досить великий для групової стимуляції і досить малий для особистого визнання.

Формування мікроклімату заняття продовжується на етапі об'єднання учнів у групи. Деякі педагоги пропонують школярам об'єднатися у групи «за бажанням». «Плюси» такого підходу містяться в урахуванні міжособистісних зв'язків школярів. Але існують й «мінуси»: формуються групи, не рівні по силі, і тому результати спільної діяльності можуть значно відрізнятися; крім того, всередині групи може скластися атмосфера, коли інтерес до

«бажаного» спілкування усуває необхідність вирішення навчальної задачі. Для розвитку організаційно-діяльнісних якостей учнів застосовуються різноманітні способи створення груп:

1. Групи створюються на основі вже існуючого розміщення учнів у класі. Наприклад, групу створюють з 4 учнів, що сидять за сусідніми партами або в одному ряду. Цей спосіб створення групи має формальний характер. Водночас він потребує найменших витрат часу.

2. Склад учнівських груп визначає вчитель. Цей спосіб ефективний для оперативного вирішення завдань учителя за умови його авторитету серед учнів.

3. Учні самостійно розподіляються на групи по 4-6 осіб ще до початку семінару або тоді, коли він розпочався. Це найбільш природний самоорганізуючий спосіб за умови наявності достатнього часу.

4. Клас або учитель спочатку за визначеними критеріями обирає лідерів майбутніх груп, які потім ведуть набір до своїх груп інших учнів класу. Наприклад, кожен з лідерів називає прізвище учня, якого він запрошує до своєї групи. Якщо учень згоден, він підходить до лідера і т. ін. Групи заповнюються поступово й рівномірно.

5. Учитель призначає учнів, які будуть здійснювати набір членів до своїх груп. Потім у вже створених групах обирають нових груповодів. Цей спосіб допомагає розвитку комунікативних навичок учнів, дає їм шанс активно взаємодіяти.

6. Учитель або учні визначають і записують на дошці перелік головних питань (проблем) за темою, що вивчається. Кожен учень обирає для себе проблему і входить до відповідної групи. Якщо групи виявляються дуже великими кількісно, вони поділяються на підгрупи. У вже створених групах обирають лідерів.

7. Спочатку обираються лідери груп, які й визначають проблему для заняття у групі. Потім інші учні розходяться по групах з обраною тематикою проблем. Цей спосіб ефективний за наявності авторитетних учнів-спеціалістів.

8. За однією темою дається декілька аспектів її вивчення з різними видами діяльності (наприклад, «історія», «техніка», «досліди», «задачі», «гра», «проблеми»). Учням пропонується самим обрати групу з пріоритетними для них видами діяльності, при цьому відбувається вибір ними індивідуальної траєкторії вивчення теми.

9. Самоорганізація групової роботи. Учням пропонується самим визначити проблеми для групових занять і види діяльності своїх груп. Учителем встановлюються часові інтервали діяльності груп і форми надання ними освітнього продукту. Групи мають можливість замовляти необхідне обладнання для проведення експерименту, за необхідності.

Групова форма організації навчання повинна одночасно вирішувати три основні завдання:

- конкретно-пізнавальне, яке пов'язане з безпосередньою навчальною ситуацією;
- комунікативно-розвивальне, в процесі якого виробляються основні навички спілкування всередині та за межами даної групи;
- соціально орієнтоване, що виховує громадянські якості, необхідні для адекватної соціалізації індивіда в суспільстві.

Кожний вчитель повинен розуміти, що, окрім суто навчальних цілей, важливо, щоб у процесі взаємодій, які відбуваються в групі, усвідомлювалась цінність інших людей та формувалася потреба у спілкуванні з ними, у їх підтримці. Необхідно мати уявлення про можливий розподіл ролей у групі, а також про особливості поведінки під час виконання тієї або іншої ролі на різних етапах діяльності.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити деякі висновки. По-перше, нестандартні уроки дозволяють урізноманітнювати форми й методи роботи, позбавлятися шаблонів, створюють умови для виховання творчих здібностей школяра, розширюють функції вчителя, дають змогу враховувати специфіку певного матеріалу та індивідуальні особливості кожної дитини. По-друге, використання нестандартних форм уроків сприяє формуванню пізнавальних інтересів школярів, діти безпосередньо беруть участь у процесі навчання. Пізнавальна діяльність учнів переважно має колективний характер, що створює передумови для взаємодії суб'єктів навчання, дає можливість для обміну інтелектуальними цінностями, порівняння й узгодження різних точок зору про об'єкти, які вивчаються на уроці. По-третє, ефективність нестандартних уроків забезпечується за умов володіння вчителем методикою їх проведення та умілого використання таких уроків у певній системі в поєднанні з традиційними формами.

Використання інтерактивних технологій – не самоціль, це лише засіб для досягнення такої атмосфери в класі, яка найкраще сприяє співробітництву, порозумінню, доброзичливості, створює сприятливі умови для розвитку мовлення молодшого школяра. А закладати основи такого навчання потрібно вже у початкових класах. Окремих напрацювань з цієї проблеми є багато, але все різномаїття технологічних прийомів ще не складається в систему інтерактивного навчання. Тому теоретикам і практикам педагогіки ще належить відпрацювати систему методів, етапи і форми взаємодії суб'єктів в освітньому процесі.

Список літератури:

1. Бєляєв О.М. Сучасний урок української мови / О.М. Бєляєв – К.: Рад. школа, 1991. – 176 с.
2. Бєляєв О.М. Методика мови як наука / О.М. Бєляєв // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 20-24.
3. Житник Б.О. Методичний порадник: форми і методи навчання / Автор-укладач Б.О. Житник. – Х.: Вид. Група «Основа», 2005. – 124 с.
4. Комар О.А. Система взаємодії підрозділів педагогічного ВНЗ у підготовці майбутнього вчителя початкової школи до застосування інтерактивної технології / О.А. Комар // Вісник Черкаського університету: Педагогічні науки. – Черкаси, 2010. – № 191. – Ч. ІІ. – С. 58-62.
5. Комар О.А. Підготовка вчителів початкових класів: інтерактивні технології у ВНЗ: [посібник] / О.А. Комар, О.І. Пометун. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 65 с.

6. Мороз О.Г. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація: навч. посіб. / О.Г. Мороз, В.О. Сластьонін, Н.І. Філіпченко. – К.:Либідь, 1997. – 168 с.
7. Остапенко Н.М. Технологія сучасного уроку рідної мови / Н.М. Остапенко, Т.В. Симоненко, В.М. Руденко. – К: «Академія», 2011. – 115 с.
8. Пометун О.І. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко; за ред. О.І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
9. Руденко В.М. Роль інтерактивних технологій навчання у формуванні професійно-комунікативної компетентності майбутніх філологів / В.М. Руденко // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 40-44.
10. Стребна О. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / О. Стребна, А. Сошенко. – Харків: Основа, 2005.
11. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект / В.Д. Шарко. – К: «Фенікс», 2006. – 221 с.
12. Яворська С.Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови як науки в середній школі. Книга 2 (30-90-і роки ХХ ст.) / С.Т. Яворська. – Слов'янськ, 2004. – 186 с.
13. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: Теорія і методика / О.Г. Ярошенко. – К.: Партнер, 1997. – 193 с.

Лупенко-Ковтун С.Н.
Владимир-Волынский педагогический колледж имени А.Ю. Крымского

НЕСТАНДАРТНЫЙ УРОК В ИНТЕРАКТИВНОМ РЕЖИМЕ

Аннотация
В статье рассматривается проблема формирование умений диалогического взаимодействия будущих учителей как составная их профессиональной компетентности. Подчёркивается необходимость внедрения интерактивных технологий в практику работы школы, применяя интерактивные методы обучения.
Ключевые слова: взаимодействие, диалогическая компетентность, технологии, проблемное обучение, креативное мышление, активные методы.

Lupenko-Kovtun S.N.
Volodymyr-Volynsky Pedagogical College named after A.U. Krymsky

NON-STANDART LESSON IN INTERACTIVE METOHODOLOGIES

Summary
The author of the article considers the formation of dialogical interaction skills of future teachers as a component of their professional competence. Emphasized is the necessity of introduction of interactive techniques in work practice of a higher school applying interactive methods of training.
Keywords: interaction, conversational, technology, problem studies, creative thought, experiment, method activity.

УДК 378,147:811.58'342

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ НА СЕРЕДНЬОМУ РІВНІ

Ма Мінь
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються психолінгвістичні особливості породження й сприймання іншомовного мовлення. Проаналізовано різноманітні аспекти навчання майбутніх філологів китайської мови в контексті її психолінгвістичних особливостей процесу навчання. Досліджено особливості середнього рівня навчання китайської мови у мовному виші. Визначено концептуальні засади для розроблення методики навчання майбутніх філологів усного китайського діалогічного мовлення на середньому рівні. Також доведено, що наявність ієрогліфічної графіки в китайській мові ще більш ускладнює процес навчання.

Ключові слова: студенти-філологи, усне китайське діалогічне мовлення, психолінгвістичні особливості навчання китайської мови, середній рівень навчання китайської мови у мовному виші.

Постановка проблеми. Оволодіння іноземною мовою в сучасному освітньому просторі залишається актуальним, попри зростання рівня лінгвістичної освіти в Україні, Європі та світі, із розширенням мультикультурних зв'язків. Молодь сьогодні все ще потребує системних інновацій у сфері іноземної лінгводидактики, щоб втілювати свій особистісний потенціал у справу зміцнення зв'язків із багатьма зарубіжними країнами, працювати в установах та на підприємствах, що мають закордонних партнерів, реалізувати динамічні зміни та перетворення у політичному, соціально-економічному та культурному житті України, гідно представляти Батьківщину в міжнародному співтоваристві.

Університет повинен забезпечувати українській молоді можливість оволодіння іноземною мовою, адже українське суспільство відчуває нагальну потребу у фахівцях різних галузей, які б вільно користувалися ними для обміну інформацією, для встановлення професійних зв'язків, для досягнення порозуміння в діалозі культур. Тому метою навчання іноземної мови у вищій школі є не лише практичне оволодіння нею, а й розвиток особистості студента, який здатний брати участь у спілкуванні на міжкультурному рівні та самостійно вдосконалюватися в житті й професії.

Аналіз останніх публікацій вказує на існування досліджень психолінгвістичних особливостей навчання іншомовного спілкування як загальнотеоретичної проблеми в лінгводидактиці іноземних мов. Процеси породження і сприймання мовлення вивчалися такими методистами, вченими-психолінгвістами, психофізіологами, психологами, як: Л. Виготський [1], О. Лурія [8], М. Жинкін [3], О. Леонтьєв [7], І. Зимня [5; 6] та ін. Процеси породження усного східномовного висловлювання досліджували К. Абе, М. Сакамото [11], Т. Судзукі [15], Р. Танігучі [13].

Метою статті є проаналізувати психолінгвістичні особливості процесу навчання студентів мовних спеціальностей китайської мови на середньому рівні у мовному виші, а також на основі цього аналізу визначити концептуальні засади для розроблення методики навчання майбутніх філологів усного китайського діалогічного мовлення.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі справедливо зазначено, що формування висловлювання починається із комунікативного наміру і мотиву. Далі, за визнаною моделлю Лева Виготського, процес проходить через стадії внутрішнього мовлення і формування глибинної синтаксичної структури. Потім з'являється зовнішня синтаксична структура, розгорнена у звуковому чи графічному висловлюванні [1, с. 419].

Повна психолінгвістична схема породження мовлення у загальних рисах має такі етапи розгортання: мотиваційний (на якому виникає загальний задум, тема майбутнього висловлювання), смисловий (структурування цього загального задуму, виділення в ньому теми і реми), семантичний (розподіл семантичних ролей – актантів у складі майбутнього висловлювання) та мовної (вибір синтаксичної конструкції і заповнення її відповідними словоформами). При цьому вважається, що перші три етапи – немовні. Прихильники цієї теорії посилаються на нейропсихолога з Радянського Союзу Олександра Лурію [8, с. 200] та його послідовника психолінгвіста Олексія Леонтьєва [7].

Особливістю усного мовлення є поява висловлювання (репліки) у заданому інтонаційному і фонетико-фонологічному оформленні на останньому етапі породження мовлення. Звукове мовлення, за цим підходом, є останньою ланкою формування мовленнєвої компетентності людини. Перетворення думки в мовлення пов'язане з трансформуванням багатовимірного розумового образу в одномірне лінійне висловлювання.

Дороті Роббінс (D. Robbins) відкриває дискусію, підхоплену за останнє десятиліття на Заході, щодо механізму розгортання висловлювання і ролі коду, репрезентації, образу, уяви та імітації в ньому [14]. Автор доводить, що звукове мовлення не може бути останнім етапом розгортання думки. Навпаки, вербалізація думки починається в момент зародження мотиву мовлення. Одразу на мотиваційному етапі, мовець має намір не просто щось сказати, а сказати це комусь (партнеру) з певною метою під впливом умов комунікативної ситуації. Отже, задум майбутнього висловлювання має вигляд усної пропозиції. Дороті Роббінс використовує міждисциплінарний підхід, щоб представити важливість цієї позиції з точки зору психології і лінгвістики для обґрунтування можливостей мовця досягати успіху в зоні проксимального розвитку. Думки Дороті Роббінс зацікавили викладачів іноземних мов і студентів, які оволодівають іноземною мовою, та філологів, які прагнуть удосконалити методики навчання. Про це свідчить поява наступних досліджень, які опонують класичній схемі породження

мовлення, у якій усна форма висловлювання завжди вторинна.

Даніел К. О'Коннелл (D. O'Connell) та Сабіна Ковал (S. Kowal) критикують основні напрями психолінгвістики, у яких породження мовлення, усного і писемного, відображено однаковими процесами [12]. Свою критику вони підкріпили заміною теоретичного фокусу на експерименти і спостереження за мовцями і їхнім мовленням: усним, писемним, монологічним та діалогічним. На основі їхніх спостережень було виведено кілька принципів характеристики процесу породження мовлення: інтерсуб'єктивності, перспективи, відкритості та вербальної цілісності. На цій основі описано зв'язок між усним та письмовим дискурсами і механізмами породження висловлювання в них. За їхніми висновками, усне спілкування розвивається таким шляхом: зміст повідомлення відображається у внутрішньому мовленні, але переходить у зовнішнє висловлювання вже орієнтоване на слухача. Тому висловлювання (репліка) формується вже у просодичній і фонетико-фонологічній організації, цілісно, а не на етапах формування висловлювання [12, с. 115-116]. Тому усне мовлення, навіть монологічне, має ознаки діалогічності завдяки риторичним засобам і задоволенню потреб слухання.

Спираючись на цю інноваційну в Україні, але поширену на Заході та в Китаї позицію, ми також зробили основою нашої методики важливі характеристики усного спілкування, яким студенти-філологи повинні приділити найбільше уваги в процесі створення висловлювання-репліки. Серед них:

- просодичні засоби в реплікації;
- функції утримання і перехоплення ініціативи в репліках;
- наголошення на важливих пунктах у змісті висловлювань;
- вираження емоцій;
- врахування реакцій слухачів (сміху та аплодисментів);
- врахування пауз в мовленні і моментів тиші в слуханні.

Запропонована зміна парадигми усного спілкування цілком відповідає меті нашого дослідження: – створити методику навчання діалогічного мовлення як основу навчання інших форм усного китайського мовлення для студентів із засвоєними початковим рівнем китайської мови.

На відміну від традиційних підходів авторитетних російських психолінгвістів, британські та американські психолінгвісти визначають діалогічний дискурс як основну прикладну сферу засвоєння мови, де проходять динамічні процеси конструювання структур, моделей та правил користування мовою, відмінних від звичайної граматики та синтаксису у рідній мові.

Особливості діалогічного підходу до моделювання породження мовлення послідовно описує відомий британський спеціаліст із когнітивної психології Саймон Геррод (S. Garrod) [10, с. 389-415]. Діалог розглядається у його працях як найуніверсальніша форма соціально-культурного спілкування, як основа співпраці та взаєморозуміння між людьми в процесі спільної діяльності. Діалогічність означає одночасну рецепцію і репродукцію в одному мовленнєвому акті. Діалогічна єдність конструюється кількома співрозмовниками; кожен з яких є водночас слухачем і мовцем. Ситуація впливає як на процес мовлення в діалозі, так і на результат (перлокутивний етап). Психолінгвістичний механізм діалогічного мовлення, з точки зору Саймона Геррода, є особливим, тому що внутрішній задум заміщається питанням або реплікою співрозмовника. Крім того, існує і афективна мова, задум якої не завжди вдається адекватно встановити. Тому він описує психолінгвістичну схему діалогу у такому вигляді:

1) у діалогічній взаємодії частково накладаються акти сприйняття репліки співрозмовника і внутрішнього прогнозування майбутньої відповіді;

2) у зв'язку з цим посилюється робота артикуляційних органів у внутрішній мові і відбувається концентрування уваги на запиті слухача;

3) репліка співрозмовника призводить до зміни прогнозу і до пристосування відповідної репліки. При цьому діалогічне мовлення значно менш розгорнуте, що ускладнює розуміння співрозмовника іноземною мовою без зорового контакту. Однак навіть за відсутності зорового контакту порозуміння відбувається через передбачуваність реакцій на основі знання мовцями ситуації, інтонації мовлення, артикуляції, емоційного забарвлення висловлювання [10, с. 67-84].

У створенні методики навчання усного китайського діалогічного мовлення ми керуємося концепцією Саймона Геррета, Деніела О'Коннела, Сабіни Ковал саме тому, що вона дає змогу цілісно формувати усномовленнєву компетентність на основі діалогічного партнерства мовців, не виокремлюючи в процесі навчання монологічну і діалогічну форми мовлення як окремі предмети засвоєння. Мотив висловлювання одразу зумовлює усномовленнєву специфіку цього висловлювання. Мовна поведінка одного партнера в діалозі мотивує мовну поведінку і характер реплік іншого. Оскільки метою спілкування партнерів є порозуміння, то основою діалогічної компетентності студентів-філологів повинна стати спільна стратегія діалогічного мовлення в діалозі.

Класик психології засвоєння іноземної мови Еллен Бялисток (E. Bialystok) вважає, що у вивченні іноземної мови людина спирається на її спільні і відмінні риси у порівнянні з рідною мовою [9]. Типологічні риси української та китайської мов надзвичайно віддалені, проте цілісність структури, лінгвістична системність і характер діалогічної взаємодії є порівнюваними в обох мовах. Крім того, вимоги до рівнів мовної компетентності у східних і європейських мовах є також порівнюваними, оскільки психолінгвістичний механізм засвоєння будь-якої іноземної мови має одну природу і одні закономірності функціонування.

Середній рівень мовної підготовки (intermediate level) має особливу вагу в навчанні мови. У «Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» середній рівень відповідає рівням В1 – В2 за шкалою вимірювання підготовки з англійської мови. Цей рівень найчастіше стає результатом навчання філолога в бакалавраті ВНЗ України [4].

У найбільш цитованій в Україні праці Наталі Гальскової та Надії Гез з методики навчання іноземних мов узагальнено компетентнісні характеристики середнього рівня навчання європейських

мов [2, с. 100]. Середній рівень мовної підготовки позначає: розуміння і переказування тематичних текстів, телепередач, вміння спілкуватися в більшості ситуацій без попередньої підготовки, уміння передавати зміст книги або фільму; розуміння розгорнутих висловлювань, доповідей, лекцій, статей і повідомлень, створення монологічних текстів, уміння підтримати діалог з носієм мови, відстоювати свою точку зору, брати участь в дискусії, аргументувати і передавати інформацію.

Середній рівень володіння китайською мовою має дещо відмінні характеристики у порівнянні із європейськими мовами. Як правило, цей рівень співвіднесений із стандартизованим кваліфікаційним іспитом з китайської мови для осіб, які не є носіями китайської мови, а саме іноземних студентів, представників етнічних меншин, які проживають в Китаї. Кваліфікаційний іспит Hanyu Shuiping Kaoshi або HSK є універсальною формою атестації іноземних студентів, які вивчають китайську мову за кордоном. Результати іспиту HSK визнаються в усьому світі. Вимоги до мовленнєвої компетентності студентів висуваються з метою оцінки володіння китайською мовою в життєвих, навчальних і професійних ситуаціях.

До 2010 року іспит HSK мав три рівні складності (базовий, середній, вищий): HSK базового рівня, охоплював від 1 до 3 підрівнів. HSK середнього рівня охоплював підрівні 3-8. HSK вищого рівня охоплював підрівні 9-11. Отже, студент, який отримував сертифікат середнього рівня визнавався компетентний у володінні і користуванні китайською мовою на середньому рівні мовної підготовки.

Починаючи з 2010 року, використовується новий тест, розроблений з урахуванням новітніх тенденцій у розвитку китайської мови і методології тестування мовної компетентності. Його розробником є Пекінський університет (Beijing Language and Culture University). За його впровадження відповідає штаб-квартира Ханьбань (Hanban / Confucius Institute), як державна установа, пов'язана з міністерством освіти Китаю, завданням якої є міжкультурне співробітництво Китаю з іншими державами світу і залучення іноземців до вивчення і користування китайською мовою.

Новий іспит HSK не є цілковитим аналогом іспиту CEFR, проте його результати можуть бути переведені у шкалу прийнятої в Європі системи оцінювання рівнів володіння іноземною мовою Common European Framework of Reference for Languages.

За вимогами такого іспиту *на середньому рівні*, співвідносному з В1-В2, триває розвиток умінь і навичок читання, говоріння, письма та сприйняття мови на слух на базі початкового рівня [16]. Вводяться усталені розмовні фрази і комунікативні кліше, що наближає мовлення до зразка носіїв. Студенти повинні розуміти автентичні тексти на різні теми, розповідати про себе і свої плани, аргументувати думки, а також орієнтуватися у комунікативних ситуаціях під час перебування в Китаї. Словниковий запас збільшується до 1200-1500 лексичних одиниць та 1100 ієрогліфічних знаків. Студенти демонструють вміння та навички читання і слухання неадаптованих текстів, обмінюються враженнями, дискутують, говорять вільним темпом, знайомі з правилами риторики. Студенти на середньому рівні мовної підготовки повинні вміти підтримати діалогічне спілкування у повсякденному житті, науковій та професійній діяльності, у тому числі і з носіями китайської мови.

Психолінгвістичні особливості навчання мови на середньому рівні мовної підготовки психолог Ірина Зимня пов'язує з вторинним творчим мовленнєвим умінням, яке, на її думку, «не має аналогів тлумачення в зарубіжній методиці» [5, с. 143]. Після початкового рівня засвоєння мови, на якому мовлення цілковито контролюється, наступним етапом є удосконалення мовленнєвих умінь і навичок природного користування мовою, на якому мовлення рідше контролюється свідомістю, а творче вживання засвоєних мовних структур частішає [6, с. 108-109].

Отже, підсумовуючи думки психологів і психолінгвістів, середній рівень засвоєння мови можна вважати рівнем творчого використання знань і вдосконалення комунікативної компетентності.

З вищезазначеного аналізу можна зробити **висновки**, що в процесі формування умінь усного китайського діалогічного мовлення студенти мають навчитися:

1) комбінувати мовленнєві зразки згідно з комунікативним наміром і на основі логічної схеми; 2) передавати зміст зразка зв'язного мовлення; 3) зв'язно висловлюватись при варіюванні опор; 4) зв'язно висловлюватись на основі комбінування декількох джерел інформації; 5) висловлювати свою думку та своє ставлення до предмета мовлення; 6) робити опис предмету, ситуації; 7) переказувати різними способами сприйнятий на слух чи прочитаний текст; 8) робити повідомлення чи розповідь за темою, комбінуючи матеріал всередині одного чи декількох джерел інформації; 9) звернутися до лексичного перифразу або за допомогою до співрозмовника у випадку незнання слова.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
2. Гальскова Н., Гез Н. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика [Текст]: учебное пособие для студентов обучающихся по специальности «Теория и методика преподавания иностранных языков и культур» / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. – М.: Академия, 2004. – 336 с.
3. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи [Текст] / Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания, 1964, № 6. – С. 26-38.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. україн. видання: д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 261с. – С. 258-261.
5. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке: книга для учителей / И. А. Зимняя. – Издание 2-е. – Москва: Просвещение, 1985. – С. 143.

6. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе [Текст] / И. А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – С. 108-109.
7. Леонтьев А. А. Психологические единицы порождения речевых высказываний [Текст] / А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1981. – 307 с.
8. Лурия А. Р. Письмо и речь. Нейролингвистические исследования. [Текст] / А. Р. Лурия. – М., 2002. – 352 с.
9. Bialystok E. Communication Strateges: a psychological analysis of second language use. – Oxford, B. Blackwell, 1990. – P. 131.
10. Garrod S. Challenge of Dialogue for theories of language Processing. – UK, 1999. – Language Processing. Hove: Psychology Press. – P. 389-415.
11. Kokusaikouryuu kikin (2009). Nihongo kyoujyuhou shiriidzu. Dai 6 kan. Hanasu koto wo oshieru. Tokyo, 105.
12. Kowal S., O'Connell D. Communicating with One Another: Toward a Psychology of Spontaneous Spoken Discourse: Washington: Springer, 2009. – 265 p.
13. Okadzaki H., Okadzaki T. (2001). Nihongokyouiku ni okeru gakushyuu no bunseki to dezain. Genhoshyuutoku katei no shiten kara mita Nihongokyouiku. Bonjinshya, 191.
14. Robbins D. Vygotsky's and Leontiev's A. A. Semiotics and Psycholinguistics: Applications for Education, Second Language Acquisition and Theories of Language. – Praeger Publishers, 2003. – Foreign. – 177 p.
15. Sudzuki K. (2004). Kyodzai sekkei manyuaru, 188.
16. http://english.hanban.org/node_7581.htm

Ма Минь
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ КИТАЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА СРЕДНЕМ УРОВНЕ

Аннотация
В статье рассматриваются психолингвистические особенности порождения и восприятия иноязычной речи. Проанализированы различные аспекты обучения будущих филологов китайскому языку в контексте его психолингвистических особенностей процесса обучения. Исследованы особенности среднего уровня обучения китайскому языку в языковом вузе. Определены концептуальные основы для разработки методики обучения будущих филологов устной китайской диалогической речи на среднем уровне. Также доказано, что наличие иероглифической графики в китайском языке еще больше усложняет процесс обучения.
Ключевые слова: студенты-филологи, устная китайская диалогическая речь, психолингвистические особенности обучения китайскому языку, средний уровень обучения китайскому языку в языковом вузе.

Ma Min
Kyiv National Taras Shevchenko University

PSYCHOLINGUISTIC FEATURES OF TEACHING STUDENTS OF LINQUISTICS MAJORS CHINESE LANGUAGE AT THE MIDDLE LEVEL

Summary
The psycholinguistic features of generation and perception of foreign speech were examined. The different aspects of teaching of future philologists Chinese language in the context of the psycholinguistic features of process of teaching were analyzed. The features of middle level of teaching Chinese in higher educational establishments were examined. Conceptual bases for development of methodology of teaching of future philologists spoken Chinese dialogic speech at the middle level were determined. It is also proved that the presence of hieroglyphic graphics in the Chinese language further complicates the learning process.
Keywords: students-philologists, spoken Chinese dialogic speech, psycholinguistic features of teaching Chinese, middle level of teaching Chinese in higher educational establishment.

УДК 378.147

ТЕСТУВАННЯ ЯК ФОРМА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ, УМІНЬ, НАВИЧОК. ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ

Межуєва І.Ю.
Приазовський державний технічний університет

У нашій статті ми спробували вивчити тестування як форму контролю знань, умінь, навичок. Висвітлили питання, пов'язане з місцем тестування в сучасному світі, визначили дані, які можна отримати за допомогою тестів. Були досліджені існуючі форми тестових завдань і вимоги до них, а також розглянуті принципи композиції завдань у тестовій формі.

Ключові слова: тестування, форма тестового завдання, принципи композиції завдань для тестів, зміст, розроблення, мета перевірки.

Постановка проблеми. Суспільство на сучасному етапі свого розвитку висуває все нові, більш високі вимоги до якості освіти, що передбачає переосмислення освітнього процесу. Даний фактор зумовив актуальність написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох країнах світу стоїть проблема підвищення надійності і ефективності контролю якості освіти. Ця проблема в її сучасному та історичному аспектах досліджується відомими зарубіжними (Д. Вілфорд, Д. Гласс, К. Інгенкамп, Дж. Стенлі та ін.) і російськими (В. С. Аванесов, Б. А. Ашарін, В. П. Беспалько, В. Г. Кузнецов, А. Н. Майоров, А. І. Огорелков, П. І. Підкасистий, С. С. Степанов, І. А. Цатурова, М. Б. Челишкова та ін.) вченими.

В. С. Аванесов, автор розробки науково-обґрунтованих тестів, називає тест твором мистецтва, в якому за Гегелем: «і форма і зміст йдуть в своїй досконалості рука об руку». Професійно зроблений тест – це за словами п. Аванесова «краще на поточний момент, з'єднання змісту знань, з найбільш придатною формою» [1, с. 115].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на те, що останнім часом проводяться різноманітні дослідження навчальних досягнень учнів, розробляються і апробуються різні системи педагогічного моніторингу, проблема з розробкою завдань у тестовій формі для контролю знань і умінь учнів потребує вирішення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення існуючих форм і принципів композиції тестових завдань, що використовуються для контролю знань в навчанні.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття в традиційно організованому процесі з'явилося багато педагогічних новацій: майстер-класи, поглиблене навчання і вивчення іноземної мови, дистанційне навчання, трирівнева система освіти.

Складовою, якщо не головною, частиною багатьох педагогічних новацій є тести. Тести дозволяють отримати: об'єктивні оцінки рівня знань, умінь, навичок і уявлень; виявити прогалини в підготовці; перевірити відповідність випускників тієї чи іншої спеціалізації вимогам державних освітніх стандартів; відібрати кращих з претендентів на навчання у вітчизняних і закордонних вузах.

У поєднанні з персональними комп'ютерами і програмно-педагогічними засобами тести можуть змінити організацію і форму всього навчального процесу. Від звичних групових форм занять тести змусять нас перейти до індивідуальних, автоматизованих форм навчання і контролю, які підвищують персональну відповідальність студентів і викладачів за результати своєї праці.

У педагогічних системах Ушинського, Песталоцці, на яких нас виховували наші педагоги, тестів не було. На початку XX століття на стику психології, соціології, педагогіки та інших, так званих, поведінкових наук з'явилася в Європі наука, яку психологи назвали психометрика, а педагоги – педагогічним виміром (Behavioral Sciences). Професор Аванесов В. С. називає її тестологія. Вона і покликана займатися питаннями розробки тестів [2, с. 64].

У 30-х роках XX століття тести з'явилися в Росії, але вчені їх не прийняли, а система соціалістичного освіти їх відкидала взагалі. Протягом останніх десятиліть вчені стверджують, що тести – це більше, ніж засіб контролю; це засіб раціоналізації шкільної справи, а наші сучасники додають, і освіти в цілому. Справжні тести представляють освітні процеси не в ідеальному, а реальному світі. По справжньому тести можуть бути затребувані тільки в такому навчальному процесі, в котрому викладач з урокодавця перетворюється в розробника нових програмно-педагогічних засобів, в організатора процесу самостійного навчання студентів. Навчання повинно починатися з вхідного тестового контролю, супроводжуватися самоконтролем і закінчуватися підсумковим тестуванням. В такому навчальному процесі частка самостійної роботи учнів вище, ніж частка занять за розкладом.

Наші вузи відстають від вузів інших країн щодо фінансування наукових досліджень в цій області, з підготовки тестологів у педвузі, за рівнем і якістю розвитку тестів, з технічної та програмно-обчислювальної оснащеності тестового процесу, з наукової організації тестового процесу.

Хоча інтерес до тестів останнім часом зріс, ситуація з ними в українській освіті не покращилася. Вчені та викладачі то заперечують тести, то тепер повсюдно створюють їх. Удавана простота створення тестів і зрослий попит на них породили безліч неякісних матеріалів. Викладачам належить самостійно оволодіти науковими основами розробки завдань у тестовій формі і тестів і основами теорії та методики тестування [6, с. 58].

Педагогічні завдання виконують як навчальні, так і контролюючі функції. *Навчальні* завдання застосовують учні для активізації власного вчення, засвоєння навчального матеріалу, саморозвитку, а також застосовують педагоги для навчання учнів. Це свідчить про навчальний потенціал завдань. *Контролюючі* завдання застосовуються, навпаки, викладачем або перевіряючими органами після закінчення навчального року, або іншого певного циклу (семестри), з метою діагностики рівня і структури підготовленості. Більша частина завдань може використовуватися для навчання та для контролю.

При оцінці завдання тестологи, на відміну від викладачів з окремих предметів, беруть до уваги не тільки коректність змісту, а й інші вимоги.

До завдань у тестовій формі ставляться такі вимоги: логічна форма висловлювання; правильність форми; стислість; наявність певного місця для відповідей; правильність розташування елементів завдання; однаковість правил оцінки відповідей; однаковість інструкцій для всіх під час тестування; адекватність інструкції формі та змісту завдання.

Логічна форма висловлювання є універсальною формою чіткого вираження думки людиною, здатною виявити знання з досліджуваної навчальної дисципліни. Ця форма в багатьох випадках замінює питання.

Навчальні питання багатослівні і породжують відповіді, повні і неповні, правильні і неправильні, різні за формою, змістом та структурою, внаслідок чого оцінка таких відповідей потребує обов'язкової участі викладача і супроводжується деякою часткою суб'єктивізму. Питання і відповіді на них іноді бувають настільки невизначеними і багатослівними, що для виявлення їх істинності потребуються великі витрати інтелектуальної енергії, в той час як технологічна методика тестування передбачає чітку і швидку диференційованість відповідей. У цьому сенсі традиційні питання і відповіді не технологічні; їх не рекомендується включати до тесту.

Логічна перевага завдання в тестовій формі полягає в можливості його природного перетворення, після відповіді студента, в форму істинного або хибного висловлювання.

Технологічна перевага завдань тестової форми проявляється в їх відповідності вимогам автоматизації рутинних компонентів навчання і контролю знань. Якщо в кожному завданні автоматично ставити, в залежності від відповіді, «1» або «0», то легко бачити переваги, що випливають із застосування такої оцінки, заснованої на двозначній логіці. Це дозволяє швидко реєструвати відповіді і об'єктивно їх оцінювати по заздалегідь розробленими правилами, що застосовуються до всіх однаково, без винятків. Завдання в тестовій формі легко вводяться в комп'ютер, компактно проектуються на екран монітора, добре розрізняються за формою та змістом.

Семантична перевага завдань полягає в кращому розумінні їх змісту і значення. Це пов'язано, по-перше, зі словесним складом завдання в тестовій формі: сенс тестового затвердження вловлюється завжди краще, ніж сенс питання. У тестових ствердженнях немає жодного зайвого слова і навіть знаку, в той час як питання вимагає ряду додаткових слів і знаків для вираження необхідного сенсу, значення та інтонації.

Правильна форма завдань – це засіб упорядкування і ефективної організації змісту тесту. Організація передбачає аналіз змісту навчальної дисципліни, класифікацію навчального матеріалу, встановлення між тематичних і між предметних зв'язків, укрупнення дидактичних одиниць, подання цих одиниць через елементи композиції завдань. Форма завдань правильна, якщо вона дозволяє точно висловити зміст, зрозуміла для всіх під час тестування, виключає можливість появи помилкових відповідей за формальними ознаками. Якщо до завдань даються готові відповіді на вибір (зазвичай один правильний і інші неправильні), то такі завдання краще називати завданнями *з вибором однієї правильної відповіді.* Логічною основою цієї форми є закон виключеного третього, вперше сформульований Аристотелем. Вибір правильної відповіді дає істинне судження, а вибір неправильної – помилкове судження. Третього не дано. З цього випливає методичне правило: в кожному завданні з вибором однієї правильної відповіді останній повинен бути, що надає однозначність задуму самого завдання і не допускає суперечливих тлумачень у тих хто проходить тестування. Інший варіант завдань цієї ж, першої форми, де є вже не одна, а кілька правильних відповідей. Це завдання *з вибором кількох правильних відповідей.* І ще один, третій варіант завдань цієї ж форми використовується для перевірки порівняльних знань – *з вибором однієї, найбільш правильної відповіді* з деякого числа відповідей, правильних в різному ступені. Кожен варіант завдань першої форми можна розділити на такі *види*, як завдання з двома, трьома, чотирма, п'ятьма і більше відповідями. Дотримання закону виключеного третього накладає логічну заборону на застосування таких відповідей, як «правильної відповіді немає», «всі відповіді правильні» або «всі відповіді неправильні», які в практиці все ще зустрічаються.

У другій формі завдання сформульовано так, що готової відповіді немає, кожному під час тестування доводиться вписувати відповідь самому, в відведеному для цього місці. Такі завдання можна назвати *завданнями відкритої форми.* Після доповнення завдання певною відповіддю виходить істинне або помилкове висловлювання. Завдання, де елементам однієї множини потрібно поставити у відповідність елементи іншої множини, можна назвати завданнями на встановлення відповідності. Це третя форма. І, нарешті, в тих випадках, коли потрібно встановити правильну послідовність обчислень, дій, кроків, операцій, термінів у визначеннях використовуються *завдання на встановлення правильної послідовності.* Це четверта форма завдань. Кожна з перерахованих форм дозволяє перевірити специфічні види знань, а також потребує відповідні їм контрольні матеріали. Вибір форм залежить від мети тестування і змісту тексту, від технічних можливостей і рівня підготовленості викладачів в області теорії і методики тестового контролю знань. Стислість завдань у тестовій формі випливає з переваг логічної форми висловлювання, тому завдання завжди коротше задач і питань. Стислість забезпечується ретельним підбором слів, символів, графіків, що дозволяють мінімумом засобів добиватися ясно-

сті сенсу змісту завдання. Виключаються повтори, малозрозумілі, рідковживані, а також невідомі для учнів символи, іноземні слова, що ускладнюють сприйняття сенсу. Добре, коли завдання містять не більше одного підрядного речення. Для досягнення стислості завдання краще питати про що-небудь одне.

Наявність певного місця для відповідей є однією з ознак завдання у тестовій формі. У завданнях з вибором відповідей – це код (цифри або букви) необхідної відповіді, з числа доданих до кожного завдання. У завданнях відкритої форми відповідь пишеться замість риски, яка слідує за текстом завдання. У завданнях на встановлення відповідності відповіді або пишуться в спеціально відведеному для цього рядку нижче тексту кожного завдання, або фіксуються за допомогою так званої «миші» при комп'ютерному тестуванні. І, нарешті, в завданнях на встановлення правильної послідовності кожен під час тестування ставить ранги в спеціально відведеному для цього місці [5, с. 81].

Правильність розташування елементів завдання є вимогою, що допомагає не витрачати час на визначення місця для відповідей і швидше зафіксувати своє рішення.

Однаковість правил оцінки відповідей в рамках прийнятої форми є важливим засобом організації тестування. Жодному під час тестування не дається ніяких переваг перед іншими, всі відповідають на одні й ті ж завдання, всім дається однаковий час. Правила оцінки визначаються заздалегідь і абсолютно однаково застосовуються до всіх під час тесту. Відповідь на завдання являє собою коротке судження, пов'язане за змістом і за формою зі змістом завдання. Критерії правильності відповідей заздалегідь визначаються автором завдання. Оцінювання відповідей за ступенем їх правильності в практиці проводиться рідко, але при необхідності створюються завдання з такими відповідями, які правильні в різному ступені [3, с. 12].

Адекватність інструкції формі і змісту завдання означає взаємну відповідність вказаних компонентів, необхідну для виконання завданням своєї функції. Умова адекватності дозволяє довести до свідомості осіб, які проходять випробування всі вимоги, закладені в змісті завдання. Невідповідність викликає помилку у розумінні сенсу завдання, і відповідно, призводить до помилкових відповідей там, де таким не місце.

Корисно дати визначення завдання в тестовій формі: це одиниця контрольного матеріалу, яка може варіюватися за елементами змісту і за складністю, сформульована у позитивній формі пропозиції з невідомим. Підстановка правильної відповіді замість невідомого компонента перетворює завдання в істинне висловлення; підстановка неправильної відповіді призводить до утворення помилкового висловлювання, що свідчить про незнання студентом даного навчального матеріалу.

Оволодіння формою є необхідною, але недостатньою умовою створення повноцінних тестів. Форма надає завданням лише структурну цілісність і визначеність, зовнішню організованість. Завдання в тестовій формі тільки зовні схожі на тестові завдання, а цього недостатньо для їх включення в тест, потрібна ще перевірка тестоформуючих властивостей. Проте, розробка всякого тесту починається з вибору відповідної форми і змісту завдань.

Завдання з вибором однієї або кількох правильних відповідей в тестовій практиці поширені досить широко, але і дуже багато критикувалися.

З практики проведення вступних іспитів у письмовій формі по тестах можна зробити висновок, що найбільш зручним для автоматизованого контролю знань абітурієнтів, а потім і студентів є завдання з вибором однієї правильної відповіді. Визначено групи принципів композиції завдань з вибором однієї правильної відповіді з числа запропонованих.

ПРИНЦИП ПРОТИРІЧЧЯ – при використанні цього принципу відповіді підбираються так, щоб друга заперечувала першій. Дієслова: lesen, schreiben, wiederholen, verstehen: а) перехідні; б) неперехідні. У завданнях з трьома відповідями принцип протилежності проявляється, щонайменше, в трьох варіантах. У цих завданнях використовується принцип суперечності, який передається схемою «А і не А». Можливість проміжних станів дозволяє збільшити число відповідей: перехідні; неперехідні; зворотні; модальні і т. ін.

ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ – завдання у тестовій формі можна назвати принципом однорідності. Підбираються такі відповіді, які відносяться до одного роду, виду або відображають основні сторони явища. Число відповідей різне. Автором п'єси «Трамвай бажань» є: 1) Міллер; 2) Вільямс; 3) Кокто; 4) Уайльд; 5) Моем. Три відповіді можна поставити в одну колонку. Якщо відповідей чотири і більше, їх краще розташовувати в два стовпці.

ПРИНЦИП КУМУЛЯЦІЇ – він означає, що зміст другої відповіді вбирає в себе (акумулює) зміст першої, зміст третьої – другої, і т. ін. Наприклад: герундій має властивості: a) дієслова; b) дієслова і іменника; c) дієслова, іменника і прислівника. У німецькій мові прикметник узгоджується у a) роді; b) роді, числі; c) роді, числі, відмінку.

ПРИНЦИП ПОЄДНАННЯ – використовується поєднання слів або знаків по два, три, рідше чотири, в кожній відповіді. Службовими частинами мови є: a) прийменники, сполучники, частки; b) частки, сполучники, займенники; c) займенники, частки, прийменники. Краще, коли три відповіді поєднуються по дві: Ядро атома складається з: a) протонів і електронів; b) електронів і нейтронів; c) нейтронів і протонів. Іменник в реченні може бути: a) додатком, означенням; b) означенням, обставиною; c) обставиною, додатком. У реченні дієприкметник вживається у функції: a) підмета і присудка; b) означення і додатка; c) означення і обставини; d) іменника і частини присудка.

Окремо від розглянутих принципів формулювання відповідей треба виділити принцип фасетності в розробці завдань. Фасет – це форма запису кількох варіантів одного і того ж завдання. Застосування фасета дозволяє в процесі контролю виключити списування та інші спотворення, відомі з досвіду проведення іспитів, заліків і інших традиційних форм перевірки знань. Ідея фасета асоціюється з відомою практикою створення декількох варіантів однаково важких завдань для проведення контрольних робіт. Принцип фасетного змісту завдання є головним при композиції професійно розробляємих тестових

завдань; він дозволяє створювати відразу кілька варіантів одного і того ж завдання, а, отже, і варіантів тесту. Фасет змісту завдання може мати величезну кількість варіантів.

У завданнях з такими елементами є можливість варіації змісту: замість дієслова «писати» в ЕОМ можна ввести тисячу інших дієслів, після чого завдання стає фасетним, тобто має тисячу варіантів, які видаються під час тестування у випадковому порядку. Це як раз одне з тих завдань, яке не боїться розсекречення на прикладі одного – двох дієслів, бо для правильної відповіді треба бути готовим відповісти на будь-який варіант, що дозволяє перевірити знання теми «Перехідні і неперехідні дієслова» у всіх учнів за допомогою одного завдання з паралельними елементами.

Зміст тесту залежить від мети перевірки. Якщо потрібно відібрати невелике число найбільш підготовлених студентів, скажемо на олімпіаду, то ясно, що завдання повинні бути важкі, бо тільки за допомогою таких завдань можна відібрати кращих. Якщо ж, навпаки, потрібно відсіяти найслабших, то зробити це краще за допомогою порівняно легких завдань; ті, хто не виконають ці завдання і є найслабші. При необхідності оцінити студентів у всьому діапазону знань – від нижчого до вищого, в тест доведеться включати завдання легкі, середні і важкі [4, с. 93].

Всі завдання тесту, незалежно від їх змісту за темами і розділами, розташовуються в порядку зростання труднощі. Певний зміст означає використання в тесті тільки такого контрольного матеріалу, який відповідає змісту навчального курсу; решта змісту в педагогічний тест не включається ні в якому разі. Зміст тесту існує, зберігається і передається в одній з чотирьох форм завдань. Поза тестових форм ні тест, ні його зміст не існують. Поза навчальний зміст в педагогічний тест не включається. Зміст тесту проходить експертизу у досвідчених педагогів, які покликані дати відповідь на головне питання чи можна за допомогою запропонованих завдань коректно оцінити зміст, рівень і структуру знань у даного контингенту досліджуваних.

Висновки і пропозиції. У даній роботі ми проаналізували тестування як засіб контролю рівня знань, умінь і навичок, вивчили існуючі форми тестових завдань і вимоги до них, розглянули принципи композиції завдань, спробували довести важливість застосування тестів в процесі навчання, розглянули переваги і недоліки завдань тестової форми.

На підставі сказаного, можна зробити висновок про те, що створення тестів, їхня уніфікація й аналіз – це велика копітка робота, що вимагає спеціальної підготовки.

Використання тестових завдань є оптимальним засобом контролю і оцінки знань в силу своєї об'єктивності, простоти у використанні і аналізі результатів.

Незаперечною перевагою тестової перевірки є швидкість.

Ми прийшли до висновку, що тестування є необхідним кроком на шляху розвитку методики контролю за засвоєнням навчального матеріалу.

Грамотно складений тест є більш тонким, глибоко інформуючим і контролюючим засобом, ніж традиційні види контролю.

Список літератури:

1. Аванесов В. С. Композиция тестових заданий / В. С. Аванесов. – М.: АДЕПТ, 1998. – 217 с.
2. Аванесов В. С. Научные основы тестового контроля знаний / В. С. Аванесов. – М.: Исследовательский центр, 1994. – 135 с.
3. Баранова С. В. Актуальні питання методики викладання перекладу / С. В. Баранова // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2002. – № 4(37). – С. 12-15.
4. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. – М.: Просвещение, 1965. – 256 с.
5. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н. Д. Гальскова. – М.: АРКТИ, 2000. – 166 с.
6. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності: підручник для студ. вищих закл. освіти за спеціальністю «Переклад» / Л. М. Черноватий. – Вінниця: Нова книга, 2013. – 236 с.

Межуева И.Е.
Приазовский государственный технический университет

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ФОРМА КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ, УМЕНИЙ, НАВЫКОВ. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Аннотация
В нашей статье мы попытались изучить тестирование как форму контроля знаний, умений, навыков. Осветили вопрос, связанный с местом тестирования в современном мире, определили данные, которые можно получить с помощью тестов. Были исследованы существующие формы тестовых заданий и требования к ним, а также рассмотрены принципы композиции заданий в тестовой форме.
Ключевые слова: тестирование, форма тестового задания, принципы композиции заданий для тестов, содержание, разработка, цель проверки.

Mezhuyeva I.U.
Pryazovskyi State Technical University

TESTING AS A FORM OF KNOWLEDGE, SKILLS AND HABITS CONTROL. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Summary
In this article, we tried to study testing as a form of controlling knowledge, skills, and habits. The question related to the place of testing in the modern world was highlighted, the data that can be obtained with the help of tests were determined. Existing forms of test tasks and requirements to them were investigated, and the principles of composing tasks in a test form were considered.
Keywords: testing, the principles of tasks composition for tests, contents, development, testing purpose, examinee.

УДК 378[37.011.3-051:78]

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЙ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗИКАНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІН ПРЕДМЕТНОГО ЦИКЛУ

Молчанова-Долінко В.О.
Криворізький державний педагогічний університет

У статті розглядається проблема особливості реалізацій творчої діяльності музикантів під час навчання дисциплін предметного циклу. Дослідження присвячене актуальній проблемі визначення особливості реалізацій творчої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва, які прагнуть самовдосконалюватися під час навчання, застосовуючи поліхудожній підхід для професійного становлення. Визначення складових творчої діяльності студента-музиканта під час навчання. Практичне значення представлених результатів полягає в розробленні плану-уроків та перевірці їх ефективність на практиці.
Ключові слова: творча діяльність, професійна діяльність, поліхудожній підхід, поліхудожня діяльність, професійність.

Постановка проблеми. Професійна майстерність педагогічної сучасності потребує формування високоосвіченої особистості, яка здатна реалізувати власні здібності, інтелектуальний і творчий потенціал у діяльність, а саме мати бажання до опанування тим обсягом інформації, яка впливатиме на її професійність, змусить шукати нові шляхи вдосконалення професійності саме майбутнього учителя музичного мистецтва. Саме особистісний і професійний розвиток музикантів нерозривно пов'язаний із творчою діяльністю, а саме із створенням такого навчального середовища, яке сприятиме постійному збільшенню потреби до процесу пізнання. Актуальним стає питання щодо особливостей творчої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва, які прагнуть самовдосконалюватися під час навчання, застосовуючи поліхудожній підхід для професійного становлення. Незважаючи на значну увагу дослідників до цієї проблеми, на наш погляд, вона залишається недостатньо вивченою, незважаючи на її практичний запит.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом значно актуалізувалися інтегративні тенденції в дидактиці, в теорії педагогіки. Дослідники вивчають феномен освітньої інтеграції на матеріалі різних дисциплін (Р. Арцишевський, Н. Бібік, В. Гузєєв, Я. Данилюк, М. Іванчук, В. Ільченко, І. Козловська, М. Чапаєв та ін.), зокрема предметів художньо-естетичного циклу (О. Курєвіна, Л. Предтеченська, Л. Савенкова, Н. Терентьєва, В. Тименко, П. Шевченко, О. Щолокова, Б. Юсов та ін.). Усі вони підкреслюють, що в умовах інтегрованого навчання взаємопроникнення й систематизації знань особистості, становлення в них цілісної та багатомірної картини світу, розвиток творчих здібностей і гнучкого мислення (симультанного, критичного, діалектичного) відбувається більш ефективно.

Творчість стає невід'ємною основою конструювання змісту мистецької освіти, відповідно з характером мистецьких дидактичних завдань за етапами навчання. Особливість залучення особистості до творчої діяльності – створення оригінальних мистецьких зразків – музичних творів, танцювальних композицій, художніх картин, літературних творів, тощо. Такий підхід, наголошує Г. Падалка, вимагає впровадження інтеграційних процесів у систему мистецького навчання, розроблення ефективних методик активізації мистецько-пізнавальної діяльності в єдності сприймання, оцінювання і творчості, обґрунтування варіативних підходів до мистецької підготовки в навчальних закладах професійного спрямування, дослідження діагностичних форм результативності підготовки учнівської молоді і студентів у галузі мистецтва, вивчення теорії і методики впровадження герменевтичних засад мистецького навчання [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійна підготовка фахівців передбачає професійне навчання, професійний розвиток, у результаті якого студент опановує систему наукових знань і пізнавальних умінь, навичок, набуває професійного самовизначення, яке, на думку А.К. Маркової, тісно пов'язане з життєвим самовизначенням. А мета професійного навчання повинна визначатися виходячи з уявлень про майбутню професійну й суспільну діяльність майбутнього спеціаліста [6].

Мета статті. Головною метою нашого дослідження є визначення особливостей творчої діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва, які прагнуть самовдосконалюватися під час навчання, застосовуючи поліхудожній підхід для професійного становлення. Розробити плани уроків та перевірити їх ефективність на практиці.

Методи дослідження. Нами були використані такі методи науково-педагогічного дослідження: тестування, опитування, аналіз, синтез, узагальнення, тематична бесіда, педагогічний експеримент.

Виклад основного матеріалу дослідження. А. Деркач трактує, що «узагальнені і обґрунтовані критерії професіоналізму та особистісно-професійного зростання характеризують професіонала як особистість, що досягла високого рівня кваліфікації, свідомо змінює і розвиває себе в ході професійної діяльності, вкладаючи індивідуальний творчий внесок у професію, розуміє індивідуальне призначення в ній і орієнтована на високі досягнення» [5].

Додамо модель навчання Д. Рензуллі, яка побудована на його теоретичній концепції обдарованості і спрямована на розвиток мотивації, інтелекту та творчих здібностей дітей. У роботі розкрито основні напрямки: збудження інтересу (поширення світогляду дитини, надання можливостей діяти за інтересами, можливості визначати самостійно власні інтелектуальні завдання, проблеми та самостійно їх вирішувати), розвиток здібностей до мислення і сприймання, розвиток різних видів творчої продуктивної діяльності дітей [4, с. 344]. Отже, майбутній спеціаліст за фахом для професійного зростання-становлення повинен врахувати феномен – творчу активність дитини як важливого чинника розвитку її творчого потенціалу, який дозволяє організувати навчання, в якому дитина активно виконує пошукову та перетворюючу роль під час навчання.

Особливості творчої діяльності педагога-музиканта полягають у прагнення до оптимізації процесу навчання, застосування системного методу в дослідженні проблем, оволодіння знаннями про художньо-інформативний простір, включення різних способів художньої діяльності безпосередньо в навчальний процес, знаходження нових творчих рішень, створюючи широке поле джерел для вдосконалення музичної культури майбутнього спеціаліста.

Домінантою модернізації сучасної художньо-педагогічної освіти стає компетентнісно спрямований підхід до процесу навчання. Для розкриття його змісту важливого значення набуває розуміння того, що розглядуваний феномен характеризується інтегративністю, об'єднуючи такі поняття як: «професіоналізм», «кваліфікація», «здібності», які використовуються в науковій літературі. Якщо розглядати формування фахової компетентності в межах художньо-педагогічної освіти, то можна говорити про знання, уміння і навички, володіння засобами діяльності, наявність певних художніх цінностей і творчих задатків, тобто про готовність фахівця виконувати художньо-педагогічну діяльність [8].

З вищезазначеного ми спостерігаємо наступне:

«здібність» + «кваліфікація» = «професіоналізм», який спрямований на компетентне становлення майбутнього спеціаліста за фахом, в нашому випадку, музиканта.

В самому широкому смислі розуміння поняття «вчитися» вже включає компонент вміння задіяти внутрішні потенціали так, щоб отриманий результат приніс задоволення й подальший творчий інтерес самодіяльності в навчанні [2], [3]. Для того, щоб досягти такого результату, ми розробили уроки для студентів під час проходження ними педагогічної практики. Зазначимо один із них.

Розробка уроку (фрагмент)

Тема чверті: «Що сталося б з музикою, якби не було літератури?»

Тема уроку: «Чи існує пісня без слів?»

Зміст уроку: Українська народна пісня «Засвистали козаченьки» – розучування;

В. Барвінський «Пісня без слів» – слухання;

Г. Свірідов «Романс» – слухання;

Л. Ревуцький «Пісня» – слухання;

М. Лисенко Увертюра до опери «Тарас Бульба» (фрагмент) – слухання;

Мета уроку: дидактична: ознайомити учнів з різновидами пісень в інструментальній музиці (романс, пісня без слів); вчити дітей аналізувати, порівнювати музичні твори.

розвиваюча: розвивати в учнів музично-слухові уявлення, мислення.

виховна: виховувати пізнавальний інтерес в сфері музичного мистецтва.

Тип уроку: поглиблення теми.

Обладнання: синтезатор, магнітофон, портрети композиторів, музично-ілюстративний матеріал, фортепіано.

Хід уроку

1. Організаційний момент. Музичне привітання.
2. Актуалізація опорних знань.
3. Мотивація учбової діяльності.
4. Сприйняття нової теми. Проблемне питання.
5. Хоровий спів.
6. Осмислення та систематизація знань.
7. Підсумок уроку. Музичне прощання.

1. Вчитель: Учні входять до класу під звуки української народної пісні «Засвистали козаченьки». **Музичне привітання.**

2. Вчитель: Діти, пригадаємо про що ми вели розмову на минулому уроці, які музичні твори слухали?

Діти: На минулому уроці, ми слухали багато пісень, з'ясовували взаємодію музики і слів у пісенному жанрі. Ми також зазначили те, що музика і слова виступають як єдине ціле. Слова пісні несуть її зміст, а музика дозволяє краще відчути настрій, тому слова і музика в пісні доповнюють один одного, а головне – збагачують. Якщо не було б слів в пісні, вона не була б піснею. Якщо не було б музики, теж не було б пісні, а були б лише вірші.

Вчитель: Так, молодці! Дійсно, пісня – найпоширеніший і найулюбленіший музичний жанр, в якому поєднані слово і музика.

3. Вчитель: Тема нашого сьогоднішнього уроку «Чи існує пісня без слів?»

4. Вчитель (проблемне питання): Як ви гадаєте, чи існують пісні, в яких нема літературного тексту?

Діти: Ні не існують. В кожній пісні є мелодія і слова.

Проблемно-пізнавальне питання:

Прослухайте фрагменти музичних творів:

– «Романс» Г. Свірідова;

– «Пісня» Л. Ревуцького;

– «Пісня без слів» В. Барвінського;

– Увертюра до опери «Тарас Бульба» (фрагмент) М. Лисенка;

Дайте відповідь на запитання:

1. Який характер музики у творах ви відчули?
2. Що є спільного в творах що прозвучали?
3. Чи почули ви знайомі мелодії?
4. На яких музичних інструментах виконувались твори?

Діти: Характер музичних творів, що ми прослухали дуже насичений, ніжний. Це і є тим спільним, що об'єднує музичні твори,за винятком останнього. В останньому творі ми почули знайому українську народну пісню «Засвистали козаченьки». Але ця музика була іншого характеру – маршового. Виконувались твори на фортепіано та в оркестровому звучанні.

Вчитель: Вірно. А тепер я повідомляю назву фрагментів.

(Повідомлення назв фрагментів тих творів, які звучали на уроці та показ портретів композиторів музику котрих ми використали для уроку). Вас нічого не здивувало в цих словах?

Діти: Так, здивувало. Як же може бути назва «Пісня», коли в музиці ми не чуємо слів?

Вчитель: Уявіть, що ви композитор. Яку б назву дали ви цим п'єсам?

Діти: Розмірковують. Пропонуємо власні назви: «Ліричний спогад», «Весняна наснага», «Мрія», «Ранок», «Весняний спогад» тощо.

Вчитель: Але ваші назви відповідають характеру музичних п'єс.

Дійсно, відчувається пісенне начало, ліричне, щире. І можна навіть до кожної з цих мелодій придумувати слова. Але то вже буде справжня пісня, яка виконується голосом співака. Творчість композиторів безмежна і багатогранна. І поряд з піснею, що об'єднує музику і слово, композитори створили особливий «пісенний жанр», непов'язаний з літературою – це інструментальна пісня без слів. Пісню, яку не співають. І сьогодні, ви ознайомилися із різновидами таких пісень – романсом, піснею без слів.

Описаний фрагмент уроку має проблемно-визначену тему в межах теми чверті. Ми використали метод проблемного викладу навчального матеріалу, завдяки креативному мисленню, тобто знання про пісню в інструментальній музиці не повідомлялися учням в готовому вигляді і одразу. Вчитель (студент) поставив перед учнями проблему «Чи існує пісня без слів?». На яку діти, користуючись власним музичним досвідом, творчим здібностям одностайно відповіли «ні». Шляхом постановки проблемно-пізнавальних завдань ми створили ситуацію пізнавального ускладнення, в якій було закладено протиріччя між існуючим музичним досвідом дітей і новими музичними знаннями, якими учні ще не володіють, але які повинні засвоїти. Поставлені запитання змушують дітей самостійно мислити, аналізувати, вирішувати проблему через принцип діалогізму. Таким чином, вчитель-студент поступово створює самостійну пошукову ситуацію, в ході якої учні висувають можливі варіанти рішення пізнавальної проблеми, розмірковують, придумують свої власні назви музичним фрагментам і нарешті разом з вчителем роблять пізнавальний висновок, вирішують проблему, яка була поставлена перед ними, завдяки креативному мисленню, з додаванням творчої діяльності.

Для проведення експериментально-емпіричної роботи була здійснена індивідуальна тематична бесіда з викладачами музики з метою дотримання ***принципу взаємозв'язку навчального моделювання і навчального співробітництва*** *як двох важливих складових як навчальної діяльності так і творчої діяльності.* У процесі визначення сутності особливості реалізацій творчої діяльності музикантів під час навчання дисциплін предметного циклу для творчої пізнавальної діяльності студента-музиканта ми враховували досягнення розвивального навчання, яке передбачає врахування *законів опосередкування* (за Л.С. Виготським) *як процесу соціогенезу особистості майбутнього фахівця.* Такий підхід давав можливість здійснити перехід від соціальних (навчально-виконавчих зразків) до індивідуально визначених стилів музичного виконання.

Гіпотетично ми передбачали: так як специфіка музичного мистецтва пов'язана з розвитком естетичного смаку, що базується на інтелектуальній діяльності виконавця, то можна розглядати дві дидактичні умови стимулюючого характеру щодо ефективності оволодіння навчальною програмою студентом – це виконання музичних творів та наукове узагальнення власного практичного досвіду.

Отже, ми дотримались основного принципу розвивального навчання – суб'єктність в навчальному процесі, а це є вміння вчитися, бажання вчитися, самостійно організовувати навчання за принципом рефлексії (за висловом В. Слободчикова).

Результатом такого співробітництва є вміння студента виступати суб'єктом навчального процесу, а значить вміти планувати й виконувати відповідні завдання для досягнення кінцевого результату. За К. Абульхановою – Славською, суб'єктна активність у навчанні обумовлює творчу активність як прояв індивідуальності студента, що відповідає природному його розвитку [1].

За результатами емпіричного дослідження ми визначили *складові творчої діяльності студента-музиканта*: допитливість і відкритість у професійній взаємодії; потреба у оволодінні техніки виконавської майстерності; спрямованість на розвиток інтелектуальних здібностей у науково-навчальній діяльності та у науководослідній діяльності; почуття захопленості естетичного світосприйняття; ретельність у виконанні музичних творів і наукових досліджень; прояв ініціативи створити нову, індивідуально непо-

вторну продукцію навчальної діяльності як таку, що привносить цінності для особистості студента, студентської групи, педагогічного колективу музичного факультету.

Таким чином, знаково-символічний засіб відтворення музичного тексту в процесі гри на інструменті та в вокальному виконанні музичного твору студентами передбачає розвиток його суб'єктності в навчальному процесі, а систематизована його професійна взаємодія з викладачем сприяє активно використовувати знакові засоби оволодіння музичним мистецтвом.

В ході проведення наукового дослідження, для перевірки ефективності особливостей творчої діяльності, застосовуючи поліхудожній підхід, ми синтезували вербальну, візуальну, звукову та рухову інформацію, поєднували абстрактно-логічні та предметно-образні форми наочності, підвищували мотивацію навчання за рахунок єдності пізнання та аналізування, емоційності та образності форми викладу навчального матеріалу, можливістю вибору студентом темпу і послідовності діяльності, об'єму матеріалу, що вивчається.

Творча діяльність майбутніх музикантів, які застосовують поліхудожній підхід під час уроку потребує усвідомлення сутності сучасних технологій проблемного і комп'ютерного навчання, яке дозволяє усвідомлювати алгоритми дій на основі поєднання педагогічних стимулів як на сферу безсвідомого, так і свідомого. Це дозволяє студенту-вчителю гнучко оперувати проблемними ситуаціями та використовувати на уроках музичного мистецтва синтезатор за допомогою комп'ютерних технологій. Саме вони спроможні як найкраще передати всю повноту духовності і символіку музичних творів.

Висновки і пропозиції. Ми прийшли до наступного висновку, що саме творча діяльність музикантів під час навчання надає впевненість їм у правильності вибору майбутньої спеціалізації. Наявність її особливостей створюють майбутньому учителю музичного мистецтва клімат стійкості у власній придатності щодо обраної професії. Спеціаліст з музичного мистецтва здобуде якісну професійну кваліфікацію, якщо в процесі навчання проявить свої здібності й можливості, самостійно обере особистісну позицію, яку відстоюватиме під час реалізації поставлених задач, а згодом спрямує її в русло професійної діяльності.

Подальшого розвитку потребує більш детальне вивчення творчої діяльності музикантів саме використовуючи поліхудожній підхід під час навчання для якісного професійного становлення як умови збагачення інтелектуальної та естетичної сфери світосприйняття. Це і є наступним завданням нашої роботи.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Психология и сознание личности / К.А. Абульханова-Славская: Изб. психологические труды. – М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 305 с.
2. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів / Т.Б. Волобуєва. – Х.: Основа, 2005. – 112 с.
3. Выготский Л.С. Педагогика / Л.С. Выготский: [собр. соч. в 6 т.] – М.: Педагогика, 1981. – 1084 с.
4. Дьяченко О.М. Развитие воображения дошкольника / О.М. Дьяченко. – М.: Просвещение, 1996. – 197 с.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 536 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: МГФ «Знание», 1996. – 308 с.
7. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г.М. Падалка. – К.: Освіта України, 2008. – 274 с.
8. Хуторской А. Образовательные компетенции в дидактике и методиках личностно – ориентированного обучения / А. Хуторской // Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць / Гол ред. В.К. Буряк. – Кривий Ріг: КДПУ, 2004. – Вип. 8. – С. 104-112.

Молчанова-Долинко В.А.
Криворожский государственный педагогический университет

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МУЗЫКАНТОВ В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИН ПРЕДМЕТНОГО ЦИКЛА

Аннотация
В статье рассматривается проблема особенности реализаций творческой деятельности музыкантов в период обучения дисциплин предметного цикла. Исследование посвящается актуальной проблеме определения особенностей реализации творческой деятельности будущих учителей музыки, которые стремятся самосовершенствоваться в период обучения, используя полихудожественный подход для профессионального становления. Определение составных творческой деятельности студента-музыканта в период обучения. Практическое значение представленных результатов состоит в разработке плана-уроков и проверки их эффективности в период практики.

Ключевые слова: творческая деятельность, профессиональная деятельность, полихудожественный подход, полихудожественная деятельность, профессиональность.

Molchanova-Dolinko V.O.
Kryvyi Rig Pedagogical University

FEATURES OF REALISATION OF CREATIVE ACTIVITY OF MUSICIANS IN THE PERIOD OF EDUCATING OF DISCIPLINES OF SUBJECT CYCLE

Summary
In the article the problem of feature of realization of creative activity of musicians is examined in the period of educating of disciplines of subject cycle. Research is dedicated to the issue of the day of determination of features of realization of creative activity of future teachers music's that aim poly-artistiction in the period of educating using approach for the professional becoming. Determination component to creative activity of student-musician in the period of educating. The practical value of the presented results consists of development of plans of lessons and verification of their efficiency in the period of practice.
Keywords: creative activity, professional activity, poly-artistictions approach, poly-artistictions activity, professionalism.

УДК 373.2:179.9]:82-34

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДОБРОЗИЧЛИВОГО СТАВЛЕННЯ ДО ОДНОЛІТКІВ ЗАСОБАМИ КАЗОК В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Скорба Л.О.
Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті досліджується проблема формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків засобами казок В. О. Сухомлинського. Зроблено теоретичний аналіз наукового доробку світових та вітчизняних педагогів та психологів щодо значущості та специфіки формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків. Визначено та проаналізовано казки В. О. Сухомлинського як засіб формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків. Запропоновано їх використання у роботі з дітьми щодо формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків.
Ключові слова: моральне виховання, доброзичливе ставлення, казка, діти старшого дошкільного віку.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави активізація людського фактору виступає однією з умов подальшого суспільного прогресу. Тому і перед дошкільним навчальним закладом, і перед сім'єю, і перед суспільством у цілому постає завдання виховання гуманної людини, яка у своїй діяльності рахуватиметься з інтересами інших людей, поважатиме особистість кожної людини. Вирішення цього завдання тісно пов'язане з формуванням у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці виконано ряд досліджень, що присвяченні вивченню казки як засобу морального виховання дошкільників, зокрема такі вчені як Л. П. Стрєлкова, С. А. Литвиненко, Л. Б. Фесюкова та ін. Н. Карпінська, О. Запорожець, А. Богуш, С. Бакуліна у своїх наукових дослідженнях вивчали питання педагогічного потенціалу засобів фольклору, зокрема упровадження української казки в освітній процес. Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що казка як засіб формування доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку була предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, В. Сухомлинський, Д. Соколов, Л. Стрєлкова, С. Русова, К. Ушинський, та інші використовували казку як засіб впливу на моральний розвиток дитини дошкільного віку В психологічній науці існує концепція казкотерапії – лікування казками, що побудована на основі досліджень у галузі вікової психології, дитячого психоаналізу, аналітичної психології. Концепція казкотерапії представлена у роботах таких авторів як М. Беттельхейм, Р. Гарднер, К. Юнг, П. Пропп, а також у багатьох сучасних психологів, таких як: Т. Д. Зінкевич-Євстігнєєва, А. М. Михайлов, І. В. Вачков, А. Д. Короткова, які підкреслювали велику значимість казки в процесі розвитку особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес відомих вітчизняних науковців до обраної проблематики, формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків засобами казок В. О. Сухомлинського не втрачає актуальності. В останні роки активно дискутується тлумачення сутності доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку.

Мета статті полягає в обґрунтування ефективності використання казок В. О. Сухомлинського як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків.

Завдання:

– обґрунтувати значення казок В. О. Сухомлинського як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків;

– окреслити педагогічні умови використання казок В. О. Сухомлинського в моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сьогоднішніх реалій життя постала необхідність переглянути пріоритети виховання людини, а передовсім – оцінити виховні можливості нинішнього соціального середовища. Сучасні тенденції виховання зорієнтовані на матеріальну забезпеченість, конкурентоспроможність особистості, що, власне, аж ніяк не є духовними вартостями. Водночас значно послабився авторитет суспільних традицій, внаслідок чого спостерігається приниження людської гідності, культ сили. Моральна криза в суспільстві змушує науковців, педагогів-практиків шукати нові підходи до розв'язання вічної проблеми виховання – введення дитини у соціальне середовище, тобто у світ людей. Актуальними є питання формування доброзичливого ставлення до однолітків, формування ціннісних орієнтацій і прилучення дитини дошкільного віку до загальнолюдських вартостей у процесі її розвитку та виховання. Такі прояви людських якостей як: гуманність, співчуття, доброта, співчуття, безкорисливість, доброзичливість стали менш важливими серед підростаючого покоління. Все більше проявляються такі негативні прояви поведінки як: насилля, агресія, байдужість, черствість до оточуючого світу та повсякденного життя, причинами яких є пропаганда у засобах масової інформації (преса, телебачення, інтернет) та кризові явища у суспільстві, зниження матеріального добробуту, втрата авторитету моральних цінностей викликають зміни в духовному житті народу, де формуються норми та правила поведінки у суспільстві і спостерігається нерозвиненість моральних почуттів, витісняється людяність, душевність, доброзичливість. Тому вирішення таких проблем багато в чому покладається на навчально-виховні заклади та освітні інститути. Тому на вихователів та вчителів покладається дуже важлива місія прищеплення підростаючому поколінню гуманізму та формування етичних норм та моральних принципів. Виховання первинних моральних якостей у дошкільників та доброзичливості є насущними проблемами суспільства.

Дошкільне дитинство є початком фактичного становлення особистості, розвитку активності як чинника світопізнання, засвоєння морального досвіду. Батьки, вихователі, педагоги мають прищеплювати дітям старшого дошкільного віку культуру людських взаємин, навчати їх взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності, виробляти вміння дотримуватися простих норм співжиття, керуватися соціально значущими вартостями.

У старшому дошкільному віці дитина має сформовані уявлення про доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини та людських взаємин, про справедливість як здатність правильно оцінювати вчинки людей, та самоповагу, на усвідомленні своєї індивідуальності. У перші роки життя закладаються основи морального розвитку особистості, розвиваються уявлення, почуття, звички, які спрямовують подальше її вдосконалення. Головною метою на даному етапі морального розвитку є формування у дітей старшого дошкільного віку доброти, доброзичливого ставлення до однолітків.

Проблему виховання доброзичливості та людяності та народний досвід морального виховання вивчали видатні педагоги всіх часів і народів. У дослідженнях основоположника дошкільної педагогіки Яна Амоса Коменського виховання моральності розглядається в одному ряду з пізнанням світу (розумовим вихованням).

У працях відомого швейцарського педагога Йоганна Генріха Песталоцці метою морального виховання, є формування «діяльної любові до людей», що починається з любові до матері, інших членів сім'ї, доброзичливого ставлення до однолітків [3, с. 76-82].

Проблему формування доброзичливого ставлення до однолітків у дітей старшого дошкільного віку вивчав відомий психолог С. Л. Рубінштейн. Важливими завданнями є виховання у дитини дошкільного віку, культури людських стосунків, прищеплення навичок взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності у дитячому колективі, умінням дотримуватися простих норм співжиття, керуватися соціально значущими цінностями [3, с. 76-82].

Проблемі морального виховання присвячена вся педагогічна спадщина відомого польського гуманіста, лікаря та педагога Януша Корчака. У його відомих працях «Право дитини на повагу», «Як любити дитину?» сформульовано закон виховання – «реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей».

С. Ф. Русова, вважаючи творення моральної особистості стрижнем усієї виховної роботи, стверджувала, що «моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя», а головне у цій роботі є «вироблення характеру». Видатні педагоги, вчені як Л. Н. Толстой, М. В. Ломоносов, А. Н. Радищев, К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський, вивчали питання доброзичливого ставлення дітей до оточуючих під впливом сформованих моральних почуттів.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, А. Гончаренко, О. Запорожець, Я. Коменський, М. Лісіна, Т. Поніманська) щодо особливостей формування у старших дошкільників доброзичливого ставлення до однолітків та взаємостосунків засвідчує, що старший дошкільний вік є сенситивним для розвитку і становлення доброзичливих взаємостосунків завдяки віковим і психологічним новоутворенням, провідним мотивам поведінки та характерним проявам у взаємостосунках із однолітками [4, с. 363].

У сучасній педагогічній науці існує багато наукових робіт, які досліджували казку як засіб формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків.

У дослідженнях Л. П. Стрєлкової, зазначається, що казка – це жанр усної народної творчості,

що має величезне значення для морального виховання дітей дошкільного віку. Казка розвиває уяву дитини, заставляє її співпереживати і внутрішньо співдіяти з казковим героєм, у результаті чого, дитина набуває лише новізнання та уявлення про навколишній світ, але найголовніше, у неї формується нове емоційне ставлення до однолітків, оточуючого світу: до людей, предметів та явищ [9, с. 128].

У дослідженнях Л. Ф. Фесюкової стверджується, що під час використання казок у роботі з дітьми, вони вчаться аналізувати значимість вчинків казкових героїв, що сприяє формуванню у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків. Вчена зазначає, що у моральному аспекті, казка дає змогу дитині співчувати, співпереживати та можливість ставати на місце позитивного чи негативного героя, що забезпечує більш глибоке співпереживання їх вчинкам та діям [10, с. 464].

С. Русова у своїй праці «В оборону казки» (1927) наголошувала на використанні казки у роботі з дітьми в дитячому садку та сім'ї. Вважала казку, важливим засобом морального виховання, та використання для розвитку різних сторін особистості дитини, формування доброзичливого ставлення до оточуючого світу. Оскільки казка в доступній для дитини формі розкриває загальнолюдські та національні цінності, які склалися історично [2, с. 11].

У дослідженнях відомого педагога К. Ушинського наголошувалось на величезному значенні виховання, яке створено народом і побудоване на народних основах. Педагог підкреслював, що вагомий внесок у моральне виховання дитини справляють пам'ятки народної творчості, особливе значення надавав народній казці. Наголошував, що цінність казки полягає в тому, що вона спонукає дитину до виявлення бажання віддатися вільній грі словом, вона надає бурхливу силу для фантазування.

В. О. Сухомлинський створив наукову лабораторію у Павлиській школі, де активно використовував народні джерела впливу на дітей, а саме: народну гру, рідне слово, казку, природу, звичаї та обряди, які розвивали творчі здібності, морально виховували, допомагали самовдосконалюватися, а найголовніше – формували доброзичливе та безкорисливе ставлення до оточуючого світу.

Відомий педагог та знавець людської душі В. О. Сухомлинський відмічав: «Казка для маленьких дітей – не просто розповідь про фантастичні події, це – цілий світ, в якому дитина живе, бореться, протиставляє злу свою добру волю». На його думку, казка – активне естетичне мистецтво, яке захоплює усі сфери духовного життя дитини: розум, почуття, уяву, волю. Завдяки казці в дитини формуються почуття ввічливості, любові, хоробрості, доброти, вірності, виховується краса душі.

Казки В. О. Сухомлинського використовуються в роботі з дітьми як засіб формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків, розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім, образотворчої та музичної діяльності так і під час повсякденної діяльності. Казки – один з найбільш популярних серед дітей жанрів народної творчості. У них міцна соціальна основа, життєствердний оптимізм. Герої казок, яким властиві високі моральні якості, завжди ведуть боротьбу з темними силами, що символізують соціальне зло й несправедливість. Образи позитивних казкових персонажів давно стали для дітей втіленням кращих рис людини. Дитина уважно стежить за розвитком казкового сюжету, відверто реагує на вчинки героїв, проникається своєрідністю їхніх стосунків, думок і почуттів. Казка як своєрідний жанр творчості, з давніх часів займає провідне місце у фольклорі всіх народів світу, пам'ятки про казку знаходились в різноманітних писемних рукописах, які дійшли до нашого крізь віки і тисячоліття.

У педагогічній діяльності В. О. Сухомлинського є величезний арсенал засобів морального виховання. У його практичній діяльності з дітьми гармонійно поєднувалось переконливе слово, читання творів дитячої літератури, етичні бесіди, вивчення сутності норм моралі та програвання ситуацій. Для того, щоб постійно збагачувати свідомість своїх вихованців, педагог створив «Хрестоматію моральних цінностей людства», де зібрав розповіді про кращі моральні якості та вчинки людей. Педагог написав також для дітей «Етичну хрестоматію», де зібрав розповіді, оповідання, казки на тему морального виховання.

Особливого значення надавав В. О. Сухомлинський казці у процесі розвитку дитини, вважав її чудодійним засобом розвитку мовлення та морального виховання дітей: педагог вважав, що казка – це свіжий вітер, що роздуває вогник дитячої думки і мови. За допомогою казки, дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, відгукується на події та явища навколишнього життя. Початкове духовне виховання відбувається саме через казку. Видатний педагог стверджував, що зміст навчання та виховання, характер морального життя, розумового розвитку дитини повинен стояти на «трьох китах»: «яскрава думка, живе слово і творчість дитини» [5, с. 670].

У працях В. О. Сухомлинського зазначалось, що казка – це духовне багатство народної культури, пізнаючи яке, дитина пізнає серцем життя народу. Створення казки – це один із найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. В той же час, це важливий засіб розумового розвитку. Як би не творчість, не складання казок, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а мислення – хаотичним. Саме казка, на думку педагога, задовольняє жадобу дитячого пізнання, інтерес до навколишнього, чарівний і дивовижний, веселий і справедливий світ казок входить у душу кожної людини з дитинства, засіваючи її першими зернами добра, краси і справедливості [4, с. 363].

Казки В. О. Сухомлинського направлені на морально-етичне виховання дітей дошкільного віку та сприяють формуванню у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків. Зокрема, у казці «Крилата квітка» виховна мета спрямована на виховання радісного відчуття від спілкування з оточуючими; у казці «Куди поспішали мурашки» висвітлюються питання виховання товаристскості, бажання допомагати один одному, турботливості. А у казці «Як Білочка Дятла врятувала» розкриваються питання виховання вміння співчувати чужій біді, допомагати в скрутну хвилину. У казці «Рибка та жаб-

ка» та інших висвітлюється питання виховання щирих, доброзичливих відносин між друзями, розуміння того, що заздрість до добра не доводить. Слухаючи казки та аналізуючи їх разом з вихователем діти вчаться гуманно та доброзичливо ставитись до оточуючого світу та однолітків зокрема.

Аналізуючи казки В. О. Сухомлинського, які зібрані в його збірках «Вічна тополя», «Чиста криниця», «Казки школи під голубим небом» та багато інших можна стверджувати, що вони допомагають сформувати та розвинути у дітей старшого дошкільного віку такі ціннісні орієнтири, а саме: духовні цінності, гуманістичні почуття, родинні цінності, естетичні почуття та бережливе ставлення до природи [6, с. 344].

Багато у В. О. Сухомлинського казок, які розвивають у дитині доброту, чуйність та сердечність до всього живого та формують доброзичливе ставлення до однолітків. Зокрема, в казці «Як Андрійко перевіз Ніну» діти знайомляться з тим як діти Ніні та Андрійко йдуть зі школи, та на їх шляху зустрічається перешкода – рів, і як хлопчик Андрій допомагає Ніні перейти рів, несучи її на спині, тому що вона в туфлях, а хлопчик в чобітках. Мораль цієї казки полягає в тому, щоб допомагати своїм друзям, одноліткам та підтримувати у буденному житті. Інший мотив казки «Мед в кармані». У казці розповідається про те, як однолітки Діма, Вася та Юра зібралися до лісу. Мами дали їм по пиріжку, а Юрі мама налила ще й бутилочку меду і наказала не ділитися з дітьми, а самому з'їсти. Однак бджоли, які злетілися на запах меду викрили Юру в його жадібності, а діти весело сміялись з його поведінки. Мораль казки в тому, щоб не бути жадібним, а ділитися з друзями та однолітками. Можливості виховання моральних почуттів, формування любові та доброзичливості до навколишнього світу та до однолітків ми бачимо також у казках «Як Коля став хоробрим», «Петрик, собака і котик», «Як дівчинка побачила себе», «Чому всім стало радісно?», «Навіть квіти почервоніли від сорому», «Зелені рукавички» тощо [8, с. 304].

Яскравим прикладом художнього розв'язання проблеми дитячих стосунків та формування доброзичливого ставлення до однолітків, на рівні доступному дітям, є казка «Саме головне – це змусити себе відчувати». Пихатий та самозаханий школяр Гена стикається з проблемою непорозуміння зі сторони однолітків та одинокості: «Не любили товариші Генку – занадто він виставляв свій розум напоказ». Відповість на запитання вчительки і так гляне на клас, ніби каже: «Я самий розумний». А під час шкільного походу ніхто не хотів з Генкою ні покривала брати, ні з однієї миски обід їсти. Заплакав Генка, підійшов до вчительки і запитує: «Я ж нікому слова поганого не сказав... За що ж мене незлюбили?». І вчителька відповіла: «Нелегка справа – примусити себе говорити, ще важче – примусити себе мовчати та думати. Але найважче – це примусити себе відчувати оточуючих людей Потрібно бачити людей іншими очима, співчувати, допомагати, а не бути пихатим. Тому, що кожен, хто вважає себе самим – самим, в кінці – кінців залишається одиноким». І Гені, за сюжетом казки довелося освоїти науку доброти та доброзичливого ставлення до однолітків.

Такі самі приклади маємо в дитячому колективі та й в дорослому житті, проблеми доброзичливого ставлення до оточуючих людей. Це є стрижнева, важлива проблема суспільства – формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків.

Під час роботи з дітьми ми пересвідчились, що використання казок В. О. Сухомлинського як засобу формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків є ефективним та необхідним для морального становлення особистості [10, с. 464]. В ході нашої роботи ми проводили бесіди за прочитаними казками В. О. Сухомлинського, де ставили дітям запитання,обговорювали та аналізували їх, а також вчилися думати та осмислювати поведінку героїв тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, казки В. О. Сухомлинського є важливими та необхідними в освітньому процесі дошкільного навчального закладу. Вони виховують у дітей старшого дошкільного віку почуття сердечності та гуманності до всього живого, формують доброзичливе ставлення до однолітків. Таким чином, використання казок В. О. Сухомлинського у навчально-виховній діяльності педагога сьогодні мають величезне значення для теоретичного та практичного розв'язання цієї проблеми.

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти // Дошкільне виховання. – 2012. – № 1. – С. 6-9.
2. Русова С. В оборону казки // Сільська школа. – 2001. – № 6. С. 11.
3. Литвиненко С. А. Українська народна казка як засіб гуманного виховання першокласників // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 76-82.
4. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманністичного виховання дітей дошкільного віку: (монографія). – Рівнен. держ. Гуманіст. ун-т. Рівне, 2006. – 363 с.
5. Сухомлинський В. О. Рідне слово / Вибрані твори: У 5-ти т. / В. О. Сухомлинський – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – 344 с.
7. Сухомлинський В. О. Чиста криниця / В. О. Сухомлинський. – К.: Веселка, 1981. – 286 с.
8. Сухомлинський В. О. Хрестоматія з етики / Уклад. О. В. Сухомлинська. – Педагогіка, 1990. – 304 с.
9. Стрєлкова Л. П. Уроки сказки. – М.: Педагогика, 1990. – 128 с.
10. Фесюкова Л. Б. Воспитание сказкой / Л. Б. Фесюкова. – Харьков: Фолио, 1997. – 464 с.
11. Формування ціннісних орієнтирів у молодших школярів творами В. Сухомлинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kspu.kr.ua
12. Соф'янчук Л. С. Казка як засіб розвитку особистості / Л. С. Соф'янчук. – Кіровоград, 2013. – 25 с.

Скорба Л.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К ОДНОГОДКАМ СРЕДСТВАМИ СКАЗОК В.А. СУХОМЛИНСКОГО

Аннотация
В статье исследуется проблема формирования у детей старшего дошкольного возраста доброжелательного отношения к сверстникам средствами сказок В. А. Сухомлинского. Сделано теоретический анализ научного наследия мировых, отечественных педагогов и психологов по значимости и специфике формирования у детей старшего дошкольного возраста доброжелательного отношения к сверстникам. Определены и проанализированы сказки В. А. Сухомлинского как средство формирования у детей старшего дошкольного возраста доброжелательного отношения к сверстникам. Предложено их использование в работе с детьми по формированию у детей старшего дошкольного возраста доброжелательного отношения к сверстникам.
Ключевые слова: нравственное воспитание, доброжелательное отношение, сказка, дети старшего дошкольного возраста.

Skorba L.A.
Borys Grinchenko Kyiv University

FORMING A FRIENDLY RELATIONSHIP TO PEERS IN PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF FAIRY TALES V.A. SUKHOMLYNSKY

Summary
In the article the problem of forming a friendly relationship to peers in preschool children by means of fairy tales V.A. Sukhomlynsky. Made theoretical analysis of scientific achievements of world and national educators and psychologists about the importance and specificity of formation of preschool children friendly attitude towards peers. Identified and analyzed tales V.A. Sukhomlynsky as a form of preschool children friendly attitude towards peers. A use in working with children on the formation of preschool children friendly attitude towards peers.
Keywords: moral education, friendly attitude, fairy tale, children of preschool age.

УДК 253+271.2-1:27

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ХРИСТИЯНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПАСТИРСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Сливка Б.С.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті відкривається актуальна проблема періодизації розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця XX – початку XXI століття. Охарактеризовано особливості досліджуваного періоду в контексті дошкільної педагогіки. Виявлено особливості християнського виховання та можливості пастирської педагогіки. Пропонується періодизація розвитку християнського світогляду дошкільнят в означений період. Таким чином, висвітлюється процес розширення повноважень сучасного пастиря в Україні та можливості пастирської педагогіки у формуванні християнського світогляду дошкільників.
Ключові слова: періодизація розвитку, пастир, християнський світогляд, дошкільники, пастирська педагогіка, кінець XX – початок XXI століття.

Постановка проблеми. Сьогодення змушує вирішувати складні і незвичні завдання, що посилює важливість формування особистості, починаючи з дошкільного дитинства, свідомого ставлення до життя, умінь виділяти, кваліфікувати, запам'ятовувати та збагачувати свій індивідуальний досвід новою інформацією. Тому «пріоритетом для освітян-дошкільників має стати розвиток особистості, її компетентності у різних сферах життя, а не її предметна підготовка до майбутнього шкільного життя» [7, с. 5]. Лише за цих умов дитина навчиться з перших років йти назустріч життю, реалізувати свій потенціал, бути відкритою для життєвих вражень, жити у злагоді з довкіллям і згоді з собою. Після розпаду СРСР Україна отримала досить ефективну, хоч і надто заідеологізовану систему дошкільного виховання, яке, за оцінками вчених і практиків, було одним із найкращих у пострадянському просторі. За період від 1991 р. до кінця століття, довкілля «зазнало кардинальних змін, як у позитивному, так і негативному вимірах, оскільки ці зміни були спричинені не лише цілеспрямованою державною політикою з реформування галузі, а й тривалими кризами в економічному і суспільному розвитку країни. Відповідно в перші десятиліття XXI століття дошкілля все ще перебуває на етапі довготривалої трансформації» [8, с. 7].

Еволюційному поступу дошкільного виховання України притаманні процеси становлення, розвитку та вдосконалення на різних історичних етапах. Особливих змін його розвиток зазнав на межі XX-XXI століття, під впливом суперечливих економічних та соціокультурних умов. У цей період в Україні відбулася зміна державної ідеології, виховних ідеалів, проте держава переживає великі соціальні труднощі, війну, випробування. Далі продовжує руйнуватися духовний уклад української нації, у швидкому темпі світського життя зароджуються нездорові паростки злих намірів, не вщухають міжрелігійні пристрасті, активізується гоніння за матеріальними статками будь-якою ціною, а турбота за дітей не набула широкомасштабного плану.

Водночас, активізується пастирське служіння, здійснюється адаптація священика у суспільному середовищі, розширюється сфера душпастирської діяльності, зокрема капеланство, волонтерство, що торує світлу дорогу віри та любові. Нині взято курс на духовне виховання дітей, виведення їх на Божий, шлях, здобуття тих корисних навиків і духовно-моральних якостей, які були в пошані у всі часи: щира віра в Бога, сердечна любов до своєї Церкви, Вітчизни, рідної української мови і християнських традицій.

У цьому аспекті важливим є звернення до філософської та педагогічної думки України кінця XX – початку XXI століття, що характеризується багатством напрямів і концепцій, а також обґрунтуванням національних інтересів та ціннісних орієнтирів української освіти. Всебічний аналіз досвіду попередників сприятиме вдосконаленню процесів формування та розвитку християнського світогляду дошкільників засобами пастирської діяльності. Необхідність розробки богословського виміру методики пастирської роботи з дітьми дошкільного віку посилюється у зв'язку з тим, що пастирська діяльність більше зосереджена на дорослих людях, а діти дошкільного віку залишаються поки що поза деякою увагою пастирів.

Аналіз останніх публікацій. Порушену проблему представлено в дослідженнях відомих учених, зокрема таких як: І. Бех, Н. Дем'яненко, О. Кононко, В. Кузь, Ю. Косенко, Т. Бондаренко, Г. Ващенко, Л. Калуська, Н. Лисенко, Н. Химич, П. Юркевич, В. Янів та ін. Водночас, малодослідженою залишається проблема вивчення історичного досвіду розвитку християнського світогляду дошкільників засобами пастирської діяльності в Україні. Поза сферою вивчення залишилася методика дошкільної пастирології, а також чинники, які впливають на їх формування. Не розроблені на належному науковому рівні складові елементи дошкільної пастирології, що і зумовило вибір тематики пропонованої статті.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування періодизації розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця XX – початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Особливості організації дошкільної освіти після встановлення української державності пояснювалися впливом низки чинників, таких як соціальні (соціальний клімат суспільства, стан зайнятості населення, структура та соціальне розшарування); еконо-

мічні; правові; соціально-психологічні та етичні; екологічні;демографічні (рівень народжуваності, типовий склад сімей як передумови забезпечення освіти, коригування кількості навчальних місць); культурні, духовно-ідеологічні (стан культури в державі, рівень духовного здоров'я та культурних запитів населення як передумови прояву освітньої активності, визначення її спрямованості); галузеві (стан і тенденції змін у системі освіти в державі й у світі, нові ідеї, концепції, зразки найкращого освітнього досвіду, що впливають на стан, освітню політику в державі) тощо [3].

Робота за єдиною, жорстко регламентованою програмою в перше десятиліття незалежності України спричиняла одноманітність педагогічного процесу, форм, змісту і методів діяльності з дітьми. Вихователі орієнтувалися на уніфіковані та ідеологізовані стандарти навчання і виховання, що негативно впливало на психічне здоров'я і розвиток дітей різних вікових груп [8, с. 23]. Чинники, які впливали на межі XX-XXI століття на стан дошкільної освіти України, можна об'єднати у дві групи: перша – перехідний період у розвитку українського суспільства і друга – системна криза, яка його супроводжувала. Перехідний період зумовив позитивні напрацювання у пошуках нових форм, у доведенні ефективних методів і засобів навчання, натомість системна криза гальмувала реалізацію нововведень в освітній справі.

Демократичні процеси, які розпочалися в умовах розбудови незалежної української державності, істотно вплинули на відродження релігійного життя, як і зворотний вплив на політичний процес, зокрема детермінуючи зміни в політичних формах буття. Ідеологічний плюралізм, що змінив тоталітарну антирелігійну ідеологію, започаткував у свідомості українського народу нове ставлення до релігії, яка в нових умовах стала наповнюватися національним змістом [4].

Для пастиря важливо враховувати також суспільні й державні процеси в конкретний час, що розширює пастирські повноваження й піклування, пристосовує до певних умов. позабогослужбова діяльність українського православного пастиря на початку XXI ст. починається (як мінімум) із згуртування нації, формування державності і реального об'єднання всіх Церков України. Це значно розширює повноваження сучасного православного пастиря в Україні, і стосується це роботи з молоддю, хворими, військовими, ув'язненими, мітингарями з окупованих територій, переселенцями, людьми в окупації, особами в зоні воєнних дій, патріотично налаштованими депутатами та ін.

Пастирологія вбирає в себе окремі розділи морального богослів'я, догматичного богослів'я, літургійного богослів'я, гомілетики, канонічного права, аскетики тощо. Сукупно цей матеріал обґрунтовується світською наукою педагогікою і методикою. Виходячи з неоднорідності пастви, пастирологія поділяється на такі основні види: молодіжна пастирологія, клінічна пастирологія, військова пастирологія, пенітенціарна пастирологія [6, с. 12-26]. Звичайно, існують й інші категорії вірян, для яких має формуватися відповідна пастирологія. Тому педагогічне мислення, педагогічні дії, педагогічний такт тощо мають лягти в основу діяльності пастиря, що й створює передумови формування *педагогічної пастирології (пастирської педагогіки)*. Навчально-пізнавальна інженерія дітей дошкільного віку полягає в особливому проектуванні впливу на них зовнішнього середовища, в інформаційній технології. Ця особливість відображає необхідний вплив первинної інформації на формування духовно-душевних властивостей під загальним духовним керівництвом пастира-священника.

В останні роки часто спостерігається неправомірне у масовій свідомості ототожнення понять «духовний розвиток» і «релігійне виховання», хоча виховання на релігійних засадах (заповідях, традиціях) є водночас і складовою формування духовної культури і засобом цієї діяльності [2, с. 1-3].

На нашу думку для релігійного виховання дитина повинна спочатку хоча б елементарно пізнати світ, навколишнє середовище, усвідомити своє «Я». У підсвідомості повинні бути закладені добрі почуття, тепло і ласка, щоб не допустити формального засвоєння азів релігійних понять і догм. Роль пастиря полягає в умінні так побудувати управління (хоча б дистанційно, через оточуючих дорослих людей), щоб дитина не зазнала духовного, світоглядного каліцтва. Духовне каліцтво має негативні наслідки у релігійному вихованні. Засвоєння релігійних норм дитиною, яка виросла у бездуховній, аморальній сім'ї або не відбудеться, або буде мати не тільки прогалини, але й викривлені, поверхові знання, які скеровані на здобуття будь-яким чином матеріальних благ, матеріальних засобів існування.

Отже, дошкільна пастирологія, на нашу думку, – це частина педагогічної пастирології раннього духовного виховання дитини до семирічного віку з використанням канонічних методів та церковної годеґетики. У педагогічній пастирології на перше місце поставлена педагогіка, яка є провідною в реалізації священичих правил і настанов. Така «ведучість» необхідна для реалізації програми дошкільного навчання і виховання в релігійному дусі. Зрозуміло, що сам пастир повинен мати педагогічну освіту (або вивчити ті навчальні дисципліни, які є в педагогічному виші) і досвід роботи з дітьми (бодай із школярами) тощо. Йдеться про наближення священика до соціального педагога у світському розумінні.

Враховуючи, що пастирологія вміщує елементи християнської етики, аскетики, педагогіки та психології, до її складу входять християнська антропологія, вчення про мету і сенс життя [5, с. 4]. Дошкільна пастирологія розпочинає цю діяльність у цілісній системі позабогослужбової науки. Крім того, дошкільний вік змушує пастиря обов'язково враховувати особливості сімейного життя, духовних орієнтирів батьків, їхнє ставлення до Православної Церкви, загалом духовні потреби найближчого оточення дитини [6, с. 15].

Детермінанти дошкільної пастирології свідчать про те, що дитячому розуму потрібен помічник у такій важливій справі, як входження у духовний світ. Але оскільки це входження ніколи не можна назвати цілком завершеним, то завжди є й необхідність у духовному посередникові (проповідникові Божої благодаті), що зможе підтримати на цьому непростому шляху [1, с. 2].

Отже, педагогічна пастирологія в ранньому духовному вихованні дитини охоплює широкий

спектр наукових дисциплін, кожна з яких по-своєму є цінною. Ці дисципліни здійснюють не тільки логістичну підтримку, а й ініціюють реформи системи дошкільної і шкільної духовної освіти, зміцнення духовної компоненти розвитку українського суспільства, що сприятиме ефективності пастирського служіння в різноманітних формах.

На наше переконання, *основними детермінантами (визначниками) пастирської роботи з дітьми дошкільного віку є*: антропологія пастирства, пастирська психологія, пастирська педагогіка, дошкільна освіта, дошкільне виховання, сімейно-родинна освіта, сімейно-родинне виховання, церковний спів, координаторська діяльність пресвітера, історія Української Православної Церкви, державна зацікавленість тощо (ставлення до природи, рослин, тварин, дітей, дорослих та ін.). Це значно розширює повноваження сучасного православного пастиря в Україні, і стосується це роботи з молоддю, хворими, військовими, ув'язненими, мітингарями з окупованих територій, переселенцями, людьми в окупації, особами в зоні воєнних дій, патріотично налаштованими депутатами та ін. Наше завдання полягає в науковому обґрунтуванні пастирської діяльності з дошкільнятами у процесу формування у них християнського світогляду.

Розробляючи періодизацію розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця XX – початку XXI століття, ми намагались урахувати особливості як освітнього та і релігійного розвитку українського суспільства в означений період.

Зокрема, до основних віх у розвитку дошкільної освіти доцільно віднести такі: 1991 Закон «Про освіту», 1993 Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), 1993 Концепція дошкільного виховання, 1994 Концепція національного виховання, 1996 Національна програму «Діти України», 1999 Базовий компонент дошкільної освіти, 2001 Закон «Про дошкільну освіту», 2003 «Положення про дошкільний навчальний заклад», 2003 новий варіант програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина», 2004 програма «Дитина в дошкільні роки», 2008 Базова програма розвитку дитини «Я у Світі», 2010 І Всеукраїнський з'їзд педагогічних працівників дошкільної освіти, 2010 Законі України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти», 2010 інструктивно-методичний лист МОН України «Про організацію роботи з дітьми 5-річного віку», 2011 програма «Дитина в дошкільні роки», 2012 нова редакція Базового компонента дошкільної освіти в Україні, 2012 оновлена програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина», 2014 нова редакція програми «Я у світі», 2015 проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр.

Відповідно, основними віхами розвитку релігійного життя в означений період були такі: 1992-2004 – проросійський курс, співпраця із проросійським спектром українського політикуму; 2007-2013 – поворот до україноцентризму і боротьба за самостійність УПЦ після того, коли у 2007 року відбувся Архієрейський собор УПЦ, на якому було засуджене проросійське «політичне православ'я», взятий курс на деполітизацію церковного життя і становлення УПЦ як де-факто автокефальної церкви; 2014-2016 – виникнення і розвиток системної кризи Української православної церкви, що проявлялось у тому, що залишки авторитету УПЦ в релігійному середовищі України та суспільстві були знищені завдяки керованій із РФ інформаційній політиці УПЦ, яка повернулася до «мови ненависті» і риторики «оточеної фортеці».

Виходячи з вищевказаного, пропонуємо таку періодизацію розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця XX – початку XXI століття:

I. 1991-1999 рр. – становлення національної дошкільної освіти, створення концепції та базового компоненту дошкільного виховання та Національної програми «Діти України» з урахування відродження релігійного виховання на тлі минулих заборон радянського періоду.

II. 2001-2009 рр. – формування законодавчої бази дошкільної освіти, розроблення нових варіантів програм виховання і навчання дітей в дошкільні роки та створення базової програми розвитку дитини «Я у Світі» з офіційним входженням християнського виховання та спрямуванням на розвиток християнського світогляду дошкільників.

III. 2010-2013 рр. – розвиток дошкільного виховання я к самостійної галузі української педагогіки на засадах християнства на основі нової редакції Базового компонента дошкільної освіти в Україні та оновленої програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина».

IV. 2014-2017 рр. – розвиток світогляду з урахуванням значних соціальних зрушень в контексті нової редакції програми «Я у світі» та проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр.

Висновки. Процеси, які розпочалися в умовах розбудови незалежної української державності, істотно вплинули на відродження релігійного життя. Процес розширення пастирських повноважень наприкінці XX – початку XXI ст. починається із згуртування нації, формування державності і реального об'єднання всіх Церков України. Це значно розширює повноваження сучасного пастиря в Україні. У педагогічній пастирології на перше місце поставлена педагогіка, яка є провідною в реалізації священичих правил і настанов. Періодизація розвитку християнського світогляду дошкільників у пастирській педагогіці кінця XX – початку XXI століття визначається такими періодами: становлення української національної дошкільної освіти (1991-1999 рр. – становлення національної дошкільної освіти), утвердження християнської педагогіки в дошкільній освіті (2001-2009 рр. – формування законодавчої бази дошкільної освіти, з офіційним входженням християнського виховання), становлення пастирської педагогіки в Україні (2010-2013 рр. – розвиток дошкільного виховання як самостійної галузі української педагогіки на засадах християнства), розширення можливостей розвитку пастирської педагогіки та її впливу на виховання дошкільників (2014-2017 рр. – розвиток світогляду з урахуванням значних соціальних зрушень в контексті» та проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр.). Подальшого глибокого вивчення потребують богословсько-педагогічні аспекти означеної проблеми.

Список літератури:

1. Баранов М. Сучасний погляд Православної Церкви на пастирське богослов'я [Електронний ресурс] / Миколай Баранов // Сучасний погляд на пасторальне богослов'я: Листки духовно-пасторального відділу: матеріали наук. конф., 8 травня 2003 р. м. Львів. – Львів, 2003. – Вип. ІІІ. – С. 24-37. – Режим доступу: http://siloam.ucu.edu.ua/ministry/331
2. Долинна О. Розвивати духовний потенціал особистості дошкільника [Електронний ресурс]. Розвивати духовний потенціал особистості дошкільника [Текст] / Ольга Долинна, Олена Низковська // Дошкільне виховання. – 2013. – № 9. – С. 6-8. – Режим доступу: http://www.e-catalog. name/x/kram/ kram?LNG=&Z21 ID=&I21 DBN
3. Мухаметзянова Г. Образование в условияхсоциальной рыночной экономики [Текст]: [монография] / Г. Мухаметзянова, В. Смирнов, О. Клюева. – Казань: ИСПО РАО. 2000. – 54 с.
4. Пасічний Р. Я. Формування соціально-політичної доктрини української греко-католицької церкви [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. політ. наук: спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Р. Я. Пасічний. – Львів, 2016. – 19 с.
5. Пастирологія в Церкві Христовій і її історичний розвиток як науки [Електронний ресурс] // Загаловок з екрану. – Режим доступу: http: //www.apologet.kiev.ua/biblioteka/27-istoriia-tserkvy/pastorologiya-v-tserkvi-khristovi/329-.html, с. 4.
6. Трофимлюк О. Позабогослужбова діяльність православного пастиря: богословські засади, церковно-історичний досвід, сучасні потреби [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра богосл. наук / прот. О. Трофимлюк. – К., 2014. – 34 с.
7. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-метод. посібник / авт. кол-в.: Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П. та ін. – К.: «Імекс-ЛТД». – 260 с.
8. Фроленкова Н. О. Науково-методичне забезпечення змісту дошкільної освіти в Україні (друга половина XX – початок XXI століття) [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Фроленкова Надія Олександрівна. – Івано-Франківськ, 2016. – 324 с.

Сливка Б.С.
Национальный университет «Львовская политехника»

ПРОБЛЕМА ПЕРИОДИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ХРИСТИАНСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ В ПАСТЫРСКОЙ ПЕДАГОГИКЕ КОНЦА XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

Аннотация
В статье раскрывается актуальная проблема периодизации развития христианского мировоззрения дошкольников в пастырской педагогике конца XX – начала XXI века. Охарактеризованы особенности исследуемого периода в контексте дошкольной педагогики. Выявлены особенности христианского воспитания и возможности пастырской педагогики. Предлагается периодизация развития христианского мировоззрения дошкольников в указанный период. Таким образом, освещается процесс расширения полномочий современного пастыря в Украине и возможности пастырской педагогики в формировании христианского мировоззрения дошкольников.
Ключевые слова: периодизация развития, пастырь, христианское мировоззрение, дошкольники, пастырская педагогика, конец XX – начало XXI века.

Slyvka B.S.
National University «Lviv Polytechnic»

THE PROBLEM OF THE PERIODIZATION DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN CHRISTIAN WORLDWIDE IN PASTORIAN PEDAGOGY (THE END OF XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY)

Summary
The article reveals the actual problem of the periodization of the development of the Christian outlook of preschool children in the pastoral pedagogy of the late 20th – early 21st centuries. The peculiarities of the studied period in the context of preschool pedagogy are characterized. The features of Christian upbringing and the possibilities of pastoral pedagogy are investigated. The periodization of the development of the Christian outlook of preschool children in the specified period is proposed. Thus, the process of expanding the powers of the modern pastor in Ukraine and the possibilities of preschoolers pastoral pedagogy are showed.
Keywords: periodization of development, pastor, Christian outlook, preschoolers, pastoral pedagogy, end of the XX – beginning of the XXI century.

УДК 372.881.111.1(378)

ІМЕРСІЙНИЙ МЕТОД ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА МОВНИХ КУРСАХ

Тимофєєв В.А.
Київський державний коледж туризму та готельного господарства

У статті розглядаються загальні принципи імерсійного методу та його специфічні компоненти на прикладі викладання іноземних мов на мовних курсах. Розроблено загальні напрями зі створення системи імерсійних вправ. Запропоновано список рекомендацій для викладачів із застосування імерсійного методу під час викладання іноземних мов на мовних курсах.
Ключові слова: імерсійний метод, курси іноземних мов, темперамент, імерсійні вправи.

Постановка проблеми. У схваленій в 2016 році Кабінетом Міністрів України Стратегії підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у сфері європейської інтеграції до 2021 року визначено один з таких напрямів реалізації Стратегії: «організація мовної підготовки офіційних мов держав-членів ЄС за відповідними навчальними програмами» [8].

Враховуючи вимоги сьогодення до будь-якого освіченого громадянина сучасної України інтегруватися у європейський соціокультурний простір, зростає попит на послуги з викладання іноземних мов, які надаються державними та приватними мовними школами країни.

Виконання вимог обраної стратегії вимагає мобілізації педагогічного потенціалу країни для визначення оптимальних методів досягнення мети та забезпечення інтенсивної мовної підготовки службовців як державних, так і недержавних структур.

Аналіз джерел і публікацій. Вивчення літератури із зазначеної проблематики ми представили у табличному форматі, де вказали автора та стислий зміст дослідження (див. табл. 1).

Отже, аналіз попередніх досліджень з заданої тематики показав, що імерсійний метод:

– переважно застосовується під час викладання іноземної мови дітям раннього віку з огляду на їхні психологічні особливості;

– визнається найкоротшим шляхом до опанування іноземною мовою і входить у систему білінгвального навчання (викладання циклу навчальних предметів виключно іноземною мовою, таким чином формуючи в учнів білінгвізм, т.т. двомовність);

– здебільшого розроблений і поширений у країнах Європи та Америки з кількома офіційними мовами (наприклад, Канада);

– використовується у спеціалізованих середніх школах і полягає у застосуванні іноземної мови під час вивчення предметів навчальної програми;

– у дошкільному віці розглядається як спосіб занурення дітей в іншомовний соціокультурний простір та виховання білінгвальної особистості;

– передбачає створення у студента враження монолінгвізму викладача іноземної мови;

– знаходиться на стадії становлення і вимагає удосконалення як в країнах Європи, так і в нашій країні;

– не використовується під час підготовки професійних викладачів і не викладається як один з методів, що входить до економної та продуктивнішої системи досягнення педагогічної мети;

– вимагає створення комплексів дидактичних розробок та програм та проведення експериментальної перевірки дієвості методу під час викладання іноземних мов на мовних курсах.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у/в:

1) визначенні завдання імерсійного методу для викладача іноземних мов на мовних курсах;

2) описі темпераментів людини під ракурсом її особливостей щодо вивчення іноземних мов;

3) виділенні загальних рис підходу до кожного з темпераментів з метою оптимізації навчального процесу та створення психологічного комфорту під час вивчення іноземних мов;

4) окресленні стратегії для подальшого створення системи вправ для досягнення цілей імерсійного методу;

5) простеженні шляхів адаптації прийомів імерсійного методу до навчання юнацької та дорослої аудиторії іноземній мові на мовних курсах;

6) розробці рекомендацій для викладачів мовних курсів щодо застосування імерсійного методу під час викладання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «імерсійний» походить від латинського дієслова «immergo» (занурювати). В україномовній традиції цей прийом формування мовної компетенції називають методом занурення у мовне середовище. Такий метод передбачає не лише суцільне використання іноземної мови під час викладання навчальних дисциплін, але й долучення студентів до культури і традицій, в яких виникла ця мова.

Якщо в західноєвропейській традиції імерсія – це метод для формування двомовної компетенції в учнів шкіл у країнах з двома і більше офіційними мовами, то вітчизняною науковою традицією цей термін трактується ширше, і застосовується також для опису методів викладання іноземних мов.

У нашому розумінні метою такого методу є розвиток у студентів здатності абстрагуватися від рідної мови, тобто дистанціюватися від впливу граматичних та лексичних моделей рідної мови, і під час породження іншомовного «продукту» рухатися *від ситуації до мови*. Цей метод покликаний дозволити студентам долати міжмовну диференціацію і розвивати *звичку* думати *мислиннєвими патернами* (зразками) носіїв мови, яка вивчається.

Для успішного застосування методу імерсії під час вивчення іноземної мови на мовних курсах ми виявили три передумови:

1) врахування психологічних особливостей студентів (темпераментів);

2) розробка спеціальної системи вправ;

3) спеціальна підготовленість викладацького складу.

Отже, розглянемо перший компонент імерсійного методу – психологічний аспект слухачів курсу.

Давньогрецький філософ-неоплатонік Плотін (204-270) у трактаті «Еннеади» (αἱ Ἐννεάδες) писав: «наш темперамент буде визначатися розташуванням зірок, а відтак, і дії, які витікають з темпераменту, і все світосприйняття, яке обумовлене враженнями» [3, с. 252].

Про вплив «сезону народження» на формування особистості людини та його темперамент вказують і сучасні американські науковці, теоретики еволюційної психології, Дж. та Л. Палмери у книзі «The Ultimate Origins of Human Behaviour» [3, с. 273].

Зважаючи на вищезазначені факти, наша модель імерсійного методу враховує індивідуальний психологічний портрет слухача під час викладання іноземних мов. Тому для викладачів, які працюють за обраним методом, важливе значення має не лише вік та освіта студента, але й його темперамент та дата народження, на підставі яких підбирається підхід та обирається інструмент психологічного впливу з метою забезпечення найефективнішого засвоєння матеріалу та, що

Таблиця 1

Овсяннікова М.А. Імерсійний метод під час викладання іноземної мови у дошкільному віці [5]. Як видно з назви статті, автор дослідження притримується загальноприйнятій у Західній Європі традиції і досліджує особливості імерсійного методу на прикладі вивчення іноземної мови дітьми дошкільного віку. У публікації підкреслюється, що метод занурення стає можливим завдяки здатності дітей раннього віку засвоювати мову шляхом постійних повсякденних контактів цією мовою, як це відбувається під час засвоєння рідної мови дітьми. Дослідниця згадує досвід Німеччини, де було здійснено проект викладання іноземної мови дітям за допомогою імерсійного методу: розуміння слів та висловлювань дітьми досягалося завдяки міміці, жестам, повторенню, введенню контексту. Педагогам необхідно було виявити неабияку винахідливість для забезпечення розуміння нових слів і фраз дітьми. Під час пояснення нового матеріалу викладачі вдавалися до різних форм пояснення, як-от: зображення сюжету через малюнки (наочні засоби), імітація сценок з повсякденного побутового життя (прибирання, похід до магазину, прання тощо), використання звукового матеріалу. Найголовніша особливість цього методу полягала у тому, що діти повністю переміщувалися в іншомовне середовище на відміну від учнів, які вивчали мову 2-4 години на тиждень. Примітним є те, що подекуди діти дізнавалися назви предметів спочатку іноземною мовою, а потім рідною. Більше часу вимагало звичайно пояснення абстрактних понять – «вчора», «думати» тощо. Метою цього проекту були різнобічний розвиток особистості дитини та її підготовка до сприйняття вивчення іноземної мови не як обов'язку, а як задоволення. Тобто створювалися передумови для подальшого зацікавлення іноземною мовою як захоплення або навіть хобі.
Першукова О.О. Сучасний учитель іноземної мови в умовах формування єдиного освітнього простору Європи [7]. У своїй статті автор цієї публікації зауважує, що імерсійне навчання поширене у країнах Західної Європи у рамках реалізації Болонської системи освіти. Відповідно до імерсійного методу іноземна мова використовується як засіб навчання не лише на заняттях з вивчення відповідної іноземної мови, але й під час вивчення як профільних, так і непрофільних предметів. Автор виділяє такі основні ознаки імерсійного методу: – опанування іноземною мовою в малих групах: акцент робиться на групову та парну роботу з метою більшого залучення студентів до практики мови, що вивчається; – розвиток ініціативи учнів (тобто центром робочого процесу є студент, а не викладач); – навчання учнів «виробництву знань», тобто застосування індуктивного методу викладання нового матеріалу, згідно з яким студенти, відштовхуючись від прикладу, самостійно виводячи правило; – створення на уроці атмосфери підтримки учнів: викладач виступає у ролі фасилітатора, тобто організатора заняття і партнера студентів.
Марченко А.І. та Капустін І.В. Принцип природовідповідності у системі білінгвального та імерсійного навчання [4]. Користуючись досягненнями великого педагога Яна Амоса Коменського автори цього дослідження стверджують, що всі педагогічні засоби мають відповідати природним принципам. Імерсія є методичною технологією, яка природно занурює учнів у простір тієї мови, яка вивчається, оскільки вона: – знімає бар'єр невпевненості; – знімає тиск збоку викладача оцінкою; – передбачає психотерапевтичну допомогу, навіювання, зняття стресу, введення у стан спокою; – навчальна інформація не заучується, а переживається («навчання із захопленням»); – передбачає комфортні психологічні та матеріальні умови; – створюючи відчуття свободи, допомагає людині розкрити свій внутрішній потенціал; – пропонує своєчасний зворотній зв'язок та корекцію помилок; збуджує інтерес до навчального матеріалу та переконує в його практичній цінності; – активізує та розвиває мисленнєві процеси. До дидактичних засобів технології занурення відносяться: схеми, таблиці, графіки, комунікативні ситуації, ділові ігри, відео- та аудіозаписи, театралізовані сценки. Слухачам пропонується не визубрювати дидактичні засоби, а пов'язувати їхній зміст з реальними життєвими ситуаціями.
Вершкова Н.Д. Імерсійна модель білінгвального дитячого садку [2]. На думку автора статті, людину необхідно занурювати в іншомовне середовище починаючи с дитячого садку, що пов'язано з віковими особливостями розвитку психіки дитини. Пам'ять дитини дошкільного віку вирізняється довготривалістю, і здатна засвоювати навчальний матеріал блоками-модулями; допитливість дитини дозволяє будувати навчання на ігрових ситуаціях; відсутність психологічного та мовного бар'єрів, а також усталених моделей рідної мови створюють ідеальні умови для занурення дитини в іншомовний соціокультурний простір; дошкільний вік – це сензитивний період розвитку мовлення через звуконаслідування. У статті підтримується така мовна політика, за якої у дитини людина асоціюється з однією мовою, яка використовувалася під час першого знайомства. Тому викладачеві не рекомендується переходити на рідну мову під час викладання іноземної, щоби у складних ситуаціях дитина не переходила на спільну з педагогом рідну мову, а шукала мовні засоби для висловлювання іноземною, яка вивчається. Таким чином іноземна мова перетворюється з мети навчання на засіб встановлення міжособистісного контакту.

найголовніше, формування навичок його відтворення засобами іноземної мови, яка вивчається.

Домінантний тип темпераменту слухача курсів (оскільки людина являє собою найчастіше суміш різних типів) викладач визначає або після певного часу спілкування на підставі своєї кваліфікації та досвіду (будь-який професійний викладач – це насамперед педагог-психолог) або користуючись загальнодоступними в психологічній літературі або в Інтернеті *паспортами темпераментів*.

Нашим наступним завданням був аналіз загальних **здібностей темпераментів до вивчення іноземних мов**. Для цього ми скористалися як стереотипними описами, так і власним багаторічним досвідом викладання іноземних мов на мовних курсах та спілкування зі слухачами (табл. 2).

Тепер звернемо ракурс нашого дослідження на другу педагогічну умову реалізації імерсійного методу.

Відправним пунктом вправ у межах імерсійного методу є певна життєва ситуація. Завданням для студентів є реакція на задану ситуацію, вживаючи запропоновані мовні патерни, які відображають особливості мислення носіїв мови, що вивчається. Наглядним прикладом такого роду вправ може служити таке завдання [4, с. 15]:

What questions do you ask in the following situations?

1. You want to know the English word for «скрепка».
2. You want to know what homework is.
3. You didn't hear what the teacher said.

Студентам задано одну з типових аудиторних ситуацій: як спитати викладача про невідоме слово, як перепитати співрозмовника, як дізнатися про домашнє завдання тощо. На основі таких завдань-ситуацій вивчаються конструкції, за якими граматично правильно будуються англійські запитання. З психологічної точки зору для дії необхідним є мотив [5]. Завданням імерсійного методу є створення для студентів мотиву-потреби, яка є копією реальної життєвої ситуації. Перед студентом-слухачем мовних курсів ставиться проблема, для розв'язання якої пропонується набір тематичних слів та функціональних фраз.

Досвідченим викладачам відома ситуація, коли студент, за його словами, не знає що сказати (у нього немає ідей) або як сформулювати свою думку (у нього не вистачає словникового запасу). Завданням імерсійного методу є навчити студента генерувати висловлювання за схемою «потреба-ідея-мова». Наприклад, є потреба – це професійна діяльність. Ідеї подаються у вигляді слів та фраз. Така імерсійна вправа виглядає наступним чином:

Студенти читають опис спеціальної ситуації (рідною або іноземною мовою) і за допомогою запропонованого мовного матеріалу складають 3-4 речення-реакції на задану ситуацію. Наприклад:

Ви – черговий адміністратор. Зустріньте гостя, дайте інформацію щодо процедури реєстрації, поясніть, що треба вказати в реєстраційній карті. Побажайте приємного перебування у готелі та місті.

reception clerk
to welcome
registration form / to include
problems / to help
to enjoy smth

Таблиця 2

Сангвінік	Зазвичай представник цього типу не зазнає особливих труднощів під час вивчення іноземних мов. Адже сангвінік має саме ті якості, які потрібні для розвитку мовленнєвих навичок та сприйняття іншомовного мовлення, – комунікабельність та чарівність натури. Прагнення сангвініка завжди бути у центрі уваги вимагає від педагога та одногрупників толерантності та розуміння. Сангвінік швидко впорюється з різного роду завданнями, але тільки за умови своєї зацікавленості в них. Проте деяка поверховість, непостійність, неуважність до деталей (які можуть бути важливими), прагнення до постійного переключення на іншу сферу діяльності можуть стати на заваді на шляху до успішного засвоєння знань з іноземної мови.
Холерик	Зазвичай мови даються холерику легко, оскільки він – натура комунікабельна, балакуча, схильна до нових міжособистісних контактів, а практика в усному мовному спілкуванні і є запорукою успіху у вивченні іноземної мови. Холерик не боїться мовного бар'єру та допущення яких-небудь граматичних або лексичних помилок. Холерику властиві відмінна вербальна пам'ять та швидкість реакції, необхідна під час переходу з однієї мови на іншу. Проте досягти бажаного успіху холерику заважає слабка посидючість, необхідна для виконання домашнього завдання та самостійної роботи з вдосконалення своїх знань та навичок, а також часом надмірна самокритичність та схильність всім і всіма обурюватися.
Флегматик	Слабинкою флегматика є усне мовлення. Викладачі з досвідом знають, як важко «розговорити» флегматика. По-перше треба усвідомлювати, що флегматик має низький рівень продуктивності вербальної пам'яті. Це типовий інтроверт, тобто мовлення у флегматика відбувається переважно засобами внутрішнього голосу, і завданням викладача є пошук та використання таких методів, які допоможуть флегматику «екстравертувати» (озвучити) свою внутрішню мову. По-друге, необхідно враховувати, що флегматику необхідний час для пристосування до співрозмовника та встановлення контакту. Проте флегматик добре здатен до послідовної методичної діяльності, яка вимагає витримки, постійності та фізичної і розумової витривалості.
Меланхолік	Підвищена тривожність або зацикленість на проблемі меланхоліка часто перешкоджає вступу у вербальний контакт. Меланхоліку спочатку потрібно все обдумати та зважити, бажано запропонувати йому викласти свої ідеї письмово, прочитати, перевірити на граматичні і лексичні помилки, надати кваліфіковану допомогу, завірити у правильності, вселити впевненість, і лише після цього можна переходити до озвучування думок іншою мовою. Така методика, яка вимагає від викладача терпеливості, допоможе меланхоліку розкритися і виявити себе як вдумливого та глибокого співрозмовника, здатного до змістовного діалогу. І насамкінець зауважимо, що до очевидних переваг меланхоліків перед, наприклад, сангвініками та холериками, є здатність до засвоєння знань наодинці, та відсутність залежності від колективу. Тому викладачам необхідно ставитись поблажливіше до прагнень студентів з меланхолійною домінантою у темпераменті до індивідуальної роботи і шукати альтернативні шляхи залучення їх до групової роботи в залежності від робочої ситуації.

Один із студентів зачитує свій варіант монологу; прослухавши, викладач виправляє граматичні та лексичні помилки і пропонує можливий текст, приміром:

Good evening! Welcome to our hotel. I'm your reception clerk. My name is .... Here is your registration form that includes name, date of birth, occupation and address. Fill it in and sign, please. If you have any problems, I will kindly help you. Enjoy your stay in our hotel.

Складений текст всі студенти повторюють, а вдома закріплюють.

Для реалізації імерсійного методу велика роль відводиться функції викладача, який має персонально опікати навчальний процес і надавати студентам необхідні консультації для успішного виконання вправ. Це третя передумова успішного застосування методу імерсії. Для більш чіткого усвідомлення своїх обов'язків для викладачів мовних курсів ми розробили таку інструкцію або пам'ятку-статут:

1. Викладач іноземної мови на своєму занятті не покращує свої знання, а передає свої навички студентам-слухачам, тобто навчає їх. Таким чином зміщується акцент від «педагогоцентризму» до **«студентоцентризму»**. Більшу частину заняття (близько 80%) мають говорити учні, а не викладач.

2. Професійний викладач іноземної мови має бути **непомітним**. На мовних курсах він перетворюється на партнера і співрозмовника студентів, зливаючись з ними, і ніяким чином не виявляє свій авторитет, а поступово його заслуговує.

3. На курсах іноземних мов викладач виконує роль **організатора** заняття. Тобто йому необхідно змоделювати іншомовне середовище, тому заняття у своїй переважній більшості (99%) ведуться мовою, що вивчається.

4. Наступна роль викладача мовних курсів полягає в **контролі** якості матеріалу, що засвоюється студентами. За допомогою відповідних іншомовних Інтернет-ресурсів викладач стежить за граматичними та лексичними змінами, які відбуваються в мові з часом. Тобто викладач регулярно поновлює свою компетенцію.

5. Викладач іноземної мови є **помічником-порадником**, який з урахуванням природних еволюційних змін в структурі будь-якої живої мови допомагає студентам вчитися. Тобто до учнів доноситься усвідомлення того, що заняття з викладачем на мовних курсах – це іншомовна країна в мініатюрі. На такій «зустрічі» з викладачем студент має можливість здобувати певний обсяг нової інформації та практикуватися у мові, яку вивчає. Такі «сеанси» у групі не звільняють слухача курсів від самостійної роботи з підвищення рівня знань та покращення навичок за допомогою альтернативних джерел інформації та практики: Інтернет, живе спілкування з носіями мови або з партнером з навчання, т.з. study buddy.

Висновки. Для розробленого нами імерсійного методу найважливіше значення має усвідомлення особливості та неповторності кожної людини. Такий метод занурення в іншомовне середовище у штучно створених умовах вимагає від викладача уміння створити зі свого заняття мінівиставу, і передбачає толерантне, точніше, толерантно-вимогливе ставлення до студентів. Викладач у таких умовах – це насамперед помічник (facilitator). Його основне завдання не передавати готову інформацію, а організовувати і проводити захід-подію (event), під час якої слухачі виступають у ролі акторів-імпровізаторів і беруть найактивнішу участь, а викладач – це всього-навсього режисер. Студент у форматі імерсійного методу – це не лише пасивний слухач та записувач (listener and writer), але й активний відтворювач (speaker and doer).

Крім того, зважаючи на те, що імерсійний метод передбачає високий відсоток групової та парної роботи (близько 80% від заняття), до фактору темпераменту привчаються і самі студенти, що стане у нагоді під час встановлення успішних міжмовних контактів з носіями іноземної мови у реальному житті. Таким чином, підсвідомо забезпечується не лише іншомовна підготовка слухачів, але й психологічна, яка є частиною культури міжмовної комунікації.

Список літератури:

1. Англійська мова: Збірник вправ / Укладач: В.А. Тимофєєв. – К: Видавництво «КУТЕП», 2013. – 250 с.
2. Вершкова Н.Д. Иммерсионная модель билингвального детского сада // Диалог культур (Под. ред. Е.Г. Таревой, Л.Г. Викуловой). Москва: Изд-во Общество с ограниченной ответственностью «Языки Народов Мира», 2016. С. 99-103.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 366 с.
4. Марченко А.И., Капустин И.Б. Принцип природосообразности в системе билингвального и иммерсионного обучения // Вестник Федерального государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования. Москва: Российский государственный аграрный университет – МСХА им. К.А. Тимирязева, 2008. – С. 54-57.
5. Овсянникова М.А. Иммерсионный метод при обучении иностранному языку в дошкольном возрасте // Материалы научной конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов, магистрантов и соискателей ТГПУ им. Л.Н. Толстого. Тула: Изд-во ТГПУ, 2010. – С. 119-121.
6. Палмер Дж. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 384 с.
7. Першукова О.О. Сучасний учитель іноземної мови в умовах формування єдиного освітнього простору Європи // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2010. – Вип. 15; Ч. 1. – С. 53-59.
8. Про схвалення Стратегії підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у сфері європейської інтеграції до 2021 року [Електронній ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT2105.html

Тимофеев В.А.
Киевский государственный коледж туризма и гостиничного хозяйства

ИММЕРСИОННЫЙ МЕТОД ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ НА ЯЗЫКОВЫХ КУРСАХ

Аннотация
В статье рассматриваются общие и специфические компоненты иммерсионного метода на примере преподавания иностранных языков на языковых курсах. Разработаны общие направления по созданию системы иммерсионных упражнений. Предложен перечень рекомендаций для преподавателей по применению иммерсионного метода при обучении иностранным языкам на языковых курсах.
Ключевые слова: иммерсионный метод, курсы иностранных языков, темперамент, иммерсионные упражнения.

Timofeev V.A.
Kiev State College for Tourism and Hospitality

IMMERSION METHOD OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO COURSE STUDENTS

Summary
The article deals with the general and specific components of the immersion method while teaching foreign languages to course students. We offer a common system of immersion exercises as well as a list of recommendations for teachers.
Keywords: immersion method, foreign language course, temperament, immersion exercises.

УДК 37:02:005

НАВЧАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ЯК ОДИН З ДИДАКТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ ПРИ СТВОРЕННІ РОБОЧОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ДИСЦИПЛІН З МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

Товстяк М.М.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема поєднання власне навчальних і загальнопрофесійних якостей майбутнього керівника при вивченні дисциплін з менеджменту освіти, пропонуються шляхи її вирішення в процесі структурування навчального матеріалу при створенні робочої навчальної програми. Важливий результат навчання вбачається у формуванні потужного мотиваційного підґрунтя до навчання та самоосвіти, що забезпечується змістом та способом виконання навчальних завдань, які акумулюють у собі об'єктивний зміст дисципліни.
Ключові слова: робоча навчальна програма, майбутній освітній менеджер, дисципліни з менеджменту освіти, навчальний матеріал, структурування навчального матеріалу, навчальна мотивація.

Постановка проблеми. Розвиток української освіти, піднесення її до міжнародного рівня вимагає залучення до цього процесу нової когорти управлінців, здатних успішно вирішувати завдання, що постають у цій важливій сфері суспільного життя. Як зазначає Л. Кравченко, сучасний менеджер освіти має бути професіоналом високого рівня, освітнім лідером, талановитим організатором педагогічної взаємодії, який володіє конвергентним мисленням, творчими й організаторськими здібностями, наділений владними повноваженнями держави чи власника закладу, професійно керує педагогічним колективом відповідно до мети, функцій, освітніх стандартів та соціально значущих педагогічних вимог, забезпечує рентабельність і конкурентоздатність освіти, здійснює моніторинг внутрішнього й зовнішнього педагогічного середовища, проводить маркетинг освітніх послуг, налагоджує ефективні зв'язки із громадськістю, креативно та оперативно упроваджує інновації у практику діяльності закладу [4]. А отже, набуває значної актуальності пошук шляхів ефективного формування управлінського корпусу, що відповідав би означеним вимогам.

Аналіз досліджень і публікацій, на які спирається автор. Проблема вдосконалення управління освітою традиційно розглядається вітчизня-

ними і зарубіжними дослідниками як із позицій вирішення актуальних завдань функціонування окремих закладів і системи освіти в цілому, так і безпосередньо в контексті професійної підготовки фахівця, що відповідала б запитам цієї системи на всіх рівнях її функціонування. Управлінських засад освіти торкалися В. Караковський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький, Є. Ямбург. Теорія сучасного вітчизняного освітнього менеджменту базується на працях Г. Єльникової, І. Зязюна, Л. Карамушки, Н. Коломінського, С. Королюк, О. Мармази, В. Маслова, Н. Мойсеюк, В. Пікельної, Є. Хрикова та ін.

Підготовка менеджера освіти в українській вищій школі стала предметом наукового пошуку В. Береки, М. Гриньової, В. Демчук, Г. Єльникової, Л. Задорожної-Княгницької, О. Коберника, Л. Кравченко, В. Лугового, Л. Мартинець, О. Отич, Т. Сорочан та ін. і передбачає врахування в цьому процесі вимог сучасності, що є на сьогодні постійно змінними, тобто, вимагають від майбутнього керівника готовності до гнучкої управлінської політики, що, разом із тим, не заперечує, а виступає варіативним відображенням її гуманістичної сутності, незамінної для освіти цивілізованого суспільства.

Виокремлення не вирішених частин проблеми. Проте аналіз наукових досліджень щодо професійної підготовки майбутніх магістрів управління навчальними закладами свідчить про недостатню розробленість цієї проблеми насамперед як проблеми дидактичної.

Зокрема, важливо таким чином скомпонувати зміст навчальних дисциплін, організувати його вивчення, щоб професійні якості майбутнього управлінця знаходили повномірний і гармонійний розвиток, відповідний завданням його подальшої діяльності як діалектичного поєднання загального й індивідуального, особистого і колективного. Тому, поруч із добором відповідного навчального матеріалу, необхідно приділяти увагу проблемі такого його структурування, що дозволило б, у змістовому плані, найбільш чітко акцентувати основні теоретичні моменти навчання, а в діяльнісному – сприяло розвитку управлінських компетенцій майбутнього керівника, формуванню засад його індивідуальної управлінської концепції, дозволяло моделювати в навчальному процесі найбільш значущі складники освітнього менеджменту, а також самоменеджменту як його особистісної основи. Останнє ставить перед викладачем проблему мотивації навчальної діяльності майбутнього менеджера – підґрунтя самомотивації, без якої його професійна діяльність не може бути успішною.

Тож вагомим і мало дослідженим завданням викладача є створення робочої навчальної програми курсів, що лежать в основі підготовки фахівця з освітнього менеджменту, здатної передбачити окреслені вище завдання. На часі – визначення дидактичних засад структурування навчального матеріалу дисциплін з менеджменту освіти як відображення діалектичної єдності двох складників навчального процесу, змістового та діяльнісного, що мають утворювати оптимальний симбіоз, забезпечений змістом розділів робочої навчальної програми.

Створення робочої навчальної програми як методичний процес не знайшло на сьогодні достатнього наукового висвітлення, з належною мірою узагальнення та обґрунтування всіх її складників. Саме цим зумовлюється наше прагнення висвітлити один із важливих аспектів створення робочої навчальної програми з дисциплін, що лежать в основі підготовки управлінця у галузі освіти, з урахуванням перспектив його подальшого професійного самовдосконалення.

Отже, **метою статті** є з'ясування основних положень, що визначають дидактичні аспекти створення робочих навчальних програм дисциплін з менеджменту освіти, зокрема, пов'язані з формуванням самомотивації студента щодо навчання та професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Робоча навчальна програма являє собою документ, що інтерпретує зміст навчальної програми відповідно до навчального плану. Як зазначає О. Синявська, «робоча навчальна програма визначає науковий зміст, методичну побудову навчальної дисципліни, назви і основні питання розділів і тем, розподіл навчального часу за розділами, темами і видами навчальних занять. Вона розробляється окремо за кожною спеціальністю підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра. У навчальній програмі сформульовані: основні положення і мета дисципліни; організаційно-методичні вказівки щодо її вивчення; науковий зміст, розподіл навчального часу за розділами, темами і видами навчальних занять; перелік самостійних та індивідуальних завдань; інформаційно-методичне забезпечення» [5, с. 2].

Однією з вагомих проблем, що їх вирішує викладач при створенні робочої програми, є структурування змісту навчального матеріалу, яке забезпечує ефективність його презентації в навчальному процесі.

Шляхи такого структурування розглядаються теорією навчання на всіх рівнях і мають багатовікову історію. Однак сучасні підходи пов'язані зі специфікою нинішнього періоду, який визначається фахівцями як інформаційний – через величезні потоки доступної індивідові інформації та постійно зростаючі можливості для її передачі, вимагають нових бачень, що здатні враховувати об'єктивні закономірності навчальної діяльності у відповідності з її конкретними умовами і завданнями, значною мірою спираючись на саморядні можливості суб'єкта учіння.

Аналізуючи практику підготовки та професійної діяльності менеджера освіти, відзначаємо наявність низки суперечностей, що ускладнюють вирішення проблеми формування його професійної компетентності, проте, як нам бачиться, можуть бути усунені завдяки більш досконалому структуруванню змісту навчальних курсів у процесі їхнього вивчення.

Найвагомішою в контексті вивчення дисциплін з освітнього менеджменту виступає суперечність між вимогами стосовно ефективного освітнього менеджменту в контексті сучасних економічно-культурних змін в українському суспільстві та низькою мобільністю його науково-методичного забезпечення на етапах професійної підготовки й подальшого професійного самовдосконалення керівника. Як наслідок, знижується суб'єктивний потенціал керівника щодо реалізації в його діяльності гнучких управлінських

тактик, необхідних для оптимального вирішення оперативних завдань функціонування і розвитку освітнього закладу.

У сучасних умовах актуалізується суперечність між потребою суб'єктів освітнього менеджменту в досконалому дидактичному супроводі їхнього професійного становлення та недостатньою розробленістю необхідного для цього педагогічного інструментарію, його моральною застарілістю. Вирішення цієї суперечності вимагає врахування в навчальному процесі загальної специфіки суб'єктів учіння як особистостей, що мають бути певною мірою автономними в організації власної діяльності, орієнтуватися на індивідуальні можливості і водночас успішно інтегрувати їх в умовах колективної діяльності, у яких нинішні студенти готуються посісти особливе місце. Адже керівник (і особливо керівник освітнього закладу) водночас є і членом трудового колективу, і стоїть на його чолі, що змушує його діяти водночас у двох психологічних площинах, реалізуючи дві комунікативні прибудови: прибудову «зверху» і прибудову «поруч». Але навчальний процес вищої школи у його традиційному вигляді досі більшою мірою зорієнтований на реалізацію суб'єктом учіння прибудови «знизу», що на сьогодні повинна розглядатися як лише частково придатна для формування особистості фахівця, а особливо – управлінської галузі.

Як зазначає А. Черниш, освітній менеджмент має свою специфіку та притаманні тільки йому закономірності. Ця специфіка полягає в особливостях предмета, продукту, знарядь та результатів праці менеджера освіти. Адже предметом праці менеджера освітнього процесу є діяльність суб'єкта управління. Продуктом його праці є інформація про навчально-виховний процес. Знаряддям праці є слово, мова. Результатом праці менеджера є рівень грамотності, вихованості та розвитку об'єкта менеджменту – учнів [6, с. 12].

Ми маємо розмежовувати потенційні та реальні професійні можливості управлінця. Останні тісно пов'язані з його управлінською культурою. «У такому сенсі під управлінською культурою керівника розуміється сукупність його особистої та професійної культури, а саме: поєднання особистісних якостей, професійних знань та вмінь управлінської діяльності, яка виявляється у стилі керівництва та стилі спілкування, виконання керівником управлінських функцій, а також у ситуативній поведінці та вчинках» [2]. Потенційні можливості обумовлюють зміст об'єктивного складника навчального змісту дисциплін з менеджменту освіти, реальні – зміст його суб'єктивного складника.

Як вважає В. Жигірь, «головними принципами формування змісту підготовки менеджерів освіти є: відповідність вимогам розвитку суспільства; врахування потреб і запитів особистості майбутнього менеджера освіти; інтелектуалізація змісту професійної підготовки; системність, систематичність, узагальненість, оперативність й гнучкість змісту освіти; прагматизація та інтеграція змісту професійної підготовки; фундаменталізація, гуманітаризація та варіативність змісту освіти; його структурна єдність на різних рівнях формування; цілісність та контекстність змісту професійної підготовки майбутнього менеджера освіти» [с. 142]. Таким чином, особистісні запити майбутнього менеджера, які В. Жигірь бачить відповідними щодо «сучасної концепції освіти, у якій передбачено формування у фахівця сучасного світогляду, духовності, культури, розвиток творчого мислення, актуалізація саморозвитку та самовдосконалення, тобто забезпечення логічно-послідовного, гармонійного розвитку особистості» [с. 139-140] високо поціновуються, ставлячись на друге місце після провідних – суспільних, що імпонує нашим уявленням щодо продуктивної підготовки менеджера освіти у вищій школі.

Підтримуючи важливість наведених принципів формування змісту підготовки менеджерів освіти і враховуючи значущість особистісного складника для ефективної підготовки менеджера, ми вважаємо, що при створенні робочої навчальної програми одним із найважливіших принципів структурування навчального матеріалу слід визнати забезпечення в дидактичному процесі самомотивації тих, хто навчається.

Для діяльності освітнього менеджера характерні обставини, у яких він виступає суб'єктом самоаналізу і самовдосконалення – професійно значущих процесів, які необхідні для професійного зростання і перебіг яких детермінується внутрішніми рушіями значно сильніше, ніж зовнішніми. І для їхньої актуалізації самомотивація є надзвичайно важливою.

Як стверджує американський дослідник у галузі управління освітою Марк Е. Генсон, «засоби мотивації мають відповідати трьом організаційним потребам. По-перше, організації повинні приваблювати людей та дорожити ними. По-друге, люди мусять усвідомлювати, що вони мають сумлінно та ефективно виконувати свою роботу. По-третє, люди мусять бути налаштовані на творчий підхід до роботи і до нових виробничих відносин, що дасть змогу розв'язувати проблеми дуже ефективно та дієво» [1, с. 219].

Спираючись на цю думку та екстраполюючи її сутність у ситуацію дидактичного оснащення дисциплін з менеджменту освіти, ми вважаємо за належне враховувати у процесі структурування навчального матеріалу наступні напрямки діяльності майбутнього менеджера:

1. Актуалізація особистісного складника. Кожен студент бакалаврату чи магістратури має в своєму арсеналі досить значний безпосередній досвід перебування в освітньому середовищі та опосередковану спеціальною літературою обізнаність із середовищем інших освітніх закладів (колонія імені М. Горького у творах А. Макаренка, школа в Павлиші В. Сухомлинського та над Россю А. Захаренка тощо). Вважаємо важливим передбачити в змісті навчання проведення міні-досліджень аналітичного чи порівняльного характеру, що мали б на меті оприлюднення інформації про близько знайомі студентам навчальні заклади з яскраво вираженим позитивним спрямуванням. Ціннісне ставлення до діяльності педагогічного колективу, його повсякденної роботи і творчого пошуку, неприпустимість зневаги до суб'єктів педагогічного процесу, що акцентуються в змісті навчальних завдань, дозволяють вплинути на особистісну позицію майбутнього менеджера, що визначається нами в оптимальному варіанті як конструктивна, тобто зорієнто-

вана не лише на власний успіх, а на сумісний позитивний результат.

2. Змістова і процесуальна підтримка продуктивної потреби. Як зауважує М. Е. Генсон, мотивація згасає в двох випадках: коли потреба вже реалізована, або ж коли зникає впевненість у можливості її реалізації [1, с. 219]. Безумовно, студенти мають розуміти, що їхнє професійне життя не може бути надто простим і комфортним, і викладач не повинен ігнорувати цю обставину, водночас не перебільшуючи потенційної складності проблем, що виникають, за умови науково обґрунтованого підходу до їхнього вирішення. Так, зміст навчальної роботи повинен передбачати поетапність вирішення професійного завдання, зокрема – при плануванні самостійної роботи. Для цього бачимо два основні шляхи: акцентування різнорівневості пропонованих завдань (що згодом знаходить роз'яснення в методичних рекомендаціях) та вичленування етапів роботи над ними з урахуванням супутніх проблем та перспективних завдань, що випливають із їхнього змісту. Студент повинен бачити проблему, потреба вирішення якої перед ним стоїть, у кількох ракурсах: стратегічному, тактичному і оперативному, і правильно давати оцінку рівню їхньої складності, що визначає тип дій, спрямований на їхнє вирішення: репродуктивні, частково-пошукові чи творчі. В такому випадку він готується до досить різнопланового бачення ситуації, що сприяє виявленню на її загальному тлі таких напрямів актуальних дій, які дадуть змогу вирішити частину завдання в межах досяжних можливостей. З іншого боку, орієнтуючи студента на неперервність розвитку педагогічної ситуації, ми націлюємо його на перспективу подальших дій, потреба в яких постійно актуалізується в роботі освітнього менеджера.

3. Специфіка діяльності менеджера полягає в тому, що кінцевий результат його діяльності пов'язаний із спільними діями кількох осіб чи груп. Тож оцінювання навчальних досягнень студента повинне передбачати не лише констатування міри індивідуального успіху, а й мати змогу врахувати його здатність до співробітництва, що повинне закладатися в змісті самостійної роботи та частини завдань до практичних і семінарських занять.

Висновки. Отже, робоча навчальна програма дисципліни з менеджменту освіти повинна вибудовуватися таким чином, щоб результат навчання мав істотний суб'єктивний сенс, який полягає, насамперед, у формуванні потужного мотиваційного підґрунтя до навчання та самоосвіти і забезпечується змістом та способом виконання навчальних завдань, що акумулюють у собі об'єктивний зміст дисципліни. У ході подальшого дослідження ми розглядаємо цю думку в контексті навчального співуправління – способу організації навчальної діяльності, що, на наш погляд, найбільш органічно відбиває завдання вивчення дисциплін з менеджменту освіти.

Список літератури:

1. Генсон М. Е. Керування освітою та організаційна поведінка / Марк Е. Генсон. – Львів: Літопис, 2002. – 384 с.
2. Єльникова Г. Підвищення рівня культури цільового управління керівників професійно-технічних навчальних закладів / Г. Єльникова, В. Медведь. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела http://lib.iitta.gov.ua/4062/1/3%D0%93%D0%92%D0%84_%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B2_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F_%D0%9A%D0%A6%D0%A3_%D0%BA%D0%B5%D1%80_%D0%9F%D0%A2%D0%9D%D0%97.pdf
3. Жигірь В. Теоретичні основи підготовки менеджера освіти у ВНЗ / В. Жигірь // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/konferencii/ped-nau/n1/ukr/20.pdf – С. 135-143.
4. Кравченко Л. М. Неперервна педагогічна підготовка менеджера освіти: монографія / Л. М. Кравченко. – Полтава: Техсервіс, 2006. – 422 с.
5. Синявська О. О. Методичні вказівки до складання робочих навчальних програм спеціальних та загальних курсів на історичному факультеті / О. О. Синявська. – Одеса: Одеський національний університет, 2011. – 40 с.
6. Черниш А. П. Менеджмент освіти: Навчальний посібник / А. П. Черниш. – К.: Видавництво «Університет» КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. – 50 с.

Товстяк М.М.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

УЧЕБНАЯ МОТИВАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ДИДАКТИЧЕСКИХ ОРИЕНТИРОВ ПРИ СОЗДАНИИ РАБОЧЕЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ ДИСЦИПЛИН ПО МЕНЕДЖМЕНТУ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье рассматривается проблема гармонического формирования собственно учебных и общепрофессиональных качеств будущего руководителя при изучении дисциплин по менеджменту образования, предлагаются пути ее решения в процессе структурирования учебного материала при создании рабочей учебной программы. Важный результат обучения видится в формировании мощного мотивационного импульса к обучению и самообразованию, который обеспечивается содержанием и способом выполнения учебных задач, аккумулирующих в себе объективное содержание дисциплины.
Ключевые слова: рабочая учебная программа, будущий образовательный менеджер дисциплины менеджмента образования, учебный материал, структурирование учебного материала, учебная мотивация.

Tovstiak M.M.
Poltava National Pedagogical University named after V. Korolenko

EDUCATIONAL MOTIVATION AS ONE OF THE DIDACTIC ORIENTATORS IN THE DEVELOPMENT OF THE WORKING EDUCATIONAL PROGRAM OF DISCIPLINES ON EDUCATIONAL MANAGEMENT

Summary
The article deals with the problem of combining the actual educational and general-quality qualities of the future head in the study of disciplines in the management of education, ways to solve it in the process of structuring the educational material when creating a curriculum are proposed. An important result of learning is seen in the formation of a powerful motivational foundation for learning and self-education, which is provided by the content and method of performing educational tasks that accumulate objective content of discipline.
Keywords: curriculum, future educational manager, disciplines on management of education, educational material, structuring of educational material, educational motivation.

УДК 355.457:355.23(73)

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ КОРДОНУ США

Тронь Т.В.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено структурну модель професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону США. Визначено організаційно-педагогічні умови її здійснення. Охарактеризовано поняття професійної підготовки. Теоретично визначені основи етапи професійної підготовки майбутніх фахівців. Змодельована структура її організації.
Ключові слова: структурна модель, організаційно-педагогічні умови, професійна підготовка, основні етапи, прикордонний патруль США.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобального розвитку у світі та в Україні зокрема відбулися значні соціально-економічні та військово-політичні зміни, які істотно впливають на національну безпеку нашої держави та потребують розробки суттєво нових підходів до її забезпечення, у тому числі й у сфері охорони кордону. Слід зазначити, що гарантування безпеки на кордоні є одним з пріоритетних інтересів держави. У кожній країні прикордонна політика має свою специфіку з урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників. З огляду на це необхідною є потреба у пошуку нових способів підвищення якості професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону, переосмислення вітчизняного досвіду, а також вивчення позитивного досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки персоналу до професійної діяльності постійно привертала увагу науковців. Аспекти професійного навчання персоналу правоохоронних органів зарубіжних країн, зокрема поліції, вивчали українські та зарубіжні філософи, юристи, соціологи, педагоги і психологи. Як свідчить аналіз публікацій, сьогодні у більшості країн євро-атлантичного простору не існує окремих структур для забезпечення охорони кордону. Це завдання виконують Міністерства внутрішніх справ, а функції прикордонної охорони виконують поліцейські підрозділи. Наприклад, в Австрії, Бельгії, Німеччині, Швеції, Угорщині. Але є країни, де завдання охорони кордону покладено на прикордонну службу. Наприклад, Латвія, Литва, Польща, Фінляндія.

Велике значення для вивчення проблеми професійної підготовки фахівців у галузі охорони кордону у рамках порівняльно-педагогічного дослідження становлять праці вітчизняних науковців-компаративістів, які описали особливості професійної підготовки прикордонників у провідних країнах європейського простору: А. Балендр (Угорщина); В. Беркій, О. Кірєєв, С. Псьол, Н. Ринденко (Польща); І. Блощинський (Литва); О. Діденко (Румунія, США); О. Жабенко, Л. Кіс, Р. Лоїк, Й. Монар (ЄС). Ретельний аналіз джерел з проблематики дослідження вказує на те, що окремі питання організації навчання офіцерів ДПСУ знайшли своє відображення в працях багатьох науковців: О. Діденка (творча діяльність майбутніх офіцерів-прикордонників), О. Торічного (методика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників), А. Галімова (організація виховної роботи), С. Філіппова (психологічної), В. Райко (правової). Низка закордонних і українських авторів розглядають підготовку фахівців у навчальних закла-

дах США. Варто зазначити праці таких дослідників: М. Алізаренко Є. Комкова, О. Некрасова, Р. Шаран та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретичний аналіз наукових праць, в яких представлено результати проведених досліджень, показав, що проблема підвищення якості підготовки майбутніх фахівців в галузі захисту державного кордону на засадах позитивних ідей американського досвіду ще недостатньо досліджена й розроблена у теоретичному і практичному аспектах. Тому можемо констатувати факт, що невивченим залишається елемент саме професійної підготовки агентів прикордонного патруля США – країни з багаторічним досвідом реформування системи правоохоронних органів та оптимізації професійної підготовки в цілому та агентів Прикордонного патруля зокрема.

Мета статті. Головною метою статті є дослідити та створити структурну модель професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону США, визначити основні організаційно-педагогічні умови її здійснення. Крім того, охарактеризувати етапи її становлення.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, що висококваліфіковані кадри не лише у правоохоронній сфері, а й у будь-якій іншій сфері людської діяльності, є наслідком централізованої кадрової політики. Так, професійна підготовка є одним з найважливіших компонентів успішної кадрової політики. На думку багатьох спеціалістів правоохоронних служб та дослідників у галузі педагогіки, високоякісна професійна підготовка фахівців правоохоронних органів є елементом успішності роботи правоохоронних органів в цілому, що відповідає запитам та викликам XXI століття [6]. Так, аналіз актуальних досліджень показав, що поняття професійної підготовки вживається в декількох значеннях, а часом ототожнюється із професійною готовністю. Л. П. Поліщук стверджує, що термін «підготовка» збагачує поняття «готовність», указуючи на те, що підготовка до професії є не що інше, як формування готовності до неї, а система установок на працю, стійка орієнтація на виконання трудових завдань, загальна готовність до праці є психічним результатом професійної підготовки [2].

Як вважає В. Посметний, професійна підготовка: 1) сукупність знань, у умінь та навичок, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, які забезпечують успішність роботи у певній сфері; 2) процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками, згідно з професійними вимогами [3]. Схожої думки притримується й В. Юсупов, вважаючи, що під професійною підготовкою персоналу правоохоронних органів потрібно розуміти нормативно закріплений, постійний, організований і цілеспрямований процес оволодіння знаннями, спеціальними уміннями та навичками, які необхідні для виконання функціональних обов'язків [7]. Крім того, вартою уваги є думка й М. Клемпарського: «Мета професійної підготовки персоналу – формувати високопрофесійний кадровий корпус правоохоронних органів, здатного якісно виконувати поставлені перед ним завдання, функції та обов'язки, реалізовувати надані права, забезпечувати стабільність службово-трудових відносин персоналу та оптимальної збалансованості його чисельності, раціональне використання коштів державного бюджету, що виділяються на таку підготовку [1]. Крім того, Особливий інтерес становить система професійної підготовки співробітників правоохоронних органів (агентів Прикордонного патруля зокрема) Сполучених Штатів Америки, де реалізовано новітній досвід щодо професійної підготовки фахівців.

США мають три прикордонних території: з Мексикою – 1900 миль; з Канадою – 5000 миль; Морська ділянка – 95000 миль. За охорону кордону США відповідає Прикордонний патруль, який є елементом Митно-прикордонної служби США, яка підпорядковується Міністерству Національної безпеки США. Міністерство Національної безпеки США (далі МНБ) – одне з федеральних агенцій США. На федеральному рівні міністерство здійснює керівництво всіх відомств з метою попередження загрози скоєння терористичних актів. Головне завдання Міністерства Національної Безпеки – протидіяти тероризму, охороняти кордон, протидіяти кіберзлочинності, гарантувати безпеку громадянам США [8].

Митно-прикордонна служба США (далі МПС) – це орган федерального законодавства Міністерства національної безпеки США, на який покладена відповідальність за питання, що пов'язані з регулюванням та спрощенням міжнародної торгівлі, збором митних платежів та врегулюванням сотень положень США. Першочергове завдання служби – запобігати в'їзду терористів та ввезенню зброї для виконання терористичної діяльності на території Сполучених Штатів. Митно-прикордонна служба також відповідає за затримання осіб, які намагаються в'їхати на територію Сполучених Штатів незаконним шляхом [4]. Прикордонний патруль США (далі ПП) – агенція Митно-прикордонної служби США. Головною метою діяльності патруля є протидія тероризму, протидія ввезенню заборонених речовин на територію США, протидія нелегальній міграції та охорона кордонів США [8].

Говорячи про захист кордону США, слід зазначити, що прикордонна охорона здійснюється на сухопутній ділянці, на воді та у межах повітряного простору, рис. 1.

Рис. 1. Модель охорони кордону США

Джерело: розроблена автором

Слід зауважити, що головним центром підготовки правоохоронців США, в тому числі й майбутніх фахівців охорони кордону, є федеральний навчальний центр ФЛЕТС. Федеральний центр має чотири основні локації: місто Глінко (штаб-квартира) (штат Джорджія), місто Артезія (штат

Рис. 2. Модель здійснення професійної підготовки фахівців охорони кордону США

Джерело: розроблена автором

Нью Мексико), місто Чарльстон (штат Південна Кароліна) та Челтенгем (штат Меріленд). Бажаючі працювати в будь-якому правоохоронному органі повинні пройти відбір відповідно до визначених критеріїв, після чого вони направляються для проходження базової підготовки до ФЛЕТС. За підготовку, проживання, харчування розраховуються правоохоронні відомства, так звані партнерські організації. Також вони оплачують весь навчальний матеріал, необхідний для навчання студента. Весь навчальний матеріал та обладнання залишається студенту після закінчення навчання [5].

Варто зазначити, що у вересні 1975 року ФЛЕТС здійснив свій перший набір слухачів. 2003 року у зв'язку з терористичною атакою та метою її протидії навчальний центр став підрозділом Міністерства безпеки США. Це відображає головну місію Центру – гарантування внутрішньої безпеки держави з метою недопущення трагедій на зразок такої, що сталася 11 вересня 2001 року. Штаб-квартира та основна навчальна база Центру розміщені в місті Глінко. Викладачі широко застосовують дистанційний метод навчання за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, що дає змогу суттєво розширити коло слухачів. Викладачі центру – інструктори – як правило, колишні службовці правоохоронних органів, саме тому фахова підготовка впроваджується на високому професійному рівні.

На території центру розташовано багато навчальних корпусів, великий спортивний комплекс, студентський центр, автодром, тири для бойової стрільби, навчальний пункт пропуску, а також численне обладнання, що сприяє ефективному проведенню занять. Завдяки великій базі сценаріїв та комп'ютерним технологіям курсанти мають змогу тренуватися в різних умовах, навіть не виходячи з класу: проводити опитування свідків, затримувати порушників, діяти в складі команди під час входу до будівлі тощо. Враховуючи всі переваги ФЛЕТС, його можна назвати найпотужнішим центром підготовки майбутніх правоохоронців, в тому числі агентів Прикордонного патруля США [10].

Агентів Прикордонного патруля США готують в Академії початкової підготовки Митно-прикордонної служби США та Академії Прикордонного патруля США, академіями Федерального Навчального центру. Головною умовою навчання в Академія є складання вступних іспитів, що мають такий перелік: 1) фізична підготовка (далі ФП); 2) логічне мислення; 3) знання іспанської мови (для тих, хто не володіє базовим курсом іспанської мови, пропонується скласти іспит на знання «штучної мови», спеціально розробленої для агентів прикордонного патруля).

Варто зауважити, що перед вступним іспитом з фізичної підготовки, майбутнім курсантам Академії необхідно пройти підготовчий курс ФП за спеціально розробленою програмою. Після успішно складених іспитів курсанти проходять 55-ти денний курс базової підготовки в Академії. Базова підготовка включає в себе цикл дисциплін: 1) курс законодавства; 2) вогневу підготовку; 3) фізичну підготовку; 4) водіння транспортного засобу; 5) курс фахової іспанської мови. Після того, як курсанти пройшли базовий курс, вони повинні скласти комплексний іспит. У випадку успішного складання іспиту (70% успішності) курсантам необхідно пройти стажування (протягом майже 2х років) під наглядом наставника у польових умовах. Це означає, що недосвідчений фахівець несе службу разом з досвідченим агентом Прикордонного патруля. Згодом, після завершення стажування із досвідченим фахівцем курсантам (вже новим агентам Патруля) потрібно пройти стажування на підрозділах охорони кордону вже самостійно або ж із напарником [8]. Таким чином, завершується повний курс навчання майбутнього фахівця. Втім, вслід наголосити, що у США існує також курс підвищення кваліфікації за різними напрямками правоохоронних структур, в тому числі й Прикордонного патруля. Підвищення кваліфікації здійснюється в тактичній групі спеціальних операцій БОРТАК. Там, агентам-початківцям пропонується пройти додатковий курс ФП [9]. Таким чином, можна сказати, що майбутні фахівці охорони кордону США проходять п'ять повних етапів фахової підготовки рис. 2.

Розроблена модель дозволяє ретельно дослідити та з'ясувати аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців охорони кордону США.

Висновки і пропозиції. Отже, варто зазначити, що під впливом низки внутрішніх та зовнішніх чинників функції Державної прикордонної служби України (ДПСУ) постійно удосконалюються та зазнають позитивних змін. Прикордонна безпека – один із найважливіших складових національної безпеки загалом. Адже стабільність будь-якої держави тісно пов'язана з безпекою її кордонів і зумовлена станом прикордонної безпеки. З огляду на це необхідною є потреба у пошуку нових способів підвищення якості професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону, переосмислення вітчизняного досвіду, а також вивчення позитивного досвіду зарубіжних країн. Реалізація кадрової політики та виконання основних функцій кадрової роботи вимагає висококваліфікованих, професійно здібних працівників служб персоналу. Таким чином, дослідивши та створивши структурну модель професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону США та організаційно-педагогічні умови її впро-

ваджения, можемо стверджувати, що надбання позитивного американського досвіду щодо підготовки майбутніх фахівців у сфері охорони кордону матиме колосальний вплив на оптимізацію та вдосконалення професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону України.

Список літератури:

1. Клемпарський М.М. Збірник наукових праць науково-дослідної лабораторії з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів навчально-наукового інституту психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологіі ХНУВС за 2007-2009 роки. – за заг. ред. А.Т. Комзюка, М.І. Іншина, О.М. Музичука. – Харків, Основа 2010. – 250 с.
2. Поліщук Л.П. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців у педагогічних закладах України / Л.П. Поліщук // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – № 48. – С. 112-114.
3. Посметний В.В. Організаційно-правові аспекти початкової професійної підготовки персоналу ОВС України: автореф. дис. кан. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / В.В. Посметний. – Харків, 2003. – 18 с.
4. Соляр Т.В. Основы подготовки персонала пограничного патруля США / Т.В. Соляр // Матеріали науково-практичної конференції «Прогрессивное развитие мировой науки» 1-3 вересня 2012, м. Донецьк. – 124 с.
5. Тронь Т.В. Принципы подготовки сотрудников правоохранительных органов по вопросам безопасности и выживания (на основе Федерального центра подготовки специалистов правоохранительных органов США) / Т.В. Тронь // Збірник тез наукових робіт міжнародної практичної конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем виховання і освіти» 24-25 липня 2015 р. м. Харків – 139 с.
6. Хруст Д.В. Пріоритетні напрямки удосконалення охорони державного кордону на сучасному етапі реформування Прикордонних військ у ДПСУ / Д.В. Хруст // Науковий вісник Державної прикордонної служби. – 2003. – № 3. – С. 7-9.
7. Юсупов В. Удосконалення системи професійної підготовки персоналу правоохоронних органів / В. Юсупов // Публічне право: науково-практичний юридичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 173-178.
8. Border Patrol [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cbp.gov/border-security
9. BORTAC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cbp.gov/sites/default/files/documents/Border%20Patrol%20Tactical%20Unit.pdf
10. FLETC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fletc. gov/

Тронь Т.В.
Киевский национальный лингвистический университет

СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ И ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ГРАНИЦЫ США

Аннотация
В статье исследована структурная модель профессиональной подготовки специалистов в области охраны границы США. Определены организационно-педагогические условия её осуществления. Подана характеристика понятия профессиональной подготовки. Теоретически определены основные этапы профессиональной подготовки будущих специалистов. Смоделирована структура её организации.
Ключевые слова: структурная модель, организационно-педагогические условия, профессиональная подготовка, основные этапы, пограничный патруль США.

Tron T.V.
Kyiv National Linguistic University

STRUCTURAL MODEL, ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FUTURE U.S. BORDER PATROL SPECIALISTS VOCATIONAL TRAINING

Summary
The article deals with structural model of future U.S. Border Patrol specialists vocational training. It defines organizational and pedagogical conditions of its implementation. The article characterizes the notion of vocational training. It describes main stages of vocational training of future specialists. The structure of its organization is modelled.
Keywords: structural model, organizational and pedagogical conditions, vocational training, main stages, U.S. Border Patrol.

УДК 371.13:[56.07+638.8]

ДОСЛІДЖЕННЯ З МУЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ХОРЕОГРАФІЇ

Хе Сюефей
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

У даній статті зазначено, що загальна логіка дослідно-експериментальної роботи вибудовувалася відповідно до завдань дослідження, що передбачало визначення його етапів, розроблення програми експерименту, конструювання критеріїв оцінювання результатів, підготовку експериментальної бази, виявлення умов реалізації завдань дослідницької роботи, проведення експерименту та перевірку отриманих результатів на статистичну значущість.

Ключові слова: майбутній вчитель хореографії, музична культура, музична підготовка, педагогічні умови, рівні сформованості музичної культури, хореографічна освіта, професійна компетентність.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущим у контексті розгляду професійної підготовки вчителів з хореографії є досвід: Т. Благова, А. Ваганова, Є. Валукіна, К. Василенко, Ф. Лопухова, О. Мартиненко, О. Ситова, А. Шевчук та ін. Проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії розглядалась у теоретико-практичних дослідженнях Л. Андрощук, С. Забредовський, О. Таранцева, Т. Тарасенко, Т. Сердюк, М. Рожко, Ю. Ростовська, Л. Цвєткова, Ю. Шмакова та ін. Аспекти проблеми розвитку творчих здібностей студентів розроблені у роботах О. Кайдановська, І. Спінул, М. Стась та ін. Наукові розвідки присвячені професійній підготовці майбутніх учителів хореографії свідчать про складність і недостатність дослідно роботи з музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії.

Тому, **метою статті** є аналіз єтапів, критерії, показники та рівнів дослідно роботи з музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії.

Відповідно до поставленої мети сформулюємо основні **завдання наукової розвідки**: дослідження під час дослідно-експериментальної роботи було застосовано теоретичні та емпіричні методи дослідження такі як: аналіз літературних джерел, опитування (анкетування та бесіди), тестування, спостереження за учасниками освітнього процесу, самоаналіз та самооцінювання та методи математично-статистичного опрацювання даних.

Виклад основного матеріалу. Дослідження складалося з декількох етапів – підготовчого, дослідницького, який включає в себе констатувальний та формувальний етапи експерименту; опрацювання даних дослідження, інтерпретація даних та формулювання висновків; впровадження результатів експерименту.

На підготовчому етапі проведення дослідження було проаналізовано науково-методичну літературу з теоретико-методологічних основ музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії, виявлено актуальність проблеми музичної підготовки у структурі хореографічної освіти майбутнього вчителя, визначено об'єкт, предмет дослідження; проведено структурно-логічний аналіз об'єкта дослідження, визначено мету та основні завдання, проаналізовано взаємозв'язок хореографічних і музичних знань у процесі фахового навчання студентів-хореографів, здійснено пошук раціональних шляхів удосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії, визначено методики дослідження, сформовано вибіркову сукупність, обрано інструменти для збору та аналізу інформації (анкети, опитувальники, комп'ютерні програми, тощо).

Дослідницький етап передбачав педагогічний експеримент, який було організовано та проведено в кілька етапів – констатувальний, формувальний та контрольний етапи експерименту. Констатувальний етап експерименту спрямовано на виявлення фактичного рівня сформованості музичної культури у студентів напряму підготовки «Хореографія», під час якого було сформульовано робочі гіпотези про зв'язок між мотивацією до здобуття музичних знань, обсягом знань, володіння музичним тезаурусом, інтересом до музичної діяльності, розвитком музично-виконавських вмінь та навичок, вмінь організовувати музичну діяльність та рівнем сформованості музичної культури, і, відповідно, якістю музичної підготовки, отримано їх експериментальне підтвердження. Визначено критерії, їх показники та рівні сформованості музичної культури майбутніх вчителів хореографії.

Формувальний етап експерименту було спрямовано на формування музичної культури у майбутніх вчителів хореографії за допомогою спеціальної методики удосконалення музичної підготовки.

Дослідно-експериментальна робота, яка була проведена зі студентами експериментальної групи відповідала таким критеріям науковості:

1) залучення в освітній процес нової методики удосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії з метою отримання бажаного результату;

2) забезпечення низки педагогічних умов, що дають змогу виявити залежність між педагогічним впливом та результатом – сформованою музичною культурою у майбутніх вчителів хореографії;

3) забезпечення обґрунтованості та достовірності висновків, дотримання принципів: цілісного вивчення досліджуваного феномену, об'єктивності, системності та комплексного підходу у методах дослідження.

Дотримуючись загальної логіки дослідно-експериментальної роботи, оцінка рівня сформованості музично культури вчителів хореографії проводилась на основі таких її компонентів:

мотиваційно-ціннісного, емоційно-когнітивного, діяльнісно-творчого за допомогою показників таких критеріїв: мотиваційного, когнітивного, емоційного, поведінкового.

Для оцінки рівня сформованості музичної культури за показниками мотиваційного критерію було застосовано методи: анкетування, опитування та спостереження окремо в експериментальних та контрольних групах. Загалом, студенти продемонстрували позитивне ставлення до підвищення рівня їх музичної культури та подальше застосування музичних знань у навчальній та майбутній професійній діяльності.

Для діагностики рівнів сформованості емоційно-когнітивного компоненту музичної культури за когнітивним критерієм було використано низку методик: анкети та тести, які ціле направлені на виявлення рівня володіння музичним тезаурусом, знань з педагогіки, предмету навчання, психології, музики; опитувальники для виявлення рівня аналізу музичних творів; спостереження за студентами.

Для оцінки рівня сформованості музичної культури за показниками емоційного критерію було застосовано анкети для визначення рівня емоційної компетентності, виявлення зв'язку емоційного ставлення до музичних творів з втіленням в життя накреслених цілей у музичній підготовці; спостереження викладачів.

Для визначення рівня сформованості музичної культури за показниками поведінкового критерію було застосовано метод анкетування та бесіди, на базі якого було виявлено різні рівні розвитку творчих здібностей та навичок з організації музично-виконавської та професійної діяльності.

Такі методи дали можливість кількісно порівняти вхідні та вихідні характеристики основних компонентів музичної культури майбутніх вчителів хореографії у контрольній та експериментальній групах, за допомогою методів математично статистики довести ефективність проведеного педагогічного експерименту.

Наступним етапом дослідно-експериментальної роботи було опрацювання отриманих даних, логічних узагальнень, аналізу і теоретичної інтерпретації отриманого фактичного матеріалу.

Опрацювання даних дослідження передбачало застосування математичного апарату для перевірки достовірності отриманих результатів щодо підтвердження висунутої гіпотези та здійснення переходу від якісних характеристик до їх кількісного виразу. З цією метою було застосовано методи математичної статистики для аналізу результатів (показники: максимальний, мінімальний елемент вибірки, середнє значення, мода та медіана; гістограма). За допомогою цих показників було наочно представлено і проаналізовано результати вимірювання рівнів сформованості за мотиваційним, когнітивним, емоційним та поведінковим критеріями у контрольній та експериментальній групах. Для порівняння розподілу даних було застосовано критерій 2, який дозволив зробити висновки про достовірність здобутих результатів: підтвердження або спростування гіпотези, що була висунута на початку дослідно-експериментальної роботи. Застосування математичного апарату проводилися за допомогою Microsoft Office Excel пакету прикладних програм Microsoft Office 2010.

Проведення та організація педагогічного експерименту формування музичної культури майбутніх вчителів хореографії передбачала такий алгоритм дій:

1) здійснити репрезентативну вибірку студентів – майбутніх вчителів хореографії та розподілити їх на контрольну та експериментальну групи;

2) визначити вихідний стан сформованості музичної культури у майбутніх вчителів хореографії контрольної та експериментальної груп за мотиваційним, когнітивним, емоційним та поведінковим критеріями;

3) проаналізувати вплив педагогічних умов удосконалення музичної підготовки на формування музичної культури у студентів;

4) перевірити за допомогою методів математичної статистики достовірність результатів.

Оскільки, аналіз сучасного стану музичної підготовки продемонстрував приблизно однаковий рівень підготовки у студентів за всіма показниками мотиваційного, когнітивного, емоційного та поведінкового критеріїв, то вважаємо за необхідне визначити чисельність вибірки студентів, яка буде характеризувати генеральну сукупність та впливати та одержання статистично достовірних результатів педагогічного експерименту.

Аналіз сучасного стану музичної підготовки майбутнього вчителя хореографії створює підґрунтя для розгляду змістового ядра формування музичної культури майбутніх вчителів хореографії у процесі музичної підготовки.

Результати аналізу теоретичних і практичних напрацювань з теорії та методики професійної освіти, аналіз результатів сучасного стану музичної підготовки дали підстави для розроблення науково обґрунтованої методики музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії.

Пріоритетними завданнями розробленої методики визначено формування музичної культури у майбутніх вчителів хореографії, через розвиток мотивації, збільшення обсягу музичних знань, інтересу до музичної діяльності, розвитку творчих здібностей, вмінь та навичок організовувати свою професійну діяльність. Одним із ключових завдань музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії є формування у студентів вмінь та навичок з визначення музичного жанру твору, що як правило недооцінюється при формуванні музичної культури. Підтвердження цього знаходимо у роботі О. Олексюк [11, с. 15], яка зазначає, що принципово важливою для музичної педагогіки є проблема освоєння інтонаційної природи музики на рівні жанрового підходу. У сучасному музикознавстві закріпилося уявлення про жанр як про тип музичного твору, що склався в рамках певного соціального призначення та форми побутування музики, із стійким типом змісту та засобами виконання.

Слід зазначити, що за допомогою жанрової типізації відбувається закріплення смислових «осередків» музичної мови, формування музичних «лексем», у слухача з'являється можливість «прочитати» їхнє семантичне значення. Водночас соціальний фактор актуалізує, оживлює пам'ять про зв'язки музичного мистецтва з життєвим досвідом людини і її діяльністю [11, с. 15].

Тому під час розроблення методики музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії ми врахували певні аспекти жанрового підходу. Це дало нам змогу «нівелювати» деякі недоліки у формуванні музичної культури у майбутніх фахівців.

Обираючи зміст музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії, було враховано вихідні положення єдності блоків змісту музичного навчання згідно з теорією естетичного виховання Б. Неменського [10]: 1) оцінного усвідомлення життєвих явищ, мистецтва; 2) творчої позиції; 3) розвинутого асоціативного мислення як основи творчих здібностей та позицію Е. Абдулліна [1], який конкретизував такі складові: а) досвід емоційно-морального сприйняття музики; б) музичні знання; в) музичні уміння та навички. Тобто, зміст музичної підготовки має впливати на формування всіх компонентів музичної культури майбутнього вчителя хореографії: мотиваційно-ціннісного, емоційно-когнітивного, діяльнісно-творчого.

Значущим у контексті розгляду змісту музичної підготовки є досвід О. Олексюк, яка вважає, що зміст музичної освіти має включати:

– вивчення різних пластів музичної культури: фольклор, духовна музика, класика та твори сучасних композиторів (як основа становлення музичної культури школярів).

– пізнання закономірностей виникнення та розвитку музичного мистецтва на основі інтонаційної, жанрової та стильової природи музики, що сприяє глибокому відчуванню та осмисленню музики, активізує образне мислення, фантазію тощо.

– вивчення основних засобів музичної виразності (мелодія, гармонія тощо), які дають змогу майбутнім вчителям хореографії осягти музичний образ певним складом виражальних засобів та формують емоційно-образне та свідоме сприйняття музики [11, с. 15].

Вважаємо, що дотримання даних принципів добору змісту музичної підготовки сприятиме підвищенню мотивації до опанування музичними дисциплінами, розвитку інноваційної обізнаності, стилю мислення, підвищенню інтересу до музичної діяльності, формування у студентів жанрової компетенції.

Під час організації експериментальної методики музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії було враховано сучасні підходи до навчання, виділені й науково обґрунтовані дослідниками (О. Гулай [3], Л. Єлагіна [4], І. Колмогоров [6], Г. Мітяєва [9], О. Олексюк [11] та інші) та проаналізовані детально в параграфі 2.1 такі як: компетентнісний, жанровий, особистісно-орієнтований, культурологічний і діяльнісний. Особливу увагу було приділено жанровому підходу, за допомогою якого було опановано студентами класифікацію музичних жанрів, розглянуто приклади та особливості конкретних жанрів, сутність самих жанрів. Майбутнім вчителям хореографії було запропоновано жанрову класифікацію за А. Сохора, у якій визначено чотири класи жанрів: театральні жанри (опера, балет, оперета, музика драматичного театру); концертні жанри (симфонія, соната, квартет, ораторія, кантата тощо); масово-побутові жанри (пісня, танець, марш з усіма їх різновидами); релігійно-культові жанри (молитовний спів, меса, реквієм тощо) [14, с. 246].

Аналіз педагогічної та методичної літератури, власний педагогічний досвід дали підстави до відбору різних типів навчальної діяльності, застосування яких в освітньому процесі сприяло реалізації поставлених нами завдань:

1) бесіди на занятті із прослуховуванням музики та використання методу порівняння;

2) завдання на колекціонування художніх творів різних видів мистецтва, об'єднаних однією темою;

3) бесіди емоційно-образного характеру про конкретний музичний твір;

4) опрацювання доробку відомих постатей в межах одного музичного жанру;

5) завдання змагального характеру (конкурси, рольові ігри, олімпіади, тестові завдання, музичні загадки);

6) робота з інформаційними ресурсами (відеоролики, відео та аудіо фрагменти);

7) поглиблений аналіз стилістики музичного мистецтва будь-якого напряму, використовуючи музичні твори композиторів різних епох;

8) виконання індивідуальних тестових завдань за допомогою системи дистанційного навчання Moodle;

9) творчі завдання (прослуховування музичного твору та визначення засобів музичної виразності);

10) художньо-педагогічний аналіз музичних творів.

Музична підготовка організовувалась та проводилася згідно до розроблених програм навчальних дисциплін «Гра на музичному інструменті», «Основи теорії музики», «Аналіз музики в хореографії», враховуючи основні музичні здібності, які мають бути сформовані у майбутніх вчителів хореографії [2]:

1) ладове почуття – здатність емоційно розрізняти тяжіння звуків, відчувати емоційну виразність звуковисотного руху (що проявляється під час сприйняття музики, утворюючи основу емоційного відгуку на неї);

2) здатність до слухового уявлення, тобто до довільного користування слуховими уявленнями, що відображують звуковисотний рух (інакше – репродуктивний компонент музичного слуху, який виявляється у відтворенні на слух мелодій і лежить в основі гармонічного слуху, утворює внутрішній слух, ядро музичної пам'яті);

3) музично-ритмічне почуття, тобто здатність активно, в русі, переживати музику, відчувати емоційну виразність ритму та точно відтворювати його.

Особливості розробленої авторської програми навчальних дисциплін музичної підготовки для майбутніх вчителів хореографії зумовили такі основні завдання:

1) формування музичного світогляду майбутніх вчителів хореографії. В основу музичного світогляду студентів покладено бачення Л. Безбородова [2]: узагальнені ключові знання, які формують цілісне уявлення про музичне мистецтво, його роль у суспільному житті; уявлення про інтонацію як основу музики, зв'язок музичної та мовної інтонації, принципи розвитку, жанрові та стильові особливості музики тощо; окремі знання про музику (тобто елементи виразності музичної мови – динаміка, темп, ритм тощо; біо-

графічні відомості про композиторів та виконавців; історія створення музичного твору);

2) удосконалення художньо-педагогічної комунікації між майбутніми вчителями хореографії;

3) збагачення музичного тезаурусу;

4) інноваційна обізнаність у музичній підготовці;

5) залучення до самоаналізу, самопізнання та самовдосконалення;

6) розвиток творчого потенціалу майбутніх вчителів хореографії через активну участь в освітньому процесі;

7) розвиток пізнавальних і дослідницьких умінь визначати естетичну цінність музичного твору;

8) формування постійної орієнтації на музичну підготовку;

9) розвиток музично-виконавських вмінь.

Виокремлено змістові модулі навчального матеріалу, відповідно до їх змісту запропоновано форми, методи, прийоми. Після кожного змістового модуля для перевірки рівня емоційно-когнітивної складової було застосовано тести, розроблені та розміщені за допомогою системи дистанційного навчання Moodle. По завершенню дослідно-експериментальної роботи було проведено підсумкове тестування для перевірки рівнів здобутих знань, сформованості умінь і навичок майбутніх вчителів хореографії, які були задіяні в експериментальній і контрольній групах за результатами навчання за розробленими програмами музичної підготовки.

Однією з основних складових пропонованої методики удосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії є вплив використання в умовах освітнього процесу традиційних та інноваційних методів, форм, засобів навчання із залученням інформаційно-комунікаційного на формування музичної культури.

За допомогою доцільно підібраних інноваційних форм музичної підготовки створюється сприятливий позитивний емоційний фон навчального процесу, який змінює повчаючу роль викладача на роль актора, режисера тощо, сприяє підвищенню активності сприйняття навчального матеріалу студентом, співтворчості, особистісного прояву в рамках співробітництва.

У контрольних групах було передбачено організацію освітнього процесу за традиційною системою, в експериментальних – за розробленою методикою, яка передбачала традиційні та інноваційні форми та методи із залученням технічних засобів навчання та дотримання низки педагогічних умов.

На нашу думку, в експериментальній групі, на відміну від контрольної, під час музичної підготовки педагоги, впроваджуючи експериментальну методику, створювали емоційний фон навчально-творчого процесу, який краще впливав на формування музичної культури та для ефективного вирішення професійних задач, а тому студенти ЕГ виявили більш високі результати.

Узагальнимо результати дослідження за усіма критеріями: мотиваційним, когнітивним, емоційним та поведінковим

Враховуючи такі результати, можемо стверджувати, що впровадження педагогічних умов удосконалення музичної підготовки в експериментальній групі з майбутніми вчителями хореографії сприяло підвищенню рівня їх музичної культури.

Висновки. Аналізуючи результати експерименту, можемо зробити висновок про удосконалення системи музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії та підвищення рівня результатів освітнього процесу у експериментальній групі. Це, на наш погляд, пояснюється застосуванням у освітньому процесі експериментальної групи методики удосконалення музичної підготовки майбутніх вчителів хореографії, яка представлена у вигляді моделі взаємопов'язаних елементів, основними складовими якої є: мета, принципи (активно-інформаційного впливу, співвідношення усвідомленого та інтуїтивного способів пізнання, наступності у набутті музичних знань, інтересу до музично-аналітичної діяльності, системності та послідовності, зв'язку теорії з практикою, пріоритетності гуманістичних цінностей, демократизму, індивідуалізації та диференціації, самопізнання та саморозвитку), наукові підходи до розв'язання проблеми (компетентнісний, жанровий, особистісно орієнтований, культурологічний, діяльнісний), навчально-методичний супровід, педагогічні умови (ціннісно-мотиваційні, організаційно-методичні, змістовно-технологічні), які впливають на формування музичної культури, критерії (мотиваційний, когнітивний, емоційний, поведінковий) та рівні сформованості (високий, середній та низький).

Список літератури:

1. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: [Монографія] / Р. С. Гуревич; наук. ред. С. У. Гончаренко. – К.: Вища школа, 1998. – 50 с.
2. Рудницька О. П. Основи педагогічних досліджень: навч.-метод, посіб. [для студ. вищ. навч. закл., які вивч. дисц. мистецьк. циклу] / О. П. Рудницька, А. Г. Болгарський, Т. Ю. Свистельникова. – К., 1998. – 254 с.
3. Філіппова Л. Л. Модель формування інформаційної культури майбутніх економістів / Н. Т. Тверезовська, Л. Л. Філіппова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Редкол.: Д. О. Мельничук. – К., 2009. – Вип. 143. – С. 45-50.

Хэ Сюэфэй
Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова

ИССЛЕДОВАНИЕ С МУЗЫКАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ХОРЕОГРАФИИ

Аннотация
В данной статье указано, что общая логика опытно-экспериментальной работы выстраивалась в соответствии с задачами исследования, которое предусматривало определение его этапов, разработка программы эксперимента, конструирование критериев оценки результатов, подготовку экспериментальной базы, выявление условий реализации задач исследовательской работы, проведения эксперимента и проверку полученных результатов статистическую значимость.
Ключевые слова: будущий учитель хореографи, музыкальная культура, музыкальная підготовка, педагогические условия, уровни сформированности музыкальной культуры, хореографическая образование, профессиональная компетентность.

He Xuefei
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov

RESEARCH ON MUSICAL PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER OF CHOREOGRAPHY

Summary
In this article it is stated that the general logic of experimental and experimental work was constructed in accordance with the tasks of the study, which included the definition of its stages, the development of an experiment program, the construction of criteria for evaluating the results, the preparation of an experimental database, the identification of conditions for the realization of research tasks, the conduct of the experiment and verification of the results for statistical significance.
Keywords: future teacher of choreography, musical culture, musical training, pedagogical conditions, levels of formation of musical culture, choreographic education, professional competence.

УДК 681.3:658.391

ОГЛЯД ПРОГРАМНИХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ

Ястремська С.О.
Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

У статті проаналізовано сучасні технології розробки та впровадження систем дистанційного навчання у вищій школі. Проведено аналітичний огляд функціональних можливостей сучасних систем дистанційного навчання, розглянуті їхні переваги та недоліки, подані рекомендації щодо вибору освітніх дистанційних платформ. Розглянуто різноманіття засобів організації електронного дистанційного навчання (Authoring Packages, Content Management Systems, Learning Management Systems, Learning Content Management Systems). На основі проведеного аналізу виокремлено низку найпопулярніших сучасних платформ дистанційного навчання. Досліджено можливості систем дистанційного навчання для автоматизації розробки сайта дистанційної освіти.

Ключові слова: система дистанційного навчання, e-learning платформа, вища медсестринська освіта, засоби організації електронного дистанційного навчання, програмний продукт.

Постановка проблеми. З'явившись наприкінці XX ст., дистанційне навчання до початку XXI ст. стало однією з найперспективніших і найефективніших систем підготовки фахівців в різних сферах знань. Нині в усьому світі вищі навчальні заклади, зокрема і медичні, є центрами розробки, впровадження та накопичення інноваційних підходів в освіті, що сприяє процесу інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітній процес, іменований як медіапедагогіка. Для забезпечення успішного проектування, розвитку та впровадження дистанційної системи навчання необхідно створити інфраструктуру відповідних освітніх закладів, провести підготовку викладачів, розробити навчальні програми тощо. Важливою складовою частиною дистанційного навчання (ДН) є його реалізація за допомогою використання інформаційних технологій, а саме платформ ДН, які створені для розроблення, управління та поширення навчальних матеріалів онлайн із забезпеченням спільного доступу багатьох користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичним обґрунтуванням платформ дистанційного навчання є наукові пошуки, в яких відображено проблеми термінології та термінографії дистанційного навчання (О. Абакумова, О. Борзенко, Б. Шуневич, С. Арафех (S. Arafeh) та ін.), інформаційно-програмного забезпечення дистанційної освіти (Н. Жевакіна, Г. Козлакова, М. Козяр, І. Кондіус та ін.), філософії практичного використання дистанційної медичної освіти (М. Банчук, О. Мінцер, Л. Момоток, І. Мельничук та ін.); обґрунтовано концепцію проектування розвивальних середовищ ДН в умовах використання континууму сучасних телекомунікаційних технологій (В. Артеменко, В. Бех, В. Биков, Н. Монахов та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здійснюючи розгляд дистанційного навчання як самостійної системи, однієї з форм навчання, цілком логічним є розгляд можливих варіантів його організації (платформ дистанційного навчання) та їхньої специфіки для визначення цілей та умов її застосування, а також особливостей компонентів кожної з платформ. Виникає потреба уточнення впливу платформи ДН на організацію освітнього процесу, вибір змісту, методів, форм і засобів навчання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення порівняльного аналізу найвідоміших платформ ДН, призначених для організації навчального процесу та контролю за навчанням з використанням Інтернет-технологій.

Виклад основного матеріалу. Процес інтеграції ІКТ в освітню діяльність має два рівні поширення – локальний і глобальний. Локальний рівень характеризується впровадженням комп'ютерних засобів безпосередньо в межах навчальної аудиторії за принципом web 1.0. Тоді як глобальний рівень отримав назву «e-learning» або електронне навчання в межах концепції web 2.0. Електронне навчання передбачає можливість навчання за допомогою персонального комп'ютера та мережі Інтернет безпосередньо в навчальній аудиторії, а також у віддаленому (дистанційному) режимі. Враховуючи те, що ми будемо акцентувати увагу на електронному дистанційному навчанні майбутніх магістрів сестринської справи, тому доцільним вбачаємо розгляд тривіальної моделі ЕДН (рис. 1), запропонованої М. Омаровим та В. Мурадовою [3], яка охоплює мінімальний набір елементів: тьютор, студент та платформа дистанційного навчання.

Рис. 1. Тривіальна модель ЕДН за М. Омаровим та В. Мурадовою [3]

Всі ці елементи знаходяться в інформаційному освітньому середовищі, яке охоплює соціальні, культурні, законодавчі, спеціально організовані психолого-педагогічні умови, що впливають на процес навчання [1, с. 89]. Тобто, інформаційне освітнє середовище доцільно розглядати як інформаційний простір, у межах якого за допомогою природних і/або штучних засобів передачі знань, значень, смислів, способів діяльності здій-

снюється розвиток особистості студента в системі професійної освіти, а основним інструментом підтримки ДН є платформи ЕДН (або ще їх називають системи управління навчанням) – програмні засоби, побудовані на сучасних ІКТ.

Серед актуальних завдань, пов'язаних з використанням платформ дистанційного навчання, на думку В. Томашевського, особливу значущість набувають web-системи адаптивного навчання, які адаптуються до знань і здібностей студента, адже такі системи мають низку переваг:

– дозволяють зменшити непродуктивні витрати праці викладача;

– стимулюють навчання студентів, що змінює провідну роль викладача;

– передбачають диференційний підхід до студентів, який ґрунтується на визнанні того факту, що у різних студентів попередній досвід і рівень знань в одній сфері різні (кожен студент приходить до процесу оволодіння новими знаннями зі своїм власним інтелектуальним багажем, який і визначає ступінь розуміння ним нового матеріалу і його інтерпретацію, тобто здійснюється переорієнтація від оволодіння всіма студентами одного і того ж матеріалу до оволодіння різними студентами різного матеріалу);

– зводять на новий рівень операції контролю й оцінки результатів освітнього процесу;

– гарантують безперервний зв'язок у відносинах «викладач – студент»;

– сприяють індивідуалізації навчальної діяльності (диференціація темпу навчання, складності навчальних завдань тощо);

– підвищують мотивацію навчання за рахунок індивідуального підходу;

– сприяють розвитку в студентів продуктивних, творчих функцій мислення, зростанню інтелектуальних здібностей, формуванню операційного стилю мислення [6, с. 153].

Враховуючи те, що платформи є одними із засобів ЕДН, відтак необхідно розглянути їхні різновиди. У різноманітті засобів організації електронного дистанційного навчання доцільно виокремити такі групи:

1) авторські програмні продукти (Authoring Packages) – дають змогу викладачеві самостійно розробляти навчальний процес на основі візуального програмування;

2) системи управління контентом (Content Management Systems – CMS) – дають змогу створювати каталоги графічних, звукових, аудіо-, відеозаписи, текстових та інших файлів і маніпулювати ними;

3) системи управління навчанням (Learning Management Systems – LMS) – надають можливість реєстрації та контролю доступу користувачів до системи і навчального контенту, а також можливість складання звітності та управління аудиторними і викладацькими ресурсами;

4) системи управління навчальним контентом (Learning Content Management Systems – LCMS) концентруються на завданнях управління змістом навчальних програм і зорієнтовані на розробників контента, фахівців з методологічного компонування курсів і керівників проектів навчання.

Системи управління навчанням і системи управління навчальним контентом є так званими платформами організації ДН. Здійснюючи моделювання та проектування синхронного моніторингу інформаційного освітнього середовища навчальної діяльності, С. Деспрес (С. Després) розглядає платформи ДН як програмне забезпечення для підтримки ДН для створення та управління педагогічним змістом, індивідуалізованого навчання та телетьютората, й охоплює засоби, необхідні для основних користувачів – тьютора, студента, адміністратора [10].

Зважаючи на зростаючу кількість платформ ДН на базі рішень Open Source, розглянути всі з них видається неможливим, тому поміркованим кроком вважаємо розгляд з існуючих на сьогоднішній момент найперспективніших та найзручніших рішень, до яких належать Lotus Learning Space (LLS), Claroline, Adobe Connect Training, WebTutor, Blackboard Learning System, Прометей, Microsoft Learning Gateway, MOODLE.

МДН *Lotus Learning Space* розроблена компанією IBM, надає можливість вчитися і викладати в асинхронному режимі, звертаючись до матеріалів курсів у зручний час, брати участь в он-лайн заняттях у режимі реального часу. Така модель має гнучку систему редагування й адміністрування курсу, уможливлює вибір різних режимів викладання і відстеження поточних результатів роботи студентів. У системі Lotus Learning Space Е. Бовлінг (E. Bowling) виокремлює п'ять спеціалізованих баз даних:

1) Schedule – відображає структуру курсу навчання, створену викладачем та уможливлює перегляд навчальних матеріалів і вправ, участь у тестах, вирішення завдань і проведення досліджень;

2) у Media Center зберігаються статті, новини, книги, реферати, звіти, а також додаткова інформація, яка виходить за межі курсу;

3) Course Room – інтерактивне середовище, створене для спілкування студентів, ведення дискусій між собою та з викладачем;

4) Profiles містить інформацію про студентів і викладачів, їхні контакти (адреса, номер телефону тощо), відомості про освітній процес тощо;

5) Assessment Manager є засобом, за допомогою якого викладачі оцінюють роботу кожного студента і повідомляють йому результати [8].

Програмний комерційний комплекс *WebTutor*, розроблений WebSoft, заснований на модульному підході і дає змогу на базі набору програмних модулів створювати гнучко налаштовувані системи, функціонал яких залежить від визначених завдань. Доступ до функціональних можливостей модулів забезпечується двома інтерфейсами WebTutor: інтерфейсом Портал і Адміністратор [4]. Платформа охоплює декілька модулів:

1) модуль управління ДН (із вбудованим редактором навчальних курсів, інтерактивних вправ і тестів / контрольних запитань);

2) модуль управління навчальним порталом (має редактор інформаційних матеріалів, сховище організаційної структури, керує і модерує форуми);

3) шлюз для обміну інформацією з іншими системами (можливість завантаження даних з інших платформ, а також інтеграції з ними, експорт даних у сховищі тощо) [4].

Claroline – платформа дистанційного навчання та електронної діяльності з відкритим кодом,

яка поширюється на основі GNU General Public License. Сумісна з такими операційними системами, як Linux, Mac і Windows. Забезпечує інтуїтивно простий інтерфейс для адміністрування. В основу організації Claroline LMS покладено концепцію просторів, пов'язаних з курсом чи педагогічною діяльністю. Кожен з просторів забезпечений інструментарієм для створення, організації та управління навчальними матеріалами; можливостями для забезпечення взаємодії між користувачами тощо [9].

Adobe Connect Training – засіб, що дозволяє створювати, управляти, проводити і відстежувати курси дистанційного навчання, розробляти навчальні програми, які можуть поєднувати в собі індивідуальні навчальні плани на основі курсів, створених за допомогою Adobe Presenter та матеріали сторонніх розробників, а також організовувати інтерактивне навчання під керівництвом викладача [2]. Особливостями Adobe Connect Training є:

– можливість у будь-який момент перервати навчальний процес, а потім продовжити його з того ж місця;

– корпоративний стиль оформлення: можливість використовувати логотипи, кольорові рішення і фонові зображення;

– сертифікація – після завершення курсу студентам присвоюється індивідуальний сертифікаційний номер;

– управління матеріалами і пошук за ключовими словами;

– управління навчальними курсами та навчальними планами;

– інтеграція з даними додатків Adobe та інших виробників;

– тестування, з допомогою якого оцінюється успішність студентів.

Комерційна платформа Blackboard Learning System є Web-платформою, яка дає змогу керувати віртуальним навчальним середовищем, створювати електронні освітні ресурси, забезпечувати віддалений доступ до освітніх ресурсів навчального закладу, здійснювати контроль освітнього процесу, надавати платформи для курсів ДН, накопичувати, структурувати, керувати доступом, поповнювати освітню базу, а також надавати засоби комунікації та інформування учасників. До її складу входять такі компоненти:

– «керування курсами» сприяє створенню потоків студентів для спільного проходження навчання та посеместрового відслідковування міграції студентів;

– «редагування контенту» – за допомогою візуального редактора;

– «адаптація потоку» – керування навчальним процесом, узгодження з навчальними програмами, заходами щодо звітності тощо;

– «складання плану» для використання збереженого або створення нового плану занять;

– «навчальні групи» – для встановлення послідовності занять;

– «курсовий пакет» – весь пакетований контент у форматі Blackboard (додаткова література, мультимедійні матеріали, опитувальники);

– «інструментарій педагога і студента» – глосарій, Electric Blackboard;

– «керування особистісною інформацією» – календар, список завдань, електронна пошта;

– «атестація» – надає можливості з перевірки рівня знань тих, хто навчається за допомогою програмних пакетів «оцінка», «завдання», «щоденник», «дошка звіту і підготовки» [7].

Відтак, платформа Blackboard дозволяє автоматизувати такі основні сфери діяльності ВНЗ в освітньому процесі: підготовка освітніх матеріалів, дистанційне навчання, спільна науково-дослідна діяльність, облік і контроль персональних критеріїв освітнього процесу, ведення нормативно-довідкової інформації, спільна робота віддалених членів освітніх проектів.

Платформа «Прометей» дозволяє проводити навчання та перевірку знань у корпоративних мережах і мережі Інтернет, окрім того, її можна використовувати як додатковий засіб для традиційних форм навчання. У системі реалізовані такі автоматизовані функції: – управління навчальним процесом, розподіл прав доступу до освітніх ресурсів і засобів управління системою, розмежування взаємодії учасників освітнього процесу, ведення журналів активності користувачів навчального комплексу, навчання та оцінка знань в середовищі Інтернет, у корпоративних та локальних мережах [5].

Microsoft Learning Gateway – це комплексне рішення, що об'єднує всіх учасників навчального процесу (студентів, викладачів, батьків, адміністрацію) в єдиному інформаційно-освітньому порталі навчального закладу. Рішення Microsoft Learning Gateway розроблено на базі Microsoft SharePoint Portal Server спеціально для освіти. Воно охоплює такі технології Microsoft з управління знаннями, взаємодії та спільної роботи:

– Microsoft Office SharePoint Server 2007 – підтримка спільної роботи, інформаційний портал і платформа для документів, індексування, сертифікації;

– Microsoft SharePoint Learning Kit – простий і ефективний засіб для створення завдань з документів, які зберігаються в бібліотеці SharePoint;

– Microsoft SQL Server 2008 – це рішення для роботи з базами даних, що дозволяє аналізувати й обробляти інформацію, спрощує процес розгортання, управління та оптимізації даних навчального закладу та аналітичних додатків;

– Microsoft Office Communications Server 2007 – це рішення, що дозволяє всім учасникам знаходити і спілкуватися з різними людьми в режимі реального часу в добре захищеному середовищі;

– Microsoft NET Framework – стратегія для об'єднання систем, інформації та пристроїв за допомогою веб-служб і забезпечення користувачам можливості взаємодіяти та співпрацювати більш ефективно;

– Active Directory – служба каталогів, що надає засоби для управління обліковими записами і відносинами між ними;

– Microsoft System Center – продукти для системного адміністрування, які забезпечують фахівців у галузі інформаційних технологій засобами і знаннями, необхідними для управління інфраструктурою [11].

Модульна об'єктно зорієнтована навчальна система (MOODLE) є пакетом програмного забезпечення для створення курсів дистанційного навчання та web-сайтів. Цей проект був створений для підтримки та досліджень теорії «social

constructionist framework of education» в Curtin University of Technology, Австралія. Moodle функціонує на серверах, які підтримують PHP і MySQL. Платформа MOODLE – це повністю відкритий і вільно поширюваний проект. Основними особливостями MOODLE є:

1) система спроектована з урахуванням досягнень сучасної педагогіки з акцентом на взаємодію між студентами, обговорення;

2) може використовуватися для дистанційного та очного навчання;

3) має простий і ефективний web-інтерфейс; дизайн має модульну структуру і легко модифікується;

4) підключення мовних пакетів (43 мови), що уможливлює досягнення повної локалізації;

5) студенти можуть редагувати свої особисті облікові записи, додавати фотографії; кожен користувач може вказати свій локальний час, в який для нього будуть переведені всі дати (наприклад, терміни виконання завдань);

6) підтримуються різні структури курсів: «календарна», «форум», «тематична»; кожен курс може бути додатково захищений за допомогою кодового слова;

7) багатий набір модулів-складових для курсів: Чат, Опитування, Форум, Глосарій, Робочий зошит, Урок, Тест, Анкета, Scorm, Survey, Wiki, Семінар, Ресурс (у вигляді текста, веб-сторінки або у вигляді каталогу);

8) зміни курсу з часу останнього входу користувача в систему, можуть відображатися на першій сторінці курсу;

9) майже всі тексти, що набираються можуть редагуватися вбудованим WYSIWYG редактором; усі оцінки завдань можуть бути зібрані на одній сторінці (або у вигляді файлу) [12];

10) доступний повний звіт щодо входу користувача в систему і роботи з графіками і деталями роботи з різними модулями; можливе налаштування e-mail (розсилки новин, форумів, оцінок та коментарів викладачів).

Таким чином, усі розглянуті платформи ДН є переважно системами управління навчальним процесом, головною метою яких є організація доступу до навчальних матеріалів, забезпечення взаємодії між викладачем та студентом, тестування та оформлення звітності.

Висновки і пропозиції. В умовах глобальної інформатизації усіх сфер суспільства особливо важливою є підтримка інноваційних технологій та заохочення користувачів до роботи та навчання у дистанційних системах з організацією інтерактивної взаємодії. Використання інформаційних технологій у вищій медсестринській освіті може значно поліпшити ефективність навчання і скоротити витрати на нього. Найперспективнішими в плані організації дистанційного навчання є платформи, які дозволяють швидко формувати контент і відслідковувати результати навчання.

Проведений аналіз провідних платформ дистанційного навчання викликає суперечності в об'єктивному виборі єдиного продукту, оскільки переважна більшість безкоштовних систем (з відкритим кодом) досить складна в обслуговуванні і потребує висококваліфікованих фахівців для впровадження та підтримки системи. Сьогодні кожна з розглянутих систем ДН має переваги та недоліки, реалізує важливі для електронного навчання функції, однак не всі забезпечують процес дистанційного навчання в комплексі. Лише деякі з дистанційних систем (такі як BlackBoard, WebTutor, Adobe Connect Training) можуть підтримувати зазначені функції. Зрозуміло, що чим більше функцій система здатна адекватно підтримувати, тим дорожчою виявляється її вартість. Виключення у цій ситуації становить система MOODLE, в якій хоч базова комплектація і не реалізовує багато з важливих функцій, однак її широка розповсюдженість, безкоштовність та можливість зміни та додавання нових функціональних можливостей робить цю систему досить привабливою та перспективною.

Список літератури:

1. Мельничук І. М. Актуальність використання дистанційного навчання при підготовці медичних сестер-магістрів у США / І. М. Мельничук, О. М. Намісняк // Науковий огляд. – 2014. – № 2(3), ч. II. – С. 86-92.
2. Об Adobe Acrobat Connect Pro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.avirta.ru/about/platform_adobe/faq.
3. Омаров М. А. О функционировании системы дистанционного образования в современном образовательном пространстве / М. А. Омаров, В. Х. Мурадова // Ученые записки Азербайджанского Технического Университета. – 2016. – № 3(1). – С. 126-139.
4. Описание WebTutor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://issuu.com/akor/docs/webtutor
5. Система дистанционного обучения «Прометей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prometeus.ru/.
6. Томашевський В. М. Огляд сучасного стану систем дистанційного навчання / В. М. Томашевський, Ю. Л. Новіков, П. А. Камінська // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Комп'ютерні технології. – 2011. – Вип. 148. – С. 146-157.
7. Blackboard: Teaching and Learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.blackboard.com/International/EMEA.aspx?lang=en-us
8. Bowling E. The evolution of Lotus e-Learning Software [Електронний ресурс] / E. Bowling. – 2009. – Режим доступу: https://www.immagic. com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL/IBM/I030602B.pdf
9. Claroline – Documentation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://doc. claroline.net/en/index.php/Main_Page
10. Després C. Modélisation et conception d'un environnement de suivi pédagogique synchrone d'activités d'apprentissage a distance / Christophe Després. – Maine, 2002. – 286 p.
11. Microsoft [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.microsoft.com
12. The official web-site of Moodle LMS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moodle.org/

Ястремская С.А.
Тернопольский государственный медицинский университет
имени И.Я. Горбачевского МОЗ Украины

ОБЗОР ПРОГРАМНЫХ ПЛАТФОРМ ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ МАГИСТРОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА

Аннотация
В статье проанализированы современные технологии разработки и внедрения систем дистанционного обучения в высшей школе. Проведен аналитический обзор функциональных возможностей современных систем дистанционного обучения, рассмотрены их преимущества и недостатки, даны рекомендации по выбору образовательных дистанционных платформ. Рассмотрено многообразие средств организации электронного дистанционного обучения (Authoring Packages, Content Management Systems, Learning Management Systems, Learning Content Management Systems). На основе проведенного анализа выделен ряд самых популярных современных платформ дистанционного обучения. Исследованы возможности систем дистанционного обучения для автоматизации разработки сайта дистанционного образования.
Ключевые слова: система дистанционного обучения, e-learning платформа, выше медсестринская образование, средства организации электронного дистанционного обучения, программный продукт.

Yastremska S.O.
Ivan Horbachevsky Ternopil State Medical University
of the Ministry of Public Health of Ukraine

REVIEW OF SOFTWARE SUPPORTED PLATFORMS FOR THE ORGANIZATION OF DISTANCE LEARNING OF FUTURE MASTERS IN NURSING

Summary
The article analyzes modern technologies of development and implementation of distance learning systems in high schools. It was conducted an analytical review of functional capabilities of modern distance learning systems, considered their advantages and disadvantages, and given recommendations according the choice of educational software supported platforms. It was considered the diversity of organization technique of electronic distance learning (Authoring Packages, Content Management Systems, Learning Management Systems, Learning Content Management Systems). On the basis of conducted analysis it was assigned a number of the most popular modern distance learning software platforms. It was explored the possibilities of distance learning systems for automatization of web-site of distance education development.
Keywords: distance learning system, e-learning platform, higher nursing education, distance learning tools, software product.

УДК 37+008+614.253.5

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ СЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ

Ящук О.В.
Одеське обласне базове медичне училище

У статті схарактеризовано поняття «професійна культура майбутнього молодшого спеціаліста сестринської справи»; на основі аналізу наукової літератури представлено результати обґрунтування педагогічних умов формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в умовах їхньої фахової підготовки в сучасному медичному училищі.

Ключові слова: професійна культура, молодший спеціаліст сестринської справи, педагогічні умови, фахова підготовка, медичний коледж.

Постановка проблеми. В умовах реформування національної системи охорони здоров'я суттєвого значення набуває підвищення рівня фахової підготовки спеціалістів цієї галузі. Вирішення завдань охорони здоров'я, реалізація інтегрованого підходу до збереження здоров'я людей і надання медичної допомоги населенню потребує спеціалістів із високим рівнем професійної культури, здатних до конструктивного вирішення професійних завдань. Вирішення цієї проблеми потребує дослідження особливостей прояву і перспектив формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи.

Професійну культуру майбутнього молодшого спеціаліста сестринської справи визначаємо як стійке інтегративне особистісне утворення, що забезпечує якість та ефективність професійної діяльності, соціально-професійний розвиток медичної сестри, її професійної активності, заснованої на цінностях, морально-етичних нормах, професійній компетентності, професійно-моральних якостях і досвіді з надання комплексної медсестринської допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення не вирішених раніше частин аналізованої проблеми. Вивчення сучасної наукової літератури з проблеми професійної культури засвідчує, що та її формування розглянуто вченими з різних позицій: теоретичні засади професійної культури (С. Батишев, А. Деркач, Е. Зеєр, І. Сабатовська, С. Сисоєва та ін.); формування професійної культури майбутніх фахівців різних галузей (П. Батура, Н. Бочарнікова, В. Гриньова, Г. Железовська, В. Ігнатов, І. Ісаєв, І. Пальшкова, О. Пономаренко, В. Сластьонін та ін.). Ученими розкрито зміст, механізми й умови формування окремих складників професійної культури медичних працівників, зокрема: професійно-моральна культура (Г. Безродня), культура професійного спілкування (А. Арасланова), професійного мовлення (М. Лісовий), комунікативна культура (О. Уваркіна), професійно-етична культура (Ю. Колісник-Гуменюк) та ін. Натомість педагогічні умови формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в умовах їхньої фахової підготовки до сьогодні залишаються малодослідженими.

Мета статті. Визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У результаті наукового аналізу проблеми формування професійної культури майбутнього молодшого спеціаліста сестринської справи виникла потреба у визначенні педагогічних умов, котрі забезпечать ефективність цього процесу. Педагогічні умови по-різному визначаються в працях М. Дьяченка, О. Гуменюк, Е. Карпової, І. Княжевої, З. Курлянд, І. Лернера, В. Манько, А. Новикова, В. Шафранського та ін. Так, І. Лернер педагогічні умови визначив як чинники, що забезпечують успішне навчання [7, с. 76]. З. Курлянд диференціює поняття причина, чинник, умова. На думку вченої, лише коли явище зумовлює існування іншого, воно є умовою [5]. І. Княжева педагогічні умови визначає як зовнішні та внутрішні обставини, чинники, сукупність заходів, що сприяють успішному перебігу певного явища, реалізація яких має на меті забезпечення успішного організаційно-педагогічного, психолого-педагогічного, дидактичного супроводу процесів формування та розвитку досліджуваного феномена [3, с. 150]. Здійснюючи узагальнення наявних позицій учених, педагогічні умови визначаємо як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань.

Під педагогічними умовами формування професійної культури майбутнього молодшого спеціаліста сестринської справи розуміємо спеціально створені обставини, дії та взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, що реалізуються в межах педагогічного процесу і зумовлені специфікою функціонування професійного навчального закладу, сукупність яких визначає результативність формування професійної культури майбутньої медичної сестри.

Педагогічні умови в дослідженні представлено комплексом ціннісно-смислових одиниць, що забезпечує досягнення цілей освіти – освітніх результатів (комплексу компетентностей) та освітніх ефектів (професійної культури). Процесуально педагогічні умови розкривають сукупність технологічних заходів (педагогічні технології, методи, прийоми, засоби, педагогічний супровід, тощо) організації навчального процесу, що сприяють досягненню поставленої мети.

Вихідними положеннями при розробленні педагогічних умов формування професійної культури майбутньої медичної сестри є соціальне замовлення суспільства щодо забезпечення якісного надання медичних послуг; особливості

професійної діяльності медичної сестри в умовах лікувальної установи; єдність освітнього та стандарту медичної освіти молодшого спеціаліста сестринської справи та реалізації компетентнісного підходу до підготовки сучасного фахівця. Водночас враховано психолого-педагогічну характеристику вікового періоду суб'єктів навчально-виховного процесу медичних училищ, зокрема студентства, що навчається на базі базової і повної загальної середньої освіти. Отже, спираючись на спеціальні дослідження (В. Каган, Л. Потапчук, Т. Шутько), було враховано підвищений ступінь емоційної чутливості і здатності співпереживати переважної більшості студентів; сенситивність віку особистості для інтенсивного формування соціально і професійно значущих новоутворень через належний педагогічний супровід.

Першою педагогічною умовою формування професійної культури виступило забезпечення культурологічної спрямованості змісту фахової підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи

Зміст культурологічної спрямованості навчального матеріалу – одна з важливих умов формування професійної культури. Його послідовність, структурованість, забезпечення свідомого засвоєння навчального матеріалу студентами є важливими чинниками формування професійної культури. Переконані, що фахова підготовка повинна бути організована таким чином, щоб з першого курсу формувати не стихійне, а цілеспрямоване, системне використання змісту культурологічної спрямованості в процесі фахової підготовки, інтерактивних методів, які б формували професійну культуру з позиції навчально-пізнавальної діяльності майбутньої медичної сестри, з позиції її майбутньої професії.

З метою продуктивної реалізації цієї педагогічної умови передбачалося розроблення експериментального матеріалу, що полягає у виокремленні й актуалізації культурологічної складової нормативних професійних навчальних модулів: «Історія медицини та медсестринства», «Медсестринство у внутрішній медицині», «Медсестринство в неврології», «Медсестринство в онкології», «Медсестринство в інфектології». Згідно зі змістовими особливостями модулів професійного спрямування розроблено систему навчально-пізнавальних завдань, професійних ситуацій культурологічного змісту [1].

Місце і роль змісту культурологічної спрямованості у системі фахової підготовки майбутніх медичних сестер підвищується міжпредметною взаємодією навчальних модулів «Соціологія», «Основи права», «Культурологія», «Основи загальної медицини та психології», «Медична та соціальна реабілітація», «Основи охорони праці та охорона праці в галузі» актуалізованою на основі розробленого елективного модулю «Професійна культура медичного працівника», що сприяв формуванню професійної культури майбутньої медичної сестри у процесі фахової підготовки, посилював спрямованість студентів на здобуття культурологічних знань і вмінь та забезпечував розуміння майбутньою медичною сестрою наявної залежності між ефективною професійною діяльністю та належним рівнем професійної культури. Передбачалося використання інноваційних, інтерактивних методів навчання [2; 6 та ін.], спрямованих на позитивні зміни мотивації навчальної діяльності майбутньої медичної сестри, якості знань, умінь професійної діяльності, що забезпечують творчі процеси в організації медсестринського догляду.

У цілому перша педагогічна умова належить до таких елементів навчального процесу як повідомлення знань зі сфери професійної культури, їх засвоєння та відтворення засвоєного.

Підсумовуючи, доходимо висновку, оскільки забезпечення культурологічної спрямованості змісту фахової підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи забезпечує набуття первинного професійного досвіду за відповідними культурними зразками і нормами професійної поведінки і впливає на формування усіх компонентів професійної культури майбутньої медичної сестри, воно є педагогічною умовою формування зазначеного феномена.

Наступна педагогічна умова полягала у зануренні майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в активну позанавчальну діяльність культурологічної спрямованості. Визначення цієї умови пов'язано з тим, що процес покращення якості сучасної фахової підготовки може відбуватися як завдяки навчальним формам діяльності, так завдяки і позанавчальним. Ця умова відноситься до таких елементів навчального процесу як відтворення засвоєного та застосування знань у сфері професійної культури на практики.

Зауважимо на необхідності по-новому оцінити конструктивність думки В. Сухомлинського, який уважав, що школа буде осередком духовного життя дитини, якщо в школі дають не тільки цікаві та чудові уроки, а й застосовують найрізноманітніші форми розвитку учнів поза уроками [11]. Ці погляди видатного педагога на систему підготовки молоді до самостійного життя актуальні не тільки для загальноосвітніх, а й професійних навчальних закладів.

Ми погоджуємося з З. Курлянд, що позааудиторна робота студентів – це процес, у якому домінує елемент самореалізації. Позааудиторна робота гармонізує внутрішні та зовнішні чинники формування професійної культури майбутнього фахівця, створює додаткові умови для реалізації внутрішнього потенціалу, задоволення навчально-пізнавальних, професійно-зорієнтованих потреб студентів, що не забезпечується в процесі аудиторної роботи. Як зазначає автор, зростання ролі позааудиторної та самостійної роботи є однією з провідних ланок оптимізації навчально-виховного процесу сучасної вищої школи [5].

З урахуванням вищевикладеного позанавчальну діяльність культурологічної спрямованості розглядаємо як органічний компонент всієї системи фахової підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи. Зазначимо, що позанавчальна діяльність, як важлива складова процесу фахової підготовки, має ті самі практичні, освітні, розвивальні та виховні цілі, що вирішуються на навчальних заняттях. Це пояснює те, що навіть за умови винесення позанавчальної діяльності за межі обов'язкових навчальних програм, її можна схарактеризувати як систему неоднорідних за змістом, призначенням, методи-

кою та формами проведення освітньо-виховних заходів, що забезпечує формування професійної культури майбутньої медичної сестри. При правильному поєднанні позанавчальної діяльності з навчальною забезпечується більша гнучкість і рухливість всієї системи фахової підготовки в умовах медичного коледжу.

Отже, формування професійної культури припускало впровадження в процес фахової підготовки різних видів і форм позанавчальної діяльності: диспути, «круглі столи», волонтерську, просвітницьку, конкурсну діяльність студентів, які сприяли формуванню професійної культури.

Третя педагогічна умова формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи полягала в усвідомленні майбутніми медичними сестрами на рівні переконань значущості професійної культури. Ця умова відповідає структурному елементу навчального процесу – застосування знань у сфері професійної культури в практичній діяльності.

Зазначимо, що ефективність лікувального процесу зумовлена взаємодією медичної сестри та пацієнта. Практичний досвід засвідчує, що вміння слухати і чути хворого, відповідно поводитися біля ліжка стражденної людини рідко буває природженою рисою. Таке вміння необхідно розвивати, виробляти в процесі щоденної професійної діяльності [10]. Потреба в професійному самовдосконаленні призводить до розвитку професійної культури майбутньої медичної сестри у зв'язку із тим, що в процесі виконання професійних функцій постійно розширюється коло професійних завдань, з якими стикається медична сестра, і це вимагає постійного розширення й удосконалення не тільки спеціально-професійних умінь і навичок з догляду та надання медичної допомоги пацієнту, а й досвіду професійної поведінки, професійного спілкування, розуміння пацієнта, що знаходиться у важкому фізичному та психологічному стані. Розвиток професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи, її постійне самовдосконалення сприяє більш швидкій адаптації до умов професійної діяльності, забезпечує конкурентоспроможність майбутніх фахівців [4; 9].

Погоджуємося з думкою науковців А. Линенко, М. Савчина та ін., котрі професійне самовдосконалення розглядають як свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної компетентності та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності й особистої програми розвитку [8].

В основі особистісного і професійного самовдосконалення лежить психологічний механізм постійного подолання внутрішніх суперечностей між реальним рівнем професіоналізму («Я-реальне професійне») й уявним його станом («Я-ідеальне професійне»). У цьому зв'язку, процес формування професійної культури майбутньої медичної сестри було спрямовано, з одного боку, на постійне дослідження наявного рівня сформованості професійної культури, а з іншого боку, на визначення подальшого її розвитку.

Зауважимо, що визначені педагогічні умови відповідають структурним елементам навчального процесу (за М. Скаткіним), які складають основу навчання. Це насамперед повідомлення знань; їх засвоєння; відтворення засвоєного; застосування знань у сфері професійної культури на практиці.

Висновки і пропозиції. Отже, педагогічними умовами формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи визначено:

– забезпечення культурологічної спрямованості змісту фахової підготовки майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи;

– занурення майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи в активну позанавчальну діяльність культурологічної спрямованості;

– усвідомлення майбутніми молодшими спеціалістами сестринської справи на рівні переконань значущості професійної культури.

Розроблення експериментальної методики упровадження педагогічних умов формування професійної культури майбутніх молодших спеціалістів сестринської справи визначаємо **перспективою подальших досліджень**.

Список літератури:

1. Вербицкий А. А. Педагогические технологии контекстного обучения: научно-методическое пособие / А. А. Вербицкий. – М.: РИЦ МГГУ имени М. А. Шолохова, 2010. – 55 с.
2. Зінонос Н. О. Використання Flipped Learning моделі у навчанні іноземних студентів на підготовчих відділеннях ВНЗ України [Електронний ресурс] / Н. О. Зінонос // Молодий вчений. – 2015. – № 2. – Режим доступу: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/2/180.pdf
3. Княжева І. А. Теоретико-методологічні засади розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін в умовах магістратури: [монографія] / І. А. Княжева. – Одеса: ФОП Бондаренко М. О, 2014. – 328 с.
4. Кривонос О. Б. Формування професійно-творчих умінь студентів медичних коледжів у навчальній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. Б. Кривонос. – Х., 2008. – 25 с.
5. Курлянд З. Професійно-креативне середовище ВНЗ – передумова підвищення якості підготовки майбутніх фахівців [Електронний ресурс] / Н. Курлянд. – Режим доступу: http: // intellectinvest.org.ua/rus/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2009_st_16/.
6. Лазуренко О. О. Впровадження сучасних технологій викладання психології в умовах вдосконалення вищої медичної освіти / О. О. Лазуренко // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України. – Ялта, 2006. – Ч. 2. – С. 4-7.
7. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
8. Линенко А. Ф. Теорія і практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / А. Ф. Линенко. – К., 1996. – 44 с.
9. Освітологія: витоки наукового напряму: [монографія] / В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа [та ін.]. – К.: ВП «Едельвейс», 2012. – 336 с.

10. Порохняк І. Спілкування медичної сестри з пацієнтами: питання комунікації / І. Порохняк // Медична сестра. – 2005. – № 1. – С. 34-35.
11. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 4. – 540 с.

Ящук О.В.
Одесское областное базовое медицинское училище

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ МЛАДШИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СЕСТРИНСКОГО ДЕЛА

Аннотация
В статье охарактеризованы понятия «профессиональная культура будущего младшего специалиста сестринского дела»; на основе анализа научной литературы представлены результаты обоснования педагогических условий формирования профессиональной культуры будущих младших специалистов сестринского дела в условиях их профессиональной подготовки в современном медицинском училище.
Ключевые слова: профессиональная культура, младший специалист сестринского дела, педагогические условия, профессиональная подготовка, медицинское училище.

Yashchuk O.V.
Odessa Regional Basic Medical School

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PEDAGOGICAL CULTURE OF FUTURE JUNIOR SPECIALISTS OF NURSING CASE

Summary
The article describes the concepts of «professional culture of the future junior specialist of nursing care». The results of the substantiation of the pedagogical conditions for the formation of the professional culture of future nursing specialists in the conditions of their professional training in a modern medical school are presented on the basis of an analysis of the scientific literature.
Keywords: professional culture, junior specialist nursing care, pedagogical conditions, professional training, medical college.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.4'6

СПЕЦИФІКА ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗРОБКИ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ВИДАННЯ «ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН»

Бондар І.О., Грабова А.С.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

У статті наведені аналітичні та практичні завдання, що необхідно вирішити для здійснення процесу створення мультимедійного навчального видання. Розкриті специфічні особливості, притаманні процесу розробки мультимедійних видань на прикладі мультимедійного навчального видання «Графічний дизайн». Обґрунтована доцільність розробки брифа. На базі його змістовної основи досліджена специфіка виділення структурних елементів, які доцільно використовувати для навчання студентів графічному дизайну. Вирішення завдання з вибору структурних елементів реалізується за допомогою використання математичного інструментарію. Також, в статті показано, як доцільно підходити до вибору програмне забезпечення для створення мультимедійного видання. Акцентовано увагу на необхідності розробки технологічної схеми, як основи грамотної побудови та вірної практичної реалізації процесу розробки мультимедійного видання. Обґрунтовано вибір дизайнерського рішення для створення інтерфейсу видання та його компонентів. Для підвищення наочності, процес розробки демонструється на прикладі конкретного мультимедійного навчального видання «Графічний дизайн».

Ключові слова: мультимедійне видання, графічний дизайн, бриф, структурні елементи, критерії оцінки, програмне забезпечення, технологічна схема, дизайнерське рішення, оболонка, інтерактивність, тести, відеоуроки.

Постановка проблеми. Одним з найбільш пріоритетних напрямів підтримки процесу розвитку системи освіти як в рамках очної, так і дистанційної форм навчання та саморозвитку людини є використання сучасних інформаційних та мультимедійних технологій, які створюють умови для підвищення наочності та доступності освіти, інтенсифікації самостійної роботи користувачів.

Впровадження мультимедійної технології в навчальний процес надає можливість створити в мультимедійних навчальних виданнях (МНВ) додатковий матеріал у вигляді практичних інтерактивних завдань, прикладів, пасивних та активних відеосимуляцій, аудіо-підказок, інтерактивних тестів різного ступеня складності, що містять текст, графіку, анімацію, аудіо та відео-елементи. МНВ активізують усі види діяльності користувача, що навчається: розумову, мовленнєву, фізичну тощо, прискорюючи процес розуміння навчального матеріалу та сприяючи підвищенню ефективності його засвоєння. Використання МНВ сприяє формуванню компетентнісної бази майбутнього фахівця.

Саме тому на сьогодні актуального значення набуває процес створення МНВ, особливо, що підтримують професійне навчання користувачів з можливістю вибору найбільш приємної траєкторії роботи з виданням. Однак створення ефективних мультимедійних засобів навчання у вигляді цілісних електронних мультимедійних багатокомпонентних видань є досить складним процесом, що потребує врахування різних аспектів з їх специфікою та особливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень, присвячених питанню розробки МНВ конкретного спрямування, дав змогу з'ясувати, що автори [1-3] торкалися лише питань необхідності розробки й використання МНВ у вигляді цілісних багатокомпонентних комплексів, надавали короткий опис їх переваг та основних можливостей. В цих роботах не було розкрито специфіку структурної побудови видань та не відбувалось активізації творчої складової користувачів.

Досить цікавими з позиції технічної реалізації структурної цілісності та повноти компонентної складової навчального матеріалу є такі МНВ [4-7], що відносяться до інтерактивних навчальних середовищ мережевого та настільного спрямування, забезпечуючи електронне навчання користувачів на основі використання мультимедіа. Однак, дані мультимедійні видання мають жорстку орієнтацію (структурну та змістовну) на конкретні дисципліни або напрям саморозвитку користувача: теорію кольору, інформатику, малювання в стилі Anime. Якщо їх брати за основу для наповнення контентом під вивчення графічного дизайну, процес адаптації даних МНВ буде вимагати великих технічних, технологічних, функціональних, дизайнерських й ін. змін та, в цілому, буде нерентабельним з фінансової позиції. Що стосується окремих наявних електронних видань з вивчення окремих аспектів графічного дизайну [8-10], треба зауважити, що дані видання хоч і надають якісну теоретичну інформацію про веб-дизайн, основи графічного дизайну, однак не містять інтерактивної складової, блоку контроля отриманих знань, майстер класів, вбудованого редактора й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, певне коло завдань, що необхідно вирішити для створення цілісного багатокомпонентного якісно побудованого з позиції структурного та змістовного наповне-

ння інтерактивного мультимедійного навчального видання не знайшло належного відображення в пропонованих авторами дослідженнях.

Це говорить про актуальність та своєчасність дослідження даної теми в розрізі розкриття специфіки реалізації завдань з розробки мультимедійного видання для вивчення графічного дизайну з його особливостями, потрібним конкретним структурним (відеосимуляціями, інтерактивними тестами, релаксаційними блоками тощо) та змістовним навантаженням, поданням технологічної основи та демонстрацією результатів практичної реалізації даного видання.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у розкритті специфіки та особливостей процесу розробки МНВ на прикладі процесу створення мультимедійного видання «Графічний дизайн» для студентів, що вивчають основи художньої композиції та графічного дизайну в сфері розробки поліграфічної та мультимедійної продукції.

Гіпотеза: розробка та впровадження мультимедійного видання навчального спрямування з графічного дизайну підвищить ступінь сприйняття інформації, активізує й інтенсифікує користувачів до самонавчання та саморозвитку за рахунок можливості побудови власної траєкторії навчання, цілісності представлення тематичного контенту різних видів, наявності інтерактивності, мультимедійності та реалізації навчання на основі симуляцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації наведеної мети необхідно розкрити специфіку, притаманну кожному з аналітичних та прикладних завдань процесу розробки мультимедійного видання «Графічний дизайн». В якості завдань виділено такі:

1) створити бриф на розробку мультимедійного навчального видання з графічного дизайну для початківців;

2) визначити структурні елементи, які доцільно реалізувати у мультимедійному виданні для підвищення якості здійснення процесу навчання студентів графічному дизайну;

3) проаналізувати та обрати найбільш доцільне програмне забезпечення для створення МНВ;

4) розробити технологічну схему створення МНВ;

5) обґрунтувати вибір дизайнерського рішення;

6) розробити мультимедійне видання та його інтерактивну складову (інтерактивні вправи у вигляді відеоуроків, блок контроля знань у вигляді інтерактивного тесту, релаксаційний тематичний блок тощо).

Розглянемо специфіку реалізації наведених завдань, кожне з яких привносить структурні, змістовні, технологічні й ін. особливості в процес розробки мультимедійного видання «Графічний дизайн».

1. Створення брифу

Для розробки МНВ доцільно створити бриф, структурований за такими складовими: загальна інформація; контактна інформація; мета, завдання і уточнення до МНВ; портрет цільового споживача; функціональність МНВ; дизайн та стилістика; структура; конкурентне оточення; бюджет; додаткові умови.

Розробка брифу допомагає визначити структурні, змістовні та дизайнерські особливості технології розробки МНВ.

Фрагмент брифу на розробку мультимедійного навчального видання з графічного дизайну наведено на рис. 1.

6. ДИЗАЙН ТА СТИЛІСТИКА ВИДАННЯ	
Вид наданої інформації:	Статті, поради, фотоматеріали, відео уроки, тести, вбудований редактор
Кольорове оформлення:	Спокійні тони з впровадженням яскравих фарб
Шрифтове оформлення:	Arial для основного тексту + a_Brtmen для виділення заголовків
Інтерактивні елементи:	Зміна кольору кнопки при натисканні і відпусканні, також можливо зміна кольору або розміру при наведення на якийсь об'єкт

…

7. ПЕРЕДБАЧУВАННА СТРУКТУРА ВИДАННЯ	
Основні розділи видання:	Зміст Введення в дизайн Основи графічного дизайну (види, приклади, вправи і т.д) Поради відомих дизайнерів Додаткова інформація (галереї, посилання) Відеоуроки Тести Вбудований редактор Вихідні відомості
Основні пункти навігаційного меню видання (попередня структура):	Меню з розділами (необхідність переходу з будь-якої сторінки видання) Керуючі елементи: перед-назад, закрити, вкл/вкл. аудіопідказки

Рис. 1. Фрагмент брифу на розробку МНВ «Графічний дизайн»

Зміст брифу є основою для ведення огляду і аналізу доцільних структурних елементів, що повинні бути реалізовані у складі МНВ, як його розділи. Визначення останніх є основою для сформування структурної схеми МНВ.

2. Визначення структурних елементів

Вибір найбільш важливих структурних елементів для МНВ пропонується здійснювати в два етапи. Розглянемо кожен з них.

Етап 1: аналіз потенційних структурних елементів, які доцільно використовувати для навчання графічному дизайну. Для цього визначаються елементи, які можливо включити до структури видання. Такими елементами стали (B_i): електронний підручник, інтерактівна галерея, симуляційні відеокомпоненти, інтерактівні тести, квест, релаксаціоний простір, інструкція користувача, довідка, посилання на літературу, словник термінів, панель керування та імітації, презентації, міні-ігри для відпочинку, практичні завдання.

Для виявлення найбільш вагомих структурних елементів для побудови цікавої і, водночас, цілісної структури МНВ з графічного дизайну, необхідно провести анкетування експертів, які визначать найбільш важливі розділи. В якості експертів було обрано 10 фахівців (E_j), яким були запропоновані анкети для визначення вподобань стосовно структурних елементів. За шкалою від 1 до 14 балів експерти оцінювали доцільність включен-

ня потенційних структурних елементів до МНВ. Отримані оцінки від експертів подані в табл. 1.

Однак, групова оцінка вважається надійною тільки за умови гарної узгодженості відповідей експертів. Для визначення ступеня узгодженості необхідно розрахувати значення коефіцієнта конкордації (К), що змінюється в діапазоні від «0» до «1». Чим ближче отримане значення до «1», тим більшим є рівень узгодженості дімок експертів (1):

$$K = \frac{12\sum_{i=1}^{n}\left[S_i - S_{sred}\right]^2}{m^2(n^3 - n)}, \qquad (1)$$

де S_i – сума рангів, отриманих і-ми потенційними структурними елементами від j-х експертів;

S_{sred} – середнє значення рангів структурних елементів, визначених експертами;

n – кількість оцінюваних елементів, при $i = \overline{1,14}$;

m – кількість експертів, при $j = \overline{1,10}$.

Значення для S_i та S_{sred} розраховуються за такими формулами (2):

$$S_i = \sum_{j=1}^{m} x_{ij} \text{ та } S_{sred} = \sum_{i=1}^{m} S_i / n \qquad (2)$$

де x_{ij} – ранги, отримані і-ми структурними елементами від j-х експертів.

Розраховані суми S_i за B_i мають такі значення: $B_1 = 119$, $B_2 = 71$, $B_3 = 127$, $B_4 = 87$, $B_5 = 109$, $B_6 = 97$, $B_7 = 49$, $B_8 = 48$, $B_9 = 24$, $B_{10} = 66$, $B_{11} = 33$, $B_{12} = 85$, $B_{13} = 46$, $B_{14} = 89$. Значення $S_{sred} = 75$, а розрахований за формулою (1) коефіцієнт конкордації К = 0,6. Це свідчить про прийняту узгодженість думок експертів.

Етап 2: виділення найбільш важливих структурних елементів для їх включення до МНВ «Графічний дизайн». Процес визначення здійснюється на основі розрахунку вагових коефіцієнтів (V_i) за кожним з потенційних структурних елементів за формулою (3):

$$V_i = \sum_{i=1}^{m} x_{ij} / \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} x_{ij}, \qquad (3)$$

де V_i – ваговий коефіцієнт потенційного структурного елемента;

x_{ij} – елемент на перетинанні і-рядка та j-го стовпця матриці оцінювання.

Результати розрахунків вагових коефіцієнтів наведені в табл. 2.

Отримані значення вагових коефіцієнтів (V_i) надають можливість виключити з розгляду найменш значущі елементи для структурної побудови МНК з графічного дизайну. Таким чином, найбільш значущими, що доцільно реалізувати, є наступні елементи: електронний підручник (V_1), симуляційні відеокомпоненти (V_3), інтерактивні тести (V_4), квест (V_5), релаксаціоний простір (V_6), презентації (V_{12}), практичні завдання (V_{14}).

3. Вибір програмного забезпечення

Для практичної реалізації виділених структурних елементів МНВ необхідно застосовувати певні програмні засоби, що дозволять створити та відредагувати текстовий контент, здійснити опрацювання зображень, створити елементи навігації та управління, розробити відеосимуляції та інтерактивні тестові вправи. Також необхідно обрати найбільш доцільне програмне середовище для створення оболонки і всіх елементів МНВ, його монтування, реалізації інтерактивної складової та декількох педагогічних траєкторій для роботи користувачів різного рівня підготовки. Це складний та багатоаспектний процес, що потребує ґрунтовного аналізу функціоналу ін-

Таблиця 1

Матриця оцінок експертів

Експерти, E_j	Номер потенційного структурного елемента МНВ, B_i													
	B_1	B_2	B_3	B_4	B_5	B_6	B_7	B_8	B_9	B_{10}	B_{11}	B_{12}	B_{13}	B_{14}
E_1	14	6	13	9	11	12	3	4	2	7	1	10	5	8
E_2	13	3	14	8	7	1	9	4	2	5	10	11	6	12
E_3	4	10	11	9	12	2	3	13	7	6	14	5	1	8
E_4	14	7	13	10	12	11	3	4	2	6	1	9	5	8
E_5	14	6	13	8	11	12	7	3	2	9	1	10	4	5
E_6	6	11	10	9	13	12	4	5	1	8	2	7	3	14
E_7	13	6	14	8	10	11	3	4	2	5	1	9	7	12
E_8	14	6	13	9	12	11	4	3	2	7	1	10	5	8
E_9	13	10	14	9	11	12	8	4	2	6	1	3	7	5
E_{10}	14	6	12	8	10	13	5	4	2	7	1	11	3	9

Таблиця 2

Вага елементів оцінювання

Потенційний структурний елемент		Поріг для прийняття рішення про включення елемента до структури МНВ ($V_i > 1/n$, тобто $V_i > 0,071$)	Потенційний структурний елемент		Поріг для прийняття рішення про включення елемента до структури МНВ ($V_i > 1/n$, тобто $V_i > 0,071$)
позначення елемента	вага (V_i)		позначення елемента	вага (V_i)	
V_1	0,113	включити	V_8	0,045	виключити
V_2	0,067	виключити	V_9	0,022	виключити
V_3	0,12	включити	V_{10}	0,062	виключити
V_4	0,082	включити	V_{11}	0,031	виключити
V_5	0,103	включити	V_{12}	0,08	включити
V_6	0,092	включити	V_{13}	0,043	виключити
V_7	0,046	виключити	V_{14}	0,084	включити

струментальних засобів-аналогів, призначених для підготовки різного виду контенту та безпосереднього створення мультимедійного видання.

Для підвищення рівня обґрунтованості рішення відносно вибору програмних засобів розробки в процесі аналізу функціоналу програм-аналогів необхідно виходити з переліку того, що розробнику може знадобитися в процесі опрацювання та підготовки до включення в МНВ «Графічний дизайн» певного виду контенту та практичної реалізації проекту в середовищі розробки, як цілісного повнофункціонального електронного навчального продукту. Приклад порівняльної характеристик альтернативних середовищ розробки для реалізації структурного елемента «електронний підручник (V_1)» наведено в табл. 3. В таблицю внесені можливості (як критерії вибору), що потрібні для створення якісного електронного підручника з інтерактивною складовою.

Для створення електронного підручника, як елемента МНК було обрано програмне забезпечення Adobe Captivate, що має потрібний функціонал.

Підхід через призму аналізу функціоналу аналогів доцільно застосувати для вибору програмних засобів під кожен елемент мультимедійного видання.

4. Розроблення технологічної схеми створення МНВ з графічного дизайну

Для розкриття технологічних особливостей процесу розробки необхідно чітко окреслити використовувані ресурси (інформаційні, людські, апаратно-програмні тощо). Для цього доцільно побудувати дві технологічні схеми. Перша – для відображення базової технологічної операції (рис. 2), друга – для

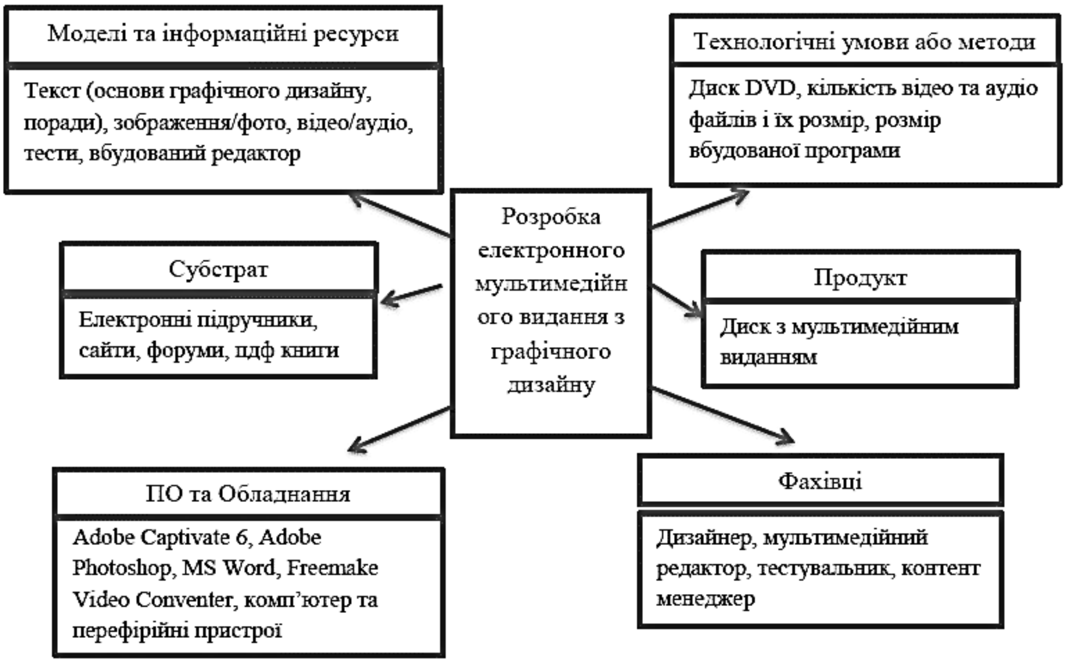

Рис. 2. Структурна схема опису базової операції технологічного процесу

Таблиця 3

Порівняльна характеристика потенційних середовищ розробки МНВ

Середовища / Критерії вибору	AutoPlay Media Studio	Adobe Director	Adobe InDesign	Adobe Captivate
Наявність шаблонів	+	+	-	+
Наявність вбудованих скриптів дій	+	+	-	+
Можливість написання скриптів дій	+	+	+	+
Створення інтерактивних елементів	+	+	-	+
Наявність редактору кнопок	+	-	-	-
Можливість імпорту інших програм	+	-	-	-
Імпорт відео в проект	+	+	+	+
Можливість роботи з аудіо	+	+	+	+
Редагування видання	+	+	+	+
Малий розмір вихідного файлу	-	-	+	+
Контроль програмного забезпечення	+	-	-	+
Керування реалізацією педагогічної траєкторії	-	-	-	+
Велика кількість інтерактивних елементів	+	+	+	+
Можливість використання маски для оболонки комплексу	+	-	-	-
Застосування ефектів анімації та руху тексту	-	+	-	+
Взаємодія з іншими програмами	+	+	+	+
Адаптивності проекту під різні пристрої	-	-	+	+
Зручний інтерфейс	+	+	+	+

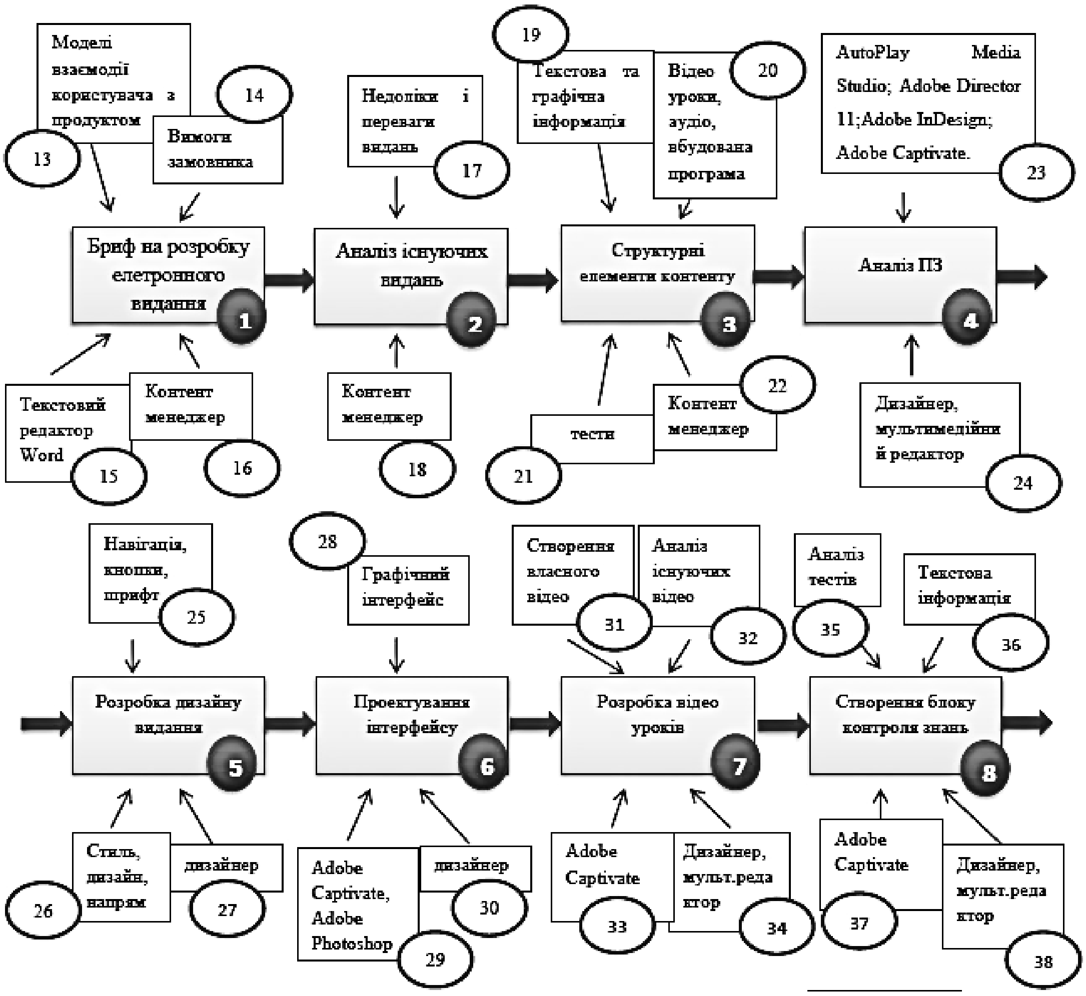

Рис. 3. Технологічна схема створення МНВ «Графічний дизайн»

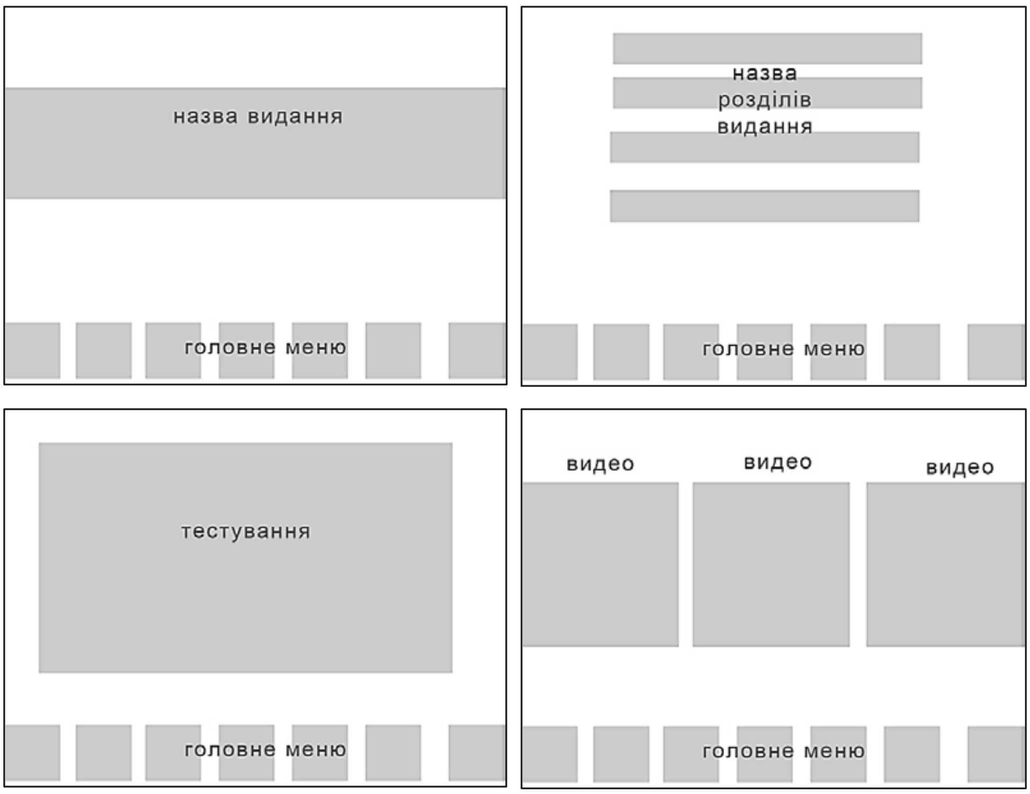

Рис. 4. Прототипи базових сторінок МНВ «Графічний дизайн»

відображення цілісної та взаємопов'язаної технологічної схеми усього процесу розробки МНВ «Графічний дизайн» (рис. 3).

На рис. 2 запропонована схема опису базової операції технології розробки МНВ «Графічний дизайн» на якій наведено субстрати і продукти для технологічної операції з позначенням методів, моделей та ресурсів, які необхідні для досягнення результату.

На даній схемі субстратом виступає обґрунтована, зібрана на основі аналізу та синтезу інформація, а продуктом – носій з готовим мультимедійним навчальним виданням. Використаними ресурсами є різного виду та типу структурований контент. Конкретні фахівці (контент менеджер, дизайнер, мультимедійний редактор та ін.) використовують апаратний комплекс, периферійні пристрої та спеціалізоване програмне забезпечення для створення унікального контенту МНВ (тобто, інтерактивних тестів, вправ, підказок, релаксаційного тематичного блоку тощо).

Особливістю даної технології є формалізація і деталізація процесів проектування мультимедійного видання, представлення кожного етапу його створення та отримання інформації про інструменти та ресурси, які необхідні для практичної реалізації особливостей, притаманних всім технологічним операціям процесу розробки МНВ «Графічний дизайн».

Наведені технологічні особливості впливають на структурні, змістовні, дизайнерські та прикладні аспекти реалізації МНВ «Графічний дизайн».

5. Обґрунтування вибору дизайнерського рішення

Для оформлення оболонки мультимедійного видання «Графічний дизайн» та його елементів доцільно використовувати приглушені, пастельні, спокійні тони з впровадженням яскравих фарб. Шрифтове оформлення – Arial для основного тексту та один шрифт для виділення глав. Інтерактивні елементи в проекті повинні мати можливість для зміни кольорів елементів керування при натисканні і відпусканні, також потрібно передбачити можливість зміни кольору або розміру при наведення на певний об'єкт (таблицю, рисунок тощо). Приклад базових прототипів сторінок проекту мультимедійного видання подано на рис. 4.

Рис. 5. Ескіз сторінки вибору глави

Дизайнерські рішення відносно типових сторінок та вигляду кнопок мультимедійного навчального видання зображені на рис. 5-7. Для назви видання обрано шрифт a_Bremen (рис. 8).

Рис. 6. Типова сторінка підручника

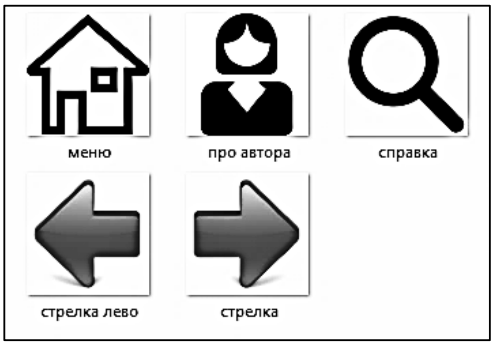

Рис. 7. Дизайн кнопок

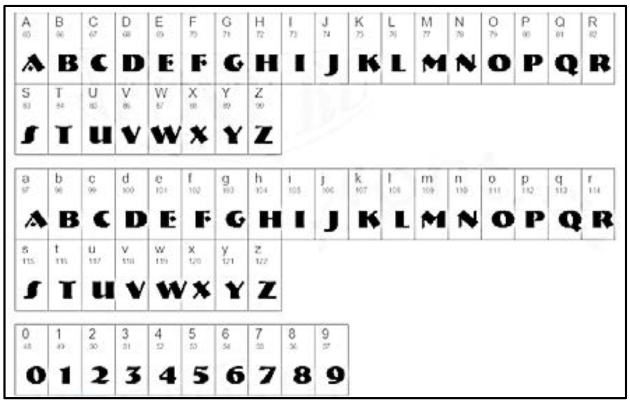

Рис. 8. Шрифтове рішення для глав видання

Для розробки оболонки МНВ «Графічний дизайн» раціонально використовувати, як базову, кольорову схему на основі взаємодоповнюючих кольорів.

6. Розроблення мультимедійного видання та його інтерактивної складової

Практична реалізація МНВ «Графічний дизайн» була здійснена за допомогою використання функціоналу програмного продукту Adobe Captivate. На рис. 9-12 показані деякі з основних сторінок розробленого МНВ.

Інтерактивна складова МНВ містить інтерактивні вправи у вигляді відеоуроків, інтер-

активний тест та тематичний релаксаційний компонент у вигляді графічного редактора для дизайнера. Для створення інтерактивних вправ у вигляді відеоуроків було обрано два режими: режим демонстрації – для створення пасивних симуляцій та режим моделювання – для створення активних симуляцій. При цьому, в обох режимах було реалізовано однакові вправи, щоб користувач мав змогу навчитися на пасивній симуляції та самостійно виконати інтерактивні дії на активній симуляції.

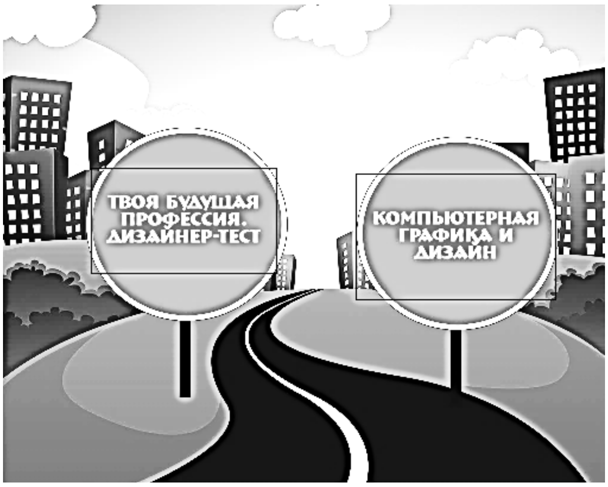

Рис. 9. Сторінка вибору траєкторії роботи з МНВ

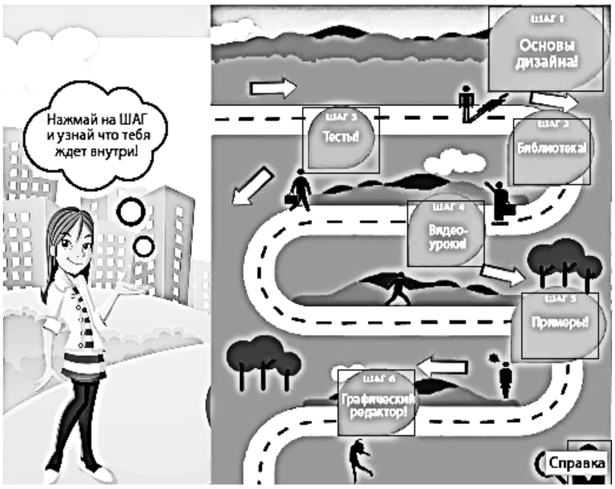

Рис. 10. Сторінка головного меню

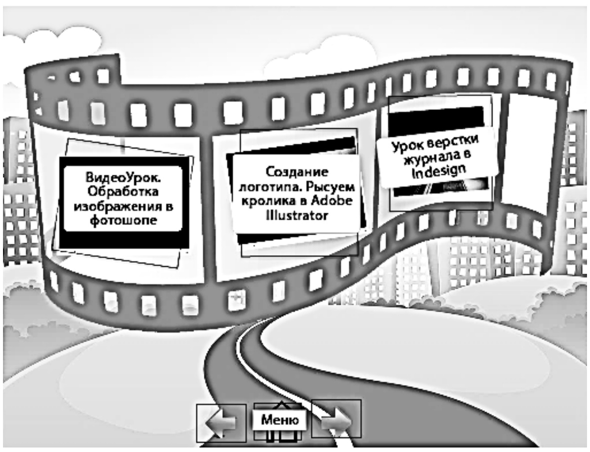

Рис. 11. Сторінка вибору відеоуроку

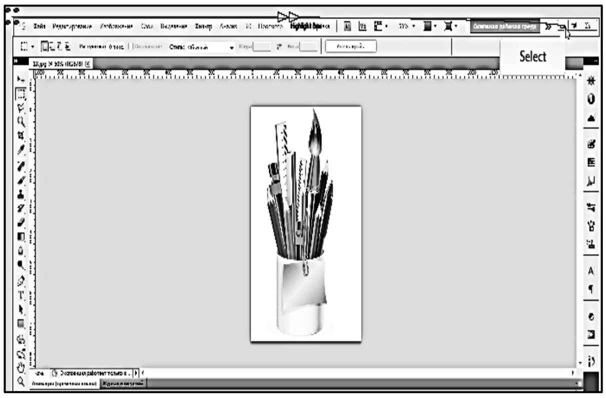

Рис. 12. Сторінка активної симуляції

Зворотною ланкою процесу навчання є відслідковування його результатів. Для цього в МНВ було передбачено можливість визначення рівня отриманих користувачем знань та вмінь на основі тестування користувача. При цьому було визначено властивості тестів, сформовано базу (пул) тестових питань та визначено вигляд форми візуалізації результатів тестування. Приклад сторінки тесту наведено на рис. 13. Створення тематичного релаксаційного компоненту у вигляді графічного редактора та вбудовування його в МНВ дозволяє здійснити імітацію процесу малювання на звичайному папері звичними інструментами. У розпорядженні користувача кисті та геометричні примітиви (рис. 14), він може імпортувати і експортувати зображення.

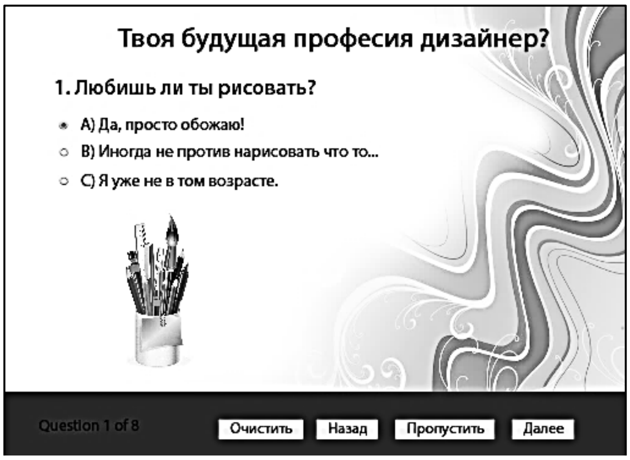

Рис. 13. Приклад сторінки тесту

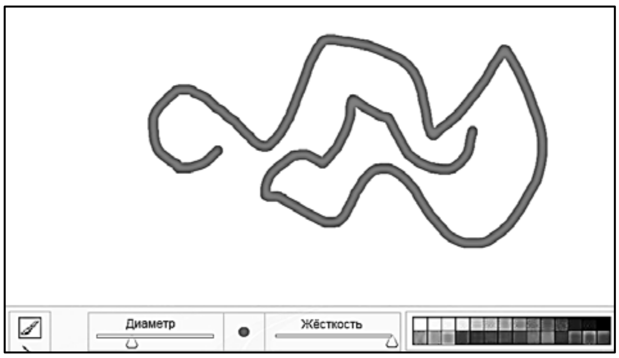

Рис. 14. Приклад вбудованого редактору

Показ сторінки МНВ з релаксаційним тематичним компонентом є певним бонусом користу-

вачу за докладне та продуктивне опрацювання матеріалу, наприклад, матеріалу першої глави навчального посібника. Однак, якщо користувач не опрацював матеріал першої глави та не пройшов тестування за матеріалом, релаксаційний компонент показаний не буде.

Таким чином, в рамках статті було визначено специфічні особливості, притаманні реалізації кожного із аналітичних та прикладних завдань процесу розробки МНВ «Графічний дизайн».

Висновки. Основним результатом наведеного дослідження є розкриття специфіки процесу розробки мультимедійного навчального видання «Графічний дизайн», як типового представника настільних мультимедійних додатків для електронного навчання в вищій школі. Реалізація наведених завдань з врахуванням їх особливостей надає можливість для прийняття аргументованого рішення стосовно вибору структурно-компонентного та змістовного навантаження МНВ, а також, підвищує рівень обґрунтованості рішень відносно вибору програмного забезпечення і формування технологічної основи побудови МНВ.

Використання в навчальному процесі МНВ «Графічний дизайн» сприяє підвищенню рівня наочності подання навчальної інформації, забезпечує високий рівень розуміння та засвоєння студентами навчального матеріалу, активізує саморозвиток та сприяє підвищенню самоактивності студента, яка веде до формування студентом власної траєкторії навчання.

Надалі планується дослідити питання оптимізації мультимедійного навчального видання «Графічний дизайн» під мобільні пристрої.

Список літератури:

1. Андрій Коляда. Вплив мультимедійних навчальних комплексів та пізнавальний процес студентів [Електронний ресурс]. – Електрон. данні. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2013/2013_3_17.pdf – Заголовок з екрану.
2. Мультимедийный учебный комплекс «Налоги и налогообложение» / Базис-информ: информационные технологии в образовании [Электронный ресурс]. – Электрон. данные. – Режим доступа: http://www.edinros29.ru/node/3 – Заголовок с екрана.
3. Кудін А.П. Мультимедійний навчально-методичний комплекс з вивчення теоретичної механіки / А.П. Кудін, В.Я. Кархут // Інформаційні технології в освіті. – Вип. № 15. – 2013. – С. 52-59.
4. Бондарь И.А. Мультимедийный дидактический комплекс по обучению информатике школьников с нарушением слуха // Problems of modern pedagogics in the context of international educational standards development: Material digest of the XL International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in Pedagogical sciences. (London, January 31 – Februaty 05, 2013) / International Academy of Science and Higher Education. – London: IASHE, 2013. – P. 131-133.
5. Бондар І.О. Методика створення мультимедійного навчального комплексу з інформатики для глухонімих / І.О. Бондар, Н.О. Павленко // Збірник «Системи обробки інформації». – Х.: Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба. – Вип. № 1(117) – 2014. – С. 244-250.
6. Кращий інноваційний проект розвитку освіти: Мультимедійний навчальний комплекс за темою «Техніка малювання в стилі Anime» / победители и финалисты Международного конкурса «Харьковские инициативы» 2013 р. [Електронний ресурс]. – Електрон. данні. – Режим доступу: http://nprei.com.ua/news/849-kharkiv-initiatives-2013 – Заголовок з екрану.
7. Мультимедійні технології: мультимедійний навчальний комплекс за темою «Астрономія: введення до науки» / победители конкурса «Радиоэлектроника и информатика 21 века» 2015 р. [Електронний ресурс]. – Електрон. данні. – Режим доступу: http://nprei.com.ua/news/923-radioehlektronika-i-informatika-2015-winners – Заголовок з екрану.
8. Дизайн-студия. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: http://blog.ivanivanich.ru
9. Туэмлоу Э.В. Графический дизайн. Фирменный стиль, новейшие технологии и креативные идеи / Э.В. Туэмлоу. – М.: Астрель, 2006. – 298 с.
10. Графический дизайн и работа с заказчиком. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа: https://www.youtube.com/watch?v=S8cBsik MoUs

Бондарь И.А., Грабова А.С.
Харьковский национальний экономический университет
имени Семена Кузнеца

СПЕЦИФИКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОЦЕССА РАЗРАБОТКИ МУЛЬТИМЕДИЙНОГО ИЗДАНИЯ «ГРАФИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН»

Аннотация
В статье приведены аналитические и практические задачи, которые необходимо решить для осуществления процесса создания мультимедийного учебного издания. Раскрыты специфические особенности, присущие процессу разработки мультимедийных изданий на примере мультимедийного учебного издания «Графический дизайн». Обоснована целесообразность разработки брифа. На базе его содержательной основы исследована специфика выделения структурных элементов, которые целесообразно использовать для обучения студентов графическому дизайну. Решение задачи по выбору структурных элементов реализуется посредством использования математического инструментария. Также, в статье показано, как целесообразно подходить к выбору программное обеспечение для создания мультимедийного издания. Акцентировано внимание на необходимости разработки технологической схемы, как основы грамотного построения и правильной практической реализации процесса разработки мультимедийного издания. Обоснован выбор дизайнерского решения для создания интерфейса издания и его компонентов. Для повышения наглядности, процесс разработки демонстрируется на примере конкретного мультимедийного учебного издания «Графический дизайн».
Ключевые слова: мультимедийное издание, графический дизайн, бриф, структурные элементы, критерии оценки, программное обеспечение, технологическая схема, дизайнерское решение, оболочка, интерактивность, тесты, видеоуроки.

Bondar I.O., Hrabova A.S.
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

SPECIFICATION OF THE PROCESS OF MULTIMEDIA PRODUCTION PROCESS «GRAPHIC DESIGN»

Summary
The article presents analytical and practical tasks that must be solved for the process of creating a multimedia educational publication. The specific features inherent in the process of developing multimedia publications on the example of multimedia educational publication «Graphic Design» are revealed. The expediency of developing the brief is grounded. On the basis of its substantive basis, the specificity of the separation of structural elements that can be appropriately used for teaching students in graphic design is explored. The solution of the problem of selecting structural elements is realized through the use of mathematical tools. Also, the article shows how it is expedient to approach the selection of software for creating a multimedia publication. Attention is focused on the need to develop a technological scheme, as the basis for the competent construction and proper practical implementation of the process of developing a multimedia publication. The choice of the design solution for creation of the interface of the edition and its components are justified. To increase the visibility, the development process is demonstrated on the example of a specific multimedia educational publication «Graphic Design».
Keywords: multimedia edition, graphic design, brief, structural elements, evaluation criteria, software, technological scheme, design solution, shell, interactivity, tests, video lessons.

УДК 656.7.025(045)

ЗАСАДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ВАНТАЖОПОТОКІВ НА МЕРЕЖІ АВІАЛІНІЙ

Войцеховський В.С.
Національний авіаційний університет

Досліджено засади прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній. На основі загальної теорії економічних циклів побудовано таблицю факторного впливу при різних видах прогнозування. Розроблено універсальну схему прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній. Запропоновано загальну схему довгострокового прогнозування вантажопотоків на маршруті. Розроблено приклади прогнозування власних обсягів перевезень при загальному позитивному та загальному негативному прогнозах зростання ринку.
Ключові слова: прогнозування, вантажопотік, мережа авіаліній, авіаперевізник.

Постановка проблеми. Реалізація дієвого управління вантажопотоками мережевого авіаперевізника на засадах логістики неможливе без якісного прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній. В умовах динамічної зміни зовнішнього конкурентного середовища, коливання попиту на цільових ринках, значних внутрішніх ризиках для перевізника створення універсальних засад прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній є просто життєвою необхідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління вантажопотоками широко досліджувалися провідними вченими України та іноземних країн. Основні наукові дослідження стосуються управління вантажопотоками при мультимодальних перевезеннях, дослідження методів прогнозування, що застосовуються при перевезенні пасажирів та вантажів по міжнародним транспортним коридорам та ін. Так, у роботі П.Г. Трегубова [5], на основі теорії керованих мереж і мереж масового обслуговування, розроблений ряд моделей управління вантажопотоками, спрямованих на вирішення завдань оптимізації системи мультимодальних перевезень. В роботі А.А. Зенкина [2] зроблено аналіз методів прогнозування, що застосовуються при перевезенні пасажирів та вантажів по міжнародним транспортним коридорам. Відмічається, що при прогнозуванні обсягів вантажних перевезень можуть бути застосовані відомі методи регресійного аналізу, де загальні обсяги перевезень визначаються в залежності від прогнозних обсягів експорту та імпорту у вартісному вираженні, а також на основі аналізу динамічних рядів за прийнятою номенклатурою вантажів з коригуванням отриманих результатів експертним шляхом.

Не залишилися поза увагою дослідників і проблеми управління вантажопотоками на авіаційному транспорті. Зокрема, в роботі В.Ю. Іваннікової, П.О. Яновського, С.Ю. Гирич [3] при визначенні обсягів різних категорій вантажів в вантажопотоці аеропорту пропонується використовувати дискретні значення функції апостеріорного розподілу ймовірностей цих обсягів від моментів надходження за кожен рік спостереження. В статті А. Кореня [4] розглянуті дві моделі прогнозування: прогнозування обсягів авіаперевезень на повітряних лініях з урахуванням макроекономічних показників розвитку регіону та прогноз обсягів авіаперевезень на авіалініях з урахуванням макроекономічних показників розвитку регіону та інших аеропортів-аналогів. Для прогнозування пасажирських авіаперевезень застосовується метод регресійного аналізу. В якості супутніх змінних (факторів) використовуються: дані щодо попиту на авіаперевезення, валового регіонального продукту, індексу середнього тарифу перевезень і середньодушових грошові доходи населення, темпи зростання показників. У другій моделі вводяться додаткові змінні, зокрема враховують кількість населення, що обслуговується аеропортом, яке проживає в зоні охоплення аеропорту.

Ключові проблеми моделювання авіаційних перевезень були вирішені наступними науковцями. Роботи J. Chi та W. Koo [7], а також T.M. Vowles [9] присвячені стратегічному ціноутворенню авіаційних перевезень. Тоді як науковцями L.A. Garrow у [8], а також A. Abdelghany та K. Abdelghany у [6] було вивчено питання загального моделювання попиту авіаційних перевезень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В доступних літературних джерелах, не зважаючи на наявність значної інформації щодо управління вантажопотоками на різних видах транспорту, не виявлено наукових напрацювань, які б стосувалися реалізації засад прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній з системним урахуванням довгострокового, середньострокового та короткострокового планування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування засад прогнозування вантажопотоків на мережі, при організації доставки вантажів у авіаційному та автомобільно-авіаційному сполученні.

Виклад основного матеріалу. Для управління вантажопотоками мережевого перевізника має бути використана нелінійна багатопродуктова модель транспортних потоків, а також економіко-математична модель оперативного реагування в короткостроковий часовий відрізок.

Як було відзначено раніше В.С. Войцеховським, Т.Ю. Габріеловою та М.Ю. Григорак у [1] прогнозування ґрунтується на аналізі ринку та історичних показниках вантажопотоків. Саме прогнозування є однією з початкових складових блок-схеми етапності управління завантаженням рейсів мережевого авіаперевізника. Автором продовжено наукове дослідження та визначені засади прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній.

Було встановлено, що мають бути здійснено процес синтезу кількісних та якісних методів прогнозування шляхом реалізації універсальних алгоритмів та схем прогнозування вантажопотоків на маршруті. На основі загальної теорії економічних циклів автором побудовано табли-

цю факторного впливу при різних видах прогнозування, табл. 1. Так при довгостроковому прогнозуванні будуть характерні загальні довготермінові тренди досліджуваного ряду, які визначаються технологічними змінами, а також факторами, які впливають на економічну активність, загальний розвиток ринку та окремих перевізників. При середньостроковому прогнозуванні переважатимуть фактори циклічного характеру та сезонні зміни. При короткостроковому прогнозуванні вирішальна роль має відводитися швидкому та адекватному реагуванню на непередбачувані чи важкопрогнозовані в довготривалому чи середньо тривалому вимірі події.

При довгостроковому прогнозі мають буди використані методи ковзаючих середніх, оцінка тренду, статистичні дані, векторна авто регресія. При середньостроковому прогнозі мають буди використані методи середніх, сезонний підхід, концепція розривів Ансоффа. При короткостроковому прогнозі мають бути використані Метод Дельфі, побудова сценаріїв, прогноз за аналогією, композитні прогнози.

Передусім, при прогнозуванні вантажопотоків на мережі авіаперевізника, мають бути реалізовані принципи ковзного прогнозування, які полягають у використанні безперервної ревізії попереднього плану, а також принципи гнучкого прогнозування, які передбачають врахування можливостей виникнення неоднозначних умов та відповідний перегляду плану. На рис. 1 наведена універсальна схема прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній. Першочергово відбувається пошук інформації спираючись дані на власній мережі та за обсягами продажу, на мережах конкурентів та на ринку вантажних перевезень загалом.

Аналізуються вантажні ємності, блоки місць, дані щодо мережі, розкладу та цін. Надалі відбувається аналіз розвитку вантажопотоків за історичними власними даними, конкурентними даними та загальноринковими даними щодо вантажопотоків. За результатами цього аналізу визначається тенденції розвитку вантажопотоків та здійснюється саме їх прогнозування. Причому це прогнозування має два аспекти, які визначаються опитуванням агентів, врахуванням факторів сезонності, аналізом між постійними та динамічними блоками: виявлення обсягів можливих вантажопотоків та прогнозування їх структури.

За результатами прогнозування відбувається послідовне: виділення блоків ємностей, планування розкладу та стикування рейсів, розробка плану продажу, а також встановлення ціни. Реалізація універсальної схеми прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній має спиратися на схеми прогнозів у довгостроковому, середньостроковому та короткостроковому періоді на мережі

Рис. 1. Універсальна схема прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній

Таблиця 1

Факторний вплив при різних видах прогнозування

Вид прогнозу	Характеристика	Методи прогнозування
Довгостроковий	Довготермінові тренди щодо технологічного забезпечення, фактори впливу на економічну активність	Метод ковзаючих середніх, оцінка тренду, статистичні дані, векторна авторегресія
Середньостро-ковий	Домінація факторів циклічного характеру та сезонних змін	Метод середніх, сезонний підхід, концепція розривів Ансоффа
Короткостро-ковий	Значний вплив непередбачуваних чи важкопрогнозованих в довготривалому чи середньо тривалому вимірі подій	Метод Дельфі, побудова сценаріїв, прогноз за аналогією, композитні прогнози

загалом, а також на уточненні схеми цих прогнозів на відповідних маршрутах перевізника. Лише врахувавши всі ці аспекти можливо здійснити адекватне прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній того чи іншого перевізника.

Загальна схема довгострокового прогнозування вантажопотоків на маршруті наведена на рис. 2. Ця схема характеризує першочерговість прогнозів. За результатами аналізу власних статистичних даних за минулі періоди, шляхом їх сполученні із ринковими даними за ці періоди отримаємо власний річний прогноз мережевого перевізника.

На рис. 3 приведено приклади прогнозування власних обсягів перевезень при загальному позитивному, а також при загальному негативному прогнозах на ринку. Нехай існуючий обсяг авіакомпанії на ринку – 1000 т/рік, загальний обсяг ринку – 10000 т/рік, тобто авіаперевізник володіє 10% ринку. При загальному позитивному прогнозі розвитку ринку та зростанні його обсягів на 10% зростання обсягів перевізника становитиме 1000 × 1,1 = 1100 тон. При прогнозі щодо збільшення частки авіакомпанії на ринку на 2% визначимо, що загальне зростання обсягів перевезень авіакомпанії за рахунок збільшення частки на ринку становитиме 1100 × 1,2 = 1320 тон. Так само визначається зміна обсягів перевезень авіакомпанії при негативному прогнозі розвитку ринку, а саме при падінні ринку на 10% обсяги перевезень авіакомпанії зменшаться 900 кг/рік, проте за рахунок збільшення частки ринку на 2% авіаперевізнику вдасться компенсувати падіння ринку та вийти на обсяги перевезень у 1080 т/рік.

За результатами проведених досліджень уточнено поняття «управління вантажопотоками», як діяльність, що спрямована на формування вантажопотоків суб'єктом перевезення та їх створення оптимального плану доставки. Також дано визначення поняття «управління вантажопотоками мережевого авіаперевізника», як діяльність, що спрямована на формування та обслуговування вантажопотоків авіакомпанії та їх оптимальний розподіл на мережі авіаліній з реалізацією ряду управлінських завдань, а саме: управління попитом, структурою тоннажу, ціною, терміном та глибиною продажу, мережею, контрактами, а також коефіцієнтом комерційного завантаження.

Висновки і пропозиції. Таким чином, було визначено, що умовах динамічної зміни зовнішнього конкурентного середовища, коливання попиту на цільових ринках, значних внутрішніх ризиках для перевізника створення універсальних засад прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній є просто життєвою необхідністю. Було встановлено, що мають бути здійснено процес синтезу кількісних та якісних методів прогнозування шляхом реалізації універсальних алгоритмів та схем прогнозування вантажопотоків на маршруті. На основі загальної теорії економічних циклів автором побудовано таблицю факторного впливу при різних видах прогнозування. Реалізовано універсальну схему прогнозування вантажопотоків на мережі авіаліній, а також загальну схема довгострокового прогнозування вантажопотоків на маршруті. У якості ілюстрування, були приведені приклади прогнозування власних обсягів перевезень при загальному позитивному та негативному прогнозах на ринку.

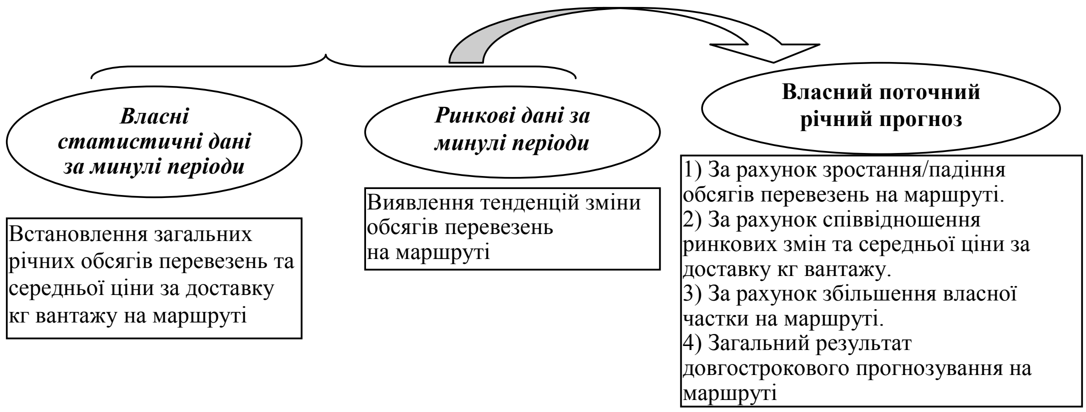

Рис. 2. Загальна схема довгострокового прогнозування вантажопотоків на маршруті

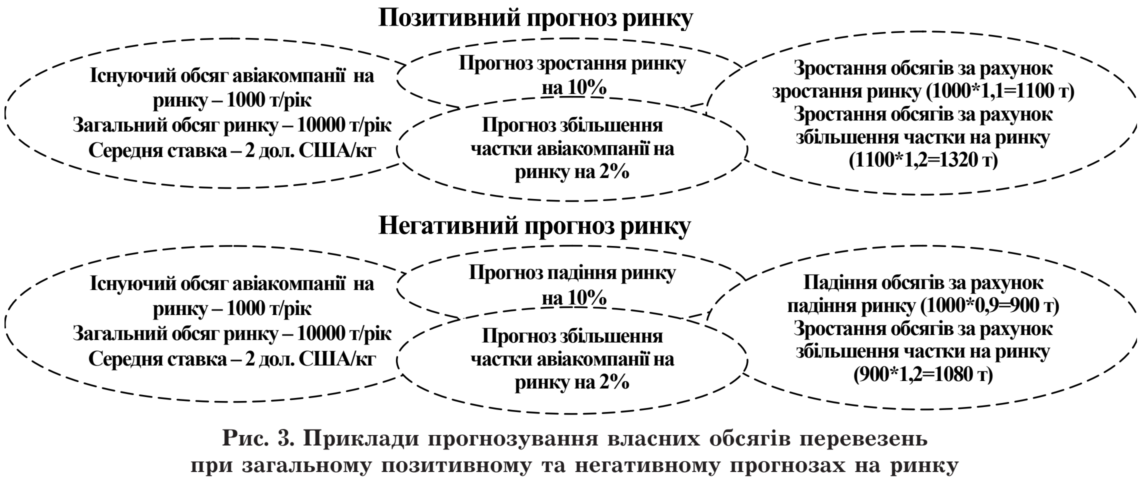

Рис. 3. Приклади прогнозування власних обсягів перевезень при загальному позитивному та негативному прогнозах на ринку

Список літератури:

1. Войцеховський В.С. Реалізація системи управління завантаженням мережевим авіаперевізником // В.С. Войцеховський, Т.Ю. Габрієлова, М.Ю. Григорак. – Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. – 2017. – № 4(234). – С. 69-75.
2. Зенкин А.А. Методы прогнозирования перевозок по международным коридорам / А.А. Зенкин // Соискатель – приложение к журналу «Мир транспорта». – 2015. – № 1(9). – С. 68-72.
3. Иванникова В.Ю. Моделирование объемов грузовых перевозок в аэропорту [Електронний ресурс] / В.Ю. Иванникова, П.А. Яновский, С.Ю. Гирич // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Комп'ютерні технології в міському та регіональному господарстві», 23-28 листопада 2015 р., Харків, 2015. – Режим доступу: http://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/534
4. Корень А. Стратегический подход к развитию региональных авиаперевозок в Российской Федерации. Часть 2. Российский и международные подходы к развитию региональных авиаперевозок [Електронний ресурс] / А. Корень. – Режим доступу: https://www.aex.ru/docs/8/2013/10/3/1891 / (дата звернення 23.09.2017 р). – Назва з екрана.
5. Трегубов П.Г. Повышение эффективности управления системой ускоренных мультимодальных перевозок путем моделирования грузопотоков на основе управляемых сетей: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.22.01 / П.Г. Трегубов, МАДГТУ (МАДИ). – М., 2015. – 23 с.
6. Abdelghany A. and Abdelghany K.: Modelling applications in the airline industry // Ashgate Publishing Limited. – Farnham, 2009. – 290 p.
7. Chi J. and Koo W.: Carriers' pricing behavior in the United States airline industry // Transportation Research Part E, 45. – Pp. 710-724, 2009.
8. Garrow L.A.: Discrete Choice Modelling and Air Travel Demand. Theory and Applications // Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2009. – 283 p.
9. Vowles T.M.: Airfare pricing determinants in hub-to-hub markets, Journal of Transport Geography, 14, 1 – Pp. 15-22, 2006.

Войцеховский В.С.
Национальный авиационный университет

ОСНОВЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ГРУЗОПОТОКОВ НА СЕТИ АВИАЛИНИЙ

Аннотация
Исследованы основы прогнозирования грузопотоков на сети авиалиний. На основе общей теории экономических циклов построена таблица факторного воздействия при различных видах прогнозирования. Разработана универсальная схема прогнозирования грузопотоков на сети авиалиний. Предложена общая схема долгосрочного прогнозирования грузопотоков на маршруте. Разработаны примеры прогнозирования собственных объемов перевозок при общем положительном и общем негативном прогнозах роста рынка.
Ключевые слова: прогнозирование, грузопоток, сеть авиалиний, авиаперевозчик.

Voitsehovskiy V.S.
National Aviation University

BASES OF CARGO TRAFFIC FORECASTING ON THE AIRLINE NETWORK

Summary
The fundamentals of cargo traffic forecasting on the network of airlines were studied. On the basis of the general theory of economic cycles a factor influence table was constructed for different forecasting types. The universal scheme of cargo traffic forecasting on the network of airlines was developed. The general scheme of a long-term forecasting of cargo traffic on the route was offered. Examples of forecasting own volumes of transportation with general positive and general negative market growth forecasts were developed.
Keywords: forecasting, cargo traffic, airline network, air carrier.

УДК 006.83:676.252.2

ЕКСПЕРТИЗА ЯКОСТІ ПАПЕРОВИХ РУШНИКІВ РІЗНИХ ВИРОБНИКІВ

Головко Т.М., Колесник В.В., Ходаковська Д.В.
Харківський державний університет харчування та торгівлі

Розроблено спосіб виробництва паперових рушників з використанням екстракту Aloe Vera. Проведено експертизу якості зразків представлених в торговельній мережі міста Харкова у порівнянні з новим зразком. Проведено органолептичну, фізико-хімічну оцінку якості та визначено гігієнічний показник досліджених виробів. Доведено доцільність виробництва відповідної продукції.
Ключові слова: експертиза, показник, якість, паперовий рушник, екстракт Aloe Vera.

Постановка проблеми. Частка паперових рушників, що виробляється в целюлозно-паперовій промисловості з кожним роком зростає [1]. Вітчизняна продукція на ринку займає вже майже половину всієї кількості виробів даного сегменту в Україні. Паперові рушники українського виробництва за якістю не поступаються виробам іноземних підприємств, але при цьому ціна їх значно дешевше. На сьогоднішній день серед українських виробників залишається основна проблема дотримання усіх вимог, щодо маркування та показників якості, які висуваються до відповідної продукції у нормативній документації.

У зв'язку з цим проведення експертизи якості паперових рушників різних виробників, є актуальною задачею, що впливає на конкурентоспроможність даних виробів на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цільовою аудиторією ринку паперових виробів санітарно-гігієнічного призначення є такі групи споживачів: жінки від 18 до 50 років, які мають сім'ю та дітей, ведуть активний образ життя; чоловіки від 25 до 40 років, що виступають за здоровий спосіб життя. Відповідно до статистичних даних основними мотивами споживання товарів цієї групи є охайність, гігієнічність та захист від бактерій та інфекцій [2].

Маркетингові дослідження сучасних ринкових тенденцій показали, що основними із них є: безпечність, натуральність складу сировини, зручність використання. При цьому вітчизняний ринок паперових виробів відрізняється високою конкуренцією, виробникам вже недостатньо знижувати ціни та підвищувати якість продукції. Нині споживачі звертають більшу увагу на вдосконалення складу при виробництві, наявність додаткових профілактичних властивостей у виробах із паперу.

Окрім відповідності якості паперових рушників нормативним документам, на сьогоднішній день важливим є питання вдосконалення способу виробництва виробів санітарно-гігієнічного призначення та підвищення їх споживних властивостей. Винахідниками Г. Р. Петровим, В. Ф. Єфімовим, В. М. Кисельовим був розроблений одноразовий гігієнічний виріб [3], а саме серветка, що виконана із всмоктуючого матеріалу і просочена рідким дезінфікуючим складом, що містить діючу речовину на основі хлориду, гліцерин, спирт етиловий і воду. Однією із розробок в даному напрямі також є серветка [4], що містить антимікробний та протигрибковий склад, в основі якого гліцерин, ефірна олія материнки, ефірна олія лаванди, водний екстракт осикової кори, етиловий спирт, віддушка та гель поліетиленоксиду.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналізуючи останні розробки у сфері виробництва паперових виробів санітарно-гігієнічного призначення, відзначено, що на теперішній час пропонуються вироби спеціального призначення, тобто не для повсякденного споживання. У зв'язку з цим було запропоновано розробити паперовий виріб із профілактичними властивостями, яким споживачі зможуть користуватися постійно.

У статті розглянуто питання якості продукції даної групи товарів та вдосконалення способу їх виробництва шляхом використання екстракту Aloe Vera.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення експертизи якості паперових рушників різних виробників та порівняння їх із новим розробленим зразком. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: провести органолептичну, фізико-хімічну та гігієнічну оцінку якості.

Виклад основного матеріалу. На рівень конкурентоспроможності паперової продукції різних виробників головним чином впливає відповідність показникам якості за нормативною документацією.

Експертиза якості виробів проводилась щодо таких зразків паперових рушників: зразок № 1 – ТМ «Fantasy»; зразок № 2 – ТМ «Bella»; зразок № 3 – ТМ «Selpak»; зразок № 4 – ТМ «Фрекен Бок»; зразок № 5 – ТМ «Сніжна панда»; зразок № 6 – Паперові рушники з екстрактом Aloe Vera.

Винахідниками Т. М. Головко, В. В. Колесник та Д. В. Ходаковською були розроблені паперові рушники з екстрактом Aloe Vera [5]. Даний спосіб виробництва передбачає на 1 м^2 верхнього шару розпилення 50 мл розчину на основі гліцерину, спиртового екстракту Aloe Vera, ефірної олії евкаліпта та води у такому співвідношенні інгредієнтів: гліцерин 5 мл; спиртовий екстракт Aloe Vera 5 мл; ефірна олія евкаліпта 2,5 мл; вода 37,5 мл.

В загальному вигляді спосіб виробництва здійснюється наступним чином: виготовленням профілактичних шарів, просоченням розчином на основі гліцерину, спиртового екстракту Aloe Vera, ефірної олії евкаліпта та води методом тонкодисперсного розпилення, висушуванням профілактичних шарів, з'єднанням усіх шарів паперового рушника, намотуванням та пакуванням.

Готовий паперовий рушник має рівномірно розподілений розчин по всій площі профілактич-

них шарів, легкий та приємний аромат використаної сировини.

На початку досліджень було ретельно вивчено показники якості та методи перевірки їх відповідності нормативним документам. Після експертизи якості досліджуваних виробів за такими органолептичними показниками, як зовнішній вигляд та колір, було відзначено, що зразки відповідали вимогам, наведеним в нормативній документації, та мали яскраво білий колір, з тисненням. За типом усі є рулонними, окрім Зразку № 4, який є прикладом листових рушників.

Відповідність фізико-хімічних показників нормативній документації безпосередньо впливає на споживні властивості паперових рушників. Необхідно відмітити важливість дослідження таких показників: значення pH водної витяжки; значення поверхневого поглинання води; відмарювання фарби; руйнівне зусилля за двома напрямками в сухому і вологому стані; визначення маси виробу площею 1 $м^2$; визначення зкосу листів.

Результати експертизи значення pH водної витяжки наведено на рис. 1.

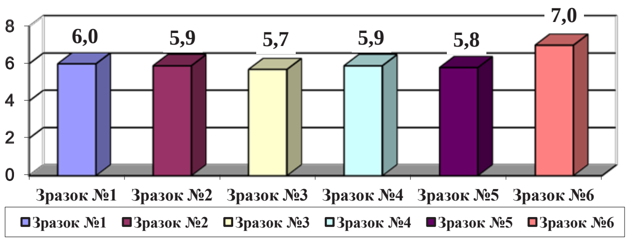

Рис. 1. Експериментальне значення pH

Джерело: розроблено авторами

Згідно з відповідною нормативною документацією значення pH водної витяжки має знаходитись у таких межах 4,5-8,0 [6]. Після проведеного дослідження встановлено, що найменше значення pH – у Зразку № 3 – ТМ «Fantasy» – 5,7, а найбільше – у Зразку № 6 – розроблених рушниках – 7,0, це пояснюється тим, що при його виробництві використовується спиртовий екстракт Aloe Vera, якому властивий вплив на незначне підвищення рівню pH. Усі значення знаходяться в межах норми.

Результати дослідження поверхневого поглинання води, наведено у табл. 1.

За результатами експертизи встановлено, що усі значення досліджуваного показника знаходяться в допустимих межах, при цьому максимальні значення мають Зразок № 2 – ТМ «Bella» і № 4 – ТМ «Фрекен Бок», а мінімальне – Зразок № 6 – рушники з екстрактом Aloe Vera.

Експертне дослідження відмарювання фарби проводилось за допомогою порівняння отриманого екстракту водної витяжки дослідних зразків із еталоном, за який приймалась дистильована вода. Встановлено, що усі вироби мали безкольоровий екстракт водної витяжки, що відповідає вимогам нормативної документації.

Після проведеної експертизи зразків на руйнівне зусилля [7] в середньому за двома напрямками в сухому та вологому стані, встановлено, що кожен із них відповідає вимогам нормативних документів. Результати дослідження наведено у табл. 2.

Таблиця 1

Результати експертизи поверхневого поглинання води паперових рушників

Найменування зразку	Значення поверхневого поглинання			
	Мінімальне значення при дослідженні зразку, с	Максимальне значення при дослідженні зразку, с	Середнє значення при дослідженні зразку, с	Згідно НД, с, не більш ніж
Зразок № 1 – ТМ «Fantasy»	4,6	5,0	4,8	5,0
Зразок № 2 – ТМ «Bella»	4,8	5,2	5,0	5,0
Зразок № 3 – ТМ «Selpak»	4,6	5,3	4,95	5,0
Зразок № 4 – ТМ «Фрекен Бок»	4,6	5,4	5,0	5,0
Зразок № 5 – ТМ «Сніжна панда»	4,6	4,9	4,75	5,0
Зразок № 6 – Паперові рушники з екстрактом Aloe Vera	4,3	4,5	4,4	5,0

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Результати експертизи руйнівного зусилля в середньому за двома напрямками в сухому та вологому стані

Найменування зразку	Руйнівне зусилля в середньому за двома напрямками			
	У вологому стані, Н	У сухому стані, Н	Вимоги за НД, Н, не менше (волог.)	Вимоги за НД, Н, не менше (сух.)
Зразок № 1 – ТМ «Fantasy»	0,4	3,3	0,4	3,2
Зразок № 2 – ТМ «Bella»	0,5	3,4		
Зразок № 3 – ТМ «Selpak»	0,7	3,7		
Зразок № 4 – ТМ «Фрекен Бок»	0,6	3,6		
Зразок № 5 – ТМ «Сніжна панда»	0,5	3,5		
Зразок № 6 – Паперові рушники з екстрактом Aloe Vera	0,6	3,7		

Джерело: розроблено авторами

Виходячи з отриманих даних встановлено, що за показником руйнівного зусилля у вологому та у сухому стані найвищий показник має Зразок № 3 – ТМ «Selpak», а найменше – Зразок № 1 – ТМ «Fantasy», окрім цього Зразок № 6 також виявився міцним у сухому стані, його показник дорівнює 3,7 Н.

Дослідження маси виробу площею 1 $м^2$ показало, що всі рушники відповідають вимогам НД [8], згідно з якими відхилення від маси не повинно перевищувати ±10%. Результати проведеного наведено у табл. 3.

Визначено, що максимальне відхилення від маси становить 9% у Зразку № 3 – ТМ «Selpak»,

а мінімальне – 2% у Зразку № 5 – ТМ «Сніжна панда». Встановлено, що значна кількість виробників відхиляються від наведеної на маркуванні маси, але у допустимих межах за НД.

Таблиця 3
Результати експертизи маси виробу площею 1 м²

Найменування зразку	Номінальне значення маси за маркуванням, г	Номінальне значення маси за вимірюванням, г	Відхилення маси у г	Відхилення маси у %
Зразок № 1 – ТМ «Fantasy»	57	60,42	3,42	+6
Зразок № 2 – ТМ «Bella»	59	56,05	2,95	-5
Зразок № 3 – ТМ «Selpak»	60	54,6	5,4	-9
Зразок № 4 – ТМ «Фрекен Бок»	65	66,95	1,95	+3
Зразок № 5 – ТМ «Сніжна панда»	56	54,88	1,12	-2
Зразок № 6 – Паперові рушники з екстрактом Aloe Vera	58	62,06	4,06	+7

Джерело: розроблено авторами

Визначення зкосу листів досліджувалось за ГОСТ 21102-80 [9], після даної експертизи було встановлено, що всі зразки відповідають вимогам. Жоден із зразків не має зкосу листів більше 2 мм.

У сучасному світі експертиза гігієнічного показнику якості паперових рушників є важливим питанням. Оскільки нині розповсюджена проблема алергічних реакцій, усі споживачі прагнуть користуватись лише виробами із природних матеріалів, що мають легкий натуральний запах. Дослідження інтенсивності стороннього запаху проводилось згідно зі стандартною бальною оцінкою, що наведена у табл. 4.

Результати проведеної експертизи показали, що всі досліджені зразки, окрім Зразку № 6, за інтенсивністю запаху отримали 0 балів, тобто запах не відчувався. Зразок № 6 – рушники з екстрактом Aloe Vera за інтенсивністю запаху отримав 1 бал, даний зразок має запах, який зазвичай не помітний, але відчутний для досвідченого дослідника, що є допустимим. Отриманий результат пояснюється тим, що під час виробництва було застосовано спиртовий екстракт Aloe Vera.

Таблиця 4
Бальна оцінка визначення інтенсивності стороннього запаху

Інтенсивність запаху (бал)	Характеристика	Прояв запаху
0	Ніякого запаху	Відсутність відчутного запаху
1	Дуже слабкий	Запах, який зазвичай не помітний, але відчутний для досвідченого дослідника
2	Слабкий	Запах, який помітний для недосвідченого дослідника, якщо на це звернути увагу
3	Помітний	Запах, що легко помічається і може викликати негативний відгук
4	Виразний	Запах, який звертає на себе увагу, що викликає негативний відгук
5	Дуже сильний	Запах настільки сильний, що викликає неприємне відчуття

Джерело: [10]

Висновки та пропозиції. Проведена експертиза якості паперових рушників різних виробників та нового розробленого зразка з екстрактом Aloe Vera показала, що усі вироби відповідають вимогам нормативних документів. При цьому доведено, що Зразок № 6, який вироблено з екстрактом Aloe Vera має свої переваги перед іншими зразками за декількома показниками, а саме: поверхневе поглинання води, руйнівне зусилля в середньому за двома напрямками у сухому стані та має приємний ледь відчутний аромат. Виробництво відповідної продукції дозволить розширити асортимент товарів даного сегменту, підвищити споживні властивості, а також отримати можливість їх використання не лише як одноразовий виріб санітарно-гігієнічного призначення у побуті, але і як виріб з вираженими профілактичними властивостями, антисептичним та протизапальним ефектами.

Список літератури:

1. Продаж паперової продукції в умовах кризи [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: http://logist.fm/publications/prodazhi-bumazhnoy-produkcii-v-usloviyah-krizisa
2. Огляд ринку паперово-гігієнічної продукції: сухі та вологі серветки, туалетний папір [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: https://koloro.ua/blog/issledovaniya/obzor-rynka-bumazhno-gigienicheskoj-produkcii:-suhie-i-vlazhnye-salfetki,-tualetnaya-bumaga..html
3. Патент № 35717, Російська Федерація МПК, А 61 L2/18 Одноразовий дезінфікуючий виріб / Юзбашев В. Г., Чуєв І. П., опубл. 10.02.04.
4. Патент № 2159601, Російська Федерація, А 61 F13/15 Серветка бавовняна та санітарно-гігієнічний комплект на її основі / Петров Г. Р., Єфімов В. Ф., Кисельов В. М., опубл. 27.11.00.
5. Патент № 118608, Україна, A47K 10/00 Паперові рушники з екстрактом Aloe Vera / Головко Т. М., Колесник В. В., Ходаковська Д. В., опубл. 10.08.2017.
6. Целлюлоза, бумага, картон. Метод определения величины pH водной вытяжки: ГОСТ 12523-77. – [Действующий от 1978-01-01]. – М.: Госстандарт, 1978. – 5 с.
7. Бумага и картон. Определение прочности при растяжении: ГОСТ ИСО 1924-1-83. – [Действующий от 1983-01-01]. – М.: Госстандарт, 1983. – 11 с.
8. Полуфабрикаты волокнистые, бумага и картон. Метод определения массы продукции площадью 1 кв. м: – [Действующий от 1988-01-28]. – М.: Госстандарт, 1988. – 6 с.

9. Бумага и картон. Методы определения размеров и косины листа: ГОСТ 21102-80. – [Действующий от 1980-01-01]. – М.: Госстандарт, 1980. – 7 с.
10. Визначення запаху [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: http://www.meddr.ru/rukovodstvo_k_prakticheskim_zanyatiyam_po_me/issledovanie_vody/11125.html

Головко Т.Н., Колесник В.В., Ходаковская Д.В.
Харьковский государственный университет питания и торговли

ЭКСПЕРТИЗА КАЧЕСТВА БУМАЖНЫХ ПОЛОТЕНЕЦ РАЗНЫХ ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ

Аннотация
Разработан способ производства бумажных полотенец с использованием экстракта Aloe Vera. Проведена экспертиза качества образцов, которые представлены в торговой сети города Харькова в сравнении с новым образцом. Проведена органолептическая, физико-химическая оценка качества и определен гигиенический показатель исследованных изделий. Доказана целесообразность производства соответствующей продукции.
Ключевые слова: экспертиза, показатель, качество, бумажное полотенце, экстракт Aloe Vera.

Golovko T.N., Kolesnyk V.V., Khodakovskaya D.V.
Kharkiv State University of Food Technology and Trade

EXAMINATION OF THE QUALITY OF PAPER TOWELS OF DIFFERENT MANUFACTURES

Summary
A method for the production of paper towels using Aloe Vera extract was developed. An examination of the quality of samples, which are represented in the trading network of the Kharkov city in comparison with the new sample was carried out. An organoleptic, physico-chemical quality assessment was carried out and the hygienic index of the researched products was determined. The expediency of production of the corresponding products is proved.
Keywords: expertise, significative, quality, paper towel, Aloe Vera extract.

УДК 622.272:622.646:681.3.06

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ВИПУСКУ РУДНОЇ МАСИ НА ВЕЛИЧИНУ ТИСКУ В МЕЖАХ ФІГУРИ ВИПУСКУ НА ОСНОВІ КОМП'ЮТЕРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Косенко А.В.
Криворізький національний університет

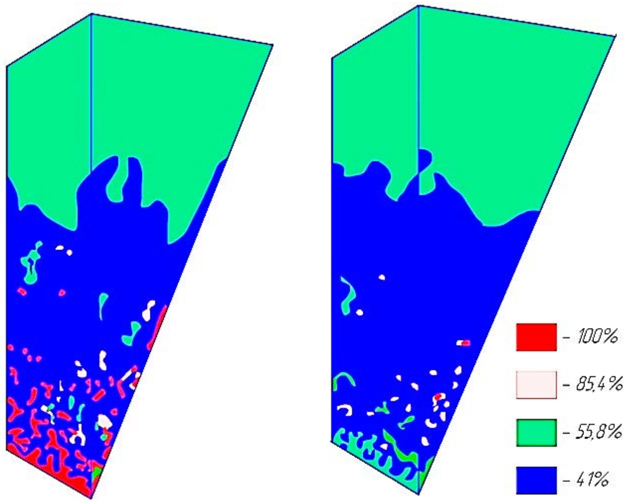
У статті викладено результати комп'ютерного моніторингу процесу випуску руди і визначення прогнозних показників тиску в межах фігури випуску з урахуванням одночасно працюючих випускних отворів для різних параметрів очисної панелі та об'ємної ваги обвалених пустих порід. На основі яких встановлено, що величина зміни тиску в межах фігури випуску у процесі випуску руди описується диференціальним рівнянням логарифмічного типу, яке вирішено чисельним методом змінних напрямків з подальшим вирішенням різницевих рівнянь методом прогонки.
Ключові слова: інтенсивність випуску руди, показники вилучення руди, комп'ютерне моделювання, логарифмічна залежність, поліноміальна кубічна залежність.

Постановка проблеми. Складні геомеханічні умови глибоких горизонтів, у процесі розробки природно-багатих залізних руд Кривбасу, дозволяють застосовувати, у значній мірі, різні варіанти системи розробки підповерхового обвалення. У разі застосування якої основним технологічним процесом є випуск руди через горизонтальні днища приймальних горизонтів, який супроводжується значними показниками втрат руди (16-30%) та засмічення рудної маси (15-25%). Ці показники з глибиною постійно погіршуються на 5-8%, що супроводжується зниженням якості видобутої рудної маси в середньому на 3-4% у порівнянні з природною [1].

Практичний досвід показує, що втрати руди у гребенях між випускними отворами панелі істотно знижуються зі збільшенням продуктивності засобів доставки або інтенсивності випуску. Це пояснюється лише зниженням тиску в межах фігури випуску. Але даний факт досконально не досліджувався вченими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз робіт [2-4] у галузі теорії та практики процесу випуску руди під обваленими пустими породами показав, що значним чином на показники вилучення руди впливає інтенсивність її випуску, збільшення якої значно знижує втрати руди і покращує умови експлуатації виробок доставки в результаті зменшення гірничого тиску на днище блоку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення показників вилучення руди для умов підземного Кривбасу здійснюється за допомогою затвердженої методики [5]. На основі якої автором статті були розраховані показники вилучення чистої руди для середньозважених умов розробки покладів природно-багатих залізних руд Криворізького басейну. Дані розрахунків приведені у табл. 1.

а б

Рис. 1. Моделювання випуску руди з моделі при однаковій інтенсивності за допомогою програмного комплексу EDEM
а – з кожного випускного отвору по черзі (рівномірно-послідовний режим випуску);
б – з чотирьох випускних отворів одночасно (почергово-стадійного «рівномірно-паралельними почерговими лінійними зонами рівномірних доз» режиму випуску)

Джерело: розроблено автором

За проведеними розрахунками (табл. 1) встановлено, що зміна показників вилучення чистої руди, а відповідно і рудної маси, здійснюється

Таблиця 1

Результати розрахунку показників вилучення чистої руди у процесі розробки покладів системою підповерхового обвалення

Найменування показника	Показник					
Інтенсивність відпрацювання запасів панелі, т/м² на добу	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5	3,0
Вилучення чистої руди із запасу над випускними отворами днища панелі, %	76,5	77,4	77,8	77,8	77,8	77,8
Вилучення чистої руди з трикутника лежачого боку, %	40,6	41,3	41,9	41,9	41,9	41,9
Загальне вилучення по панелі, %	61,2	62,0	62,5	62,5	62,5	62,5

Джерело: розроблено автором на основі [1]

у діапазоні зміни інтенсивності технологічного процесу випуску у межах від 0,5 до 1,5 т/м^2 на добу, яка забезпечується продуктивністю скреперної доставки. Подальше збільшення інтенсивності зовсім не впливає на показники вилучення, що суперечить результатам досліджень [6-8].

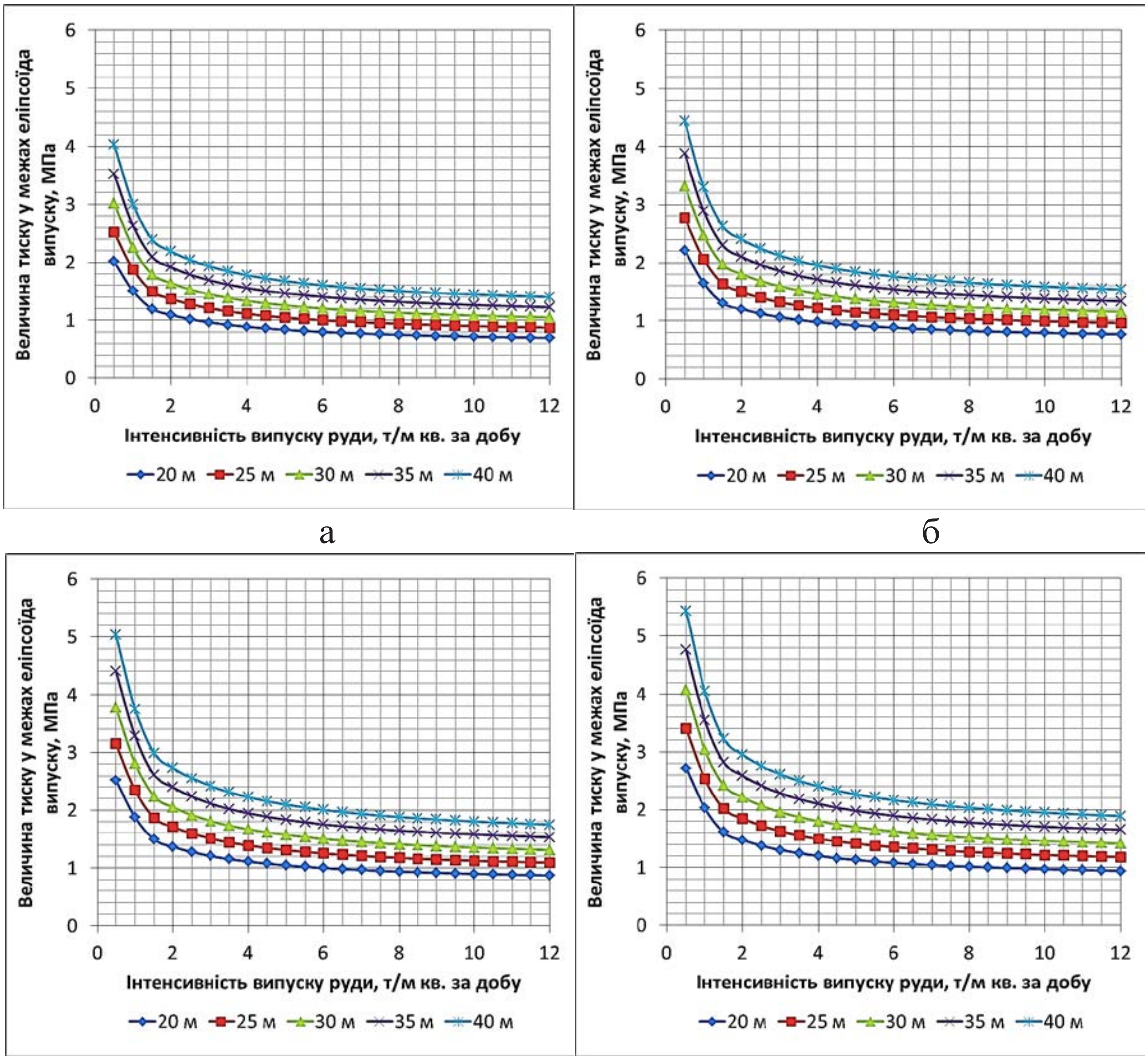
Мета статті. Встановити кількісні залежності величини тиску в межах фігури випуску від інтенсифікації технологічного процесу випуску для різних параметрів очисної панелі та об'ємної ваги обвалених пустих порід.

Виклад основного матеріалу. На основі вище сказаного було проведене моделювання у програмному комплексі EDEM. Яке дало змогу встановити той факт, що у момент початку витікання з випускного отвору сипучий матеріал змінює свої механічні властивості. Ці явища супроводжуються змінами статичного тиску, який встановлюється перед початком випуску сипучого матеріалу. Для встановлення згаданих змін здійснюється моделювання процесу завантаження моделі і її розвантаження через випускні отвори із зазначенням усіх геометричних параметрів та фізико-механічних властивостей сипкого матеріалу, що відповідають реальним умовам розробки природно-багатих залізних руд Кривбасу.

У ході моделювання змінювалась інтенсивність випуску руди через випускні отвори та кількість випускних отворів з яких одночасно здійснюється випуск (від 1 до 4). Одна з цих стадій представлена на рис. 1.

За отриманими у процесі моделювання даними були побудовані графіки залежності зміни величини тиску в межах еліпсоїда випуску для різної еквівалентної ширини очисної панелі і об'ємної ваги обвалених пустих порід (рис. 2, 3).

У ході проведеного моделювання було встановлено, що навантаження на днище залежать від форми, площі та обсягів ділянок масиву, що відбиваються, і змінюється в процесі випуску. Над випускним отвором, з якого проводиться випуск, утворюється зона розпушення, в результаті чого тиск в цій зоні знижується. Розмір зони

в г

Рис. 2. Графіки залежності зміни величини тиску в межах еліпсоїда випуску від інтенсивності технологічного процесу випуску руди для різної еквівалентної ширини очисної панелі

а – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,0 т/м^3; б – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,2 т/м^3; в – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,5 т/м^3; г – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,7 т/м^3

Джерело: розроблено автором

розпушення пов'язаний з розмірами фігури випуску і збільшується в залежності від кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск. За межами зони розпушення тиск на днище збільшується, у середньому на 20-40% від початкового, в залежності від кількості випускних виробок з яких одночасно здійснюється випуск і тим менший чим більша кількість випускних отворів з яких одночасно здійснюється випуск та інтенсивність технологічного процесу випуску. Максимальний тиск на днище блоку в процесі випуску залежить від розмірів блоку, інтенсивності та порядку випуску руди. За інших рівних умов максимальний тиск зростає зі збільшенням ширини блоку і його горизонтальної площі. Значний вплив на величину гірничого тиску обумовлюються величиною дози та інтенсивністю випуску.

Результатами проведених досліджень описані математичними виразами:

для 6 < I ≤ 12 т/м^2 за добу

$$P = 0{,}9793^{I} \cdot 1{,}0351^{A_e} \cdot 1{,}5347^{\gamma_n} \cdot 0{,}1973, \text{МПа}; \quad (1)$$

для 1,5 < I ≤ 6 т/м^2 за добу

$$P = 0{,}9726^{I} \cdot 1{,}0351^{A_e} \cdot 1{,}5347^{\gamma_n} \cdot 0{,}2715, \text{МПа}; \quad (2)$$

для 0,5 < I ≤ 1,5 т/м^2 за добу

$$P = 0{,}5927^{I} \cdot 1{,}0351^{A_e} \cdot 1{,}5347^{\gamma_n} \cdot 0{,}5582, \text{МПа}; \quad (3)$$

де I – інтенсивність технологічного процесу випуску рудної маси, т/м^2 за добу; A_e – еквівалента ширина очисної панелі, м; γ_n – об'ємна вага обвалених порід, що вміщують масив, т/м^3.

Таким чином з аналізу приведених виразів (1-3) встановлено, що тиск у межах фігури випуску знаходиться у логарифмічній залежності від інтенсивності технологічного процесу випуску рудної маси, еквівалентної ширини очисної панелі і об'ємної ваги обвалених порід, що вміщують рудний масив.

Проведені дослідження доводять факт, викладений у роботі [4], що тиск, який створюється вагою обваленої руди і порід, що заповнюють вироблений простір, є одним із головних факторів, що обумовлює руйнування виробок днища.

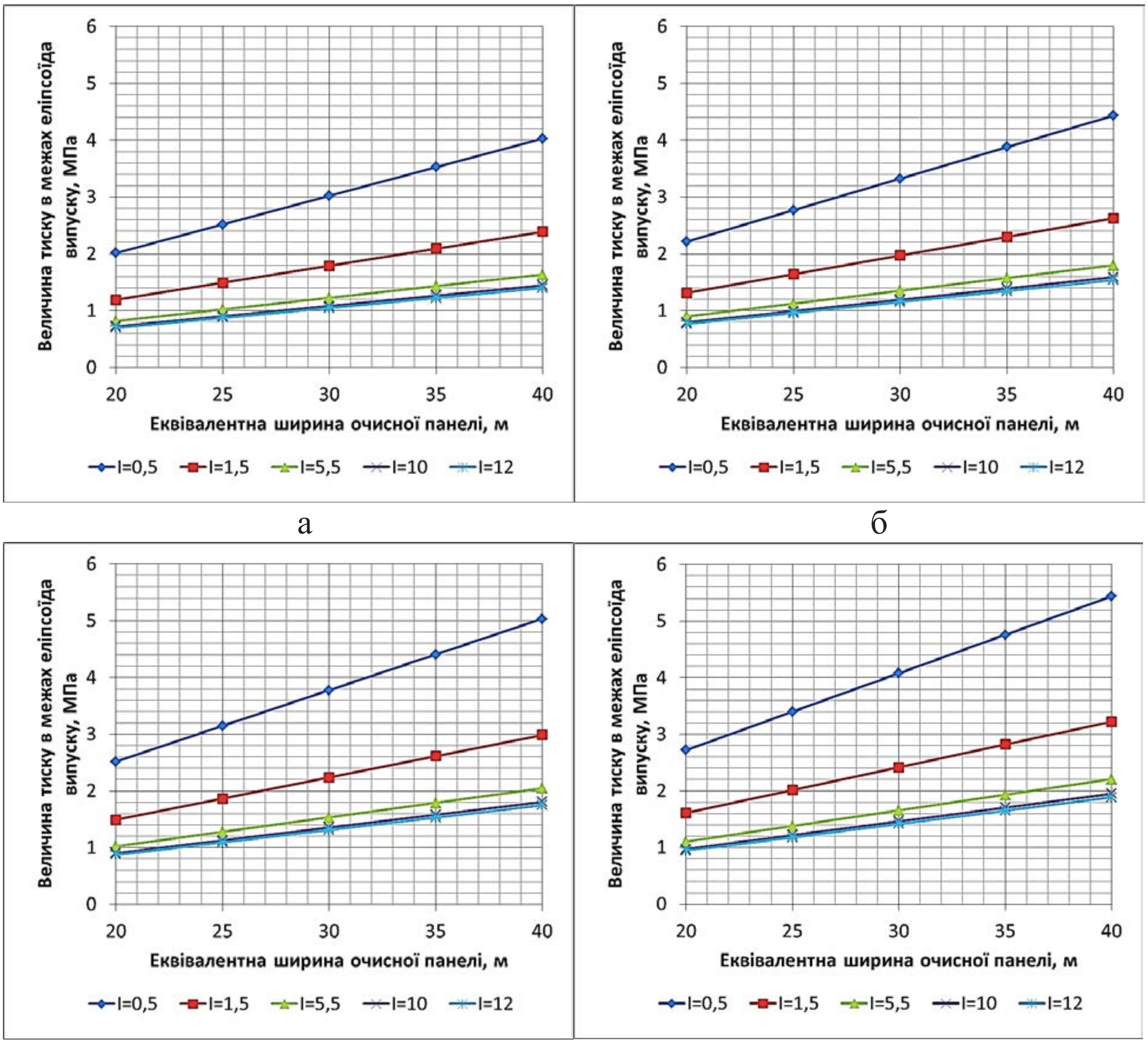

Рис. 3. Графіки залежності зміни величини тиску в межах еліпсоїда випуску від інтенсивності технологічного процесу випуску руди для різної еквівалентної ширини очисної панелі

а – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,0 т/м^3; б – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,2 т/м^3; в – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,5 т/м^3; г – об'ємна вага пустих обвалених порід становить 2,7 т/м^3

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. Тиск обваленої руди на днище приймального горизонту, у межах глибини розробки 1200-1400 м, знаходиться в поліноміальній кубічній залежності від інтенсивності технологічного процесу випуску рудної маси та при еквівалентній ширині панелі 20 м суттєво зменшується у діапазоні зміни інтенсивності випуску від 0,5 до 5,5-6,0 т/м^2 за добу з 2,52 до 1,0 МПа, після чого подальше збільшення інтенсивності випуску від 5,5-6,0 до 12 т/м^2 за добу не суттєво впливає на зменшення величини тиску і він зменшується з 1,0 до 0,88 МПа і лінійно залежить від еквівалентної ширини очисної панелі та об'ємної ваги обвалених пустих порід при відпрацювання покладів II класу. І досягає значень тиску 2,2-4,3 МПа при інтенсивності випуску 0,5 т/м^2 за добу, зменшуючись до 0,94-1,89 МПа зі збільшенням інтенсивності випуску до 12 т/м^2 за добу, при оптимальних параметрах тиску 1,1-2,2 МПа у разі забезпечення інтенсивності випуску на рівні 5,5-6 т/м^2 за добу при середній об'ємній вазі обвалених пустих порід 2,5 т/м^3. А величина горизонтальної площини зони тиску знаходиться у експоненційній залежності від висоти обваленого шару руди та кількості випускних отворів з яких одночасно здійснюється випуск.

Таким чином необхідно уточнювати розрахунки показників вилучення рудної маси у процесі розробки покладів природно-багатих залізних руд Кривбасу у відповідності до представлених у роботі математичних виразів у разі застосування високопродуктивної самохідної техніки на технологічному процесі доставки рудної маси.

Список літератури:

1. Калініченко В. О. Дослідження показників вилучення руди на основі фізичного моделювання її випуску для умов глибоких горизонтів шахт Кривбасу / Калініченко В. О., Косенко А. В., Хівренко О. Я. // Качество минерального сырья: Сб. научн. трудов. – 2017. – Т. 1. – С. 143-155.
2. Brown E. T. Block Caving Geomechanics / E. T. Brown. – Queensland, 2002. – 515 p.
3. Романько Е. А. «Идеальные» условия для выпуска руды под обрушенными породами на основе анализа опытов по моделированию выпуска руды / Е. А. Романько, В. Н. Кобелькова, И. В. Гулишова // Материалы 68-й межрегиональной научно-технической конференции «Актуальные проблемы современной науки, техники и образо-вания». – Магнитогорск: ГОУ ВПО «МГТУ». – 2010. – Т. 1. – С. 228-231.
4. Черненко А. Р. Подземная добыча богатых железных руд / А. Р. Черненко, В. А. Черненко – М.: Недра, 1992. – 224 с.
5. Инструкция по нормированию, прогнозированию и учету показателей извлечения руды из недр при подземной разработке железорудных месторождений / Азарян А. А., Колосов В. А., Моргун А. В. [и др.] – Кривой Рог: Минерал, 2006. – 135 с.
6. Вольфсон П. В. Оптимизация параметров днищ блоков – основной путь повышения производительности очистного забоя и снижения производственного травматизма на железорудных шахтах / Вольфсон П. В., Володий Е. Л. // Охорона праці та навколишнього середовища на підприємствах гірничо-металургійного комплексу: Зб. наук. праць ДП «НДІБПГ». – Кривий Ріг – 2008. – Вип. 10. – С. 42-45.
7. Савич И. Н. Современные тенденции в развитии технологий с обрушением и их совершенствование при подземной разработки апатитовых месторождений Хибин / Савич И. Н., Кузьменко А. С. // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 2005. – № 7. – С. 218-220.
8. Гаврилова Л. А. К вопросу влияния конструкции погрузочных машин на производительность в условиях ОАО «Гайский ГОК» / Гаврилова Л. А. // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал). – 2004. – № 11. – С. 270-273.

Косенко А.В.
Криворожский национальный университет

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ВЫПУСКА РУДНОЙ МАССЫ НА ВЕЛЕЧИНУ ДАВЛЕНИЯ В ПРЕДЕЛАХ ФИГУРЫ ВЫПУСКА НА ОСНОВЕ КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация
В статье изложены результаты компьютерного мониторинга процесса выпуска руды и определения прогнозных показателей давления в пределах фигуры выпуска с учетом одновременно работающих выпускных отверстий для различных параметров очистной панели и объемного веса обрушенных пустых пород. На основе которых установлено, что величина изменения давления в пределах фигуры выпуска в процессе выпуска руды описывается дифференциальным уравнением логарифмического типа, которое решено численным методом переменных направлений с последующим решением разностных уравнений методом прогонки.

Ключевые слова: интенсивность выпуска руды, показатели извлечения руды, компьютерное моделирование, логарифмическая зависимость, полиномиальная кубическая зависимость.

Kosenko A.V.
Kryvyi Rih National University

DETERMINATION OF THE INFLUENCE OF THE INTENSIFICATION OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF ORE DRAWING PRODUCTION ON THE VAPOR PRESSURE IN THE LIMITS OF THE FIGURE ORE DRAWING ON COMPUTER SIMULATION

Summary
The article contains the results of computer monitoring of the ore production process and the determination of the predicted pressure indices within the figure of the ore drawing, taking into account simultaneously operating outlets for various parameters of the panel caving and the volumetric weight of the collapsed empty rocks. On the basis of which it is established that the value of the pressure change within the release figure of the ore drawing the ore drawing is described by a differential equation of the logarithmic type, which is solved by a numerical method of alternating directions with the subsequent solution of the difference equations by the sweep method.
Keywords: ore output intensity, ore extraction parameters, computer simulation, logarithmic dependence, polynomial cubic dependence.

УДК 539.3

ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛИВАНЬ ЛОПАТЕЙ РОТОРІВ ВІТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ УСТАНОВОК

Левківська Л.В.
Національний транспортний університет

Розглянуті сучасні конструктивні схеми вітроенергетичних установок. Створено обчислювальний комплекс для наукового моніторингу процесів проектування та функціонування вітроенергетичних установок. Проведено комп'ютерне дослідження явищ аеродинамічної дії потоків повітря на елементи ротора в режимах штатної та позаштатної роботи великопотужних вітроенергетичних установок. Встановлені можливі критичні стани конструкції вітроенергетичних установок, які пов'язані з порушенням їх міцності та виникненням резонансних коливань. Знайдені значення частот і форм власних коливань, які дозволяють контролювати вимушені коливання системи і відслідковувати її резонансні вимушені коливання.
Ключові слова: вітроенергетична установка, лопаті, складне обертання, коливання, резонанс.

Постановка проблеми. Вітроенергетичні установки (ВЕУ) перетворюють кінетичну енергію вітру в механічну або електричну енергію, зручну для практичного використання. Отримана таким чином механічна енергія часто використовується для підйому води у сільських або віддалених місцевостях, а електрична енергія – для побутових чи промислових потреб.

Вітроенергетика визнана у світі найбільш перспективною галуззю альтернативної енергетики. Із нетрадиційних джерел енергії кращі в порівнянні з вітроенергетикою економічні результати можуть забезпечити лише ГЕС середньої та великої потужності, та й то не завжди.

Світовий ринок вітроенергетики постійно розширюється. Уже 86 країн користуються енергією вітру. Серед них з найбільшими потужностями вітроенергетики – Китай, США, Німеччина, Іспанія та Індія. П'ятірка цих країн разом представляє 72% світової потужності вітроенергетики.

Причини позитивного розвитку світових ринків вітроенергетики, безумовно, включають економічні переваги енергії вітру та її зростаючу конкурентоспроможність по відношенню до інших джерел електроенергії, а також гостру необхідність реалізації технологій без викидів з метою пом'якшення наслідків зміни клімату та забруднення повітря.

Світовий досвід показує, що найефективніше енергія вітру використовується в морських і прибережних районах, а також в гірських і пересічених місцевостях. З цієї точки зору територія України, має відповідні географічні характеристики і значну кількість перспективних для вітроенергетики зон. Найбільший вітровий потенціал мають значні території, прилеглі до Чорного і Азовського морів, а також Карпатський, Західно-Кримський і Східно-Кримський регіони. Крім того, є ділянки з підвищеним вітровим потенціалом в Донбаському регіоні і в Дніпропетровській області. При реалізації проектів з будівництва і введення в експлуатацію ВЕУ на усіх цих територіях, можна було б забезпечити близько 30% покриття потреб України в електроенергії.

Однак через окупацію Криму та розташування деяких вітростанцій на нині непідконтрольній Україні території (Луганська область) чи лінії зіткнення збройних сил України з терористичними

угрупуваннями (Донецька область), їх проектне будівництво за запуск призупинено на невизначений термін. Тому у 2016 році всіма вітроенергетичними станціями материкової частини України було вироблено лише 1 125,0 млн кВт·год електроенергії, що відповідає приблизно 0,73% від загальної річної генерації електроенергії в країні або 0.8% від загальної встановленої потужності всіх енергогенеруючих об'єктів, розташованих на материковій частині України, а з урахуванням півострова Крим – 0,92%. Однак, експерти Української вітроенергетичної асоціації підрахували, що «зелена» електроенергія, вироблена за рахунок енергії вітру і поставлена в національну електромережу, вже дозволила скоротити викиди CO_2 в атмосферу на більш ніж 1 млн 329 тис тонн і забезпечила в еквіваленті більше 2 800 000 домашніх господарств при середньому їх споживанні 400 кВт·год на місяць або 4 500 000 сімей, що живуть в багатоквартирних будинках з середнім місячним споживанням електроенергії 250 кВт·год.

По призупинення розвитку великих вітроенергетичних проектів, в Україні сьогодні активно реалізуються невеликі проекти, призначені на забезпечення електроенергією домогосподарств та приватних підприємств, що знаходяться далеко від районних центрів і ліній електропередач. Невеликі вітроенергетичні установки (від 200 Вт до 20 кВт) привабливі тим, що їх можна достатньо швидко встановити та вони оптимально підходять там, де немає інших джерел енергії, або коли підключення до існуючих мереж занадто дороге. І що важливо – вітроустановки потужністю до 20 кВт не вимагають ніяких дозвільних документів та ліцензій на застосування.

Перспективність і актуальність створення ВЕУ малої потужності посилюється в Україні у даний час через неякісне і нестабільне енергозабезпечення населення наявним енергокомплексом, особливо у сільській місцевості, а також розвитком дачного будівництва, фермерських господарств і наявністю великої кількості інших дрібних споживачів. Проведені маркетингові дослідження ринку вітроенергетичного обладнання в Україні свідчать, що потенційні споживачі розраховують використовувати вітроустановки для таких основних потреб, як забезпечення живлення виробничого та побутового обладнання електричним струмом, водопостачання, помел зерна та подрібнення кормів, освітлення, нагрівання води та опалення, зарядження акумуляторів, аерація водосховищ та ін. Тому достатньо велика увага нині приділяється розробці різних типів ВЕУ, одним з яких є горизонтально-пропелерна вітроенергетична установка. Характерним режимом її роботи є переорієнтація робочого колеса, що обертається, вздовж напрямку повітряного потоку. При цьому лопаті вітроколеса (ротора) здійснюють складне обертання. Різні динамічні ефекти, що виникають при складному обертанні таких конструкцій, здійснюють суттєвий вплив на забезпечення їх міцності та надійності.

Враховуючи порівняно високу частоту виникнення непередбачених поломок ВЕУ, можна зробити висновок, що проблема теоретичного моделювання коливань лопатей роторів ВЕУ та їх дослідження при складному обертанні є досить актуальною та мало вивченою.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В роботі [1] отримано лінійне рівняння махових коливань недеформованої лопаті гвинта при криволінійному русі гелікоптера. Коливання пружної консольної лопаті гвинта в режимі висіння розглянуті в [2]. У роботі [3] досліджуються нелінійні коливання лопатей ротора вітроенергетичних установок, обумовлених дією сил інерції, в [4] проведений розрахунок напружено-деформованого стану лопатей ротора ВЕУ під дією аеродинамічних сил, а в [5] запропоновані заходи для запобігання руйнувань лопатей вітроенергетичних установок від утоми їх матеріалу. Дана стаття присвячена проведенню аналізу динамічної стійкості лопатей роторів ВЕУ при складному обертанні й локальній стійкості стінок лопатей, виконанню розрахунку вільних коливань при їх складному обертанні.

Мета статті полягає у розробці методики теоретичного моделювання коливань лопатей роторів ВЕУ та дослідженні їх при складному обертанні.

Виклад основного матеріалу. Раніше при проектуванні роторів вітроенергетичних установок (в основному це були вітряки) вибиралася різна кількість радіальних лопатей. Однак пізніше були проведені спеціальні аеродинамічні дослідження з визначення оптимального числа лопатей у вітроколесі, а також у пропелерах авіаційних двигунів. В результаті цих досліджень було встановлено, що найбільш ефективним, з точки зору забезпечення найбільшої потужності, яка знімається з вітроколеса, є ротор з трьома лопатями. Було відмічено, що в роторах з великою кількістю лопатей аеродинамічні потоки, що формуються на кожній з них, взаємодіють один з одним і знижують при цьому аеродинамічні сили, що діють на кожну з лопатей.

Проектувалися також (та існують до теперішнього часу) ротори з двома лопатями. Однак, дволопатеві ротори не є динамічно збалансованими при їх складних обертаннях, коли додатково до обертання відносно власної осі ротор починає здійснювати також поворот разом з гондолою відносно вертикальної осі башти. В цьому випадку еліпсоїд інерції ротора перестає бути круговим еліпсоїдом і стає трьохосним. В результаті гіроскопічний момент сил інерції від складного обертання перестає бути стаціонарним і стає періодичним, викликаючи додаткову вібрацію всієї системи відносно горизонтальної осі, яка обертається разом із гондолою.

На відміну від дволопатевого ротора, ротори з великою кількістю лопатей є динамічно збалансованими і при складному обертанні генерують стаціонарний гіроскопічний момент сил інерції, що не викликає коливання всієї системи. Хоча при цьому, звичайно, гіроскопічні моменти, які діють на кожну з лопатей, є періодичними, з періодом, що дорівнює часу одного оберту ротора. У зв'язку з цим в останні роки використовуються вітрові колеса лише з трьома лопатями (рис. 1).

Тонкостінна пустотіла лопать може витримувати значні статичні і динамічні навантаження. У той же час в деяких її найбільш напружених місцях вона може втрачати стійкість і піддаватися локальному випинанню. Для уникнення цього ефекту, всередині лопаті може бути встановлено додаткове поздовжнє підкріплювальне ребро, що знижує ймовірність локальної втрати стійкості.

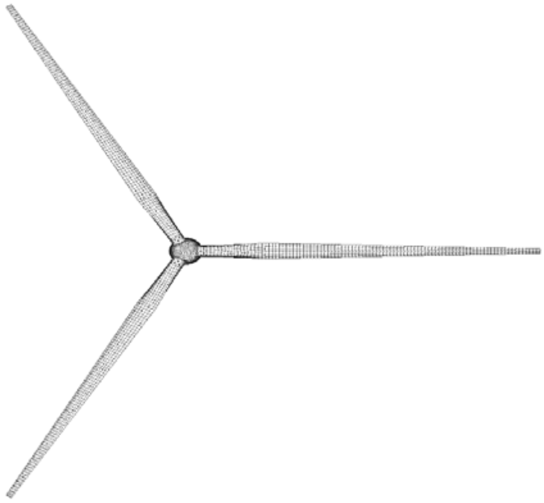

Рис. 1. Конструктивна схема трилопатевого ротора (вигляд вздовж осі обертання)

Своїми кореневими перерізами лопаті прикріплюються до головки центральної втулки, пов'язаної з обертальним валом (рис. 2).

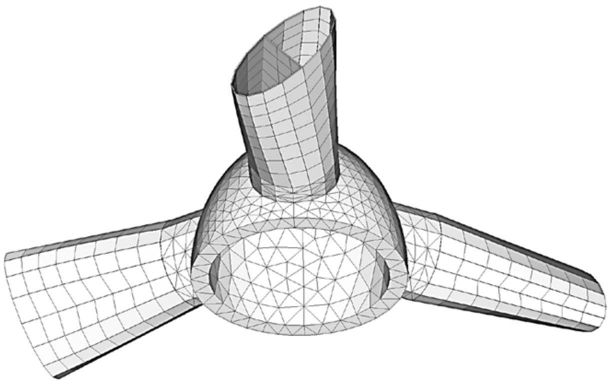

Рис. 2. Схема приєднання лопатей до валу, який обертається

В системі координат $Oxyz$, жорстко звязаній з ротором, рух системи радіально приєднаних до валу ротора лопаток має вигляд біжучої хвилі, яка обертається з кутовою швидкістю ω у напрямку, зворотньому напрямку власного обертання. При складному обертанні ротора в лопаті виникають згинні коливання із площини обертання з частотою, рівною ω, а також згинні і поздовжні коливання в площині обертання, що відбуваються з частотою, рівною 2ω. У порівнянні зі згинними амплітуда поздовжніх коливань лопаті мала, тому поздовжнє деформування лопаті можна не розглядати.

Максимальні значення переміщень лопаті із площини обертання досягаються в моменти часу, коли поздовжня вісь лопаті перпендикулярна площині повороту осі обертання. Для згинних коливань в площині обертання прогини максимальні, коли кут між віссю лопаті і площиною повороту осі обертання складає $n\pi/4$, де n – непарне число. Прогини лопаті як у площині, так і з площини обертання дорівнюють нулю в ті моменти, коли вісь лопаті лежить в площині повороту осі обертання ротора.

У розглянутому діапазоні зміни кутової швидкості власного обертання ω, верхня межа якого визначалась умовами міцності лопаті при дії відцентрового навантаження, було виявлено, що лопать здійснює згинні коливання в обох напрямках за першою власною формою.

Можливість виникнення при роботі розглянутої системи режиму резонансу безпосередньо пов'язана з визначенням частоти її власних коливань. Найнижча частота власних згинних коливань лопаті, що обертається, з урахуванням впливу на згин відцентрових сил інерції наближено може бути визначена згідно з теоремою Саусвелла за формулою

$$\omega_c^b \approx \sqrt{\omega_c^2 + \omega^2}\,, \qquad (1)$$

де ω_c – перша власна частота згинних коливань стержня, ненапруженого відцентровими силами, ω – кутова швидкість його обертання навколо прямої, що проходить через кінець стержня перпендикулярно до його осі. Як слідує із співвідношення (1), для згинних коливань лопаті із площини обертання Oxy величина $\omega_c{}^b$ виявляється завжди більшою частоти вимушених коливань, рівної ω, що виключає можливість безпосереднього виникнення резонансу на цій частоті. Для руху в площині Oxy частота вимушених коливань дорівнює 2ω. Тому кутову швидкість ω, при якій виникає резонанс, можна визначити із умови

$$\omega_c^b \approx 2\omega \qquad (2)$$

Із співвідношень (1) та (2), отримуємо

$$2\omega \approx \sqrt{\omega_c^2 + \omega^2}\,,$$

звідки

$$\omega \approx \omega_c/\sqrt{3}\,. \qquad (3)$$

Таким чином, при кутовій швидкості власного обертання $\omega \approx \omega_c/\sqrt{3}$ для коливань лопаті в площині обертання виникає режим резонансу.

Виконано також спектральний аналіз лопатей ВЕУ в різних станах їх попередніх напружень. Рівняння руху елементів конструкції в цьому аналізі записуються в формі

$$[M]\{\ddot{u}\} + [K]\{u\} = 0\,, \qquad (4)$$

де $[K]$ і $[M]$ – відповідно матриці жорсткості і мас; $\{u\}$ – вектор динамічних переміщень.

В результаті відповідних підстановок рівняння (4) зведено до задачі на власні значення для системи алгебраїчних рівнянь

$$\left[K + \lambda_i^2 L\right]\{\psi_i\} = 0\,, \qquad (5)$$

де $\{\psi_i\}$ – власний вектор (мода коливань), який відповідає власному значенню λ_i (кругова або циклічна частота).

П'ять значень c_i некратних власних частот для різних діаметрів D ротора наведені в таблиці 1 (для випадку відсутності підкріплюючих ребер в лопатях) і таблиці 2 (для випадків лопатей з підкріплюючими ребрами). Обчислення проведені при різних значеннях кутової швидкості n власного обертання вітроколеса, яка змінювалась від $n = 0$ до $n = 80$ об/хв для колеса з $D = 17$ м і при n, яке змінюється від 0 до 16 об/хв при $D = 100$ м. В таблицях вказані також товщини h лопатей, що змінюються від $h = 3{,}5$ мм для $D = 17$ м і до $h = 30$ мм для $D = 100$ м.

Аналізуючи отримані результати, можна помітити, що зі збільшенням кутової швидкості обертання n частоти власних коливань зростають. При цьому введення підкріплюючого ребра також приводить до збільшення частот власних коливань, хоча і незначного.

На рис. 3 в аксонометричному зображенні під різними кутами зору показані форми коливань лопатей вітроколеса діаметром $D = 100і$ за першою частотою c_1. Вони характеризуються не тільки деформуванням лопатей із площини їх обертання, але також і їх закручуванням.

Рис. 4 демонструє п'ять перших форм власних коливань лопатей вітроколеса.

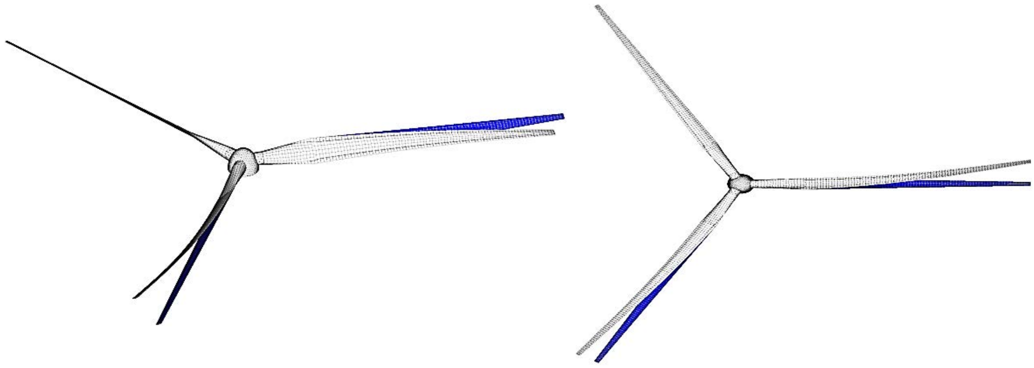

Рис. 3. Форми власних коливань за першою частотою вітроколеса діаметром D = 100 м під різними кутами зору

Таблиця 1

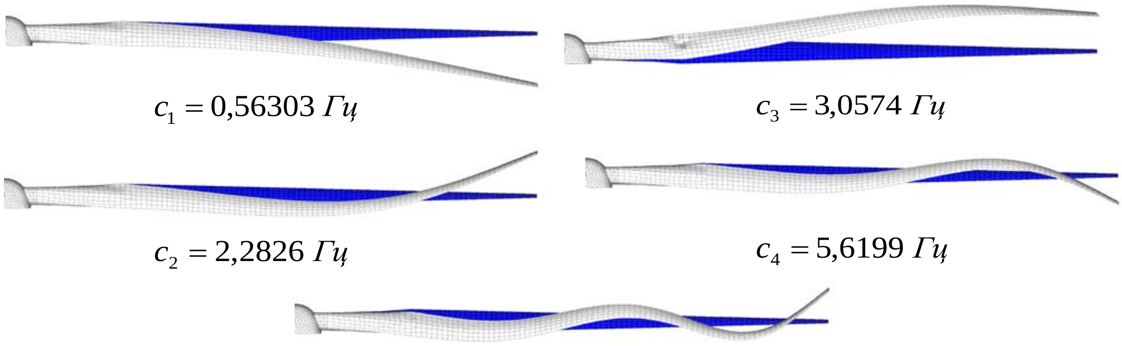
Частоти власних коливань роторів вітроенергетичних установок (лопаті без підкріплюючого ребра)

1	D = 17 м	h = 3,5 мм	n (об/хв)	0	20	40	60	80
			C_1 (Гц)	3.30600	3.33463	3.41907	3.55522	3.73725
			C_2 (Гц)	13.36339	13.39215	13.47789	13.61904	13.81302
			C_3 (Гц)	17.04261	17.04876	17.06729	17.09845	17.14273
			C_4 (Гц)	32.91411	32.94415	33.03402	33.18304	33.39006
			C_5 (Гц)	60.49743	60.52608	60.61186	60.75433	60.95274
2	D = 51 м	h = 10 мм	n (об/хв)	0	7	14	21	28
			C_1 (Гц)	1.10503	1.11555	1.14650	1.19626	1.26254
			C_2 (Гц)	4.47732	4.48805	4.52005	4.57274	4.64517
			C_3 (Гц)	5.99617	5.99827	6.00460	6.01520	6.03017
			C_4 (Гц)	11.02178	11.03292	11.06624	11.12147	11.19815
			C_5 (Гц)	20.30863	20.32349	20.35170	20.40531	20.47993
3	D = 100 м	h = 30 мм	n (об/хв)	0	4	8	12	16
			C_1 (Гц)	0.56303	0.56310	0.58948	0.62092	0.66236
			C_2 (Гц)	2.28265	2.28272	2.31002	2.34365	2.38967
			C_3 (Гц)	3.05745	3.05746	3.06285	3.06965	3.07928
			C_4 (Гц)	5.61998	5.62005	5.64847	5.68380	5.73274
			C_5 (Гц)	10.35733	10.35739	10.38490	10.41918	10.46682

Таблиця 2

Частоти власних коливань роторів вітроенергетичних установок (лопаті з підкріплюючим ребром)

1	D = 17 м	h = 3,5 мм	n (об/хв)	0	20	40	60	80
			C_1 (Гц)	3.47359	3.50032	3.57922	3.70668	3.87749
			C_2 (Гц)	13.77473	13.79860	13.86978	13.98695	14.14789
			C_3 (Гц)	16.65069	16.65706	16.67630	16.70885	16.75552
			C_4 (Гц)	33.70035	33.72544	33.80061	33.92548	34.09944
			C_5 (Гц)	61.89833	61.92293	61.99664	62.11923	62.29026
2	D = 51 м	h = 10 мм	n (об/хв)	0	7	14	21	28
			C_1 (Гц)	1.15718	1.16963	1.19858	1.24521	1.30748
			C_2 (Гц)	4.60639	4.62748	4.65445	4.69892	4.76016
			C_3 (Гц)	5.84105	5.85074	5.85692	5.86731	5.88208
			C_4 (Гц)	11.24735	11.28692	11.31463	11.36064	11.42473
			C_5 (Гц)	20.69709	20.76104	20.78841	20.83392	20.89742
3	D = 100 м	h = 30 мм	n (об/хв)	0	4	8	12	16
			C_1 (Гц)	0.59120	0.59127	0.61592	0.64539	0.68433
			C_2 (Гц)	2.35471	2.35477	2.37775	2.40611	2.44500
			C_3 (Гц)	2.98233	2.98235	2.98761	2.99429	3.00383
			C_4 (Гц)	5.74976	5.74982	5.77342	5.80286	5.84379
			C_5 (Гц)	10.58169	10.58175	10.60506	10.63419	10.67479

$c_1 = 0{,}56303\ Гц$ $c_3 = 3{,}0574\ Гц$

$c_2 = 2{,}2826\ Гц$ $c_4 = 5{,}6199\ Гц$

$c_5 = 10{,}3573\ Гц$

Рис. 4. Форми власних коливань за частотами $c_1, \ldots, c_5$ лопаті вітроколеса діаметром D = 100 м

Як видно, зі збільшенням номеру c_i на формі коливань з'являються вузлові точки, число яких збільшується зі зростанням c_i, і, крім того, лопать набуває додаткового закручування. Знайдені значення частот і форм власних коливань дозволяють контролювати вимушені коливання системи і відслідковувати її резонансні вимушені коливання.

Висновки та пропозиції. Встановлено, що Україна характеризується досить високими енергетичними потенціалами вітрового потоку, а це ставить вітрову енергію на перше місце серед поновлюваних джерел для виробництва електричної енергії. Розглянуті сучасні конструктивні схеми вітроенергетичних установок і виявлено, що ротори з великою кількістю лопатей є динамічно збалансованими і при складному обертанні генерують стаціонарний гіроскопічний момент сил інерції, що не викликає коливання всієї системи. Створено обчислювальний комплекс для наукового моніторингу процесів проектування та функціонування вітроенергетичних установок. Проведено комп'ютерне дослідження явищ аеродинамічної дії потоків повітря на елементи ротора в режимах штатної та позаштатної роботи великопотужних ВЕУ. Встановлені можливі критичні стани конструкції вітроенергетичних установок, які пов'язані з порушенням їх міцності та виникненням резонансних коливань. Знайдені значення частот і форм власних коливань, які дозволяють контролювати вимушені коливання системи і відслідковувати її резонансні вимушені коливання.

Список літератури:

1. Миль М.Л. и др. Вертолеты (расчет и проектирование). Кн. 4. Колебания и динамическая прочность. – М.: Машиностроение, 1966. – 456 с.
2. Hodges D.H., Ormiston R.A. Stability of Elastic Bending and Torsion of Uniform Cantilever Rotor Blades in Hover. AIAA, Paper № 73 – 405, March. 1973.
3. Гуляєв В.І., Гловач Л.В. Динамічні процеси в лопатях вітроенергетичних установок // Збірник наукових праць Українського інституту сталевих конструкцій імені В.М. Шимановського. – 2011. – № 8. – С. 23-31.
4. Левківська Л.В. Напружено-деформований стан лопатей вітроенергетичних установок під дією аеродинамічних сил // Вісник Національного транспортного університету. – 2011. – № 24. – С. 312-315.
5. Гайдайчук В.В, Левківська Л.В. Малоциклова утома матеріалу лопатей роторів вітроенергетичних установок Вісник одеської державної академії будівництва та архітектури Випуск 61, 2016. – С. 66-71.

Левковская Л.В.
Национальный транспортный университет

ИССЛЕДОВАНИЕ КОЛЕБАНИЙ ЛОПАСТЕЙ РОТОРОВ ВЕТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСТАНОВОК

Аннотация
Рассмотрены современные конструктивные схемы ветроэнергетических установок. Создан вычислительный комплекс для научного мониторинга процессов проектирования и функционирования ветроэнергетических установок. Проведено компьютерное исследование явлений аэродинамического действия потоков воздуха на элементы ротора в режимах штатной и нештатной работы ветроэнергетических установок большой мощности. Установлены возможные критические состояния конструкции ветроэнергетических установок, связанных с нарушением их прочности и возникновением резонансных колебаний. Найдены значения частот и форм собственных колебаний, которые позволяют контролировать вынужденные колебания системы и отслеживать ее резонансные вынужденные колебания.
Ключевые слова: ветроэнергетическая установка, лопасти, сложное вращение, колебания, резонанс.

Levkivska L.V.
National Transport University

INVESTIGATION OF WIND POWER STATION ROTOR BLADE VIBRATIONS

Summary
Modern design schemes of wind power station are considered. The computer complex has been created for scientific design and operation monitoring of wind power stations. Computer study aerodynamic air flows actions phenomena on the rotor elements in regular and abnormal wind power stations operation modes of high power has been carried out. The possible critical conditions for the design of wind power stations, associated with a violation of their strength and the occurrence of resonance vibrations, are established. The values of frequencies and forms of natural vibrations are found that allow one to control the forced vibrations of the system and track its resonant forced vibrations.
Keywords: wind power station, blades, complex rotation, vibrations, resonance.

УДК 628.161+543.399

ВИКОРИСТАННЯ АРСЕНО-АРОМАТИЧНИХ СПОЛУК В МОДЕЛЮВАННІ АРСЕНОВМІСНИХ ВОД

Літинська М.І., Антонюк Р.І., Толстопалова Н.М., Астрелін І.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Присутні в водоймах арсено-ароматичні сполуки можуть мати як природнє, так і антропогенне походження. Згідно літературних даних основними методами визначення вмісту цих речовин в водному середовищі є: атомно-емісійна спектроскопія з індуктивно-зв'язаною плазмою, високоефективна рідинна хроматографія, мас-спектрометрія з індуктивно-зв'язаною плазмою тощо. Але ці методи є дуже дорогими та потребують складного в обслуговуванні високовартісного обладнання. Заміна в моделюванні води безбарвних арсонілових сполук на $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ (5-гідрокси-3-[[2-[гідрокси(оксидо)арсорил]феніл]гідразиніліден]-4-оксонафтален-2,7-дисульфонат) може значно спростити дослідження. Ескпериментально встановлено, що фотометричне визначення концентрацій (довжина хвилі 500 нм) в діапазоні 0.2-24.0 мг/дм^3 дає точні результати, а, отже, використання $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ є доцільним.
Ключові слова: арсено-органічні сполуки, арсоніл, арсорил, арсон, арсанілова кислота, фотометрія.

Постановка проблеми. В природних водах часто зустрічаються арсеноорганічні речовини різного походження. Переважно це метильовані арсаніти та арсенати, які є результатом мікробіологічної активності в водоймах, але наявні і інші сполуки, наприклад, арсеновмісні ароматичні сполуки, арсено-гумінові або арсено-ліпідні комплекси тощо [1].

Присутні в водоймах арсено-ароматичні сполуки можуть мати як природнє (метаболіти неорганічних арсенатів та арсенітів), так і антропогенне походження (арсеновмісні харчові добавки і медикаменти та їх метаболіти).

До 2013 року в США такі харчові добавки як роксарсон, пара-арсанілова кислота, карбарсон та нітарсон (рис. 1) широко використовувались в тваринництві (особливо вирощуванні бройлерів) для пришвидшення росту та запобігання таких захворювань як амебіаз, кокцидоз, гетеракідоз, тощо [2]. В Китаї та країнах Південно-Східної Азії роксарсон все ще є дуже популярним в свиноводстві і птахівництві [3]. В медицині до сих пір використовується такий антибактеріальний засіб як «Ацетарсол», діюча речовинаякого також є арсено-ароматичною сполукою ([3-(ацетиламіно)-4-гідроксифеніл]арсонова кислота) (рис. 1).

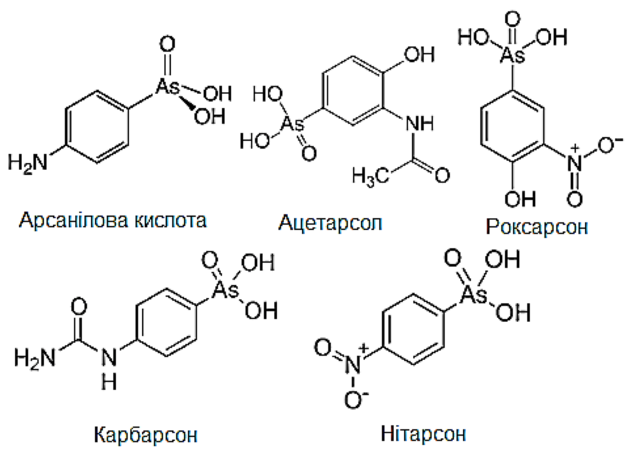

Рис. 1. Структурні формули арсено-ароматичних харчових добавок та медикаментів

Джерело: розроблено авторами

Більшість органо-арсенових харчових добавок та медикаментів виділяється з продуктами життєдіяльность в практично незміненому стані [4]. А, отже, можуть забруднювати грунти та природні води. Тому знаходження ефективних методів видалення арсонових сполук з водного се-

редовища є актуальною та доцільною. Але для цього необхідна розробка такого складу модельної води, щоб, по-перше, структура забрудника була схожа на вищевказані добавки, по-друге, концентрація забрудника легко визначалась після експериментів по очищенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазвичай в моделюванні арсоновмісних вод використовують п-арсанілову кислоту, феніларсонову кислоту та роксарсон [3, 5-8]. Згідно літературних даних основними методами визначення вмісту цих сполук в водному середовищі є: атомно-емісійна спектроскопія з індуктивно-зв'язаною плазмою [3-4], високоефективна рідинна хроматографія [9-11], мас-спектрометрія з індуктивно-зв'язаною плазмою [9, 11], УФ-спектроскопія [6]. Тобто, спектрометрія з індуктивно-зв'язаною плазмою є найбільш популярним способом визначення залишкової концентрації арсонових сполук у воді.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначення концентрації арсено-органічних сполук за допомогою індуктивно-зв'язаної плазми є дуже дорогим та потребує складного в обслуговуванні високовартісного обладнання. З цими ж проблемами стикається і використання рідинної хроматографії. Серед наведених методів найдешевшим є УФ-спектроскопія. Оскільки всі наведені на рис. 1 сполуки є ароматичними, то вони всі мають піки в УФ-області. Але далеко не кожна українська лабораторія має серед обладнання спектрометр, що може вимірювати в УФ-діапазоні. Тобто, для значної частини вітчизняних лабораторій визначення концентрації арсонових сполук представляє труднощі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є заміна в моделюванні води безбарвних арсонілових сполук на $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ (5-гідрокси-3-[[2-[гідрокси (оксидо)арсорил]феніл]гідразиніліден]-4-оксонафтален-2,7-дисульфонат) (рис. 2), який має схожі функціональні групи та поглинає в видимому діапазоні, а, отже, його концентрацію можна вимірювати за допомогою звичайного фотометра.

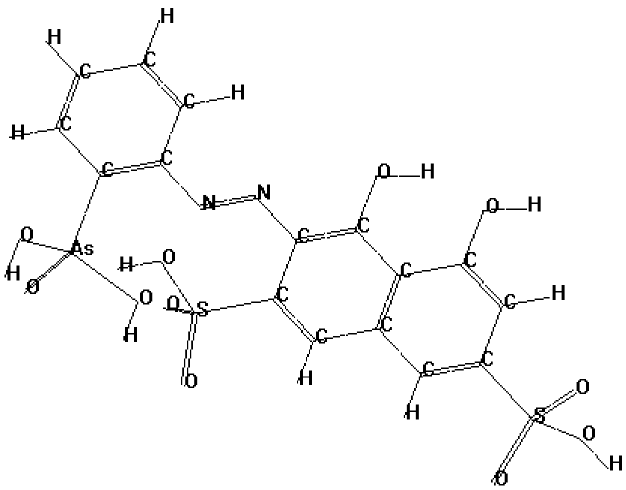

Рис. 2. Структурна формула $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$

Джерело: розроблено авторами

Виклад основного матеріалу. Визначення довжини хвилі, яка дає максимальні значення оптичної густини для розчину $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$, а, отже, є рекомендованою для його фотометричного визначення було встановлено за допомогою спектрофотометра Hach DR 2800. Для цього було використано скляні кювети товщиною 2 см та розчин $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ з концентрацією 8 мг/дм^3. Визначали оптичні густини для довжин хвиль в діапазоні 340-750 нм. Результат наведено на рис. 3.

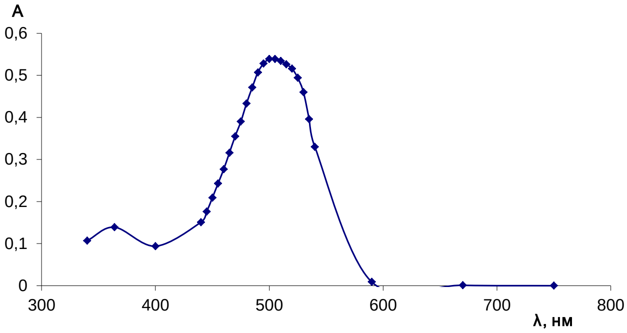

Рис. 3. Спектр поглинання водного розчину $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$

Джерело: розроблено авторами

Згідно рис. 3, пік поглинання припадає на 500-505 нм, де оптична густина (А) досягає значення 0.539. Світлофільтр з довжиною хвилі 500 нм є стандартним для більшості приладів, отже, рекомендованою довжиною хвилі для вимірювання концентрації $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ є 500 нм.

Буває, що з підвищенням концентрації залежність А = f(C) перестає бути лінійною, а значить придатною для фотометричного визначення. Для перевірки лінійності залежності було виміряно відносно дистильованої води оптичні густини розчинів $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ з концентраціями 0.2; 0.4; 0.8; 2.0; 4.0; 8.0; 12.0; 16.0; 20.0 та 24.0 мг/дм^3 в скляній кюветі товщиною 2 см за довжини хвилі 500 нм. Калібрувальний графік наведено на рис. 4.

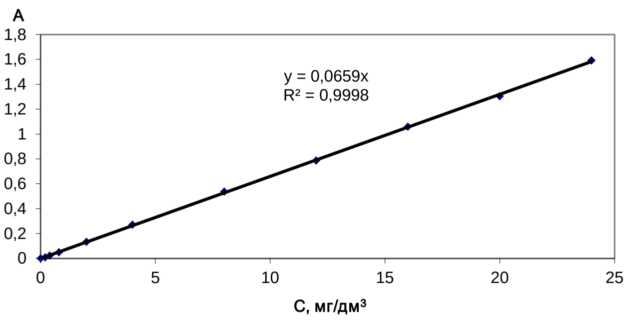

Рис. 4. Калібрувальний графік для водних розчинів $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$

Джерело: розроблено авторами

Згідно рис. 4, калібрувальний графік лінійний на всьому діапазоні 0.2-24.0 мг/дм^3 з величиною достовірності апроксимації (R^2) 0.9998.

Також за методикою Вестгарда було розраховано достовірність вимірювань для мінімальної концентрації 0.2 мг/дм^3 [12]. На спектрофотометрі Hach DR 2800 було здійснено 20 вимірювань оптичної густини розчину $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ з концентрацією 0.2 мг/дм^3 (l = 2 см, λ = 500 нм). З них 13 вимірів показали оптичну густину 0.009, 5 вимірів – 0.010 і по одному разу 0.011 та 0.008.

Середнє значення:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n} = 0.0093,$$

де x_i – значення індивідуального виміру, а n – число вимірів.

Стандартне відхилення:

$$s = \sqrt{\frac{n\sum x_i^2 - \left(\sum x_i\right)^2}{n(n-1)}} = 0.000657.$$

Стандартне відхилення пов'язане з розподілом контрольних результатів відносно очікуваного середнього значення. Середнє значення є показником центральної тенденції і тому показує точність або систематичну помилку. Тоді як стандартне відхилення є показником ширини розподілу і пов'язане з неточною або випадковою помилкою. Чим більшим є стандартне відхилення, тим ширший розподіл, більша випадкова помилка, і тим менша точність методу; чим менше стандартне відхилення, тим вужчий і чіткіший розподіл, тим менша випадкова помилка, а, отже, вище точність методу [12].

Як правило, для процедури вимірювання очікується нормальний або гаусовий розподіл контрольних результатів. У випадку гаусового розподілу, очікується, що 68,2% спостережуваних результатів буде в межах середнє значення ±1s; 95,5% в діапазоні середнє значення ±2s та 99,7% в рамках середнє значення ± 3s [12].

Рис. 5 демонструє розподіл вимірів для концентрації 0.2 мг/дм^3.

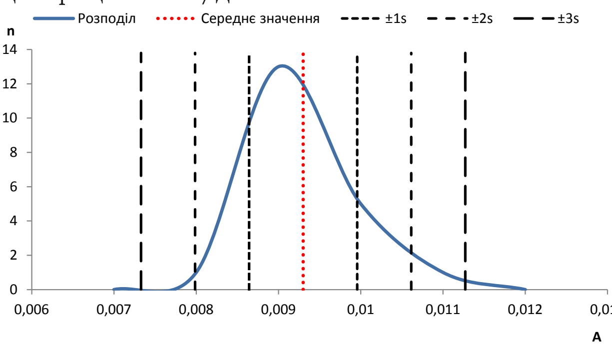

Рис. 5. Розподіл оптичних густин для концентрації 0.2 мг/дм^3

Джерело: розроблено авторами

На рис. 5 представлено параметри розподілу, які близькі до гаусівського, тобто 65% в межах середнє значення ±1s, 95% в діапазоні середнє значення ±2s та 100% в межах середнє значення ±3s.

Коефіцієнт варіації показує стандартне відхилення в відсотках від середнього значення.

Коефіцієнт варіації:

$$CV = \frac{s}{\bar{x}} \cdot 100 = 7.06\%.$$

Стандартне відхилення методу часто змінюється з концентрацією, тобто, чим більша концентрація, тим більшим є стандартне відхилення. Тому для зручності оцінки використовується коефіцієнт варіації [12].

Висновки та пропозиції. Присутні в водоймах арсено-ароматичні сполуки можуть мати як природнє (метаболіти неорганічних арсенатів та арсенітів), так і антропогенне походження (арсеновмісні харчові добавки і медикаменти та їх метаболіти).

Більшість органо-арсенових харчових добавок та медикаментів виділяється з продуктами життєдіяльность в практично незміненому стані. А, отже, можуть забруднювати грунти та природні води. Тому знаходження ефективних методів видалення арсонових сполук з водного середовища є актуальною та доцільною. Але для цього необхідна розробка такого складу модельної води, щоб, по-перше, структура забрудника була схожа на вищевказані добавки, по-друге, концентрація забрудника легко визначалась після експериментів по очищенню.

Зазвичай в моделюванні арсоновмісних вод використовують п-арсанілову кислоту, феніларсонову кислоту та роксарсон. Згідно літературних даних основними методами визначення вмісту цих сполук в водному середовищі є: атомно-емісійна спектроскопія з індуктивно-зв'язаною плазмою, високоефективна рідинна хроматографія, мас-спектрометрія з індуктивно-зв'язаною плазмою, УФ-спектроскопія.

Визначення концентрації арсено-органічних сполук за допомогою індуктивно-зв'язаної плазми є дуже дорогим та потребує складного в обслуговуванні високовартісного обладнання. З цими ж проблемами стикається і використання рідинної хроматографії. Серед наведених методів найдешевшим є УФ-спектроскопія. Оскільки, вищевказані сполуки є ароматичними, то вони всі мають піки в УФ-області. Але далеко не кожна українська лабораторія має серед обладнання спектрометр, що може вимірювати в УФ-діапазоні. Тобто, для значної частини вітчизняних лабораторій визначення концентрації арсонових сполук представляє труднощі.

Заміна в моделюванні води безбарвних арсонілових сполук на $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ (5-гідрокси-3-[[2-[гідрокси(оксидо)арсорил]феніл]гідразині-ліден]-4-оксонафтален-2,7-дисульфонат) може значно спростити дослідження, оскільки, ця сполука має схожі функціональні групи та поглинає в видимому діапазоні, а, отже, її концентрацію можна вимірювати за допомогою звичайного фотометра. Експериментально встановлено, що фотометричне визначення концентрацій (довжина хвилі 500 нм) в діапазоні 0.2-24.0 мг/дм^3 дає точні результати, а, отже, використання $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ є доцільним.

Список літератури:

1. Litynska M., Astrelin I. & Tolstopalova N. (2017). Ways of Arsenic Compounds Getting into Natural Waters. Modern Environmental Science and Engineering, 3(01), 50-60. http://doi.org/10.15341/mese (2333-2581)/01.03.2017/007
2. U.S. Food and Drug Administration (1 Oct 2013). «FDA response to citizen petition on arsenic-based animal drugs» https://www.fda.gov/AnimalVeterinary/SafetyHealth/ProductSafetyInformation/ucm370568.htm
3. Joshi T. P., Zhang G., Jefferson W. A., Perfilev A. V., Liu R., Liu H. & Qu J. (2017). Adsorption of aromatic organoarsenic compounds by ferric and manganese binary oxide and description of the associated mechanism. Chemical Engineering Journal, 309 (October), 577-587. http://doi.org/10.1016/j.cej.2016.10.084

4. Joshi T. P., Zhang G., Cheng H., Liu R., Liu H. & Qu J. (2017). Transformation of para arsanilic acid by manganese oxide: Adsorption, oxidation, and influencing factors. Water Research, 116 (March), 126-134. http://doi.org/10.1016/j.watres.2017.03.028
5. Sarker M., Song J. Y & Jhung S. H. (2017). Adsorption of organic arsenic acids from water over functionalized metal-organic frameworks. Journal of hazardous materials, 335, 162-169. https://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2017.04.044
6. Hu J., Tong Z., Hu Z., Chen G. & Chen T. (2012). Adsorption of roxarsone from aqueous solution by multi-walled carbon nanotubes. Journal of Colloid and Interface Science, 377(1), 355-361. http://doi.org/10.1016/j.jcis.2012.03.064
7. Joshi et al. (2016). Adsorption of aromatic organoarsenic compounds by ferric and manganese binary oxide and description of the associated mechanism. Chemical Engineering Journal, 309, 577-587. https://doi.org/10.1016/j.cej.2016.10.084
8. Czaplicka et al. (2014). Photo-oxidation of p-arsanilic acid in acidic solutions: Kinetics and the identification of by-products and reaction pathways. Chemical Engineering Journal, 243, 364-371. https://doi.org/10.1016/j.cej.2014.01.016
9. Xie X., Hu Y. & Cheng H. (2016). Rapid degradation of p-arsanilic acid with simultaneous arsenic removal from aqueous solution using Fenton process. Water Research, 89 (November), 59-67. http://doi.org/10.1016/j.watres.2015.11.037
10. Lin J. B., Yuan S., Wang W., Hu Z. H. & Yu H. Q. (2016). Precipitation of organic arsenic compounds and their degradation products during struvite formation. Journal of Hazardous Materials, 317 (October), 90-96. http://doi.org/10.1016/j.jhazmat.2016.05.057
11. Arroyo-Abad U., Mattusch J., Moeder M., Elizalde-Gonzalez M. P., Wennrich R. & Matysik F.-M. (2011). Identification of roxarsone metabolites produced in the system: Soil-chlorinated water-light by using HPLC-ICP-MS/ESI-MS, HPLC-ESI-MS/MS and High Resolution Mass Spectrometry (ESI-TOF-MS). Journal of Analytical Atomic Spectrometry, 26(1), 171-177. http://doi.org/10.1039/c0ja00105h
12. Westgard J. O. (2010). Basic QC Practices. Training in Statistical Quality Control for Medical Laboratories. (P. L. Barry & J. Carr, Eds.) (3th ed.). Madison: Westgard QC, Inc.

Литинская М.И., Антонюк Р.И., Толстопалова Н.М., Астрелин И.М.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЫШЬЯКО-АРОМАТИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ В МОДЕЛИРОВАНИИ МЫШЬЯКОСОДЕРЖАЩИХ ВОД

Аннотация
Присутствующие в водоемах мышьяко-ароматические соединения могут иметь как естественное, так и антропогенное происхождение. Согласно литературным данным основными методами определения содержания этих веществ в водной среде являются: атомно-эмиссионная спектроскопия с индуктивно-связанной плазмой, высокоэффективная жидкостная хроматография, масс-спектрометрия с индуктивно-связанной плазмой и т.д. Но эти методы являются очень дорогими и требуют сложного в обслуживании дорогостоящего оборудования. Замена в моделировании воды бесцветных арсониловых соединений на $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ (5-гидрокси-3-[[2-[гидрокси(оксидо)арсорил]фенил]гидра-зинилиден]-4-оксонафтален-2,7-дисульфонат) может значительно упростить исследования. Экспериментально установлено, что фотометрическое определение концентраций (длина волны 500 нм) в диапазоне 0.2-24.0 мг/дм^3 дает точные результаты, а, следовательно, использование $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ является целесообразным.
Ключевые слова: мышьяко-органические соединения, арсонил, арсорил, арсон, арсаниловая кислота, фотометрия.

Litynska M.I., Antoniuk R.I., Tolstopalova N.M., Astrelin I.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

APPLICATION OF ARSENIC AROMATIC COMPOUNDS IN MODELING OF ARSENIC-CONTAINING WATERS

Summary
Arsenic aromatic compounds, which are present in reservoirs, can have both natural and anthropogenic origin. According to the literature data, atomic emission spectroscopy with inductively coupled plasma, high performance liquid chromatography, mass spectrometry with inductively coupled plasma are the main methods of determining for these substances in the aquatic phase. But these methods are very expensive and require complicated maintenance of high-priced equipment. Replacing of colorless arsonyl compounds on $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ (5-hydroxy-3-[[2-[hydroxy(oxido)arsoryl]phenyl]hydrazinylidene]-4-oxonaphthalene-2,7-disulfonate) can significantly simplify the research. It has been established experimentally that the photometric determination of concentrations (wavelength of 500 nm) in the range of 0.2-24.0 mg/l gives precise results, and, consequently, the application of $C_{16}H_{13}N_2O_{11}S_2As$ is appropriate.
Keywords: arsenic organic compounds, arsonil, arsoryl, arsone, arsanilic acid, photometry.

УДК 656.025.2:519.852.35

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ДОСТУПНОСТІ ПАСАЖИРСЬКИХ ТРАНСПОРТНИХ СИСТЕМ

Матійчик О.М.
Національний авіаційний університет

Існуючі підходи до тлумачення поняття транспортної доступності у теорії транспортних систем відображають теоретичну розрізненість та водночас обмеженість окремих визначень. З'ясовано, що показник транспортної доступності налічує багато вимірів, які дають можливість тлумачити це поняття з позиції різних наук та галузей знань. Автором обґрунтоване власне визначення транспортної доступності з урахуванням різних вимірів доступності та стримуючих факторів. Визначено сфери застосування показника транспортної доступності з точки зору теорії транспортних систем.
Ключові слова: транспортна система, транспортна доступність, пасажир, визначення, теорія транспортних систем.

Постановка проблеми. Транспортні системи повинні забезпечувати рівні можливості переміщення для всіх соціальних груп на різні відстані та за умов задоволення різних потреб у діяльності. Сучасні дослідники користуються різними підходами та показниками для визначення стану розвитку транспортних систем. Серед показників, які поєднують технічні та економічні фактори впливу, слід виділити показник транспортної доступності.

Теоретично, ефект від підвищення рівня доступності транспорту дозволяє впроваджувати більш ефективне вирішення транспортних проблем, а отже, забезпечує покращення функціонування транспортної системи України [1].

Відповідний рівень доступності транспортних послуг країни показує ступінь інтеграції національної транспортної системи. Показники транспортної доступності складаються з різних компонентів та можуть визначатися по-різному [2].

Виявлення слабких місць у діяльності транспортних систем допоможе розробити таку сукупність заходів з координації, організації та впорядкування елементів транспортної системи, які покращать ефективність її функціонування [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із різним застосуванням показника транспортної доступності науковці [4, 5, 6] тлумачать поняття транспортної доступності часто із суттєвими відмінностями.

На сьогодні зацікавлені сторони у процесах створення політики у сфері транспорту, міського планування, маркетингу та охорони здоров'я вважають, що транспортна доступність (ТД) – це основний показник, який має широкі можливості застосування, потребує обов'язкової уваги та комплексного підходу до оцінки, адже він включає багато вимірів: часовий, індивідуальний, соціальний, територіальний та економічний [7, 8, 9, 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Показник транспортної доступності налічує багато вимірів, які свідчать про можливість тлумачити це поняття з позиції різних наук. З'ясування суті поняття ТД необхідне для подальшого використання показника у наукових дослідженнях та при вирішенні практичних інженерних завдань у сфері транспортних систем.

У теорії транспортних систем традиційно склалося доволі однобоке бачення через один із вимірів показника ТД: як час або відстань перевезення до місця призначення. Однак напрацювання у цьому напрямку дослідників з географії, економіки, землекористування та містобудування, сталий розвиток міст та регіонів відображають інші теоретичні аспекти реалізації концепції ТД. Потрібно систематизувати напрацювання представників інших наук та галузей знань, а також виокремити ті положення, що мають потенційне застосування для дослідження функціонування транспортних систем.

Як результат, необхідно з'ясувати суть транспортної доступності та сформулювати актуальне тлумачення цього поняття.

Відповідно **мета статті** полягає у обґрунтуванні та роз'ясненні поняття транспортної доступності з метою визначення сфер його застосування з точки зору теорії транспортних систем.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій показав, що вчені [11, 12, 13] встановили взаємозв'язок між рівнем *транспортної доступності* та *рухливістю населення* у регіоні. Рухливість населення постійно коливається та зазнає впливу різних факторів. Показник рухливості населення у досліджуваній транспортній системі демонструє, наскільки ефективним є функціонування існуючої транспортної мережі, вузлів та інфраструктури з точки зору їх пропускної спроможності. Рухливість населення впливає на рівень транспортного забезпечення території.

Показник рухливості населення відображає кількість переміщень або число пасажиро-кілометрів, що припадає на одного жителя країни чи регіону на рік. Тобто рухливість показує здатність транспортної системи забезпечити виконання транспортної роботи *засобами транспорту*, а транспортна доступність характеризує можливості *пасажирів* задовольнити попит на конкретне переміщення обраним видом/видами транспорту.

В. Хенсен пропонує розуміти різницю між рухливістю населення та транспортною доступністю таким чином: рухливість – це можливість переміщення, а доступність – це можливість взаємодії [13].

У роботі [10] підтверджено необхідність перенесення акценту сучасних наукових досліджень та транспортно-інженерних проектів з рухливості населення на транспортну доступність. Також автор пропонує розуміти транспортну доступність як «змогу добратися до бажаних товарів,

послуг, видів діяльності та місць призначення (які сукупно називаються *можливостями*)», що визначається рухливістю населення, альтернативами рухливості населення та можливостями. Під альтернативою рухливості населення мається на увазі, наприклад, віддалена робота через мережу Інтернет.

Дж. Вейбулл визначає транспортну доступність у загальному як «міру свободи особи приймати участь у діяльності її середовища» [14, с. 23]. М'єр Куц уточнив, що «транспортна доступність – більш ефективний критерій якості функціонування транспортної системи, який показує можливість досягнути мети поїздки у межах прийнятного періоду часу та може застосовуватися на будь-якому рівні дослідження транспортних систем» [11, с. 909].

У географічних дослідженнях транспортних систем визначення поняття транспортної доступності дається із урахуванням взаємного розміщення населених пунктів. Автори у праці [6] означили, що ТД – це вимір здатності населеного пункту бути досягненим з інших населених пунктів, або з нього добратися до інших населених пунктів. Відповідно пропускна здатність та структура транспортної інфраструктури є важливими елементами для визначення транспортної доступності.

Для використання поняття транспортної доступності у дослідженнях економічних процесів М. Іванов тлумачить ТД як економічну категорію, що відображає стан транспортного комплексу та соціально-економічний устрій країни. На думку автора, «транспортна доступність являє собою критерій результативності використання транспортної інфраструктури, що характеризує зв'язність економічного простору у параметрах обсягів перевезених вантажів та кількості пасажирів, часу, вартості та якості у процесі задоволення потреб суспільства з переміщення вантажів та населення» [15, с. 44].

Однак різні рівні дослідження транспортних систем та завдання досліджень вимагають різних підходів до вимірювання транспортної доступності, а отже, впливають на визначення поняття ТД та вибір параметрів, за якими буде означено рівень ТД.

Історично склалося, що транспортна доступність – це структурно-просторовий показник, який використовується для оцінки рівня якості планування схем розселення та розміщення транспортної інфраструктури міських територій, їх привабливості для з точки зору економічної активності населення та інвестицій [13].

Слід зазначити, що у роботі [4] автори підтверджують застосування ТД у моделюванні вибору виду транспорту та оцінці просторових схем розвитку міст як міри просторового розмежування діяльності людини, за якою стоїть легкість досягнення певного місця за умов використання даної транспортної системи.

Більш «масштабним» за отриманими результатами досліджень із застосуванням показника ТД вважаємо тлумачення поняття транспортної доступності, яке зробили дослідники у науковому звіті [16] Транспортну доступність автори вважають «продуктом» транспортної системи, що визначає переваги регіону на основі його місця розміщення по відношенню до інших регіонів. Показник ТД дозволяє виміряти усі вигоди, якими можуть скористатися усі домогосподарства та підприємства, від наявності у певному регіоні відповідної транспортної інфраструктури.

Серед наукових досліджень, у яких поняття ТД має практичне застосування у сфері планування територіальних схем розселення та взаємозв'язку розвитку великих міст та мережі транспортних магістралей автомобільних доріг, варто відзначити роботу А.А. Агасьянца [17]. Автор використовує термін доступності для оцінки якості формування міських агломерацій, а також застосовує два показники доступності зон урбанізованих територій: часова та метрична доступність. Показник доступності описує транспортне сполучення між різними зонами урбанізованих територій.

Відповідно, часова доступність або доступність у часі відображає часові затрати пасажира на перевезення між зонами агломерації з врахуванням часу на підхід до зупинок громадського транспорту. Метрична доступність характеризує віддаленість місця відправлення від місця призначення, яка вимірюється у кілометрах (наприклад, віддаленість зони проживання жителя міської агломерації від центрального ядра агломерації).

Оцінка якості транспортного сполучення за допомогою показників доступності дозволяє сформувати сучасні вимоги до розвитку міських агломерацій та створення схем планування мережі автомобільних магістралей, розміщення на них мультимодальних транспортно-пересадочних вузлів у підв'язці до існуючих або проектованих пасажиропотоків.

У роботі [17] також розглядається проблема периферійності деяких зон урбанізованих територій, тобто слабо організованого транспортного сполучення таких зон з містом-центром та містами з високою концентрацією об'єктів культурно-побутового та масового значення. Однак, автор дослідження взагалі не розглядає регіональний рівень функціонування пасажирського транспорту. А отже, тлумачення транспортної доступності запропоноване у роботі [17] не може повністю відповідати науковому пошуку цієї дисертаційної роботи.

Варто також зазначити, що показник доступності використовується з метою оцінки якості послуг транспорту для людей з обмеженими фізичними можливостями. Тлумачення поняття «транспортна доступність» у цьому випадку зводиться до організації відповідних заходів для забезпечення «соціального включення», тобто сприяння рівному доступу усіх категорій населення (у тому числі людей з обмеженими фізичними можливостями) до усіх видів соціально-економічної діяльності [18].

З точки зору теорії транспортних систем, проведений аналіз підходів до тлумачення поняття ТД дозволив виокремити три основні підходи:

1) розуміння ТД як доступу до/із місця знаходження;

2) як ступінь свободи для задоволення потреби на перевезення користувачами (пасажирами);

3) з позиції оцінювання транспортної системи, як показник функціонування транспортної системи.

Роз'яснення відмінностей у розумінні концепту транспортної доступності дозволило запропонувати власне означення цього поняття.

Отже, *транспортна доступність* – це показник функціонування міських, регіональних та національних транспортних систем, який відображає *можливість* задоволення потреби користувача транспорту у здійсненні різного виду поїздок з метою виконання очікуваної діяльності чи досягнення очікуваних послуг/товарів за умов *впливу стримуючих факторів* (часових, територіальних, економічних тощо).

На основі проведеного дослідження можна сформулювати сфери застосування показника ТД як: 1) формалізація прийняття рішень під час впровадження нових інфраструктурних проектів; 2) сприяння організації роботи мультимодального транспорту; 3) ефективний інструмент з моделювання індивідуального попиту на пасажирські перевезення.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у статті було обґрунтовано поняття транспортної доступності у сучасних наукових дослідженнях. Автором запропоноване власне тлумачення показника транспортної доступності з врахуванням різних вимірів доступності та стримуючих факторів. На основі проведеного дослідження було визначено сфери застосування показника транспортної доступності з точки зору теорії транспортних систем.

Список літератури:

1. Matiychyk O. Accessibility of transport systems in passenger transportation / O. Matiychyk, K. Kryshkevych // Science-based technologies. – 2013. – № 2(18). – P. 232-235.
2. Yanovsky P. Infrastructure approach to measuring passenger transport accessibility / P. Yanovsky, O. Matiychyk // Railway Transport of Ukraine. – 2014. – № 6(109). – P. 14-18.
3. Яновський П.О. Оцінка доступності пасажирського транспорту на регіональному рівні / П.О. Яновський, О.М. Матійчик // Наукоємні технології. – 2013. – № 3(19). – С. 345-349.
4. Morris J.M. Accessibility Indicators For Transport Planning / J.M. Morris, P.L. Dumble, M.R. Wigan // Transportation Research Part A: General. – 1979. – Vol. 13, Issue 2. – P. 91-109. doi: 10.1016/0191-2607(79)90012-8.
5. Hesse C., Evangelinos C., Bohne S. Accessibility Measures and Flight Schedules: An Application to the European Air Transport // European Transport. – 2013. – Vol. 55 (Paper n 6). – ISSN 1825-3997.
6. Jean-Paul Rodrigue, Claude Comtois and Brian Slack. The Geography of Transport Systems. – Routledge, Taylor and Francis. – 2006 – 297 p.
7. Ingram D. The concept of accessibility: A search for an operational form / Ingram D. // Regional Studies. – 1971. – P. 101-107.
8. Pirie G.H. Measuring accessibility: a review and proposal. Environment and Planning. – 1979. – P. 299-312.
9. Handy S.L., Niemeier D.A. Measuring accessibility: an exploration of issues and alternatives. Environment and Planning. – 1997. – P. 1175-1194.
10. Litman T. Evaluating Accessibility for Transportation Planning. Measuring People's Ability to Reach Desired Goods and Activities. – Victoria Transport Policy Institute. – 2016. – 38 p.
11. Kutz M. Handbook of Transportation Engineering. – McGraw Hill, 2004. – 1000 p.
12. Balaker T. Why Mobility Matters to Personal Life [Electronic source]. – T. Balaker // Policy Brief No. 62. – Reason Foundation. – 2007. – Access mode: http:// reason.org/files.pdf
13. Hansen W.G. How accessibility shapes land use // Journal of the American Institute of Planners, – 1959. – Vol. 25. – P. 73-76.
14. Weibull J.V. An Axiomatic Approach to the Measurement of Accessibility // Regional Science rind Urban Econoniics 1976 Vol. 6. – P. 357-79.
15. Иванов М.В. Развитие транспортной инфраструктуры региона: факторы, направления, инструментарий оценки: дис. канд. экон. наук. – М.: 2016. – С. 164.
16. Spiekermann K., Wegener M., Kve'ton V., Marada M., Schürmann C., Biosca O., Segul A.U., Antikainen H., Kotavaara O., Rusanen J., Bielan'ska D., Fermi F., Fiorello D., Komornicki T., Rosik P. TRACC, Transport accessibility at regional/local scale and patterns in Europe. Applied research 2013/1/10. Interim report. Version 21/02/2011 ESPON, European Union. – 2011. [Electronic source]. – Access mode: http:// www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects
17. Агасьянц А.А. Развитие сети автомобильных магистралей в крупнейших городах. Транспортно-градостроительные проблемы / А.А. Агасьянц // Монография. – М.: АСВ, 2010. – 248 с.
18. Kenyon S., Lyons G., Rafferty J. Transport and social exclusion: investigating the possibility of promoting inclusion through virtual mobility / Kenyon, S et al. // Journal of Transport Geography. – 2002. – Vol. 10. – P. 207-219.

Матийчик Е.М.
Национальный авиационный университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ТРАНСПОРТНОЙ ДОСТУПНОСТИ ПАССАЖИРСКИХ ТРАНСПОРТНЫХ СИСТЕМ

Аннотация
Существующие подходы к определению понятия транспортной доступности в теории транспортных систем отображают теоретическую разрозненность и в то же время ограниченность отдельных толкований. Установлено, что показатель транспортной доступности включает разные измерения, которые дают возможность трактовать это понятие с позиции разных наук и сфер знаний. Автором обосновано собственное определение транспортной доступности с учетом разных измерений доступности и сдерживающих факторов. Определены сферы применения показателя транспортной доступности с точки зрения теории транспортных систем.
Ключевые слова: транспортная система, транспортная доступность, пассажир, определение, теория транспортных систем.

Matiychyk O.M.
National Aviation University

THEORETICAL ASPECTS OF IMPLEMENTING PASSENGER TRANSPORT SYSTEMS ACCESSIBILITY

Summary
The existing approaches to defining transport accessibility in theory of transport systems reflect the theoretical inconsistency and all the while limitation of individual definitions. It is clarified that transport accessibility includes many dimensions that enable its definition from the point of view of various sciences and fields of study. The author proposed one's own definition of transport accessibility with account of different dimensions and restraining factors. The applications of the indicator of transport accessibility in view of transport systems theory are suggested.
Keywords: transport system, transport accessibility, passenger, definition, transport systems theory.

УДК 004.415.532.3

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДУ ТЕСТУВАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ «БІЛИЙ ЯЩИК»

Новикова К.В., Люта М.В.
Київський національний університет технологій і дизайну
Розломій І.О.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена обґрунтуванню методу тестування програмного забезпечення «Білий ящик». Проаналізовані основні стратегії, стадії та етапи методу тестування «Білий ящик». Були представлені особливості структурного тестування. В результаті була розроблена функціональна модель процесу тестування методом «Білий ящик» відповідно до нотації IDEF0. Складена детальна характеристика кожного етапу тестування методом «Білий ящик».
Ключові слова: тестування програмного забезпечення, «Білий ящик», структурне тестування, функціональна модель, IDEF0.

Постановка проблеми. В даний час створення програмного забезпечення не можливо уявити без процесу тестування, але, на жаль, йому не завжди приділяють належну увагу. Це пов'язано, в основному, з економічними причинами. Виробники прагнучи зменшити витрати на новий продукт часто просто не виділяють належні кошти і час на проведення повноцінного процесу. У більшості випадків проводиться неповноцінне, так зване, «інтуїтивне» тестування у вигляді створення і розробки проектів в тестованій системі.

Мета будь-якого методу тестування безпеки програмного забезпечення полягає в забезпеченні надійності системи в умовах шкідливих атак і програмних дефектів і збоїв. На виробництві вразливість програмного забезпечення (ПЗ) може призвести до фінансових і тимчасових втрат через зупинку або некоректної роботи сис-

теми, тому завчасне її виявлення є актуальним завданням для всіх підприємств.

В даний час існують різноманітні методи виявлення дефектів, помилок і вразливостей програмного забезпечення. Вони мають певні переваги і недоліки, мають різні сфери застосування, що впливає на ефективність і кінцевий результат верифікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом спостерігається неабиякий інтерес до дослідження різноманітних стратегій тестування програмного забезпечення. Значний внесок в області тестування програмного забезпечення внесли такі науковці: К.В. Рубинов, О.І. Бедердинова, Л.А. Іванова, С.В. Бирюков та інші. Проте, все ще залишається ряд невирішених питань, які дозволять оптимізувати процес тестування програмного забезпечення.

Мета статті. Головною метою статті є аналіз та дослідження методу тестування ПЗ «Білий ящик». Метою дослідження є також розгляд стратегій, стадій та етапів методу тестування «Білий ящик» та розробка функціональної моделі процесу тестування методом «Білий ящик» відповідно до нотації IDEF0.

Виклад основного матеріалу. Метод тестування «Білий ящик» є найбільш поширеним. Його використання призводить до зниження ризиків успішних шкідливих атак, підвищуючи загальну безпеку системи.

«Білий ящик» – це техніка тестування, яка дозволяє перевірити внутрішню структуру програми, її логіку і коректність роботи.

Техніка тестування «Білого ящика» передбачає тестування програмного забезпечення, аналізуючи логіку роботи програми для отримання тестових даних.

У цього методу немає мети виявлення синтаксичних помилок, так як дефекти такого роду зазвичай виявляє компілятор. Методи «Білого ящика» спрямовані на локалізацію помилок, які складніше виявити, знайти і зафіксувати. З їх допомогою можна виявити логічні помилки і перевірити ступінь покриття тестами.

Для застосування методу «Білий ящик» потрібна наявність повної інформації про досліджуване ПЗ (вихідний код, інформація про результати проведених тестувань), що дозволяє провести його повний аналіз на предмет дефектів, помилок і вразливостей. Метод тестування може бути реалізований динамічним і статичним способами.

При статичному аналізі досліджуються вихідні коди компонентів і документовані можливості ПЗ, а при динамічному здійснюється перевірка поведінки ПЗ в реальних умовах із застосуванням спеціалізованого програмного забезпечення (відладчики, профілювальникі) [1].

Стратегія «Білого ящика» включає в себе наступні методи тестування:

1. Покриття операторів. Критерії покриття операторів передбачає виконання кожного оператора програми щонайменше один раз.

2. Покриття рішень. Відповідно до цього критерію необхідно скласти таке число тестів, при яких кожна умова в програмі прийме як справжнє, так і хибне значення.

3. Покриття умов. Записується число тестів достатню для того, щоб всі можливі шляхи виконання програми були пройдені принаймні один раз.

4. Покриття рішень/умов. Відповідно до цього критерію необхідно скласти тести так, щоб результати кожної умови виконувалися хоча б один раз, результати кожного рішення так само виконувалися хоча б один раз, і кожен оператор повинен бути виконаний хоча б один раз.

5. Комбінаторне покриття умов. Цей критерій потребує, щоб всі можливі комбінації результатів умов в кожному рішенні, а також кожен оператор виконався принаймні один раз [2].

Серед особливостей структурного тестування можна виділити наступні:

1. Мінімальна вартість усунення дефекту. Локалізація помилки всередині конкретного програмного модуля не призведе до її міграції в інші частини програми і не потребує витрат на її пошук і усунення.

2. Гарантується, що тести, побудовані на базі вихідного коду, забезпечать його повне покриття.

Рис. 1. Контекстна діаграма процесу тестування програмного забезпечення методом «Білий ящик»

3. Можливість відстеження потоку управління і цілісності даних в ході виконання.

4. Тести залежать від вихідного коду, і тестувальник змушений постійно модифікувати їх, слідуючи змін в програмі.

5. Спеціаліст з тестування зобов'язаний чітко розбиратися в перевіряємому коді, що призводить до збільшення витрат ресурсів на тестування.

6. Складність тестування системи в цілому [3].

Функціональна модель процесу тестування методом «Білий ящик» відповідно до нотації IDEF0 представлена на рис. 1.

Вхідними даними для процесу тестування є: вихідний код і бінарні файли ПЗ; документовані можливості програмного і технічного забезпечень; документація по попереднім тестуванням ПЗ.

Документовані (декларовані) можливості програмного і технічного забезпечень включають відомості про структуру, взаємодію компонентів і умов експлуатації програмного забезпечення, про конфігурацію, характеристиках і умовах експлуатації технічного забезпечення, а також специфікації і вимоги на все ПЗ і його компоненти.

Документація по попереднім тестуванням містить інформацію, що описує плани і результати проведених тестів, виявлені дефекти і рекомендації щодо усунення вразливостей.

В результаті проведення тестування ПЗ формується документація про результати проведення дослідження.

В якості виконавців виступають замовник і фахівці, які виконують тестування.

Механізмами виконання є тестова середовище та спеціалізоване ПЗ, що забезпечує проведення дослідження.

Керуючими впливами є стандарти та методи тестування.

Метод тестування «Білий ящик» включає наступні основні стадії і етапи.

1. Підготовча стадія (планування) складається з етапів:

1) проведення аналізу та оцінки ризиків (складання моделі загроз);

2) розробка стратегії тестування;

3) розробка детального плану тестування;

4) розробка сценаріїв тестів і визначення області покриття кожного тесту;

5) підготовка тестового середовища.

2. Стадія проведення тестування включає:

1) проведення валідації та верифікації тестових сценаріїв;

2) проведення статичного аналізу програмного забезпечення і його компонентів;

3) проведення динамічного аналізу програмного забезпечення і його компонентів;

4) проведення аналізу виявлених помилок, дефектів і вразливостей програмного забезпечення.

3. Стадія формування звітної документації є створення звітної документації про результати проведення досліджень.

Етап аналізу та оцінки ризиків включає аналіз загроз і видів вразливостей, присутніх в кожному компоненті ПЗ, ймовірності їх реалізації та оцінка можливих збитків підприємства при виникненні ризиків, вироблення рекомендацій для зниження виявлених ризиків.

Етап розробки стратегії тестів проводиться на основі результатів аналізу ризиків з метою визначення основних заходів і завдань тестування найбільш небезпечних фрагментів коду, тобто області і методів тестування, обсягу перевіряється коду, вимог до архітектури тестового середовища і кваліфікації фахівців, що виконують дослідження.

На етапі розробки детального плану тестування визначаються і узгоджуються з замовником мети, графік тестування і ступінь покриття тестами програми і її компонентів, способи контролю та вимоги до звітної документації.

На етапі створення тестів визначаються сценарії тестів, що описують критерії покриття програмного коду з урахуванням цілей тестування; початкові умови, вхідні дані, очікувані результати та контрольні точки проведення тестів.

Етап підготовки тестового середовища включає налагодження конфігурацій двох складових комп'ютерної техніки і програмного забезпечень, які відповідають необхідним умовам експлуатації.

Стадія проведення тестування ПЗ полягає в виявленні дефектів і помилок в тестованих компонентах ПЗ і підрозділяється на етапи валідації та верифікації, статичного, динамічного аналізу та аналізу результатів проведення тестових сценаріїв.

Етап валідації та верифікації тестових сценаріїв включає інспекцію тестів на відповідність детальному плану і стандартам і аналіз отриманих результатів.

На етапі проведення статичного аналізу проводиться пошук помилок без виконання тестового ПЗ за допомогою аналізу вихідного коду перевіряються компонентів з використанням спеціалізованого програмного забезпечення.

При динамічному аналізі здійснюється перевірка реальної поведінки досліджуваного ПЗ в рамках певних сценаріїв його роботи з використанням спеціалізованого програмного забезпечення.

Етап аналізу результатів тестування включає діагностику та локалізацію виявлених помилок і дефектів в тестованому ПЗ, аналіз досягнутого тестового покриття, прийняття рішення про створення додаткових тестових сценаріїв або про припинення тестування.

На стадії формування звітної документації складається звіт про результати тестування ПЗ, який включає опис сценаріїв проведених тестів, тестові контрольні дані, опис архітектури тестового середовища, ступеня покриття програм сценаріями тестів і статусу отриманих помилок і дефектів, інформацію про документування процесу тестування, список задіяних в ньому фахівців. Для кожної виявленої уразливості вказуються тестовий сценарій, умови її відтворення і методи усунення [4].

Висновки. Таким чином, в статті розглянуто особливості процесу тестування програмного забезпечення, зокрема методу «Білий ящик». Досліджено основні переваги, етапи, стратегії запропонованого методу. На основі проведених досліджень була побудована функціональна модель процесу тестування методом «Білий ящик» за допомогою методології функціонального моделювання і графічного описання процесів IDEF0.

Список літератури:

1. Тамре Л. Введение в тестирование программного обеспечения. – М.: Вильямс, 2003. – 359 с.
2. Василенко Н.В. Модели оценки надежности програмного обеспечения / Н.В. Василенко, В.А. Макаров // Вестник НГУ. – 2004. – № 28. – С. 126-132.
3. Бирюков С.В. Анализ стратегий тестирования програмного обеспечения / С.В. Бирюков // Вестник МГТУ. – 2010. – С. 59-63.
4. Канер С., Фолк Д., Кек Нгуен Е. Тестирование программного обеспечения. – Киев: ДиаСофт, 2000. – 544 с.

Новикова К.В., Лютая М.В.
Киевский национальный университет технологий и дизайна
Розломий И.О.
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДА ТЕСТИРОВАНИЯ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ «БЕЛЫЙ ЯЩИК»

Аннотация
Статья посвящена обоснованию метода тестирования программного обеспечения «Белый ящик». Проанализированы основные стратегии, стадии и этапы метода тестирования «Белый ящик». Были представлены особенности структурного тестирования. В результате была разработана функциональная модель процесса тестирования методом «Белый ящик» по нотации IDEF0. Составлена подробная характеристика каждого этапа тестирования методом «Белый ящик».
Ключевые слова: тестирование программного обеспечения, «Белый ящик», структурное тестирование, функциональная модель, IDEF0.

Novykova K.V., Lyutaya M.V.
Kyiv National University of Technologies and Design
Rozlomii I.O.
Cherkassy Bogdan Khmelnitsky National University

SOFTWARE TESTING RESEARCH OF THE «WHITE BOX» METHOD

Summary
The article is devoted to the substantiation of the method of software testing «White Box». The main strategies, stages and stages of the White Box test method are analyzed. Features of structural testing were presented. As a result, a functional model of the testing process using the «White Box» method was developed in accordance with the notation IDEF0. The detailed description of each stage of the testing by the «White Box» method is prepared.
Keywords: software testing, «White Box», structural testing, functional model, IDEF0.

УДК 621.431.74

ГАРМОНИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ИЗМЕРИТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ СУДОВЫХ ДИЗЕЛЕЙ

Яковенко А.Ю.
ДП «Интреско ЛТД»

Представлена система регистрации процесса топливоподачи на базе комбинированного измерительного преобразователя давления топлива. Разработаны средства гармонического анализа данных и определены сравнительные амплитудно-частотные характеристики результатов. Система обеспечивает метрологические параметры близкие к базовому датчику давления топлива.
Ключевые слова: дизели, топливоподача, измерение, гармонический анализ, амплитудно-частотные характеристики.

Постановка проблемы. Одним из направлений развития измерительной техники в ДВС является разработка для регистрации рабочих процессов, встроенных или совмещённых с функциональными элементами преобразователей (датчиков) [1, с. 1-5; 2, с. 1-6; 3, htm – без форматирования; 4, с. 1-20].

Очевидным достоинством такого подхода является отсутствие дополнительных элементов двигателя, к которым относятся специальные измерительные преобразователи и соответствующие монтажные элементы. Одновременно обеспечивается непрерывный контроль измеряемых параметров. При этом мониторинг может быть автоматизированным и обеспечивать функции аварийно-предупредительной сигнализации. Таким образом, решение данной проблемы является актуальным и своевременным.

Анализ основных исследований и публикаций. Как инструмент определения метрологических характеристик средств контроля рабочих процессов ДВС, гармонический анализ находит достаточно широкое применение. Так, А.Ю. Самойленко [5, с. 75-77] использует гармонический анализ для восстановления индикаторной диаграммы, записанной датчиком давления газов через индикаторный канал.

Во многих случаях, подобно рассматриваемым данным, исходная функция *f(x)* задается в виде таблицы или в виде графической кривой. В этом варианте использовано приближенное представление периодической функции *f(x)* тригонометрическим многочленом вида

$$s_n = a_0 + \sum_{k=1}^{n} (a_k \cos(kx) + b_k \sin(kx)),$$

а коэффициенты Фурье вычислены при помощи приближенного метода интегрирования – формулы прямоугольников

$$a_0 = \frac{1}{n}\sum_{k=1}^{n} y_k, \quad a_k = \frac{2}{n}\sum_{k=1}^{n} y_k \cos(kx_k), \quad b_k = \frac{2}{n}\sum_{k=1}^{n} y_k \sin(kx_k)$$

где, a_k, b_k – коэффициенты Фурье; a_0 – постоянная, k – номер гармоники.

Поскольку исходная функция в этом случае представлена в виде дискретного конечного набора данных, то произведенное преобразование является дискретным преобразованием Фурье (ДПФ).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Амплитудно-частотный анализ записи рабочих процессов дизелей измерительными системами различной конфигурации позволяет дать оценку достоверности информации и обеспечить корректировку полученных данных при наличии погрешностей.

Частотная характеристика является основным параметром, определяющим качество регистрации динамических процессов.

Впрыскивание топлива является одним из основных процессов, определяющих все эксплуатационные характеристики дизелей. В области его мониторинга остаются нерешённые задачи, связанные с высокой динамичностью и метрологической сложностью контроля топливоподачи.

Цель статьи. Разработать методику, алгоритм и программу гармонического анализа по методу Фурье с целью создания программного комплекса, обеспечивающего амплитудно-частотный анализ измерений и интерфейс с пакетом, обеспечивающим оптимальный режим его использования.

Изложение основного материала статьи. В данной публикации представлены результаты разработок в этой области, выполненных на кафедре Судовых энергетических установок Национального университета «Одесская морская академии» под руководством проф. Половинки Э.М.

Разработан метод контроля процесса топливоподачи судового среднеоборотного дизеля с использованием комбинированного измерительного преобразователя, совмещённого с конструктивным элементом топливного насоса высокого давления (ТНВД). При этом в качестве контролируемого параметра рассматривалось давление топлива в ТНВД, как основной показатель процесса впрыскивания.

При анализе конструкции ТНВД предпочтение, в качестве базовой детали для комбинированного измерительного преобразователя, отдано шпильке крепления ТНВД к двигателю, воспринимающей давление топлива в надплунжерном пространстве (датчик «Ш-Д»). Чертеж препарированной шпильки для монтажа проволочных решёток приведен на рис. 1.

Преобразование деформации шпильки осуществлено с использованием тензодатчиков проволочного типа.

Исследования выполнены на базе топливной аппаратуры среднеоборотного судового дизеля ЧН25/34. Испытания проведены на безмоторном стенде. Фотография ТНВД с датчиком «Ш-Д» приведена на рис. 2.

Исследование метрологических характеристик измерительной системы на базе датчика «Ш-Д» потребовало создания программного комплекса, обеспечивающего амплитудно-частотный анализ данных измерений.

С целью проведения такого анализа для рассматриваемой системы разработаны методика, алгоритм и программа гармонического анализа по методу Фурье. Был создан интерфейс с пакетом, обеспечивающим оптимальный режим его использования.

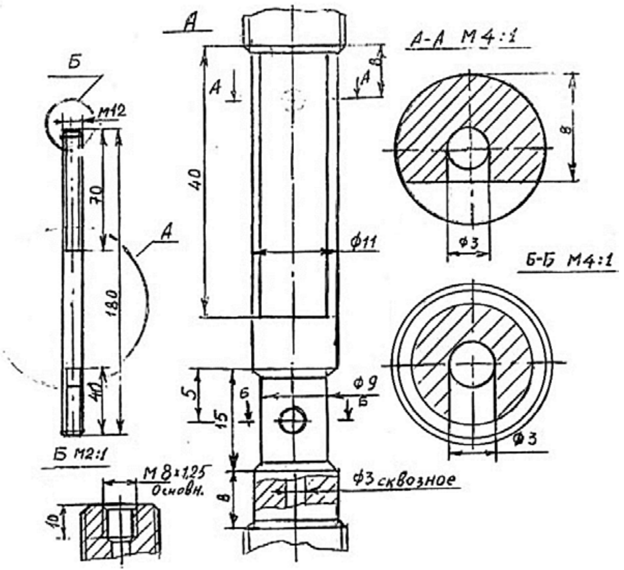

Рис. 1. Шпилька, препарированная для монтажа тензорезисторов

Источник: разработано автором

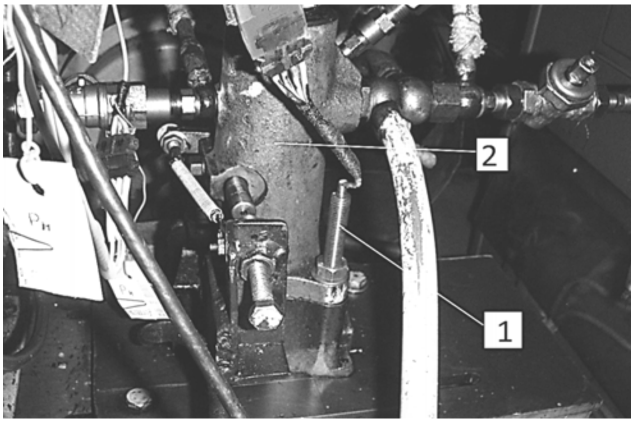

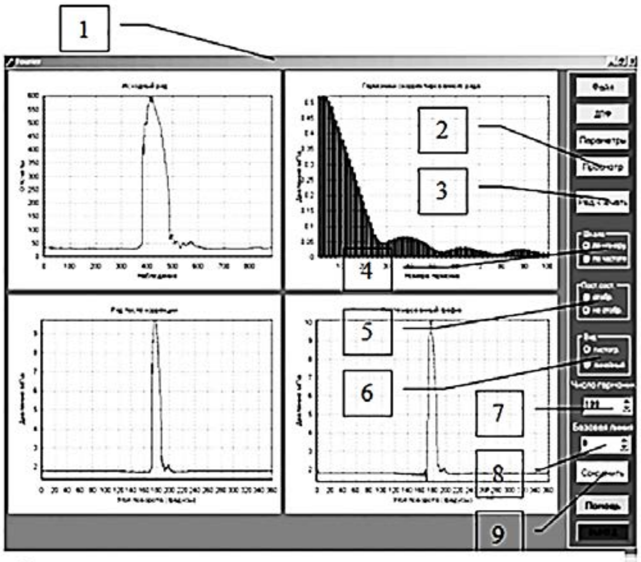
Рис. 2. Датчик давления топлива («Ш-Д») на ТНВД безмоторного стенда: 1 – датчик – шпилька; 2 – ТНВД

Источник: разработано автором [6, с. 41-49]

а

б

1- вид на экран монитора после нажатия кнопки 'ДПФ'; 2- кнопка 'Просмотр', вызывает на экран окно для просмотра числовых значений скорректированного ряда и гармоник; 3- кнопка 'Ред - Печать', вызывает диалоговое окно для выбора графика для редактирования и печати или для записи файла гармоник; 4- переключатель вида отображения для шкалы абсцисс гармоник; 5- переключатель выбора отображения постоянной составляющей; 6- переключатель вида отображения графика гармоник; 7- окно ввода числа рассчитываемых гармоник (по умолчанию 100); 8- окно ввода постоянной составляющей; 9- кнопка 'Сохранить', позволяет сохранить выбранный график в электронном виде как файл рисунка формата *.bmp.

Рис. 3. Блок-схема (а) программы гармонического анализа и графический интерфейс (б) метрологических характеристик системы на базе датчика «Ш-Д»

Источник: разработано автором

Алгоритм созданного пакета предусматривает выполнение спектрального анализа периодических процессов, представленных в виде дискретного ряда с полной длиной не более 20000 точек. Результат работы программы – график амплитуд гармонических составляющих, причем число анализируемых гармоник устанавливается пользователем в диапазоне 1-500.

Программой производится дискретное преобразование Фурье с выводом результата в виде графика амплитуд спектральных составляющих на экран, а затем обратное преобразование Фурье также с выводом графика функции на экран.

Блок-схема пакета приведена на рис. 3, *а*.

Программа позволяет оперативно менять число вычисляемых гармоник, вид графика отображения спектра, представление спектра в виде зависимости от частоты либо по номерам гармоник, отображать или нет постоянную составляющую, а также выводить на печать или сохранять в виде электронной копии (рисунок формата .bmp) с возможностью редактирования любого графика.

Графический интерфейс с обработанными данными метрологических характеристик системы на базе датчика «Ш-Д» показан на рис. 3, *б*.

Графическое представление данных гармонического анализа, выполненного с использованием описанных выше средств, показано на рис. 4–11.

Из них первые три рисунка содержат информацию по режиму с частотой вращения распределительного вала $n_р$ = 46 мин$^{-1}$ и выходом рейки m = 27 мм. Запись давления топлива проведена синхронно двумя датчиками: базовым $p_н$, подключённым к штуцеру ТНВД (рис. 5), и комбинированным «Ш-Д» – $p_ш$ (рис. 4 и рис. 6). Для сравнения двух вариантов вывода данных на рис. 4 и рис. 6, относящихся к одному набору параметров, графики гармоник представлены в форме огибающей (рис. 4) и гистограммы (рис. 6). Основная информация в данном разделе показана в виде огибающей дискретного ряда. Этот подход определён необходимостью дополнительного построения совмещённых характеристик.

Приоритетной задачей проведенного исследования с использованием частотного

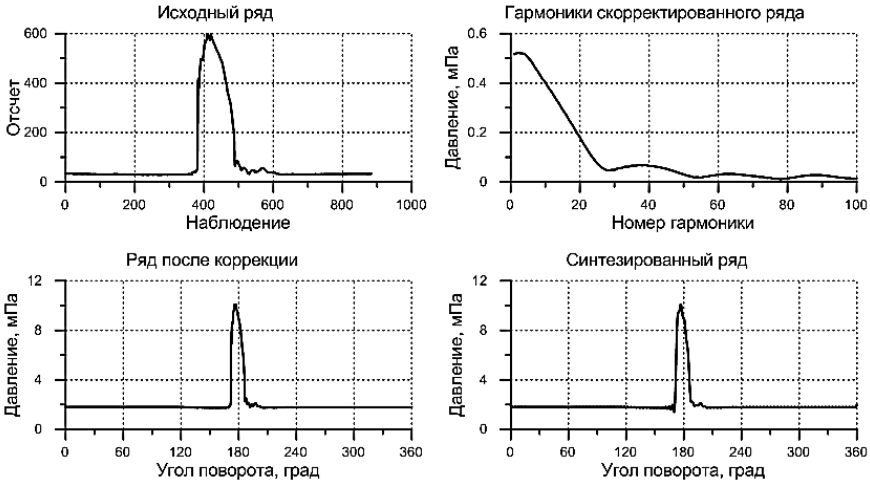

Рис. 4. Гармонический анализ записи давления топлива $p_ш$ комбинированным датчиком Ш-Д: n = 46 мин$^{-1}$, m = 27

Источник: разработано автором

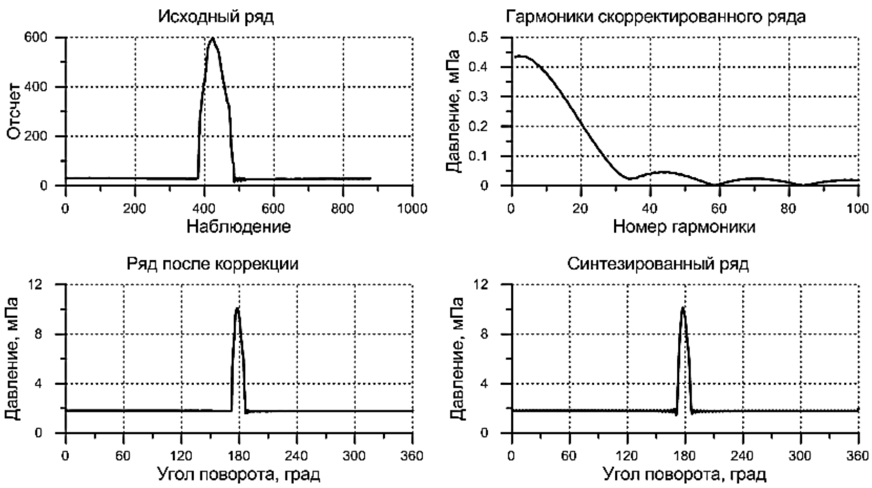

Рис. 5. Гармонический анализ записи давления топлива $p_н$ базовым датчиком: n = 46 мин$^{-1}$, m = 27

Источник: разработано автором

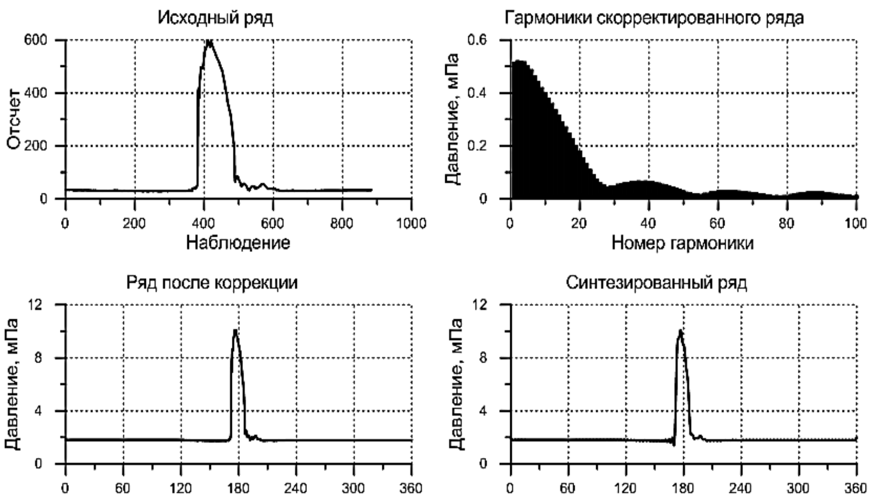

Рис. 6. Гармонический анализ записи давления топлива $p_ш$ комбинированным датчиком Ш-Д в виде гистограммы: n = 46 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

анализа, как указывалось ранее, является сопоставление амплитудно-частотных характеристик записи давления топлива двумя типами датчиков при равнозначных параметрах остальных элементов измерительной схемы.

Для рассматриваемого режима такое сопоставление проведём с помощью рис. 4 и рис. 5. Соотношение кривых, представляющих исходный ряд, после коррекции (на протяжении периода) и синтезированный график соответствуют проведенному анализу осциллограмм [6, с. 41-49]. Можно лишь отметить, что синтезированные кривые практически совпадают с исходными.

Амплитудно-частотные параметры в записи $p_{\text{ш}}$ (рис. 4) и $p_{\text{н}}$ (рис. 5) имеют некоторые различия. По амплитудам гармоник в области минимальных частот, $p_{\text{ш}}$ несколько выше. Зона начального массива, наоборот, уже. Так, низкочастотная полоса у $p_{\text{ш}}$ ограничена минимумом номеров гармоник, соответствующих порядку 28, а $p_{\text{н}}$ – 34.

Для более высоких порядков (графики включают максимально 100 гармоник) форма и амплитудные величины для обоих вариантов записи близки. Граничные значения периодических зависимостей смещены в большую сторону (на 3-5 порядков) у $p_{\text{н}}$.

На рис. 7 и рис. 8 приведен анализ осциллограмм дробного впрыскивания. Такой характер процесса получен путём увеличения затяжки пружины форсунки.

Различная форма исходных кривых отражена и в данных гармонического анализа. При небольшой разнице в максимальных значениях амплитуд распределение их по частотам отличается более существенно. На графике $p_{\text{н}}$ имеется непрерывная область вплоть до 84 гармоники, у $p_{\text{ш}}$ в диапазоне 20-84 выделяются три отдельные участка в форме затухающих колебаний с периодом в 20 порядков.

Графики на рис. 9 и рис. 10 соответствуют номинальной частоте вращения. Более плавный характер исходной кривой $p_{\text{н}}$ отражается и на амплитудно-частотной характеристике этой записи. Область действующих гармоник ограничена 34 порядком, в то время как для $p_{\text{ш}}$ соответствующий диапазон гораздо шире – до 80 порядка. Естественно при этом, что максимум амплитуд выше у $p_{\text{н}}$.

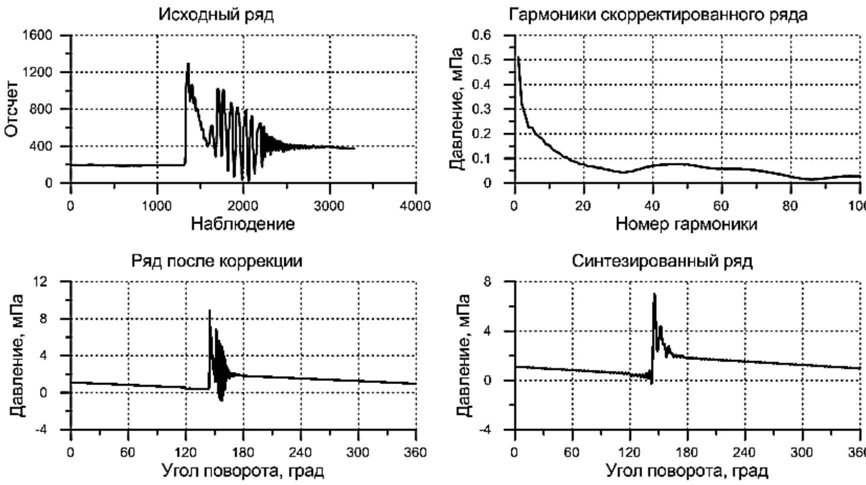

Рис. 7. Гармонический анализ записи давления топлива $p_{\text{н}}$ базовым датчиком: n = 33 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

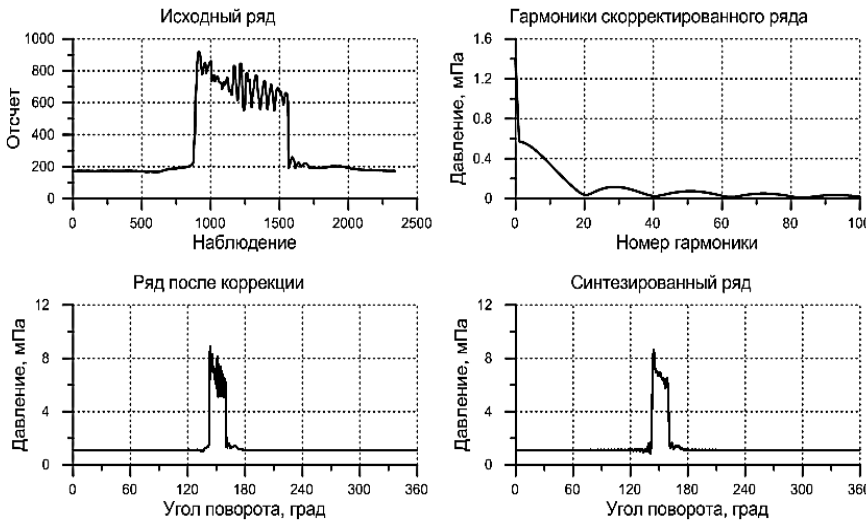

Рис. 8. Гармонический анализ записи давления топлива $p_{\text{ш}}$ комбинированным датчиком Ш-Д: n = 33 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

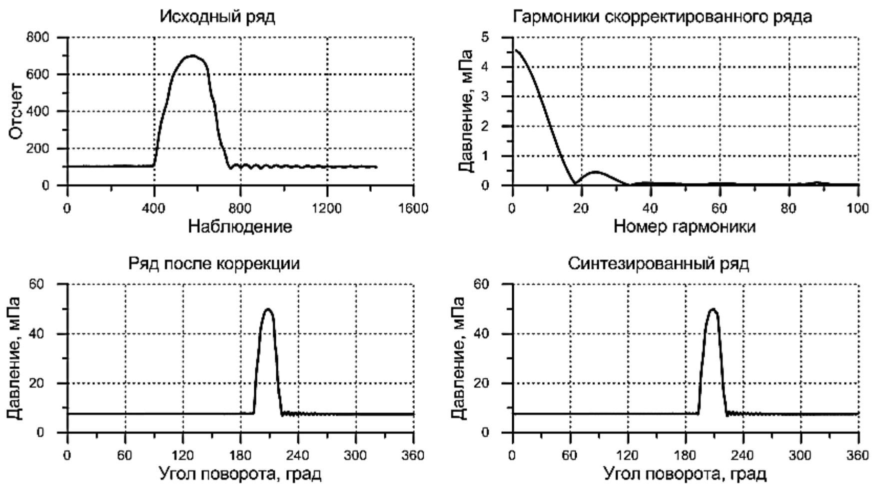

Рис. 9. Гармонический анализ записи давления топлива $p_{\text{н}}$ базовым датчиком: n = 248 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

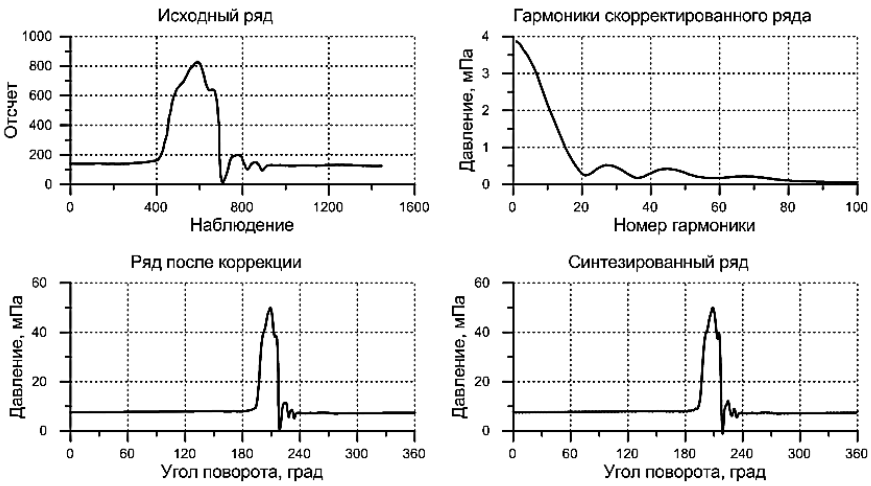

Рис. 10. Гармонический анализ записи давления топлива $p_ш$ комбинированным датчиком Ш-Д: n = 248 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

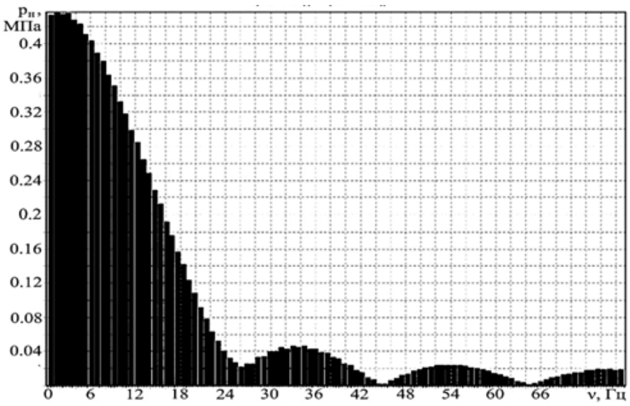

Рис. 11. Гармонический анализ записи давления топлива $p_н$ базовым датчиком в частотном диапазоне: n = 248 мин$^{-1}$, m = 32

Источник: разработано автором

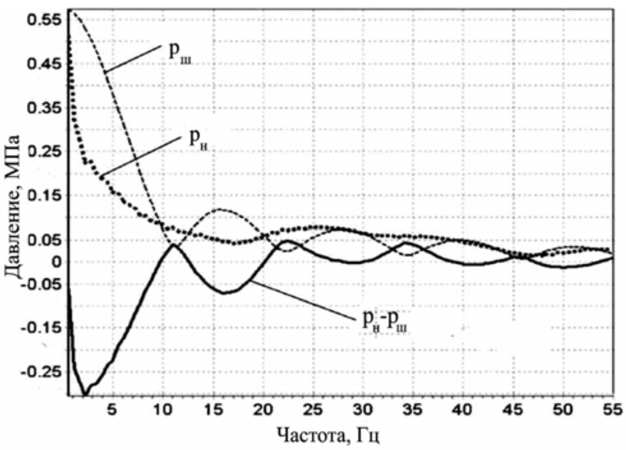

Рис. 12. Сравнение частотных характеристик $p_н$ и $p_ш$ при n = 33 мин$^{-1}$

Источник: разработано автором

Разработанные программные средства гармонического анализа позволяют провести сравнение частотных характеристик в графической форме. Такое представление информации приведено на рис. 12–14.

Рассматриваются те же, что и ранее режимы: минимальной частоты вращения n_p = 33 и 46 мин$^{-1}$, а также, близкой к номинальной частоте вращения n_p = 248 мин$^{-1}$.

На каждом графике показаны три кривые. Две относятся к огибающим амплитуд частот для различных датчиков ($p_н$ и $p_ш$), а третья соответствует их разности – ($p_н$ – $p_ш$).

Наиболее существенным является различие в параметрах на частоте вращения n = 33 мин$^{-1}$. Максимальное расхождение относится к 2 Гц, что соотвествует гармонике четвертого порядка. Начиная с частоты f = 10 Гц, амплитудные значения гармоник обоих датчиков отличаются незначительно.

С повышением частоты вращения частотные параметры датчиков сближаются.

На следующей частоте вращения n = 46 мин$^{-1}$ (рис. 13) значительного различия нет (разность амплитуд почти в 5 раз меньше по сравнению с предыдущим режимом). Что касается частотного диапазона рассматриваемых гармоник, то он расширяется с ростом частоты вращения. Так, если в первом случае он укладывается в 10 Гц, то при n = 46 мин$^{-1}$ – уже в 20 Гц.

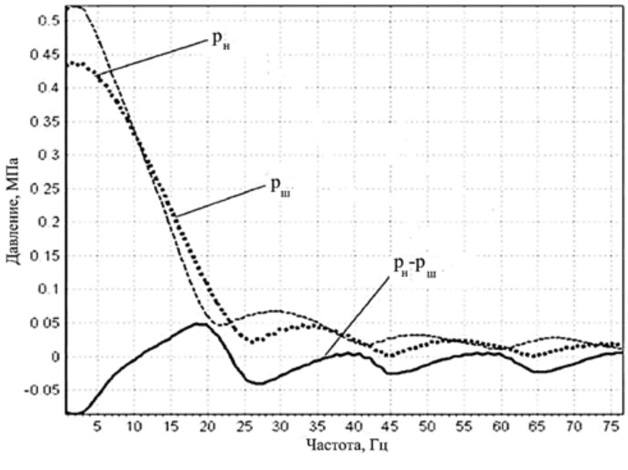

Рис. 13. Сравнение частотных характеристик $p_н$ и $p_ш$ при n = 46 мин$^{-1}$

Источник: разработано автором

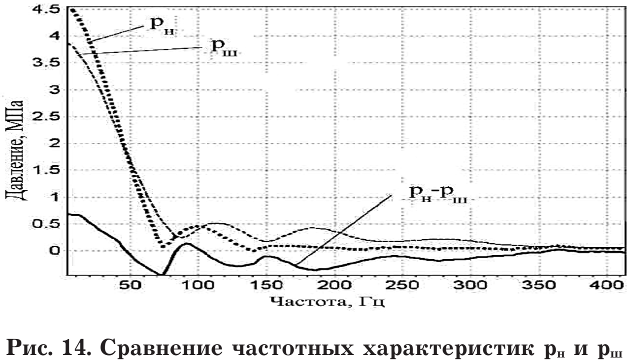

Рис. 14. Сравнение частотных характеристик $p_н$ и $p_ш$ при n = 248 мин$^{-1}$

Источник: разработано автором

Рис. 15. Частотные характеристики собственных колебаний стенда

Источник: разработано автором

Качественно эта тенденция справедлива и на третьем из рассматриваемых режимов n = 248 мин$^{-1}$ (рис. 14). Кривые $p_н$ и $p_ш$ отличаются незначительно, изменяется лишь знак разности. Диапазон существенных частот продолжает расширяться и составляет 70 Гц.

Для анализа метрологических особенностей записи давления с помощью Ш-Д необходимо провести оценку влияния собственных колебаний элементов, участвующих в передаче усилия от давления топлива в ТНВД к шпильке Ш-Д. Логичным является вызвать эти колебания независимым источником – с помощью ударной нагрузки.

Такой эксперимент был проведен, а анализ деформаций датчика представлен на рис. 15.

Частотный диапазон для анализа установлен со значительным запасом по отношению к режиму максимальной частоты вращения (превышение более чем в два раза). Шкала амплитуд является условной, поскольку сопоставление выполняется по суммарному значению в условиях процесса впрыскивания.

Сравнивая запись $p_ш$ на различных режимах впрыскивания с частотной характеристикой собственных колебаний, остановимся, в первую очередь, на диапазонах, где значение амплитуд гармоник являются значительными. Как отмечено выше это частоты с верхними значениями f = 10, 20 и 70 Гц.

Обращаясь к графику собственных колебаний отметим что, очевидно, запись на рис. 3-5 является суммарной от действия давления топлива и влияния собственных колебаний. В рабочей записи не просматривается их влияния, что свидетельствует о незначительной амплитуде гармоник собственных колебаний.

Выводы. С целью детального исследования метрологических характеристик измерительной системы на базе разработанного измерительного преобразователя выполнен сравнительный анализ амплитудно-частотных параметров записи давления топлива.

Для этого использован метод дискретного (ДПФ) и обратного ДПФ преобразования Фурье. Подготовлена расчётная схема, разработаны алгоритм и программа обработки осциллограмм. Обеспечен специализированный интерфейс, ориентированный на решение поставленной задачи.

Результаты частотного анализа подтвердили данные, полученные путем сравнения осциллограмм. Амплитудно-частотные параметры записи обоими датчиками не имеют существенных отличий на всех режимах за исключением дробного впрыскивания. На этом режиме при минимальной частоте вращения, равной 33 мин$^{-1}$, наблюдается наибольшее расхождение при 2 Гц.

Измерительная системы на базе комбинированного преобразователя Ш-Д может быть использована для контроля вибрации двигателя при отключении ТНВД или в период между впрыскиванием топлива.

Список литературы:

1. Marek T. Wlodarczyk. High Accuracy Glow Plug – Integrated Cylinder Pressure Sensor for Closed Loop Engine Control. – 5 pgs. – SAE 2006-01-0184.
2. Wlodarczyk M. T., Poorman T., Xia L., Arnold J. and Coleman T. Embedded fiber-optic combustion-pressure sensors for automotiveengines. – 6 pgs.
3. Tom Poorman, Jacob Arnold, Terry Coleman, and Marek T. Wlodarczyk. Long-life fiber-optic pressure sensors for reciprocating machinery monitoring. Optrand, Inc. 46155 Five Mile Rd., Plymouth, MI 48170, USA. http://optrand.com/MFPT99paper.htm
4. David Toth, Bhavani Tripathy, Marek T. Wlodarczyk. Cylinder Head Gasket with Integrated Combustion Pressure Sencors. David Toth, Bhavani Tripathy Federal Mogul Corporation, Marek T. Wlodarczyk Optrand Incorporated. DEER 2010 Detroit, Michigan Sept. 27-30, 2010. – pgs http://www.optrand.com/Papers/DEER2010.pdf
5. Самойленко А. Ю., Кузнецов А. В. Гармонический анализ индикаторных диаграмм судовых дизелей / А. Ю. Самойленко, А. В. Кузнецов // Сб. научн. трудов НГМА. – 2003. – Вып. 8. – Новороссийск: НГМА. – С. 75-77.
6. Яковенко А. Ю. Разработка и исследование комбинированного датчика давления топлива / Э. М. Половинка, А. Ю. Яковенко // Судовые энергетические установки: науч.-техн. сб. – 2013. – № 32. – Одесса: ОНМА. – С. 41-49.

Яковенко А.Ю.
ДП «Інтреско ЛТД»

ГАРМОНІЙНИЙ АНАЛІЗ МЕТРОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВИМІРЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ СУДНОВИХ ДИЗЕЛІВ

Анотація
Представлено систему реєстрації процесу паливоподачі на базі комбінованого вимірювального перетворювача тиску палива. Розроблено засоби гармонійного аналізу даних і визначені порівняльні амплітудно-частотні характеристики результатів. Система забезпечує метрологічні параметри близькі до базового датчика тиску палива.
Ключові слова: дизелі, паливоподача, вимір, гармонійний аналіз, амплітудно-частотні характеристики

Jakovenko A.J.
DP «Intresko LTD»

VELOCITY CHARACTERISTICS OF MARINE MEDIUM-REVERSE DIESEL FUEL-HANDLING SYSTEM AT VARYING DUTIES

Summary
The system of registration of the fuels submission process on the basis of the combined measuring converter. Pressure of fuel is presented. Means of the harmonious analysis of data are developed and comparative peak-frequency characteristics of results are certain. The system provides metrological parameters pressure of fuel close to the base gauge.
Keywords: diesels, fuel injection, measurement, the harmonious analysis, peak-frequency characteristics.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 657.1.012

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Богданюк О.В., Бачинська Л.С.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В статті проаналізовано зміни в методології та практиці обліку бюджетного сектору в зв'язку із введенням адаптованих до міжнародних Національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі. Розглянута чотирьохрівнева система нормативно-правового регулювання обліку основних засобів в державному секторі України. Виділено основні проблемні питання діючих нормативних документів з питань обліку основних засобів в бюджетних організаціях та наукових установах. Систематизовано діючі нормативно-правові документи регулювання обліку основних засобів в Україні, із зазначенням сфери їх регулювання. Сформульовані висновки та надано практичні рекомендації щодо неврегульованих на законодавчому рівні питань обліку основних засобів в бюджетному секторі.

Ключові слова: державний сектор, бюджетні кошти, бухгалтерський облік, основні засоби, нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми. Перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності в державному секторі України викликаний низкою питань пов'язаних з необхідністю підвищення прозорості державних і місцевих фінансів; якості та достовірності бюджетного обліку, що забезпечує можливість оцінки ефективності і результативності використання бюджетних коштів; узгодженості показників звітності з міжнародними нормативами; повним та достовірним відображенням всіх фінансових операцій; виявленні повноти задоволення суспільства в певних видах послуг за обсягом, змістом, якістю.

З введенням адаптованих до міжнародних Національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, відбулися значні зміни в методології обліку бюджетної сфери економіки, значних змін зазнала також методологія обліку основних засобів бюджетної сфери. Оскільки основні засоби – найбільш вартісна частина в балансі організацій та установ державного сектору, їх стан, оцінка, процедура нарахування амортизації підлягають постійному контролю як із боку вище стоячих розпорядників бюджетних коштів, так із боку різних контролюючих органів і служб, як представників держави – фактичного власника бюджетних активів.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розробку теоретичних основ та методологічних підходів до проблеми обліку й аналізу основних засобів зробили провідні вчені-економісти, як вітчизняні: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, А.П. Грінько, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, М.В. Кужельний, А.М. Кузьмінський, В.Г. Лінник, В.Б. Моссаковський, Н.Ф. Огійчук, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, Л.К. Сук, Л.М. Янчева, так і зарубіжні: В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, А.Д. Шеремет та інші вчені. Зважаючи на те, що нові методологічні засади обліку основних засобів покликані законодавчо узгодити облік у державному та госпрозрахунковому секторі, питання методології та сучасної практики обліку й аналізу основних засобів у державному секторі економіки, із дотриманням чинного законодавства є особливо актуальними та потребують поглиблених досліджень.

Мета статті. Дослідити проблемні питання обліку основних засобів державного сектору відповідно до чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Сучасне нормативно-правове регулювання обліку в державному секторі України можна представити у вигляді чотирьохрівневої системи. Зокрема, С.В. Свірко пропонує до першого рівня віднести законодавчі акти, накази Президента України і постанови уряду. Окрему групу регулюючих документів складають Положення (стандарти) бухгалтерського обліку та міжнародні стандарти бухгалтерського обліку для державного сектору. Третій рівень включає методичні рекомендації (вказівки), інструкції, коментарі, листи Міністерства фінансів, Державного казначейства та інших відомств. До останнього рівня належать робочі документи з бухгалтерського обліку самої організації [1].

Законодавча база, якою керуються в своїй діяльності бюджетні установи, досить різноманітна: від загальногосподарських нормативних актів (які використовують і госпрозрахункові підприємства та установи), затверджених Верховною радою України, Кабінетом міністрів України, іншими міністерствами та відомствами, до вузько спеціалізованих (притаманних лише бюджетним установам), затверджених Державним казначейством України тощо. Схематично рівні регулювання бухгалтерського обліку в державному секторі зображено на рисунку.

Стосовно питань законодавчого регулювання обліку основних засобів у державному секторі, слід зазначити, що в даному випадку слід керуватися як загальними нормативними положеннями, які стосуються будь-якої ділянки обліку в бюджетній сфері, так і спеціальними рекомендаціями, стандартами, що стосуються виключно питань обліку основних засобів.

У таблиці систематизовано основні нормативні документи, які регулюють облік основних засобів в державному секторі.

Оскільки державні організації та наукові установи утримуються за рахунок державних коштів, свою діяльність вони мають узгоджувати з нормативами Бюджетного Кодексу України [2]. Не менш важливим в плані питань нормативного регулювання є Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в У країні» [3].

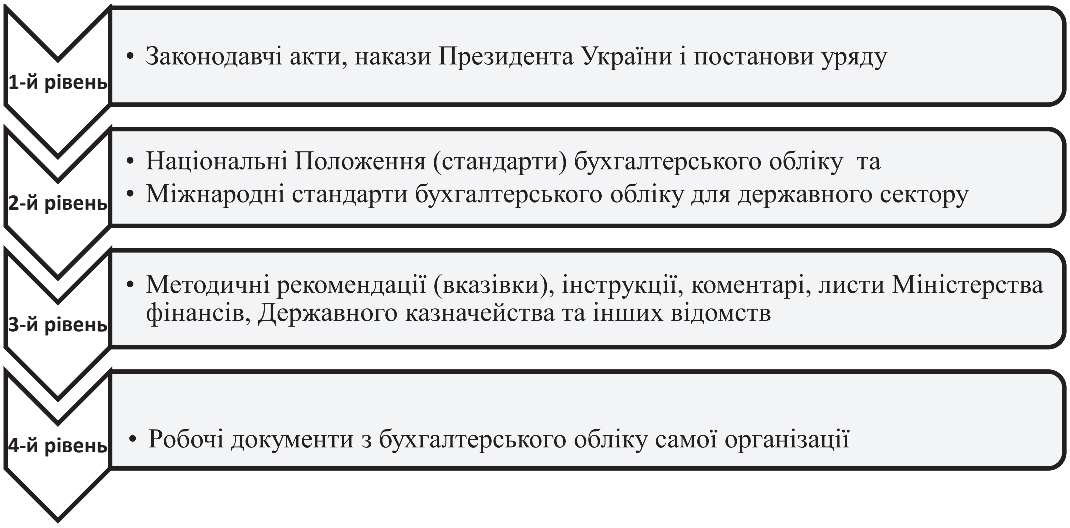

Рис. Чотирьохрівнева система регулювання бухгалтерського обліку та звітності в державному секторі

Таблиця

Нормативно-правове забезпечення обліку основних засобів державного сектору

Назва нормативно-правового документу	Сфера регулювання
1. Бюджетний Кодекс України із змінами та доповненнями	Регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу.
2. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи.
3. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів суб'єктів державного сектору	Застосовуються суб'єктами державного сектору для відображення у бухгалтерському обліку інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції та необоротні матеріальні активи визнані відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби»
4. Методичні рекомендації щодо облікової політики суб'єкта державного сектору	Застосовуються суб'єктами державного сектору при визначенні облікової політики і складанні відповідного розпорядчого документа. Зазначено типові строки корисного використання основних засобів.
5. Порядок застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі	Встановлює призначення і порядок ведення рахунків бухгалтерського обліку для узагальнення інформації про наявність і рух активів, капіталу, зобов'язань та факти діяльності суб'єктів бухгалтерського обліку в державному секторі
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України	Поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, а також на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно з законодавством.
7. Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання. Наказ Міністерства фінансів України	Порядок застосовується при складанні типових форм з обліку та списання основних засобів розпорядниками бюджетних коштів, Державною казначейською службою України та фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування.
8. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 127 «Зменшення корисності активів»	Визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зменшення корисності активів і її розкриття у фінансовій звітності.
9. Порядок складання фінансової, бюджетної та іншої звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Наказ Міністерства фінансів України	Регламентує порядок заповнення та подання фінансової, бюджетної та іншої звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Зокрема, порядок представлення інформації про основні засоби в звітності бюджетних установ.

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 16.01.07 № 34 «Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 рр.», була здійснена модернізація обліку в бюджетному секторі. Проведені реформи обліку в бюджетних організаціях та установах, адаптація національних стандартів обліку в бюджетному секторі до міжнародних, торкнулися методологічно-організаційних питань обліку основних засобів державного сектору. Основні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку та розкриття у фінансовій звітності інформації про основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи наводяться в НП(С)БО в державному секторі 121 «Основні засоби» [4]. Даним стандартом обумовлено порядок визнання, оцінки та питання амортизації основних засобів в бюджетному секторі. Відповідно до зазначеного стандарту, суб'єкти державного сектору зараховують до малоцінних необоротних матеріальних активів предмети вартістю (без податку на додану вартість), що не перевищує 2500 гривень та строк використання яких перевищує один рік, та сценічно-постановочні засоби вартістю, що не перевищує 5000 гривень за одиницю.

Доповнюють та конкретизують НП(С)БО 121 Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів в державному секторі затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 23.01.2015 р. № 11 [5]. Аналізуючи НП(С)БО 121 та зазначені Методичні рекомендації, слід звернути увагу на їх неузгодженість в питаннях амортизаційної політики. Зокрема, НП(С)БО 121 пропонується вартість об'єкта основних засобів розподіляти на систематичній основі протягом строку його корисного використання (експлуатації) шляхом нарахування амортизації на дату балансу, при цьому місячна сума амортизації визначається діленням річної суми амортизації на 12. В Методичних рекомендаціях пропонують вартість об'єкта основних засобів розподіляти на систематичній основі протягом строку його корисного використання (експлуатації) шляхом нарахування амортизації на дату балансу і щокварталу діленням річної суми амортизації на 4. І далі дається вказівка: «...За рішенням керівника суб'єкта державного сектору у розпорядчому документі про облікову політику може бути передбачено нарахування амортизації на річну дату балансу». Отже, єдиного підходу до амортизаційної політики в зазначених документах немає. Відповідно, керівники самостійно мають вирішувати яким методом буде нарахована амортизація та зазначати амортизаційну політику в розпорядчому документі про облікову політику суб'єкта державного сектору.

Не дивлячись на те, що Національні стандарти затверджувалися як адаптовані до Міжнародних, все ж таки помічаємо в них розбіжності. Основна відмінність стосується методики оцінки основних засобів: якщо в Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку в державному секторі № 17 «Основні засоби» пріоритетною вважається оцінка за справедливою вартістю, в НП(С)БОДС 121 пріоритетом є оцінка за первісною вартістю. Про існуючі проблемні питання неузгодженості НП(С)БОДС 121 та МСБОДС вказує і Калюга Є.В., зокрема вченим відмічено: пріоритет економічного змісту операцій над їх юридичною формою, поняття майбутніх економічних вигод і потенціалу корисності, відмінності у вимогах до ведення обліку та підготовки звітності пов'язаних із різною класифікацією активів і зобов'язань, доходів і витрат, а також відсутністю вимог і практики застосування деяких методів обліку, прийнятих у МСБОДС [6, с. 107].

Вагоме місце в питаннях організаційно-методологічного забезпечення обліку основних засобів у бюджетній сфері належить Наказу Міністерства фінансів України № 818 від 13.09.2016 р. «Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання» [7]. Порядок застосовується при складанні типових форм з обліку та списання основних засобів розпорядниками бюджетних коштів, Державною казначейською службою України та фондами загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування. В наказі обумовлено, що крім загальнообов'язкових форм первинної документації, суб'єкти державного сектору, відповідно до галузевих особливостей, можуть розробляти власні форми для оформлення господарських операцій з надходження, руху та вибуття основних засобів, які повинні містити обов'язкові реквізити, визначені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і цим Порядком, та затверджувати їх у розпорядчому документі про організацію бухгалтерського обліку. Знову ж таки виникають деякі неузгоджені питання: з однієї сторони – наказ є обов'язковий до виконання всім суб'єктам державного сектору, з іншої – вони мають можливість самостійно розробляти власні форми для оформлення господарських операцій з надходження, руху та вибуття основних засобів.

Окрім зазначених документів, бухгалтери бюджетних організацій в своїй роботі з основними засобами керуються наступною нормативною базою: План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі № 1203 та Порядок застосування Плану рахунків № 1219; Типова кореспонденція № 1219; Положення № 879 «Про інвентаризацію активів та зобов'язань»; наказ № 572 «Про затвердження типових форм для відображення бюджетними установами результатів інвентаризації».

Висновки і пропозиції. Оцінивши сучасний стан та особливості нормативно-правового забезпечення обліку основних засобів в державному секторі слід зазначити:

– з початком адаптації нормативної бази обліку основних засобів до міжнародних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі, відбулися значні зміни в методології та практиці обліку бюджетної сфери економіки. Були прийняті окремі стандарти, методичні вказівки та роз'яснення щодо питань обліку, оцінки, інвентаризації, амортизаційної політики основних засобів;

– в той же час проведені порівняння НП(С)БО 121, Методичних рекомендацій з обліку основних засобів в державному секторі, МСБОДС 17 вказують на розбіжності в методиці та практиці обліку, оцінки, процесу визнання основних засобів з метою постановки на баланс. Вважаємо

за необхідне, ввести єдині правила щодо питань обліку основних засобів у державному секторі;

– не зважаючи на певні недоречності та неузгодженості в сучасному законодавстві обліку основних засобів державного сектору, на нашу думку, основні вимоги які висувалися до початку проведення модернізації обліку в державному секторі економіки – виконано.

Список літератури:

1. Свірко С.В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація [Текст]: Монографія / С.В. Свірко. – К.: КНЕУ, 2006. – 243 с.
2. Бюджетний Кодекс України, ВВР, 2010, № 50-51, ст. 572.
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні [Електронний ресурс] Закон України від 16.07.1999 р. № 996 (чинний, зі змінами) – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua
4. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби». Наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202.
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів суб'єктів державного сектору. Наказ Міністерства фінансів України від 23.01.2015 р. № 11.
6. Калюга Є.В. Нормативно-правове регулювання обліку в державному секторі / Є.В. Калюга // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(3). – С. 105-111. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181%283%29__21
7. Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання. Наказ Міністерства фінансів України від 13.09.2016 р. № 818.

Богданюк Е.В., Бачинская Л.С.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проанализированы изменения в методологии и практике учета бюджетного сектора в связи с введением адаптированных к международным национальных положений (стандартов) бухгалтерского учета в государственном секторе. Рассмотрена четырехуровневая система нормативно-правового регулирования учета основных средств в государственном секторе Украины. Выделены основные проблемные вопросы действующих нормативных документов по вопросам учета основных средств в бюджетных организациях и научных учреждениях. Систематизированы действующие нормативно-правовые документы регулирования учета основных средств в Украине, с указанием сферы их регулирования. Сформулированные выводы и даны практические рекомендации по неурегулированных на законодательном уровне вопросов учета основных средств в бюджетном секторе.
Ключевые слова: государственный сектор, бюджетные средства, бухгалтерский учет, основные средства, нормативно-правовое регулирование бухгалтерского учета.

Bogdaniuk O.V., Bachinska L.S.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FEATURES OF NORMATIVELY-LEGAL SUPPORT OF FIXED ASSETS ACCOUNTING IN THE STATE SECTOR OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the changes in the methodology and practice of accounting of the state sector in connection with the introduction of adapted to the international Public accounting regulations (standards) in the state sector. The four-level system of legal regulation of accounting of fixed assets in the state sector of Ukraine is considered. The main problems issues of the existing normative documents on accounting of fixed assets in state organizations and scientific institutions are highlighted. The existing regulatory and legal documents regulating the accounting of fixed assets in Ukraine are systematized, indicating the scope of their regulation. The conclusions were formulated and practical recommendations were given regarding not regulated issues at the legislative level of accounting of fixed assets in the state sector.
Keywords: state sector, budgetary funds, accounting, fixed assets, legal regulation of accounting.

УДК 330.1

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ РОЗРАХУНКІВ З ПОКУПЦЯМИ ТА ЗАМОВНИКАМИ

Бондарчук Н.В., Бушна Ю.А.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками. Розглянуто зміст понять «документування» та «документ». Визначено перелік документів, що використовуються в процесі розрахунків з покупцями та замовниками. Розкрито сутність та особливості формування первинних документів, необхідність їх використання в процесі господарської діяльності підприємства. Виявлено проблеми та недоліки під час документального оформлення та шляхи їх вирішення.
Ключові слова: підприємство, дебіторська заборгованість, документування, первинні документи, покупці, замовники, розрахунки.

Постановка проблеми. Економіка України в результаті соціально-економічної й військово-політичної ситуації зазнала змін. Відбулося різке зростання заборгованості держави. Спостерігається коливання цін через стрімке падіння ВВП та знецінення гривні. Все це дуже негативно вплинуло на рівень економічного розвитку України.

Головним сектором ринкової економіки України є підприємництво. Підприємства виступають основним чинником економічного і соціального розвитку. Сьогодні саме на підприємницьку діяльність держава покладає надії як на рушійний важель позитивних змін в економіці. Проте, в своїй діяльності не кожне підприємство може стати провідною рушійною силою у подоланні негативних процесів в економіці. Значна частина підприємств перебуває в тіньовій економіці, часто характеризуються низькою платоспроможністю. І тепер, відбуваються серйозні зміни в різних сферах діяльності, питання дебіторської заборгованості є актуальними, адже фінансовий стан підприємства значно залежить від управління даною заборгованістю. Ефективне управління дебіторською заборгованістю залежить від якісного документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками, яке є основою безпроблемного ведення обліку та оподаткування, що в свою чергу усуває можливість шахрайства, зловживання, перекручення реальних даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Документальне оформлення розрахунків з покупцями та замовниками досліджували та відобразили у своїх працях такі вчені як Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Бондарчук, М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко, Ю.Г. Кім, В.В. Сопко, І.Б. Садовська, Л.К. Сук та інші. Численні дослідження питання щодо документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками свідчать про актуальність даного питання та необхідність його розгляду в будь – який період часу, адже господарська діяльність підприємства не може здійснюватися без відповідного оформлення фактичних операцій визначеними первинними документами.

Метою написання статті є вивчення первинних бухгалтерських документів при розрахунках з покупцями та замовниками і переліку особливостей їх складання та використання, наведення пропозицій щодо поліпшення документального оформлення.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день практично немає жодного суб'єкта господарювання у якого в балансі не було б дебіторської заборгованості. Згідно П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» під дебіторською заборгованістю розуміють суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [4]. Для дотримання фінансової дисципліни дебіторська заборгованість повинна в повному обсязі і у встановлені терміни документально оформлена.

Документування – це процес підготовки документа із застосуванням різноманітних методів та засобів відображення на матеріальному носії інформації [1]. Безпомилкова та вчасна інформація в документі займає провідну роль в управлінні.

Т. М. Тігова вважає, що документ – матеріальний носій, що використовують у процесі спілкування, на якому за допомогою різних засобів і способів зафіксована в доцільній для сприйняття формі інформація [6, с. 244].

І. Б. Садовська визначає документ як письмовий доказ здійснення господарської операції або розпорядження на її здійснення [5, с. 98].

Узагальнюючи вище наведене, ми пропонуємо під документом розуміти письмове свідоцтво фактичного здійснення господарської операції, що свідчить про її законність.

Первинні документи – це основа обліку. Згідно закону України « Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» первинний документ – це документ, який містить відомості про господарську операцію [3]. Первинні документи створюються як у письмовій, так і в електронній формі. Юридичну силу електронний документ матиме лише за наявності електронного цифрового підпису.

Для здійснення поставки товарів чи надання послуг необхідне укладання прямого договору між постачальником та покупцем. Договір – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [7, с. 164]. Договір купівлі – продажу – це найбільш розповсюджений вид договорів, за яким продавець зобов'язується передати майно покупцеві, а покупець зобов'язується прийняти майно та сплатити за нього визначену суму.

При виборі постачальника для забезпечення надійності зважати потрібно на перелік умов, а саме на: цінову конкурентоздатність, наявність гарантії платежу, терміни сплати, наявність висо-

коякісної продукції у постачальника, місце розташування підприємств, види діяльності. Проаналізувавши наведені умови і дійшовши до висновку щодо можливості укладання договору, сторони зазначають предмет, назву товару, ціну, порядок розрахунків, терміни поставок, обов'язки та відповідальність при порушенні зобов'язань. Тобто, відбувається направлення оферти з основними умовами угоди, а прийняття іншою стороною даної пропозиції визнається акцентом (згодою).

Ф. Ф. Бутинець виділив перелік документів при розрахунках з покупцями та замовниками, наведений на рис. 1 [2, с. 52].

При перевезенні матеріальних цінностей від постачальника до покупця, їх прийманні і видачі використовується такий обліковий документ як накладна. В ній зазначають перелік товарів, кількість та ціну, за якою постачаються покупцю, вагу, інформацію про покупця та постачальника, дату, підписи. Накладна є трафаретизованим документом.

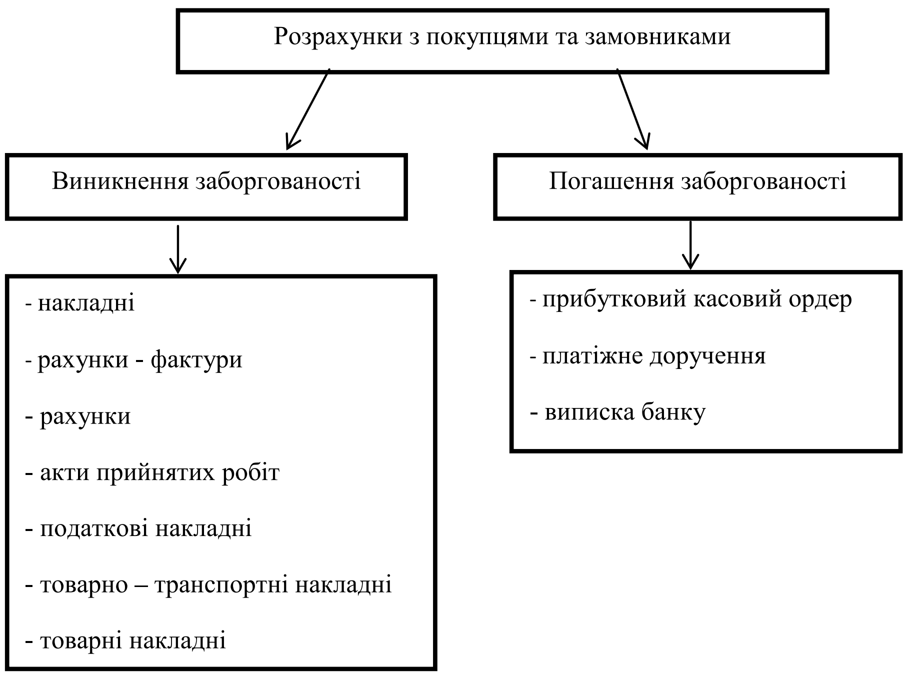

Рис. 1. Перелік документів при розрахунках з покупцями та замовниками

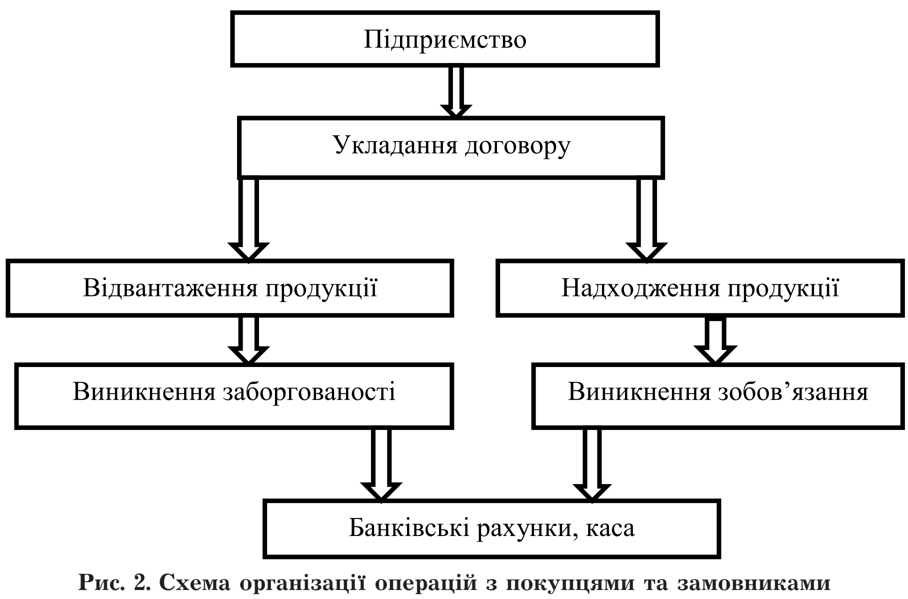

Рис. 2. Схема організації операцій з покупцями та замовниками

Рахунок-фактура – документ, який видається покупцеві продавцем та підтверджує фактичне відвантаження товарів та їх ціну. Використовується лише для податкового обліку податку на додану вартість. Такий документ подає аргумент для приймання покупцем висунутих продавцем сум ПДВ до відрахування.

Вказують такі відомості як найменування та реквізити покупця і продавця, перелік товарів чи послуг, одиниці виміру, ціна, вартість, ставки і суми ПДВ. Цей документ є обов'язковим тільки для організацій, які перебувають на загальній системі оподаткування, за якої сплачується і відшкодовується ПДВ. Отже, рахунок-фактура має такі цілі як: фіксація факту, що робота чи замовлення здійснено; засвідчити суму сплаченого ПДВ з метою його подальшого зарахування.

Рахунок – це документ, що виписується на підставі договору купівлі-продажу товарів бухгалтером. В рахунку зазначається сума, яку повинен перерахувати платник на розрахунковий рахунок чи сплатити до каси постачальника. Прописується в документі найменування товару, одиниця виміру, кількість, ціна за одиницю, загальна сума. Вносяться реквізити, потрібні для перерахування коштів на рахунок постачальника.

Спільним для рахунка-фактури та рахунка є те, що вони оформляються бухгалтером при виконанні умов договору купівлі-продажу товарів. Але їх призначення зовсім інші. Рахунок передбачає оплату, а рахунок-фактура переміщення товарів або виконання робіт. На рахунку повинна знаходитись печатка постачальника, проте на рахунку-фактурі її не повинно бути.

Спеціальним документом, що складається в період здачі виконаних робіт чи наданих послуг між замовником і виконавцем є Акт прийнятих робіт та наданих послуг. В ньому вказані надані послуги та закінчені роботи із фіксуванням періоду виконання та вартості.

Виконавець звітує перед замовником цим актом за завершену роботу. Бланк названого документа формується у двох примірниках: перший після підписання сторонами у виконавця зостається; а другий залишається в замовника. Акт не має уніфікованої форми, тому кожне підприємство розробляє у вигідній

для себе формі з метою представлення наявних особливостей наданих послуг та виконаних робіт.

Акту прийнятих робіт та наданих послуг присвоюється номер, зазначається дата завершення робіт, повне найменування замовника та виконавця, їхні реквізити, вказуються виконані роботи та вартість. Документ підлягає обов'язковому підписанню обома сторонами та встановленні на ньому печаток, що засвідчують законність операції.

Одержання права на податковий кредит з ПДВ і нарахування податкових зобов'язань можливе за наявності сформованої податкової накладної. Це значущий документ для осіб, які зареєстровані платниками ПДВ. Даний документ виписують при здійсненні продажу товарів за кожен день. В електронній формі з дотриманням встановлених законодавством умов формується податкова накладна та додатки до неї із наявністю електронного підпису. Всі податкові накладні реєструються в Єдиному реєстрі податкових накладних.

З 2017 року з'явився новий порядок заповнення податкових накладних. У розділі Б податкової накладної було внесено нові графи: 2 «Ознака імпортованого товару»; 3 «Послуги з ДКПП»; 11 «Код виду діяльності сільськогосподарського товаровиробника». Необхідно також вказувати код товару згідно з УКТ ЗЕД.

Відсутність у податковій накладній одного з обов'язкових реквізитів позбавляє покупця, зареєстрованого платником ПДВ, права на податковий кредит, адже вважається, що така податкова накладна не відповідає вимогам Податкового кодексу України.

Облік руху товарно-матеріальних цінностей та розрахунків за перевезення відображається у товарно-транспортній накладній. ТТН виписується вантажовідправником на кожну поїздку. Цей документ заповнюють продавець, покупець, перевізник та бухгалтер продавця. Бланк ТТН вже не є бланком суворої звітності, тому вантажовідправник може внести графи, які вважає необхідними.

ТТН виписується у чотирьох примірниках: перший – зостається у вантажовідправника для списання ТМЦ; другий – з підписами та печаткою вантажовідправника лишається у водія, а після поставки вантажу віддається вантажоотримувачу; третій – з підписом та печаткою вантажоотримувача є підставою для розрахунків; четвертий – підписаний вантажоотримувачем і з його печаткою прикладається до подорожнього листа водія і враховується при нарахуванні йому заробітної плати.

Передача товару чи певних матеріальних цінностей від продавця до покупця фіксується у товарній накладній. Вказують у цьому документі найменування товару, кількість, ціну, вартість та суму ПДВ. Повинні бути реквізити сторін, підписи та печатки. Виписується у двох примірниках, де один зостається у постачальника, інший у покупця.

Схематично відобразимо організацію операцій з покупцями та замовниками на рисунку 2.

Погашення заборгованості підтверджується виданою квитанцією оприбуткованого касового ордеру покупцеві або виданим банку платіжним дорученням чи розрахунковим чеком для перерахування коштів з розрахункового рахунка покупця на рахунок постачальника. Здійснення безготівкових розрахунків засвідчує виписка банку.

На сьогоднішній день комп'ютеризація посідає одне з провідних місць розвитку. Відповідно, зростає комп'ютеризація бухгалтерського обліку, адже сприяє його вдосконаленню. Проте, до сих пір не всі підприємства забезпечені необхідною кількістю комп'ютерів, що ускладнює процеси документального оформлення господарських операцій, оскільки ручне ведення бухгалтерського обліку робить його менш оперативним і може призвести до випадкового перекручення даних чи інших помилок.

Також однією з проблем при оформленні документів є відсутність раціональної організації документообігу. Трапляється, що на первинному документі відсутні підписи уповноважених осіб, або взагалі відсутній певний первинний документ.

Отже, для якісного і своєчасного документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками необхідно:

– особам, відповідальним за складання первинних документів, потрібно бути уважними і перевіряти сформовані документи;

– автоматизувати облік з метою заощадження часу, усунення можливих помилок, що допомогло б своєчасно і правильно приймати рішення;

– створити графік документообігу для швидкої та чіткої обробки і передачі документів;

– складати в момент здійснення господарської операції або після її завершення первинний документ з усіма необхідними підписами.

Як бачимо, документальне оформлення розрахунків з покупцями та замовниками містить в собі значну кількість документів. Кожен має своє призначення, специфічну будову, відповідні вимоги до складання. Невід'ємною складовою цього важливого процесу є правильність заповнення та своєчасність формування відповідного документа, здійснення контролю з метою недопущення помилок.

Кожна складова господарського процесу виконує значну роль у забезпеченні стійкого розвитку підприємства в цілому, тому будь-який етап роботи повинен виконуватись в повній мірі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи вищевикладене можемо зробити висновок, що господарська діяльність, пов'язана з виробництвом та/або реалізацією товарів, наданням послуг з метою отримання доходу, оформляється великою кількістю документів, які є засобом первинної реєстрації та юридичного оформлення фактів господарського життя.

Господарський процес, а саме розрахунки з покупцями та замовниками, обов'язково фіксується на документі, закріпленому законодавством. Проте, є і такі документи, що вже не належать до суворої звітності, тому підприємства складають такі документи, виходячи зі своїх інтересів та особливостей діяльності. В результаті уніфікації та стандартизації форми первинних документів змінюються, удосконалюються. Нині використання комп'ютерів, функціонування АРМ поступово замінило ручний спосіб складання документів на електронний з можливістю накладання електронного підпису.

Проте, і тепер в первинних документах можуть бути помилки або виникають проблеми

у процесі оформлення, що означає отримання можливого збитку. Наведені пропозиції вирішення даних проблем сприятимуть покращенню стану документального оформлення розрахунків з покупцями та замовниками. Саме первинні документи відіграють важливу роль, адже майже весь податковий облік заснований на даних бухгалтерського обліку, і помилка в них призведе до зниження податкового зобов'язання підприємства перед бюджетом.

Отже, документальне оформлення розрахунків з покупцями та замовниками сприяє подальшому прогнозуванню та управлінню діяльністю підприємства, але за наявності правильно та у встановлені строки оформлених первинних документів.

Список літератури:

1. Бондаренко Н. М. Теоретичні основи організації обліку на підприємстві / Н. М. Бондаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. праць. – Економічні науки. – 2014. – № 4(1).
2. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник: Ч. 8 / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 912 с.
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 № 996-XIV // Все про бухгалтерський облік. – 2015. – № 65.
4. 34. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», від 08.10.99 р. № 237 // Все про бухгалтерський облік. – 2013. – № 55.
5. Садовська І. Б. Бухгалтерський облік: навч. посібник / І. Б. Садовська. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 688 с.
6. Тігова Т. М. Аналіз фінансової звітності: навч. посібник / Т. М. Тігова. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 268 с.
7. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями / уклад. А. В. Паливода. – К.: Алерта, 2017. – 322 с.

Бондарчук Н.В., Бушна Ю.А.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ ОФОРМЛЕНИЕ РАСЧЕТОВ С ПОКУПАТЕЛЯМИ И ЗАКАЗЧИКАМИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию документального оформления расчетов с покупателями и заказчиками. Рассмотрено содержание понятий «документирование» и «документ». Определен перечень документов, используемых в процессе расчетов с покупателями и заказчиками. Раскрыта сущность и особенности формирования первичных документов, необходимость их использования в процессе хозяйственной деятельности предприятия. Выявлены проблемы и недостатки во время документального оформления и пути их решения.
Ключевые слова: предприятие, дебиторская задолженность, документирование, первичные документы, покупатели, заказчики, расчеты.

Bondarchuk N.V., Bushna Y.A.
Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University

DOCUMENTATION OF CALCULATIONS WITH BUYERS AND CUSTOMERS

Summary
The article is devoted to documenting the calculations with buyers and customers. Considered the concepts of «document» and «document». The list of documents used in the process of calculations with buyers and customers. The essence and features of formation of primary documents, their usage in the economic activity of the enterprise. Identified problems and gaps during the documentation and their solutions.
Keywords: enterprise, accounts receivable, documentation, source documents, customers, clients, calculations.

УДК 657:65.012.8

РОЛЬ ОБЛІКУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Бондарчук Н.В., Васільєва Л.М.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

Констатовано, що сучасні умови господарювання зумовлюють підприємства формувати та забезпечувати ефективне функціонування системи економічної безпеки підприємства. Визначено, що формування концепції економічної безпеки є невід'ємною складовою загальної стратегічної концепції діяльності будь-якого підприємства. З цього погляду запропоновано під економічною безпекою підприємства розуміти такий стан підприємства, який забезпечує захищеність його інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечує реалізацію місії, цілей, максимізацію прибутку та його стійкий розвиток. Економічну безпеку підприємства забезпечує ефективне функціонування обліково-аналітичної системи підприємства, яка допомагає визначати ризики та загрози в діяльності підприємства, його проблеми та скорегувати діяльність підприємства до того моменту, доки ці проблеми переростуть у кризову ситуацію і негативно вплинуть на економічну безпеку підприємства.
Ключові слова: економічна безпека, бухгалтерський облік, внутрішній контроль, облікова політика підприємства.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання зумовлюють підприємства задуматися про формування та забезпечення системи економічної безпеки підприємства. Формування концепції економічної безпеки нині є невід'ємною складовою загальної стратегічної концепції діяльності будь-якого підприємства. В сучасних умовах господарювання результативність фінансово-господарської діяльності підприємства залежить від якості, достовірності та своєчасності інформації, яка створюється на самому підприємстві та надходить до нього ззовні. Забезпечення виконання даної умови дозволяє коректно визначити основні економічні та правові умови господарювання кожного підприємства, контролювати та ефективно використовувати наявні ресурси. Тобто розвиненість інформаційної складової прямо впливає на ефективність управління підприємством.

В даному контексті бухгалтерський облік як інформаційна система надає можливість формування об'єктивної інформації про господарюючий суб'єкт та забезпечує користувачів інформацією про реальну модель фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні питання методології, теоретичного та практичного обґрунтування доцільності і необхідності бухгалтерського обліку в контексті забезпечення економічної безпеки функціонування діяльності економічних суб'єктів розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: М.І. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, І.М. Вигівська, Л.В. Гнилицька, Л.М. Кіндрацька, Я.Д. Крупка, І.О. Макаренко, Ф. Найт, М.М. Орищенко, М. Пушкар, Г.В. Савицька, Я.В. Соколов, В.С. Терещенко, М.Г. Чумаченко.

Метою написання даної статті є дослідження значення бухгалтерського обліку як інформаційної системи, у формуванні системи економічної безпеки підприємства; визначення основних завдань, функцій, які виконує облік в аспекті забезпечення економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна безпека підприємства є головною умовою для успішного його функціонування в сучасних складних та мінливих умовах господарювання. Поняття економічна безпека розглядалась різними вченими, але на практиці ще не існує єдиного загального визначення щодо її сутності. В ході дослідження виділено основні підходи до визначення терміну «економічна» безпека. Так, одна група авторів розглядає економічну безпеку через призму ефективності використання ресурсів підприємства. Представником даної групи вчених є З.С. Варналій, який вважає, що під економічною безпекою слід розуміти «забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів суб'єкта господарювання для запобігання загрозам і створення умов для стабільного функціонування основних його елементів» [4].

Інші вчені вважають, що під економічною безпекою слід розуміти стан розвитку підприємства, при якому забезпечується захищеність його діяльності та інтересів. У підтримку наведемо визначення запропоноване Д. Шалагіним, який зазначає, що під економічною безпекою слід розуміти стан, у якому забезпечується мінімальний негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз на діяльність та економічний результат підприємства [8]. В.В. Шликов визначає економічну безпеку, як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних та потенційних джерел небезпеки або економічних загроз [9]. Інші вчені розглядають дане визначення з позиції стану виробничої системи [2].

Отже, проаналізувавши визначення даного терміну можна зробити висновок, що економічна безпека – це такий стан підприємства, який забезпечує захищеність його інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечує реалізацію місії, цілей та максимізацію прибутку та стійкий розвиток.

Підвищенню рівня економічної захищеності підприємства сприяє якісно сформована та функціонуюча інформаційна система, яку формує бухгалтерський облік. Л.В. Гнілицька зазначає, що сучасна система економічної безпеки висуває обґрунтовані вимоги щодо формування достовірної інформації, яка б виступала підґрунтям у забезпеченні заходів, спрямованих на упередження загроз внутрішнього та зовнішнього середовища [5].

Отже, забезпечення економічної безпеки підприємства досягається за рахунок усунен-

ня внутрішніх та зовнішніх загроз, що обумовлені існуючими ризиками, а також грамотного та ефективного управління. Бухгалтерський облік, як елемент системи економічної безпеки підприємства, є основним процесом при переробці, аналізі та систематизації даних фактів господарської діяльності підприємства. Бухгалтерський облік, як інформаційна система, надає можливість формування об'єктивної інформації про господарюючий суб'єкт та забезпечує користувачів інформацією про реальні моделі фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів.

На підтвердження сказаних слів професор Ф.Ф. Бутинець говорить про те, що: «без бухгалтерського обліку неможливе функціонування жодного підприємства, оскільки ефективності господарювання неможливо досягти без належного інформаційного забезпечення» [3].

М. Пушкар зазначає, що економічна безпека не лише захищає підприємство від внутрішніх та зовнішніх загроз, а й передбачає розробку концепції на вищому адміністративному рівні управління підприємством Одним з основних блоків економічної безпеки є інформаційна безпека, яка визначає рівень розвиненості інформаційної безпеки, обсяг інформаційних ресурсів для управління та сигналізує про можливі фактори негативного впливу внутрішнього та зовнішнього середовища на фінансово-господарську діяльність підприємства [7].

Можна зробити висновок, що підприємство спроможне досягнути економної динаміки лише за умов створення потужного інформаційного забезпечення, яке формує саме система бухгалтерського обліку.

Формування якісної інформації можливе тільки в умовах тісної взаємодії бухгалтерської служби з іншими структурними підрозділами підприємства. Саме тому керівництву підприємства слід регламентувати порядок встановлення горизонтальних зв'язків, рух інформації між структурними підрозділами та бухгалтерією підприємства.

Структура обліково-аналітичної системи є суто індивідуальною. Вона створюється, та корегується під потреби кожного підприємства та визначається такими факторами:

– інформаційною потребою управлінського ланцюга;

– діючою нормативно-правовою базою у сфері бухгалтерського обліку;

– рівнями формування інформації (підприємство, підрозділ).

Нині існуюча облікова система в Україні зорієнтована в основному на розрахунок податків і легальний відхід від них. Відповідно для виконання даної місії було наближено фінансовий облік до податкового. Але для того щоб підприємство ефективно функціонувало треба не лише фіксувати інформацію та розраховувати податки, треба вчитися вміло аналізувати отриману інформацію та отримані дані направляти на стратегічні напрями розвитку підприємства. Саме тому в системі обліково-аналітичного забезпечення підприємства активно інтегруються облік, аналіз і контроль (рис. 1).

Враховуючи вищевикладене, окреслимо основні завдання, які виконує обліково-аналітичне забезпечення на підприємстві при забезпеченні економічної безпеки підприємства:

– забезпечення стійкого фінансово-економічного розвитку підприємства;

– визначення оптимальних критеріїв використання наявних ресурсів на підприємстві;

– забезпечення фінансової стійкості і подолання існуючих та можливих внутрішніх і зовнішніх загроз підприємства;

– забезпечення прийняття оптимальних управлінських рішень на основі аналітичної інформації, яка надається системою бухгалтерського обліку;

– забезпечення постійного контролю за здійсненням економічної безпеки підприємства як в цілому так і в частині бухгалтерського обліку.

Але як і будь-яка діяльність ведення обліку на підприємстві також може втілювати в собі певні ризики і загрози, які впливатимуть на стан економічної безпеки підприємства. Можна відокремити наступні основні джерела загроз економічної безпеки підприємства, які формуються в системі бухгалтерського обліку:

1. відсутність внутрішнього регулювання бухгалтерського обліку на підприємстві (наявність Положення про облікову політику, Наказу про облікову політику);

2. неефективне функціонування облікової системи (збір первинної інформації, формування облікових регістрів, зберігання та захист бухгалтерської інформації, формування та надання бухгалтерської звітності);

3. порушення вимог законодавства України;

4. відсутність кваліфікованого персоналу підприємства.

Всі ризики, які можуть виникнути при веденні

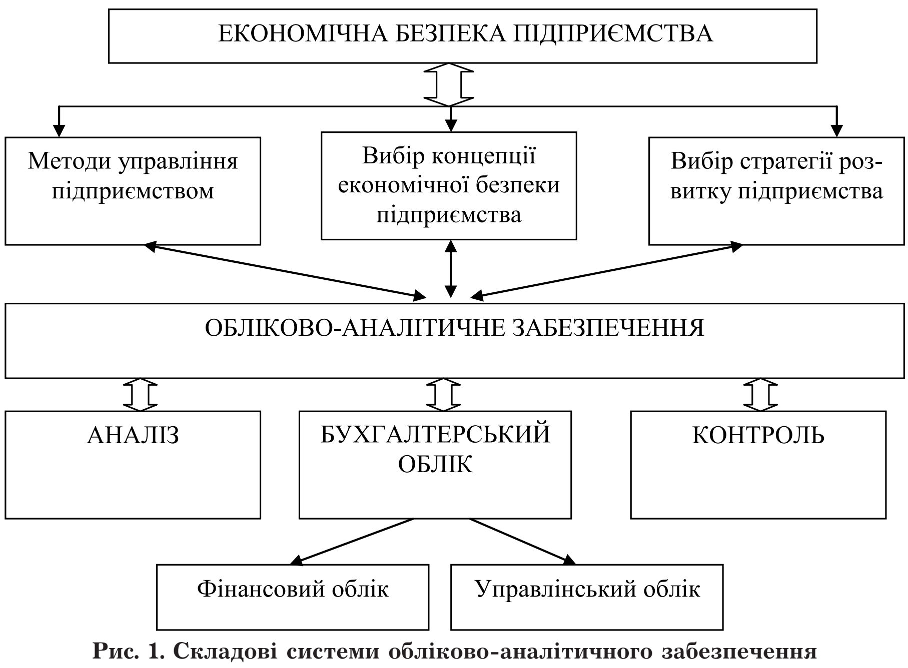

Рис. 1. Складові системи обліково-аналітичного забезпечення

бухгалтерського обліку, належать до управління. Тому необхідно розробити та провести ряд заходів з метою зниження можливих негативних впливів, які можуть виникнути внаслідок прийняття неефективного управлінського рішення. Саме тому ефективна організація бухгалтерського обліку дозволяє знизити загрози, які пов'язані з економічною безпекою підприємства.

Особливості організації бухгалтерського обліку на підприємстві, в першу чергу, знаходять своє відображення в обліковій політиці підприємства. Ефективність сформованої облікової політики багато в чому залежить від чіткості сформованих та продуманих її складових, які відображають систему ведення бухгалтерського обліку, оподаткування та управління підприємством. Облікова політика має бути тим інструментом, який забезпечує оптимальну будову всіх облікових підсистем, що спрямовані на формування фінансової, податкової, управлінської інформації. Саме тому, на наш погляд, ефективно побудована облікова політика повинна будуватись із дотриманням таких основних принципів:

– достовірності (інформація будується на основі норм і положень, що закріплені в обраній обліковій політиці та відображається в облікових регістрах, фінансовій звітності, вона повинна бути повною, достовірною і неупередженою для всіх зацікавлених користувачів);

– достатньої інформативності (інформація, яка подається в обліку, повинна в повному обсязі відображати сутність господарських операцій);

– оптимальності (вибір таких методів і процедур, які забезпечують оптимальне використання наявних ресурсів на підприємстві);

– відповідності та нарахування доходів і витрат;

– оптимізації (забезпечення такої оптимальної системи оподаткування, яка була б обґрунтованою та відповідала особливостям діяльності кожного конкретного підприємства);

– результативності (орієнтація на досягнення поставлених стратегічних та тактичних цілей);

– страхування підприємства від небезпек і загроз втрати значної суми коштів (в першу чергу, це ризик неповернення дебіторської заборгованості, неефективний вибір методів оцінки і обліку практично всіх фінансових інструментів, інші аналогічні ситуації).

В якості одного з елементів економічної безпеки підприємства слід розглядати внутрішній контроль, який визначає законність, доцільність, ефективність фактів господарського життя будь-якого підприємства.

Внутрішній контроль є однією із функцій управління та являє собою систему постійного спостереження і перевірки роботи підприємства з метою надання оцінки щодо обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилень та несприятливих ситуацій, своєчасного інформування керівництва для прийняття рішень по усуненню, зниженню ризиків його діяльності та управління ними.

Під системою внутрішнього контролю слід розуміти сукупність організаційних заходів, методик та процедур, які направлені на забезпечення ефективної діяльності підприємства, забезпечення збереження активів підприємства, виявлення виправлень, запобігання помилкам та пов'язане з ними викривлення інформації, а також своєчасна підготовка достовірної інформації.

Функції внутрішнього контролю взаємопов'язані із функціями управління. Внутрішній контроль здійснюється суб'єктами господарювання та є невід'ємною складовою механізму управління. Контроль забезпечує виконує наступні функції (рис. 2).

Процес контролю полягає у встановленні нормативів, виміру фактично досягнутих результатів та проведення корегувань у тих випадках, коли досягнуті результати суттєво різняться від запланованих.

Однією з важливих причин проведення контролю є те, що будь-яке підприємство повинно мати змогу фіксувати власні помилки та виправляти їх до того моменту, як вони призведуть до ситуації «crash» в діяльності підприємства в цілому. Співставляючі реально отримані результати із запланованими, керівництво підприємства може оцінити наявні позитивні та негативні результати діяльності. Отже, контроль дозволяє визначити, які саме напрями діяльності підприємства є найбільш ефективними та сприяють досягненню поставлених цілей підприємства. Окрім того здійснення постійного контролю забезпечує зниження ризиків ділової та фінансової діяльності підприємства.

Порядок здійснення контролю за господарськими операціями повинен бути закладений у сформованій обліковій політиці підприємства та залежить від того ким саме він буде здійснюватись.

– службою внутрішнього аудиту, якщо в організаційній структурі управління підприємством передбачено наявність служби внутрішнього аудиту;

– внутрішнім аудитором, якщо у штатному розкладі виділена посада внутрішнього аудитора;

– керівником підприємства або працівниками бухгалтерії – якщо у підприємства відсутні можливості організації внутрішнього аудиту.

Два перших варіанти передбачають обов'язкову розробку відповідного Положення про внутрішній аудит, в якому мають бути визначені такі основні елементи: мета і завдання внутрішнього аудиту, права та обов'язки контролерів, відповідальність, незалежність, контроль діяльності та аудиторська тайна. Це допоможе створити налагоджену систему, яка зможе забезпечити контроль за управлінськими, бухгалтерськими та фінансовими функціями суб'єкта господарювання.

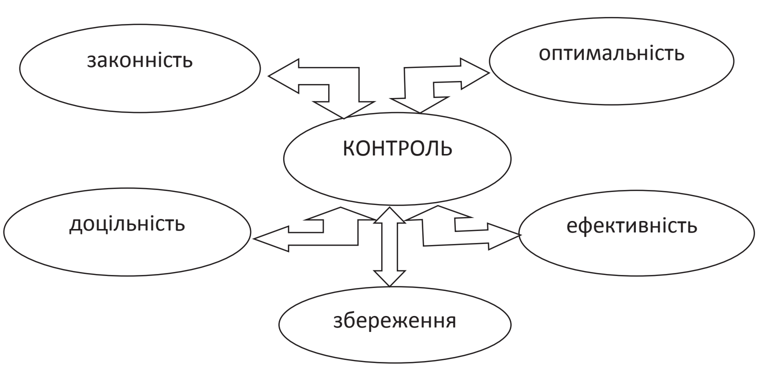

Рис. 2. Функції контролю у забезпеченні економічної безпеки підприємства

Якщо контроль буде проводитись керівником підприємства або працівниками бухгалтерії, то в даному випадку необхідно окреслити питання внутрішнього контролю в обліковій політиці підприємства. В даному документі необхідно визначити періодичність проведення внутрішнього контролю, процедури проведення перевірки і інвентаризації по кожній ділянці обліку. Окрім того слід розробити також форми внутрішньої управлінської звітності, яка складається за результатами проведення контролю.

Висновки. Чітко організована обліково-аналітична система підприємства дозволяє визначити проблеми та скорегувати діяльність підприємства до того моменту, доки ці проблеми переростуть у кризу і негативно вплинуть на економічну безпеку підприємства. Під економічною безпекою підприємства в даному випадку слід розуміти такий стан підприємства, який забезпечує захищеність його інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечує реалізацію місії, цілей та максимізацію прибутку і його стійкий розвиток.

Отже, від якості сформованої обліково-аналітичної системи залежить економічна безпека підприємства, яку в даному контексті слід розуміти як комплекс заходів, які направлені на збереження майна та інформації підприємства відповідно до сформованих цілей та принципів діяльності.

Список літератури:

1. Бондар М. Облікова-аналітична інформація в управлінні підприємницькою діяльністю / М. Бондар // Економічний аналіз: зб. наук. праць кафедри екон. аналізу ТНЕУ. – 2010. – № 6. – С. 13-16.
2. Боримська К.П. Бухгалтерський облік в системі забезпечення економічної безпеки підприємства: проблеми методології і організації / К.П. Боримська. – Житомир: ЖДТУ, 2014. – 624 с.
3. Бутинець Ф.Ф. Організація бухгалтерського обліку / Ф.Ф. Бутинець, О.П. Войналович, І.Л. Томашевська; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2006. – 528 с.
4. Варналій З.С. Економічна безпека: [навч. посіб.] / З.С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
5. Гнілицька Л.В. Концептуалізація управлінського обліку як інформаційної основи економічної безпеки підприємства / Л.В. Гнілицька // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Вип. 2. – С. 185-192.
6. Гудзенко Н.М. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит / Н.М. Гудзенко, Т.Г. Китайчук // Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 3. – С. 125-134.
7. Чумаченко М. Свобода підприємництва та безпека економічної діяльності бізнесу / М. Чумаченко, Пушкар М. // Матеріали наук.-практ. конф. «Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємства в конкурентному середовищі» (25-26 листопада 2010 р., м. Тернопіль) / Тернопільський національний економічний університет / М.С. Пушкар (заг. Ред.). Тернопіль, 2010. – 360 с.
8. Шалагін Д.А. Методологические основы формирования экономической безопасности предприятия / Д.А. Шалагін // Вестник Белорусского национального технического университета. – 2009. – № 1. – С. 98-102.
9. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия: [учеб. пособие] / В.В. Шлыков. – СПб.: «Алетейя», 1999. – 138 с.

Бондарчук Н.В., Васильева Л.М.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

РОЛЬ УЧЕТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Констатировано, что современные условия хозяйствования обусловливают предприятия формировать и обеспечивать эффективное функционирование системы экономической безопасности предприятия. Определено, что формирование концепции экономической безопасности является неотъемлемой составляющей общей стратегической концепции деятельности любого предприятия. Предложено под экономической безопасностью предприятия понимать такое состояние предприятия, которое обеспечивает защищенность его интересов от внутренних и внешних угроз и обеспечивает реализацию миссии, целей и максимизацию прибыли и устойчивое развитие. Экономическую безопасность предприятия обеспечивает эффективное функционирование учетно-аналитической системы предприятия, которое помогает определять риски и угрозы в деятельности предприятия, его проблемы и скорректировать деятельность предприятия до того момента пока эти проблемы перерастут в кризисную ситуацию и негативно повлияют на экономическую безопасность предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, бухгалтерский учет, внутренний контроль, учетная политика предприятия.

Bondarchuk N.V., Vasiljeva L.M.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economsc University

ACCOUNTING ROLE IN PROMOTING ECONOMIC SECURITY

Summary
It was ascertained that modern economic conditions stipulate enterprises to form and ensure the effective functioning of the enterprise's economic security system. It was determined, that now the formation of the concept of economic security is an integral part of the overall strategic concept for any company. It was offered, that the economic security of the enterprise is a state enterprise that provides protection of his interests against internal and external threats and ensures the implementation of the mission goals and the maximization of profit and sustainability. It was defined, that effective accounting and analytical systems company provides economic security. It helps identify risks and threats to the company, its problems and correct the activities of the company until such time as these problems develop into a crisis situation and negatively affect economic security.
Keywords: economic security, accounting, internal control, accounting policy enterprise.

УДК 65.012:658.8

ВИБІР МЕТОДІВ І МЕТОДИК ДІАГНОСТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСАЛТИНГОВИХ ПРОЕКТІВ

Бортнікова М.Г.
Національний університет «Львівська політехніка»

Охарактеризовано методи діагностування результатів реалізації консалтингових проектів. Наведено особливості методик діагностування реалізації консалтингових проектів для підприємств. Розроблено матрицю вибору базової методики діагностування результатів консалтингових проектів для машинобудівних підприємств. Визначено переваги та недоліки використання каскадної моделі управління складними консалтинговими проектами. Запропоновано використання спіральної моделі як основи управління процесом розроблення консалтингових проектів, яка якнайкраще задовольняє потреби і принципи діагностування результатів реалізації цих проектів у практиці вітчизняних машинобудівних підприємств.
Ключові слова: метод Дельфі, методика HERMES, технологія Balanced ScoreCard, методика PERT, методика CCPM, технологія PRINCE, методика PIMS, модель SEI CMM, каскадна модель, спіральна модель.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання існує необхідність зміни форм і методів управління підприємством, що у свою чергу вимагає нових підходів до визначення ефективності його діяльності. Діагностування результатів реалізації консалтингових проектів передбачає вивчення впливу консалтингу на показники діяльності підприємств, їх ресурсну базу і потенціал подальшого розвитку. Вплив діагностованих консалтингових проектів на діяльність підприємств не є однорідним у часі і просторі, оскільки різні об'єкти системи управління (підсистеми чи процеси) мають різні характеристики і визначаються різними показниками, вплив на які є диференційованим. З часом сила впливу переважно зменшується за рахунок інерційності системи управління та опору персоналу проведенню організаційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує значна кількість підходів до вибору методів та методик здійснення діагностування проектів, які розглядають у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, А.О. Босак, Н.Я. Петришин, К.О. Дорошкевич, О.І. Тревого, М.Б. Швецова, Р. Каплан, Д. Нортон, Р. Баркер, Б. Боем та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сукупність методів, а також методик, які використовуються в межах обраних методів діагностування, характеризується значною кількістю інструментів. Проте, залишаються невирішеними питання щодо вибору методів та методик діагностування реалізації консалтингових проектів для підприємств.

Мета статті. Головною метою дослідження є узагальнення підходів щодо вибору методів та методик діагностування реалізації консалтингових проектів для підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діагностування результатів реалізації консалтингових проектів передбачає вибір методів і методик діагностування, які своєю чергою залежать від складу учасників процесу реалізації консалтингових проектів. Учасників проекту є як мінімум двоє (замовник і виконавець), однак їх склад може розширюватися за рахунок появи інших зацікавлених сторін. Всі учасники проекту мають свою ієрархію управління і цілей, мотиви їх участі можуть бути розбіжними, відтак методи діагностування результатів реалізації консалтингових проектів їм підходять не всі.

Типологія методів діагностики діяльності під-

приємства є досить глибоко розробленою [1, с. 35], нам потрібно визначитися, які з існуючих методів підходять для діагностування результатів реалізації консалтингових проектів. За характером оцінювання перевагу віддаватимемо кількісним методам, хоча в окремих випадках доведеться використовувати і якісні методи. Застосовувати уніфіковані методи важко через високий рівень спеціалізації машинобудівних підприємств, досліджувані взаємозв'язки переважно лінійні з явно вираженим прогнозним спрямуванням. За обґрунтуванням нам потрібні емпіричні методи, які можна формалізувати і відобразити розрахунково, фактологічно і документально. За рівнем дослідження та кількістю критеріїв нам підходять багатокритеріальні аналітичні методи діагностування.

Вибір методів діагностики з урахуванням інтересів учасників консалтингових проектів визначають багато різних, іноді суперечливих чинників. На основі досліджень О.Г. Мельник виділимо ті з них, які найбільше впливають на вибір методів і конкретних методик діагностування [1, с. 37-38]. Перша група чинників має концептуальний характер, до них віднесемо цілі та призначення діагностики, горизонт та спрямування діагностики, рівень деталізації та завдання діагностики. Друга група факторів визначається внутрішнім середовищем підприємства, а саме: об'єкти діагностики, кваліфікація задіяних працівників, забезпеченість ресурсами, досвід і традиції діагностики. І третя група факторів залежать від зовнішнього середовища: учасники консалтингового проекту, інформаційне і програмне забезпечення, стабільність середовища функціонування.

Оскільки консалтингові проекти для машинобудівних підприємств переважно мають комплексний характер, то для різних цілей і об'єктів діагностування можуть застосовуватися різні методи. Так само і з конкретними методиками діагностування, які використовуються в межах обраних методів.

У виборі базової методики діагностування результатів консалтингових проектів повинні приймати участь всі зацікавлені особи, щоб потім не було претензій до способу оцінювання та інтерпретації даних, які виявляться для когось неприйнятними. Інша справа, що вагу у прийнятті рішення щодо базової методики діагностування різні учасники матимуть різну (табл. 1).

Ми включили до розгляду сім найвідоміших методик, які відповідають нашим критеріям і добре зарекомендували себе у практиці діагностування проектів. Зрозуміло, що цей список можна доповнювати, розглядати й інші методики, так само як може змінюватися і склад учасників, особливо в категорії «Інші учасники».

Для системоутворюючих машинобудівних підприємств вага державних органів влади буде більшою: іноді за рахунок частки державної власності, але частіше через антимонопольні обмеження чи міркування національної безпеки. Якщо який учасник втрачає вплив, то його «вага» автоматично розподіляється в межах інших представників групи. Результуюча оцінка розраховується за формулою:

$$R_z^{\Sigma} = \sum_{j=1}^{m} \sum_{i=1}^{n} a_{ij} v_{ij}, \quad (1)$$

де a_{ij} – оцінка методики i-м учасником j-ї групи; шкала оцінок дискретна: «0», «0,25», «0,5», «0,75», «1»;

v_{ij} – вага у прийнятті рішення щодо вибору методики діагностування i-го учасника j-ї групи;

n – кількість учасників групи; $i \in [1, \dots n]$;

m – кількість груп учасників; $j \in [1, \dots m]$.

Розподіл учасників на групи є важливим з точки зору подальшого аналізу мотивів прийняття рішень щодо вибору конкретних методик діагностування. У більшості випадків переважаючу вагу повинні мати представники замовника, хоча можуть бути й винятки і тоді інформативними будуть розрахункові показники групової участі у прийнятті рішень:

$$R_z^{gr} = \sum_{i=1}^{n} a_i v_i, \quad (2)$$

Таблиця 1

Матриця вибору базової методики діагностування результатів консалтингових проектів для машинобудівних підприємств

Учасники проекту	Вага у прийнятті рішення	Альтернативні методики діагностування						
		Дельфі	HERMES	BSC	PERT	PIMS	CCPM	PRINCE
З боку підприємства-замовника, в т.ч.:	0,7	0,113	0,413	0,538	0,413	0,45	0,388	0,413
– ініціатор	0,3	0,25	0,5	0,75	0,5	0,75	0,75	0,75
– замовник	0,25	0	0,75	0,75	0,75	0,5	0,5	0,5
– керівник проекту	0,1	0,25	0,5	1	0,5	0,75	0,25	0,5
– команда виконавців	0,05	0,25	0,5	0,5	0,5	0,5	0,25	0,25
З боку виконавця, в т.ч.:	0,2	0,025	0,075	0,138	0,125	0,138	0,113	0,125
– керівництво консалтингової фірми	0,1	0	0,25	0,75	0,75	0,5	0,5	0,75
– керівник проекту	0,05	0,25	0,5	0,5	0,5	0,75	0,75	0,5
– команда виконавців	0,05	0,25	0,5	0,75	0,5	1	0,5	0,5
Інші учасники:	0,1	0,025	0,045	0,083	0,045	0,055	0,045	0,05
– аудиторські компанії	0,02	0,25	0,25	0,5	0,25	0,75	0,25	0,5
– експерти з НДІ та ВНЗ	0,05	0,25	0,5	1	0,5	0,5	0,5	0,5
– державні органи влади	0,03	0,25	0,5	0,75	0,5	0,5	0,5	0,5
Результуюча оцінка	-	0,163	0,533	0,758	0,583	0,643	0,545	0,588

Примітка. Розроблено автором

де a_i – оцінка методики i-м учасником групи;

v_i – вага i-го учасника у прийнятті рішення в межах групи.

Попри певну суб'єктивність оцінок учасники проекту пояснювали свій вибір доволі подібно, виходячи з особливостей самих методик діагностування. Метод Дельфі був відкинутий представниками замовників як такий, що базується на суб'єктивних оцінках експертів, які можуть виявитися заангажованими або недостатньо кваліфікованими. Методика HERMES фактично є різновидом сценарного моделювання в управління проектами з чітким спрямуванням на розвиток інформаційних технологій та зміну організаційних структур управління. Якщо метою консалтингового проекту є розвиток інших об'єктів, то інструменти діагностування методики HERMES через свою вузьку спеціалізацію важко використовувати. Це і є причиною відкидання цієї методики більшістю виконавців.

Широко відомою універсальною методикою діагностування проектів є технологія Balanced ScoreCard (BSC), яка отримала найвищий пріоритет з боку всіх груп учасників. Пояснення класичні: величезний спектр застосування, можливість швидкої модифікації, відпрацьовані процедури каскадування показників і, на відміну, від інших методик, об'єктивне висвітлення досвіду застосування у практиці промислових підприємств, в тому числі й машинобудівних [2-4].

Методика PERT (Program (Project) Evaluation and Review Technique) призначена для діагностування дуже великих комплексних проектів, причому з певним рівнем невизначеності, тобто необов'язково мати повну інформацію про всі частини проекту одночасно. Методика PERT, так само як і її подальша модифікація – методика CCPM (Critical Chain Project Management), базується на управлінні і вимірюванні ресурсів, виділених для реалізації окремих завдань проекту.

Ще однією відомою методикою управління проектами, яка включає власні засоби діагностування, є технологія PRINCE (Projects in controlled environments), яка комбінує методологію PROMPT з методологією MITP (Managing the implementation of the total project). На виході отримуємо діагностування проекту в рамках фіксованої структури управління організації-замовника з урахуванням процедур координації виконавців та створення сценаріїв реакції на відхилення під час реалізації проекту. Спільні характеристики і відповідно труднощі застосування цих трьох методик зумовили їх приблизно однакову оцінку з боку різних груп учасників вибору методики діагностування консалтингових проектів.

Дещо вищий бал з боку всіх груп учасників консалтингових проектів отримала методика PIMS (Profit Impact of Market Strategy), яка базується на дослідженні змін ринкового середовища та параметрів споживчого капіталу підприємства. Для машинобудівних підприємств вплив маркетингової стратегії не такий важливий, хоча оцінка цієї методики з боку консалтингових фірм доволі висока. Очевидно, що причиною є глибока проробленість системи показників споживчого капіталу та досвід роботи з цією методикою для підприємств, які випускають масову продукцію для кінцевого споживання.

Отримані результати доводять, що для всіх учасників консалтингового проекту оптимальним буде діагностування результатів його реалізації на основі методики BSC. Оцінка цієї методики (0,758) набагато більша, ніж в інших (в середньому 0,509), вона більш відома вітчизняним бізнесменам і не потребує автентичного програмного забезпечення для оброблення результатів. Однак відносна простота використання методики BSC поєднується з певною двозначністю поєднання кількісних та якісних показників оцінювання, які в межах окремих бізнес-індикаторів можуть конфліктувати між собою. У зв'язку з цим важливим є питання вибору технології управління процесом впровадження консалтингового проекту та діагностуванням його результатів. І тут теж є кілька варіантів, кожен з яких має свої переваги і недоліки.

Діагностування результатів реалізації консалтингових проектів є частиною складного процесу, який базується на попередніх результатах, а саме діагностуванні проекту на передпроектній та проектній стадіях. Складність діагностування результатів реалізації консалтингових проектів полягає в тому, що ми не завжди можемо забезпечити однозначну відповідність об'єктів діагностування на різних етапах впровадження проектів. На проектній стадії ми діагностуємо ті об'єкти, які згідно з технічним завданням визнані керівництвом замовника пріоритетними. Однак в ході виконання консалтингового проекту ці пріоритети можуть змінитися і тоді доведеться корегувати об'єкти діагностування, а отже й показники, які вимірюють її характеристики. Щось подібне відбувається в управлінні розробленням інформаційних систем (ІС): замовник не може зі 100%-ю впевненістю вибрати функціонал системи і не може чітко описати її характеристики та архітектуру.

За аналогією з моделями управління процесом розроблення ІС [3, 6-8] ми можемо розглядати різні варіанти. Модель характеристики зрілості процесу діагностування базується на визначенні рівня зрілості учасників проекту (насамперед замовника і консалтингової фірми). В основі лежить розробка Інституту розробки програмного забезпечення Університету Карнегі-Меллона, відома під абревіатурою SEI CMM (Software Engineering Institute Software Capability Maturity Model) [6]. Європейським аналогом цієї моделі є стандарт ISO 21500 [5], який регулює управління проектів.

Згідно з моделлю SEI CMM спочатку слід визначити рівень зрілості замовника, оскільки від нього залежить рівень пропонованого консалтингового проекту. Таких рівнів є п'ять: 1) початковий (бізнес неструктурований, планування неефективне, інновації спорадичні, надмірна централізація, залежність від ключових менеджерів і спеціалістів); 2) повторюваний (жорстке управління, засноване на досвіді попередніх проектів, структура переважно дивізійна, акцент на оперативне планування, корпоративна культура тільки зароджується); 3) визначений (процеси формалізовані і документовані, завдання принципово не залежать від ключових виконавців, зароджується процес управління знаннями); 4) керований (наявні постійні надійні клієнти, високий рівень стандартизації, довгострокове планування на основі

кількісних методів, розвинута взаємодія з зовнішнім середовищем); 5) оптимізуючий (автоматизоване управління процесами, постійне удосконалення і розвиток, високий рівень інноваційності).

Кожен із значених рівнів визначає цілі підприємства та його пріоритетні завдання, іншими словами, визначивши рівень зрілості замовника консультанти можуть передбачити його основні потреби на даний момент часу без деталізованого передпроектного діагностування. У моделі SEI CMM та стандарті ISO 21500 передбачені механізми перетворення стандартизованих цілей та завдань суб'єкта господарювання в етапи проекту з урахуванням ключових бізнес-процесів, рівня розвитку персоналу, системи управління та ресурсного забезпечення. Однак високий рівень стандартизації проектних рішень може стати проблемою у використанні цієї моделі в умовах вітчизняного бізнесу через неможливість гнучко реагувати на зміну умов середовища під час реалізації консалтингового проекту. Крім того, модель SEI CMM ставить досить високі вимоги до персоналу підприємства-замовника (алгоритмічне мислення, здатність працювати в команді, інтелектуальна активність, внутрішня мотивація до розвитку), які на більшості вітчизняних підприємств не так просто виконати.

Дещо ближчою до вітчизняних умов ведення бізнесу є каскадна модель управління складними консалтинговими проектами, яка передбачає поділ проекту на частини, якими займаються окремі проектні групи. З одного боку, це дозволяє стандартизувати стадії проекту та виконання окремих робіт, однак з іншого – приводить до невиправданого розширення номенклатури проектної документації, необхідної для координації роботи проектних груп. До того ж існує небезпека, що відсутність розуміння учасниками проектних груп загальної логіки консалтингового проекту не дозволить їм побачити найбільш ефективні інтегровані рішення. Завершений консалтинговий проект з управлінням роботами каскадним способом є кінцевим продуктом, який важко в подальшому змінювати чи обслуговувати, якщо замовник цього потребуватиме. В цьому випадку мова йтиме про зміни і модифікації, які фактично будуть новим проектом з відповідним комплектом документації, тривалими узгоджен-

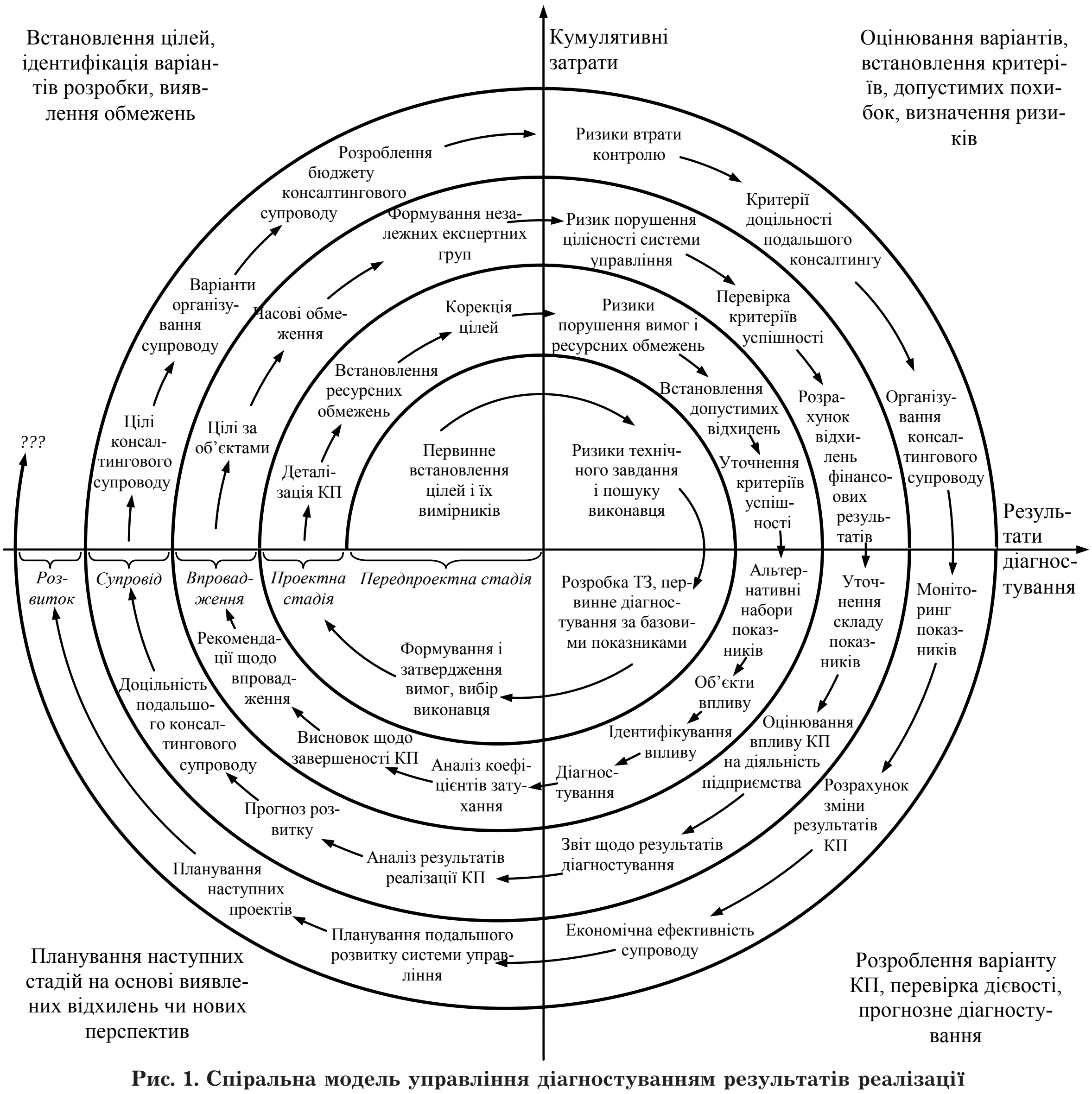

Рис. 1. Спіральна модель управління діагностуванням результатів реалізації консалтингових проектів

Примітка. Розроблено автором

ними та ризиками зростання конфліктності. Технологія каскадного управління проектами глибоко розроблена і описана у спеціальній літературі [8-11], однак найбільшою проблемою, яка утруднює її використання для великих машинобудівних підприємств є те, що тривалий цикл проектування може привести до того, що обставини зміняться настільки, що готовий проект втратить свою актуальність ще до початку реалізації.

Недоліків каскадного управління консалтинговими проектами майже повністю позбавлена спіральна модель, запропонована у відповідь на зростаючі вимоги до складних управлінських систем в розрізі часу проектування та гнучкості [12]. Особливістю є те, що рівень визначення та реалізації системи нарощується поступово з паралельним зменшенням рівня ризику. Прототипи майбутньої системи ніби приміряються до нових умов на кожному витку спіралі проектування, встановлюються контрольні точки, які діагностуються на предмет реальності впровадження і дають можливість узгоджувати зміну інтересів учасників проектів без зупинки проектних робіт. Це означає, що не потрібно чекати повного закінчення проектних робіт: готові модулі впроваджуються у діяльність підприємства-замовника, тестуються і модифікуються за потреби. Замовник активно впливає на послідовні версії проектних рішень і може почати навчання персоналу задовго до здачі консалтингового проекту. Загальний час реалізації проекту зменшується, критично важливі складові можуть впроваджуватися швидше, а доопрацювання вузьких місць не знижує показники ефективності консалтингу.

Виходячи з цього пропонуємо взяти спіральну модель за основу управління процесом розроблення консалтингових проектів як таку, що якнайкраще задовольняє потребам і принципам діагностування результатів реалізації цих проектів у практиці вітчизняних машинобудівних підприємств. Початковою точкою спіралі є момент прийняття рішення щодо доцільності управлінського консалтингу на підприємстві, а кінцевою – момент прийняття рішення щодо успішності консалтингового проекту незалежно від того, чи буде потрібен подальший консультаційний супровід з боку виконавця (рис. 1).

Площинна двомірна інтерпретація є дещо спрощеною, але цілком достатньою для цілей діагностування результатів реалізації консалтингових проектів. На кожній з відображених стадій відбувається уточнення та розширення функціоналу проекту, а відстань між витками спіралі відображає кумулятивні витрати. При потребі можна перейти до n-мірної моделі, яка відображатиме розподіл ресурсів, динамічні взаємодії та впливи факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Попри всім переваги спіральної моделі управління вона не буде ефективною, якщо помилково сформувати бізнес-індикатори, якими послуговуватимуться менеджери підприємств. Тут ми зіштовхуємося з методологічною проблемою, яка виникає через множинність об'єктів оцінювання, які до того ж є взаємозалежними.

Висновки і пропозиції. Вибір методів і методик діагностування результатів реалізації консалтингових проектів залежить не тільки від техніки та інструментів, потрібних в тому чи іншому випадку, але й від пріоритетів учасників процесу діагностування та методу управління цим процесом. Розроблена матриця вибору базової методики діагностування результатів консалтингових проектів для машинобудівних підприємств дозволяє формалізувати вибір альтернативних методик з урахуванням інтересів учасників проекту, а кращим способом управління процесом діагностування визнано спіральну модель.

Список літератури:

1. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2010. – 344 с.
2. Kaplan R.S. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action Measures That Drive Performance / R.S. Kaplan, D.P. Norton. – Boston: HBS Press, 1996.
3. Босак А.О. Економічне оцінювання та розвиток комунікацій в системі управління інтелектуальним капіталом підприємства: [монографія] / А.О. Босак, О.І. Тревого; за ред. проф., д.е.н. О.Є. Кузьміна. – Львів: СТ «Міські інформаційні системи», 2015. – 326 с.
4. Кузьмін О.Є. Стратегічна діяльність підприємств: технології планування та побудова карт: [монографія] / О.Є. Кузьмін, Н.Я. Петришин, К.О. Дорошкевич. – Львів: Міські інформаційні системи, 2011. – 320 с.
5. ISO 21500 Guidance on project management.
6. Мазур И.И. Управление проектами [Текст]: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Менеджмент организации» / И.И. Мазур, В.Д. Шапиро, Н.Г. Ольдерогге и др.; под ред. И.И. Мазура и В.Д. Шапиро. – М.: Издательство «Омега-Л», 2012. – 960 с.
7. Ципес Г.Л. Проекты и управление проектами в современной компании [Текст]: учеб. пособие / Г.Л. Ципес, А.С. Товб. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2010. – 480 с.
8. Barker R. CASE Method. Entity-Relationship Modeling / R. Barker. – Wesley-Publishing Company, New York, 1991.
9. Pritchard Carl. The Project Management Communications Toolkit. Artech House. – 2004. – 220 p.
10. Блюмин А.М. Проектирование систем информационного, консультационного и инновационного обслуживания: Учебное пособие / А.М. Блюмин, Л.Т. Печеная, Н.А. Феоктистов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2010. – 352 с.
11. Тревого О.І. Управлінський консалтинг в умовах невизначеного середовища: перспективи розвитку в Україні / М.Б. Швецова, Тревого О.І. // Тези IX Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та логістика в системі менеджменту». – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2014. – С. 376-378.
12. Boehm Barry W. A Spiral Model of Software Development and Enhancement [Електронний ресурс] / Barry W. Boehm // Computer, May 1988, pp. 61-72. – Режим доступу: http://csse.usc. edu/TECHRPTS/1988/usccse88-500/usccse88-500.pdf

Бортникова М.Г.
Национальный университет «Львовская политехника»

ВЫБОР МЕТОДОВ И МЕТОДИК ДИАГНОСТИРОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ РЕАЛИЗАЦИИ КОНСАЛТИНГОВЫХ ПРОЕКТОВ

Аннотация
Охарактеризованы методы диагностики результатов реализации консалтинговых проектов. Приведены особенности методик диагностирования реализации консалтинговых проектов для предприятий. Разработана матрица выбора базовой методики диагностирования результатов консалтинговых проектов для машиностроительных предприятий. Определены преимущества и недостатки использования каскадной модели управления сложными консалтинговыми проектами. Предложено использование спиральной модели как основы управления процессом разработки консалтинговых проектов, которая лучше удовлетворяет потребности и принципы диагностики результатов реализации этих проектов в практике отечественных машиностроительных предприятий.
Ключевые слова: метод Дельфи, методика HERMES, технология Balanced ScoreCard, методика PERT, методика CCPM, технология PRINCE, методика PIMS, модель SEI CMM, каскадная модель, спиральная модель.

Bortnikova M.H.
Lviv Polytechnic National University

THE SELECTION OF METHODS AND METHODICS FOR THE DIAGNOSING OF CONSULTING PROJECTS IMPLEMENTATION RESULTS

Summary
Methods for the diagnosing of consulting projects implementation results are characterized. The features of technique for the diagnosing of consulting projects implementation results for enterprises are given. A matrix of the choice of the basic methodic for the diagnosing of consulting projects results for machine-building enterprises was developed. Advantages and disadvantages of using the cascade model of managing complex consulting projects are determined. The use of a spiral model as a basis for managing process of developing consulting projects are proposed, which better meets needs and principles for the diagnosing implementation results of these projects in the practice of domestic machine-building enterprises.
Keywords: Delphi method, HERMES methodic, Balanced ScoreCard technology, PERT methodic, CCPM methodic, PRINCE technology, PIMS methodic, SEI CMM model, cascade model, spiral model.

УДК 657.432

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Бурлаков О.О.
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Досліджено теоретичні питання щодо розгляду сутності поняття «дебіторська заборгованість». Охарактеризовано нормативно-правові документи, які регулюють облік дебіторської заборгованості в Україні. Описано особливості обліку дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах. Висвітлено проблеми бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах. Запропоновано шляхи удосконалення обліку дебіторської заборгованості.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, дебітори, облік дебіторської заборгованості, фізичні особи, оцінка дебіторської заборгованості.

Постановка проблеми. Одним із найбільш складних та суперечливих аспектів у бухгалтерському обліку виступає саме облік дебіторської заборгованості, який пов'язаний з проблемою неплатежів. Замість виконання фінансових зобов'язань за платежами перед партнерами, суб'єкти господарювання на перший план висувають вирішення власних проблем. Також у господарюючих суб'єктів існує можливість ухилятись від взаєморозрахунків, оскільки відсутня майнова відповідальність за невиконання власних договірних зобов'язань. За даними Державного комітету статистики України величина дебіторської заборгованості має тенденцію до зростання. Так, станом на 31 грудня 2015 року дебіторська заборгованість підприємств України складає 2517203,5 млн. грн. [4], що становить 61,27% від загального обсягу оборотних активів підприємств України. При таких умовах дедалі більше, зростає необхідність управління дебіторською заборгованістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії і практики обліку, аудиту та аналізу дебіторської заборгованості в системі управління підприємством досліджено в працях багатьох економістів. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили вітчизняні дослідники: І.О. Бланк, М.Д. Білик, Ф.Ф. Бутинець, А.Д. Бутко, С.Ф. Голов, Л.В. Городянська, Р.О. Костирко, В.М. Костюченко, Г.О. Кравченко, С.А. Кузнєцова, Л.О. Лігоненко, А.А. Мазаракі, Г.В. Митрофанов, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, Ю.І. Осадчий, Г.В. Савицька, В.В. Сопко, А.П. Шаповалова, В.О. Шевчук, О.А. Шевчук та ін. З іноземних вчених необхідно відзначити А. Апчерча, Дон Р. Хенсена, Д. Нортона, Р. Каплана, Я.В. Соколова тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим вивчення наукових праць та практика господарської діяльності свідчать про те, що деякі з теоретичних положень відносно трактування дебіторської заборгованості є дискусійними, а ряд важливих аспектів її обліку потребують удосконалення. На сьогодні актуальними проблемами є окремі аспекти відображення в обліку дебіторської заборгованості, а також питання відносно відображення в обліку безнадійної заборгованості, оскільки її необхідно відображати двічі: при складанні фінансової звітності та при формуванні доходів й витрат для заповнення декларації про прибуток підприємств.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення нагальних проблем обліку дебіторської заборгованості та запропонування шляхів удосконалення обліку дебіторської заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Дебіторська заборгованість є одним з найбільш вузьких місць у фінансовій роботі багатьох підприємств. Прострочені платежі виникають при порушенні у платника ритму кругообігу оборотних коштів, що неминуче викликає дефіцит джерел платіжних коштів. Відволікання оборотних коштів у дебіторську заборгованість, не погашену в строк покупцями, та іншу дебіторську заборгованість (за претензіями, за розрахунками з підзвітними особами тощо) свідчить про нераціональне використання власних і запозичених оборотних коштів. Запобігання та уникнення подібного стану забезпечує ефективне управління заборгованістю при належній організації облікових процесів. На сучасному етапі господарювання дебіторська заборгованість має істотний вплив на фінансову стабільність підприємства, тому є предметом безперервного контролю з боку керівництва й фінансових служб.

Вагомим підґрунтям для розгляду сутності поняття «дебіторська заборгованість» є наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених економістів. Так, Є.В. Дубровська та М.Д. Білик розкрили проблемні питання сутності поняття «дебіторська заборгованість» [3, с. 202-205]; С.Л. Береза і Н.П. Матицина приділили свою увагу саме питанню класифікації дебіторської заборгованості [1, с. 32-37], Ю.А. Верига і О.Г. Лищенко зосередили увагу на аналізі дебіторської заборгованості [2, с. 112]; Л.М. Яременко у своїх працях приділила увагу проблемам управління дебіторською заборгованістю та особливостям обліку дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах [9, с. 120-126].

Окремо необхідно виділити зарубіжних вчених, таких як: Д. Стоун, К. Хитчинг, Дж. Ван Хорн, Зві Боді, Роберт К. Мертон, Д. Нортон, А. Апчера, Р. Каплана які досліджували економічний зміст категорії дебіторська заборгованість.

Нормативно-правове регулювання щодо обліку дебіторської заборгованості вже давно закладене. Одним з основних нормативно-правових документів, які регламентують відображення дебіторської заборгованості в бухгалтерському обліку є П(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [5].

Варто зауважити, що не існує окремого міжнародного стандарту, який регламентує питання відображення в обліку дебіторської заборгованості. Облік дебіторської заборгованості здійснюється відповідно до МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації», МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», МСБО 32 «Фінансові інструменти: подання» та МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», тобто дебіторська заборгованість відноситься у міжнародній практиці до фінансових активів. При цьому у названих міжнародних стандартах не дається чіткого визначення поняття дебіторської заборгованості.

П. 9 МСБО 39 зазначає: «позики та дебіторська заборгованість – це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку». Таке тлумачення поняття дебіторської заборгованості є ширшим порівняно з тлумаченнями наведеними у національних стандартах.

Незважаючи на давню історію існування дебіторської заборгованості та стан її вивчення, в сучасній науковій літературі немає єдиної думки щодо трактування цього поняття.

Ключовим поняттям, яке розкриває сутність дебіторської заборгованості є «дебітор» (від латинського debitum – борг, обов'язок). Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебітори – це юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певну суму грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [5].

Цікавий підхід до тлумачення дебіторської заборгованості у закордонних авторів. Так, accounts receivable (анг.) поряд із дебіторською заборгованістю має такі варіанти перекладу: рахунки до отримання, рахунки дебіторів, дебітор за розрахунками. Зокрема, як зазначають Д. Стоун та К. Хітчинг: дебіторська заборгованість має назву «рахунки до отримання», а дебітори – це особи, які винні гроші за товари і послуги, вже одержані, але не оплачені ними [6, с. 177].

Синтетичний облік дебіторської заборгованості ведеться на рахунках 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 38 «Резерв сумнівних боргів» та 37 «Розрахунки з різними дебіторами» по таких субрахунках: 371 «Розрахунки за виданими авансами», 372 «Розрахунки з підзвітними особами», 374 «Розрахунки за претензіями», 375 «Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків».

Можна визначити наступні проблеми бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості:

– суперечливий характер нормативно-правових документів з обліку дебіторської заборгованості;

– нечітке розмежування видів дебіторської заборгованості;

– непристосованість методів визначення величини резерву сумнівних боргів в обліку, які визначені П(с)БО 10;

– невміле застосування системи внутрішнього контролю обліку дебіторської заборгованості, що спричиняє проблему обгрунтованості дебіторської заборгованості загалом та по окремих видах;

– відсутність наукових і практичних розробок можливих форм бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості, що забезпечило б надання якісної бухгалтерської інформації про розрахунки з дебіторами різним користувачам;

– недосконала політика управління дебіторською заборгованістю, адже саме політика управління дебіторською заборгованістю, яка представляє собою частину загальної політики управління оборотними активами і маркетингової політики підприємства, спрямованої на розширення обсягів реалізації продукції, визначає ефективність роботи підприємства [7, с. 123-130].

Оскільки, основним законодавчим актом, який прямо регулює облік дебіторської заборгованості являється П(С)БО 10. Перш за все слід зазначити, що у П(С)БО 10 не передбачено чіткого розмежування понять довгострокової та короткострокової дебіторської заборгованостей. У даному стандарті не відзначено, що їх облік ведеться на різних рахунках бухгалтерського обліку, поточна заборгованість є оборотним активом, а довгострокова – необоротним. На нашу думку, потрібно приділити більше уваги і удосконалити класифікацію дебіторської заборгованості, яка дасть можливість здійснювати порівняльний аналіз варіантів угрупування розрахунків з дебіторами за різними класифікаційними ознаками. Інші нормативно-правові документи розглядають дебіторську заборгованість як об'єкт податкового обліку, її відображення в звітності підприємств та надають деякі рекомендації в певних питаннях.

Не можна не зазначити, що класифікація дебіторської заборгованості, яка запропонована діючим в Україні Планом рахунків та П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість» є суперечливою та не задовольняє в повному обсязі потреби користувачів при складанні фінансової звітності. Для вирішення даної проблеми потрібно внести зміни до П(С)БО № 10 «Дебіторська заборгованість» стосовно віднесення до поточних активів дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги, внесення змін до Плану рахунків, що діє в Україні, які забезпечать окремий облік довгострокової та поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги.

Багато уваги приділено проблемі, що стосується розмежування понять сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості, що пов'язано безпосередньо з визначенням граничної суми заборгованостей та розрахунку резерву сумнівних боргів до нормативних документів з якого повинні покриватися суми безнадійних боргів. Величина резерву сумнівних боргів розраховується відповідно до П(С)БО 10. З введенням у дію Податкового кодексу України податковий облік максимально наблизився до бухгалтерського обліку, але, як показує практика, проблеми їх взаємозв'язку розрахунку резерву сумнівних боргів, протиріч та розбіжностей залишилися і досі. Розрахунок резерву сумнівних боргів має проводитися на підставі середніх статистичних даних.

З метою удосконалення обліку дебіторської заборгованості, необхідно здійснити наступні заходи:

1. Створювати резерв сумнівних боргів та виробити порядок його визначення в обліковій політиці підприємства. Важливим елементом є нарахування резерву сумнівних боргів та його безпосереднього використання з метою покриття безнадійних заборгованостей. Особливу увагу слід приділяти розподілу дебіторської заборгованості на короткострокову, довгострокову та поточну, оцінювати перспективи забезпечен-

ня таких заборгованостей з метою уникнення неплатоспроможності покупців і замовників.

2. Своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Так, як значне перевищення фактичної дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування. Також доводиться впроваджувати в практику управління лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора і періодично переглядати граничні суми.

3. Систематично проводити інвентаризацію заборгованості, враховуючи її важливість і вплив на ліквідність підприємства. Таким чином, ефективно побудована система взаємовідносин з дебітором через механізм інвентаризації, не дасть втратити контроль над вчасністю та повнотою оплати рахунків, що потребує відповідної організації роботи зі створення організаційних засад здійснення інвентаризації дебіторської заборгованості [8].

Необхідно також внести зміни до плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції з його використання щодо рахунка 37 «Розрахунки з різними дебіторами». Даний рахунок містить різні види розрахунків із дебіторами, що можна об'єднати в групи, які неоднорідні за природою.

Висновки і пропозиції. Перехід України до ринкової економіки та створення господарського механізму нового типу тісно пов'язані з пошуком засобів підвищення ефективності діяльності підприємств й економіки країни в цілому. Вирішення цієї проблеми безпосередньо залежить від багатьох чинників, серед яких одним з найвагоміших є удосконалення системи розрахунків між підприємствами. Розрахунки – одне з найбільш масових явищ у господарському житті будь-якого підприємства. Наявність дебіторської заборгованості в структурі активів підприємства не завжди можна оцінювати однозначно. Неможливо говорити про ефективну структуру активів підприємства, якщо частка дебіторської заборгованості складає 40-50% загального обсягу оборотних активів.

Список літератури:

1. Береза С.Л. Проблема визначення дебіторської заборгованості в обліку / С.Л. Береза // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки: зб. наук. пр. – 2003. – № 4(26). – С. 32-37.
2. Верига Ю.А. Бухгалтерський облік і аудит. Термінологічний українсько-російсько-англійський словник / Ю.А. Верига, В.Л. Іщенко, Т.В. Гладких та ін. – Київ: «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.
3. Дубровська Є.В. Дослідження сутності поняття «Дебіторська заборгованість» / Є.В. Дубровська // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка: зб. наук. пр. – 2012. – № 2. – С. 202-205.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» [Електронний ресурс]: положення затв. МФУ від 25.10.10 № 725/4018. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi – Законодавство України.
6. Стоун Д. Бухгалтерський учет и финансовый анализ / Стоун Д., Хитчинг К.; пер. с англ. Ю.А. Огибин, Г.А. Огибив. – М.: Сирин, 1998. – 302 с.
7. Яременко Л.М. Формування обліково-аналітичної інформації в управлінні дебіторською заборгованістю підприємства / Л.М. Яременко // Економічний вісник університету: збірник наукових праць учених та аспірантів. – 2017. – Вип. 32/1. – С. 123-130.
8. Яременко Л.М. Особливості обліку дебіторської заборгованості на вітчизняних підприємствах / Л.М. Яременко // Економічний вісник університету: збірник наукових праць учених та аспірантів. – 2016. – Вип. 29/2. – С. 343-347.
9. Yaremenko L.M. The debt component of financial safety of Ukraine in the situation of crisis events in the economy / L.M. Yaremenko, I.M. Makarchuk, N.M. Yevtushenko // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 2(10). Ч. 1. – С. 120-126.

Бурлаков. А.О.
Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды

ВОПРОСЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы рассмотрения сущности понятия «дебиторская задолженность». Охарактеризованы нормативно-правовые документы, регулирующие учет дебиторской задолженности в Украине. Описаны особенности учета дебиторской задолженности на отечественных предприятиях. Освещены проблемы бухгалтерского учета дебиторской задолженности на отечественных предприятиях. Предложены пути совершенствования учета дебиторской задолженности.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, дебиторы, учет дебиторской задолженности, физические лица, оценка дебиторской задолженности.

Burlakov A.A.
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE DEBIT CONTRIBUTION IN BUSINESS ENTERPRISES

Summary
Theoretical questions concerning the consideration of the essence of the concept of «receivables» are investigated. The legal documents regulating accounting of accounts receivable in Ukraine are described. The peculiarities of accounting of accounts receivable at domestic enterprises are described. The problems of accounting of accounts receivable at domestic enterprises are covered. Ways of improving the accounting of accounts receivable are offered.
Keywords: receivables, debtors, accounts receivable, individuals, estimation of accounts receivable.

УДК 33.331.214

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАЦІ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ

Вареник І.В., Кантур А.І.
Шосткинський інститут
Сумського державного університету

В даній статті систематизовано методичні підходи різних авторів щодо оцінювання підприємства. Сьогодні існує велика кількість невирішених питань у сфері стимулювання праці та мотивації працівників підприємств. Тому вдосконалення системи оцінювання ефективності стимулювання праці персоналу, пошук нових рішень, вивчення світового досвіду дозволить підвищити зацікавленість працівників та збільшить економічний ефект діяльності підприємства, дозволить визначити їх вплив на результативність діяльності підприємства.
Ключові слова: підприємство, заробітна плата, продуктивність праці, ефективність оцінювання персоналу.

Постановка проблеми. Проблема використання систем стимулювання праці в Україні передбачає дослідження форм заробітної плати. За умов ринкової економіки вибір форми оплати праці, методів стимулювання має базуватися на певних чинниках і диктуватися вимогами економічної доцільності. До того ж, чинна на підприємстві система стимулювання праці має сприяти реалізації інтересів як роботодавця, так і працівників.

Важливого значення для підвищення ефективності діяльності підприємства на сьогоднішній день набуває вивчення співвідношення окремих категорій персоналу, тобто його структури. Оцінка персоналу є однією з найважливіших складових системи управління персоналом. Для підвищення ефективності оцінювання персоналу необхідно: поширення сучасних методів оцінки; розширення доступу персоналу до результатів його оцінки; активне включення персоналу в процес його оцінки через залучення до самоаналізу діяльності і розроблення заходів з поліпшення даної роботи.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Дослідженню системи оцінювання персоналу підприємства присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних вчених, це свідчить, що дослідження, які здійснювалися, дуже різнобічні. І. Должанських, Т. Загорний, О. Удалих розглядали складові системи оцінки персоналу, її методи, принципи та ефективність, показники, що визначають систему оцінки та інші аспекти. Але питанням комплексного підходу щодо систематизації методичних підходів до оцінювання підприємства поки що приділено недостатньо уваги.

Формування цілей статті. Метою даної статті є дослідження основних методичних підходів до формування ефективної системи оцінювання персоналу підприємства, та розробка напрямів її удосконалення.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

– розглянути сутність поняття «система оцінювання персоналу»;

– визначити принципи, процедури та методи оцінювання персоналу;

– дослідити зв'язок між системою оцінювання персоналу, ефективністю управління персоналом та діяльністю підприємства в цілому.

Склад основного матеріалу. Оцінюванням персоналу є процедура, що здійснюється з метою виявлення ступеня відповідності професійних, ділових та особистих якостей працівника, кількісних і якісних результатів його трудової діяльності визначеним вимогам.

Оцінювання персоналу розглядається як елемент управління і як система атестації персоналу, що застосовується в організації в тій чи іншій модифікації. У той самий час це необхідний засіб вивчення якісного складу кадрового потенціалу організації.

Найбільш загальним та універсальним показником, який відображає ефективність використання трудових ресурсів (персоналу) підприємства є продуктивність праці робітників.

В загальному розумінні продуктивність праці характеризує її результативність (плідність), тобто оцінює результат праці, отриманий на одиницю витрат, пов'язаних з використанням трудових ресурсів підприємства. У вузькому розумінні рівень продуктивності праці визначається кількістю продукції (обсягом робіт чи послуг), що виробляються одним працівником за одиницю робочого часу (годину, зміну, добу, місяць, квартал, рік) або кількістю робочого часу, що витрачається на виробництво одиниці продукції (виконання робіт чи послуг).

До складу зовнішніх факторів входять:

1. Загальноекономічні фактори, які визначають загальні умови зростання продуктивності праці всіх підприємств: політичний устрій, макроструктури! зрушення в суспільстві, стадія життєвого циклу країни, розвиток науково-технічного прогресу та використання його досягнень, освітянський та кваліфікаційний рівень населення, рівень інфляції, рівень матеріального добробуту населення тощо.

2. Галузеві фактори, що обумовлюють рівень продуктивності праці в окремій галузі порівняно з іншими: спеціалізація галузі, стадія життєвого циклу, сталість попиту на продукцію (послуги) галузі, рівень розвитку виробництва товарів, кон'юнктура споживчого ринку, динаміка грошових доходів населення, ступінь впровадження в галузь досягнень науково-технічного прогресу тощо.

Однією із найбільш розповсюджених є методика, розроблена Науково-дослідним інститутом праці, яка включає в себе сукупність оцінок працівника (робітника, спеціаліста, керівника) з точки зору його професійно-кваліфікаційного рівня, ділових якостей, складності виконуваних функцій та результатів його роботи.

Важливим завданням оцінки персоналу підприємства є розроблення комплексу показників, які можуть достатньо повно оцінювати весь кадровий потенціал окремих працівників та підприємства в цілому. Сьогодні найбільш ефективною є рейтингова оцінка, за допомогою якої кадровий потенціал працівника визначається на підставі оцінювання його істотних трудових якостей за оціночними шкалами, які розробляються оцінювачем за певними критеріями (залежно від мети аналізу).

В останні роки в Україні посилилась увага до показника продуктивності праці з боку державних органів влади. Зокрема, Міністерством економіки України 26 грудня 2008 року було затверджено Тимчасові методичні рекомендації розрахунку продуктивності праці в економіці та за видами економічної діяльності. Відповідно до затверджених рекомендацій продуктивність праці розраховується на національному рівні, за видами економічної діяльності та для міжнародних порівнянь.

Розглянемо ефективність праці працівників на прокладу Комунальний заклад Шосткинська Центральна лікарня.

Після проведеного аналізу заробітної плати, можна зробити висновок, що з кожним роком заробітна плата зростає. Розвиток національної економіки має базуватися на переважаю-

Таблиця 1

Характеристика внутрішніх факторів зростання продуктивності праці підприємства

Група факторів	Перелік факторів	Характер впливу на зростання продуктивності праці
1. Організаційні фактори	Поглиблення спеціалізації, зменшення широти асортименту	Зменшення часу на обслуговування одного покупця.
	Вдосконалення системи управління на підприємстві	Скорочення апарату управління.
	Введення прогресивних форм організації праці Забезпечення ритмічності постачання та реалізації товарів	Ліквідація невиробничих втрат робочого часу.
2. Технічні фактори	Підвищення рівня механізації та автоматизації праці	Скорочення часу виконання відповідної операції, покращення умов праці.
	Підвищення ступеня використання наявної техніки та обладнання	
	Заміна обладнання більш по-тужним та прогресивним	
3. Технологічні фактори	Удосконалення технологічного процесу та технології проведення окремих операцій (вантажних, складських, фасувальних, касових тощо)	Ліквідація втрат часу, підвищення швидкості та зниження трудомісткості виконання окремих операцій.
	Впровадження прогресивних форм обслуговування покупців	Зниження часу обслуговування одного покупця.
4. Економічні фактори	Зростання обсягів товарообороту	Відносне скорочення апарату управління та допоміжного персоналу.
	Зростання якості товарів та широти асортименту	Зростання коефіцієнта завершеності покупки.
	Скорочення апарату управління та допоміжного персоналу	Зростання вартості покупки одного покупця.
	Удосконалення методів планування та контролю	Скорочення чисельності персоналу і витрат на його утримання.
	Удосконалення систем оплати та стимулювання праці	Посилення матеріальної мотивації до праці.
	Удосконалення форм організації трудових відносин (контракт, акорд, підряд, неповний робочий день та інше)	
	Застосування систем участі в прибутках та капіталі	

Таблиця 2

Середня заробітна плата КЗ Шосткинська ЦРЛ

Спеціальність	2017 р.		2016 р.		2015 р.	
	Грн.	$ США	Грн.	$ США	Грн.	$ США
Головний лікар	16000	6063	12000	482	9000	414
Заступник гол. лікаря	10000	379	8000	321	7000	322
Хірург	6000	227	5000	201	4000	184
Лікар швидкої допомоги	7000		6000	241	5000	230
Терапевт	6000	227	6750	271	5000	230
Сімейний лікар	7000	265	5000	361	3500	161
Анестезіолог	5500	208	4000	161	2500	115
Педіатр-неонатолог	5500	208	4600	185	3000	138
Акушер-гінеколог	6000	227	4500	185	3000	138
Офтальмолог	7000	265	4300	92	3500	161
Кардіолог	8000	303	4500	181	3000	138
Хірургічна медсестра	3200	121	3000	161	2000	91
Медсестра в поліклініці	3200	121	1400	56	1300	59
Медичний представник	13417	508	10000	402	7000	322
Санітарка	3200	121	1400	56	1300	59
На оплату праці	68406,7 тис.		56001 тис.		45003,2 тис.	

чому зростанні продуктивності праці порівняно з оплатою праці зайнятих. Як найбільша позитивна різниця між темпами продуктивності і оплати праці є умовою формування конкурентоспроможної економіки. На даному етапі ринкових реформ виникає необхідність підвищення державного регулювання процесами, що відбуваються у сфері зайнятості та оплати праці працівників. Державне регулювання у сфері праці має передбачати, перш за все, удосконалення законодавчо-правової бази, нормативів, методики розрахунків та вимірювання продуктивності праці, проведення систематичного обліку та аналізу тенденцій у динаміці продуктивності праці та заробітної плати на основі постійного моніторингу для забезпечення оптимального співвідношення в темпах зростання даних показників.

Висновки і перспективи. Тому для підвищення ефективності оцінювання персоналу необхідно: поширення сучасних методів оцінки на всі категорії персоналу; розширення доступу персоналу до результатів його оцінки; активне включення персоналу в процес його оцінки через залучення до самоаналізу діяльності і розробки заходів з поліпшення роботи; розширення кола оцінювачів, у ролі яких, крім безпосереднього керівника, часто виступають вищі менеджери, колеги по роботі, підлеглі, споживачі результатів праці.

Для створення в організації ефективної системи оцінювання персоналу необхідно дотримуватися ряду правил, серед яких найбільш важливими є: зацікавленість і підтримка вищого керівництва, наявність в організації висококваліфікованих працівників, які відповідають за використання системи оцінки персоналу, ретельна підготовка документів, які регламентують роботу системи оцінки персоналу, своєчасне інформування персоналу про цілі і зміст системи оцінювання персоналу та встановлення чіткого зв'язку у роботі системи оцінювання працівників із системою оплати праці. Виявляючи ступінь невідповідності фактично досягнутих рівнів виконання роботи очікуваним, керівники можуть розробити конкретні управлінські рішення, а також заходи, спрямовані на поліпшення як загальних, так і індивідуальних результатів праці. Результати оцінки персоналу доцільно використовувати при плануванні, доборі і формуванні персоналу, мотивації і стимулюванні працівників, підготовці і перепідготовці кадрів, управлінні кар'єрою, формуванні кадрового резерву та формуванні корпоративної культури організації.

Список літератури:

1. Ткаченко А.М. Стратегічні напрями удосконалення управління персоналом: [монографія] / А.М. Ткаченко, Т.С. Морщенок. – Запоріжжя, 2008, 234 с.
2. Опанасюк Ю.А. Удосконалення системи оцінки персоналу на підприємстві / Ю.А. Опанасюк, А.В. Рудь // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2012. – № 1. – С. 134-140.
3. Цаль І.І. Менеджмент персоналу: навч. посіб. / І.І. Цаль. – Вінниця: ВФЕУ, 2010. – 322 с.
4. Балабанова, Л.В. Управління персоналом: навч. посібник / Л.В. Балабанова, О.В. Сардак. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2006, 471 с.
5. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002, 337 с.

Вареник И.В., Кантур А.И.
Шосткинский институт
Сумского государственного университета

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРУДА РАБОТНИКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В данной статье систематизированы методические подходы различных авторов по оценке предприятия. Сегодня существует большое количество нерешенных вопросов в сфере стимулирования труда и мотивации работников предприятий. Поэтому совершенствование системы оценки эффективности стимулирования труда персонала, поиск новых решений, изучение мирового опыта позволит повысить заинтересованность работников и увеличит экономический эффект деятельности предприятия, позволит определить их влияние на результативность деятельности предприятия.
Ключевые слова: персонал, заработная плата, производительность труда, эффективность оценки персонала.

Varenyk I.V., Kantur A.I.
Shostka Institute
of the State University Sumy

METHODOLOGICAL BASES FOR EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF EMPLOYEES OF EMPLOYEES OF ENTERPRISES

Summary
In this article the methodical approaches of different authors concerning the estimation of the enterprise are systematized. Today there are a large number of unresolved issues in the field of job incentives and motivation for enterprise workers. Therefore, the improvement of the system for assessing the effectiveness of staff incentives, the search for new solutions, the study of world experience will increase the interest of employees and increase the economic effect of the enterprise, will determine their impact on the performance of the enterprise.
Keywords: personnel, wages, labor productivity, efficiency of staff assessment.

УДК 658.821:664.7:339.564

МІНІМІЗАЦІЯ ЕКСПОРТНИХ ВИТРАТ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЗЕРНА

Голомша Н.Є., Дзядикевич О.Я., Липницька Т.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Досліджено напрями здешевлення операцій з експорту зерна в Україні для підвищення його конкурентоспроможності: оптимізація періоду продажу зерна, удосконалення умов зберігання зерна, модернізація логістичної системи та системи державного регулювання експорту. Методом SWOT-аналізу розглянуто сильні та слабкі сторони, а також можливості та небезпеки розвитку умов зберігання зерна та перевезення водним транспортом. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення інфраструктури перевезення зерна. Розроблено напрями підвищення конкурентоспроможності України при експорті зернових за рахунок вдосконалення зернової логістики.

Ключові слова: експорт зерна, експортні витрати, конкурентоспроможність, зернова логістика, зберігання та транспортування зерна.

Постановка проблеми. Зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки країни. Україна входить у десятку найбільших світових виробників зернових та в трійку найбільших експортерів зерна. Так, в 2016 році Україна експортувала рекордний обсяг зернових культур – 40,2 млн. тонн, що майже на 7,5% перевищив експорт 2015 року. Основними зерновими культурами, які експортує Україна, традиційно є пшениця (17,9 млн. т у 2016 році), кукурудза (17,3 млн. т) та ячмінь (4,8 млн. т). Однак із-за падіння світових цін на сировину, рекордні обсяги експорту зерна з України в 2016 році не принесли рекордної виручки. Вона залишилася майже на рівні 2015 року – близько 6,7 млрд. доларів США [10].

Україна має два варіанти виходу із ситуації:

– далі нарощувати експорт (при нижчій маржинальності);

– пошук внутрішніх резервів для мінімізації експортних витрат, зокрема зниження транспортної та логістичної складової у ціні експорту.

На наш погляд, особливу увагу слід приділити другому варіанту, що стане основою для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна та подальшого зміцнення позицій України як однієї з лідерів світового експорту зернових культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції загалом та зернових зокрема стало предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, зокрема: С.М. Кваші [5], І.В. Камінського [4], І. Кузнецової [6]. Фактори формування цінових тенденцій на зерновому ринку України розглядаються в дослідженнях Ю.Я. Лузана [7], О.В. Боднара [3], Ю.О. Лупенка, О.М. Шпичака, В.Я. Месель-Веселяка [1]. Поряд з цим назріла потреба подальшого аналізу та формування напрямів зменшення експортних витрат, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняного зерна на світовому ринку.

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування напрямів зменшення витрат при експорті українського зерна, зокрема на зберігання, переробку зерна та внутрішню логістику, з метою підвищення його конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Витрати українських аграріїв на логістичну і транспортну складову перевищують аналогічні витрати європейських і американських компаній. Це знижує конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на світових ринках.

За розрахунками компанії Noble Resources Ukraine доставка агарної продукції з поля до внутрішнього елеватора порту з урахуванням всіх додаткових витрат (на державну сертифікацію, навантаження та інше) обходиться українським сільськогосподарським виробникам 32 долари за тонну. Таким чином, витрати на логістику при експорті з України в два рази вищі, ніж з ЄС, і в 1,7 рази – ніж з США (табл. 1). Одна з причин – складність процесів документального оформлення українського експорту, які вимагають значних грошових і часових витрат.

Таблиця 1

Витрати на логістику аграрної продукції, дол. США/т [12]

Витрати	США	ЄС	Україна
Вартість витрат на транспортування і сертифікування до порту	20	18	32
Вартість перевалки на FOB	8-10	6,2	18
Всього витрат:	29	24,2	50

Таким чином, аграрні виробники в Україні щороку втрачають прибутків як мінімум на суму 600 млн. дол. США, оскільки транспортування зернових обходиться їм в середньому на 20 дол. США за тонну дорожче, ніж конкурентам.

Інфраструктура експорту зерна в Україні включає в себе три основні складові: зберігання, портові потужності для переробки та перевалки та внутрішню логістику. Якщо перші дві сьогодні інтенсивно розвиваються (приватні компанії будують власні зерносховища та портові перевалочні майданчики), то розвиток внутрішньої логістики значно відстає.

Для здешевлення операцій з експорту зерна в Україні необхідно:

1. Оптимізувати період продажу зерна. Традиційно ціни на зернову продукцію коливаються протягом року за чітким графіком: мінімальна ціна на новий урожай – одразу після збирання зерна, з її поступовим підвищенням до максимальної величини у лютому – березні і знову

з поступовим зниженням до моменту наступного збирання. При продажу зерна одразу після збирання зводяться до мінімуму витрати на зберігання зерна, його перевалку, доочистку, досушку, однак є втрати в ціні. У випадку ж наявних можливостей зберігання зернових (наявності елеваторів, складів, зернових терміналів) можна деякий час зберігати зерно до установлення максимальної ціни. Але, відповідно, зростають затрати на зберігання та перевалку, які є на сьогоднішній день мають високу вартість.

2. Удосконалення умов зберігання зерна. Загальна ємність елеваторів в Україні становить 45 млн. т; у найближчі роки планується довести її до 55 млн. т [9].

Таблиця 2

SWOT-аналіз сучасних умов зберігання зерна

S (сильні сторони)	**W** (слабкі сторони)
· Наявність більш як 1200 складів, розподілених по всій території країни	· Ємність зберігання може охопити лише половину річного обсягу виробництва
· 27% з них є незалежними	· 46% елеваторів-лежаків, які, у сучасних умовах, неефективні
· Надання конкурентоспроможного (якісного) обслуговування на нових складах	· Застарілі додатки інфраструктури: для завантаження/розвантаження, сушки, тестування, зважування, тощо
· Високий оборот на приватних елеваторах	· Низький оборот на державних елеваторах
O (можливості)	**T** (загрози)
· Збільшення виробництва буде стимулювати розвиток якісного зберігання зерна	· Обмежені інвестиційні можливості приватного сектора
· Високий рівень прибутку в портах буде стимулювати розвиту портової інфраструктури	· Низький рівень відшкодування ПДВ, особливо галузей, близьких до виробництва

Джерело: розроблено автором на основі [13]

Проаналізувавши методом SWOT-аналізу сильні та слабкі сторони умов зберігання зерна в Україні, а також можливості та загрози (табл. 2), вважаємо, що процес зберігання зерна повинен включати фактори, які безпосередньо впливатимуть на мінімізацію витрат:

– тестування зерна;

– станції зважування, які не можуть впоратися транспортом більшим ніж 30 тонн, в той час як сучасні вантажівки можуть сягати 60 тонн;

– сушка, неефективне застаріле обладнання якої приносить великі збитки (наприклад, при сушці кукурудзи може втрачатися до 12% вартості);

– вантажно-розвантажувальна техніка, сучасне обладнання якої може завантажити до 54 бункерів за день, та елеватори-лежаки, які на ту саму процедуру витрачають до 10 днів.

3. Вдосконалення логістичної системи. Оптимізація логістичних витрат у період сезонного підвищення попиту сприяє забезпеченню максимальних обсягів продажів за рахунок налагодженої системи доставки продукції; у періоди спаду оптимізує витрати на підтримку товарного запасу, забезпечення збереження продукції за рахунок надання спеціально адаптованих умов зберігання [2].

Управління зерновим потоком на основі логістичної системи передбачає розробку й реалізацію на практиці комплексу заходів профілактичного характеру, які забезпечують скорочення загальних витрат за рахунок:

1) оптимізації маршрутів транспортування продукції;

2) узгодження потужностей (пропускної спроможності) ланок зернопродуктового потоку;

3) оптимізації рівня виробничих запасів;

4) оперативного маневрування матеріально – технічними та зерновими ресурсами;

5) збереження та підтримання товарного виду продукції;

6) скорочення транспортно-заготівельних витрат;

7) підвищення надійності поставок;

8) виконання комплексу супутніх послуг.

Зернова галузь потребує вирішення багатьох питань, які стосуються модернізації технологічного обладнання, виробництва й впровадження сучасної тари й пакувальних матеріалів, будівництва необхідних сучасних елеваторів, зерносховищ і розподільних центрів, а також застосування ефективних засобів транспортування продукції по всьому логістичному ланцюгу.

Також необхідним є удосконалення вибору транспорту для перевезення, а саме урахування можливостей заощадження на тонні продукції в залежності від його вибору.

Основним видом перевезення зерна територією України є залізничний транспорт (60% доставки зерна). Основним перевізником зерна є «Укрзалізниця». Однак зношеність парку вагонів даної компанії становить близько 90%, а зношеність парків зерновозів – 95%. Даний вид транспорту є найбільш дешевим, однак за термінами доставки часто виявляється довшим, ніж автомобільна доставка.

Другим актуальним видом перевезення зерна територією України є автотранспорт (35% доставки зерна). На сьогоднішній день підприємства вибирають автомобільний транспорт для перевезення зерна, якщо відстань до пункту призначення не перевищує 300 км (до 2014 року – якщо не перевищувало 200 км). Якщо ж відстань до пункту призначення більша за 300 км, то вигіднішим транспортом є залізничний. Основна проблема автотранспорту – його нестача у сезон і подальший простій у несе зон. Крім того, зерновози з перевантаженням можуть пошкодити дорожнє полотно.

Лише 5% перевезення зерна територією України здійснюється водним транспортом, при тому що даний вид транспортування економніший у 2 рази, ніж залізничний та у 4 рази, ніж перевезення автотранспортом. Для порівняння у Франції даним видом транспорту здійснюється 25% внутрішніх перевезень, а у США – 55% [11]. Даний вид перевезення мав би успіх і в Україні (судноплавні річки Дніпро, Дністер та Південний Буг проходять через всю країну), однак на даний момент існують певні обмеження, а саме:

– мала глибина;

– застарілі, неефективні і низькі мости, що не дають проходу суднам;

– високі витрати на проводку суден по річці і використання інфраструктури;

– заборонена навігації, коли є ризик криги (перемерзання річки);

– мала кількість водних елеваторів.

Виходячи з того, що весь експорт зерна реалізується через Чорне море, можна зробити висновок про необхідність раціонального вибору портів та удосконалення митної системи. Відомо, що портові збори в Україні в 1,7 рази вище, ніж у Німеччині чи Франції, і в 2,3 рази вище, ніж в США. В останні роки даний вид транспортування зерна активно розвивається і в Україні Окремі великі компанії створюють власну флотилію і поглиблюють свої термінальні причали. З врахуванням наявності у країні багатих водних шляхів – це і є альтернатива доставці автотранспортом.

Експортна логістика зерна здійснюється в основному водним транспортом – 91%, залізничним – 7% та автомобільним – 2%.

Переважно експорт зерна здійснюється Чорним морем. Даний вид транспортування має як переваги (низька вартість перевезення, мобільність, велика вантажопідйомність), так і недоліки (обмежена пропускна спроможність портів та каналів, залежність від роботи портів, невелика швидкість перевезення та сезонність у північних районах) (табл. 3).

Таблиця 3

SWOT-аналіз перевезення зерна водним транспортом

S (сильні сторони)	**W** (слабкі сторони)
· Найнижча сумарна вартість	· Непрозора державна політика/приватні ролі
· Сформована вікова традиція	· Застаріла інфраструктура та управління
· Велика вантажопідйомність вантажів	· Складна організація, що потребує зусиль
· Мобільність (легка зміна маршруту)	· При піку попиту та в зимовий період заборонена навігація
O (можливості)	**T** (загрози)
· Технічно легко поліпшити тарифи (при політичній згоді)	· Застаріла інфраструктура потребує значних інвестицій
· Навіть без значних інвестицій, дерегуляція може поліпшити якість послуг	· Тарифи та операції створюють перешкоди для приватного сектора

Джерело: узагальнено автором на основі [13]

Вибір порту має ґрунтуватися на місці розташування елеватора для того, аби зменшити витрати на логістику. Найбільше аграрної продукції експортується через Миколаївський порт, а також Одеський, Південний та Іллічівський. Як вже було сказано, частка річкових портів є дуже незначною порівняно з морськими портами.

Слід зазначити, що протягом останніх років виникли як проблеми, що потребують аналізу та відповідних заходів для удосконалення інфраструктури перевезення зерна (табл. 4) так і нові можливості, що підсилюють конкурентні позиції України.

На нашу думку, невідкладне та своєчасне виконання наведених рекомендацій виведе експорт зерна на новий рівень, цим самим приваблюючи до вкладання капіталу в зернову галузь у майбутньому як національних, так і іноземних інвесторів.

Таблиця 4

Пропозиції щодо удосконалення інфраструктури перевезення зерна

Вид транспорту		
Автомобільний	Залізничний	Водний
⇒ Ефективне управління наявними дорожніми активами (дотримання дозволеного обсягу навантаження та контролем за цим процесом)	⇒ Капітальний ремонт зернових бункерів для того, щоб продовжити їхній термін служіння від 30 до 45 років	⇒ Провести днопоглиблювальні роботи річки Дніпро
⇒ Інвестиції в будівництво під'їзних доріг і споруд в портах	⇒ Диференціальна ставка залізничних тарифів для стимулювання приватного сектора до власності бункерів	⇒ Удосконалення операцій річкової інфраструктури
⇒ Інвестиції в ключові дорожні сполучення	⇒ Впровадження сезонних залізничних тарифів для стимулювання інвестицій в зберігання та зменшення сезонності	⇒ Розширення річкового флоту (в тому числі шляхом полегшення в'їзду іноземних судів)
	⇒ Застосування ICT (Tracking and tracing system)	⇒ Застосування криголаму для гнучкості в календарному розкладі

Джерело: узагальнено автором на основі [13]

4. Вдосконалення державного регулювання експорту зернових, зокрема:

– митниці та лабораторії мають працювати 24/7 протягом пікового сезону;

– запровадження електронних декларацій, що робить можливим подання документів on-line;

– ліквідація дубльованих сертифікатів (карантинного, ветеринарного та на генетично модифіковану продукцію).

Якби окрім виключно логістики вітчизняні аграрії могли мати таку ж частку від світової ціни, як, наприклад, фермери в США (98% проти 60-68% в Україні), будучи більш конкурентними з точки зору якості продукції і умов поставки, то їх додатковий доход міг би становити вже 1600 млн. дол. США. Це стало б значною підтримкою для вітчизняного агросектору [8].

Для підвищення конкурентоспроможності України при експорті зернових слід переймати досвід основних світових гравців цього ринку, зокрема впроваджувати інновації, які були вже успішно впроваджені у цих країнах:

– розробити гнучку цінову політику залізничного оператора при впровадженні схеми маршрутизації (на сьогоднішній день рівень маршрутизації залізничних перевезень становить близько 10-15%) і одночасно розвивати напрям створення опорних вантажних пунктів з великою пропускною потужністю;

– зменшити «плече» перевезення зерна автотранспортом у місця перевантаження на залізницю, збільшити швидкість завантаження, що спричинить зростання оборотності вагонів;

– використовувати досвід провідних країн в області «бімодальних» перевезень, заснованих на використанні напівпричепів, оснащених і автомобільними, і залізничними колісними парами. Для руху автомобільними дорогами рейкові колісні пари піднімаються, а автомобільні – опускаються, залізницею – навпаки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, неефективність в організації логістичних маршрутів доставки та додаткові витрати на неї стають важливим фактором для українських виробників зерна Це знижує їх конкурентоспроможність на світовому ринку, особливо на фоні останніх тенденцій падіння світових цін на зерно.

З другого боку, неефективна логістика стає бар'єром для майбутнього зростання експорту зернових з України. Оскільки наявних потужностей з транспортування зерна сьогодні ледве вистачає для покриття потреб у експорті, то в майбутньому експортери не зможуть вивезти певну частину експорту зерна за межі країни. Тому необхідне проведення реформ у секторі та залучення значних інвестицій у зернову галузь та розвиток інфраструктури зернового ринку.

Список літератури:

1. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / Наукове видання [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Месель-Веселяк В.Я. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
2. Байгужина М. Развитие логистических систем в АПК: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka. com/10_DN_2013/Informatica
3. Боднар О.В. Формування цінових тенденцій на зерновому ринку України / О.В. Боднар // Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України. – 2010. – Випуск 154.1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv,gov.ua
4. Камінський І.В. Стан виробництва та кон'юктури ринку зернових культур в Україні [Електронний ресурс] / І.В. Камінський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010
5. Кваша С.М. Світові тенденції розвитку ринку зерна та напрями диверсифікації його використання [Електронний ресурс] / С.М. Кваша. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2009
6. Кузнєцова І. Яка ж роль відведена Україні в світовому виробництві та експорті пшениці? / І. Кузнецова // Зерно і хліб. – 2008. – № 2. – С. 3-6.
7. Лузан Ю.Я. Збалансованість попиту та пропозиції на продовольчому ринку України / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 27-36.
8. Науменко Д. Логістика зернових в Україні: бар'єри для росту експорту / Д. Науменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukr.ib.ua/economics/2016/08/15/342521_I...
9. Рустамов Р.Ш. Оцінка перспектив розвитку зернової логістики в Україні / Р.Ш. Рустамов // Транспортні системи та технології перевезень. Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім.. академіка В. Лазаряна. – 2014. – № 8. – С. 127-133.
10. Украина. Рекордный экспорт зерна не принёс рекордной валютной выручки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.ukragroconsult.com/news/ukraina-re...
11. Як не згноїти урожай – прогноз розвитку логістичного ринку для зернотрейдерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: agropolit.com/blog/104-yak-ne-zgnoiti/ur...
12. Як погана логістика заважає українським аграріям вийти на міжнародні ринки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http/ persona.pumb.ua/ua/club/digest/detail.ph
13. «UKRAINE – GRAIN LOGISTICS» Maurizio Guadagni, Maria Claudia Pachon, March 24, 2015.

Голомша Н.Е., Дзядыкевич О.Я., Липницкая Т.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МИНИМИЗАЦИЯ ЭКСПОРТНЫХ ИЗДЕРЖЕК КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ УКРАИНСКОГО ЗЕРНА

Аннотация
Исследованы направления удешевления операций по экспорту зерна в Украине для повышения его конкурентоспособности: оптимизация периода продажи зерна, усовершенствование условий хранения зерна, усовершенствование логистической системы и системы государственного регулирования экспорта. Методом SWOT-анализа рассмотрено сильные и слабые стороны, возможности и опасности развития условий хранения зерна и перевозки водным транспортом. Обосновано предложения по усовершенствованию инфраструктуры перевозки зерна. Разработано направления повышения конкурентоспособности Украины при экспорте зерна за счёт усовершенствования зерновой логистики.

Ключевые слова: экспорт зерна, экспортные издержки, конкурентоспособность, зерновая логистика, хранение и транспортировка зерна.

Golomsha N.E., Dzyadykevych O.Y., Lypnytska T.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MINIMIZATION OF EXPORT COSTS AS A WAY OF IMPROVING OF UKRAINIAN GRAIN COMPETITIVENESS

Summary
This article examines the ways of cheapening the grain export operations in Ukraine to increase its competitiveness: optimization of grain sales period, improvement of grain storage conditions, modernization of logistics system and system of state export regulation. SWOT analysis considers the strengths and weaknesses, as well as the opportunities and risks of grain storage and water transportation. This research determines the proposals for improving the grain transportation infrastructure. It justifies the directions of competitiveness increasing of Ukraine through grain export by the improvement of grain logistics.
Keywords: grain export, export costs, competitiveness, grain logistics, storage and transportation.

УДК 336.648

РОЗВИТОК РИНКУ ФАКТОРИНГОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ

Григораш О.В., Тарасюк Д.В.
Університет митної справи та фінансів

У статті проведено аналіз розвитку ринку факторингових послуг, наданих фінансовими компаніями в Україні протягом 2012-2016 рр. Визначено місце та роль факторингу у фінансових послугах, що надаються фінансовими компаніями України. Розглянуто розподіл договорів факторингу за видами економічної діяльності та джерела фінансування укладених факторингових операцій. Охарактеризовано основні чинники впливу на обсяг операцій факторингу протягом аналізованого періоду. Визначено основні тенденції розвитку світового ринку факторингу у 2016 р.
Ключові слова: факторинг, фінансові послуги, валютний курс, джерела фінансування, види економічної діяльності.

Постановка проблеми. Через нестабільність соціально-політичної ситуації в країні та коливання валютного курсу суб'єкти підприємницької діяльності залишаються сам-на-сам із проблемою нестачі оборотних активів, викликаної несвоєчасністю здійснення платежів за зобов'язаннями. Одним із найбільш дієвих інструментів миттєвого отримання заборгованого платежу є факторинг, який забезпечує близько 20% усіх фінансових послуг, що надаються фінансовими компаніями в Україні. Підвищення зацікавленості суб'єктів підприємництва у прискоренні повернення дебіторської заборгованості обумовлює необхідність аналізу ринку факторингових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку із зростанням популярності факторингу, підвищилася й увага науковців до вказаної фінансової послуги. Зокрема, О. Конарівська та Т. Новікова [1] розглядають підходи до формування поняття «факторинг», узагальнюють його через призму законодавчих актів та наукову літературу. Н. Радух [2] розкриває зміст факторингових операцій, їх роль та значення у забезпеченні ефективної виробничо-господарської і фінансової діяльності вітчизняних підприємств, Л. Момот [3] аналізує переваги і недоліки використання факторингу та порівнює особливості банківського факторингу та кредиту. М. Казакова [4] також оцінює переваги та недоліки факторингу порівняно з іншими видами короткострокового кредитування. О. Тригуб [5] наголошує, що розвиток факторингу в Україні відбувався завдяки активній участі банківських установ у даному процесі, й сьогодні вони є лідерами вітчизняного ринку факторингових послуг, маючи значні конкурентні переваги порівняно з небанківськими спеціалізованими у галузі факторингу компаніями. Разом з тим потребує обґрунтування коливання обсягу наданих факторингових послуг протягом останніх 5 років через призму впливу економічних та соціально-політичних чинників.

Метою статті є аналіз розвитку факторингових послуг в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо розвиток фінансових послуг в Україні протягом останніх 5 років. Інформація про обсяги та види фінансових послуг, наданих фінансовими компаніями, крім послуг з управління ФФБ та ФОН, представлена в таблиці 1.

Аналізуючи дані таблиці 1 можна зробити висновок, що протягом 5 років обсяг наданих фінансовими компаніями фінансових послуг зріс з 38 254,0 млн. грн. у 2012 р. до 98 411,8 млн. грн. у 2016 р. на 157,3%. Найбільше зростання відбулося по операціям фінансового лізингу (вартість укладених договорів фінансового лізингу). Разом з тим питома вага вказаного виду операцій у структурі наданих фінансових послуг залишається незначною. Майже на одному рівні зали-

Таблиця 1

Інформація про обсяги та види фінансових послуг, наданих фінансовими компаніями, крім послуг з управління ФФБ та ФОН

Вид фінансової послуги, млн. грн.	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016/2012	
						Абс., млн. грн.	Відн., %
Надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів	2 440,5	4 462,4	3 540,3	5 521,4	2 390,3	-50,2	-2,1
Надання позик	1 152,4	2 555,7	3 444,2	1 849,3	3 392,2	2 239,8	194,4
Надання порук (поручительств)	39,1	211,2	52,0	88,3	523,8	484,7	1 239,6
Фінансовий лізинг (вартість укладених договорів фінансового лізингу)	1,7	16,5	257,4	20,2	67,3	65,6	3 858,8
Надання гарантій	739,9	327,8	409,7	138,5	1 437,7	697,8	94,3
Факторинг	11 702,9	10 039,5	23 525,7	16 555,9	16 887,5	5 184,6	44,3
Залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення	550,3	247,7	644,9	1 649,3	2 551,9	2 001,6	363,7
Операції з обміну валют	11 053,5	7 605,2	694,4	449,3	413,5	-10 640,0	-96,3
Операції з переказу грошових коштів	10 307,1	11 127,0	12 703,8	31 594,7	70 326,7	60 019,6	582,3
Адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах	266,6	622,2	422,5	678,3	420,9	154,3	57,9
Всього	38 254,0	37 215,2	45 694,9	58 545,2	98 411,8	60 157,8	157,3

Джерело: складено автором за [6]

шився обсяг операцій з надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів: 2 390,3 млн. грн. у 2016 р. проти 2 440,5 млн. грн. у 2012 р.

Повертаючись до предмету нашого дослідження, факторингу, розглянемо рисунок 1.

Аналіз даних рисунку 1 дає можливість відзначити, що протягом аналізованого розвиток ринку факторингу був поступовим. Включенням є 2014 р. Так, протягом аналізованого періоду обсяг операції факторингу зріс з 11 702, 9 млн. грн. у 2012 р. до 16 887,5 млн. грн. у 2016 р. на 44%. При цьому його питома вага в обсязі наданих послуг скоротилася з 30,6% до 17,2%. Це пов'язано із зростанням обсягу надання послуг з переказу грошових коштів (з 11 053,5 млн. грн. у 2012 р. до 70 326,7 млн. грн. у 2016 р.).

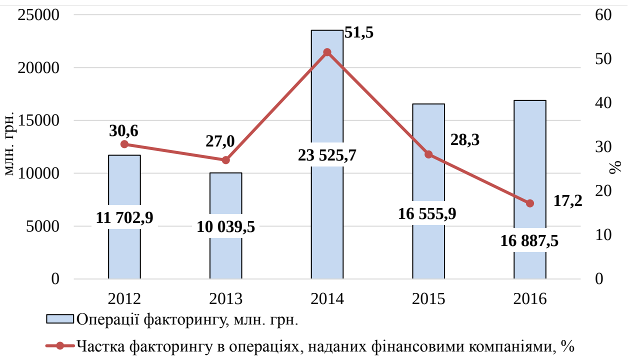

Рис. 1. Динаміка наданих послуг факторингу у 2012-2016 рр.

Джерело: складено автором за [6]

Найбільшу питому вагу в обсязі фінансових послуг факторинг мав у 2014 р., коли відбулося його стрибкоподібне зростання до 23 525,7 млн. грн. проти 11 702,9 млн. грн. у 2011 р.

Враховуючи те, що факторинг є одним із найдієвіших засобів погашення дебіторської заборгованості, можна припустити, що у 2014 р. підвищення попиту на зазначені послуги зумовлене зростанням дебіторської заборгованості українських компаній, викликане коливанням курсу валют.

Динаміка кількості договорів факторингу та курсів валют представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка валютних курсів НБУ станом на останній робочий день року у 2012-2016 рр.

Валюта	2012	2013	2014	2015	2016
USD	7,993	7,993	15,7686	24,0007	27,1909
EUR	10,6035	10,9376	19,2329	26,2231	28,4226
Кількість договорів факторингу	5 616	6 436	4 816	4 723	18 990

Джерело: складено автором за [6; 7]

Аналізуючи дані рисунку 1 та таблиці 2, можна зазначити, що дійсно, стрімке зростання наданих послуг факторингу може бути зумовлене зростанням курсу валют: долара США з 7,99 грн. у 2013 р. до 15,77 грн. за одиницю та євро з 10,93 грн. у 2013 р. до 19,23 грн. у 2014 р. Неготові до настання таких валютних ризиків суб'єкти підприємницької діяльності були змушені будь-якою ціною повертати фінансові ресурси та поповнювати оборотний капітал.

Подорожчання валюти (і долара і євро) вдвічі спричинило зростанню обсягу наданих факторингових послуг удвічі. Подорожчання валюти у 2015 р. у порівнянні з 2012-2013 рр. у півтора рази сприяло пропорційному зростанню наданих послуг факторингу у цей період. Відтак відзначаємо, що «золоті» часи для виконавців факторингових операцій настають саме тоді, коли для суб'єктів підприємництва починаються скрутні дні.

Динаміка кількість договорів факторингу зовсім не повторює тенденцію обсягу наданих послуг факторингу за досліджуваний період. Зокрема, кількість договорів факторингу у 2014 р. (4 816) була навіть меншою, ніж показник 2012 р. – 5 616. Можна припустити, що протягом 2012-2013 рр. значна кількість суб'єктів підприємницької діяльності користувалася таким видом послуг, але валютна криза 2014 р. ста-

ла наслідком подорожчання послуги, у зв'язку з чим прискорене повернення фінансових ресурсів змогли дозволити собі далеко не всі компанії.

Скористалися послугою менше суб'єктів, але на більшу суму. «Популярність» послуги поновлюється у 2016 р., коли кількість відповідного виду договорів зростає в 4 рази у порівнянні з 2015 р. і становить 18 990.

Проаналізуємо джерела фінансування укладених факторингових операцій (таблиця 3).

Таблиця 3

Джерела фінансування укладених факторингових операцій у 2012-2016 рр.

Рік	Од. виміру	Джерела фінансування			
		Власні кошти	Позичкові кошти юр. осіб (крім банк. кредитів)	Банківські кредити	Інші джерела
2012	млн. грн.	8 179,0	1 584,4	1 643,0	296,4
	%	69,9	13,5	14,0	2,5
2013	млн. грн.	6 183,9	367,7	3 338,9	149,0
	%	61,6	3,7	33,3	1,5
2014	млн. грн.	15 168,8	1 279,7	4 926,3	2 146,1
	%	64,5	5,4	20,9	9,1
2015	млн. грн.	13 780,2	1 251,9	793,6	728,7
	%	83,2	7,6	4,8	4,4
2016	млн. грн.	14 060,6	1 021,0	345,4	1 444,4
	%	83,3	6,1	2,0	8,6

Джерело: складено автором за [6]

За даними таблиці 3 робимо висновок, що протягом 2012-2016 рр. структура джерел фінансування укладених факторингових операцій була нестійкою.

Найбільшу питому вагу в її складі мали власні кошти, які зросли не лише у грошовому виразі з 8 179,0 млн. грн. у 2012 р. до 14 060 млн. грн. у 2016 р., а й за питомою вагою з 69,9% у 2012 р. до 83,3% у 2016 р. Разом з тим майже вдвічі скоротилася питома вага позичкових коштів юридичних осіб (крім банківських кредитів) з 13,5% у 2012 р. до 6,1% у 2016 р. при скороченні у грошовому виразі на 35%.

Банківські кредити скоротилися за питомою вагою у 7 разів з 14% у 2012 р. до 2% у 2016. при скороченні обсягу джерела фінансування на 79%. Інші джерела значно зростають в абсолютному виразі з 296,4 млн. грн. у 2012 р. до 1 444,4 млн. грн. у 2016 р. при зростанні за питомою вагою в три з половиною рази з 2,5% до 8,6 протягом аналізованого періоду.

Доцільно розглянути розподіл договорів факторингу за видами економічної діяльності (таблиця 4).

Аналіз даних таблиці 4 дає змогу підкреслити, що протягом аналізованого періоду лише три види економічної діяльності користувалися послугами факторингу: будівництво, сфера послуг та харчова промисловість.

Серед перелічених галузей найбільший обсяг операцій факторингу припав саме на сферу послуг. Пік активності спостерігається у 2014 р. У 2016 р. відбувається зростання показника порівняно з 2015 р., але скорочення у порівнянні з 2012 р.

Скорочення обсягу факторингових послух відбулося і у харчовій промисловості з 295,8 млн. грн. у 2012 р. до 92,2 млн. грн. у 2016 р. Разом з тим значно підвищилася активність будівельних підприємств: з 5,8 млн. грн. у 2012 р. обсяг наданих операцій факторингу зросла до 382,4 млн. грн. у 2016 р.

Аналізуючи ринок світового факторингу, слід відзначити зростання обсягу надання такого виду операцій, разом з тим зниження досягнень були за рахунок скорочення обсягів факторингу в Китаї, де економічний спад вплинув на міжнародних учасників торгівлі з контрагентами в таких країнах, як США, хоча в цьому випадку зниження вирівнюється збільшенням внутрішнього бізнесу, принаймні, щодо членів FCI.

FCI – організація, створена в 1968 році в якості парасолькової організації для незалежних факторингових компаній у всьому світі. Сьогодні FCI перетворився у представника світової мережі факторингу та асоціацію з більш ніж 400 членами у 90 країнах-учасницях, що становить майже 90% світового обсягу кореспондентського факторингу в світі. У 2016 році види діяльності ТОВ IFG (Міжнародна Ланцюжок факторів) були інтегровані в FCI. Сьогодні FCI це дійсно глобальний представник факторингового бізнесу та дебіторської заборгованості у фінансовій галузі.

Таблиця 4

Розподіл договорів факторингу за видами економічної діяльності у 2012-2016 рр.

Вид економічної діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016/2012	
						Абс., млн. грн.	Відн., %
Будівництво	5,8	55,1	69,6	91,3	382,4	376,6	6493,1
Добувна промисловість	0	0	0,1	0	7,6	7,6	Х
Легка промисловість	11,1	0	0	0	1,5	-9,6	-86,5
Машинобудування	253	0,3	0	0	0	-253	-100,0
Металургія	26,8	0	0	0	7	-19,8	-73,9
Сільське господарство	0	17,5	1,3	29,7	68,2	68,2	Х
Сфера послуг	1 479,3	152,6	1 501,80	738,3	1 121,2	-358,1	-24,2
Транспорт	0	1,7	3	50	0,7	0,7	Х
Харчова промисловість	295,8	115,1	133,2	105	92,2	-203,6	-68,8
Хімічна промисловість	0	2,1	0	0	54,9	54,9	Х
Інші	9 596,6	9 695,1	21 817	15541,5	15 151,8	5555,2	57,9

Джерело: складено автором за [6]

Загальний обсяг операцій в 2016 році становив 2,355 млрд євро, що трохи нижче, ніж у 2015 році – 2,367 млрд євро. Члени FCI забезпечують 55% світового внутрішнього об'єму факторингу, 82% – міжнародного і 61% від загального обсягу.

Транснаціональний обсяг факторингу в перші 2 місяці 2017 року показує, що найважчі часи вже минули і цей сектор повернеться до позитивної динаміки у поточному (2017) році.

Європейські ринки показують 2,5% зростання; проте, слід пам'ятати, що цифри виражені в євро і британський ринок, на який припадає 20% Європейського обсягу, страждає від високої волатильності своєї валюти і, як наслідок має 13,2% падіння через коливання курсів валют.

Цифри на інших «зрілих» ринках, таких як Франція (+8%), Німеччина (+5%) і Італія (близько 10%) вказують на продовження позитивного тренду. Разом з тим Туреччина зменшила експорт, знизивши загальний показник обсягу ринку на 10%. Варто підкреслити, що російський ринок виріс на 40%, а голландський – на 26%.

Незважаючи на політичні потрясіння у США, в 2016 році показники Північної і Південної Америки збільшилися в цілому майже на 10% на чолі з Бразилією, обсяги факторингу якої зросли більш ніж на 50%, Мексика – 16%, Чилі – 12%, а в Аргентини – 22%. Майбутнє галузі у регіоні викликає високі очікування.

Ринок Африки який, звичайно, значною мірою залежить від ринку Південної Африки, показує темпи зростання більш ніж на 47%. Слід пам'ятати, що ця оцінка заснована на цифрах діючих членів FCI і, отже, постійно модифікується.

Азія, як було сказано, значною мірою залежить від Китаю, обсяг факторингу якого знизився в 2016 році на 25%, аналогічні результати і в інших традиційно сильних гравців, таких як Тайвань (-10%) і Японії (-9%). З іншого боку зростання відбулося у Гонконгу (+28%) і Сінгапурі (+4%), також гарні показники росту відзначаються в Малайзії, Таїланді і В'єтнамі [8].

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження проаналізовано розвиток ринку факторингових послуг в Україні та у світі. За обсягом наданих послуг визначено, що факторинг став особливо популярним для українських компаній у 2014 р. Разом з тим, кількість договорів факторингу протягом стрибкоподібно зросла у 2016 р., що характеризує підвищення довіри підприємців до фінансових установ.

Аналіз зарубіжних тенденцій розвитку факторингу дає змогу зробити висновок про необхідність розвитку зазначеної послуги і в Україні.

Список літератури:

1. Конарівська О. Б. Особливості розвитку факторингу на ринку фінансових послуг в Україні / О. Б. Конарівська, Т. М. Новікова // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – 2014. – Вип. 1. – С. 182-188.
2. Радух Н. Б. Роль факторингових операцій у сучасних фінансових розрахунках / Н. Б. Радух // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія: Економічні науки. – 2016. – Т. 18, № 2. – С. 123-126.
3. Момот Л. В. Факторингові послуги в Україні / Л. В. Момот // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2016. – Вип. 16(2). – С. 147-149.
4. Казакова М. О. Факторингові послуги на ринку короткострокового кредитування України / М. О. Казакова // Магістеріум. Економічні студії. – 2014. – Вип. 56. – С. 55-59.
5. Тригуб О. В. Специфіка діяльності вітчизняних банків на ринку факторингових послуг / О. В. Тригуб // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 284-291.
6. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній, лізингодавців та ломбардів України [Електронний ресурс]: Матеріали Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу: https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-finansovih.html
7. Офіційний курс НБУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2016-12-30
8. Світовий факторинг: статистика 2016 року [Електронний ресурс]: Матеріали Arma Factoring. – Режим доступу: http://factor.org.ua/sviitovij-faktoring-statistika-2016-roku.html

Григораш О.В., Тарасюк Д.В.
Университет таможенного дела и финансов

РАЗВИТИЕ РЫНКА ФАКТОРИНГОВЫХ УСЛУГ В УКРАИНЕ И В МИРЕ

Аннотация
В статье проведен анализ развития рынка факторинговых услуг, предоставляемых финансовыми компаниями в Украине в 2012-2016 гг. Определено место и роль факторинга в финансовых услугах, предоставляемых финансовыми компаниями Украины. Рассмотрено распределение договоров факторинга по видам экономической деятельности и источников финансирования факторинговых операций. Охарактеризованы основные факторы влияния на объем операций факторинга в течение рассматриваемого периода. Определены основные тенденции развития мирового ринка факторинга в 2016
Ключевые слова: факторинг, финансовые услуги, валютный курс, источники финансирования, виды экономической деятельности.

Grygorash O.V., Tarasyuk D.V.
University of Customs and Finance

THE DEVELOPMENT OF THE FACTORING SERVICES MARKET IN UKRAINE AND IN THE WORLD

Summary
The development of factoring market services provided by financial companies in Ukraine during 2012-2016 is analyzed in the article. The place and role of factoring in financial services provided by financial companies of Ukraine are determined. The allocation of factoring contracts by types of economic activity and the sources of factoring operations funding are considered. The main factors which make impact on the volume of factoring operations during the analyzed period are described. The main trends of the world factoring market development in 2016 are determined.
Keywords: factoring, financial services, exchange rate, sources of financing, types of economic activity.

УДК 336.53

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ОСНОВА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Дахнова О.Є., Матросова І.В.
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто роль місцевих бюджетів у формуванні фінансових ресурсів регіонів. Уточнено зміст поняття «доходи місцевих бюджетів». Досліджено економічну сутність та визначено функції місцевих бюджетів; запропоновано заходи щодо вдосконалення механізму перерозподілу фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів.
Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна політика, фінансові ресурси, дохідна частина місцевих бюджетів, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. Місцеві бюджети є найбільш важливою ланкою в бюджетній системі будь-якої країни. За рахунок коштів місцевих бюджетів здійснюється фінансування витрат держави на рівні регіонів у галузі освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Розвиток регіонів України заснований на надходженні стабільних фінансових ресурсів до місцевих бюджетів, що передбачає вдосконалення механізму формування дохідної частини місцевих бюджетів.

Останнім часом в умовах реформи системи місцевого самоврядування роль місцевих бюджетів у стабільному забезпеченні фінансових ресурсів на регіональному рівні суттєво зростає. З урахуванням цього, актуальною є проблема формування дохідної частини місцевих бюджетів з метою збільшення частки власних джерел податкових та неподаткових надходжень у структурі дохідної бази місцевих бюджетів.

Отже, питання формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах реформи місцевого самоврядування є наразі актуальним та вимагає подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування місцевих бюджетів, фіскальної децентралізації, вдосконалення механізму місцевого самоврядування розглядаються у наукових працях таких вітчизняних вчених, як: Є.Ю. Кузькін [1, 2], І.З. Сторонянська, Л.А. Беновська [3], Л.Л. Тарангул [4], О.В. Шишко [2], Я.В. Котляревський [2] та ін.

Проблема формування доходів місцевих бюджетів розглядається багатьма авторами, проте вони надають різні трактовки терміну «доходи місцевих бюджетів».

Так, Ю. В. Пасічник визначає доходи місцевих бюджетів як сферу економічних відносин суспільства, що пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону [5].

На думку Н.І. Власюка, доходи місцевих бюджетів – це кошти, що надходять у постійне користування на безповоротній основі та забезпечують стабільність бюджету і фінансування його видатків [6].

За С.І. Юрієм та Й.М. Бескидом, доходи місцевих бюджетів поділяються на доходи, які формуються внаслідок дій і рішень, прийнятих органами місцевого самоврядування та доходи, які на довготривалій основі передаються до місцевих бюджетів у повному розмірі або у встановленій для усіх бюджетів єдиній частині [7].

І.В. Алексеєв, Н.Б. Ярошевич зазначають, що доходи місцевих бюджетів – це ресурси, що формуються за рахунок місцевих податків і зборів та закріплених у встановленому порядку загальнодержавних податків і зборів і інших

загальнообов'язкових платежів [8]; М.А. Гапонюк, В.П. Яцюта відносять до доходів місцевих бюджетів власні, закріплені, регулюючі, трансферти [9].

Наразі у сучасній економічній літературі не існує єдиної точки зору щодо змісту поняття «доходи місцевих бюджетів».

На нашу думку, доходи місцевих бюджетів – це кошти, що надходять у місцеві бюджети за рахунок місцевих податків та зборів, а також державних трансфертів, знаходяться у розпорядженні місцевих органів влади та використовуються ними для вирішення нагальних соціально-економічних потреб територіальних громад.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій та досліджень з даної проблеми, актуальним є питання фінансового забезпечення розвитку регіонів за рахунок зростання доходної частини місцевих бюджетів, розширення джерел формування доходів регіонів.

Мета статті. Метою даної статті є визначення ролі місцевих бюджетів у формуванні фінансової бази розвитку регіонів, уточнення сутності поняття «доходи місцевих бюджетів» та надання пропозицій з вдосконалення процесу формування доходної частини місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу. Основним джерелом формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів є валовий внутрішній продукт країни (ВВП) – вартісне вираження створених у суспільстві протягом року товарів та послуг, у тому числі в розрізі територій. На регіональному рівні узагальнюючим показником, що характеризує рівень розвитку економіки регіону, є валовий регіональний продукт (ВРП), що розраховується в Україні з 2004 року. Документальним носієм місцевих фінансів є місцевий бюджет. В Україні згідно до чинного законодавства Верховною Радою України щорічно затверджується Державний бюджет України, функціонує декілька десятків тисяч органів місцевого самоврядування, що мають свої бюджети, тобто функціонує певна бюджетна система. Бюджетна система України як унітарної держави складається з чітко визначених двох ланок – Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Отже, бюджетна система України – це сукупність Державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв та врегульована нормами права.

Місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що призначені для реалізації завдань та функцій органів місцевого самоврядування. Як складова бюджетної системи держави та основа фінансової бази діяльності органів самоврядування, місцеві бюджети забезпечують необхідними грошовими коштами фінансування заходів щодо економічного та соціального розвитку, що здійснюються органами управління на відповідній території.

За допомогою місцевих бюджетів забезпечується фінансування більшої частини витрат на утримання та розвиток соціальної інфраструктури та місцевого господарства регіонів, тобто вони є одним із головних інструментів доведення до населення, як споживача, кінцевих результатів суспільного виробництва.

Доходи місцевих бюджетів, як окрема економічна категорія, характеризують сферу економічних відносин суспільства, що пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня та використовуються місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону [5].

Надходження коштів до місцевих бюджетів та їх формування здійснюються за рахунок:

– місцевих податків і зборів;

– частки загальнодержавних податків;

– надходження від здачі в оренду об'єктів (майна) комунальної власності;

– плати за ліцензії, сертифікати та державну реєстрацію суб'єктів господарської чи іншої підприємницької діяльності;

– штрафів та фінансових стягнень;

– дотацій з бюджетів вищого рівня, що визначаються в установленому порядку;

– спонсорських внесків, пожертвувань, гуманітарної допомоги, шефської допомоги;

– інших добровільних внесків і вкладів населення, що йдуть на забезпечення регіональних потреб.

Місцеві бюджети є фінансовою базою органів місцевого самоврядування та головним чинником фінансового забезпечення регіонального розвитку. Доходи місцевих бюджетів мають відповідну законодавчу базу – Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Закони України «Про податкову систему України», «Про місцеве самоврядування в Україні» та інші нормативні акти.

Місцеві податки та збори – обов'язкові платежі, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами згідно до чинного законодавства України, справляються у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць та зараховуються до їх бюджетів.

Податки, збори та обов'язкові платежі на місцевому рівні складають дохідну базу місцевих бюджетів для виконання ними делегованих повноважень.

Економічна сутність місцевих бюджетів відображається в їх функціях та призначенні, а саме у:

· формуванні грошових фондів, що є основою фінансового забезпечення діяльності органів місцевої влади;

· розподілі та використанні цих фондів між секторами економіки регіону;

· контролі за фінансово-господарською діяльністю підприємств та організацій регіону.

Структура доходів бюджетів місцевого самоврядування – це, перш за все, податки та збори, що стягуються за місцем проживання громадян або місцем реєстрації підприємницьких структур.

Дохідна база місцевих бюджетів відіграє вирішальну роль у бюджетній системі держави в цілому, зокрема:

1) вона є важливим інструментом фінансового регулювання розвитку регіонів та країни в цілому. За її допомогою виконується фіскальна функція бюджету та відбувається перерозподіл ВВП України;

2) стабільна дохідна база місцевих бюджетів сприяє забезпеченню пропорційного розвитку регіонів. У взаємодії з дохідною базою Держав-

ного бюджету України вона є інструментом фінансового вирівнювання;

3) за рахунок дохідної частини місцевих бюджетів фінансується основна частина державних витрат на рівні регіонів, головним чином, витрати у соціальній сфері;

4) дохідна база місцевих бюджетів має регулюючі, закріплені та власні доходні джерела її формування. Місцевим органам влади також надано право самостійно визначати напрями використання власних коштів;

5) завдяки можливості самостійно визначати напрями використання власних бюджетних коштів органи місцевої влади можуть самостійно обирати приоритетні напрями розвитку даної територіальної одиниці [10].

У формуванні дохідної частини місцевих бюджетів важливу роль відіграє розвиток місцевого оподаткування. Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до доходів бюджетів місцевого самоврядування. Досвід застосування місцевих податків та зборів в Україні свідчить, що їх обсяги недостатні для формування фінансової бази органів місцевого самоврядування. Саме тому актуальним є питання залучення додаткових джерел фінансування за рахунок податкових та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів.

До основних напрямів зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів, що спрямовані на зростання фінансових ресурсів територіальних громад, слід віднести:

– ефективний контроль процесу формування та використання коштів місцевих бюджетів з метою їх цілеспрямованого розподілу;

– збільшення кількості бюджетоутворюючих підприємств на рівні регіонів;

– раціональне управління та використання земельних ресурсів;

– зростання обсягів податків та зборів, що створюють фінансову базу місцевих бюджетів;

– надання стимулів державою на рівні регіонів з метою розвитку підприємств малого та середнього бізнесу;

– створення сучасної інфраструктури кредитно-фінансових установ для залучення додаткових фінансових ресурсів та зростання неподаткових джерел формування місцевих бюджетів;

– модернізація та оновлення сфери житлово-комунального господарства з метою подальшого скорочення частки витрат місцевих бюджетів на підтримку підприємств цієї сфери;

– раціональне використання трансфертів та дотацій з Державного бюджету на рівні регіонів [11].

Використання зазначених напрямів дозволить збільшити кількість джерел формування дохідної бази місцевих бюджетів.

Слід підкреслити, що зараз у процесі формування та виконання доходів місцевих бюджетів спостерігаються суттєві недоліки, що пов'язані із щорічною зміною видів податків, що зараховуються до місцевих бюджетів; відсутністю стабільних нормативів відрахувань від загальнодержавних податків та зборів, єдиних правил взаємозв'язку доходів місцевих бюджетів та регіональних податкових надходжень, чіткого обґрунтування у системі міжрегіонального перерозподілу доходів. Існуюча система перерозподілу фінансових ресурсів не сприяє покращенню фінансової дисципліни та не забезпечує залучення додаткових надходжень до місцевих бюджетів.

Таким чином, доходи місцевих бюджетів займають важливе місце не тільки у бюджетній системі країни, але й в економічній системі в цілому; їх роль та значення безпосередньо зумовлені типом конкретної економічної системи, обраними державою метою та пріоритетними напрямами соціально-економічного розвитку суспільства. Формування стабільних джерел для достатнього обсягу доходів на рівні місцевих бюджетів сприятиме розвитку регіонів та країни в цілому.

Висновки і пропозиції. Отже, місцеві бюджети – це сукупність фінансових ресурсів, що знаходяться у розпорядженні органів місцевої влади з метою виконання покладених на них завдань та повноважень. Як основа фінансової бази органів місцевого самоврядування та складова частина бюджетної системи країни, місцеві бюджети відіграють значну роль у забезпеченні фінансовими ресурсами економічного та соціального розвитку регіонів.

Наразі важливим та актуальним є питання розробки дієвого механізму формування місцевих бюджетів; чіткого розмежування функцій та повноважень державних та регіональних органів влади; ефективного перерозподілу доходів між різними ланками бюджетної системи.

Для вдосконалення механізму перерозподілу фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів слід запровадити наступні заходи:

1. Забезпечити ефективну взаємодію державних та регіональних органів влади у сфері фінансово-економічних відносин.

2. Запровадити сучасні методи управління місцевими бюджетами, зокрема, програмно-цільовий метод.

3. Посилити вплив системи формування місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток регіонів.

4. Вдосконалити механізм міжбюджетних трансфертів з метою стимулювання органів місцевого самоврядування до збільшення дохідної бази місцевих бюджетів.

5. Зміцнити ресурсну базу місцевих бюджетів за рахунок залучення додаткових джерел формування їх дохідної частини.

Реалізація вищезазначених заходів дозволить вдосконалити механізм формування дохідної частини місцевих бюджетів та створити стабільну фінансову базу для розвитку регіонів України.

Список літератури:

1. Кузькін Є.Ю. Місцеве оподаткування як інструмент зміцнення власної дохідної бази місцевого самоврядування / Є.Ю. Кузькін // Фінанси України. – 2015. – № 4. – С. 34-47.
2. Кузькін Є.Ю. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи їх розв'язання / Є.Ю. Кузькін, Я.В. Котляревський, О.В. Шишко // Фінанси України. – 2015. – № 12. – С. 63-72.
3. Сторонянська І.З. Фінансова спроможність регіонів у контексті бюджетно-податкової децентралізації / І.З. Сторонянська, Л.А. Беновська // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 44-57.
4. Тарангул Л.Л. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження в Україні бюджетної децентралізації / Л.Л. Тарангул, Т.А. Коляда // Фінанси України. – 2015. – № 3. – С. 30-44.
5. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України / Ю.В. Пасічник: Навч. посібник. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Київ: Знання, 2008. – 670 с. – (Вища освіта XXI століття).
6. Власюк Н.І. Реформування системи міжбюджетних відносин в Україні: переваги і недоліки / Н.І. Власюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2010. – № 10. – С. 751-754.
7. Юрій С.І. Бюджетна система України / С.І. Юрій, Й.М. Бескид. – Навчальний посібник. – Київ: НІОС, 2004. – 400 с.
8. Алєксєєв І.В. Бюджетна система: Навчальний посібник / І.В. Алєксєєв, Н.Б. Ярошевич, А.М. Чумак-Голобородько. – Київ: «Хай-Тек Прес». – 2007. – 476 с.
9. Гапонюк М.А. Місцеві фінанси: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни // М.А. Гапонюк, В.П. Яцюта, А.Є. Буряченко, А.А. Славкова. – Київ: КНЕУ, 2002. – 184 с.
10. Функціонування системи державних фінансів України в умовах інтеграційних процесів: монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. Яременка О.Л. [Городецька Т.Е., Пенська І.О., Стеценко Т.В. та ін.]. – Харків: НікаНова, 2015. – 176 с.
11. Кулик І.О. Шляхи удосконалення управління місцевими бюджетами / І.О. Кулик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua

Дахнова Е.Е., Матросова И.В.
Харьковский институт финансов
Киевского национального торгово-экономического университета

МЕСТНЫЕ БЮДЖЕТЫ КАК ОСНОВА ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрена роль местных бюджетов в формировании финансовых ресурсов регионов. Уточнено содержание понятия «доходы местных бюджетов». Исследована экономическая сущность и определены функции местных бюджетов; предложены меры по совершенствованию механизма перераспределения финансовых ресурсов между бюджетами различных уровней.

Ключевые слова: местные бюджеты, бюджетная политика, финансовые ресурсы, доходная часть местных бюджетов, местное самоуправление.

Dakhnova E.E., Matrosova I.V.
Kharkov Institute of Finance
of Kyiv National University of Trade and Economics

THE LOCAL BUDGETS AS THE BASIS OF THE FINANCIAL PROVIDING OF THE DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE

Summary
The role of local budgets in forming of financial resources of regions in the article is considered. The content of the concept «income of local budgets» is specified. The economic essence of local budgets is investigated and their functions are described; the main measures by the improvement of mechanism of the redistribution of the financial resources between the budgets of the different levels are offered.

Keywords: local budgets, fiscal policy, financial recourses, profit part of the local budgets, local government.

УДК 004.738.5:339

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ АГРОТОРГІВЛІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Кислюк Л.В.
Луганський національний аграрний університет

Підтверджено факт відставання електронної агроторгівлі від інших її секторів за кількісними і якісними показниками. Запропоновані п'ять основних заходів з удосконалення електронної агроторгівлі в Україні. Передусім, наголошено на застосуванні маркетингових стратегій, націлених на прямий контакт між продавцем і покупцем. Як перспективний визначено шлях on-line торгівлі товарами АПК в рамках гібридних моделей (придбання попередньо замовлених онлайн товарів у звичайній крамниці).
Ключові слова: електронна комерція, електронна агроторгівля, аграрна продукція, маркетингові стратегії, економіка України.

Постановка проблеми. E-commerce стала нині чи не найперспективнішим напрямком бізнесу в Україні. Вона активно залучає в країну сучасні технології і позитивно впливає на інші галузі, перш за все у банківський сектор.

За даними організації UNCTAD, яка займається вивченням ринку онлайн-торгівлі, із розвитку сегменту e-commerce Україна опинилася на 58 місці з 130. Цілком можливо, що до 2020 року наша країна увійде до першої тридцятки, а це свідчить про великі перспективи її розвитку в майбутньому. Хоча частка е-торгівлі в Україні у загальному товарообігу становить 2-3%, позаяк у країнах ЄС – 7-10%, у Великобританії – 12%, в середньому в світі – 6,5%, у США – 10,1%, що засвідчує про великі перспективи розвитку е- торгівлі [16].

При цьому економічна криза не тільки не завадила, але навіть сприяла розвитку інтернет-торгівлі, залучаючи покупців широким асортиментом і нижчими цінами. З іншого боку, криза виштовхнула в мережу і продавців, які оцінили відсутність необхідності тримати складські запаси в регіонах і орендувати приміщення під торговельні площі. Ці фактори, очевидно, продовжать діяти і надалі.

Насичення ринку онлайн-продажів вже призвело до загострення конкуренції, яка на ринку електронної торгівлі зростає швидше, ніж розвивається сама сфера бізнесу. Клієнтів все складніше залучити і легше втратити. Вони пред'являють більше вимог до ціни і рівня взаємодії з брендом. При цьому позитивним фактором можна вважати те, що в боротьбі за клієнта на одне з перших місць виходить якість сервісу. Можна сподіватись, що вдасться усунути перекоси української електронної торгівлі, котра поки що багато в чому більше нагадує дистанційну торгівлю за каталогами, ніж сучасний електронний бізнес.

Суб'єктами електронної торгівлі є домогосподарства, підприємства (бізнес), державний сектор. Прийнято розрізняти такі види електронної торгівлі: B2B (бізнес для бізнесу), B2C (бізнес для споживачів), B2G (бізнес для державного сектору): C2C, (споживачі для споживачів), G2C (державний сектор для споживачів) [15].

В Україні з урахуванням її специфіки найбільші перспективи має розповсюдження B2B напряму електронного бізнесу. Слід зазначити, що і в країнах, де електронна комерція набула найбільш широкого поширення, на цей вид електронного бізнесу припадає близько 80% його загального об'єму [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку ринку електронної торгівлі в світі та в Україні присвячені роботи таких вчених, як С. В. Маловичко [10], С. Карпенко [6], Н. Валькова [2], О. Галочкін, О. Галочкіна [3], О. Кудіна [8], О. Щерба, Л. Сисюк [17] та інші.

Патраманською Л. Ю. розкрито загальний стан розвитку ринку електронної комерції в світі в цілому та за окремими його регіонами, виділено лідерів у цій галузі. Виявлено та узагальнено передумови, тенденції та перспективи розвитку окремих національних ринків електронної комерції, зокрема і України, та її відмінність від високорозвинених країн [11].

Вальковою Н. В. проаналізовано динаміку розвитку Інтернет-торгівлі в Україні та визначено його характер, здійснено аналіз обсягів Інтернет-торгівлі та загального роздрібного товарообороту країни, визначено фактори впливу на розвиток Інтернет-торгівлі та функціональні можливості сайту, що впливають на дію цих факторів шляхом підсилення стимулюючих та нейтралізації стримуючих [2].

Плотніченком І. Б. обґрунтовано проблеми аналітичної оцінки електронної комерції в Україні. Представлено результати проведеного автором аналізу стану електронної комерції України у порівнянні з європейськими тенденціями. Визначено фактори впливу на ріст електронної комерційної діяльності, а також тренди та прогнози розвитку вітчизняного електронного ринку. Сформульовано основні напрями стимулювання онлайн-діяльності в Україні [12].

Серських Н. С. розглянуто електронну комерцію з точки зору маркетингових стратегій підприємств та визначено можливості та переваги, які надає комерція в мережі Інтернет, розкрито принципи зниження торговельних витрат за допомогою мережі Інтернет та обґрунтовано перспективи застосування електронної комерції на підприємствах аграрного сектору [13]. Автором проаналізовано динаміку використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, розглянуто основні напрями та проблеми впровадження моделі електронної комерції B2B в діяльність підприємств аграрного сектору, визначено шляхи вирішення цих проблем [15].

Бурлаков О. С. розглянув електронну комерцію як засіб підвищення ефективності збутової діяльності агроформувань [1].

У статті Легеза Д. Г. наведені основні переваги електронної реалізації сільськогосподарської продукції. На прикладі реалізації зернових культур розрахований попит на продукцію в електронній мережі. Розрахована ефективність впровадження електронної комерції та реалізації продукції через електронну мережу [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Найбільшими сегментами e-commerce в Україні, як і в попередні роки, залишаються «Електроніка і побутова техніка» і Fashion (одяг та взуття). Оскільки Україна є аграрною державою, найбільші перспективи в сучасних умовах має розвиток електронної торгівлі саме агропродукцією.

Мета статті – визначити перспектив української електронної агроторгівлі в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. До основних трендів, які будуть наявними на ринку української електронної комерції та вплинуть на його зростання у 2017 році, можна віднести наступні:

1. Подальше проникнення Інтернету призведе до росту кількості активних онлайн покупців. У червні 2017 року аудиторію трьох найпопулярніших вітчизняних крамниць у спеціалізованій дослідницькій компанії Gemius Україна оцінили в 10,3 млн осіб, а трьох найпопулярніших іноземних – в 4 млн.

2. Зросте кількість покупців, які проживають в невеликих містах та селах. Років 5-7 тому різниця між проникненням доступу до мережі в селі і місті була дуже великою. Зараз же, більше 60% людей, які проживають в сільській місцевості, мають доступ до онлайну. Найбільш динамічним цей процес став саме в 2016 році [5]. Отже, відкрилась можливість навіть з найдрібнішими постачальниками займатися бізнесом не тільки в національному, а й світовому масштабі. Відповідно замовники також отримують можливість глобального вибору з усіх потенційних постачальників, що пропонують необхідні товари або послуги незалежно від географічного розташування.

3. Розширення зони покриття 3G та збільшення кількості мобільних пристроїв уже призвело до того, що понад 40% користувачів мережі Інтернет, заходять до мережі саме з мобільних пристроїв і ця частка безперервно росте, тому в 2017 році очікується стрімкий зростання саме мобільної комерції. Відтак на новий рівень розвитку піднімуться мобільні платежі (крім смартфонів, інтернет-магазини також можуть отримувати платежі через інші пристрої, що використовують RFID-технологію і радіопередачу).

4. Розвиватиметься мобільний маркетинг (опитування показують, що понад 60% споживачів вважають за краще робити покупки на сайтах електронної торгівлі або ж на сайтах брендових магазинів, у яких є сторінки з товаром і сторінки оформлення замовлень, адаптовані до мобільних пристроїв).

5. Активний розвиток очікує маркетплейси (торгівельні майданчики, де виробники і продавці можуть розміщувати свою продукцію на продаж). Запорукою їх комерційного успіху називаються:

наявність окремого аканту в соціальних мережах;

доступність презентаційного відео.

6. Збільшиться кількість сервісів по доставці товарів, асортимент і якість послуг, що вони надають. Головний показник сучасності цього тренду – доставка в день покупки (сучасний покупець бажає отримати товар якнайшвидше).

Зрештою, помітним трендом на ринку електронної комерції в Україні на 2017 р. стає персоналізація, пропозиції та рекомендації будуть надаватися для кожного з сегментів клієнтів з урахуванням індивідуальних потреб і побажань споживачів, що стане рушійною силою в підвищенні лояльності до електронної комерції серед активних і потенційних покупців [13].

В аграрному сегменті е-торгівлі в України представлені електронні крамниці, електронні біржові майданчики (незалежні, що пропонують проводити електронні торги на їх платформі, та внутрішньокорпоративні, а також веб-сайти.

За оцінками компанії IT-Enterprise, ринок електронних комерційних закупівель в агросекторі в 2015 р. виріс приблизно на 60% в порівнянні з показниками 2014 р., оскільки з'явилось більше великих і середніх компаній, які купують і продають агропродукцію через електронні майданчики та значно розширився асортимент товарів, які агрокомпанії закуповують через ці майданчики. На думку експертів SmartTender.biz, в 2015 р. на трьох електронних торгових майданчиках (newtend.com, SmartTender.biz і zakupki.prom.ua) з постачальниками було укладено договорів більш ніж на 5 млрд грн. (2014 р. – 1,9 млрд. грн). Загальний обсяг електронної торгівлі в Україні при цьому оцінюється в 30-40 млрд грн, а розрібний товарообіг в країні перевищує 1 трлн. грн.

Таким чином, рівень розвитку електронної агроторгівлі значно поступається розвитку реального Агропромислового комплексу в Україні (нагадаємо, що в 2015 році експортні надходження сільськогосподарської продукції становили 40% від загального обсягу).

2014 р. аграрії переважно замовляли запчастини для сільгосптехніки, будівельні матеріали, метал, пакувальні матеріали і т.д., в 2015 році – насіння, засоби захисту рослин, мінеральні добрива, зернові та олійні.

Якщо в 2014 р. агрокомпанії майже не закуповували через електронні майданчики зернові та олійні, то протягом минулого року середній обсяг закупівель зернових становив 1,5-2,5 тис. т щомісяця. Проаналізовані нами основні форми електронної агроторгівлі відносяться до ринку B2B.

Найбільш затребуваними серед зарубіжних країн E-COMMERCE НА ЕКСПОРТ стали українські продукти харчування і напої. На другому місці продукція сільського господарства, а на третьому місці дерево і пиломатеріали.

Найбільш швидкозростаючим за популярністю товаром на експорт стала українська пшениця. Кількість заявок в 2015 році було на 1200% більше, ніж в 2014 році.

Серед країн найбільший приріст кількості заявок на експорт з України в 2015 році показала Німеччина.

За даними Державної служби статистики України, експорт товарів аграрної галузі у 2016 році склав $15,2 млрд, що на $4 млрд більше ніж у 2015 році. Доля сільськогосподарської продукції в загальному експорті країни сягнула 42%.

Найбільше у грошовому еквіваленті було експортовано продуктів рослинного походження – на понад $8 млрд. У тому числі експорт зернових культур склав $6 млрд.

Окрім того, у 2016 році було поставлено за кордон готових харчових продуктів на $2,45 млрд та живих тварин з продуктами тваринного походження на $0,78 млрд [4].

Згідно даних міжнародного центру інтернет-торгівлі Allbiz ринок сільського господарства посідає друге місце за активністю серед 106 ринків товарів і послуг. На ресурсі у цьому ринку розміщено понад 225 тисяч товарних одиниць та послуг від національних підприємців. Щомісяця понад 212 тисяч покупців з України шукають сільгосптовари і техніку на електронному торговому майданчику, генеруючи 6,5 тисячі письмових заявок і здійснюючи більше 318 тисяч телефонних звернень постачальникам.

Лідером серед запитів на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку України у 2016, як і в 2015 році, стали кури домашні. На фоні зростання попиту на мед зросла кількість запитів і на вулики та приладдя бджільництва – з 2,2% до 5,3%.

Загалом, за перші 6 місяців 2016 року українські аграрії отримали замовлення із 34 країн. Запити на сільгосппродукцію надходили навіть з таких географічно віддалених країн як Нігерія, США, Індія і Саудівська Аравія.

Незмінними країнами-імпортерами сільськогосподарських товарів для України є Польща і Росія. З цих країн найбільше імпортується саджанці, насіння, технічне обладнання та комплектуючі до збирально-посадкових машин.

Згідно статистики протягом першого півріччя 2016 року чітко видно, що попит на сільськогосподарську продукцію з Туреччини був заміщений пропозиціями з Казахстану.

Частка імпорту з Казахстану склала 15% від загального числа продукції, що закуповується з-за кордону. Попит на товари з Білорусі та Молдови зріс на 3% і 2% відповідно, що допомогло цим сусіднім країнам зайняти своє місце в п'ятірці лідерів країн-імпортерів.

Слід також виокремити динаміку попиту на онлайн-ринку сільськогосподарської техніки. Загальна частка усіх запитів на цей вид продукції складає 4,5% від усіх запитів ринку сільського господарства.

Найпопулярнішими товарами за перше півріччя 2016 року стали комбайни для збирання ягід (4%), сівалки (3%), запчастини для обприскувачів (3%), лущильники для обробки кукурудзяних качанів (2%).

26% всіх запитів на сільгосптехніку приходять в Україну від компаній із інших країн. Абсолютним лідером у закупівлі сільськогосподарської техніки українських компаній є Білорусь. На цю країну припадає 40% всіх замовлень. На другому місці Росія. Її експортна частка становить 19%. На третьому – Казахстан з часткою експортного ринку сільськогосподарської техніки з України у 7,7%.

Найбільшим попитом на експорт користуються запчастини до сільгосптехніки. Частка запитів на них становить 11%. Картоплесаджалки до мотоблоків запитують у 10% випадків. Запити на сівалки, обладнання для очищення та калібрування зерна/насіння та ручні картоплесаджалки складають по 5% від загального числа заявок на сільськогосподарську техніку.

Серед агрегатів та запасних деталей сільськогосподарської техніки у України найчастіше купують борони, розподільні вали і конвеєри подачі зерна [17].

Більшість професійних чи офіційних сайтів, пов'язаних із аграрним сектором економіки в Україні, носить суто інформативний характер або ж містить досить обмежені умови для проведення комерційних угод.

Висновки і пропозиції. Таким чином, рівень розвитку електронної агроторгівлі значно поступається як розвитку реального Агропромислового комплексу в Україні, так і інших сегментів e-commercy. Можна запропонувати п'ять основних заходів з удосконалення електронної агроторгівлі в Україні. Серед них:

– розширення доступу малих підприємств до електронних торгівельних агромайданчиків з метою збільшення пропозиції та відповідного зменшення цін;

– активніше застосування маркетингових стратегій, націлених на прямий контакт між продавцем і покупцем. Більшість Інтернет-маркетологів при підготовці даних частіше покладаються на такий інструмент, як рейтинги і лічильники відвідин web сторінок.

– удосконалення системи доставки і розрахунків. Оплата товарів і послуг, запропонованих в Інтернеті, через традиційні банківські установи, що приймають оплату від громадян готівкою, може проходити із затримками. Тому важливого значення набуває поширення на сферу агроторгівлі усіх форм мобільного банкінгу.

– упровадження державної статистичної інформації, що стосується електронної комерції аграрного сектору та електронної комерції в цілому в Україні. Її уривчастість звужує можливості аналізу та прогнозування тенденцій розвитку електронної комерції в нашій країні.

Одним з шляхів розвитку on-line торгівлі товарами АПК можна назвати гібридні моделі, при яких покупець робить замовлення через Інтернет, а забирає його в традиційному магазині. Такі моделі можуть використовують готову інфраструктуру супермаркетів для отримання додаткового прибутку.

Підсумовуючи, можна сказати, що перехід аграрного ринку в систему електронної комерції лише комплексне вирішення всіх проблем може скоротити розрив у темпах зростання ролі електронної комерції в світі та Україні.

Список літератури:

1. Бурлаков О. С. Електронна комерція як засіб підвищення ефективності збутової діяльності агроформувань / О. С. Бурлаков [Електронний ресурс]: – Режим доступу: file:///C:/Users/Константин/Documents/Downloads/inek_2013_1_74%20 (3).pdf

2. Валькова Н. В. Розвиток інтернет-торгівлі в Україні: динаміка та вплив факторів / Н. В. Валькова // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 2(43). – С. 39-42.
3. Галочкін О. В. Стан електронної торгівлі в Україні: реалії та перспективи / О. В. Галочкін, О. О. Галочкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bsfa.edu.ua/files/ konf/22032013/s5/Halochkin.pdf
4. Експорт аграрної продукції збільшився на 4 млрд доларів: [Електронний ресурс]: – Режим доступу: США http://minagro.gov.ua/node/23292
5. Електронна комерція в Україні 2016: цифри і факти: [Електронний ресурс]: – Режим доступу: https://webexpert.com.ua/ua/elektronna-komertsiya-v-ukrayini-2016
6. Карпенко С. Обсяги ринку електронної комерції в Україні. Інтернет-ринок / С. Карпенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reclamare.ua/blog/obemy-rynkaelektronnoj-kommercii-v-ukraine/
7. Кислюк Л. В. Аналіз електронної агроторгівлі в Україні / Л. В. Кислюк // Молодий вчений. Серія «Економічні науки». – 2016. – № 11(38) – С. 606-610.
8. Кудіна О. Ю. Розвиток електронної торгівлі в умовах становлення глобального інформаційного простору / О. Ю. Кудіна [Електронний ресурс].
9. Легеза Д. Г. Електронна комерція та конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції / Д. Г. Легеза Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 3. – Т. 2. – С. 98-103.
10. Маловичко С. В. Аналіз сучасних тенденцій та динаміки розвитку електронної торгівлі на підприємствах України / С. В. Маловичко // Проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 71-77.
11. Патраманська Л. Ю. Дослідження сучасних тенденцій розвитку світового ринку електронної комерції / Л. Ю. Патраманська // Технологический аудит и резервы производства 2014. – № 5/3(19). – С. 67-71, с. 69.
12. Плотніченко І. Б. Оцінка сучасного стану та тенденцій розвитку електронної комерції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_15/4/38.pdf
13. Полях В. М. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні / В. М. Полях, Н. М. Кривошеєва, В. М. Клочко, О. М. Шарапова, Н. В. Чуйко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Константин/Documents/Downloads/101077-216508-1-PB.pdf
14. Серських Н. С. Електронна комерція як маркетингова стратегія для підприємств аграрної сфери / Н. С. Серських // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 4. – С. 156-160.
15. Серських Н. С. Проблеми впровадження інструментів електронної комерції в агробізнесі / Н. С. Серських // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 3. – С. 39-42.
16. Щеглюк С. Д. Можливості розвитку електронної торгівлі в контексті запровадження угоди з ЄС про ЗВТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ird.gov.ua/irdp/e20150306.pdf
17. Щерба О. Ф. Особливості розвитку електронної торгівлі в Україні / О. Ф. Щерба, Л. Д. Сисюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2014/ Economics/10_154898.doc. htm
18. Що купують в аграріїв онлайн-дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/so-kupuut-v-agrariiv-onlajn-doslidzenna-allbiz

Кислюк Л.В.
Луганский национальный аграрный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОЙ ЭЛЕКТРОННОЙ АГРОТОРГОВЛИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Подтвержден факт отставания электронной агроторговли от других ее секторов по количественным и качественным показателям. Предложенные пять основных мероприятий по совершенствованию электронной агроторговли в Украине. Прежде всего, отмечается на применении маркетинговых стратегий, нацеленных на прямой контакт между продавцом и покупателем. Как перспективный определен путь on-line торговли товарами АПК в рамках гибридных моделей (приобретение предварительно заказанных онлайн товаров в обычном магазине).
Ключевые слова: электронная коммерция, электронная агроторгивля, аграрная продукция, маркетинговые стратегии, экономика Украины.

Kislyuk L.V.
Luhansk National Agrarian University

PROSPECTS OF UKRAINIAN ELECTRONIC AGRICULTURAL TRADE IN THE MODERN CONTEXT

Summary
The fact of lagging of electronic agrotrade from other sectors by quantitative and qualitative indicators has been confirmed. The five main measures for improvement of electronic agrotrade in Ukraine are offered. First of all, it is emphasized on the use of marketing strategies aimed at direct contact between a seller and a buyer. The on-line trade in agro-industrial complex goods as a part of hybrid models (purchase of pre-ordered online goods in the usual store) is determined as a perspective one.
Keywords: electronic commerce (e-commerce), electronic agrotrade, agrarian products, marketing strategies, economy of Ukraine.

УДК 657

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В УКРАЇНІ

Коваль І.Ф.
Академія фінансового управління

Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів, передбачає запровадження міжнародних стандартів шляхом їх адаптації до економіко-правового середовища і ринкових відносин в Україні. Нині сформована система бухгалтерського обліку, яка ґрунтується на міжнародних стандартах. Дана система враховує правові норми здійснення підприємницької діяльності, методологічно і методично забезпечує формування та накопичення інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання в Україні. Це створило умови для складання достовірної фінансової звітності. Фінансова звітність використовується власниками (засновниками), інвесторами, банківськими установами, працівниками, для оцінки прибутковості, конкурентоспроможності, потенціалу нарощування додаткової економічної вартості та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання.
Ключові слова: міжнародні стандарти фінансової звітності, звітність підприємства, бухгалтерська звітність, бухгалтерський облік, звітність.

Постановка проблеми. Для ефективного управління потрібна зрозуміла для управлінців (користувачів) фінансова звітність. Вона відображає фінансовий стан та фінансові результати діяльності, дає змогу виявити, наскільки якісно управлінський персонал розпоряджається активами, що знаходяться в його управлінні. Застосування МСФЗ при поданні фінансової звітності не є обов'язковим для всіх вітчизняних підприємств. Вони можуть готувати звітність за МСФЗ на вимогу іноземного інвестора, за рішенням керівництва, зокрема в разі потреби покращити інвестиційну привабливість підприємства.

У суб'єктів, які складають звітність за МСФЗ, значно зростає можливість залучити додаткові джерела капіталу та партнерів по бізнесу, які допоможуть забезпечити економічне зростання і процвітання. У свою чергу суб'єкти, використовуючи МСФЗ, мають доступ до інформації про фінансовий стан потенційних партнерів, що слугує додатковим інструментарієм при їх виборі.

Забезпечення прозорості господарської діяльності суб'єктів національної економіки має величезне значення, оскільки, ринкова вартість капіталу визначається двома ключовими чинниками: майбутніми доходами та майбутніми ризиками. Деякі ризики дійсно характерні для діяльності самих організацій, проте є й такі, які спричинені відсутністю необхідної інформації, відсутністю точних відомостей про прибутковість капіталовкладень. Кредитори і інвестори згодні одержувати менший прибуток, але бути впевненими в тому, що достовірна, справедлива і точна інформація зменшує їх ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Міжнародний досвід удосконалення теоретичних основ підготовки фінансової звітності розглянуто у працях І.О. Бланка, Ю. Брігхема, Л. Шнейдмана, Джеймса К. Ван Хорна, Джона М. Ваховича, Л. Гапенскі, Т.Р. Карліна, В.М. Костюченко, Б. Нідлза, О.М. Петрука, Я.В. Соколова, Є.С. Хендріксена, Ф. Хоудхурі та інших. Вагомий внесок у розробку теоретичних, організаційно-методичних та методологічних положень щодо удосконалення процесу складання фінансової звітності здійснили такі вчені, як: М.Т. Білуха, О.М. Брадул, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, В.О. Ганусич, А.М. Герасимович, Й.Я. Даньків, В.І. Єфіменко, Г.Г. Кірейцев, М.Д. Корінько, Я.Д. Крупка, М.Р. Лучко, Н.М. Малюга, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, М.Я. Остап'юк, В.Ф. Палій, О.А. Петрик, М.С. Пушкар, А.В. Рабошук, В.В. Сопко, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець, В.О. Шевчук, М.М. Шигун та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нормативно правова база впровадження міжнародних стандартів має дуже велике значення для українських підприємств які здійснюють перехід на МСФЗ. Основною проблемою в Україні, є відсутність координації між державними регуляторами в площині імплементації МСФЗ. Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України, Аудиторська палата України, Національна комісія з фінансових послуг видають власні нормативні документи, які трактують одинакові події по різному.

Згідно змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», фінансову звітність, складену за національними стандартами, потрібно переводити у фінансову звітність за МСФЗ. Цей процес означає перехід з однієї системи стандартів, принципів та методів обліку в зовсім іншу систему, впровадження якої потребує зміни облікової політики згідно МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності».

Мета статті: є виявлення проблем, які виникають у підприємства при підготовці звітів за Міжнародними стандартами фінансової звітності вперше, а також узагальнення способів впровадження МСФЗ.

Виклад основного матеріалу. Фінансова звітність є структурованим відображенням фінансового стану та фінансових результатів діяльності суб'єкта господарювання. Метою фінансових звітів є надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати діяльності та грошові потоки суб'єкта господарювання, яка є корисною для широкого кола користувачів при прийнятті ними економічних рішень. Фінансові звіти також демонструють результати того, як управлінський персонал розпоряджається довіреними йому ресурсами. Для представлення такої інформації фінансові звіти повинні надавати наступні дані

про суб'єкт господарювання, а саме про: активи, зобов'язання; власний капітал; доходи та витрати, у тому числі прибутки та збитки; внески та виплати власникам та грошові потоки.

Концептуальні основи підготовки і подання фінансової звітності визначають п'ять елементів фінансової звітності: активи, зобов'язання, доходи, витрати, капітал, які повинні відповідати не тільки своїм визначенням, але і критеріям їх визнання. Передбачені два критерії визнання активів і зобов'язань: 1) існування ймовірності, що майбутня економічна вигода, пов'язана з конкретним елементом звітності, буде отримана або втрачена; 2) наявність можливості надійно виміряти або оцінити у вартісному вираженні елемент фінансової звітності. Причому МСФЗ не дають ніяких кількісних критеріїв оцінки ймовірності, тому тут слід керуватися оцінкою суті явищ.

Зусилля ЄС в напрямі упорядкування обліку та звітності підприємств привели до прийняття директив, обов'язкових для всіх країн-учасниць. перша директива містить положення з реєстрації та публікації основної інформації про компанії. Друга директива обумовлює питання створення компаній з обмеженою відповідальністю, підтримки і функціонування їх капіталу. До неї включені положення, що регулюють збільшення чи зменшення статутного капіталу, випуск акцій, одержання дивідендів тощо. Третя директива регламентує аспекти злиття компаній країн-членів ЄС, а також визначає гарантії для кредиторів, найманих працівників, акціонерів, розглядає питання відображення відповідної фінансової інформації.

Четверта директива вважається фундаментом корпоративного законодавства ЄС. Вона містить положення про форму річних звітів, принципи обліку, аудиту, вимагає оприлюднення інформації для тих, на чий добробут впливає робота компанії. П'ята директива містить основні напрями проведення річного аудиту, питання призначення та оплати аудиторів, забезпечення їх незалежності. Шоста директива встановлює норми, яких необхідно дотримуватися при виділенні із компанії дочірнього підприємства, а також випуску на ньому акцій з подальшим розповсюдженням їх серед акціонерів материнської компанії. Інші директиви встановлюють єдині правила для складання, подання, оприлюднення та аудиту консолідованої фінансової звітності у державах – членах Європейського Союзу.

Складаючи фінансову звітність за міжнародними стандартами вперше, керівники підприємств та бухгалтерські служби можуть стикнутися з рядом проблем основними з яких є наступні:

· відсутність кваліфікованих фахівців, які можуть розуміти і застосовувати МСФЗ. Причому мова йде не лише про підготовку звітності, а й про використання і розуміння її. Найбільш результативним методом навчання МСФЗ є навчання у процесі впровадження стандартів в конкретній компанії;

· виникнення додаткових витрат внаслідок потреби у придбанні нового програмного забезпечення, за допомогою якого складання звітності значно полегшило роботу персоналу та зменшило можливість допущення помилок;

· необхідність у зборі додаткової інформації, яку вимагають МСФЗ, включення до посадових обов'язків працівників підрозділів додаткових функцій;

· складність окремих стандартів. Найбільш важкі для сприйняття на сьогодні елементи МСФЗ – стандарти, присвячені відображенню у звітності фінансових інструментів, зокрема вкладень у цінні папери, похідних інструментів, дебіторської та кредиторської заборгованості. Складність також полягає ще й у тому, що активи і зобов'язання мають бути оцінені за справедливою вартістю, що є складним завданням для вітчизняних фахівців.

В свою чергу, власнику або керівнику підприємства необхідно виробити правильну стратегію впровадження МСФЗ. Існує два основних підходи до вирішення питання про переведення фінансової звітності на міжнародні стандарти:

1. трансформація бухгалтерської звітності, складеної відповідно до національних стандартів на звітність в стандартах МСФЗ;

2. конверсія або ведення паралельно з національними стандартами управлінського обліку відповідно до МСФЗ.

Шляхи впровадження МСФЗ:

1. Трансформація:

– Повна трансформація – переведення даних бухгалтерського обліку в кінці періоду шляхом декласифікації статей звітності або господарських операцій та внесення коригувань відповідно до МСФЗ;

– Повна трансформація з урахуванням вимог по перерахунку в іноземну валюту – приведення даних бухгалтерського обліку за НСБО в кінці періоду до вимог МСФЗ з додатковим перерахуванням в іноземну валюту відповідно до встановлених курсів.

2. Конверсія:

– Повна конверсія – ведення спеціалістом з обліку двох баз даних фінансової звітності: української та міжнародної;

– Трансляція – автоматизований процес перенесення даних в окремий регістр бухгалтерського або управлінського обліку з автоматичним коригуванням та формуванням звітності відповідно МСФЗ.

Підприємство має право на свій розсуд обрати найбільш зручний для себе метод. Одні підприємства обирають перший шлях, у тому випадку, коли потрібно періодично, раз на квартал або раз у рік отримувати звітність відповідно до МСФЗ. Інші, йдуть шляхом, який дозволяє оперативно отримувати звітність відразу в двох стандартах, і, таким чином, застосовувати звіти в управлінні підприємством, розробці планів та бюджетуванні тощо.

При застосуванні паралельного обліку потрібно розуміти, що ведення обліку відразу в декількох моделях одночасно підніме важливу проблему – подвійного введення інформації. Якщо на підприємстві автоматизований бухгалтерський облік, технічно проблема може бути достатньо легко вирішена.

Значна кількість компаній готують фінансову звітність, переносячи дані бухгалтерського обліку в такі системи, як Excel, і вручну конвертують звітність відповідно до вимог міжнародних стандартів, але варто зазначити, що при великій кількості операцій конвертувати бухгалтерські дані досить проблематично, тому великі підприємства змушені використовувати спосіб трансляції.

Фінансова звітність в Україні являє собою бухгалтерську звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Метою фінансової звітності як основного джерела фінансової інформації є забезпечення потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів для прийняття неупереджених управлінських рішень.

Вітчизняна фінансова звітність складається з: балансу (звіт про фінансовий стан), звіту про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до річної фінансової звітності.

Якщо порівнювати принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності за міжнародними стандартами і українським законодавством, то можна зробити висновки, що в українському законодавстві використовуються ті ж припущення, що передбачені МСФЗ. В українському законодавстві вимоги до якісних характеристик фінансової звітності розкриті менш детально ніж у МСФЗ. В національних положеннях відсутня така вимога до інформації, що відображається у фінансовій звітності як нейтральність, немає обмеження щодо співвідношення вигоди і витрат. Також не використовується поняття збалансованості якісних характеристик. В українській практиці відсутня можливість застосування професійних суджень бухгалтерів для визначення ймовірності отримання або втрати економічних вигод. Ще однією відмінністю є структура висвітлення принципів обліку у національних і міжнародних стандартах, що вносить деяке сум'яття і плутанину.

До недоліків можна віднести відсутність детальних інтерпретацій і прикладів додатків стандартів до конкретних ситуацій. До того ж запровадженню стандартів як в Україні, так і в усьому світі перешкоджають такі фактори, як розбіжності у рівні розвитку і традиціях, а також небажання національних інститутів поступитися своїм пріоритетом і області регулювання і методології обліку.

Але навіть якщо Україна повністю перейде на Міжнародні стандарти фінансової звітності не слід очікувати потужного притоку інвестицій з-за кордону. Однак це є важливим кроком у побудові взаємної довіри між Україною і міжнародним співтовариством. Збільшення прозорості буде означати, що інвестиції стануть менш ризиковими для інвесторів, а значить, дешевшими.

Висновки. Із встановленням ринкових відносин в Україні національні господарюючі суб'єкти зіткнулися з необхідністю залучення капіталу через ринкові механізми. Для вирішення цього завдання господарюючі суб'єкти почали складати та подавати фінансову звітність за МСФЗ у добровільному порядку. Це забезпечило умови для залучення ними інвестицій не тільки на національних, а й на міжнародних ринках капіталу. В останні роки число господарюючих суб'єктів, які складають звітність за МСФЗ неухильно зростає.

Адаптування фінансової звітності до положень, принципів та вимог МСФЗ здійснюється з метою виходу на світові ринки. На сьогодні МСФЗ є ефективним інструментом європейської інтеграції та частиною сталого економічного розвитку для України. Більша прозорість і відкритість фінансової звітності показує реальний фінансовий стан суб'єктів господарювання та дає чітке уявлення про його інвестиційну привабливість. Використання МСФЗ має суттєві переваги перед П(с) БО для великої кількості підприємств та користувачів фінансової звітності. Процес застосування МСФЗ повинен бути поступовим та цілеспрямованим. Необхідно розробити такі нормативно-правові засади та методологічні підходи, які б давали змогу усунути недоліки вітчизняної системи обліку, а також удосконалювали б та модернізували основні аспекти ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні.

Список літератури:

1. Веріга Г.В. Міжнародні стандарти фінансової звітності / Г.В. Веріга, А. Савро // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 9. – С. 19-25.
2. Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності: краща світова практика, українські реалії та досвід країн СНД / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nabu.com.ua/Analitics/MSFO.pdf
3. Голов С.С. Міжнародні стандарти фінансової звітності: вдосконалення та застосування / С.С. Голов //Бухгалтерських облік і аудит. – 2007. – № 11. – С. 7-13.
4. Яцунська О. С. Процес упровадження МСФЗ в Україні // Бізнес Інформ. – 2016. – № 3. – С. 173-182.

Коваль И.Ф.
Академия финансового управления

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация
Программа реформирования системы бухгалтерского учета с применением международных стандартов, предусматривает введение международных стандартов путем их адаптации к экономико-правовой среды и рыночных отношений в Украине. Сейчас сформирована система бухгалтерского учета, которая основывается на международных стандартах. Данная система учитывает правовые нормы осуществления предпринимательской деятельности, методологически и методически обеспечивает формирование и накопление информации о финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования в Украине. Это создало условия для составления достоверной финансовой отчетности. Финансовая отчетность используется собственниками (учредителями), инвесторами, банковскими учреждениями, работниками, для оценки прибыльности, конкурентоспособности, потенциала наращивания дополнительной экономической стоимости и инвестиционной привлекательности субъектов хозяйствования.
Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, отчетность предприятия, бухгалтерская отчетность, бухгалтерский учет, отчетность.

Koval I.F.
Academy of Financial Management

APPLICATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS IN UKRAINE

Summary
The program of reforming the accounting system with the application of international standards, provides for the introduction of international standards through their adaptation to the economic and legal environment and market relations in Ukraine. Currently, a system of accounting, which is based on international standards. This system takes into account the legal norms of entrepreneurial activity, methodologically and methodically provides formation and accumulation of information on financial and economic activity of business entities in Ukraine. This created the conditions for compilation of reliable financial statements. Financial statements are used by owners (founders), investors, banking institutions, employees, to assess profitability, competitiveness, potential for increasing the additional economic value and investment attractiveness of business entities.
Keywords: international standards of financial reporting, enterprise reporting, accounting, reporting.

УДК 330.3

АНАЛІЗ НЕФОРМАЛЬНОГО І ФОРМАЛЬНОГО СЕГМЕНТІВ РИНКУ ВЕНЧУРНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Ковтуненко К.В., Нестеренко О.В.
Одеський національний політехнічний університет

У статті проведено системний аналіз неформального і формального сегментів ринку венчурного капіталу України. Показано, що кожен сегмент ринку має свою нішу в області фінансування інноваційних підприємств. Венчурне фінансування від бізнес ангелів має колосальний резерв за рахунок коштів мігрантів і діаспори, обсяги річних доходів яких порівнянні з ВВП України. З урахуванням національної специфіки розвитку венчурного бізнесу проведена класифікація бізнес ангелів та венчурних фондів в Україні, побудовані схеми їх взаємодії з інноваційними підприємствами. Зроблено висновок про те, що ринок венчурного капіталу в Україні перебуває поки в стадії свого формування, це породжує важливе завдання національного масштабу зі створення ефективної екосистеми взаємодії інноваційних підприємств і всіх сегментів ринку венчурного капіталу в Україні.
Ключові слова: венчурний капітал, бізнес ангели, венчурні фонди, інноваційне підприємство, інвестування.

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність є одним з основних пріоритетів розвитку сучасної світової економіки. В економічно розвинених країнах до 80% ВВП забезпечується за рахунок інноваційних підприємств [1]. Кількість інноваційних підприємств в країнах ЄС перевищує 50%. В Японії їх кількість досягає 80%.

В Україні ситуація істотно відрізняється від ситуації в економічно розвинених країнах. Відповідно до даних з аналізу інноваційного розвитку України, підготовленого Європейською економічною комісією ООН, інноваційною діяльністю в Україні займається 21% підприємств [2]. Одним з важливих чинників низької інноваційної активності підприємств є відсутність коштів на проведення інноваційної діяльності. Останні роки спостерігається постійне зменшення обсягів фінансування інноваційної діяльності підприємств з традиційних джерел фінансування (державні інвестиції, інвестиції з позабюджетних фондів і місцевих бюджетів, кредити). Тому великий інтерес у підприємств викликає можливість використання венчурного інвестування, як альтернативного джерела фінансування їх інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість публікацій, присвячених венчурному капіталу [3, 4, 5]. Однак, в цих публікаціях проводиться аналіз традиційних структур венчурного бізнесу, які склалися в світі. Структура венчурного капіталу в Україні має ряд істотних особливостей, які необхідно враховувати для побудови ефективних схем взаємодії венчурного капіталу і бізнесу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Венчурне інвестування відіграє важливу роль у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств і орієнтоване на фінансування бізнес діяльності, яка пов'язана з великими ризиками. Саме такою діяльністю є інноваційна діяльність підприємств, особливо на ранніх стадіях реалізації інноваційного процесу (ІП). Венчурне інвестування здійснюється без надання підприємствами будь-якої застави, на відміну від традиційних методів фінансування, в якості яких використовуються різні форми кредитування [6].

Ринок венчурного капіталу традиційно розділений на два сегменти. Це сегмент неформального венчурного капіталу, який представляють бізнес ангели та ринок формального венчурного капіталу, який представлений різними венчурними фондами [7]. Дані два сегменти ринку венчурного капіталу успішно спільно функціонують протягом більше п'ятдесяти років, ефективно взаємодіючи з інноваційними підприємствами кожен в своїй ніші венчурного фінансування.

Метою статті є проведення системного аналізу функціонування формального і неформального сегментів ринку венчурного капіталу в Україні з позначенням проблем та шляхів підвищення ефективності використання венчурного капіталу для фінансування інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Неформальний ринок венчурного капіталу України формують бізнес ангели. До бізнес ангелів відносять приватних інвесторів, які вкладають власні кошти, як правило, в ризикові інноваційні проекти, які реалізують інноваційні підприємства, з метою отримання високих доходів в майбутньому. Бізнес ангели вкладають свої кошти в статутний капітал підприємств в обмін на частину їхніх акцій (міноритарний пакет) і частковий контроль над об'єктом інвестування. Головною відмінністю бізнес ангелів від венчурних фондів є те, що вони вкладають власні кошти, тоді як фонди розпоряджаються чужими залученими коштами.

Бізнес ангели займають дуже важливу фінансову нішу, вкладаючи кошти в підприємства на самих ранніх етапах розвитку інноваційного процесу. Як відомо, життєвий цикл ІП містить два періоди розвитку: доринковий і ринковий [8]. При цьому, відповідно до термінології, що застосовується у венчурному бізнесі, в доринковому періоді виділяють два цикли розвитку ІП: «передпосівний» (Preseed) та «посівний» (Seed). Передпосівної цикл включає процес формулювання ідеї і проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). На початковому етапі передпосівного циклу використовуються власні кошти розробників інноваційного продукту. Однак, для проведення НДДКР потрібні значні кошти. Саме на даному передпосівному циклі розвитку ІП, практично, єдиним засобом його фінансування є капітал бізнес ангелів [5]. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що близько 70% бізнес ангелів воліють вкладати кошти

в тому регіоні, де вони проживають. Це спрощує їх участь в управлінні підприємством, яке вони проінвестували.

Бізнес ангели, як правило, це успішні бізнесмени. Вони не афішують свою діяльність, тому підрахувати їх точну кількість не представляється можливим. За оцінками фахівців число активно працюючих бізнес ангелів в Європі перевищує сто тисяч. Розмір їх інвестицій лежить в діапазоні від двадцяти тисяч до кількох мільйонів доларів. Аналіз роботи бізнес ангелів в Великобританії і Фінляндії показує, що обсяги їх інвестицій в малі та середні підприємства в кілька разів перевищує інвестиції венчурних фондів, що говорить про високу ефективність їх роботи [9]. Число активно працюючих бізнес ангелів у США перевищує 500 тисяч.

Існує загальноприйнята класифікація бізнес ангелів, яка враховує ступінь їх участь в управлінні підприємством, яке вони інвестують. У відповідності з цією класифікацією вони розділені на п’ять груп [10]:

– корпоративні ангели;
– ангели ентузіасти;
– підприємницькі ангели;
– мікрокеруючі ангели;
– професійні ангели.

Корпоративні ангели це колишні топ менеджери великих компаній, які отримали значні кошти при звільненні. Вони готові вкласти частину своїх коштів в розвиток однієї компанії і зайняти в ній одну з керівних посад.

Ангели ентузіасти розглядають інвестування як хобі. Вкладають незначні кошти в розвиток різних компаній і не беруть участь в їх управлінні.

Підприємницькі ангели – це успішні бізнесмени, які здійснюють інвестиції з метою розширити свій інвестиційний портфель. На офіційну посаду в інвестованих підприємствах не претендують.

Мікрокеруючі ангели інвестують в кілька підприємств і вважають за краще займати керівну посаду в раді директорів кожної з інвестованих компаній.

Професійні ангели інвестують свої кошти спільно з іншими ангелами в тій області, де вони є професіоналами.

Інвестування від бізнес ангелів має ряд очевидних переваг:

– залучення фінансових коштів від бізнес ангелів дешевше, ніж від фінансових установ;

– часові витрати на залучення фінансових коштів істотно менше, ніж у венчурних фондах;

– підприємствам, у фінансуванні яких беруть участь бізнес ангели, простіше отримати позикові кошти на наступних етапах свого розвитку;

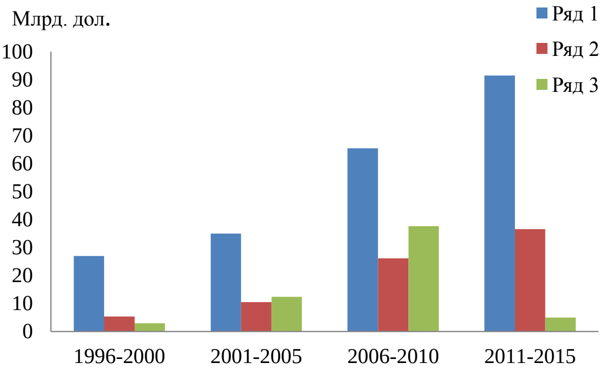
– бізнес ангели приносять в компанії досвід управління бізнесом, якого так не вистачає молодим зростаючим інноваційним фірмам;

– в передпосівному циклі розвитку ІП бізнес ангели є єдиним сегментом венчурного капіталу, який готовий підтримати інноваційне підприємство.

Бізнес ангели в Україні мають ряд особливостей, які необхідно враховувати при аналізі перспектив використання даного виду фінансування ІП.

В Україні склалися дві групи бізнес ангелів [9]. Перша група – це закордонні і, рідше, вітчизняні бізнес ангели, які інвестують кошти, переважно, в IT-проекти. Вибір області IT-проектів пояснюється наступними факторами. По-перше, в області IT-індустрії Україна входить в десятку провідних країн світу. По-друге, у зв’язку з розвитком Інтернет технологій, виробництво IT-продуктів слабо прив’язане до місця, де вони виробляються. І, по-третє, в разі необхідності IT-підприємство можна легко перевести в ту країну, де йому зручніше розвивати свій бізнес. Річний обсяг інвестицій цієї групи бізнес ангелів оцінюється в кілька сотень мільйонів доларів, а їх кількість декількома тисяч.

Друга і більш численна група бізнес ангелів – це українські мігранти та діаспора, моряки, а також зайняті на умовах міжнародного аутсорсингу фахівці. Кількість потенційних бізнес ангелів цієї групи оцінюється в кілька мільйонів. Для того, щоб оцінити потенційні можливості бізнес ангелів даної групи, досить поглянути на динаміку переказів ними грошових коштів з-за кордону в порівнянні з обсягами іноземних інвестицій за останні 20 років (рис. 1).

Ряд 1 – грошові перекази, всього;
Ряд 2 – перекази через фінансово-банківську систему;
Ряд 3 – іноземні інвестиції

Рис. 1. Динаміка грошових переказів українських мігрантів і діаспори та іноземних інвестицій з 1996 по 2015 рік

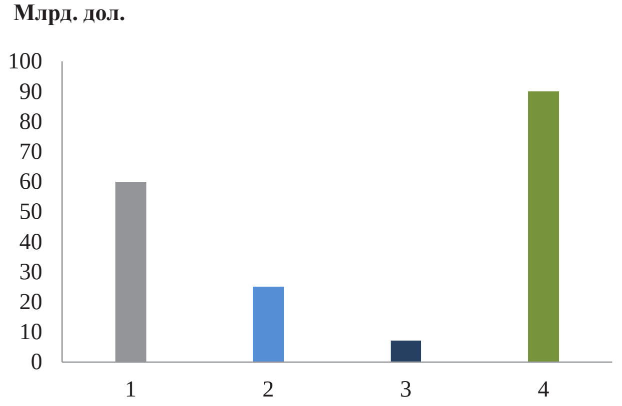
Джерело: [9]

Можливості другої групи бізнес ангелів колосальні. Їх річні доходи порівнянні з ВВП України (рис. 2). Таким чином, якщо скласти рейтинг бізнес ангелів України, то перше місце в ньому впевнено займають мігранти та зарубіжна діаспора. Цікавим є аналіз інвестицій від бізнес ангелів даної групи і зарубіжних інвесторів по різних регіонах України за останні кілька десятків років (рис. 3). Аналіз показує, що тільки в центральному регіоні обсяг інвестицій від зарубіжних інвесторів перевищує інвестиції від бізнес ангелів з числа мігрантів і діаспори. У всіх інших регіонах інвестиції бізнес ангелів істотно вище, ніж від закордонних інвесторів.

На малюнку 3 показані інвестиції від бізнес ангелів, які пройшли через фінансово-банківську систему. З урахуванням того, що тільки 30% інвестиційних коштів проходять через фінансово-банківську систему (рис. 1), то в дійсності інвестиції бізнес ангелів даної групи в багато разів перевищують інвестиції зарубіжних інвесторів. З огляду на нинішню економічну ситуацію в Україні, ці тенденції будуть тільки зміцнюватися.

Друге місце в рейтингу бізнес ангелів України займає менше численна група вітчизняних і за-

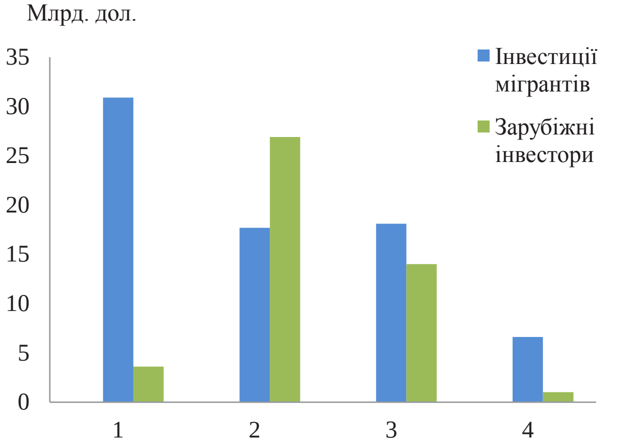
рубіжних бізнесменів, які займаються інвестуванням, переважно, в області ІТ-індустрії.

1 – доходи мігрантів і діаспори,
2 – перекази в Україну, всього,
3 – перекази через фінансово-банківську систему,
4 – ВВП України

Рис. 2. Доходи мігрантів і діаспори та ВВП України в 2015 році

Джерело: [9]

1 – Західний регіон, 2 – Центральний регіон,
3 – Східний регіон, 4 – Південний регіон

Рис. 3. Обсяги інвестицій мігрантів і діаспори в порівнянні з інвестиціями зарубіжних інвесторів

Джерело: [9]

Проведений аналіз неформального ринку венчурного капіталу дозволяє провести класифікацію бізнес ангелів України. В основу класифікації покладено такі базові ознаки: участь ангела в управлінні інвестованого компанією, обсяг інвестованих коштів, стадії інвестування ІП, приналежність ангела до відповідної групи інвесторів (рис. 4).

Взаємодія бізнес ангелів з інноваційними підприємствами здійснюється різними шляхами [10]. Можливий особистий контакт з бізнес ангелом, який будується з використанням своїх зв'язків або зв'язків партнерів і друзів. Можливий контакт з використанням соціальних мереж. Однак, найбільш ефективними шляхами залишаються контакти через спеціалізовані електронні ресурси (спеціалізовані сайти) і участь в конференціях, які проводяться об'єднаннями бізнес ангелів і присвячені розгляду різних пропозицій в області інноваційної діяльності.

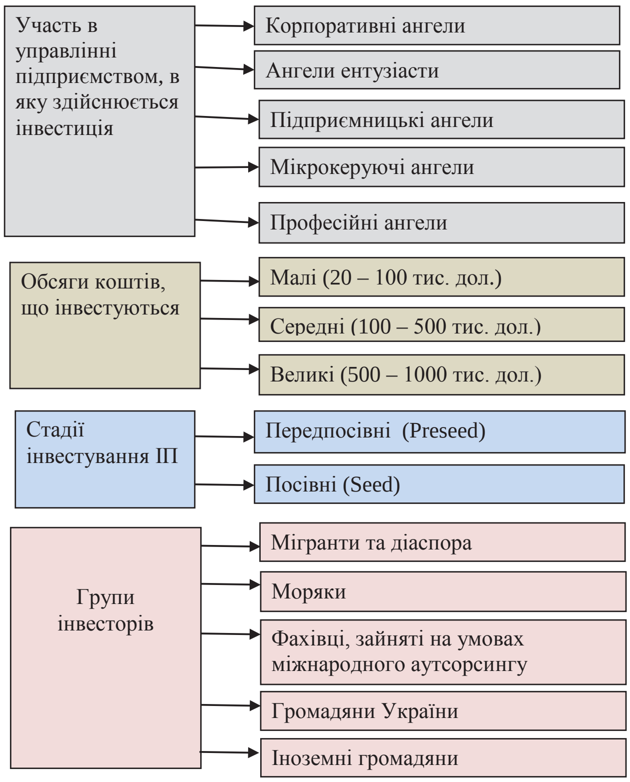

Рис. 4. Класифікація бізнес ангелів України

Розробка авторами за джерелами [5, 9, 10]

Для підвищення ефективності взаємодії бізнес ангелів і інноваційних підприємств бізнес ангели об'єднуються в міжнародні та національні спілки. Найбільшим міжнародним союзом бізнес ангелів є EBAN (European Business Angels Network). Найбільшим союзом бізнес ангелів України є Uangel (Ukrainian angel), який з моменту створення в 2012 році входить до складу EBAN [9].

На малюнку 5 представлена схема взаємодії інноваційних підприємств в Україні з бізнес ангелами з урахуванням їх класифікації, представленої на малюнку 4.

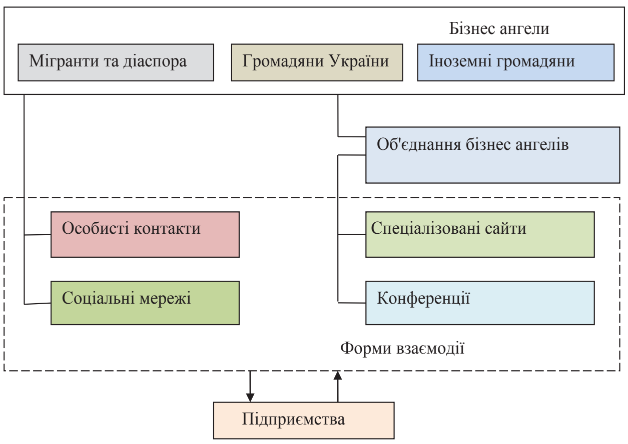

Рис. 5. Схеми взаємодії підприємств з бізнес ангелами в Україні

Розробка авторами за джерелами [5, 9, 10]

Сегмент неформального венчурного фінансування відіграє важливу роль у розвитку інноваційного бізнесу в Україні, особливо при фінансуванні інноваційних підприємств на ранніх

стадіях їх розвитку. Національною особливістю даного сектора є те, що величезна кількість потенційних бізнес ангелів знаходиться в середовищі мігрантів і діаспори, моряків та фахівців, зайнятих на умовах міжнародного аутсорсингу. Отже, необхідно передбачити заходи політичного та економічного характеру для стимулювання їх діяльності і переведення їх з категорії потенційних в категорію активних бізнес ангелів. Зокрема, необхідно вжити заходів щодо стимулювання легалізації їх грошових переказів при використанні фінансово-банківських каналів. В даний час тіньова частина перекладів становить близько 17 млрд. дол. в рік. Міжнародні організації не бачать цього потоку валютних коштів, тому кредитний рейтинг України залишається низьким, і, як наслідок, кредитні ставки за зовнішніми кредитами є високими [9].

Формальний ринок венчурного капіталу формують різні венчурні фонди. Венчурний бізнес виник понад 60 років тому в США, які і сьогодні є провідною країною в світі по використанню венчурного капіталу. Аналогічно бізнес ангелам венчурні фонди здійснюють фінансування інноваційної діяльності підприємств, яка мають високий рівень ризиків, але і високим рівнем прибутковості. На відміну від бізнес ангелів венчурні фонди займають іншу нішу в життєвому циклі фінансування ІП підприємств. Венчурні фонди воліють фінансувати підприємства в більш пізніх фазах розвитку ІП, у фазах виходу на ринок, освоєння ринку і фазі розширення ринку. Відповідно до термінології венчурних фондів це, відповідно, фази Start up, Early stage і Expansion.

Основними видами венчурних фондів є корпоративні та пайові фонди [11]. Корпоративні фонди створюються у вигляді відкритих акціонерних товариств і здійснюють інвестування із загального корпоративного фонду. Пайові фонди не є юридичними особами і розпоряджаються активами інвесторів на праві спільної часткової власності. Активами пайових фондів розпоряджаються керуючі компанії.

Основними інвесторами венчурних фондів є пенсійні фонди, інвестиційні фонди, страхові компанії, університетські фонди, а також приватні інвестори, які можуть брати участь в їх роботі з використанням механізму фонду фондів. Очікувана віддача від таких вкладень становить близько 25% річних. Висока річна ставка інвестицій забезпечується за рахунок ретельного відбору венчурною компанією інноваційних підприємств, в які вкладаються кошти [12]. Тому отримання коштів від венчурного фонду істотно більш складна і тривала процедура, ніж отримання коштів від бізнес ангелів. Венчурні фонди мають обмежений термін існування (в середньому до 10 років). Розмір залучених коштів фонду – від декількох десятків до декількох сотень мільйонів доларів.

Загальний обсяг інвестицій від венчурних фондів в світі в 2015 році склав 128,5 млрд. дол. (рис. 6).

Перше місце за обсягами інвестицій посідає США, на другому місці Європа, а на третьому місці – швидко зростаючий азіатський ринок венчурних інвестицій.

Венчурні фонди об'єднані в національні та міжнародні асоціації. Найбільшою асоціацією венчурних фондів США є NVCA – National Venture Capital Association, яка об'єднує в своєму складі близько 400 фондів. Найбільшої європейської асоціацією венчурних фондів є EVCA – European Venture Capital Association, до складу якої входить понад 1300 європейських венчурних фондів.

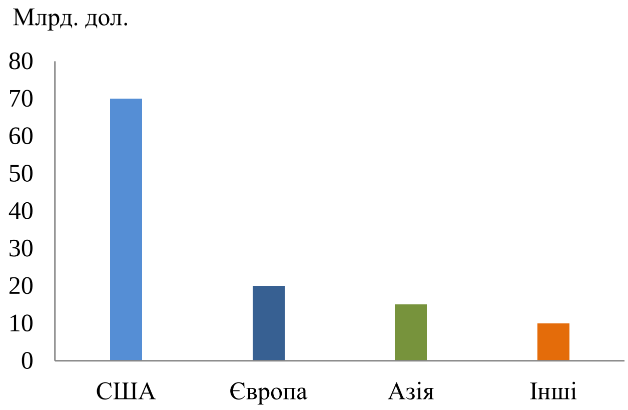

Рис. 6. Обсяг інвестицій венчурних фондів в світі в 2015 році

Джерело: [12]

Український ринок венчурного капіталу має ряд істотних особливостей. Роком створення венчурних фондів можна вважати 2001 рік, коли в Україні був введений в дію закон «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)». У законі було дано визначення і встановлені правові норми діяльності венчурних фондів України. У 2012 році з'явилася нова редакція закону, в якій коло учасників фонду було розширено на приватних інвесторів за рахунок використання механізму фонду фондів. Законом визначено два види венчурних фондів – корпоративні та пайові фонди. Пайових фондів налічується близько 900, а корпоративних 165 [13]. Інвесторами венчурних фондів є юридичні особи – резиденти України (78%), компанії нерезиденти (18%) і фізичні особи (4%).

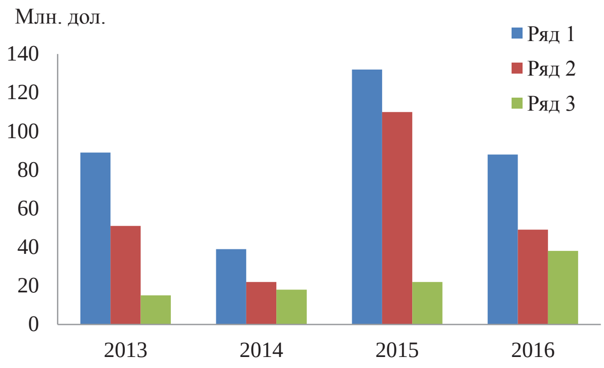
Суттєвою особливістю більшості венчурних фондів України є те, що вони не орієнтовані на інвестиції в інноваційні підприємства, а використовуються як інструмент корпоративних інвестицій та оптимізації оподаткування в будівельному, фінансовому і аграрному секторі [13]. Такі венчурні фонди створюються для оптимізації управління грошовими потоками між різними структурами всередині корпорації, а не для інвестицій в інноваційні підприємства. Чинне законодавство дозволяє їм видавати кредити підприємствам, що входять до складу корпорації, без сплати податків і зі зменшенням бази оподаткування прибутку. Тож не дивно, що до складу топ 100 венчурних фондів з найбільшим венчурним капіталом України, входять фонди саме цієї групи.

«Справжній» венчурний ринок України тільки починає зароджуватися. Останнім часом з'явився ряд венчурних фондів, які орієнтовані на інвестиції в інноваційні підприємства та, в першу чергу, в галузі IT-технологій. Це такі венчурні фонди як TA Venture, Imperious Group, AVentures Capital, Detonate Ventures, Chernovetskyi Investment Group, Dekarta Capital, Vostok Ventures, Global Technology Foundation [14]. Ці фонди об'єднані

в національну асоціацію венчурних фондів UVCA – Ukrainian Venture Capital Association.

Таким чином, динаміку зміни ринку венчурного капіталу доцільно розглядати в області ІТ-технологій. Згідно з даними UVCA динаміка ринку венчурного капіталу в цій галузі має вигляд, наведений на малюнку 7 [15]. Загальний обсяг інвестицій в 2016 році зменшився в порівнянні з 2015 роком. Це пояснюється тим, що в 2015 році були здійснені дві великі інвестиції в інноваційні підприємства Ciklum і Rozetka.ua обсягом кілька десятків мільйонів доларів, що і привело до сумарного обсягу інвестицій в 2015 році в 132 мільйони доларів. Слід також відзначити постійне зростання обсягу інвестицій в інноваційні підприємства в до ринкової стадії їх розвитку, що говорить про зростання довіри інвесторів до українських інноваційним ІТ-підприємств навіть на початковій стадії їх розвитку. Тим не менше, більшість венчурних фондів воліють інвестувати в інноваційні підприємства в стадії їх виходу на ринок. 60% фондів, які скоїли інвестиції в 2016 році, є закордонними венчурними фондами.

Цікавим є аналіз середнього розміру інвестицій (рис. 8). У порівнянні з 2013 роком в 2016 році середній розмір інвестицій виріс на порядок, що говорить про зацікавленість інвесторів у розвитку інноваційних ІТ-підприємств України.

Ряд 1 – інвестицій, всього,
Ряд 2 – інвестиції в фазі виходу на ринок,
Ряд 3 – інвестиції в доринкової фазі розвитку

Рис. 7. Інвестиції венчурного капіталу України в інноваційні ІТ-підприємства

Джерело: [15]

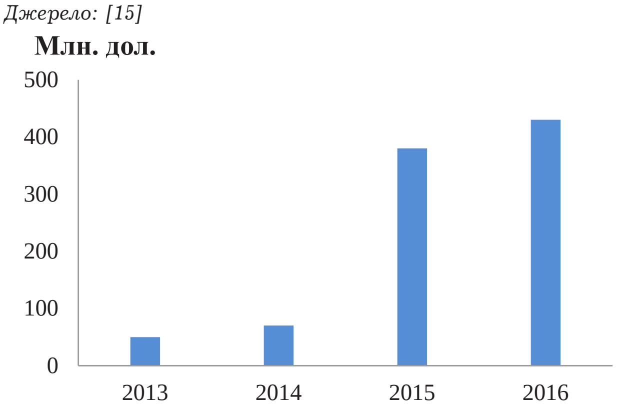

Рис. 8. Середній розмір інвестицій

Джерело: [15]

Проведений аналіз ринку венчурного капіталу дозволяє провести класифікацію венчурних фондів України. В основу класифікації покладено такі базові ознаки: область інтересів венчурного фонду з інвестування коштів, обсяг залучених фондом коштів інвесторів, стадії інвестування ІП, організаційно-правова форма венчурного фонду, об'єкт інвестування коштів (рис. 9).

Рис. 9. Класифікація венчурних фондів України

Розробка авторами за джерелами [11, 12, 13]

Взаємодія інноваційних підприємств і венчурних фондів здійснюється, в основному, за чотирма каналами (рис. 10). Через сайти фондів, конференції, бізнес-інкубатори і конкурси стартапів.

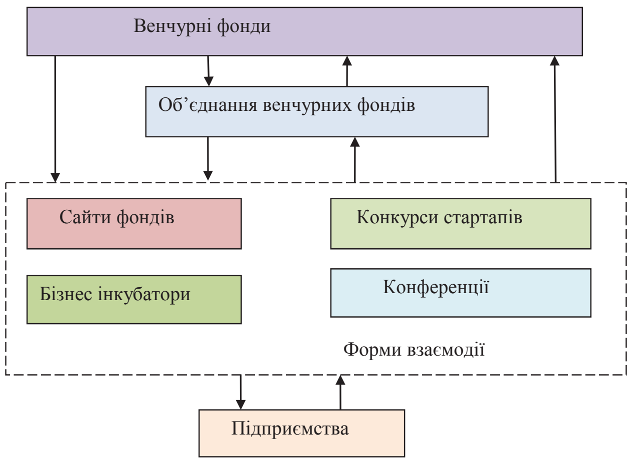

Рис. 10. Схема взаємодії інноваційних підприємств і венчурних фондів

Розробка авторами за джерелами [13, 14]

Висновки і пропозиції. Зменшення обсягів фінансування інноваційної діяльності підприємств з традиційних джерел фінансування (державні інвестиції, інвестиції з позабюджетних фондів і місцевих бюджетів, кредити) змушує їх активно шукати можливості використання венчурного інвестування, як альтернативного джерела фінансування інноваційної діяльності.

Аналіз неформального і формального ринку венчурного капіталу України показує, що кожен з сегментів ринку відіграє важливу роль у фінансуванні інноваційних підприємств. Бізнес ангели фінансують інноваційні підприємства на самій ранній стадії їх розвитку. Венчурні фонди фінансують їх на більш зрілих фазах розвитку ІП.

Національною особливістю сектора бізнес ангелів є те, що величезна кількість потенційних бізнес ангелів знаходиться в середовищі мігрантів і діаспори, моряків та фахівців, зайнятих на умовах міжнародного аутсорсингу. Отже, необхідно передбачити заходи політичного та економічного характеру для стимулювання їх діяльності і переведення їх з категорії потенційних в категорію активних бізнес ангелів.

Активний розвиток різних типів інноваційних підприємств в Україні породжує значний попит на венчурний капітал. Однак, слід зазначити, що ринок венчурного капіталу в Україні перебуває поки в стадії свого формування. Це породжує задачу національного масштабу зі створення ефективної екосистеми взаємодії інноваційних підприємств і всіх сегментів венчурного ринку капіталу в Україні.

Список літератури:

1. Полещенко К.Н., Верхогляд Е.В. Інноваційні підприємства: особливості, класифікація, інституалізація / Полещенко К.Н., Верхогляд Е.В. // Вестн.Ом. ун-та, № 3, 2011, с. 336-343.
2. Огляд інноваційного розвитку України. Європейська економічна комісія ООН, 2013, 168 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.unece.org/index.php?id=32861
3. Жилинська О.И., Букало А.Н., Венчурні фонди як інвестиційні посередники, Інновації, № 5(151), 2011, с. 35-40.
4. Скрипко Т.О. Інноваційний менеджмент: підручник / Т.О. Скрипко. – К.: Вид-во «Знання», 2011. – 423 с.
5. Йохна М.А. Інноваційний менеджмент: навч. посібн. / М.А. Йохна, В.В. Стадник. – К.: Академвидав, 2006. – 464 с.
6. Микитюк П.П. Інноваційна діяльність: Навч. пос. П.П. Микитюк, Б.Г. Сенів – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
7. Десяк С. Неформальний ринок венчурного капіталу, 2011, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://earnforum.com/showthread.php?t=133458
8. Archibald R., Filippo I., Filippo D. The Six-Phase Comprehensive Project Life Cycle Model Including the Project Incubation/Feasibility Phase and the Post-Project Evaluation Phase, 2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dphu.org/uploads/attachements/books/books_5917_0.pdf
9. Гайдуцький А. Бізнес-ангели України: хто вони?, 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forbes.net.ua/opinions/1394482-biznes-angely-ukrainy-kto-oni
10. Лисицина А. Як знайти свого ангела: шість аспектів пошуку приватного інвестора для фінансування бізнесу, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobiz.ua/finansy/investment/stati/kak_nayti_svoego_angela_shest_aspektov_poiska_chastnogo_investora_dlya_finansirovaniya_biznesa
11. Мертенс А. Венчурні фонди та венчурні інвестиції, Фінансовий директор, № 1, 2005, с. 97-105.
12. Вишняков А.А. Венчурне інвестування інноваційних проектів, 2005, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koet.syktsu.ru/vestnik/2006/2006-2/6.htm
13. Олейников А. Венчурні фонди в Україні: внутрішньокорпоративна оптимізація або високотехнологічний прорив?, 2014, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://inventure.com.ua/analytics/formula/venchurnye-fondy-v-ukraine-vnutrikorporativnaya-optimizaciya-ili-vysokotehnologicheskij-proryv
14. Ярова М. Українські венчурні фонди: до кого стартапам варто йти за грошима, 2013, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ain.ua/2013/03/18/ukrainskie-venchurnye-fondy-k-komu-startapam-stoit-idti-za-dengami
15. Карпенко О. Огляд ринку венчурних інвестицій в Україні в 2016 році, 2016, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ain.ua/2017/05/29/rynok-venchurnyx-investicij-2016

Ковтуненко К.В., Нестеренко О.В.
Одесский национальный политехнический университет

АНАЛИЗ НЕФОРМАЛЬНОГО И ФОРМАЛЬНОГО СЕГМЕНТОВ РЫНКА ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье проведен системный анализ неформального и формального сегментов рынка венчурного капитала Украины. Показано, что каждый сегмент рынка имеет свою нишу в области финансирования инновационных предприятий. Венчурное финансирование от бизнес ангелов имеет колоссальный резерв за счет средств мигрантов и диаспоры, объемы годовых доходов которых соизмеримы с ВВП Украины. С учетом национальной специфики развития венчурного бизнеса проведена классификация бизнес ангелов и венчурных фондов в Украине, построены схемы их взаимодействия с инновационными предприятиями. Сделан вывод о том, что рынок венчурного капитала в Украине находится пока в стадии своего формирования, это порождает важную задачу национального масштаба по созданию эффективной экосистемы взаимодействия инновационных предприятий и всех сегментов рынка венчурного капитала в Украине.

Ключевые слова: венчурный капитал, бизнес ангелы, венчурные фонды, инновационное предприятие, инвестирование.

Kovtunenko K.V., Nesterenko O.V.
Odessa National Polytechnic University

ANALYSIS OF INFORMAL AND FORMAL SEGMENTS OF THE VENTURE CAPITAL MARKET IN UKRAINE

Summary
In the article the system analysis of the informal and formal segments of the venture capital market of Ukraine is carried out. It is shown that each segment of the market has its own niche on the field of innovative enterprise financing. Venture financing from business angels has a huge reserve due to the funds of migrants and diaspora, whose annual incomes are commensurate with the GDP of Ukraine. Taking into account the national specifics of venture business development, Ukraine business angels and venture funds are classified; schemes for their interaction with innovative enterprises are constructed. It is concluded that the venture capital market in Ukraine is still at the stage of its formation, this generates an important national task to create an effective ecosystem of interaction between innovation enterprises and all segments of the venture capital market in Ukraine.
Keywords: venture capital, business angels, venture funds, innovative enterprises, investment.

УДК 657:336.717.446

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ НА РАХУНКУ 315 «СПЕЦІАЛЬНІ РАХУНКИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ВАЛЮТІ»

Лесик І.О., Колеснікова О.М.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Уточнено види операцій по спеціальному рахунку та їх відображення в бухгалтерському обліку. Зазначено особливості ведення обліку операцій на 315 рахунку із запровадженням нових норм Податкового кодексу. Проведено аналіз взаємоузгодження законодавчих норм. Проаналізовано порядок електронного адміністрування ПДВ. Надано рекомендації із підвищення ефективності системи такого адміністрування.
Ключові слова: електронні гроші, спецрахунок, рахунки в банку, бухгалтерський облік ПДВ, електронне адміністрування, податкові накладні, Податковий Кодекс України.

Постановка проблеми. Одним із основних завдань бухгалтерського обліку, яке визначене у Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [1] є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про рух грошових коштів. Тому правильне визначення обсягу грошової маси на спеціальному рахунку, контроль за формуванням грошових коштів та їх наявність на рахунках у сфері електронного адміністрування ПДВ згідно з чинною версією Податкового Кодексу України є актуальним питанням облікової системи підприємства.

Згідно п. 3 наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» від 18.06.2015 року № 573 (далі – Наказ № 573), в якому було опубліковано в «Офіційному віснику України» 24.07.2015 року, тобто з дати публікації необхідно використовувати в обліку субрахунки 315 «Спеціальні рахунки в національній валюті» та 316 «Спеціальні рахунки в іноземній валюті» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обліку грошових коштів та операцій на рахунках в банку висвітлювались у працях багатьох вітчизняних вчених: Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, З.В. Задорожнього, Я.Д. Крупки, Л.Г. Ловінської, М.С. Пушкаря, О.В. Соловйової, Л.К. Сука; і зарубіжних: B. Needles, M. Bonham, R. Crisp, S.M.H. Collin, J. Laux, J.E. McEnroe, S.G. Sutton та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як в теорії, так і на практиці існує низка проблем в обліку грошових коштів, які зумовлені новими формами їх використання, необхідністю посилення контролю за їх наявністю та врегулювання даних про формування грошових потоків у поточному обліку і фінансовій звітності.

Мета статті. Метою статті є уточнення специфіки грошових коштів на спеціальних рахунках та особливості їх відображення в бухгалтерському обліку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Наказу № 573 субрахунок 315 «Спеціальні рахунки в національній валюті» призначений для обліку коштів на рахунку в системі електронного адміністрування податку на додану вартість, відкритому платнику податку в Казначействі, а також на інших спеціальних рахунках, відкритих у банку та(або) органі Казначейства відповідно до законодавства України, тощо [2].

Електронне адміністрування ПДВ передбачає скасування податкових накладних на паперових носіях. З 01.01.2015 р. оформлення податкових

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

накладних здійснюється тільки в електронній формі, та всі податкові накладні слід реєструвати в Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН) (п. 201.1 ст. 201 ПКУ) [3]. Реєстрація буде потрібна навіть для податкових накладних, які оформлюються на операцію з імпорту послуг від нерезидента з місцем поставки на території України. Тобто з вищесказаного, усім платникам податку слід подбати про спеціальне програмне забезпечення, доступ до Інтернету та електронний цифровий підпис.

У цілому основним джерелом надходжень ПДВ на рахунок можуть бути власні кошти платника податків. Грошові кошти, зараховані на рахунок платника у системі електронного адміністрування ПДВ, можуть бути списані тільки на рахунки державного бюджету.

Згідно з п. 2001.4 ПКУ на ПДВ-рахунки будуть зараховуватись кошти з власних поточних рахунків платників ПДВ у сумах, необхідних для [3]:

- отримання права на видачу ПН покупцям;
- сплати до бюджету узгоджених ПЗ з ПДВ (якщо залишку коштів на рахунку для цього недостатньо);
- покриття сум ПДВ, отриманого від покупців при готівкових або бартерних операціях;
- покриття сум ПДВ, нарахованого за операціями, передбаченими п. 198.5 ПКУ [3].

Сума ПДВ, на яку можна видати податкові накладні покупцям у звітному періоді (це місяць або квартал), обчислюється за спеціальною формулою, яку наведено у п. 2001.3 ПКУ [3].

Пунктом 2001.3 ст. 2001 ПК України встановлено ліміт, у межах якого платник ПДВ може оформляти на користь покупців і замовників податкові накладні. Якщо цього ліміту на ПДВ-рахунку недостатньо, суб'єкт повинен поповнити рахунок в системі електронного адміністрування [3].

Сума податку, на яку платник податку має право виписати податкові накладні, розраховується по наступній формулі:

$$\sum Накл = \sum НаклОтр + \sum Митн + \sum ПопРах - \\ - \sum НаклВид - \sum Відшкод - \sum Перевищ,$$

де $\sum$НаклОтр – загальна сума ПДВ по отриманим платником податковим накладним, які зареєстровані в ЄРПН;

$\sum$Митн – загальна сума ПДВ, сплаченого платником податків при ввезенні товарів на митну територію України;

$\sum$ПопРах – загальна сума поповнення рахунку в системі електронного адміністрування ПДВ з власного поточного рахунку платника;

$\sum$НаклВид – загальна сума податку за виданими платником податковим накладним, які зареєстровані в ЄРПН;

$\sum$Відшкод – загальна сума ПДВ, задекларована платником до відшкодування;

$\sum$Перевищ – загальна сума перевищення податкових зобов'язань, визначених платником податків у поданих податкових деклараціях над сумою ПДВ, яка міститься в складених таким платником податкових накладних, зареєстрованих в ЄРПН.

У разі, якщо платник ПДВ реалізує товари (роботи, послуги) на суму, що перевищує вартість закупівель у звітному періоді, у тому числі імпорту товарів (робіт, послуг), то він повинен перерахувати суму ПДВ на рахунок системи електронного адміністрування, тобто заплатити ПДВ авансом.

Сума ПДВ, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою ПЗ звітного (податкового) періоду та сумою ПК такого звітного (податкового) періоду (п. 200.1 ПКУ) [3]. Якщо така різниця позитивна, ПДВ сплачується до бюджету у порядку, передбаченому п. 200.2 ПКУ (див. вище). Якщо ж різниця між ПЗ та ПК від'ємна, то можливі три варіанти згідно з п. 200.3 ПКУ [3]:

- від'ємне значення враховується у зменшення податкового боргу з ПДВ, що виник за попередні звітні періоди (у тому числі розстроченого або відстроченого відповідно до ПКУ) в частині, що не перевищує суму, обчислену відповідно до п. 2001.3 ПКУ на момент подання податкової декларації;
- у разі відсутності податкового боргу від'ємне значення зараховується до складу податкового кредиту наступного звітного періоду;
- або платник ПДВ може подати заяву на бюджетне відшкодування ПДВ в частині, що не перевищує суму, обчислену відповідно до п. 2001.3 ПКУ на момент подання податкової декларації.

У редакції ПКУ з 01.01.2015 г. згідно п. 200.4. ст. 200 бюджетне відшкодування може бути виплачено платникам податків, які відповідають критеріям, визначеним у пункті 200.19 статті 200 ПКУ (в автоматичному режимі). Таким чином, Податковий кодекс більше не передбачає відшкодування податку на додану вартість на підставі камеральної перевірки. Отримати бюджетне відшкодування зможуть тільки суб'єкти, які відповідають критеріям для автоматичного відшкодування.

Самі критерії також зазнали змін. Пункт 200.19 ст. 200 ПКУ передбачає, що право на автоматичне бюджетне відшкодування ПДВ отримують платники [3]:

1) які не перебувають у судових процедурах банкрутства;

2) щодо яких в Єдиному державному реєстрі юридичних та фізичних осіб – підприємців записів про:

- відсутність підтвердження відомостей;
- відсутність за місцезнаходженням;
- прийняття рішення про виділ, припинення юридичної особи та підприємницької діяльності фізичної особи;
- визнання недійсними установчих документів, змін до таких документів;
- припинення державної реєстрації юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця;

3) які мають необоротні активи, залишкова вартість яких на звітний день з даними бухгалтерського обліку в 12 і більше разів перевищує заявлену до відшкодування суму:

а) здійснюють операції, до яких застосовується нульова ставка (питома вага яких протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів (місяців) сукупно становить не менше 40% загального обсягу поставок (для платників податку з квартальним звітним періодом – протягом попередніх 4 послідовних звітних періодів) та/або;

б) здійснили інвестиції в необоротні активи в розмірах не менше ніж 3 млн. грн. протягом останніх 12 календарних місяців;

4) не мають податкового боргу;

5) не декларують від'ємне значення оподатковуваного прибутку за підсумками останнього звітного (податкового) року (ця вимога стосується тільки великих платників податків).

Нововведення в частині електронного адміністрування ПДВ не дає відповідей на питання, як буде здійснюватися перенесення від'ємного значення ПДВ за попередні періоди (до 01.01.2015 р.) і буде здійснюватися такий перенесення взагалі.

Можна лише розраховувати, що перехідні моменти адміністрування ПДВ додатково врегульовано спеціальними нормативно-правовими актами.

З 1 лютого 2015 платники ПДВ за підсумками звітного періоду у відповідності з податковими деклараціями самостійно не розраховуються з бюджетом. Це роблять податкові органи з електронних ПДВ-рахунків кожного платника.

У відповідності податковими деклараціями по ПДВ податківці не пізніше ніж за 3 робочих дня до граничного терміну сплати надсилає Казначейству реєстр платників ПДВ з сумами податку, який підлягає перерахуванню до бюджету або на спецрахунок.

На підставі цих реєстрів Казначейство не пізніше терміну сплати перераховує ПДВ до бюджету або на спеціальні рахунки ПДВ з електронних рахунків.

Якщо коштів на електронному рахунку не вистачає, то платник ПДВ повинен до граничного терміну сплати перерахувати на електронний рахунок невистачаючі кошти з власного банківського поточного рахунку.

Наступного дня Казначейство інформує ДФС про перерахування податку до бюджету.

При анулюванні реєстрації платника ПДВ після сплати ПДВ згідно з останньою декларацією в залишок коштів на ПДВ-рахунку буде перерахований до бюджету.

Важливо зауважити, що з 1 липня 2017 року оплата ПДВ має відбуватися виключно з електронного рахунку, що обліковується в системі електронного адміністрування ПДВ. Так, з 1 липня 2017 року набрали чинності положення Закону України «Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», згідно з якими сплата ПДВ має відбуватися з електронного рахунку, що обліковується в системі електронного адміністрування ПДВ, а не безпосередньо з поточного банківського рахунку платника податку. Чинна редакція Податкового Кодексу України не містить прямої заборони щодо сплати ПДВ з поточного банківського рахунку платника податку.

Вищезазначене нововведення спрямоване на підвищення рівня контролю за сплатою ПДВ платниками податків, оскільки всі дані щодо сплати ПДВ відтепер міститимуться в єдиній системі. Проте викликає сумніви зручність та сприятливість для платників податків заборони оплачувати ПДВ безпосередньо з банківського рахунку. До того ж сумнівною вбачається можливість забезпечення безперебійного та якісного функціонування системи електронного адміністрування ПДВ. Тобто, на наш погляд, позиція законодавця щодо заборони сплати ПДВ не через систему електронного адміністрування ПДВ не враховує інтереси платників податків.

Для поповнення рахунку в системі електронного адміністрування ПДВ платник податків має перерахувати кошти за допомогою платіжного доручення. Важливим моментом є введення вірних реквізитів платіжного доручення. Зразок платіжного доручення можна отримати, ознайомившись з Додатком 2 до Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті [7], в якому наведений приклад вірного заповнення платіжного доручення. Тобто для сплати ПДВ платник податків має перерахувати належну суму коштів на рахунок в системі електронного адміністрування ПДВ. Інформація про платника ПДВ, що міститься в системі електронного адміністрування ПДВ: найменування (для юридичних осіб) / прізвище ім'я по-батькові (фізичної особи), ідентифікаційний код, місце реєстрації, номер рахунку, номер рахунку у фінансовій установі, електронна адреса, відомості про керівні органи юридичної особи. Платники ПДВ мають право отримувати витяги у фіскальних органах щодо руху коштів на їхніх електронних рахунках та відображати дані, що зазначаються у витягах в бухгалтерському обліку. Так, відтепер податкові накладні реєструються у електронному вигляді в Єдиному реєстрі податкових накладних.

На практиці в бухгалтерському обліку можливе недостовірне відображення щодо інформації, яка відображається на рахунку 315 «Спеціальні рахунки в національній валюті». Наприклад, як і зазначено в Податковому Кодексі України, що на 315 рахунок «Спеціальні рахунки в національній валюті» ми зобов'язані перераховувати «живі» гроші з рахунку 311 «Поточний рахунок в національній валюті». Але на практиці іноді відбувається так, що бухгалтера, як і правильно з 311 переводять кошти на 315 рахунок і далі вже з останнього рахунку перераховують гроші до бюджету України. Але потрібно провести наступну операцію (проводку): Дт 6415 Кт 315. Тобто якщо не здійснити цю операцію, у звіті буде відображатись неправдива інформація, а саме: збільшення активу по рахунку 315 і збільшення пасиву по рахунку 6415, тому що не відбулось списання.

Дана інформація, не зобов'язує бухгалтера ні до яких штрафів, але відображається неправильна методологія введення бухгалтерського обліку на практиці.

Наступним нововведенням, яке почало діти з 1 липня 2017 року є перерахування надміру чи помилково сплачених податкових зобов'язань виключно на рахунок платника в системі електронного адміністрування ПДВ. Лише у випадку відсутності рахунку платника податку в системі електронного адміністрування, за відповідною заявою платника ПДВ, повернення може відбуватися на банківський рахунок платника податків. На наш погляд, обмеження повернення надміру чи помилково сплачених коштів лише на електронний рахунок не є сприятливим та зручним, зважаючи на інтереси платника податку.

У разі порушення вимог щодо сплати ПДВ ст. 1201 Податкового Кодексу України передбачена відповідальність у вигляді штрафу, при

чому розмір штрафу вираховується у відсотках від суми ПДВ та становить від 10% до 40% суми ПДВ залежно від строків виправлення помилок [4]. При чому сума штрафу сплачується не з рахунку в системі електронного адміністрування ПДВ, а з поточного рахунку платника податку.

Безумовно система електронного адміністрування, з одного боку, є позитивним зрушенням українського законодавства, зважаючи на зменшення часу, необхідного для підготовки та сплати ПДВ, можливість електронного отримання необхідної інформації тощо.

Як зауважують представники органів державної фіскальної служби, запровадження системи електронного адміністрування ПДВ спрямоване на зниження ризиків формування фіктивного кредиту та унеможливлення отримання неправомірного відшкодування ПДВ з бюджету, скорочення обсягів тіньової економіки та витрат держави на адміністрування ПДВ, зменшення рівня корупції, боротьбу з так званими «податковими ямами» та «конвертаційними центрами». Справді, зважаючи на «роздутий» апарат держави щодо адміністрування сплати податків, такі нововведення вбачаються доцільними та економічно обґрунтованими.

З метою попередження неправомірних дій у системі електронного адміністрування ПДВ законодавцем передбачено моніторинг відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків. П. 74.2 ст. 74 Податкового Кодексу України передбачено постійний автоматизований моніторинг відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення таких податкових накладних/розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних [5]. Критерії оцінки ступеня ризиків покликані убезпечити від неправомірних дій у системі електронного адміністрування ПДВ з боку платників податків та контролюючих органів. Проте, встановлені Міністерством Фінансів України критерії оцінки ризиків не є ідеальними та не можуть передбачити всіх можливих способів незаконної діяльності в системі електронного адміністрування ПДВ. При цьому зупинення податкових накладних, які визнанні «ризиковими» згідно з встановленими критеріями оцінки ступеня ризиків на постійній основі відбуватиметься з 01.07.2017.

Слід зауважити, що система електронного адміністрування ПДВ певною мірою ускладнила процедуру оплати та відшкодування ПДВ платникам, оскільки на законодавчому рівні встановлено складну процедуру бюджетного відшкодування ПДВ, зміни форм податкової звітності, процедуру визначення реєстраційного ліміту тощо.

Аналіз нововведень, пов'язаних з функціонуванням системи електронного адміністрування ПДВ, на наш погляд, вказує на можливість неправомірних дій з боку фіскальних органів. Такими неправомірними діями, для прикладу, можуть бути внесення до системи фіктивних накладних. До того ж на законодавчому рівні до цих пір відсутні ефективні механізми попередження протиправної діяльності з боку співробітників ДФС. Погоджуємось з тим, що система електронного адміністрування ПДВ підвищила рівень контролю над правомірністю виконання своїх обов'язків платниками ПДВ, проте системою не передбачено ефективних механізмів попередження свавільних дій контролюючих органів, що вказує на явний дисбаланс становища платників податків та контролюючих органів.

Таким чином, з одного боку, система електронного адміністрування ПДВ покликана мінімізувати рівень порушень податкового законодавства в частині сплати ПДВ. Проте, з практики випливає низький рівень ефективності системи електронного адміністрування ПДВ, зважаючи на можливі протиправні дії з боку фіскальних органів.

У зв'язку з недавніми подіями, які відбулись на теренах України, а саме: хакерська атака вірусу, яка заблокувала доступи до програми M.e.doc, державна фіскальна служба в листі від 20.07.2017 р. № 19075/7/99-99-12-02-01-17 повідомила: платники податків мають право перенести граничний строк подання декларацій через непереборні обставини [6].

Для перенесення встановленого податковим законодавством строку подання декларації на більш пізній строк платник податків має право подати відповідний письмовий запит до керівника контролюючого органу.

Підставою для такого перенесення є обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини), які звільняють платників від відповідальності за невиконання обов'язків, передбачених податковим законодавством.

Документальним підтвердженням дії обставин непереборної сили є, зокрема, підтвердження Торгово-промислової палати України про настання обставин непереборної сили на території України, яке видається зазначеним органом на відповідне звернення платника податку.

Торгово-промислова палата України й уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати видають сертифікат про такі обставини протягом 7-ми днів із дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю.

Сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) для суб'єктів малого підприємництва видається безкоштовно.

За наявності обставин непереборної сили платник податків може звернутися до органу державної фіскальної служби з письмовою заявою про подовження граничних строків подання податкових декларацій.

Якщо контролюючим органом до дати набрання чинності Законом до платника податків застосовано штрафні санкції за порушення правил сплати податків за результатами подання податкової звітності за травень 2017 року, то таке податкове повідомлення-рішення скасовується.

Протягом строку подовження граничних строків подання податкових декларацій штрафні санкції не застосовуються.

Податківці також зазначили, що у випадку своєчасного подання податкової декларації з податку на додану вартість за червень 2017 року податкові зобов'язання, які виникли у червні 2017 року, але не були включені до податкової декларації за червень 2017 року внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж, й оформлені податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН до 31 липня 2017 року

(включно), включаються до уточнюючого розрахунку за червень 2017 року.

У випадку неподання податкової декларації з податку на додану вартість за червень 2017 року внаслідок несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерних мереж платника податків і перенесення встановленого податковим законодавством строку подання податкової декларації з податку на додану вартість за червень 2017 року на більш пізній строк (обов'язкова наявність висновку Торгово-промислової палати України) податкові зобов'язання, які виникли у червні 2017 року й оформлені податковими накладними, зареєстрованими в ЄРПН до 31 липня 2017 року (включно), включаються до податкової декларації за червень 2017 року незалежно від дати її подання контролюючому органу.

У разі своєчасного подання податкової декларації з податку на додану вартість/акцизного податку за червень 2017 року податкові/акцизні накладні з датою складання – червень 2017 року, які зареєстровані в ЄРПН/ЕРАН після 20 липня 2017 року, але до 31 липня 2017 року (включно), мають бути включені до податкових зобов'язань уточнюючого розрахунку за червень 2017 року.

Зважаючи на те що згідно із Законом податкові накладні та/або розрахунки коригування до податкових накладних, складені у червні 2017 року та зареєстровані в ЄРПН по 31 липня 2017 року включно, вважаються своєчасно зареєстрованими, то суми ПДВ за такими податковими накладними та/або розрахунками коригування до податкових накладних платники податку мають право включити до податкового кредиту в складі податкової звітності з ПДВ за червень 2017 року або будь-якого наступного звітного періоду в межах 365 к.дн. із дати складання відповідної податкової накладної.

Крім того, визначено, що штрафні санкції не застосовуються до узгоджених сум грошових зобов'язань із граничним строком сплати 30 червня 2017 року.

Отже, з даного дослідження, ми можемо зробити висновки, що нововведення, яке запрацювало з 01.01.2015 року про електронне адміністрування є позитивним зрушення українського законодавства. Система електронного адміністрування ПДВ підвищила рівень контролю над правомірністю виконання своїх обов'язків платниками ПДВ, проте системою не передбачено ефективних механізмів попередження свавільних дій контролюючих органів, що вказує на явний дисбаланс становища платників податків та контролюючих органів.

Висновки і пропозиції. Основна мета обліку – надання інформації користувачам про фінансовий стан суб'єкта господарювання, що вимагає знання чинного законодавства та слідкування за останніми змінами, оскільки процесс гармонізації обліку триває. Важливим завданням кожного суб'єкта господарювання є здійснення контролю за своєчасністю та правильністю використання грошових коштів на спеціальних рахунках в рамках електронного адміністрування ПДВ та їх відображення в обліку та звітності.

Список літератури:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14
2. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку. Наказ Міністерства фінансів України від 18.06.2015 р. № 573. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0789-15
3. Податковий кодекс України, ст. 201, п. 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
4. Податковий кодекс України, ст. 120 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
5. Податковий кодекс України, ст. 74 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
6. Лист ДФС від 20.07.2017 № 19075/7/99-99-12-02-01-17 «Щодо форс-мажорних обставин» [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.buh24.com.ua/list-dfs-vid-20-07-2017-19075-7-99-99-12-02-01-17-shhodo-fors-mazhornih-obstavin/
7. Інструкція про безготівкові розрахунки в іноземній валюті. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04

Лесик И.А., Колесникова Е.Н.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ НА СЧЕТЕ 315 «СПЕЦИАЛЬНЫЕ СЧЕТА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЕ»

Аннотация
Уточнены виды операций по специальному счету и их отражение в бухгалтерском учете. Указано особенности ведения учета операций на 315 счете с введением новых норм Налогового кодекса. Проведен анализ взаимосвязи законодательных норм. Проанализирован порядок электронного администрирования НДС. Предоставлены рекомендации по повышению эффективности системы такого администрирования.
Ключевые слова: электронные деньги, спецсчет, счета в банке, бухгалтерский учет, НДС, электронное администрирование, налоговые накладные, Налоговый Кодекс Украины.

Lesyk I.O., Kolesnikova O.M.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FEATURES OF PROVIDING TRANSACTIONS ON ACCOUNT 315 «SPECIAL ACCOUNTS IN NATIONAL CURRENCY»

Summary
The types of transactions on a special account and their display in the accounting are specified. The peculiarities of conducting accounting operations on account 315 with the introduction of new norms of the Tax code are specified. The analysis of co-ordination of legislative norms is conducted. The procedure of electronic administration of VAT is analyzed. Recommendations for improving the efficiency of the system of such administration are given.
Keywords: electronic money, special account, bank accounts, accounting, VAT, electronic administration, tax invoices, Tax Code of Ukraine.

УДК 658.86/.87

СИСТЕМА ЦІЛЕСПРЯМУВАННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ

Мазуренко В.О.
Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття присвячена дослідженню проблем управління дебіторською заборгованістю підприємства торгівлі. Визначено управління дебіторською заборгованістю як складова стратегічного управління. Запропоновано доповнене визначення управління дебіторською заборгованістю. Розглянуто підходи різни вчених до визначення головної мети та задач управління дебіторською заборгованістю. Систематизовано задачі управління в рамках формування, використання й погашення дебіторської заборгованості.
Ключові слова: дебіторська заборгованість, управління дебіторською заборгованістю, відстрочка платежу, задачі управління, мета управління, підприємство торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню управління дебіторською заборгованістю присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких роботи І. Бланка, І. Білика, Ф. Бутинця, С. Голова, О. Гудзя, А. Карбовника, О. Лищенка, В. Парахіна, Л. Ушвіцкого, Р. Колпакової, Зві Боді і Роберта К. Мертона та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед існуючого літературного доробку важко знайти дослідження, в яких розкривається стратегічна роль управління дебіторською заборгованістю підприємств торгівлі.

Мета статті: розглянути управління дебіторською заборгованістю підприємства з точки зору стратегічного управління, виокремити групи задач, які постають в його процесі.

Виклад основного матеріалу. Виникнення дебіторської заборгованості є природним, об'єктивним явищем в ході фінансово-господарської діяльності будь-якого підприємства. Відтак постає дуже важливе питання ефективного використання й управління цим активом. Розглянемо детально систему управління дебіторською заборгованістю та її елементи.

В. С. Бєлозерцев зазначає, що управління дебіторською заборгованістю – це складова системи менеджменту підприємства, що включає в себе сукупність методів, принципів, процедур взаємодії з покупцями відносно реалізації активів чи послуг з відстрочкою платежу, інкасації заборгованості та організацією фінансового забезпечення боргової активності. Управління ДЗ характеризується системою інструментів з урахуванням факторів макро- та мікросередовища, метою якої є регулювання та узгодження інтересів підприємства та контрагентів і забезпечення фінансової стійкості підприємства у довгостроковій перспективі. Управління дебіторською заборгованістю підприємств пов'язане як з економічними, так і з адміністративно-управлінськими інструментами, важелями та методами, які складають основу механізму управління дебіторською заборгованістю [1].

За визначенням О.М. Клименко, управління ДЗ – це інтегрований процес планування, організації, координації, мотивації та контролю стану дебіторської заборгованості, необхідний для досягнення цілей підприємства [2, с. 698].

Більшість вітчизняних вчених погоджуються з І.О. Бланком в тому, що «політика управління дебіторською заборгованістю представляє собою частину загальної політики управління оборотними активами і маркетингової політики підприємства, спрямованої на розширення обсягу реалізації продукції та полягає в оптимізації загального розміру цієї заборгованості та забезпеченні своєчасної її інкасації» [3, с. 196-201].

Варто взяти до уваги думки Л.О. Лігоненко і Н.М. Новікової, які визначають сутність управ-

ління як «систему принципів і методів підготовки й реалізації управлінських рішень, які приймаються на різних стадіях формування й погашення дебіторської заборгованості й забезпечують досягнення двох взаємозалежних цілей: по-перше, в частині маркетингу – зростання обсягу реалізації продукції підприємства за рахунок зменшення її собівартості й цін реалізації, надання найбільш сприятливих умов покупцям, збільшення конкурентоспроможності; по-друге, в частині фінансового менеджменту – оптимізації обсягів і збільшення якісних параметрів формування дебіторської заборгованості, забезпечення її своєчасного погашення з мінімальними втратами активів (капіталу) підприємства» [4, с. 35].

За визначенням В.Ю. Сутягіна, механізм управління ДЗ варто розглядати як систему взаємовідносин суб'єкта управління (фінансового менеджера) та об'єкта управління (ДЗ підприємства) [6, с. 181].

Таким чином, управління дебіторською заборгованістю підприємства є частиною загальної системи менеджменту, що являє собою систему принципів і методів підготовки й реалізації управлінських рішень у сфері маркетингу і фінансового менеджменту на поточному, тактичному й стратегічному рівнях управління, які приймаються на стадіях формування, використання й погашення дебіторської заборгованості. Системний підхід до управління потребує повної єдності всіх учасників управління ДЗ а передбачає формування та реалізацію актуальної кредитної політики, використання ефективних форм рефінансування, систематичного вивчення складу дебіторської заборгованості, прогнозування на перспективу економічних, політичних, фінансових та інших зовнішніх та внутрішніх факторів, що сприятиме максимізації обсягів прибутку та підвищення ринкової вартості підприємства. Якісний процес управління ДЗ позитивно впливатиме на роботу підприємства: так, на поточному етапі управління необхідно збалансувати вхідний і вихідний грошові потоки, щоб забезпечити вчасний розрахунок за власними зобов'язаннями підприємства; на тактичному рівні важливо притримуватися цільового рівня ДЗ в загальному обсязі активів; на стратегічному рівні управління потрібно знайти відповідь на питання «Куди рухається ринок?», щоб сформувати актуальні проміжні цілі і визначити його головну мету.

Українські вчені І. Р. Чуй і О. В. Мицак зазначають, що основна мета управління дебіторською заборгованістю полягає в мінімізації її обсягу та термінів інкасації боргу [5, с. 89].

В.С. Бєлозєрцев у своїй роботі стверджує, що при виборі мети управління ДЗ існують варіанти: збільшення обсягів продажів та збільшення обсягу прибутку від продажів. До допоміжних цілей при формуванні головної мети слід віднести наступні:
- вихід на нові ринки збуту;
- зайняття більшої частки ринку;
- формування репутації;
- мінімізація вартості кредитних ресурсів [1].

Сутягин В.Ю вважає, що «Стратегічною метою управління ДЗ є максимізація фінансових результатів підприємства – виручки» [6, с. 181].

Управління дебіторською заборгованістю підприємства є складним багатоаспектним процесом, а відтак його слід розглядати з різних сторін. Так, з позиції маркетингу – ефективне управління має забезпечувати стійке зростання обсягів діяльності торговельного підприємства. З точки зору управління оборотними активами дії менеджменту підприємства повинні підвищувати показники ділової активності суб'єкта господарювання. Відповідно до положень фінансового менеджменту управлінські рішення мають забезпечити зростання ринкової вартості підприємства, що, на нашу думку, і є головною метою управління дебіторською заборгованістю підприємства торгівлі.

Стратегічна ціль завжди конкретизується конкретними завданнями. Це дозволяє чітко структурувати роботу підприємства в цілому, а також окремих його підрозділів, виокремити зони відповідальності та вузькі місця в управлінні ДЗ. Згідно з висновками Сутягіна В.Ю. головна мета управління ДЗ уточнюється наступною системою завдань:
1. Аналіз ДЗ підприємства.
2. Формування (коригування) політики управління ДЗ.
3. Організація системи управління ДЗ.
4. Оцінка ринкової вартості ДЗ.
5. Побудова ефективного контролю за станом ДЗ [6, с. 181].

І.Р. Чуй, О.В. Мицак зазначають наступний перелік завдань, які вирішуються в процесі управління:
- визначення обсягу інвестицій у дебіторську заборгованість за комерційним і споживчим кредитом;
- формування принципів та умов розрахункової політики щодо покупців продукції;
- визначення кола потенційних дебіторів;
- забезпечення інкасації дебіторської заборгованості;
- прискорення платежів за допомогою сучасних форм рефінансування дебіторської заборгованості [5, с. 211].

Дуже розлого у своїй роботі Чорнобривець М.М. дає перелік основних завдань управління ДЗ: «Основними завданнями управління дебіторською заборгованістю є:
- систематизація та аналіз інформації про покупців, замовників та інших дебіторів підприємства;
- моніторинг розміру і структури дебіторської заборгованості покупців, замовників та інших дебіторів за відвантажену продукцію, виконані роботи, надані послуги та за іншими операціями, забезпеченими векселями, що передбачає зменшення поточних фінансових потреб підприємства в оборотних інвестиціях з метою зменшення витрат на їх обслуговування;
- забезпечення високої швидкості обороту дебіторської заборгованості, яка дає змогу скоротити потребу в ньому завдяки раціональнішому використанню;
- виявлення величини впливу дебіторської заборгованості на прибуток та поточну платоспроможність і ліквідність активів підприємства;
- забезпечення оптимального співвідношення між платоспроможністю і рентабельністю шляхом підтримки відповідних розмірів і структури оборотних активів;
- захист від інфляції;

· виявлення умов, які сприяють виникненню ризику втрати ліквідності та зниженню ефективності діяльності підприємства;

· контроль за заборгованістю, строк сплати по якій ще не настав, а також заборгованістю, не сплаченою в строк;

· розрахунок прогнозного розміру резерву сумнівних боргів;

· розроблення варіантів рефінансування дебіторської заборгованості;

· сприяння зростанню обсягу продаж шляхом надання комерційного кредиту і цим самим – зростанню прибутку;

· визначення ступеня ризику несплати рахунків покупцями;

· надання рекомендацій щодо зменшення кількості фактично або потенційно неплатоспроможних покупців;

· підвищення конкурентоздатності за допомогою відтермінування платежів [7, с. 241-247].

Професор Е.І. Шохін виклав такі завдання управління дебіторською заборгованістю:

· обмеження прийнятного рівня дебіторської заборгованості;

· вибір умов продажів, забезпечують гарантоване надходження грошових коштів;

· визначення знижок або надбавок для різних груп покупців з точки зору дотримання ними платіжної дисципліни;

· прискорення запитання боргу;

· зменшення бюджетних боргів;

· оцінка можливих витрат, пов'язаних з дебіторською заборгованістю, тобто упущеної вигоди від невикористання коштів, авансованих в дебіторську заборгованість [8, с. 243-244].

Як видно з вищенаведених позицій різних дослідників, перелічені завдання багато в чому схожі між собою. Однак в побудові системи задач має бути чітка логічна послідовність. Так, наприклад, оцінка рівня ризику несплати рахунків має передувати рішенню про надання відстрочки платежів та формування резервного фонду. В іншому випадку існує вірогідність того, що підприємство матиме більший обсяг ДЗ, ніж той, що реально може бути профінансований. Щоб уникнути такої ситуації, потрібно провести типізацію клієнтів і обрати цільову аудиторію, виходячи з власних фінансових можливостей. На нашу думку, доцільно систематизувати задачі управління відповідно до стадій «життєвого циклу» ДЗ, а саме: формування, використання і погашення ДЗ.

І група – Ефективне формування ресурсів для фінансування дебіторської заборгованості:

· аналіз дебіторської заборгованості підприємства в попередньому періоді;

· формування принципів кредитної політики по відношенню до покупців продукції;

· визначення можливої суми фінансових коштів, що інвестуються в ДЗ за товарним (комерційним) і споживчим кредитом.

ІІ група – Забезпечення ефективного використання ДЗ:

· типізація покупців, формування індивідуальних кредитних умов;

· відбір пріоритетних (стратегічних) компаній-партнерів, які могли б в перспективі удосконалити операційну діяльність підприємства (напр., виплата авансів партнерам);

· здійснення постійного моніторингу граничного обсягу позик, виходячи з теперішнього фінансового становища покупців;

· мінімізація обсягу фінансових ресурсів, що залучаються для формування ДЗ;

· максимізація коефіцієнта оборотності ДЗ – пришвидшення обертання ДЗ.

ІІІ група – Забезпечення своєчасного погашення ДЗ:

· організація ефективної процедури інкасації ДЗ;

· використання сучасних форм рефінансування ДЗ;

· побудова ефективних систем контролю за рухом ДЗ;

· мінімізація штрафних виплат за прострочення ДЗ.

Висновки і пропозиції. Таким чином, ефективне управління довгостроковою дебіторською заборгованістю має стратегічний характер для підприємства торгівлі. Управління дебіторською заборгованістю підприємства – це частина загальної системи менеджменту, що являє собою систему принципів і методів підготовки й реалізації управлінських рішень у сфері маркетингу і фінансового менеджменту на поточному, тактичному й стратегічному рівнях управління, які приймаються на стадіях формування, використання й погашення дебіторської заборгованості. Відповідно до цього пропонується згрупувати задачі управління дебіторською заборгованістю

Список літератури:

1. Бєлозерцев В. С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств оптової торгівлі // «Ефективна економіка» – № 10, 2012 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1839
2. Клименко О. М. Управління дебіторською заборгованістю // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2003. – № 183. – С. 697-700, с. 698.
3. Бланк И.А. Финансовый менеджмент – Ника-Центр Эльга – Киев – 2007. – С. 649.
4. Лігоненко Л. О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства: [навч. посіб.] / Л. О. Лігоненко, Н. М. Новікова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 275 с.
5. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі: навчальний посібник / І. Р. Чуй, О. В. Мицак. – Львів: Вид-во ЛКА, 2015. – 264 с.
6. Сутягин В. Ю. Разработка и внедрение механизма управления дебиторской задолженностью на предприятии // Социально-экономические явления и процессы. 2011. № 10(032). С. 181.
7. Чорнобривець М. М. Управління дебіторською заборгованістю підприємства – Науковий вісник НЛТУ – 2013. – Вип. 23.13.
8. Фінансовий менеджмент: підручник / колектив авторів; під ред. проф. Е. І. Шохіна. – 4-е вид., стер. – М: КНОРУС, 2012. – 480 с.

Мазуренко В.О.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СИСТЕМА ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблем управления дебиторской задолженностью предприятия торговли. Определено управление дебиторской задолженностью как составляющая стратегического управления. Предложено дополненное определение управления дебиторской задолженностью. Рассмотрены подходы различных ученых к определению главной цели и задач управления дебиторской задолженностью. Систематизированы задачи управления в рамках формирования, использования и погашения дебиторской задолженности.
Ключевые слова: дебиторская задолженность, управление дебиторской задолженностью, отсрочка платежа, задачи управления, цель управления, предприятие торговки.

Mazurenko V.O.
Kyiv National University of Trade and Economics

SYSTEM OF PURPOSEFULNESS IN THE MANAGEMENT OF RECEIVABLES

Summary
The article is devoted to the research of accounts receivable management problems of a trade enterprise. Accounts receivable management is defined as a component of strategic management. Augmented definition of accounts receivable management is offered. The approaches of different scientists to the definition of the main goal and tasks of management of accounts receivable are considered. Management tasks are systematized in the framework of the formation, use and repayment of receivables.
Keywords: accounts receivable, accounts receivable management, deferred payment, management tasks, management objective, trading enterprise.

УДК 512.22/.25:331.5(477)

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Макарчук О.Г., Вороніна А.В.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Досліджено ринок праці в Україні за 2015-2017 роки. Проаналізовано рівень економічної активності населення, зайнятість і безробіття за професійними групами та регіонами України. Наведено схеми та діаграми, які наочно розкривають статистичне дослідження ринку праці в Україні. Виявлено причини незайнятості безробітного населення (за методологією МОП). Вивчено попит та пропозицію робочої сили за регіонами.
Ключові слова: ринок праці, статистичне дослідження, економічно активне населення, формальна та неформальна зайнятість, безробіття.

Постановка проблеми. Ринок праці є частиною економічної системи країни, тож він відображає більшість політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються у державі. Сучасний стан ринку праці формується під впливом політико-економічної ситуації, яка характеризується тривалим спадом виробництва, фінансовою нестабільністю економіки і недостатнім реформуванням господарського механізму.

За цих умов, необхідно переоцінити проблеми формування і розвитку ринку праці та особливості його державного регулювання. Ця проблематика обумовлює необхідність з'ясування тих умов та чинників, які визначають роль держави у розробці відповідних механізмів регулювання ринку праці, її допомоги у працевлаштуванні незайнятих і соціального захисту безробітних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку ринку праці України, аспекти зайнятості населення, діяльність державної служби зайнятості є об'єктом наукових досліджень вітчизняних вчених, зокрема С. Бандура, Д. Богині, І. Бондар, О. Грішнової, Ю. Маршавіна, В. Петюха, А. Колота, А. Казановського. Дослідженню ринку праці присвячені роботи відомих вчених, таких як: А. Маршалла, Дж.М. Кейнса, П. Самуельсона, У. Мітчела, А. Торнелла. Однак, питання до розвитку ринку праці в Україні залишається невирішеним та потребує додаткового дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні зростає потреба

в дослідженні ринку праці, оскільки попит і пропозиція робочої сили не є врівноважені в Україні.

Постановка завдання. Метою написання статті є виявлення основних тенденцій на ринку праці, аналіз рівня економічної активності та дослідження безробіття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «ринок праці» означає систему суспільних відносин, пов'язаних з купівлею і продажем трудових послуг працівників (послуг праці). У класичному розумінні ринок праці – це сфера формування попиту і пропозиції на робочу силу. Іншими словами, ринок праці, можна охарактеризувати як, ринок одного з факторів виробництва, де домогосподарства в ролі найманих працівників пропонують свою працю (трудові послуги), а роботодавці (власники) – виробники товарів та послуг – потребують її [3].

Статистичне дослідження ринку праці в Україні проводять органи державної статистики з 1995 р. У 1995-1998 рр. обстеження здійснювалося раз на рік, 1999-2003 рр. – щоквартально, в останньому місяці кожного кварталу, а з січня 2004 р. впроваджено в практику роботи органів державної статистики зі щомісячною періодичністю [4].

Із січня 2014 р. запроваджено нову територіальну вибірку, яка діятиме впродовж 2014-2018 рр. Також, починаючи з цього періоду, зазначене обстеження проводять за вдосконаленою програмою, яка враховує останні рекомендації Міжнародної організації праці та стандарти Європейського Союзу.

Обстеження проводять за місцем постійного проживання населення спеціально підготовлені фахівці з інтерв'ювання шляхом безпосереднього опитування (на добровільних засадах) осіб віком від 15 до 70 років, які проживають у домогосподарствах, що потрапили до вибіркової сукупності. Кожне відібране домогосподарство перебуває у вибірці 15 місяців та з урахуванням схеми ротації опитується 6 разів: три місяці поспіль, 9 місяців перерва і знову 3 місяці поспіль.

Щомісячна вибіркова сукупність домогосподарств за 2016р. в середньому становила 16,0 тис. Рівень участі відібраних домогосподарств у обстеженні в цілому по Україні складав 82,8%, у міських поселеннях – 76,4% та 91,4% – у сільській місцевості. У цих домогосподарствах упродовж 2016 р. було опитано 106,3 тис. респондентів віком 15-70 років, що складає 0,37% постійного населення України зазначеного віку. Кількість проведених інтерв'ю становила 294,6 тисяч.

Варто відзначити, що обстеженню підлягають:

- члени домогосподарства у віці 15-70 років, які постійно в ньому проживають (незалежно від наявності реєстрації та її характеру).

За даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності середньомісячна, кількість економічно активного населення віком 15-70 років у 2016 р., порівняно з 2015 р., зменшилась на 0,8% і становила 18,0 млн. осіб, з них 17,3 млн. осіб (96,4%) були у працездатному віці. Із зазначеної кількості громадян віком 15-70 років 16,3 млн. осіб, або 90,7%, були зайняті економічною діяльністю, а решта 1,7 млн. осіб, відповідно до Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні [1, 3].

Рівень економічної активності населення віком 15-70 років зменшився з 62,4% у 2015 р. до 62,2% у 2016 р.

Найвищий рівень економічної активності був характерний для осіб віком 35-49 років, а найнижчий – для молоді віком 15-24 років та осіб віком 60-70 років. У 2016 р., порівняно з 2015 р., скорочення цього показника відбулося серед населення більшості вікових груп, за винятком осіб у віці 35-39 років (змін не відбулося) та осіб віком 50-59 років [1, 2] (табл. 1).

У структурі зайнятого населення за професійними групами найбільшу частку складали особи, які працювали у найпростіших професіях (18,9%), професіонали (17,9%) та працівники сфери торгівлі та послуг (16,8%). При цьому найменший відсоток зайнятого населення складали технічні службовці (3,0%) та кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (0,9%).

Поділ зайнятих осіб за статтю показує, що значне перевищення жінок, порівняно з чоловіками, спостерігалося серед технічних службовців (83,2% проти 16,8%); працівників сфери торгівлі та послуг (67,2% проти 32,8%); фахівців (64,8% проти 35,2%); професіоналів (60,7% проти 39,3%). Натомість чоловіки значно переважали серед кваліфікованих робітників з інструментом (85,7% проти 14,3%); робітників з обслуговування, екс-

Таблиця 1

Рівень економічної активності населення за статтю, місцем проживання та віковими групами [1]

Показники	Усього	У тому числі за віковими групами, років							Працездатного віку
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
2015 р.									
Всього населення	62,4	36,3	80,8	82,3	85,2	85,0	65,9	14,5	71,5
– жінки	56,2	31,8	70,7	73,3	80,5	83,7	59,1	12,2	66,5
– чоловіки	69,2	40,6	90,5	91,2	90,1	86,5	74,1	17,9	76,7
– міські поселення	63,1	33,5	83,4	84,3	87,1	86,6	66,2	13,1	72,9
– сільська місцевість	60,8	41,2	75,3	76,9	81,0	81,9	65,1	17,5	68,8
2016 р.									
Всього населення	62,2	35,1	79,0	82,0	85,2	84,7	67,3	14,3	71,1
– жінки	55,9	31,0	67,7	72,7	79,9	82,9	61,0	12,3	65,4
– чоловіки	69,1	38,9	89,9	91,1	90,6	86,7	75,1	17,3	77,0
– міські поселення	62,8	31,6	80,8	84,2	87,1	86,3	68,0	12,9	72,3
– сільська місцевість	60,9	41,2	75,4	76,1	80,9	81,5	65,9	17,5	68,5

плуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування (84,0% проти 16,0%) та кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (63,6% проти 36,4%) (табл. 2).

За легітимністю працевлаштування розрізняють формальну (законно зареєстровану в офіційній економіці) зайнятість на підприємствах і в організаціях реального сектору та неформальну (не зареєстровану в офіційній економіці) – вулична торгівля, домашнє виробництво, особисте підсобне господарство з реалізацією продукції без реєстрації, зайнятість на підприємствах тіньового сектору економіки та інше.

Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 74,3%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 15,1%. При цьому впродовж 2016 р. в структурі зайнятого населення відбулися зміни у статусі в зайнятості серед формально та неформально зайнятого населення. Так,

Таблиця 2

Зайняте населення за професійними групами, статтю та місцем проживання у 2016 р. [1]

Показники	Усе населення	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Всього, тис. осіб у тому числі за професійними групами:	**16276,9**	**7827,4**	**8449,5**	**11178,5**	**5098,4**
– законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	1259,7	514,9	744,8	1084,1	175,6
– професіонали	2906,0	1765,3	1140,7	2458,1	447,9
– фахівці	1909,3	1237,0	672,3	1486,7	422,6
– технічні службовці	485,4	404,0	81,4	383,7	101,7
– працівники сфери торгівлі та послуг	2734,7	1837,1	897,6	2015,7	719,0
– кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	138,7	50,5	88,2	48,5	90,2
– кваліфіковані робітники з інструментом	1946,5	279,2	1667,3	1421,6	524,9
робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування	1821,2	291,2	1530,0	1215,1	606,1
– найпростіші професії	3075,4	1448,2	1627,2	1065,0	2010,4

Таблиця 3

Безробітне населення (за методологією МОП) за регіонами [1]

Області	2015 р.				2016 р.			
	усього, у віці 15-70 років		з них, працездатного віку		усього, у віці 15-70 років		з них, працездатного віку	
	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %
Україна	**1654,7**	**9,1**	**1654,0**	**9,5**	**1678,2**	**9,3**	**1677,5**	**9,7**
Вінницька	66,3	8,9	66,3	9,3	71,0	9,7	71,0	10,1
Волинська	43,1	9,8	43,1	10,0	49,7	11,5	49,7	11,7
Дніпропетровська	115,3	7,2	115,3	7,4	121,7	7,9	121,7	8,1
Донецька	121,4	13,8	121,4	14,2	122,9	14,1	122,9	14,6
Житомирська	64,6	11,3	64,6	12,0	63,7	11,2	63,7	11,7
Закарпатська	52,5	9,2	52,5	9,5	56,3	10,0	56,3	10,3
Запорізька	80,4	9,7	80,4	10,2	81,4	10,0	81,4	10,3
Івано-Франківська	51,2	8,4	51,2	8,9	53,5	8,8	53,5	9,2
Київська	50,7	6,4	50,7	6,5	53,5	6,8	53,5	6,9
Кіровоградська	49,8	11,4	49,8	11,9	53,1	12,4	53,1	12,7
Луганська	56,4	15,6	56,2	16,6	57,0	16,0	57,0	16,9
Львівська	92,7	8,2	92,7	8,3	87,9	7,7	87,9	7,9
Миколаївська	49,5	8,9	49,5	9,2	53,3	9,7	53,2	9,9
Одеська	70,1	6,5	70,1	6,7	72,5	6,8	72,5	6,9
Полтавська	80,7	12,1	80,6	12,4	82,6	12,6	82,6	12,9
Рівненська	53,7	9,9	53,7	11,0	56,3	10,6	56,3	11,7
Сумська	52,8	10,1	52,8	10,6	48,8	9,3	48,8	9,8
Тернопільська	54,1	11,8	54,1	12,0	52,8	11,5	52,8	11,7
Харківська	93,4	7,1	93,4	7,3	84,6	6,4	84,6	6,6
Херсонська	50,8	10,2	50,8	10,4	55,9	11,2	55,9	11,5
Хмельницька	56,6	10,2	56,6	10,4	53,0	9,4	53,0	9,7
Черкаська	56,7	9,8	56,7	10,0	59,8	10,4	59,8	10,5
Чернівецька	37,7	9,3	37,7	10,5	35,7	8,7	35,7	9,7
Чернігівська	51,6	10,7	51,6	11,2	53,9	11,3	53,9	11,8
м. Київ	102,6	7,0	102,2	7,5	97,3	6,7	96,7	7,1

у 2016 р., порівняно з 2015 р., спостерігалося зростання частки працюючих за наймом серед офіційно зайнятого населення (84,9% проти 82,7%) та відповідно скорочення працюючих не за наймом (25,7% проти 26,8%). Водночас зворотні процеси відбулися серед неформально зайнятого населення (рис. 1).

Безробіття – це складне соціально-економічне явище, при якому частина економічно активного населення не має роботи й заробітку. Незважаючи на зростання економіки, рівень безробіття залишається високим.

Зростання рівня безробіття відбулося в сімнадцяти регіонах країни, а в кінці цей показник скоротився. Дані щодо безробіття населення (за методологією МОП) у регіональному вигляді наведені у табл. 3.

Слід зазначити, що у 2016 р., порівняно з 2015 р., у складі безробітних за причинами незайнятості відбулося збільшення звільнених за власним бажанням.

Наявність диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією є фактором, що обмежує як можливості працевлаштування безробітних, так і задоволення потреб роботодавців у працівниках.

Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) у цілому по країні зменшилося зі 189 осіб на кінець 2015 р. до 108 осіб на кінець 2016 р.

Скорочення навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) спостерігалось у всіх регіонах, крім Черкаської області. Зазначений показник значно зменшився у Луганській (із 1400 до 230 осіб), Запорізькій (із 1846 до 459 осіб), Кіровоградській (із 385 до 112 осіб), Закарпатській (із 375 до 138 осіб), Волинській (із 150 до 56 осіб) та Львівській (із 158 до 62 осіб) областях (табл. 4).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

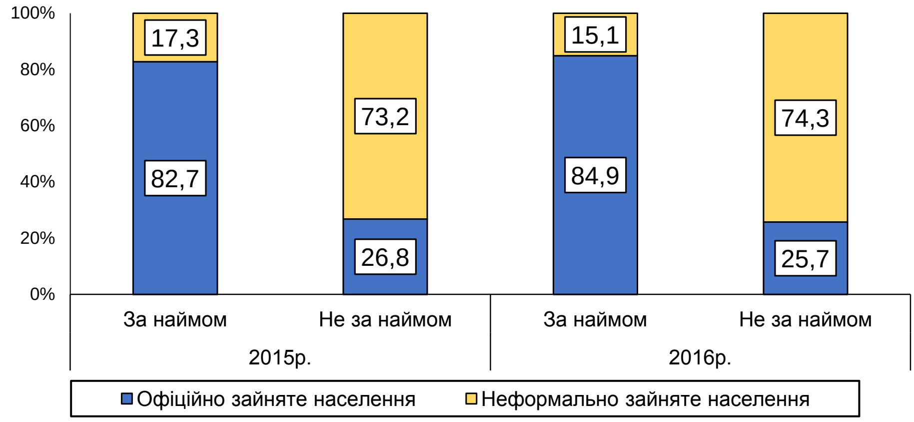

Рис. 1. Формальна та неформальна зайнятість за статусом у зайнятості у 2015-2016 рр. [1]

Таблиця 4

Попит та пропозиція робочої сили за регіонами [1]

Області	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб		Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), тис. осіб		Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад), осіб	
	2015 р.	2016 р.	2015 р.	2016 р.	2015 р.	2016 р.
Україна	**490,8**	**390,8**	**25,9**	**36,0**	**189**	**108**
Вінницька	28,1	24,2	0,4	0,5	621	523
Волинська	11,7	9,2	0,8	1,6	150	56
Дніпропетровська	37,7	30,7	2,7	3,4	142	89
Донецька	21,2	14,1	0,4	0,4	597	352
Житомирська	21,5	17,1	1,3	1,6	171	105
Закарпатська	9,0	5,9	0,2	0,4	375	138
Запорізька	28,4	23,3	0,2	0,5	1846	459
Івано-Франківська	14,7	11,3	0,5	0,5	266	214
Київська	20,1	15,6	1,9	2,3	106	69
Кіровоградська	22,0	17,1	0,6	1,5	385	112
Луганська	9,9	8,1	0,1	0,4	1400	230
Львівська	23,9	17,3	1,5	2,8	158	62
Миколаївська	19,6	16,8	1,0	1,4	188	117
Одеська	16,3	14,0	1,8	2,7	88	53
Полтавська	30,4	23,8	1,4	1,8	210	135
Рівненська	16,7	14,4	0,7	0,9	237	161
Сумська	18,6	14,2	0,7	1,0	274	148
Тернопільська	12,7	10,8	1,0	1,1	130	95
Харківська	29,3	23,6	2,2	2,8	134	83
Херсонська	15,2	11,2	0,4	0,4	345	279
Хмельницька	16,9	15,8	0,4	0,6	439	281
Черкаська	24,9	20,3	0,6	0,5	415	427
Чернівецька	9,1	8,0	0,5	0,7	175	110
Чернігівська	16,1	12,4	0,6	0,7	253	165
м. Київ	16,8	11,6	4,0	5,5	43	21

Проведений аналіз ринку праці показав значну розбіжність між зареєстрованим безробіттям та реальним, причому спостерігається чітка тенденція до зменшення кількості зареєстрованих офіційно. Для підвищення рівня ефективності ринку праці в Україні, необхідним є виявлення шляхів розвитку національної економіки. При цьому пріоритетними напрямками є: можливість працевлаштування на ринку праці, отримання гідної роботи; безпека умов праці та охорона праці на робочих місцях; надання робочих місць молоді, розвиток співпраці між навчальними закладами та підприємствами. Дотримуючись вище наведених напрямів вдосконалення ринку праці, можна суттєво покращити стан вітчизняного ринку праці та соціально-трудових відносин в Україні.

Отже, ситуація на ринку праці України нині перебуває під впливом складних економічних та політичних умов. Успішність подальшого подолання кризових явищ, що склалися потребує комплексної державної та регіональної політики, яка в свою чергу повинна включати реалізацію заходів зі створення додаткових робочих місць, удосконалення податкового законодавства у напрямку розвитку підприємництва і, як наслідок – підвищення фактичного рівня зайнятості та доходів населення.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Єсінова Н.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч.-метод. посібник / Н.І. Єсінова. – Харків: ХДУХТ, 2017. – 189 с.
3. Жиглей І.В. Напрями соціальної діяльності суб'єктів господарювання та облікове забезпечення системи соціального захисту працюючих громадян / І.В. Жиглей //Вісник ЖДТУ, № 1(47). – 2017 р. – 1-8 с.
4. Черкасов А.В., Колесник І.А. Соціальна сфера України: проблеми та перспективи реформування / А.В. Черкасов, І.А. Колесник // Молодий вчений, № 1(41). – 2017. – 724-727 с.

Макарчук О.Г., Воронина А.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА ТРУДА В УКРИНЕ

Аннотация
Исследован рынок труда в Украине за 2015-2017 годы. Проанализирован уровень экономической активности населения, занятости и безработицы по профессиональным группам и регионам Украины. Приведены схемы и диаграммы, которые точнее раскрывают статистическое исследование рынка труда в Украине. Выявлены причины незанятости безработного населения (по методологии МОТ). Изучено спрос и предложение рабочей силы по регионам.
Ключевые слова: рынок труда, статистическое исследование, экономически активное население, формальная и неформальная занятость, безработица.

Makarchuk O.G., Voronina A.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

STATISTICAL RESEARCH OF LABOR MARKET IN UKRAINE

Summary
In the article investigated the labor market in Ukraine for 2015-2017 years. The level of economic activity of the population, employment and unemployment by professional groups and regions of Ukraine are analyzed. Schemes and charts that accurately reveal a statistical study of the labor market in Ukraine. The reasons of unemployment of the unemployed population (according to the methodology of the ILO) are revealed. Researched demand and supply of labor by region.
Keywords: labor market, statistical research, economically active population, formal and informal employment, unemployment.

УДК 336.717.13

ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ДЕПОЗИТНОГО РИНКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Масюк Ю.В., Моголівець Н.В.
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті досліджено основні напрями діяльності банківських установ щодо залучення тимчасово вільних грошових коштів населення, вплив сучасного розвитку економіки на розвиток вітчизняного депозитного ринку. Визначено фактори, що перешкоджають розвитку даного сектору фінансового ринку, та розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності залучення грошових коштів. Виявлено, що головним інструментом розвитку банківської діяльності у сфері депозитних операцій є довіра населення до банківської системи в цілому.
Ключові слова: банк, депозит, банківські ресурси, депозитні операції, депозитна політика, депозитний ринок.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною складовою частиною ефективної діяльності банку є наявність достатнього обсягу депозитних ресурсів. Різка девальвація гривні, нестабільний стан банків, значна кількість банкрутств негативно вплинули на схильність суб'єктів до заощаджень. У банківському секторі склалася критична ситуація, коли вкладники, втративши довіру до банківських установ, почали забирати гроші з депозитних рахунків, а в умовах кризи це питання стає найбільш важливим, адже масове вилучення депозитів значно погіршує ліквідність банків. Отже, перед банками постало питання залучення нових коштів та утримання існуючих вкладників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень депозитної діяльності банківських установ слід зазначити роботи А. Бєлоглазової, В. Вікулова, А. Вожжова, Н. Волкової, В. Геєця, О. Дзюблюка, С. Козьменка, П. Конюховського, В. Корнєєва, А. Кононенко, В. Купчинського, К. Ларіонової, А. Морозова, Г. Панової, Ю. Половньова,

У своїх працях вони розглядали економічне значення депозитних операцій, їх вплив на ресурсну базу банку, технологію проведення депозитних операцій із фізичними та юридичними особами, але недостатньо уваги приділено саме проблемам розвитку та функціонування депозитного ринку України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення основних тенденцій та перспектив розвитку депозитного ринку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфікою банківської діяльності є те, що банк оперує переважно залученими коштами, тобто чужими грошима. Залучення вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб і виплати процентів обходяться банку відносно дешево, оскільки емісія власних цінних паперів або отримання кредитів на міжбанківському ринку є більш дорогими способами збільшення капіталу. Залучений капітал є найбільшою частиною зобов'язань банку – це кошти юридичних та фізичних осіб, залучені банком на депозити. Такі банківські операції називають депозитними, а саме – депозитним.

Депозит (із лат. – річ, віддана на збереження) – це економічні відносини щодо передачі коштів клієнта в тимчасове користування банку. Особливість депозиту полягає в його роздвоєності в практичному застосуванні. По-перше, депозит є для вкладника потенційними грошима, вкладник може виписати чек і спрямувати відповідну суму в обіг. Але водночас «банківські гроші» приносять вкладнику дохід і виступають уже в ролі капіталу. Перевага депозиту перед готівкою в тому, що депозит приносить дохід у формі процента, а недолік – у тому, що процент депозиту нижчий порівняно з тим, який виплатять на капітал, якщо його позичити. Тому саме під час депозитних операцій дуже виразно виступає сутність комерційної діяльності банків – платити за депозит дешевше, а розміщувати його за вищу плату [3, с. 175].

Сьогодні українські банки постійно здійснюють пошук оптимального варіанту формування банківських ресурсів. Із погляду стабільності ресурсної бази і в цілому діяльності банку необхідно, щоб велику частину його ресурсів становили строкові вклади. Але, на жаль, нестабільність економіки, що має місце у нашій державі, не сприяє довірі вкладників вкладати свої кошти на тривалий термін у банк. Хоча, за оцінками вітчизняних експертів, «на руках» в українських громадян знаходиться великий потенціал грошових ресурсів, що становлять немалу частину грошового обігу і можуть бути розміщені в комерційних банках України [5, с. 168].

Після фінансової кризи банки України почали втрачати залучені кошти. У таких умовах банки потребують упровадження нової ефективної депозитної політики. Депозитна політика банку – це стратегія і тактика банку щодо залучення грошових коштів вкладників та інших кредиторів і визначення найефективнішої комбінації її джерел. Мета депозитної політики полягає в досягненні максимального прибутку за всебічного задоволення потреб клієнтів у депозитних послугах [5, с. 167].

Сучасні ресурсні проблеми банків обумовлені багатьма факторами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Процес поглиблення нестабільності світового та національного фінансового ринку ускладнив усю систему управління в банках України, у тому числі й систему формування їх ресурсної бази. Однією із суттєвих причин нарощування проблем у ресурсному забезпеченні банківської діяльності в Україні стало виперед-

ження темпів зростання банківських активів відносно темпів зростання рівня капіталізації.

Якщо поглянути на стан депозитних ресурсів у 2015 р., то обсяг депозитів фіз. осіб в українських банках в інвалюті зменшився більш ніж на 40% – до 13,7 млрд. дол. США (за даними НБУ). Вклади в національній валюті втратили менше – на 23% (195,3 млрд. грн.) [4].

Тенденція продовжилась і в 2016 р.: із початку року до 1 березня депозитний портфель коштів фіз. осіб у гривні зменшився на 3,8% – до 184,2 млрд. грн. При цьому депозитних портфель коштів українців в доларах США зменшився за той же термін, як і раніше, набагато більше гривневого – на 8,7%, до 12,5 млрд. дол. США. За даними НБУ, з початку року відтік депозитів із банківської системи країни становив 18 млрд. грн. В умовах про ведення військових дій на сході країни, підвищення темпів інфляції та збільшення кількості неплатоспроможних банків вкладники продовжують вилучати депозити з банків [4].

На думку експертів, саме вилучення українцями коштів із банківської системи – основний фактор, який диктує сьогодні більшість змін, що відбуваються в сегменті депозитів, і формує практично всі умови, які пропонують за вкладами банки.

В Україні в 2016 р. переважали строкові депозити, що становили 359,8 млрд. грн. (55%), тоді як поточні депозити – 300,3млрд. грн. (45%). Із початку року частка строкових депозитів знизилась, а поточних – зросла на 7 п. п. через спад довіри до банків. Основну частину строкових депозитів (270,9 млрд. грн.) банки залучають у населення.

За листопад 2016 р. депозити фізичних осіб у національній валюті знизилися до -10,3%, до рівня 175,9 млрд. грн., тоді як падіння вкладів населення в іноземній валюті становило -33,1% – 9,2 млрд. дол. США станом на 01.12.2016 р. Проте в листопаді спостерігалося зростання гривневих вкладів фізичних осіб на 0,7% (у жовтні приріст становив 2,8% – місячний максимум 2016 р.).

Аналіз тенденцій депозитного ринку в Україні в 2016 р., показав, що частка коштів, залучених в іноземній валюті, є значною та становить 48% (рис. 1). Причинами цього стали девальвація національної валюти та зростання рівня доларизації клієнтського портфеля [1].

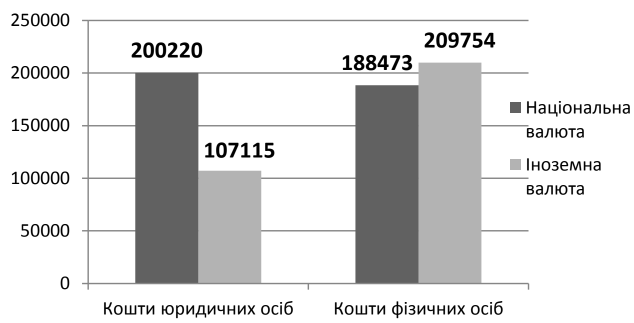

Рис. 1. Структура депозитів банків України у розрізі валюти станом на кінець 2016 р., млрд. грн.

Станом на 31.12.2016 р. валютна структура загального депозитного портфелю України на 52% (388,7 млрд. грн.) складалась із гривневих вкладів, а 48% (316,8 млрд. грн.) становили вклади в іноземній валюті. Падіння обсягу валютних вкладів продовжувалось, хоча нижчими темпами, ніж у першій половині року. Відтік валютних депозитів продовжується з огляду на зарегульованість валютного ринку і високі інфляційні очікування (які, втім, менші, ніж були раніше, у період зимового курсового обвалу).

Обсяг грошової маси в грудні зріс на 1,9% (із початку року – на 3,4%) – до 988,9 млрд. грн. Це стало можливим завдяки зростанню залишків на рахунках фізичних осіб у національній валюті на 7,2% (із початку року зафіксовано зменшення на 3,8%) – до 188,5 млрд. грн. та на рахунках юридичних осіб у національній валюті на 6,3% (із початку року на 17,9%) – до 200,2 млрд. грн. Обсяг депозитів фізичних осіб у національній валюті без урахування коштів у банках, які визнано неплатоспроможними та перебувають у стадії ліквідації, у грудні збільшився на 10,7% – до 186,3 млрд. грн. Обсяг депозитів фізичних та юридичних осіб у національній валюті за місяць збільшився на 6,7% (із початку року на 6,2%) – до 388,7 млрд. грн.

Обсяг депозитів в іноземній валюті за грудень зменшився на 5,2% (із початку року на 32,1%) – до 13,2 млрд. дол. США (у доларовому еквіваленті), у тому числі фізичних осіб – на 4,8% (із початку року на 36,3%) – до 8,7 млрд. дол. США, юридичних осіб зменшився на 5,9% (із початку року на 22,0%) – до 4,5 млрд. дол. США. Обсяг депозитів фізичних осіб в іноземній валюті без урахування коштів у банках, які визнано неплатоспроможними та перебувають у стадії ліквідації, у грудні збільшився на 0,9% – до 8,6 млрд. дол. США [4].

Для успішного функціонування та розширення діяльності банківської установи недостатньо залучати кошти за нижчою ціною, а розміщувати за вищою, для цього необхідно створювати ефективну систему менеджменту банку. Для підтримки своєї конкурентоспроможності банки вимушені пропонувати своїм клієнтам все нові послуги, застосовувати різноманітні фінансові інструменти та розширювати свою діяльність.

Перспективний напрям удосконалення депозитних операцій – розширення кола депозитних рахунків клієнтів із різноманітним режимом функціонування, що надає вкладникам банку додаткові можливості щодо використання своїх коштів із прийнятним рівнем доходів.

З метою оптимізації депозитного портфеля та для забезпечення більшого надходження коштів на строкові та ощадні депозити можна рекомендувати спрощення режиму функціонування відповідних рахунків, тобто порядку зарахування коштів на вклади, видачі готівки та перерахування з депозитних рахунків. Слід більш широко застосовувати строкові вклади з додатковими внесками, а також скоротити обмеження на здійснення розрахунків із використанням коштів, що містяться на ощадних та строкових депозитах. У перспективі чітке розмежування різних видів депозитів – до запитання, строкових, ощадних – буде поступово зникати, що підтверджується досвідом комерційних банків розвинених країн, де все більше розширюється сфера застосування змішаних типів рахунків.

Ефективність управління та функціонування комерційного банку значною мірою визначається ефективністю реалізації депозитної політики. Слід зазначити, що сьогодні, на жаль, основним

ефективним важелем депозитної політики банків України, що певним чином впливає на процес залучення депозитів, залишається процентна політика. Населення прагне вкласти свої кошти під великі відсотки, але не кожен українець знає, що чим більша процентна ставка, тим більше ризик, тому що банк, у якого ставки за депозитами більше, ніж середні ставки інших банків, може і не повернути ці кошти.

Серед зовнішніх політичних чинників, що безпосередньо впливають на формування ресурсної бази вітчизняними банками, можна виділити зовнішні відносини нашої держави з іншими країнами та міжнародними організаціями. Такими відносинами є зв'язки з Міжнародним валютним фондом. Відмова або погодження МВФ надати державі кредити сприяють зменшенню або збільшенню валютних надходжень у країну, що спричинює адекватну зміну грошової бази НБУ та пропозиції грошей.

До зовнішніх правових чинників слід віднести Базельську угоду про єдині міжнародні стандарти достатності капіталу банків та інші загальноприйняті міжнародні акти та правила (міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності, директиви Базельського комітету з банківського нагляду), які потрібно враховувати під час встановлення економічних нормативів, зокрема вимог до достатності банківського капіталу, ліквідності, управління ризиками тощо. Дотримання цих вимог є ключовою передумовою стабілізації банківської діяльності як необхідної передумови зростання довіри до банків та формування депозитних ресурсів.

Отже, депозити є важливим джерелом формування банківського капіталу. Однак їм притаманні певні вади. По-перше, депозитне залучення коштів пов'язане зі значними маркетинговими дослідженнями, грошовими та матеріальними витратами банків. По-друге, одну частину залучених коштів банки повинні зберігати в Національному банку України, а за іншу – здійснювати платежі до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. По-третє, депозитне залучення коштів залежить переважно від ініціативи потенційних вкладників, а не від банку, якому часто буває важко, а то й неможливо здійснити оперативне залучення коштів у вклади. І, нарешті, варто врахувати обсяги тимчасово вільних грошових коштів у межах окремо взятого регіону та країни загалом.

Таким чином, політика депозитного формування банківського капіталу має бути спрямована на всебічне розширення безготівкової сфери розрахунків населення, забезпечення різноманітності умов банківських депозитів, які б ураховували потреби всіх соціальних верств та вікових категорій населення.

Для того щоб підвищити довіру до банківської системи, необхідно: стабілізувати та поліпшити політичну ситуацію в країні; ефективно використовувати можливості держави щодо рекапіталізації проблемних банків; створити достовірний об'єктивний централізований інформаційний ресурс, в якому буде постійно оновлена інформація про реальний стан справ в економіці України та її галузях; відновити довіру населення до національної грошової одиниці України – гривні, стабілізувавши її курс; банкам зосередитися на своєму іміджі в суспільстві, адже репутаційний ризик наразі є найбільш загрозливим, а репутацію банку створює його персонал; налагодити систему гарантування вкладів населення.

Із метою оптимізації депозитного портфеля та для забезпечення більшого надходження коштів на депозити можна рекомендувати спрощення режиму функціонування відповідних рахунків, тобто порядку зарахування коштів на вклади, видачі та перерахування з депозитних рахунків.

Висновки з цього дослідження. Чим стабільніша економіка в країні і послідовніше фінансова політика державних органів та фінансових установ, тим більша довіра осіб, які володіють тимчасово вільними коштами, і тим охочіше вони звертаються до банківських установ для укладання депозитних договорів та розміщення своїх капіталів. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна побачити, що наразі депозитний ринок України перебуває у стані стабілізації після негативних наслідків фінансової кризи. Відбувається поступовий розвиток вкладних операцій, зростає кількість депозитів на території України, збільшується обсяг строкових депозитів, але переважна більшість клієнтів фізичних осіб все ж обирають депозитні програми із залученням коштів в іноземній валют.

Список літератури:

1. Корнилюк Р. Аналітичний огляд банків України «Депозити 2016» / Р. Корнилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: bankografo.com
2. Банки не снижают максимальную доходность по вкладам – мнение экспертов [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/depozity/stati/banki_ne_snizhayut_maksimalnye_dohodnosti_po_vkladam
3. Банківські операції: [підручник] / А.М. Морозов, М.І. Савлук [та ін.]; за ред. д.е.н., проф. А.М. Мороза; 2-ге вид. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
4. Річний Звіт НБУ за 2016 рік / Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
5. Труш Г.В. Трансформація депозитної політики комерційних банків / Г.В. Труш // Збірник матеріалів міжнародної практичної Інтернет-конференції. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 166-168.

Масюк Ю.В., Моголивец Н.В.
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ДЕПОЗИТНОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
В статье исследованы основные направления деятельности банковских учреждений по привлечению временно свободных денежных средств населения, влияние современного развития экономики на развитие отечественного депозитного рынка. Определены факторы, препятствующие развитию данного сектора рынка, и разработаны рекомендации по повышению эффективности привлечения денежных средств. Выявлено, что главным инструментом развития банковской деятельности в сфере депозитных операций является доверие населения к банковской системе в целом.
Ключевые слова: банк, депозит, банковские ресурсы, депозитные операции, депозитная политика, депозитный рынок.

Masyuk Yu.V., Mogilevets N.V.
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economical University

THE TRENDS OF DOMESTIC MARKET DEPOSIT IN MODERN CONDITIONS

Summary
In the article the main activities of banking institutions to attract temporarily free funds of the population, the impact of modern economic development to the development of the domestic deposit market. The author of the factors hindering the development of this sector of the financial market, and recommendations for improving the efficiency of raising funds. Revealed that as the main instrument of banking activities in the field of deposit operations is confidence in the banking system as a whole.
Keywords: bank deposit, bank resources, deposit operations, deposit policy, deposit market.

УДК 332.12

СУЧАСНИЙ СТАН ТА АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНІ

Мельник І.О., Годорожа Т.О.
Миколаївський національний аграрний університет

В даній статті обгрунтувано й поглиблено теоретичні і практичні засади розвитку підприємницької діяльності України та Миколаївської області. Наголошено на важливості державної підтримки сфери підприємництва як рушійного механізму розвитку економіки. Розкрито проблему відсутності єдиного визначення суб'єктів малого підприємництва за критеріями. Проаналізовано стан розвитку підприємницької діяльності регіону. Систематизовано світовий досвід типологізації розмірів підприємств. Сформовано певний вектор дій держави, спрямований на розвиток підприємницької діяльності.
Ключові слова: підприємницька діяльність, підприємництво, мале підприємництво, регіон, види підприємництва, регіональне управління.

Постановка проблеми. В умовах девальвації національної грошової одиниці та нових військово-політичних процесів, які постають перед вітчизняними суб'єктами господарювання, виникає необхідність ретельного дослідження проблем та перспектив підприємницької діяльності в Україні на рівні держави, певної галузі та окремого підприємця.

Розвиток підприємницької діяльності є однією з першочергових передумов матеріального збагачення держави, розвитку соціально-економічного стану та, як наслідок, зростання рівня життя населення.

Розгляд та аналіз проблем і перспектив підприємницької діяльності в Україні на рівнях держави, галузі та окремого підприємця, дозволить отримати так звану трьохвимірну модель, яка дозволить дослідити взаємозв'язок та залежність усіх елементів складної системи, яка і формує уявлення про сучасне підприємництво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку підприємницької діяльності розглядаються в працях значної частини науковців, серед яких: В. Г. Андрійчук, Г. О. Андрусенко, В. Я. Амбросов, М. В. Гладій, М. В. Калінчик, І. І. Копитко, В. І. Лукінов, Л. Ю. Мельник,

П. Т. Саблук, Ф. К. Шакіров, В. В. Юрчишин та інші. Їх дослідження охоплюють цілу низку питань, пов'язаних з функціонуванням підприємницьких структур. Проте все ж ряд проблем залишаються не до кінця вирішеними.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. До невирішених проблем насамперед відносяться питання забезпечення ефективного функціонування підприємницьких структур різних організаційно-правових форм та недосконалість механізму державного протекціонізму розвитку підприємництва. Недостатнім є і вивчення підприємництва стосовно окремого регіону та механізми розвитку підприємницьких формувань.

Мета статті. Мета даного дослідження полягає в: обгрунтуванні й поглибленні теоретичних і практичних засад розвитку підприємницької діяльності України та Миколаївської області; доведенні важливості державної підтримки сфери підприємництва; розкриттю проблеми відсутності єдиного визначення суб'єктів малого підприємництва за критеріями; аналізі стану розвитку підприємницької діяльності регіону; систематизації світового досвіду типологізації розмірів підприємств; формуванню певного вектору дій, спрямованого з боку держави на розвиток підприємницької діяльності, які б забезпечили становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки світового стандарту.

Виклад основного матеріалу. Розвиток підприємництва, зокрема малого і середнього, протягом усього періоду становлення економічної незалежності держави залишається одним із пріоритетних напрямів загальнодержавної та регіональної економічної політики України. Підприємництво є дуже важливим для забезпечення сталого економічного розвитку і виконує в економіці регіону важливі функції з усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, швидкого насичення ринку товарами та послугами, упровадження інноваційних, гнучких і витратоефективних виробництв [3].

Згідно з Господарським кодексом України (ст. 63 п. 7), всі підприємства залежно від обсягу валового доходу від реалізації валової продукції та кількості найманих працівників можна розподілити на малі, середні та великі підприємства. При цьому малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік не перевищує 50-ти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500 тис. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. До великих належать підприємства, у яких середньооблікова чисельність найманих працівників за звітний період перевищує 1000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) не перевищує суми, еквівалентної 5 млн євро за середньорічним курсом Національного банку України. Усі інші підприємства називаються середніми [1].

Господарський кодекс України виокремлює такі види підприємств: приватні підприємства, що діють на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання; колективні підприємства, які діють на основі власності трудового колективу; державні підприємства, що діють на основі державної власності; змішані підприємства, які діють на основі об'єднання майна різних форм власності.

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва (ст. 55 Господарського кодексу України) [1].

Світовий досвід свідчить про відсутність єдиного визначення суб'єктів малого підприємництва як за кількісними, так і за якісними критеріями. Найпоширенішими кількісними критеріями є: середня чисельність зайнятих; річний оборот (обсяг продажу); балансова вартість активів. Серед якісних критеріїв можна виділити такі: незалежність підприємства від інших суб'єктів господарювання; виконання власником підприємства функцій управління.

За визначенням Євросоюзу мале підприємництво поділяється на: середній бізнес, малий бізнес та мікропідприємства (табл. 1), причому основними факторами, які визначають розмір підприємства, є чисельність працівників та річний оборот або річний баланс.

Таблиця 1

Критерії зарахування підприємств до категорії малих у країнах-членах Євросоюзу*

Тип підприємства	Кількість працівників		Річний оборот (в млн. євро)		Річний баланс (в млн. євро)
Мікро-	< 10	та	≤ 2	або	≤ 2
Мале	< 50	та	≤ 10	або	≤ 10
Середнє	< 250	та	≤ 50	або	≤ 43

**Джерело: [4]*

Відмічені показники (табл. 1) використовуються тільки для самостійних підприємств. Якщо підприємство є частиною групи підприємств, або якщо інші компанії, що не належать до зазначеної категорії, володіють понад 25% капіталу, ці показники не використовуються. При цьому у Міжнародній організації економічного співробітництва і розвитку, в яку входять високорозвинені країни, пропонують таке групування підприємств за розміром: дуже малі – 1-19 працівників; малі – 20-99 працівників; середні – 100-499 працівників; великі – 500 і більше працівників.

Незважаючи на відсутність єдиного визначення суб'єктів малого підприємництва як за кількісними, так і за якісними критеріями, Україна прагне та намагається відповідати євро-стандартам.

Особливо актуальним для України є досвід ЄС, де малий бізнес формує основу соціально-економічного розвитку. В Євросоюзі налічується понад 20 мільйонів підприємств малого та середнього бізнесу, які дають більше половини загального обороту і доданої вартості. В країнах Європейського Союзу на 1000 чоловік припадає близько 42 підприємства, а частка зайнятих в сфері малого підприємництва там складає близько 75% працездатного населення. Найбільшу кількість

малих підприємств створено в торгівлі, будівництві та харчовій промисловості. Що стосується України, то ці показники значно нижчі: на 1000 осіб населення – лише близько 3,5 підприємств та, відповідно, лише близько 11% працездатного населення.

Також відзначимо і те, що малий бізнес в Європі стимулює розвиток конкуренції, тому ефективність всієї економіки ЄС безпосередньо залежить від успішної діяльності малого та середнього бізнесу. Своєю чергою для цього в рамках Євросоюзу здійснюється політика підтримки малого підприємництва. Головною метою підтримки малого підприємництва є збалансування інтересів держави і бізнесу, забезпечення оптимальних умов для підприємницької діяльності та збільшення конкурентоспроможності малого бізнесу.

Наприклад, у Великобританії немає єдиного визначення малого підприємства. В даній країні малі та середні підприємства, як правило, підпорядковуються таким же правилам розрахунку та декларування доходів, як і інші платники податків, хоча є і незначні винятки. У Великобританії малі та середні підприємства розраховують і декларують доходи на загальних підставах, хоча з певними винятками. Підприємства, річний дохід яких менший ніж 15 тис. фунтів стерлінгів, заповнюють просту податкову декларацію без детальних даних про свою діяльність, активи чи зобов'язання.

Система регіонального управління в Україні та необхідність її трансформації поставила перед науковцями та безпосередніми учасниками процесу управління низку важливих завдань і, зокрема, встановлення того, які процеси управління можуть виникати в майбутньому під час подальшої трансформації економіки, визначення методів, що забезпечать здійснення нових видів управління, вдосконалення функціональної та територіальної системи регіонального управління. При цьому центральною проблемою, що вимагає невідкладного розв'язання в теоретичному і в практичному плані, є чітке формулювання поняття механізму управління регіональним розвитком, яке передбачає визначення відповідних критеріїв та чинників, що характеризують зазначений механізм. Вихідним положенням державного управління розвитком малого бізнесу є послаблення і поступове обмеження адміністративно-директивного регулювання та створення економічних та правових умов для розвитку суб'єктів малого підприємництва. Центральні органи влади концентрують свою діяльність на створенні та вдосконаленні законодавчої бази, забезпеченні взаємної координації та інформаційного обміну між регіонами щодо заходів з політики сприяння розвитку малого бізнесу, здійснення методичних розробок щодо механізмів сприяння цьому сектору економіки, регіональні та місцеві органи влади – на вдосконаленні практики управління. Це вимагає децентралізації влади, посилення ролі регіонів в управлінні розвитком малого бізнесу, розмежування функцій органів виконавчої влади, розподілу відповідальності [3].

Інструментом реалізації на регіональному рівні державної політики розвитку підприємництва є Програма розвитку малого і середнього підприємництва, яка розробляється згідно із Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» раз на два роки.

Зокрема, Миколаївською обласною радою 22 грудня 2016 року було затверджено Програму розвитку малого і середнього підприємництва на 2017-2018 роки. Програму розроблено обласною державною адміністрацією відповідно до статті 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», на виконання вимог Законів України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації регіональних та місцевих програм розвитку малого і середнього підприємництва від 18 вересня 2012 року № 44, розроблених Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. Програма є узгодженим за ресурсами, виконавцями і строками реалізації комплексом заходів, спрямованих на створення нормативно-правових, фінансових, ресурсних, інформаційних та інших умов розвитку малого і середнього підприємництва в регіоні.

За повідомленням Головного управління статистики у Миколаївській області, у 2016 році в підприємницькому секторі економіки функціонувало 10 тис. підприємств. За розмірами підприємства розподілилися наступним чином: великі склали 0,1% загальної кількості, середні – 3,4%, малі – 96,5%. Дев'ять з кожних десяти малих підприємств, за критеріями чисельності працівників та річного доходу, віднесені до категорії мікро. За часткою малих та мікропідприємств в загальній кількості підприємств Миколаївщина посіла перше місце серед регіонів України.

На 10 тис. наявного населення регіону нараховувалося 87 підприємств, у тому числі 84 – малих (з них 75 – мікропідприємств). В цілому по Україні налічувалось 72, 68 та 58 підприємств, відповідно. За показником навантаження малими підприємствами на 10 тис. населення Миколаївщина зайняла 4 місце серед регіонів України, поступившись місту Київ (250), Київській (97) і Одеській (85) областям [5].

Переважну частку робочих місць (42,3%) зосереджено на середніх підприємствах, 34,6% – у малому бізнесі (з яких 14,7% – у мікропідприємствах). На великих підприємствах, яких за підсумками діяльності у 2016 році налічувалось 8, працювало 23,1% найманих працівників області.

Що стосується розподілу обсягу реалізованої продукції за розмірами підприємств, то великі та середні підприємства забезпечили майже рівні частки в загальнообласному обсязі реалізації – 37,4% та 37,6%. Внесок малого бізнесу був помітно меншим і становив 25% (у тому числі мікропідприємств – 9,5%). В середньому по Україні внесок великих підприємств склав 38,4%, середніх – 41,9%, малих – 19,7% [5].

За підсумками діяльності у 2016 році прибутковими підприємствами отримано 8,9 млрд. грн прибутку, 42% обсягу якого забезпечено середніми підприємствами та стільки ж – малими.

Не менш важливо зазначити те, що протягом останніх років вцілому по Україні частка малих підприємств становить 95,5%, мікропідприємств – 82,8%. На кожні 10 тис. осіб наявного населення припадало 91 середнє та мале підприємство (у т.ч. 79 мікропідприємств). За адміністративно-територіальною ознакою найбільше таких підприємств спостерігалося у Березнегуватському (188), Казанківському (128) та Єланецькому (125) районах, натомість, найменше – у містах Первомайську (32) та Южноукраїнську (34). Перевищення цього показника у районах області зумовлено наявністю фермерських господарств. Доцільно буде подати цифрові дані у вигляді гістограми (рис. 1).

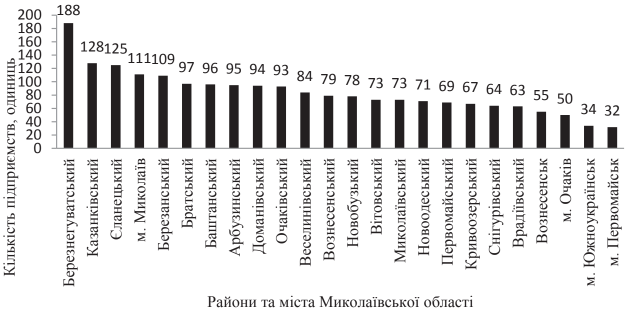

Рис. 1. Кількість середніх та малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення Миколаївської області станом на початок 2017 року

Джерело: побудовано автором за даними Державного комітету статистики України

Аналізуючи довідкові дані Державного комітету статистики України, нами було виявлено, що протягом 2015 року суб'єктами малого та середнього підприємництва (з урахуванням фізичних осіб-підприємців) реалізовано продукції (робіт, послуг) на 73462,6 млн грн, що становить 69,2% від загальнообласного обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг). Юридичними особами – малими і середніми підприємствами реалізовано продукції (робіт, послуг) на 64101,3 млн грн (87,3%). За видами економічної діяльності найбільший внесок у загальний обсяг реалізації забезпечили підприємства оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 41,7%. Значно менші частки припали на підприємства сільського, лісового та рибного господарства (19,9%) та промисловості (18,5%). Усього в 2015 році на сферу матеріального виробництва, до якої відноситься продукція промисловості, сільського, лісового і рибного господарства та будівництва, припало 43,4% від загального обсягу реалізації малих та середніх підприємств (2013 та 2014 року – 45%). Для зручності сприйняття статистичних даних, зображено відповідну діаграму (рис. 2).

Щодо структури суб'єктів малого і середнього підприємництва Миколаївської області, то співвідношення кількості фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб-підприємців становить у середньому 66% та 34% відповідно. За даними Головного управління статистики Миколаївської області, їх кількість станом на кінець 2016 року у розрізі міст і районів наведено нижче (рис. 3).

В області традиційно велика увага приділяється міжнародному аспекту розвитку малого та середнього підприємництва. Рівень його розвитку має сприяти створенню позитивного іміджу області, забезпеченню ефективної ринкової економіки. Створення сприятливого підприємницького клімату є запорукою консолідації зусиль щодо удосконалення рівня відносин і співпраці з донорськими організаціями та участі у міжнародних проектах.

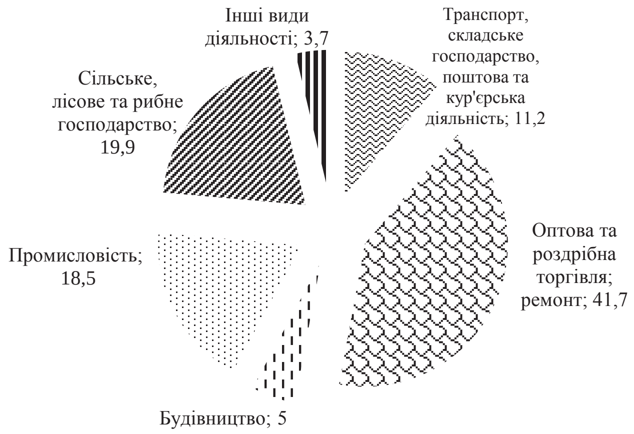

Рис. 2. Частка обсягів реалізації продукції (робіт, послуг) малих та середніх підприємств Миколаївської області за видами економічної діяльності у 2015 році (%)

Джерело: побудовано автором за даними Державного комітету статистики України

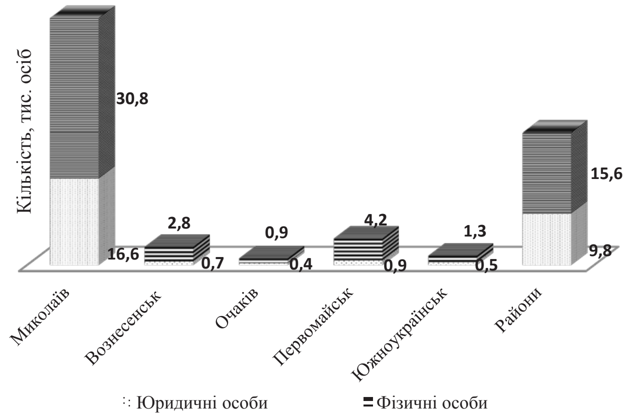

Рис. 3. Кількість юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності Миколаївської області, тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державного комітету статистики України

Поряд із цим в регіоні існують проблеми, що заважають прозоро і стабільно вести підприємницьку діяльність, зокрема: відсутність доступних фінансово-кредитних ресурсів для започаткування малого бізнесу та його розвитку, висока вартість позикових коштів, нерозвиненість фінансового ринку; недостатня ефективність діяльності суб'єктів малого і середнього підприємництва області у невиробничих галузях та сфері послуг; порушення з боку частини фізичних осіб-підприємців вимог чинного законодавства України щодо легалізації праці найманих працівників; недостатній рівень кваліфікації менеджерів малого і середнього підприємництва, недостатність ресурсів для їх підвищення; відсутність маркетингового аналізу ринку області та прилеглих

Рис. 4. Вектор дій, спрямований з боку держави на розвиток підприємницької діяльності в регіоні

Джерело: розроблено автором з використанням літературних джерел

регіонів з метою збалансованого розвитку виробництва та реалізації продукції підприємствами малого бізнесу тощо.

Аналізуючи праці вчених, що займаються дослідженням проблем розвитку підприємницької діяльності, нами був виявлений певний вектор дій, до якого схиляється більшість науковців, і з яким ми не можемо не погодитись. Даний вектор дій спрямований з боку держави на розвиток підприємницької діяльності в регіоні і представлений на рис. 4.

В ході дослідження нам вдалося дійти висновку, що сфера підприємництва у різних галузях і видах економічної діяльності окреслює його важливу роль в економічному зростанні країни, соціальному забезпеченні і підвищенні добробуту населення, розвитку регіонів та країни в цілому.

Висновки і пропозиції. Сфера бізнесу є невід'ємною складовою ринкової господарської системи, без якої економіка не здатна існувати. Підприємництво справляє вагомий вплив на інноваційний розвиток, насичення ринку товарами і послугами, сприяє підвищенню зайнятості населення, наповнює місцеві бюджети, формує сферу послуг тощо. Результати дослідження дозволили сформувати такі узагальнюючі висновки: актуалізація розвитку сфери підприємництва у різних галузях і видах економічної діяльності окреслює його першочерговість в економічному зростанні країни, соціальному забезпеченні і підвищенні добробуту населення країни та її регіонів. Однак в складних умовах ринкового господарювання сфера малого підприємництва потребує сприяння з боку державних і владних структур, а також особливої уваги теоретиків і практиків, які можуть в програмах підтримки та координації подальшого розвитку привнести новаційні підходи до розуміння економічної сутності підприємництва.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України // ВВР. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
2. Головне управління статистики у Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mk.ukrstat.gov.ua/.
3. Програма розвитку малого і середнього підприємництва у Миколаївській області на 2017-2018 роки [Електронний ресурс] // Департамент економічного розвитку та регіональної політики облдержадміністрації. – 2016. – Режим доступу: http://www.mk.gov.ua/store/files/announce_1484125165.pdf
4. Commission recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and mediumsized enterprises [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // europa. Eu / legislation_summaries /enterprise/ business_environment/n 26026_en.htm
5. Діяльність підприємств Миколаївської області у 2016 році [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Миколаївській області. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mk.ukrstat.gov.ua/.

Мельник И.О., Годорожа Т.О.
Николаевский национальный аграрный университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕГИОНЕ

Аннотация
В данной статье обосновано и углублено теоретические и практические основы развития предпринимательской деятельности Украины и Николаевской области. Подчеркнута важность государственной поддержки сферы предпринимательства как движущего механизма развития экономики. Раскрыта проблема отсутствия единого определения субъектов малого предпринимательства по критериям. Проанализировано состояние развития предпринимательской деятельности региона. Систематизировано мировой опыт типологизации размеров предприятий. Сформирован определенный вектор действий, направленный со стороны государства на развитие предпринимательской деятельности в регионе.
Ключевые слова: предпринимательская деятельность, предпринимательство, малое предпринимательство, регион, виды предпринимательства, региональное управление.

Melnik I.O., Godorozha T.O.
Mykolaiv National Agrarian University

MODERN CONDITION AND ASPECTS OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISE ACTIVITY IN THE REGION

Summary
The article substantiates and deepens theoretical and practical principles of business development in Ukraine and Mykolaiv region. The importance of state support of the sphere of entrepreneurship as a driving mechanism of the region's economy development is emphasized. The problem of the lack of a common definition of small business subjects according to the criteria is revealed. The state of development of entrepreneurial activity of the region is analyzed. The world experience of development and stimulation of entrepreneurship is noted. Formed a certain vector of action, directed by the state to develop entrepreneurship in the region.
Keywords: entrepreneurial activity, entrepreneurship, small business, region, types of entrepreneurship, regional management.

УДК 311.21:336.76

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Назарова О.Ю.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У роботі надано характеристику фондової біржі як центрального інституту ринку цінних паперів. Здійснено економіко-статистичний аналіз біржової діяльності в світі за 2006-2016 рр. Проведено дослідження біржового ринку України. За допомогою сингулярно-спектрального аналізу розраховані прогнозні значення показника – індекс *UX*. Розглянуто існуючі проблеми ринку біржової діяльності в Україні.

Ключові слова: фондова біржа, статистичний аналіз біржової діяльності, біржовий сегмент фондового ринку, цінні папери, прогнозне значення індексу *UX*.

Постановка проблеми. Важливим і невід'ємним елементом фінансової системи країни є стабільно і ефективно працюючий фондовий ринок. Через його інструменти забезпечується перерозподіл фінансово-інвестиційних ресурсів, а також буде здійснюватися їх мобілізація в найбільш перспективних і прибуткових галузях економіки. Таким чином, фондовий ринок виступає як трансформатор заощаджень в інвестиційні ресурси та дозволяє інвесторам не тільки зберігати накопичений капітал, але й примножувати його. Провідну роль на ринку цінних паперів відіграє саме біржовий ринок, де як правило здійснюється торгівля високоліквідними цінними паперами, які характеризуються високим рівнем попиту.

Фондовий ринок стимулює зростання масштабів інвестування фінансових ресурсів і сприяє створенню та розвитку позитивних соціальних змін в суспільстві. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває економіко-статистичне дослідження біржового сегменту фондового ринку.

Аналіз публікацій. Питання біржового регулювання і біржових торгів в світі та Україні є предметом зацікавленості з боку економістів. Серед них такі представники сучасної науки, як Т.П. Берднікова, Н.С. Кузнєцова, І.Р. Назарчук, О.М. Сохацька, І.В. Кононенко, Р. Дудяк, С.А. Бігулья, К.А. Улібін, І.С. Андрюшина, Н.Л. Харисова, К.А. Іванов та ін.

Мета роботи: здійснити економіко-статичний аналіз біржової діяльності в Україні та світі, а також виявити сильні та слабкі сторони ринку цінних паперів й шляхи оптимізації існуючих процесів торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Фондова біржа є центральним інститутом ринку цінних паперів. За офіційними даними станом на 01.01.2017 р. в світі існувало 241 фондова біржа. Основну увагу концентрують фондові біржі-члени Світової федерації фондових бірж (World Federation of Exchanges, WFE). Так, на кінець 2016 р. WFE об'єднувала 57 фондових бірж – прямих членів федерації, 17 афілійованих учасників (в т.ч. й Українську біржу) та 29 членів кореспондентів [1].

Згідно з географічним напрямом WFE всі фондові біржі-члени федерації розподіляє по регіонах таким чином:

1. Американський (Північна та Південна Америки) – 22 фондові біржі.

2. Азіатсько-Тихоокеанський (країни Далекого Сходу, Південної Азії й Австралії) – 28 фондових бірж.

3. Європа, Африка, Близький Схід (Europe, the Middle East and Africa, EMEA) (один регіон) – 53 фондові біржі (рис. 1).

Слід зазначити, що світова капіталізація у 2016 р. оновлює свої історичні максимуми. А це, у свою чергу, дозволяє стверджувати про відновлення глобальної економіки після кризи 2008-2011 рр., наслідки якої особливо були відчутними в 2009 р. та 2011 р. Дані свідчать, що на початку 2008 р. капіталізація акцій у світі становила 54,758 трл. $, а наприкінці 2011 р. –

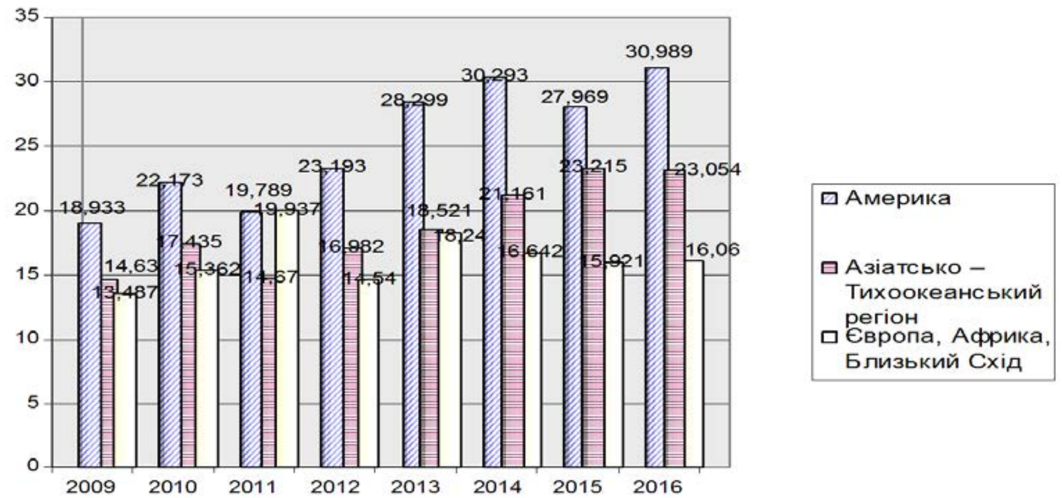

Рис. 1. Капіталізація ринку акцій по регіонах світу за 2009-2016 рр. (трл. $)

Джерело: розроблено автором за [2]

48,396 трл. $ (спад на -12%). З цими показниками корелює темп зростання ВВП України (в 2009 р. він становив -14,8%, – найбільше падіння починаючи з 1996 р.) й вказує про силу впливу зовнішніх факторів на економіку країн. Крім того, існує ще одна важлива тенденція в глобальній економіці – це випередження за показником капіталізації Азіатсько-Тихоокеанським регіоном країн Європи, Африки та Близького Сходу.

Щодо стану ринку біржової діяльності в Україні, то за підсумками 2015 р. обсяг торгів на ринку цінних паперів знизився на 6,82% у порівнянні з 2014 р. та становив 2 024,49 млрд грн. Таким чином можна спостерігати, що ринок цінних паперів стає все менш привабливим для організаторів торгів.

Зазначимо, що самим критичним роком для торгів на ринку цінних паперів був 2013 р. і пов'язано це з ситуацією на сході країни: обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2013 р. у порівнянні з 2012 р. знизився майже на 35%.

Починаючи з 2011 р. простежується стійке випередження темпів обсягів торгів цінними паперами проти динаміки обсягів ВВП, зокрема, обсяг торгів на ринку цінних паперів у 2015 р. перевищив цей показник на 193,21 млрд грн.

У 2015 р. відбулося зниження біржового сегменту фондового ринку України. У порівнянні з попереднім роком обсяг біржових контрактів з цінними паперами на організаторах торгівлі у 2015 р. зменшився на 53,81% – до 286,21 млрд грн, що складає 14,46% ВВП України.

З початку 2015 р. спостерігалася консолідація біржової інфраструктури. 16.04.2015 р. НКЦБФР зупинила дію ліцензій УМФБ, 01.10.2015 р. – УМВБ (за порушення ліцензійних умов), 06.10.2015 р. – ФБ ПФТС (у зв'язку зі встановленням факту контролю з країн, що здійснюють збройну агресію проти України), 17.11.2015 р. – УБ (у зв'язку зі встановленням факту контролю з країн, що здійснюють озброєну агресію проти України). При цьому 26.01.2016 р. Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування скасувала рішення НКЦПФР стосовно ПФТС та УБ.

У 2015 р. частка біржового ринку в загальному обсязі торгів на ринку цінних паперів зменшилася майже в двічі та становила 13,35%. Це означає, що в 2015 р. торги зосереджувались на інших цінних паперах. Найбільш продуктивним роком для біржового ринку був 2013 р. – 27,69% від всього обсягу торгів на ринку цінних паперів.

Загальний обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків цінних паперів у 2014 р. становив 204,85 млрд грн, що на 44,23% більше ніж у 2013 р. та у 2 рази більше ніж у 2010 р. За 2015 р. обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків цінних паперів становив 148,51 млрд грн. (табл. 1).

Загалом можна зазначити, що з 2010 р. зберігається загальна тенденція до зростання обсягів випуску зареєстрованих НКЦПФР цінних паперів на ринку цінних паперів України. Зокрема така тенденція зумовлена відновленням та зростанням після 2012 р. обсягу випусків акцій з 15,84 у 2012 р. до 144,35 млрд грн у 2014 р. (↑ у 9,1 р.) та сертифікатів ПІФ з 19,96 у 2012 р. до 24,52 млрд грн у 2014 р. (+22,8%). В той же час з 2012 р. спостерігається значне скорочення обсягів випуску облігацій підприємств з 51,38 у 2012 р. до 28,72 млрд грн у 2014 р. (-44,1%) та обсягів випуску акцій КІФ з 14,08 у 2012 р. до 6,28 млрд грн у 2014 р. (-55,4%). Однак у 2015 р. зростаюча тенденція останніх років зупинилась, а загальних обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків цінних паперів знизився до 148,51 млрд грн, що на 27,5% менш за показник 2014 р. Таке зниження було зумовлене падінням випусків акцій на 15,2%, облігацій підприємств на 60% та інвестиційних сертифікатів ПІФ на 56,8%. Ця динаміка пояснюється загальним падінням економіки України та продовженням військових дій на тимчасово окупованих територіях країни.

Протягом 2015 р. на організаційно оформленому ринку спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами. Із 10 фондових бірж, функці-

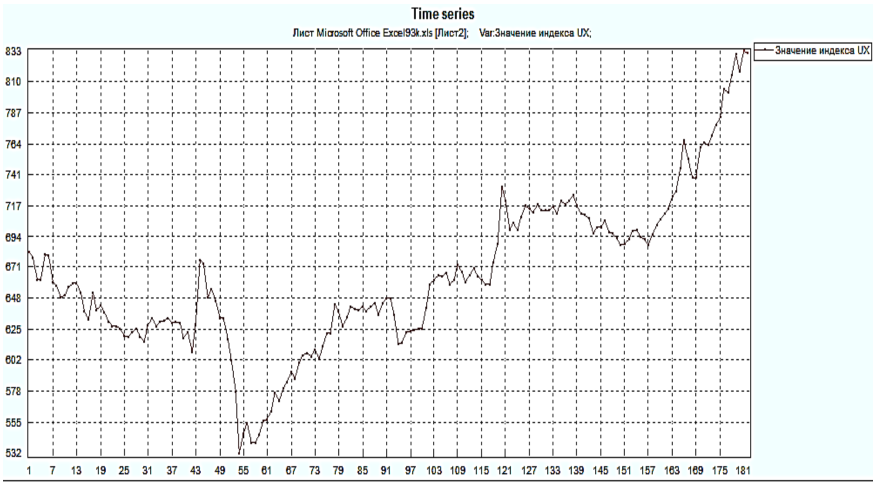

Рис. 2. Значення індексу UX з 01.01.2016 р. по 30.09.2016 р.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Обсяг зареєстрованих НКЦПФР випусків цінних паперів України у 2006-2015 рр., млрд грн.

Вид цінних паперів	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Акції	43,54	50	46,14	101,07	40,59	58,16	15,84	64,23	144,35	122,3
Облігації	22,07	44,48	31,35	10,11	9,48	35,91	51,38	42,26	28,72	11,42
Інвестеційні сертифікати ПІФ	16,61	31,12	65,37	47,21	36,59	75,75	19,96	28,8	24,52	10,57
Акції КІФ	1,53	5,47	8,89	3,9	8,86	8,76	14,08	6,27	6,28	4,2
Інші цінні папери	0,32	2,18	1,3	0,39	0,03	0,59	6,47	0,27	0,98	0,02
Разом	84,07	133,25	153,05	162,68	95,55	179,17	107,73	141,83	204,85	148,51

Джерело: розроблено автором за [3]

онуючих в Україні, лише дві – «ПФТС», «Перспектива» – відзначалися помітними обсягами торгівлі, контролюючи більш ніж 95,56% вартості біржових контрактів.

Обсяг торгів на фондових біржах України за 2015 р. становив близько 290 млрд. грн., що на 54% менш, ніж за підсумками 2014 р. Така динаміка обумовлена переважно зниженням активності на ринку державних облігацій, частка операцій з якими за вказаний період складала близько 87%.

У січні-грудні 2015 р. обсяг контрактів з ОВДП склав 253 млрд грн. проти 553 млрд грн. в аналогічному періоді 2014 р. Враховуючи перевиконання планових показників держбюджету, обсяги емісії ОВДП, які наразі є переважно інструментом покриття його дефіциту, за вказаний період суттєво скоротились та мали переважно технічний характер.

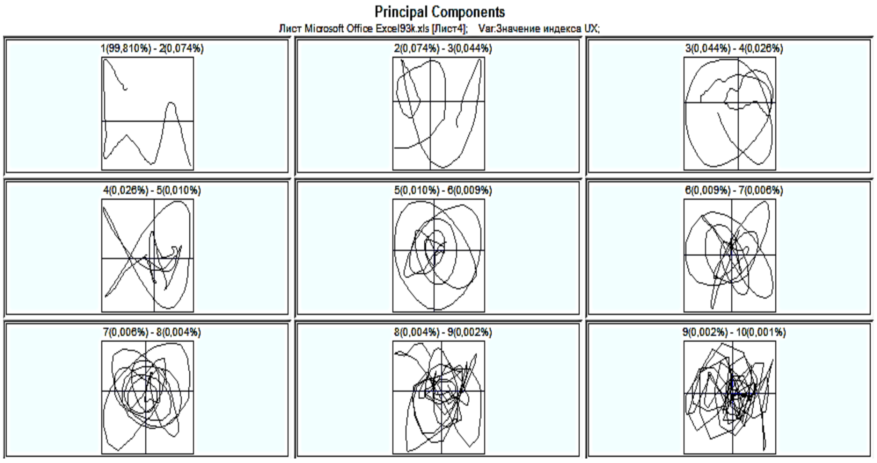

Рис. 3. Графіки залежності змінних

Джерело: розроблено автором

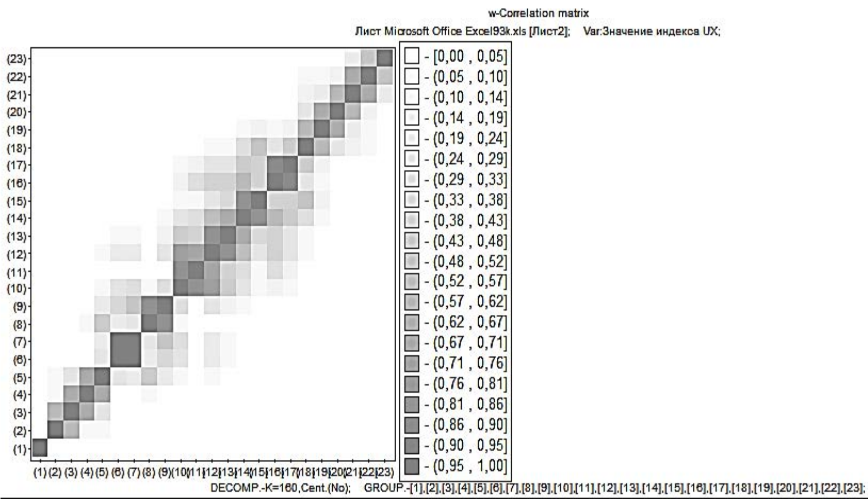

Рис. 4. Кореляційна матриця

Джерело: розроблено автором

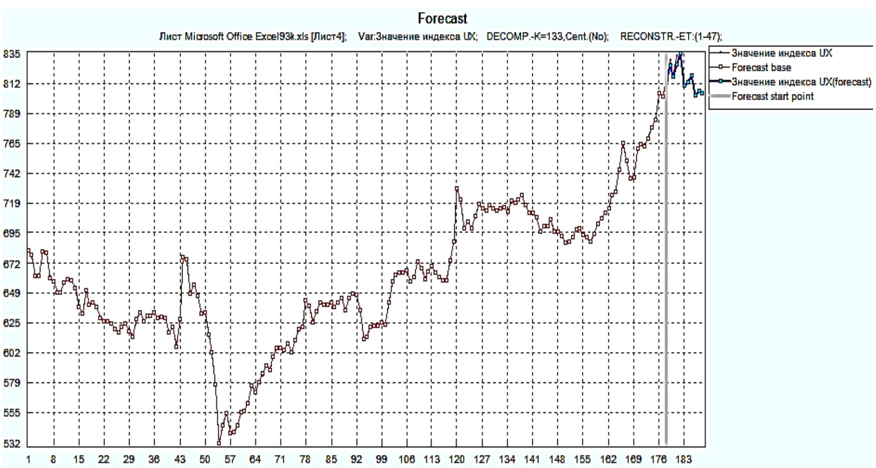

Рис. 5. Прогноз індексу UX на 13 днів

Джерело: розроблено автором

За допомогою програми Caterpillar SSA розрахуємо прогнозні значення індексу *UX* з 01.01.2016 р. по 30.09.2016 р.

В основу програми Caterpillar SSA покладено вільний від моделі метод, який призначене для дослідження структури часових рядів. Метод цей поєднує в собі переваги багатьох інших методів, зокрема, аналізу Фур'є і регресійного аналізу. Одночасно він відрізняється простотою і наочністю в управлінні. Базовий варіант методу полягає в перетворенні одновимірного ряду в багатовимірний за допомогою однопараметричних здвигів процедури (звідси і назва «Гусениця»), дослідженні отриманої багатовимірної траєкторії за допомогою аналізу головних компонент і відновленні (апроксимації) ряду за обраними головних компонентів. Таким чином, результатом застосування методу є розкладання тимчасового ряду на прості компоненти: повільні тренди, сезонні та інші періодичні або коливальні складові, а також шумові компоненти. Отримане розкладання може служити основою прогнозування як самого ряду, так і його окремих складових. «Гусениця» допускає природне узагальнення на багатовимірні тимчасові ряди, а також на випадок аналізу зображень.

На наступному етапі були обрані пороги при яких подальший аналіз був би адекватним $N = 50$. Також були виявлені функції залежності між показниками (рис. 3).

Завдяки рис. 3 були знайдені функції залежності між показниками: 5-6, 6-7, 7-8, 9-10 та кореляційна матриця, яка також свідчить про наявність зв'язку між показниками.

Також було здійснено і розраховано на 13 днів прогноз, початковою точкою якого стало 26.09.2016 (рис. 5).

Значення прогнозу відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Прогнозні значення індексу UX

Дата	Прогнозні значення індексу *UX*	Фактичні значення індексу *UX*
03.10.2016	810,042	813,63
04.10.2016	812,146	832,32
05.10.2016	818,016	828,02
06.10.2016	802,002	839,56
07.10.2016	805,767	839,55
10.10.2016	803,999	834,45

Джерело: розроблено автором

Таким чином можна констатувати, що фактичні значення індексу *UX* відрізняються від прогнозних, але сама динаміка росту індексу зберігається. Даний метод прогнозу буде допомагати саме гравцям на біржі для прогнозу тенденції самого графіку, так як було доведено, що цей метод допомагає виявити збільшення, чи зменшення самого значення індексу *UX*.

Висновки. Дослідження наочно продемонструвало, що на ринку цінних паперів України існує низка складних проблем, що фактично нівелюють усі функції, які він мав би виконувати як інститут. Серед таких проблем можна виділити низьку конкурентоспроможність, непривабливі фінансові інструменти тощо.

Для розвитку як вітчизняного, так і іноземного сегменту ринку цінних паперів України слід вжити ряд невідкладних заходів, проте основним стимулом його розвитку, має бути покращення інституційного середовища функціонування ринку, що передбачає боротьбу з корупцією, встановлення верховенства права та підвищення ефективності регулювання на ринку.

Україна повинна взяти курс на взаємодію з ринками цінних паперів країн, що розвиваються, адже це дасть їй можливість не лише залучати достатні обсяги капіталу, а й створити економічні взаємозв'язки, що дадуть можливість країні нарешті стати повноцінним членом міжнародного ринку цінних паперів.

Список літератури:

1. Вікіпедія. Світова федерація фондових бірж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%
2. Світова федерація фондових бірж – офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.world-exchanges.org/
3. Головна сторінка НКЦПФР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nssmc. gov.ua/
4. Аналіз фондового ринку, індекс UX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://s-tigers.com.ua/economy/
5. Біржова діяльність: підручник / О. Г. Грязьновий, Р. В. Корнєєва, В. А. Галанова. – М.: Фінанси і статистика, 2005. – 240 с.
6. Олександров Ф. І. Автоматизація виділення трендових і періодичних складових часового ряду в рамках методу «Гусениця»: підручник / Ф. І. Олександров, Н. Є. Голяндина. – М.:, 2004. – 181 с.

Назарова А.Ю.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ БИРЖЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В работе дана характеристика фондовой биржи как центральному институту рынка ценных бумаг. Осуществлен экономико-статистический анализ биржевой дельности в мире за 2006-2016 гг. Проведено исследование биржевого рынка Украины. С помощью сингулярно-спектрального анализа рассчитаны прогнозные значения показателя – индекс *UX*. Рассмотрены существующие проблемы рынка биржевой деятельности в Украине.
Ключевые слова: фондовая биржа, статистический анализ биржевой деятельности, биржевой сегмент фондового рынка, ценные бумаги, индекс *UX*.

Nazarova O.U.
V.N. Karazin Kharkiv National University

MODERN TENDENCIES OF EXCHANGE ACTIVITY DEVELOPMENT

Summary
The paper describes the characteristics of stock exchange as the central institution of the securities market. The economic and statistical analysis of exchange activities in the world for the period of 2006-2016 was carried out. A study of the Ukrainian exchange market was conducted. With the help of a singular spectrum analysis, the forecasted values of the indicator the *UX* index are calculated. Existing problems of the exchange activity market in Ukraine are considered.
Keywords: stock exchange, statistical analysis of exchange activities, stock market segment, securities, *UX*-index

УДК 331.522

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ЗАЙНЯТОСТІ

Пομінчук С.Г.
Інститут підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України

В статті викладено організаційно – економічний механізм удосконалення системи професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості. Розкрито причини, що зумовлюють необхідність удосконалення методології надання послуг з професійної орієнтації учнівській молоді. Концептуальним ядром моделі є стратегічні напрямки розвитку регіонів. Методологію сконструйовано на основі принципів системності та наступності в ознайомленні із робітничими професіями окремої галузі, що корелюються із спеціальностями неповної та повної вищої освіти. Особливістю формування заходів з профорієнтації на основі інтегрованої моделі є поступове нарощування знань учнів про професії, що відображає взаємозв'язок і залежність формування галузі від процесу ускладнення професій в ході генезису. Впровадження запропонованого механізму надання профорієнтаційних послуг учнівській молоді систематизує роботу фахівців в державній службі зайнятості, що сприятиме розширенню спектра знань учнів про світ професій, перспективні напрямки розвитку ринку праці.
Ключові слова: учнівська молодь, робітнича професія, спеціальність, галузь, професійна орієнтація, інтегрована модель.

Постановка проблеми. У 2015 році Міністерство соціальної політики України звернулось до ПРООН і МОП із проханням щодо проведення функціональної оцінки державної служби зайнятості (ДСЗ) задля спрямування та обґрунтування всеосяжних реформ номенклатури послуг, що надаються ДСЗ, і способу їх надання. Оцінка включала вісім компонентів в тому числі професійну орієнтацію. За результатами оцінки видано Рекомендації щодо здійснення послуг з професійної орієнтації, зокрема поза межами офісів ДСЗ (у школах), а саме: покращення потребує координація з Міністерством освіти і науки, підвищення економічної ефективності та якості інформації що надається під час професійної орієнтації. Покращення потребує розвиток партнерства щодо професійної орієнтації та консультування з іншими суб'єктами (такими як заклади освіти); консультанти та фахівці з професійної орієнтації повинні бути краще поінформовані про останні події на ринку праці [1, с. 7].

В остаточній оцінці ПРООН та МОП зазначено, що у наданні профорієнтаційних послуг працівники ДСЗ надто акцентують увагу на існуючому попиті на певні професії, до того ж в рамках локального ринку праці. Проте, їхнє поняття про попит на ринку праці охоплює поточну базу даних зареєстрованих у ДСЗ вакансій, а не весь ринок праці. Це може призводити до викривлення уявлень клієнтів про існуючий ринок праці та перспективи різних професій [2, с. 36].

Науковці, досліджуючи діяльність державної служби зайнятості констатують, що служба продовжує грати роль ліквідатора дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили на ринку праці, реалізуючи заходи активної політики, зокрема, працевлаштування, професійне навчання, водночас функції з професійної орієнтації лишаються другорядними. Л.О. Згалат-Лозинська зазначає, що проблема не вичерпується лише кількісним дисбалансом між попитом на робочу силу та її пропозицією в розрізі професійного складу, існують також регіональні та галузеві особливості, зумовлені невідповідністю наявних фахівців потребам галузей [3, с. 314].

Порядок надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб передбачає, що профорієнтаційні послуги можуть надаватись неодноразово та базуються на принципах комплексного характеру, адресності, індивідуалізації послуг, узгодженості інтересів особи та суспільства, рівності можливостей, добровільності, безкоштовності, конфіденційності, висновки професійного консультування мають рекомендований характер [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійну орієнтацію учнівської молоді в державній службі зайнятості досліджували Л. Авдєєв, Л. Дробиш, Л. Згалат-Лозинська, Ю. Маршавін, Н. Ортікова та ін.

Профорієнтаційну роботу в педагогіці вивчали Д. Закатнов, В. Маркіна, О. Мельник, Є. Павлютенков, К. Платонов, Б. Федоришин, С. Чистякова, М. Янцур та ін.

Вплив ринку праці на професійну орієнтацію школярів в Україні вивчали Н. Побірченко, А. Гончар, О. Сергієнкова.

Л.В. Дробиш вважає, що система профорієнтації має включати як профосвіту й профконсультацію, так і профдіагностику з іншими спеціальними заходами, починаючи із початкових класів загальноосвітніх шкіл. Адже профорієнтація має значний потенціал до подолання диспропорцій на ринку праці, оскільки за своєю сутністю вона не спрямована на усунення наслідків, а є комплексом запобіжних дій. Отже, ефективне функціонування регіональних ринків праці України, їх збалансованість залежатиме від запровадження нових підходів до проведення профорієнтаційної роботи серед усіх верств населення, в першу чергу від удосконалення інструментарію її проведення серед молоді [5, с. 42].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення наукового доробку з професійної орієнтації учнівської молоді під-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

тверджує відсутність у роботі державної служби зайнятості системності та наступності у наданні даних послуг. Єдина технологія чи модель профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю в державній службі зайнятості відсутня. Має місце фрагментований підхід у проведенні профорієнтаційних заходів з учнівською молоддю. Постала задача створити таку модель професійної орієнтації, за якою учень отримає системні та доступні фундаментальні знання про галузі, їх робітничі професії і спеціальності з поступовим нарощуванням та ускладненням економічної інформації про них відповідно до вікових категорій.

Практичні напрацювання та наукові дослідження проведені в ході наукової роботи стали фундаментальними для створення моделі професійної орієнтації учнівської молоді як системи в регламенті діяльності державної служби зайнятості.

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування необхідності впровадження інтегрованої моделі професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості та розробка інтегрованої моделі професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості.

Виклад основного матеріалу. В педагогіці широко використовується метод інтегрування. Академічний тлумачний словник української мови трактує поняття «інтегрувати» як об'єднувати що-небудь у єдине ціле [6].

У напрямку професійної освіти інтегральну методологію було використано в здобутті дуальної освіти в інженерних спеціальностях. Б.І. Мокін, досліджуючи паралельне освоєння студентами інженерних спеціальностей робітничих професій, корельованих з інженерними, зазначає, що ця ідеологія зародилась у Канаді ще в 90-ті роки минулого століття. В Україні тоді ж дану методологію було запроваджено з дозволу Мінвузу УРСР у Вінницькому, тоді ще політехнічному інституті [7].

В загальноосвітніх навчальних закладах передбачено програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи в умовах допрофільної підготовки «Людина і світ професій» для учнів 8-9-х кл. та програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів старшої школи «Побудова кар'єри», що містять навчальні програми на 9, 17, 35, 70 год. Крім того, на базі ресурсного центру професійної орієнтації може бути розгорнуто впровадження програм профорієнтаційних курсів «Моя майбутня професія: правила вибору» (52 год.) [курс за вибором для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)] і «Моя майбутня професія: шлях до успіху» [курс за вибором для учнів 10 (11)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)]. Означені програми курсів вже впроваджуються в загальноосвітніх навчальних закладах з 2013-2014 н.р. [8, с. 98].

В ході дослідження виявлено причини, що зумовлюють необхідність удосконалення методології та запровадження оновленої моделі професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості (рис. 1).

Відповідно до запропонованої інтегрованої моделі професійної орієнтації державна служба зайнятості долучається до даних програм професійної орієнтації шляхом проведення профорієнтаційних уроків з 1 по 11(12)-й клас загальноосвітніх навчальних закладів (4 год.).

Інтегрований характер профорієнтаційних уроків полягає у поступовому нарощування знань учнів про професії завдяки паралельному ознайомленню учнівської молоді із робітничими професіями, спеціальностями неповної та повної вищої освіти окремої галузі. Модель представлена чотирьохвимірною структурою, що відображає взаємозв'язок і залежність формування галузі шляхом ускладнення від фундаментальної робітничої професії до спеціальності (рис. 2).

Для практичного втілення вищеозначеної моделі необхідна інноваційна програма, суть якої полягає у впровадженні уніфікованих, системних профорієнтаційних уроків «Техніка вибору професії»

Рис. 1. Причини, що зумовлюють удосконалення механізму професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості

Джерело: розроблено автором

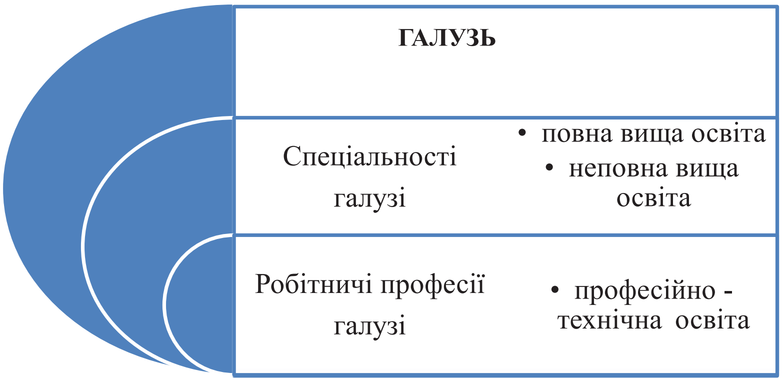

Рис. 2. Етапи формування знань про професії окремої галузі

Джерело: розроблено автором

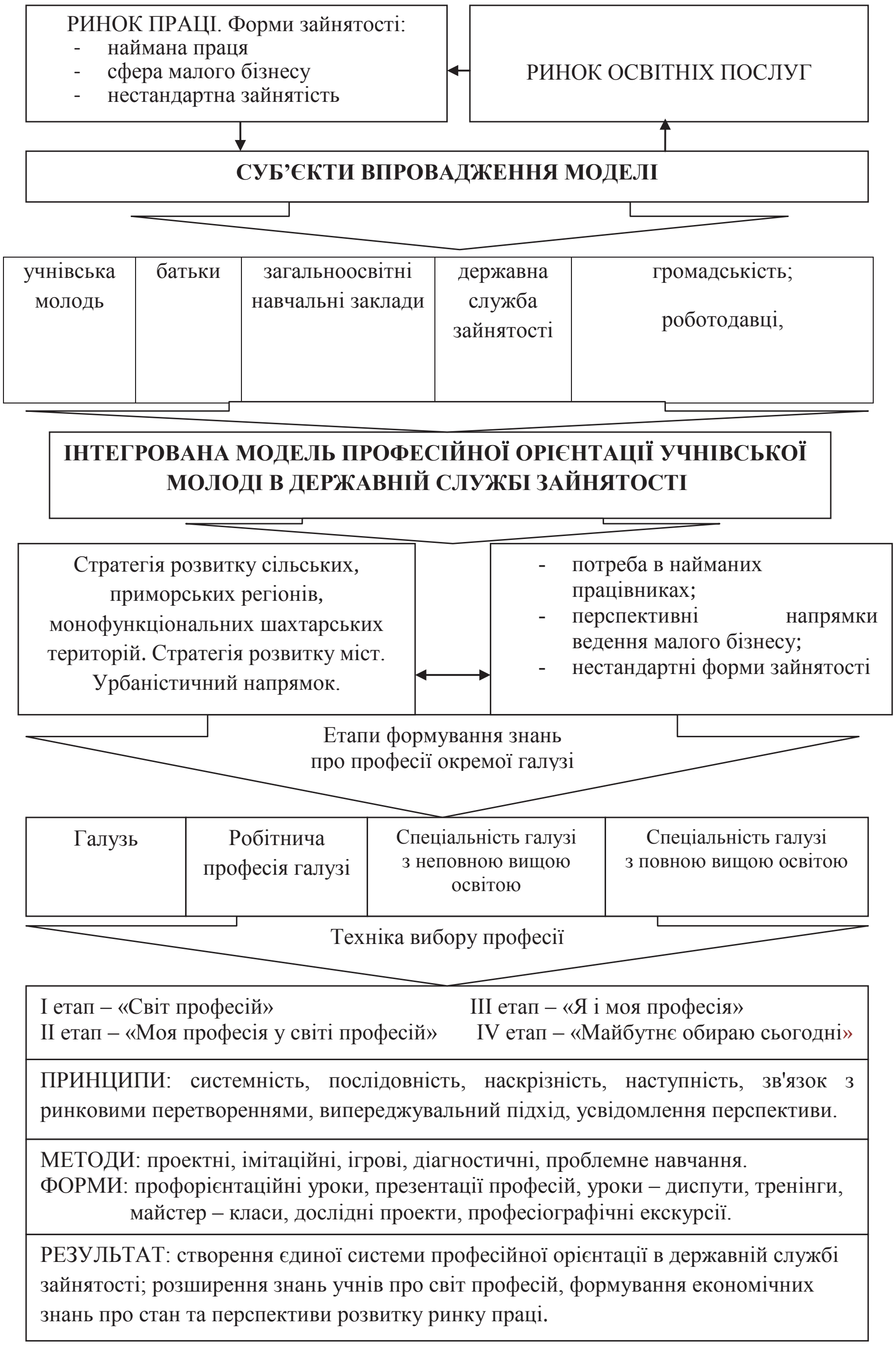

Рис. 3. Інтегрована модель професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості

Джерело: розроблено автором за даними [9], [10], [11]

одночасно у всіх загальноосвітніх навчальних закладах держави у 1-11(12)-их класах. Алгоритм дії профконсультанта державної служби зайнятості під час здійснення інноваційної програми професійної орієнтації такий: вивчення потреб регіонального ринку праці в кадровому забезпеченні, застосування отриманої інформації в чотирьохетапній методиці «Техніка вибору професії» з урахуванням вікових особливостей дітей у кожній ланці загальноосвітньої школи:

І етап – «Світ професій»;

ІІ етап – «Моя професія у світі професій»;

ІІІ етап – «Я і моя професія»;

IV етап – «Майбутнє обираю сьогодні» [9, с. 167].

На основі інтегрованої моделі та системних поетапних чотирьохгодинних уроків профконсультант самостійно конструює профорієнтаційний захід: здійснює ознайомлення учнів із робітничими професіями та спеціальностями галузі з урахуванням стратегій розвитку регіонів, перспективами започаткування власної справи в даній галузі та нестандартними формами зайнятості у даному виді діяльності.

Для наочного опису інтегрованої моделі професійної орієнтації учнівської молоді необхідно скористатись методом моделювання. В інтегрованій моделі позиція «галузь» містить в собі професії тих видів діяльності які є пріоритетними у розвитку сільських територій, приморських регіонів, монофункціональних шахтарських територій, в урбаністичному напрямку (рис. 3) [10].

Суб'єктами впровадження моделі є: учнівська молодь, батьки, загальноосвітні навчальні заклади, державна служба зайнятості, громадськість, роботодавці (представники великого, середнього, малого та мікробізнесу).

Впровадження моделі здійснювалось протягом 2015-2017 навчальних років під час профорієнтаційних

заходів з учнівською молоддю у Новобузькому районі Миколаївської області. Заходами охоплено 909 учнів 7-11 класів шкіл району.

За результатами проведеної експериментальної роботи виявлено наступне: збільшилась чисельність учнів з високим рівнем інформованості про професії галузей приморського регіону до якого належить Миколаївська область (з 1,7% до 17,9%), 64,2% учнів з впевненістю аналізували перспективні галузі на місцевому рівні та регіоні (на етапі констатуючого експерименту – 44,2%); 19,3% старшокласників (проти 2,7% під час констатуючого експерименту) орієнтувалися у напрямках сфери бізнесу відповідно до економічного районування, надавали пропозиції та ідеї започаткування власної справи в регіоні.

Під час заходів кількість названих робітничих професій учнями, корельованих із спеціальностями, збільшилась із 8% до 32% (кухар, кондитер, бармен, офіціант, технолог харчової промисловості, інженер- технолог, менеджер ресторанного (готельного) бізнесу; обліковець бухгалтерських даних, бухгалтер; водій автотранспортних засобів, технік-механік, інженер-механік, лицювальник-плиточник, штукатур, технік-будівельник, архітектор; електрик дільниці, технік електрик, інженер-енергетик; дояр, зоотехнік, фельдшер ветеринарний та ін.

В результаті застосування моделі розширились знання учнів про галузі південного регіону, в яких є постійна потреба в найманих працівниках, а в яких – сезонна (тваринництво, птахівництво; рослинництво, виноградарство). Більший відсоток старшокласників (7,3% проти 2,4%) можуть пояснити актуальність видів малого підприємництва в регіоні, необхідну кількість послуг підприємництва залежно від демографічного стану регіону: кількості населення, молоді (кількість вищих навчальних закладів), кількість дитячого населення (для реалізації розважально-ігрового бізнесу для дітей дошкільного віку, реалізації канцтоварів, магазинів дитячого одягу) та ін.

Логіка побудови моделі зумовлює розуміння професії учнем, дає можливість більш повно побачити картину ринку праці, діяльність його суб'єктів та економічні процеси, що на ньому відбуваються.

Висновки. Аналіз наукового доробку з питань професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості вказує на її фрагментарний характер, відсутність єдиного системного підходу у регламенті діяльності служби в досліджуваному напрямку.

На основі проведеного дослідження обґрунтовано необхідність оновлення організаційно-економічного механізму профорієнтаційної роботи з учнівською молодю шляхом впровадження розробленої інтегрованої моделі.

Складовими оновленого механізму є:

· інформація про стратегічні напрямки розвитку сільських, приморських регіонів, монофункціональних шахтарських територій, урбаністичний напрямок;

· галузевий підхід до ознайомлення учнів із професіями на основі чотирьохвимірної структури: «галузь – робітничі професії галузі – спеціальності галузі з неповною вищою освітою – спеціальності галузі з повною вищою освітою»;

· чотирьохетапна методика «Техніка вибору професії» з урахуванням вікових особливостей дітей у кожній ланці загальноосвітньої школи.

За результатами проведеного дослідження встановлено:

· запропонована інтегрована модель надає можливість комплексного вивчення учнями галузі різнобічно, дозволяє перейти від локального, ізольованого розгляду окремої професії до взаємопов'язаних і з нею професій та спеціальностей;

· збільшує інформативну наповнюваність профорієнтаційного заходу;

· системність у проведенні профорієнтаційних заходів забезпечує розуміння учнями обраного виду діяльності, професій галузі.

Очікувані результати:

· створення єдиної науково обґрунтованої системи професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості;

· розширення знань учнів про світ професій, формування економічних знань про стан та перспективи розвитку ринку праці, усвідомленого вибору професії, попередження молодіжного безробіття.

Подальша наукова робота полягає в проведені організаційної роботи щодо процесу впровадження інтегрованої моделі професійної орієнтації в регламент діяльності державної служби зайнятості.

Список літератури:

1. Функціональна оцінка державної служби зайнятості України. Спільне дослідження ПРООН і МОП (Резюме) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=424754
2. Функціональна оцінка державної служби зайнятості України. Спільне дослідження ПРООН і МОП (Звіт) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?currDir=424754
3. Згалат-Лозинська Л.О. Удосконалення професійної орієнтації на основі прогнозування тенденцій ринків праці та освітніх послуг / Л.О. Згалат – Лозинська // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 9(171). – С. 313-323.
4. Про затвердження Порядку надання територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, послуг з професійної орієнтації осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.01.2013 р. № 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-13
5. Дробиш Л.В. Профорієнтація як орієнтир формування пропозиції праці у регіоні / Л.В. Дробиш // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2014. – № 5(67). – С. 38-43.
6. Академічний тлумачний словник української мови у 11 томах (1970-1980) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sum.in.ua
7. Мокін Б.І. Освоєння студентами вищих технічних навчальних закладів робітничих професій як один із варіантів реалізації ідеології дуальної освіти. / Б.І. Мокін // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2017. – № 2. – С. 103-109.

8. Морін О.Л. Ресурсний центр професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу / О.Л. Морін // Вісник Черкаського університету. – 2015. – № 37(370). – С. 96-103.
9. Лутай Л.А., Помінчук С.Г. Напрями розвитку системи професійної орієнтації учнівської молоді (на прикладі Миколаївської області) / Л.А. Лутай, С.Г. Помінчук // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 3(28). – С. 158-170.
10. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку / за ред. С.О. Білої та ін.: НІСД, 2013. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua
11. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http: //www.ukrstat.gov.ua

Поминчук С.Г.
Институт подготовки кадров
Государственной службы занятости Украины

ИНТЕГРИРОВАННАЯ МОДЕЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ ЗАНЯТОСТИ

Аннотация
В статье изложен организационно-экономический механизм усовершенствования системы профессиональной ориентации учащейся молодежи в государственной службе занятости. Раскрыты причины, обусловливающие необходимость усовершенствования методологии предоставления услуг по профессиональной ориентации школьников. Концептуальным ядром модели являются стратегические направления развития регионов. Методология сконструирована на основе принципов системности и преемственности в ознакомлении с рабочими профессиями отдельной отрасли, что коррелируются со специальностями неполного и полного высшего образования. Особенностью формирования мероприятий по профориентации на основе интегрированной модели является постепенное наращивание знаний учащихся о профессиях, отражающие взаимосвязь и зависимость формирования отрасли от процесса осложнения профессий в ходе генезиса. Внедрение предложенного механизма предоставления профориентационных услуг ученической молодежи систематизирует работу специалистов в государственной службе занятости, будет способствовать расширению спектра знаний учащихся о мире профессий, о перспективных направлениях развития рынка труда.
Ключевые слова: учащаяся молодежь, рабочая профессия, специальность, отрасль, профессиональная ориентация, интегрированная модель.

Pominchuk S.H.
Institute of Staff Training
of the State Employment Service of Ukraine

INTEGRATED MODEL OF PROFESSIONAL ORIENTATION STUDENT YOUTH IN THE STATE EMPLOYMENT SERVICE

Summary
The article outlines the organizational and economic mechanism for improving the system of professional orientation of student youth in the State Employment Service. The reasons for the need to improve the methodology of providing services for the professional orientation of the student youth are revealed. The strategic concept of regional development is the conceptual core of the model. The methodology is constructed on the basis of the principles of systemicity and continuity in familiarizing with the working professions of a particular branch, which correlates with the specialties of incomplete and complete higher education. The peculiarity of forming professional orientation activities on the basis of an integrated model is the gradual increase of students' knowledge of the profession, reflecting the relationship and the formation of the industry from the process of complication of occupations during the genesis. The introduction of the proposed mechanism for providing vocational guidance services for young people will systematize the work of specialists in the State Employment Service, which will facilitate the expansion of the spectrum of knowledge of students about the world of professions, the perspective directions of the development of the labor market.
Keywords: student youth, working profession, specialty, branch, professional orientation, integrated model.

УДК 336.1

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Сушко Н.І.
Науково-дослідний фінансовий інститут
Держаної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Робота присвячена питанням методології та організації виконання функцій Державною казначейською службою України (Казначейством). Досліджено законодавство, що регулює функції Казначейства, що дозволило виявити неузгодженість його положень. Вперше визначено відповідність виконуваних Казначейством процесів спеціальним його функціям. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства, що регулює діяльність Казначейства, в частині переліку функцій. Вперше запропоновано на законодавчому рівні визначити основні засади здійснення казначейського обслуговування бюджетних коштів та інших клієнтів в Україні шляхом прийняття закону.

Ключові слова: Казначейство, функції Казначейства, функціональні процеси, операції.

Постановка проблеми. Казначейство є одним із органів в системі державного управління. Як центральний орган виконавчої влади має відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [1] виконувати окремі функції з реалізації державної політики. За його положенням основними завданнями є «...реалізація державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів та бухгалтерського обліку виконання бюджетів» [2]. Регулятором політик є Міністерство фінансів, а Казначейство покликане забезпечити організацію їх реалізації.

Разом з тим, нормами ст. 16 названого вище закону, визначено, що центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. І, відповідно, їх (центральних органів виконавчої влади) основними завданнями є: 1) надання адміністративних послуг; 2) здійснення державного нагляду (контролю); 3) управління об'єктами державної власності; 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність; 5) здійснення інших завдань, визначених законами України [3].

Проте, наразі законодавством не визначено перелік адміністративних послуг, що надаються Казначейством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виконання органами Казначейства функцій присвятили свої роботи національні дослідники І. Ю. Клітенко, С. Я. Кондратюк, В. І. Стоян, Л. І. Штригель та інші [4-7].

Проте, у наукових колах єдиної думки щодо виконуваних Казначейством функцій в контексті реалізації державної політики не склалося. Це обумовлено віднесенням у положенні про Казначейство до функцій окремих процесів (відкриття, закриття та обслуговування рахунків у системі електронного адміністрування податків; покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів та Пенсійного фонду України; розміщення тимчасово вільних коштів ЄКР та коштів валютних рахунків державного бюджету на депозитах або шляхом придбання державних цінних паперів за рішенням Міністра фінансів, погодженим з Національним банком тощо) та операцій (безспірне списання коштів з рахунків за рішеннями суду; встановлення графіків подання звітності головними розпорядниками коштів державного бюджету) які є її складовими.

З метою дослідження функцій Казначейства та методології і організації їх виконання необхідно проаналізувати і систематизувати норми відповідного законодавства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За результатами досліджень, апробованих автором на міжнародній науково-практичній конференції, зроблено висновок, що державне регулювання складається із актів законодавства, які мають ієрархічну підпорядкованість [9].

Дослідження законодавства дозволяє зробити висновок, що до найвищого рівня регулювання належить Конституція України (закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР), за нормами статті 95 якої передбачено вимоги щодо оприлюднення регулярних звітів про доходи і видатки Державного бюджету України.

Основним законодавчим актом другого рівня є БКУ, що підтверджується його положеннями (ч. 1 ст. 4), які визначають склад бюджетного законодавства.

Саме положеннями БКУ визначені базові норми казначейського обслуговування державного і місцевих бюджетів (статті 43, 45, 48, 49, 78), бухгалтерського обліку (статті 43, 56) і фінансової та бюджетної звітності про виконання бюджетів (статті 56, 58, 61, 67, 80,), а також здійснення контрольних повноважень (статті 112, 120).

Крім того, окремі правові норми стосовно діяльності органів Казначейства, які стосуються обслуговування коштів бюджетів за доходами зосереджені у Податковому кодексі України (закон України від 02.12.2010 № 2755-VI), а за видатками – законі України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII. Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI визначені повноваження Казначейства щодо забезпечення руху та розподілу за належністю коштів єдиного соціального внеску.

Вимоги стосовно обслуговування Казначейством коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування урегульовані підпунктом 2 п. 14 розділу VI БКУ.

До третього рівня регулювання наразі належать накази Міністерства фінансів та Казначейства, якими затверджені порядки щодо казначейського обслуговування надходжень та витрат бюджетів; національні стандарти бухгалтерського обліку в державному секторі; форми звітності про виконання державного і місцевих бюджетів та положення про єдиний казначейський рахунок (ЄКР).

Оскільки Казначейство є учасником СЕП НБУ, то має також керуватися при виконанні повноважень розпорядчими документами Національного банку України, якими визначені правила роботи в національній платіжній системі.

Однак, затверджені Казначейство і залишаються чинними нормативно-правові акти, які визначають порядок функціонування ЄКР, методологію бухгалтерського обліку та порядок складання звітності про виконання державного бюджету. Цей факт свідчить про існуючі проблеми та необхідність їх усунення на законодавчому рівні.

Головною метою цієї роботи є визначення функціональних процесів та узгодження їх із функціями, що виконуються Казначейством в ході реалізації державної політики в сферах казначейського обслуговування бюджетів та бухгалтерського обліку виконання бюджетів.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу законодавства зроблено висновок, що Казначейством виконуються як спеціальні так і загальні функції управління.

Вважаємо, що спеціальними функціями Казначейства є напрями діяльності, визначені законодавством, яке регулює питання реалізації державної політики в сферах казначейського обслуговування бюджетів та обліку і звітності їх виконання.

Виконання функцій забезпечується шляхом здійснення відповідних процесів, які містять взаємопов'язані операції та проводяться у визначеній послідовності під час виконання повноважень працівниками структурних підрозділів.

Порядок організації роботи органів Казначейства визначений Регламентом роботи Державної казначейської служби України та її територіальних органів [10].

Виконання Казначейством кожної функції здійснюється відповідно до технологічного регламенту виконання функціональних процесів. Наразі технологічні регламенти розроблено та затверджено за такими функціями Казначейства: «Обслуговування бюджетів, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, інших клієнтів»; «Управління фінансовими ресурсами»; «Ведення бухгалтерського обліку та складання звітності» та «Здійснення повноважень розпорядника коштів» [11-14].

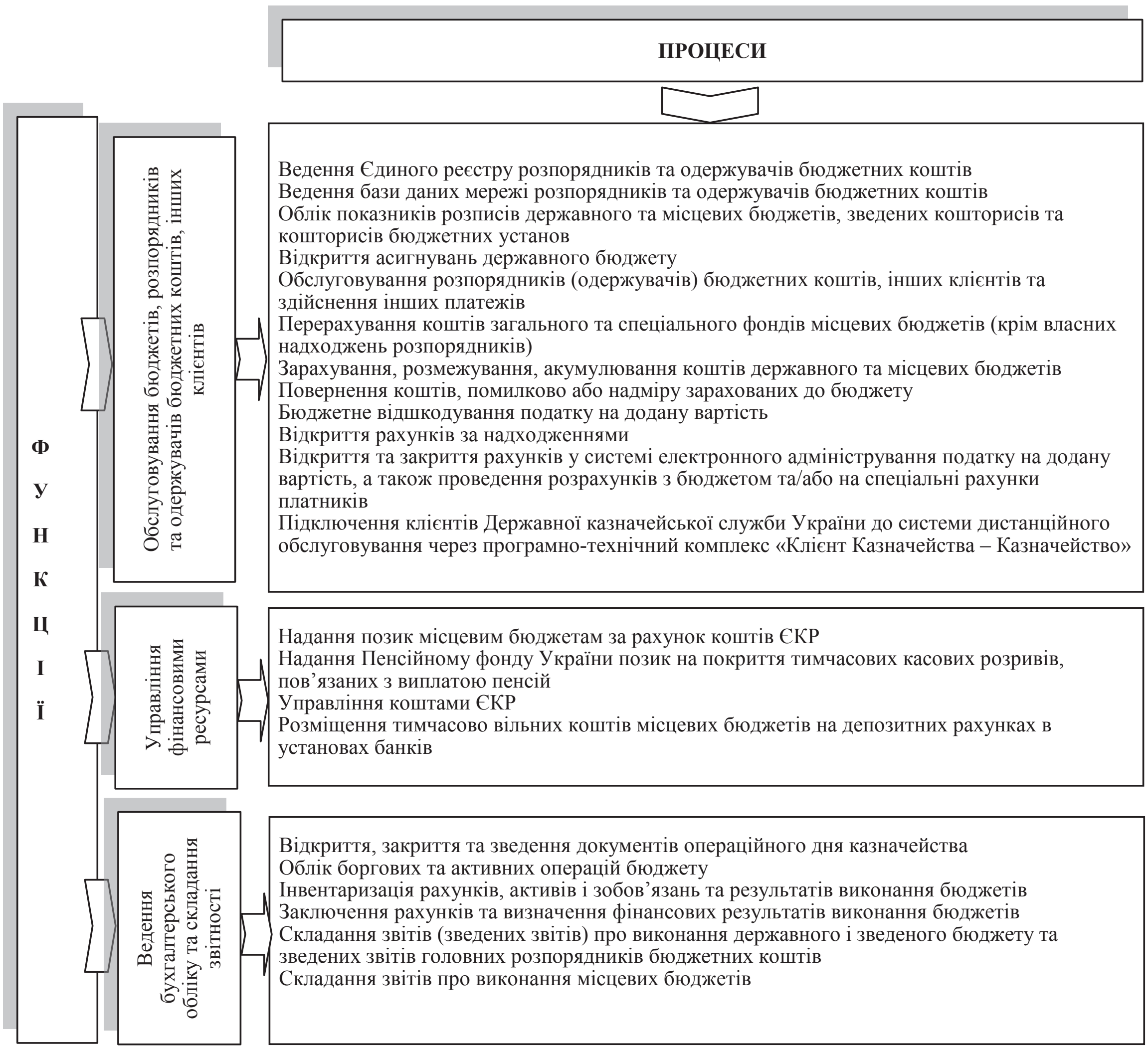

Рис. 1. Схема відповідності процесів спеціальним функціям Казначейства

Складено автором

Питання порядку організації виконання органами Казначейства функцій були об'єктом досліджень автора, апробація результатів якого відбулася на міжнародній науково-практичній конференції [15, с. 118-119]. За результатами аналізу організаційно-розпорядчих документів Казначейства узагальнено та згруповано склад виконуваних спеціальних функцій за їх процесами (рис. 1).

Як видно з рис. 1 забезпечення виконання функції *обслуговування бюджетів, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, інших клієнтів* передбачає здійснення органами Казначейства здійснюється шляхом виконання дванадцяти процесів, кожен із яких базується на відповідній нормативній базі, містить визначений перелік операцій та документів, які його супроводжують.

Всі процеси названої функції відтворюють механізми казначейського обслуговування державного і місцевих бюджетів за надходженнями і витратами, визначені Міністерством фінансів у нормативно-правових актах. За кількістю виконуваних процесів і операцій, це найбільша функція, у виконанні якої задіяні органи Казначейства всіх трьох рівнів.

З метою забезпечення виконання функції з *управління фінансовими ресурсами* органи Казначейства можуть виконувати чотири процеси: надання позик місцевим бюджетам за рахунок коштів ЄКР; надання Пенсійному фонду України позик на покриття тимчасових касових розривів, пов'язаних з виплатою пенсій; управління коштами ЄКР та розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитних рахунках в установах банків.

Технологічні процеси, які входять до цієї функції також базуються на відповідній методологічній базі, яка визначає як формування грошових потоків на ЄКР так і порядок надання за рахунок його коштів позик місцевим бюджетам та Пенсійному фонду України на покриття тимчасових касових розривів.

Як видно із рис. 1 до складу функції *ведення бухгалтерського обліку та складання звітності* відповідно до методологічного забезпечення включено шість виконуваних органами Казначейства процесів.

Слід зауважити, що відкриття та закриття операційного дня Казначейства здійснюється у автоматизованому робочому місці (АРМ) системи електронних платежів згідно із регламентом роботи СЕП НБУ.

Окремих технологічних процесів здійснення органами Казначейства контрольних повноважень в ході виконання функцій не існує. Проте переважна більшість алгоритмів контролю за методологією його проведення на етапі здійснення кожної операції передбачена і закладена у програмне забезпечення, яке супроводжує відповідні процеси. Тобто, крім візуального контролю здійснюваного працівниками структурних підрозділів, передбачено автоматизований контроль, що виконується на етапі проведення операцій у автоматизованому вигляді.

Через організацію роботи відбувся відповідний розподіл повноважень і обов'язків у Казначействі і, відповідно, діє система суцільного за охватом контролю. Така система внутрішнього контролю повинна забезпечити керівництво Казначейства з одного боку достатніми гарантіями щодо належного виконання завдань і функцій, а з іншого, що звітність є своєчасною, достовірною і справедливою.

Щодо здійснення Казначейством *повноважень розпорядника бюджетних* коштів. За цією функцією органами Казначейства виконуються операції згруповані за трьома процесами, а саме: 1) розгляд складання та затвердження кошторисів; 2) виконання кошторису Казначейства (центрального апарату, Головного управління, управління, відділення); 3) управління об'єктами державного власності.

Операції, що виконуються Казначейством у межах кожного із процесів є загальноприйнятими і відповідають діяльності будь-якого розпорядника коштів державного бюджету нижчого рівня, який відповідає за виконання бюджетної програми в системі головного розпорядника бюджетних коштів.

Отже, кожна із виконуваних Казначейством спеціальних функцій є складовою УДФ.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що діяльність Казначейства чітко регламентована.

Визначено ієрархію законодавства, що регулює реалізацію Казначейством державної політики в сферах казначейського обслуговування державного і місцевих бюджетів та бухгалтерського обліку їх виконання.

Однак, проведений аналіз норм законодавства, що регулює функції Казначейства, дозволив виявити неузгодженість його положень. Доведено необхідність внесення змін до законодавства в частині уточнення переліку виконуваних Казначейством функцій.

Вперше на теоретичному рівні визначено відповідність виконуваних відповідно до законодавства Казначейством процесів спеціальним його функціям.

З метою систематизації та узгодження норм законодавства щодо реалізації Казначейством державної політики у названих сферах та запровадження термінологічної бази вперше доведено необхідність прийняття Закону України «Про основні засади здійснення казначейського обслуговування бюджетних коштів та інших клієнтів в Україні». Прийняття законопроекту дозволить визначити місію, мету та функції Казначейства в УДФ, а також встановити права, обов'язки і відповідальність службових осіб.

Список літератури:

1. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17
2. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-п
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

4. Кондратюк С. Я. Послуги Державного казначейства: сутність і тенденції розвитку / С. Я. Кондратюк // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 16-24.
5. Стоян В. І. Управління фінансовими ресурсами у системі казначейства. // В. І. Стоян. Фінанси України. – 2006. – № 7. – С. 21-29.
6. Штригель Л. І. Розвиток казначейської системи виконання Державного бюджету в Україні // Л. І. Штригель Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології [зб. наук. праць] / Херсонський національний технічний університет. – 2008. – № 1. – С. 64-68.
7. Клітенко І. Ю. Дослідження розвитку функцій Державного казначейства України в умовах трансформаційних процесів державного управління коштами / І. Ю. Клітенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/vcpi/Apu/2011_15/10_15_2011.html
8. Сушко Н. І. Характеристика правового регулювання казначейського обслуговування державного бюджету України / Н. Сушко // Розвиток нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 19-20 лютого 2016 року) / ГО «Львівська економічна фундація». – Львів: У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2016. – Ч. 2. – 128 с., с. 90-92.
10. Про затвердження Регламенту роботи Державної казначейської служби України та її територіальних органів: наказ Державної казначейської служби України від 01.02.2016 № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.treasury.gov.ua/main/file/link/245289/file/Регламент%20на%20web.pdf
11. Технологічний регламент Державної казначейської служби України за функцією № 1 «Обслуговування бюджетів, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, інших клієнтів»: наказ Державної казначейської служби України від 18.06.2015 № 171 (у редакції наказу Державної казначейської служби України від 14.01.2016 № 15).
12. Про затвердження Технологічного регламенту Державної казначейської служби України за функцією № 2 «Управління фінансовими ресурсами»: наказ Державної казначейської служби України від 01.04.2015 № 93.
13. Технологічний регламент Державної казначейської служби України за функцією № 3 «Ведення бухгалтерського обліку та складання звітності»: наказ Державної казначейської служби України від 31.03.2015 № 89.
14. Технологічний регламент Державної казначейської служби України за функцією № 4 «Здійснення повноважень розпорядника коштів»: наказ Державної казначейської служби України від 27.03.2015 № 84.
15. Сушко Н. І. Проблеми управління державним бюджетом України в контексті запровадження національних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі / Н. І. Сушко // Сборник статей научно-информационного центра «Знание» по материалам XVII международной заочной научно-практической конференции «Развитие науки в XXI веке» часть 2 г. Харьков: сборник со статьями (уровень стандарта, академичейский уровень). – Х.: научно-информационного центра «Знание», 2016. 132 с. С. 117-122.

Сушко Н.И.
Научно-исследовательский финансовый институт
Государственного учебно-научного учреждения «Академия финансового управления»

ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КАЗНАЧЕЙСКОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТЫ

Аннотация
Работа посвящена вопросам методологии и организации выполнения функций Государственной казначейской службой Украины (Казначейством). Исследовано законодательство, регулирующее функции Казначейства, что позволило выявить несогласованность его положений. Впервые определено соответствие выполняемых Казначейством процессов специальным его функциям. Обоснована необходимость совершенствования законодательства, регулирующего деятельность Казначейства, в части перечня функций. Впервые предложено на законодательном уровне определить основные принципы осуществления казначейского обслуживания бюджетных средств и других клиентов в Украине путем принятия закона.
Ключевые слова: Казначейство, функции Казначейства, функциональные процессы, операции.

Sushko N.I.
Scientific and Research Financial Institute
State Educational Scientific Institution «Academy of Financial Management»

FUNCTIONS OF THE STATE TREASURY SERVICE OF UKRAINE: METHODOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECT

Summary
The work is devoted to the methodology and organization of the functions of the State Treasury Service of Ukraine (Treasury). The legislation regulating the functions of the Treasury was studied, which made it possible to identify the inconsistency of its provisions. For the first time, the compliance of the Treasury's processes with special functions is determined. The necessity of improving the legislation regulating the activity of the Treasury in the part of the list of functions is substantiated. For the first time it was proposed at the legislative level to determine the main principles for the implementation of treasury services for budget funds and other clients in Ukraine by adopting a law.
Keywords: the Treasury, functions of the Treasury, functional processes, the operations.

УДК 331.25.19.23

БЕЗРОБІТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Ткаченко Є.О.
Луганський національний аграрний університет, м. Харків

Досліджено і проаналізовано проблему безробіття як одну із головних основні соціально-економічних проблем сталого розвитку сільських територій. Висвітлено причини незайнятості населення. Визначені напрямки зменшення сільського безробіття в Україні.
Ключові слова: соціально-економічні проблеми, безробіття, зайнятість, сільські території, розвиток сіл, аграрний сектор.

Постановка проблеми. На сучасному етапі все більшої ваги набуває проблема соціально-економічного розвитку села. У зв'язку з інтеграцією України з європейськими країнами, вона є ключовою в розвитку агарного сектору.

На сьогодні стан соціальної сфери у сільській місцевості характеризується глибоким занепадом об'єктів соціального призначення та згортанням видів послуг. Внаслідок деіндустріалізації сільського господарства, відтоку молоді в міста та поглиблення кризових явищ загальноекономічного характеру на селі, загострюється демографічна криза, зростає безробіття селян, знижуються реальні доходи сільського населення, більшість з яких опинилася за межею бідності. Нині сільська соціальна сфера заручена підтримкою в цілому лише суб'єктами господарювання АПК.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями зайнятості сільського населення та його безробіття ґрунтовно висвітлили у своїх працях такі відомі вчені-економісти, як О. Грішнова [2], І. Кравченко [6], Т. Решитько [7], І. Чернега [10], В. Ярова [12] та інші. Незважаючи на вагомі наукові результати їхніх досліджень, проблеми безробіття у сільській місцевості потребують глибших досліджень з огляду на регіональні особливості розвитку зайнятості на сільських територіях.

Формулювання мети статті. Дослідження основних проблем та наслідків безробіття в Україні, а також визначення напрямків подолання кризових явищ на ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство відіграє для економіки України дуже важливу роль. Саме завдяки ньому визначається стан продовольчої безпеки та політичної ситуації в країні, визначає і підтверджує статус України як аграрної держави. На сьогоднішній день, аграрний сектор України разом із харчовою промисловістю формує 14% валового внутрішнього продукту та близько 65% фонду споживання населення. Посідаючи друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експортних поставок, аграрний сектор бере участь в утворенні бюджету України, частка якого за останні два роки складає 9-13 відсотків. Також даний сектор економіки тісно пов'язаний з іншими галузями, з якими відбуваються економічні відносини.

Сільська мережа розташована по всій території держави, де постійно проживає понад третина загальної кількості населення країни. Отже, українське село – це 29938 населених пунктів. Працездатна чисельність селян налічує 8,3 млн. осіб. З них працююча категорія працездатного населення у сільському господарстві дорівнює 5,5 млн. осіб (31,2%). Серед міських мешканців рівень безробіття становив 9,5%, серед сільських – 11,5%. Серед чоловіків цей показник становив 11,5%, а серед жінок – 8,5% [3].

За ринкових умовах безробіття є не тільки економічною, але й серйозною соціальною проблемою. Причому соціальні аспекти даної проблеми є більш суттєвими для суспільства і дуже актуальні у наш час. Безробіття – соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стан зайнятості частини економічно активного населення. Значної шкоди Україні завдала світова фінансова криза. Найбільшого скорочення зайнятості на початку кризи зазнали такі сектори, як промисловість та будівництво. Згідно статистичних даних [3], в Україні кількість офіційно зареєстрованих безробітних жінок у I кварталі 2017 становила 713,0 тис. осіб, а кількість безробітних чоловіків – 1073,9 тис. осіб від загальної кількості (табл. 1).

Така позитивна тенденція рівня безробіття в Україні є дуже далекою від реальності. При цьому вважаємо, що існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дозволяють об'єктивно оцінювати реалії безробіття в Україні:

– неможливо врахувати осіб, які втратили «надію на працю» в Україні, які не стоять на обліку в службі зайнятості;

– статистика не враховує часткову зайнятість. Тих, хто примусово знаходяться у відпустках з ініціативи адміністрації, вважаються зайнятими.

– неправдива інформація з боку безробітних. Велика кількість працівників працюють без офіційного оформлення, тому майже неможливо перевірити тих, хто отримує виплати по безробіттю, й задіяний в тіньовій економіці.

При цьому статистика не враховує, що саме через відсутність роботи 7 мільйонів наших співвітчизників виїхали за кордон на заробітки у Польщу (36%), Росію (25%), Німеччину і Чехію (по 5%), Італію (3%), решта в інших країнах [9]. Значна частина населення зараз перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості. Лише чисельність працюючих в режимі неповного робочого тижня (дня) перевищує 2 млн. чоловік [1]. Крім того існує багато перепон до присвоєння безробітному статусу безробітного, які пов'язані із бюрократизмом процедури та незацікавленістю державних органів влади до збільшення офіційної кількості безробітних. При цьому чітко спостерігається тенденція не до вирішення проблеми безробіття, а до зменшення офіційної кількості

Таблиця 1

Безробітне населення у віці 15-70 років за причинами незайнятості у I кварталі 2017 року

	Усього		Сільська місцевість	
	тис. осіб	у % до підсумку	тис. осіб	у % до підсумку
Кількість безробітних за методологією МОП, усього	**1 786,9**	**100,0**	**633,4**	**100,0**
у т.ч. за причинами незайнятості вивільнені з економічних причин	428,2	24,0	117,2	18,5
звільнені за власним бажанням, за угодою сторін	576,4	32,2	112,7	17,8
звільнені в зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму	140,9	7,9	69,5	11,0
не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів	201,4	11,3	82,0	12,9
робота має сезонний характер	267,4	15,0	174,3	27,5
не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо	81,4	4,5	34,0	5,4
звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії	22,1	1,2	8,6	1,3
демобілізовані з військової строкової служби	10,4	0,6	5,6	0,9
інші причини	58,7	3,3	29,5	4,7

безробітних в країні. У більшості країн світу, безробітними вважаються всі, хто хоче працювати й не може знайти роботу. У Росії таких – 5,1%, у Польщі – 7,1%, у Чехії – 4%, в Італії – 11.3%, у Португалії – 8,8% [11]. В Україні декларується рівень безробіття у 1,7%, про що повідомляє Державна служба статистики України (ДержСтат), тобто відбувається небачене в Європі «економічне диво». На противагу цьому відоме авторитетне інтернет-ЗМІ «Trading Economics» повідомляє у своїх щорічних звітах про 10,5% безробітного населення, що кардинально різниться зі звітами розміщеними на сайті ДержСтату.

Стан безробіття базується на трьох критеріях, які повинні задовольнятись одночасно:

– «без роботи», тобто відсутність роботи за наймом або самозайнятості;

– «готовність і здатність працювати у даний час»;

– «пошук роботи» [1].

До 90-х років XX століття в усіх постсоціалістичних країнах безробіття офіційно не визнавалося. В Україні вперше у 1991 році з прийняттям Закону «Про зайнятість населення» законодавчо визналось безробіття. Для українського суспільства проблема безробіття продовжує залишатися гострою. Вагомий внесок до формування безробіття в Україні здійснює прихована його форма, тобто небажання чи неможливість значної частини безробітних осіб працездатного віку реєструватися в службах зайнятості. Таким чином, сьогодні Найвищий рівень безробіття спостерігається в Луганській, Донецькій, Волинській, Тернопільській областях. У Луганській області, офіційно зареєстрований рівень безробіття на 2017 рік склав 17%, що є найвищим показником серед інших областей. Найнижчий рівень безробіття відзначається у Харківській (6,7%), Київській (6,8%), Одеській (7,8%) областях [12]. Зареєстроване безробіття в Україні є вищим в сільських районах, ніж у містах.

Трансформаційні процеси в економіці країни призводять до негативних наслідків на ринку праці регіонів і держави в цілому. Економісти виділяють багато причин виникнення безробіття в сільській місцевості. Однією з основних є те, що у процесі реформування аграрного сектору багато колективних господарств розпалися, а нових на їхньому місці не сформувалось. Внаслідок значна частина робочої сили залишилась незадіяною у виробництві. Без роботи залишились пастухи, комбайнери, трактористи та інші працівники. Більшість із них прийшли до центрів зайнятості з надією знайти хоча б якусь роботу.

У липні цього року Кабінет Міністрів України затвердив концепцію розвитку сільських територій. У переліку заходів: надання державної підтримки для індивідуального житлового будівництва на селі та вдосконалення її механізмів; розвиток мережі закладів охорони здоров'я та поліпшення медичного обслуговування; зміцнення матеріально-технічної бази закладів культури та впровадження сучасних інформаційних технологій в їх діяльність; проведення культурно-мистецьких заходів у сільській місцевості; створення організаційних, соціальних, економічних умов для розвитку різноманітних видів економічної діяльності та форм господарювання на селі; спрощення умов доступу сільського населення до фінансових ресурсів; Розроблення пілотних проектів щодо сприяння виходу малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників на організований товарний ринок; Розширення переліку робітничих професій, за якими здійснюється підтвердження результатів неформального професійного навчання, з урахуванням потреб осіб, які проживають у сільській місцевості та інші [8].

Позитивні та негативні наслідки безробіття в Україні висвітлено в таблиці 2.

Щодо долання причин безробіття, то, на нашу думку, вони мають регулюватися державою – починаючи від професійної орієнтації молоді та завершуючи принципами регулювання оплати праці.

Зростання можливостей економіки щодо забезпечення робочими місцями відчутно особливо у сфері підприємництва. Щодо розширення зайнятості на селі, то воно пов'язане з підтримкою й заохоченням розвитку видів діяльності на сільських територіях, що підтверджується досвідом зарубіжних країн, а також створення сприятливого соціального середовища для підвищення престижу та мотивації праці, насамперед у молоді, привабливих умов для проживання у сільській місцевості, зупинення руйнації об'єктів соціальної інфраструктури. Необхідно створювати соціально-економічні та правові умови для спри-

яння зайнятості на селі, збільшення престижних робочих місць у галузях сільського господарства і соціальної інфраструктури відповідно до потреб села. Враховуючи сезонний характер сільськогосподарської праці, слід забезпечити умови для рівномірної зайнятості протягом року.

Таблиця 2

Позитивні та негативні наслідки безробіття в Україні

Позитивні сторони	Негативні сторони
Падіння життєвого рівня населення;	Зростання конкуренції між працівниками;
Зростання витрат на допомоги безробітнім;	Стимулювання підвищення інтенсивності і продуктивності праці;
Скорочення податкових надходжень;	Підвищення соціальної цінності робочого місця;
Загострення криміногенної ситуації;	Зростання конкуренції між працівниками
Посилення соціальної напруги;	Зростання соціальної значимості та цінності праці;
Падіння трудової активності;	Перерва в зайнятості, як час зайнятися навчанням
Посилення соціальної диференціації	Підвищення рівня освіти.

Важливим моментом є працевлаштування молоді. Підвалини молодіжної політики були закладені в Україні Декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (15 грудня 1992 року) і Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 року). Проте, зробивши аналіз, можна стверджувати, що в законодавчих та нормативних актах, які регулюють зайнятість молодих громадян, недостатньо враховано соціально-економічні можливості України. Тому для розв'язання цих проблем можна запропонувати такі заходи:

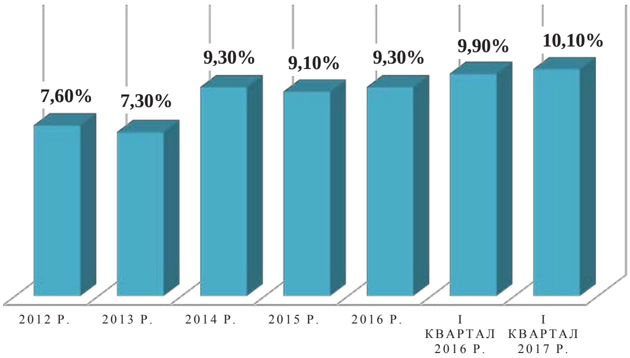
– створення підприємств для працевлаштування молоді у вільний від навчання час;

– сприяння створенню малих молодіжних підприємств.

Пожвавлення економічної діяльності, збільшення обсягів інвестиційних вкладень у розвиток малого підприємництва позитивно впливатимуть на створення нових робочих місць і сприятимуть зростанню рівня зайнятості населення. Більш ефективному використанню наявних та створеню додаткових робочих місць сприятиме впровадження нового для України стандарту – мінімальної погодинної заробітної плати. Матиме позитивний вплив стратегія формування державного замовлення на підготовку кадрів для галузей економіки.

На проведення політики зайнятості держава витрачає приблизно 0,6% ВВП, що значно менше, ніж в інших. Тому першочерговим завданням у проведенні активної політики ринку праці повинно бути її фінансове забезпечення. Для збільшення фінансування зайнятості населення необхідно посилювати вплив держави на рівень національного виробництва.

Підвищення рівня безробіття спричинило зниження рівня життя, позначилось на дітях, молоді, людях похилого віку. Злиденність є основною причиною зростання кількості самогубств, абортів, утримання від народження дітей. Ухвалені Верховною Радою та Урядом за останні роки закони, низка концепцій, програм та додаткових заходів щодо реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села, посилення боротьби з безробіттям повною мірою не виконуються і не мають відчутного впливу на сферу зайнятості в країні. Динаміка рівня безробітності [3] в Україні за 2012-2017 роки представлена на графіку 1.

Графік 1. Динаміка безробітного населення за методологією МОП у віці 15-70 років за 2012-2017 рр.

Традиційно вирішення проблеми зайнятості на селі здійснюється через такі заходи подолання безробіття, як працевлаштування державною службою зайнятості, перепідготовка безробітних, залучення до суспільних робіт, розвиток трудомістких галузей у сільському господарстві. Обмеженість фінансування державної служби зайнятості, недостатні інвестиції в розвиток робочих місць на селі перетворюють її лише на посередника між роботодавцем та потенційним працівником. Діяльність служби зайнятості певним чином зменшує напруження на регіональних ринках праці, але не створює сприятливу кон'юнктуру ринку праці. Стратегія подолання безробіття на селі шляхом створення нових робочих місць у сільському господарстві суперечить прогнозам про те, що зайнятість в сільському господарстві через зростання продуктивності праці та перехід на працезберігаючі технології буде скорочуватись.

Одним із перших кроків подолання безробіття та підвищення рівня зайнятості і життя сільського населення, на нашу думку, повинно бути вдосконалення нормативно-правової бази, що забезпечило б розвиток сільського господарства та зменшило рівень зайнятості в сільській місцевості.

Завжди виробництво сільськогосподарської продукції було основою зайнятості сільського населення. Тобто через те, що в Україні недостатньо розвинене сільське господарство, втрачається чимала кількість робочих місць. Для розвитку сільського господарства необхідно вдосконалити систему збуту виготовленої продукції, чого можна досягнути через втручання держави шляхом захисту національного виробника та надання пільг щодо оподаткування експортованої продукції. Ці заходи допомогли б, по-перше, розвинути ринок збуту, а по-друге, збільшити кількість робочих місць для сільського населення [5].

Висновки. По-перше, самостійна зайнятість населення, особливо безробітних громадян з сільської місцевості, має розглядатись в сучас-

них економічних умовах як важливе джерело зменшення соціальної напруги на ринку праці, а отже це вимагає взаємодії всіх органів влади як на макро- так і на мікрорівнях. По-друге, актуальним на сьогодні має стати реалізація нової схеми та принципів надання допомоги безробітним в організації підприємницької діяльності, що і пропонується в роботі. По-третє, надання безробітним громадянам допомоги в організації підприємницької діяльності та її фінансування або ведення особистого селянського господарства дасть змогу започаткувати свій бізнес і забезпечувати гідний рівень добробуту собі і своїй родині. З іншої сторони, це буде сприяти зменшенню кількості безробітних громадян на офіційному і неофіційному ринках праці, у тому числі в сільській місцевості та зниження соціальної напруги в ній.

У зв'язку з цим для зменшення безробіття сільського населення необхідно:

– розширити сферу застосування аграрної праці шляхом збереження діючих і створення нових робочих місць у всіх суб'єктах господарської діяльності незалежно від їх форм власності на землю та майно і організаційно-правових форм господарювання;

– здійснювати кооперацію, спеціалізацію та інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі з урахуванням зональної спеціалізації шляхом відновлення

– гарантувати виплату заробітної плати, яка повинна бути не нижче законодавчо встановленого мінімального рівня заробітної плати (з 1 січня 2017 року 3200 грн.), а не допускання затримки з її виплати, для чого організувати постійний всебічний контроль з боку державних органів [4].

Список літератури:

1. Гальків Л.І. Втрати людського капіталу України: чинник безробіття // Економіка і регіони. – 2009. – № 2. – С. 110-113.
2. Грішнова О., Дмитрук С. «Людський капітал в умовах кризи: оцінка і пошук можливостей збереження». Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка – 2015. – № 5(170). – С. 11-16.
3. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Електрон. дані. – [2017]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19 – Назва з екрана.
5. Заярна Н.М. «Безробіття на селі: причини та шляхи вирішення». Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Сер.: Економіка, планування і управління галузі. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21: 176-179.
6. Кравченко І.С. Трудозберігаюча функція зайнятості: монографія / І.С. Кравченко. – К.: Вид-во «ІнЮре», 1998. – 360 с.
7. Решитько Т.В. (2009). Проблеми розвитку сільських територій та зайнятості мешканців села. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, (15), 132-135.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Електрон. дані. – [2017]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій». – Назва з екрана. – Дата перегляду: 17.09.2017.
9. «Скільки українців-заробітчан працюють закордоном» // Ділове інтернет-видання Волині «Конкурент» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://konkurent.in.ua/news/ukrayina/11830/skilki-ukrayincivzarobitchan-pracyuyut-za-kordonom.html
10. Чернега І.І. (2008). Зайнятість сільського населення на сучасному етапі ринкових перетворень / І.І. Чернега // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 138-142.
11. Чернявська Ю.Б. Актуальні проблеми розвитку ринку праці на селі / Ю.Б. Чернявська // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 5(38). – С. 124-132.
12. Ярова Л.Г. (2015). Аналіз рівня безробіття України та напрямки його подолання. Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. Вип. 4. – С. 752-755.
13. Trading Economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate

Ткаченко Е.А.
Луганский национальный аграрный университет, г. Харьков

БЕЗРАБОТИЦА И ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследовано и проанализировано проблему безработицы как одну из главных основные социально-экономических проблем устойчивого развития сельских территорий. Освещены причины незанятости населения. Определены направления уменьшение сельской безработицы в Украине.
Ключевые слова: социально-экономические проблемы, безработица, занятость, сельские территории, развитие сел, аграрный сектор.

Tkachenko Y.O.
Luhansk National Agrarian University, Kharkiv

UNEMPLOYMENT AND PROBLEMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES OF UKRAINE

Summary
The problem of unemployment as one of the main basic social and economic problems of sustainable development of rural areas is investigated and analyzed. The reasons for unemployment are highlighted. Directions for the reduction of rural unemployment in Ukraine have been identified.
Keywords: socio-economic problems, unemployment, employment, rural territories, development of villages, agrarian sector.

УДК 336.221.26

ОЦІНКА ТА АНАЛІЗ ПОДАТКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ДАНИМИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Фесенко В.В., Тищенко А.О.
Університет митної справи та фінансів

В статті проаналізовано тлумачення податкового потенціал у регіону та на основі теоретичних знань, розроблено поняття «податкового потенціалу підприємств. Сформовано основні чинники, що впливають на податковий потенціал підприємств та фактори його формування та розроблено формулу для обчислення податкового потенціалу підприємства з урахування статистичних даних фінансової та податкової звітності. Запропоновано використання коефіцієнта тіні та ступеня довіри до платників податків; проаналізовано підприємства машинобудівельної галузі ПАТ «Алчевський машинобудівельний комбінат», ПАТ «Електродвигун», ПАТ «Турбоатом». Розраховано фактичні та прогнозовані суми податку на прибуток в 2013-2017 роках з урахуванням податкового потенціалу підприємств; проаналізовано фінансовий стан та платоспроможність підприємств з урахуванням показника податкового потенціалу та обчислено планові суми надходжень до бюджету у якості податку на прибуток. Запропоновано використати податковий потенціал підприємства як новий захід протидії ухиленню від сплати податків.
Ключові слова: податковий потенціал регіону, податковий потенціал підприємства, податок на прибуток, протидія ухиленню від сплати податків, коефіцієнт тіні, фактори податкового потенціалу підприємства.

Актуальність теми. Сучасний стан економіки України, політичні конфлікти, зниження ефективності діяльності господарюючих суб'єктів ускладнюють процеси поповнення бюджету податковими надходженнями, що призводить до щорічного збільшення обсягів недоотриманих коштів до бюджету.

Сучасний етап розвитку економіки України має значну кількість проблем, які необхідно вирішити в найближчий час. Податкова система – є темою постійних сутичок та змін. За останні декілька років, Податковий Кодекс було змінено 7 разів, без урахування змін в супровідних нормативно-правових актах. Дійсно, проводяться заходи та зміни, що допоможуть державі наблизитися до інтеграції в ЄС. Не дивлячись на те, що щорічно проводяться податкові реформи, засобів які б мінімізували або зовсім блокували можливість ухилення від сплати податків зовсім мало. Оскільки є необхідним зниження обсягів ухилень від сплати податків, то розробка показників, які б характеризували рівень податкового потенціалу підприємства може стати одним з інструментів протидії ухиленню від сплати податків. У сучасних кризових умовах існує необхідність розробки пропозицій щодо оцінки і аналізу можливостей підприємств формувати достатні суми податкових платежів у бюджет у вигляді різних податків. Дослідження та розробка показників оцінки рівня податкового потенціалу підприємств нададуть можливість податковим органам визначати суми майбутніх податкових платежів від підприємств-платників податків, планувати обсяги надходжень до бюджету економічно обґрунтованими методами, а також виявляти платників, які ухиляються від сплати податків шляхом нелегальної оптимізації. Такі обставини визначають актуальність та особливу значущість теми дослідження – аналіз сутності податкового потенціалу підприємства та розробка методів його оцінки і аналізу.

Таким чином, тема роботи набуває актуальності, проблема пошуку нових засобів боротьби з ухиленням від сплати податків та можливості шахрайства в фінансовій звітності, що зменшує базу оподаткування, має стати головним напрямом майбутніх реформ. Податковий потенціал підприємств здатен побудувати певні прогнозовані показники, що вказують на мінімальну суму податку на прибуток в наступному періоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями в напрямку оцінки податкового потенціалу присвятили свої праці вчені І. В. Гор-

ський, А. М. Жеребних, С. В. Каламбет, І. О. Луніна, С. В. Онишко, Л. Л. Тарангул, А. Л. Коломієць, А. Д. Мельник, Н. В. Кашина, С. С. Мошков, Н. М. Сабітова, А. С. Окунь, В. В. Рощупкіна, Н. В. Горький. Автори заклали термінологічні основи податкового потенціалу, визначили методику розрахунку податкового потенціалу регіону.

На нашу думку, найбільш точно охарактеризувала податковий потенціал регіону саме В.В. Рошупкіна, яка стверджувала, що потенціал – це фінансові можливості регіону по відтворенню податкових надходжень у бюджетну систему, що розраховані пропорційно до бази оподаткування, яка склалася у регіоні, без негативного впливу на суб'єкт господарювання.

Однак, невирішеною залишається проблема визначення сутності податкового потенціалу підприємств та методик його оцінки і аналізу.

Метою даної роботи є розробка пропозицій щодо оцінки та аналізу податкового потенціалу підприємств на основі даних фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на те, що податки та збори є головним джерелом поповнення бюджету, засобів щодо перевірки правильності нарахування та сплати не багато. Оскільки дефіцит бюджету збільшується, то доречно розглянути нові шляхи протидії ухиленню від сплати податків.

В вітчизняній та іноземній літературі відображене таке поняття як «податковий потенціал», проте в ст. 14 ПКУ не відображено жодних норм, правил чи тлумачення даного поняття. Оскільки вважаємо, що визначення податкового потенціалу підприємства є одним з варіативних шляхів протидії ухиленню від сплати податків, то тема наукової роботи є актуальною.

Проте, на даному етапі розвитку держави та сучасних воєнно-політичних відносинах, є обов'язковим взяття до уваги негативних соціальних явищ, факторів та форс-мажорів.

Вважаємо, І.В. Горського та Л.Л. Тарангул є оптимальними, а отже для формування власної думки, беремо за основі ці поняття.

На нашу думку, податковий потенціал підприємства, на відміну від податкового потенціалу регіону, має характеризувати можливості окремого суб'єкта господарювання генерувати достатні суми податків у наступних періодах, і не є фактичним результатом його діяльності. Цей показник має перспективний характер, що надає йому цінності при аналізі діяльності суб'єктів господарювання в умовах невизначеності. Показник податкового потенціалу підприємства має бути кількісним вираженням його можливостей відтворювати податкові надходження, і має засновуватись на фактично досягнутих показниках баз для оподаткування.

Тому **податковий потенціал підприємства – це прогнозована сума податків, яка підлягає сплаті від окремого суб'єкта господарювання-платника податків, і розрахована на основі фактично досягнутих показників діяльності**.

Рис. 1. Фактори формування податкового потенціалу регіону

Джерело: Складено на основі [2]

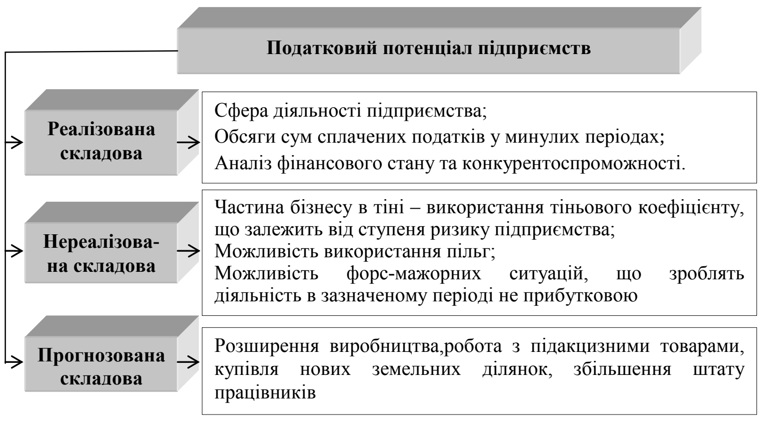

Рис. 2. Критерії оцінки формування податкового потенціалу підприємства

Джерело: Складено автором

Обґрунтування та введення поняття податкового потенціалу в нормативну базу є надзвичайно важливою складовою майбутніх реформ, адже саме підприємства генерують найбільші надходження в бюджет, є джерелом податкових надходжень, надають робочі місця для населення та формують державний бюджет. Від правильності виплат податку на прибуток підприємств, залежить безліч факторів, в том числі і майбутній перерозподіл бюджету.

Науковці виявили чинники, що впливають на формування податкового потенціалу регіону. Для того, щоб сформувати ряд чинників, що пливають на формування податкового потенціалу підприємства, доцільно проаналізувати запропоновані фактори та розробити нові аспекти.

Отже, аналізуючи надані фактори, можемо стверджувати, що податковий потенціал підприємства також має формуватися на основі реалізованої, нереалізованої та прогнозованої складової.

Податковий потенціал підприємства може формуватися за рахунок можливостей сплати різних податків, серед яких: податок на додану вартість, податок на прибуток, екологічні податки, митні податки, акцизні податки, податок з доходів фізичних осіб (як податковий агент) та інші. Суми цих податків залежать від різних факторів та розраховується в залежності від різних баз оподаткування. Так, наприклад, податок на додану вартість залежить від

обсягів ділової активності підприємства та суми виручки від реалізації продукції, і зовсім не залежить від кількості працівників на підприємстві. Податок з доходів фізичних осіб, який сплачує підприємство як податковий агент, залежить від кількості працівників і опосередковано залежить від обсягів ділової активності. Податок на прибуток залежить від фінансового результату до оподаткування, який формується після розрахунку доходів і витрат не тільки від продажу продукції, але і від інвестиційної та фінансової діяльності.

Оскільки підприємство може сплачувати різні види податків, доцільно звузити тему дослідження до рівня податкового потенціалу за податком на прибуток.

Податковий потенціал підприємства за податком на прибуток – це прогнозована сума коштів, яка підлягає сплаті у вигляді податку на прибуток окремого суб'єкта господарювання з урахуванням фактично досягнутих показників його діяльності.

З урахуванням вищесказаного, можна виокремити наступні чинники та критерії оцінки складових податкового потенціалу підприємства (рис. 2).

Такі дані допоможуть відстежити динаміку розвитку та функціонування підприємства та є підставою для розробки прогнозу.

Доцільно обґрунтувати обрані аспекти, які допоможуть прогнозувати майбутні податкові надходження, під якими розуміємо «податковий потенціал підприємства».

Перша група складових – реалізовані. До даної категорії було віднесено ті показники, що ставлять основу для формування бази оподаткування, або є допоміжними чинниками.

Сфера діяльності підприємства допомагає визначити, на якій системі оподаткування функціонує підприємство, яким видом діяльності займається, то які податки повинно сплачувати.

Аналіз фінансового стану за 3 роки допомагає проаналізувати діяльність підприємства, оцінити збитки та прибутки, суму сплачених податків. Якщо на протязі хоча б 3 років спостерігається позитивна динаміка до збільшення суми чистого прибутку, то ймовірність отримання збитків в наступному періоді є меншою.

Структура активу балансу грає не менш важливу роль в оцінці податкового потенціалу підприємства, адже деякі статті самостійно вказують на необхідність сплати тих чи інших податків та платежів. Наприклад, значна частина нематеріальних активів чи основних засобів, свідчать про необхідність сплати податку на землю, плата за майно, відмінне від земельної ділянки, збір за транспортні засоби. Аналіз фінансового стану підприємства допоможе виявити моменти махінації зі зменшення податкової бази.

Друга група – нереалізована складова. До уваги було взято 3 основні фактори, які присутні майже на кожному підприємстві чи можуть статися незалежно від управлінської політики.

Перший аспект – частина тіньового сектору. В нашій державі надзвичайно високий рівень тіньової економіки, тому аналізуючи конкретне підприємство маємо ураховувати той момент, що частина його діяльності може бути поза законом. Можливо, є доцільність застосування коефіцієнту тіні, який може характеризувати ступінь ризику приховування доходів та нелегальної податкової оптимізації, та може бути залежним від частоти податкових перевірок.

Другий аспект – можливість використання пільг. ПКУ передбачено ряд пільг для підприємств, які зменшують базу оподаткування.

Третій аспект – форс-мажорні обставини, які різко плинули на фінансовий результат та загальний процес виробництва продукції, надання послуг: стихійні лиха, погодні умови, що спричинили загибель врожаю (стосовно сільськогосподарської діяльності), воєнні дії в регіоні (приклад з АТО) та інші фактори, які ніяким чином не залежать від підприємців. Проте грабіж, розкрадання майна та інші нелегальні дії, завдані третьою особою, не слід вважати форс-мажорними обставинами.

Що ж стосовно прогнозованої діяльності, то оскільки такий засіб контролю як податковий потенціал підприємств, розробляється для поповнення державного бюджету та мінімізації кількості несумлінних платників податків, то доречно роздивлятися найбільш оптимальну ситуацію, коли підприємство розширює виробництво та має чітку стратегію подальшого розвитку. Отже робимо на акцент на тому, що підприємство буде розширювати виробничі лінії, закупати нові землі та будівлі, збільшувати штат працівників та розширювати партнерські зв'язки.

Після аналізу основних складових, доцільно перейти до формування формули для розрахунків.

З урахуванням вищевикладеного податковий потенціал підприємства за податком на прибуток пропонуємо розраховувати за формулою:

$$P_{income\ tax} = (IT_{average} - privileges) * (1 - K) * I_{pm} \quad (1)$$

де $P_{income\ tax}$ – податковий потенціал з податку на прибуток; $IT_{average}$ – середня сума сплаченого податку на прибуток за 3 останні звітні періоди; *privileges* – пільги, що зменшують базу оподаткування та регламентовані ПКУ; K – коефіцієнт тіні; I_{pm} – індекс рентабельності продукції (index of profit margin).

Для розрахунку вказаного показника за більш тривалий період можна скоректувати результати за допомогою коефіцієнту дисконтування, що допоможе врахувати ризик знецінення грошових коштів (формула 2).

$$P_{income\ tax} = (IT_{average} - privileges) * (1 - K) * I_{pm} * R \quad (2)$$

де $P_{income\ tax}$ – податковий потенціал з податку на прибуток; $IT_{average}$ – середня сума сплаченого податку на прибуток за останні звітні періоди (5-10 років); *privileges* – пільги, що зменшують базу оподаткування та регламентовані ПКУ; K – коефіцієнт тіні; I_{pm} – індекс рентабельності продукції (index of profit margin); R – коефіцієнт дисконтування.

Застосування коефіцієнту дисконтування допомагає враховувати ризик знецінення коштів – нормальний економічний ефект, який відбувається щорічно. Роблячи прогноз такого рівня необхідно враховувати сучасний стан економіки та наявність інфляційних процесів різного рівня. Тобто, формула 2 є розрахунковим механізмом для довгострокового прогнозу.

Особливої уваги потребує коефіцієнт тіні, який свідчить про відношення підприємства до

окремого класу ризиків (аналізуючи кожне підприємство, маємо велику вірогідність того, що хоч незначна частина платежів не надійде через функціонування в тіньовому секторі). Тому, для прогнозування майбутніх платежів, доречно враховувати можливість неповної сплати платежів. Доцільно прив'язати коефіцієнт тіні відповідно до класу ризику підприємства: з низьким рівнем ризику – 5%, з середнім рівнем ризику – 10%, з високим рівнем ризику – 15%.

Таблиця 1

Значення коефіцієнту тіні та ступінь довіри до платника податків

Частота перевірок	Ступінь довіри ДФС	Ризик нелегальної податкової оптимізації	Значення коефіцієнту тіні
1 раз на 3 роки	Високий	Низький	5%
1 раз на 2 роки	Середній	Середній	10%
1 раз на 1 рік	Низький	Високий	15%

Джерело: Розроблено авторами

Таблиця 2

Вихідні дані для оцінки та аналізу податкового потенціалу обраних підприємств галузі машинобудування за 2013-2015 рр.

Показник аналізованого підприємства	Сума, тис. грн		
	2013	2014	2015
ПАТ «Алчевський металургійний комбінат»			
Чистий дохід від реалізації продукції	7656	8630	5462
Загальна собівартість	6189	7452	6748
Податок на прибуток	157	0	0
Чистий прибуток (збиток)	1201	(2537)	(4887)
Сума необоротних активів	6097	6354	6267
Сума оборотних активів	23467	21900	25880
ПАТ «Електродвигун» в Ужгороді			
Чистий дохід від реалізації продукції	13657	13709	22138
Загальна собівартість	10658	12171	20729
Податок на прибуток	125	160	0
Чистий прибуток (збиток)	801	881	1393
Сума необоротних активів	204090	19584	21674
Сума оборотних активів	7433	9851	5571
Харківський ПАТ «Турбоатом»			
Чистий дохід від реалізації продукції	1563	1842	2694
Загальна собівартість	1221	1216	1227
Податок на прибуток	116	187	346
Чистий прибуток (збиток)	345	637	1632
Сума необоротних активів	567	605	685
Сума оборотних активів	3675	4019	4209

Як бачимо з таблиці 1, високий ступінь довіри Державної фіскальної служби до платника податків (кількість перевірок – 1 раз на 3 роки) характеризується низьким ризиком нелегальної податкової оптимізації та низьким рівнем коефіцієнта тіні, що за формулою 1 призведе до найоптимістичнішого прогнозного значення сум податку на прибуток – податковий потенціал такого підприємства більший, ніж у підприємства з високим значенням коефіцієнта тіні. Рентабельність продукції є важливим аспектом при дослідженні можливостей підприємства генерувати суми податків, адже вона відображає реальне співвідношення доходу від реалізації та витрат на виробництво і реалізацію продукції. Для проведення порівняльного аналізу, було обрано три підприємства машинобудівельної галузі, що знаходяться в різних куточках України. Для дослідження було обрано ПАТ «Алчевський металургійний комбінат (АМТ)», ПАТ «Електродвигун» в Ужгороді, Харківський ПАТ «Турбоатом».

В ході дослідження буде проведений аналіз фінансового стану підприємств машинобудівної галузі та активу балансу, розрахунок рентабельності продукції, динаміку витрат на сплату податків та розрахунок прогнозованих показників податкового потенціалу.

Як бачимо, надходження до бюджету з ПАТ «Алчевський металургійний комбінат» були лише в 2013 році, а в подальшому його діяльність стала збитковою. Найбільші суми податків надходять від ПАТ «Електродвигун». На рис. 3 наведено середньозважені суми сплаченого податку на прибуток аналізованих підприємств за 2013-2015 рр.

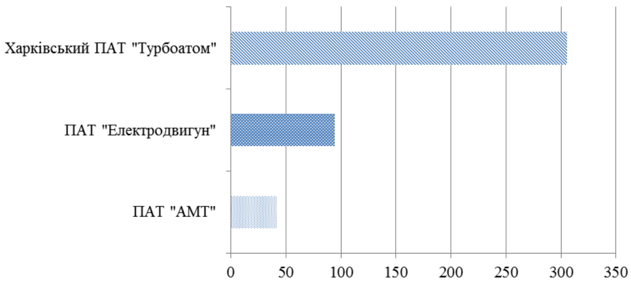

Рис. 3. Середньозважені суми сплаченого податку на прибуток аналізованих підприємств за 2013-2015 рр., тис. грн

Найбільша рентабельність у продукції ПАТ «Турбоатом». Для подальшого аналізу доцільно використовувати індекс рентабельності за 2015 рік, який складає 1,568, що свідчить про збільшення рентабельності продукції на 56,8% у 2015 р. Публічне акціонерне товариство «АМТ» працює в збиток, і можемо стверджувати, що в 2015 році збиток з кожної одиниці склав 0,894.

Як видно з табл. 3, найбільші податкові надходження плануються саме з підприємства ПАТ «Турбоатом». Оскільки ПАТ «АМК» знаходиться на межі банкрутства, то є надзвичайно великий шанс того, що в поточному році, компанія знову матиме від'ємні показники.

Проте, основна причина спаду розвитку в тому, що підприємства знаходиться на окупованій території, а отже ринок збуту продукції багаторазово зменшився. ПАТ «Електродвигун» має перерахувати в бюджет суму меншу, аніж в 2015 році. Така ситуація є результатом зменшення індексу рентабельності реалізованої продукції, що тягне за собою зниження обсягів продаж.

Припустимо, що підприємство занесені до середнього класу ризику, а отже перевіряються один раз на 2 роки. Таким чином, беремо до уваги, що коефіцієнт тіні дорівнює 10%.

Для того, щоб побудувати прогнозне значення на 2017 рік, необхідно ґрунтуватися на даних за

три роки, так як ми не маємо вихідних даних фінансової звітності за 2016 рік, то до уваги беремо саме прогнозовану суму, яка була розроблена за допомогою податкового потенціалу.

Таблиця 3

Результати розрахунку податкового потенціалу аналізованих підприємств на основі даних фінансової звітності за 2013-2015 рр.

Складові формули розрахунку	Формула розрахунку відповідної складової	Результат розрахунку на 2016 р.		
		ПАТ «АМТ»	ПАТ «Електродвигун»	Харківський ПАТ «Турбоатом»
Середньозважена сума сплаченого податку на прибуток ($IT_{average}$), тис. грн	$\frac{IT^{2013}+IT^{2014}+IT^{2015}}{3}$	52,3	95	216,33
Коефіцієнт тіні (K), %	визначено на основі табл. 1	10%	10%	10%
Індекс рентабельності продукції, I_{pm}	PM^{2015} / PM^{2014}	0,894	1,103	1,568
$P_{income\ tax}$, тис. грн	($IT_{average}$ – privileges) * (1 – K) * I_{pm}	42,08	94,306	305,284

Таблиця 4

Фактичні та прогнозовані суми податку на прибуток в 2013-2017 роках з урахуванням податкового потенціалу підприємств

Підприємство	Фактичні суми сплаченого податку на прибуток підприємств			Прогнозовані суми податкового потенціалу	
	2013	2014	2015	2016	2017
АМК	157	0	0	15,44	1,51
Електродвигун	125	160	0	82,76	70,49
Турбоатом	116	187	346	341,31	459,79

Отже, розраховуючи податковий потенціал податку на прибуток в 2017 році, беремо до уваги показники 2014-2016 років. Крім того, оскільки відсутня інформація про зміну обсягів продаж, то вважаємо, що індекси рентабельності залишились незмінними.

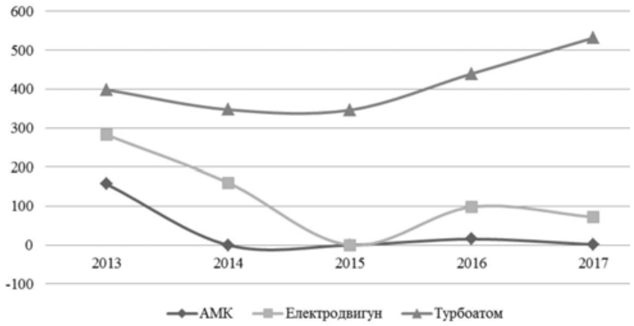

Рис. 4. Динамічні показники податкового потенціалу підприємств 2013-2017 року

Отже, розраховуючи податковий потенціал податку на прибуток в 2017 році, беремо до уваги показники 2014-2016 років. Крім того, оскільки відсутня інформація про зміну обсягів продаж, то вважаємо, що індекси рентабельності залишились незмінними.

Таким чином, можемо зробити висновок, що найбільші суми податкових надходжень надійдуть до бюджету від харківського ПАТ «Турбоатом». Проте, показник податкового потенціалу може значно знизиться/збільшитись, якщо зміниться індекс рентабельності продаж. Найбільш складна ситуація у АТМ, адже навіть мінімальний розмір податкового потенціалу складає лише 1,51 тис. грн.

Висновки. Запропонована методика оцінки та аналізу податкового потенціалу за податком на прибуток підприємств дозволяє прогнозувати майбутні суми податкових надходжень враховуючи фактори динаміки ділової активності (індекс рентабельності продукції), ступеню довіри до підприємства (коефіцієнт тіні) та досягнутого рівня сплати податків (середньозважена сума податку на прибуток). Запропоновані показники податкового потенціалу можуть бути використані як планові фінансові індикатори в процесі податкового моніторингу з боку податкової інспекції. Податковий потенціал підприємств може бути новим важелем для контролю платників податків, а також допоміжним інструментом при формуванні бюджету на наступний рік.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Каламбет С. Податковий потенціал у механізмі регулювання економіки: автореферат дисертації на здобуття к.е.н. спеціальність 08.04.01 / С. Каламбет. – Донецьк, 2004. – 32 с.
2. Меламед М. Валовий внутрішній продукт України та його податковий потенціал / М. Меламед // Вісник національного банку України. – 2005 рік, № 5. – С. 26.
3. Опихана Н.Є. Регіональний податковий потенціал в Україні / Н.Є. Опихана // Фінанси України № 2, 2004 р. – С. 122-125.
4. Коломиец А.Л. Анализ концептуальних подходов и методов оценки налогового потенциала регионов / А.Л. Коломиец // Налоговый вестник. – 2012. – № 2. – С. 3-5.
5. Беззубко Л.В., Зюнькін А.Г., Калина А.В. Обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності використання трудового потенціалу підприємств: Навч. пос. – К.: МАУП, 2004. – 256 с.
6. Кашина Н.В. Методика расчетов налогового потенциала [Текст] / Н.В. Кашина // Финансы. – 2001. – № 12. – С. 35-37.
7. Горський І.В. Податковий потенціал у механізм міжбюджетних відносин [Текст] / І.В. Горський // Фінанси. – 2009. – № 6. – С. 27-30.
8. Опихана Н.Є. Регіональний податковий потенціал в Україні / Н.Є. Опихана // Фінанси України № 2, 2004 р. – С. 122-125.

Фесенко В.В., Тищенко А.А.
Университет таможенного дела и финансов

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ ЗА ДАННЫМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация
В статье проанализировано толкование налогового потенциала региона на основе теоретических знаний, разработано понятие «налогового потенциала предприятий. Сформированы основные факторы, влияющие на налоговый потенциал предприятий и факторы его формирования и разработаны формулу для вычисления налогового потенциала предприятия с учетом статистических данных финансовой и налоговой отчетности. Предложено использование коэффициента тени и степени доверия к налогоплательщикам; проанализированы предприятия машиностроительной отрасли ОАО «Алчевский машиностроительный комбинат», ОАО «Электродвигатель», ОАО «Турбоатом». Рассчитано фактические и прогнозируемые суммы налога на прибыль в 2013-2017 годах с учетом налогового потенциала предприятий; проанализировано финансовое состояние и платежеспособность предприятий с учетом показателя налогового потенциала и рассчитаны плановые суммы поступлений в бюджет в качестве налога на прибыль. Предложено использовать налоговый потенциал предприятия как новый мера противодействия уклонению от уплаты налогов.
Ключевые слова: налоговый потенциал региона, налоговый потенциал предприятия, налог на прибыль, противодействие уклонению от уплаты налогов, коэффициент тени, факторы налогового потенциала предприятия.

Fesenko V.V., Tischchenko A.A.
University of Customs and Finance

EVALUATION AND ANALYSIS OF TAX POTENTIAL OF THE ENTERPRISE UNDER THE FINANCIAL STATEMENTS

Summary
The article analyzes the interpretations of tax potential of region and based on theoretical knowledge, developed the notion of «tax potential of the enterprises; We are formed by the basic factors affecting tax potential of enterprises and factors of its formation. We are developed formula for the calculation of the tax potential of enterprise, taking into account statistical data of financial and tax reporting; proposed use of the coefficient of the shade and the degree of confidence to the taxpayers. We are analyzed engineering enterprises of PJSC «Alchevsk iron machine-building plant», PJSC «Motor», JSC «Turboatom». We are calculated actual and the projected amount of income tax in 2013-2017, given the tax potential of the enterprises. We are analyzed the financial condition and solvency of enterprises, taking into account increased tax capacity and estimated planned amounts of budget revenue as income tax. We are proposed use of the tax potential of the enterprise as a new weapon in the fight against tax evasion.
Keywords: tax potential of the region, fiscal capacity of the enterprise; profit tax; combating tax evasion; the shadow factor; factors of the tax potential of the company.

НАШІ АВТОРИ

1. **Акатріні Володимир Михайлович** – бібліотекар наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
2. **Авраменко Квітослава Богданівна** – доктор філософії в галузі освіти, доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
3. **Александрович Тетяна Зігфридівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін та технологій легкої промисловості Київського національного університету технологій та дизайну
4. **Антонюк Роман Ігорович** – студент кафедри технології неорганічних речовин, водоочищення та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
5. **Архипенко Людмила Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
6. **Астрелін Ігор Михайлович** – професор, декан хіміко-технологічного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
7. **Бачинська Лілія Сергіївна** – студентка економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
8. **Безпала Ольга Василівна** – кандидат географічних наук, старший викладач Ніжинського агротехнічного інституту
9. **Бережна Ксенія Сергіївна** – аспірант Харківської державної академії культури, вчений секретар Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
10. **Березка Софія Вікторівна** – асистент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
11. **Беспалько Ганна Михайлівна** – асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
12. **Биркович Олександр Іванович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Ужгородського національного університету
13. **Біловол Олександр Миколайович** – академік НАМН України, доктор медичних наук, професор кафедри клінічної фармакології Харківського національного медичного університету
14. **Богданюк Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України
15. **Бондар Ірина Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних систем і технологій Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
16. **Бондарчук Віктор Олексійович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, декан вокального та диригентського факультетів Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
17. **Бондарчук Наталія Володимирівна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та УФЕБ Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
18. **Бортнікова Мар'яна Григорівна** – старший викладач кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
19. **Боса Віта Петрівна** – старший викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка
20. **Бродська Оксана Орестівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
21. **Брухаль Ярина Богданівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
22. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту та туризму Класичного приватного університету
23. **Букатов Сергій Володимирович** – студент Міжрегіональної Академії управління персоналом, Львівський філіал
24. **Бургаз Олексій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічного права і контролю Одеського державного екологічного університету
25. **Бурлаков Олексій Олександрович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди
26. **Бутиріна Марина Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»
27. **Бушна Юля Анатоліївна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
28. **Вареник Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та управління Шосткинського інституту Сумського державного університету
29. **Васильєва Лариса Леонідівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

30. **Васільєва Леся Миколаївна** – доктор наук з державного управління, професор кафедри обліку, аудиту та УФЕБ Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
31. **Верлан Валентин Анатолійович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник відділу геоінформаційного аналізу Українського наукового центру екології моря
32. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
33. **Войтенко Олена Валентинівна** – студентка факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
34. **Войцеховський Віктор Сергійович** – аспірант кафедри логістики Національного авіаційного університету
35. **Вороніна Алла Володимирівна** – студентка Національного університету біоресурсів та природокористування України
36. **Гарат Іван Васильович** – Митрофорний протоієрей, аспірант Національного університету «Острозька академія», викладач Львівської православної богословської академії
37. **Гнатюк Леонід Веніамінович** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
38. **Годонюк Вероніка Сергіївна** – здобувач, аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
39. **Годорожа Тетяна Олександрівна** – студентка Миколаївського національного аграрного університету
40. **Голик Белла Григорівна** – аспірант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
41. **Головко Тетяна Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
42. **Голомша Наталія Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД Національного університету біоресурсів і природокористування України
43. **Горобець Володимир Петрович** – викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
44. **Грабова Альона Сергіївна** – магістр Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
45. **Грачова Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету
46. **Грачова Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету
47. **Греков Володимир Олегович** – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили
48. **Григораш Ольга Вікторівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Університету митної справи та фінансів
49. **Гриценко Ірина Сергіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
50. **Губа Лариса Василівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету культури і мистецтв
51. **Давиденко Віктор Валентинович** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
52. **Давидова Світлана Вікторівна** – аспірант кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
53. **Дахнова Олена Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
54. **Дегтярьова Оксана Валеріївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини медичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
55. **Дзядикевич Ольга Ярославівна** – аспірант кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД Національного університету біоресурсів і природокористування України
56. **Добровольська Анна Михайлівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент,
57. **Доценко Наталія Андріївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін Миколаївського національного аграрного університету
58. **Друздєв Олег Володимирович** – аспірант Інституту українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України
59. **Дубінченко Євгенія Андріївна** – асистент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
60. **Думишинець Олександр Вікторович** – магістр Національного університету біоресурсів і природокористування України
61. **Єремчук Ярослав Олександрович** – асистент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету

62. **Єрмоленко Алла Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін і методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського
63. **Єрмоленко Ірина Володимирівна** – студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
64. **Єсмуханов Рустам Муратович** – керівник проекту «Світ Єсмуханова»
65. **Журавська Ніна Станіславівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики навчання та управління навчальними закладами Національного університету біоресурсів і природокористування України
66. **Загородній Василь Володимирович** – кандидат медичних наук, завідувач кафедри фізичного виховання та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету
67. **Зацерківна Марина Олексіївна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
68. **Івановський Петро Олександрович** – аспірант кафедри історії права і держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
69. **Івано-Франківський національний медичний університет**
70. **Ільченко Ірина Анатоліївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри клінічної фармакології Харківського національного медичного університету
71. **Казанжи Ірина Володимирівна** – доктор філософії в галузі освіти, доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
72. **Калініна Лариса Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
73. **Кантур Ангеліна Іговірна** – студентка Шосткинського інституту Сумського державного університету
74. **Карабін Оксана Йосифівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатики і методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
75. **Карбан Анна Анатоліївна** – аспірант кафедри основ архітектури та архітектурного проектування Київського національного університету будівництва і архітектури
76. **Карпич Ірина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
77. **Кислюк Любов Вікторівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, в.о. завідувача кафедри економіки підприємства, маркетингу та економічної теорії Луганського національного аграрного університету
78. **Коваль Ірина Федорівна** – аспірант Академії фінансового управління
79. **Ковтуненко Ксенія Валеріївна** – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету
80. **Козак Марта Ярославівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
81. **Колесник Вікторія Валентинівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри товарознавства в митній справі Харківського державного університету харчування та торгівлі
82. **Колеснікова Олена Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Національного університету біоресурсів і природокористування України
83. **Коновалова Марія Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету
84. **Короленко Євгенія Олегівна** – асистент кафедри режисури естради Київського національного університету культури і мистецтв
85. **Косенко Андрій Володимирович** – магістр з гірництва, аспірант, асистент кафедри підземної розробки родовищ корисних копалин Криворізького національного університету
86. **Кошелева Наталя Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерної педагогіки та психології Української інженерно-педагогічної академії
87. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
88. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
89. **Кривицька Маргарита Ігорівна** – студентка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
90. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
91. **Курчій Оксана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»

92. **Лаврусенко Марія Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
93. **Лебега Ольга Валеріївна** – аспірант кафедри економіки підприємства Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
94. **Левківська Людмила Володимирівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри вищої математики Національного транспортного університету
95. **Левчук Наталія Петрівна** – старший викладач кафедри прикордонної безпеки Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
96. **Лесик Ірина Олександрівна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
97. **Ликова Софія Сергіївна** – студентка факультету економіки, психології та управління Донбаського державного педагогічного університету
98. **Липницька Тетяна Андріївна** – магістр кафедри адміністративного менеджменту та ЗЕД Національного університету біоресурсів і природокористування України
99. **Літинська Марта Ігорівна** – аспірант кафедри технології неорганічних речовин, водоочищення та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
100. **Лотфі Гаруді Галина Степанівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
101. **Лупенко-Ковтун Світлана Миколаївна** – викладач методики навчання української мови Володимир-Волинського педагогічного коледжу імені А.Ю. Кримського
102. **Люта Майя В'ячеславівна** – старший викладач кафедри інформаційних-комп'ютерних технологій та фундаментальних дисциплін Київського національного університету технологій і дизайну
103. **Ма Мінь** – асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
104. **Мазуренко Вадим Олегович** – аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету
105. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування України
106. **Малинка Микола Миколайович** – старший викладач кафедри гуманітарно-мистецьких дисциплін та технологій легкої промисловості Київського національного університету технологій та дизайну
107. **Марусик Юрій Васильович** – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»
108. **Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Міжрегіональної Академії управління персоналом, Львівський філіал
109. **Масюк Юлія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
110. **Матійчик Олена Михайлівна** – керівник сектору академічної мобільності, аспірант Національного авіаційного університету
111. **Матрос Ольга Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
112. **Матросова Ірина Виталіївна** – студентка кафедри державних фінансів Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
113. **Межуєва Ірина Юхимівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
114. **Мельник Ірина Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Миколаївського національного аграрного університету
115. **Мельник Олена Борисівна** – аспірант кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
116. **Михайленко Наталія Миколаївна** – студентка факультету дошкільної та початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
117. **Мізюк Михайло Іванович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
118. **Моголівець Наталія Володимирівна** – студентка Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
119. **Молчанова-Долінко Валерія Олександрівна** – аспірант кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету
120. **Мясникова Анастасія Сергіївна** – аспірант кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
121. **Набока Катерина Олександрівна** – аспірант, старший викладач кафедри публічного управління та землеустрою Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

122. **Назаренко Олена Леонідівна** – аспірант відділу аспірантури і докторантури Національної академії Служби безпеки України
123. **Назарова Олександра Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
124. **Нестеренко Ольга Володимирівна** – аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності Одеського національного політехнічного університету
125. **Новикова Катерина Володимирівна** – студентка кафедри інформаційних-комп'ютерних технологій та фундаментальних дисциплін Київського національного університету технологій і дизайну
126. **Ноздріна Олена Юріївна** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
127. **Обіход Михайло Михайлович** – аспірант кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управлінні при Президентові України
128. **Олійник Ганна Олександрівна** – аспірант кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
129. **Павлюкова Ганна В'ячеславівна** – провідний концертмейстер кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
130. **Папета Сергій Павлович** – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри мистецтв Київського університету культури
131. **Пацунова Людмила Кузьмівна** – заслужений працівник культури України, доцент з/н кафедри сучасної та бальної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв
132. **Пожарська Олена Юріївна** – аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
133. **Помінчук Світлана Георгіївна** – аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України
134. **Пришляк Марія Володимирівна** – викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»
135. **Розломій Інна Олександрівна** – аспірант кафедри інформаційних технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
136. **Романюк Наталія Михайлівна** – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету
137. **Сагітов Олексій Тахірович** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
138. **Саковська Олександра Юріївна** – аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»
139. **Сілін Євгеній Сергійович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики Донбаського державного педагогічного університету
140. **Скорба Лариса Олександрівна** – студентка Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
141. **Сластьон Валентин Миколайович** – старший викладач кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
142. **Сливка Богдан Степанович** – аспірант Національного університету «Львівська політехніка»
143. **Сліпченко Оксана Сергіївна** – провідний концертмейстер кафедри академічного хорового та інструментального мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
144. **Смольницька Ольга Олександрівна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
145. **Соколова Юлія Андріївна** – студентка Харківського національного медичного університету
146. **Сологуб Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
147. **Суслик Зоряна Богданівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри гігієни та екології Івано-Франківського національного медичного університету
148. **Сушко Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Науково-дослідний фінансовий інститут Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»
149. **Тарасюк Денис Вікторович** – студент Університету митної справи та фінансів
150. **Тарновська Антоніна Володимирівна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біофізики та біоінформатики Львівського національного університету імені Івана Франка
151. **Тимофєєв Володимир Анатолійович** – викладач 1-ї категорії англійської та латинської мов Київського державного коледжу туризму та готельного господарства
152. **Тимченко-Бихун Інна Анатоліївна** – кандидат мистецтвознавства, доцент, зав. кафедрою історії музики факультету музичного мистецтва Київського інституту музики імені Р.М. Глієра
153. **Тищенко Анастасія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
154. **Тітяпкин Андрій Станіславович** – науковий співробітник відділу аналізу антропогенного навантаження Українського наукового центру екології моря

155. **Ткаченко Євген Олександрович** – магістр спеціальності «Маркетинг» Луганського національного аграрного університету, м. Харків
156. **Товстяк Марія Михайлівна** – аспірант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
157. **Толстопалова Наталія Михайлівна** – кандидат технічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри технології неорганічних речовин, водоочищення та загальної хімічної технології Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
158. **Тронь Тетяна Володимирівна** – викладач кафедри англійської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету
159. **Трумко Оксана Михайлівна** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»
160. **Трушицина Юлія Ігорівна** – студентка Запорізького національного університету
161. **Тютюнник Карина Олександрівна** – студентка Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
162. **Фаласеніді Тереза Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка»
163. **Феденко Олександр Володимирович** – кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри тактико-спеціальних дисциплін Національної академії сухопутних військ
164. **Федів Олександр Іванович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини та інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету
165. **Федь Володимир Анатолійович** – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, естетики та історії Донбаського державного педагогічного університету
166. **Фесенко Валерія Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу і оподаткування Університету митної справи та фінансів
167. **Хе Сюефей** – аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
168. **Ходаковська Діана Валентинівна** – студентка Харківського державного університету харчування та торгівлі
169. **Цепа Олександра Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
170. **Чеботаєва Ольга Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології Відокремленого підрозділу «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
171. **Чернов Ігор Борисович** – старший викладач Київського національного університету культури і мистецтв
172. **Шевцова Юлія Олександрівна** – аспірант Харківської державної академії культури
173. **Шевченко Вікторія Володимирівна** – Заслужений працівник культури України, доцент кафедри народнохорового мистецтва та фольклору Київського національного університету культури і мистецтв
174. **Шевченко Марина Юріївна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету
175. **Шевченко Наталія Федорівна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Запорізького національного університету
176. **Шевчук Анастасія Володимирівна** – аспірант кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
177. **Шкурупій Матвій Юрійович** – аспірант кафедри архітектури будівель та містобудування Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка
178. **Яковенко Анатолій Юрійович** – технічний директор ДП «Інтреско ЛТД»
179. **Ярославська Лариса Петрівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету
180. **Ястремська Світлана Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту медсестринства Тернопільського державного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України
181. **Яцків Оксана Миколаївна** – аспірант кафедри біофізики та біоінформатики Львівського національного університету імені Івана Франка
182. **Ящук Оксана Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, заступник директора з виховної роботи Одеського обласного базового медичного училища

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2-3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування,ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація - книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 9 (49) вересень, 2017 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: О. Данильченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 30.10.2017 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 17,44. Тираж 100 прим.
Зам. 1017-58.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.